ФЕРНАН

БРОДЕЛ

1678

СРЕДИЗЕМНО МОРЕ

и средиземноморският свят по времето на Филип II

ИЗДАТЕЛСТВО АБАГАР®

Фернан
БРОДЕЛ

СРЕДИЗЕМНО МОРЕ

и средиземноморският свят
по времето на Филип II

Фернан
БРОДЕЛ

СРЕДИЗЕМНО МОРЕ

и средиземноморският свят по времето на Филип II

КНИГА ВТОРА

Превод от френски
ВЕСЕЛИНА ИЛИЕВА

2000
АБАГАР® – София

Fernand Braudel

La Méditerranée
et le monde méditerranéen
a l'époque de Philippe II
livre 2

Copyright © Armand Colin Editeur, Paris, 1966 et 1990

За България © „АБАГАР ПАБЛИШИНГ" ЕООД, София, 2000

Тази книга е предмет на авторско и търговско право на издателя.
Използването на текста и оформлението без съгласието на издателя
е забранено. Продаването, препродаването, заемането, наемането,
пускането в обращение по друг начин освен по начин,
определен от издателя и закона, е забранено.

© Превод от френски Веселина Илиева, 2000
© Худ. оформление на корицата „АБАГАР ДИЗАЙН", 2000

с о NIKA

Книгата е включена в програмата на Централно-европейския университет за подпомагане превода и издаването на академични трудове в областта на хуманитарните науки, която се финансира от Център за развитие на книгоиздаването към Институт Отворено общество Будапеща и Център за изкуства Сорос - София

ISBN 954-584-318-7 (кн. 2)

1-000017798

ЧАСТ ВТОРА

КОЛЕКТИВНИ СЪДБИ И ОБЩИ ДВИЖЕНИЯ
(продължение)

4

ИМПЕРИИТЕ

Само ако се върнем далеч назад, за да уловим същността на една дълга еволюция, можем да нарисуваме реална политическа панорама на 16 в.

В края на 14 в. Вътрешното море принадлежи на градовете държави, накацали по бреговете му. Несъмнено тук-там съществуват, надвиснали над самите вълни, повече или по-малко хомогенни, сравнително компактни териториални държави. Като кралство Неапол – „il Reame" – кралство пакселанс; като Византийската империя или обединените от Арагонската корона земи. Но тези държави често са само малко широката обвивка на мощните градове: Арагон lato sensu е творение на динамизма на Барселона; империята на Ориента – доста точно – двойното предградие на Константинопол и Солун.

През 15 в. градът вече не е на висотата на своето положение, ражда се нова градска криза, първоначално в Италия, където вероятно е започнала с началото на века. За петдесет години се очертава нова карта на Полуострова в полза на някои селища, за сметка на други. Премерена криза, тъй като тя не реализира онова, което тогава – съмнявам се – е на дневен ред: единството на Полуострова. Едни след други Неапол, Венеция и Милано не постигат целта си. Прекалено е рано: противопоставят се прекалено много партикуларизъм; много градове, желаещи да водят собствен живот, спират това трудно раждане. Поради което градската криза не се развива напълно. Примирието от Лоди през 1454 г. затвърждава едно равновесие и един неуспех: Полуостровът опростява политическата си карта, но тя си останава разпокъсана.

Същевременно аналогична криза измъчва цялото пространство на морето. В действителност навсякъде прекалено крехкият и тесен град държава се оказва под нивото на актуалните политически и финансови задачи. Той представлява нетрайно и обречено образувание: завземането на Константинопол през 1453 г., падането на Барселона през 1472 г. и краят на Гранада през 1492 г. са красноречиво доказателство за това[1].

Съперницата на града държава – териториалната държава[2], богата на пространство и хора, се оказва единствено способна да покрие огромните разходи

[1] Вж. кн. I, стр. 331.

[2] Нарочно не казвам национална държава.

на модерната война; тя поддържа армии от наемници, снабдява се със скъпото артилерийско снаряжение, скоро си позволява лукса на големите морски битки. Дълго време нейното развитие представлява необратимо явление. Тези нови държави от края на 15 в. са Арагон на Хуан II – този Луи XI отвъд Пиренеите – или Турция на Мехмед II, победителят на Константинопол; това ще станат много скоро и Франция на Шарл VIII и на италианските авантюри или Испания на Католическите крале. Всички те развиват първоначалните си сили в лоното на тези земи, далеч от средиземноморските брегове[1], най-често в бедни пространства, в които градовете препятствия са рядкост. Докато в Италия богатството и самата гъстота на градовете поддържат разделението и слабостта, модерността трудно се откроява от миналото, доколкото то е блестящо и оста ва жизнено. Поради това то се превръща в несъществена слабост Това се ви жда още през първата турско-венецианска война от 1463 до 1479 г., по време на която Сеньорията, незащитена от прекалено слабите си територии в крайна сметка се оказва принудена, независимо от превъзходството на своята техника, да се откаже[2]. Това се вижда също и по време на трагичната окупация на Отранто от турците през 1480 г.[3] и още по-добре през 1494 г. в самото начало на урагана, който се развихря със спускането на Шарл VIII в Италия. Дали някога е съществувала по-чудновата военна разходка от това бързо пътуване до Неапол, при което, по думите на Макиавели, на завоевателя е достатъчно само артелчиците му да очертаят с тебешир разположението на неговите войски?... След като опасността преминава, всеки може да се перчи и да философства колкото си иска. Или да се подиграва на Комин, посланикът на Шарл VIII, както постъпва в края на юли 1495 г. един от патрициите на Венеция, Филипо Трон. Той не се лъже в това което твърдят за френския крал, „че уж желае да отиде в Светите земи, а фактически иска чисто и просто да стане signore di tutta l'Italia..."[4] (господар на цяла Италия – бел. пр.).

Хубави разсъждения, но тогава за Полуострова започва поредица от нещастия, които логично ще му костват богатството, положението му в центъра на циклона на европейската политика и – обяснявайки всичко с това – крехкостта на изкусните му политически структури, целия този часовников механизъм, който представлява „италианското равновесие"... Оттогава, не безпричинно неговите мислители, просветени от бедствията и от ежедневните поуки на фактите ще разсъждават над политиката и съдбата на държавите – от Макиавели и Гуичардини в началото на века до Парути, Джовани Ботеро или Амирато в неговия край.

Италия ли? Да, любопитна лаборатория за държавни мъже: целият народ там говори за политика в зависимост от страстите си – тези на хамалина от градския пазар, тези на бръснаря в дюкяна му или на занаятчиите в таверните[5]; тъй като

---

[1] *A. Siegfrid*, op. cit., p. 184.

[2] *H. Kretschmayr*, op. cit., II, p. 382.

[3] Вж. изследванията на Енрико Перито, Ел Карузи и Пиетро Еджиди (NN 2625, 2630 и 2626 от библиографията на Санчес Алонсо).

[4] A.d.S., Modène, Venezia VIII, Алдобрандино Гуидони до херцога, Венеция, 31 юли 1495 г.

[5] *M. Seidlmayer*, op. cit., p. 342.

държавният интерес[1] – това италианско преоткритие, не е плод на единични разсъждения, а на колективен урок. По същия начин жестокостта, подновените огньове на частните отмъщения са знак за една епоха, в която старите правителствени образувания се разпадат, а новите следват бързо в зависимост от обстоятелствата, които човек не контролира. Тогава законността често липсва, а правителствата са прекалено млади, за да си спестяват импровизациите и жестокостите. Терорът е средство за управление. „Владетелят", това е изкуството да живееш, да оцеляваш ден за ден[2].

Но вече през 15 в. и със сигурност през 16 в. не трябва да говорим само за териториални държави, а за държави – нации. Тогава изникват по-обширни, чудовищни групи: агломерации, наследства, федерации, коалиции на отделни държави – империи, ако можем да си послужим със съвременното значение на тази удобна формулировка, въпреки неиния анахронизъм. Иначе как да обозначим тези чудовища? През 1494 г. вече се създава не само френското кралство отвъд планините, но една наистина мечтана империя. Нейната първа цел е да се намести в Неапол. След това, без да се застоява в лоното на Вътрешното море, да се впусне в Ориента, да поддържа там християнската съпротива, да отговаря на подновения зов на родоските рицари, да освободи Светите земи. Точно такава е сложната политика на Шарл VIII, независимо от твърденията на един Филипо Трон: кръстоносна политика, с един замах тя прегражда Средиземно море. Впрочем, няма империя без мистика, а в Западна Европа – без тази безпочвена кръстоносна мистика. Примерът с Карлос Пети скоро ще го потвърди.

Испания на Католическите крале вече не е „обикновена национална държава", а асоциация от кралства, държави и народи, обединени от личностите на владетелите. Султаните също управляват агломерация от завладени народи и правоверни, свързани с техните богатства или подчинени. Същевременно морската авантюра започва да създава в полза на Португалия и Кастилия първите модерни колониални империи, чието значение дори и най-проницателните наблюдатели трудно ще съзрат в самото начало. Самият Макиавели наблюдава прекалено отблизо картината на една развълнувана Италия, за да е способен да вижда по-надалеч – слабост и то доста сериозна за един по принцип прозорлив наблюдател[3].

През 16 в. драмата на Средиземноморието е преди всичко драма на политическия растеж, на издигането на колоси. Известно ни е как Франция претърпява неуспех в едва започналата си имперска кариера заради обстоятелствата или навярно заради още изостаналата си икономика, вероятно поради своя темперамент или благоразумието си, заради вкуса си към сигурните стойности или заради ужаса си от грандиозните неща... Но това, което не станало, би могло да се случи. Съвсем не е абсурдно да се мечтае за френска империя, облегната на Флоренция, както тази на Испания (разбира се, не от първия път) била опряна на

---

[1] Както е известно, авторството се приписва на кардинал *Giovanni Della Casa*, Orazione di Messer Vanni della Casa, scritta a Carlo Quinto intorno alla restitutione della città di Piacenza, публикувана в Parteo, du meme auteur, Florence, 1561, p. 61. Sur cette vaste question, *F. Meinecke*, Die Idee der Staatsräson in der neueren Geschichte, Ire édit., Munich, 1925.

[2] *Pierre Mesnard*, L'essor de la philosophie politique au XVIe siècle, 1re édit., 1936, p. 39-53 и особено на p. 51-52.

[3] *A. Renaudet*, Machiavel, p. 236.

Генуа... Известно е също как Португалия, вече почти отчуждена от Средиземноморието, се развила (с изключение на няколко мароканси позиции) извън присъщото на Средиземно море пространство.

Следователно създаването на империите във Вътрешното море е това на османлиите на Изток и това на Хабсбургите на Запад. Както е забелязал вече доста отдавна Леополд фон Ранке, това двойно изграждане представлява една и съща история и веднага да добавим: обстоятелствата и случайностите не са направлявали сами раждането на тази грандиозна история. Не смятам също, че Сюлейман Великолепни или Карлос Пети са случайност (както ще поддържа самият Анри Пирен), техните личности – да, несъмнено, но не и техните империи. Още по-малко вярвам в решаващото влияние на Уолзи[1], на този Уолзи – създател на английската политика на Balance of Power – и който, поддържайки противно на своите принципи през 1521 г. Карлос Пети като господар на Нидерландия и на Германия, следователно поддържайки по-силния, вместо да се притече на помощ на по слабия Франсоа, вероятно улеснява внезапната победа на Карлос Пети при Павия и става причина за изоставянето на Италия за цели два века под испанско господство...

Тъй като, без да отричаме ролята на личностите и на обстоятелствата, смятам, че паралелно с икономическия възход от 15-16 в. съществува изключително благоприятна конюнктура за обширните и дори много обширните държави, за тези „компактни държави", за които днес отново започва да се твърди, че бъдещето им принадлежи, както това става за известно време в началото на 18 в., в момента на разрастване на Русия на Петър Велики и когато се очертава единство, поне династично, между Франция на Луи XIV и Испания на Филип V[2]. Това, което става на Запад, се извършва също, mutatis mutandis, на Изток. През 1516 г. египетски Судан обсажда Аден – един свободен град – и го заграбва според логиката на нещата. Но пак според логиката на нещата през 1517 г. турският султан заграбва целия Египет[3]. Винаги съществува опасност да бъдеш погълнат от по-големия от теб.

Всъщност историята е последователно благоприятна и неблагоприятна за обширните политически формации. Тя работи за техния растеж, разцвет и после за тяхното остаряване и разпадане. Еволюцията не е политически ориентирана веднъж завинаги; не съществуват държави, осъдени безвъзвратно да загинат, а други – предопределени да растат на всяка цена, като че ли са натоварени от съдбата да „ядат територия и да поглъщат себеподобните си"[4].

През 16 в. две империи показват опасната си мощ. Но от 1550 до 1600 г. се очертава, а през 17 в. вече се избистря не по-малко неумолимият момент на техния упадък.

1. Възникването на империите

Може би, говорейки за империите, за техния подем или техния упадък, трябва да се има предвид съдбата, която ги води: да не се смесват периодите, да не се

[1] *G. M. Trevelyan*, op. cit., p. 293.
[2] *Baudrillard (Mgr.)*, Philippe V et la Cour de France, 1889-1901, 4 vol., Introduction, p. 1.
[3] Вж. по-долу, „Турците в Сирия и в Египет".
[4] *Gaston Roupnel*, Histoire et destin, p. 330.

забелязва прекалено рано величието на онова, което със съдействието на времето ще стане велико или да се оповестява прекалено рано рухването на това, което рано или късно ще престане да съществува. Няма нищо по-сложно от тази хронология, която не е статистика на събитията, а само диагностика и преслушване с обичайните възможности за медицински грешки.

Турското величие[1]: от Мала Азия до Балканите

В основата на турското величие трябва да разположим три века на упорити усилия, дълги борби и чудеса. Дори западните историци на 16, 17 и 18 в. често се осланят на тази „чудодейна" страна на нещата. Наистина, колко необичайна е историята на тази фамилия на Осман, издигала се в зависимост от битките по несигурните граници на Мала Азия, където се срещат авантюрата и религиозният плам! Тъй като Мала Азия е парекселанс земя на мистичен ентусиазъм: война и религия вървят ръка за ръка, воинствените братства там са в изобилие и, както е известно, еничарите се свързват с мощните секти на акаисите и след това на бекташите. На тези корени османската държава дължи своята същност, своите основи и своите първи прояви. Чудото се състои в това, че малката държава надживява вълненията и присъщите за географското ѝ положение нещастия.

Просъществувайки, тя се възползва от бавните трансформации на анадолските земи. Османското благополучие се свързва в дълбините си с мощни, често приглушени, нашественически движения, които тласнали народите на Туркестан на Запад. То е плод на вътрешните промени в Мала Азия[3], която от гръцка и православна през 13 в. станава турска и мюсюлманска вследствие от постоянните инфилтрации и цялостни социални разриви, както и вследствие от учудваща религиозна пропаганда на мюсюлманските ордени – някои радикални, „комунистически като бабаисите, акаисите и абдалите; другите – по-миролюбиво мистични, като мевлевисите от Коня. След Г. Юар, наскоро Кюпрюлюзаде осветли тяхното апостолство"[4]. Тяхната поезия – тяхната пропаганда – бележи зората на западнотурската литература...

От другата страна на Проливите турското завоевание е широко облагодетелствано от обстоятелствата. Балканският полуостров далеч не е беден, дори през 14 15 в. той по-скоро е богат. Но той е разединен: византийци, сърби, българи, албанци, венецианци и генуезци воюват едни срещу други. В религиозно отношение православни и латинци се борят помежду си; накрая, от социална гледна точка балканският свят е изключително крехък – истинска картонена кула. Всичко това не трябва да се забравя: турското завоевание на Балканите се възползва от една необикновена социална революция. Едно сеньориално, суровo към селяните общество бива изненадано от удара и се срива от само себе си.

Относно турското величие: *R. de Lusinge*, De la naissance, duree et chute des États, 1588, 206 p. Ars. 8 H 17337, цитиран от *J. Atkinson*, op. cit., p. 184 185 и един непубликуван доклад относно Турция 1576 г.) от Simancas, E 1147.

[2] *Fernand Grenard*, Decadence de l'Asie, p. 48.

[3] Вж. кн. I, стр. 171-172.

[4] Annuaire du monde musulman, 1923, p. 323.

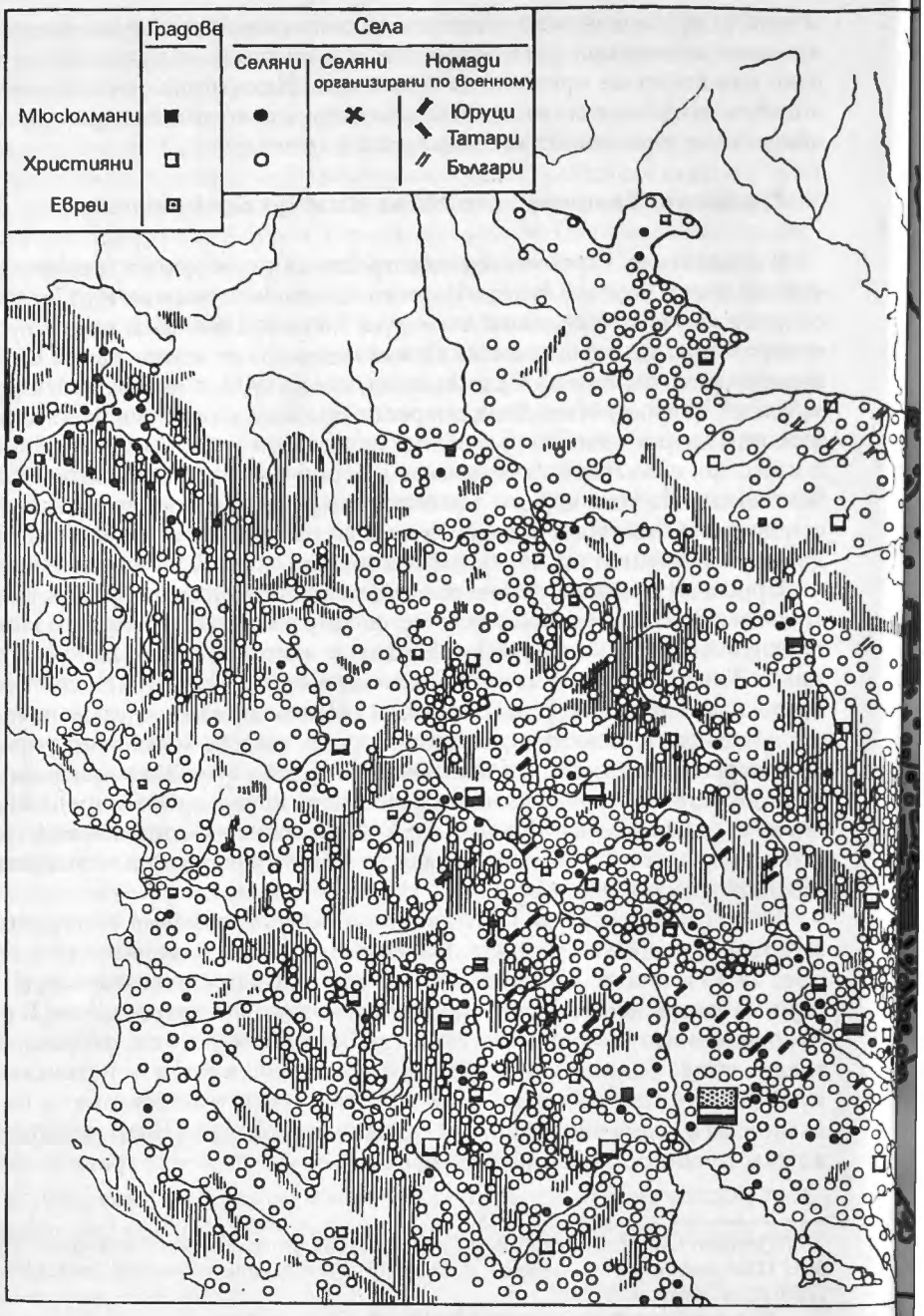

На тази карта, изготвена от Йомер Лютфи Баркан въз основа на османската статистика, липсват цифрите, отнасящи се до Истанбул и които вероятно са изгубени. Турчинът държи страната чрез граничните си пунктове и още повече чрез ключовите си градове. Ще отбележим огромната маса от поселения на номади юруци в равнините, но и в по-високите зони като например в Родопите и в планините на изток от Струма и Вардар. Общо взето линията, която тръгва от о. Тасос и преминава през София, отделя една християнска зона със слабо турско засел-

полуостров в началото на 16 в.

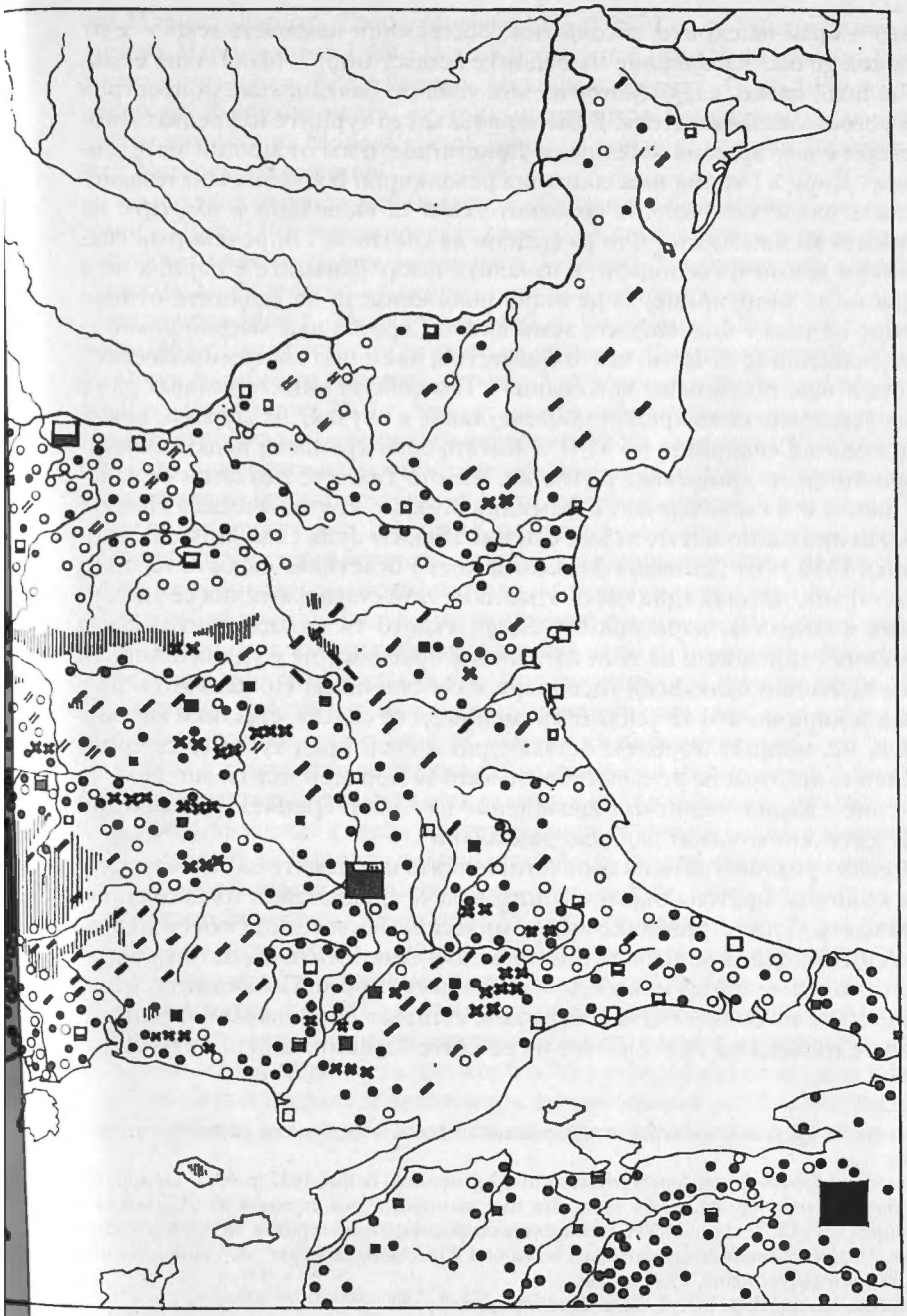

ване и една такава с гъсто мюсюлманско население в Тракия и останалата част на България. По-късните трудове на Баркан и неговите ученици изследваха почти напълно статистиките от 16 в., които отбелязват силно увеличение на населението и сочат вече известния факт: мюсюлманско превъзходство сред населението на Анадола. Всеки знак от тази карта представлява 250 семейства, т.е. повече от 1000 души. Да се отбележи силното присъствие на мюсюлманите в Босна и значителната еврейска колония в Солун.

Завоеванието – край на едрите, абсолютни собственици на своите земи – е от известна гледна точка „избавление на бедните нещастници“[1]. Мала Азия е завладяна търпеливо, бавно, след многовековни усилия; Балканският полуостров *изглежда* не устоява на завоевателя. В България, където турците напредват много бързо, земята е разтърсвана още преди пристигането им от мощни земеделски вълнения[2]. Дори в Гърция има социална революция. В Сърбия с изчезването на местните владетели част от сръбските села са включени в имотите на вакъфите (имоти на джамиите) или раздадени на спахиите[3]. Впрочем тези спахии, пожизнени воини и господари, в началото искат данъците в пари, а не в ангария. Трябва да мине време, за да стане положението на селяните отново тежко. Отгоре на това в босненските земи около Сараево има масово помохамеданчване, дължащо се отчасти, както е известно, на силната богомилска ерес[4]. Положението е още по-сложно за Албания[5]. Там собствениците успяват да се приютят във венецианските предни постове: такъв е случаят на Дурацо, който остава владение на Сеньорията до 1501 г. Когато тези крепости падат, албанските благородници се приютяват в Италия, където техните потомци се запазват чак до днес. Не е такъв случаят с фамилия Музаки, която изчезва в Неапол през 1600 г. Но ние разполагаме за нея с ценна Historia deila Casa Musachi, публикувана през 1510 г. от Джовани Музаки и която осветлява съдбата на един дом, на една страна, на цяла една каста. Името на тази стара фамилия се запазило в Албания в областта, наречена Музекие[6], където тя някога притежавала огромни имения[7]. Историята на тези изгнания и преселвания е удивителна. Тя не е валидна за всички балкански господари и собственици. Но какъвто и да е техният край и дори когато те успяват временно да се спасят, ставайки вероотстъпници или не, общият проблем остава един *и* същ: пред турците се срива един социален свят, отчасти от самосебе си, като за пореден път си мислим, че без изключение е вярно следното разсъждение на Албер Грение: „завладявани са само народите, които искат да бъдат завладяни“.

Тази социална реалност обяснява опустошенията и успехите на завоевателите. Тяхната конница, пратена бързо и много далеч, прекъсвайки пътищата, съсипвайки реколтите, разстройвайки икономическия живот, подготвя в основни линии лесни победи за войските. Единствено планинските области са защитени за известно време срещу непобедимите нашественици. Последните, отчитайки реалностите на балканската география, стават първоначално господари на големите пътища по протежение на речните басейни, водещи към Дуна-

---

[1] Изразът е на Б. Трухелка, архивист от Дубровник, от нашите безбройни разговори по тази прекрасна тема.

[2] Вж. в това число *Christo Peyeff*, Agrarverfassung und Agrarpolitik, Berlin, 1927, p. 69; *I. Sakazov*, op. cit., p. 19; *R. Busch-Zantner*, op. cit., p. 64 et sq. Все пак, ако проследим статията на *Д. Ангелов* в „Исторически преглед“, IX, 4, стр. 374-398, българската съпротива срещу турците била ожесточена.

[3] *Jos. Zontar*, „Hauptprobleme der jugoslavischen Sozial-und Wirtschaftsgeschichte“, in: Vierteljahrschrift für Sozial-und Wirtschaftsgeschichte, 1934, p. 368.

[4] *J. W. Zinkeisen*, op. cit., II, p. 143; *R. Busch-Zantner*, op. cit., p. 50.

[5] *R. Busch-Zantner*, op. cit., p. 65.

[6] Пак там, стр. 55.

[7] Пак там, стр. 65 и бележки за трудовете на Иречек и Суфле.

ва: Марица, Вардар, Дрин, Морава... През 1371 г. те триумфират при Черномен на Марица; през 1389 г. – на Косово поле, откъдето излизат (твърде приблизително – бел. ред.) Вардар, Марица и Морава. През 1459 г., този път на север от Железни врата, те триумфират при Смедерево, „самият център, в който линията на Морава среща Дунав, и който колкото и Белград господства над Унгарската равнина"[1].

Също така бързо те побеждават в обширните пространства на източните равнини[2]. През 1365 г. установяват своята столица в Адрианопол, през 1386 г. е завладяна цяла България, после цяла Тесалия[3]. Завладяването е по-бавно в планинския Запад и често по-скоро привидно отколкото реално. В Гърция Атина е завзета през 1456 г., Морея през 1460 г., Босна през 1462-1466 г.[4], Херцеговина през 1481 г.[5], въпреки съпротивата на някои „планински князе". Самата Венеция не може да забрани задълго излаза на Адриатическо море: Скутари е завзет през 1479 г., Дурацо през 1501 г. Явно остава да отбележим и другото, по-бавно завладяване: строежът на пътища, на укрепени места, създаването на камилски кервани, като дейността на всички тези снабдителни и транспортни конвои често е поверявана на грижите на българските мулетари; накрая и най-вече това завладяване се осъществява от градовете, които турците подчиняват или укрепват, или построяват. Те стават истински огнища на разпространение на турската цивилизация, те успокояват, опитомяват или поне цивилизоват покорените земи, в които не трябва да си представяме управление с непрекъснати жестокости.

В своето начало турското владичество явно се подхранва за сметка на поробените народи: след битката при Косово хиляди и хиляди сърби вероятно са продадени в робство по пазарите на християнския свят[6] или набирани за наемници, но политическият нюх не изменя на победителите. Това се вижда още през 1453 г. с даването от Мехмед II на концесии на гърците в Константинопол. В крайна сметка Турция създава рамки, в които народите на Полуострова последователно заемат своето място, за да си сътрудничат със завоевателя и туктам учудващо да съживят великолепието на Византийската империя. Това завладяване установява един нов ред – pax turcica. Нека повярваме на анонимния французин, който пише през 1528 г.: „страната е сигурна и няма сведения за никакви похитители..., нито за разбойници по големите пътища... Султанът не толерира нито разбойника, нито крадеца"[7]. Бихме ли могли да кажем същото за Каталония или за Калабрия по същото време? Би трябвало да има частица истина в тази оптимистична картина, тъй като в очите на християните Турската империя остава задълго възхитителна, неразбираема, смайваща с реда си; тъй като армията ѝ удивява западняците с дисциплината си, спокойствието си, както и със смелостта си, изобилието си от амуниции, стойността и скромността на

[1] Пак там, стр. 23.
[2] *W. Heyd*, op. cit., II, p. 258.
[3] Пак там, II, стр. 270.
[4] Ann. du monde musulman, 1923, p. 228.
[5] *H. Hochholzer*, art. cit., p. 57.
[6] *Jos. Zontar*, in: Vierteljahrschrift für Sozial-und Wirtschaftsgeschichte, 1934, p. 369.
[7] Цитиран от *G. Atkinson*, op. cit., p. 179.

нейните войници... Което не пречи на християните, а точно обратното, да мразят тези неверници „по-лоши от псета във всичките им начинания": думите са от 1526 г.[1]...

Все пак, постепенно мненията стават по-безпристрастни. Несъмнено турците са били бич божий; Пиер Вире, реформаторът на Романска Швейцария пише по техен адрес през 1560 г.: „ние не можем да бъдем очаровани, че Господ наказва днес християните чрез турците, както някога е наказал евреите, когато изоставили вярата си... тъй като турците днес са асирийците и вавилонците за християните и властта, и бича, и гневът божий"[2]. От средата на века други, като Белон дю Ман ще признаят добродетелите им, а впоследствие всекиму даже ще бъде приятно да мечтае за тази чудна страна, удобен случай да се отърве от западното общество и неговите ограничения.

Но да се обясняват турците посредством грешките и слабостите на Европа, това вече е прогрес[3]. Един рагузец го казва на Максимилиан I[4]: докато европейските страни се разединяват, „цялата висша власт в Турската империя е в ръцете на един единствен човек, всички се подчиняват на султана, той управлява сам; всички доходи отиват за него, с една дума той е господар, докато всички останали са негови роби". Точно това обяснява през 1533 г. на посланиците на Фердинанд Алойсиус Грити, странен персонаж, син на венецианец и на робиня, дълго време фаворит на великия везир Ибрахим паша. Карлос Пети не трябва да залага на мощта си срещу тази на Сюлейман. „Verum esse Carolum Cesarem potentem sed cui non omnes obediant, exemplo esse Germaniam et lutheranorum pervicaciam" [5]. (Вярно е, че император Карл е силен, но не всички му се подчиняват, например Германия и лутеранското упорство – бел. пр.)

Вярно е, че турската сила е като обхванатата в комплекса от европейски слабости чрез истинско механично действие. Големите раздори в Европа благоприятстват и провокират турското настъпление чак до Унгария. „Именно завземането на Белград (29 август 1521 г.), ще напише с право Бюзбек[6], поражда множеството злини, случили се наскоро и под чиято тежест ние все още пъшкаме. Това е гибелната врата, през която варварите нахлуха, за да опустошат Унгария, а това обуслови смъртта на крал Луи, след това загубата на Буда и отстъпването на Трансилвания. Ако турците не бяха завзели Белград, те никога нямаше да влязат в Унгария – кралство, известно по-рано като едно от най-процъфтяващите в Европа, което те опустошиха."

Всъщност 1521 г., годината на Белград, е началото на големия конфликт между Франсоа I и Карлос Пети. Последствията се наричат Мохач, 1526 г. и

---

[1] Пак там, стр. 211.

[2] Пак там, стр. 397. Същата идея през 1544 г. у *Jérôme Maurand*, Itinéraire de... d'Antibes à Constantinople (1544), p.p. *Léon Durez*, 1901, p. 69: победите на турците заради греховете на християните.

[3] *F. Babinger*, op. cit., p. 446-447. Отзив за книгата вж. по-долу, стр. 33, бел. 2.

[4] *J. W. Zinkeisen*, op. cit., III, p. 19.

[5] Цитиран от *J. W. Zinkeisen*, op. cit., III, p. 20, n. 1, според *Anton von Gevay*, Urkunden und Aktenstücke zur Geschichte der Verhältnisse zwischen Österreich, Ungarn und der Pforte im XVI. und XVII. Jahrhundert, 1840-1842, p. 31.

[6] Op. cit., p. 42.

обсадата на Виена, 1529 г. Бандело, който написва своите „Новели" веднага след това значимо събитие[1], показва едно християнство, очакващо най-лошото, „сведено до един европейски кантон вследствие от всекидневно нарастващите раздори между християнските владетели..." Освен ако Европа[2], вместо да се стреми да пречупи османския устрем, всъщност ще бъде привлечена от друга авантюра, тази на Атлантика и на големия свят, както историците са забелязали това доста отдавна[3]. Може би трябва да се обори много старото и невярно, но запазило се обяснение, че именно турските завоевания подтикват Великите открития, докато – обратно, Великите открития чисто и просто създават в Левантa зона на незначителен интерес, в която турците успяват впоследствие да се разпространат и да се установят без особено големи трудности. Тъй като все пак, когато те завладяват Египет през януари 1517 г., вече са изминали двадесет години откакто Вашку да Гама е осъществил плаването си около нос Добра Надежда.

Турците в Сирия и Египет

Тогава, ако не се лъжем, дали главното събитие в османското величие – много повече от завземането на Константинопол, „този епизод" както го нарече с известно преувеличение Рихард Буш Цантнер[4] – не е завладяването на Сирия през 1516 г. и това на Египет през 1517 г., реализирани и двете с един удар? Именно тогава се очертава величествената османска история[5]. Забележете, че само по себе си в завоеванието няма нищо особено грандиозно и че се е осъществило без затруднения. Оспорване на границите на север от Сирия и още повече опитът на Судан да се намеси като посредник между турци и персийци, послужват в удобния момент за претекст... Мамелюците, които гледат на артилерията като на коварно оръжие, не могат на устоят на оръдията на Селим на 24 август 1516 г. близо до Халеб. Сирия пада отведнъж в ръцете на победителя, който влиза в Дамаск на 26 септември. Тъй като новият Судан отказва да признае османското върховенство, Селим изпраща армията си чак в Египет. Мамелюците са поразени отново от турските оръдия[6] през януари 1517 г., близо до Кайро. За пореден път артилерията създава огромна политическа власт. Както във Франция, както в Московското княжество[7], както в Гранада[8] през 1492 г.

Египет е завладян безкръвно, почти без да се засегне тамошният ред. Мамелюците, разчитайки на обширните си имения, много бързо си възвръщат основната част от властта: Бонапарт ги заварва там три века по-късно. Барон дьо Тот

[1] Op. cit., VIII, p. 305.
[2] *F. Grenard*, op. cit., p. 86.
[3] *Emile Bourgeois*, Manuel historique de Politique étrangère, t. I, 1892, Introduction, p. 2 et sq.
[4] „Eeine Episode, kein Ereignis", p. 22.
[5] *V. Hassel*, op. cit., p. 22-23.
[6] *F. Grenard*, op. cit., p. 79.
[7] Вж. кн. I, стр. 174.
[8] *J. Dieulafoy*, Isabelle la Catholique, Reine de Castille, 1920; *Fernand Braudel*, „Les Espagnols...", in: Revue Africaine, 1928, p. 216, n. 2.

вероятно има право когато пише: „от изучаването на Кодекса на султан Селим трябва да предположим, че този владетел по-скоро е капитулирал пред мамелюците, отколкото е завладял Египет. Всъщност забелязваме, че оставяйки двадесет и четиримата бея да управляват неговото владение, той се опитва да балансира техния авторитет чрез този на един паша, който той назначава за главен губернатор и председател на съвета..."[1] Тази забележка ни приканва да не драматизираме завоеванието от 1517 г.

И все пак, какво важно събитие! Това, което Селим получава от египтяните, е значително. На първо място данъкът, първоначално умерен[2], не престава да расте. Посредством Египет се организира участието на Османската империя в трафика на африканското злато от Етиопия и Судан, после – в търговията с подправки по посока на християнския свят. Ние отбелязахме тази търговия със злато и значението, което отново придобива пътят на Червено море за общия трафик на Леванта. В момента, в който турците се настаняват в Египет и в Сирия, доста след плаването на Вашку да Гама, тези две страни, разбира се, вече не са единствените врати за Далечния изток, но те запазват своето значение. Така турската дига между средиземноморското християнство и Индийския океан[3] се оказва завършена и споена. Едновременно с това обаче се осъществява връзката между огромния град Константинопол и една обширна област, производителка на жито, ориз и бакла. Впоследствие Египет често ще бъде определящият фактор в турската еволюция и, ако може така да се каже, вредният фактор. Твърди се с известна степен на достоверност, че продажбата на служби[4], много често корумпираща обществения ред, се разпростира от Египет до всички краища на Османската империя.

Но Селим извлича от своето завоевание едно богатство, ценно като злато. Може би още преди да стане господар на земите при Нил, той поръчва да се отправят молитви в негово име, изпълнявайки ролята на халиф[5], господар на вярващите. Впрочем Египет му донася посвещение в тази роля. Легендата твърди – това е легенда, но какво от това! – че последният от Абасидите, приютен от мамелюците в Египет, отстъпва на Селим халифството над всички истински мюсюлмани. Легенда или не, султанът се завръща от Египет с ореола на огромен престиж. През август 1517 г. той получава от сина на шейха на Мека самия ключ на Каабата[6]. Вероятно от тази дата зеленото знаме на Пророка е поверено на гвардията от елитни конници[7]. Няма съмнение, че в ислямския свят издигането на Селим до сана на повелител на вярващите през 1517 г. вдига толкова шум, колкото две години по-късно в християнския свят известното провъзгласяване на Карлос Испански за император. Тази дата отбелязва в началото на 16 в. нади-

---

[1] Mémoires, IV, p. 47.

[2] *Brockelmann*, Gesch. der islamischen Völker, 1939, p. 262.

[3] *J. Mazzei*, op. cit., p. 41.

[4] Annuaire du monde musulman, p. 21.

[5] Официално той носи тази титла едва през 18 в., *Stanford J. Shaw*, „The Ottoman view of the Balkans", in: The Balkans in transition, édit. par C. et B. Jelavich, 1963, p. 63.

[6] *J. W. Zinkeisen*, op.cit., III, p. 15.

[7] *Brockelmann*, op. cit., p. 242.

гането на голямата османска мощ и (тъй като всичко се плаща) на вълната на религиозна нетърпимост[1].

Селим умира по пътя за Адрианопол през 1520 г., малко след своите победи. Неговият син Сюлейман го наследява без съперничество. Нему ще се падне честта да осигури османското величие, независимо от песимистичните прогнози, правени по негов адрес. Човекът е на висотата на своята мисия. Но нека признаем, че той се появява в благоприятен момент. През 1521 г. превзема Белград – вратата на Унгария; през юли 1522 г. обсажда Родос и го завзема през декември същата година: след като страшната и мощна крепост на рицарите на Сен Жан е превзета, цялото Източно Средиземноморие се поддава на младежката му амбициозност. Вече нищо не пречи на господаря на толкова средиземноморски брегове да притежава флота. Неговите поданици и гърците, в това число тези от венецианските острови[2], ще му осигурят необходимия човешки материал. Дали великото управление на Сюлейман, започнало с тази блестяща победа, щеше да бъде толкова блестящо без предварителното завладяване на Сирия и Египет?

Турската империя, видяна отвътре

Ние историците наблюдаваме тази турска империя отвън. Това означава, че тя се вижда наполовина и освен това (!) се обяснява едностранчиво и то от другите. Използването на пребогатите архиви на Истанбул и на Турция променя постепенно това остаряло виждане. Именно отвътре трябва да възприемаме огромната машина, за да уловим по-добре нейните сили и вече, тъй като те са преждевременно развити, нейните слабости[3] и нейните колебания. Което означава, да се разглежда един вид изкуство да се управлява, което е и изкуство да се живее, объркано и сложно наследство, определено религиозно и социално устройство, както и различни икономически епохи. Имперската история на османлиите, това са векове история, тоест последователен, различен и противоречив опит. Това е една „феодална" Мала Азия, която си отваря пътя към Балканите (1360 г.), няколко години след Поатие, в първите фази на онова, което наричаме Стогодишната война; една феодална система (условни и безусловни владения), която се установява в тези поробени европейски земи и създава поземлена аристокрация, държана от султаните донякъде с намордник и срещу която те ще се борят впоследствие упорито и успешно. Тази доминираща класа на османците, на робите на султана, непрестанно ще променя контингента си. Нейните борби за власт ще ритмуват отвътре тази голяма имперска история. Ние ще имаме случай да се върнем към нея.

---

[1] *Stanford J. Shaw*, art. cit., p. 67, отбелязва ролята на фанатичните улеми от новозавладените арабски провинции и турската реакция срещу францисканските мисионери, които Венеция и Хабсбургите пращат на Балканите.

[2] Вж. кн. I, стр. 109, бел. 1.

[3] *Stanford J. Shaw*, „The Ottoman view of the Balkans", in: The Balkan in transition, op. cit., p. 56-80.

Испанското единство: Католическите крале

От една страна османлиите, от друга – Хабсбургите. Преди тези последните, Католическите крале, първите съзидатели на испанското единство имат същото значение в рамките на имперската история, ако не и по-голямо, като султаните на Бурса или Адрианопол в генезиса на османския успех. Носено от устрема на 15 в., тяхното дело е облагодетелствано след края на така наречената Стогодишна война. Всъщност не трябва да приемаме всичко, което историографите ще кажат за Фернандо и Исабела... Делото на Католическите крале, което не трябва да подценяваме, има на своя страна сътрудничеството на времето и на хората. То е търсено, изисквано от буржоазията в градовете, уморена от гражданските войни, желаеща вътрешен мир, спокойна търговия и сигурност. Първото Hermandad (братство за борба с разбойничеството – бел. пр.) е мащабно градско движение: тревожните му камбани отекват от град на град и известяват за новото време. С учудващите си запаси от демократичен живот градовете осигуряват триумфа на Католическите крале.

Ето защо да не преувеличаваме прекалено ролята, разбира се значителна, на големите творци на тази съдба. Някои историци дори сметнаха, че съюзът на Кастилия и Арагон, реализиран потенциално чрез сватбата от 1469 г., е можел да се осъществи така също и между Кастилия и Португалия[1]. Исабела е можела да избира между португалския и арагонския брак, между Атлантика и Средиземно море. Накратко, иберийското единство е в съзвучие с времето и според логиката на конюнктурата. Изборът е между португалската и арагонската формула, като последната не натежава непременно над първата. И двете са лесни и достъпни. Избраното през 1469 г. решение е равносилно на обръщането на Кастилия към Средиземно море, операция, изпълнена с трудности и деформации, като се има предвид традицията, политиката и интересите на кралството, но която се извършва бързо, в рамките на един човешки живот: сватбата на Фернандо и Исабела е през 1469 г.; възкачването на Исабела в Кастилия е през 1474 г.; това на Фернандо в Арагон – през 1479 г.; отстраняването на португалците е постигнато през 1483 г.; завладяването на Гранада е завършено през 1492 г.; присъединяването на Испанска Навара е извършено през 1512 г. Нека и за миг да не сравняваме това бързо обединение с бавното и мъчително формиране на Франция от земите, разположени между Лоара и Сена. Нека не казваме – други места, а други времена и други реалности.

Това бързо обединение на Испания създава необходимостта от имперска мистика, обратното би ни учудило. Испания на Хименес, обхванатата от религиозния размах в края на 15 в., живее с Кръстоносните походи; откъдето следва неоспоримото значение на завладяването на Гранада и на началото няколко години покъсно на експанзията в Северна Африка. Окупирането на испанския юг не завършва само възвръщането на иберийската земя, не поставя само на разположение на Католическите крале области с богати земи, трудолюбиви и гъсто населени градове, то освобождава за външните авантюри силите на Кастилия, дълго време

[1] *Angel Ganivet*, Idearium español, éd. Espasa, 1948, p. 62 et sq.

съсредоточени в безкрайните битки с онова от испанския ислям, което не иска да загине – младите сили[1].

Все пак Испания почти веднага е отклонена от Африка. През 1492 г. Христофор Колумб открива Америка. Три години по-късно Фернандо Католика е зает с италианските усложнения. Страстен историк, Карлос Перейра[2] упреква Фернандо, твърде ловкия арагонец, за това отклонение в посока на Средиземно море, чрез което се въздържа да работи за истинското бъдеще на Испания, вписано извън Европа в тези сурови, голи и бедни земи на Африка, както и в Америка – този непознат, изоставен от испанските господари в ръцете на случайността в най-лошите ѝ форми свят. Да, но именно на това изоставяне на Ultramar на частната инициатива се дължат смайващите приключения на Conquistadores. Обвинявахме Макиавели, че не обръща внимание на мащабното подновяване на морските открития; представете си: през 17 в. граф-херцог Оливарес, този не винаги нещастен съперник на Ришельо, този почти велик човек все още не осъзнава значението на Индиите[3].

При тези условия няма нищо по-естествено от арагонската политика, натежала от традиции, теглена към Средиземно море от своето минало и опит, свързана с него чрез неговите брегове, плавания и прилежащи земи (Балеарите, Сардиния и Сицилия) и логично привличана подобно на цяла Европа и цялото Средиземноморие от богатите земи на Италия. Когато през 1503 г. Фернандо Католика завзема Неапол, благодарение на Гонсалве от Кордова, той придобива високо положение и богато кралство, като успехът предполага триумфа на арагонската флота и заедно с институцията на главнокомандващия – ни повече, ни по-малко – раждането на испанското tercio, равносилно в общата световна история на създаването на македонската фаланга или на римския легион[4]. За да разберем това притегляне на Испания от Вътрешното море, нека не преценяваме Неапол от началото на 16 в. въз основа на картината, която може да ни предостави краят на същия век – една едва способна да съществува и задлъжняла страна. Да се притежава тогава Неапол е бреме. Но през 1503 г. и все още през 1530 г.[5] Кралството предоставя предимствата на стратегическата си позиция и на значимите си бюджетни ресурси.

Накрая, арагонската политика, която увлича Испания, се стреми също да се възправи срещу напредването на исляма: тя изпреварва турците в Северна Африка; в Сицилия и в Неапол тя е една от външните стени на християнството. Колкото и да си повтаря Луи XII: „Аз съм мавърът, срещу когото Католическият крал се въоръжава“[6], това не пречи този Католически крал все повече, поради своите

---

[1] *Pierre Vilar*, La Catalogne..., I, p. 509 et sq.

[2] Imperio español, p. 43.

[3] *R. Konetzke*, op. cit., p. 245; *Erich Hassinger*, „Die weltgeschichtliche Stellung des XVI. Jahrhunderts“, in: Geschichte in Wissenschaft und Unterricht, 1951, отбелязва книгата на *Jacques Signot*, La division du monde..., 1-во издание (ще последват и други, петото е от 1599 г.) и която не споменава Америка.

[4] Добре застъпено от Angel Ganivet в неговия Idearium español, éd. Espasa, 1948, p. 44-45.

[5] Неапол е с дефицит поне от 1532 г., *E. Albèri*, op. cit., I, 1, p. 37. Още от времето на Карлос Пети обичайният разход на държавите, без този за войните, превишавал прихода от два милиона в злато. *Guillaume Du Vair*, Actions oratoires et traités, 1606, p. 80-88.

[6] *Ch. Monchicourt*, „La Tunisie et l' Europe. Quelques documents relatifs aux XVIe, XVIIe et XVIIIe siecles“, in: Revue Tunisienne, 1905, tirage à part, p. 18.

позиции, да е най-големият привърженик на кръстоносните походи, с всичките задължения, които това налага и всички привилегии и предимства, които следват. С Фернандо испанският кръстоносен поход напуска Полуострова, не за да се впусне смело в противопоставящата му се бедна Африка, не за да потъне в Новия свят, а за да се разположи пред очите на всички в самото сърце на тогавашното християнство, в застрашеното му сърце – Италия. Стара, но престижна политика.

Карлос Пети

Карлос Пети наследява Фернандо в Испания. Тогава той е Шарл от Гент и през 1516 г. става Карлос I Испански. С него всичко се усложнява и раздува, както на другия край на морето със Сюлейман Великолепни. Испания се оказва изтласкана на заден план в лъжливия блясък на историята на този император. Шарл от Гент станал Карлос Пети през 1519 г.: няма да му стигне време да стане Карлос Испански. Той ще стане такъв доста по-късно – в края на живота си, поради сантиментални или здравословни причини. Испания не е значим персонаж в историята на Карлос Пети, ако и да е допринесла много за неговото величие.

Разбира се, би било несправедливо да не видим онова, което Испания би могла да допринесе за имперската авантюра. Впрочем Католическите крале подготвят благополучието на своя внук. Не действат ли те във всички полезни направления – Англия, Португалия, Австрия и Холандия; играли и повторили в лотарията на браковете? Идеята да се обгради Франция, да се омаломощи този опасен съсед, моделира предварително странната Хабсбургска империя като изрязана, издълбана в своя център. Шарл от Гент е една пресметната случайност, подготвена и желана от Испания. Възможно е било някое произшествие да промени хода на събитията. Например Испания да не признае Карлос приживе на майка му Хуана Лудата, която умира в Тордесиляс чак през 1555 г.; или да се произнесе в полза на брат му Фердинанд, отгледан на Полуострова. Да продължим нататък: Карлос би могъл да не победи в имперския избор през 1519 г. Затова пък Европа не би избегнала едно голямо имперско изпитание. Франция, поела по пътя на тази авантюра през 1494 г., може да започне нова и да успее. Освен това да не забравяме, че зад успеха на Карлос Пети дълго време стои икономическата мощ на Нидерландия, асоциирана с новия живот на Атлантика, кръстопът на Европа, център на производство и търговия, за който са необходими излаз, пазари и политическа сигурност, каквито дезорганизираната германска империя ще му откаже.

Запътващата се от само себе си към създаването на обширна държава Европа, което би могло да се промени при различна съдба на Карлос Пети, е представяне на имперска игра, а не самата игра. Избирателите във Франкфурт през 1519 г. съвсем не могат да решат в полза на някоя национална кандидатура. Германските историци са го определили точно: Германия нямало да може да понесе тежестта на подобна кандидатура; щяло да се наложи да се бори срещу двама кандидати едновременно – както срещу Франсоа I, така и срещу Карлос. Избирайки Карлос, тя избира по-малкото зло, а не само както се говори – този който, дър-

жейки Виена, пази заплашената ѝ източна граница. Да не забравяме, че през 1519 г. Белград е все още християнска крепост и че от Белград до Виена се простира закрилящата компактност на Унгарското кралство. Унгарската граница ще бъде прегазена едва през 1526 г. Тогава всичко се променя, но едва тогава. Историите на Хабсбургите и Османлиите в действителност доста се преплитат, като това не става без причина. През 1519 г. не биха могли да циркулират следните популярни стихове за императора:

Das hat er als getane
Allein fьr Vatterland
Auf das die rцmische Krone
Nit komm in Turkenhand.

Това той стори
Единствено заради отечеството,
За да не попадне римската корона
В турските ръце. (бел. пр.)

Впрочем Германия няма да послужи за опора на Карлос Пети. От 1521 г. Лутер пресича съдбата му. А веднага след своето коронясване в Екс-ла-Шапел през септември 1520 г., императорът се отказва в полза на брат си Фердинанд от собствената си сватба с унгарската принцеса, а на 7 февруари 1522 г. в Брюксел той тайно отстъпва на брат си Erbland[1] (родовото имение – бел. пр.). Това означава изоставяне на всякакви лични дела в Германия.

Да отбележим също така, че поради обстоятелствата той не може да се облегне директно на Испания, отдалечена спрямо Европа и все още недостатъчно снабдявана с богатствата на Новия свят: това няма да става в значителна степен преди 1535 г. В борбата си срещу Франция, която е като хляб насъщен за живота му от 1521 г., двете позиции на Карлос Пети са по принуда Италия и Нидерландия. Императорът насочва усилията си именно върху тази европейска ос. Великият канцлер Гатинара съветва Карлос да държи преди всичко Италия... В Холандия Карлос Пети намира поне в мирно време големи доходи, възможности за заеми, както през 1529 г., и бюджетни излишъци. Обичайно е по време на царуването му да се повтаря, че всички задължения се стоварват върху Нидерландия и това се твърди най-вече след 1522 г. По това време в Холандия се случва едно произшествие, което вече натоварва Сицилия, Неапол и дори Милано, чието богатство е все пак видимо: нейните бюджетни излишъци почти пресъхват. Еволюцията може би се ускорява, тъй като Карлос и Филип II насочват военните си усилия към Холандия, от което търговията ѝ пострадва. Вероятно от Испания пристигат огромни парични средства. Филип II ще отбележи това. Но през 1560 г. спорът все още продължава. Нидерландия претендира, че е пострадала повече от Испания, „която останала незасегната от какви-

[1] *Gustav Turba*, Geschichte des Thronfolgerechtes in allen habsburgischen Ländern..., 1903, p. 153 et sq.

то и да било щети и продължила своите трафици с Франция, под прикритието на разрешителни"[1]. Следователно тя не може да се оплаква прекалено от страданията на тази война, за която твърди, че се води само за да позволи на испанския крал „да стъпи в Италия"[2]. Безплоден спор, който ще се превърне в минус за Фландриите. Филип II се установява в Испания и през 1567 г. и една от целите на херцог д'Алба е да накара със сила разбунтувалите се провинции да върнат незаконно заграбеното. Следователно би било много полезно да разполагаме със сигурна история на финансите на Нидерландия[3]. През 1559 г. венецианците ни я описват като богата и гъсто населена област, но където животът е ужасно скъп: „Това което струва две в Италия, три в Германия, струва четири или пет във Фландриите"[4]. Дали покачването на цените вследствие от пристигането на американското сребро, после от войната, унищожава в крайна сметка фискалния механизъм на Холандия? В своята Relazione Сориано много точно посочва през 1559 г.: „Тези земи са богатството на испанския крал, неговите мини, неговите Индии, те са поддържали начинанията на императора в течение на толкова години през войните за Франция, Германия и Италия..."[5] Единствената грешка на Сориано е, че говори в сегашно време...

Италия и Холандия – такава ще бъде следователно двойната и жизнена формула на политиката на Карлос Пети с няколко забежки към Германия и Испания. Ето защо за един историк на Филип II тази империя изглажда космополитна, много отворена за италианците, фламандците, за хората от Конте, на които се случва, разбира се, да се сблъскат с испанци в антуража на императора. Между Испания на Католическите крале и тази на Филип II епохата на Карлос Пети е натоварена с универсално значение. Самата представа за кръстоносния поход се променя[6]. Тя загубва иберийския си характер и се отдалечава от идеала на Реконкистата. След избора от 1519 г. политиката на Карлос Пети се откъсва от земята и се загубва в мечти за световна монархия... „Сир, му пише Гатинара веднага след избирането му, сега когато Господ Ви оказа необикновеното благоволение да Ви издигне над всички крале и всички владетели на християнския свят до такава степен на мощ, която досега беше постигнал само Вашият предшественик Карл Велики, Вие сте по пътя към световната монархия, готов да обедините християнството около един пастир[7]." Тази идея за световна монархия ще вдъхнови политиката на Карлос Пети, обхваната освен това от силното хуманистично течение на епохата. Един германец, Георг Зауерман, който се намира в Испания през 1520 г., отправя към имперския секретар Педро Руис де ла Мота следната Hispaniae Consolatio, в която се опитва да наведе самата Испания на идеята за световна

---

[1] Гранвел до Филип II, Брюксел, 6 октомври 1560 г., Papiers..., VI, p. 179.

[2] Пак там.

[3] Вж. *F. Braudel*, „Les emprunts de Charles Quint sur la place d'Anvers", in: Charles Quint et son temps, Paris, 1959; graphique p. 196.

[4] *E. Albèri*, II, op. cit., III, p. 357 (1559).

[5] Пак там.

[6] За ценните дискусии: *R. Menendez Pidal*, Idea Imperial de Carlos V, Madrid, 1940; за подробен преглед на въпросите: *Ricardo Delargo Ygaray*, La idea de imperio en la politica y la literatura españolas, Madrid, 1944.

[7] Цитиран от *E. Hering*, op. cit., p. 156.

умиротворяваща монархия, обединяваща християнския свят срещу турците. Марсел Батайон показа колко скъпа е тази идея за християнско единство на Еразъм, на неговите ученици и приятели[1]. През 1527 г., след клането в Рим, Вивес пише на Еразъм: „Христос е дал изключителна възможност на нашата епоха да реализира този идеал, благодарение на голямата победа на императора и на пленничеството на папата"[2]. Малко фрази са по-красноречиви от тази, способни дори да предадат истинския колорит на идеологическото опиянение, на илюзията, обграждаща политиката на императора, от която той често черпи мотивите за своите постъпки... Това не е най-малко вълнуващата страна на онова, което представлява основната политическа драма на века.

Империята на Филип II

Делото на Карлос Пети е продължено през втората половина на 16 в. от това на Филип II и той господар на империя, но колко различна! Освободена от наследството на великия император през съдбоносните 1558-1559 г., тази империя дори е по-обширна, по-споена и по-солидна от тази на Карлос Пети, помалко свързана с Европа, изключително центрирана върху Испания и по този начин върната към Океана. Тя притежава същината, размерите, различните реалности и богатствата на империя, въпреки че на законния ѝ господар липсва престижната титла, с която биха били обобщени и увенчани безбройните титли, които той носи. Синът на Карлос Пети е лишен, Бог знае след какви колебания, от имперското унаследяване, което по принцип, но само по принцип, му е определено в Аугсбург през 1551 г.[3] Но тази имперска титла му липсва жестоко, та било то и във войната за надмощие с френските наследници в римския двор, на тази основна сцена, към която всички вперват очи. Така че през 1562 г. Благоразумният крал възнамерява да се домогне до имперската корона. През януари 1563 г. се разнася мълвата, че ще бъде провъзгласен за император на Индиите[4]. Същата мълва – през април 1563 г., според която, твърдят[5], че става дума Филип да се провъзгласи за „крал на Индиите и Новия свят". Слуховете продължават и следващата 1564 г., когато отново става дума за император на Индиите[6]. Двадесетина години по-късно, през 1583 г., из Венеция се носи слух, че Филип II отново се домогва до прочутата титла. „Сир, пише посланикът на Франция до Анри III, научих от тези господа, че кардинал дьо Гранвел пристига в Рим през настоящия месец септември, за да уреди връчването на титлата император на своя господар[7]."

---

[1] Op. cit., цялата глава VIII, стр. 395 и сл.

[2] Според *R. Konetzke*, op. cit., p. 152.

[3] Вж. по-долу стр. 250 и сл.

[4] Дж. Микели до дожа, 30 януари 1563 г., *Gustav Turba*, op. cit., I, 3, p. 217.

[5] Пак там, стр. 217, бел. 3.

[6] 13 януари 1564 г., Сен-Сюлпис, *E. Cabié*, op. cit., p. 217, ако все пак Кабие не е сгрешил датата.

[7] Е. дьо Мес до краля, Венеция, 6 юни 1583 г., A. E. Venise 81, f° 28 v°. Филип II вероятно е мислел да поиска имперски викариат в Италия, 12 февруари 1584 г., *Longlée*, Dépêches diplomatiques..., p. 19.

Бръщолевения на Венеция? Информацията е не по-малко странна. Едни и същи причини произвеждат един и същи ефект, Филип III също ще бъде кандидат за империята. Това не е обикновена политика на тщеславие. В един век, който се подхранва от престиж и изпада в плен на привидностите, една безпощадна война за надмощие, противопоставя посланиците на Най-християнския на тези на Католическия крал. През 1560 г., за да преустанови тази изнервяща и безрезултатна битка, Филип II предлага на императора да назначат заедно един и същ посланик на събора в Тренто. С това че не става император Филип II загубва в почетния план на привидностите онова първо място, което му се полага в християнския свят и което никой не успява да оспори приживе на Карлос Пети или на неговите представители.

Съществената черта на империята на Филип II е нейният испански характер – би трябвало да кажем: нейният кастилски характер. Тази реалност не убягва на съвременниците, приятели или противници на Благоразумния крал: те го възприемат като паяк, почти застинал в центъра на своята паяжина. Но ако след септември 1559 г., след връщането си от Фландриите, Филип не напуска въобще Полуострова, дали това от негова страна е само страст и решително предпочитание в полза на Испания? Не е ли това донякъде и необходимост? Ние показахме държавите в империята на Карлос Пети безмълвно отказващи една след друга да продоволстват и плащат разходите на неговата политика. Целият този дефицит превръща Сицилия, Неапол, Милано, а после и Холандия в изоставащи страни, неудобни за пребиваване на владетеля. Филип II сам изпитал това в Холандия, където живее от 1555 до 1559 г. само благодарение на паричните помощи от Испания или в очакване на тяхното пристигане. Впрочем за суверена става трудно да получи тези помощи без да се е установил в самото място, където те се събират. Оттеглянето на Филип II в Испания е необходимо оттегляне към парите на Америка. Грешката е, ако въобще е имало такава, че не пресреща възможно най-далеч парите, чак в самия Атлантик, в Севиля или още по-късно в Лисабон[1]. Дали привлекателността на Европа, необходимостта да узнава по-лесно и побързо онова, което се случва в този гъмжащ кошер, задържа краля в Полуострова, в тази кастилска Тиваида, където той инстинктивно се чувства добре?

Това, че центърът на паяжината се установява в Испания, повлича след себе си доста последствия. И на първо място – една нарастваща и сляпа обич на испанските маси към краля, останал сред тях. Филип II е също толкова обичан от кастилците, колкото баща му от обикновените хора в Нидерландия. От това следва и едно логично предимство за хората, интересите и страстите на Полуострова. Измежду тези сурови, високомерни хора, консервативни благородници, които Кастилия произвежда и които Филип II използва както навън, така и вътре да движат нещата и за бюрократични нужди, той има подчертано предпочитание към обикновените хора... В една империя, разкъсана на различни страни, Карлос Пети скита по принуда: налага му се да заобикаля враждебна Франция, за да донесе последователно на кралствата си топлината на своето присъствие. Неподвижността на Филип II улеснява тежестта на една тромава бюрокрация, чийто багаж не намалява поради необходимост от пътуване. Реката от документи се

[1] Тук припомням идеите на *Jules Gounon Loubens*, вж. кн. I, стр. 342, бел. 2.

излива по-изобилно от всякога. Различните части на империята незабележимо преминават в положение на второстепенни зони, а Кастилия – в това на метрополия: еволюцията е видима в италианската провинция. Омразата срещу испанците се затвърждава почти навсякъде. Тя е знак на времето и предвестник на бурята.

Вярно е, че Филип II няма ясно съзнание за промените, че се смята за продължител на политиката на Карлос Пети, за негов ученик и този ученик запомня доста от получените уроци; много пресни в ума му са прецедентите за делата, които трябва да реши, подпомаган в това от хората, които действат около него – херцог д'Алба или кардинал дьо Гранвел, този престижен каталог, това живо досие на покойната имперска политика. Може би Филип често се оказва в аналогично или в подобно положение на това, в което изпада императорът. Защо, също бидейки господар на Холандия като Карлос Пети, той не обуздава Англия, нужна за сигурността на този северен кръстопът? Или още защо, бидейки натоварен с държави както баща си, не е като него предпазлив и изчакващ, зает да оркестрира тези далечни никога не акордирани истории?

И все пак обстоятелствата вероятно диктуват радикални промени. От миналото са останали само декорите. Голямата, прекалено голямата политика на Карлос Пети още в началото на царуването на Филип II, доста преди примирието от 1559 г., е обречена, брутално ликвидирана от финансовата катастрофа от 1557 г. Всичко трябва да се поправи, да се възстанови и да се пусне отново в ход. В забързания си ход Карлос Пети никога не е спиран от подобни спирачки: мощното завръщане към спокойствието от първите години на царуването на Филип II също е знак за нова слабост. Голямата политика ще се пробуди много по-късно и не толкова заради тежненията на суверена, колкото под натиска на обстоятелствата. Напредвайки непрекъснато, постепенно се установява онова мощно движение на католическата Реформация, която неправилно наричаме Контрареформация. Родило се вследствие от редица усилия, бавни приготовления и засилило се след 1560 г. и оттогава способно да огъне политиката на Благоразумния крал, то избухва брутално срещу протестантския север през осемдесетте години на 15 в. Именно това движение тласка Испания в големите битки в края на царуването на Филип II, което превръща краля в ревностен католик и защитник на вярата. В това отношение религиозната страст го поддържа много повече, отколкото в кръстоносния му поход срещу турците, войната която започва в Средиземно море като че ли против волята му и в която Лепанто като че ли е само един безсмислен епизод.

Друг значим фактор: след 1580 г. пристигането на благородни метали от Новия свят достига непознат дотогава размер. Тогава Гранвел е в състояние да завладее испанския двор, моментът за това е благоприятен. Но нека да признаем, че империализмът от края на Филиповото царуване не е създаден заради присъствието му. Всъщност голямата война започва след 1580 г. за превъзходство в Атлантическия океан, станал център на земята. Въпросът се състои в това да се разбере дали Океанът ще принадлежи на Реформацията или на испанците, на хората от Севера или на иберийците, тъй като от този момент всичко касае океана. Испанската империя се накланя на запад в посока към необятното

бойно поле с парите си, оръжията си, плавателните си съдове, снаряженията си и с политическите си идеи. По същото време Османлиите обръщат решително гръб на Вътрешното море, за да встъпят в азиатските битки... Ето кое би ни напомнило при нужда, че двете средиземноморски империи живеят с еднакъв ритъм и че поне през последните двадесет години на века Средиземно море не е част от техните амбиции и ламтежи. Дали в Средиземно море не е ударил часът на отдръпването на империите, много по-рано отколкото навсякъде другаде?

Случайност и политически интереси

Разумно е историкът да разсъждава така днес и да свързва политиката и икономиката. Доста неща, разбира се не всички, са ръководени от настъпването на хората, явното ускоряване на обмените и не по-малко вследствие от тяхната регресия. Нашата теза установява връзка между обрата във вековната тенденция и последователните трудности, които ще изпитат големите политически конфигурации както на Хабсбургите, така и на Османлиите. За да стане тази взаимовръзка по-ясна, ние изключихме обясненията на историците, отделили внимание на значимите актьори и на важните събития, обяснения, които деформират всичко, ако се гледат само те. Оставихме също настрана и дългосрочните политически разсъждения, които според нас са по-интересни: политиката и институциите се обясняват *също* чрез самата политика, чрез самите институции.

Този въпрос е засегнат интересно и донякъде противно на нашата гледна точка в кратък параграф от последната книга на големия икономист Дж. А. Шумпетер[1]. За него съществува само една силна черта: прогресивната еволюция на капитализма, „доминираща", бихме казали ние. Всичко останало в икономиката и политиката е случайност, изненада, конюнктура и подробност. Случайност е, „че завладяването на Америка... докарало порой от благородни метали", без което Хабсбургите биха били немислими. Случайност е, че се появява „революцията на цените", която ще нагнети социалното и политическото напрежение; случайност е и това, че държавите (а аз добавям и империите) намират пред себе си път открит през 16 в. Случайност ли? В действителност, големите политически сили от миналото изчезват от само себе си: Свещената Римска империя на германския народ – със смъртта на Фридрих II през 1250 г.; Папската институция – приблизително по същото време, тъй като нейната победа е Пирова победа... А доста преди 1453 г. настъпва упадъкът на Византийската империя.

Подобна картина (но текстът на Шумпетер е доста кратък) заслужава да бъде разисквана точка по точка, ако искаме да бъдем справедливи и заслужено да се считаме за прави. Но забързвайки нещата, нека да кажем, че естестве-

[1] History of economic Analysis, London, 1954, италианското издание: Storia dell'analisi economica, 3 vol., 1959, I, p. 175-181.

ното рухване на Папството и на Империята през 13 в. не е случайност, а само плод на сляпа саморазрушителна политика. Подемът през 13 в. очертава същата политическа еволюция както през 16 в. и изкарва на преден план големи политически промени. После икономическият отлив слага навсякъде своя отпечатък. Тази повтаряща се разруха през следващите векове трябва да се запише в пасива на мрачна дълготрайна конюнктура: виновна е „есента на Средновековието", тя бележи подлежащите на отсичане болни дървета, от Византийската империя до Кралство Гренада, без да забрави самата Свещена Римска империя на германския народ. Всичко това представлява бавен и естествен процес.

С оживлението, което в общи линии ще последва в средата на 15 в., се подготвят катастрофи, обновление и възраждане. Папската институция ще бъде засегната едва след бунта на Лутер и неуспеха на Диетата в Аугсбург (1530 г.). В Рим може да има друга политика, на основата на отстъпки и решително миролюбива. Нека все пак добавим, че Папската институция си остава голяма сила, дори в политически план и през целия 16 в., чак до Вестфалския мирен договор (1648 г.).

За да се върнем към останалите аргументи нека отбележим, че революцията на цените – и това го твърди самият Шумпетер[1] – предхожда масовия приток на благородни метали от Новия свят. Също така нарастването на териториалните държави предхожда откриването на Америка (Луи XI, Хенри VII Ланкастър, Хуан Арагонски, Мехмед II). Накрая, ако се включват и мините на Новия свят, то е защото Европа има възможност да ги експлоатира, като тази експлоатация не е безплатна. Твърди се, че Кастилия спечелва Америка, така да се каже, на лотария; след това тя я разработва и то най-често по законите на актива и пасива. Но, ако си представим, че Новият свят не е предложил леснодостъпни мини, притегателната сила на Запада би открила другаде своите излази и придобивки. В неотдавнашната си дисертация Луи Дермини[2] се пита дали Западът, избирайки Новия свят, където почти всичко е създадено от него, не пренебрегва един потенциален избор, този на Далечния изток, където има толкова установени и леснодостъпни неща, или пък някоя друга възможност: африканското злато, среброто на Централна Европа, тези бързо изоставени козове... Решаващ се оказва моторът, а той е Западът.

Всъщност аргументацията на Дж. Шумпетер повтаря стари изводи и прочити, в които случайността е добре подплатена у историците – тя игнорира и подценява държавата, макар че последната е плод на една разностранна еволюция. В действителност конюнктурата в *широкия* смисъл на думата увлича в движението и политическите пластове, облагодетелства ги или ги изоставя. И когато играта започне наново, победителите никога не са предишните: те се сменят.

---

[1] Op. cit., I, p. 176, n. 3 (цитирам по италианското издание).

[2] La Chine et l'Occident. Le commerce à Canton au XVIIIe siècle (1719-1833), 4 vol., 1964, t. I, p. 429 et sq.

2. Възможности и недостатъци на държавите

В зависимост от конюнктурата на века, забелязваме по-скоро резултатите отколкото причините за развитието на държавите и на „империите". Модерната държава се създава с цената на огромни трудности. Тя трябва – и това е най-очевидно при новите явления – да умножи средствата и факторите за своето величие. Голям, но не единствен проблем.

56 – Бюджетите следват конюнктурата.

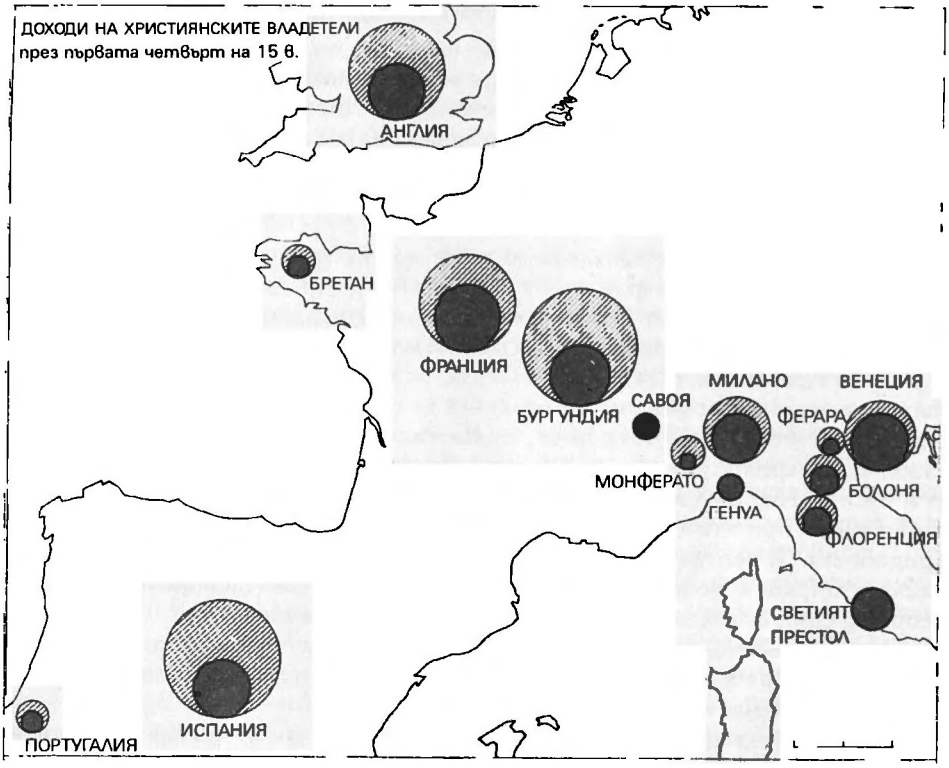

Любопитните венециански изчисления (Bilanci generali, vol. I, t. I, Venise, 1912, p. 98-99), които със сигурност не са абсолютно точни, при всички случаи показват общия спад на бюджетните ресурси на европейските държави между 1410 и 1423 г. (първата цифра-кръг е в сиво, втората – в черно). За Англия – от 2 милиона дуката на 700 000; Франция – от 2 милиона на един милион; Испания – от 3 милиона на 800 000; Венеция – от 1 100 000 на 800 000 и т. н. При положение че цифрите са точни, остава да изчислим реалните бюджети, тъй както се изчисляват реалните заплати. Би излязло, че държавата изостава винаги спрямо конюнктурите и в период на подем, и в период на спад; т.е. нейните ресурси намаляват по-бавно от останалите в период на свиване и в това е нейното предимство; те обаче нараствят по-бавно в период на съживяване. Тази хипотеза не може да бъде установена въз основа на показания тук документ или на тези, които следват. Сигурен е един единствен факт – ресурсите на държавата варират в зависимост от икономическата конюнктура.

"Чиновникът"[1]

Тогава в гъсти редици се явяват персонажите, които ще наречем за удобство, а не от прекален модернизъм: „чиновниците". Факт е, че те заемат коридорите на политическата история. Чрез тях се извършва политическа революция паралелно със социалната.

Призван от властта, чиновникът не закъснява да си присвои обществен авторитет. Поне през 16 в. той е навсякъде и има скромен произход. В Турция като допълнителен минус той често има християнски произход – от расата на победените – и не по-рядко е евреин. Според Х. Гелцер[2] от четиридесет и осем велики везири между 1453 и 1623 г., пет са от турската раса, ако можем да се изразим така, от които един черкезин, десет с непознат произход, тридесет и трима вероотстъпници, от които шестима гърци, единадесет албанци или югославяни, един италианец, един арменец и един грузинец. Броят на християните, които се изкачват до най-високите върхове на турската йерархия, показва значението на тяхната инвазия сред кадрите на Османската империя. И ако в крайна сметка последната прилича по-скоро на Византийската империя отколкото на Монголската[3], то е поради широкообхватното набиране на служители.

В Испания, където ни е най-добре познат, чиновникът произхожда от бедния народ на градовете, дори от селски фамилии, което не му пречи обаче да се нарече потомък на идалго: кой не претендира, че е такъв в Испания? Във всеки случай социалното им издигане е видно за всички, най-вече за един от явните им противници, адвокат на висшата военна аристокрация – Диего Уртадо де Мендоса, който отбелязва в своята „Гранадска война"[4]: „Католическите крале поставиха управлението на правосъдието и на обществените дела в ръцете на letrados, хора от среден произход, нито висок, нито нисък, без да обиждаме едните или другите, и чието занятие било да изучават правото", cuya profesiyn eran letras legales. Тези letrados са събратя на dottori in legge, за които говорят италианските документи, и на нашите юристи от 16 в., излезли или не от Университета на Тулуза, които със своите римски възгледи работят упорито за абсолютизма на дома Валоа. В омразата си, която го прави прозорлив, Уртадо де Мендоса изрежда цялата им гвардия: oídores за гражданските дела, alcaldes за наказателните дела, presidentes – членове на Съдебната палата, което ще рече нашият Върховен съд и оглавяващата всичко висша конгрегация на Consejo Real... Тъй като тяхната компетентност, в която те вярват, е универсална, ни повече, ни по-малко от la ciencia de lo que es justo y injusto (от знанието за това, кое е справедливо и кое – несправедливо – бел. пр.), те пламенно копнеят за чуждата служба и са готови винаги

---

[1] Думата явно е анахронизъм: използвам я единствено заради удобството. Трябва ли да кажа officiers, след като тази дума е валидна само за Франция или letrados - дума, валидна само за Испания - или „бюрокрация", подхвърля *Julio Caro Baroja*, op. cit., p. 148 et sq., но и тази дума е анахронизъм.

[2] Geistliches und Weltliches aus dem griechisch-türkischen Orient, p. 179, цитиран от *Brockelmann*, op. cit., p. 284.

[3] *F. Lot*, op. cit., II, p. 126.

[4] De la guerra de Granada comentarios por don Diego Hurtado de Mendoza, p.p. *Manuel Gómez Moreno*, Madrid, 1948, p. 12.

да посегнат на правото на военните да съдят (традиция за големите аристократични фамилии). И това бедствие не се ограничава в пределите на Испания: „Този начин на управление се е разпространил в целия християнски свят и днес се намира на върха на своята мощ и на своя авторитет“[1], в което Уртадо де Мендоса има право. Редом с пристигналите letrados, нека си представим онези, които се готвят да влязат в кариерата и които все повече задръстват университетите на Испания (и скоро тези на Новия свят): най-малко 70 000 студенти преброява с черен хумор в началото на следващия век Родриго Виверо, маркиз дел Вале[2], друг сеньор и креол от Нова Испания; сред тях – синове на обущари и на орачи! Чия е вината, ако не на държавата и на Църквата, които предлагат служби и църковни доходи, да се пълнят университетите, наред с желанието за знания? Всички тези letrados често са получавали научните си степени в Алкала де Енарес или в Саламанка. Както и да е, дори да сметнем, че цифрата от 70 000 студенти, огромна в очите на Родриго Виверо, е скромна предвид населението на Испания, сигурно е, че този социален подем е от огромно политическо значение още от градивната епоха на Католическите крале. Вече се появяват „кралските служители“ от много нисък произход като този Паласиос Рубиос[3], съставител на „Закони на Индиите“, който дори не е син на идалго! Такъв е случаят покъсно, по времето на Карлос Пети, със секретаря Гонсало Перес, от скромно потекло, за когото ще се съмняват, че е с еврейски произход[4]. Такъв е по времето на Филип II и кардинал Еспиноса, който умира от апоплектичен удар през 1572 г., отрупан с титли, почести и множество длъжности, оставяйки своята къща пълна с натрупани папки с документи, които не е имал време да прегледа и които стоят там от години... Гонсало Перес е от духовенството, подобно на кардинал Еспиноса, като дон Диего де Коварубиас де Лейва, за когото неговият роднина Себастиян де Коварубиас де Лейва съставял през 1594 г. едно доста дълго ретроспективно описание[5]: удобен за нас случай да научим, че дон Диего е роден в Толедо от благородни родители, произхождащи от Биская, че започва работа в Саламанка, че е преподавател в колежа на Овиедо, после магистрат в Съдебната палата на Гранада, после епископ на Сиудад Родриго, после архиепископ на Санто Доминго „в Индиите“, накрая председател на Съвета на Кастилия и тогава получава епископството на Куенка (впрочем той умира в Мадрид на 27 септември 1577 г. на шестдесет и седем години, без да е поел управлението му). При необходимост неговият живот би ни показал, че може да се следва едновременно църковна и държавна кариера. Впрочем в Испания повече от всякъде другаде Църквата е широко отворена за бедните.

В Турция царуването на Сюлейман е едновременно период на победни войни, всестранно съзидание и голяма законодателна дейност. Сюлейман е Кануни, Законодателят, което предполага в подвластните му държави и специално в Кон-

[1] Пак там.

[2] B. M. Add. 18 287.

[3] *Eloy Bullon*, Un colaborador de los Reyes Católicos: el doctor Palacios Rubios y sus obras, Madrid, 1927.

[4] *R. Konetzke*, op. cit., p. 173, *Grégorio Marañon*, Antonio Perez, 2 vol., 2e éd., Madrid, 1948, I , p. 14 et sq. *Angel Gonzalez Palencia*, Gonzalo Perez secretario de Felipe II, 2 vol., Madrid, 1946, не засяга проблема.

[5] Куенка, 13 май 1594 г., Copie, B. Com. Palerme, Qq G 24, fo 250.

стантинопол обновяване на юридическите науки и съществуване на прослойка от юристи. Неговият кодекс регламентира толкова добре юридическия апарат, че английският крал Хенри VIII, говори се, изпраща в Константинопол мисия от експерти, за да изучат функционирането на системата[1]. Всъщност „Канун Наме" е толкова известен на Изток, колкото Юстиниановият кодекс е на Запад[2] или „Сборника от закони" в Испания. Цялото законодателно дело на Сюлейман в Унгария е възложено на юриста Абул-с-Сюуд; то е толкова значимо в областта на собствеността, че доста елементи от него са останали до наши дни. По същия начин юристът Ибрахим Халеби, автор на книга по обичайно право, multeka[3], трябва да се постави редом с най-известните юристи на Запада през 16 в.

Колкото повече разсъждаваме, толкова повече изглежда, че отвъд думите, понятията и политическите привидности между Изтока и Запада се явяват странни прилики: те са несъмнено различни светове, но не винаги противоположни. Юристи, защитници на римското право, юристи, тълкуватели на текстовете от Корана: това е една и съща огромна армия, която както на Изток, така и на Запад работи, за да издигне престижа на владетеля. Би било дръзко и неточно да приписваме владетелското издигане на тяхното усърдие, на тяхната преданост или на тяхната пресметливост. Властта няма само юридически произход. Всички монархии остават харизматични. Икономиката също има своята роля. Както и да е, тази армия от юристи – от най-известните до най-скромните, работи за големите държави. Тя мрази и прегазва всичко, което пречи на тяхната експанзия. Дори в Америка, където иберийският чиновник толкова често напредва по незаконен път, кой би отрекъл заслугите на тези бедни хора, предани на владетеля? В Турция модернизиращата се държава волю-неволю увеличава в завладените източноазиатски провинции броя на откупвачите на данъци, а те се издържат от доходите, които управляват, но прехвърлят основната част в Истанбул; тя умножава и броя на платените служители, които срещу определен труд, за предпочитане – в градовете, лесни за контролиране – получават заплата, издължавана от държавната хазна. Тези чиновници във все по-голяма степен са християни вероотстъпници, въведени постепенно в управляващата османска класа. Те произхождат от девширмето, вид „данък, състоящ се в отнемане от балканските християнски семейства на определен брой деца, обикновено на възраст под пет години..."[4] А думата девширме означава едновременно политическа и социална категория. Тези нови служители на османската държава ще подчинят, почти ще разорят тимариотите на Балканите (притежателите на тимари – условни владения) и ще поддържат задълго обновената сила на империята[5].

Без да го иска винаги съзнателно, държавата от 16 в. размества своите „чиновници"[6]. Тя без причина ще ги изкорени, а големите държави – още повече от

---

[1] *P. Achard*, op. cit., p. 183 et sq.

[2] *Franz Babinger*, Suleiman der Prächtige (Meister der Politik), 1923, p. 461.

[3] *Franz Babinger*, op. cit., ibidem.

[4] *R. Mantran*, op. cit., p. 107, n. 2.

[5] Вж. забележителните обяснения на *Stanford J. Shaw*, art. cit., p. 67 et sq., „Decline of the Timar System and Triumph of the Devshirme Class".

[6] Много примери могат да се вземат от биографиите на патриции, инженери и войници на венецианска служба и на турските агенти, чиито аналогични придвижвания са известни.

57 – Бюджетите следват конюнктурата

1. – Случаят на Венеция

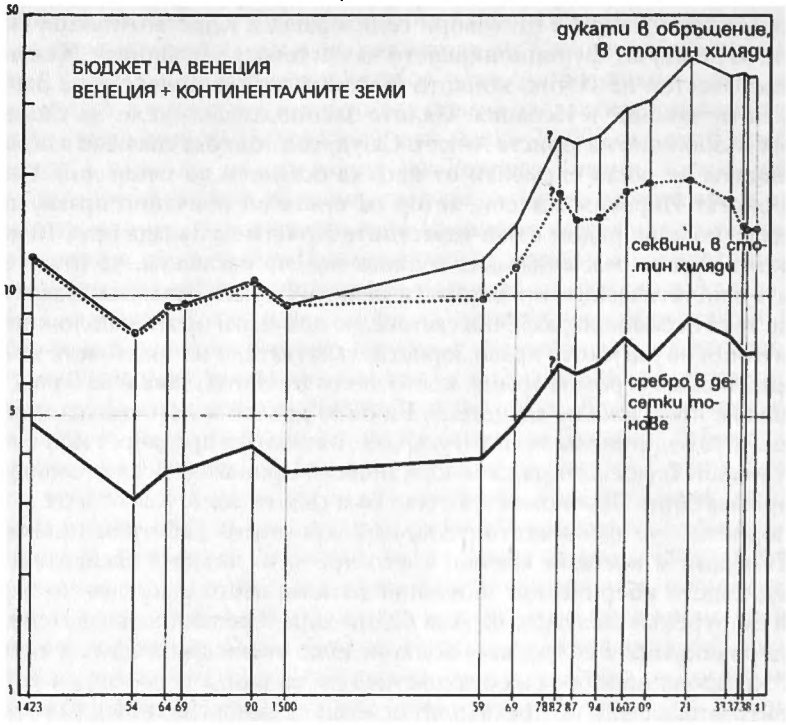

2. – Случаят с Франция

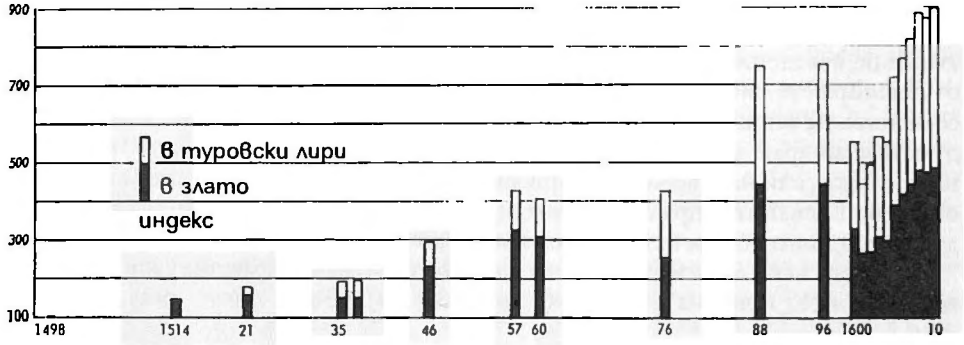

Бюджетът на Венеция е троен: на града, на континенталните владения и на империята. Оставихме настрана империята, за която цифрите много често са предполагаеми. Графиката беше изготвена от г-ца Джема Миани, основно на базата на Bilanci generali. Трите криви отговарят на сбора от приходите на Венеция и на континенталните ѝ земи: номинални суми (в дукати в обръщение), суми в злато (изчислени в секвини) и суми в сребро (в десетки тонове). Сумите за Франция, установени от Ф. К. Спунер, имат доста смекчени стойности. Номинални суми в туровски лири и суми, изчислени в злато. Колкото и несъвършени да са тези криви, те сочат, че има бюджетни конюнктури, свързани с конюнктурата на цените.

другите. Човек без корен, такъв е кардинал Гранвел, този човек от Конте, който заявявал, че е от никъде. Това е изключение, ще кажат, но в Испания примерите за такива разместванията са в изобилие. Такъв е случаят на уволнения Паломарес, чиновник в съда на Големите Канари и завършил своята кариера в този на Валядолид[1]. По същия начин скитат – повече от цивилните – военните, които са на кралска служба, ту във, ту извън рамките на армията. От Нант, където в края на века е полезен служител, представителят на Испания дон Диего Мендо де Ледесма изпраща на Филип II[2], за да го помоли за някаква „помощ" за финансовите си затруднения, дълъг отчет за лоялната си служба. Явно от благородническо семейство, той е допуснат съвсем млад като брат си сред пажовете на кралица Исабела (Кралицата на мира, дъщеря на Катерина ди Медичи и трета съпруга на Филип II). Още като дете той служи по време на войната в Гранада, след това последва в Италия дон Хуан Австрийски. С двамата си братя, по време на завла-

58 – Бюджетите следват конюнктурата.
3. – Случаят на Испания

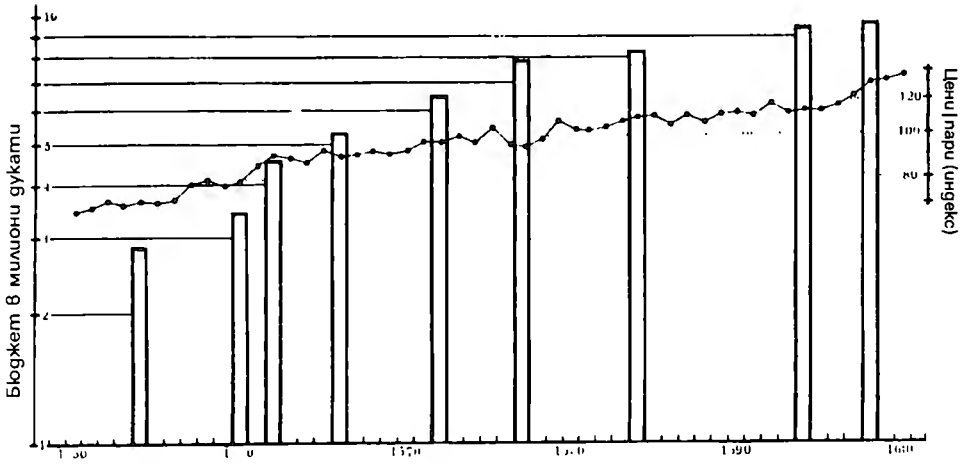

Индексът на цените в пари е взет от Ърл Дж. Хамилтън. Бюджетите са изчислени в милиони кастилски дукати, разплащателна единица, която не се е колебала през разглеждания период. Бюджетните изчисления са взети от неиздадения труд на Алваро К. Пинтадо. Този път, въпреки несъвършенството на пресмятанията на приходите, съвпадението между ценовите конюнктури и движението на фискалните постъпления е много по-ясно изразено, отколкото в предходните случаи. Ние казваме "бюджети" въпреки неточността на този термин. Не познаваме със сигурност и разходите. Само архивите на Симанкас, доколкото ми е известно, и може би тези на Англия, биха позволили да установим истински бюджети. Предварителни графики, аналогични на тези, които начертахме, лесно могат да бъдат изчислени и за Сицилия и Неаполитанското кралство, както и за Османската империя – нещо, с което групата на Йомер Люткфи вече се е нагърбила.

[1] Сигналният му фиш е в E° 137 в Симанкас. Този странен персонаж е авторът на дългото изложение до Филип II (Валядолид, октомври 1559 г., E° 137), което е споменато по-долу на стр. 294.

[2] Мендо де Ледесма до Филип II, Нант, 21 декември 1595 г., A.N., K 1597, B 83.

дяването на Португалия през 1580 г., той убеждава град Самора да служи на Католическия крал и присъединява към градските милиции силите на собствените си васали. По-късно, тъй като същият този град Самора, колебаейки се дали да приеме увеличението на обичайната сума на alcabala дава лош пример на останалите селища, правителството праща там дон Диего, за да вмени на жителите по-добри чувства...

„Още щом влязох в Ечевинага, разказва последният, направих всичко лесно и извадих духовете от състоянието на нерешителност..." По-добре не би могъл и да се представи. Ето го малко след това Corregidor (губернатор – бел. пр.) в Малага. Именно посредством тези корехидори, господари на градовете и могъщи персонажи, държавата държала по онова време своите поданици в подчинение. Корехидорите са еквивалентът на интендантите във Франция. Поемайки новите си функции, дон Диего се заема с изграждане на пристанищния вълнолом. Повикан, той незабавно отива да помогне в Танжер и Сеута, заплашвани от Дрейк и това станало – о, чудо – без да струва нито реал на краля. Вярно е, че в тази дейност, бедствена за неговата касия, дон Диего се разорява. Всъщност в новите му функции по време на подпомагането на предните постове му се налага да кани на масата си повече от шестдесет конници и други отбрани хора... Ето го после губернатор на Сеута и в това си качество разследващ управлението на предшественика си. Той се хвали, че е толкова добър съдия по този случай, че старият титуляр е възстановен на поста си. Доволен от себе си, ето го без назначение и отново у дома, близо до Самора, където го посрещат справедливите вопли на жена му и децата му, изтерзани от мизерията. Междувременно той приема да замине за шест месеца в Бретан. Но тези шест месеца продължават цели пет години; по време на отсъствието му по-големият му брат и жена му почиват без той да успее да получи за себе си и най-малка частица от тяхното наследство. Тъй като отсъстващите винаги са виновни, той изгубва два процеса. Може би след командироването му в Бретан, кралят му отпуска като награда 1500 дуката рента, изплатена с четири години закъснение, но какво представлява това спрямо огромните му разходи, мизерията му и нищетата на неговото семейство?

Испанските архиви съдържат хиляди аналогични жалби и бележки. Историкът не е длъжен да вярва дословно на изразените в тях оплаквания, но извън всякакво съмнение е, че „чиновниците" на тогавашна Испания са зле и недостатъчно платени и непрестанно местени по дъската на Испанската империя, изкоренявани, откъснати от местните си връзки... Няма никакво съмнение, че те много често са бедни. В Мадрид живее население от незаети хора, търсещи работа, заплата и неизплатени вземания, едно население от военни инвалиди, които тъпчат на едно място в очакване да бъдат изслушани, а в това време, за да се препитават, жените и дъщерите им се продават... Болезнена е историята на тези оставени от държавата без работа, прекарващи в очакване по главната улица, която е улицата на богатите търговци и излезли да потърсят хладина или слънце според сезона в Прадо Сан Йеронимо, или влели се в забързания поток на разхождащите се през нощта[1]...

[1] *Pedro de Medina*, op. cit., p. 204-205 v°.

Отживелици и продажност

Всички тези служители са привързани към задълженията си от преданост, а не от тщеславие или интерес. Постепенно те са обхванати от желание да останат там вечно. С годините нещата стават още по-ясни. Продажбата на длъжности става обща болест. Франция, където злото бързо напредва, не е изключение. В действителност дали намаляването на реалните доходи кара държавите през 16 и 17 в. да оставят злото да процъфтява навсякъде? Във всеки случай „Сборникът от закони"[1] ни позволява да проследим за Испания това прогресивно отстъпление на държавата в полза на индивидите и последвалото издигане на нова каста от привилегировани. За да разберем подробностите и реалността, би трябвало да разчепкаме в Симанкас огромната маса документи, отнасящи се до Renuncias[2]. Renunciar, „отказвам се", означава да отстъпиш другиму правото на приемственост на службата си, нещо което иска – един измежду многото примери – полицейският агент от Инквизицията на Барселона през юни 1558 г.[3] в полза на сина си. Друг пример през същата година: правителството приема претенциите на regidores, градските съветници, които от този момент получват правото да *се отказват* от поста си в полза на когото си искат, дори ако приемникът бил непълнолетен, с възможност да използват това право на посочване приживе, на смъртния си одър или в завещанието си. Отказването е валидно дори завещателят да почине в обичайния двадесетдневен срок за предаване на поста[4].

Тези подробности, напомнящи за френските реалности от онова време, поне поставят, ако и да не решават проблема. Не се съмнявам, че едно систематично изследване ще разкрие един ден за Полуострова онова, което френските историци успяха да изяснят за нашата страна. Най-интересното в това иберийско явление ми се струва, че е изключително ранната му поява. Още преди Католическите крале, по време на тревожното царуване на Хуан II и Анри IV[5], а може би още в началото на 15 в.[6], се наблюдават първите му симптоми, поне в градските служби, които подлежали вече на отказване. Навярно доста често кралската власт възвръща правата си насилствено или чрез обикновена игра със сроковете, наложени при отстъпването на служби и които текат както за отказалия се (трябва да остане жив в необходимия двадесетдневен срок)[7], така и за новия титуляр, длъжен да се яви и потвърди правата си през тридесетте дни последвали акта[8]. През 1563 г. Кортесите искат от Филип II, впрочем безрезултатно, да продължи срока от тридесет на шестдесет дни[9], което е доказателство, че при нужда старата про-

[1] Recopilacion de las leyes destos reynos hecha por mandado del Rey, Alcala de Hénarès, 1581, 3 vol., fol.: B.N., Paris, Fr. 4153-4155.

[2] Camara de Castilla, serie VIII, Renuncias de oficios.

[3] 9 юни 1558 г., A. H. N. Inquisition de Barcelone, Libro 1, f° 337.

[4] *Manuel Danvila*, El poder civil en España, Madrid, 1885, V, p. 348-351.

[5] Recopilación, I, f° 77.

[6] Ibid., f° 73 et 73 v°.

[7] Ibid., f° 79 v° (закон на Толедо, 1480 г.).

[8] Пак там, 30 дни от деня на отказването (закони на Бургос, 1515 г.; Ла Коруня, 1518 г.; Валядолид, 1542 г.); 60 дни (прагматика на Гранада, 14 септември 1501 г.) за представяне на длъжностите за съвстници, пак там. Но дали случаите са еднакви?

[9] Actas, I, p. 339.

цедура остава в сила – постоянна заплаха и голяма семейна драма, тъй като купувачите често използват за изплащане ценните пари от своите зестри[1]... Постепенно доста служби стават обект на отказване. Определените забрани за отстъпване освен от баща на син[2] или забраните да се търгува със съдийските или други длажности[3] показват по свой начин развитието на злото[4]. Кралят допринася за това дотолкова, доколкото увеличава броя на службите и ги продава[5]. Обикновено обвиняват Антонио Перес[6], че улеснява тези масови продажби: но с тази отговорност трябва да бъдат натоварени както секретарят, така и епохата. Прехвърляеми стават дори длъжностите на градски съдия и escrivanias (писарската длъжност – бел. пр.) в канцеларията и Кралския съвет[7]. Както във Франция, това всеобхватно продаване на служби се развива в един вид феодална атмосфера или да кажем заедно с Георг Фридеричи[8], че бюрокрацията и патернализмът вървят тогава ръка за ръка. Явно в играта на продажби и логична корупция, които тя води след себе си, монархията губи. Това създава препятствие за авторитета ѝ, който по времето на Филип II не е абсолютен като този на Луи XIV, а доста по-слаб. Вярно е, че в Кастилия продаването на служби в повечето време остава ограничена само за дребните служби и обхваща всичко единствено в рамките на градските учреждения. Именно там, облягайки се на Кортесите, се задържа едно силно градско съсловие, загрижено за собствените си местни интереси и което Корехидорите не могат лесно да обуздаят... Но градовете нямат ли значение? Цялата фискална история трябва да бъде разглеждана от този важен оптически ъгъл[9].

Известна продажност, изкривяване на държавата, се наблюдава и в турските институции. Вече споменах бележката, според която даването под наем на длъжностите в Турция вероятно се извършва по египетския пример[10]. Необходимостта да corteggiare (да угодничи – бел. пр.) на началниците си, да ги снабдява със значими подаръци, кара всеки служител на държавата редовно да се задоволява за сметка на по-ниско стоящите или на своите подведомствени и т.н. От горе до долу в цялата йерархия по този начин се организира огромен грабеж. Османската империя е плячка на тези ненаситни притежатели на служби, които тиранията на обичаите кара да бъдат ненаситни и те самите. Ползвателят на това общо обирджийство е великият везир, както твърдят и повтарят венецианците и както го потвърждава Герлах в своя „Дневник" по повод на Мехмед

---

[1] Ibid., p. 345-346.

[2] Recopilación, I, f° 79 (Гуадалахара, 1436 г.).

[3] Ibid., 73 v°, Валядолид, 1523 г.

[4] В кой момент службата става стока? Този въпрос силно интересувал Жорж Пажес. Трудно е да му се отговори. Все пак, още в прагматиката на Мадрид, 1494 (I, f°s 72 et 72 v°), става въпрос за онези, които се отказват от своите (общински) служби срещу пари „Elos que renuncian por dineros".

[5] Съществува любопитно преплитане между продажбите за държавата и за частните лица. Така например, в случая с една длъжност на мирови съдия в Малага, Д. Санчо де Кордова до Филип II, 18 януари 1559 г., Sim. E° 137, f° 70. В Сеговия, през 1591 г. (*Cock*, Jornada de Tarrazona, p. 11), общинските длъжности се продавали или раздавали от краля „cuando no se resignan en tiempo para ello limitado".

[6] *R. B. Merriman*, op. cit., IV, p. 325.

[7] Actas, I, p. 345-346 (1563).

[8] Op. cit., I, p. 453-454. Хора от средната класа...

[9] *Jacob van Klaveren*, op. cit., p. 47, 49 et sq.

[10] Вж. по-горе, стр. 18, бел. 4.

Соколи, дете с неясен произход от околностите на Рагуза, взето на осемнадесет години от рекрутьорите на султана и станало доста по-късно, през юни 1565 г., велик везир – пост, който ще заема до убийството му през 1579 г. Той получавал огромен доход от даровете, които му дават кандидатите за обществени длъжности. „Средно на година, казва венецианецът Гарцони, той възлиза на един милион в злато, както ми потвърдиха хора, на които може да се вярва[1]." От своя страна Герлах отбелязва: „Мехмед паша има невероятно съкровище от злато и скъпоценни камъни... Който иска да получи служба, трябва да му дари няколко стотици или хиляди дуката, или да му доведе коне или деца..." Не е необходимо да защитаваме паметта на Мехмед Соколи от това свидетелство, впрочем наистина велик човек, но който, когато се отнася до парите на другите, тези на подчинените му или тези на чуждестранните сили, се задоволява с обичаите на своето време.

Същевременно в турската страна огромното богатство на везира е на разположение на султана, който ще го присвои при смъртта на министъра, независимо дали тя е естествена или не. По този начин турската държава взема участие в ограбването на своите служители. Явно не всичко се прибира по този обичаен начин; за богатствата на министрите се предлага убежището на благочестиви фондации, чиито многобройни архитектурни свидетелства са останали. По този заобиколен начин се заделя по малко от злоупотребеното злато за бъдещето или сигурността на нечие семейство[2]. Нека признаем, че западната система по принцип е по-хлабава от методите на Ориента, но и там както и другаде, в областта на отстъпването на постове, съществува странна дезорганизация на държавата. Остава да датираме тази толкова красноречива дезорганизация. Симптомите на 16 в. от тази гледна точка са само предзнаменования.

Във всеки случай за Турската империя, както и за останалите европейски държави[3], 16 в. е свидетел на особеното покачване на служителите. През 1534 г. например в Европейска Турция начело на всички йерархии има един бейлербей, а под него – тридесет санджака; в Азия – шест бейлербея и шестдесет и три санджака. През 1533 г., малко извън рамките, е създаден нов бейлербей – Капудан паша, когото испанските документи наричат „генерал на морето". Това „адмиралтейство", освен командването на флота, включва и администрирането на пристанищата Галиполи, Кавала и Александрия. Следователно заедно с бейлербея на Кайро, създаден през 1534 г., има девет бейлербея от по-висш ранг. Впрочем през 1574 г., четиридесет години по-късно, вече се говори за двадесет „управления": три в Европа (София, Темешвар и Буда); тринадесет в Азия; три, после четири в Африка (Кайро, Триполи, Алжир и впоследствие Тунис); плюс генералът на морето. При необходимост преобладаващата част от Азия би могла да докаже, че именно там се намира центърът на турските грижи и сили. Прогреси-

[1] *J. W. Zinkeisen*, op. cit., III, p. 100, note 1.

[2] *Jean Sauvaget*, Alep. Essai sur le développement d'une grande ville syrienne des origines au milieu du XIXe siècle, 1941, p. 212-214.

[3] Във Венеция, непосредствено след битката при Анадел, решение на Големия съвет да продаде длъжности (10 март 1510 г.). Забележителен текст. Bilanci Generali, 2e série, vol. I, tome I, p. CCIV. Впоследствие войните ще допринесат за продажбата на служби.

ята впрочем трябвало да нараства. При царуването на Мурад III общата цифра от двадесет станала четиридесет, от които двадесет и осем управления само за Азия, където войната срещу Персия предизвиква завоевания и организиране на обширни гранични зони. Следователно това нарастване е отговор на определени нужди. Но не бихме могли да пренебрегнем и странната нарастваща нужда от титли в Турция, все по-засилващия се вкус към обществени служби. Субашията мечтае да стане санджакбей, а санджакбеят – бейлербей... И обикновено всеки живее над възможностите си.

Аналогична еволюция на тази, която измъчва Испания, вълнува и Турция, и то дори по-рано отколкото далечния Иберийски полуостров. За да разшири луксa си и да даде пълна свобода на вкуса към живота и блясъка, последният ще изчака края на аскетичното царуване на Филип II. В Ориента със смъртта на Сюлейман през 1566 г. всичко ще се промени. Дрехите от коприна, злато и сребро, забранени от предишния султан, облечен в памучни дрехи, ненадейно се появяват отново. В края на века в Константинопол се занизват пищни празници. Те осветяват с отблясъците си доста скучния разказ на стария Хамер. Луксът на сарая по онова време е нечуван, столовете там са покрити със златни тъкани; през лятото свикват да спят в най-фини коприни. Като почти не преувеличават, съвременниците твърдят, че обувката на турската жена струва повече от цялото облекло на християнската принцеса... През зимата се обличат със скъпи кожи. Надминат е дори луксът на италианските трапези[1]. Трябва да повярваме и на доста красивите и наивни думи на първия холандски пратеник в Константинопол през май 1612 г., Корнелиус Хага, който заявява след приемането си: „Стори ми се, че беше триумфален ден"[2]. А какво да кажем за големите празници по времето на Мурад IV в една все пак обезкръвена страна, измъчвана от войната и глада? Любопитно е да видим Турция почти по едно и също време с Испания, обхваната във вихъра и празниците на един „златен век" в момент, когато този фойерверк е в противоречие с правилата на един мъдро ръководен дом и на неотменните изисквания на баланса.

Местните автономии

Има опасност картината на големите политически машини да ни заблуди. Съпоставяйки тези от 16 в. с тези от 15 в., ние ги виждаме ужасно нараснали. Но всичко си остава въпрос на пропорции. Ако мислим за днешно време и за огромните маси от чиновници на държавна служба, броят на „служителите" през 16 в. е доста смешен. Все едно да се каже, че с този недостатъчен персонал обширните държави с „абсолютна" власт упражняват непълен контрол. Ето ги – несъвършени и неефикасни в своите основи. Те се сблъскват с безброй по-низшестоящи автономии, с които не могат да се справят. В огромната Испанска империя градовете остават често свободни от общите движения. Чрез данъчния си абонамент

[1] *L. von Ranke*, Die Osmanen und die spanische Monarchie..., Leipzig, 1877, p. 74, според *Businello*, Relations historiques touchant la monarchie ottomane, ch. XI.

[2] „Es schien ein Tag des Triumphes zu sein", 1 май 1612 г., цитиран от *H. Wätjen*, op. cit., p. 61.

те контролират косвените данъци. Севиля и Бургос, чиито институции познаваме, ползват широки привилегии. Един венециански посланик ясно показва това през 1557 г.[1]: В Испания, пише той, si governa poi ciascuna signoria e communità di Spagna da se stessa, secondo le particolari leggi... (всяко владение и община в Испания се управлява по собствени закони... – бел. пр.). Също така извън Полуострова, но все в Испанската империя, докъм 1675 г. Месина била република, неспокоен оазис за всички вицекрале като Маркантонио Колона, който отговарял за острова през 1577 г. „Ваше Величество знае, пише Колона[2] през юни същата година, какво значение имат привилегиите на Месина, колко изгнаници и matadores (убийци – бел. пр.) приютява тя на своя територия, заради улеснението, което имат освен това при преминаването си в Калабрия. Следователно много е важно Stratico (магистратът, който стои начело) да изпълнява както трябва службата си. Нещата са вече в такова състояние, че споменатата служба носи повече изгода за две години, отколкото тази на вицекрал на острова за десет. Казаха ми между другото, че няма нито един човек, затворен за сериозно престъпление, който да не е пуснат, ако даде добър залог; след като гаранцията изтече магистратът придобива право над парите. Днес градът е заобиколен от толкова много крадци, че дори в пределите му се отвличат хора, за да се обяви след това откуп за тях..."

Следователно във и извън Полуострова цели области, градове, понякога области с привилегии – fueros, трудно са управлявани от испанската държава. Такова е положението с всички отдалечени периферни зони. Такъв е случаят и на Гранадското кралство до 1570 г.; след 1580 г. и то задълго, до откъсването през 1640 г., такъв ще бъде и случаят с Португалия, истински „доминион" със своите свободи и привилегии, на които завоевателят няма да посмее да посегне. Това е и постоянният случай с малките баски провинции; както и този на страните от Арагонската корона, на чиито привилегии дори и след въстанията и вълненията от 1591 г. Филип II няма да посмее да тури кощунствена ръка. При тези условия самото прекосяване на арагонската граница открива и за най-ненаблюдателния пътник при излизането му от Кастилия един нов социален свят с полунезависими господари, ползващи се от множество права за сметка на своите поданици, със замъци, снабдени с артилерия, така близо до съседна подчинена и обезоръжена Кастилия. Социални, политически и фискални привилегии: арагонският блок се управлява както си иска и почти се отървава от имперския данък. Но ако това е така, то е защото Франция е близко и при най-малкото насилие чужденецът би се възползвал и би нахлул през лошо пазената врата на Испания[3].

По същите причини този път в Турската империя виждаме как авторитетът на султана се изпарява в северната периферия на неговите държави в Европа – в Молдова, Влахия, Трансилвания и в Татарското ханство в Крим... Вече отбелязахме като резултат от географските дадености множеството планински автономии в балканското пространство – в Албания, в Морея...

Противопоставянето на държавата приема впрочем най-различни форми. Виж-

[1] *E. Albèri*, I, III, p. 254.

[2] Палермо, 10 юни 1577 г., Simancas E° 1147. Matadores, убийци. За града, макар и в по-късен период, да се чете книгата на *Massimo Petrocchi*, La rivoluzione cittadina messinese del 1674, Florence, 1954.

[3] B.N., Paris, Dupuy, 22, f° 122 et sq.

те в Неаполитанското кралство, редом с вечно непокорната Калабрия, голямата роля, която играят пастирските сдружения и огромният град Неапол. Чрез сдруженията на пастирите селянинът се спасява от сеньорите и от краля. По същия начин, когато се установи в Неапол, градският въздух го прави свободен. На юг, в Сицилия, бягството от властите представлява подчинение на Сицилианската инквизиция, която по този начин се разпростира неимоверно много. Дали чудовищното разрастване на турската столица отговаря на аналогични причини? В провинциите нищо не защитава индивида срещу алчността на бейлербейовете, санджакбейовете и местните субашии или от най-опасните от всички – техните представители, воеводите. Докато в Константинопол хората са защитени от известно правосъдие и от относително спокойствие.

Няма никакво съмнение, че през 16 в. корупцията сред държавните служители е голяма както в ислямския, така и в християнския свят; както в Южна, така и в Северна Европа. „Няма гражданско или криминално дело, пише от Фландрия херцог д'Алба през 1573 г.[1], което да не се продава както се продава месо в месарница... болшинството от съветниците се продават ежедневно на всеки желаещ да ги купи..." Тази вездесъща корупция е ограничение за волята на управляващите и то не най-привлекателното. Корупцията е станала всеобхватна, прикрита, власт сама за себе си[2]. Една от онези власти, в сянката на които индивидът се прикрива, за да убегне от законите. Вечен въпрос, който смесва силата с хитростта. „Законите на Испания, пише към 1632 г. старият Родриго Виверо[3], са като паяжини, които улавят само мушичките и комарите." Богатите и силните се спасяват от клопката, там се заплитат само „онеправданите и бедните", los desfavorecidos y los pobres. Но не е ли това истина на всички времена?

Финансите и кредитът в служба на държавата

Друг признак на слабост: големите държави са непълноценно свързани с масата от данъкоплатци и поради това са неспособни да ги експлоатират както биха искали; оттук произлиза специфичен фискален и финансов недостиг. Освен примерите за Италия, които вече цитирахме, в самия край на 16 в. държавите не разполагат нито с хазна, нито с държавна банка. През 1583 г. в обкръжението на Филип II ще се помисли за държавна банка[4], но проектът не е конкретизиран. В центъра на Испанската империя се налага да се прибегне към заемодателите, които ние наричаме с прекалено модерната дума банкери. Кралят не може да мине без тях. Когато Филип II се върнал в Испания през септември 1559 г., най-голямата му грижа през следващите години била да сложи в ред финансите си. Тогава към него потичат всякакви съвети, препоръчващи му да се обърне за последна преценка ту към Афайтати, ту към Фугерови или към генуезците, дори по време на националистичните кризи на Ерасо – към самите испански банкери като Малвенда от Бургос.

---

[1] Цитиран от *Jakob van Klaveren*, op. cit., p. 49, note 5.

[2] Вж. от същия автор поредица от статии във: Vierteljahrschrift für Sozial-und Wirtschaftsgeschichte, 1957, 1958, 1960, 1961.

[3] B.M. Add. 18 287, f° 23.

[4] *J. E. Hamilton*, „The Foundation of the Bank of Spain", in: Journal of Political Economy, 1945, p. 97.

59 – Asientos и икономическият живот в Кастилия, 1550-1650 г.

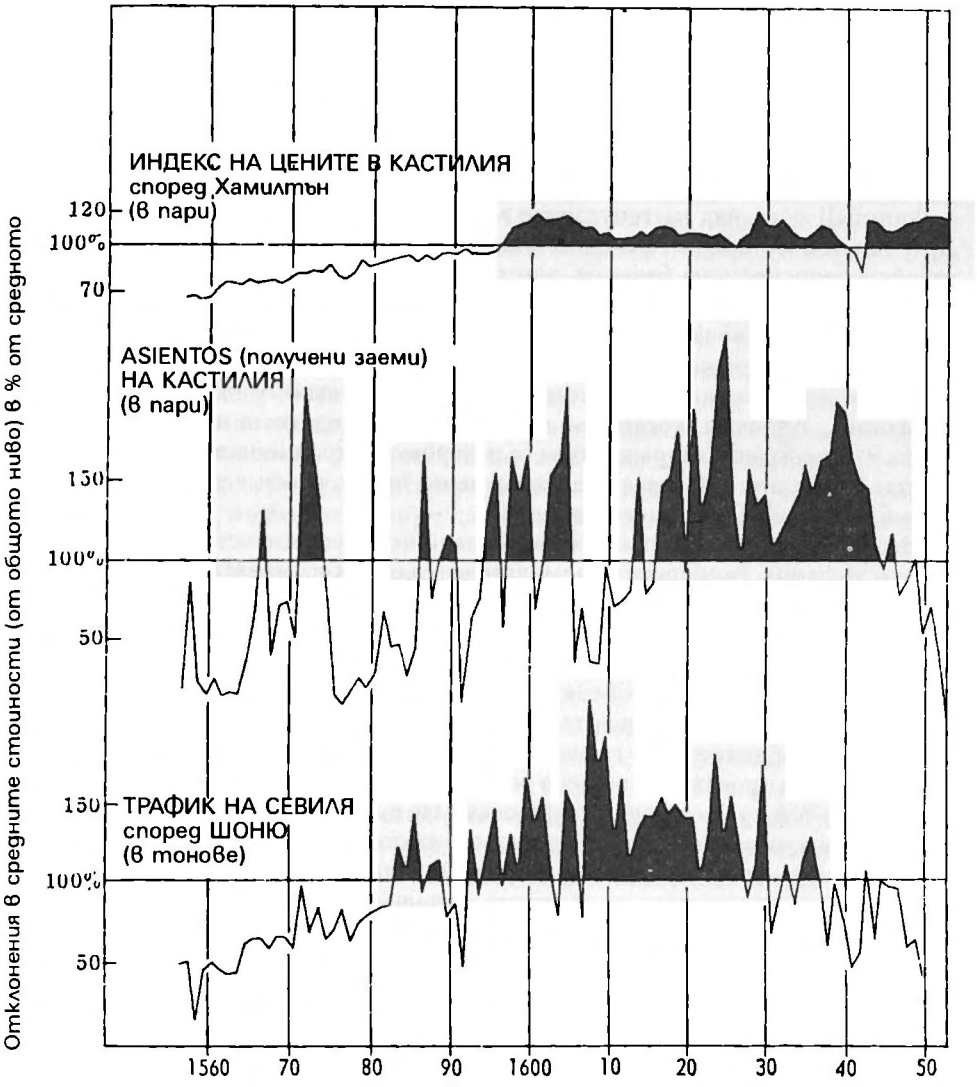

Редом с варирането на ценовия индекс според Ърл Дж. Хамилтън (чиято умерена амплитуда виждаме), редом с огромния напредък и после с големия отлив в трафика на Севиля, кривата на asientos – с една дума, краткосрочният дълг на държавата – прилича на трептенията на сеизмографа. Все пак като цяло тя приема известна аналогия в движението си с кривите на цените и най-вече тази на Севиля, което е съвсем естествено, тъй като докарваното от Америка сребро позволява аванса и изплащанията на взетите заеми. Общо взето преминаванията на линията от 100% свидетелстват за бурен напредък; слизанията под тази линия – за периоди на спокойствие и отказване от тази практика и при това с доста голяма точност (с едно изключение – при завладяването на Португалия).

Раздробеността на държавите на Филип II и преди него на Карлос V, води след себе си разпокъсаност в събираните приходи и необходимите плащания и облагодетелства използването на международни търговски къщи. Сам по себе си трансферът на пари изисква съдействието на търговците. Но последните изпълняват и друга роля: те авансират, мобилизират предварително ресурсите, които трябва да постъпят в бюджета. Често тази роля налага след това директното събиране на данъците, тоест контактуване с данъкоплатците. Именно заемодателите организират в своя полза испанската фискална система. През 1564 г. Филип II отстъпва на генуезците монопола за продажба на карти за игра. Друг път той им предоставя едни или други солници в Андалусия; или, подновявайки решенията на баща си, той поверява на Фугерови експлоатацията на мините в Алмаден или управлението на имуществото на военните ордени, което в последния случай означава поставянето на обширни земи с жито, пасища, разплащания и селски задължения под чужд контрол. Фугерови изпъляват Испания със свои служители и комисионери – съвестни, методични и усърдни германци... Впрочем, когато със събирането на средствата не се занимава подобна чуждестранна фирма, с това се нагърбват посреднически сили – градовете или Кортесите... Означава ли това нещо друго, освен че държавата остава изцяло неуредена във финансов план?

Във Франция, където трансферът на пари не е така жизнено необходим колкото за Испания, банкерите и заемодателите все пак изиграват своята роля. Така и в Турция, където комисионерите имат свободен достъп до самите финанси на държавата. В своя „Дневник" Герлах отбелязва[1]: „В Константинопол има гърци доста забогатели от търговия или от друг източник на печалба, но същевременно лошо облечени, за да не забележат турците тяхното богатство и да не им го задигнат..." Най-богатият сред тях е някой си Михаил Кантакузин. Син на дявола, според твърдението на турците, този псевдогрък, според абсурдната мълва, има английски произход. Неговото богатство е огромно, странно свързано с услугите, които той прави на турската държава. Не е ли Кантакузин господар на всички солници в империята, арендатор на множество митници, продавач на служби и като везир – поставящ гръцки патриарси и митрополити на свое разположение? Не е ли той господар на доходите от цели провинции – Молдова или Влахия – и отгоре на това господар на села, в състояние сам да въоръжи между двадесет и тридесет галери? Неговият дворец в Анхиоли съперничи по лукс със самия сарай. Следователно това парвеню не трябва да се бърка с дребните гръцки фигури от Галата и другаде; той ги засенчва с лукса си. И не бидейки предпазлив като тях, той е арестуван през юли 1576 г.; принуден да върне незаконно придобитото и е спасен в последния момент от Мехмед Соколи. Освободен, той продължава отново с още по-голяма сила, но този път вече не се занимава със сол, а с кожи и както в миналото интригантства в Молдова и Влахия... В крайна сметка онова, което трябвало да се случи, се случва: на 13 март 1578 г. по заповед на султана той е обесен без процес на вратите на собствения му палат в Анхиоли, а богатството му е конфискувано[2].

---

[1] Страница 61, според *J. W. Zinkeisen*, op. cit., III, p. 368.

[2] Според Герлах, цитиран от *J. W. Zinkeisen*, op. cit., III, p. 366-368.

Друга съдба, още по-невероятна, въпреки че се нарежда в същата редица, е тази на енигматичния от всички страни персонаж на португалския евреин Йосиф Наси, познат под името Мик или Микас и който в края на живота си е накичен с помпозната титла херцог на Наксос. Дълго време скитник, несигурен в своя път, той преминава през Нидерландия, през Безансон[1], пребивава във Венеция, после пристига в Константинопол към 1550 г. Вече много богат, той прави пищна сватба и се връща към юдейството. Приятел и довереник на султан Селим още преди възкачването му на престола, негов снабдител с хубави вина, той взел под наем десятъка върху вината от островите. Именно той ще подтикне през 1570 г. султана да нападне Кипър. Най-учудващото е, че умира от естествена смърт през 1579 г. все още притежавайки огромните си богатства. Някои са се опитали непредпазливо да реабилитират този странен персонаж, но от защитната пледоария не научаваме повече за този Фугер на Ориента[2]... Испанските документи го представят като благоразположен към Испания, донякъде съучастник на Католическия крал, но той не е човек, който може да се класифицира веднъж завинаги като происпанец или антифранцузин. Това би означавало да забравим колко е променлива политическата реалност в Константинопол... За този персонаж бихме искали най-вече да узнаем, както при случая с Кантакузин, точната му роля в турските финанси, но би трябвало те да са ни познати. Но дали те ще ни станат известни някога?

За разлика от финансите на християнските държави, онова което им липсва със сигурност е прибягването до обществения кредит, дългосрочен или краткосрочен – заемът, елегантен начин безболезнено да се заграбят парите на частните лица, на малките, както и на едрите заемодатели. В тази практикувана от всички игра всяка западна държава съумява да открие своя формула, чрез която да притегли към себе си парите на спестителите. Във Франция са добре известни рентите върху кметството[3]. В Испания са ни познати тези juros, които в края на царуването на Филип II представлявали огромната сума от 80 милиона дуката[4]. Тези документи бързо се обезценяват и стават предмет на необуздани спекулации. Държавата успява да изплати, предвид курса на банкнотите, лихви, възлизащи на седемдесет на сто. В новелата на Сервантес „Ла Житаниля"[5] отбелязвам следната доста красноречива забележка: да се запазят парите, казва един персонаж, и да ги съхраняваш como quien tiene un juro sobre las yerbas de Extremadura, като този, който притежава лихвоносен документ върху пасищата на Естрамадура, като се предполага, че тук става дума за добро влагане на капитал, при положение, че има добро и лошо такова. В Италия призивът към населението често се реализира чрез заложните къщи. Гуичардини вече бил казал: „Или Флоренция ще унищожи заложната къща, или заложната къща ще

[1] Минаването през Безансон е в бележка на Люсиен Февр.

[2] Реабилитиращата, но трудно четима книга на *J. Reznik*, Le duc Joseph de Naxos, 1936; по-новата книга на *Cecil Roth*, The Duke of Naxos, 1948 и най-вече забележителната статия на *S. Revah*, „Un historien des „Sefardim", in: Bul. Hisp., 1939 - за трудовете на Абрахам Галанте.

[3] *Bernard Schnapper*, Les rentes au XVIe siècle. Histoire d'un instrument de crédit, 1957.

[4] Вж. кн. I, стр. 517.

[5] I, p. 29.

унищожи Флоренция"[1]. Истина по-валидна за 17 в., отколкото за 16 в.[2] В своята икономическа история на Италия А. Дорен твърди, че масовото влагане в държавни фондове било една от причините и един от признаците за упадъка на Италия в началото на 16 в. Парите бягат от рисковете на авантюрата.

Може би този апел за кредитиране никъде не е повтарян толкова пъти, колкото в самия Рим, в центъра на тази отделна държава, едновременно твърде ограничена в пространството и безкрайно разпростряна, каквато е Папската. През 15 в. след събора в Констанц, Папството се оказва жертва на нарастващия партикуларизъм на държавите и сведено до непосредствените ресурси на Папската държава. Следователно то се стреми доста активно към разширение и възстановяване. Не без причина в последните години на 15 в. и първите на 16 в. папите са много по-често светски владетели, отколкото духовни: финансите ги принуждават към това. Към средата на 16 в. положението остава същото: близо осемдесет на сто от папските доходи идват от владенията им. От което следва ожесточена борба против финансовия имунитет. Големият успех в тази борба ще бъде поглъщането от Папската държава на градските финанси във Витербо, Перуджа, Орвието и в малките градове на Умбрия. Единствено Болоня успява да запази своята автономия. Все пак тези победи запазват по места старите, по принцип архаични системи за събиране на данъци; следователно източниците на доход са освободени, „но само по изключение, както посочва един историк[3], Папската държава влиза в контакт с данъкоплатците".

Апелът за обществено кредитиране не е по-маловажен от тази фискална война. Клеменс Бауер с право твърди, че тогава историята на папските финанси ста-

[1] *Gustav Fremerey*, Guicciardinis finanzpolitische Anschauungen, Stuttgart, 1931.
[2] *R. Galluzzi*, op. cit., III, p. 506 et sq.
[3] *Clemens Bauer*, art. cit., p. 482.

Легенда към фигура 60

Тези четири криви обобщават важната статия на Карло М. Чипола (вж. бел. 3 по-горе). Luoghi-те са ценни книжа за публичния дълг на Генуезката република, емитирани при първоначална стойност от 100 лири (2000 солди). Те са постоянни лихвоносни документи. Процентът варира (във Венеция – обратно, той е постоянен) в зависимост от печалбите на Casa di San Giorgio, която задържа като залог данъците, които получава от името на Сеньорията. Техният брой нараснал значително от 1509 г. (193 185) до 1544 г. (477 112), откъдето следва спад на курсовете; това число впоследствие се стабилизира (437 708 през 1597 г.; 476 706 през 1681 г.). Първата крива дава курса на luoghi-те, които се търгуват на пазара (лявата скала, от 1000 до 5000 солди). Втората крива дава лихвата – reddito от luoghi (дясната скала, между 40 и 100 солди). През втората половина на 16 в. се наблюдава ясно изразено покачване, а после – спад през следващия век. Впрочем лихвата от luoghi никога не се изплаща при падежа, а едната половина четири години по-късно, другата – след още една година. Ако приносителят желае да му се плати веднага, той шконтира своя отрязък, така че sentio-то варира на пазара съобразно кривата на втората графика. Впоследствие е възможно, предвид отсрочката и sentio-то, да се изчисли реалната лихва от luoghi-те: това е последната крива, която след 1570 г. видимо слиза надолу, особено силно след 1600 г. „Така, заключава нашият автор, поради една или друга причина, в началото на 17 в. имаше капитали, дадени в заем на Генуа при 1,2 %." Остава да узнаем дали това анормално положение е, или не е знак за добро състояние на финансовото тържище.

60 – Luoghi-me на Каза gu Сан Джорджо, 1509-1625 г.

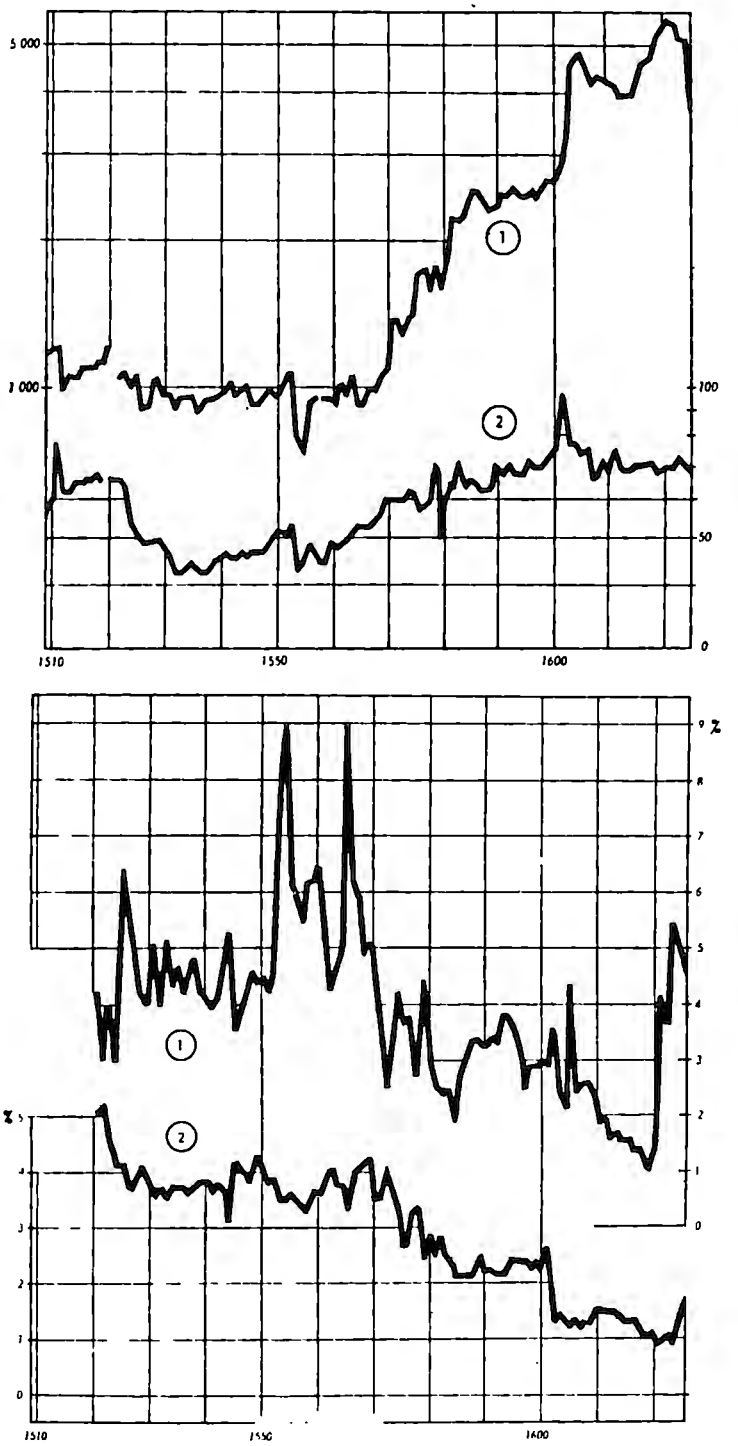

ва „история на кредита“[1], краткосрочен кредит, който взема обикновената форма на заеми от банкери и дългосрочен заем, чието погасяване е поверено на Camera Apostolica. Произходът е дотолкова по-значим, доколкото поставя под въпрос продаваемостта на службите, предназначени за светски лица. В началото се получава смесване между служители и кредитори на Апостолическия престол. Служителите кредитори образуват колегии: те са купили службите си, но срещу лихва – осигурени са им фиксирани доходи. Така в Колегията на Presidentes annonae, създадена през 1509 г. и която включва 141 длъжности, продадени за общата сума от 91 000 дуката, е предвидена лихва от 10 000 дуката върху доходите на Salara di Roma. По-късно, със създаването на Societates officiorum, успяват да разпределят тези ренти между дребни носители и впоследствие званието служител се дава на кредиторите само като чисто почетна титла. Така е станало вече с поредицата от Колегии на кавалерите, открита през 1520 г. със създаването на Кавалерите на св. Петър, после идва редът на Кавалерите на св. Павел, след това – на тези на св. Георги. В крайна сметка се преминава към истински ренти, с Monti, създадени вероятно по примера на Флоренция от един Медичи – Климент VII. Принципът е същият като този на нашите ренти върху кметството, отстъпване на точно определен и гарантиран доход срещу внасянето на капитал. Заемните дялове са luoghi di monti, търгуеми ценни книжа, пласирани често в Рим и извън него, обикновено над номиналната им цена. Така, според нуждите и обстоятелствата, са създадени: Monte Allumiere, гарантиран през 1555 г. от мините за стипца в Толфа, Monte S. Buonaventura, Monte della Carne, Monte della fede и някои други. Известни са повече от тридесет...

Обикновено се касае за изплатими заеми, като Monte novennale, създаден през 1555 г., който трябва *по принцип* да бъде изплатен за девет години. Но съществуват, както бихме се изразили – вечни заеми, чиито ценни книжа се предават чрез завещание. За папските финанси дори е изгодно трансформирането на пожизнените ценни книжа в постоянни, на „свободните“ заеми в „не свободни“, което води до снижение на лихвените проценти. Всички тези подробности, наред с много други, доказват колко съвременни са римските Monti; те имат всичко, което притежават тези на Флоренция или на Венеция, или на Casa di San Giorgio, или най-вече juros (пожизнените ренти – бел. пр.) на Кастилия. Всякакви калкулации в тази област остават трудни: от 1526 до 1601 г. Папството като че ли заема за себе си (а понякога за представителите на римската аристокрация) 13 милиона екю. Тази цифра може да не впечатли съвременния читател, но нека все пак той знае, че Сикст Пети успява да отклони от тези заети с настойчивост суми 26 тона сребро и повече от три в злато, за да ги заключи в хазната си в замъка Сант Анджело – странна политика на селянин като резултат, но явно много модерна в средствата си. Тъй като тези Monti са обърнати към международната клиентела, естествено е да видим, че държавният дълг в Генуа се забавя в растежа си, „в момент, в който в Рим той придобива впечатляващи размери“[2]. Дали като Леополд фон Ранке трябва да твърдим,

[1] Ibid., p. 476.

[2] Всички проблеми на римските Monti, представени възхитително от *J. Delumeau*, op. cit., II, p 783 et sq. Аз резюмирах неговите обяснения.

че по онова време Рим „е може би основният пазар на парите в Европа"[1], поне на рентиерските? Възможно е, но не е сигурно. Решаващ фактор в случая не е това, а огромното развитие на кредитния пазар, от който черпят всички държави – и предпазливите, и смелите – и в който безброй приносители намират своето удовлетворение. Икономиката, така както я разбираме, не може да обясни този възторг. Може би колективна психология или търсене на сигурност? В Генуа, от 1570 г. до 1620 г. се разпростира, както навсякъде другаде, период на инфлация. „Дори за невъоръженото око е ясно парадоксалното спадане на лихвения процент до такава степен, пише Карло М. Чипола[2], че историците го квалифицираха като революция на цените." След 1522 г. той се колебае между 4 и 6 %, стига до размер от 2 и дори 1,2%, поне през периода на най-силната депресия от 1575 до 1588 г. Това съответства на прилива в Генуа на бял метал и злато, които по онова време трудно успяват да се инвестират. „За пръв път в историята на Европа след падането на Римската империя се предлагат капитали на толкова ниска цена, а това е наистина революция." Остава да се анализира, ако е възможно, положението на другите пазари и да се види дали лихвените проценти – което е възможно – не обуславят приливи тук, отливи там, както в днешните борсови средища. Във всеки случай развитието на рентите и популярността на държавните книжа облагодетелстват правителствата и улесняват работата им.

Като се има предвид взаимосвързаността на всичко това, ние сме в пълното си право да смятаме, че брутално грабителство на турската държава по отношение на печалбите и предоставянето на служби произтича от това, че в Турция няма път за кредитиране от страна на дребните и едрите спестители в полза на държавата не е възможен както на Запад. Разбира се, в османските земи кредитът съществува: ние говорихме за признаване на дългове на търговците пред кадиите[3] и на полици между търговци, поданици на султана. При необходимост могат да се посочат нови публикации[4], които доказват, че търговци евреи използват полици помежду си, а понякога и със своите единоверци или търговски партньори на Запад. В средата на века се разнася мълвата, която Жан Боден[5] улавя мимоходом: турски паши участват в лионските спекулации на Grand Party. Всичко това е възможно, но в Турция няма обществено кредитиране.

1600 – 1610 г.: благоприятно ли е времето за малките държави?

Има ли в края на 16 в. и през първите години на следващия боледуване или поне умора на големите държави? Съвременниците създават у нас такова впечатление като се суетят като добронамерени лекари около смъртния одър на прочу-

---

[1] Ibid., p. 821

[2] „Note sulla storia del saggio d'interesse, corso e sconto dei dividendi del banco di S. Giorgio nel secolo XVI", in: Economia Internazionale, 1952, p. 13-14.

Според информация, предоставена от господин Халил Сахилиоглу.

[4] *Aser Hananel et Eli Eskenazi*, Fontes hebraici ad res œconomicas socialesque terrarum balkanicarum saeculo XVI pertinentes, I, Sofia, 1958 (забележително).

[5] „... sous les noms de leurs facteurs pour plus de cinq-cent mille écus", Traité de la République, 1577, p. 623, цитиран от *J. Atkinson*, op. cit., p. 342.

ти болни. И всеки предлага своето обяснение, своята диагноза и разбира се своя лек. В Испания arbitristas, даващите съвети, местни или чужди[1], никога не са липсвали: сами за себе си те представляват отделна социална категория. С изтичането на първите години на 17 в. броят им се увеличава и гласът им става по-силен. В гъсти редици, те бързат към доброволния съд на историята. В Португалия – същите дискусии и същото развитие на нещата.

След всичките тези приказки, как да не повярваш в упадъка на испанската монархия? Всичко говори за това: събитията и свидетелите, мрачните картини на Томе Кано от 1612 г.[2] или твърде интересният сборник Historia tragico-maritima[3] – подробен списък на катастрофите в португалската навигация в посока на Бразилия и Индиите. В него се говори само за нещастия, упадък, изтощение, за неприятелски победи, за „рисковете на морето", за засядания върху подводните скали на Мозамбик, за изчезвания по време на заобикалянето на нос Добра надежда. Упадък и безсилие на голямото испанско тяло – може ли да се съмняваме в това, когато отгоре на всичко по пътищата на Полуострова се увеличава разбойничеството и чумата изтребва населението? Навън Испания явно се държи на положение: заплашвана, тя изглежда заплашителна. А в Мадрид поне най-бляскавият живот на Европа през 17 в. тече със своите празници.

Но по същото време луксът на сарая в Истанбул е нечуван.

Все пак и там сенките са видими, а признаците на умора – многобройни. Османската империя се разцепва като кораб с лошо споени греди. Поредица от явни или подмолни бунтове я терзаят от Алжир до персийските граници, от татарските земи до Южен Египет. За европейските наблюдатели, готови на заключения според желанията си, османската машина безвъзвратно се е разпаднала. С нечувано настървение йезуити и капуцини се хвърлят да превземат духовно този безпътен свят. Не е ли време да се изгонят тези нечестивци от Европа и да се разделят техните територии? Иниго де Мендоса, испански посланик във Венеция, непрестанно повтаря това; вярно, че тази личност с екзалтирано сърце се готви да напусне дипломатическия живот, за да влезе в Йезуитския орден. Впрочем той не е единственият от тези фантазьори, които по безкрайния път на историята образуват първият неумолим батальон на привържениците на подялба на Османската империя. Ще последват и други: отец Карло Лучио през 1600 г.; един французин, Жан Еме Шавини, през 1606 г.; един друг французин, Жан Еспеншар, през 1609 г.; Джовани Миоти през октомври 1609 г.; един анонимен италианец през декември същата година; един капуцин – Франческо Антонио Бертучи, през 1611 г.... А ние да оставим настрана „Голямата цел" на Сюли или не по-малко обширния проект на Шарл Гонзаг, херцог на Невер и на отец Жозеф (1613 – 1618 г.). Покрай едно име, което цитираме, ерудитите при добра воля могат да открият поне десет; в действителност би трябвало да умножим по сто техния брой; с помощта на религиозния плам Европа се надявала предварително, още в началото на 17 в., да наследи „болния човек". Тези подбудители се

[1] Естествено имам предвид Антъни Шърли, вж. *Xavier A. Flores*, „El peso político de todo el mundo" d'Anthony Sherley ou un aventurier anglais au service de l'Espagne, Paris, 1963.

[2] Op. cit., вж. кн. I, стр. 98, бел. 3.

[3] Вж. кн. I, стр. 54, бел. 4.

лъжат – болният няма да умре толкова бързо. Той ще просъществува още дълго време, без някога да възвърне предишната си сила. Турция напразно триумфира над Персия през 1590 г.; през 1606 г. след една изтощителна война се налага да се задоволи с фиктивен мир срещу Германия, тоест срещу Запада.

Всъщност колелото се завърта. В началото си векът облагодетелства големите държави, които представляват, биха казали икономистите, политическо начинание с оптимални размери. Векът минава и поради причини, които не можем да установим с желаната точност, тези големи туловища постепенно стават жертва на обстоятелствата. Временна или структурна криза? Слабост или упадък? Във всеки случай в началото на 17 в. жизнени изглеждат само държавите с малки размери. Като Франция на Анри IV – това неочаквано великолепие; или малката, свадлива и лъчезарна Англия на Елизабет; или Нидерландия, обединена около Амстердам; или Германия, която ще бъде завладяна от материално спокойствие от 1555 г. до навечерието на Тридесетгодишната война, в която ще затъне телом и духом. В Средиземноморието такъв е случаят с отново богатото на злато Мароко; с регентството на Алжир – историята на един град, който става териториална държава. Такъв е случаят с бляскава Венеция, сияеща от разкош, красота и интелигентност или с Тоскана на Великия херцог Фердинанд. Всичко се развива така, сякаш новият век подпомага държавите с малки размери, способни успешно да се бранят сами. Множество малки, незавършени Колберовци[1] преуспяват в тези скромни държави, способни да усещат пулса на икономиките, да повишават митническите такси, да стимулират начинанията на поданиците, които следели възможно най-отблизо. Тези навързани една с друга съдби показват много повече от голямата, сложна и не много ясна история на империите, че колелото на историята вече се е завъртяло.

С други думи империите страдат от дългия упадък от 1595 – 1621 г. много повече от държавите с малки размери; освен това тези обширни политически формации не са извадени от затруднението толкова бързо, колкото техните противници от връщащата се, вярно с малка амплитуда, приливна вълна, тъй като от средата на 17 в. се задълбочава една дълга вековна криза. Сигурно е, че силите, които ще изплуват през 18 в. и ще се възползват пълноценно от големия си икономически разцвет, не са империите от 16 в. – нито Турската, нито Испанската. Упадък на Средиземноморието? Несъмнено. Но не само това. Тъй като Испания има пълна възможност да се обърне рязко към Атлантика. Защо не го е сторила?

[1] *Amministore Fanfani*, Storia del Lavoro..., p. 32.

5

ОБЩЕСТВАТА

В широкото поле на Средиземноморието еволюцията на обществата през 16 в. изглежда доста проста. При условие, разбира се, да се придържаме към цялото, да пренебрегваме детайлите, локалните случаи, отклоненията, пропуснатите възможности (те били много) и сътресенията, по-скоро драматични отколкото дълбоки: те се появяват, а после изчезват.

Явно тези сътресения имат своето значение. Но тогавашните земеделски общества еволюират бавно и винаги изостават от политиката и икономиката. А социалните конюнктури са като всяка конюнктура – ту в една посока, ту в друга; в крайна сметка те често се компенсират и с течение на времето реалната революция остава слабо осезаема. Твърде възможно е във Франция да действат силни промени: целият първи 16 в. е под знака на социалната подвижност, бедните се местят от една точка в друга, от една страна в друга, без да умрат по време на своята авантюра[1]; в същото време във вертикална посока по протежение на социалната стълбица, богатите престават да бъдат богати и други новобогаташи ги заместват; после около 1550-1560 г. се наблюдава забавяне, движението след това се възобновява, за да се блокира наново, може би[2] от 1587 г. в Бургундия или към 1595 г.[3] по време на обръщането в световен мащаб на основната тенденция. Така се редят едно след друго забързване, забавяне, съживяване, стагнация, като всичко води до видима, но временна победа на аристокрациите и до полублокиране на обществата в самия край на века. Но тази действителност е и конюнктурен резултат на онези, които могат да изчезнат или да се компенсират при следващия прилив.

---

[1] Тази мобилност по хоризонталата е също характерен белег за отворените общества. *Gaston Roupnel*, La ville et la campagne au XVIIe siècle. Étude sur les populations du pays dijonnais, 1955, 2e éd., p. 99: „През 16 в. нахранват и се грижат за просяка преди да го експулсират (от града). В началото на 17 в. го остригват. По-късно го бият с камшик, а в края на века, като последен акт на репресията, го превръщат в каторжник."

[2] *Henri Drouot*, Mayenne et la Bourgogne, 1937, I, вкл. стр. 48: „Тези съдии, които още преди век преобърнали стария социален ред, представлявали вече към 1587 г. едно консервативно тяло. Те искали да задържат режима, който облагодетелствал възхода им и хляба, който можел да гарантира бъдещето им. Те се стремели също да се отделят като класа на завоювания връх."

[3] Вж по-долу стр. 234 и сл.

Накратко, въпреки колебанията си или заради тях, 16 в. не поставя под въпрос истинските основи на обществото. В общи линии той ги приема и ги получава наготово от предходните епохи; 17 в. ще ги приеме на свой ред. Неотдавнашната добра книга на Антонио Домингес Ортис, „Испанското общество през 17 в."[1], посочва реалности, които са ни известни предварително: аристокрация, бореща се с непрекъснатите парични трудности, но която ги превъзмогва; модерна държава, която не успява да изпълни мисията си и да се реализира като социална революция (тя се задоволява с компромиси и симулира съвместно съществуване); буржоазия, която продължава да върши предателства, но осъзнава ли се тя като отделна прослойка? Накрая, един тревожен, недоволен и неспокоен народ, но без истинско революционно съзнание.

1. Господарската реакция

В християнския, както и в ислямския свят, аристокрациите заемат първото място и те няма да го отстъпят. На пръв поглед във Франция, в Испания и другаде виждаме само тях. Навсякъде те се ограждат със социална суета: рангове, луксозни дрехи, коприна със златни и сребърни нишки, сатени и велури, гоблени от Фландрия, скъпи коне, разкошни домове, многобройна прислуга и каретите в края на века... Вярно е, че това са все предпоставки за разоряване. Говорело се, че на година по времето на Анри II френската аристокрация внасяла дрехи от Италия за четири милиона ливри[2]. Но привидностите не изключват, те изразяват реалностите на мощта, на самото богатство... Тези аристокрации се подхранват на големи пространства от соковете на мощни феодални корени. Старият ред свършва с тези привилегировани и още ги поддържа. Изключения има само около и в големите градове, рушители на старите йерархии, в тържищата, в рано забогателите области като Нидерландия и най-вече Италия, но не както вече ни е известно в цяла Италия.

Изключенията са като малки точици, като ограничени зони. В мащаба на Средиземноморието и на Европа това явно не е преобладаващо. Нека да спомена за този обширен ансамбъл онова, което Люсиен Ромие обяснява по повод на Франция на Катерина ди Медичи, за която всичко става ясно „щом възстановим естествената ѝ рамка – едно обширно полуфеодално кралство"[3]. Навсякъде държавата като социална революция (едва загатната), както и политическа, трябва да се бори срещу тези „притежатели на имения, господари на селата, полята и пътищата, пазачи на многобройния селски народ"[4]. Да се бори, тоест да се споразумява с тях, да ги разделя, но и да ги пази, тъй като не е възможно да се владее едно общество без съучастието на господстващата класа. Модерната държава държи в ръцете си това средство и ако го изпусне, всичко трябва да започне отново. А да се създаде наново даден социален ред не е проста работа, още повече че през 16 в. никой не мисли сериозно за това.

---

[1] Том I, излязъл отделно, Мадрид, 1963 г.
[2] *Lucien Romier*, Le Royaume de Catherine de Médicis, 1925, I, 3e éd., p. 177.
[3] Ibid., p. 207-208.
[4] Ibid., p. 207.

По този начин аристократи и феодали имат на своя страна тежестта на навика, силата на отдавна завоюваните позиции, да не говорим за относителната слабост на държавите или за слабото революционно въображение на века.

Господари и селяни

Ако вярваме на толкова често коментираните свидетелства, 16 в. докарва господарите до мизерия. Свидетелствата често пъти са верни. Но не всички благородници са сложени под този знаменател. Нито пък редовно са жертви на краля или на войната, или на мира, или на демобилизациите[1], които той води след себе си, нито на безмерния лукс. Да се твърди като един историк, че „феодалният режим умира вследствие от обезценяването на парите, дължащо се на откриването на благородните метали в Америките"[2], означава да се говори прибързано и да се разсъждава като че ли капитализмът[3] от само себе си е разял „със своите киселини" или най-малкото е накърнил дълбоко всички социални рамки; или че кастилският феодализъм завършва в деня, в който Фернандо Католика установил своята власт над благородническото съсловие; или че корсиканският феодализъм е понесъл смъртоносен удар точно през 1511 г.[4], по време на поражението на Джовани Паоло да Лека и смъртта на Ренучо дела Рока, паднал в засадата, устроена му от неговите роднини[5]. Сигурни заблуди при обяснението или хронологията и думи, които ни се иска също да са сигурни, докато тези за феодализма сами по себе си са изпълнени с уловки. Всъщност необходимо е времето да спомогне за тези промени, които не се извършват нито праволинейно, нито еднозначно.

Във всеки случай, в основния диалог между господари и селяни, последните може да са победили както в Лангедок между 1450 и 1500 г.[6]; може би в Каталония през 15 в. (поне някои заможни селяни), но изключенията потвърждават правилото[7]. Обикновено господарят има последната дума за по-дълго или за по-кратко време, а в Арагон и в Сицилия той я е имал винаги. Твърде често споменаваната революция на цените като по чудо не е била непременно демократична. Тя облекчава данъците и задълженията на селяните, платими в пари и фиксирани доста преди откриването на Америка. В действителност феодалните права върху васалната земя много често не са тежки, понякога почти нищожни. Но не винаги. И най-вече, сеньорът получава доходи и в натура, които следват курса на пазара. Една извадка от доходите на кардинал херцог де Лерма от март 1622 г. говори за неговите птици, жито и вино – „житото по фиксирана цена, виното –

---

[1] Ibid., p. 193-203; *Henri Drouot*, op. cit., I, p. 40.

[2] François de Ramel, Les Vallées des Papes d'Avignon, 1954, p. 142.

[3] *Joseph A. Schumpeter*, op. cit. (trad. ital.), I, p. 177.

[4] *Carl J. von Hefele*, Le cardinal Ximénès, p. 364.

[5] *R. Russo*, art. cit., p. 421.

[6] *E. Le Roy Ladurie*, op. cit. Боя се, че няма диалог, а разговор; богатият селянин е третият събе седник, противник и на господаря, и на бедния селянин. Ако се вярва на Е. Льо Роа Ладюри, този богат селянин вероятно е победил в Лангедок между 1550 и 1600 г.

[7] *P. Vilar*, op. cit., I, p. 575 et sq.

по четири реала", el pan a la tasa, el vino a quatro reales[1]. Освен това в Средиземноморието, както и в Европа, разделението на земята не е окончателно. На селската хитрост се противопоставят хитростта и при необходимост бруталността на господаря. Последният прилага правото, той има голяма власт над селските земи и върху земите, които ги разделят или ги обкръжават. Краят на 15 в. и целият 16 в. предлагат картината на построени или възобновени села и винаги в господарско обкръжение. Така е в областта Гатин при Поату[2]; в Юра[3], където се издигат „хамбари"; в Горен Поату[4], където една закъсала господарска фамилия възстановява положението си, разделяйки на парцели обширните, досега пустеещи стърнища, където са настанени селяни. В Испания селищата се създават с харти, cartas pueblas[5] и често пъти селска земя, преди с друго предназначение, от само себе си преминава в ръцете на господаря. В Прованс хартите за привилегии и за заселване се увеличават от 1450 г.: често се касае за възстановяване на разрушени или напуснати села на техните стари местонахождения и рядко за създаване на нови (Вальори, 1501 г.; Муан-Сарту, 1504 г.; Вальбон, 1519 г.). Всеки път инициативата е на местния господар, „желаещ да види как се населяват и обработват изоставените земи"[6], събиращ тогава „в околностите или по-често в най-отдалечени земи – Лигурия, крайбрежието на Генуа и Пиемонт – земеделци, които желаят да се установят... в неговите земи"[7]. Той им предоставя изгодни условия, но и той има свой интерес[8].

Тези „колонизации" са видимо следствие от икономически подем и ендемична пренаселеност. Така в кралство Неапол, където всяка сеньориална област (някои много обширни, в това число в Абруците, в графство Алби и Талиакоцо) включва известен брой селски и градски общности, и едните и другите със своите привилегии, следователно винаги неудобни за експлоатация; господарите привикват да създават „нови" градове и да викат там колонисти. Испанските власти се опитват напразно да спрат от Неапол това движение, постановявайки с един първи закон от 1559 г., после с втори – един век по-късно, през 1653 г., че новите градове, основани без правителствено разрешение, щели да бъдат присъединявани безусловно към кралския домен. Без съмнение не е трудно да се отърват от тези сурови мерки или да получат предварително разрешение, тъй като селата и градовете на кралството се увеличават непрекъснато: от 1563 при Карлос V те стават 1619 през 1579 г.; после 1973 през 1586 г. Впрочем градовете и селата на Църквата и на сеньорите (по-голямата част: през 1579 г. – 1556, през 1586 г. –

[1] *Antonio Dominguez Ortiz*, op. cit., I, p. 364.

[2] *Dr L. Merle*, La métairie et l'évolution agraire de la Gâtine Poitevine de la fin du Moyen Age à la Revolution, 1959.

[3] *Lucien Febvre*, Philippe II et la Franche Comté, 1912, p. 201 et sq.

[4] *Gabriel Debien*, En Haut Poitou: défricheurs au travail (XVe-XVIIe siècles), „Cahiers des Annales", 1952.

[5] *Manuel Torres-López*, „El origen del Señorio Solariego de Benameji y su cartapuebla de 1549", in: Boletin de la Universidad de Granada, 1932, n° 21; рецензия от *Marc Bloch*, in: Annales hist. écon. et sociale, 1934, p. 615.

[6] *Robert Livet*, op. cit., p. 147 et 148.

[7] Ibid.

[8] *R. Aubenas*, Chartes de franchises et actes d'habitation, Cannes, 1943.

1904) растат със същата скорост като тези, принадлежащи на ограничения кралски домен, които в същия промеждутък от време нарастват от 53 на 69 (тези цифри са взети от старата книга на Бианкини). Накратко, безволевата политика на Испания не може да стори нищо срещу натиска на сеньорите – нито в Неапол, още по-малко в Сицилия. Общо взето непоследователна политика, тъй като градовете, селата и земите, които са в кралските владения или се връщат там, непрестанно се предлагат на нови купувачи[1].

Следователно всеки господар, опитен или начинаещ в занаята, би могъл да бъде собственик, загрижен за своите права, задължения, мелниците, лова, за тази многолика игра, която го противопоставя на селянина, загрижен също за реализацията на зърното, вълната и добитъка... Бернардино де Мендоса, посланик на Филип II в Париж – и по тази причина обременен с парични грижи – мисли от толкова далеч как да реализира предходната си реколта[2], тъй като той не само произвежда, но и съхранява собственото си зърно. Друг признак: отглеждането на едър рогат добитък често е дело на големи собственици в римската Кампаня и другаде[3]. Юлиус Клайн посочи ролята на някои сеньори и то високопоставени, за овцевъдството на Местата[4]. През 17 в. в Андалусия благородниците и Църквата ще заграбят огромни пространства и чрез екстензивната им обработка ще обезлюдят равнината[5]. Изобилни архиви за експлоатацията на имотите впрочем са на разположение на историците, а ценни изследвания отбелязват вече богатствата на тези имоти[6]. Сами по себе си прекрасните документи от Sommaria в Неапол сочат дейността и спекулациите на тези едри собственици и производители, продавачи на зърно, вълна, зехтин и дървесина[7]. Да се обработват собствените земи и да се продава продукцията от тях не е недостойно, а точно обратното.

Макар и ограничени, старите доходи от феодално естество, запазват известна тежест в живота на аристократичните класи[8]. Имало възможност да ги увеличават или да се опитват да ги увеличат. Това поражда свади, процеси и размирици, и такива са ни известни за съжаление без да долавяме ясно причините за тях. Би трябвало да разгледаме под лупа новите договори, които ги увенчават или предотвратяват. През 1599 г. общината на Вилафокардо в Пиемонт подписва конвенция със своите сеньори относно феодалните си права[9]. Необходимо е да се види какво става с тази конвенция с течение на времето и кому е изгодна тя – в този, както и в много други случаи, тъй като е сигурно, че доуточняванията са

---

[1] *L. Bianchini*, op. cit., I, p. 260 et sq.

[2] 8 октомври 1585 г., A.N., K 1563.

[3] Вж. кн. I, стр. 74-75.

[4] Op. cit., p. 354.

[5] *G. Niemeyer*, op. cit., p. 51.

[6] *Aldo de Maddalena*, „I bilanci dal 1600 al 1647 di una azienda fondiaria lombarda" in: Rivista internazionale di Scienze economiche et commerciali, 1955.

[7] Като примери сред многото други: A.d.S., Naples, Sommaria Partium 249, f° 181, 219 v°, 220, 247 (1544 et 1545).

[8] *Aldo de Maddalena*, art. cit., p. 29, „драстичният" им срив от 1634 г.

[9] *Fr. Saverio Provana di Collegno*, „Notizie e documenti d'alcune certose del Piemonte", in: Miscellanea di storia italiana, 1901, t. 37, série 3, vol. 2, p. 393-395.

били многобройни. Оспорванията и процесите са оставили безброй следи. По принцип васалите изискват присъединяването им към кралския домен – в Сицилия, в Неапол, в Кастилия, в Арагон... Вероятно тъй като монархичната държава не е особено бдителна и готова да ревизира старите договори под действителния или не претекст за икономически промени.

Покачването на цените предварително обяснява основната насока на споровете между сеньори и селяни. През лятото на 1558 г. поданиците на херцогство Финал близо до Генуа се разбунтували срещу превишаването на права от страна на техния господар, Алфонсо де Карето. Какво превишаване на правата? Дали това не е, както твърдял самият Карето, понеже той пристъпва към преоценка на собствеността на своите васали и желае да повиши техните задължения? Тъй като въпросът за Финал бързо се изплъзва от компетенцията на маркиза (Генуа и Испания се интересуват прекалено много от тази важна територия, за да не се възползват от случая)[1], често се забравя чисто практическото начало на спора.

В крайна сметка доста са благородниците, които запазват пряка връзка със земята и поземлените доходи, и които по този начин преминават, не твърдя, че без загуби[2], но все пак преминават през бурята на революцията на цените. Но тези защити и тези решения не са единствените на тяхно разположение.

В Кастилия: грандове и титулувани срещу краля

С пълно право се твърди, че модерната държава е враг на аристократите и на феодалите. Все пак трябва да се разберем: тя е едновременно техен враг и техен защитник, техен съдружник. Впрочем нейна първа задача, но никога недовършена, е да ги подчини, а после да ги използва като управленски инструмент; извън тях и посредством тях да държи „простия народ", както се казва в Бургундия[3]. Да разчита на тях за спокойствието и обществения ред, за защитата на областите, в които са земите и замъците им, за осигуряване на команден състав при обща мобилизация, което си остава нещо важно в Испания: през 1542 г. за обсадата на Перпинян; през 1569 г. за войната в Гранада; през 1580 г. за нашествието в Португалия. Все по-често кралят се погрижва да вдигне на крак своите васали, в случай че опасността можела да стане голяма: както през 1562 г.[4] или през 1567 г.[5] През 1580 г. сеньорите от португалската граница мобилизират на свои разноски малки войски, общо 30 000 души[6], които въобще не са използвани. Всеки път се касае безспорно за скъпоструващ и значителен набор по границите.

Освен това кралят редовно осведомява високопоставените сеньори за своите

---

[1] Неговите поданици се разбунтуват пак през 1566 г.(Simancas E° 1395, 7 февр. 1566), бунтът продължава и през 1568 г. (пак там, 11 януари 1568 г.).

[2] *Carmelo Viñas y Mey*, El problema de la tierra en los siglos XVI-XVII, Madrid, 1941, p. 30, смята, че доходите на аристокрацията нарастват по-бавно от общото ниво на цените.

[3] *Henri Drouot*, op. cit., II, p. 477.

[4] Correspondance de Saint-Sulpice, p.p. E. Cabié, p. 37.

[5] Depêches de Fourquevaux, I, p. 365.

[6] *R. B. Merriman*, op. cit., IV, p. 365.

намерения, заповеди и важните новини; той търси тяхното мнение и ги задължава да му заемат големи парични суми... Но отпуснатите от монарха в замяна привилегии не са за пренебрегване. Разбира се, като се разглеждат държавните дела, трябва да имаме пред себе си преди всичко важните и много важните събеседници, Grandes et les Titulos[1]. Монархията управлява от време на време малко индиректно чрез този ограничен кръг от привилегировани, стремейки се да не убягнат от контрола ѝ големи дисидентстващи региони, тъй като зад всеки от тези важни сеньори стоят значителен брой привърженици – както във Франция зад Гиз и Монморанси. Когато един кралски съдия (вярно, че през 1664 г.) се приготвя да арестува корехидора на Херес, намесилият се херцог д'Аркос[2] не си прави даже труда да го види. Той се обръща към своя секретар: „Кажи му, че корехидорът на Херес е от моите приближени, това ще е достатъчно". Аристокрацията изчезнала както звездите пред монархическото слънце, така се изразявали едно време. Но и звездите не са за подценяване.

Именно това показва приоритетният пример на Кастилия. Видимата борба там приема различни форми. Доста ефикасна е перманентната враждебност на хората от кралското правосъдие срещу претенциите на сеньориалното правосъдие и срещу самата личност на сеньорите. Няма нищо по-удобно от това да се противопоставят господарите един на друг по повод на наследства или на оспорване на собственост. Това е равносилно да бъдат победени. През 1572 г. Руи Гомес прелива от радост, когато научава, че херцог Медина Сидония е спечелил делото срещу граф д'Алба, племенник на приора Дон Антонио, относно графството Ниебла, което според твърденията на тосканските посланици[3], струва повече от 60 000 дуката рента. Каузата е спечелена – дали случайно? – херцог ди Медина Сидония се оженва за дъщерята на Руи Гомес. Накрая, случва се рядко, но все пак се случва, кралското правосъдие да подкрепи васалите срещу сеньорите. През юли 1568 г., в двора пристигнал херцог д'Инфантадо. Дълго време най-богатият измежду кастилските сеньори (такъв бил още през 1560 г.)[4], той отстъпвал първото място на херцог Сидония, вероятно защото бил нарочно атакуван заради превъзходството си и умишлено омаловажаван. Във всеки случай, през 1568 г., той пристига в двора заради делото, което са завели срещу него подчинените му от маркизата Сантиляна и които твърдят, че принадлежат към кралския домен. Фуркево, от когото черпим тази подробност[5], добавя: „Има други грандове в това кралство, които водят същото дело, като някои вече загубиха хубави сеньории, а другите няма да загубят по-малко".

Що се отнася до самото правосъдие, което раздават тези васали, то е следено отвисоко и никога изпускано от поглед. Техните присъди, отбелязва един венецианец през 1558 г., са произнесени в кралската канцелария[6]. Паоло Тиеполо го потвърждава през 1563 г. „Кастилските благородници притежават обширни об-

[1] *L. Pfandl*, Philippe II, p. 315; S. Minguijón, Historia del derecho español, Barcelone, 1933, p. 370.
[2] *A. Dominguez Ortiz*, op. cit., p. 222.
[3] Нобили и дел Кача до владетеля, Мадрид, 12 март 1572, A.d.S., Florence, Mediceo 4903.
[4] C.S.P., Venetian, VII, p. 178.
[5] Lettres de Fourquevaux, I, p. 295.
[6] *E. Albèri*, op. cit., I, III, p. 263.

ласти и хубави земи, но тяхното правосъдие и силата им са доста ограничени; в крайна сметка те не раздават правосъдие; те не могат да премахнат никой данък, наложен на народа им и нямат нито крепости, нито войници, нито безброй оръжия... за разлика от сеньорите в Арагон, които обаче узурпират огромна власт[1]."

Тези малки победи на монархията – или големият успех като възвръщането от краля на diezmos de la mar, на митниците по протежение на кантабрийския бряг през 1559 г., след смъртта на Адмирала на Кастилия, който ги притежава като наследствена концесия[2] – не трябва да ни заблуждават. Сеньориалната власт почти не губи сила. През 1538 г., целият авторитет на Карлос Пети[3] не успява да наложи в Кортесите въвеждането на общ данък върху потреблението, поради съпротивата на представителите на аристокрацията. „Когато Карлос Пети поиска да премахне привилегиите им, ще разказва по-късно Микеле Суриано[4], противопоставили му се всички грандове и най-вече Великият конетабъл на Кастилия, независимо че бил много предан на Негово величество." През 1548 г., в отсъствието на Карлос Пети; през 1555 г., в отсъствието на Филип II, грандовете на Испания се опитват да се споразумеят и да се наложат; през 1558-1559 г.[5], от името на Филип II, принцеса Хуана пристъпва към отстъпване на lugares, на села, притежание на градовете. Последните се съпротивляват, някои побеждават, други губят. А всички купувачи, които са ни известни, са високопоставени благородници, цитирани поради факта, че са много силни и кралската власт ги отстранява или иска да ги отстрани. Тя например не желае Адмиралът на Кастилия да не купува Торседиляс; маркиз де лас Навас да получи значителна част от домена на Сеговия[6]; херцогът на Алкала да придобие собственост над 1500 васала от Севиля[7], купени срещу 150 000 дуката (тоест по 100 дуката за васал и неговото семейство). Но при един отстранен, десет достигат до целта си и поради липса на васали от градовете, те ще купят при възможност васали от Църквата, но и те продадени на търг от кралската власт. Високопоставената испанска аристокрация се настървява, както сочат архивите ѝ, да купува земи, ренти, имения, дори градски къщи.

Същевременно, с течение на годините, монархическата власт става по-действена, вероятно по-тежка и признаците за това са налице: кралят заповядва да арестуват сина на Ернан Кортес, маркиз дел Вале[8], обвинен, че поискал да стане независим в Нова Испания; или във Валенсия, през 1572 г., чрез посредничеството на Инквизицията – Великия магистър на Монтеса[9] за ерес или содомия, като общественото мнение не е точно определено по този въпрос; той заточава през 1579 г. самия херцог д'Алба в собствените му земи; през 1580 г.[10] той засяга и то силно такава високопоставена дама като вдовицата на Руи Гомес, принцеса Ебо-

[1] Ibid., I, V, p. 19-20.
[2] Вж. кн. I, стр. 286, бел. 1.
[3] *Richard Konetzke*, op. cit., p. 146.
[4] *E. Albèri*, op. cit., I, III, p. 338-339.
[5] Според доклада на лисансието Паломарес, вж. кн. II, стр 35, бел 1.
[6] Simancas E° 137, f° 213, 9 юни 1559.
[7] Пак там, 13 юли 1559 г.
[8] A.d.S., Florence, Mediceo 4903, 29 септември 1571.
[9] Пак там, 19 юни 1572 г.
[10] A.d.S., Florence, Mediceo 4911, 15 февруари 1580.

ли, не без да се е колебал известно време; също така, през април 1582 г.[1], той нарежда да арестуват в бащиния му дом Адмирала на Кастилия, граф Модика, виновен все пак, че убил съперника си в любовта („тази екзекуция, отбелязва една венецианска кореспонденция, натъжи много нашите благородници и специално онези, които наричат грандовете на Испания, тъй като те вече не се смятат почитани повече от обикновения смъртен"); също така, през септември 1586 г.[2], Благоразумният крал най-безцеремонно подчинява в Мадрид екстравагантната златна младеж... По времето на Филип III, след това на Филип IV, тези актове на властта зачестяват и техният списък би трябвало да е дълъг. През декември 1608 г. херцог де Македа и брат му Д. Хайме били осъдени на смърт, затова че ударили един нотариус и градски съдия от Кралския съвет. Случаят щял да отшуми, но в момента отзвукът бил силен[3], както през април 1621 г., по време на ненадейното сваляне на херцозите д'Осуна, де Лерма и Уседа, което учудило дори френския посланик...

Наистина имало принуждаване към подчинение, често приемано с готовност. Тази висша аристокрация всъщност започнала да живее в двора при царуването на Филип II; в началото тя се настанява в Мадрид предпазливо и с известно колебание. Там тя се настанява в домове che sono infelici rispetto a quelle d'Italia (които са бедни в сравнение с тези в Италия – бел. пр.), отбелязва още кардинал Боргезе през 1597 г.[4] Разкошът на гоблените и сребърните съдове не им пречи да живеят там porcamente senza una minima pollitia, che entrare nelle case loro par proprio d'entrare in tante stalle (като свине, без ни най-малка чистота и да се влезе в техния дом е все едно да влезеш в обор – бел. пр.). Безсмислено е да ги защитаваме от тази италианска преценка: всъщност те живеят като селяни каквито са, често необуздани, недодялани, макар и някои от тях да са брилянтни изключения. Освен това тези мадридски къщи са само ханове, временни квартири. Празниците и важните церемонии протичат в техните имения[5]. Изключително богатите херцози Инфантадо разполагат с прекрасен дворец в Гуадалахара; най-хубавият испански дворец, заявява Наваджеро през 1525 г.[6], и именно там ще се състои сватбата на Филип II с Елизабет Френска. Повечето господарски дворци са разположени сред полята. Именно в Лагартера, село в Сиера де Гредос, недалеч от Оропеса[7], село, където доскоро все още „селянките... пазели старите носии, чорапи във формата на гетри и тежки фусти, покрити с бродерия"[8], херцозите Фриас имали свой замък с ренесансови прозорци, вдълбани в дебелите стени, обширен двор, широки стълби, изваяни тавани, издадени напред греди и огромни комини.

Малко по малко сеньорите отстъпват пред прелестите на градовете. Херцог д'Инфантадо бил вече в Гуадалахара. През 16 в. градските дворци в Севиля се увеличават. В Бургос някои от тези къщи съществуват и до днес, с прозорци и

[1] A.d.S., Venise, Senato Dispacci Spagna, Матео Дзане до дожа, Мадрид, 21 април 1582 г.
[2] A.d.S., Gênes, Spagna 15, Мадрид, 27 декември 1608 г.
[3] Неапол, Библиотека на Storia Patria, XXVIII, B 11, f° 114 v° , 30 април 1621 г.
[4] *A. Morel Fatio*, L'Espagne au XVIe et au XVIIe siècle, Heilbronn, 1878, p. 177.
[5] A.d.S., Florence, Mediceo 4903, 22 януари 1571 г.
[6] *A. Navagero*, op. cit., p. 6.
[7] *Baltasar Porreño*, Dichos y hechos del señor rey don Philipe segundo, el prudente..., Cuenca, 1621, p. 6
[8] *R. Recouly*, Ombre et Soleil d'Espagne, 1934, p. 97.

портици с ренесансови орнаментни с широки рисувани гербове, носени от фигури[1]. От 1545 г. Педро де Медина се възхищава на броя и на богатството на благородническите домове във Валядолид[2].

Когато царуването на Филип II завършва, сеньорите се пренасят в гъсти редици към Мадрид, после към Валядолид, станал отново за кратко столица на Испания, към представителния живот на двора, празниците, надбягванията с бикове на Plaza Mayor. Тази аристокрация уплътнява преградата около суверена, която все повече го отделя от народа[3]. Използвайки слабостта на Филип II, тя заема основните постове в правителството със своите хора, своите котерии и своите страсти... Това е епохата на фаворитите, на validos, на аристокрацията. Оттогава започва да ѝ се нрави разкошът на Мадрид, нравите му, дългите улични разходки и нощният живот: театри, благосклонни вдовици и леки момичета, които в тази хубава компания започват да се обличат в коприна, за най-голямо възмущение на добродетелните хора. Упоена от промяната на своя живот, тя изпитва дори известно наслаждение да се развращава, смесвайки се с разнородната тълпа, която големият град ражда. Според традицията херцог де Медина Сидония, нещастен герой на Непобедимата армада, създава в Мадрид кабарето на Седемте дявола[4]. Във всеки случай Мадрид е колкото на краля, на комедиантите или на разбойниците, толкова и град на благородниците, място за тяхната суета, техния блясък, техните свади, които те разрешават лично или техни посредници уреждат по ъглите на улиците: в града се извършват, според твърдението на очевидци, повече от едно убийство на ден[5].

Но аристокрацията се стича в Мадрид и за да следи властта, и да извлича от нея облаги. Опитомена, тя на свой ред опитомява; наваксва поради това, че е държана настрани от Благоразумния крал в течение на неговото безкрайно царуване. Бедните хора продължават да заемат незначителни съветнически постове и постепенно да поемат пътя на почестите. Грандовете, титулуваните, търсят благосклонност, съществени дарения, изгодни назначения, ayudas de costa, концесии на encomiendas – приходи от различните ордени. Те ходатайстват за себе си и за своите хора. Назначението начело на вицекралството в Италия или в Америка е вече осигурено богатство. Номинално доходите на висшата аристокрация непрестанно растат вследствие от доста редовната концентрация на наследства и на авоари. Те растат постоянно в зависимост от конюнктурата. Грандовете и титулуваните сеньори, според твърденията на венецианците[6], разполагат само за себе си през 1525 г. с доходи от 1 100 000 дуката, като само херцог де Медина Сидония получава еднолично за година 50 000 дуката. През 1558 г.[7] доходите на хер-

[1] *Théophile Gautier*, Voyage en Espagne, 1899, p. 39.

[2] Op. cit., в това число и домът на граф де Бенавенто, близо до Писуерга, p. 229 v°.

[3] *L. Pfandl*, op. cit., p. 132.

[4] *Victor Hugo*, William Shakespeare, 1882, p. 25, говори за кабарето El Puño en rostro.

[5] A.d.S., Naples, Farnesiane 48, Канобио до херцога, 7 септември 1607 г.: „de quatro mesi in qua passa cosa qua contra il solito et mai più è intervenuto che siano state amazate in Madrid più di trecenti huomini et non si sa come ne perche delli più".

[6] *E. Albèri*, op. cit., I, I, 35-36, 16 ноември 1525.

[7] Ibid., I, III, p. 263.

цога достигат 80 000; през 1581 г. двадесет и двама херцога, четиридест и седем графа и тридесет и шест маркиза разполагат с 3 милиона дуката, а само херцог де Медина Сидония – със 150 000[1].

Такива са привидностите и хорските приказки. Но тези блестящи положения са обременени с дългове; още по времето на Филип II катастрофалната задлъжнялост е обичайна и доходите на благородниците често са давани, както и доходите на самия крал, за изплащане на дълговете. Така например е известно дружеството, което създават през 1552 г. Мартели[2] от Флоренция, под името на Франческо Лоти и Карло Мартели, и което до 1590 г. се специализира в лихварски заеми за високопоставените господари (лоши платци) и за обикновените хора, винаги скрупульозно точни. Списъкът на лошите платци е прекрасен: „Алонсо Озорио, син на маркиз де Асторга; дон Мигел де Веласко; дон Хуан де Сааведра; дон Габриел де Запата; дон Диего Ортадо де Мендоса; дон Луис де ла Серда; дон Франсиско де Веласко; дон Хуан де Акуня; дон Луис де Толедо, син на вицекраля на Неапол; Б. Бернардино де Мендоса; дон Руи Гомес да Силва; дон Бернардино Манрике де Лара; дон Гарсиласо де ла Вега, баща на граф де Палма; маркиз де Лас Навас; граф де Ниебла..." Това е красноречив списък. Тъй като тези дългове често са направени в услуга на краля, като например от различните му посланици, разбираме защо монархът при необходимост се намесва и налага на кредиторите споразумение[3]... През следващия век, през който ние по-добре познаваме тези богати бедни хазни, същите трудности продължават. Кралско опрощаване, наследство, значима зестра, позволен от краля заем върху майорат, възстановяват временната ликвидност[4]. После много скоро нещата стават пак деликатни... Това в крайна сметка много улеснява задачата на монарха. Изолирана от активния икономически живот, аристокрацията е осъдена на лоши сделки, но тя не се отказва от тях.

Кралят обаче разполага и с друго средство за натиск. Към 1520 г. се очертава отделянето на една доста затворена висша аристокрация, тази на грандовете и на титулуваните – двадесет гранда и тридесет и пет титулувани. Те са около шестдесет през 1525 г.; деветдесет и девет в края на царуването на Филип II (18 херцога, 38 маркиза и 43 графа); Филип III създава 67 маркиза и 25 графа...[5] Следователно е имало поредица от промоции. Така през 1533 г. и през 1539 г. – тези на Навас и на Оливарес, от ново благородническо потекло. След това ще дойде разграничаването на висшата аристокрация на три категории. По този начин кралят управлява и държи своето общество...

Идалгоси и рехидори в Кастилия

В края на царуването на Филип II висшата аристокрация наброява 100 човека, с жените и децата – 400, най-много 500. Изчислението на общата цифра на бла-

[1] Ibid., I, V, p. 288.

[2] *Felipe Ruiz Martín*, Introduction aux lettres de Florence.

[3] *B. Bennassar*, op. cit., машинопис.

[4] Да се види цялата прекрасна III глава, La posición economica de la nobleza от *A. Dominguez Ortiz*, op. cit., p. 223 et sq.

[5] Вж. *L. Pfandl*, op. cit., p. 313 и *A. Dominguez Ortiz*, op. cit., p. 215 et sq.

городниците в Кастилия е съмнително, вероятно 130 000[1], тоест половин милион души на население от шест или седем милиона, маса, която само поради обема си задължително включва бедняци и изпаднали. В хиляди понякога разнебитени домове, често с „огромни, скулптирани в камъка гербове"[2], се е настанил народ, който държи да живее „благородно", с честен труд, в служба на краля или на Църквата, като жертва всичко, често и живота си, в името на този идеал. Ако в Кастилия съществува мания за благородничество, то тя непрестанно се задълбочава, независимо от мизерията, която води след себе си и богатите на поговорки народни подигравки[3]: „Пусни хрътката си подир туй, що ти дължи идалгото", „На масата на идалгото има много покривки, но никакви блюда", „Господ да те пази от беден идалго и от богат селянин"...

Този хумор се разбира от само себе си: съществува противоречие между желанието и невъзможността да се живее като благородник поради липса на пари, от които зависи почти всичко. Някои градове стигат дотам, че отказват достъп за тези идалгоси, които не поемат своята част от обществените данъчни задължения. Говори се, че в Ayuntamiento (градския съвет – бел. пр.) на Гаскуеня, селище от провинция Куенка, е написано със златни букви: No consienten nuestras leyes hidalgos, frailes, ni bueyes[4]. Воловете (непохватни) тук са сложени за рима: „Нашите закони не признават нито идалгосите, нито монасите, нито воловете". Доста на брой други градове и села не признавали никакво разграничение между hidalgos и pecheros, дребни благородници и хора от простолюдието. Все пак през повечето от времето двата „народа" си поделят градските длъжности и задължения[5], което облагодетелства малцинството, а в доста важни градове, както в най-важния пункт – Севиля[6] – аристокрацията заема всички управленчески постове. Вече отбелязахме продаването на длъжности, изгодно за местните фамилии, господари на длъжностите на рехидорите, продавани от кралската власт, после препродавани от титулярите. Разбира се, това никога не е въпрос на чиста суета, а по-скоро на долен, алчен интерес. Тъй като не може да ограби цяла Кастилия, подобно на грандовете, местната аристокрация обира градските и селските доходи, които са ѝ под ръка и се прехранва от тях. Разпри, напрежения, класови борби никога не липсват в тези развълнувани микросветове; инцидентите там са ту незначителни, ту трагични, но имат един и същ смисъл.

На всички тези огризки обикновено висшата аристокрация не обръща внимание. По същия начин в двора ниските длъжности и дребните служби са достъпни за идалгосите и то още преди социалния поврат, последвал смъртта на Филип II. Последният не предпочита, както се твърди, плебеите или буржоата, чиито брой дори в Consejo de Hacienda (Финансовия съвет – бел. пр.) е ограничен (ако изключим от това число хората на Църквата); той предпочита средната аристокрация пред висшата. Тази констатация, която изследванията разкриват, променя

[1] *A. Dominguez Ortiz*, op. cit., p. 168.
[2] *Théophile Gautier*, op. cit., p. 27.
[3] Взимам тези примери от *A. Dominguez Ortiz*, op. cit., p. 224.
[4] *A. Dominguez Ortiz*, ibid., p. 255 et sq.
[5] Ibid.
[6] Ibid.

обясненията в цялост[1]. През самия 16 в. започва сеньориална реакция, въпреки че естествено не цялото благородничество се включва лесно и веднага: доста благородници без средства са щастливи да служат в редиците на слугите, на criados на висшата аристокрация, при това без да престават да носят червените си кръстове на Сантяго или на Калатрава[2].

Спрямо това всеобщо и дълбоко движение реакциите са редки или въобще липсват. Тези, които са ни известни, са повече от незначителни. Така Медина дел Кампо, стар търговски град, отказва да отстъпи на идалгосите половината от своите oficios (служби – бел. пр.), независимо от едно съдебно решение постановено срещу града през 1598 г.; той получава отсрочка и най-накрая спечелва делото през 1635 г. в замяна на сума от 25 000 дуката[3]. Медина де Рио Секо ще се бори и ще победи при същите условия през 1632 г., впрочем срещу доста голям дар[4]. Нека отбележим тази подробност: стоката все още се бори срещу аристокрацията.

Други свидетелства

Кастилската картина, mutatis mutandis, се наблюдава и на други места. Във Франция[5], дори в Каталония[6] и Валенсия: в тези две отделни Испании властта на краля е слаба и благородниците се възползват от това дотолкова, че чуждестранните наблюдатели им приписват подмолни мисли, повече отколкото трябва. През август 1575 г., когато става въпрос да се изпрати с Есковедо във Фландрия или херцог де Гандиа (но той е болен) или граф д'Аитона, и единият, и другият казва генуезецът Саули, могат да претендират за титлата „човек на Републиката, тъй като единият е от Валенсия, а другият от Барселона"[7]. „Huomo di Repubblica", добре казано! Още по-красноречив пример, във Валенсия, през април 1616 г., вицекралят, херцог де Ферия, наказва един благородник заради една от лошите му шеги, като заповядва да го разхождат из града на гърба на муле. Благародниците веднага затварят домовете си, вземат траурните си дрехи и някои от тях отиват в Мадрид да протестират пред краля.[8]

В Неапол жестоките войни от времето на Шарл VIII до това на Луи XII, довеждат до верижни катастрофи за аристократите. Много важни владетели като тези на Салерно и на Таранто, както и херцогът на Бари умират. Техните „държави" са разпокъсани. Но при тези обстоятелства средните господари израсват и доста обширни държави оцеляват, като графствата Алби и Талиакоцо, Матера и Челяно. През 1558 г.[9], един венециански доклад изброява в кралството 24 херцога, 25 мар-

[1] Ibid., p. 270.
[2] Ibid., p. 277.
[3] Ibid., p. 263.
[4] Ibid., p. 262-3.
[5] *Lucien Romier*, Le Royaume de Catherine de Médicis, 3e édit., 1925, I, p. 160-239.
[6] *Pierre Vilar*, La Catalogne dans l'Espagne moderne, 1962, I, p. 573, кратки бележки; *A. Dominguez Ortiz*, op. cit., p. 303 et sq. Малка численост на каталонската аристокрация.
[7] A.d.S., Gênes, Spagna 6, 2415, Madrid, 4 август 1575.
[8] A.d.S., Venise, Senato Dispacci Spagna, П. Вико до дожа, Мадрид, 27 април 1616 г.
[9] *E. Albèri*, op., cit., I, V, p. 276.

киза, 90 графа, около 800 барона и от тази обща цифра, 13 благородника разполагат с ренти в размер между 16 и 45 000 екю. Впоследствие тези суми се увеличават. През 1580 г. – 11 принца, 25 херцога и 37 маркиза[1]; през 1597 г. – 213 „титулувани" или 25 принца, 41 херцога, 75 маркиза, 72 графа и над 600 барона[2]. Няма смисъл да броим повече малките риби. През 1594 г. благородниците разполагат с ренти, възлизащи на 50 - 100 000 дуката[3]. Как държавата, продаваща титли с посредничеството на Sommaria, би могла да води борба със собствените си клиенти?

Все пак тя я повежда, но не изцяло. През 1538 г. и впоследствие Карлос Пети дава да се разбере, че би позволил на своите васали от Неапол да изпълняват mero et misto impero[4], само ако това право е надлежно посочено в привилегиите им или постановено със законово предписание; в противен случай, васалът щял да бъде съден за узурпация на власт. Императорът се опитва също да отърве собствеността на общините и свободата на васалите от прищевките на господарите; той се опитва да ограничи броя на „услугите" до обичайно фиксираните. Но напразно. Всичко се оказва добра плячка за бароните: горите, общинските пасища, ангарията на техните поданици (върху които смятали, че имат пълни права: Бианкини стига дотам, че говори за столове, облицовани с човешка кожа)[5], правата на суверена, понякога дори парите от данъците, дължими на краля. Вярно е, че последният често се отказва от своите права и фискални доходи, продадени предварително, после при нужда – препродадени. Впоследствие повечето от васалите имат почти суверенни права върху правосъдието и вземанията; те имат свои хора и никое правителство не би могло да ги притисне. Може би не разполагат единствено с привилегията да секат пари. Единствено тяхното разточителство, навикът им да живеят в Неапол около вицекраля и в атмосферата на големия град, тяхната суета, необходимостта им да разчитат на Испания, за да се борят срещу турците и срещу „сганта", ги карат да не се бунтуват прекомерно. А може би и фактът, че сред тях има чужденци, испанци или генуезци, появили се там чрез продажбата на имения.

Във всеки случай, взето като цялост, баронството непрекъснато нараства. Последните, толкова лоши години на века, несъмнено обременяват не един благородник, най-вече в града. Крещящи дългове повличат след себе си продажби, секвестиране на имущество от страна на Sommaria. Това са обикновени явления от живота на благородниците, в Неапол или другаде, обикновени рискове на тяхното положение. Могат да се спасят от тях. Дори някой благородник да се разори и да изгуби всичко, аристокрацията непрестанно набира мощ. Ако можехме с един скок да се озовем в средата на драматичния 17 в., щяхме да видим, отвъд живописните картини и индивидуалните роли от революцията в Неапол и по времето на Мазаниело (1647 г.), как завършва една безспорна социална революция, в която последната дума остава на господарите, на тяхната реакционна класа[6].

---

[1] Ibid., II, V, p. 464.

[2] Ibid., p. 316.

[3] Arch. Storico italiano, IX, p. 247.

[4] *L. Bianchini*, op. cit., II, p. 249, 259, 260, 299.

[5] Op. cit. p. 249.

[6] Вж. прекрасните статии на *Rosario Villari*. „Baronaggio e finanze a Napoli alla vigilia della rivoluzione del 1647–1648", in: Studi Storici, 1962, „Note sulla rifeudalizzazione del Regno di Napoli alla vigilia della rivoluzione di Masaniello" in: Studi Storici, 1963.

Аристокрацията спечелва битката и то за дълги години, и не само в Неапол. Тя я спечелва в Милано[1], както и в Тоскана[2], в Генуа[3], а също във Венеция[4] и в Рим[5]. Бихме могли да разгледаме още много случаи. Но нужно ли е да се повтаряме?

Наследствената аристокрация на Турция

Най-интересният далечен случай касае Турската империя. Докато за Исляма не знаем нищо конкретно, ние откроляваме задоволително социалното положение в Анадола и доста добре – на Балканите. И тази действителност, противно на онова, което често се повтаря[6], не се различава коренно от съдбата на Запада. Приликите и аналогиите се набиват на очи. Бихме могли да кажем: еднакви причини, еднакви последствия, доколкото всеки социален ред в края на краищата не може да предложи, що се отнася до структурите му, безброй възможни решения и особено когато става дума за изключително земевладелски общества, за още недоразвити държави, независимо от техния блясък и дори само заради тази си недоизграденост – приличащи си доста едни на други.

Макар и да не изясниха всичко, изследванията от последните петнадесет години ни позволяват да откроим ансамбли и дори приемливи „модели", като е съществено да се правят внимателно разграниченията в зависимост от епохата. Доста историци, занимаващи се с Турция, в действителност смесват картини от различни векове; следователно, ако обществата рядко се придвижват с гигантски крачки, то с течение на времето, те се променят на толкова огромни разстояния. Трябва да говорим за три, дори за четири турски аристокрации, като последната се установява смело и окончателно в края на 16 в., бидейки, така да се каже, най-незаконната: тя залива тоталитарната държава на османлиите и я омаломощава, ако не я съсипва напълно. Тъй като, дори навсякъде да се наблюдават еднакви причини и следствия, общите конюнктури носят своята отговорност, преди всичко те, и те действат навсякъде.

Първата турска аристокрация трябва да се добере до властта през времето, до края на тъмния 14 в.; тя е установена в Анадола в навечерието или веднага след триумфа на Османлиите (от превземането на Бурса, 1326 г., до това на Адрианопол, към 1360 г). Ако приемем, онова което говорят с готовност историците[7], това висше общество е сурово, стегнато в опасни гъсти редици, едновременно робовладелско, феодално и сеньориално, и същевременно – свободно, прекалено свободно спрямо султана (последният е пръв между себеподобните си). По

[1] Storia di Milano, X, L'etá dei Borromei, 1957, социални проблеми, разгледани индиректно, стр 353 и сл.

[2] Вж. по-долу стр. 75.

[3] *Vito Vitale*, Breviario della storia di Genova, 1955, I, p. 235 et sq.

[4] *James C. Davis*, The decline of the Venetian Nobility as a Ruling class, Baltimore, 1962.

[5] *J. Delumeau*, op. cit., II, p. 433 et sq.

[6] *Milioukov*, Charles Seignobos et Louis Eisenmann, Histoire de Russie, 1932, I, p. XIII; *Henri Pirenne*, Les villes du Moyen Age..., p. 52; *Henri Sée*, Esquisse d'une histoire du régime agraire aux XVIIIe et XIX siècles, 1921, p. 180.

[7] *Ömer Lütfi Barkan*, Aperçu sur l'histoire agraire des pays balkaniques, tirage à part, p. 141 et sq.

принцип земите се продават и купуват непрестанно и извън всякакъв контрол на държавата. Но тази аристокрация притежава и индивидуална собственост, бихме казали алодиална – мюлкове, или семейна – вакъфи, благочестиви фондации, но чиито създатели и техните наследници запазват управлението и ползването им, така че в някои отношения те се оказват стабилни крепости като майоратите на Запад.

Втората турска аристокрация се появява не само в Европа през 15 в., но именно там я виждаме най-добре, в момента на нейното вкореняване и бързото ѝ развитие.

Всъщност, пред бързото завладяване на Балканите, всичко се срива надалеч и доста рано под ударите на мощните селски революции. Така, преди последния скок напред, от завземането на Белград през 1521 г. до проникването в Унгария (Мохач, 1526 г.), унгарските селяни въстават, християнската аристокрация ще ги потуши, но с цената на пагубни усилия[1]. В общи линии, поредица от стари феодални режими се сринали от само себе си, все режими дошли отдалеч, споени от различни елементи (гърци, славяни, дори западняци). В навечерието на катастрофите, в социално отношение, Балканите са на равнището на Запада, заради своите богатства и може би, дори заради начина по който господарите са се установили в градовете, които са в близост до техните имения (това е inurbamento, както в Италия). Музаки, албански господари, се установили в Дурацо, в укрепени дворци като тези в Болоня или във Флоренция. Не един град от вътрешността на земите е свидетел на застрояването на собствените му улици с богати господарски домове: Търново със своята болярска махала, Видин със своята болярска улица[2], като целият този лукс е свързан с латифундиите, с жестоко експлоатирано селячество. Именно тази система се срива пред турчина, като фалшив театрален декор.

Тогава настъпват опустошения, изтласкване на население към неплодородните планини, но и относително освобождаване на селяните. Последните ще останат сплотени в своите общности, господари на своите земи, разбира се, не свободни, те са подчинени на данъчната система, която не подминава никого и обхванати в нови сеньории, създадени на основата на старите по служебни или по-скоро наследствени, тези тимари, в които са разпределени населението и завоюваната земя. Селянинът ще плаща задълженията си в пари, в натура, като първите са много по-значителни от вторите, но той ще бъде освободен от традиционните тежки ангарии. В тези първи завоевателски години турците са по-отстъпчиви, тъй като завоеванието продължава и те трябва да се съобразяват със селските бунтове, които го улесняват, тъй като Султаните се отнасят вече с недоверие към старата анадолска аристокрация, забогатяла от раздадените ѝ в Европа имения и чиито големи фамилии – Джандарли[3], се опитват да си присвоят управлението на делата. Впрочем тази мнителност на централното управление към феодалите никога няма да изчезне, от което произтичат множество мерки, дипломатич-

[1] *Nicoara Beldiceanu*, „La région de Timok-Morava dans les documents de Mehmed II et de Selim Ier", in: Revue des Etudes Roumaines, 1957, p. 116 et 119, с препратки към една статия на В. Папакостеа.

[2] *R. Busch-Zantner*, op. cit., p. 60-61 и неговите посочвания.

[3] *Stanford J. Shaw*, in: The Balkans in Transition, 1963, p. 64.

ност и направлявана предпазливост. Още от самото начало, за тази благосклонност към християнската аристокрация на Балканите, снабдявана щедро с тимари, няма друг по-дълбок мотив[1].

Тези тимари не са обикновени имения, въпреки приликите им с тези на Запад; и те представляват като тях селища, земи, необработвани пространства, реки, такси за преминаване, понякога – такси за съседния градски пазар като в Костур, малък български град[2]... Но тези имения служат за издръжката на войници, конници – спахии, така че тимарите много често са наричани спахилъци. Накратко това са условни владения, един вид заплата, като в замяна съществува задължение да се участва във всеки набор с определен брой конници, пропорционален на значимостта на тимара, под командването на санджакбея на провинцията. Ако не се изпълни нареждането, тимарът се отнема. Тези подлежащи на връщане владения, дадени пожизнено, са по-скоро бенефиции в каролингския смисъл на думата, отколкото феоди. Но много скоро тимарите започват да се предават от баща на син, тоест да се унаследяват, да се превръщат от бенефиции във феоди. Законово разпореждане от 1375 г. дава на синовете на тимариотите правото на унаследяване[3].

Обикновено става дума за незначителни доходи, под 20 000 аспри, като таванът на първата категория рядко бива достиган. Данни за района на Видин и Берковица сочат за 21 тимара доходи между 1416 и 10 587 аспри, тоест между 20 и 180 дука та, като по-голямата част от тях се ограничава между 2500 и 8000 аспри. Това съотношение е валидно през златния век на системата. Всъщност тимариотът, зорко наблюдаван от местните власти, не може да присвоява нищожните доходи на своите селяни и ако той иска да забогатее, решението е в плячката, наградата за успешната война, която продължава за османлиите до средата на 16 в.[4]

Че доходите на тимариотите са доста скромни, бихме могли да отгатнем предварително, имайки предвид броя им: 200 000[5] вероятно към края на века или един милион човека на 16 или 20 милиона население. Тази аристокрация е прекалено многочислена, за да бъде богата. Но сред изброените има привилегировани: отрано се създава висша аристокрация. В действителност съществуват три категории тимари[6], обикновените с доходи до 20 000 аспри, средните или зиаметите – до 100 000 и хасовете – с по-високи от тези доходи. През 1530 г. в Румелия великият везир Ибрахим паша притежава хас с доход от 116 732 аспри; Аяс

---

[1] Ibid., p. 64-65.

[2] Тази подробност и много от уточненията, които следват, са заети от статията на *Bistra A. Cvetkova*, „L'évolution du régime féodal turc de la fin du XVIe siècle jusqu'au milieu du XVIIIe siècle", in: Etudes historiques (de l'Académie des Sciences de Bulgarie), à l'occasion du XIe Congrès International des Sciences Historiques, Stockholm, август 1960 г.; детайлът, отнасящ се до Костур, е на стр. 176. За библиография на тази историчка се съобщава в: Journal of Economic and Social History of the Orient, 1963, p 320-321. Направил съм подбор от нейната важна статия, „Nouveaux documents sur la proprieté foncière des Sipahis à la fin du XVIe siècle", in: Académie des Sciences de l'U.R.S.S., Institutum Populorum Asiæ. Fontes Orientales, 1964, резюме на френски на стр. 220-221.

[3] *J. W. Zinkeisen*, op. cit., III, p. 146-147.

[4] *Bistra A. Cvetkova*, art. cit., p. 173.

[5] La Méditerranée..., 1re édit., p. 639: „феодалната ненаемна армия на спахиите язди 230 000 коня"

[6] *Bistra A. Cvetkova*, art. cit., p. 172.

паша – с 407 309; Касим паша – с 432 990... Това са големи имения, при това с вакъфи и мюлкове (последните се наричат хаса или хасачифлици, в противовес на селските имения – раячифлиците). Бихме ли казали, че това са наследствени имения на господарите? Някои от тези владения през 15 в. в Гърция включват маслинови гори, лозя, овощни градини, мелници[1]... Така отрано се установява една повече или по-малко съществена частна собственост, основана обикновено като бенефиции на големите васали и тя заплашва да подкопае основите на поземлената аристокрация, развита под предопределящия знак на обществената служба и в съответствие с доктрината на турската държава, според която всяко национално богатство представлява изключителна собственост на султана.

Това че последният смята за опасна вече доста богатата и прекалено свободна висша аристокрация, обяснява преждевременната реакция на Мехмед II или закъснялата на Сюлейман Великолепни в полза на решителна централизация на системата, заплашена от сепаратизъм и евентуална автономия. Това което иска да направи завоевателят на Истанбул, Фатихът, е да премахне собствеността под формата на вакъфи и мюлкове и да ги реинтегрира в рамките на спахилъците[2]. Законодателните разпоредби на Сюлейман от 1530 г.[3] представляват въвеждане на всеобщ порядък, характерен за епохата на „Законодателя". Именно тогава и почти изключително в Истанбул (бейлербейовете запазват само правото да определят собствеността на по-дребните васали) се присъждат военни феоди. Обезщетенията, присъждани на синовете на спахиите, са фиксирани: те варират в зависимост от това дали бащата е загинал на бойното поле, или е умрял в леглото си, или в зависимост от това дали наследникът е получил вече феод. Но тези мерки, като всички останали авторитарни мерки в социалната област, ще имат съмнителен резултат, още повече че имайки за център Истанбул, системата ще зависи по-скоро от сарая и от неговите интриги, отколкото от собствените си качества. Във всеки случай вече установената едра собственост не губи позиции. Тя е облагодетелствана от вътрешната колонизация на Балканите, от демографския растеж, от подема в износа на суровини на Запад. От търговията с жито между 1560 и 1570 г. се обогатяват едрите собственици: великият везир Рустем паша е търговец на жито[4].

Третият период в развитието на турската аристокрация, след приблизителните дати 1550-1570 г., не е толкова нов, колкото се изтъква. Това, което го характеризира, е разрастването на едрата собственост, но не преди средата на 16 в. Новото все пак е в спирането на плодоносните турски завоевания още преди края на много славното царуване на Сюлейман Великолепни (1566 г.) и в необходимостта, която кара феодалните владетели от всякакъв ранг и вид да се обърнат към селския народ и да го експлоатират без срам и без мярка като задълженията в пари се оказват нищожни поради многократните девалвации на аспрата[5]. Ос-

[1] Ibid., p. 173-175.

[2] *Bistra A. Cvetkova*, „Sur certaines réformes du régime foncier au temps de Méhmed II", in: Journal of Economic and Social History of the Orient, 1963.

[3] *J. W. Zinkeisen*, op. cit., III, p. 154-158.

[4] Вж. кн. I, стр. 572.

[5] Пак там, стр. 522 и сл.

манската държава се оказва изведнъж в затруднено положение: „Постъпленията в обществената хазна вече не покриват разходите ѝ", отбелязва в края на 16 в. османският хронист Мустафа Селъники[1]. Фискалните мерки и присвояванията на доходи стават повече, те следват логичния ход на нещата. Покачването на цените окончателно опорочава стария ред. Съвременниците ще обвинят за това лошите навици на управлението: покровителстването на дворцовата аристокрация и на слугите и клиентите на последната. Вярно е, че сарай става разпределител на тимари и той отрежда главно за придворните и слугите, заобикалящи султана, за неговите министри, чаушите, писарите, данъчните инспектори (мюфетиши), лакеите на сановниците, пажовете от сарая[2], без да броим везирите или султанката майка... Това раздаване на феоди надминава всичко, което Западът ще види или ще измисли в тази област. Удостоверенията за благородство не са нищо в сравнение с два пъти повече раздаваните фермани, които безсрамно привилегироват всички, чак до еджнеби, „чужденците"[3] (тези, които не принадлежат към господстващата османска класа). „Скитници, разбойници, цигани, евреи, лази, руснаци, хора от градовете": така един османски хронист[4] обозначава тези, които на Запад ние бихме нарекли новите благородници. Времената на „произвола"[5] са дошли и те ще траят напук на традиционните правила. Движейки всичко напред, монетарната икономика създава все по-големи владения: отровни цветя, срещу които всичко е безсилно. Под чужди имена даден тимариот се сдобива с двадесет, тридесет имения[6]... Средните владения тогава биват по гълнати от големите и декласираните господари или заплашените да станат такива скоро ще се окажат в центъра на селските бунтове в края на този и през следващия век.

Тъй както епохата на издигналите се господари, този трети период, открива ерата на лихварите, на „финансистите", експлоатиращи едновременно държавата, благородниците и селяните. Всъщност от 1550 г. османската държава прибягва към стария способ на продажби на данъчните приходи, към системата на муката и илтизана (предоставяне на откуп), практикуван вече от турците селджуци и от Византия[7]. Наистина този способ е общоизвестен, откриваме го както в Неапол и Венеция, така и в Париж или в Испания. В Неапол продават данъчни приходи, във Венеция се предоставя на откуп за две-три години дадена такса или даден сектор от митниците... Турското правителство ще процедира по същия начин, изисквайки от откупвачите да предплатят веднага сумите, съответстващи на очакваните приходи. Откупвачът, въпреки бдителността на инспекторите, си възвръща парите с печалба. При плащането на две овци се дават по две аспри; след откупването ще се получават до осем аспри за всяко животно. Отгоре на

[1] *Bistra A. Cvetkova*, „L'évolution du régime féodal...", p. 177.
[2] Ibid., p. 184.
[3] Ibid.
[4] Ibid., p. 184 et sq.
[5] Ibid.
[6] Ibid.
[7] *Bistra A. Cvetkova*, „The System of Tax-forming (iltizam) in the Ottoman Empire during the 16 th-18-th Centuries with Reference to the Bulgarian Lands", на български; резюме на английски в: Известия на института за правни науки, София, IX-2.

това, преди да приключи договарянето, откупвачът поставя условията си, увеличава своите изисквания. Впрочем много често големите господари предоставят на откуп своите имения и навсякъде се разгръща безпрепятствено мрежата на еврейските или гръцките лихвари[1]. Скоро под тяхна власт се оказва цяла Турция... Монетарната икономика и покачването на цените ги отвеждат по ръководните постове. При тези условия старата военна система на спахиите вече не функционира. Обратното все пак би ни учудило. Военната служба се избягва, а проверките, които централното управление постановява, биват иронизирани.

По този повод, свидетелството на интенданта на финансите на султан Ахмед, Айни Али, е категорично[2]. „Повечето от ленните владетели, твърди той, понастоящем се освобождават от служба, така че при поход, когато става дума за военна повинност, от десет тимара не се явява и по един човек." Вече го няма рицарският дух, който някога осигурявал солидните основи на институцията. Кочи бег, родом от Корица в Южна Албания, свидетелства за това в съчиненията си, издадени през 1630 г.[3] Но още през 1596 г. една неясна личност, босненецът Малах Хасан Елкджади, надава същия тревожен зов[4]. Упадъкът е видим дори и за чужденците[5]. През 17 в. спахиите ще напуснат селските си имения и ще се заселят в градовете. Това е времето, когато албанската фамилия Топтани напуска укрепения си замък Круя, за да отиде в открития и заобиколен от градини град Тирана[6]. Тази миграция към градовете е пореден знак за създаването на аристокрация със силни местни корени, сигурна в своето бъдеще.

Чифлиците

През 17 в. се явява една друга, не по-малко значима промяна, ако вярваме на изследванията на Рихард Буш-Цантнер[7]. Специалистите[8] посрещнаха резервирано тази изпълнена с идеи книга. Но имат ли те право? Вярно е, че Рихард Буш-Цантнер е бил привлечен от литературата и примера на аграрните реформи след Първата световна война, от трудовете на югославските учени Франгеш и Юзич, но това минус ли е? Упреквали са го и в несигурност в терминологията, което ми се струва почти неизбежно. Когато западният историк се докосне до тези светове, всички думи, с които той разполага, са двусмислени и доскорошните дефиниции (така например Ч. Бекерс категорично противопоставя турския феод на западния) или обобщаващите обяснения (като тези на Цвиич) са лоша опорна

---

[1] *Bistra A. Cvetkova*, „L'évolution du régime féodal...", p. 184. Всички нейни бележки и заключения се потвърждават от лекциите на Йомер Лютфи Баркан (в машинопис École des Hautes Études, VIe section, Paris).

[2] *J. W Zinkeisen*, op. cit., III, p. 153-154. Cf. *J. von Hammer*, op. cit., I, p. 372.

[3] *Franz Babinger*, in: Encyclopédie de l'Islam, II, p. 1116.

[4] *Ludwig von Thalloczy*, „Eine unbekannte Staatsschrift eines bosnischen Mohammedaners", цитиран от *R Busch-Zantner*, op. cit., p. 15.

[5] Така например венецианецът Л.Бернардо през 1592 г.: *Bistra A. Cvetkova*, art. cit., p. 193, Cf. *J. W. Zinkeisen*, op. cit., III, p. 167, note 1.

[6] *R. Busch-Zantner*, op. cit., p. 60.

[7] Aus dem Grundherr wurde der Gutsherr, op. cit., p. 84.

[8] *Carl Brinckmann*, in: Vierteljahrschrift für Sozial-und Wirtschaftsgeschichte, 1939, p. 173-174; *Marc Bloch*, in: Mélanges d'histoire sociale, I, p. 120.

точка. Нарастващото ползване на турски извори впрочем измества проблемите и налага основни корекции.

Възможно е чифлиците да представляват нова и важна реалност. Първоначално думата вероятно означава площта, изорана от ралото за един ден[1]; (това е византийският „зевгарион", германският „морген" или „йох", „жур" или „журнал" в някои френски села). Възможно е впоследствие тя да означава частната собственост или тази на селяните (рая чифлик), или тази на едрите феодали (хаса чифлик) и накрая – голямата модерна собственост, вид колониална плантация или Gutsherrschaft. Ние трудно си обясняваме тази еволюция, но думата придобива този смисъл от 1609-1610 г.[2]

Съществуването на тези трудно ръководени, но производителни модерни имения би ни задължило при необходимост да разглеждаме само социални и политически мотиви за развитието на турската аристокрация. Не всичко е разруха и упадък, както се оплакват и обясняват хронистите. Тези владения напомнят плодородните колониални плантации или красивите имения на Ostelbien[3] (източния бряг на Елба – бел. пр.) или на Полша. В центъра – къщата на господаря, построена от камък като в южноалбанската равнина на Корица и с вида си на кула е типичната многоетажна укрепена къща[4]. Тя се издига над бедняшките глинени селски колиби. Обикновено чифлиците облагородяват ниските места на равнините както и блатата между Лариса и Волос, по протежение на калните брегове на Езеро[5] или влажните долини на големите и малките реки. И това е всепобеждаваща форма на стопанисване. Тези чифлици произвеждат преди всичко жито. А житото в Турция, както и в дунавските провинции или в Полша, щом бъде свързано с големия износ, създава още в самото начало условия за „вторично закрепостяване"[6], видимо в Турция. Тези огромни владения влошават повсеместно положението на селяните и се възползват от това. Същевременно от икономическа гледна точка те са ефикасни преди всичко с житото, с ориза и скоро след това – и с царевицата, а по-късно с памука, а още от самото начало – с използването на сложни напоителни системи и с увеличаването на биволските впрягове[7]... Онова, което става в низините на Балканите, наподобява доста развитието на Запад, например това в областта Венеция. Това безспорно са обширни и мащабни облагородявания. Както и на Запад, голямото имение използва празните, безлюдни пространства, които още при първите поколения господари и селяни не били още добре усвоени. Разбира се, има прогрес, но както и другаде на цената на социалното насилие. Само бедните не спечелват нищо и не могат да спечелят нищо от това.

---

[1] *Traian Stoyanovitch*, „Land Tenure and Related Sectors of the Balkan Economy", in: Journal of Economic History, 1953, p. 338 et 401.

[2] Ibid., p. 401.

[3] *R. Busch-Zantner*, op. cit., p. 86.

[4] *A. Boué*, op. cit., II, p. 273.

[5] *R. Busch-Zantner*, op. cit., p. 80-90.

[6] *G. I. Bratianu*, op. cit., p. 244.

[7] *T. Stoyanovitch*, „Land tenure...", p. 403.

2. Измяната на буржоазията

През 16 в. буржоазията, свързана със стоката и със службата при краля, непрестанно е заплашвана да изчезне. Тя не е заплашена само от разоряване. Колкото и да е забогатяла или уморена от опасностите на търговския живот, тя ще купува служби, ренти, титли или имения, или ще се блазни от аристократичния живот, неговия престиж и спокойна леност. Службата при краля доста бързо осигурява благородническа титла и по този път, който не изключва останалите, буржоазията изчезва. Тя толкова по-лесно се отказва от възгледите си, колкото повече парите, които през 16 в. разграничават бедния от богатия, представляват вече предпоставка за благородство[1]. Освен това, на границата между 16 и 17 в. нещата забуксуват и отпращат благоразумните към земята и нейните сигурни стойности. Впрочем земята е аристократична по предопределение.

„Сред главните флорентински търговци, разпръснати по европейските тържища, разказва историкът Галуци[2], мнозина са онези, които (в края на 16 в.) репатрират своите капитали в Тоскана, за да ги вложат в земеделието. Такива са Корсини и Джерини, които се връщат от Лондон;Ториджани, които напускат Нюрнберг и Хименес, които са португалски търговци, но стават флорентинци." Каква красноречива картина представлява това връщане на големите търговци към земята и то няма и век след Лоренцо Великолепни! Да обърнем страницата и през 1637 г., по случай промяната във властта, изниква една нова, важна, аристократична и придворна Тоскана[3]... Италията на Стендал, отдавна предричана и все пак неочаквана в този град, където туптяло свободното сърце на Ренесанса. Цял един стар декор се е сринал.

Не е крайност, при условие че се отнася до време доста преди 17 в., да говорим за фалит на буржоазията. Последната е свързана с градовете; впрочем те доста отрано изживяват поредица от политически кризи: като бунта на комунеросите 1521 г. и като превземането на Флоренция през 1530 г. При това свободите на градовете доста пострадват. После идват икономическите кризи, първоначално кратки, после, през 17 в. – настойчиви; те засягат дълбоко градското благополучие. Всичко се променя, трябва да се промени.

Средиземноморските буржоазии

Онова което изчезва, в Испания почти не е съществувало. Густав Шнюрер[4] твърди, че Испания или поне Кастилия изгубва своята буржоазия още след бунта на комунеросите; това означава, че той е избързал в датирането, но не без основание. Достатъчно урбанизираният полуостров ползва за търговската си дейност само чуждестранни посредници, имащи реални интереси в страната и които все пак играят там необходимата роля, тъй както в една или друга латиноаме-

[1] *Antonio Domínguez Ortiz*, op. cit., p. 173 et 174.
[2] Op. cit., III, p. 280-281.
[3] Ibid., p. 497.
[4] Op. cit., p.168.

риканска страна днес или по-скоро вчера (1939 г.). През Средните векове тази роля е изпълнявана от еврейските общности, които предоставят търговци, лихвари и бирници. Независимо от това, след експулсирането им (1492 г.) празнината е запълнена. През 16 в. в градовете и селата с търговия на дребно се занимават новите християни – мориските, които са обвинени, че заговорничат срещу обществената сигурност, отдават се на търговия с оръжие и обсебват всичко. В голямата търговия, включително и в Бургос, участват много покръстени евреи[1].

Тези оплаквания, тези страсти, тази недоверчивост потвърждава, поради липса на други доказателства, че тук-там е останала испанска буржоазия – в Севиля, в Бургос и в Барселона (която краят на века трябва да извади от дълбокия й сън). Съществуват богати испански търговци като Малвенда от Бургос или като Симон Руис от Медина дел Кампо.

Но те съвсем не са „буржоа", тези многобройни служители, тези letrados[2] на служба при краля, снабдени с „дон" – титла, която са свикнали да прикачват към имената си; по-скоро дребни аристократи и кандидат благородници, отколкото буржоа. Любопитно е също да се види в тази любопитна страна, каквато е Испания, как и незаконнородени деца на духовници получават титлата идалго. В края на краищата не е толкова любопитно, ако вземем предвид неуважението, с което в Испания се ползват ръчният труд и търговията и многобройните нелегални преминавания на дребни благородници през слабо охраняваните граници: от седемстотинте идалгоси в един среден град близо до Португалия, може би триста са истински, се казва в една жалба от 1651 г.[3], без да броим hidalgos de gotera (дребни благородници – бел. пр.) или онези бащи по на дузина деца, ползващи се с данъчни облекчения без при това да са благородници и които народът нарича грубо hidalgos de bragueta[4] (идалгоси, благодарение на цепката на панталоните – бел. пр.)... В Испания буржоазията е заобиколена и ръфана отвсякъде от тази множаща се аристокрация.

Градската буржоазия в Турция (рагузка, арменска, еврейска, гръцка и западна) – основно търговска – е чужда на исляма. Тя просъществува в Галата и по островите на „латиноговорящите". Впрочем симптоматично явление е бързият упадък на тези, които бихме могли да наречем големите търговци на империята – венецианци, генуезци и рагузци. Около султана се забелязват двама важни комисионери: единият, Михаил Кантакузин[5], е грък; другият – Микас – евреин[6]. Иберийските евреи (испански или португалски), имигрирали в края на 15 в., постепенно заемат високите постове в търговията (най-вече португалските) – в Кайро, в Александрия, в Халеб, в сирийско Триполи, в Солун и в Константинопол. Те заемат съществено място сред арендаторите (и дори бюрократите) в

---

[1] *Julio Caro Baroja*, La sociedad criptojudia en la Corte de Felipe IV (Слово при приемането в Академията по история), 1963, p. 33 et sq.

[2] Не особено уважение към la nobleza de letras, *A. Dominguez Ortiz*, op. cit., p. 194.

[3] *A. Dominguez Ortiz*, ibid., p. 266, note 38.

[4] Ibid., p. 195.

[5] Относно неговия случай, посочвания у *T. Stoyanovitch*, „Conquering Balkan Orthodoxe Merchant", in: Journal of Economic, History 1960, p. 240-241.

[6] Вж. по-долу стр. 472.

империята. Колко пъти венецианците се оплакват от злонамереността на евреите, прекупвачи на венециански стоки! Скоро последните не се задоволяват вече със занаята си на преразпределители и конкурират пряко рагузците и венецианците. От 16 в. те се захващат с масовата морска търговия в посока на Месина, Рагуза, Анкона и Венеция. Едно от изгодните направления на християнското пиратство в Леванта става преследването с венециански, рагузки или марсилски кораби на еврейски стоки, гора de judíos, както се изразяват испанците, уподобено от тях на контрабандата – удобен претекст, когато трябва да се извърши някое самоволно присвояване[1]. Впрочем евреите скоро са подложени на конкуренция от арменците, които през 17 в. ще товарят кораби за Запада, сами ще ходят до там и сами ще станат посредници на търговската експанзия на шах Абас[2]. Такива в Леванта са наследниците на богатата италианска търговска буржоазия, която за известно време е господарка на цялото Средиземноморие.

В самата Италия положението е сложно, тъй като за пореден път – и в това е проблемът – там се намират основните буржоазии и градове. Блясъкът на Флоренция по времето на Лоренцо Великолепни съвпада с този на една голяма, богата и просветена буржоазия. Това е потвърждение на тезата на Херман Хефеле относно Ренесанса[3]: това съвпадение между интелектуалния и артистичния взрив и мощната социална еволюция, която се труди за разрастването на Флоренция. Ренесансът там съответства на изграждането на буржоазно съсловие: това на Arti Maggiori[4], което дълго време владее подстъпите към властта и не пренебрегва никоя от дейностите на търговията, индустрията или банкерството, и което е в плен на изтънчеността, на лукса, интелигентността и изкуството. За нас то се възражда благодарение на неговите приятели художници в поредиците от портрети, които Флоренция е оставила – сами по себе си знак за една буржоазия, достигнала своя апогей[5]. Но в галерия „Уфици" няколко крачки отвеждат посетителя пред картината на Бронзино: Козимо ди Медичи, въоръжен от глава до пети; едно вече ново време, със своите принцове и придворна аристокрация. Същевременно един испански търговец, установил се във Флоренция, пише през март 1572 г.: „В този град прастар обичай повелява комисионерите да бъдат много почитани"[6]. Вярно, че става дума за високопоставени търговци, hombres de negocios и че мнозина от тях са благородници; за да им е всичко наред, би им било да не се занимават повече с търговия и да се издържат от доходите и от земите си.

На други места картината се променя. През 1528 г. Генуа получава аристократична конституция, която ще е в сила до размириците през 1575-1576 г. Във Венеция търговската аристокрация се оттегля окончателно от сделките в края

Вж. по-долу стр 161.

[2] Вж. кн. I, стр. 46.

[3] *Hermann Hefele*, Geschichte und Gestalt. Sechs Essays, 1940: главата „Zum Begriff der Renaissance" p 294 et sq., публикувана като статия в: Hist. Jahrbuch, t. 49, 1929.

[4] *Alfred von Martin*, Sociologia del Renacimiento, 1946, p. 23.

[5] *Marcel Brion*, Laurent le Magnifique, 1937, p. 29 et sq.

[6] Антонио де Монталво до Симон Руис, Флоренция, 23 септември 1572 г. Archives Ruiz, Valladolid, 17, f 239, цитиран от *F. Ruiz Martin*, Introduction..., op. cit.

на века. В Централна и Южна Италия развитието е аналогично. В Рим подчиняването на буржоазията завършило през 1527 г. В Неапол вече няма място за нея, освен при прилагането на закона... Прехранва се само от съдебни дела[1]. Навсякъде ролята ѝ се стеснява. В Лентини, в Сицилия, през 16 в. градските магистрати се набират само от редовете на аристокрацията[2]. Такива са Франческо Грималди и Антонио Скамака, синдици на града, които издействат през 1517 г. той да се върне в кралския домен; или като този Себастиян Фалконе, който през 1537 г. в качеството си на giurato е sindaco (съдебен заседател и синдик – бел. пр.) издейства срещу изплащане на 20 000 златни екю на Карлос V градът да не бъде преотстъпен на едрите феодали, както и привилегията (потвърждаваща една стара практика), която отрежда на градската аристокрация функциите на капитан на Лентини. Следователно нека да не вярваме в безмилостната битка между сеньорите и градовете, принадлежащи към кралския домен в Сицилия. Дори когато последните са все още в ръцете на своите буржоа, което е рядкост, те по принцип се стремят към разбирателство с аристократите и техните клиенти. Вече е минало времето, когато consoli е sindici от средата на занаятчиите се борели срещу тях за управлението на градовете. Нещо повече: в Акуила, в северната част на Неаполитанското кралство, самият sindaco dell'Arte della lana става от 1550 г. прерогатив изключително на благородниците[3]. Нека преразгледаме тези хронологични жалони един по един: няма никакво съмнение, че еволюцията започва отрано.

Предателството на буржоазията

Ако социалното устройство като че ли се променя, то това е толкова привидно, колкото и реално. Буржоазията не винаги е била елиминирана и брутално изтласквана от играта. Тя се е предала сама.

Несъзнателна измяна, тъй като не съществува буржоазна класа, която да се възприема като такава. Може би защото е прекалено малобройна. Дори във Венеция буржоата представляват най-много 5-6% от населението в края на века[4]. Все пак накрая богатите буржоа от всякакъв произход са притеглени към аристокрацията: тя е тяхното слънце. Вижте в техните писма любопитните комплекси на Симон Руис и Балтасар Суарес по отношение на тези, които живеят като благородници и които обират при възможност тези благоразумни и грижещи се за своите пари търговци[5]. Амбицията на тези фалшиви буржоа е да се влеят в редиците на аристокрацията, да се слеят с нея, най-малкото да устроят там своите дъщери, разполагащи с големи зестри.

Още в началото на 16 в. в Милано неравностойните бракове не минават без скандал, но въпреки това те не престават. И нашият водач Бандело, макар и либерал, се възмущава. Една благородна дама се омъжва за търговец, който

---

[1] *Benedetto Croce*, Storia del Regno di Napoli, 3e édit., Bari, 1944, p. 129-130.
[2] *Matteo Gaudioso*, „Per la storia... di Lentini", art. cit., p. 54.
[3] Вж. кн. I, стр. 311, бел. 7.
[4] *D. Beltrami*, op. cit., p. 72: 5,1% през 1586 г.; 7,4% през 1624 г.
[5] *F. Ruiz Martín*, Introduction..., op. cit.

няма знатни предци; овдовяла, тя оттегля сина си от сделките на своя съпруг и се мъчи, отклонявайки го от търговските задължения, да му уреди благороднически ранг[1]. Тези напъни не са смешни. Те следват модата. Обратно, с удоволствие и злъч се подиграваме на серия от неравностойни бракове, на срамни петна, изцапали толкова известни гербове, които все пак се съвземат от удара. Един роднина на Ацо Весконте се оженва срещу 12 000 дуката зестра за дъщерята на месар. Разказвачът не пожелал да отиде на подобна сватба: „Видях тъста, добавя той, с наметната бяла престилка, какъвто е навикът на нашите месари, да коли едно теле с изцапани от кръв до лактите ръце... Ако аз имах такава жена за съпруга, щях да мисля, че смърдя непрекъснато на месар. Струва ми се, че никога вече не бих посмял да си покажа лицето"[2]. За съжаление случаят не е изолиран: ето един Мареското, който взема за жена дъщерята на градинар (но все пак има извинението, че е лудо влюбен); ето херцог Лодовико, един от херцозите Баромео, високопоставени васали на империята, който се оженва за дъщерята на хлебар и маркизът на Салуцо – за обикновена селянка. Любовта – да, но и парите увеличават броя на тези неравностойни бракове. „Чух, продължава нашият разказвач, как граф Андреа Мандело ди Каорси многократно да казва, че щом жената имала повече от 4000 дуката зестра, можело да се ожениш за нея без колебание, дори да е една от онези, които продават тялото си зад миланската катедрала. Вярвайте ми, който е обезпечен с пари и то добре обезпечен, е благородник; който е беден – не е[3]."

Дори и в Милано, който в началото на века минава за либерален град, неравностойните бракове могат да бъдат сюжет на комедия, но тонът лесно се повишава и трагедията може да възникне изведнъж, както в Анкона през 1566 г. Един лекар[4], син на обикновен кроячь, лекува дъщерята на млада благородна вдовица тя има седем деца и 5000 екю). Това, че тя иска да се омъжи за лекаря, магистър Еркуле, отприщва драмата: задържаният лекар едва отървава кожата с 200 дуката глоба и само благодарение на решителната намеса на негов покровител, притекъл се на помощ от Равена заедно с няколко конника. Същевременно семейството се противопоставя на сватбата на вдовицата с un consorte di bassa conditione e figliolo di persone infime (съпруг с ниско социално положение и син на незначителни хора – бел. пр.). И тъй като се опасяват, че освободеният лекар може да отвлече любимата си, един от синовете ѝ я убива посред бял ден...

В Испания драмата е възможна в трагичния план на честта и безчестието. И все пак прочетете Tizyn de la Nobleza espacola[5], на която Морис Барес се спря, за да мечтае за толедска Испания. Памфлетът погрешно е приписван на кардинал де Мендоса. Без да се приема за чиста монета това, което казва той – или онова, което твърдят други libros verdes[6] – не трябва да отричаме всичко, нито да от-

---

[1] Том II, новела n XX, стр. 47 и сл.

Пак там, VIII, новела n° LX, стр. 278-279.

Пак там, стр. 280.

[4] Marciana, Ital. 6085, f° 42 et sq., 1556.

Приписвана на Франциско Мендоса и Бобадиля, издание от 1880 г.: El Tizon de la Nobleza española.

[6] Това е наименованието, дадено на тайните ръкописи, които изброяват неравностойните бракове в известните фамилии, *A Dominguez Ortiz*, op. cit., note 11.

казваме да повярваме на тези драми, на тези престъпления срещу limpieza de la sangre[1] (чистата кръв – бел. пр.), чак до най-високите етажи на обществото. Връзките с дъщери на богати марани, баналната драма на неравностойния брак, придобиват в докачливата Испания трагичен вид. Те не престават да съществуват.

Аристокрацията на търг

За този, който се стреми към благородничество, съществуват начини бързо да достигне до него и те стават все повече с течение на века. Благороднически титли и имения могат да се придобият: както например в Швабия, където те носят твърде незначителни облаги, така и в Неапол, където по принцип те са тежест и често, когато притежателят не умее да ги ръководи, са причина за шумни разорявания. Тщеславието обаче незабавно се намесва и взема връх: в Боасерон, близо до Люнел, където Томас Платер[2] минава на 3 август 1598 г., има замък и село, и двете принадлежащи на „господин Карзан, обикновен гражданин от Юзес, който наскоро ги е дарил на сина си, който станал по този начи барон дьо Боасерон, тъй като това е предоставяща титла земя". Известни са безброй подобни примери. От 15 в. в Прованс покупката на земя за буржоазията, обогатила се от „търговията, морския трафик, правораздаването и най-различни служби", представлява „едновременно изгодно и сигурно вложение, създаване на семейно наследство, доказателство за преуспяване и накрая – претекст за бързо получаване на благородническа титла". Към 1560 г. Гуадани, италиански търговци, установили се в Лион, притежавали „двадесетина имения в Бургундия, в Лионе, във Форес, Дофине и Лангедок"[3]. В същата тази година, през октомври, адвокатът Франсоа Гримоде заявил пред Асамблеята на третото съсловие в Анже[4]: „Безкрайно много са фалшивите благородници, чиито бащи и предци са въртели меча и са извършвали подвизи в магазините за blasterie, вина, платове, в мелниците и фермите на господарите". „Много хора се намърдаха сред благородниците, казва друг съвременник, търговци мутанти, преследващи в галоп старите белези на благородството[5]."

Чия е вината? През 16 в. няма държава, няма владетел, който да не продава срещу пари в брой благороднически титли. От 1600 г. се продават на добра цена маркизати, графства, княжества и ги продават на когото и да е, докато дотогава са отстъпени само няколко титли[6]. Епохата на фалшивите пари е и епоха на фалшивите титли. В Неапол дълъг испански доклад, написан към 1600 г.[7], посочва, че броят на титулуваните се разраснал неимоверно много. С това, както всяка стока, предлагана в изобилие, титлите се обезценяват, ако не тези на графовете, поне

[1] *Albert A. Sicroff*, Les controverses des statuts de „pureté de sang" en Espagne du XVe au XVII siècle, 1960.
[2] Op. cit., p. 379.
[3] *Lucien Romier*, op. cit., I, p. 184.
[4] Ibid., p. 185-186.
[5] Ibid., p. 186, според Noël du Fail.
[6] *L. Bianchini*, op. cit., I, p. 151.
[7] B. N., Paris, Esp. 127.

тези на маркизите. Дори „създадоха няколко херцози и принцове, което би било разумно да се избегне". Така навсякъде благородничество се купува като на панаир: в Рим, в Милано, в империята, във Франш-Конте[1], във Франция, в Полша[2], дори в Трансилвания, където е пълно с „патентовани благородница"[3]. В Португалия[4], концесиите започват още през 15 в., по подражание на англичаните. Първите херцози се появяват през 1415 г., първият маркиз – през 1451 г., а първият барон – през 1475 г. В самата Испания кралската власт, която наскоро увеличава броя на грандовете, в основни линии не е особено придирчива. Имайки нужда от пари, тя продава hidalguias, дрехи на Ордените на всеки способен да ги заплати, indianos или peruleros – испанци, забогатели в Индиите или още по-зле – на парвенюта лихвари.[5] Как да не се примириш с това? Ако трябва да се намерят пари, съветва секретарят Матео Васкес, херцог Оргаз, в писмо от Севиля, от 16 април 1586 г., да се продават hidalguias, дори като се наруши даденото обещание вече да не се предлагат на търг[6]. Явно Кортесите се оплакват от това в Кастилия[7], но могат ли да се чуят Кортесите? Продажбите ще продължат дотолкова, че от 1573 г. правителството на Филип II било принудено да прокара постановление относно feudos nuevos[8] (новите благородници – бел. пр).

Говори се, че тази мода на титлите, която достига до лудост, идва от Испания и тя е една от експортните ѝ стоки, както натруфените мъжки дрехи, bigotes (мустаците – бел. пр.), парфюмираните ръкавици или сюжетите на нейните комедии... Но новата мода не е само чиста суета. Буржоазията умее да извлече полза от своите покупки, в тях донякъде има сметка. Впрочем тя се обръща към земята като към сигурна стойност и това подсилва един социален строй на господарска основа. Накратко, хората са като държавите с техните спорове за първенство, които често са подплатени от добре обосновани претенции към тази земя. Но на пръв поглед се виждат само те. През 1560 г. Нико, посланикът на Най-християнския в Лисабон[9], отбелязва относно португалските сеньори: „тези местни хора имат такъв голям излишък от безполезни слуги, че конярят иска да живее като херцог, а херцогът – като крал, което ги кара да гледат непрестанно към земята". Епископът на Лимож прави същата преценка за Испания от 1561 г. Тогава става въпрос да се направят благородници петстотин „богати и калени в грудностите", при условие че ще се въоръжат и ще служат всяка година в течение на три месеца по испанските граници. И продължавайки епископът се учудва от „суетността на хората от тези земи, които са пълни с надменност, само

[1] *Lucien Febvre*, Philippe II et la Franche-Comté, 1911, p. 275.

[2] От 15 в., *A. Tymieniecki*, „Les nobles bourgeois en Grande Pologne au XVe siècle, 1400-1475" in: Miesiecznik Heraldyczny, 1937.

Revue d'histoire comparée, 1946, p. 245.

[4] *F. de Almeida*, op. cit., III, p. 168 et sq.

G. Schnurer, op. cit., p. 148.

Ел конде де Оргаз до Матео Васкес, Севиля, 16 април 1586 г., B. M. Add. 28 368, f° 305.

[7] Actas, III, p. 368-369, pétition XVI, 1571.

[8] Simancas E^o 156.

[9] Correspondance de Jean Nicot, p. 117.

[10] Епископът на Лимож до Кралицата, Мадрид, 28 ноември 1561 г., B. N., Paris, fr. 16103, f° 104, copie.

защото са смятани за аристократи и могат да имат благороднически дрехи и маниери".

Но през 1615 г., картината във Франция е същата. „Понастоящем е невъзможно, пише Монкретиен[1] за страната си, да се направи разграничаване по външния вид. Търговецът е облечен като благородника. Впрочем кой не забелязва въобще колко това сходство в одеждите води до опорочаване на нашия стар ред?...Безочието ще расте в градовете, а тиранията – в полето. Мъжете ще се феминизират от много удоволствия, а жените, в стремежа си да се гиздят, ще изгубят заедно с целомъдрието и загрижеността си за семейството." Думи, достойни за проповедник, но и свидетелство за епоха, неудовлетворена поне във Франция от социалния си строй.

Срещу новите благородници

Вече няколко цитата го посочиха: никой не одобрява успеха на новите благородници. Кой ли не би се скарал с тях? Кой не би изпитал удоволствие от това да ги унижи? През 1559 г. в държавите на Лангедок на бароните е заповядано да бъдат представяни само от „благородници от потекло и с къса мантия"[2]. При удобен случай, всеки си отмъщава и излива гнева си. Така е във Франция по време на монархическото управление на нашия Ancient Régime и дори след това. Така е навсякъде и през 17 в., тъй като „етапът" не може да се преодолее : процесът все още е налице и социалното наказание все още зорко бди. Наблюдаваме го в Неапол покрай една любопитна случка[3]: един много богат финансист от града със скромно потекло от Акуино желае да се ожени през 1640 г. с помощта на самия вицекрал за Ана Акуавива, сестра на херцог Конверсано. Годеницата е отвлечена от въоръжени конници – благородници, решени да попречат със сила щото a mano di vile uomo la gentil giovina pervenisse (ръката на долен човек да докосне благородната девойка – бел. пр.). Тя е заведена в манастир в Беневенто и така е под двойна закрила, защото Беневенто принадлежи на Папската държава. Такива любопитни факти са в изобилие в хрониките, но и еволюцията е почти повсеместна. С изключение само на венецианската аристокрация, която се барикадира, всички аристокрации са отворени и в тях се влива нова кръв. В Рим, в сърцето на самата Църква (със сигурност най-либералното от западните общества), римската аристокрация еволюира още по-бързо от останалите, поради редовното издигане в аристократичните среди и дори сред висшата аристокрация, на родителите на всеки нов папа, който не е задължително винаги да бъде с прочуто потекло[4]. Всяка аристокрация се развива, освобождава се от известен баласт, приема новобогаташи, които полагат своя камък в изграждането на социалната постройка. Голямо предимство: аристокрацията не се налага да се бори срещу буржоазията. Последната се приобщава към нея, обеднява в нейна полза.

---

[1] Traité d'économie politique, 1615, p.p. *Th. Funck-Brentano*, 1889, p. 60, цитиран от *François Simiand*, Les fluctuations économiques à longue période et la crise mondiale, 1932, p. 7.

[2] *Lucien Romier*, op. cit., I, p. 187.

[3] *Rosario Vilari*, art. cit., in: Studi Storici, 1963, p. 644 et sq.

[4] *Jean Delumeau*, op. cit., I, p. 458 et sq.

Явно това продължително движение може да се ускори. В Рим папската власт активира по този начин това обновяване. В Англия, след бунта на бароните от Севера, който пропада през 1569 г., висшата аристокрация е като че ли подменена от една по-нова аристокрация, призвана да управлява Англия до ден днешен, тази на Ръсел, Кавендиш, Сесил[1]... Във Франция две поредици от войни, първата приключила с мира от Като-Камбрези (1-3 април 1559 г.), втората – с подписания във Вервен мир (2 май 1598 г.), ускоряват фалита на старата аристокрация и отварят за парвенютата пътя към властта в обществото[2]. Ето как вижда положението на френските благородници един съветник на Филип II през 1598 г.: „Поголямата част от благородниците, лишени от рентите и доходите си (които са преотстъпили), нямат с какво да поддържат положението си и се оказват силно затруднени; така е почти с всички благородници – от една страна не могат да бъдат използвани без да им се дава възнаграждение и грижи (нещо абсолютно невъзможно), а от друга страна има опасност, ако не се случат някакви злини или военни поражения, те ще се окажат принудени да замислят някакво вълнение..."[3]

3. Мизерия и бандитизъм

Историята много рядко ни осведомява относно бедните, но те имат свой начин да привлекат вниманието на силните на деня, а оттам – и нашето. Вълнения, размирици, бунтове, тревожно нарастване на „бездомниците и скитниците", ненадейни нападения на бандити – целият този шум, макар и често заглушаван, показва странното покачване на мизерията на края на 16 в., която ще нараства и през следващия.

Вероятно към 1650 г. се достига дъното на това колективно бедствие. Нека се доверим на неиздадения дневник на Г. Балдинучи[4], от който сме заимствали неведнъж: беднотията във Флоренция през април 1650 г. е такава, че вече не може да се чуе месата in pace (спокойно – бел. пр.), заради обсадата от бедняци по време на службата – ignudi et pieni di scabbia, „голи и целите в краста". В града всичко е ужасно скъпо и „занаятите не вървят"; отгоре на това в понеделника на карнавала буря унищожила маслиновите, черничевите и другите плодни дървета...

Недовършени революции

Обедняване, жестокост на богатите и могъщите – всичко върви ръка за ръка. Резултатът е извън всякакво съмнение и една фундаментална взаимна зависимост веднага се потвърждава: зависимостта между пренаселеността и икономическия регрес; двойното бреме се увеличава непрекъснато и управлява всичко. В една стара своя статия (1935 г.) Америко Кастро[5] писа, че Испания по принцип

[1] *Lytton Strachey*, Elisabeth and Essex, 2e édit., 1941, p. 9.
[2] *Pierre Goubert*, Beauvais et le Beauvaisis de 1600 à 1730, 1960, passim, et p. 214 et sq.
[3] Реч на М. Алдигала, в действителност на Гарникс, Public Record Office, 30/25, n° 168, f° 133 et sq.
[4] Marciana, *G. Baldinucci*, Giornale di Ricordi, 10 април 1650 г.
[5] „Intento de rebellión social durante el siglo XVI", in: La Nacion, август 1935 г.

никога не е преживявала революция – неблагоразумно твърдение на фона на общите разсъждения, но не неточно, ако го сведем до Испания от 16 в. Последната е познала по-скоро намерения за социална революция, отколкото истински революции. Единствено припламването на комунеросите би заслужавало да се смята за изключение. По това се спори[1]. И може да се спори[2].

В действителност за разлика от европейския Север, където така наречените Религиозни войни прикриват серия от социални революции, Средиземноморието от 16 в., макар и с буйна кръв, проваля своите. Това не е защото не е правило непрекъснато нови опити. Но то е жертва на някаква магия. Дали защото там стените на градовете още от рано са разрушени, силната държава неудържимо се стреми да изпълнява ролята на жандарм? Във всеки случай резултатът е ясен: може да се създаде огромен труд, в който вълненията, метежите, убийствата, полицейските мерки и бунтовете следват едни след други и разкриват едно непрекъснато и разностранно социално напрежение. Но в крайна сметка нищо не избухва. Книгата на революциите в Средиземноморието е огромна, но главите не са свързани, а самата книга преди всичко е спорна[3]. Дали тя заслужава своето заглавие?

Тъй като тези безредици възникват всяка година, всеки ден, като обикновени пътни злополуки, никой не им обръща внимание: нито главните действащи лица, нито жертвите, нито свидетелите, нито хронистите, нито самите държави. Всеки като че ли се е примирил с тези повтарящи се произшествия – както с каталонския бандитизъм, така и с този в Калабрия или с този в Абруците. Впрочем много от тези факти са ни убягнали или никога няма да ги узнаем. Най-важните от тях са толкова незначителни, толкова неясни, толкова трудни за интерпретация! Какво представлява всъщност бунтът в Теранова, в Сицилия, през 1516 г.[4]? Какво място да се отреди на така наречения протестантски бунт в Неапол през 1561-1562 г., причина за наказателна акция на испанските власти срещу водуезците от калабрийските планини: неколкостотин заклани като добитък хора[5]? Или войната на самата Корсика (1564-1569) в цялото ѝ протежение, или войната за Гранада, като и едната, и другата се разделят на неясни епизоди – те са дотолкова войни на мизерията, колкото външни и религиозни войни. Какво ни е известно и за вълненията в Палермо през 1560 г.[6] или за „протестантските" заговори на Мантуа през 1569 г.[7]? През 1571 г. поданиците на херцога на Урбино се надигат срещу изедничеството на своя господар Франческо Мария, но недостатъчно познатият епизод е трудно обясним; Урбинското херцогство е земя на наемни войници – но тогава кой дърпа конците[8]? През 1575-1576 г. вътрешната криза в Генуа е като че ли по-

[1] *Gregorio Marañon*, Antonio Perez, Madrid, 1957, 2e édit.

[2] *José Antonio Maravall*, „Las communidades de Castilla, una primera revolución moderna", in: Revista de Occidente, 19 октомври 1963 г.

[3] Вж. колебанията на Пиер Вилар относно каталонския бандитизъм, op. cit., I, p. 579 et sq.

[4] *Pino Branca*, op. cit., p. 243.

[5] Archivio storico italiano, t. IX, p. 193-195.

[6] *Palmerini*, B. Communale Palermo, Oq. D. 84.

[7] *Luciano Serrano*, Correspondancia diplomatica entre España y la Santa Sede, Madrid, III, 1914, p. 94, 29 юни 1569 г.

[8] Х. де Сунига до херцог д'Алкала, 15 март 1571 г., Simancas E° 1059, f° 73. Бунтът продължавал през февруари 1573 г.: Силва до Филип II, Венеция, 7 февруари 1573 г., Simancas E° 1332, шест хиляди бунтовници с артилерия; херцогът заявява, че владее положението, положението му е quieto, 10 април 1573 г.

ясна. През 1579 г. в Прованс жакерията на въстаналите селяни – „Разб“ – завземането от тях на двореца Вилньов, убийството на местния господар Клод дьо Вилньов[1], всичко се губи в неясния вътък на нашите религиозни войни, тъй както редица други социални трусове, както през 1580 г. жакерията в Дофине – протестантска, но и демократична – която се вдъхновява от примера на швейцарските кантони и се възправя срещу аристокрацията: тя може да се сравни с революционните и грабителски опити на протестантите от Гаскон няколко години по-рано, по времето на Монлюк или с вълненията, доста години по-късно, на далечния Контантен (1587 г.)[2], а също така и с бунта на арагонските селяни от графство Рибаргорса към 1599 г., коствал им прикрепването към кралските имения. През предходната година поданиците на херцог Пиомбино на тосканския бряг също въстанали[3]. През 1599 г. въстанието в Калабрия, повод за арестуването на Кампанела, е само един голям любопитен факт[4]. Многобройни са и бунтовете в Турската империя през годините от 1590 до 1600, без да броим повтарящите се въстания на арабите и номадите в Северна Африка, доста мощни въстания на „Писателя“ и на неговите привърженици в Мала Азия, на които християнският свят възлага своите празни надежди; метежи на сръбски селяни в Банат през 1594 г., в Босна и Херцеговина през 1595 г. и наново в Херцеговина през 1597 г.[5] Ако към този доста непълен списък прибавим наведнъж фантастичното количество от любопитни факти, свързани с разбойничеството, ще получим не книга, а огромна колекция от разкази...

Да, но дали всичко това, тези събития, тези случки, тези множества от нищожни факти, представляват вътъкът на действителна социална история, която поради липса на друг начин за изразяване говори на този неясен, непохватен и може би фалшив език? Дали това е единно в дълбочината си свидетелство? В това е проблемът. Да се отговори с да заедно с нас, означава да се приеме наличието на взаимосвързаност, закономерност, на общи движения там, където на пръв поглед съществуват несвързаност, анархия и видим абсурд. Това означава да се приеме например, че Неапол, „където се краде и се кръстосват шпагите (ежедневно) още от първия час на нощта“, е арена на нескончаема социална война, където чистото престъпление не съществува и не може да заеме цялото пространство. Това означава да се приеме същото и за Париж, вече политически, но и социално фанатизиран през пролетта на 1588 г. Венецианският посланик обяснява, че „херцог дьо Гиз е влязъл в града само с десет от своите хора; постепенно се разкрива, че принцът няма абсолютно никакви пари, страшно е задлъжнял и не можейки да води война в равнината с големи сили (явно трябва да им се плаща), той сметнал, че е по-сигурно да се възползва от добрата възможност, която му осигурявал този напълно разбунен град...“[6] Социална, тоест жестока и на ниска цена война, основаваща се на страсти и на дълбоки противоречия.

---

[1] *Jean Héritier*, Catherine de Médicis, 1940, p. 565.

[2] A.N., K 1566, 8 януари 1587 г.

[3] Simancas E° 109, губернаторът на Пиомбино до Филип II, 6 октомври 1598 г., *R. Galluzzi*, op. cit., III, p. 28 et sq.

[4] *Léon Blanchet*, Campanella, 1920, p. 33 et sq.

[5] *J. Cvijić*, op. cit., p. 131.

[6] B.N., Paris, ital., 1737, Джовани Мочениго до дожа на Венеция, Париж, 11 май 1588 г., копие.

КОЛЕКТИВНИ СЪДБИ И...

Точно тези незначителни факти, за които говорихме, също носят белега на преднамерена жестокост: както от едната, така и от другата страна. Дори земеделските престъпления около Венеция, които започват в началото на века, са безмилостни, както и репресиите, които ги последват. Неизбежно хронистите или онези, които отразяват тези факти в обществените регистри, са срещу тези подбудители на вълнения, чиито портрет редовно е очернян. В околностите на Крема през зимата на 1506-1507 г. една банда прониква в къщата на някоя си Катерина де Револяра и per vim ingressi, fractis fortibus, ipsam invitam violaverunt et cum ea rem contra naturam habuere[1] (влезли вътре, разбивайки вратите със сила и против волята ѝ я изнасилили и вършили с нея противоестествени неща – бел. пр.), разказва писарят на Сената. Във всички доклади тези трудни за идентифициране противници предварително са обявени за престъпници. Те са ladri (крадци – бел. пр.), чиято „зловредност и беззаконие растат"; те са мерзавци и по-специално онези селяни, които в един зимен ден на 1507 г. изтървават патриция Леонардо Мауроčено в селския му дом, но си отмъщават на плодните му дървета[2]... С течение на годините тонът на документите няма да се промени. Такива са и прокълнатите от Бога, които през пролетта на 1562 г.[3] плячкосват около Порто Груаро имения, отсичат дърветата и изтръгват лозята. Изчезнал ли е всякакъв страх от Бога? Или всякаква милост? Едно avviso (съобщение – бел. пр.) от края на септември 1585 г. декларира открито: „Тази година в Рим видяхме повече отсечени глави (на бандити) на моста Сан Анджело, отколкото пъпеши на пазара"[4]. Ето кое диктува тона на една зараждаща се журналистика. Това, че благодарение на предателство виден главатар на бандити в Сиена, Алфонсо Пиколомини, е хванат от хората на Великия херцог на Тоскана на 5 януари 1591 г.[5], после обесен на 16 март al faro solito del palagio del Podestá[6] (на обичайния стълб пред двореца на подеста – бел. пр.), е удобен случай да се подсили този жалък край с инсинуацията, че бандитът si lasciy vilmente far prigione[7] (се оставил малодушно да го хванат – бел. пр.) без никаква съпротива. Пристрастието при описанията, жестокостта на извършените престъпления и на репресиите са знаци, които правят достоверни тези любопитни факти, придават им смисъл сред безкрайната скрита революция, която бележи целия 16, а после и целия 17 в.

Класова борба?

Можем ли да кажем, че става дума за *класова борба*? Струва ми се, че Б. Поршнев[8], великолепният историк на народните вълнения във Франция през 17 в., не би се поколебал пред този израз. В края на краищата ние историците използва-

---

[1] A.d.S., Venise, Senato Terra 16, f° 92, 29 януари 1506.

[2] Ibid., 15, f° 188, 16 декември 1507 г.

[3] Ibid., 37, Portogruaro, 9 март 1562 г.

[4] *J. Delumeau*, op. cit., II, p. 551.

[5] Diario fiorentino di Agostino Lapini dal 252 al 1596, p.p. *G. O. Corazzini*, 1900, p. 310: пристига във Флоренция на 11 януари.

[6] Ibid. p. 314.

[7] Ibid., p. 315, note.

[8] Les soulèvements populaires en France de 1623 à 1648, 1963.

ме доста думи, които сме създали сами: *феодализъм, буржоазия, капитализъм*, без да държим точна сметка за различните реалности, които те покриват през вековете. Въпрос на понятия... Ако с *класова борба* ние обозначаваме единствено тези братоубийствени отмъщения, тези измами, това псевдоправосъдие, тогава нека да е борба на класите! Изразът върви за националните напрежения, които ни внушават социолозите. Но ако думата предполага, както смятам, известно осъзнаване, за историка класовата борба е налице, но той разглежда това отдавна минало с очите на 20 в.; това не е така ясно за хората от 16 в., които са не особено осведомени по този въпрос.

Картотеката на историка, вглъбен в работата си, се оказа определено недостатъчна. Откривам известно осъзнаване едва през първата половина на 16 в. в странните думи на Баяр (или на Loyal Serviteur) пред обсадената Падуа през 1509 г.[1]; или през октомври 1525 г. в обхванатия от бунта на германските селяни Фриули, в доклада, който говори за въоръжени nobeli contra ii villani[2] (благородници срещу селяни – бел. пр.); или през декември 1528 г. при селяните около Акуила в Абруците, които умрели от глад и изпълнени със злоба се опитват да въстанат срещу „предателите" и „тираните" с вик на уста: Viva la poverta! (Да живее сиромашията! – бел. пр.), впрочем без да знаят, според съмнителното твърдение на хроникьора, кои били предателите, заслужаващи наказанието[3]; или в Лука през 1531-1532 г. – при така нареченото въстание Straccioni (дрипльовците), описано като battaglia di popolo contro la nobilta[4] (битка на народа срещу благородниците – бел. пр.)... После вече няма нищо, доколкото ми е известно. Тогава, ако този доста непълен сондаж е точен, ще заключим, че от първата до втората половина на 16 в. има спад в самосъзнанието, да допуснем и израза революционно съзнание, без което не би могла да съществува мощна революция с шанс за успех.

В действителност, тази първа част, тази пролет на века, преди трудните 1540-1560 г., които спират нейното разцъфване, като че ли е доста бурна; комунеросите през 1521 г., валенсианските германии от 1525-1526 г., бунтовете на Флоренция, кризата в Генуа през 1528 г., въстанието на селяните в Гиен през 1548 г... Доста по-късно, през 17 в., ще се вдигнат вътрешните бунтове в Турската империя, френските вълнения, изучавани от Поршнев, отделянето на Каталония и Португалия, голямото въстание в Неапол през 1647 г., надигането на Месина през 1674 г.[5]... Сред тези поредици от силни вълнения дългият полувек от 1550 до 1600 г. (и дори до 1620 г. или по-точно 1630 г.) изглежда жалък с революциите

---

[1] Le Loyal Serviteur, op. cit. (éd. de 1872), p. 179. Баяр не е склонен да приеме, както иска император Максимилиян, да вдигне на крак френската жандармерия и да я накара да атакува заедно с ландскнехтите, за да направи пробив: „Смята ли императорът, че е разумно да подложи на опасност и на риск толкова благородници с пехотинци, единият от които е обущар, другият ковач, третият хлебар и примитивни хора, които не ценят честта си толкова колкото благородниците?..." Целият този пасаж е изтъкнат от *Giuliano Procacci*, „Lotta di classe in Francia sotto l'Ancien Régime (1484-1559)", in: Società, септември 1951, стр. 14-15.

[2] *M. Sanudo*, op. cit., XL, colonne 59, 9 октомври 1525 г.

[3] *Bernardino Cirillo*, Annali della città dell' Aquila, Rome, 1570, p. 124 v°.

[4] Orazioni politiche, избрани и представени от *Pietro Dazzi*, 1866, реч на Джовани Гуидичиони пред републиката на Лука, стр. 73 и сл. Тази реч изглежда не била произнесена.

[5] *Massimo Petrocchi*, La revoluzione cittadina messinense del 1674, 1954.

си, които никога не избухват и трябва да се открият тъй както се търси подпочвена вода. Всъщност, и това усложнява анализа, тези бунтове и революции не се възправят само срещу привилегированите съсловия, а срещу държавата, приятел на високопоставените и безмилостен събирач на данъци, и която също е действителна социална конструкция... Дори държавата има приоритет в народната омраза. Следователно е възможно, и това би ни върнало към старите и общи бележки на Ханс Делбрюк[1] и към мъдростта на историците на политиката, че стабилността на държавите по времето на Филип II обяснява приглушеността и дискретността на народния глас. Жандармът е устоял, независимо че често го виждаме напердашен, често осмян и бездеен, още по-често – съучастник.

Срещу скитниците и бродягите

Като дискретно и натрапчиво проявление на мизерията по онова време се множат „скитниците и бродягите", за да използваме израза на консулите и градските съветници на Марсилия, които на съвета си от 2 януари 1566 г.[2] решават да посетят кварталите на града, за да изгонят оттам всички тези ненужни хора. Решение, в което няма нищо безчовечно в духа на онова време. Градовете са задължени да се охраняват и от хигиеничност периодично да се прочистват от бедняците: просяци, луди – истински или симуланти, сакати, безработни, които наводняват пазарищата, таверните и вратите на манастирите, раздаващи безплатна храна. Гонят ги, те се връщат или идват други. Експулсирането, израз на злоба, измерва безсилието на предпазливите градове пред тази безмилостна инвазия.

В Испания бродягите изпълват пътищата и спират във всички градове: напуснали студенти, които бягат от своя наставник, за да се присъединят към нараства щата тълпа на picardía (вагабонтите – бел. пр.), всевъзможни авантюристи, просяци и нощни птици. Те си имат любими градове, а в тях – свои убежища: Сан Лукар де Барамеда близо до Севиля; скотобойната в самата Севиля; Пуерта дел Сол в Мадрид... Mendigos (просяците – бел. пр.) създават братства, една държава със своите ferias (сборища – бел. пр.), където се събират в огромни количества[3]. Пътищата към Мадрид направляват бедняшкия им кортеж[4]: безработни чиновници; капитани без роти; бедни хора, търсещи работа, вървящи след ненатовареното си магаренце, всички умиращи от глад и очакващи в столицата да се реши съдбата им. Към Севиля се придвижва изгладнялата тълпа на емигрантите за Америка – бедни благородници, желаещи да се съвземат материално; войници, търсещи приключения; безимотни младежи, желаещи да сполучат[5], плюс цялата утайка на Испания: крадци, белязани с нагорещено желязо; бандити; бро-

[1] Weltgeschichte, III, p. 251.

[2] A. Communales, Marseille BB 41, f° 45.

[3] *Federico Rabola*, Economistas españoles de los siglos XVI y XVII, Barcelone, 1885, p. 28-29, B N., Paris, Oo 1017, in-16.

[4] *M. Aleman*, Guzmán de Alfarache, op. cit., II, p. 254: бедняци, които пристигат в Мадрид „tras un asnillo cargado de buena dicha"; Мадрид, градът където се забогатява, *Pedro de Medina*, op. cit., p. 204 et sq.

[5] *Fernand Braudel*, „Vers l'Amérique", in: Annales E.S.C., 1959, p. 733.

дяги, надяващи се да открият там доходен занаят; длъжници, загрижени да се спасят от кредиторите си; съпрузи, бягащи от свадливите си жени[1]... За всички Индиите са мечта, „убежище и защита за всички desesperados (безнадеждни – бел. пр.) в Испания, олтар за бунтарите, спасение за убийците": така говори Сервантес в началото на една от най-прекрасните си новели, El celoso Extrameco – историята на един от тези новозабогатели, върнал се от Индиите, който влага парите си, купува къща, устройва богаташки живота си и за жалост се оженва[2].

Постоянни пътници са и войниците, стари или новобранци, персонажи в шмекерските романи, които вървят и според случая замръкват в casas de carne (публични домове – бел. пр.), влачейки понякога със себе си някоя проститутка. Някой ден те тръгват след барабана на рекрутьора и през Малага или през някое друго пристанище, смесени с вълната от мъже и неопитни деца, стари изпитани войници, бегълци, убийци, свещеници и проститутки, те отплават в зависимост от заповедта на Интендантството към красивите земи на Италия или към каторгите на африканските предни постове. Сред тези депортирани хора има и порядъчни като Диего Суарес, който все още млад, от господар на господар, прекосява цяла Испания, от Овиедо до Картахена, където през 1575 г. ще се качи на кораба за Оран: налага му се да остане там около тридесет години – доказателство за това, че е по-лесно да отидеш, отколкото да се отървеш от тези затвори на Африка[3]...

Универсална опасност, скитничеството в Испания, заплашва градове и села. В северната част на полуострова, в Биская, скитници непрекъснато приижда в Secorio. Властите се опитват да реагират от 1579 г.[4] срещу тези, които се укриват сред тълпата от пилигрими: „Ако те не са стари или сакати и под ударите на закона, да се изпратят в затвора... и да ги прегледат лекари и хирурзи". Но подобни решения са както винаги безрезултатни: с годините злото се задълбочава и контрамерките без полза стават все по-строги. На 21 март 1586 г. във Валенсия – мярката е валидна за града и за всички населени места в кралството – вицекралят предприема крути мерки срещу безработните[5]. Определен им е тридневен срок, иначе щели да бъдат експулсирани[6] и специално тези brivons и vagamundos (безделници – бел. пр.), които в делнични дни се забавляват по градските площади и отказват всякаква работа под претекст, че не могат да си намерят. Вицекралят уведомява също jornales (надничарите – бел. пр.) без постоянно местожителство, че ако ги хванат да играят на каквато и да е игра, срещу тях ще се действа[7] тъй както срещу така наречените просяци и срещу чужденците – все хора, които се опитват да безделничат. Не е за вярване, но този валенсиански гняв ще даде своите плодове. Около Сарагоса, твърди едно венецианско писмо от 24 юли 1586 г., „се пътува в огромна жега и в голяма опасност от убийци, които изобилстват

[1] *Stefan Zweig*, Les heures étoilées de l'humanité, Paris, 1939, p. 53.
[2] Novelas Ejemplares, p.p. *Francisco Rodriguez Marín*, 1943, II, p. 87 et sq.
[3] Вж. по-долу стр. 194 и сл.
[4] Gobierno de Viscaya, II, p. 64-65, 4 август 1579 г.
[5] B. N., Paris, esp. 60, f° 55 (imprimé).
[6] Ibid., art. 60.
[7] Ibid., art. 61.

по селата. Всичко това е така, защото във Валенсия изгониха от кралството всички бродяги за определено време под заплаха от най-строго наказание; тогава една част от тях дойдоха в Арагон, а друга – в Каталония. Още една причина да се пътува денем и с добра охрана!"[1]

Така се доказва, но и не беше нужно, че скитници и бандити са братя по мизерия и могат да разменят положението си. Доказва се също, че отървяването от тези бедняци става за сметка на другите. Освен ако не се действа както в Севиля през октомври 1581 г.: задържаните по време на полицейска хайка скитници насила са натоварени на корабите на Сотомайор, които плават към Магелановия проток. Отрежда им се бъдеще на копачи, на guastatori (каторжници – бел. пр.), но четири кораба ще потънат и мнозина ще се удавят[2].

Явно всички тези драми поставят проблема за утайката на обществото в градовете, за кварталите на просяците и крадците, които по онова време съществуват във всеки град. В Rinconete y Cortadillo[3] – този „поучителен" роман, какъвто съвсем не е, севилската измет се вижда доста ясно благодарение на доброто описание: проститутки, благосклонни вдовици, двойни или тройни агенти, истински просяци, мошеници достойни да влязат в литературата, peruleros – глупците в комедията, нищо не липсва в картината. Така е и по другите места – както в Мадрид, така и в Париж. И цяла Италия е пълна с побойници, скитници и просяци, все герои, към които литературата ще прояви слабост[4]. Гонят ги отвсякъде, но навсякъде те се завръщат. Само отговорните власти вярват в ефикасността на официалните мерки, винаги едни и същи.

През февруари 1590 г. в Палермо са взети енергични мерки срещу „скитниците, пияниците и шпионите в това кралство"[5]. Двама некорумпирани цензора с по двеста екю годишна заплата ще си разделят града. Те имат за задача да преследват тази безделна и мързелива паплач, която прекарва работните дни в игра и всякакви пороци, „погубвайки благата си и което е още по-зле – душите си". Те играят, но кой не играе? Всичко е претекст и не само картите: в Палермо се обзалагат за цената на житото, за пола на очакваните бебета и както навсякъде другаде – за броя на кардиналите, които ще ръкоположи Светият отец. В една купчина с търговска кореспонденция от Венеция открих случайно запазен лотариен билет. За да се преборят срещу съдружието на залаганията, виното и безделието, властите в Палермо предвиждат полицията да посещава хановете, странноприемниците, таверните и бедните домове и да разпитва за подозрителните хора, които ги посещават... Така ще се разбере откъде идват, към коя народност принадлежат и откъде произлизат средствата им...

Тази игра на стражари и апаши, на уредения град срещу скитника, е безконечна. Това е перманентна картина, „структура". След хайка всичко замира, после обирите, нападенията над минувачи и убийствата нарастват. През април 1585

[1] A.d.S., Venise, Senato Dispacci Spagna, B. Градениго до Дожа, Сарагоса, 24 юли 1586 г.

[2] Пак там, Дзане до Дожа, Мадрид, 30 октомври 1581 г.

[3] Novelas ejemplares, p.p. *Francisco Rodriguez Marín*, 1948, I, p. 133 et sq.

[4] В Италия успехът на книгата на Giacinto Nobili (с истинското си име Рафаеле Фриаторо), Il vagabundo, Venise, 1627.

[5] Simancas E° 1157, Палермо, 24 февруари 1590 г.

г.[1] Съветът на десетте във Венеция заплашва, че ще се намеси. През юли 1606 г. пак има бум на злодеянията в Неапол и тогава се организират нощни нахлувания в странноприемниците и хановете и се извършват четиристотин ареста на войници от Фландриите – avvantaggiati, тоест „скъпоплатени"[2]. През март 1590 г. от Рим са изгонени за осем дни li vagabonti, zingari, sgherri e bravazzi, скитниците, циганите, разбойниците и побойниците[3]...

Би било интересно да отбележим всички експулсирания, да видим дали те не са свързани помежду си както датите на търговските панаири, тъй като откъде са дошли и къде отиват тези скитници, които, изгонени, се включват отново в движението? Във Венеция те идват от доста далеч – дори от Пиемонт. През март 1545 г. повече от 6000 „di molte natione" (от различни народности – бел. пр.) обсаждат града. Някои са върнати в селата им, другите се качват на кораби, per lo resto esser furfanti, giotti, sari, piemontesi et de altre terre et loci alieni sono stati mandati fuora della città, а останалите са изгонени, тъй като са безделници, нечистоплътни ненаситници, дошли от Пиемонт и други градове и непознати места[4]. Нет години по-рано, през гладната 1540 г., точно обратното – много нещастни глави на семейства, assaissimi poveri capi di saxa, пристигат с лодки с жените и децата си и живеят под мостовете и по кейовете на каналите[5]... Скоро проблемът с бедните вече не се поставя в ограничения мащаб на негостоприемните градове, а в мащаба на държавите и на Европа. В началото на 17 в. хора като Монкретиен изпадат в ужас от тяхното роене и ако той, както и други във Франция, става „колониалист", то е за да се отърве от тази мълчалива и ужасна армия от пролетарии[6]. В цяла Европа, пренаселена за ограничените си ресурси, и която нито един икономически компенсаторен порив не може да раздвижи – дори и в Турция – предстои обедняването на значителна маса от хора, измъчвани от липсата на всекидневния хляб. Това е обществото, което ще се впусне в жестоките конфликти на Тридесетгодишната война, което ще бъде нарисувано от неумолимия свидетел Кало и чийто изключително точен хроникьор е Гримелхаузен[7].

Повсеместност на бандитизма

Тези полицейски свидетелства от градския живот бледнеят пред пълнокръвната история на бандитизма в Средиземноморието – на сухоземния бандитизъм, брат на морското пиратство, на което той впрочем доста прилича. Като него и колкото него той е стара черта на средиземноморските нрави. А произходът му се губи назад във времето. Когато морето подслонява общества, свързани помежду си, се появява бандитизмът, за да не изчезне вече никога. Дори и днес той все още

---

[1] Marciana, Memorie politiche dall'anno 1578 al 1586, 23 avril 1585.
[2] Archivio Storico italiano, t. IX, p. 264.
[3] A.d.S., Mantoue, A. Gonzaga, série E 1522, Аурелио Помпонаци до херцога, Рим, 17 март 1590 г.
[4] A.d.S., Venise, Senato Terra 1, 26 mars 1545.
[5] Ibid., Brera, 51, f° 312 v°, 1540.
[6] Traité d'économie politique, p.p. *Funck Brentano*, 1889, p. 26.
[7] Точно в определеното време в Англия с poor law бедняците изчезват от улицата, *G. M. Trevelyan*, op. cit., p. 285.

е жив[1]. Затова нека да не казваме като онези историци, които не желаят „да излязат" от века, който изучават, че бандитизмът се е появил в Корсика през 15 в. или в Неапол през 14 в. И нека не бързаме да повярваме, че е ново онова, което виждаме да блика отвсякъде през 16 в. със сила, която е нова или подновена. Така инструкциите, които кралица Жана Неаполитанска дава на 1 август 1343 г. на капитана на Акуила[2], да procedere rigorosamente contro i malandrini (да действа сурово срещу разбойниците – бел. пр.), биха могли да се приписват на херцога на Алкала или на кардинал Гранвел. В зависимост от времето разбойничеството е могло да промени наименованието или формата си, но под malandrini, masnadieri, ladri, fuorisciti, banditi (masnadieri са първоначално лойници, а fuorisciti и banditi – изгнаници) винаги се подразбира разбойници – за нас социални бунтари и неприспособенци.

Нито една средиземноморска област не е подмината от злото. Следователно нито Каталония, нито Калабрия, нито Албания, известни в тази насока, не притежават монопола в разбойничеството. То е навсякъде с многобройните си лица – политическо, социално, икономическо, терористично... Както на вратите на египетска Александрия, така и на тези на Дамаск или Халеб, в полята на Неапол, където срещу разбойниците са издигнати наблюдателници[3], в римската Кампания, където понякога се налага да изгорят храсталаците, за да се разкрият добре замаскираните банди, дори и в една доста охранявана държава, каквато е Венеция[4]. И когато армията на султана се запътва през 1566 г. по „Стамбулйол" към Адрианопол, Ниш, Белград и после към Унгария, тя беси непрестанно по пътя си разбойници, които при преминаването си изкарва от скривалищата им[5]. Явно съществуват разбойници и разбойници. Присъствието им на големия път на Турската империя, който се слави със сигурността си, говори доста за обществения мир от онова време.

На другия край на Средиземно море, в Испания, картината е същата. Често съм споменавал опасността на пътищата в Арагон и Каталония. Безсмислено е, пише един флорентинец през 1567 г., да искаш да пътуваш от Барселона до Сарагоса с пощата. След Сарагоса – да, но не и между тези два града. Що се отнася до него, той се присъединил към група въоръжени сеньори[6]. В една от своите новели Сервантес си представя как малката група на неговите герои е изненадана от bandoleros близо до Барселона. Това е обичайната действителност. Впрочем през Барселона преминава един от големите пътища на имперска Испания; чрез него Испания се свързва със Средиземноморието и с Европа. Случва се често официалните куриери да бъдат ограбени или да не могат повече да продължат. Така е през юни 1565 г.[7], годината в

---

[1] Mercure de France, 15 юли 1939 г., „По време на фашизма Сицилия познала жакерии, достойни за Средновековието."

[2] *G. Buzzi*, „Documenti angioni relativi al comune di Aquila dal 1343 al 1344", in: Bollettino della Regia Deputazione abruzzese di storia patria, 1912, p. 40.

[3] *E. Albèri*, op. cit., II, V, p. 409.

[4] *L. von Pastor*, op. cit., X, p. 59.

[5] Вж. по-долу стр . 367.

[6] A.d.S., Florence, Mediceo 4898, Сципионе д'Апиано до принца, Барцелона, 24 януари 1567 г.

[7] Ibid. Mediceo 4897, 1 юни 1565, f° 110 v° et 119. Други случаи на прекъснати пътища, La Méditerranée..., 1re édit., p. 650, note 3.

която пътят от Мадрид до Бургос – втората ръка, която Испания протяга към Европа и Океана – е прекъснат заради чумата[1]. Това разкрива една от многото слабости на прекалено обширната Испанска империя. Но откъм Лангедок има толкова bandouliers, колкото bandoleros откъм Каталония. Всички ферми на Долна Рона[2] са укрепени къщи по подобие на селските крепости в Каталония, за които вече говорихме. В Португалия[3], във Валенсия, в самата Венеция, в цяла Италия, в цялото пространство на Турската империя, миниатюрни и мобилни разбойнически държавици – и в това е силата им – са в състояние безшумно да преминат от каталонските Пиренеи в Гранада или от Гранада в Каталония, или да чергаруват от Алпите, близо до Верона, чак до Калабрия; от Албания до Черно море. Тези безкрайно малки величини се подиграват с нормалните държави и с течение на времето ги изтощават. Те приличат на партизаните от последните народни войни. Народът редовно е на тяхна страна.

Така от 1550 до 1600 г. Средиземноморието се изтощава в тази гъвкава и жестока всекидневна война. Война, на която историята не обръща внимание и която е изоставила на есеистите и романистите като нещо второстепенно. По този повод Стендал ще каже подходящи неща относно Италия.

Бандитизмът и държавите

Бандитизмът е преди всичко реванш срещу уредените държави, защитнически на политическия и дори на социалния ред. „Естествено народът, обиден от Балиони, Малатести, Бентиволио и от Медичи..., обичал и уважавал техните врагове. Жестокостта на малките тирани, наследили първите узурпатори, например жестокостта на Козимо – първият Велик херцог (на Тоскана)[4], който нарежда да убият републиканците, укрили се чак във Венеция и дори в Париж, довежда до увеличаване на броя на тези бандити[5]." „Тези разбойници стават опозицията срещу жестоките правителства, които унаследяват републиките на Средновековието[6]." Така се изразява Стендал. В дадения случай той е принуден да съди въз основа на видяното: по негово време разбойничеството все още процъфтява в Италия. „В наши дни, пише той, все още всеки със сигурност се бои да срещне разбойници, но ако те изтърпят някакво наказание, всеки им съчувства. Това е така, защото този толкова остроумен и присмехулен народ, който се подиграва на всички писания, печатани под цензурата на господарите му, редовно чете малки поеми, разказващи с топлота за живота на най-известните разбойници. Онова, което той смята за героично в тези истории, очарова артистичното чувство, което винаги е живо у масите... Сърцето на народа бе-

[1] Ibid.
[2] *P. George*, op. cit., p. 576.
[3] *D. Peres*, Historia de Portugal, V, p. 263.
[4] А не Флоренция, както твърди текстът. Борба срещу държавата, самозащита на една селска „цивилизация", по тези теми вж. прекрасната книга на Карло Леви „Христос се спря в Еболи", Париж 1948 г.
[5] *Stendhal*, Abbesse de Castro, édit. Garnier, 1931, p. 6.
[6] Ibid., p. 7.

ше с тях и селските момичета предпочитаха пред всички други онова момче, което поне веднъж в живота си е било принудено да andar alla macchia"[1] (стане разбойник – бел. пр.). В Сицилия подвизите на разбойниците са възпети от urvi, скитащи се слепи певци, пеещи с глас на „малка скрибуцаща цигулка"[2] и които тълпата наобикаля с любопитство под дърветата в парковете. Испания и най-вече Андалусия, ще отбележи и Теофил Готие[3], „остана арабска в това отношение и затова бандитите там лесно минават за герои". Целият югославски и румънски фолклор също е пълен с истории за хайдути и хора извън закона... Реванш срещу господаря и срещу бавното правосъдие, разбойничеството почти навсякъде и всякога поправя грешки. Като онзи разбойник от Калабрия, който „се защитава срещу углавния съд, представяйки се за изправител на грешките и защитник на бедните. Той прехвърля зърната на броеницата си всеки ден и селските свещеници го благославят. За да осъществи това свое социално правосъдие, той на тридесет години е убил вече тридесетина души[4]."

Възправен срещу властта, бандитизмът обикновено се разполага в слабите зони на държавата – в планините, където войската въобще не може да действа със сила и където държавата губи своите права; често в граничните зони: във високите земи на Далмация, между Венеция и Турция; в обширната гранична зона на Унгария, една от основните зони на бандитизма през 16 в.[5]; в Каталония; в Пиренеите в съседство с Франция; в Месина, също граница доколкото Месина е свободен град и убежище; около Беневенто, папския анклав в Неаполитанското кралство, тъй като преминавайки от една юрисдикция в друга, преследвачите биват презирани; между Папската държава и Тоскана; между Милано и Венеция; между Венеция и наследствените владения на ерцхерцозите... Всички тези контактни зони предлагат прекрасни места за бази. По-късно, със съвсем не кръвопролитни намерения, Волтер ще използва по същия начин Ферней... Несъмнено в крайна сметка държавите постигат съгласие помежду си, но обикновено то трае кратко. През 1561 г. френският крал предложил на Филип II[6] съвместна акция срещу пиренейските бандолиери: моментна проява на разум, но тя няма да има ефект. Съглашенията между Неапол и Рим, касаещи Беневенто, не са по-полезни. През 1570 г. Венеция се разбира формално с Неапол[7] и през 1572 г. тя подписва съглашение с Милано, подновено през 1580 г.[8], в момент когато опустошенията на разбойниците създават във венецианската държава всеобща несигурност[9]. Всяко от двете правителства е упълномощено да преследва престъпниците до шест мили отвъд своите граници. През 1578 г., когато маркиз де Мондехар се опитва да удари калабрийските fuorusciti,

[1] Ibid.
[2] *Lanza del Vasto*, La baronne de Carins, „Le Génie d'Oc", 1946, p. 196.
[3] Op. cit., p. 320.
[4] *Armando Zanetti*, L'ennemi, 1939, Genève, p. 84.
[5] *Baron de Busbec*, op. cit., I, p. 37.
[6] Спомен на епископа на Лимож, 21 юли 1561 г., B.N., Paris, fr. 16 110, f° 12 v° et 13.
[7] Simancas E° 1058, f° 107, Notas de los capitulos... (1570-1571).
[8] Simancas E° 1338.
[9] Саласар до Филип II, Венеция, 29 май 1580 г., Simancas E° 1337.

той вдига на крак всички съседи, в това число Малта и Липарските острови[1]. През 1585 г. Сикст Пети прави същото в навечерието на кампанията си срещу разбойниците в Папската държава[2].

Но тези преговори, които ще поставят на карта суверенитета на държавите, са бавни, трудни и често водени злонамерено: кой суверен в Италия не се радва тайно на трудностите на съседа си? Екстрадициите са твърде редки, освен при размяна. Когато Маркантонио Колона, вицекрал на Сицилия, издейства от Козимо предаването на един бандит с широк размах – Рицо ди Сапонара, който от двадесет и пет години обикаля безнаказано Неапол и Сицилия, тъй като баронитe го защитават – той го получава в замяна на един кавалер от дома Мартели, обвинен в конспирация срещу Великия херцог. При това при пристигането си в Палермо, ескортиран от две галери, бандитът ще бъде премахнат с отрова.

Обикновено всяка държава сама се охранява, а това не е лесно. В страните известни с разбойничеството си, това дело трябва периодично да се подновява. През 1578 г. херцог де Мондехар, вицекрал на Неапол, се решава на нова акция срещу калабрийските fuorusciti. С пристигането си той е известен за техните престъпления: ограбени земи, прекъснати пътища, убити пътници, осквернени църкви, палежи, заловени и изнудвани за откуп хора, без да броим „много други сериозни, огромни и жестоки злодеяния". Предприетите от кардинал дьо Гранвел мерки са неефективни и дори, пише вицекралят, „броят на fuorusciti се увеличи, престъпленията им се умножиха, властта и безсрамието им така нарасна, че в доста части на кралството може да се пътува само на собствена отговорност". Тогава къде разбойниците могат да бъдат нападнати по-успешно, от провинциите на Калабрия, citra et ultra (отсамната и оттатъшната – бел. пр.)? Десет години по-рано се оплакват и в Абруците.

Ако документите ни са точни[3], в Калабрия хората извън закона, облагодетелствани от обстоятелствата и от естеството на терена, са в изобилие. Там техните престъпления са по-многобройни и жестоки от другаде, а наглостта им е безгранична – дотолкова, че „един път посред бял ден те влезли в Реджо, докарали там оръдие, стреляли по една къща и избили обитателите ѝ, без губернаторът на града да може да се противопостави, тъй като жителите отказали да се подчинят и да му се притекат на помощ". Но да се действа срещу Калабрия не е лесна работа. Мондехар сам ще се убеди в това. След инцидента в Реджо, чиято дата не ми е известна, преследванията организирани от губернатора с помощта на един съдия следовател, не постигат нищо, освен да увеличат силата и дейността на разбойниците. По същия начин пропадат усилията на граф Бриатико, назначен на временен губернатор на двете калабрийски провинции. Репресивните мерки само озлобяват бандитите. Те завземат замъците, влизат посред бял ден в големите градове, дръзвайки „да убиват своите противници дори в църквите или вземали заложници, като след това ги предлагат за откуп". Техните жестокости предизвикват ужас; „те опустошават земите, унищожават стадата на оне-

[1] Simancas E° 1077.
[2] *L. von Pastor*, op. cit., X, p. 59 et sq.
[3] Вж. също *Dollinger*, op. cit., p. 75, Рим, 5 юни 1547 г.

зи, които им се противопоставят или които ги издават по нареждане и заповед на губернаторите, които не смеят да се заемат сами с това". Накратко, „те въобще не показват дължимите към правосъдието страх, уважение и подчинение". В заключение, в доклада, от който извлякохме тези примери, вицекралят посочва, че срещу тях е предприета военна експедиция, под командването на сина му дон Педро де Мендоса, по онова време началник на кралската пехота. Той отсрочва дълго време тази акция, за да предпази провинциите от щетите, които винаги нанасят военните, независимо колко дисциплинирани са те. Но ако протакал още, нямало ли опасност през следващата пролет да събира армия, за да свърши работа, за която сега бил достатъчен само експедиционен корпус?[1].

В този експедиционен корпус взимат участие[2] три испански роти (които трябва да се настанят в селата, заподозрени в помощ на fuorusciti) и три роти с гвардейски конници: в морските зони трябва да действат три фрегати, като по този начин заподозрените провинции са предварително блокирани. Както обикновено главите на разбойниците са оценени на 30 дуката за обикновените и на 200 за главатарите. Дон Педро напуска Неапол на 8 януари, а на 9 април вицекралят оповестява, че мисията му е приключила с успех[3]. Още през февруари седемнадесет глави на разбойници са изпратени в Неапол и заковани на вратите на града, така да се каже, за всеобща радост на народа[4]. Други са арестувани и дон Педро, връщайки се в Неапол ги предава на правосъдието

Дали успехът е толкова голям, колкото твърдели официалните и бащинските слова на вицекраля? Всъщност пренаселената и нещастна Калабрия, производителка на коприна и на разбойници, продължава да води непроменен или почти непроменен живот. Операцията, проведена с малък наличен състав, в течение на трите зимни месеца не успява да постигне успех. През 1580 г. един венециански агент[5] сигнализира, че цялото кралство е пълно с бандити и че тези, които пре късват пътищата са господари в Пулиите и най-вече в Калабрия. Трудността идва от това, че ако искат да избегнат опасните пътища, хората може да попаднат на пиратите, които по онова време опустошават бреговете чак до римските склонове на Адриатика.

Двадесетина години по-късно[6], положението е още по-лошо. Разбойниците разпростират набезите си чак до пристанището на Неапол и властите предпочитат в крайна сметка споразумението или измамата пред битката. Така, голямата банда на Анджело Феро, която тероризирала „Орната земя", е пратена във Фландриите, за да се бие там под испански флаг. Бандите се противопоставят една на друга: една от тях разбива друга в Сеса. Fuorusciti се приемат в армията при условие да помогнат на правителството в борбата срещу неговите съперници. Накрая се прибягва до метода на доставчиците. Тъй като разбойниците са в непрекъсната връзка със селото, където са техните роднини и снаб-

[1] Вицекралят на Неапол до Филип II, A.N., K, 3 janv. 1578, Simancas E° 107.
[2] Sumario de las provisiones que el Visorey de Napoles ha mandado hacer; s.d., ibid.
[3] Вицекралят на Неапол до Филип II, 9 април 1578 г. (получено на 29 май), Simancas E° 1077.
[4] Същият до същия, 17 февр. 1578 г., пак там.
[5] *E. Albèri*, op. cit., II, V. p. 469.
[6] B.N., Paris, esp., 127 f° 65 v° à 67.

дителният им център, започват да намекват на тези роднини да „доставят лекарството", тоест да предадат „своя" разбойник. При отказ, рота испанци се настанява тайно в селото, предимно в домовете на родителите и на богаташите. На последните не им остава друго освен да се оправят с тях и да намерят „лекарството". Тъй като са богати и влиятелни, престъпникът или е предаден безусловно, или се договарят да го изведат от кралството. Тогава се изисква плащане на обезщетение заради злините на заточеника и за останалите разходи; ротата се оттегля, след което всичко тръгва по старо му. Така поне твърди оптимистичният доклад, който излага тези методи като пример за управленческото изкуство в Неапол.

В действителност няма нищо ново. Това са стари, изпитани методи. Един венециански документ ги сочи и в Кандия, където през 1555 г.[1] всеки разбойник (по онова време твърдели, че били двеста), който убиел някой от сподвижниците си с повече убийства от него, бил помилван... Сикст Пети също го използвал по време на действията си през 1585 г. срещу римските разбойници. Това е начин да се разбият бандите отвътре. Помилвания и награди fanno il loro frutto (дали своите плодове – бел. пр.), отбелязва един агент на Гонзага от Рим[2]. Същевременно Генуа помилва в Корсика всички бандити (с изключение на няколко особено жестоки престъпници), които постъпват в нейните войски. Решението отървава неспокойния остров от размирни елементи, помилваните дават дума и престават да бъдат за известно време врагове на Генуа, за да ѝ служат[3]. Турците процедират по същия начин в Анадола[4].

Но нека не преувеличаваме значението на тези способи, които са мярка и за слабост, но и за умение. На практика нито силовият метод, нито горещото желание на Сикст Пети, който вложил в борбата цялото си селяшко упорство, не надвиват този неуловим враг, ползващ се със силна подкрепа.

Бандитизмът и сеньорите

Зад морското пиратство стоят градовете и градовете държави. Зад сухоземното разбойничество – бандитизмът – стои непрестанната помощ на сеньорите, подкрепящи авантюрата. Често разбойниците са направлявани отблизо или отдалеч от точно определен сеньор. Такъв е граф Отавио Авогадро, когото споменава френска кореспонденция от Венеция и който действа с бандата си срещу венецианците през юни 1583 г.[5] „Сир, граф Отавио тормози непрекъснато тези сеньори в Санген, където откакто писах на Ваше височество, той е ходил два пъти и е изгорил няколко къщи в областта на Верона." Венецианците го преследват и издействат Ферара и Мантуа, където той намира убежище да му го откажат[6]. Затова те успяват да го хванат; две години по-късно той се

[1] 28 март 1555 г., *V. Lamansky*, op. cit., p. 558.
[2] 22 юни 1585 г., *L. von Pastor*, op. cit., X, p. 59.
[3] *A. Marcelli*, „Intorno al cosidetto mal governo genovese", art. cit., p. 147, sept. et oct. 1586.
[4] Вж. кн. I, стр. 93.
[5] Х. Дьо Мес до краля, Венеция, 20 юни 1583 г., A.E., Venise, 31, f° 51 et 51 v°.
[6] Ibid., f° 56 v°, 11 юли 1583 г.

оказва в двора на Фердинанд Тиролски[1]. Друг пример: сред бандитите, които опустошават Папската държава – сборен пункт на крадците и убийците от Северна и Южна Италия, без да броим безбройните местни банди – виждаме Алфонсо Пиколомини, херцог на Монтемарчиано, един от най-активните по времето на Григорий XIII и когото вече познаваме[2]. Великият херцог на Тоскана го спасява in extremis, тъй като той отдавна му дърпал конците. Така че спасеният в последния момент Алфонсо се връща във Франция – и това е истинската война за разлика от партизанската – тя не е по вкуса на човека masnadieri (разбойник – бел. пр.); скоро той чува обещания, покани и ето го отново в Италия, този път в Тоскана, изправен безмилостно и безскрупулно срещу Великия херцог. Подслонил се в планината край Пистоя, далеч от крепости и гарнизони, той дори е в състояние да sollevare i popoli (да разбунтува народа – бел. пр.), да върши delle scorrerie (грабежи – бел. пр.), още повече че там където се намира през същата 1590 г., житото е голяма рядкост: la miseria potea piщ facilmente indurre gli uomini a tentare di variar condizione (мизерията можела по-лесно да подтикне хората да се опитат да променят положението – бел. пр.). Изключително прозорливи думи[3].Всичко може да се очаква след пристигането в лоното на тосканската земя на този народен водач, още повече че той има връзки с испанските предни постове и с всички противници на Casa Medici. Ако напреднел до Сиена и нейната Марема, щяла да настане голяма бъркотия. Все пак неговите банди, които са неопитни във воденето на война, не могат да завземат ключовите места; те отстъпват пред войниците на Тоскана или на Рим, а последната дума остава за владетеля: на 16 март 1591 г. Пиколомини е екзекутиран във Флоренция[4]. Така завършила една странна вътрешна война, дирижирана грижливо отвън, тъй като конците на тази авантюра се дърпат от чужди ръце: веднъж чак от Ескориал, друг път от Ледигиер в неговото Дофине[5].

Значими примери, които се отнасят до голямата политика. По-прости случаи биха ни свършили по-добра работа. Но те най-трудно се откриват... Все пак връзката между каталонските благородници и разбойниците от Пиренеите, между неаполитанските или сицилианските благородници[6] и бандитизма в Южна Италия, между signori e signorotti (големите и малките господари – бел. пр.) от Папската държава и римските разбойници е безспорна. Благородниците играят навсякъде своята роля – или политическа, или социална. Тъй като от парите зависи всичко, те често са икономически болни. Бедните благородници – едните разорени, а другите най-малки в безимотни семейства – често участват в тази неравна социална война, възобновяваща се непрекъснато и „подобна на главите на хидра"[7]. За да живеят, те са принудени да прибягват до всякакви средства и до грабежи, бидейки „на ръба на отчаянието" (както твърди Ла Ну за Франция, където

[1] *G. Schnürer*, op. cit., p. 102.
[2] *R. Galluzzi*, op. cit., II, passim et t. III, p. 44 et sq. Вж. кн. II, стр. 84.
[3] Ibid., III, p. 44.
[4] Ibid., III, p. 53.
[5] Ibid., II, p. 443.
[6] *L. Bianchini*, op. cit., I, p. 60.
[7] Marciana, 5837, Notizie del mondo, Naples, 5 mars 1587.

картината е същата)[1]. Този социален механизъм ще бъде в сила и по-късно. През 18 в. Турция ще бъде разтърсена от феодали, които са твърде много, за да са добре обезпечени: българските кърджалии[2]. В Бразилия, в началото на 19 в. бандитите са главорезите – cabras, на едрите собственици; повече или по-малко поставени в неблагоприятни условия от новото време и принудени да се защитават[3].

Но нека да не опростяваме прекалено нещата: повсеместно и поливалентно, разбойничеството обслужва някои благородници и е изправено срещу други. Това доказват подвизите в ломбардската земя на Алексио Бертолоти, „известен бандит и метежник на маркиз дьо Кастелон". На 17 август 1597 г. с над двеста мъже той прехвърля стените на замъка Солферино и хваща майката и сина на маркиза, тринадесетгодишно дете. След това превозва пленниците си в Кастелон и се опитва да отвори вратите на замъка чрез старата маркиза, негова пленничка, с надежда да хване самия маркиз. Напразно: тя отказва; тогава той жестоко я ранява и убива сина ѝ, а след това граби и се отдава на „варварски жестокости", според доклада на губернатора на Милано[4].

Това е така, защото бандитизмът не е свързан с кризата на част от благородниците, а е селски и народен. Социално блато, „наводнение"[5], го нарича един историк от 18 в. – той раздвижва най-различни течения. Политическа и социална (но не религиозна)[6] необходимост, той е едновременно аристократичен и народен (кралете от планините, тези от римската и неаполитанската равнина, не са ли по принцип селяни и бедни хора?). Той представлява скрита жакерия, рожба на мизерията и на свръхнаселеността; той е продължение на стари традиции, често чисто разбойничество, жестоки действия на човек срещу човек. Не бихме искали да го сведем до последната му черта и по този начин да повярваме само на силните и богатите, които треперят за своите богатства, положение или живот.

Все пак, като оставим настрана преувеличенията, как да забравим тази жестокост? Вярно е, че през 16 в. животът на хората няма особена стойност. Битието на Алонсо де Контерас, разказано от самия него в най-хубавия известен шмекерски роман, тъй като е истински, пресъздава десетина убийства. Това на Бенвенуто Челини би го отвело днес в затвора, а не на ешафода... Нека си представим според този модел скрупулите на онези, за които убийството е станало професия... Или какво да кажем за разсъжденията на Карлос Пети по време на обсадата на Мец, приписани му от Амброаз Паре, лекар на обсадените: „Императорът попитал, какви са тези хора, които умират и дали са благородници и известни люде; отговорили му, че са бедни войници. Тогава той казал, че не е страшно, че ще умрат, сравнявайки ги с гъсеници, скакалци и брумбари, които ядат цветните

---

[1] Цитиран от *E. Fagniez*, L'Économie sociale de la France sous Henri IV, 1897, p. 7.

[2] *R. Busch-Zantner*, op. cit., p. 32.

[3] *Gilberto Freyre*, Sobrados e mucambos, p. 80 et sq.

[4] Simancas E° 1283, Конетабълът на Кастилия до Филип II, Милано, 25 август 1597 г.

[5] *R. Galluzzi*, op. cit., II, p. 441.

[6] Diario fiorentino di Agostino Lapini..., 1591, p. 317: историята на този Папа, когото създават в лицето на Джакомо Гали бандитите около Форли; те му се подчиняват като че ли е истински Папа. Ще бъде обесен със златна шапка... Анекдотът е колкото политически, толкова и религиозен. Няма други подробности в тази насока. Привържениците на реда твърдят, че бандитите нарушават божествените и човешките закони, но това е начин на изразяване.

пъпки и другите земни блага, и че ако били богати, нямало да бъдат в неговата войска за шест ливри месечно..."[1]

Подем на бандитизма

Каквото и да става, в края на 16 в. бандитизмът се засилва. В цяла Италия, мозайка от държави, бандитизмът се вихри с пълна сила; гонен от едно място, той се приютява другаде, появява се по-далеч, подсилен от връзките си с горите от една страна и същевременно обезсилван от непрекъснатата им враждебност. Мекати, този добър историк на 18 в., ни показва как Италия е залята към 1590 г. от разбойнически банди, които в разприте си често ползват фалшивата маска на гуелфи и гибелини[2]. Всичко това е подплатено от вечната драма на глада. Такива планински набези не са нищо друго освен rezzous – някогашните бесни спускания от непокорните планини в равнините на Мароко, богати на жито и добитък. Ето кое създава странна атмосфера в Италия в края на века. Гладът измъчва там цели области[3]; разбойниците се просмукват отвсякъде – от Сицилия до Алпите, от Тиренско до Адриатическо море; дълги поредици от грабежи, палежи, убийства и жестокости, подобни на тези от морското пиратство. Всички са отчаяни. Антонио Сера, неаполски икономист, признава през 1613 г., че в Неапол грабежите и убийствата изобилстват повече от всяка друга област на Италия[4]. Така е в Сицилия и в Папската държава, където в междуцарствията разбойниците се множат[5], тъй като покрайнините на Неапол и Романя им предлагат удобно поле за действие[6]. Една смесена тълпа от професионални убийци, селяни, благородници, избягали духовници и монаси, които не искат да се подчиняват на заповедите на Светия престол, преминават към действие... Ще си ги представим, че са редиците от каторжници, които Папската държава предоставя на Джан Андрея Дориа и с чиито списъци понякога разполагаме. В Сардиния и в Корсика броят на разбойниците е значителен. Затрудненията на Тоскана по време на управлението на Франческо (1574-1587) са тяхно дело[7]. През 1592-1593 г. Италия ще опита да се отърве от тези неудобни персонажи чрез всеобщо опрощение, при условие че те отидат в Далмация да служат на Венеция[8].

Но Италия не е единствената, която се бори срещу това зло. В Северна Африка, където прекъсвачите на пътища никога не са липсвали, разумните пътници (например търговците от Константинопол) се придвижват на групи; по-хитрите, казва Аедо, се придружават от марабути[9]. В Турция е пълно с крадци и разбойни-

---

[1] *Ambroise Paré*, Œuvres complètes, 1598, p. 1208.

[2] *G. Mecatti*, op. cit., II, p. 780. Борба на партиите в папската държава по времето на Пий V, *L. von Pastor*, op. cit., p. XV.

[3] Ibid., p. 782.

[4] Op. cit., p. 145.

[5] 28 mars 1592, Simancas E° 1093, f° 12; *G. Mecatti*, op. cit., II, p. 781 (1590).

[6] *G. Mecatti*, op. cit., II, p. 784 (1591); Amedeo Pellegrini, Relazioni inedite di ambasciatori lucchesi alla corte di Roma, sec. XVI-XVII, Rome, 1901: през 1591 г. настъпление на бандитизма в съседство с границата между Рим и Неапол; безполезни репресивни мерки.

[7] *H. Wätjen*, op. cit., p. 35.

[8] *G. Mecatti*, op. cit., II, p. 786-787.

[9] Op. cit., p. 32.

ци. Според Таверние[1], през 17 в. „цяла Турция е пълна с крадци, които се движат на големи банди и причакват търговците по пътищата". Още през 16 в. в Молдова и Влахия амбулантните търговци, за да се отбраняват, образуват дълги конвои от каруци и лагеруват на групи, обозначени отдалеч с големи огньове[2]. Така че търговецът, скрит зад балите със стока, е еднакво уязвим както на сушата, така и на кръглите кораби в морето.

Никоя страна не предлага по-добра картина за подема на бандитизма през последните години на века и първите години на седемнадесетото столетие от Испания, която след смъртта на стария крал в Ескориал ще почувства този изумителен възход на лукса и веселието, на изкуството и разума, какъвто е Златният век в този нов град, който се развива много бързо. Мадрид, градът на Веласкес и Лопе де Вега, двойственият град на богатите, които са много богати и на бедняците, които са много бедни. Заспали просяци по ъглите на площадите с увити в наметала тела, които господарите прескачат, за да влязат в дворците си; serenos (нощни пазачи – бел. пр.), които бдят пред вратите на богаташите; един тревожен свят на развратници, капитани, изгладнели слуги, играчи с кирливи карти, чевръсти в обирането на жертвите си момичета, забравили да се върнат в университета студенти китаристи: пъстър свят, който цяла Испания храни и който на сутринта превземат селяните и селянките от близките села, дошли да продават хляб... През по-голямата част от царуването на Благоразумния крал, като изключим тежкото положение на Гранада и английските атаки на пристанищата, страната познава мира и спокойствието, за които чужденците често ѝ завиждат. Що се отнася до бандитите, те са многобройни само в Източните Пиренеи, свързани с дребното каталонско дворянство и близката Франция. Но с последните години на царуването бандитизмът се засилва в целия полуостров. Бандитите са по пътя за Бадахос, а това има връзка с кампанията срещу Португалия през 1580 г.[3] Във Валенсия свирепи разпри противопоставят до смърт големите феодални семейства. През 1577 г. опасността е толкова подчертана, че става предмет на нова real pragmatica[4] (кралски закон – бел. пр.).

Какво могат да постигнат мерките тук, както и другаде? Макар и неефикасни, пак се налага да бъдат прилагани. През 1599 г., 1603 г. и 1605 г.[5] се издават нови прагматики срещу bandolers de les viles (на кралството) que van divagant per le present regne amb armes prohibides pertubant la quietud de aquell (бандитите от градовете на кралството, които се скитат из него, са забранено оръжие, смущавайки неговото спокойствие – бел. пр.). Проблемът със „злосторниците"[6] е на дневен ред дори в навечерието на мащабното експулсиране на мориските през 1609-1614 г., което ще осигури толкова голям простор за действие на първите[7]. Корупцията на дребните чиновници се намесва и ето ги сдушени с разбойниците[8].

---

[1] *J. B. Tavernier*, op. cit., I, p. 2.
[2] *Angelescu*, op. cit., I, p. 331.
[3] 11 oct. 1580, CODOIN XXXIII, p. 136.
[4] B. N., Paris, Esp. 60, f° 112 v° à 123 v° (s.d.), 1577.
[5] Ibid., f° 350 à 359.
[6] Malhechores de Valencia, 1607-1609, Simancas E° 2025.
[7] A.d.S., Venise, Senato Dispacci Spagna, П. Приули до дожа, Мадрид, 21 окт. 1610 г.
[8] *Jacob van Klaveren*, op. cit., p. 54, note 16.

Робите

Една последна черта ще отличава средиземноморските общества: независимо от модерността си, те ще останат робовладелски както на Запад, така и на Изток. Това е странна преданост към миналото, може би белег на известен лукс, тъй като робът струва скъпо, има своите потребности и се оказва конкурент на бедните и нещастните дори в Истанбул. Липсата на работна ръка и експлоатацията на мините и тръстиковите плантации ще направи в Новия свят възможно съществуването на робовладението в античния му вариант – този коренен и всеобхватен обрат назад. Във всеки случай изчезналото на практика робовладение в Северна Европа и Франция оцелява в Средиземноморския Запад[1], в Италия и Испания под формата на доста жизнено домашно робовладение. Постановленията на Консулата на Бургос от 1572 г. определят условията за осигуряването на черни роби, транспортирани в Новия свят, но и в Португалия, и a estos Reynos, тоест в Испания[2]. Гузман, забавният герой на служба у една дама, чиито съпруг е в Индиите, се влюбва за срам и резил в една бяла робиня на същата тази дама – una esclava blanca que yo, mucho tiempo, crei ser libre[3] (една бяла робиня, която доста време смятах за свободна – бел. пр.). Във Валядолид, все още столица на Кастилия към 1555 г., в богатите домове още служат роби „добре хранени с остатъците на кухнята" и освобождавани често със завещанието на своите господари[4]. През 1539 г. в Русийон един турчин без господар, а отгоре на това и крадец, е заловен и продаден като роб на един нотариус[5]. В Италия редица актове сочат оцеляването на домашното робовладение – главно в Южна Италия, но и другаде. В Неапол нотариалните актове[6] отбелязват продажбата на роби (обикновено по тридесет и пет дуката „парчето" през първата половина на 16 в. ; подобни отбелязвания във венецианските нотариални регистри[7], а също и в кореспонденциите на Гонзага, купувачи на негърчета[8] за забавление, несъмнено за техния двор. В Ливорно пристанищните регистри отбелязват от време на време пристигането на кораб с няколко черни роби[9].

Цялата тази непрекъсната търговия се извършва легално само в изключителни случаи: така завземането на Триполи през 1510 г.[10] хвърля на сицилианския пазар толкова роби, че те се продават на ниски цени – от 3 до 25 дуката парчето, а с това и понантинските галери подновяват гребците си. През 1549 г., и той не

---

[1] *Georg Friederici*, op. cit., p. 307. Какво би направил Санчо Панса с чернокожите васали? Би ги продал. Относно домашните слуги: *R. Livi*, La schiavitù domestica nei tempi di mezzo e nei moderni Padoue, 1928. Спиращата се на 15 в. вещa книга на *Charles Verlinden*, L'esclavage dans l'Europe médiévale. I, Péninsule ibérique, France, 1955. Черните роби - домашна прислуга в Гранада, *Luis de Cabrera*, op. cit., I, p. 279; в Гибралтар, Saco..., p. 51, 77, 79. Във Франция робството изчезва през 13 в., *Pardessus*, op cit., V, p. 260; *Gaston Zeller*, Les institutions de la France, 1948, p. 22; Робите се продават като стока в Сицилия. *Pardessus*, op. cit., V, p. 437.

[2] *E. Garcia de Quevedo*, Ordenanzas del Consulado de Burgos, 1905, p. 206, note.

[3] Op. cit., II, III, VII, p. 450.

[4] *Villalón*, Viaje de Turquia, 1555, p. 78.

[5] Archives Départementales Pyrénées Orientales, B. 376 „por esser latru e sens amo".

[6] A.d.S., Naples, Notai, Sezione Giustizia, 51, f° 5 (чернокож роб за 36 дуката, 1520 г.); f° 244 (35 дуката за чернокожа робиня, 1521 г.).

[7] *Alberto Tenenti*, „Gli schiavi di Venezia alla fine del Cinquecento", in: Rivista storica italiana, 1955.

[8] A.d.S., Mantoue, E. Venezia, 16 юни 1499 г.

[9] A.d.S., Florence, Mediceo 2080.

[10] *Sanuto*, op. cit., XI, col. 468, Palerme, 3 септ. 1510 г.

е единственият, Великият херцог на Тоскана изпраща агент в Сеня да купи турски роби или „морлаци“[1]. Робовладението е реалност в средиземноморското общество, присъства успоредно с беднячеството, независимо от силното движение на съчувствие и християнско милосърдие, което ще се засили в края на века. Във всеки случай то не е присъщо на Атлантика и на Новия свят.

Какво е заключението?

Бавен, мощен и дълбочинен процес постепенно деформира и трансформира средиземноморските общества от 1550 до 1600 г., завършвайки едно дълго съзидание. Общото и нарастващо недоволство не се изразява чрез явни въстания; то не променя социалния пейзаж. И това безспорно е драма със социален характер. След точното изследване на Жан Делюмо относно Рим и римската Кампаня през 16 в., което има предимството да използва множеството малки avvisi (съобщения – бел. пр.) на „журналистите“, fogliottanti, от Вечния град и последните съмнения, ако са ни останали такива, биха изчезнали. Да се върнем отново към тези въпроси би означавало да повторим нашите констатации. Няма съмнение, че всичко върви към поляризация между богато и силно дворянство, реконституирано в мощни фамилии, ползващи обширни недвижими имоти и все по-голяма мизерстваща маса от бедняци, „гъсеници или бръмбари“, човешки насекоми, за съжаление в твърде големи количества. Едно cracking (пропукване – бел. пр.) разцепва на две старите общества и дълбае там пропасти. Нищо няма да ги запълни, дори, нека пак да повторим, удивителното католическо милосърдие от края на века. В Англия, Франция, в Италия, в Испания и в ислямския свят всичко е разядено от тази драма, чиито незаздравяващи рани 17 в. ще отвори. Постепенно всичко е засегнато от злото: държавите както и обществата, обществата както и цивилизациите. Тази криза поставя своя отпечатък върху живота на хората. Ако богатите се развращават и се смесват с тълпата, която ненавиждат, то е защото животът има два близки бряга: от една страна богаташките къщи, препълнени със слуги, от друга – мошеничество, черни пазари, кражби, разврат, авантюризъм и най-вече мизерия... Тъй както най-чистото и възвишено религиозно чувство съжителства с най-чудовищните низост и диващина. Странни, удивителни противоречия на „барока“, провикнаха се някои. Не на барока, а на обществото, което го поддържа и което той зле прикрива. Каква мъка е да се живее в лоното на тези общества!

Дали заключението от всичко това е, че за пореден път морето е пренебрегнало ролята си на разпределител на благата, услугите, богатствата, дори и на удоволствието от живота? Че е дошъл краят на старата слава и просперитет, че морските народи черпят последните си резерви, което е напълно възможно? Или пък – един постоянен въпрос, задаван в нашите изследвания – дали това е така, защото целият свят, в това число и Средиземноморието, се впуска към този странен отлив на живота, какъвто рано или късно ще стане 17 в.? Дали има и може ли да има право Франсоа Симиан[2]?

---

[1] A.d.S., Florence, Mediceo 2077, f° 34, 9 април 1549 г.

[2] *François Simiand*, 1873-1935, философ, социолог, икономист, историк беше духовният наставник на френските историци, един от големите ръководители, редом с Марсел Мос, на обществените науки в своята страна. Основните му трудове са: Cours d'йconomie politique, 3 vol., 1928-1930; Le salaire, l'йvolution sociale et la monnaie, 3 vol., 1932; Recherches anciennes et nouvelles sur le mouvement gйnйral des prix du XVIe au XIXe siecle, 1932; Les fluctuations йconomiques a longue pйriode et la crise mondiale, 1932.

6

ЦИВИЛИЗАЦИИТЕ

Цивилизациите са най-сложните и противоречиви герои на Средиземномо рието. Едва им признаят дадено качество и ето че им се приписва вече противо положното. Цивилизациите са сърдечни, либерални, но едновременно с това невъзприемчиви и необщителни. Те приемат другите при себе си, но и ги посеща ват; те са миролюбиви, но и не по-малко войнолюбиви; с учудваща устойчивост, те същевременно са мобилни, игриви, раздвижвани от приливи и вихрушки; жи вотът им е напълно подчинен на едно абсурдно „брауново" движение. По същия начин дюните са здраво свързани с неравностите на терена: песъчинките отиват, връщат се, отлитат и се натрупват в зависимост от волята на вятъра, но като съвкупност от безброй движения, дюната си остава на място.

Заслугата на ескизите на Марсел Мос[1] безспорно е в това, че върна на цивилизациите техните качества движение и активно излъчване. Може би той не подчертава достатъчно, както би ни се искало, тяхната трайност. Дали това, което се променя и движи в битието на цивилизациите, е най-доброто и цялостта на самия живот? Разбира се, че не. Те обединяват структура и конюнктура, миг и трайност и дори дълготрайност. Една цивилизация не може да въздейства осезаемо върху друга нито с осъзната или не бруталност за това, което върши, нито с леност, която се осланя на случайността и благоволението на историята, нито с щедро раздавани и ненаситно поглъщани знания. За основното залогът винаги е направен предварително. Северна Африка не „предава" Запада през март 962 г.[2], а още в средата на 8 в.[3], дори преди раждането на Христос, със създаването на Картаген – рожба на Изтока.

1. Мобилност и стабилност на цивилизациите

Движението и неподвижността се допълват и се обясняват взаимно. Няма никаква опасност да сгрешим, ако се докоснем до тях по единия или по другия начин, или чрез явно най-абсурдния – многобройните и незначителни

[1] „Civilisation, éléments et formes", in: Première Semaine Internationale de Synthèse, Paris, 1929, p. 81-108.

[2] Думата „измяна" е заета от лекция на Люсиен Февр в Университета на Буенос Айрес, октомври 1937 г.

[3] *Charles-André Julien*, Histoire de l'Afrique du Nord, 1931, p. 20.

събития и любопитни факти, чрез които първоначално се проявява всяка цивилизация.

Поуката от любопитните факти

Тези дребни факти разкриват[1] много по-добре от другите разкази живота на хората от Средиземноморието – лъкатушещ, люшкан на всички посоки от ветровете на авантюрите. Един рагузки капитан на своя кораб някъде в Средиземно море през 1598 г., изслушва поверителните слова на един генуезки пътник от Санта Маргерита, изпълнител на завещанието на богат рагузец починал в Потоси, който го натоварва да открие наследниците му в Мецо – островче на ширините на Рагуза, родина на нейните моряци и капитани за далечно плаване. И невъзможното става: започва дирене и наследниците са открити[2]. По-малко ни е известно за друг рагузец, Блаз Франческо Коник, установил се в Перу и от когото се интересува Венеция, тъй като в края на 1611 г.[3] той притежава половината от кораба „Санта Мария дел Розарио е куатроки", присвоен насилствено от Синьорията. Друг любопитен факт: пак в Рагуза започва процедура по установяване на смърт. Починалият, капитан на кораб, изчезнал с Армадата, която Филип II хвърля през 1596 г. срещу Англия. В съдебното досие се намира писмо, писано от починалия до съпругата му преди отплаването. То носи дата 15 октомври и е истинско завещание: „Днес тръгваме за Ирландия. Господ знае какво ще се случи..." И той няма да се завърне[4]. Друг инцидент, но в Генуа: на 8 юни 1601 г. Pompeus Vassalus quondam Jacobi (Помпей, бивш роб на Якобо – бел. пр.), латинизиран по гражданско състояние поради обстоятелствата, свидетелства пред височайшия Magistrato del Riscatto dei Schiavi (магистрат по откупването на роби – бел. пр.) по повод на предполагаемата смърт на Матео Форте от Портофино. „Бидейки в Египет миналата година, казва той, от месец май до 11 септември, аз питах там различни хора, дали Матео Форте, бивш роб от галерите на „баюла" на Александрия е жив... Тъй като гореспоменатият Матео притежава къща близо до моята и исках да я купя." Но „всички, които го познаваха, ми казаха, че е умрял месеци по-рано, а там имаше роби от Рапало, които го познаваха"[5].

Това е любопитен факт – толкова банален, колкото и авантюрата на един генуезец от Болиаско, Джеронимо Камподимельо, пленник в Алжир. През 1598 г. той е около петдесетгодишен, но не се уточнява датата, на която е бил пленен, нито името на стария му собственик в Алжир, който му завещава магазина си преди да умре. Междувременно го забелязали по улиците vestito de Turcho (облечен като турчин – бел. пр.). Един твърди, че се е оженил за мюсюлманка. „Мисля, че се е отрекъл от вярата си и няма да поиска да се върне вече"[6]: завър-

[1] Откриваме ги във всички документни поредици и специално в Рагуза, Diversa di Cancellaria et Diversa de Foris; в Генуа, Magistrato del Riscatto dei Schiavi; във Венеция, Quarantia Criminale...

[2] A. de Raguse, Diversa de Foris, VII, f° 62 à 66, oct. 1598.

[3] A.d.S., Venise, Dispacci Senato Spagna, Приули до дожа, Мадрид, 3 декември 1611 г.

[4] Archives de Raguse, Diversa de Foris, V, f°s 152 v° et 153, Lisbonne, 15 oct. 1596.

[5] 8 юни 1601 г., A.d.S.,Gênes, Atti 659.

[6] Ibid., Atti 659.

шек на една често повтаряща се история. Всъщност, според твърденията на един тогавашен съвременник[1], християните масово преминават към турците и към исляма. Големите цивилизации – или силните управления – се противопоставят, борят се и откупват блудните си чада; обикновено индивидите по-лесно се приобщават. Постепенно и по-късно за тях ще се създаде определен статут. През 16 в. те дори не губят гражданските си права. Така например виждаме един ренегат в Тунис, който разполага с наследството си в полза на своя брат в Сиракуза[2]. През 1568 г. виждаме дори някой си Фрай Луис де Сандовал[3] да подема инициативата за спасителна акция при християнските владетели в Средиземноморието: да бъде предложено опрощение на тези заблудени хора и така да се тури край на безкрайните злини, които те причиняват на християнския свят. Междувременно всеки ренегат може да се връща у дома безнаказано като венецианецът Габриеле Дзукато, пленен от завоевателите на Кипър през 1572 г. и превърнат в роб, и който, завръщайки се във Венеция тридесет и пет години по-късно, през 1607 г., и към sanctissima fede (светлейшата вяра – бел. пр.), моли за място на търговски посредник, на sansaro – молба, посрещната благосклонно от Cinque Savii, предвид неговата бедност и познанията му по гръцки, арабски и турски, „на които дори пише"; и всичко това si feci turco (въпреки че е станал турчин – бел. пр.)[4].

Във всеки случай двете враждебни и съседни големи цивилизации непрестанно си сътрудничат в зависимост от обстоятелствата. По време на неуспешната атака на алжирците срещу Гибралтар през 1540 г. двадесет и четирима християни се оказват в ръцете на пиратите. По правило, след преминаване на опасността положението се обсъжда, сключва се един вид примирие и започват преговори. Тогава алжирските кораби влизат в пристанището, моряците им слизат на сушата, разхождат се из града, намират познати – бивши пленници или господари – после отиват да се нахранят в кръчмите, bodegones. Същевременно цивилното население помага за пренасянето на бъчви със сладка вода за снабдяването на техния флот[5]. Обмяна на добронамерени жестове, фамилиарности, колебаем се да кажем „побратимяване", както по времето на окопите... Който иска, нека си мисли, че между двете религии има плътна стена. Хората отиват, връщат се безразлични към границите на държавите или убежденията. Налице са нуждите от навигация и търговия, рисковете на пиратството и войната, съучастието или измяната на обстоятелствата. От което следват множество приключения като това на Мелек Яса, рагузец, преминал към исляма, когото откриваме в Индиите в началото на 16 в., натоварен (той ще заема този пост дълги години) да защитава Диу от португалците[6]. Или това на трима испанци, които през 1581 г. се качват в

[1] *H. Porsius*, Brève histoire, Arsenal 8° H 17458, цитиран от *J. Atkinson*, op. cit., p. 244.

[2] 25 септ. 1595 г., *P. Grandchamp*, op. cit., I, p. 73. Вж. фиктивната история на бащата на Гузман де Алфараче, *M. Aleman*, op. cit., I, 1, p. 8-9.

[3] A.d.S., Florence, Mediceo 5037, f° 124, Фраи Луис де Сандовал до ерцхерцога на Тоскана, Севилия, 1 август 1568 г.

[4] A.d.S., Venise, Cinque Savii, Riposte, 142 f°s 9 v° et 10, 25 mai 1607.

[5] Saco, op. cit., p. 101.

[6] *V. L. Mazuranic*, art. cit., резюме от *Zontar*, art. cit., p. 369. Вж. също и заплетената история на ренегата, 10 nov. 1571, *L. Serrano*, op. cit., IV, p. 514-515.

Дервент, на Каспийско море, на идващото от Астрахан малко английско корабче, което „Московската компания" наема на всеки две-три години. Несъмнено тези трима са ренегати, испанци дезертьори от турската армия, заловени в Ла Гулет седем години по-рано[1]. Кой не би мечтал за тяхната авантюра? Или за абсолютно сходната история: през 1586 г. английският кораб „Херкулес" връщал в Турция двадесет турци, които Дрейк освободил в Западните Индии – подробност, предоставена ни единствено поради случайното споменаване на това пътуване на платнохода в Леванта[2].

Същите приключения в началото на 17 в.: през 1608 г. някой си Франсишку Жуляу (сега покръстен, а някога, когато бил пленен, командвал турски галери на ширините на Мелинда) е все още затворен в замъка С. Жуляу да Бара в Лисабон[3]. Междувременно през 1611 г. персийците приемат в редиците на турската войска на великия везир Мурад паша трима французи и един германец, дошли Господ знае как, във всеки случай през Константинопол и един грък, родом от Кипър – всички пощадени от победителя и после приютени от отците капуцини от Исфахан[4].

Последният пример от края на 17 в. е участта на един гръцки авантюрист, Константин Фолкон, родом от Кефалония, представящ се за син на благороден венецианец и който става фаворит на краля на Сиам: „всичко минава през ръцете му..."[5]

Как пътуват културните ценности

Пътувания на хора; пътувания и на културни ценности както най-обичайни, така и най-неочаквани. Те непрестанно се движат заедно с пътниците. Донесени тук от едни в дадена година, взети от други през следващата или век по-късно, те непрестанно са пренасяни, изоставяни и отново вземани, често от невежи хора. Първите печатници в Дунавските земи, предназначени да възпроизвеждат религиозните книги на православните, са доставени от черногорски търговци от Венеция или от венецианските владения в началото на 16 в.[6] Изгонените от Испания през 1492 г. евреи организират в Солун и в Константинопол търговия с всичко това, което липсва там. Тоест те отварят магазини за кинкалерия[7], инсталират първите печатници с латински, гръцки и еврейски букви (трябва да се изчака 18 в.[8], за да се видят първите печатници с арабски букви); въвеждат тъкачество на вълна[9] и на брокат, и както се твърди, конструират първите подвижни лафети[10] – лафети, които снабдяват армията на Сюлейман Великолепни с полска артиле-

[1] *R. Hakluyt*, op. cit., II, p. 282.
[2] Ibid., II, p. 282 285.
[3] Boletin de Filmoteca Ultramarina Portuguesa, n° 16, p. 692, Madrid, 8 mai 1608.
[4] B. M. Royal, 14 A XXIII, f° 14 v° et sq.
[5] *Abbé Prévost*, Histoire générale des voyages, IX, p. 135-6, според пътешествието на Ташар (1685 г.).
[6] *N. Iorga*, Ospiti Romeni..., p. 24.
[7] *Belon du Mans*, op. cit., p. 182.
[8] Annuaire statistique du monde musulman, 1923, p. 21, Мюсюлмански свещеници, които се препитават с препис на ръкописи, *Belon du Mans*, op. cit., p. 194.
[9] Вж. кн. I, стр. 425.
[10] *J. W. Zinkeisen*, op. cit., III, p. 266.

рия, една от причините за неговия успех. И вероятно лафетите на артилерията на Шарл VIII в Италия (1494 г.) послужват за модел[1]...

Но преобладаващата част от културния трансфер се извършва без да са известени имената на преносителите. Те са толкова много, едните – бързи, другите – бавни, и поемат в толкова посоки, че никой не може да се ориентира в тази огромна сточна гара, където нищо не остава на мястото си. При един разпознат багаж мнозина други ни се изплъзват; липсват адреси и етикети, и често ту съдържанието, ту опаковката... По-лесно е, когато всичко може да си отиде на мястото, когато става дума за творби на изкуството; за сводовете на катедралата в Байо[2]; за каталанска картина, открита в Синай[3]; за изделия от ковано желязо от Барселона, идентифицирани в Египет или за любопитни картини с италиански или германски внушения, които се изработват през 16 в. в манастирите на Атон. Може би и когато става дума за онези осезаеми неща, каквито са думите от езика или от географията: проверката е възможна, ако не и сигурна. Но когато се касае за идеите, чувствата, техниките, всякакви грешки са възможни. Можем ли да си представим, че испанският мистицизъм от 16 в. произхожда чрез различни предполагаеми посредничества от мюсюлманския суфизъм и от този на тревожния ум на Раймундо Лулио[4]? Можем ли да твърдим, че римата идва на Запад от мюсюлманските поети на Испания[5]? Че рицарските песни са заимствани от исляма (което е вероятно)? Нека не се предоверяваме на тези, които са прекалено сигурни в наследството (например арабското наследство на нашите трубадури)[6] или на тези, които като реакция отричат единодушно заемките между цивилизациите, докато в Средиземноморието всичко се обменя – хората, идеите, начина на живот, вярванията, любовното изкуство...

Люсиен Февр[7] се забавлява като си представя как би се удивлявал Херодот от флората, която според нас е характерна за страните от Средиземноморието, ако днес повтореше своето пътешествие: портокалови, лимонови и мандаринови дървета, внесени от Далечния изток от арабите; кактуси, дошли от Америка; евкалипти, произхождащи от Австралия (те превзели цялото пространство между Португалия и Сирия и авиаторите казват, че днес разпознават Крит по евкалиптовите му дървета); кипариси от Персия; домати може би от Перу; чушки от Гвиана; царевица от Мексико; „арабското благо" – оризът; прасковата – „тази китайска планинка, станала иранка" или фасулът, картофите или смокините от

[1] Ibid., note 2.

[2] Съобщение на Марсел Обер от Академията за писменост и литература, 1943 г.

[3] *Conyat Barthoux*, Une peinture catalane du XVe siècle trouvée au monastère du Sinaï.

[4] Или по други пътища. Вижте паралела между Ибн Абад и св. Жан дьо ла Кроа. *Asin Palacio*. „Un précurseur hispano-musulman de San Juan de la Cruz", in: Al Andalous, 1933; *J. Baruzi*, Problèmes d'histoire des religions, p. 111 et sq. Но съмнението остава: приемственост, паралелност или чисто съвпадение?... *J. Berque*, „Un mystique...", art. cit., p. 759, note 1.

[5] *Abbé Massieu*, Histoire de la Poésie françoise avec une défense de la Poësie, 1739, c.r. dans le Journal de Trévoux, fév. et mars 1740, pp. 277-314, 442-476. *Viardot*, op. cit., II, p. 191-193. A. Gonzalez Palencia, „Precedentes islamicos de la leyenda de Garin", in: *Al Andalous*, I, 1933. *Maxime Rodinson*, „Dante et l'Islam d'après des travaux récents", in: Revue de l'histoire des religions, oct.-décembre 1951.

[6] J. Sauvaget, Introduction, p. 186; в обратен смисъл, R. Konetzke, op. cit., p. 64.

[7] „Patate et pomme de terre", in: Ann. d'hist. soc., януари 1940 г., II, p. 29 et sq; статия, препечатана в: Pour une histoire à part entière, Paris, 1962, pp. 643-645.

Берберия; или тютюнът... Списъкът не е нито пълен, нито окончателен. Може да се напише цяла глава за миграцията на памуковия храст, произхождащ от Египет[1] и който в крайна сметка тръгва оттам, за да пътува по морето. Добре дошло би било едно изследване, което да опише пристигането на царевицата през 16 в. – тази американка, в която Инясио де Асо напразно искаше да види през 18 в. растение с двоен произход, дошло навярно от Новия свят, но и от Източните Индии през 12 в. и то благодарение на арабите[2]. Кафееното дърво е в Египет от 1550 г.; що се отнася до кафето, то пристига в Ориента в средата на 15 в.: някои африкански племена ядат препечените му зърна. Като питие то е познато в Египет и Сирия от онова време. В Арабия през 1556 г. използването му в Мека е забранено: то е питие на дервишите. Към 1550 г. то достига Константинопол. Венецианците ще го внесат в Италия през 1580 г.; в Англия ще бъде между 1640 и 1660 г.; във Франция то ще се появи първо в Марсилия през 1646 г., после – в двора през 1670 г.[3] Що се отнася до тютюна, той пристига от Санто Доминго в Испания и през Португалия „превъзходната никотинова трева" достигнала Франция[4] през 1559 г., може би дори през 1556 г. с Теве. През 1561 г. Нико изпраща от Лисабон на Катерина ди Медичи тютюнев прах, за да преодолее тя своята мигрена[5]. Ценното растение бързо прекосява средиземноморското пространство; към 1605 г. то достига Индия[6]; често е забранявано в мюсюлманските страни, но през 1664 г. Таверние вижда самия софи да пуши лула[7]... Списъкът на тези забавни факти може да бъде продължен: платанът се появява в Италия от Мала Азия през 16 в.[8]; оризовото растение се хваща също през 16 в. в областта на Ница и по протежение на провансалските крайбрежия[9]; наричаната у нас (във Франция – бел. пр.) „римска" маруля е донесена във Франция от един пътешественик на име Рабле; а именно Бюзбек, чиито писма толкова често цитирам, донася от Адрианопол първите люляци, които с помощта на вятъра изпълват цялото поле на Виена. Но какво би допринесло това изреждане за най-съществено? А най-съществено е широтата и размахът на средиземноморското размесване. То е още по-богато с последствия поради това, че в тези смесени зони по принцип групите от цивилизации са по-многобройни. На едно място те са лесно различими с обмените и заимстванията през различни по времетраене периоди. Другаде се смесват с невероятните тълпи, за които ни напомнят пристанищата на Ориен-

[1] A. Philippson, op. cit., p. 110.

Ibid., p. 110.

[3] J. Kulischer, op. cit., II, p. 26-27. Относно кафето, изобилието от литература се въздържа от всякаква статистика. Хронологията остава възможно най-несигурна. A. Franklin. Le café, le thé, le chocolat, 1893; William H. Ukers, All about Coffee, New York, 1922; Jean Leclant, „Le café et les cafés de Paris (1644 1693)" in: Annales E.S.C., 1951; Günther Schiedlausky, Tee, Kaffee, Schokolade, ihr Eintritt in die europaische Gesellschaft, 1961.

[4] Olivier de Serres, Le Théatre d'Agriculture, Lyon, 1675, p. 557, 783, 839; Otto Maull, Geographie der Kulturlandschaft, Berlin, Leipzig, 1932, p. 23.

[5] Според изследванията на един учен от Шарант, Робер Годен.

Otto Maull, вж. бел. за него по-горе.

[7] Op. cit., I, p. 451.

[8] Рабле до Жан дю Беле, Лион, 31 август 1534 г., unicam platanum vidimus ad speculum Dianae Aricinae.

[9] Quiqueran de Beaujeu, op. cit., p. 329.

та, описани от нашите романтици: пресечна точка на всички раси, религии, всякакъв вид хора, цялото разнообразие от прически, моди, кухни и нрави, които може да побере средиземноморският свят.

В своето „Пътуване до Константинопол" Теофил Готие описва подробно при всяко свое спиране цялата картина на този маскарад. Споделяме неговото удоволствие, после се улавяме, че прескачаме неизбежното описание: то винаги е едно и също. Навсякъде едни и същи гърци, арменци, албанци, левантинци, евреи, турци и италианци... Гледайки тази жива, макар и не толкова живописна картина на пристанищните квартали на Генуа, Алжир, Марсилия, Барселона или на Александрия, имаме чувството за видима стабилност на цивилизациите. Но нищо по-лесно от това да сгрешим, когато поискаме да разплетем това кълбо. Историците мислеха, че сарабандата е стара даденост при испанските танци; те забелязват, че тя се появява по времето на Сервантес[1]. Те си представяха лове нето на тон като специфична дейност на генуезките рибари, на неаполитанците, марсилците или на рибарите от нос Корсика, а всъщност арабите практикуват този улов и го предават към 10 в.[2] Накратко, историците са почти готови да последват Габриел Одизио[3] и да сметнат, че истинската средиземноморска раса е тази, която населява пъстрите и космополитни пристанища: Венеция, Алжир, Ливорно, Марсилия, Солун, Александрия, Барселона, Константинопол, ако цитираме само големите. Раса, която ги обединява в едно. Но не е ли това абсурдно? Смесването предполага разнообразие в съставките. Пъстротата доказва, че не всичко се е претопило в единна маса, че са останали отделни съставки, които откриваме изолирани и различими когато се отдалечим от големите центрове, където те лесно се преплитат.

Влияния и отказ от заимстване

Истински жизнеспособни са онези цивилизации, които са способни да изнасят ценностите си далеч, да влияят. Цивилизация, която не би изнасяла хора, начин на мислене или на живот, е немислима. Съществувала е арабска цивилизация: известни са ни значението, а после и залезът ѝ. Съществувала е гръцка цивилизация, тя поне запазва съществуването си. През 16 в. съществува латинска цивилизация (не казвам само християнска), най-устойчива от всички цивилизации, борещи се с морето: влиятелна, тя напредва в средиземноморското пространство и оттам към вътрешността на Европа, към Атлантика и иберийските Ultramar (задморски страни, колонии – бел. пр.). Това влияние, датиращо от векове, е и на корабостроенето, което италианците, изкусни в този занаят, отишли да предават от Португалия чак до Балтика; това на копринарството, чиито пазители и разпространители са италианците; на счетоводните прийоми, които венецианци, генуезци и флорентинци, тези вечни търговци, усъвършенствали доста преди северняците. Това влияние е и силният отзвук от Ренесанса, рожба на Италия и Средиземноморието, и чиито етапи могат да се проследят в цяла Европа.

---

[1] El celoso extremeño, Novelas ejemplares, II, p. 25.

[2] R. Lacoste, La colonisation maritime en Algérie, Paris, 1931, p. 113.

[3] Jeunesse de la Méditerranée, 1935, p. 10, 15, 20...; Le sel de la mer, op. cit., p. 118.

Да съществува за една цивилизация означава тя да е способна едновременно да дава, да получава и да заимства. Да заимства – трудно начинание – е способен само онзи, който е заимствал полезното и си служи с него, тъй както майсторът с полученото сечиво. Една от най-важните заемки на средиземноморската цивилизация със сигурност е книгопечатането, което германските майстори въвели в Италия, Испания, Португалия и чак до Гоа.

Но значимата цивилизация се познава и по това, че понякога отказва да заимства, че се противопоставя на някои установени норми; по това, че избира сред онова, което ѝ предлагат разменящите и често биха ѝ наложили, ако тя не внимаваше или по-просто, ако нямаше съответствие между намеренията и желанията. Само утопистите (през 16 в. има прекрасни такива – Гийом Постел например) могат да мечтаят да слеят религиите: те са наи-личностното, най-устойчивото в съвкупността от ценности и мощ на системата, каквато е цивилизацията. Възможно е те частично да се смесят, да си обменят дадена идея, в краен случай някоя догма или обряд; а оттам до сливането им пътят е дълъг.

Отказ от заимстване? 16 в. ни предоставя ярки примери. След Стогодишната война католицизмът понася прилива на бурни религиозни вълни. Под тежестта им той рухва като пречупено дърво. На Север Реформацията се разпростира в Германия, в Полша, Унгария, в скандинавските страни, Англия и Шотландия. На Юг процъфтява Католическата контрареформация, ако си послужим с традиционното название и много скоро – цивилизацията, която някои наричат барок.

Несъмнено винаги са съществували един Север и едно Средиземноморие. Два здраво свързани свята, но различаващи се по цвета на своите небеса, по специфичните си сърца и в религиозно отношение – по своите души. Защото в Средиземноморието религиозното чувство се изразява по особен начин, който и до днес все още шокира северняка, тъй както е шокирал Монтен[1] в Италия или посланика Сен Гуар[2] в Испания и както първоначално шокира цяла Западна Европа, когато е пренесен там от йезуитите и капуцините – тези йезуити на бедните. Дори в една толкова католическа страна като Франш-Конте, процесиите на каещите се и новите благочестиви дела – онова, което в южняшкото благочестие било чувствено, драматично или крайно според френския вкус, скандализира мнозина уравновесени, разумни и мислещи хора[3].

Все пак протестантството осъществява няколко мощни настъпления чак до Австрийските Алпи[4], Централния масив, Френските Алпи и Беарнските Пиренеи. Но в крайна сметка навсякъде по границите на Средиземноморието то ще пропадне. След колебанието и устремите, които правят още по-категорично отхвърлянето ѝ, латинският свят отговаря отрицателно на Реформацията „отвъд планините". Ако някои лутерански или по-късно калвинистки идеи спечелват привърженици в Испания и Италия, те изобщо заинтересуват само изолирани или ограничени групи. И почти винаги това засяга хора, които живеят дълго време в чужбина: духовници, студенти, книжари, занаятчии и търговци, които

---

[1] Voyage en Italie, op. cit., p. 127-128.

[2] Sources inédites... du Maroc, France, I, p. 322, Сен-Гуар до Шарл IX, Мадрид, 14 април 1572 г.

[3] Бележка от Люсиен Февр.

[4] G. Turba, op. cit., 1, 3, 12 януари 1562 г.

донасят скрити в своите бали със стока забранени книги или още (Марсел Батайон го показа в своя „Еразъм и Испания") хора, които пускат корена на своята вяра в собствена почва, до която не допускат никого и която в Испания разорават привържениците на Еразъм, а в Италия – тези на Валдес.

Дали неуспехът на Реформацията на юг от Пиренеите и Алпите е въпрос на управление, както често се е твърдяло и на добре организиран натиск? Никой няма да подцени действието на систематичните и дълго провеждани гонения. Примерът на Холандия, католицизирана повторно благодарение на суровите мерки на херцог д'Алба и неговите последователи, би ни предпазил от подобна заблуда. Но нека не надценяваме и значението на испанските и италианските „ереси"; наистина не бихме могли да ги сравним с мощните северни движения. Ако се спрем само на тази разлика, протестантството в Средиземноморието въобще не е засегнало масите. То е временно явление сред елита и често тази Реформация се извършва вътре в самата Църква. Нито привържениците на Еразъм в Испания, нито малката група на валдезианците от Неапол, не се стреми към разкол – не повече отколкото във Франция групата на Маргьорит дьо Навар.

Ако Италианската реформация, както твърди Еманюел Родоканаши, „не е истински религиозен бунт"; ако тя остава „скромна, съзерцателна, абсолютно не агресивна спрямо папството"; ако тя е враг на насилието[1], то е, защото тя е много повече християнско обновление, отколкото една реформа. В този случай думата „реформация" не е подходяща. Опасност или нещо като опасност се появява само в Пиемонт заради водоазците[2] (но дали Пиемонт е Италия?); във Ферара, в двора на херцогиня Рене дьо Франс; в Лука, където възбогатата аристокрация приема Реформацията още през 1525 г.[3]; в Кремона, където по същото време се провеждат няколко събора[4]; в гостоприемната за северняците Венеция, където към 1529 г. монаси францисканци и августинци основават малки групи, в които занаятчиите са мнозинство[5]. На други места в Италия Реформацията е дело на отделни индивиди; нейната история е история на скандали като този на сеньор Окино, някога голям и красноречив католически проповедник в Италия, а днес – отбелязва дьо Селв, който го вижда да пристига в Англия през 1547 г.[6] – покръстен в „новите виждания на германците". Впрочем често става дума за пътува-

[1] La Réforme en Italie, p. 3.

[2] През 1561 г. Еманюел Филибер подписал примирие с неговите водоазци. „... e como dire uno interim", писал Баромей, J. Susta, op. cit., I, p. 97. От 1552 г. водоазците са свързани с реформираната църква на Базел, с френските реформи на Дофине и на Прованс. F. Hayward, Histoire de la Maison de Savoie, 1941, II, p. 34-35. Нови концесии от херцога за водоазците през 1565 г., Нобили до херцога, Авиньон, 7 ноември 1565 г., Mediceo 4897, f° 152. Към 1600 г. нови вълнения, чужди еретици, най-вече французи съсипват католици и манастири... Картезианците молят към 1600 г. да слязат от Монтебенедето в Банда... Fra Saverio Provana di Collegno, „Notizie e documenti d'alcune certose del Piemonte", in: Miscellanea di Storia Italiana, 1901, t. 37, série 3, vol. 2, art. cit., p. 233.

[3] Arturo Pascal, „Da Lucca a Ginevra", забележително изследване, в: Riv. st. ital., 1932-1935, 1932, p. 150-152.

[4] Federico Chabod, Per la storia religiosa dello stato di Milano, Bologna, 1938, множество посочвания в индекса, стр. 292.

[5] A. Renaudet, Machiavel, p. 194.

[6] 23 nov. 1547, p. 258.

щи проповедници[1]; те само минават и минавайки посяват, но посевите не поникват. Това са изолирани и съзерцателни хора с нестандартни съдби. Такива са: един неизвестен умбриец, Бартоломео Барточо[2], установил се като търговец в Женева, арестуван при едно от пътуванията си в Генуа, предаден на Римската инквизиция и изгорен на 25 май 1569 г., или една известна жертва като Джордано Бруно[3], изгорен в Кампо дей Фиори през 1600 г.[4]

Накрая нека не съдим за протестантската опасност в Италия въз основа на католическите, папските или испанските страхове, които я преувеличават. Толкова силни страхове, че през лятото на 1568 г. в Италия се страхуват от нахлуване на френските хугеноти, за които се твърди, че ще се озоват в подготвения отвътре за тях полуостров[5]. В същата степен би трябвало да се съди за ужасите от протестантството в Испания и за заслугите или престъпленията на Инквизицията въз основа на трудовете на Гонсалво де Илескас, на Парамо, на Льоренте, на Кастро или на Ж. Мак Кри[6].

Следователно Реформацията в Испания, ако е имало такава, е локализирана в два пункта: Севиля и Валядолид. След репресиите от 1557-1558 г. ще става дума само за изолирани случаи. Понякога само за някои обикновени луди като Фернандес Диас, комуто овчарите от Сиера Морена говорят за протестантите от Севиля и който запомня достатъчно, за да го арестува през 1563 г. Инквизицията на Толедо[7]; впрочем един луд, щастлив да констатира, че в затвора яде много повече месо отколкото у дома си... Няколко истински испански протестанти обикалят от убежище на убежище из Европа като известния Мигел Сервет или дванадесетина изгнаници, които през 1578 г. „изучават сектантството" в Женева и които биват издадени на посланика Хуан де Варгас Мексиа, защото се готвят да отидат в Испания да проповядват или да изпратят пропагандна литература в Индиите[8].

Archivio storico italiano IX, p. 27-29, към 1535 г.; Алонсо де ла Куева до Филип III, Венеция, 17 окт 1609 г., A.N., K. 1679.

M. Rosi, La riforma religiosa in Liguria e l'eretico umbro Bartolomeo Bartoccio, Atti della Soc. Ligure di storia patria, 1892, резюме в: Bol. della Soc. umbra di storia patria, I, fasc. II, 1895, p. 436-437.

За Дж. Бруно вж.: Virgilio Silvestrini, Bibliografia di Giordano Bruno, 1581-1950, 2e éd. posthume, p.p. Luigi Firpo, Florence, 1958; според направените от нас сондажи тази библиография изглежда изчерпателна спрямо посочения период. Ето няколко по-нови заглавия: Paul-Henri Michel, Giordano Bruno, philosophe et poète, 1952 (откъс от Collège philosophique: Ordre, désordre, lumière); A. Corsano, Il Pensiero di Giordano Bruno nel suo svolgimento storico, Florence, 1955; Nicola Badaloni, La Filosofia di Giordano Bruno, Florence, 1955; Ádám Raffy, Wenn Giordano Bruno ein Tagebuch geführt hätte, Budapest, 1956; John Nelson, Renaissance Theory of Love, the Context of Giordano Bruno's „Eroici furori", New York, 1958; Augusto Guzzo, Scritti di storia della filosofia, II, Giordano Bruno, Turin, 1960; Paul Henri Michel, La Cosmologie de Giordano Bruno, Paris, 1962.

[4] Често съвсем обикновени юридически действия, такива и за този еретик Алонсо Биандрато, укрил се в Салуци под френско покровителство и когото Папата иска да му предадат. Кардинал дьо Рамбуйе до Катерина ди Медичи, Рим, 9 дек. 1568 г., B.N., Fr. 17.989, f°s 29 v° à 30 v°, copie.

Филип II до принца на Флоренция, Аранхуес, 2 юни 1568, Sim. E° 1447; Великият командор на Кастилия до Филип II, Картахена, 10 юни 1568 г., Sim. E° 150, f°s 18 et 19; Д. Хуан Австрийски до Филип II, Картахена, 10 юни 1568, ibid., f° 17.

E. Schäfer, op. cit., I, p. 134-136.

[7] Ibid., I, p. 34-36.

[8] Relacion de cartas de J. de Vargas Mexia para S. M., 29 déc. 1578, 21 janv. 1579, A.N., K 1552, B 48, n 15.

КОЛЕКТИВНИ СЪДБИ И...

Всъщност Испания заговорничи срещу тези заблудени чада и ги ненавижда. Инквизицията там е известна с борбата си срещу тях. Задочният процес, която тя води срещу Мигел Сервет, е следен с особено внимание: та нали става дума за честта на нацията[1]! Същото чувство води и Алонсо Диас през 1546 г. в Нойбург на Дунава, където убива с помощта на един слуга собствения си брат Хуан, понеже е позор за семейството му и за цяла Испания[2]. Как тогава да говорим за Испанска реформация? Това е все едно да настояваме (пропорциите са същите) за Рагузка реформация по повод на еретика от града на св. Блазий, Франциско Дзако, който през 1540 г. не иска да вярва нито в ада, нито в рая, или за тези „стремления към протестантството", които според продължителя на Раци, историка на Рагуза, се проявяват през 1570 г.[3] Това не е вече обикновена медицина, а хомеопатия.

Един историк, Делио Кантимори[4], се пита дали историята на Италианската реформация, изучавана досега като биографични подробности, няма да стане по ясна, ако подобно на стореното във Франция и Германия, тя се постави в социалната среда, в която е покълнала. Впрочем Едгар Кине[5] доста отдавна беше достигнал до този извод. Но въпросът се осветлява още по-добре в културен план Отказът на Италия от Реформацията, аналогичен на испанския, не е ли в етнографски план отказ от заемане, основна черта на цивилизацията? Не защото Италия не е „езическа", както установиха доста повърхностни изследователи, но онова което в Италия и по християнските брегове на Средиземноморието налива жизнен сок в старите дървета на католицизма дава цветове и плодове именно в Италия. Но не в Германия. Това, което наричаме Контрареформация, е ако искате *нейната* Реформация. Забелязали са, че страните на Юг са по-слабо привлечени от тези на Север от прочита на Стария завет[6] и че за разлика от тях, те не са заляти от плътната вълна на магьосничество, наводнила Германия чак до Алпите и Северна Испания в края на 16 в.[7] Може би заради един стар прикрит политеизъм средиземноморското християнство дори и в суеверията си остава отдадено на култа към светците. Дали е чиста случайност, че благоговението пред светците и Девата се засилва, когато атаката отвън става все по-силна? Напразно би било да търсим в това някакви машинации на Рим или на йезуитите. В Испания Орденът на кармелитите разпространява култа към св. Йосиф; навсякъде народните асоциации на Ордена на броеницата поддържат и разпространяват страстния култ към майката на Иисус. Свидетелство за това е неаполитанският еретик Джовани Микро, който през 1564 г. заявява, че отрича много неща, сред които светците и реликвите, но че продължава да вярва в Девата[8]. В момента, когато Испания вече

---

[1] Marcel Bataillon, „Honneur et Inquisition, Michel Servet poursuivi par l'Inquisition espagnole" in Bulletin Hispanique, 1925, p. 5-17.

[2] R. Conetzke, op. cit., p. 146; Marcel Bataillon, Érasme et l'Espagne, p. 551.

[3] Op. cit., p. 258.

[4] „Recenti studi intorno alla Riforma in Italia ed i Riformatori italiani all'estero, 1924-1934", in: Rivista storica italiana, 1936, p. 83-110.

[5] Edgar Quinet, Les Révolutions d'Italie, Bruxelles, 1853, p. 235 et sq.

[6] Herbert Schoffler, Abendland und Altes Testament, 2e éd., Francfort-sur-le-Main, 1943.

[7] По тази тема – огромна литература и в това число: G. Schnürer, op. cit., p. 266.

[8] E. Rodocanachi, op. cit., I, p. 24.

спира да си създава бляскави и борбени светци – св. Георги, св. Яков[1], следват други: св. Емилиян, св. Себастиян и светецът селянин Исидро, който прониква чак до Каталония[2].

Следователно отказът е доброволен и категоричен. За Реформацията се твърдеше, че „е нахлула в Платоновата и Аристотелевата теология от Средните векове както варварите германци нахлули в гръко-римската цивилизация"[3]. Във всеки случай онова, което остава от Римската империя по брега на Латинското море, като че ли се запазва доста по-добре през 16 в., отколкото през 5 в.

А гръцката цивилизация?

По онова време гръцката цивилизация не е мъртва. Доказателства? Тя е способна на не по-малко драматични и категорични откази. Загиваща или по-скоро обявена да загине през 15 в., тя отказва да се присъедини към Латинската църква. През 16 в. проблемът възниква отново. Отказът не е по-малко енергичен. За нещастие ние познаваме православните страни от онова време дори по-слабо от Турция. Все пак цяла поредица от любопитни текстове (открити във Венеция и публикувани от Ламански в неговия пълен с толкова неща сборник) очаква все още някой историк да разбули смисъла им след толкова години. Тази поредица от текстове осветлява странното отношение на гърците от 16 в. спрямо римския католицизъм[4].

През 1570 г. един грък, благородник от Кандия и Морея, изпраща във Венеция множество дълги доклади. Предлагайки услугите си, той обяснява, че за гръцките земи часът на бунта срещу турците е настъпил. Този бунт може да разчита единствено на подкрепа от страна на християнските страни, в това число и на Венеция. Но би трябвало християнският свят предварително да бъде изяснено. Обаче това никога не става. Колко абсурдни обиди трябвало да понесат гръцките владици! Католическото духовенство от венецианските владения винаги се държи с пренебрежение към тях; то се мъчи да ги избави от тяхната „заблуда" най-често с насилие, забранявайки или налагайки даден обред, желаейки да отстрани гръцкия език от църквите... И тъй, вместо да се подчинят на католическото богослужение, гърците ще предпочетат да се предадат на турците. Впрочем това и сторват. Срещу венецианците и срещу понантинските пирати, те почти винаги са съюзници на турците. Защо? Тъй като турците обикновено са толерантни, никога не се стремят към прозелитизъм и никога не възпрепятстват изповядването на православието. Така гръцкото духовенство редовно се оказва в редиците на най-упоритите противници на Венеция и на западняците въобще. Всеки път, когато се подготвя бунт срещу господаря на Константинопол, то се намесва за да успокои духовете и да им обясни, че от това спокойствие зависи оцеляването на гръцкия народ.

---

[1] Gilberto Freyre, Casa Grande, op. cit., p. 298.

[2] Вж. кн. I, стр. 156.

[3] Julius Schmidhauser, Der Kampf um das geistige Reich, 1933, цитиран от Jean-Édouard Spenlé, La pensée allemande de Luther à Nietzsche, 1934, p. 13, note 1.

[4] Специално дългият доклад на Х. Малакса, V. Lamansky, op. cit., p. 083 et sq.

Ако днес знамето на бунта е готово да се развее, продължава нашият информатор, то е защото от около 1570 г. вълната на нетърпимост започва да залива турските земи. Ограбени са църкви, изгорени манастири и измъчвани попове[1]... За Венеция настъпва моментът за действие, но тя има само една възможност за успех: да се разбере с митрополитите, да ги увери, че католическото духовенство ще получи нареждане за в бъдеще да не притеснява с нищо гръцкото духовенство. Впрочем кореспондентът на Венеция предлага себе си за уреждането на тези дела, но настоява да узнае дали Венеция е наистина готова да удържи на думата си. При което успехът му се струва сигурен.

Впрочем, достатъчно е да прочетем отново в сборника на Ламански документите, отнасящи се до множеството инциденти, предизвикани в Кандия или в Кипър от свещеници, или от усърдни венециански монаси, за да повярваме в истинността на оплакванията на Гръцката църква. Обясняваме си сблъсъците и „предателствата", в които са упреквани кандийците и другите гърци от Архипелага. Разбира се, има и други обяснения: гръцкият моряк, слязъл от турски кораб, който отива да види на сушата семейството си, ще научи от него всички възможни подробности за венецианската флота, която наскоро е минала или за понантинския пиратски кораб, който предната вечер е спрял за почивка в пристанището; дори този турски кораб да е пиратски, а пристанището да е венецианска собственост (както се случва най-често). Но главната причина е враждебността, която разделя православната от латинската цивилизация.

Устойчивост и културни граници

В действителност извън промените, които засягат или разтърсват цивилизациите, се открива странна устойчивост. Хората, индивидите, могат да я нарушат: от това цивилизациите не престават да водят собствен живот, закрепен в няколко постоянни, почти неизменни точки.

Разсъждавайки за преградите на планината Й. Цвиич заявава, че тя се противопоставя „повече на движенията, произтичащи от човешката дейност и цивилизационните течения, отколкото на етническото проникване"[2]. Интерпретирана и вероятно изменена, тази идея изглежда правилна. Всякакви изкачвания и преходи са позволени на човека. Нищо не може да го спре – него и материалните и духовни ценности, които пренася – когато е сам и действа от свое име. Когато се касае за група, за социална маса, придвижването става трудно. Една цивилизация не се премества с целия си багаж. Прекосявайки границата, индивидът променя средата си. Той „предава", изоставя зад себе си *собствената си* цивилизация.

Тя всъщост е свързана с определено пространство, което е един от необходимите компоненти за нейното съществуване. Преди това единство да се осъществи в произведенията на изкуството, в които Ницше виждаше основната ѝ същност (може би защото за своето време той превръщаше думата в синоним на качество), цивилизацията по принцип е овладяно и организирано от хората и от историята пространство. Ето защо съществуват културни граници и културни

[1] Ibid., p. 087.

[2] La Péninsule balkanique, p. 27.

пространства с изключителна дълготрайност: всякакви световни смесвания там са безсилни.

Следователно Средиземноморието е разкъсано от културни граници – основни и второстепенни – все рани, които не зарастват и играят определена роля. В масата на Балканите Й.Цвиич различава три културни зони[1]. Кой би бил безразличен в Испания към силния контраст от двете страни на паралела на Толедо, където се намира истинското пъстро сърце на полуострова? На север се намира грубата Испания на дребните полузависими селяни и на благородниците, оттеглили се в провинциалните си градове, а на юг – колонията, единствената Испания, която обикновено желаят да виждат; тази, в която християнинът е намерил обширни, организирани благодарение на научното земеделие владения и маса работливи фелахи с богато наследство, което той съхранява.

Но в покрайнините и в сърцето на Средиземноморието съществуват и помалцабни гледки. Основна ос на средиземноморския свят остава старата европейска граница на Рим – Рейн и Дунав, където католическото напредване ще установи през 16 в. своята укрепена линия: нов *лимес*, който йезуитите ще възстановят чрез своите училища и куполите на сводестите си църкви. Разривът между Рим и Реформацията се извършва точно по протежение на тази стара рана. Именно това придава „тържествен"[2] характер на рейнската граница, повече отколкото разширите между държавите. Франция от 16 в., затворена между тази предна линия на Рим и линията на Пиренеите, силно притисната от напредването на протестантството; Франция, разкъсвана между двете групировки, за пореден път ще понесе съдба, определена от географското ѝ положение.

Но най-впечатляващата рана в средиземноморските страни се намира между Изтока и Запада, отвъд морските бариери, за които вече стана дума – тази неподвижна бариера, която се спуска между Загреб и Белград, започва от Адриатика при Алесио (Лиес) на устието на Дрина и при съчленението на далматинския и албанския бряг[3], през старите градове Найсос, Ремесиана и Рациария стига чак до Дунав[4]. Целият Динарски масив е латинизиран: от панонските равнини, обхванати в западната част на империята и към които се откриват широките долини на планините[5], до крайбрежните островни ивици, обърнати към Италия. „Последната фамилия, говорила латински диалект на остров Велия" (пак острови!), изчезва през първото десетилетие на 20 в.[6] И до днес в Хърватия, смесен с много други наследства, все още съществува един начин на живот, приличащ на италианския[7]. Навярно от една много стара Италия.

Пак там, средиземноморска или италианска, гръцка или византийска, патриархална. Вж. впрочем уместните критики на R. Busch Zantner, op. cit., p. 38-39.

Думата е на Мадам дьо Стал.

[1] A. Philippson, „Das bysantinische Reich", art. cit., p. 445.

[2] Konstantin Jirecek, Die Romanen in den Städten Dalmatiens, 1902, p. 9.

[3] A. Philippson, вж. предходната бележка за същия автор.

[4] J. Cvijić, op. cit., p. 89.

[5] H. Hochholzer, „Bosnien u. Herzegovina", art. cit., p. 57.

КОЛЕКТИВНИ СЪДБИ И...

Един пример за второстепенна граница: Ифрикия

По-малко известен пример, този на едно културно подразделение, заслужава нашето внимание. Тъй като, нека не забравяме, трите големи средиземноморски цивилизации – латинската, ислямската и гръцката, всъщност са групирания на субцивилизации, съвкупност от автономни центрове, макар и свързани от обща съдба. В Северна Африка няма по-ясно открояващ се център от зоната на градовете – античната провинция Африка, арабската Ифрикия, днешната държава Тунис.

Природата е подготвила настаняването. На север и на изток туниската ниска земя е обградена от морето; на юг, доста широко отворена към Сахара, тя продължава с пейзажи, изпълнени с алфа и пелин и приема номадското пастирско и неорганизирано население, което градовете се опитват да опитомят доколкото могат. Западното ѝ ограждение е много характерно: над сухите и топли равнини на Тунис изникват серия от враждебни и мрачни релефи[1], хълмове, високи плата, малки планински вериги и после планини, водещи към някогашната Нумидия, до студовете на днешния град Константин[2], който в зависимост от сезоните напомня или за центъра на Сицилия, или планинска Андалусия, или вътрешността на Сардиния.

Планинската връзка между Тунис и Централния Магреб общо взето се намира по линията, тръгваща от нос Такуш и минаваща през Уед ел Кебир, Уед Шериф, Аин Бейда, Джабел Тафрент и Гентия. Шарл Моншикур с удоволствие описал промените от двете страни на тази обширна връзка: на запад – щъркелите, ясените, брястовете, покривите с големи кафяви керемиди под небе с планинска суровост; на изток – терасираните покриви, белите куполи на qoubbas напомнят за братството, свързващо градовете на Тунис с тези на Ориента – Кайро или Бейрут. „Керуан е огромно бяло кубче..., антитеза на Константин", последният във всяко едно отношение е като голямо селище в Шауя, с безлични селски къщи[3]. Това, което историята посочва, е, че довчерашна Ифрикия винаги е достигала до тук със западната си граница – малко по-насам или малко по-нататък от препятствията, които ту спират, ту пропускат, но винаги възпрепятстват империализмите на нейната благоденстваща и привлекателна равнина[4].

Тази компактна селска земя гледа на запад към изтънчената туниска цивилизация. Търговецът от Константин[5], който през 16 в. се спуска към Тунис, открива едновременно с белите терасирани къщи и обляните със слънце градове една богата страна, здраво свързана с Ориента, търгуваща редовно с Александрия и Константинопол, относително цивилизована и където арабската раса господства в градовете и селата.

---

[1] A. E. Mitard, „Considérations sur la subdivision morphologique de l'Algerie orientale", in: 3e Congres de la Fédération des Sociétés Savantes de l'Afrique du Nord, p. 561-570.

[2] За областта на Константин вж.: R. Brunschvig, op. cit., I, p. 290 et sq.

[3] Селски покриви и тераси на къщите, контрастът съществува и в Южна Испания, зад Алмерия и Алпухара. Но как да се обясни? Julio Caro Baroja, Los Moriscos del Reino de Granada, Madrid, 1957.

[4] Revue africaine, 1938, p. 56-57.

[5] Léon l'Africain, édit. 1830, II, p. 11.

По същото време Централен Магреб чак до Тлемсен (едновременно мароканси и сахарски град) е учудващо примитивен. Град Алжир ще се развие в страна, където цивилизацията още не е покълнала, нова страна, населена от камилари, овцевъди и козари. За сметка на това Левантът има стари традиции. Кралят на Тунис, Мулай Хасен, един от последните Хавсиди, който, детрониран и ослепен от сина си, се приютява в Сицилия и Неапол през 1540 г., оставя у всички хора, които го срещат, спомена за владетел, изпълнен с достопочтеност, с вкус към красивите неща, любител на парфюмите и философията: неговият съвременник Бандело го нарича"авероист"[1]. Крал философ? Нека да открием такъв в Централен Магреб, дори в Алжир – град на парвенюта и селяндури... Сигурно е, че страхът, който Тунис ще засвидетелства пред турците, настанили се там временно през 1534 г., после през 1569 г. и окончателно от 1574 г., е реакция на един стар религиозен и цивилизован град срещу варварите.

Какво да заключим, освен че първоначалната същност на една цивилизация е пространството, което ѝ дава сили да расте и понякога неумолимо ѝ налага ограничения. Цивилизациите са пространства, зони и то не в смисъла, който влагат етнографите когато говорят за зоната на двойната брадва или на стрелата с пера; пространства, които подчиняват човека и са непрестанно облагородявани от него. Дали примерът на „Тунис" не е в действителност противопоставяне с обратен знак на комплекс от планини на комплекс от равнини?

Забавени обмени и трансфери

Съпротивителната сила на свързаните със земята цивилизации обяснява изключителната мудност на някои движения. Те се променят едва след дълги периоди от неуловими придвижвания, независимо от видимите прекъсвания. До тях достигат отблясъците от далечни светила и то с почивки, с невероятно дълги паузи. Както от Китай до Средиземноморието и от Средиземноморието до Китай или от Индия и Персия до Вътрешното море.

Кому е известно времето, необходимо на индийските цифри, наречени арабски, за да дойдат от родината в Западното Средиземноморие през Сирия и с посредничеството на арабския свят, Северна Африка или Испания[2]? Кой ще разкрие времето, необходимо им след това да се наложат над римските цифри, смятани за по-трудни за фалшифициране: през 1299 г. l'Arte di Calimala ги забранява във Флоренция; през 1520 г. „новите цифри" са забранени във Фрайбург; в Антверпен започват да ги използват едва в края на 16 в.[3] Кой ще разкрие пътуването на притчите, произлезли от Индия или от Персия, подхванати от гръцката и латинската басня и от които ще черпи Ла Фонтен, и които процъфтяват и до днес с неувяхваща свежест в атлантическа Мавритания? Кой ще разкрие времето, вековете, необходими китайската камбана да стане през 17 в. християнска и да се разположи на върха на черквите[4]? Ако вярваме на някои, трябвало е да се чака

[1] M. Bandello, op. cit., IX, p. 48.
[2] Lucien Febvre, La religion de Rabelais, 1942, 2e éd., 1947, p. 423.
[3] J. Kulischer, op. cit., II, p. 297.
[4] Gal Bremond, op. cit., p. 339.

самите камбанарии да преминат от Мала Азия на Запад. Придвижването на хартията не е по-бързо. Изобретена в Китай през 105 г. сл. Хр. под формата на растителна хартия[1], тайната на производството ѝ вероятно е разкрита в Самарканд през 751 г. от пленени китайци. След което арабите заместват растенията с парцали и парцалената хартия започва кариерата си в Багдад през 794 г.[2] Оттам тя бавно завладява останалия мюсюлмански свят. През 11 в. присъствието ѝ е отбелязано в Арабия[3] и в Испания, но първата фабрика в Хатива (днес Сан Фелипе във Валенсия) не е открита преди средата на 12 в.[4] През 11 в. хартията е позната в Гърция[5] и към 1350 г. тя измества пергамента на Запад[6].

Аз вече споменах, позовавайки се на Дж. Братиану[7], че внезапните промени в облеклото във Франция към 1340 г., преминаването от широката роба от времето на кръстоносните походи към късата и стегната мъжка дреха, допълнена от прилепнали обувки с остър и извит нагоре връх, са все новости, дошли от Каталония заедно с брадичката и мустаците по испански маниер от 14 в., но в действителност от по-далеч: от Ориента, който каталонците посещават и от българския изток, дори от сибирците; докато женските облекла, в това число и тоалетът с рога, идват от двора на Лузиняните в Кипър, но дотам достигат, преодолявайки пространството и времето, от Китай на династията Тан...

Времето: необходимо е било невероятно много, за да се извършат подобни пътувания и новостите да се хванат и да пуснат корени и стебла... Но старите коренища остават учудващо здрави и устойчиви. Когато, противно на специалистите[8], Е. Ф. Готие твърди, че в Северна Африка и Испания ислямът открива старите пунически основи и че тази първична цивилизация подготвя почвата за мюсюлманското развитие, според мен той остава в допустимите граници на хипотезата. Не съществуват ли навсякъде в Средиземноморието и около него преживелици от миналото, възкръснали културни останки. На стародавното влияние на раннохристиянските религиозни метрополии, в Александрия или в Антиохия през 16 в. все още съответства това на абисинското и несторианското християнство... В Северна Африка, в Гафса, през 12 в., според ал Идриси, все още се говори африканският латински. Едва през 1159 г. с преследването на Абд ал Мумин изчезват последните местни огнища на християнството в Северна Африка[9]. През 1159 г., тоест с четири-пет века закъснение спрямо мюсюлманското завоевание. Но в същата тази Северна Африка според Ибн Халдун през 14 в.[10] все още има „идолопоклонници". А етнографското изследване, проведено от Жан Сервие в Кабилия (1962 г.), в долината на Сумам и на други места, веднага забелязва, макар и от хилядолетна дистанция, късната поява на исляма, донесен там „не от

[1] Friedrich C. A. J. Hirth, chinesische Studien, Munich, t. I, 1890, p. 266.
[2] Различни дати, G. Marçais, Histoire Générale de Glotz, Moyen Age, t. III, 1944, p. 365.
[3] Chimie et industrie, août 1940.
[4] Berthold Bretholz, Latein. Palaeographie, Munich, 1912, 3e éd., 1926, p. 16.
[5] Вж. по-горе бел. 3.
[6] Пак там.
[7] Études byzantines, 1938, p. 269 et sq.
[8] Ch. André Julien, Histoire de l'Afrique du Nord, 1re édit., p. 320-7.
[9] Robert Brunschwig, op. cit., I, p. 105.
[10] Gal Brémond, op. cit., p. 372, note 1.

конниците на Окба, а почти два века по-късно, през 9 в. от шиитските Фатимити, установили се в Бежая – един ислям, вдъхновен от Иран, обогатен от посветителски течения и който непременно трябва да срещне мистичния символизъм на народните традиции"[1]. Освен това тази „актуална" книга, силна с конкретните си наблюдения е открита за широките перспективи на народните традиции, за тази първична, установена от векове и все още жива религия. Няма проповедници: всяка глава на семейство, „всяка господарка на дома", е „упълномощена да извършва ритуалите..., които утвърждават на земята човешката общност, за която са предназначени"[2]. Преди всичко: религия на смъртниците, на светците-защитници; „Св. Августин, възкликвайки – Нашата Африка не е ли цялата осеяна с телата на свети мъченици? – вече признава съществуването на тези бели гробници, неподвижни пазители на проходите или на планините, които впоследствие трябва да се превърнат в светини, признати от магребския ислям[3]."

Така от обсерваторията на цивилизациите погледът стига и трябва да стига много надалеч, чак до зората на историята и дори по-назад. Дали трябва да признаем, че един историк на 16 в. смята, че новото списание за праистория, „Chthonia"[4], заето между другото с изучаването на далечните алпийски и северносредиземноморски субстрати и стремящо се да сигнализира за архаични остатъци в култа към мъртвите – представлява интерес и за неговата епоха? Цивилизацията е също така едно минало, едно много далечно минало, упорстващо да съществува, да се налага и което е толкова важно за условията на живот и земеделската дейност на хората, колкото релефът, местната почва, снабдяването с вода или климатът – несъмнено все съществени неща. Това установява прекрасната книга на един географ, посветена на Прованс. За Робер Ливе, който се вълнува от „географската генетика", където историята заема първостепенно място, така характерната за Прованс високо разположена жизнена среда – която обстойните пояснения, в това число и теорията за отбранителното селище, обясняват по смешен начин – безспорно е свързана със *скалната цивилизация* (така я кръщава той мимоходом), чиито основи и традиции водят началото си от „старите средиземноморски цивилизации, предшествали римското настаняване". Тя вероятно дреме по времето на Рим, после се събужда и вероятно е още жива в зората на 16 в., когато множество размествания засягат провансалското население[5]. Ето ни далеч от 16 в., но не извън неговата действителност.

Какво заключение да направим? Вероятно отрицателно, като се въздържим да повтаряме заедно с мнозина други и по всякакъв повод, че „цивилизациите са смъртни". Те са такива по отношение на цъфтежа си, на най-сложните си моментни творения, на икономическите си победи и на краткосрочните си социални изпитания. Но основите остават. Те не са неразрушими, но са поне много по-здрави отколкото предполагаме. Те са устояли на множество предполагаеми смърти. Те бранят неподвижните си маси под монотонния ход на вековете.

---

[1] Jean Servier, op., cit., p. 17.
[2] Op. cit., p. 21.
[3] Op. cit., p. 20.
[4] Първи брой, юли 1963 г., Éditorial Herder, Barcelona.
[5] Op. cit., p. 221.

2. Припокриване на цивилизации

Ако искаме да пристъпим към една относително краткотрайна история – забързана, но същевременно важна и която по-добре съответства на мярата на човека – няма по-добра възможност от срещите с жестоките конфликти между съседни цивилизации, на победилата (която се смята за такава) с подчинената (която мечтае да не е такава). В Средиземноморието от 16 в. такива не липсват: ислямът, в лицето на своите пълномощници, турците, завладява християнския свят на Балканите; на Запад Испания на Католическите крале заграбва чрез Гранада последното укрепление на иберийския ислям. Какво ще сторят те със завоеванията си?

На Изток турците ще държат Балканите, често с малко хора, тъй както доскоро англичаните държаха Индия. На Запад испанците ще смажат безмилостно мюсюлманските си поданици. С това и едните, и другите се подчиняват повече от всякога на императивите на своите цивилизации: едната, християнската – пренаселена; другата – турската, неразполагаща с достатъчно хора.

Турците в равнините на балканския Изток

Турският ислям припокрива на Балканите площта, заемана пряко или косвено от византийската цивилизация. На север той владее Дунава, на запад от една страна опира в латинските покрайнини при Рагуза в Далмация или около Загреб в Хърватия; от друга – той се простира върху обширни планински територии с патриархална цивилизация, ако използваме един от изразите на Й. Цвиич. Разположен нашироко в пространството, призван към петвековно съществуване, можем ли да си представим по-всеобхватен и по-богат *колониален* опит?

За нещастие турското минало все още остава недостатъчно познато. Балканските историци и географи не винаги се водят в заключенията си от чисто научни интереси, дори и един Й. Цвиич. И ако общите истории на Хамер и Цинкайзен са донякъде остарели, тази на Н. Йорга е оръжана. От друга страна „турските" векове са покрити с незаслужен негативизъм, тъй както в миналото в Испания - вековете на мюсюлманското владичество. Това с нищо не ни помага да разберем един свят (тъй като това е отделен свят), който най-малкото ни обърква.

Все пак е невъзможно да подценяваме силата на турския опит, да пренебрегнем онова, което е внесъл в балканската цялост, обсипана от него с блага от всякакво естество[1]. Така ясно забележимите на Балканите азиатско поведение и колорит се дължат на турския ислям. Той разпространява благата, които сам получава от Далечния изток. Благодарение на него градовете и селата са дълбоко ориентализирани. Не е без значение, че в католическия остров Рагуза (известен с пламенния си католицизъм) през 16 в. жените са все още забулени и затворени, че годеникът не вижда своята годеница преди сватбата[2]. Западните пътешественици, дебаркирали на тесния нос, го усещат веднага: там започва друг свят. Но не

[1] Busch Zantner, op. cit., passim et notamment p. 22; Otto Maull, Südeuropa, p. 391.
[2] Davity, op. cit., 1617, p. 637.

изпитва ли същото чувство и турчинът, стъпил на Балканите?

Всъщност, изучавайки дейността на турците, трябва да разграничим две зони на Балканите. Първата обхваща славянския запад, обграден от планини и от също планинския гръцки юг; неговото завладяване е спорадично. В динарските земи е възможно да се докаже (този факт изглежда достоверен), че самите мюсюлмани не са турци по кръв, а ислямизирани славяни[1]. Накратко, като че ли целият този западен блок на Балканите не е осезателно преустроен от ислямската цивилизация. Това няма да ни учуди, тъй като става дума за планински терен, недостъпен за „цивилизаторските" инвазии, независимо откъде идват те. Що се отнася до религиозната му ислямизация, известно ни е какво трябва да мислим за някои планински „покръствания"[2].

На изток, обратно, в обширните равнини на Тракия, Румелия и България, турците разполагат много хора и разстилат своята собствена цивилизация на дебели пластове. Тези земи, от Дунав до Егея, са отворени области както на север, така и на юг, откъдето и в двете посоки нашествениците не спират да се разливат. Ако турският напор може да се прецени като успех или като поражение, то той постига това възможно най-добре в тези земи, които превръща в собствени.

Там той открива една маса, станала хомогенна, независимо че е съставена от пет различни етнически групи. Последните нашественици, дошли от север – българи, печенези и кумани, се присъединяват към по-рано установилите се тук траки, славяни, гърци, арумъни и арменци. Но всички тези съставки са добре сесени, като преминаването към православната вяра често е решителен етап в асимилацията на новодошлите: това не е учудващо за тази зона, в която Византия също има много силно влияние. Цялото това пространство представлява големи равнини, подчинени на специфичните за тях ограничения. Само Родопският масив, Балканската верига и най-вече Средна гора ограждат острови на независим живот – този на балканджиите, и до днес едно от най-оригиналните населения на България, съставено от преселници и пътешественици[3].

Защитени от този релеф в областите Кюстендил и Кратово, някои от българските благородници се оттеглят в момента на турското завладяване, за да се отърват от робството, сполетяло техните събратя в равнините и които в крайна сметка успяват, с цената на плащания от тях данък, да запазят старите си привилегии[4]. Малко изключение от общото правило: тъй като турското владичество пречинява страната отдолу, то разрушава всичко, което може да запази българската общност, избивайки или депортирайки в Азия благородниците, опожарявайки църквите, забивайки почти веднага в самата плът на този селски народ системата на спахилъка – тази послужебна аристокрация, отрано превърнала се в поземлена... Последната живее охолно на гърба на това търпеливо и работливо добиче, готово да понася всичко, какъвто е българският селянин, истински човек от равнината, роб на големците, дискриминиран, затънал от работа, загрижен за прехраната си; такъв, какъвто сънародниците му описват бай Га-

---

[1] J. Cvijić, op. cit., p. 105; H. Hochholzer, art. cit.

[2] Вж. кн. I, стр. 31 и сл.

[3] J. Cvijić, op. cit., p. 121.

[4] I. Sakazov, op. cit., p. 192.

61 – Морески и християни във Валенсия през 1609 г.

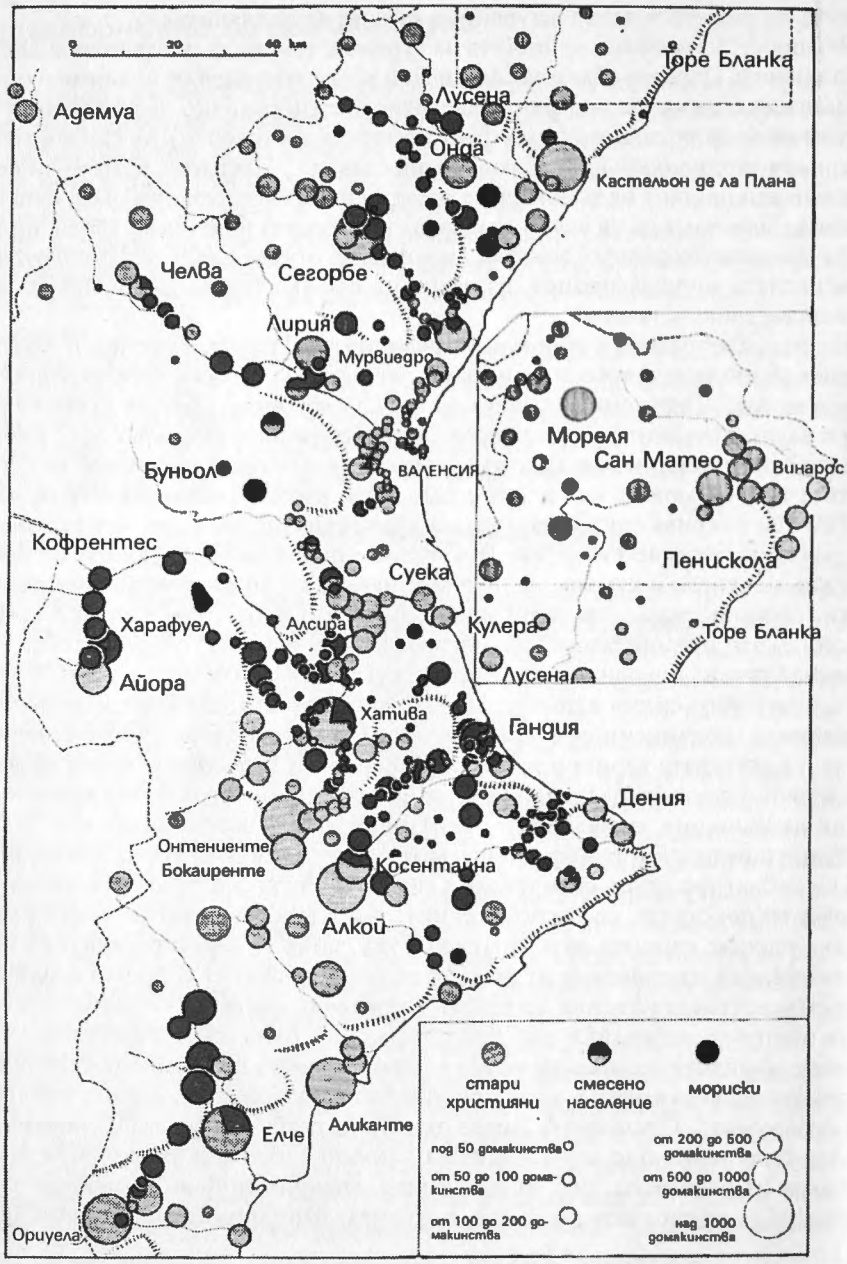

Според *T. Halperin Donghi*, "Les Morisques du royaume de Valence", in: Annales E. S. C., avril-juin 1956.

Картата е продължение на описанието на валенсианските земи в северна посока. Основната цел на тази изключителна карта е да покаже невероятната смесица от двете населения. Това става при почти повсеместен демографски растеж, както го показва следващата карта за развитието на населението от 1565 до 1609 г.

62 – Развитие на населението на Валенсия от 1565 до 1609 г.

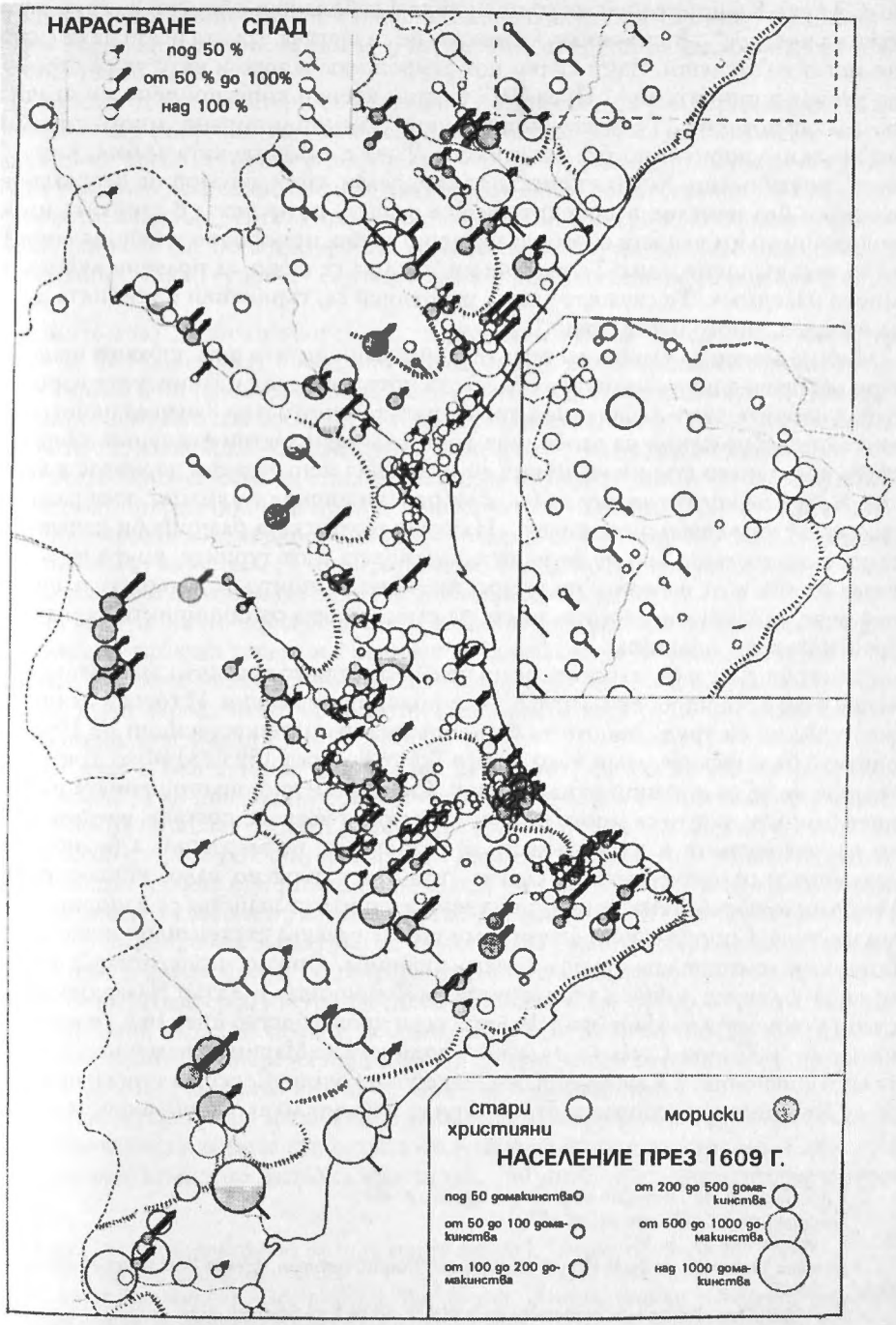

ньо. Алеко Константинов ни го представя с дебелашки обноски и „груб до мозъка на костите". „Българинът, казва той, не се шегува, триста пъти да се сдавят, не могат го заглуши. Едри капки пот замрежиха челото и като че се стремяха да рукнат в чинията му[1]." През 1917 г. един военен кореспондент му прави не по-ласкав портрет: „Те са отлични войници, дисциплинирани; много смели, но не дръзки; упорити, но без ентусиазъм. Това е единствената армия, която не пее строеви песни. Хората пристъпят вироглави, тихи, неуморни, безразлични, жестоки без насилие и победители без радост; те не пеят. В стойката им и в поведението им веднага се забелязва нещо грубо, просташко и недодялано. Това са несъвършени хора. Те като че ли, така да се каже, са правени вкупом, но много наведнъж. Те схващат бавно, работливи са, търпеливи в усилията, алчни за печалба, много пестеливи..."[2]

Бихме могли да умножим тези тенденциозни цитати и да добавим нещо към тези несправедливи скици, ако отидем да потърсим сред планинските народи на Запад добрите думи за селянина от равнината. Защото и на Запад се подиграват с него: пренебрежение на свободния воин към непохватния селянин, облечен в груба аба, здраво стъпил на земята си и свикнал непрестанно да живее в колектив. Човек на когото винаги са били забранени индивидуализмът, въображението, вкусът към свободния живот... На север румънската равнина би изпаднала в същата зависимост, ако не беше отдалечеността ѝ от турците, която да я предпазва от тях и от набезите на татарските номади, които да я държат нащрек; и най-вече, за да бухне тестото, маята на емиграцията от обширните карпатски и трансилвански планини...

Сигурно е, че в българските земи не е необходимо турското завоевание, за да огъне тези вече поробени, готови да се подчиняват селяни. И готови да продължат тежкия си труд. Защото те го продължават: пътешественици от 16 и 17 в. описват българските земи като много богати[3]. През 1595 г. Паоло Джорджиу твърди, че те са житницата на Турция[4]. Същевременно опустошенията на местните бандити, които са много по-жестоки тук от всякъде другаде, изедничеството на господарите и на държавата и, разбира се, не мързелът, а бедността на селянина и първобитните му сечива (той оре с дървено рало) оставят големи участъци необработена земя. Единствено в едрите стопанства се използват големи плугове. Според случая в тези земи или се развива екстензивно животновъдство, или се отглежда твърда и мека пшеница. Оризът, пристигнал с турците през 15 в., вирее добре в територията на Филипопол и Татар Пазарджик и послабо в околията на Цариброд. Българското производство през 16 в. се изчислява на около 3000 тона. Сусамът, въведен в долината на Марица и памукът – в областта на Адрианопол и Кюстендил, и в Македония около Серес, са турски принос от 16 в.[5] Към това разнообразие от култури се добавят малко лошо вино, зеленчуци

[1] Baba Ganje, p. 42 , цитиран от J. Cvijić, op. cit., p. 481.
[2] Цитиран от J. Cvijić, op. cit., p. 487.
[3] I. Sakazov, op. cit., p. 197.
[4] Antoine Juchereau de Saint-Denis, Histoire de l'Empire ottoman, depuis 1792 jusqu'en 1844, 4 vol., 1844, I, p. 36.
[5] F. de Beaujour, Tableau du commerce de la Grèce, 1800, I, p. 54 et sq.

около градовете[1], коноп, рози и овошки около Ускуб (дн. Скопие – бел. пр.)... Накрая две нови култури: тютюнът и царевицата предстои да се появят, без това да може точно да се датира.

Повечето от тези култури са включени в едри стопанства. Организирани по турски маниер (чифлиците – най-тежката за човека форма на балканско селско стопанство), те са свързани с деформацията на турската едра собственост. От това за селското население следват някои промени и премествания към низините, което ще престане, когато през 19 в. тези имения прекратяват съществуването си[2]. Но най-вече следва абсолютното господство на турците, осланящо се на администрация, чиято суровост се увеличава колкото по-близко се намира до столицата.

Редом с това дълбоко вкоренено и държано изкъсо земеделско общество изглежда, че съществуват и няколко групи, между които власи и албанци, водещи пастирски и полупомадски земеделски живот в неплодородни земи, във временни поселения с леки постройки, твърде различаващи се от уседналите села на славяните[3]; и изглежда, че тези групи се ползват с известна независимост. Но много често Азия се свързва с тях в лицето на номадите, които се смесват с тях и ги минават покрай тях. Най-яркият пример е този на юруците, които, преминавайки през проходите, периодично заемат обширните и важни пасища в Родопите: те спечелват за исляма странните помаци, бедни ислямизирани българи, които са повлечени от голямата вълна на азиатското номадство...

Азия като че ли не пощадява почти нищо от българската земя, през нея минава тежкият крак на хората и камилите ѝ, заливайки (с помощта на някои съучастници, най-вече лихварите и известните с лошата си слава на предатели чорбаджии) един народ, чиято кръв, потекло и самата земя са по-зле защитени от тези на всеки друг народ.

И до днес в България се усеща една екзотична, богата на силни парфюми цивилизация. И до днес нейните градове разказват какво е било това претопяване: градове от Ориента с дълги улички, обградени от плътни зидове, с неизменния им пазар с тесни дюкяни, затворени с дървени кепенци; до сваленте кепенци търговецът очаква клиентите си, клекнал до мангала, необходимост за тези земи, брулени от север и от изток от снежната виелица... В тези дюкяни през 16 в. многобройни дребни занаятчии се трудят за керваните: дърводелци, самарджии, сарачи. Камили и коне се спират пред вратите, около изворите и под топовите, за да отдъхнат сред пъстроцветието на носии, стоки и хора: турци, господари на чифлици, върнали се по тези земи закратко; гърци от Фенер, тръгнали за дунавските земи; търговци на подправки или арумънски керванджии; цигани – търговци на коне, на които никой не може да има доверие...

Да съществува, за българския народ означава да се подчини на тези инвазии. И все пак българинът запазва същественото, тъй като е просъществувал. Каквито и да са заемките през това дълго съжителство, той въобще не се претопява в турс-

[1] Според Besolt, пътешественик от 16 в., когото цитира I. Sakazov, op. cit., p. 202.

[2] J. Cvijić, op. cit., p. 172.

[3] R. Busch Zantner, op. cit., p. 59; J. Burckhardt, „Die thrakische Niederung und ihre anthropogeographische Stellung zwischen Orient und Okzident", in: Geogr. Anz., 1930, p. 241.

ката маса и опазва онова, което го предпазва от подобно претопяване: религията и езика си, залог за бъдещо възраждане. Закотвен за земята си, той упорито я брани и остава върху най-добрия чернозем. Когато турският селянин се настанява редом с него, идвайки от Мала Азия, той трябва да се задоволи със залесените склонове или с блатистите области, обградени от върби, в дъното на котловините, единствената земя, която раята не заема[1]. Нали след като се отървава от турците, българинът започва да се чувства отново българин – същият селянин, който пет века по-рано говори същия език, моли се в същите църкви, обработва същите земи под същото небе?

Ислямът на моріските

На другия край на Средиземно море испанците също са в единоборство с един народ, който не могат да асимилират и виждат нещата от най-трагичната им страна. Малко проблеми като този засягат толкова надълбоко Полуострова.

Самото му име го показва: проблемът с мориските е конфликт на религии, с други думи и малко по-силно казано – конфликт на цивилизации, трудно разрешим, призван да трае дълго. Под мориски разбираме потомците на испанските мюсюлмани, покръстени в християнската вяра през 1501 г. в земите на Кастилия, а през 1526 г. – в тези на арагонската корона. Непрестанно тормозени, приобщавани, фаворизирани и винаги отбягвани, те в крайна сметка са експулсирани по време на големите гонения от 1609-1614 г.

Да се изучи този проблем означава да се осветли завземането на Гранада през 1492 г.: дългото просъществуване или по-точно бавната гибел на иберийския ислям. От това затъване ще изплуват много неща, дори и след съдбоносната дата 1609 г.[2]

Проблемите с моріскіте

Съществува не един, а много проблеми с мориските дотолкова, доколкото като изчезващи общества и цивилизации, никое от тях не се намира на една и съща точка на износване и упадък: хронологията на Реконкистата и на покръстването предварително обясняват това.

Мюсюлманска Испания, по времето на най-всеобхватното си разширение държи под своя власт само част от Полуострова: средиземноморските брегове, Андалусия, долината на Тахо, долината на Ебро, Южна и Централна Португалия. Тя пренебрегва бедните райони на Стара Кастилия и не посяга, поне за по-

---

[1] Herbert Wilhelmy, Hochbulgarien, Kiel, 1935; R. Busch Zantner, op. cit., p. 28.

[2] След първото издание на „Средиземно море..." се появиха важни изследвания относно мориските: Tulio Halpérin Donghi, Un conflicto nacional: Moriscos y Christianos viejos en Valencia, Buenos-Aires, 1955; „Recouvrements de civilisations: les Morisques du Royaume de Valence au XVIe siècle", in Annales E.S.C., 1956; Henri Lapeyre, Géographie de l'Espagne Morisque, 1959, разрешава трудния статистически проблем с експулсирането на мориските; вече цитирания труд на Julio Caro Baroja, Los Moriscos del Reino de Granada, е шедьовър, една от най-хубавите книги по история и културна антропология, които познавам.

дълго, нито на Пиренеите, нито на запад, на Кантабрийските им продължения. Дълго време Реконкистата се разпространява в полупустинните земи на Стара Кастилия, където християнинът, за да създаде своите зорки и войнствени градове, се налага да достави и да построи всичко. Едва след 11 в. той победоносно започва да откъсва от жизнената част на иберийския ислям: завземането на Толедо (1085 г.) му открива този желан свят. Още повече, че Толедо представлява за исляма авангард в континенталното сърце на Полуострова.

Християнските кралства встъпват много бавно във владение на населените долини на Арагон, Валенсия, Мурсия и Андалусия. Сарагоса е превзета през 1118 г., Кордова през 1236 г., Валенсия през 1238 г., Севиля през 1248 г., Гранада – едва през 1492 г. Цели векове разделят последователните етапи на Реконкистата.

Същата, преди 1085 г., разполага в празните пространства своето християнско население, докато след тази дата тя си присвоява земи, населени с фелахи, християни или мюсюлмани, и с донякъде ислямизирани граждани. Следователно се извършва преход от заселническа към експлоататорска колонизация и с това веднага се поставя с многобройните си варианти проблемът за сложните отношения между победители и победени и впоследствие, между противоположни цивилизации.

Тъй като процесът не започва по едно и също време в различните части на тази мюсюлманска Испания, възвърната за християните; проблемите през 16 в. там се проявяват по различен начин. Тоест Испания предлага редица различни случаи. Впрочем те не могат да се отделят един от друг и тяхното разяснение зависи от сближаването им.

Техните разлики също се явяват като обяснения. Така маврите от Гранада са покръстени през 1499 г. по правителствено нареждане. Кардинал Сиснерос решава да стори това, независимо от несъгласието на местните власти, нарушавайки обещанието на Католическите крале, които през 1492 г., по време на капитулацията на града, му осигуряват религиозна свобода. Актът, подготвен със съучастието на няколко новопокръстени, е предшестван и придружен от множество демонстрации, в това число и от аутодафето на много корани и арабски ръкописи... Резултатът е въстанието на Албаисин, коренният град на Гранада, после един продължително овладяван бунт в Сиера Вермеха. През 1502 г., след като бунтът е трудно потушен, се налага маврите масово да се покръстят или да станат изгнаници. Няма никакво съмнение, че въпреки пледоариите и официалните декларации, Католическите крале, които твърдят, че са изненадани, са единодушни с архиепископа на Толедо: неговата отговорност е и тяхна[1].

В Испания започват насилствени покръствания. Предприетата в Гранада мярка е приложена в цяла Кастилия. Но нека отбележим, че тя няма еднакъв смисъл по отношение на гранадците, наскоро подчинени, или за няколкото маври в Кастилия – за мудехарите, които от доста отдавна живеят сред християните и упражняват досега религията си свободно.

[1] Противно на това, което твърдят H. Hefele или F. de Retana. Ретроспективно, но категорично в наша подкрепа свидетелство е това на Diego Hurtado de Mendoza, De la guerra de Granada, éd. de Manuel Gómez-Moreno, Madrid, 1948, p. 8 et sq. J. Caro Baroja, чийто тон ще се хареса, op. cit., p. 5 et sq.

В земите на Арагон (Арагон, Каталония и Валенсия) е съвсем различно. Пок ръстването става по-късно и завършва набързо, но не е поръчано от държавата Именно старите християни, сред които са разпръснати маврите, покръстват на сила и масово своите сънародници мюсюлмани по време на кризата на Germania (валенсианските бунтове – бел. пр.) през 1525-1526 г. Дали тези покръствания са действителни, или не? Спори се дори и в Рим, където, нека отбележим, ком промисните решения имат много повече привърженици, отколкото в Испания[1] През 1526 г. Карлос Пети, помолен да сподели мнението си, се произнася в полза на покръстването, едновременно за да последва примера на Гранада и за да благодари на Господ за победата си в Павия[2]. Но в случая ролята му не е значителна. Сигурно е, че Гранада и Валенсия, тези две противоположности на Испания (отсам арагонска, оттам – Кастилска) стават „християнски" (и както ще казват впоследствие: мориски) при различни условия. А това разграничава поне две зони на мориски проблеми.

География на мориска Испания

Ако погледнем по-отблизо, съществуват други различия и други зони, в зависимост от броя на мориските, от това доколко са обхванати и от колко време са ангажирани в цивилизацията на победителите. В Биская, Навара, в Астуриите, морискът не е непознат персонаж: занаятчия или амбулантен търговец, дори и препродавач на барут за аркебузи[3], той явно не е многоброен, въпреки че наварската долина на Ебро е изключение с потомците си на Moros. В Кастилия тяхната численост е по-значителна и като че ли нараства с напредването на юг. Всеки град си има такива граждани[4]. В края на 15 в. един пътешественик, доктор Йеронимус Мюнцер, отбелязва, че в Мадрид, град който „не е по-голям от Биберах", има две Morerias, две мюсюлмански гета[5]. Процентът е по-висок в Толедо, и след Толедо, в пълната с мориски Андалусия - селяни или пролетарии на служба на големите градове. В самия Арагон като занаятчии те са заселени в градски агломерации (в Сарагоса те обработват кожи, произвеждат оръжие и барут[6]) и са още по-многобройни във високите земи[7] между Ебро и Пиренеите, където образуват активни земеделски и пастирски общности[8]. Неколцина едри феодали притежават в своите lugares de moriscos (селища за мориски – бел. пр.) голяма част от онези, които останали да обработват земята: такъв е граф Де Фуентес в Еска, една от най-неспокой

[1] Още през 1609 г. Климент VIII се противопоставя на експулсирането на мориските и на усърдието на светия архиепископ на Валенсия, Хуан Рибера, G. Schnürer, op. cit., p. 196.

[2] R. Konetzke, op. cit., p. 57.

[3] Gobierno de Vizcaya, II, p. 357. През 1582 г. срещу него се прокарват расови закони (ibid., II, p 223), а през 1585 г. – въз основа на забраните, предвидени във fuero, ibid., p. 309;, забрани, приложени и през 1572 г. в близката Навара, Antonio Chavier, Fueros de Navarra, 1686, p. 142.

[4] Simancas Patronato Real, 15 август 1543 г., за Аревало и Медина дел Кампо.

[5] Цитиран от L. Pfandl, Philippe II, Madrid, p. 310-311, „habet duas morerias cum Saracenis plenas"

[6] I. de Asso, op. cit., p. 219-220.

[7] Cabrera, цитиран от R. Menendez Pidal, op. cit., I, p. 122.

[8] Общо 20% от арагонското население, H. Lapeyre, op. cit., p. 96.

ните области в мориския Арагон, или граф д'Аранда в Алмонесил или херцог д'Аранда в Тореляс[1]...

В Каталония, обратно, има съвсем малко или почти няма мориски – почти никаква следа от мюсюлманска Иберия. Стара Каталония живее встрани от исляма, който засяга нейните територии само на юг, на ширините на Тарагона и на Ебро. А през 1516 г. тя експулсира мориските, които се намират в Тортоса[2]. Цяло чудо е, ако в някои случаи се налага Инквизицията в Барселона да съди някой от тях[3].

Още по на юг, валенсианската земя е типично колониална област, овладяна през 13 в. от сеньорите на Арагон и каталонските търговци и изпитва оттогава безброй движения и последователни имиграции. Анри Лапеир[4] вижда положението на Валенсия подобно на Алжир преди март 1962 г. Съотношенията не са еднакви, но двете населения са тясно свързани, както го посочват важните карти на Тулио Алперин Донги[5]. Общите характеристики на географско разпределение са в общи линии много ясни: градовете са преобладаващо християнски, мориските слабо населяват предградията им; областите с regadío, с напояване, са най-вече християнски с изключение на областите около Хатива и Гандиа; областите secano (безводните – бел. пр.), с изключение на няколко масива, обратно, отбелязват местоположението на мориските. На тях са отредени лошите височинни земи. „Следователно не е учудващо, че двата основни бунта се вдигат в планински земи: през 1526 г. в Сиера д'Еспадан, през 1609 г. в областта Мукла де Кортес, на десния бряг на Хукар и във Вал де Лагуар, на юг от Гандия..."[6]

През 1609 г. мориските представляват почти една трета от общото валенсианско население – 31 715 домакинства срещу 65 016 на „стари" християни[7], но последните заемат господстващо положение и държат изцяло Валенсия и нейната плодородна huerta (зеленчуковите и овощните градини – бел. пр.).

Всичко това явно е плод на предходни години, на дълга еволюция. Победеното общество е все още живо, но сведено до мизерно съществуване, прилича на изнесена дрипа. На практика над пролетарската маса на победените няма аристокрация, няма мюсюлмански елит; следователно няма необходимата добре организирана опозиция. Навсякъде, в градовете, в полето, мориските са подвластни на победилото общество. Защитниците на фелахите са и техни господари[8]. Те поддържат мориските, както по-късно в Съединените щати колонистите от юга – своите роби. Но успоредно с тях, плод на многовековна християнска победа, съществува пролетариатът на старите християни, фанатичен и безмилостен, сел-

---

Apuntamientos del Virrey de Aragon sobre prevenciones de aquel reyno contra los Moriscos, Simancas E 335, s.d. (към март 1575 г.)

Geografia General de Catalunya, op. cit., p. 343.

[3] Вж. все пак A.H.N. Inquisition de Barcelone, Libro I, f° 21, 20 декември 1543 г.

[4] H. Lapeyre, op. cit., p. 27.

Вж. карти № 61 и 62.

H. Lapeyre, op. cit., p. 26.

[7] Ibid., p. 30.

[8] По тази тема множество доказателства, например Кастаня до Алесандрино, Мадрид, 15 март 1569 г. L. Serrano, op. cit., III, p. 5, мориските „sono favoriti da tutti li signori di quel paese perché da loro cavano quasi tutta l'entrata che hanno..." по повод на Валенсия и нъ Маестре де Монтеса.

ски, както и градски, и ако продължим сравнението, доста напомня на белите от американския юг.

Това, което представлява Валенсия през 13 в., прилича на Гранада през 16 в. Гранада, където християнската победа е съвсем неотдавнашна, постигната в ущърб на една богата страна, предадена по-скоро поради липсата на артилерия, отколкото поради явните ѝ вътрешни слабости[1]. Мюсюлманското общество там е засегнато – завладяването почти довело до непосредствени опустошения – но то все още може да се разпознае в една земя, овладяна и подчинена от човека, обработена до най-високите зони, богата на vegas (плодородни долини - бел. пр.), тропически оазиси сред тези полуафрикански земи. В богатите земи се настаняват християнски феодали като Хуан Енрикес[2], защитник на мориските през 1568 г., който притежава имоти в равнината на Гранада. Навсякъде се разполо жили повече или по-малко почтени, често недобросъвестни, безсрамно възползващи се от предимствата си чиновници и духовници. Всичко, което би могло да се каже за „колониализма", независимо в коя страна, независимо по кое време, е невероятно истинно в отново завоюваното Гранадско кралство. Самите официални документи са недвусмислени по този въпрос. Така, правейки проучване в Алпухара през пролетта на 1561 г., лисансието Уртадо[3] открива известни достойнства на gente morisca (мориския народ – бел. пр.), толкова спокоен, при положение че от двадесет години в провинцията няма истинско правосъдие, а само злоупотреби, престъпления, злодеяния, безбройни кражби за негова смет ка. Ако истинските виновници, които трябва да се хванат за гушата, се надпреварват да повтарят, че мориските са опасни, че се запасяват с брашно, с жито и оръжие с намерението да въстанат някой хубав ден, то е единствено, за да оправ даят собственото си непростимо поведение, продължава анкетьорът.

Дали са го подвели? Когато Гранада въстава на Коледа 1568 г., посланикът на Филип II във Франция – Франсес де Алава изпитва необходимост, като че ли за да облекчи съвестта си, да направи подобни признания. През октомври 1569 г. той пише надълго на секретаря Саяс[4] и още в първите редове уточнява, че през последните дванадесет години той е бил в Гранада седем или осем пъти, че познава отговорните ѝ цивилни, военни и религиозни власти. Тогава каква причина може да съществува, че да не му повярват? Какви причини би имал той да се притичва на помощ на тези клетници, от които се намира доста далеч – какви, освен да съобщи истината?

Мориските се надигат, казва той, но старите християни са тези, които ги тласкат към отчаянието с арогантността си, кражбите си, безсрамието, с което обсебват жените им. Дори свещениците не се държат по различен начин и ето една точна история: след като цяло едно село от мориски протестира в Архиепископията срещу своя пастор, там се интересуват от мотива на жалбата. Да ни избавят от него, провикват се подчинените... Или „да го оженят, защото всичките ни деца се раждат със сини очи като неговите". Посланикът не се задоволява с тази

[1] J. C. Baroja, op. cit., p. 2 et sq., passim.
[2] Ibid., p. 154.
[3] Simancas E° 328, лисансието Уртадо до Н.В., Алпухарас, 29 юни 1561 г.
[4] F. de Alava a Çayas, Tours, 29 oct. 1569, A.N., K 1512, B 24, n° 138 b orig. dup. n° 138 a.

подходяща история, която представя като достоверна и впрочем, много лоша. Отчаян и бесен, той сам разследва случая. Успял да констатира злоупотребите на дребните чиновници, дори и на тези, мориски по произход, които експлоатират не по-малко от другите подведомствените си. Той влиза в църквата в празничните дни, за да констатира, че те въобще не уважават величието на култа, нито карат другите да го почитат. Той вижда как по време на освещаването на нафора и виното един свещеник се обръща да дебне дали всички мъже и жени са коленичили както подобава и крещи оскърбителни думи на паството си – нещо толкова „несъвместимо със служението на Бога", отбелязва дон Франсес, que me emblavan las carnes, „че тялото ми се разтрепера".

Грабежи, кражби, несправедливост, масови и противозаконни присъди: лесно бихме могли да повдигнем обвинение към християнска Испания. Но дали тя осъзнава това, което се върши, често потайно, в нейно име и така да се каже, от нейно име в пребогатия юг, където всеки пристига да търси някаква облага, пенсия или служба; където фламандци и французи дори не благоволяват да дойдат да се установят като занаятчии, както отбелязва това за Гранада един документ на Инквизицията през 1572 г.[1]? Там действат естествените закони на историята, неумолимото право на по-силния. Редом с града на местното население[2], отделно от него, от 1498 г.[3], расте официалният християнски град – близо до Алхамбрата, където пребивава Генерал-капитанът, при Университета, основан през 1537 г., при Канцеларията, създадена през 1505 г. и вече доста силна и агресивна през 1540 г.[4]... Нека да не забравяме – за да разберем, а не за да съдим – че там испанецът се чувства както французинът в Алжир, холандецът в Батавия (дн. Джакарта – бел. пр.) или англичанинът в Калкута, в хода на едно колониално начинание, във водовъртежа на противоположни цивилизации, чиито кипящи води отказват да се смесят.

Успоредно с този не винаги ловък испански колониализъм се издига едно все още хомогенно местно общество с (нещо, което не предлага или вече не предлага Валенсия) управляваща класа, богатите от Албаисин, група благородници с копринени дрехи, предпазливи, потайни, властващи над народ от градинари, производители на копринени пашкули, селяни – умеещи да прокопават напоителни канали или да поддържат подпорите на терасираните площи за отглежданите култури; над народ от мулетари, дребни търговци и препродавачи, занаятчии – тъкачи, бояджии, обущари, зидари, водопроводчици, които често се конкурират с дошлите от север занаятчии, всеки с различни знания и умения. Всички тези бедняци и скромни хора са облечени в памучни дрехи. Бъдещето ще покаже по трагичен начин, че благородниците от Албаисин не са безразсъдно смели. Те се боят да се компрометират, да загубят своите „carmenes" (градини – бел. пр.), своите селски къщи. Освен това, част от гранадската аристокрация или поне най-известните ѝ представители напускат Испания малко след падането на Гранада. Въпреки това тя запазва кадрите си, традициите си, безумната си страст към по-

[1] A.H.N. Inquisition de Grenade, 2602, 20 март, 28 май, 17 юли 1572 г.; 7 септ. 1573 г.
[2] За „колониалния" аспект на Гранада, Pedro de Medina, op. cit., p. 159 v°.
[3] J. C. Baroja, op. cit., p.13.
[4] Ibid., p. 142.

теклото на големите родове и въстанието през 1568 г. ще стане свидетел на въз раждането на разприте между клановете, аналогични на тези, които ускоряват падането на Гранада.

Тази оцеляла аристокрация вижда как редом с нея и над нея се издига един нова християнска аристокрация, получила богата зестра (богата поне толкова колкото във Валенсия), безсрамно използваща своите скромни, при това лесни за експлоатиране селяни мориски. Смята се, че един мориск консумира два пъти по-малко от един християнин. И поговорките не оставят никакво съмнение по този въпрос: quien tiene Moro, tiene oro; a mas Moros, mas ganancias, a mas Moros mas despojos, на своите господари мавърът оставя злато, печалби и плячка[1]...

Християнските господари са защитниците на селяните мориски и дълго време им предоставят право на убежище заради извършени престъпления в съседни зе ми. После държавата, в желанието си да въведе ред, премахва това право и огра ничава до няколко дни защитата на църквите. Впрочем, от 1540 г. очебийно и дос преди тази дата letrados de l'Audiencia (юристите от съда – бел. пр.) на Гранада се опитват да отнемат правата на висшата аристокрация и на нейния началник – Ге нерал-капитана на кралството, с други думи, на големия род Мендоса. Тогава е очертава едно цивилно управление, облегнато на християнските градове и на имиг рантското население на Гранада, срещу военното и сеньориалното управление на Мендоса. Тази политическа и социална криза сама по себе си не открива драмата на войната, но засилва напреженията и смутовете. По същото време управлението на Филип II, търсейки финансови източници, прибягва поне от 1559 г. до актовете за собственост. Накрая в Гранада, както и във Валенсия, населението нараства и с помощта на икономическите трудности се появява бандитизмът; разбойниците – monfiés – не намирайки вече убежище при господарите или в църквата, се качват високо в планината и я напускат само при грабителските нападения, съгласувани с gandules, безделниците от градовете или с берберските, или турските пирати ... През 1569 г., няколко месеца след началото на бунта, веднага след наказателната експедиция на маркиз де Мондехар срещу Алпухара, все още е възможно всичко да се уреди с посредничеството на благородниците. Хулио Каро Бароха го казва ясно в добрата си книга и има право[3]. Но доколко е разрешен въпросът? Освен това, цивилизациите имат различни изисквания от обществата; жесток и безпощаден, техният гняв е дълготраен. Следователно трябва да търсим изкривените лица на омразата, на жестокостта и неразбирането, без да се спираме прекалено на превратностите на една война, за която пак ще се наложи да говорим[4].

Драмата на Гранада

Всяка „колониална" война предполага сблъсък на цивилизации, намесата на силни, коварни и слепи страсти. Всякаква трезва преценка изчезва, доколкото испанската политика вероятно е прекалено фаворизирана в Гранада от 1502 г., от

[1] Ibid., p. 23.
[2] Ibid., p. 166.
[3] Ibid., p. 193 et sq.
[4] Вж. по-долу стр. 384 и сл.

1526 г. във Валенсия и постоянно в Арагон. Без никакво усилие тя разделя враговете си, възпрепятства движението от една област в друга. Тя винаги има насреща си единствено проблема с мориските: този с Гранада през 1499-1502 г., с Валенсия през 1525-1526 г., после за кратко време през 1563 г.[1]; с Арагон през 1575 г.[2] (но тревогата не е сериозна), с Кастилия през 1580 г.[3], с Гранада през 1584 г.[4], отново с Валенсия през 1609 г.[5], с Кастилия през 1610 г., с Арагон през 1614 г. Испанското правителство наблюдава отблизо и външните граници, опитва се да ги затвори за мориските бегълци откъм Пиренеите и Средиземно море. Тази бдителност не пречи на бягствата, но ги прави по-трудни, както по протежение на валенсианските брегове след 1550 г.[6]... Това са разумни действия и постъпки под знака на политическата мъдрост и на опита. Благоразумието е в това, че в Държавния съвет и във Военния съвет, където ги приемат на драго сърце[7], се вслушват господарите на селяните мориски. Дали Испания не е управлявана в ползата на мориските, както и по другите места, с посредничеството на висшата аристокрация?

Тези правила на добро управление се нарушават в момент на опасност. Нама да съдат последвани съветите на маркиз де Мондехар през 1568 г., после през 1569 г., а страстите на кардинал Еспиноса и на дон Педро де Деса, фанатичният председател на Audiencia (съдът – бел. пр.) на Гранада; и единият, и другият представители на тези letrados, на тези bonetes (с четириъгълни шапки, носени от съдиите и духовенството – бел. пр.), които, ако ги оставят, налагат свои закони Испания. Упоритият кардинал, resoluto en lo que no era de su profesion, казва един хронист[8]; решителен, разбира се, в това, което не му било работата – в оръжията. Всъщност не сторили ли те всичко, за да избухне експлозията и то първо в Мадрид, като не мислели, че избързват? Повече от четиридесет години, след Germanias през 1526 г., мориските са миролюбиви. Прагматиката, която ще подпали барута е издадена на 17 ноември 1566 г., прокарана е на 1 януари 1567 г. и по нея ще се дискутира повече от две години, оставяйки у мориските и техните защитници впечатлението, че е възможен компромис и че ще се получи отлагане, в краен случай срещу съществен дар. Впрочем, онова, което решили на книга съветниците на Филип II, е ни повече, ни по-малко безапелационно обричане на гибел на цяла една цивилизация, на цял един начин на живот; забранени били мъжките и женските носии на мориските, жените трябвало да се откажат от фереджето по улиците, затворени били домовете, приютили тайните ислямски ритуали, забранени били обществените бани и накрая – използването на арабския език. Накратко, целта е от гранадския ислям да се прогони онова, което е жизнено. Или по-скоро става дума той да бъде заплашен, упла-

---

[1] Manuel Danvila y Collado, „Desarme de los Moriscos en 1563", in: Boletin de la Real Academia de la Historia, X, 1887, p. 275-306.

[2] Simancas E° 335.

[3] 6 юли 1580 г., A. E. Espagne, f° 333, забрана за мориските от Кастилия да влизат в Португалия.

[4] H. Lapeyre, op. cit., p. 127

[5] Ibid., p. 162 et sq.

[6] Ibid., p. 29.

[7] J. C. Baroja, op. cit., p. 154.

[8] Ibid., p. 151, изразът е на Л. Кабрера де Кордоба.

шен и тъй като споровете и пазарлъците продължават, в крайна сметка има дос татъчно време за тези, които конспирират, да подготвят действията си с помощ та на съзаклятниците и събирачите на помощи в Приюта и в Тайното братство з възраждане, които мориските поддържали в Гранада[1]...

Накрая, в коледната нощ на 1568 г. monfiés проникват в Албаисин и се опит ват да го вдигнат на въстание. Отсреща Алхамбра няма и петдесетина защитни ка, но тя не е нападната и местният град не въстава... За да започне войната щ трябва да се намесят народните страсти и жестокости, да се извършат клането на християните и на техните свещеници в Алпухара, набезите към равнините накрая, гоненията на хора, които ще започнат много скоро и от двете страни.. Започва мащабна сеч – плаха в проявленията си, разпръсната в огромни, диви без пътища пространства. Когато кралят разрешава в крайна сметка на старит християни да плячкосват колкото си искат, отстъпвайки им campo franco[2], с тов той възобновява войната, довежда я до крайност. Разграбване на стада, бали коприни, скрити богатства, бижута, гонитба на роби, това е ежедневието на вой ната с мародерството на войниците и снабдителите на войската. В Салдас, близо до Алмерия, мориските продават на берберите своите християнски пленници „един човек срещу къса пушка[3]"; в Гранада обаче не знаят какво да правят с робите мориски, продавани на търг, а християнското население мечтае да се нахвърли върху местния град и да го оплячкоса веднъж завинаги[4]... Страсти, ужаси, паники, съмнения, всичко се смесва. Победоносната, но неспокойна християнска Испания живее в ужас от турска намеса, план за която впрочем разискват в Истанбул[5]. Тя винаги надценява – доста преди 1568 г., а и по-късно – значението на турската заплаха.

В опита си да възстановят Гранадското кралство, въстаниците възкресяват един фантом. Все пак, този опит, церемонията по коронясването на първия метежнически крал, построяването на джамия в Алпухара, оскверняването на църквите са важни по отношение на това, което ни интересува... Това е цивилизация, която се опитва да се възроди, а после се сгромолясва.

Със скъпо платените от дон Хуан Австрийски победи (заменил маркиз де Мондехар в командването на войските на 13 април 1569 г.[6]), радикалните мерки достигат своя връх. Въстаниците започнали масово да се предават още през април 1570 г. ... На практика войната е свършила, революцията – опорочена отвътре. Така че още през предходната година, през юни 1569 г., започват гоненията; 3500 мориски от Гранада (между 10 и 60-годишни) са преместени от столицата в съседна Ла Манча. На 28 октомври 1570 г. е дадена заповед за експулсиране на всички мориски; на 1 ноември нещастниците са събрани в дълги конвои и прогонени в Кастилия, оковани в каторжнически вериги[7]. Така без помощта на това на пръв поглед спокойно население, но съучастник на въста-

[1] Ibid., p. 169.
[2] Ibid., p. 196.
[3] Ibid., p. 188.
[4] Ibid., p. 199.
[5] Вж. по-долу стр. 390.
[6] Ibid., p. 199.
[7] H. Lapeyre, op. cit., p. 122.

ниците и осигуряващо тяхното снабдяване[1], надигането е окончателно обречено. Бунтът във високите земи наброява едва няколко стотици salteadores (разбойника – бел. пр.), водещи незначителна война, твърди една генуезка кореспонденция, a guisa di ladroni[2] (като крадци – бел. пр.). Всичко като че ли свършва веднъж завинаги. Гъсти тълпи от имигранти галисийци, астурийци или кастилци, около 12 000 селски семейства, пристигат в опустелите гранадски села. Същевременно плячката от победените е продадена на търг на господарите, на манастирите и църквите. Твърди се, че от това кралят извлича огромни суми. Всъщност нищо не се решава, селската колонизация доста бързо ще завърши с фиаско[3]; всички мориски не са напуснали нещастното кралство, някои се завръщат там и се налага през 1584 г.[4] да се пристъпи към нови експулсации и те да се подновят през 1610 г.[5]

Гранада след Гранада

Разчистват Гранада, но с това затрудняват Кастилия, и най-вече Нова Кастилия. Затваря се едно досие, за да се отвори друго. Гранадските бежанци, прихванали се тук-таме като калеми, не закъсняват с размножаването[6] и забогатяването си. И с това да станат опасни. Дали те не са обречени на забогатяване само заради производството си в земя пълна с ценни метали, населена с прекалено много идалгоси, за които е под достойнството им да работят? Около 1580-1590 г., тоест за по-малко от двадесет години, проблемът на Гранада изненадващо става проблем на Кастилия и Андалусия: опасността само се приближава към сърцето на Испания. Имат опасения не толкова за Гранада, където, разбира се, остават мориски, колкото за Севиля или за Толедо, или за Авила и наново се търси радикално разрешение. През лятото на 1580 г. в Севиля е разкрит мащабен заговор, свързан с Мароко: изглежда, че посланиците на шерифа, заинтересован от подкрепата на Испания, издават заговора[7]. През пролетта на 1588 г. започват вълнения, този път в Арагон[8]. През юли те довеждат до разискване в Държавния съвет[9], където е спомената опасността за Испания от това присъствие на вътрешни врагове, които растат в аритметична прогресия. Нека Негово Величество не повтаря старата грешка от 1568 г. в Гранада, нека да атакува веднага. Впрочем в основата на тази опасност стои бунтът на няколкостотин

---

[1] A.d.S., Florence, Mediceo 4903, Нобили до владетеля, Мадрид, 22 януари 1571 г.

[2] A.d.S., Gênes, Spagna..., Саули до Генуезката република, Мадрид, 11 януари 1571 г.; има повече от 2500 „бандолиери".

[3] H. Lapeyre, op. cit., p. 122 et note 4.

[4] Ibid., p. 127.

[5] Ibid., p. 162 et sq.

[6] В земите на Толедо, според твърдението на кардинала на Толедо, те са 1500 през 1570 г., но са 13 000 през 1608 г., J. C. Baroja, op. cit., p. 214.

[7] A.d.S., Florence, Mediceo 4911, Бернардино Каниджани, посланик на Великия херцог, Мадрид, 27 юни 1580 г., отначало помислил, че е измислица, после потвърждението идва от писмата на търговци от Севиля.

[8] Лонгле до краля, Мадрид, 5 март 1588 г., Correspondance, p. 352.

[9] Simancas E° 165, f° 347. Consulta del C° de Est°, 5 юли 1588 г.

мориски, вследствие от сблъсък със старите християни[1]. Той трябва да утихне много бързо, а вицекралят на Неапол вярва толкова слабо в това, че през май не се поколебава да заяви, че това са слухове, разпространени от английската пропаганда[2].

Това е освен претекст и знак за известна нервност. Защото още през ноември същата година Испанската църква се намесва за пореден път. Нейният посредник, кардиналът на Толедо, заседава в Държавния съвет и се основава на докладите на комисаря на Инквизицията в Толедо, Хуан де Карильо[3]. Изглежда, че в този град старата колония на мориските mudejares е подсилена през 1570 г. от колония гранадски мориски; последните все още говорят арабски помежду си, докато другите, обществени писари, владеещи испански език, се стремят да проникнат в добрите учреждения. И едните, и другите в голямата си част са заможни търговци. И всички не вярват в дявола, никога не посещават службата, не придружават процесията на Тялото Господне и се причестяват само от страх от наказание. Те се женят помежду си, крият децата, за да не ги кръстят, а когато ги кръщават, вземат за кръстници първия срещнат на прага на църквата. Предсмъртното миропомазване е търсено само за тези, които вече не са в състояние да го поискат. И тъй като хората, натоварени да следят и да назидават тези неправоверни хора, почти не ги следят и назидават, то същите се скитат както им е удобно. Задължение на Държавния съвет е да заседава възможно най-бързо.

Така и правят във вторник 29 ноември 1588 г. по предложение на кардинала, който излага своите аргументи[4]. Трябва ли да останат безразлични към обезпокоителното нарастване на мориските в Кастилия и специално в Толедо, тяхната „крепост и дворец", докато старите християни, залавяни от „милициите", намаляват по брой и бидейки невъоръжени, рискуват чисто и просто някой хубав ден да бъдат изненадани? Най-малкото – и Съветът е единодушен по този въпрос – трябва да се нареди на инквизиторите да разследват в кръга на своите задължения и да извършат преброяване на мориските.

Така в сърцето на Испания се промъква лошият съветник – страхът. През следващата 1589 г., заедно с английските набези, се появяват опасения, че многобройните в Севиля мориски могат да подкрепят нападателя[5]. През 1596 г. във Валенсия ще се уплашат от същите връзки[6]. Това присъствие насред дома притеснява и ще огъне испанската политика: те са се заковали тук в сърцето, бихме казали ние на френски, а испанският език казва – в „слабините" на Испания[7]. През 1589 г. Държавният съвет говори все още само за преброяване. Но събитията текат бързо; през следващата година кралят е затрупан с налудничави предложения: да задължат мориските да служат известно време на галерите срещу заплащане – това поне би забавило тяхното нарастване; да отведат децата от

[1] Лонгле до краля, 5 юни 1588 г., стр. 380.

[2] Simancas E° 1089, f° 268. Миранда до краля, Неапол, 6 май 1588 г.

[3] Sobre los moriscos, държавен съвет, 14 ноем. 1488 г., Simancas E° 165, f° 34.

[4] Los muchos nuevos christianos que ay por toda Castilla, Madrid, 30 nov. 1588, Simancas E 165, f 348.

[5] A.d.S., Florence, Mediceo 4185, f°r 171 до 175, анонимен доклад.

[6] Маркес де Дения до Филип II, Валенсия, 3 август 1596, Simancas E° 34, f° 42.

[7] Madrid, 22 mai 1590, Simancas E° 165.

семействата, за да ги поверят на сеньори, свещеници или занаятчии, натоварени с възпитанието им; да се екзекутират най-опасните; да се изселят установилите се в стария си квартал в Севиля гранадци, откъсвайки ги по този начин от прословутите „слабини" и да бъдат изгонени от градовете в селата[1]. От 5 май започват чисто и просто да говорят за прогонване: Католическите крале правят същото навремето спрямо евреите и с това завоюват святото си име[2]. В този смисъл нежеланите мориски са осъдени от всички членове на Съвета без изключение. Но тези осъдени ще се възползват от доста дълга отсрочка.

Може би защото Испания, ангажирана в Нидерландия, борейки се срещу Франция и противопоставена на Англия, има други задачи освен уреждането на вътрешните си сметки. Не нейната снизходителност, а нейното безсилие, странно следствие от империалистичната ѝ политика, спасява мориските, тъй както въпреки поддържа обесения. Около тях непрестанно нарастват гневът и омразата. Един доклад, пратен на краля през февруари 1596 г.[3], се противопоставя на небрежността на правителствената политика по отношение на тези злосторници и сигнализира за огромното им богатство: в Андалусия и в Толедското кралство над 20 000 от тях притежават по над 20 000 дуката. Трябва ли да се толерира това? Освен това се отправят обвинения срещу някой си Франсиско Толедано, мориск от Толедо, установил се в Мадрид, който е най-богатият търговец на желязо на пазището, участва заради търговията си в спекулации в Биская и Витория и се възползва от това, за да продава оръжие и аркебузи. За Бога, да се арестува и да се разбере, кои са клиентите и съучастниците му!

През 1599 г. в Държавния съвет се подновяват безкрайните дискусии. Кралят трябва незабавно да вземе решение – такова е заключението от всички предложения. Между подписалите откриваме пак кардинала на Толедо, но и дон Хуан де Борха, дон Хуан де Идиакес, граф де Чинчон, Педро де Гевара[4]. Сред огромния куп от документи в Симанкас, които се отнасят до тези разисквания, не откриваме нито една пледоария в полза на мориските[5].

Епилогът ще бъде прогонването им през 1609-1614 г. За да се осъществи, помагат обстоятелствата: връщането към мира (1598-1604 г., 1609 г.) и безшумната мобилизация на цялата военна флота на Испания, на галеоните и галерите[6], способни да осигурят превозването и сигурността на операцията. Х. К. Бароха смята, че победите на султана на Маракеш през пролетта на 1609 г. над „краля" на Фес довеждат до радикални решения и това е доста правдоподобно[7].

Така дълготрайният опит за асимилация на иберийския ислям завършва с неуспех – неуспех, ясно почувстван още на момента. „Кой ще изработва обув-

---

[1] 22 mai 1590, вж. предходната бележка.

[2] 5 mai 1590, Simancas E° 165.

[3] Arch. De l'ex-Gouvernement Général de l'Algérie, Registre 1686, f° 101.

[4] Consulta del C° de E°, 2 févr. 1599, Simancas E° 165, f° 356. Вж. Държавният съвет до краля, 10 август 1600 г., A.N., K 1603.

[5] H. Lapeyre, op. cit., p. 210 нюансира тази преценка: „Това е вярно за непреклонните мориски, които се отказвали от християнската цивилизация, но там откриваме доста защити на мориските, които бихме могли да наречем „позитивно мислещи"."

[6] *J. de Salazar*, op. cit., p. 16-17; *Gal Brémond*, op. cit., p. 304.

[7] *J. C. Baroja*, op. cit., p. 231.

ките ни?" – казва архиепископът на Валенсия по време на експулсирането, чиито твърд привърженик е. Кой ще обработва земите ни, си мислят господарите на lugares de Moriscos (селата на мориските – бел. пр.). Както е предварително известно, прогонването ще причини тежки рани. Впрочем Diputados del Reino от Арагон се произнасят против него. През 1613-1614 г. Хуан Баутиста Лобана, който обикаля страната, за да я картографира, многократно споменава в бележките си разорението на изоставените села: в Лонгарес от 1000 жители са останали 16; в Миедас от 700 – 80; в Алфамен от 120 - 3; в Кланда от 300 – 100 жители[1]... Историците многократно са твърдели и повтаряли, че всички рани заздравяват бавно. И това е вярно[2]. Анри Лепеир доказа, че прогонването засегнало най-много 300 000 души при общо население от може би 8 милиона[3]. Но в мащаба на времето и на Испания това е много, независимо че това е доста под фантастичните цифри, които се сочеха доскоро. Анри Лепеир[4] смята освен това, че раните тогава са тежки, а демографският спад през 17 в. забавя оздравяването им.

Все пак проблемът, труден за разрешаване, не се състои в това да се разбере, дали Испания плаща висока цена, или не за експулсирането и жестоката политика, която то налага, а дали има право (или не) да постъпи така. Не става дума и да се преразгледа процесът през призмата на сегашните ни чувства: всички истории, разбира се, са на страната на мориските... Това, че Испания постъпва правилно или не като се лишава от своето трудолюбиво и бързо увеличаващо се население, няма значение! Но защо прави това?

Преди всичко, защото мориските не могат да бъдат асимилирани. Испания не действа от расова омраза (която като че ли почти отсъства от тази борба), а от цивилизаторска и религиозна омраза. И избухването на омразата, тоест прогонването, е признание за нейното безсилие; доказателство, че мориските, дори и след един, два или три века, си остават някогашните маври: носия, религия, език, огради къщи, мавритански бани – всичко е запазено. Те се отричат от западната цивилизация и това е основното в противоборството. Няколкото прекрасни изключения в религиозен план или неоспоримият факт, че мориските от градовете все повече възприемат облеклото на победителите[5], не променят нещата. В сърцето си морискът остава свързан с огромния свят, който се простира, както е известно в Испания[6], чак до далечна Персия с аналогичните си къщи, обичаи и вяра.

Всички злъчни думи против мориските се вместват в заявеното от кардинала на Толедо: те са „истински мохамедани, като тези от Алжир"[7]. И по този пункт можем да упрекнем кардинала в нетолерантност, но не и в несправедливост. Самите решения, които членовете на Съвета предлагат, го доказват. Не става

[1] I. de Asso, op. cit., p. 338.
[2] E. J. Hamilton, American treasure..., p. 304-305.
[3] H. Lapeyre, op. cit., p. 204.
[4] Ibid., p. 71 et 212.
[5] J. C. Baroja, op. cit., p. 127.
[6] Ibid., p. 107.
[7] Simancas E° 165, 11 август 1590 г.

дума да се унищожи една омразна раса, но изглежда невъзможно да се запази насред Испания едно непреклонно ислямско ядро. Тогава? Или трябва да се изтръгне наведнъж, като се премахне опората на всякаква цивилизация – човешкият фактор – решение, което в крайна сметка е прието; или на всякаква цена да се постигне асимилация, което насилственото покръстване не успява да стори. Един предлага да се запазят само децата, които са податлив материал и да се улесни заминаването на възрастните към Берберия, и то да стане без много шум. Друг, маркиз де Дения, смята, че децата трябва да се възпитават в християнски дух, като мъжете между петнадесет и шестдесет години трябва да бъдат отведени на доживотна каторга, а жените и старците – в Берберия. Последният смята, че би било достатъчно мориските да се разпределят по селата при съотношение едно семейство мориски на петдесет от стари християни, като им се забрани всякаква промяна на местоживеенето и друго занятие освен земеделието – неудобството на индустрията, транспорта и търговията е в това, че улеснява преместванията и връзките с външния свят[1].

От всички тези решения Испания избира най-радикалното: депортирането, цялостното изтръгване от корен.

И все пак дали по този начин от Испания изчезва цялото мориско население? Разбира се, че не. Първо, в някои случаи не е лесно да се различат мориските и немориските. Смесените бракове са доста на брой, за да се съобрази с тях указът за експулсиране[2]. Освен това се намесват редица интереси, които със сигурност спасяват доста от хората, които щели да бъдат засегнати. Експулсирани са в по-голямата си част мориските от градовете; в по-малка степен – тези, които населяват кралските земи, realengos и с още по-големи изключения – мориските от сеньориалните земи, планинците, изолираните селяни[3]...

Защото в крайна сметка морискът остава потопен и смесен в общата маса, но оставяйки там своя незаличим отпечатък[4]. Дали християнското население, дори неговата аристокрация, не са вече белязани с тази мавърска кръв? Историците на Америка също твърдят по всякакъв повод, че мориските имат своя дял в заселването на Америка[5]. Едно нещо е сигурно, че мюсюлманската цивилизация, опряна на самия мориски субстрат и на онова, което Испания е вече възприела от ислама в течение на векове, постоянно играе определена роля в сложната цивилизация на Полуострова, дори след хирургическата намеса от 1609-1614 г.

---

2 февр. 1599 г., посочване бел. 6, стр. 128.

[1] *Gal Bremond*, op. cit., p. 170.

[2] „Крайно време е да се спре по този повод със сантименталните вайкания на известна историческа школа по отношение на онова, което тя нарича отвратителното и варварско изгонване на маврите от Испания. Онова, което трябва да ни учудва е, че безропотно сме търпяли в течение на над сто години, въпреки предупреждението на великия Хименес, присъствието на един милион мориски в състояние на перманентна конспирация в страната, както и извън нея...", Henri Delmas de Grammont, Relations entre la France et la Régence d'Alger au XVIIe siècle, Alger, 1879, 1re Partie, note p. 2 et 3.

[3] Вижте как се заблуждават малцина от пътешествениците, добри наблюдатели. Le Play, 1833, „има арабска кръв у всички тези хора", p. 123.; Théophile Gautier, Voyage en Espagne, p. 219-220; Edgar Quinet, Vacances en Espagne, p. 196 и мнозина други.

[4] Като С. Pereyra за испанска Америка. За Бразилия, N. J. Dabane, L'influence arabe dans la formation historique et la civilisation du peuple brésilien, Le Caire, 1911.

Ненадейната вълна не може да отмие всичко, което се е прихванало завинаги в иберийската земя: нито черните очи на андалусците, нито стотиците арабски топоними, нито хилядите думи, настанили се в речника на някогашните победени, а сега – победители. Мъртво наследство, биха казали някои; какво значение има, че кулинарните рецепти[1], занаятите и управленческите дейности напомнят все още за исляма в ежедневния живот на Испания или на нейната съседка Португалия? И все пак, в средата на 18 в., по времето на френското надмощие, в Полуострова се задържа едно жизнено, истинско изкуство, mudéjar (християнско изкуство, повлияно от мюсюлманското на реконкистска Испания – бел. пр.) със своите мраморни мазилки, своята керамика и с нежността на своите azulejos[2] (син фаянс – бел. пр.).

Превъзходството на Запада

Но мориският въпрос е само епизод от по-мащабен конфликт. В Средиземно морието голямата игра се води между Изтока и Запада, сред един вечен „източен въпрос" – в основата си борба между цивилизации, подновявана в зависимост от предимствата, които тази игра дава последователно ту на единия, ту на другия партньор. Силните карти минават от ръка в ръка и в зависимост от това кои

---

[1] За Португалия това Arte de Cozinha (кулинарно изкуство – бел. пр.) от Доминго Родригес 1652 г., когото цитира Gilberto Freyre, Casa Grande e Senzala, I, p. 394, книга, от която заимствам и ние беглите си бележки относно 18 в. Устойчивост на „мориски" архитектура и украса в Толе, о докъм 16 в. и вероятно след това, Royall Tyler, Spain, a Study of her Life and Arts, Londres, 1909, p 505.

[2] По мориския въпрос има огромна, все още неиздадена документация в Simancas, E 2025 (Moriscos que pasaban a Francia, 1607-1609). Превоз на мориски бежанци „с всичките им партушини" с френска лодка, A. des B. du Rhône, Amirauté B IX, 14, 24 mai 1610. Един превъзходен текст, скрит у Eugenio Larruga, Memorias políticas y economicas, t. XVII, Madrid, 1792, p. 115-117. Пропъдени мориски се върнаха в Испания (1613 г.), без жени, без деца... Само мъжете. Дали ще ги наемат в живачните мини в Алмаден? Не, да вземат сред каторжниците, специалисти в миннага работа и да ги заместят с тези скитници, по-големи престъпници от каторжниците, „pues han sido de apostasia y crimen loesae Majestatis".

За наследството от мюсюлманската цивилизация трябва да се види пламенната, понякога новаторска защита на Julio Caro Baroja, op. cit., p. 758 et sq. За самите гонения на мориските и огромния транспорт, който те предполагат, вж: Henri Lapeyre, op. cit., passim. Тази хубава книга разглежда само един аспект от проблема, статистическия, който трябва да приложим в цялата политическа, социална, икономическа и международна политика на Испания. В това отношение задачата съвсем не е изпълнена: „Е, изгонването на мориските като че ли не е дело на една западаща държава", ibid., p. 213, възможно е, но не е доказано. Тук са действали демографският натиск, ibid., p. 29 et sq., омразата срещу една занаятчийска, търговска и множаща се класа. За момента, до получаване на повече сведения, оставам верен на по-старото обяснение (страниците по-горе): религията е определила заминаващите...

Излязла през 1977 г., книгата на Louis Cardaillac, Morisques et Chrétiens, un affrontement polémique (1492-1640), има за испанските изследвания стойността на монументалния труд на Марсел Батайон – „Еразъм и Испания". Тя представя доказателства за конфликта в испанските земи между исляма и християнството, ново и богато осветляване на въпроса. Да приемем, в смисъла на предходните обяснения, само тази ожесточеност и прогресираща превъзбуда между двете религии, означава да се отбележи обтегнатото съжителство на двете цивилизации; начина по който те се адаптират една към друга, роптаейки и страдайки. Адаптация, която впрочем не е под знака на толерантността. Всичко завършва с експлозия.

печели, се установяват важни културни течения от по-богатия към по-бедния, от Запад към Изток или от Изток към Запад[1].

Първият обрат в полза на Запада е извършен от Александър Македонски: елинизмът представлява една първа „европеизация" на Близкия изток и на Египет, призвана да трае чак до времето на Византия[2]. Със залеза на Римската империя и големите нашествия от 5 в. Западът и античното наследство се сгромолясват; именно византийският и мюсюлманският Изток е този, който запазва наследството му и векове наред го изпраща към варварския Запад. Цялото наше Средновековие е напоено и озарено от Изтока преди, по време на и след кръстоносните походи. Цивилизациите се смесват чрез армиите си; така се пускат в обръщение редица истории и разкази, които описват тези далечни земи: Златната легенда е пълна с такива приказки; историята за св. Евстатий, за св. Христофор, за Таис, за седмината заспали от Ефес, за Варлаам и Йоасаф, са ориенталски приказки. Легендата за светия Граал е присадена на спомена за Йосиф Ариматейски; романът за Юон от Бордо е блестяща фантасмагория за магьосничествата на Оберон, геният на разсъмването и зората; одисеята на св. Брандан е ирландска версия на приключенията на Синбад Мореплавателя[3]." А тези заемки са само част на огромната и съществена маса на обмените. „Даден труд, пише Ренан[4], съставен в Мароко или в Кайро, става известен в Париж или в Кьолн за по-кратко време, отколкото е необходимо на капитален труд от Германия да прекоси Рейн. Средновековната история ще бъде пълна само ако се направи статистика на арабските творби, които учените четат през 13-14 в." Ще бъде ли учудващо, ако открием, че „Божествена комедия" съдържа мюсюлмански извори, че за Данте арабите представляват значим модел за подражание[5] или че преди св. Жан де ла Кроа (Хуан де Йепес – бел. пр.) се появяват своеобразни мюсюлмански предвестници, един от които – Ибн Абад, поетът от Ронда – развива доста преди него темата за „тъмната нощ"[6]?

Обратът се подготвя още от времето на кръстоносните походи. Християнинът е завладял морето. Занапред превъзходството и богатствата са негови, което означава, че владее пътищата и трафиците. Алфред Хетнер добре е видял тези промени, но очевидно не е прав да твърди, че през 16, 17 и 18 в.[7] контактите между Запада и Изтока се ограничават. Точно обратното. „От средата на 17 в. до края на 18 в. броят на съобщенията за пътувания на европейци на всички европейски езици нараства." То е защото пребиваването в Ориента „става достъпно за постоянните пратеничества, консулите, за колониите от търговци, за мисиите за икономическо проучване, за научните експедиции, за католическите мисии..., за авантюристите, които постъпват на служба при султана"[8]. Тогава Западът нахлува в Ориента: инвазия, която носи в себе си елементи на господство.

---

[1] Alfred Hettner, art. cit., p. 202, или поразителните бележки на André Malraux, La lutte avec l'Ange, 1945.

[2] По този голям проблем вж. осветляващата книга на E. F. Gautier, Mœurs et coutumes des Musulmans (réédition 1955).

Louis Gillet, Le Dante, 1941, p. 80.

[4] Цитиран от Louis Gillet, ibid., p. 94.

[5] Fernand Grenard, Grandeur et décadence de l'Asie, p. 34.

[6] Louis Gillet, in: Revue des Deux mondes, 1942, p. 241.

[7] Ibid., p. 202.

[8] J. Sauvaget, Introduction, p. 44-45.

Но нека се върнем към Запада от 16 в.: по онова време той задминава Ориента и го оставя зад себе си. По този въпрос няма никакво съмнение, независимо от пледоариите на Фернан Гренар. Да се констатира това съвсем не означава да се прави определена качествена оценка на наличните цивилизации, а да се констатира, че през 16 в. промяната клони в полза на Запада, чиято по-жизнена цивилизация подчинява тази на исляма.

Самото движение на хората би доказало това. Те преминават масово от християнския свят към ислямския. Последният ги привлича с перспективите си за приключения и изгода; той ги привлича, но и им плаща. Султанът се нуждае от занаятчии, от тъкачи, от специалисти по корабостроене, от квалифицирани моряци, от леяри на оръдия, от създателите на „кинкалерия" (разбирайте метална), които са основната сила на една държава: „Това е много добре известно на турците и на много други народи, пише Монкретиен[1], които ги задържат щом успеят да ги хванат". Една любопитна кореспонденция на еврейски търговец от Константинопол с Мурад ага от Триполи показва, че първият търси роби християни, умеещи да тъкат велури и дамаски[2]. Тъй като тези пленници също имат определена роля в снабдяването с работна ръка.

Дали защото е пренаселен и недостатъчно подготвен за авантюрата отвъд Океана, християнският свят не ограничава потока от хора на Изток? Християнинът, контактуващ с ислямските страни често попада във водовъртежа на вероотстъпничеството. В предните християнски постове в Африка испанските гарнизони оредяват заради дезертьорски епидемии. През 1560 г., преди фортът в Джерба да се предаде на турците, доста испанци се присъединяват към врага, „изоставяйки вярата и другарите си"[3]. Малко след това в Ла Гулет разкриват заговор за предаването на гарнизонния град на неверниците[4]. От Сицилия често отплават лодки, отнасящи товар от кандидати за вероотстъпници[5]. Същото явление се наблюдава и при португалците в Гоа[6]. Изкушението е толкова силно, че не подминава дори и духовенството. „Турчинът", който придружава във Франция един посланик на Най-християнския и за когото на испанските власти е даден съвет да бъде задържан при преминаването му през границата, всъщност е бивш унгарски свещеник[7]. Този случай като че ли не е рядкост: през 1630 г. ще помолят отец Жозеф да върне капуцините, разпръснати из Леванта, „от страх да не станат турци"[8]. Ренегати от Корсика, Сардиния, Сицилия, Калабрия, Генуа, Венеция, Испания и от всички точки на Средиземноморието се присъединяват към исляма. Но в обратна посока – нищо аналогично.

Може би подсъзнателно турчинът отваря вратите си, а християнинът ги затваря. Нетолерантността на християните, плод на числеността им превъзходство, не

[1] Op. cit., p. 51.
[2] A. d. S., Florence, Mediceo, 4 279.
[3] Паоло Тиеполо, 19 януари 1563 г., E. Albèri, op. cit., I, V, p. 18.
[4] Ibid.
[5] Като през 1596 г., доклад за гр. Африка, Палермо, 15 септ. 1596 г., Simancas E° 1158.
[6] J. Atkinson, op. cit., p. 244.
[7] 4 sept. 1569, Simancas E° 1057, f° 75.
[8] E. de Vaumas, op. cit., p. 121.

привлича хората, а ги отблъсква. И всички, които той прогонва от своите граници – евреите през 1492 г., мориските през 16 в. и през 1609-1614 г. – се вливат в контингента на доброволците. Те се отправят към ислямския свят, където има работа и възможности за печалба. Най-добрият признак е потокът на еврейската емиграция, който, особено през втората половина на 16 в., се стича от Италия и Холандия по посока на Леванта. Доста силно течение, за да не бъде забелязано от испанските агенти във Венеция, тъй като именно от този град се извършват любопитните миграции[1].

Чрез всички тези хора Турция допълва своето „западно образование". „Турците, писал Филип дьо Канеи през 1573 г., се сдобиха чрез ренегатите с всички християнски постижения."[2] Всички: той преувеличава. Тъй като едва достигнал до едно, турчинът забелязва друго, което все още му липсва.

Странна надпревара или странна война с големи или с малки средства. Веднъж искат да получат някакъв лекар; друг път – бомбардиер от специалните артилерийски школи; или някакъв картограф, или художник[3]. Или ценни изделия: барут, тисово дърво за изработката на лъкове, което се намира по Черноморието (тъй както някога Венеция го получавала оттам, за да го препродава в Англия[4]), но което съвсем не е достатъчно за нуждите на турската войска през 16 в., която си го доставя от Южна Германия[5]. През 1570 г. ще обвинят Рагуза – и то във Венеция, каква ирония – че доставила на турците барут, гребла и отгоре на това един хирург евреин[6]; Рагуза, която виждаме колко често търси италиански лекари[7]. В края на века една от най-значимите търговии на Изток ще включва оловото, калая и медта.

Вероятно на турците са доставени оръдия, отляти в Нюрнберг. Константинопол се снабдява също чрез граничните си зони – чрез Рагуза или чрез саксонски градове в Трансилвания, независимо дали става дума за оръжие, или хора, или, както отбелязва едно писмо на влашкия княз до хора от Кронщат – с лекари и с фармацевтични продукти[8]. Берберските държави й правят същата услуга, независимо от бедността си и истинската си „варварщина"; те се оказват странно – разбира се, в мюсюлманския свят – на върха на прогреса, на западния прогрес: понеже със снаряжеността си, с положението си в Западното Средиземноморие и скоро поради връзките си с холандците, те първи се информират за техническите новости. Те имат работници: обилната реколта от пленници, добивана всяко лято от алжирските пирати и андалусците, чевръсти занаятчии, някои способни да произвеждат и всички – да бора-

---

Франсиско де Вера до Филип II, Венеция, 23 ноември 1590 г., A.N., K 1674.

[1] Op. cit., p. 120.

[2] От 15 в., Пизанело.

[3] B. N., Paris, Fr 5599.

[4] Richard B. Hief, „Die Ebenholz-Monopole des 16. Jahrhunderts", in: Vierteljahrschrift für Sozial-und Wirtschaftsgeschichte, XVIII, 1925, p. 183 et sq.

[5] *L. Voinovitch*, Histoire de Dalmatie, 1934, p. 30.

[6] Ректорите до Марино ди Бона, рагузки консул в Неапол, 8 март 1593 г., A. de Raguse, L. P VII, f° 17. Един „ломбардски" лекар в Галата, *N. Iorga*, Ospiti romeni, p. 39.

[7] *N. Iorga*, Ospiti romeni, p. 37, 39, 43.

вят с късата пушка[1]. Дали е случайност, че преустройството на турската армада след 1571 г. и оборудването ѝ по западен маниер (лъкът е заменен от аркебузата; значително увеличаване на артилерията на борда на галерите) е дело на един неаполитанец – Еулдж Али, ренегат, от школата на алжирските пирати?

При все това културните заемки не винаги се прихващат. През 1548 г. в кампанията си срещу Персия турците се опитват да променят въоръжението на спахиите и да ги снабдят с пистолети. Бузбек пояснява[2]: minores sclopetos quorum ex equis usus est (малки къси пушки, които се използват при езда – бел. пр.); опитът завършва безуспешно и спахиите остават по времето на и след Лепанто въоръжени с лъкове и стрели[3]. Сам по себе си този дребен пример показва трудностите, които изпитва турската държава при догонване на своите противници. Без разединението на последните, без техните разпри и измени, турците не биха могли, независимо от дисциплината си, фанатизма и превъзходните си кавалерия и екипажи, да устоят на Запада.

Но целият външен принос[4] не е достатъчен, за да задържи турския свят на гребена на вълната: той е заплашен от потъване още в края на 16 в. До този момент войната му помага до голяма степен да си достави необходимите блага, хора, техники или продуктите от тях, да загреби късове от подхранващия го християнски свят – по суша, по море или по протежение на руско-полско-унгарската зона. В арсенала на Константинопол Гасо вижда натрупаните оръдия, доставени по-скоро от победни войни, отколкото от успешни покупки или от местно производство[5]. Войната, уравновесител на цивилизациите: това би било доказуема теза. Но войната в Средиземноморието от 1574 г. стига до задънена улица и през 1606 г. по бойните полета на Унгария – до равновесно положение, което оттогава не може да се преодолее. Именно тогава се проявява една слабост, която скоро ще се задълбочи.

Наистина доста християни се заблуждават относно отоманското бъдеще през първите години на 17 в., оплодени с нови планове за кръстоносен поход. Но дали разделението на Европа и началото на Тридесетгодишната война не създават илюзия за отоманската сила и спасяват обширната ѝ империя?

---

[1] Факт, често споменаван и от M. Bandello, op. cit., IX, p. 50.

[2] Epist. III, p. 199.

[3] J. W. Zinkeisen, op. cit., III, p. 173-174.

[4] И европейските католически или протестантски проникванията; G. Tongas, op. cit., p. 69, H. Watjen, op. cit., p. 69; ролята на Венеция между капуцини и йезуити, E. de Vaumas, op. cit., p. 135; аферата със Светите места през 1625 г., ibid., p. 199; бурната история на патриарх Кирил Ласкарис, K. Bihlmeyer, op. cit., III, p. 181, G. Tongas, op. cit., p. 130... Дори Северна Африка е засегната от този мирен кръстоносен поход, R. Capot-Rey „La Politique française et le Maghreb méditerranéen 1648-1685", in: Revue Africaine, 1934, p.p. 47-61.

[5] Jacques Gassot, Le discours du voyage de Venise à Constantinople, 1550, 2e éd., 1606, p. 11. В леярната на Пера 40 или 50 германци „... правят оръдия", 1544 г., Itinéraire de J. Maurand d'Antibes à Constantinople, p.p. Léon Duriez, 1901, p. 204.

3. Една цивилизация срещу всички останали: съдбата на евреите[1]

Разгледаните дотук конфликти всеки път се ограничават до диалога на две цивилизации. Спрямо евреите всички цивилизации винаги се намират в положението на смазващо превъзходство. Те са силата и множеството, а евреите са почти винаги слаби противници.

Но тези противници имат невероятни способности: един владетел ги преследва, друг ги защитава; една икономика не оправдава надеждите им, друга ги удовлетворява; една голяма цивилизация ги отхвърля, друга ги приема. Испания ги изгонва през 1492 г., Турция ги приема, доволна че ще ги използва срещу гърците... Съществува възможност за натиск, за косвено въздействие: португалските евреи ще го демонстрират многократно[2]. Те ползват съучастието на парите и разполагат в Рим с посланик, обикновено верен на тяхната кауза. Поради това в последствие става лесно да се замразят взетите срещу тях мерки от страна на лисабонското правителство, които редовно се оттеглят или стават неефикасни. Луис Сармиенто[3] обяснява това на Карлос Пети през декември 1535 г.: покръстените евреи – conversos, получиха папска була, която им опрощава миналите грехове; ето кое ще попречи на правителствените действия, още повече че тези conversos авансираха пари на страшно задлъжнелия португалски крал: 500 000 дуката, без да броим останалите във Фландриите, „които се въртят в обмените". При все това народът роптае непрестанно срещу тези търговци на peixe seco, на сушена риба, с която се прехранват бедните хора. И той роптае ожесточено, ferramente (яростно – бел. пр.), ще се каже в едно венецианско писмо с късна дата, от октомври 1604 г., половин век след създаването на Португалската инквизиция през 1536 г.[4]

Но и по-слабият има свое оръжие: примирението, талмудическите distinguo (тълкувания – бел. пр.), хитростта, неотстъпчивостта, смелостта, дори героизмът. За да стане техният случай още по-комплициран за историка, евреите се проявяват като много способни да се адаптират към заобикалящата ги среда. Те са прилежни ученици при всякаква адаптация към чужда култура, която се натърбва с тях или само се натъква на тях. Не са ли еврейските писатели и художници автентичните писатели и художници на Кастилия, Арагон и на други места? Те се адаптират доста бързо към социалните условия, които им са наложени

За по-богата библиография от тази на нашите бележки, отнесете се към основните книги на Attilio Milano, Storia degli ebrei in Italia, Turin, 1963, и на Julio Caro Baroja, Los Judios en la España moderna y contemporanea, Madrid, 3 vol., 1961. Основният проблем в тази област остава гледната точка, приета от историка: може ли да гледа отстрани, като Хулио Каро Бароха, драмата, която представя, да остане изключително зрител? Мишле не би възприел този подход.

Leon Poliakov, Histoire de l'antisémitisme, II, De Mahomet aux Marranes, Paris, 1961, p. 235 et sq.

Simancas, Guerra Antigua 7, f° 42, Луис Сармиенто до Карлос Пети, Евора, 5 декември 1535 г.

[4] A. d. S., Venise, Senato Dispacci Spagna, Контарини до дожа, Валядолид, 4 окт. 1604 г. Simancas, E Portugal 436 (1608-1614) „Licenças a varios judeus e cristãos novos de Portugal para sairem do reino". Доказателство, че по това време има начини за договаряне с португалските власти. Разрешението за излизане за новите християни е от 1601 г., отменянето на разрешението е от 1610 г., J. Lucio de Azevedo, Historia dos christãos novos portugueses, 1922, p. 498.

или предложени – и към най-скромните, и към най-прекрасните. Често те се оказват на ръба на някоя културна катастрофа, на отказване от себе си, за което са ни известни множество примери. Но обикновено те запазват онова, което антрополозите и социолозите наричат „основна самоличност". Те остават в сърцевината на своята вяра, на един свят, от който нищо не е в състояние да ги измести. Тази упоритост, тази отчаяна съпротива е силната страна на тяхната съдба. Християните са прави като подчертават упорството на богатите марани (в пейоративен смисъл думата означава „покръстените")[1] да извършват тайно еврейските обреди. Чисто и просто съществува еврейска цивилизация, толкова самобитна, че не винаги се признава автентичният ѝ характер. И все пак тя се разпространява, предава се, устоява, приема или отхвърля; тя притежава всички черти, присъщи на цивилизациите. Вярно е, че не е вкоренена или по-скоро недостатъчно вкоренена, че убягва на устойчивите, установени веднъж завинаги географски закони. В това се състои основното ѝ, но не единствено своеобразие.

Със сигурност цивилизация

Тялото ѝ е разпиляно, разпръснато като фини капчици олио върху дълбоките води на останалите цивилизации, без да се смесват, макар че винаги зависят от тях. Така че техните движения са движенията на основните и вследствие от това - „индикатори" с великолепна чувствителност. Търсейки еквивалент на еврейската диаспора, Емил-Феликс Готие предложи скромния по своята същност пример на мозабитите от Северна Африка – също разпръснати на дребни колонии[2]. Бихме могли да спомена и за арменците (планински селяни, които по времето на нашия Ренесанс се превръщат в международни търговци от Филипините чак до Амстердам), за парсите от Индия или дори за християните несториани в Азия... Същественото? Да приемем, че съществуват *диаспорни* цивилизации (и то много повече, отколкото ни се струват на пръв поглед) като безброй острови, разпръснати сред чужди води. Такива са християнските общности в Северна Африка след мюсюлманското завоевание през 8 в., чак до гоненията на Алмоядите през 13 в., които почти слагат край на тяхното съществуване. Такива са и доскорошните европейски колонии в Третия свят, преди тяхното освобождение, а и до днес. Такива са дори мориските, наследници на мюсюлманската цивилизация, от които Испания брутално се отървава в израз на прикрит гняв, както вече посочихме.

Ако тези островчета се свържеха, всичко би се променило. Така в средновековна Испания до жестокостите през 14 и 15 в. съществува тенденция еврейските общности да образуват почти плътна мрежа, един вид религиозна нация[3], „милет" го наричат турците, „мелах" – според езика на Северна Африка. Оригинал-

[1] Относно думата, вж.: I. S. Revah, „Les Marranes", in: Revue des Études Juives, 3e série, t. I, 1959-1960, pp. 29-77; за упорството в юдеизацията, цялата книга на J. Caro Baroja е свидетелство за това, или страниците, касаещи по-незначителния случай на Майорка в старата книга на Francisque Michel. Histoire des races maudites de la France et de l'Espagne, Paris, 1847, t. II, pp. 33 et sq.

[2] Mœurs et coutumes des Musulmans, op. cit., p. 212.

[3] Léon Poliakov, Histoire de l'antisémitisme, II, De Mahomet aux Marranes, p. 127 et sq.: Еврейската нация в Испания. Заехме доста от тази почтена и интелигентна книга.

ността на Португалия през 1492 г. е в това, че приема огромен товар от еврейско население в лицето на бежанците от Испания. Оригиналността на Леванта е от същия вид и поради сходни причини. Така е и в Полша, разцъфнала ненадейно с първата си модерност, където от 15 в. се наблюдава нарастващо еврейско влияние по количествени причини и почти създадени еврейска нация и държава, които са пометени от икономическите трудности и безмилостните репресии през 17 в. – „големият потоп" от 1648 г.[1] Така в създаващата се и все още недостатъчно населена Бразилия евреите са по-малко заплашени, отколкото където и да било другаде чак до края на 16 в.[2] Всеки път относителната гъстота на еврейското население играе своята роля.

Но дори и когато числеността не е голяма и не застрашава еврейското присъствие, тези елементарни частици са свързани помежду си чрез образованието, вярата, непрестанните пътувания на търговците, равините, а и на просяците (които са многобройни); чрез непрекъснатия обмен на търговски, приятелски или семейни писма; накрая чрез книгите[3]. Книгопечатането трябва да е допринесло повече за обединението, отколкото за разединението на евреите. Кой би могъл наведнъж да изгори или секвестира тези лесно размножавани важни книги? Някои скитнически битиета илюстрират тези силни обединителни движения. Яков Саспортас е роден в началото на 17 в. в Оран, управляван от испанците; той е равин в Тлемсен, после в Маракеш и във Фес; арестуван е, но избягва и отива в Амстердам, където е преподавател в Академията на Пинто; връща се в Африка; през 1655 г. придружава Менас бен Израел по време на пратеничеството му в Лондон; практикува отново равинство, главно в Хамбург от 1666 г. до 1673 г.; тогава се връща в Амстердам, повикан е в Ливорно, връща се в Амстердам и именно там умира[4]... Тези многобройни връзки обясняват и подсилват взаимосвързаността на еврейските съдби. В своите „Мисли върху философията на човешката история" (1785-1792) Йохан Годфрид фон Хердер вече е казал, че „евреите продължават да бъдат за Европа азиатски народ, чужд за нашата част от света, вечен пленник на древен закон, даден им под далечно небе"[5].

И все пак евреите не са раса[6], всички научни изследвания доказват обратното. Техните колонии биологически зависят от страните и народите, сред които са

Ibid., I, Du Christ aux Juifs de Cour, 1955, p. 266 et sq., особено p. 277 et sq.

Plinio Barreto, „Note sur les Juifs au Brésil", in: O Estado de São Paulo, 31 oct. 1936; богата и солидна литература за тях в класическите книги на Gilberto Freyre, на Lucio de Azevedo; основният документален сборник си остават трите тома за Primera Visitação do Santo Officio as Partes do Brasil pelo Licenciado Heitor Furtado de Mendoça..., deputado do Santo Officio: I. Confissões da Bahia 1591-92. Introducçao de Capistrano de Abreu, São Paulo, 1922; Denunciacões de Bahia, 1591–93 São Paulo, 1925; Denunciacões de Pernambuco, 1593 95. Introducção de Rodolpho Garcia, São Paulo, 1929. За Португалия вж. Leon Poliakov, op. cit., De Mahomet aux Marranes, p. 235 et sq.

Leon Poliakov, Du Christ aux Juifs de Cour, p. VI-XII; De Mahomet aux Marranes, p.139; Joseph Ha Cohen, Emek Habakha ou la Vallée des Pleurs; Chronique des souffrances d'Israël depuis sa dispersion, 1575, и като продължение: Continuation de la Vallée des Pleurs, 1602, p. p. Julien Sée, Paris, 1881, p. 167. Впоследствие ще отбелязваме този труд само под името на Йозеф Ха Коен.

[4] Hermann Kellenbenz, Sephardim an der unteren Elbe. Ihre wirtschaftliche und politische Bedeutung vom Ende des 16. Bis zum Beginn des 18 Jahrh., 1958, p. 45.

[5] Цитиран от J. Lucio de Azevedo, op. cit., p. 52.

[6] Léon Poliakov, op. cit., I, p. 307 et sq.

живели векове наред. Немските евреи или *ашкенази*, испанските евреи или *сефардити* са биологически полугерманци и полуиспанци, тъй като кръвосмешенията били чести и еврейството е плод на местни обръщания в юдаизъм; те никога не са затворени към заобикалящия ги свят, към който многократно и широко се отварят. Иначе как натрупаното време, понякога на учудващо дебели пластове, би довело до тези смесвания и кръстосвания? Евреите, които през 1492 г. напускат завинаги Сицилия, са все пак там повече от 1500 години[1].

Освен това евреите невинаги са живели отделно и носили характерни дрехи и отличителни знаци като жълтата шапчица или жълтия платнен кръг, този segno de tela zala in mezo el pecto, сочи един венециански текст от 1496 г.[2] Те невинаги са обитавали специален квартал – гето (на името на определения им във Венеция квартал и където някога *мятали*, изливали в калъпи метала за оръдията)[3]. Така през август 1540 г. евреите от Неапол, изложени на упоритата враждебност, която ще ги надвие година по-късно, протестират срещу нареждането, задължаващи ги „да живеят заедно и да носят отличителен знак", habitar juntos y traer senal, което противоречи на техните привилегии[4]. Впрочем колко много отклонения и неподчинения има там, където се разпорежда сегрегацията! Временно пребиваващите и постоянно живеещите във Венеция евреи, съобщава едно решение на Сената от март 1556 г., „отскоро се разполагат по цялата територия на града, настаняват се в християнските къщи, ходят където си искат и денем, и нощем". За да се прекрати скандалът, да бъдат принудени да живеят в гетото „и да нямат право да държат гостилници на друго място в града, освен там"[5]. Приблизително по същото време произхождащите от Турция евреи пристигат в Италия с бели чалми – привилегия на турците, докато техните трябва да бъдат жълти. Това е хитруване от тяхна страна, уведомява ни Белон дю Ман[6], те узурпират истинската вяра на турците, която се е настанила по-успешно на Запад, отколкото еврейската. През 1566 г., но това не е първата предпазна мярка, евреите от Милано са заставени да носят жълтата шапчица[7].

Често сегрегацията закъснява и се въдворява неуспешно. През 1599 г. във Верона (а се говори поне от 1593 г.) евреите, които „живеят разпръснато – един тук, друг там", трябва да фиксират местоживеенето си „в съседство с големия градски пазар"[8], там „където се продава виното", на улицата, която стига до черквата „Св.Себастиано" и впоследствие става популярна като via delli Hebrei (улицата на евреите – бел. пр.). Едва през 1602 г. аналогична мярка е предприета в Падуа, където до този момент „израилтяните живеят разпръснати по че-

[1] A. Milano, op. cit., p. 221.

[2] A. d. S., Venise, Senato Terra 12, f° 135 et 135 v°, 26 mars 1496. Вж. M. Sanudo, op. cit., I, col 81, 26 mars 1496.

[3] Giuseppe Tassini, Curiosità veneziane, Venise, 1887, p. 319.

[4] Simancas, E° Napoles 1031, f° 155, Naples, 25 авг. 1540 г. Множество справки относно евреите в това legajo.

[5] A. d. S., Venise, Senato Terra 31, 29 mars 1556.

[6] Op. cit., p. 181.

[7] Септември 1566 г., Joseph Ha Cohen, op. cit., p. 158.

[8] Ibid., p. 207.

[9] Lodovico Moscardo, op. cit., p. 441, този проект за гето вероятно е от 1593 г.

ирите краища на града“[1]. През август 1602 г. в Мантуа възникват инциденти оради факта, че тамошните евреи се разхождат като всички останали с черни апчици[2].

В Испания и Португалия, в течение на векове, съвместното съществуване е равило. Един от най-честите народни протести в Португалия се отнася до заължението, наложено на евреите от папата – което те не спазват – да носят тличителни знаци на дрехите си, за да се възпрепятстват – твърдят дори и ортесите през 1481 г. – опитите, които евреите правят да съблазнят жените ристиянки. Шивачи и обущари евреи често прелъстяват жени и девойки в омовете на орачи, където ходят да работят[3]... На практика в Португалия евреге се смесват по-скоро с аристокрацията, отколкото с народа. В Турция те итежават роби християни и християнки, „възползват се от християнките и ойкова лесно се смесват с тях, като че ли са еврейки“[4]. Но каквито и да са ораните, не фиктивната власт на кръвта е тази, която поддържа еврейските щности, а враждебността на другите към тях и собственото им отвращение т другите. Всичко това е въпрос на религия, следствие от стройна система от ярвания и навици, на различни наследства и дори на кулинарни навици. Говоски за евреите ренегати, „те никога не изоставят еврейския си начин на хранене, обяснява Берналдес – историкът на Католическите крале[5], приготвят своите месни блюда с лук и чесън и ги запържват със зехтин, който използват вместо мас“. Струва ни се, че четем описание на съвременната испанска кухня... Но готвенето с мас е обичайно за старите християни и както казва Салвадор де Мадариага, аряга, триумфът на зехтина впоследствие е еврейско наследство, културен рансфер[6]... Покръстеният, маранът, се издава не по-малко и с това, че в събота забравя умишлено да запали огъня у дома. Един инквизитор казва един ден на убернатора на Севиля: „Господарю, ако искаш да узнаеш как conversos честват ъботата, качи се с мен на кулата“. И когато те стигат там: „Вдигни очи и погледни всички къщи, обитавани от conversos; колкото и да е студено, в съботен ден никога няма да видиш да излиза дим от комините им“[7]. В тази история, разказана от Ибн Верга (около 1500 г.) има известна доза истина, а зимният студ в Севиля е доста реален... Малки издайнически знаци: в Леванта евреите няма да хапнат никога от месото, което е приготвил турчин, грък или французин и не искат да ядат нищо блажно – нито от християните, нито от турците; не пият вино, продавано от турчин или християнин“[8].

Но всички еврейски общности са осъдени на диалог, понякога при драматични обстоятелства, когато около тях напълно се променя обликът на доминиращата цивилизация. Мюсюлманите в Испания заменят християните, които после

---

[1] Joseph Ha Cohen, op. cit., pp. 215-216.
[2] Museo Correr, Cicogna 1993, f° 261, 16 авг. 1602 г.
[3] Lucio de Azevedo, op. cit., p. 10.
[4] B llon du Mans, op. cit., p. 180, 193 v°.
[5] Цитиран от Léon Poliakov, op. cit., II, p. 180.
[6] Ibid., според S. de Madariaga, Spain and the Jews, 1946.
[7] Ibid., p. 191. Ibn Verga, Le fouet de Juda, цитиран от Léon Poliakov, op. cit., II, p. 64, според немския превод на Винер, Ханновер, 1856 г.
[8] Belon du Mans, op. cit., p. 181.

се връщат с късния триумф на Реконкистата. Арабско говорящите евреи зано ват да използват испанския; същата трагедия се наблюдава и в Унгария, където имперския натиск от 1593 до 1606 г. евреите от Буда са заклещени между дв опасности – тази на имперците и тази на турците[1]... Всички тези обстоятелстн ги превръщат в неволни наследници на обкръжаващите ги цивилизации, чиит блага те разнасят в една или друга посока. По отношение на Запада, до 13 в. дори и след това, те несъзнателно са били посредници на арабската мисъл и нау ка, на арабските философи, математици, лекари и космографи. През 15 в. те с готови да се възторгнат от книгопечатането: в Португалия първата им печатн книга е Петокнижието (1487 г.), което излиза във Фаро благодарение на Самуе Гакон. Едва десетина години по-късно в Португалия се появяват германскит печатари[2]. Ако вземем предвид, че книгопечатането е въведено от германците Испания не преди 1475 г., можем да оценим бързината на евреите да издада свещените си писания. Впрочем, изгонени от Испания през 1492 г., евреите ще пренесат печатарството в Турция. Към 1550 г. те са „превели всякакъв род книги на своя еврейски език"[3]. Да се създаде печатница е благочестиво дело, което п прави в района на Корегизми, близо до Истанбул, вдовицата на Йоан Микас херцог на Наксос[4].

През 1573 г. Венеция се готви, според решението си от 14 декември 1571 г.[5] да прогони евреите. Но след Лепанто колелото се е завъртяло и междувременно Соранцо се завръща от Константинопол, където изпълнява функциите на бащ Чуйте неговата реч пред Съвета на десетте, която му приписва един еврейски хронист[6]: „Как пагубно постъпихте, като изгонихте евреите! Знаете ли колко ще ви струва това по-късно? Кой направи турчина толкова силен и къде биха се на- мерили толкова изкусни майстори, които да изработят оръдия, лъкове, гюллета, саби и различни щитове, позволяващи му да се мери с останалите народи, ако не сред евреите, които испанските крале прогониха?" Към 1550 г. едно френско описание на Константинопол[7] вече твърди, че те: „(мараните) са същите, които научиха споменатите турци на начините за търгуване и сключване на сделки, което ние вършим механично"...

Друга привилегия: в Ориента евреите са родени преводачи за всякакъв разго- вор и без тях нищо не би станало възможно и лесно. Белон дю Ман[8] обяснява: „Онези, които си тръгнаха от Испания, Германия, Унгария и Бохемия, предадоха езика (от тези страни) на своите деца; а техните деца научиха езика на нацията, с която трябва да контактуват, като гръцки, славянски, турски, арабски, арменски и италиански"... „Евреите, които са в Турция, обикновено умеят да говорят четири или пет езика; но мнозина са онези, които владеят десет или дванадесет." За

[1] Ibid., p. 209-210.
[2] Lucio de Azevedo, op. cit., p. 36.
[3] Belon du Mans, op. cit., p. 180 v°.
[4] J. Ha Cohen, op. cit., p. 251, според E. Carmoly, Archives israëlites de France, 1857.
[5] A. Milano, op. cit., p. 180 et sq.
[6] Продължителят на J. Ha Cohen, op. cit., p. 181.
[7] B. N., Paris, Fr. 6121 (s.d.). Вж. също Léon Poliakov,op. cit. II, p. 247, справки към пътуването на Г. д'Арамон и на Никола дьо Николай.
[8] Op. cit., p. 180 v°, p. 118.

ова наблюдение той се сеща в Розета, в Египет, където евреите „така успешно са е размножили навсякъде (!) в страните, където властва турчинът, че няма град ито село, което те да не населяват и да не са направили многочислено. Така те оворят всякакви езици, което много ни помогна не само да се изразим, но и да и разяснят положението на нещата в тази страна[1]."

В лингвистичен план е любопитно, че изгонените от Германия евреи през 14, 5 и все още през 16 в., които отиват да коват съдбата на еврейска Полша, въвеж-ат там своя език, един особен немски, yiddisch[2], както испанските евреи след 492 г. ще образуват силните си колонии в Истанбул и най-вече в Солун, ще онесат своя език ladino, испанският на Ренесанса, и ще запазят истинска обич ъм Испания, свидетелствата за което са в изобилие[3] (доказателство, че понякога овек отнася родината със себе си). Незначителни подробности в сравнение с олямата история: един испанист открива днес мелодии и думи от средновеков-ите испански романси при евреите в Мароко[4]; един историк ни запознава с това олко бавно сефардитите в Хамбург се адаптират (и то много трудно) към немс-ия език[5]. Но има и преданост, която проличава в имената на еврейските общ-ости в Солун: „Месина", „Сицилия", „Пулия", „Калабрия"[6].

Тази преданост не винаги е удобна: тя създава категориите. Откроват се ев-рейски нации, които при определени обстоятелства се скарват. Така от 1516 г. до 1633 г. Венеция създава три гета едно до друго, vecchio, nuovo, nuovissimo (старо, ново и най-ново – бел. пр.), островчета, свързани с много високи къщи (до седем етажа), тъй като пространството е недостатъчно, а населеността там е най-голя-мата в града. Старото, това на левантинските евреи, е под контрола на Cinque Savii alla Mercanzia от 1541 г.; новото – под контрола на Cattaveri, приютява гер-манските евреи – Todeschi, които, не можейки да се поберат едновременно всич-ките, преминават частично в старото гето. Тези Todeschi, приети някога от Лига-та на Камбре, са бедни евреи, занимаващи се с вехтошарство и със заеми срещу залог и именно на тях ще бъде поверена заложната къща на Венеция – li banchi della poverta. Същевременно португалските и левантинските евреи, специалисти в голямата търговия, последователно мразени или глезени от Сеньорията, полу-чават специален статут може би от 1581 г.[7] Но през 1633 г. всички евреи, в това число и понантинските, са събрани в едни и същи гета. От което в този малък изкуствен свят на лагерници се получават социални, религиозни и културни дрязги.

Тези особености не пречат на съществуването на една еврейска цивилизация с нейните пориви и движения и в никакъв случай инертна и „фосилна", както твърди Арнолд Тойнби[8]. Бдителна, агресивна и обратно – понякога обзета от

---

[1] Ibid., p. 100 v°.

[2] Leon Poliakov, op. cit., I, p. 270-271.

[3] Ibid., p. 249 et 250; La Mediterranée, 1re édit., p. 707-708.

[4] Paul Benichou, Romances judeo-españoles de Marruecos, Buenos Aires, 1946.

[5] H. Kellenbenz, op. cit., p. 35 et sq.

[6] A. Milano, op. cit., p. 235.

[7] Cecil Roth, in: Mélanges Luzzatto, pp. 237 et sq.; и като пример A. d. S., Venise, Cinque Savii 7, fos 33-34, 15 дек. 1609 г. За трите гета и видимо спорния произход на думата, аргументи и детайли у G. Tassini, op. cit., pp. 319-320; не всичко е ясно относно разпределението на трите еврейски общности в трите гета, дори и след прочита на A. Milano, op. cit., p. 281.

[8] Arnold Y. Toynbee, L'histoire, un essai d'interprétation, Paris, 1951, pp. 30-153, 398, 428.

странно месианство, най-вече в началото на Новото време, когато тя е разделен между рационализма, който за някои се превръща в скептицизъм и атеизъм дос та преди Спиноза, и склонността на масите към немотивирани суеверия и екзал тация. Всяко преследване води след себе си като бумеранг месиански движения както по времето на Карлос Пети от 1525 г. до 1531 г. – това на псевдомесиите Давид Рубени и Диого Пиреш, които разбунтуват португалските евреи[1]; така и през 17 в. – с голямата вълна, предизвикана от месианската пропаганда на Саба таи Зеви[2] на Изток, в Полша и дори по-далеч.

Но ако оставим настрана тези остри кризи, би било погрешно да предполага ме, че еврейското поведение обикновено е спокойно и толерантно. То се оказв. активно, готово за прозелитизъм и битка. Гетото не е само символ на затвора, в който са затворени евреите, но и на цитаделата, в която те са се оттеглили сами за да защитят своите вярвания и оцеляването на Талмуда. Един такъв симпати зиращ на евреите историк като великия Лучо Адзеведо може да твърди, че ев рейската нетърпимост на прага на 16 в. е „несъмнено по-голяма от тази на хрис тияните"[3], което може би е прекалено. Но в края на краищата тази нетолерант ност е видима. Дори към 1532 г. плъзва абсурдната сама по себе си мълва, че евреите се опитват да обърнат Карлос Пети в Мойсеевата вяра по време на мина ването му през Мантуа[4]!

Повсеместност на еврейските общности

Дори и да не са го желали, евреите винаги са били задължително обречени да бъдат големите майстори на обмените. Те са и са били навсякъде; гонени, те не напускат непременно забранените места, те се връщат там. Официално те са отсъствали от Англия от 1290 г. до 1655 г., датата на тяхното псевдоприемане по времето на Кромуел; в действителност Лондон има своите търговци евреи още от началото на 17 в., а може би и по-рано. Франция също се освобождава от тях веднъж завинаги през 1394 г., но много скоро те се озовават (вярно като марани и мними християни) в Руан, Нант, Бордо и в Байон – тези обичайни спирки на португалските марани, отиващи в Антверпен и Амстердам. Анри II „крал на Франция, позволява на търговците евреи от Мантуа да посещават гра довете на неговото кралство и да търгуват в страната. Той ги освобождава също от такси и когато те отиват да му засвидетелстват своето уважение и благодарност, той е благосклонен към тях през тази година"[5], навярно през 1547 г. По-любопитен, ако не и по-важен, е слухът, който се разпространява през про лета на 1597 г. в Париж и може би в Нант, където го улавя испанската служба за осведомяване: френският крал замисля „да върне евреите, които Най-християнският крал Луи IX е изгонил"[6]. Мълвата се появява отново четири години

[1] Lucio de Azevedo, op. cit., p. 68-73.
[2] Léon Poliakov, op. cit., II, p. 262 et sq.
[3] Op. cit., p. 39.
[4] F. Amadei, Cronaca universale della città di Mantoa, II, p. 548.
[5] J. Ha Cohen, op. cit., p. 127.
[6] A. N., K 1600, 4 avril 1597, Relacion de algunas nuebas generales que se entienden de Nantes de Paris y otras partes desde 4 de abril 97: „ ... quiere hazer benir los judios que hecho el cristianissimo Rey St Luis ..."

по-късно, през 1601 г. „Един важен евреин (от Португалия), обяснява на Анри IV посланикът Филип Канеи, ми каза, че ако Ваше Величество благоволи да разреши на тази нация да живее във Франция, тя би се възползвала и би населила кралството му с повече от 50 000 семейства на благоразумни и трудолюбиви хора[1]." Към 1610 г. сред мориските, влизащи във Франция, която обикновено минават транзит, евреи, в това число и португалски марани, се смесват с изгнаниците и „вероятно се настаняват под маската на християни във Франция и най-вече в Оверн"[2].

В Южна Франция евреите не са много. Към 1568-1570 г. те са изгонени от градовете на Прованс и доброжелателно са приети в Савоя[3]. В Марсилия, където политиката на града е променлива, в началото на 17 в. има само неколцина[4]. Прогонените през 1492 г. от Испания евреи се настаняват в Лангедок, остават там и „свикват (французите) да търгуват в Берберия"[5]. Под маската на нови християни, те са аптекари и лекари в Монпелие; Феликс Платер отсяда у един от тях. В Авиньон, в края на века и защитени от папата, те наброяват 500, но нямат право „да купуват нито къща, нито градина, нито нива, нито ливада във или извън града"; принудени са да станат вехтошари или шивачи[6]...

Разбира се, Германия и Италия са твърде различни, за да могат там евреите да бъдат прогонени отвсякъде по едно и също време. И все пак Господ знае, че те са многократно прогонвани. Един стар град затваря вратите си за тях, друг ги отваря. Когато през 1597 г. след дълги колебания Милано се отърва от своите впрочем малобройни евреи, доколкото ни е известно, последни не отиват във Верчели, Мантуа, Моден, Верона, Падуа и „околните селища". Това често са комични ситуации (дори когато приключват зле). Комедия в Генуа, където след като тържествено са изгонени през 1516 г., евреите се завръщат през 1517 г.[8] Комедия и във Венеция, и в Рагуза, тъй като всичко се нарежда: през май 1515 г. малкият град, подпален от един францискански монах, прогонва своите евреи; последните веднага блокират зърното в Пулите и в Морея предназначено за републиката на св. Блазий (доказателство, че те са господари на снабдяването) и последната е принудена да ги приеме отново, през 1545 г., едва помислили да ги експулсират и султанът призовава рагузците да се вразумят[9]... През 1550 г. Венеция иска да изгони своите, но забелязва, че те контролират и блокират търговията ѝ: вълна, коприна, за-

---

[1] Цитиран от Leon Poliakov, op. cit., II, p. 368, Lettres et ambassades de Messire Philippe Champagne, 1 3b p 62

[2] Цитиран от Léon Poliakov, op. cit., II, p. 367-8, според Francisque Michel, Histoire des races maudites de la France et de l'Espagne, 1847, p. 71 et 94.

[3] J Ha Cohen, op. cit., p. 160.

[4] H Kellenbenz, op cit., p. 135.

[5] Jean Bodin, Response..., op. cit., ed. H. Hauser, p. 14.

[6] Thomas et Felix Platter, op. cit., p. 252, p. 391.

[7] J Ha Cohen, op. cit., p. 200.

[8] Ibid. p. 112-113.

[9] S. Razzi, op. cit., p. 118-119 (1516); p. 159 (1545). Вж. също намесата на Сюлейман Великолепни срещу гоненията на евреите и на маранитe от Анкона, A. Milano, op. cit., p. 253; C. Roth, The House of Nasi, Doña Gracia, Philadelphie, 1947, p. 135-174.

хар, подправки и че самите венецианци често се задоволяват да препродават техните стоки, guadagnando le nostre solite provizioni, печелейки само обичайните комисиони[1]. Всъщност Италия се напълва с огромно количество евреи поради последователните експулсирания от Франция, Испания и Португалия, и главно държавата на Светия престол, където те предпочитат да се приютят. В Анкона пред тях се открива невероятна съдба: преди жестоките гонения на Павел IV през 1555-1556 г. те са 1770 глави на семейства, които купуват недвижими имоти, къщи и лозя и „по никой признак не могат да бъдат различени от християните"[2]. Твърдят, че изгонването на евреите от Сицилия през 1492 г. засяга повече от 40 000 човека[3], в по-голямата си част дребни занаятчии, чието заминаване ще се отрази зле на острова. Обратно, в Неапол, който едва десет години по-късно ще се окаже под контрола на Католическия крал, малко на брой, но богати и трудолюбиви евреи като рода Абраванел, ще се задържат чак до 1541 г.[4]...

Би било неуместно да сравняваме тези прогонени евреи с лесноподвижните дружини на бандитите, но в края на краищата и евреите, и хората извън закона, се възползват от улесненията на една сложна политическа карта както в Германия, така и в Италия. Впрочем близо до Германия съществува улесненото Полша, където пристигат каруци, в които бегълците по необходимост се натъпкват заедно с багажа си; а близо до Италия – улесненията на морето и на Леванта. През 1571 г. венецианците говорят за експулсиране на евреите си, дори някои вече са се качили на корабите, за да заминат, когато заповедта е отменена[5]. Тези плавания по море не са безопасни: за господаря на кораба изкушението да вземе багажа и да продаде хората е голямо. През 1540 г. един капитан на рагузки кораб ограбва своите пасажери – евреи, бягащи от Неапол – и ги изоставя в Марсилия, където френският крал Франсоа I се смилява над тях и ги изпраща на свои кораби в Леванта[6]. През 1558 г. евреите бежанци от Пезаро[7] пристигат в Рагуза и после вдигат платна към Леванта: екипажът, може би рагузки, ги пленява и ги продава като роби в Пулиите. През 1583 г. този път гръцки моряци избиват 52 от 53-ата си еврейски пътници[8].

Непрекъснато търсене на градове, „където техните крака биха могли да намерят покой"[9], евреите в крайна сметка се оказват неизбежно навсякъде. Ето ги

---

[1] W. Sombart, Die Juden und das Wirtschaftsleben, 1922, p. 20. Според документа, представен от David Kauffmann, „Die Vertreibung der Marranen aus Venedig im Jahre 1550", in: The Jewish Quarterly Review, 1901. За тази заповед за изгонване на мараните вж. Marciana, 2991 C. VII. 4, f° 110 v° et 111. Museo Correr, Donà delle Rose, 46, f° 155, 8 juil. 1550.

[2] Marciana, 6085, f° 32 v° et sq.: разказ за гоненията от 1555 и 1556 г. Вж. също A. Milano, op. cit., p. 247-253.

[3] L. Bianchini, op. cit., I, p. 41. А не 160 000. A. Milano, op. cit., p. 222.

[4] A. Milano, op. cit., p. 233.

[5] J. Ha Cohen, op. cit., p. 180.

[6] Ibid., p. 121.

[7] Ibid., p. 143.

[8] A. Hananel et E. Eskenazi, Fontes hebraici ad res œconomicas socialesque terrarum balcanicarum saeculo XVI pertinentes, Sofia, 1958, I, p. 71.

[9] Изразът, взет от Й. Ха Коен е банален.

през 1514 г. в Кипър, където ректорите получават заповед от Сеньорията на Венеция да не разрешават на никого от тези евреи да носи черна вместо жълта шапчица[1]. Ето ги и в Истанбул, дванадесет кандийски евреи, оказали се в неблагоприятно положение – причина да научим, че на своя остров „те са повече от 500"[2]. В друг венециански остров, в Корфу, през 1588 г. те са 400, sparsi per la citta con le lor case conggionte con quelle di Christiani, разпръснати из целия град и техните къщи са смесени с тези на християните: би било добре, сочи нашият документ, да бъдат отделени едните от другите за удовлетворение на всички[3]. Всъщност евреите от Корфу ще ползват винаги явни предимства от страна на венецианските власти[4].

Ако искаме да отбележим разпръсването на евреите в мащаба на „по-голямото Средиземноморие" и на света, лесно бихме ги открили в Гоа, в Аден, в Персия, „под тоягата, под заплахата на която те прекарват нещастния си живот в цялия Левант", но тази бележка е от 1660 г.[5]; колелото се е завъртяло и ще продължи да се върти. Наистина през 1693 г. един френски документ ни посочва установили се в Леванта „от 40 години" португалски и италиански евреи, промъкнали се под опеката на френските консули в „Смирна". Те се промъкват и в Марсилия, където „незабележимо са заграбили голяма част от търговията с Леванта, което накара покойният днес маркиз дьо Сенеле да ги изгони от Марсилия със заповед на краля"[6]. Но те се заемат с дейността на другия край на трафиците, в самия Левант. Евреите са в Мадейра и толкова много на остров Сао Томе, че явно това са нови християни) там те „открито" практикуват юдаизма[7]; в Америка те са първите пристигнали и от 1515 г. – първите мъченици на Испанската инквизиция[8] в Куба, която няма да се задържи там; през 1543 г. Филип, по онова време регент на Испанските кралства, ги прогонва – съвсем спекулативен жест – от Кастилските Индии[9]... Евреите са многобройни и в Северна Африка, чак до Сахара.

Юдаизъм и капитализъм

Евреинът, в миналото селянин като арменеца, от векове се е отвърнал от обработката на земята. Навсякъде той е финансист, военен доставчик, търговец, лихвар, заемодател срещу залог, лекар, занаятчия, шивач, тъкач, дори ко-

---

Museo Correr, Donà delle Rose, 46, f° 55, 5 juin 1514.

Museo Correr, Donà delle Rose 21, f 1, Constantinople, 5 mars 1561. Вж. също за гетото, „джудека" на Кандия. A. d. S. Venise, Capi del Conso dei X, Lettere, Ba 285, f° 74, Candie, 7 mai 1554.

Museo Correr, Donà delle Rose, 21, 1588.

[4] A Milano, op. cit., pp. 236, 281, 283...

Etat de la Perse en 1660, par le Raphaël du Mans, p.p. Ch. Schefer, Paris, 1890, p. 46.

A N., A. E., B III 235, 1693.

В Мадейра още преди 1682 г., Abbé Prévost, op. cit., III, p. 172; Лисабон, 14 февр. 1632 г.: „... островът (Сао Томе) е толкова препълнен с нови християни, че те практикуват почти открито еврейските религиозни обреди", J. Cuvelier et L. Jardin, L'ancien Congo d'après les archives romaines, 1518, 1640; 1954, p. 498.

[8] Пролог от Фернандо Ортис, към Lewis Hanke, Las Casas..., p. XXXVI.

Jakob van Klaveren, op. cit., p. 143.

вач... Понякога твърде беден; при възможност дребен заемодател срещу залог. Несъмнено са много бедни и онези евреики, които продават тоалетни принадлежности и предлагат по турските пазари носни кърпички, салфетки, балдахини[1], или всички онези евреи, дошли отвсякъде, за чиито разпри и занимания на Балканите – най-често несъществени – ни разказват равинските отсъждания[2]. Дори най-дребните заемодатели срещу залог са почти буржоа в тези често мизерстващи колонии. В Италия броят на тези заемодатели е висок, а техните услуги са полезни в селата и малките градове, които ги поддържат. През септември 1573 г. подестът на Каподистрия[3] моли в града да бъде повикан банкер евреин, иначе жителите, пленници на непрекъснатото посъпване на живота, ще отидат, както правят обикновено, при лихварите от Триест, които заемат при 30 или 40% – нещо, което не би станало при заемодател евреин на място; през следващата 1574 г. povera communita (бедната община – бел. пр.) на Кастелфранко иска от Сеньорията на Венеция да ѝ разреши и на 6 април същата дава правото на Josef ebreo... di tener banco nella cittadina, col divieto per di poter prestare salvo che sopra beni mobili (евреина Йосиф да открие банка в градчето – бел. пр.) и да заема само срещу движима собственост[4]. През 1575 г. общината на Порденоне на свой ред помолва „за изгода на множеството бедни" да ѝ се разреши un ebreo a tener banco[5] (един евреин да открие банка); което не означава, че впоследствие между заемодателите евреи и заемополучателите християни всичко протича гладко. През 1573 г communita на Чивидале дел Фриул[6] поисква „да бъде освободена от еврейската ненаситност, която безкрайно измъчва и изтощава бедните хора от този град". Една monte di hebrei (еврейска заложна къща – бел. пр.) е ограбена в Конеляно през юли 1607 г. от разбойници – fuorusciti. Capelletti на Сеньорията (ние бихме казали карабиниери) ги подгонват, хващат плячката (5000 дуката в бижута и други залози), убиват четирима от бандитите, чиито глави отнасят в Тревизо и отвеждат там двама от оцелелите[7].

Но редом с заемодателите с висока лихва и кратък срок, и лихварите, съществуват търговците евреи, често прогонвани, но после връщани и винаги желани. Забелязват се в Лисабон, въпреки маската на нови християни или, ако са богати, като истински християни, каквито са Хименес, Калдейра, Евора... Виждаме новаторската им дейнсот, като тази на Мигел Родригес или по-точно Родрига, левантински евреин, измислил във Венеция конвойната връзка със Спалато[8]; можем да гадаем за тяхната мощ и за тази на Самуел Абраванел и богатата му фамилия, които в продължение на години държат изкъсо съдбата на евреите в Неапол, давайки заеми на краля и които виждаме заинтересовани от търговията със

[1] Belon du Mans, op. cit., p. 182 et 182 v°.
[2] A. Hananel et E. Eskenazi, op. cit., I, 1958 (16 в.); II, 1960 (17 в.).
[3] A. d. S., Venise, Senato Terra, 62, 20 sept. 1573.
[4] Ibid., 63, 6 avril 1574.
[5] Ibid., 66, 1575.
[6] Ibid., 60, 1573.
[7] A. d. S., Florence, Mediceo 3087, f° 348, 14 juil. 1607.
[8] Вж. кн. I, стр. 278-280.

захар от Мадейра и на панаирите в Ланчано – от търговията с жито[1]; догаждаме се за огромния успех в безподобната кариера на португалското семейство Мендес и техния племеник Хуан Мингес, наречен Жан Мик – Хуан Микас от испанските известия от Леванта[2]. Маран, който се връща към юдейството в Истанбул, където се превръща в нещо като Фугер – богат почти до смъртта си (1579 г.), мечтаещ да стане „цар на евреите" и да създаде държава в Светите земи (той възстановил руините на Тивериада) и да стане „цар на Кипър", но в крайна сметка се задоволил с назначаването си от султана, поради липса на нещо по-добро, за херцог на Наксос – име, под което е известен на историците, които на драго сърце са се занимавали с неговата биография.

Но дори и този бляскав успех зависи от общото положение. Историците, занимаващи се с Турция от 16 в., отбелязват (може би прекалено късно) тамошния триумф на евреиските търговци[3]. Именно те много скоро, заедно с гръцките търговци, откупуват данъчните приходи и дори тези на богатите поземлени собственици, а мрежата на техните сделки се разпростира в цялата империя. Белон дю Ман, който ги наблюдава към 1550 г., казва по техен адрес: „Те толкова са завладяли трафика на турските стоки, че богатството и дохода на турчина са в техни ръце: защото те дават най-висока цена за погасяването на задълженията на провинциите, като откупуват косвените данъци и престоя на корабите и на други неща в Турция..." И, заключава той, „тъй като често ми се налагаше да ползвам услугите на евреите и да ги посещавам, лесно разбрах, че това е възможно най-фината и най-хитрата нация"[4]. Без тези колективни богатства ничие битие като това на херцога на Наксос не би било възможно. Също така предполагам, че богатството на немските евреи финансисти от Тридесетгодишната война, на тези Hof uden, на тези „придворни евреи"[5], е немислимо без натрупванията на пари през спокойните времена, последвали мира от Аугсбург (1555 г.) и които подготвят за немските еврейски общности бъдещия им реванш. По същия начин в края на 16 в. връзката с португалските евреи, господари на захарта и подправките, притежатели на огромни капитали, подпомага успеха на Амстердам. Цяла Америка също е обхваната в тяхната мрежа от сделки...

Това не означава, че всички еврейски търговци са богати и без тревоги. Нито

La casa des Abravaneles по произход е испанска, нейните земи на краля, Simancas, E° Napoles 1015 f° 101, 6 октомври 1533; ibid., f° 33, 1018, f° 21, 15 януари 1534 г., ако лихварството не е упражняване от евреите, то ще бъде извършвано от християните с тройна цена, „porque el fin de Ytalia como V M lo tiene mejor experimentado y conocido, es ynterese"; ibid., f° 58, 3 октомври 1534 г., „в Неапол, между 300 и 400 еврейски семейства"; 1017, f° 39, 28 март 1534 г., арести на Нови християни в Манфредония „que debaxo de ser xpianos han bidido y biben como puros judios"; 1018, f° 58, 3 октомври 1534 г. Неапол иска да запази евреите, без тях през предната година всички бедняци щели да умрат от глад; 1031, f° 155, 25 август 1540 г., антиеврейски мерки; 1033, f° 70, 19 юни 1541 г., експулсирането им е решено... A. d. S., Naples, Sommaria Partium, 242, f° 13 v°, 16 април 1543 г., Самуел Абраванел уреди с неговият комисионер Габриеле Исак да изтегли 120 carri зърно от Термоли; ibid., 120, f° 44, 8 юни 1526 г., един Симоне Абраванел, „евреин, живущ в Неапол", внася захар от Мадейра.

L. Poliakov, op. cit., II, p. 254 et sq., прекрасно резюме на този необикновен живот. Основната книга е на Cecil Roth, The house of Nasi, 2 vol., 1947, et The Duke of Naxos, 1948.

[1] Вж. кн. II, стр. 73. и сл.

[2] Op. cit., p 180 v° et 181.

[3] Werner Sombart, op. cit., p. 53 et sq.; L. Poliakov, op. cit., I, p. 249 et sq.

че, заради призванието си да спекулира или заради етиката си, юдейството е отговорно за онова, което наричаме капитализъм или по-скоро предкапитализъм на 16 в.; нито че, „Израел се движи над Европа като слънце и там където огрее изниква нов живот, докато в изоставените от него райони всичко цъфнало повяхва“[1]. Но по-скоро, че евреите са съумяли да се адаптират към географските условия както и към променящата се конюнктура на сделките. И че ако те са „слънце“, нека бъдем сигурни, че то се ръководи от земята. Еврейските търговци се отправят към развиващите се области и се възползват от тях толкова, колкото и допринасят за техния бласък. Съществува реципрочност в отплатите. Капитализмът представлява много неща наведнъж, но е и система от сметки, използване на прийоми, тези на парите и кредита: впрочем още преди завземането на Йерусалим от кръстоносците през 1099 г. евреите познават suftaya, полицата и sakh, чека[2], редовно използвани в мюсюлманския свят. Тази придобивка успява да се запази, независимо от преместванията на еврейските общности.

Освен това, всеки капитализъм предполага благонадеждна мрежа и съучастие, разположени в определен момент на световната карта. Анулирането на Нантския едикт (1685 г.), само по себе си довежда до успеха на протестантската банка, започнал в началото на 16 в., но и открива за нея важен период, тъй като протестантите разполагат между Франция, Женева, Холандия и Англия мрежа от наблюдатели и сътрудници. Същото става векове наред и с еврейските търговци. Те представляват първата търговска мрежа в света, защото са навсякъде: в мъртвите или слаборазвитите зони, където изпълняват ролята на занаятчията, дюкянджията или на заемодателя срещу залог и в главните градове, където имат свой дял в икономическия подем и в успешните сделки. Понякога те са малобройни: през 1586 г. във Венеция те са 1424 души[3]; в Хамбург[4] в началото на века едва ли има и стотина човека; най-много има в Амстердам – 2000; в Антверпен през 1570 г.[5] са 400. Джовани Ботеро в края на 16 в. споменава точно за 160 000 евреи в Константинопол и в Солун[7], тъй като градът е основното убежище за изгнаниците, но той изброява едва 160 от техните семейства във Валона, толкова в Левкада, 500 в Родос, средно 2500 човека в Кайро, Александрия, сирийско Триполи, Халеб и Ангора (Анкара – бел. пр.). Данните са донякъде сигурни. Същевременно можем да твърдим, че там където населението е гъсто, например в Солун или в Константинопол, се предполага, че животът е труден и че се налага изгнаниците да упражняват всякакви занаяти, дори и не особено доходни. Да си спомним за тъкачите на вълна, за бояджиите в Солун, Истанбул и по други места, за пътуващите търговци от селските панаири, купувачи на руна и кожи... Обратно, малките колонии често си имат богати търговци, облагодетелствани от съсредоточаването на богатите трафици, дори често привличани от тези трафици и новоприети в тях.

---

[1] Werner Sombart, op. cit., p. 15.

[2] Естествено имам предвид Geniza от Кайро и публикуването им в скоро време от A. Gothein

[3] Daniele Beltrami, Storia della popolazione di Venezia..., op. cit., p. 79.

[4] H. Kellenbenz, Sephardim an der unteren Elbe, 1958, p. 29.

[5] Ibid., p. 139.

[6] Giovanni Botero, op. cit., III, p. 111.

[7] Simancas, E° Napoles 1017, f° 42, вицекралят до Н.В., Неапол, 26 април 1534 г., Солун „donde ay la mayor juderia de Turquia“.

През 13 в. панаирите в Шампан са център на търговската икономика на Запада. Всичко се насочва към тях, всичко излиза от тях. Евреите са там, в градовете и селата на Шампан[1], известен брой – свързани със земеделския живот, а още повече с местното занаятчийство. Те притежават ливади, лозя, недвижими имоти с къщи, които купуват или продават, но те вече са преди всичко търговци и лихвари, „тъй като изглежда заемането на пари преобладава над търговията", заемодатели на господарите, в това число и на графовете на Шампан и на манастирите. Привлечени от панаирите на Шампан и от благоденствието, което те създават, евреите не играят пряка, нито решаваща роля в тях (изключението потвърждава правилото). Все пак те заемат там определени подстъпи.

С рецесията през 14 в. единствената икономически сигурна зона остава Италия: еврейските търговци там са в изобилие, като едно неотдавнашно изследване показа как те колонизират ниските лихварски постове, изместващи конкурентите си на това ниско ниво от търговския живот.

През 15 и 16 в. голямата търговия на Средиземноморието е в Северна Африка и Леванта. Впрочем през 1509 г., когато испанските интервенции предизвикват в Тлемсен избиването на християнските търговци от тълпата, евреите споделят тяхната участ[3]. Те са също и в Бужи (Бежая – бел. пр.), и в Триполи, където през 1510 г. се настаняват испанците[4]. В същия този град Тлемсен през 1541 г., по време на влизането на испанските войски, „евреите, които са многобройни, са заловени и продадени в робство от победителите... Част от тях са откупени в Оран и Фес, други били отведени като пленници в Испания, където ги принуждават да се отрекат от Извечния, богът на Израел[5]." Няколко години по-рано, по време на завземането на Тунис от Карлос Пети през 1535 г., картината е същата. Евреите, „мъже и жени, са продадени в най-различни места, разказва лекарят Йосиф Ха Коен[6], но италианските общности откупуват в Неапол и Генуа доста от тях. Господ да ги поживи!"

Според свидетелството на Леон Африканеца, в Северна Африка еврейските общности са жизнени и войнствени още в началото на 16 в., способни да устоят, като по този начин оцеляват чак до 1668 г.[7] в неблагодарното лоно на испанския преден пост Оран, свързани с всички трафици. Едно проучване, проведено в оранския преден пост през 1626 г.[8], споменава за пристигането на камилски керван от Сахара; един от тях, идващ от Тафилалет и от Фигуиг е придружаван от „воен-

---

Paul Benichou, „Les Juifs en Champagne médiévale", in: Évidences, novembre 1951.

L. Poliakov, Les banchieri juifs et le Saint-Siège du XIIIe au XVIIe siècle, 1965.

H. Hefele, op. cit., p. 321. Силата на еврейското присъствие в Северна Африка обяснява оцеляването на еврейството в Оран под испанско владичество; Диего Суарес описва техния квартал в центъра на града със синагога и училище; през 1667 г. гетото наброява повече от 100 къщи и 500 човека: евреите били прогонени от Оран по заповед на Шарл II на 31 март 1669 г., според J. Cazenave, in: Bulletin de la Société de Géographie d'Alger, 1929, p. 188.

[4] J. Ha Cohen, op. cit., p. 110-111.

Ibid., p. 124.

Ibid., p. 120.

[7] J. Caro Baroja, op. cit., I, p. 217.

[8] „Cargos y descargos del Marques de Velada", answers to the charge of maladministration brought against Don Antonio Sancho Davila y Toledo, marques de Velada during his government of Oran, 1626-1628, f° 57 (P. de Gayangos, Cat. Mss, in the Spanish language, B. M., IV, 1893, p. 133).

ни евреи", всъщност обикновени търговци, тъй като в Испания, както и на ислям ска земя се различават Moros de paz, поданици живеещи близо до цитаделата и непокорните – Moros de guerra, по същия начин съществуват евреи de paz и de guerra. Но присъствието на евреи търговци в посока на стария трафик не е безин тересно. Нашите сведения наблягат върху значимото присъствие на еврейски тър говци в Леванта; господари в Халеб и още повече (португалските евреи) в Кайро заемодатели, от които християните търсят помощ и до чиито ръце явно опир керванната дейност.

Какво да кажем още? Че във Венеция, въпреки напреженията, разприте, пос ледвани от споразумяване или помиряване, еврейското присъствие е трайно. Раз бира се, имало е и прогонване, това на богатите марани през 1497 г.[1], вследствие от техните спекулации със сицилианското жито, от което се храни Венеция, и тук става дума за малка част и за новодошли (всичко ни кара да мислим, че те с се върнали, тъй като става дума за повторното им прогонване през 1550 г.[2] и ги откриваме поименно във Венеция до края на века и след това). Аз отбелязах също еврейското присъствие в Милано и околностите докъм 1597 г. В Рим те продължават да водят донякъде ограничен живот, но надвиват в Анкона, докато тя е жизнена, тоест до първите години на 17 в.; в Ливорно те са творците на успеха на Медичите от действителното му начало, тоест от 1593 г.[3]

Би било интересно да наблюдаваме дейността им именно в Генуа, столица на световното богатство, но относно нея не разполагаме с добри сведения. Сиг рни сме само в едно: във враждебността спрямо тях. В Генуа, ревността на занаятчиите и лекарите срещу еврейската конкуренция води до експулсирането на об щността на 2 април 1550 г., като декретът „е провъзгласен с фанфарен звън, както сториха това, казва един свидетел, по времето на баща ми Раби Йешоа Ха Коен" през 1516 г. Същият този свидетел, лекарят Йосиф Ха Коен се установява наб ли зо, на територията на Доминантата, във Волтаджо, където продължава да упр жнява професията си[4]. Откриваме генуезката враждебност и през 1559 г. – и ли поне тази на един важен генуезец, Негрон де Негри, „покварения човек, който е като остен в хълбоците[5] на евреите; той ще се опита да ги прокуди от Пием нт, впрочем безуспешно. През юни 1567 г. генуезците ги прогонват от техния Dominio, където ги толерират до прогонването, освободило самата Генуа от тях. Лекарят Йосиф Ха Коен напуска тогава Волтаджо и се установява „в Кастелето, на територията на Монферато, където всички ме приеха с радост"[6]. По-точни сведения биха ни свършили по-добра работа. Дали големите еврейски търговци са имали, или не, достъп до панаирите на Пиаченца?

Нека припомним последната особеност: напливът на мараните в Средиземноморието, който подготвя холандското пристигане и бележи началото на века на Амстердам в мащаба на общата история. През 1627 г. граф-херцог д'Оливарес

[1] M. Sanudo, op. cit., I, colonne 819, 13 nov. 1497.
[2] Marciana 7991 C VII. 4, f°s 110 v° et 111, et Museo Correr, Donà delle Rose 46, f° 155, 8 юли 1550 г.
[3] F. Braudel et R. Romano, op. cit., pp. 26-27.
[4] J. Ha Cohen, op. cit., p. 130-131.
[5] Ibid., p. 152.
[6] Ibid., p. 158.

пуска на важната сцена на asientos португалските марани; утвърждава се нова ера на финансите, която впрочем започва доста преди тази дата[1]. Тя се предугажда по доста признаци. Вече през 1605 г. става въпрос да се даде разрешение на 10 000 евреи да се установят в Испания, за да уредят по-добре финансите на Католическия крал, отколкото по времето на християнските asentistas[2]. Ние бихме могли да продължим с данните и да посочим еврейското присъствие през 17 в. в Марсилия, Ливорно и в Смирна – трите жизнени града на Средиземноморието; в Севиля, Мадрид и Лисабон, все още важни пазари, накрая в Амстердам и отскоро в Лондон, където се установява богатият търговец Антонио Фернандес Карвахал, the great Jew, между 1630 и 1635 г.[3] Но нашите доказателства сами по себе си са доста статични.

Евреи и конюнктура

Ако представим като хронологично табло списъка на преследванията, избиванията, експулсиранията и насилствените покръствания, които са мартирологът на еврейската история, ще видим връзката между промените в конюнктурата и тези жестоки мерки. Последните винаги зависят от промените в икономическия живот, те ги съпътстват. Не единствено хората, господарите или „покварените", чиято роля не бива да отричаме, слагат край на възможностите и на разкоша на западните еврейски общности в Англия (1290 г.), в Германия (1348-1375 г.), в Испания (погром в Севиля и насилствено покръстване през 1391 г.), във Франция окончателно експулсиране на евреите от Париж през 1394 г.). Основната вина е тази на тоталната рецесия на западния свят. По този въпрос ми се струва, че не може да съществува никакъв спор. Още повече, че не трябва да вземаме като пример само експулсирането на евреите от Испания (1492 г.); това световно събитие според твърденията на Вернер Зомбарт[4] се разполага късно в периода на дълга рецесия: тя започва с царуването на Католическите крале и протича до 1509 г. поне, може би до 1520 г.

Тъй както вековната рецесия от 1350-1450 г. оттласва еврейските търговци към Италия и нейната защитена икономика[5], кризата от 1600-1650 г. ги открива в същото защитения сектор на Северно море. Тогава протестантският свят ги спасява и облагодетелства и обратно, те спасяват и облагодетелстват протестантския свят. В края на краищата, както е забелязал и Вернер Зомбарт, Генуа е също така добре разположена като Хамбург или Амстердам спрямо морските пътища, които водят към Америка, Индиите или Китай[6].

Но тези съотношения между конюнктура и промените за еврейския народ не са ва видни само за големите събития и дългите фази, те са валидни и за малките, почти ежегодни или ежедневни кризи. Логично е, за да се върнем отново към

[1] Вж. кн. I, стр. 617-619.
[2] Espejo y Paz, Las antiguas ferias de Medina del Campo, 1912, p. 137.
[3] W. Sombart, Krieg und Kapitalismus, 1913, p. 147.
[4] Die Juden und das Wirtschaftsleben, p. 15.
[5] L. Poliakov, Les banchieri juifs...
[6] Die Juden und das Wirtschaftsleben, p. 14.

този незначителен пример, Рагуза да е помислила през 1545 г. за експулсирането на своите евреи, понеже като всеки друг град по онова време и тя изпитва трудности. Така и Венеция предприема доброволно мерки срещу своите евреи и тези от континенталните ѝ владения по време на дългата рецесия от 1559 до 1575 г., тъй като всичко се е сгромолясало през годините на война срещу турците от 1570 до 1573 г.[1]: левантинските евреи са арестувани, еврейските стоки са секвестирани, строго определени условия за оставането на евреите във Венеция (18 декември 1571 г.), план за експулсиране на евреите от Бреша и от самата Венеция, млади евреи са хванати в Адриатика и принудени да въртят веслата „до края на войната"... Тогава настъпило тягостно време за „Яков"[2]. Всичко това видимо зависи от конюнктурата. Както и жестоките преследвания срещу евреите от Ферара през 1581 г., които трябва да се прибавят към вече богатото досие на толкова дълбоката циклична криза от 1580-1584 г.[3]...

Но това, че *дългосрочната* конюнктура се възстановява от 1575 до 1595 г. и се развива благоприятно, улеснява целия икономически живот на морето и в частност – този на еврейските колонии, независимо от местонахождението им. (В Рим Сикст Пети (1585–1590 г.) ги закриля[4].) Ако не грешим, участието на еврейския капитализъм в морските обмени непрестанно расте. Тогава той е господар в Анкона[5], но и във Ферара[6], ако не и във Венеция. Всички тези „португалски" или „левантински" успехи, връзката с мароканския Сус и неговите съоръжения за захар[7], изобретението на Спалато[8] или предложението от март 1587 г.[9] на известния Даниел Родрига да открие в Истанбул депозит от 20 000 дуката на разпореждане на баюла срещу равностоен аванс върху митниците на Венеция; или намерението към 1589 г. да се приемат евреите от Ферара[10]: тази свобода в плановете и действията показва промяна на климата. Определения за

---

[1] Арести във Венеция на турски търговци и левантински евреи, 5 март 1570 г., Chronique de Savina, Marciana, f° 326 v°; оплаквания на търговци евреи в Константинопол, 16 декември 1570 г., A. d. S., Venise, Annali di Venezia, serie antica; 24 точки от регламента, които евреите трябва да спазват, A. d. S., Venise, Senato Terra 58, 18 декември 1571 г.; по същата тема, Museo Correr, Cicogna 1231, f° 16, евреите, прогонени от Бреша, 4 септември 1572 г., A. d. S., Venise, Senato Terra 60; приета отсрочка до септември 1573 г., ibid., 61, 8 март 1573 г.; постановление за разрешените и забранените за евреите дейности, ibid., 11 юли 1573 г.; споразумение с банката „Cervo hebreo", чийто фалит трябва да е през 1565 г., ibid., 20 юни 1573 г. Тогава обстановката не е вече така обтегната. За прогонените от Урбино евреи и принудени да станат гребци: J. Ha Cohen, op. cit., p. 161.

[2] Ibid., p. 174.

[3] Cecil Roth, art. cit., p. 239.

[4] *A. Milano*, op. cit., p 257, *J. Delumeau*, op. cit., II, p. 854, 887-890.

[5] Което се разбира от само себе си, но да се отбележат новите отстъпки, направени на левантинските евреи в Анкона, сериозна заплаха за Венеция. Прекрасен документ, A. d. S., Venise, Cinque Savii, Busta 3, 10 август 1597 г.

[6] *J. Ha Cohen*, op. cit., p. 205, 1598.

[7] A. d. S., Venise, Cinque Savii 22, f° 52, 20 ноември 1598 г.; f° 73, 16 август 1602 г., привилегия и подновяване на привилегията на Родриго ди Маркиана; ibid., 138, f° 191, 22 февруари 1593 г., португалски евреи предлагат да започнат търговия с нос Ге, това вече са Родриго ди Маркиана и неговите братя.

[8] Вж. кн. I, стр. 278-280.

[9] A. d. S., Venise, Cinque Savii 138, 18 mars 1587.

[10] *Cecil Roth*, art. cit., p. 239.

евреите levantini и ponentini през 1598 г. режим е действително либерален; дадено им е право на свободно придвижване за десет години и в края на този срок, ако не е денонсирано, ще бъде продължено автоматично, като условията бъдат същите както десет години по-рано, през 1589 г. Малка любезност, „ще могат да носят при пътуване черна шапчица и обичайното оръжие, но не във Венеция“[1]. Всъщност по това време Венеция става, за сметка на Ферара, основният център за съсредоточаване на мараните в Италия, място където те установяват контакт с евреите от Германия и от Леванта. Признак, който не лъже: Венеция играе ролята на интелектуална столица; маранска, португалска и испанска литература се печатат на венециански преси, преди да бъдат изместени от печатарите от Амстердам и Хамбург[2].

Така от Амстердам до Лисабон, във Венеция и Истанбул се наблюдава ако не нагане, то поне подобряване на положението на еврейските колонии. Преследването на еврейските стоки от корабите в Средиземно море не е напразно, нито безсмислено, а е знак на известно благополучие, срещу което се борят множество врагове. Впрочем преследването започнало доста отдавна. Още от 1552 г.[3] и през 1565 г.[4] жалбите на евреите споменават плавателните съдове на „много лошите монаси“ от Малта, тези „капан и мрежа, в които се улавя плячката, ограбена за сметка на евреите“[5]. В края на века тосканци, сицилианци, неаполитанци и гърци от островите се присъединяват към грабителските галери[6]: вероятно плячката е нараснала. За подема на еврейските сделки има и други признаци като възобновяването на печелившата за тях търговия с Неапол. След експулсирането им през 1541 г., те като че ли имат достъп само до панаирите в Ланчано и Лучера. Но от 1590 г. предвиждат подновяване на търговските връзки[7], което е постигнато през септември 1613 г.[8]

Но да доведем нещата до крайност: така както е прието да се говори за „век“ на Фугерови, за „век“ на генуезците, съвсем уместно е при сегашното положение на изследванията да говорим за „век“ на големите еврейски търговци от 1590-1600 г., който се простира до към 1621 г. или дори 1650 г. И този „век“ е обагрен със силни интелектуални цветове.

Да се разбере Испания

Съдбата на евреите не може да се преценява извън контекста на световната история, извън историята на капитализма (твърде прибързано се каза, че евреите не са го измислили, което може би е вярно, – един *единствен* създател ли има? – но те вземат пълноценно участие в него). Може би проблемът ще стане по-ясен,

---

[1] A. d. S., Venise, Cinque Savii 7, f° 30, 5 octobre 1598.

[2] *Hermann Kellenbenz*, op. cit., p. 43; вж. също *C. Roth*, Gli ebrei in Venezia, 1932, et „Les marranes à Venise“, in: Revue des Études Juives, 1931.

[3] *J Ha Cohen*, op. cit., p. 131.

[4] Ibid., p. 172.

[5] Ibid.

[6] Същото по-долу, стр. 218.

[7] A. d. S., Naples, Sommaria Consultationum, 10, f°s 91-93, 30 mars 1590.

[8] Ibid., 25, f°s 152 v° à 159, 8 septembre 1613.

ако се ограничим единствено с яркия пример на Испания. Образът на еврейската съдба се отразява в многоликото огледало на испанската история, която на свой ред се отразява в огледалото насреща.

Главната трудност? Тя се състои в това да не използваме в това разпалено обсъждане днешните чувства, речник и полемика, да не се доверяваме на опростенческия език на моралистите, които прокарват своята тясна разделителна линия между добрите и лошите, доброто и злото. Отказвам да приема Испания като виновник за погубването на Израиля. Коя цивилизация, преминала вече миналото, е предпочела поне веднъж друга пред себе си? Нито израилтянството то, нито ислямът са правили изключение! Казвам това без особено пристрастие бидейки човек на своето време и каквото и да става – на страната на тези, които страдат за своята свобода, своето тяло, своите блага и своите убеждения. Следователно тук, в рамките на Испания, аз се застъпвам за евреите, за conversos, за протестантите, за alumbrados, за мориските... Но тези чувства, от които не мога да избягам, нямат нищо общо с действителния проблем. Да се говори за Испания от 16 в. като за „тоталитарна страна", дори за расизъм не е разумно. Разбира се тези явления са тъжни, но по същото време такива са и във Франция или Германия, в Англия или във Венеция (според юридическите архиви).

Нека повторим: конюнктурата, сляпа сила в Испания, както в Турция или в Новия свят, който се ражда за универсален живот – конюнктурата носи своя дял отговорност за прогонването на евреите през 1492 г.; Католическите крале не действат сами след завземането на Гранада, с тях е победата, която е винаги лоша съветничка; на лице е и лошото в икономическо отношение време и рани, които трудно зарастват... Накрая, цивилизациите също имат своите дългосрочни конюнктури, те са подвластни на масовите движения, като че ли тежестта на историята ги е повлякла по невидим наклон, достатъчно стръмен, за да не пропадне всичко без някой да забележи или да стане виновен за това. Такава е съдбата на цивилизациите, да се „раздробяват"[1], да понасят собственото си действие върху себе си, да оставят след себе си част от своето наследство и своя багаж. Всяка цивилизация непрестанно наследява на свой ред и избира нещо от наследството, което бащите завещават на децата си. Някои багажи са оставени край пътя. Вероятно никоя цивилизация не е принудена да работи над себе си, да се раздробява, да се разкъсва толкова, колкото иберийската по времето на своето величие – от Католическите крале до Филип II. Казвам точно *иберийската цивилизация*, защото тя е особена разновидност на западната цивилизация, един издаден напред нос от последната, някога почти напълно залят от чужди води. През „дългия" 16 в., за да се превърне отново в Европа, Полуостровът ставал войнствен християнски свят; той се разделя с двете насложени религии, мюсюлманската и юдейската. Той се отказвал да стане Африка или Ориент, съобразно с един процес, който в известен смисъл прилича на съвременните процеси на деколонизация. Всеки може да си представи друга съдба за него. Той би могъл да остане мост между Европа и Африка според географската си съдба и историческото си призвание в течение на вековете. Би могъл... Но мостът предполага двупосочно движение. Европа завладява Полуострова през Пиренеите, атлантическия път и то-

[1] Думата е на *Michel Foucault*, L'Histoire de la folie à l'âge classique, 1961, p. IV.

зи на Вътрешното море, и в това гранично пространство тя побеждава Испания, чрез успехите на Реконкистата, които са и нейни. На историците на Полуострова, както и на Клаудио Санчес Алборнос и Америко Кастро, е известно, че „задпланинците" побеждават: повторното завладяване на Испания от Европа се прибавя към чисто испанската Реконкиста на мюсюлманското пространство. Великите географски открития по-късно ще извършат останалото: те поставят Полуострова в центъра на модерния свят, тоест на завладяването на света от Европа.

Да се каже, че Испания не е трябвало да стане Европа, означава да се предложи теза, която е била защитена[1]. А могла ли е да не стане такава? Не единствено политиката е тази, която е пожелала експулсирането на иноверците, което извършва Испанската инквизиция през 1478 г. и Португалската – през 1536 г., а тълпата, френетичната маса. В нашите очи Инквизицията е омразна не толкова заради относително ограничения брой на нейните жертви[2], колкото заради приемите ѝ. Но дали нейната отговорност, тази на Католическите крале и на управниците на Испания и Португалия, са основните двигатели в една битка, водена от дълбокото желание на множеството?

Преди изградения през 19 в. национализъм народите се чувстват свързани само чрез чувството си за принадлежност към дадена религия. Може да се каже и към дадена цивилизация. Масовото сплотяване на Испания през 15 в. е това на един народ, който дълго време е бил спрямо друга цивилизация по-слабият, по-малко бляскавият, по-малко интелигентният, по-бедният и който изведнъж се е освободил. Ставайки по-силният, той все още не е придобил увереност в себе си и съответните рефлекси. Той продължава да се бори. Ако в крайна сметка ужасната Инквизиция е взела малко жертви, то е защото нейната борба протича донякъде в празно пространство. Испания е още твърде подозрителна, твърде войнстваща, за да може хетеродоксията да се промъкне там лесно. В нея няма почва нито за последователите на Еразъм, нито за колебаещото се сърце на покръстения, нито за протестанта...

В тази перспектива на конфликти между цивилизации, искрената и подкупваща пледоария на Леон Поляков не ме задоволява. Той е видял само едно от двете огледала на драмата – плача на Израиля, а не този на Испаниите, които не са илюзорни, лъжливи или демонични. Една християнска Испания се доизгражда в момента. Ледникът, който се движи под нейната тежест, прекършва дърветата и къщите по пътя си. И нека не твърдим, за да морализаторстваме или за да изместваме спора, че Испания е достатъчно наказана за своите престъпления, за експулсирането от 1492 г., за преследванията на много покръстени и за насилието си срещу мориските от 1609-1614 г. Тези злодеяния, тези страсти ѝ струват нейното величие. Впрочем това величие започва точно през 1492 г. и не приключва преди битката при Рокроа (1643 г.) или по-скоро в средата на 17 в. Наказанието, в зависимост от избраните дати, закъснява повече от век или повече от четиридесет години. Още по-малко ще приемем, че прогонването на евреите лишава Испания от силна буржоазия. Всъщност в Испания не се формира търговска буржоазия – Фелипе Руис Мартин доказа това – поради внедряването на

[1] La Méditerranée..., 1re éd., p. 136, n. 1.
[2] *L. Poliakov*, op. cit., II, p. 204 à 217.

вреден международен капитализъм, този на генуезките банкери и на технит събратя. Друг аргумент: драмата на limpieza di sangre, на чистата кръв, ще стан болката и наказанието на Испания. Никой няма да отрече тази болка, нейнит усложнения, нейните ужасни пристъпи, но през 17 в. всички западни обществ се барикадират, сакрализирайки социалните привилегии, макар и да нямат осно ванията, валидни за Испания.

Нека по-скоро приемем, че всяка цивилизация върви към своята съдба, добро волно или не. Влакът, в който чакам на гарата тръгва, съседът в отсрещния влаі често има чувството, че също тръгва в обратна посока. По същия начин цивилиза циите кръстосват съдбите си. Дали се разбират? Не съм сигурен. Испания се зань тва към политическото единение, което през 16 в. тя схваща като религиозно единение. Същевременно израилтяните следват съдбата на своята диаспора. Съ що обединяваща съдба, но в мащабите на света тя прескача океаните и моретата раждащите се нации, старите нации, които тя отрича и презира. Тя представлява една модерност, която има предимство в старта. Дори такъв трезв ум като Фран сиско де Кеведо я вижда в сатанинска светлина. Сатаната е винаги друг, другата цивилизация. „Островът на Монопантите" (1639 г.) е памфлет, отправен срещу граф-херцог д'Оливарес и маранските банкери от неговия антураж, написан на вярно от самия Кеведо. „В Руан ние представляваме, казват евреите от острова на Монопантите, кесията на Франция срещу Испания и едновременно с това на Испания срещу Франция; а в Испания под дреха, която прикрива нашето обрязване, ние помагаме на монарха (става дума за Филип IV) с богатството, което притежаваме в Амстердам, в страната на неговите смъртни врагове... Същото правим и в Германия, и в Италия, и в Константинопол. Ние създаваме цялата тази абсурдна интрига и извор на войни, като вадим помощта давана на всеки от джоба на най-големия му неприятел, понеже ние помагаме като банкера, който дава с висока лихва пари на този, който играе и губи, за да загуби още повече..."[1] Накратко, така действа капитализмът.

От цивилизация на цивилизация всеки изразява собствената си истина. Последната никога не е добра, когато я формулира съседът. Единственото сигурно нещо е, че съдбата на израилтяните, силата ѝ, дълготрайността ѝ, болката ѝ, зависят от онова, което е останало от едно здраво ядро, упорито отказващо да се разпадне, тоест цивилизация вярна на себе си. А всички цивилизации са едновременно адът и раят за хората[2].

4. Външните влияния

Да влияеш, да даваш, означава да властваш. Теорията за даването важи за индивидите и обществата, не по-малко и за цивилизациите. Възможно е това даване с течение на времето да означава обедняване. Но то е признак, докато трае, за превъзходство и тази констатация доизгражда общата теза на тази книга: Средиземноморието остава цял век след Христофор Колумб и Вашку да Гама

[1] Пасаж, цитиран от *L. Poliakov*, op. cit., II, p. 290.

[2] Вж. в аналогичен ред, но с обяснение в *социален план*, новаторската книга на *Antonio Jose Saraiva*. L'Inquisition et la légende des Marranes.

център на света, блестящ и силен свят. Доказателството? То възпитава останалите и ги учи на изкуството да живеят. Нека да кажем, че *цялото* Средиземноморие както мюсюлманското, така и християнското, излъчва тогава влияние отвъд своите брегове. Дори северноафриканският ислям, когото с готовност третираме като по-бедния брат, разпростира влиянието си на юг, към сахарските покрайнини и през цялата пустиня то достига чак до *Bled es Soudan*. Що се отнася до турския ислям, той осветлява цяла една културна територия, която му принадлежи наполовина – тази на Балканите, арабски Африка и Азия, към вътрешна Азия, чак до Индийския океан. Турското имперско изкуство, чийто шедьовър е Сюлеймание в Истанбул, разпръсква светлина надалеч, утвърждава превъзходството си, а архитектурата е само елемент от една обширна инвазия.

Още по-характерно ни изглежда силното влияние на Средиземноморския запад. В общи линии той разпростира лъчите си в противоположна посока на историята, той огрява Европейския север, където скоро ще се установи центърът на световната мощ: средиземноморският латински свят за протестантска Европа е това, което е Гърция за Рим. По същия начин това лъчение през 16 в., а също и през 17 в., изведнъж прекосява Атлантика и в това направление се осъществява влиянието на Средиземноморието, което достига обширната испано-португалска Америка, най-брилянтната от тогавашните Америки. Една дума, измислена от Якоб Буркхард за улеснение – барокът – определя цивилизацията на християнското Средиземноморие: навсякъде, където барокът може да се види, Вътрешното море е в правата си, за които ние можем да настояваме от негово име. Излъчването на Ренесанса – като оставим настрана оценката на стойностите – не може да се сравни по тежест, по количество, с огромната експлозия на Барока. Първият бил плод на италианските градове. Барокът се опира едновременно на огромната сила на духовната империя на Рим и на огромната светска сила на Испанската империя. Явно се касае за съвсем нова светлина; през 1527 г. и 1530 г., след трагичния край на Флоренция и Рим, които я подхранват, тя променя цвета си. Както в театрите, където светлината на прожекторите изведнъж преминава от бяло в зелено или от червено в синьо...

Дано от написаното дотук читателят да е разбрал какво искаме да кажем. Пишейки книгата за Средиземноморието, ние не бихме могли да кажем всичко за това огромно преместване, иначе би трябвало да се напише книга за целия свят. Стори ми се, че едно доказателство би било достатъчно за възхвала на Средиземноморието и за равновесието на тази книга. Неохотно ще изоставим ислямския свят, както и испано-португалска Америка и закъснялото великолепие на Уро Прето, в минното сърце на Бразилия. Барокът, тежкият барок, ни е достатъчен в огромния сам по себе си сектор на Запада.

Emanume на бароka

След Якоб Буркхард, немските историци Х. Вьолфлин, А. Ригъл, А.-Е. Бринкман, В. Вайсбах... налагат думата барок[1]. Те пускат кораба, на който пътуват

[1] За тази дума вж. у *Pierre Charpenirat*, „De quelques acceptions du mot Baroque", in: Critique, юли 1964 г.

мнозина други. Тяхното начинание в своята основа е полезен опит за класификация, за изследване на културен слой ако щете, подобно на геологичния слой. Към поредицата римски, готически и ренесансов ни предлагат да добавим четвърти термин, този за барока[1], да го поставим точно преди класицизма, вдъхновен от французите. Това е термин, който не покрива точно определено и ясно понятие, тъй като барокът е описан като постройка на три, ако не и на четири наслагващи се етажа.

В основата му се поставя „Пиета" от Микеланджело, изваяна за „Св. Петър" от 1497 до 1499 г., както и „Станци" на Рафаело, бурната сцена на „Пожарът в Бор го" и „Хелиодор, прогонен от храма", „Санта Чечилия" от Болоня, която носи вече в себе си, ако вярваме на Емил Мал, нещо от гения на новото време[2] и „от изразните средства на барока"[3]. Бихме открили тези корени в платното „Битка та при Ангиари" или (този път извън Италия) в някои гравюри на Дюрер... Всич ко това създава странно съзвучие. Уточнява се, че един от безспорните бащи на барока е Кореджо, Кореджо с „Възнесение на Богородица" от Парма[4]. И за да бъде съвършен, на барока му остава само да прояви пренебрежение и неприя зън към земните радости и красотата на голото тяло. Това голо тяло, което от своя страна Микеланджело предпочита да изобразява: но в замяна на това, вкусът към грандиозното, неговата патетика, неговия terribilita (ужас – бел. пр.), подобно на grazia (изяществото – бел. пр.) на Рафаело и на движенията и играта с цветовете на Кореджо, ще станат първите дарове на добрите феи при люлката на барока. С такива дарове детето расте бързо. То е почти възрастен човек, кога то през 1534 г. умира Кореджо и със сигурност, когато Микеланджело, след седемгодишна изтощителна работа, завършва през 1541 г. „Страшния съд", къ дето оживяват „ужасите на Средновековието"[5].

Така завесата ненадейно се спуска над величието на Ренесанса, след клането в Рим през 1527 г. и завладяването на Флоренция през 1530 г. „Ужасното клане в Рим"[6] изглежда на съвременниците като „Страшен съд". То припомня изведнъж на града неговото християнско призвание. Докато Климент VII устоява в Сант Анджело, градът е в ръцете на войниците и селяните, които го разграбват в течение на месеци. Нищо не е пощадено. Учениците на Рафаело се разпръсват надалеч: Пени в Неапол, Пиерино де Вага в Генуа, Джулио Романо в Мантуа, откъдето не пожелава вече да се завърне. „Така учениците на Рафаело не създават ученици", заключва прибързано Стендал[7]. Това за пореден път доказва

---

[1] Произходът на тази дума е неясен: по най-простата логиката (от baroco, едно от значения а на поредицата barbaro, celarent, baroco), според L. Pfandl, Geschichte der spanischen Literatur, p. 214 note 1 – или от испанската дума baruco, която на езика на бижутерите означава бисер с неправилна форма, според G. Schnürer, op. cit., p. 68 – или от името на Federigo Barroccio (Le Baroche от френските учебници) (1526 или 1528-1610), според P. Lavedan, Histoire de l'Art, Clio, p. 302. Остава да узнаем кога тази дума се появява отново в историческата литература, където J. Burckhardt е осигурил популярността ѝ.

[2] L'art religieux après le Concile de Trente..., p. 188.

[3] Изразът е на *Marcel Brion* в неговия Michel Ange, 1939, p. 149.

[4] *G. Schnürer*, op. cit., p. 80.

[5] *Pierre Lavedan,* op. cit., p. 293.

[6] *Stendhal,* Promenades dans Rome, éd. Michel Lévy, 1858, II, p. 121.

[7] Ibid., p. 121.

нетрайността на всякакъв артистичен живот, на целия духовен живот. „Един втори Страшен съд" – обсадата и превземането на Флоренция, чието жестоко отражение върху икономическия живот посочва Дж. Паренти – повтаря през 1530 г. бедствието от 1527 г. Тогава „нещо загива и загива бързо"[1]. Създава се едно ново поколение, за което Джулиано ди Медичи предвижда, че ще бъде по-скоро спартанско отколкото атинско[2]; триумфират нови стилове. Това, което е загинало, е Ренесансът, може би самата Италия. Това, което триумфира е la maniera, имитацията, превзетостта, надутостта: те изпълват творчеството на учениците на Рафаело, които все още работят и техният академизъм ще създаде школа[3].

Живописта първа ще отбележи тази внезапна промяна: маниеризма, чиято дефиниция и програма Лодовико Долче ще изложи през 1557 г. в предговора в духа на maniera. След 1530-1540 г.[4] цяла Италия е пропита от него, с изключение на Венеция, където има няколко manieristi, но и оставащият непроменен Тициан.

Този маниеризъм двадесетият век го прекръства на ранен барок: дълъг период, илюстриран от Тинторето, който умира заедно с него през 1590 г.[5] Последният шедьовър на маниеризма като че ли е огромният „Рай", рисуван от 1589 г. до 1590 г., в залата на Големия съвет на Венеция. И почти веднага на сцената се появява Барок I, като според Г. Шнюрер пръв го въвежда този Федерико Барочио Урбино, чиято известна „Мадона дел Пополо" се намира в Уфици[6]. Той ще властва до към 1630 г. Дали това е краят му? Не, тъй като от този италиански „барок" веднага се ражда едно жизнено изкуство, призвано да съществува в Швейцария, Горна Германия, Австрия и Бохемия чак до 18 и 19 в., основаващо се на доста силно народно вдъхновение: то му придава жизненост, каквато не е имало никога по времето на своето италианско величие. Впрочем именно там, в територите на Средна Европа, думата барок (независимо от произхода си) започва да се използва през 18 в. за вече едно изчезващо изкуство, от което германските ерудити извеждат следното равенство: бароков = германски. Погрешно равенство, ако погледнем към първоизточника.

Трябва ли да се спори?

Бихме могли безкрайно да спорим за тази хронология и нейните измерения: несъмнено тя валоризира и разширява значението на барока. Бихме могли безкрайно да спорим относно това, какво е и какво не е барокът, този барок, който Густав Шнюрер вижда дори като цивилизация, последната световна цивилизация предложена и наложена на Европа. Последната ли? По това също можем да се препираме и аз с удоволствие сторих това в първото издание на този труд. Но тези проблеми са доста различни от онези, които ни занимават, а именно, че независимо от точния цвят на тази цивилизация, тя се излъчва от Средиземномо-

[1] *Gonzague Truc*, Léon X, p. 303.
[2] Ibid.
[3] Ibid.
[4] *G. Bihlmeyer*, op. cit., III, p. 131.
Erich von der Bercken, Die Gemälde des Jacopo Tintoretto, Munich, 1942, 360 илюстрации.
G. Schnürer, op. cit., p. 86-87.

рието. Вътрешното море дава, препредава и по този начин превъзхожда останалите. Неговите уроци, начинът му на живот, вкусовете му са закон, далеч от бреговете му. Именно това свидетелство за жизненост и неговите средства, дори неговите основания са тези, които ни интересуват.

Рим[1]: голям център на средиземноморско влияние

Рим е един от големите центрове на това влияние, не единственият, но най-важният. В началото на 16 в. той е все още беден. Такъв го вижда Рабле при първото си пътуване през 1532 г.; такъв е описан и в „Топография" на Марляни и редица други пътеводители. Тесен, обграден от пасторалния живот град, осеян и ограден от стари, често полуразрушени, крайно обезобразени, освен това заринати до основите под земята или под развалините, паметници. Живият град има тухлени къщи, мръсни улички и огромни празни пространства.

През 16 в. този град се променя, изпълва се с живот, строи дворци и църкви; населението му нараства; той ще се запази дори през 17 в., не особено благоприятно време за средиземноморските градове. Рим става огромна строителна площадка. Всички хора на изкуството намират работа там. Първо цяла армия от архитекти зидари: Балтазар Перуци от Сиена (†1536 г.), Санмикели от Верона (†1549 г.), Сансовино от Флоренция (†1570 г.), Виньола (†1573 г.), дошъл от северната част на Полуострова (откъдето са дошли почти всички големи италиански архитекти), Лигорио от Неапол (†1580 г.), Андреа Паладио от Виченца († 1580 г.), Пелегрини от Болоня (†1592 г.). По изключение, Оливиери е римлянин (†1599 г.). След тези майстори, архитекти и каменоделци, напира армията от художници, необходима за изкуството свидетел на триумфа на орнаменталната живопис. Сводове, тавани, предлагат на художниците неограничено пространство, налагайки им понякога строго определени теми. Свещената живопис на „барока" преди всичко е рожба на неговата архитектура.

По онова време завършват базиликата „Св. Петър", църквата на йезуитите е издигната от 1568 до 1575 г. от Джакомо Виньола, който умира през 1573 г., без да има възможност да завърши своето творение. Създадена е първата йезуитска църква, която не винаги, но доста често ще служи за модел в целия християнски свят. Всеки орден иска да притежава в Рим и извън него собствена църква със специални украси, с образите на собствените си патрони. Така се раждат отначало в Свещения град, после в християнския свят, първите църкви със сводове и куполи с проста геометрия и чието подобие, макар и по-късно, у нас (във Франция – бел. пр.) е църквата „Вал-дьо-Грас".

Това необикновено израстване на Рим изисква огромни разходи. Стендал се е досетил за този проблем, когато отбелязва, че именно „страните, които не треперят за своята власт, поръчват най-мащабните творби на новото време в живописта, скулптурата и архитектурата"[2]. Ето това ни връща към историята на

[1] Виж прекрасния труд на *Jean Delumeau*, Vie économique et sociale de Rome dans la seconde moitié du XVIe siècle, 1957, p. 246 et sq.

[2] *Stendhal*, op. cit., II, p. 191.

папските финанси, чиито принципи припомни Клеменс Бауер в една забележителна статия[1]; факт е, че папите съумяват да извлекат огромни ресурси от своята държава и използват ползотворно обществения кредит. Тяхната религиозна политика, накратко тяхната политика сред християните, е водена не толкова със собствени средства, колкото с тези на националните църкви: църквите на Франция и Испания са подчинени на алчността и финансовите нужди на Католическия и на Най-християнския крал. През петдесетте години, които ни интересуват, Папската държава много рядко ангажира огромни средства за войни (през 1557 г. и през трите години на Свещената лига). Следователно папството успява да се сдобие с огромен бюджет за изящните изкуства. Нахлуването на парите от Америка в Средиземноморието улеснява тази политика на лукса. Именно след 1560-1570 г. е построено всичко, за което мечтаят Леон X и Юлий II. От друга страна, пароилите се от католическа набожност ордени присъединяват своите усилия към тези на папството. Тъй като Рим е столица на тези държави в държавата, столица, с която се гордеят йезуити, доминиканци, кармелити и францисканци, всеки един от тях дава своя финансов и артистичен принос и възпроизвежда извън пределите му неговия пример. Ако е имало артистична и религиозна експанзия на барока, то е благодарение на тези ордени и по-специално на ордена на св. Игнаций. Ето защо ни се струва, че прилагателното „йезуитски" приляга по-добре от „бароков" за обозначаването на тази експанзия, независимо от всички резерви, които бихме имали по този въпрос.

Не е необходимо тук наново да подхващаме изследването на това мощно и многочислено монашеско настъпление, да доказваме с колко много предшества Събора от Тренто, първата победа на новите поколения. След 1517 г. в Рим се установява Oratoire de l'Amour divin, основан през предходния век в Генуа от Бернардино де Фелтре. През същата тази 1517 г. Леон X приема францисканците обсерванти да се отделят от конвентуалистите. През 1528 г. от редиците на реформираните францисканци ще излязат между другото и капуцините. Но едва към 1540 г., годината на създаване на ордена на йезуитите, движението се утвърждава и може да се сметне за окончателно лансирано.

Три години по-рано, през 1537 г., Комисията на кардиналите, свикана от Павел III, е песимистично настроена, дори решава да остави да западнат западните конгрегации, за да ги попълни по-късно с нови монаси. После, през четиридесетте години на 16 в. всичко се избистря; първата партия е изиграна и спечелена: продължава създаването и реформирането на ордени и движението за монашеско обновление се разраства. То се ускорява след Трентския събор: Ораториумът на св. Филипо Нери датира от 1564 г; Обречените на св. Карло Боромео е от 1578 г.; Братята минорити на генуезеца Джовани Адорно и на Франческо Карачоло – от 1588 г. (тяхната първа организация в Неапол датира от 1589 г.), а три години по-късно, през 1592 г. в Авиньон се установяват Отците на християнската доктрина.

Кой може да докаже с каква сила се е сдобило папството чрез тези ордени, това „същинско черно духовенство" често освобождавано за нуждите на борбата,

[1] „Die Epochen der Papstfinang", in: Hist. Zeitschrift, 1928.

от старите изисквания на църковния живот и монашеските канони? Благодаре ние на тях Църквата се спасява. В Рим тя успява да ръководи отгоре една от най странните революции, известни на историята. Водената от нея борба е обмисле на. Цивилизацията, която тя разпространява – независимо от името ѝ – е циви лизация на борбата, а изкуството е средство, допълнително средство.

Още повече че това изкуство зависи от пропагандата. То е, ако щете, дирижи рано изкуство, със своите добри и лоши страни. Начетени духовници, теолози поръчват на Рубенс, както и на Карачоло, на Доменикино, както и на Рибера или Зурбаран, или на Мурильо изработката на платна, мислено композирани от тях и с риск да ги откажат по-късно, ако изпълнението се окаже несъвършено. В отго вор на протестантството, враг на богатите храмове и на картините, Църквата по желава да издигне най-красивите божи храмове на земята – подобие на Рая късчета от небето. Изкуството е мощно средство за борба и възпитание; средство за налагане – посредством силата на изображението, на непорочната святост на Божията майка, действената сила на светците, могъщата реалност на причастие то и възвишеността на св. Петър – средство за извличане на аргументи от виде нията и екстаза на светците. Така търпеливо изброявани и пропагандирани, по-добни иконографски теми преминават през цяла Европа. Ако барокът се престарава, ако предпочита смъртта, страданието и мъчениците, представени с безгре-шен реализъм, ако се отдава на песимизма на испанския desengaco (покаяние – бел. пр.) от 17 в., то е защото иска и трябва да докаже, че търси драматичния детайл, който да подейства и да постигне целта си. Той е предназначен за вярва-щите, които трябва да бъдат убедени и привлечени, на които трябва да се внуши чрез действието известен веризъм, истинността на толкова оспорвани понятия като това за Чистилището или за Непорочното зачатие. Театрално изкуство е съзнателно театрално: не е ли послужил театърът за оръжие на йезуитите, в това число и за превземането на Германия, и нека да добавим – по време когато той бил пълнокръвно изкуство с пътуващите си трупи и скоро с постоянните си сце-ни?

Да, един начин на съществуване, един начин на мислене се придвижва от брегове те на Средиземно море на север, към дунавските и рейнските пътища, както и към сърцето на Франция, към Париж, където през първите години на 17 в. започват да се изграждат много църкви и манастири. Един специфично средиземноморски начин на живот и на мислене: вижте какво разказва Якоб Буркхард за Пий II, прекосяващ Витербо със свещена процесия, „заобиколен от живи картини, пресъздаващи Тайната вечеря, борбата на архангел Михаил с Дявола, Въз-кресението Господне, тържеството на Девата, отнесена от ангелите на небето"[1]. Сещаме се за испанските процесии с tratos, където фигурират персонажите от Христовите страдания. Без това да изключва и в Италия autos sacramentales[2] (мис-териите с религиозно съдържание – бел. пр.). В крайна сметка, странно за хората

[1] Цитиран от *Gonzague Truc*, Léon X, p. 123.

[2] *M. La Torro y Badillo*, Representación de los autos sacramentales en el periodo de su mayor florecimiento, 1620 à 1681, Madrid 1912; *Ludwig Pfandl*, Geschichte der spanischen Literatur, p. 124. *Henri Mérimée*, L'art dramatique à Valence depuis les origines jusqu'au commencement du XVII siecle, 1913.

от Север драматично християнство. Набожността и самобичуването на испанците във Фландриите удивляват и скандализират[1]. Изкуството на барока, подхранвано от тази южняшка религиозност, пренася нещо от нея. Цяла книга би могла да се напише за тази внесена в цяла Европа набожност, за дела на Средиземноморието в пламенното отстояване на оспорваните от северняците земи и за връщането им в лоното на Рим. Като си помислим, вече не бихме могли да говорим за средиземноморски упадък. Освен ако не припишем на упадъка и на дезинтеграцията, която той предполага, истинска способност да влияят.

Друг център на влияние: Испания

Ако преминем в западна посока от Виена до Лион, после към Тулуза и да стигнем, към Байон, виждаме как се налага едно друго влияние: това на Испания. Рим и Италия (всички Италии) триумфират във Виена и Мюнхен. Във Франция, Италия и Рим действат чрез своите хора, своята мода и своите уроци, но влиянието на Испания се чувства силно.

Едно от нещастията на Пиренеите е, че техните врати никога не са били ползвани едновременно в двете посоки. Или Франция е наставникът и тогава всичко се придвижва от север на юг: такъв е случаят през 11, 12, чак до 15 в. Или светилникът преминава в Испания и всичко се движи от юг на север: така е през 16 и 17 в. Следователно старият диалог между Франция и Испания променя ненадейно посоката си; той ще я промени и през 18 в. По времето на Сервантес Франция се интересува от битието и уроците на съседната страна. Тя едновременно я осмива, руга е, но се бои и се възхищава от нея. За сметка на това Испания прекъсва контактите, пази границите си, забранява на поданиците на Нидерландия да учат във Франция, оттегля от Монпелие своите помощник-лекари[2].

Странен, за пореден път хладен диалог. Къде, ако не в Нидерландия, испанецът е бил осмиван повече, отколкото у нас? Известен ни е френският превод от 1608 г. на сатиричната фантазия на Симон Молар, издаден в Миделбург: „Алегории на действията, качествата и нравите на Сеньор испанеца"[3]. Горкият Сеньор! Ето го сравнен с всички животни – дявол в къщата, вълк на масата; прасе в стаята си, паун на улицата; лисан с жените... и пропускам останалото. „Впрочем, пазете се навсякъде от Сеньора", заключава памфлетът. Но този Сеньор, на когото се подиграват, те му завиждат и му подражават. Влиянието на Испания е влияние на един силен народ, на една огромна, „незалязваща" империя, на една по-изтънчена от нашата цивилизация. Всеки порядъчен човек във Франция трябва да знае и знае испански: това позволява на някои хора от Полуострова като мурсиеца Амбросио де Салазар да си изгради хубава кариера на преподавател и книжовник по времето на Мария ди Медичи. Кастилският речник завладява нашия език и Брантом е царят на нашите испанизиращи[4]. Той не спори, той blasonne, изрича

---

[1] *Georg Friederici*, op. cit., I, p. 469.

[2] По тази последна точка, Франсес де Алава до Филип II, Монпелие, 18 дек. 1564 г., A.N., K 1502, B 18, n 67, D.

[3] *A. Morel Fatio*, Ambrosio de Salazar, 1900, p. 52 et sq.

[4] *A. Morel Fatio*, L'Espagne en France, in: Études sur l'Espagne, I, Paris, 1895, 2e éd., p. 30.

bourles, busque fortune, hable; не хвърля камък, а го tire; trepe вместо качва се, дава си care или garbe (вид); върви като soldade bizarrement[1]. Това е начин на оцветяване на речта с испански думи[2], толкова многобройни по онова време, колкото и италианизмите, а тази мода изисква изследвания, множество преподаватели и внос на книги. Бащата на Монтен прочел „Семейни послания", „Златната книга на Марк Аврелий", Часовникът на кралете" и „Будилникът на царедворците", произведения на известния епископ на Мондонедо, Антонио де Гевара[3]. Преводите изобилстват. „В Париж има истинско представителство на преводачи от кастилски[4]." Сервантес е популярен. През 1617 г. неговата значима книга „Прик лученията на Персил и Сигизмунда" е препечатана в Париж на кастилски, после е преведена на френски[5]. Освен това, шмекерският роман има свои ревностни почитатели. Впоследствие на френска сцена ще дойдат адаптациите на испанс ките комедии... В Англия испанските и италианските книги също се превеждат и се включват в духовната същност на страната.

Редом с литературните влияния, трябва да оценим и безбройните други мал ки заемки. Както се писа, дворът на Луи XIII колкото френски, толкова и испан ски, дава тон. Всичко испанско е модно. Жените се цапотят с „белило от Испа ния" и с „червило от Испания", които не идват задължително отдалеч. Те се по ливат – мъжете също – с парфюми, някои от които идват от Ница и Прованс, но повечето, най-ценните, тези, чието ползване е забранено „за простолюдието" – от Испания или от Италия. Ако се доверим на Брантом, жените в тези две стра ни „винаги са по-интересни и прелестни с парфюмите си от нашите високопоста вени дами във Франция"[7]. Отмъкват и тайните на изискани есенции и рецепти за разкрасяване, сложни поне колкото тези на смешните фантазьорки на Молиер. Един любовник обещава на своята дама да ѝ подари ръкавици от „испанска ко жа" и де факто, въпреки че по онова време във Франция вече произвеждат хуба ви артикули и започват да се ценят френските мода и елегантност, ръкавиците от мека и фина кожа от Испания, одеколонът от Кордова, guadameciles – позла тените кожи, използвани за тапицерия, се ползват със същия престиж както днес „произведеното в Париж"... И те са също толкова скъпи. Когато жената на Симон Руис си наумява „да прави сделки" и изпраща от Испания във Франция „парфюмирани ръкавици", които да замени за италиански стоки, съдружникът на съпруга ѝ Балтасар Суарес твърди, че в този град на сериозни буржоа никой не иска този твърде луксозен артикул (по три екю чифтът). Но така е през 1584 г.[8] Би било интересно да се узнае какво мислят флорентинките няколко петилетки по-късно.

---

[1] Ibid., p. 32.
[2] Ibid., p. 40.
[3] Ibid., p. 27; Essais, II, 1.
[4] Ibid., p. 41.
[5] Ibid.
[6] *Alfred Franklin*, La vie privée d'autrefois. Les magasins de nouveautés, 1894-1898, II, p. 39. Вж също I, p. 183; II, p. 23-25, 75.
[7] IX, p. 253, цитиран от *Alfred Franklin*, II, p. 39.
[8] *F. Ruiz Martin*, Lettres de Florence... CXXI.

Сведено само до вноса на литература, този който познаваме най-добре, испанското влияние ще залезе напълно в края на царуването на Луи XIII[1], което за пореден път ни връща около 1630-1640 г, към предела на една финансова и икономическа история, към една значима дата от световната история. Най-добрият период на испанското влияние в общи линии е през първата половина на 17 в. През 16 в. са осъществени множество контакти, като Франция не се оказва привлечена без последствия от масата на испанската империя. Едва с големия поврат към мира в края на века и първите десетилетия на 17 в., посятото дава своите плодове. Именно връщането към мира съпровожда из цяла Европа „триумфите" на барока.

За пореден път: упадъкът на Средиземноморието

Ако дълго време не се смяташе, че Средиземноморието е изтощено веднага след Ренесанса, щеше по-рано и по-обстойно да се проучи влиянието му в края на 16 и началото на 17 в. Не съм се стремил да преувелича неговата стойност, времетраене или полезност. И въпреки това, покривалото, метнато от барока надалеч е може би по-дебело, по-плътно и по-трайно от това на самия Ренесанс. Барокът е творение на мощни имперски цивилизации, тези на Рим или на Испания. Но как да установим това и да проследим тяхната експанзия, бурния им външен живот, без да притежаваме необходимите карти, които липсват? Разполагаме с музейни каталози, а не с атласи на изкуството; с история на изкуството и литературата, а не с история на цивилизациите.

Във всеки случай, за пореден път съдбата на Средиземноморието се проявява и дешифрира по-добре в граничните му области, отколкото в буйното му сърце. Тези преливащи средиземноморски влияния доказват присъствието и силата му в обмените и в надпреварите, изграждащи значимия световен живот. Те подчертават в началото на 17 в. важното място на Средиземноморието, стара люлка на стари цивилизации, за изграждането на модерния свят, върху който то щедро поставя своя отпечатък.

[1] *A. Morel Fatio*, op. cit., I, p. 27. Да отбележим мнението на *Brémond*, op. cit., p. 310, което не можем да потвърдим със сигурност, според което вталените дрехи, които скандализирали хората, вероятно са дошли във Франция от Испания на Филип IV. За испанското влияние в Англия и найвече върху Шекспир, *Ludwig Pfandl*, Geschichte der spanischen Literatur, p. 98, et *J. de Perrot*, in: Romanic Review, V, 1914, p. 364.

7

ВИДОВЕТЕ ВОЙНИ

Войната представлява чисто и просто контрацивилизация.

Ние историците непрекъснато я разглеждаме без да познаваме и без да се стремим да опознаем нейната или нейните природи. Физикът познава по-добре тайната структура на материята... Ние я изучаваме и това е необходимо: тя непрестанно въздейства върху живота на хората. Хронистите я поставят на преден план в своите повествования; единствената грижа на съвременниците е да спорят по неин адрес, да извличат от нея поуките и последствията.

Ако сме решили въобще да не преувеличаваме значението на историята-битка, то съвсем не мислим да се откажем от значителната история на войната, прекрасен и вечен двигател на човешкия живот. През половинвековния период, който ни интересува, тя определя ритъма на сезоните, отваря и затваря вратите на времето. Дори привидно усмирена, тя продължава приглушения си натиск и оцелява.

Но нямам намерение, по повод тези драми, да правя философски заключения относно „естеството" на войната. Полемологията, ако въобще е наука, е останала в детските си години. Изоставяйки събитията, тя би трябвало да обхване дълготрайния ритъм, закономерностите и взаимовръзките. Ние не сме достигнали все още дотам.

1. Войната на ескадрите и на укрепените граници

Щом заговорим за война в Средиземно море, веднага изплуват елегантните и мощни силуети на галерите, зимният им сън, летните им плавания по протежение на бреговете. Документите са пълни с данни относно придвижването, поддръжката и скъпоструващия им лукс. Много изследвания на специалисти разясняват или се опитват да обяснят колко струват те като грижи, припаси, хора и пари. А опитът веднага показва, че е трудно да се обединят в общо движение, тъй като към техните огромни формирования трябва да се присъединят и кръгли кораби, които да пренасят обемисти припаси. След тези бавни приготовления отплаването е ненадейно и пътуването в общи линии е бързо. Всяка брегова точка може да бъде достигната. И все пак да не преувеличаваме далекобойността на галерите и на ескадрите. Войските, които слизат от тях при необходимост, не се

63 – Херцог д'Алба отива във Фландриите, април-август 1567 г.

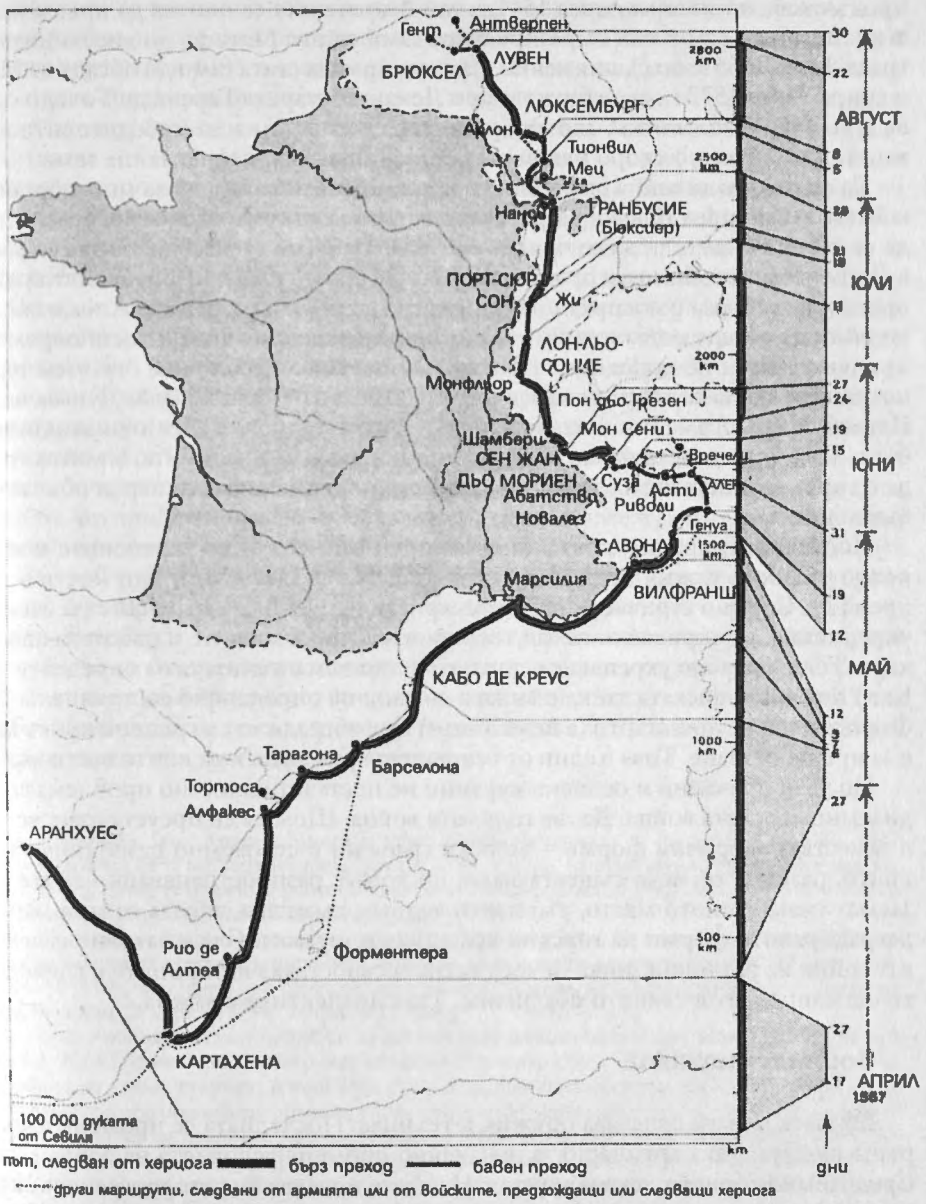

Макар и миролюбиво, придвижването на херцог д'Алба и на неговите войски по един маршрут, дълъг повече от 3000 km, е подвиг. Да се отбележат бързите придвижвания по море и при прекосяването на Алпите...; необходимостта да се заобиколи враждебното пространство на Франция. Изчисленията и проверките са извършени от *J. J. Hémardinquer.*

отдалечават особено от брега. През 1535 г. Карлос Пети завзема Тунис, но не продължава по-нататък; през 1541 г. той безуспешно се опитва да превземе Алжир: неговата кампания се разпростира само от нос Матифу до височините над града. През 1565 г. по същия начин турската армада стига само до обсада на Малта и спира. През 1572 г., след битката при Лепанто, старият Гарсия де Толедо съветва дон Хуан Австрийски, ако се организира експедиция на победителите в Леванта, да атакува по-скоро някой остров, отколкото континентална земя.

Да се говори за война означава да си припомним набързо и за многобройните войски, които през 16 в. ни озадачават с надутия си личен състав. Много трудно е да се съберат, камо ли да се придвижат. Необходими са месеци, за да се съберат в Лион наемни войници и оръдия, за да може един хубав ден френският крал „да прескочи на бърза ръка през планините"[1]. През 1567 г., херцог д'Алба извършва подвига да отведе войските си от Генуа до Брюксел, но това е военновременно придвижване, а не поредица от битки. Също така е необходим огромен турски потенциал, за да се хвърлят войските на султана от Истанбул към Дунава или от Истанбул към Армения и за да започнат битка толкова далеч от изходните си бази. Това са скъпоструващи, извънредни подвизи. И в момента, в който трябва де се противопоставят на врага, всяко по-дълго движение надхвърля обичайни е възможности.

Последната картина, която изниква пред нас, е тази на укрепените постове, които са много важни през 16 в. и които ще означават много или почти всичко през 17 в. Спрямо турците и пиратите, християнството се е отрупало със защитни укрепления, прикривайки се зад творенията на инженерите и работата на копачите. Това мащабно укрепване е доказателство за манталитета на определен свят. Като limes, Китайската стена е винаги символ на определено състояние на духа. Фактът, че християнството (а не ислямът) се е обградило с укрепени пунктове не е за пренебрегване. Това е един от основните критерии, към които ще се върнем.

Но тези обичайни и основни картини не поставят цялостно проблема за средиземноморската война. Да, на голямата война. Щом тя се преустанови, веднага я заместват вторични форми – морски грабежи и сухоземно разбойничество – които, разбира се, вече съществували, но които, разпространявайки се все още, заемат овакантеното място, тъй както веднъж съсипана, гората отваря място за деградиралите форми на горския храсталак и шумака. Следователно съществуват войни на различни „нива" и чрез тяхната съпоставка историците и социолозите ще напреднат в тяхното обяснение. Тази диалектика е важна.

Войни и техники

Войната винаги означава оръжия и техника. Последната се променя и преобръща нещата. Така артилерията ненадейно променя условията на война както в Средиземноморието, така и другаде. Нейното появяване, разпространение и разновидности – тъй като тя непрестанно се усъвършенства – представляват поредица от технически революции. Остава да ги датираме. Кога и как достига тя до тесния мостик на галерите; кога извоюва огромния успех на големите галери,

[1] A. d. S., Modène, Venezia 15, 77. VI. 104, Ж. Тебалди до херцога, Венеция, 16 август 1522 г.

галеасите, с мощната им огнебойност, после този на кръглите кораби с високи бордове; кога се настанява по укрепленията и площадките на крепостите; накрая, как успява да следва преходите на войските? Навярно при рейда на Шарл VIII през септември 1494 г. и още преди завоеванията на Сюлейман Великолепни, полската артилерия завоюва ненадеен и повсеместен успех. Разграничават се последователни периоди в развитието на артилерията – бронзова артилерия, желязна, тежка – както и географски периоди, в зависимост от локализацията на индустриите-производителки. Политиката на Фернандо Католика се опира на леярните в Малага и Медина дел Кампо, едната създадена през 1495 г., а другата през 1499 г., но призвани да залязат бързо: произведената от тях продукция ще се изхаби в Италия, ще остане неподвижна в Африка или по границите срещу Франция . По-дълго ще бъде царството на леярните в Милано и Ферара[2]. После, много скоро немските и френските леярни ще си възвърнат първенството и най-вече Фландриите, що се отнася до снабдяването на Испания и Португалия. През първите десетилетия на 16 в. се очертава превъзходство на артилерията и евентуално на барута, дошли от Север[3]. Това са все важни въпроси. Щом стотина оръдия пристигнали през 1566 г. от Фландриите в Малага[4], това събитие веднага се отбелязва от дипломатическата кореспонденция. По същия начин, съобщението за изпратени четиридесет оръдия от Малага за Месина изглежда на един тоскански пословник като известие за експедиция срещу Алжир или берберско Триполи[5]. През 1567 г. Фуркево заявява, че 15 000 гюллета биха били достатъчни за форсирането на Алжир[6]. Което няма да е преувеличено, ако приемем – извън неприятния спор, повдигнат от този проблем – че Малта била спасена през 1565 г., тъй като херцогът на Флоренция й доставил през предходната година двеста бурета с барут. Такова е поне мнението, предадено от един испански информатор[7]. Това е и възможност да отбележим значението на Тоскана за производството на барут за оръдия, гюллета и фитил за аркебузи.

J. e Aranlegui y Sanz, Apuntos historicos sobre la artilleria española en los siglos XIV y XV, 1887; *J rge Vigon*, Historia de la artilleria española, tome I, 1947. Упадък на леярните в Малага? Все пак вж. Simancas E 499, Cobre entregado al mayordomo de la artilleria de Málaga, 1541-1543. За Малага и арсенала и към средата на века, ***Pedro de Medina***, op. cit., p. 156.

Не отбелязват ли италианските историци твърде охотно упадъка на леярните в Милано? Експедирането на изделията ставало ту през Генуа (най-вече аркебузите и хладното оръжие, 30 август 1561 г., Simancas E 1126) или през По и Венеция (артилерия за Месина, натоварена на борда на португалска нава. Венеция, 25 април 1573 г., Simancas E° 1332).

Вж един любопитен текст от 1587 г. за английското нападение на Баия, който смятам да публикувам, A. N., K. За мястото на северните оръдия в Испания, 1558 г., ***E. Albèri***, op. cit., VIII, p. 259.

[4] Нобили до краля, вторник, 6 юни 1566 г., A. d. S., Florence, Mediceo 4897 bis. Разбира се, от Фландрия пристигат и останалите оръжия, в това число аркебузите; свидетел е онзи кораб, дошъл от Фландрия, натоварен за предните постове и който е отвлечен отсам Гибралтарския проток от алжирските корсари; епископът на Лимож до кралицата, 24 август 1561 г., B. N., Paris, Fr. 16 103 „... откакто Господ позволи един добър и силен кораб, дошъл от Фландрия, за да снабди всички фортове в Берберия с оръжие, да бъде ударен и победен след като премина през протока, при което изчезнаха пет или шест хиляди аркебузи, брони, пистолети и други видове нападателни оръжия..."

Вж. предходната бележка. Mediceo 4897 bis.

Op. cit., I, p. 167, 4 януари 1567 г.

[7] Дон Франсиско Сармиенто до Великия командор на Кастилия, Рим, 28 септември 1565 г., CODOIN, CI, p. 112-114. Съобщеното мнение е това на Великия магистър на Малтийския орден.

Но си остава трудно да датираме с точност тези промени и последствията о тях: няколко щрихи, няколко перспективи, това е всичко, което се забелязв Така, ако можем да посочим 1550 г.[1] като дата на поява във венецианската флот на опасните галери, снабдени с артилерия – галеасите (несъмнено допринесл от техническа гледна точка, за победата при Лепанто), ние ще проследим н непълноценен начин развитието в Средиземно море на въоръжените галиони които виждаме как турците използват ненадейно в края на века по трасето о Константинопол до Александрия[2]. Тъй като, ако християнският свят притежав видима преднина, то техниката преминава от единия на другия бряг на морето материалите постепенно се уеднаквяват и впоследствие ограничават полити ческото значение на тези нововъведения. Артилерията спомага както за напор на християните срещу Гранада и Северна Африка, така и за победите на турци на Балканите по време на решителната битка при Мохач[3], или в Персия[4], или в гореспоменатата Северна Африка.

Война и държави

Войната, това са разходи и разхищение. Без, разбира се, да го е открил пръв още Рабле е казал, че „парите са двигателите на битките".

Да изберат в даден момент войната или мира; да не се подлагат нито на едно то, нито на другото, по принцип това е привилегия на силните: но винаги има изненади. Трудният избор винаги предстои на всеки крал, дори дълбоко в душа та му. Често той се въплъщава в двата вечни противника: изборът между войната и мира. Испания на Филип II докъм 1580 г. е класически пример за това. В тече ние на години съществува един въпрос: кой ще надвие пред Благоразумния крал приятелите на миролюбивия Руи Гомес (те ще останат обединени дори след смър та му) или привържениците на херцог д'Алба, войнолюбецът, винаги готов да превъзнася качествата на силовия метод? Но кой крал, кой политически гос подар не е бил изправен пред тези две тенденции, представени съответно от опре делени хора? Нали срещу самия Ришельо в края на драматичната 1629 г. се е намирал миролюбивият министър на правосъдието Марияк[5]? Събитията често налагат избора между тези две страни и изкарват напред „човека на обстоятелс твата".

Разходите за война обременяват държавите и тогава безбройни са войните, които не се изплащат. Ще видим как жалката, скъпоструваща война в Ирландия ще срине финансите на Елизабет в края на славното ѝ царуване и повече от всяка друга причина ще подготви предварително мира от 1604 г. В Средиземномо рието войната е толкова скъпа, че я последват банкрути както в Испания, така и в Турция. Разходите на Филип II през 1571 г. са огромни. През 1571 г. в Мадрид

[1] *F. C. Lane*, op. cit., p. 31-32.

[2] *E. Albèri*, op. cit., III, V (Matteo Zane), p. 104 (1594).

[3] Успехът на турците там се дължи на концентрацията на артилерия по бойната линия.

[4] Персийците се боят от турските артилерия и аркебузи, *J. Gassot*, op. cit. p. 23; „... тъй като въобще не използват огнестрелни пръчки...".

[5] *Georges Pagès*, in: Rev. d'hist. Mod., 1932, p. 114.

ізчисляват, че поддръжката на една съюзническа флота (на Венеция, папата и Испания), наброяваща 200 галери, 100 кръгли кораба и 50 000 войника, ще струва всяка година над четири милиона дуката[1]. Тези флоти, истински пътуващи градове, поглъщат кредити и запаси. Годишната поддръжка на една галера би струвала колкото построяването ѝ или 6000 дуката[2] към 1560 г., а впоследствие тази цифра нараствала. От 1534 до 1573 г. морското въоръжение е поне утроено. По време на битката при Лепанто в Средиземно море има между 500 и 600 християнски и мюсюлмански галери, тоест (вижте изчисленията в бележката)[3] между 150 000 и 200 000 човека – гребци, моряци и войници – всичките те зависими от плаването, или ако се изразим като Гарсия де Толедо, подвластни на стихиите – водата, огъня, земята и въздуха – тъй като всички елементи запращат крехкия човешки живот в морето. През 1573 г. една извадка от сицилианска сметка за направени доставки на флотата (сухари, вино, осолено месо, ориз, зехтин, сол и оцет) възлиза на 500 000 дуката[4].

Следователно, войната на ескадрите представлява огромна мобилизация на пари и хора: парцаливи войници, които свикват под знамената в Испания и които обличат в движение, ако ги облекат; ланскнехти, които стигат пеша до Италия през Болцано и се скупчват в Специя, в очакване да преминат галерите; италианци-авантюристи, които събират или приемат, за да запълнят с тях освободените от дезертьорството и епидемиите места. И най-вече тези дълги редици каторжници, запътили се към пристанищата, вечно недостатъчни, за да въртят гер-

---

Relatione fatta alla Maesta Cattolica in Madrid alli XV di luglio 1571... B. N., Paris, Oc 1533, f°s 109 à 124

За началото на царуването на Филип II вж. asiento за заплащане наполовина за тосканските галери Simancas E 1446, f° 107) ; една галера получава месечно 250 дуката, по единадесет сребърни реала за дукат. За цената на строежа им вж. Relacion de lo que han de costar las XV galeras que V. M. mandi que se hagan en el reyno de Sicilia este año, 1564, Sim. E° 1128; за 15 галери получаваме закръглена обща сума от 95 000 ескудо, като не броим оръжието, което се раздава на моряците. Тази цена е представена като много изгодна от разглеждания доклад. Нека отбележим, че брутно корпусът на галера а представлява по-малко от половината от себестойността, като останалата част е представена от платната, греблата, антените, мачтите, такелажа, веригите, железата, съдовете, лопатите и други бордови инструменти, буретата, конците за закърпване на платната, смазка за корпуса... Пак да повторим, от общо 95 000 екю, корпусите на 15-те галери представляват 37 500 екю, такелажът 000, платната почти 20 000, мачтите и антените 3000, греблата 2900, артилерията 22 500. Така в тези сметки не са включени покупателната себестойност на каторжниците или на робите. Именно тук, наред с наложителното снабдяване със сухар, е най-големият разход по поддръжката. На 22-те галери на Сицилия през май 1576 г. има 1102 каторжника, 1517 роби, 1205 гребци-доброволци; през май 1577 г. намаляващите цифри са съответно 1027, 1440 и 661 (Simancas E° 1147), при което на галера се падат в първия случай 173 човека, а във втория – 143. Но това се отнася до подсилените галери. Галерата на внук на Барбароса (7 oct. 1572, *Serrano*, op. cit. II, p. 137) наброява 220 роба. Към гребците се добавят и офицерите, екипажите и пехотата. През август 1570 г. на 20 неаполитански галери се наброява състав от 2940 мъже, или в общи линии по 150 човека на галера. Следователно всяка галера има средно поне 300 човека каторжници, моряци и войници. През 1571-1573 г. с около 500 или 600 галери от ислямския или християнския свят, във войната на ескадрите плават между 150 и 200 000 човека, като не броим онези, които тя оставя на сушата в пристанищата и арсеналите. За изследване на себестойността, нека отбележим прекрасните източници от Градския архив на Флоренция и в това число: Nota di quel bisogna per armar una galera atta a navicare, Mediceo 2077, f° 128. Вж. също Mediceo 2077, f° 60.

[3] Вж предходната бележка.

[4] Simancas E°, 1141.

вените гребла на галерите... Поради което се появява необходимост от упражня ване натиск върху бедняците[1], от притежаване на роби, от набиране на гребци доброволци; Венеция ще намира такива чак в Бохемия. В Турция и Египет, масс ви отвличания на хора изтощават ресурсите на населението. Доброволно или не огромна човешка маса е хвърлена към морските брегове.

Ако прибавим, че самата сухопътна войска е с много разноски – едно испанс ко tercio (с около 5000 войника) струва за една кампания като заплата, снабдяван и транспорт взети заедно до 1 200 000 дуката, според изчисления от края на века – тогава ще разберем каква взаимовръзка се установява между войната – огро мен разход – и приходите на кралете. С посредничеството на тези приходи, вой ната в крайна сметка се свързва с всякаква човешка дейност. Същевременно нея ната модерност и бързата ѝ еволюция допринасят тя да скъса всички въжета и д. счупи и най-здравите ресори, и един хубав ден да се обрече на спиране. Мирът се получава от тези хронични слабости, от непрекъснатите закъснения при плаща нето на заплати, от недостига на оръжие, от престоите, от които се боят прави телствата и които те понасят, тъй като се налага да се приеме лошото време или бурята.

Война и цивилизации

Всичко участва в тези насилия. Но има война и война. Ако разгледаме круп ните персонажи – цивилизациите – ще трябва да различим „вътрешните" войни, тези в самите цивилизации от „външните" войни – между тези враждуващи све тове. На практика това ще означава от една страна да се поставят кръстоносните походи и джихадите, а от друга – вътрешните войни в християнския или мю сюлманския свят, тъй като цивилизациите се самоизгарят в безкрайните граж дански и братоубийствени войни между протестанта и католика, сунита и шиита...

Тези разграничения са от особено значение: преди всичко те ни предлагат правилна географска локализация, тъй като християнството и ислямът са опре делени пространства, с известни сухоземни или водни граници. Това е ясно. Но те ни предлагат нещо по-интересно, една хронология. С течение на годините, след период от „вътрешни" войни следва период от „външни" войни в доста ясна последователност. Не се касае нито за идеален оркестър, нито за изпипани балет ни сцени. И все пак последователността е ясна: тя внушава перспективи сред една неясна история, която изведнъж се прояснява без никаква измама или илю зия. Не можем да се отърве от убеждението, че идеологически конюнктури с обратен знак се утвърждават, после се заменят. В християнския свят, където до кументацията е най-богата, кръстоносният поход, т. е., външната война налага

[1] Вж. също отношението към испанските цигани, отведени на галерите не заради престъпле ята им, а заради por la necessidad que havia de gente por el remo..., Дон Хуан Австрийски до Филип II. Картахена, 17 април 1575 г., Simancas E° 157, f° 11.

[2] *Morel Fatio*, L'Espagne aux XVIe et XVIIe siècles, op. cit., p. 218 et sq.; *Nicolas Sanchez-Albornoz*. „Gastos y alimentación de un ejército en el siglo XVI segun un presupuesto de la época", in: Cuadernos de Historia de España, Buenos Aires, 1950.

своя климат до към 1570-1575 г. Тя е търсена с повече или по-малко ентусиазъм, със заобикалки, умение, умереност и отказ – отказ на данъкоплатци – тук, на упорити глоби – там. Но не е ли имал винаги кръстоносният поход своите привърженици и своите пораженци? Разминаващите се нотки не пречат на факта, че едно общо чувство на борбена религия преминава през християнския свят от 16 в. В Испания това е понятно. Но и във Франция, въпреки хитростта и пропадането на кралската политика. Лесно бихме открили у Ронсар следи от кръстоносния дух, обагрен с елинизъм. Да се спаси Гърция, „око на обитаемия свят" и да се работи за Христос... Това чувство е трайно дори в страните от Севера, минали или готови да преминат към протестантството. В цяла Германия се пеят Turkenlieder, дошли от далечните бойни полета на Югоизтока. Докато иска Германия да се освободи от римската експлоатация, Улрих де Хутен изисква с получените по този начин пари да се укрепи и да се разшири Райхът за сметка на турците. Лутер също така винаги ратува за война срещу господарите на Константинопол; в Антверпен често се говори да се бият с неверниците, а също и в Англия, където винаги се притесняват от католическите успехи в Средиземноморието, едновременно с това се радват на поражението на турците. Лепанто едновременно радва и разтревожва английските сърца[1].

Но Лепанто е начин на уреждане на нещата. Отдавна се наблюдава изчезването на кръстоносния поход. Блясъкът на победата от 1571 г. заблуждава: той ще потвърди изолацията на дон Хуан Австрийски, закъснял кръстоносец, както покъсно на неговия племенник дон Себастиян, героят от Алкасар Кебир. Техните мечти са закъснели спрямо епохата. Причината е в частност в засилването на католическата реакция срещу Реформацията, поне от 1550 г., в промяната на идеологическия фронт. Християнското Средиземноморие се отказва от една война, за да се втурне в друга, неговата религиозна страст е променила посоката си.

В Рим промяната се изразява с началото на понтификата на Григорий XIII 1572-1585) и започва всъщност с груба враждебност към протестантска Германия. Такава е основната задача на римския папа, но не и на агонизиращата Свещена лига, която той наследява и която се прекратява през април 1573 г. с измяната на венецианците... Цялата римска политика се обръща към Севера, точно в необходимото за успехи време на испано-турските сделки. За пореден път в антуража на Филип II се опасяват от последствията на тези годишни примирия, сключени със султана между 1578 и 1581 г. Но папската власт си замълчава. Целта й занапред ще бъде борбата срещу протестантския Север и следователно, въвличането на Католическия крал в делата на Ирландия и по-нататък, чрез Ирландия, срещу Англия: възможност да види как Благоразумният крал предвожда, а не следва войските на Контрареформацията...

Няма нищо по-естествено от това, че с тази промяна през последната третина на 16 в. идеята за кръстоносен поход срещу исляма загубва своята сила. През 1581 г. Испанската църква ще протестира не срещу изоставянето на турската война, а срещу събирането на данъци, станало безпредметно...

---

[1] Вж. също любопитните възможни интерпретирания на политиката на Елизабет спрямо султана, тя не иска да парадира прекалено със съглашенството си с враговете на християнския свят, *W. A. R. Wood*, op. cit., p. 27.

Все пак, след 1600 г. с намаляването на протестантските войни и бавното връщане на християнска Европа към мира, идеята за кръстоносен поход се подновява на самите брегове на Средиземно море, както и във Франция поради войната срещу Турската империя от 1593-1606 г. „След 1610 г., отбелязва един историк[1], туркофобията, в която е обработвано цялото обществено мнение, се превръща в истинска мания." Тогава избликва гейзер от планове и надежди, докато за пореден път протестантската, „вътрешната", война не им туря край през 1618 г.

Тези общи обяснения са почти неопровержими, дори когато не разполагаме с точна хронология, която би ни позволила да видим дали страстите следват, или предшестват – или, както аз смятам, предшестват и следват тези обрати, провокират ги, после сами изгарят в предприетото начинание. Но обяснение, което се съобразява само с единия от воюващите има всякакъв шанс да бъде напълно несвършено. Нашият начин на мислене на западняци остава доста забавен. Всъщност, другата половина от Средиземноморието изгражда и изживява своя история. Впрочем едно ново и образцово с краткостта си изследване[2] внушава, че от турска страна е имало аналогични фази, синхронни конюнктури. Християнинът напуска битката, сърди се на Средиземноморието, но турчинът прави същото в този момент; той се интересува от границите на Унгария, или от морската битка във Вътрешното море, но не по-малко и от Червено море, от Индия или от Волга... В зависимост от времената, центърът на тежестта и посоките на действие се променят, свързани с особеностите на „световната" война. Тази идея беше често споделяна от Фредерик С. Лейн в нашите разговори. Всичко е свързано с войнствена история, която протича от Гибралтарския проток или от каналите на Холандия до Сирия или до Туркестан. И тази история има само един ритъм, нейните светкавични промени са едни и същи. В даден момент християни и мюсюлмани се противопоставят в джихада и в кръстоносния поход, после си обръщат гръб, за да открият отново вътрешните си конфликти. Но тази трудноразбираема алгебра на сливащи се страсти е също, както ще се опитам да докажа в заключение на тази втора част от книгата[3], следствие от бавните пулсации на материалната конюнктура, една и съща за целия свят, който през 16 в. започва своя единен живот.

Отбранителната спрямо Балканите война

Изправено срещу турците, християнското Средиземноморие се изпълва с безброй крепости. Това е една от постоянните форми на неговата война. Докато води битки, то опва своите задържащи и защитни линии, прикрива и брони своето тяло. Инстинктивна и едностранна политика: от своя страна, на практика турчинът почти не укрепва или укрепва зле своите позиции. Това важи и за алжирците, и за шерифа. Дали тук се касае за разлика в подходите или в поведението – при едните има доверие в жизнеспособността на еничарите, спахиите и галерите; при другите, обратно, необходимост от сигурност дори по

[1] *L. Drapeyron*, art. cit., p. 134. По всички тези въпроси вж. *G. De Vaumas*, op. cit., p. 92 et sq.
[2] *W. E. D. Allen*, Problems of Turkish Power in the XVIth Century, Londres, 1963.
[3] Вж. по-долу стр. 234-235.

време на големите битки, известна загриженост за икономия на сили и средства? Така, ако християнските държави поддържат в Леванта големи шпионски служби, то не е само от страх, но и за да преценят точно заплашващата ги опасност и да разпределят силите за защита. Турчинът няма да дойде: тогава се демобилизира всичко възможно и се отказва всичко, което още не е разположено. Глупава игра е, казва Бандело[1], непрекъснато да си блъскаш главата да разбереш какво ще или какво няма да направят турците или Софи; и той е прав, защото колкото и да спорят до изнемога, тези дърдорковци не могат да научат нищо за плановете и тайните на тези силни персонажи. При кралете положението е друго: тази игра често определя значението на отбранителните средства, които трябва да се пуснат в ход.

Следователно, средиземноморското християнство разполага срещу исляма с редица от „завеси", усилени „фронтове", дълги отбранителни диги, зад които, с навайки техническото си превъзходство, то се чувства напълно защитено. Тези линии се простират от Унгария до средиземноморските граници, които отделят двете цивилизации една от друга.

Венецианският „лимес"

По краищата на Западното море, бдителността на Венеция е отколешна. Изправена срещу турците, Сеньорията разгръща своите предни постове, крайбрежни ѝ наблюдателници по бреговете на Истрия, Далмация и Албания, чак до Йонийските острови и по-далеч, за да стигне до Кандия и Кипър: тази последна опорна точка, придобита от Сеньорията през 1479 г., ще бъде съхранена от нея до 1571 г. Но тази тясна и дълга морска империя, това паразитно растение, е засегнато от непрестанните набези на турците. Така, за да не се връщаме по-назад, мирът от 12 октомври 1540 г.[2] я лишава от ценните постове по далматинския бряг – Надино и Лорана, от няколко островчета от Архипелага – Хиос, Патмос, Касино; от „феодални" острови: Нио, имението на Пизани; Стампалия, имението на Квирини и Парос, притежание на Вениер. Налага се да се откаже също от важните постове Монемвазия и Наполи ди Романя в Гърция. Тридесет и три години покъсно, чрез сепаративния мир от април 1573 г., допълнен с постигнатите споразумения от 1575 г.[3], тя отстъпва и постове в Далмация, плаща военна репарация и се отказва от Кипър, който на практика е загубила още през 1571 г. Често сравняват Венеция с Британската империя; Венеция от края на 16 в. навярно е като Британската империя, която вече не стига до Индиите. Но нека това сравнение не ни заблуждава: тези гранични земи на Венеция са изградени от малки елементи, от често архаични крепости... Градовете и островите там рядко наброяват няколко хиляди жители. През 1576 г. Зара има малко повече от 7000 жители[4]; Спалато – малко под 4000 жители[5]; Катаро, само хиляда заради епидемията от 1572 г.;

---

[1] Op. cit., IX, p. 138.
[2] *Giuseppe Cappelletti*, Storia della Repubblica di Venezia, VIII, p. 302 et sq.
[3] *H. Kretschmayr*, op. cit., III, p. 74.
[4] Доклад на Андреа Джустиниано, 1576 г., B. N., Paris, Ital. 1220, f° 81.
[5] Ibid. f° 69.

Кефалония – едва 20 000 жители[1]; Закинтос – 15 000 жители[2]; Корфу – 17 517 жители[3]. Само Кандия със своите 200 000 жители има известна тежест, тя е тежкият елемент в тази поредица. Но известно е, че гръцкият остров не е сигурен: това се вижда през 1571 г., ще го осъзнаят и през 1669 г. Като цялост, в демографско отношение тази империя съвсем не натежава спрямо Венеция и континенталните ѝ земи, която по същото време има общо население от милион и половина жители[4].

Затова, цяло чудо е, че преградата по протежение на турските брегове устоя ва. Да припомним, че през 1539 г. испанците не могат да се задържат в предмостовото укрепление на балканския бряг – Кастелнуово[5]. Необичайната венециа нска твърдост е победа, резултат от постоянна пресметливост: грижлива под дръжка на постовете, бдителност на тази неуморна фабрика – Арсенала, нен рестанното кръстосване на навите и галерите. Да прибавим и подготовката, и саможертвата на граничното население, качеството на хората, които управляват от името на Сеньорията, храбростта на депортираните, които излежават там на казанието си. Без да броим ползата от ефикасните артилерийски училища и улеснения набор на войници сред албанците, далматинците или гърците от тези разбунени краища.

Въпреки това, на двата края на тази верига от постове, Венеция изпитва трудности. На изток, изтощеният от грабежи Кипър е труднозащитим, а населението му – не особено надеждно. Остров Родос има този недостатък, че е прекалено близко до Мала Азия и с това е подложен на ударите на турците: поражение о през 1571 г. ще наложи оттеглянето на венецианската защита до Кандия, спасена в последния момент през 1572 г. и която Сеньорията смята за непрестанно заплашена от апетитите на своя победител. На другия край на веригата, на север, по границите на Истрия и Фриули, Венеция се допира до хабсбургските земи и почти до турските. Оттам произтича двойната опасност, по-голяма и поради факта, че застрашава континенталната земя и съществуването на самата Венеция. От 1463 г. до 1479 г. турският рейд достига вече до Киаве[6] и спрямо хабсбургските земи, границите, стабилизираните на практика след 1518 г.[7] граници, не са такива в правно отношение, тоест безспорни. Именно срещу всички тези опасности Венеция ще изгради в края на века скъпото и солидно укрепление Палма.

Венецианската империя, редица и поредица от предни постове, не притиска огромната турска държава, но ѝ пречи. Във Венеция добре познават изключителната уязвимост на тези позиции. Посланиците и баюлите на Сеньорията ще се опитват непрекъснато да ги защитават от Константинопол и от евентуална атака чрез съглашения и подкупи. Непрестанно възникват и се задълбочават инциденти: поради политически или търговски причини; вследствие от съседни инци-

[1] Ibid., f° 34 v° et 35.
[2] Ibid., f° 25 v°.
[3] Ibid., f° 39 et sq.
[4] B. N., Paris, Ital. 427, f° 274, 1569.
[5] *A. Morel Fatio*, in: Mémoires de l'Académie des Inscriptions et Belles Lettres, t. XXXIX, 1911, p. 12 et sq. В отделен тираж. Пет години по-рано също неуспешен опит в Корон, в Морея.
[6] *Fernand Grenard*, Grandeur et décadence de l'Asie, p. 77.
[7] *Carlo Schalk*, Rapporti commerciali tra Venezia e Vienna, Venise, 1912, p. 5.

денти; заради кораб, натоварил зърно без разрешение; заради пират, действал самоволно; заради някоя венецианска галера, охраняваща прекалено строго. През 1582 г. Синан паша умишлено търси повод за спречкване със Сеньорията и ситуацията е изгодна да протестира шумно и да поиска от венецианците техните острови, „които са краката в тялото на султанската държава"[1].

Но не устояла ли венецианската линия единствено заради слабостта си, тъй като турците отворили в нея широки процепи, прозорци и врати, които им позволили да стигнат на запад: Модон, който, укрепен криво-ляво, ще устои по време на драматичната обсада през 1572 г. и който към 1550 г. Белон дю Ман смята вече за „ключът на Турция"; още по на север, Наварин (Пилос), който ще бъде укрепен след 1573 г.[2] и накрая Валона в Албания, за нещастие заобиколена от непрестанно бунтуващи се земи и която същевременно е идеален отправен пункт за необятния християнски свят? Можем ли да твърдим, че това накърняване на венецианския „лимес", правещо го по-необезпокоителен, му е помогнало да се задържи по-дълго време?

На Дунава

На север от Балканите[3], Турската империя достига и преминава Дунава – важна, но крехка граница. И, ако тя никога не станава господар, истински господар на гористата планинска Трансилвания, то тя завладява наполовина дунавските провинции. На запад тя напредва през надлъжните долини на Хърватия, отвъд Загреб, чак до стратегическите чупки на Кулпа, на Горна Сава и Драва, срещу бедни планински, труднодостъпни и почти обезлюдени области, чрез които динарската грамада се свързва с мощната маса на Алпите. Така турската граница на север от Балканите скоро се спира далеч на запад, както и на изток, възпрепятствана и от двете страни от враждебния релеф. Разбира се, и хората помагат за това: в молдовския и влашкия изток се извършват опустошителни, трудни за възпиране и насочване масови татарски нахлувания. На запад, поне във Виндишланд, между Сава и Средна Драва, е създадена германска граница, под командването на Generalkapitän Лайбах. Имперската заповед за създава-

---

[1] X. Де Саласар до Н. В., V. 24 mars 1582, Simancas E° 1339.

[2] *P. de Canaye*, op. cit., p. 181.

[3] За целия този параграф разполагаме с огромна и не винаги разбираема литература относно Унгария. *A. Lefaivre*, Les Maggyars pendant la domination ottomane en Hongrie 1526-1722, Paris, 1902, 2 vol. Немски книги, излезли наскоро и донякъде водени от настоящи предубеждения *Rupert von Schumacher*, Des Reiches Hofzaun, Gesch. Der Deutschen Militärgrenze im Südosten, Darmstadt, 1941; *Roderich Goos*, Die Siebenburger Sachsen in der Planung deutscher Südostpolitik, 1941 (политическа и подробна); *Friedrich von Cochenhausen*, Die Verteidigung Mitteleuropas, Iéna, 1940, пристрастна и обобщаваща; *G. Müller*, Die Turkenherrschaft in Siebenburgen, 1923; *Joh. Loserth*, „Steiermark und das Reich im letzten Viertel des 16. Jahrhunderts", in: Zs. D. Hist. Ver. F. Steiermark, 1927, относно мисията на Фридрих фон Херберщайн, който през 1594 г. отива да дири помощ от Райха срещу турците. За религиозния живот и проникването на протестантството има богата библиография, която ще открием резюмирана в том III на Manuel от *K. Bihlmeyer*, p. 69; Mémoires de Guillaume du Bellay, op. cit., II, p. 178 Унгарските войници, представляващи леката кавалерия, „които често наричат „хусари", са смятани от германците за полу-варвари...", *G. Zeller*, Le siège de Metz, Nancy, 1943, p. 15. За снабдяването на войната в Унгария вж. *Johannes Müller*, Zacharias Geizkofler 1560-1617, Vienne, 1938.

нето ѝ е издадена в Линц през 1538 г. По времето на Карлос Пети и на Фердинанд, във Виндишланд, а после и в Хърватия, ще изникнат от само себе си гранични военни институции. Една наредба от 1542 г. урежда организацията на цялата зона. Както скоро ще напише Миклош Зрини, през 1555 г. тя е крепостната стена, Vormauer на Щирия и оттам, на цялата наследствена австрийска държава. Впрочем, не е ли тази съвместна защита необходима самоинициатива, която постепенно ще спои в доста реално единство австрийския Erbland, разделен до този момент на малки държавици и различни общности[1]? През 1578 г. на Кулпа се издига солидната крепост Карлщат; по същото време Ханс Ленкович има власт над хърватската и славонската граница, чиято организация е наново определена от Brucker Libell (1578 г.). Най-оригиналната ѝ черта предс тавлявала заселването по протежение на границата на множество сръбски се ляни, бягащи от властта и територията на турците. Тези селяни получават земя и привилегии. Те са обединени в големи семейства, истински патриархални демократични сдружения, в които старейшината разпределя военните и сто панските задължения.

С годините, организацията на тези военни покрайнини се укрепва; може би с основание можем да смятаме, въз основа на бележката на Бюзбек[2], че ако една такава граница успява да се стабилизира, то е понеже тя остава дълго време спо койна, поне до 1566 г. Частични спокойствие и мир. Тъй като, ако по фланговете съпротивата е възможна, тя става по-плаха в средата на границата, в огромната гола унгарска земя. Доста често говорихме за бедствията на тази нещастна стра-на, за ужасния смут, който поражда разделянето ѝ след 1526 г., за раздорите, за братоубийственото ѝ разединение, за почти пълното ѝ подчинение на турската власт през 1541 г., за да е необходимо пак да го повтаряме. Включена в турския свят, Унгария оставя в християнски ръце само една тясна гранична ивица. Нейните равнини и водни пътища са уязвими за нападения, като най-важният път е Дунав. След турския набег срещу Виена през 1529 г., за да се защити онова, което се превръща в преградна стена на германския свят, се налага да се увеличат изкуствените препятствия по протежение на пътищата и реките, да се създаде и поддържа дунавски флот, стотина кораба – преценява през 1532 г. Generaloberst на Виенския арсенал, Джеронимо де Дзара. Именно Salzamt (администрацията на солниците – бел. пр.) получава нареждането да построи тези кораби, освен обичайните си лодки за пренос на сол... Наричат ги Nassarnschiffe, Nassadistenschiffe. В нашия френски от 16 в. се касае за nassades, но думата Tscheiken, взета от турската дума „каик", в крайна сметка надделява. Така до 19 в. по Дунава има Tscheiken, а на техния борд – Tscheikisten. През 1930 г., по време на един празник посветен на миналото, в Клостернойбург излагат Tscheiken от времето на принц Ойген.

В края на 16 в. дългата унгарска граница се стабилизира. Но никога не се успокоява. Малката война с непрекъснатото си плячкосване, с гонитбата на роби и на данъци, съвсем не измества трасето. Зона с наблюдателници, фортове, замъци, крепости, тя постепенно създава там укрепена мрежа, която лесно пре-

[1] *F. Von Cochenhausen*, op. cit., p. 86-87.
[2] Op. cit., II, p. 82 et sq.

25. Обсадата на африканско укрепено място от Висенте Кардучо. Вероятно е Пеньон де Велес (1564 г.). Красотата на различните видове кораби. Madrid, Academia di S. Fernando.

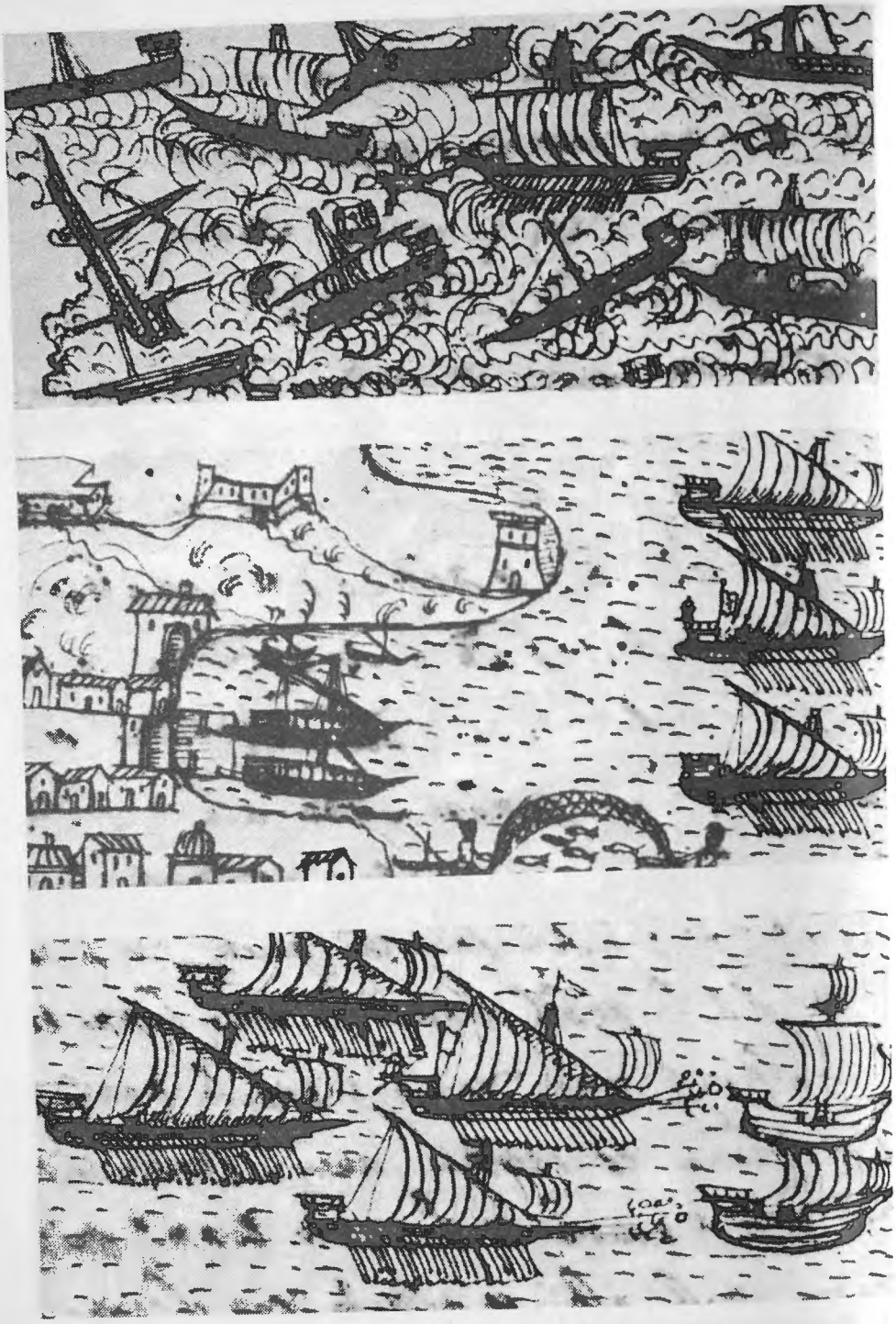

26, 27, 28. Галери при буря, в пристанище и в битка. Въз основа на рисунки на московски каторжник, към 1560 г. Ръкопис от Библиотека Марчиана, Венеция.

минават ударни войски, но където се спират и заплитат компактните армии, срещу които е разпъната. И тук, и по другите места, както в Хърватия и Славония, мирът има своите организиращи функции, най-вече след 1568 г. и след примирието от Адрианопол, подновено през 1574-1576 г. и през 1584 г. Този относителен мир е нарушен едва през 1593 г., но двадесет и пет години на затишие са достатъчни да се вдълбае в земята дългата и дълго време огъваща се граница. През 1567 г. тя явно е все още податлива: „вероятно откъм тази страна, пише от Виена Шантоне[1], християнството е недостатъчно защитено", още повече, добавя Фуркево, че немските войници в Унгария са особено жалки. Турците „ги смятат за жени и са ги били толкова често, колкото пъти са се докопали до тях"[2]. Достоверно за 1567 г., но още повече за 1593 г., когато войната с турците ще се поднови. Французинът Жак Бонгар[3], който ще посети тази гранична зона от Раб до Нойтра през пролетта на 1585 г., отбелязва в своя „Дневник" многобройните предпазни мерки, предприети от християнската отбрана: само в околията на Раб се издигат дванадесет крепости – това е по време на примирие – с повече от 5000 пехотинци и 300 гарнизонни конника. В Коморн – допълнителни предпазни мерки – една работилница прави патрони и барут в самото укрепление. По всички „лимеси" нападенията и престрелките са ежедневие[4].

В центъра на морето: по бреговете на Неапол и Сицилия

С бреговете на Неапол и Сицилия, да прибавим и Малта, която осъществява връзката с Магреба, пред нас изниква един съвсем различен сектор. Неговото положение в средата на морето му придава стратегическо значение. „Той е морският фронт на Италия срещу турската заплаха"[5], тоест срещу наблюдателниците, които те притежават в Албания и Гърция. Неговото предназначение е едновременно да предлага база за испанските флоти и да се противопоставя на турските армади, да защитава собствената си територия от атаките на пиратите.

Бриндизи, Тренто, Аугуста, Палермо, Месина, Неапол може да служат за събирателен център на християнските галери. Бриндизи и Тренто може би прекалено на изток, Палермо и Аугуста много по-издадени към Африка, отколкото към Леванта, Неапол, прекалено назад в тила. Положението на Месина я налага. В опасните моменти тя става основното морско пристанище на Запада. Нейната удобна за засада позиция, водният ѝ коридор, улесненията за снабдяване със сицилианско и друго жито, близостта ѝ до Неапол благоприятстват благополучието ѝ. От Неапол тя се снабдява с хора, платна, сухар, бурета с вино, оцет, „фин" барут, гребла, фитил и „подпори" за аркебузи, железни гюллета... Що се отнася до положението на града, нека не го преценяваме съобразно днешните ни представи: по време на турското господство мюсюлманските

[1] CODOIN, CI., 7юни 1567 г., p. 229.
[2] *Fourquevaux*, op. cit., I, p. 239, 17 юли 1567 г.
[3] *L. Anquez* Henri IV et l'Allemagne, p. XXI-XXIII.
[4] Ibid., p. XXII.
[5] *A. Renaudet*, L'Italie..., p. 12.

армади винаги имат възможност да преодолеят протока, подвиг, който извършват при необходимост, излагайки се на риска на отделни галери или на пиратските флотилии. Водният коридор е огромен за далекобойността на тогавашната артилерия и трудно бива контролиран.

В началото на 16 в. Неапол и Сицилия както по бреговете им, така и във вътрешността, са осеяни с крепости и укрепления, много често остарели и с рушащи се стени. Те рядко се съобразяват с артилерията, с необходимостта от място за пътища и конници и предвид нуждите на противника, с укрепването на стените, насипите и намаляването на строителните работи над земята. Разрушаването и възстановяването на тези демодирани укрепления, построяването на нови елементи, представлявало труда на много поколения: от 1541 г.[1] Катания започва да прибавя към средновековната стена бастиони, способни да насочват огъня. Това начинание ще приключи едва през 1617 г., след три четвърти век на усилия и разходи.

Около 1538 г. такава усилна работа започва в целия Мецоджорно: в Неапол, по настояване на Пиетро ди Толедо; в Сицилия, по настояване на Феранте Гонзага. Защото 1538 е годината на Превеза, когато турските флоти идват да нанесат мощни и трудни за париране удари по море срещу бреговете на Неапол и Сицилия. Анонимът Vita di Pietro di Toledo[2] сочи, че вицекралят нарежда тогава укрепването на Реджо, Кастро, Отранто, Левка, Галиполи, Бриндизи, Монополи, Трани, Барлета, Манфредония, Виесте и съдейства за укрепването на Неапол. Изглежда по онова време са издигнати наблюдателници по неаполитанските брегове. През 1567 г. издигат още триста и тринадесет в кралството[3]. Това, което прави в Неапол Пиетро ди Толедо, Феранте Гонзага го извършва в Сицилия от 1535 до 1543 г.[4] Той нарежда построяването на сто тридесет и седем кули по източното и западното крайбрежие; вторите са донякъде защитени от природата, първите – изложени на ударите на турците и бързо превърнати в „обикновена военна граница срещу Османската империя"[6]. По това невралгично направление от 1532 г. в Сиракуза започват укрепителни работи[7]. Това е, както ще каже самият Феранте Гонзага в доклад до краля[8], единствената открита страна на острова Северната страна е планинска, южната – „la più cattiva e più fluttuosa spiaggia di quei mari"[9] (най-опасният и най-бурният бряг на онези морета – бел. пр.) не предлага подслон, където да се приюти вражеската флота. Не е така в източната част, в ниските и плодородни брегове, които са лесно достъпни. Оттам идва и необхо-

---

[1] *Rosario Pennisi*, „Le Mura di Catania e le loro fortificazioni nel 1621", in: Arch. st. per la Sicilia Orientale, 1929, p. 110.

[2] Arch. st. it., t. IX, p. 34.

[3] Simancas E° 1056, f° 30.

[4] *G. Capasso*, „Il governo di D. Ferrante Gonzaga in Sicilia dal 1535 al 1543", in: Arch. st. sic., XXX et XXXI.

[5] *G. La Mantia*, „La Sicilia e il suo dominio nell'Africa settentrionale dal secolo XI al XVI" in: Arch. st. sic., XLIV, p. 205, note.

[6] *Hans Hochholzer*, art. cit., p. 287.

[7] *L. Bianchini*, op. cit., I, p. 259-260.

[8] Милано, 31 юли 1546 г., B. N., Paris, Ital. 772, f° 164 et sq.

[9] Ibid., f° 164 v°.

димостта освен Сиракуза да се подсилят Катания и Месина, които при пристигането си през 1535 г. той намира „abandonate et senza alcuno pensamento di defenderle“[1] (изоставени и без всякакво намерение да ги защитават – бел. пр.). Но когато си замине, те пак няма да бъдат укрепени.

Не е възможно да се направи всичко това за един ден или за краткото управление на един вицекрал. В Сицилия подсилването ще се извърши по времето на приемниците на Феранте, както в Неапол – от следовниците на Пиетро ди Толедо. Започнатото дело[2], възобновявано многократно, не е довършено, тъй като е прекъсвано от заповеди и контразаповеди. В Неапол казват, че всеки вицекрал, зает се с изграждането на двадесет укрепления в кралството (точно 19 през 1594 г.), разтуря онова, което е направил неговият предшественик[3]. Да се твърди това е преувеличено и означава, че не се признават затрудненията. Отговорниците са възпрепятствани от липсата на кредити, принудени са да спрат на едно място, за да продължат на друго или да поправят онова, което се сривало (завършените през 1553 г. наблюдателници в Сицилия трябва да се строят наново от 1583 до 1594 г.), да подновят строежа и да модернизират едно по едно всички съоръжения. Накрая, всички строежи трябва да се разпростират по-далеч, на запад – доказателство за това, че опасността, която искат да спрат там е по-голяма. Берберските плячкосвания и мащабните турски плавания до 1558 г. нападнали в тил сицилианските и неаполитанските позиции; така че се налагало да действат откъм Тиренско море, да се погрижат за Палермо[4], Марсала[5], Трапани[6], Соренто[7], Неапол[8], Гаето...

Не по-малка е опасността и от изток. Отбранителната система действа найвече в тази посока. Ето ни в Неапол през 1560 г. От една година са в изпълнение укрепителните работи в Пескара[9], на остров Бриндизи, голямата крепост на Таранто[10]. След дебати, окончателно била отменена заповедта, дадена, после отменена от херцог д'Алба (докато все още бил вицекрал на Неапол през 1557 г.), според която трябва да се съборят поредица от населени места на нос Отранто и в района на Бари: Нолсета, Совенацо, Виджела, Галиняно, Нола, при условие, че тези градчета се укрепят и се охраняват сами – тези подробности показват трудността на строителните работи и несъвършенството на отбранителната линия. Така всички тези отделни крепости се укрепват в началото на лятото. Армията на Неапол доставя между 8000 и 10 000 човека, но би могла да осигури и 20 000. Тъй като тя трябва да прекоси кралството и да се разположи там, доволни са, че това са войници от страната, а не от чужбина[11]. Така през

---

[1] Ibid.

[2] Simancas E° 1050, f° 136, 3 дек. 1560 г. и E° 1052, f° 10.

[3] Arch. st. it., t. IX, p. 248; Simancas E° 1051, f° 68.

[4] 2 май 1568 г., Simancas E° 1132; 1576, Simancas E° 1146, проблемът е все още актуален.

[5] *G. La Mantia*, art. cit., p. 224, note 2.

[6] *L. Bianchini*, op. cit., I, p. 55.

[7] След като бил плячкосан от турците, 31 януари 1560 г., Simancas E° 1050, f° 14.

[8] 26 февр. 1559 г., Simancas E° 1049, f° 91.

[9] Фуркево е в течение, 29 дек. 1565 г., *Fourquevaux*, op. cit., I, p. 36.

[10] *G. C. Speciale*, Storia militare di Taranto, Bari, 1930.

[11] 10 януари 1560 г., Simancas E° 1050, f° 9; Ordenanzas de la milicia de Napoles (1563), imp., Simancas E° 1050, f° 54.

май 1560 г. в Манфредония се разполагат 500 пехотинци, в Барлета – 700, 600 в Трани, 400 в Бисчелиер, 300 в Монополи, 1000 в Бриндизи плюс три роти испанци във форта, 500 войника в Таранто, 800 в Отранто и 800 в Кротоне. Освен това, хиляда военни и 200 гвардейски конника са настанени в Пулиите и 6000 италианци са мобилизирани за създаване на резерв, необходим в случай на атака[1]. Едновременно с овладяването на крайбрежието и с укрепването на крепостите се погрижват за опразването на lugares abiertos, незащитените крайбрежни градове и селца. През 1573 г. защитната завеса не може да обхване целия остров[2] и се задоволяват с опазването на Месина, Аугуста, Сиракуза, Трапани и Милацо, като напускат за известно време прекалено слабите Таормина, Катания, Теранова, Ликата, Джирдженти, Скиака, Мацара, Марсала, Кастелмаре, Термини, Чефалу и Пати...

Такива са летните занимания (с приближаването на зимата цялата система се оттегля) на вицекралете на Неапол и Сицилия докъм 1580 г. и след нея. По онова време, тъй като турската заплаха е по-слаба, тежестта на тази военна повинност ще се почувства по-силно, включително и в Сицилия, където кавалерията (основна охрана на планинския остров) буквално поглъща доходите на кралството. В крайна сметка, ако искаме да разгледаме още малко тази сложна защитна система, масата хора ангажирани с нея, сложните звена от куриери, свръзки, светлинни сигнали, които тя включва, няма да се учудим на често неприятните изненади за турците, изправени пред тази гъвкава защита. Ако 1538 г. в общи линии бележи началото на тази надиплена защитна система, то изглежда, че тя е завършена след 1558 г.[3] Нейната ефективност е привлякла вниманието на венецианците. През 1583 г. доклад на проведитора на флотата Николо Суриано заявява: „До неотдавна целият бряг на Пулия, от нос Санта Мария до Транто, притежаваше доста малко отбранителни кули, поради което турските фюсти непрекъснато обикаляха покрай тези брегове, причинявайки големи вреди на корабоплаването и на териториите; възползвайки се от тази добра възможност, те въобще не проникваха в сърцето на залива. Сега, изглежда, че благодарение на наблюдателниците хората са защитени... и малките кораби плават напълно безопасно през деня. Щом се появи вражески кораб те могат да се скрият под кулите, където са на сигурно място, безстрашно отбранявани от артилерията, с която са добре снабдени. Така че засега фюстите подминават връх Анкона, сигурни, че ще намерят добра плячка и без особен риск." Тъй като на тази ширина заловените кораби са венециански, а не испански кораби на път към Неапол, разбираме смисъла на тези думи и заключения: папата, херцозите на Ферара и на Урбино трябвало да направят наблюдателници, подобно на тези в Неапол[4]. Толкова ли трябва да се пренебрегва работата на испанските вицекрале?

---

[1] Simancas E° 1050, f° 43 (18 mai 1560); аналогично разположение през 1561 г., Simancas E° 1051, f° 52 (5 avril 1561).

[2] *E. Albèri*, op. cit., II, V, p. 483.

[3] Вж. също сведение от бреговите гарнизони в Неапол през май 1567 г., Simancas E° 1056, f° 67; в Сицилия през 1583 г. или през 1585 г., Simancas E° 1154.

[4] *V. Lamansky*, op. cit., p. 600-601.

Защитата на италианските и испанските брегове

Неаполитанската и сицилианската линия, продължена от мощното пристанище на Малта чак до берберския бряг, където предният пост Ла Гулет ще е вкопчен здраво докъм 1574 г., обикновено не е преминавана от турските армади. Не че тя е в състояние да ги спре. Но събрали плячка, турците рядко се решават да отидат по-далеч. Все пак нищо не им пречи щом поискат да го сторят както не е възпрепятствано и движението на корабите между Турция и Берберия. От друга страна, алжирските набези са доста активни. Следователно християните трябва да защитават бреговете си надалеч, да ги оборудват с кули и крепости, да се организират в дълбочина.

Подобно на защитните съоръжения в Сицилия, тази стена не изниква за един ден. Вдигат я, преместват я, модернизират я. Как и кога? Трудно е да се уточни. През 1563 г.[1] забелязват, че трябва да заменят старите кули на Валенсия с нови съоръжения, където би имало място за артилерия. В Барселона веднага изниква въпросът кой ще плати: кралят, градът или Lonja[2] (търговската борса – бел. пр.)? През август 1536 г.[3] съгледвачи оповестяват от височината на своите atalayas (наблюдателни кули – бел. пр.) за появата на вражески платна. Следователно по онова време на острова е имало наблюдателници. Откога са там? През 1543 г. се започват укрепителни работи в Алкудиат, но какви са те? Освен това, кога са построени в Корсика кръглите наблюдателници, които трябва да различаваме от квадратните кули на селските укрепления[4]? Дали от 1519-1520 г. във Валенсия се организира брегова охрана по подобие на Санта Хермандад[5] (испанска институция за борба с разбойничеството – бел. пр.), със съгледвачи и със служби за оповестяване? Впрочем нищо особено, понеже през 1559 г. Филип II се чуди в Брюксел, че в крепостта Аликанте има само шест човека[6]. През 1576 г. все още умуват по укрепването на Картахена[7]. За сметка на това, през 1579 г. в Гранада съществува служба за защита на бреговете, под командването на Санчо Давила, Capitan general de la costa[8]. Вероятно защото този сектор създава особено безпокойство. И Сардиния, принудена да мисли за своята защита (разполагаме с подробни планове за укрепването на острова към 1574 г.[9]), строи кули по време на управлението на вицекраля дон Мигел де Монкада към 1587 г.[10] В близост до кораловите

---

[1] 31 март 1563 г., загубено посочването на архива.

[2] *A de Capmany*, op. cit., IV, appendice p. 84, 20 юли 1556 г.

[3] 29 август 1536 г., A. N., K 1690.

[4] P B., „Tours de guet et tours de défense. Constructeurs de tours", in: Petit Bastiais, 19 юни-14 юли 1937 г. *K Hubler*, Gesch. Spaniens, t. I, p. 26-27.

[5] 31 mars 1559, Simancas E° 137.

[6] CODOIN, II, p. 183.

[7] CODOIN, XXXI, p. 162, 165, 169. *J. O. Asin*, articles in: Boletin de la R. Academia Española, 1928, XV, p. 347-95 et 496-542 et Bulletin Hispanique, XXXV, 1933, p. 450-453 et XXXIX, 1937, p. 244-245. Вж. също *Mariano Alcocer Martinez*, Castillos y fortalezas del antiguo reino de Granada, Tanger, 1941; *A. Gamir Sandoval*, Organización de la defensa de la costa del Reino de Granada desde su reconquista hasta finales del siglo XVI, Grenada 1947.

[8] Relacion de todas las costas del Reyno de Cerdaña (s. d.), Simancas E° 327, документ с голямо значение, датира се след 1574 г.

[9] *Francesco Corridore*, op. cit., p. 18.

подводни скали на острова, рибарите се криели зад тези кули и използвали артилерията, за да се защитят[1].

Разбира се, тези съоръжения никога не биват завършени. Винаги има нещо за доправяне, за да се осигури защитата на poveri naviganti[2] (горките мореплаватели – бел. пр.) и на жителите по брега. В общи линии се касае за строителни работи в много по-малък мащаб от онези, за които говорихме по-горе. Брегове на Испания често приемат посещения на пиратите, най-вече берберските, но не се страхуват особено от ескадрите на Константинопол. А това вече е съвсем различно.

На брегове на Северна Африка

Проблемът със защитата се очертава много по-ясно в Северна Африка от където и да е другаде[3]. Той не е по-лесен, но е по-добре познат. Колкото и да е тясна, веригата от укрепени постове е свързана с историята на областите, които тя опасва: тя се слива с тях. От това произтича и допълнителната светлина, която осветлява подробностите и общото в тези истории. Основани по времето на Фернандо Католика, най-вече от 1509 до 1511 г., тези fronteras са разположени по краищата на една архаична, непостоянна и неспособна да се защитава страна. Може би единствено стремежът на Арагонеца, привлечен силно от богатствата на Италия, попречва на Испания да завладее вътрешността на магребската земя. Но веднъж загубена, втора възможност не се появява. От 1516 г. в Алжир се настаняват Барбароса, през 1518 г. те се поставят под закрилата на султана, през 1529 г. техният град се освобождава от малката и неудобна крепост на Пеньон, която испанците притежават от 1510 г. Преди тази дата Алжир разпростира своето влияние по цялата запустяла земя на централния Магреб, прокарвайки набързо своите основи, инсталирайки свои гарнизони и обръщайки към себе си трафика от тази обширна посредническа зона. От този момент, една завладяна отвътре земя се противопоставя на испанците и ги заплашва. Големите експедиции на Карлос Пети срещу Тунис през 1535 г. и срещу Мостаганем през 1558 г. не променят нищо в създаденото положение. Впрочем, след неуспеха в Мостаганем, който повлича след себе си изоставянето на мащабни планове за мароканси алианс, започва нова ера, третата ера за предните постове.

Открита от Филип II, тя е под знака на благоразумието и пресметливостта, а не на авантюрата. Впрочем, големи планове за африканска експедиция изникват непрестанно. Но много се обсъжда, а се действа малко и то във вече известни точки, смятани за особено слаби. Такъв е случаят с експедицията в Триполи, която завършва катастрофално в Джерба през 1560 г. Тя е по-скоро дело на вицекраля на Сицилия херцог де Медина Сели и на Великия магистър на Малта,

---

[1] *F. Podesta*, op. cit., p. 18.

[2] 20 mars 1579, A. d. S., Gênes L. M. Spagna 8 2417.

[3] *Fernand Braudel*, „Les Espagnols et l'Afrique du Nord", in: Revue Africaine, 1928; „Les Espagnols en Algérie", in: Histoire et Historiens de l'Algérie, 1930. След тази статия, само един цялостен принос, *Robert Ricard*, „Le Problème de l'occupation restreinte dans l'Afrique du Nord (XVe-XVIIIe siecle)", in: Annales d'histoire économique et sociale, 1937, p. 426-437.

отколкото на владетеля. Голямото настъпление срещу Пеньон де Велес, извършено с повече от 100 галери през 1564 г., е нещо като планината, която ражда мишка. Годината 1573 – повторното завладяване на Тунис от дон Хуан Австрийски и упорството му да запази придобивката си за разлика от брат си и неговите съветници, които желаят само опразването и разрушаването на крепостта – е година на силно изразена ненадейна мегаломания и кратко връщане към времето на Карлос Пети, каквито е имало в историята на Благоразумния крал...

В действителност, търпеливо, с последователна, че бляскава, но дълготрайно действена политика между 1560 и 1570 г. масата на предните постове е укрепена и развита. Писмата от тези укрепени места споменават за хоросан, вар, тухли, греди, дървени талпи, камъни, кошове с пръст за терасиране, лопати и кирки. Редом с авторитета на командващите крепостите, растат ролята и авторитетът на veedor, този „иконом", този ковчежник-платец. А също и на цивилния човек – инженера, което не винаги е безконфликтно. Джовани Батиста Антонели ще бъде натоварен със строителството в Мерс-ел-Кебир[1], а един друг италианец, Ил Фратино (когото Филип II ще използва в Навара), ще премести изцяло стария преден пост на Мелиля, за да го постави отново близо до лагуната му. Две негови рисунки, запазени в Симанкас, дават изображението на крепостта в новото ѝ местоположение: малка купчина от къщи около църквата срещу стръмния и огромен бряг. Ил Фратино работи също и в Ла Гулет[2], което му коства доста буреносни отношения с губернатора Алонсо Пиментел, типична свада между заточеници, изострена докрай и изпълнена с взаимни клевети[3]...! Укрепеният пост също расте: около първоначалния квадратен бастион на „старата Гулет" щампите от 1573 г. и 1574 г. показват цяла гирлянда от нови фортификации, завършени през лятото на 1573 г.[4] Да прибавим и една мелница, магазини, резервоари, отбранителни постройки, на които е положена мощна бронзова артилерия. Тъй като артилерията е силата и същността на африканските крепости.

По времето на Филип II предните укрепени постове нарастват, накичени с нови укрепления, и поглъщат материали, често пъти донесени от много далеч (за Мерс-ел-Кебир варта се доставя с кораб от Неапол); те изискват непрестанно нови „пионери" – gastadores. В Оран и в неговия придатък Мерс-ел-Кебир – след 1580 г. шедьовър в своята категория – кипи неуморен труд. В края на века той вече не е крепост, а укрепена зона, създадена с цената на огромни разходи и изтощителен труд. Войникът, както и обикновеният гастадор, въртят там кирката и лопатата. Диего Суарес, войникът хроникьор на Оран, който в младежките

---

[1] Хуан Баптиста Антонели до Ерасо, Мерс-ел-Кебир, 29 март 1565 г., Simancas E° 486. В конфликт с Ф. де Валенсия, Ф. де Валенсия до краля, Мерс-ел-Кебир, 8 февр. 1566 г.; Simancas E° 486.

За укрепването на Ла Гулет, Алонсо Пиментел до краля, 29 май 1566 г., Simancas E° 486; 9 юни 1565 г., пак там; Луис Скрива до краля, 7 август 1565 г., пак там, укрепването „va de tel arte que a bien menester remedio"; Филип до Фигероа, 5 ноември 1565 г., Simancas E° 1394, той решил да укрепи Ла Гулет, заема 56 000 екю от Адам Чентурионе; Фуркево, уведомен, 24 декември 1565 г., съобщава за отпътуването на Фратино и на дърводелците, op. cit., I, p. 10 et 19; Lo que se ha hecho en la fortificacion de la Goleta; Instruction sopra il disegno della nova fabrica della Goleta, 1566, Simancas E° 1130; Филип II до Д. Гарсия де Толедо, Мадрид, 16 февруари 1567 г., заповед да предаде 50 000 екю на Фигероа, за да ги прати веднага в Ла Гулет, Simancas E° 1056, f° 88; *Fourquevaux*, 30 sept. 1567, op. cit., I, p. 273.

[3] Ел Фратино до краля, Ла Гулет, 5 август 1566 г., Simancas E° 486.

[4] 20 mai 1573, Simancas E° 1139.

си години участва в строежа на Ескориал, не намира думи, с които да похвали свършената работа. Красиво е колкото Ескориал, заключава той. Но този изключителен шедьовър е достроен едва през последните години от царуването на Филип II и то не без поетия през 1574 г. изключителен риск... По това време испанското правителство е изправено на ръба на втория си банкрут през времето на Филип II – този от 1575 г. В Тунис, който току-що е завладял, дон Хуан Австрийски се задържа противно на кралските инструкции[1] и упорството му довежда до катастрофата от август-септември 1574 г., позволила на турците да завземат едновременно Ла Гулет и Тунис. Тази двойна загуба показва, че двете крепости, поделящи си продоволствията от метрополията, си попречват взаимно. А оттам до заключението, че обединеният от дълъг около левга лош земен път и недостъпен за артилерията двоен преден пост на Оран и Мерс-ел-Кебир също е грешка, остава само крачка. Проверката на принц Веспасиано Гонзага, извършена на място през декември 1574 г.[2], довежда до убеждението за необходимостта от изоставяне на Оран, който ще бъде сринат със земята. Така ще бъде съхранена цялата мощ на Мерс-ел-Кебир, който има по-добри разположение и пристанище. „Ла Гулет, пише проверяващият, се погуби в мига, в който Тунис стана наше притежание." Да се подсили Оран? Инженерите от целия свят не биха успели да го сторят, освен ако там се изгради огромен град. Впрочем, след преминаването на заплахата, испанците издълбават търпеливо в скалата точно такъв „огромен" град[3], подготвяйки сигурната среда, в която по-късно ще разцъфне „малкият кралски двор", малкият оранси Мадрид, както ще го нарекат през 18 в. с известно преувеличение...

Падането на опорните точки в Тунис през 1574 г. не довежда до очакваните последствия. За Сицилия и Неапол не последва никаква катастрофа. Вярно е, че те използват последното си оръжие, ескадрите си от галери[4]. През 1576 г. маркиз де Санта Круз провежда с галерите на Неапол и Малта наказателна акция по брегове на туниския Сахел и плячкосва Керкенските острови, пленявайки местни хора, голямо количество добитък, опожарявайки къщите и оставяйки след себе си щети за повече от 20 000 дуката. Изведнъж целият сахелски бряг се опразва от своите жители, а една подсилена галиота се отправя към Константинопол, за да бие тревога[5]. Подвижните ескадри имат добри страни. Изглежда тогава испанците осъзнават това и се досещат, че най-добрата защита за заплашените брегове е да се нападат с галерите вместо да ги оставят чинно наредени в Месина в очакване на турските набези. Доста проекти за повторно завладяване на Тунис са предложени след падането му. Един от тях, през 1581 г.

---

[1] Вж. по-долу, част III, глава IV.

[2] Веспасиано Гонсага до Филип II, Оран, 23 декември 1574 г., Simancas E 78, вж. относно авръщането му, B. N., Paris, Esp. 34, f° 145 v°; Mediceo 4906, f° 98; съвещание на Държавния съвет, 23 февр 1575 г., E° 78 (или оттегляне към Мерс-ел-Кебир, или укрепването на Арзеу).

[3] Относно укрепителните работи в Оран и Мерс-ел-Кебир, *Diego Suarez*, op cit., p 27-28 за 30 години укрепването на Оран струвало 3 милиона), p. 148-149, 209, 262.

[4] Фактът е видян добре от *E. Pellissier de Raynaud*, „Expeditions et etablissements des Espagnols en Barbarie", in: Exploration scient. de l'Algérie, t. VI, 1844, in-8°, p. 3-120. Вж. също B N., Paris Ital. 127, f 72.

[5] Relacion de lo que se hizo en la isla de los Querquenes, Simancas E° 1146.

издига принципа преди всичко да бъдат силни по море[1]. Това означавало да се започне от самото начало.

Този нов начин на отбрана – чрез нападение – може да бъде по-изгоден от всякога, заради икономическото възстановяване на Магреба. Испански доклад от 1581 г.[2] описва Анаба като многолюден град, изработващ доста красив фаянс, изнасящ масло, вълна, мед и восък; Бежая или Шершел – като изходни врати за земеделската продукция на техния хинтерланд, който не е задължително обсебен от огромния търговски пазар на Алжир дотолкова, че още по-близо до града на раисите, в устието на уед ел Хараш и на края на нос Матифу, лодки идват да вземат вълна, жито, птици за Франция, Валенсия и Барселона. Тези уточнения допълват онова, което казва Аедо за дейността на алжирското пристанище през същата тази 1580 г... Следователно, по протежение на тези трудни и негостоприемни брегове на Магреба за разлика от някога сега има изобилна и изгодна плячка. Отгоре на това, този метод не е ли по-икономичен от онзи с укрепените предни постове? Един финансов доклад[3], който може да се постави между 1564 и 1568 г., прави равносметка на разходите на укрепените постове от Пеньон де Велес, възвърнат за Запада през 1564 г., чак до Ла Гулет (Триполи, загубен през 1551 г., а Бежая – завзет от алжирците през 1555 г., липсват сред изброените). Заплатите за гарнизоните са установени както следва: Пеньон – 12 000 дуката, Мелиля – 19 000, Оран и Мерс-ел-Кебир – 90 000, Ла Гулет – 88 000. Или общо: 209 000 дуката[4]. Ще отбележим и сравнително големия разход на Ла Гулет: нейният гарнизон, попълнен с хиляда човека извънреден личен състав, струва толкова, колкото достойният преден пост при Оран, който по онова време наброява 2700 войника и 90 гвардейски конника. Това е защото заплатата, отпусната на пехотинеца в Оран (1000 мараведи на месец), е по-ниска por ser la tierra muy barata, тъй като животът там е евтин[5]. На запад само гарнизонът на Пеньон се ползва със заплати, високи колкото в Италия[6]...

Сумата от 200 000 дуката не включва само разходите за персонал, към които се добавят безброй други. Има поддръжка и строеж на укрепления: така Филип II изпраща за построяването на новата Гулет 50 000 дуката през 1566 г. и повторно 50 000 две години по-късно, като тези пратки не са задължително единствените. Освен това съществува и доставка на боеприпаси и тя е много скъпа. Например, през 1565 г., една пратка[7] само за Ла Гулет възлиза на 200 квинтала олово, 150 – фитил за аркебузи, 100 – фин барут (по 20 дуката за квинтал), 1000 коша за пръст, 1000 лопати с дръжки, като всичко възлиза на 4665 дуката, без да броим разходите по транспорта. Впрочем, през 1560 г. за пратка от същия мащаб, се налага да ползват 8 галери. За строежите всеки преден пост ползва собствена

---

[1] Relacion de todos los puertos de Berberia que deben de ganarse y fortificarse, Simancas E° 1339.

[2] Ibid.

[3] Relacion de lo que monta el sueldo de la gente de guerra que se entretiene en las fronteras de Africa, Simancas E° 486.

[4] B. N., Paris, Dupuy 22.

[5] Филип II до Пералте Арналте, Ескориал, 7 ноември 1564 г., Simancas E° 144, f° 247.

[6] През 1525 г. общият разход на предните постове е изчислен на 77 000 дуката, *E. Albèri*, op. cit., I, II, p. 43. През 1559 г. поддръжката е преценена като много тежка, *E. Albèri*, op. cit., I, III, p. 345.

[7] Simancas E° 1054, f° 170.

каса, от която вземат при необходимост, с риск парите да не се върнат след това Струва си трудът да се изучат по-обстойно тези бюджети. Бихме могли да съставим (независимо от първото капиталовложение, наложено от самото завладяване, например 500 000 дуката за превземането на Пеньон през 1564 г. като в това не са включени разходите за флотата) тежкия баланс на тези малки крепости, който непрестанно трябва да се кърпи, консолидира или да се разширява, допълва и поддържа...

За сравнение нека отбележим, че по същото време, гвардията на Балеарите (същевременно доста застрашена) струва само 36 000 дуката и толкова – стражата на брега между Картахена и Кадис. Що се отнася до едногодишната поддръжка на една галера, по онова време тя се изчислява на 7000 дуката. Гвардията на предните постове е фиксирана между 1564 и 1568 г. приблизително на 2500 човека за редовен гарнизон (2850) и 2700 за извънреден (тоест, превозвани през пролетта и оттегляни в началото на зимата, по принцип – по-малко време, тъй като закъсненията при пристигането и най-вече при оттеглянето са доста чести). Пет хиляди човека в повече, от онова което Католическият крал поддържа в цялото Неаполитанско кралство[1]! Без да навлизаме прекалено в сметки и преценки, достойни за тези speculativi , за които говори един генуезки агент, бихме ли могли да кажем, че по-добре би било да се поддържат тридесет галери, отколкото предните африкански постове? Във всеки случай, заслугата на тези цифри е да покаже без сянка на съмнение значението на усилията, положени от Испания, изправена пред берберските брегове.

Предните укрепени постове – „крайно средство"

Робер Рикар[2] се пита дали това решение на въпроса, което е крайно средство, не е продължено неуместно дълго. Дебаркирайки в Мексико, Кортес изгаря корабите си: трябва или да победи, или да умре. В Северна Африка винаги може да се разчита на кораба, доставящ вода, риба, тъкани или garbanzos (нахут – бел. пр.). Да си зачислен към интендантството... Дали техническото превъзходство на християнина, позволяващо му да създава и да поддържа предни постове „където се защитава с оръдия", го е освободило от по-пряко и по-изгодно усилие? Да, до известна степен. Но страната се защитава и чрез необятността и безводието си. Невъзможно е да се живее там, подобно на завоевателите на Америка, гонещи пред себе си стада от волове и прасета. Обмислят също и това да настанят там хора: още по времето на Фернандо Католика става въпрос да се заселят градовете с кастилски мориски; към 1543 г. – да се колонизира нос Бон[3]. Но как да се обезпечи животът на преселените? И къде да се намерят хора в тази авантюристична Испания, която е привлечена от Америка и от добрите странноприемници на Италия? Мисли се и за икономическото раздвижване на тези укрепени градове, като им се причисли що-годе обширната вътреш-

[1] Където цифрата варира: 2826, април 1571 г.; Simancas E° 1060, f° 128; 3297, 11 mai 1578, Simancas E° 1077.

[2] Art. cit., supra, II, p. 181, note 1, et Bulletin Hispanique, 1932, p. 347-349.

[3] Memorial de Rodrigo Cerbantes, Contador de la Goleta (към 1540 г.), Rev. Africaine 1928, p. 424.

ност, от която биха могли да се препитават. По времето на Фернандо Католика, после на Карлос Пети съществува странна икономическа политика[1] за развитието на северноафриканските пристанища, с предложение там да се открие голямо място за каталонските кораби и да се задължат венецианските да акостират в него. Впрочем напразно... През 1516 г.[2] удвояването на митническите такси в средиземноморските пристанища на полуострова няма да принуди венецианските кораби да съсредоточат своята африканска търговия в Оран. От само себе си търговските течения на Магреба ще се отклонят от испанските предни постове и ще предпочетат за изходни пунктове Таджура, Мизурата, Алжир, Анаба: все пристанища и крайбрежия, изплъзнали се от контрола на християните. Трафикът на тези свободни пристанища бележи по свой начин неуспеха на испанските fronteras (предни постове– бел. пр.), както в края на 16 в. в Мароко успехът на мароканските пристанища Лараш и Сале, на нос Ге, подчертава провала на португалските опорни постове, фактории, които дълго време са преуспяващи. Така че търговията между Испания и Северна Африка[3] – ако не се лъжем, много повече насочена към мароканския Атлантик, отколкото към средиземноморска Берберия – може отново да се оживи след 1580 г. и да докара до африканските брегове платове (сукно, коприна, велур, тафта, аба), кошинила, сол, парфюми, лак, корал, шафран, безброй дузини шапки, обикновени и двойни, от Кордова или от Толедо, а да откара от берберските земи захар, восък, лой, овчи или кози кожи, дори злато, като целият този обмен се извършва (с изключение на няколко преминавания през Сеута и Танжер) извън укрепените предни постове. Последните са почти извън търговските маршрути. При тези условия посто-

---

Североафриканските Привилегии, дадени на каталонските платноходи; прагматика от 18 дек. 1511 г., прокарана за Бургос, нова прагматика, издадена от кралица Жермен през 1512 г.; Real ejecutoria, издадена на Логроньо през същата 1512 г. срещу офицерите на Африка; назначаване на каталонски консул в Триполи; протести и през 1537 г. в Кортесите на Монсон срещу губернаторите на Африка..., *A. de Campany*, op. cit., I, 2, p. 85-86, II, p. 320-322. Но северноафриканските течения се отклоняват от християнските или триполитанските постове, *M. Sanudo*, Diarii, XXVII, col. 25 (отклонение към Мизурата или Таджура); оранска действителност, CODOIN, XXV, p. 425, *Karl J. von Hefele*, op. cit., p. 321 (сеч на християнски търговци в Тлемсен през 1509 г.), кервани, отправени към Анаба през 1518 г., *La Primaudaie*, art. cit., p. 25. Мисля, че относно испанската политика към венецианската търговия, доколкото ми е известно, вярна оценка е дадена от *H. Kretschmayr*, op. cit., p. 178, като Испания се опитва да прекара през 1516 г. през Оран тази търговия между Африка и Иберия. Откъдето следва удвояване на митническите такси в испанските пристанища, което би сринало венецианската търговия. През 1518 г. Венеция (*C. Manfroni*, op. cit., I, p. 38) щяла да се опитва безуспешно да премине през оранската врата, което не се връзва с това, което виждаме по въпроса. По-късно, превземайки Тунис (1535 г.), Карлос Пети щял да води политика на отворени врата, *J. Dumont*, op. cit., IV, 2 partie, p. 128, *Jacques Mazzei*, Politica doganale differenziale, 1930, p. 249, note 1. По тези икономически въпроси, стоящи зад испанския „кръстоносен поход", предстои огромна изследователска работа. Вж. ценното изследване на *Robert Ricard*, „Contribution à l'étude du commerce génois au Maroc durant la periode portugaise (1415-1550)", in: Ann. de l'Inst. d'Ét. Orientales, t. III, 1937.

[2] *G. Cappelletti*, Storia della Republica di Venezia, VIII, p. 26-27.

[3] Освен *Haedo*, op. cit., p. 19, B. N., Paris, Esp. 60, f°s 112-113; 18 юни 1570 г., Simancas E^o 334; CODOIN, XC, p. 504, *Riba y Garcia*, op. cit., p. 293. Проучване върху търговията в Берберия, 1565 г., Simancas, E 146; 1598, Simancas E^o 178; 4 ноем. 1597 г.; E^o 179; 26 и 31 януари 1597 г., пак там, 18 юли 1592 г., A. N., K 1708. През 1565 г. от Кадис към Мароко отплават 30 кораба. През 1598 г. са експортирани около 7000 дузини bonetes.

вете, използвани единствено за търговия от пригарнизонните търговци нито се прихващат, нито се развиват. Поради което се задоволяват само с просъществуването си.

Животът на предните постове е повече от мизерен. Близо до водата храните се развалят, хората умират от треска[1]. Войникът страда от глад през цялата година. Доста време снабдяването се извършва по море. После, но само в Оран, обкръжаващата го земя ще доставя месо и жито, редовно попълнение в самия край на света[2]. Гарнизоните се изхранват главно както екипажите на кораби, не без рискове.

Разпределителната гара Малага със своите proveedores[3], подпомагана понякога от службите на Картахена, осигурява снабдяването на западния сектор – Оран, Мерс-ел-Кебир и Мелиля. Имаме доказателства, че в обслужването има грешки и недобросъвестност, а и противното би ни учудило. Нека не преувеличаваме тези незначителни факти. Трафикът на Малага е значителен. Благодарение на нея към Африка се отправя всичко: муниции, храни, строителни материали, войници, каторжници, копачи, проститутки[4]. Снабдяването и транспортът създават големи проблеми. Например за житото: трябва да се купи, да се докара от вътрешността на страната с магарешки конвои[5], които са много скъпи. От складовете на Интендантството в пристанището, после от него до предните постове: нови задължения, нови срокове. Морето гъмжи от пирати. Само през зимата, когато грабителството бездейства, се осмеляват да пуснат към Оран един corchapin, две или три ладии, една тартана, дори някой марсилски или венециански галион, върху който е наложено ембарго и когото задължават да транспортира храни и боеприпаси. За пореден път ладията е пленена от галиоти на Тетуан или на Алжир и цяло щастие е, ако успее да се откупи от пиратите в момента, в който те обичайно се прислоняват на нос Фалкон. Така че пиратът е виновник за постоянния глад в западните предни постове, наравно с немарливото интендантство

Съдбата на Ла Гулет не е по-различна; тя, която все пак има шанса да се намира близо до бездънните складове за хляб, вино, сирене и нахут в Неапол и Сицилия. Но не всеки, който желае и когато пожелае, може да прекоси тесния сицилиански канал. Когато през 1569 г. Пиментел поема управлението на Ла Гулет, крепостта се прехранва само със запаси от сирене. Нито вино, нито хляб. Разбира се, интендантствата в Италия имат известна вина за това. Дали от тях, или от Испания гарнизонът получава 2000 чифта обувки от хубава испанска кожа, но детски размер[7]?

---

[1] Пескер до краля, Палермо, 24 дек. 1570 г., Simancas E' 1133, болниците на Палермо пълни с болни от Ла Гулет.

[2] Херцог де Кардона до краля, 18 юни 1593 г., G. A. A. Série C 12, f° 81.

[3] Доста писма на тези проведори, съхранени в Симанкас в legajos E° 138, 144, 145: 7, 21, 28 януари, 14 февр., 6 март 1559 г.; E° 138, f°s 264, 265, 266, 276, 7 януари, 14 септ., 25 септ., 29 ноем., 17 ноем., 31 дек. 1564 г.; E' 144, f°s 22, 91, 96, 278; E° 145, f°s 323 et 324. Тази серия Кастилия не е подредена и фолиата не съответстват на номерологично класиране.

[4] Разбира се, забранено е да се вземат, както и заразните войници и свещениците, преоблечени като войници. La orden ql Señor Francisco de Cordoba..., Valladolid, 23 juin 1559, Simancas E 1210, f 37. Една испанска куртизанка в Ла Гулет и в Тунис, Исабела де Луна, *M. Bandello*, op. cit., VI, p. 336.

[5] Simancas E° 145, f°s 323 et 324, 25 sept. 1564.

[6] Р. Де Портильо до краля, Мерс-ел-Кебир, 27 окт. 1565 г., Simancas E° 486.

[7] Към 1543 г., доклад на Родриго Сербантес, G. G. A. Série C. Liasse 3, n° 41.

Освен това вътрешната организация не е благоприятна за доброто функциониране на предните постове. Това се разбира от наредбата от 1564 г. в Мерс-ел-Кебир[1]. Доставката на продоволствия за войниците се извършва от магазинерите на цена, фиксирана от бордерата за доставки на стоки[2] и често на кредит: това е опасната система на авансиране върху заплатата, причина за ужасната задлъжнялост на войниците, които пазаруват винаги на кредит от преминаващите търговци. Понякога, при затруднение или със съучастието на местните власти, цените се покачват безмерно. За да не изплатят непоносимите си дългове, войниците дезертират и приемат исляма. Това, което утежнява всичко, е, че заплатата в Африка е по-ниска от тази в Италия. Допълнителното съображение, когато се товарят войските, предназначени за предните постове да не им се съобщава предварително назначението и когато пристигнат, да не се подменят. Така Диего Суарес ще прекара двадесет и седем години в Оран, въпреки многобройните му опити да избяга като нелегален пътник на галерите. Само болните могат да се върнат от лошия бряг в болниците на Сицилия и Испания. Така че предните постове са места за депортиране. Благородници и богаташи отиват там да излежат присъдите си. Внукът на Колумб, Луис, арестуван във Валядолид за тригамия, осъден на десет години заточение, пристига в Оран през 1563 г. и умира там на 3 февруари 1573 г.[3]

За или против грабежите

Нека си представим атмосферата в тези гарнизони. Всяка крепост е владение на своя главен управител, Мелиля – дълго време на Медина Сидония; Оран, за дълго на семейство Алкаудете; Триполи, през 1513 г. е преотстъпен на Уго де Монкада, пожизнено[4]. Впрочем, развлечението на господарите е грабителството, добре пресметнато нападение, едновременно спорт и занаят и нека да признаем също, чиста необходимост: трябва да се дебне около крепостта, да се разпръскват едни, да се защитават други, да се вземат подкупи, да разполагат със сведения, да присвояват припаси. Като оставим настрана необходимостта, остава силното изкушение да си играеш на война, да се скриеш в градините в близост до Тунис, да хванеш няколко мирни собственика, дошли да оберат плодовете или да ожънат нивата с ечемик; или този път близо до Оран, зад sebka (солено езеро в Сахара – бел. пр.) блестящо от сол или покрито с вода, да изненадаш някое бедуинско селище, за чието съществуване са те уведомили подкупените шпиони. Това е по-увлекателен, по-опасен и по-изгоден лов, отколкото този на диви животни. Всеки има своя дял от плячката, а главният управител взема понякога

Relacion de lo que han de guardar los officiales de la fortaleza de Melilla, 9 avril 1564, Simancas E° 486.

Диего Суарес, 28 юли 1571 г., B. N., Madrid, ch. 34.

Alfredo Giannini, „Il fondo italiano della Biblioteca Colombina di Seviglia", in: R. Instituto Orientale, Annali, fevr. 1930, VIII, II. Други desterrados: Фелипе де Борха, незаконороден брат на Маестре де Монтеса, *Suarez*, op.cit., p. 147; херцог де Верагуас, Almirante de las Indias, ibid., p. 161; Дон Габриел де ла Куева, ibid., p. 107 (1555).

[4] *G. La Mantia*, art. cit., p. 218.

„една пета", царска привилегия[1], независимо дали е жито, добитък или хора. Случва се отегчени от ежедневието войници в пристъп на внезапна скука, алчни за плячка и прясна храна, да тръгнат на своя глава да търсят приключения. Често тези внезапни грабежи неизбежно накърняват необходимия мирен контакт между крепостта и вътрешността на страната щом като, а и вероятно такава е била целта, разнасят надалеч ужаса от испанското име. По този повод не съществува единство в преценките. Трябва да нападаме, казва Диего Суарес, но едновременно с това да се разбираме, да увеличаваме броя на Moros de paz – местните покорени хора, които се прислоняват до крепостта и от своя страна я предпазват. „E Cuantos mas moros, mas ganancia", пише войникът-хронист: повтаряйки от свое име известната поговорка – колкото повече маври, толкова повече изгода – тоест, има повече жито, „дребни продукти", добитък[2]... Но можеш ли да се въздържиш да нападаш, да тероризираш, тоест да прогонваш ценните снабдители, без да скъсаш с това, което за предните постове е традиционен начин на живот и отбрана, с развитието, доброволно или не, на зона на влияние и на защита, нужна на испанските предни постове, както и на португалските в Мароко? Без това крепостта не би могла повече да съществува.

Подобна система не се развива без внезапни прекъсвания и тежки грешки. През 1564 г. от Испания идва нареждане да се преустановят грабителските набези през август и септември: местните хора, предупредени надлежно, побързват да донесат жито и хранителни продукти в Оран. Междувременно Андреас Понсе от Оран организира грабеж и се връща с единадесет затворника. Ударът, в зависимост от действащите цени, може да донесе печалба от един милион дуката – наистина значителна. Но Франсиско де Валенсия, който по онова време управлява Мерс-ел-Кебир, отказва да участва в нападението. Можем да се досетим, че този Франсиско не обича особено хората от Оран. Той отказва и пише своя доклад. Това подчинение на висшестоящите органи лишава Оран от снабдяването му с жито и ечемик – на практика местните хора престават да идват в укрепения пост – и добре ли е това? И по-общо, „казвам на Ваше Величество, че извършените досега грабежи, според мен, привлякоха турците в кралство Тлемсен"[3].

Това е преувеличение. Ако сред причините за трудния и усамотен живот на предните укрепени постове трябва да отредим място и на грабежите, то те съв-

---

[1] *Diego Suárez*, Historia del Maestre ultimo de Montesa, Madrid, 1889, p. 127.

[2] Diego Suarez, paragr. 471, G. G. A.; в името на разбирателството, paragr. 469 et 470, ibid., 481 et 482, но на други места B. N., Madrid, ch. 34, грабежите са полезни, именно чрез страха, който те вдъхват, испанците държат в подчинение равнинната земя, налагат seguros и сюзеренство. Едно плячкосване, 13-16 ноем. 1571 г., донася 350 пленника и огромна плячка от камили, кози, крави... Обратно, множество correrias завършват зле и струват живота на много хора. Грабежите се извършват през зимата, за да се използва дългата нощ, *Diego Suárez*, op. cit., p. 87, двойна изгода от тази политика на удряне на едни и на закрила на други, стр. 69; това, което маврите донасят в Оран, стр. 50; това, което му доставя понякога кралство Тлемсен, стр. 50, (жито, изнасяно понякога в Испания. Оран се нуждае от 40 000 фанеги жито и от 12 000 ечемик годишно); войници, върнати в Оран, стр. 263; техниката на грабежите, стр. 64 и сл.; разпределянето на плячката, стр. 125 и сл., примери, стр. 228-229, стр. 260, стр. 293. Системата на разпределението се е променила след 1565 г., стр. 90 и то учудващо в полза на войника.

[3] Франсиско де Валенсия до Филип II, Мерс-ел-Кебир, 8 февр. 1565 г. Simancas E° 486.

сем не обясняват окончателния неуспех на Испания в африканската земя. Не повече от глада на окъсаните войници или от странните свещеници, грижещи се за духовната им храна, като онзи французин, който в Мелиля се прави на кюре, може би без никога да е ръкополаган и който все пак продължава, по някакво чудо, да оцелява между две вина[1]; не повече и от злонамереността на местните хора, „най-големите лъжци на света", казва един испански капитан, „най-нелоялните на света", възкликва един италианец... Тези причини, които се набиват на очите на един съвременник, се смаляват пред историята. Неправилното използване на предните постове от Испания е само един от аспектите на политиката на Хабсбургите, или по-скоро на католицизма.

Психология на отбраната

Гледката на християнството, осеяно със защитни съоръжения срещу исляма, е съществен знак и важно свидетелство. Ислямският свят, специалист в масовите кавалерийски нападения, не познава такива предпазни мерки. Той е, както се изразява Гийом дю Вер[2] по повод на турците, „винаги висящ във въздуха", готов да връхлети върху врага. Две различни поведения. Могат ли да бъдат обяснени? Емил Буржоа[3] отбеляза доста отдавна безцеремонния начин, по който християнският свят оставя на исляма доста пространства, в това число Балканите и Константинопол, поради голямата си заетост с експанзията отвъд Атлантика. Изправен срещу ислямския свят, какво по-логично от опита му да се отбранява с минимални разходи и с гениалните си крепости? Това е начин да го загърби.

Ако ислямът търси контакт и при необходимост безнадежден контакт, какъвто е войната, то е защото обратно, той иска да продължи разговора или да го наложи, тъй като изпитва нужда да участва в превъзходните техники на своя противник. Без тях няма величие. Без тях е невъзможно да лавира спрямо Азия, тъй както християнството лавира спрямо него. От тази гледна точка, какво внезапно просветление е да видиш турците, след като са ги изпитали на свой гръб на границата на Карниола, да се опитват, впрочем напразно, да въведат използването на опасните пистолети от спахиите срещу персите[4]. Още по-убедително е сравнението между морския речник на турците и християните: kadrigha (галера), kahotta (галиота), kalioum (галеон)[5]. И думата, и предметът са взети от учениците от Изтока. Виждаме ги в края на света да строят мауни за Черно море, по подобие на западните галеаси и освен това да имитират галеоните на християнския свят[6]. Турците притежават двадесетина такива – големи превозвачи с тонаж от 1500 боти и които в последната четвъртина на века обезпечават връзката Египет – Константинопол при транспортирането на богомолци, захар и ориз[7]. Да добавим и злато, което вярно, се превозва и по суша.

---

[1] 12 февр. 1559 г., Simancas E° 485; 2 март 1559 г., ibid.
[2] Actions et traités, 1606, p. 74, цитиран от *G. Atkinson*, op. cit., p. 369.
[3] Manuel historique de politique étrangère, t. I, Paris, 1892, p. 1?.
[4] *J. W. Zinkeisen*, op. cit., III p. 173-174.
[5] *J. von Hammer*, op. cit., VI, p. 184, note 1.
[6] *E. Albèri*, op. cit., III, V, p. 404 (1594).
[7] Ibid., p. 402.

За сметка на това, турците изграждат limes срещу персите. Винаги изглеждаш като богаташ за някой по-беден от тебе.

2. Плячкосването, допълнителна форма на голямата война

След 1574 г. войната на армадите, експедиционните корпуси и големите обсади на практика е приключила. Тя ще се опита да се завърне след 1593 г., но ще бъде ефективна само на унгарската граница, извън Средиземноморието. Означава ли мир, отстраняването на голямата война? Не напълно, защото се появяват и процъфтяват други военни прояви. Правилото несъмнено е всеобщо.

Във Франция мащабната демобилизация последвала мира от Като-Камбрези съществено допринася за появата на нашите Религиозни войни, с течение на времето много по-сериозни вълнения, отколкото основните войни. Обратно, ако Германия е спокойна от 1555 г. до 1618 г., то е защото тя изнася навън излишъка от авантюристичните си сили към Унгария, Италия и повече към Холандия и Франция. Краят на вътрешните войни в началото на 17 в. ще бъде смъртоносен за нея. Джовани Ботеро е почувствал по любопитен начин тези истини, противопоставяйки по свое време френската война на испанския мир. Франция плаща дан за своето външно бездействие, а Испания извлича облага от участието си във всички световни войни едновременно[1]. Мир у дома, при условие че вълнението се пренесе при другите.

Спирането на голямата война в Средиземноморието след 1574 г. със сигурност е една от причините за поредица от политически и социални вълнения и за разбойничество. Във всеки случай, краят на борбата между великите държави изтласква на преден план в морската история грабителските набези, тази нисша форма на война[2]. От 1550 г. до 1574 г. тя заема вече значимо място, важничи, шири се по време на спадовете на официалната война. След 1574-1580 г., тя набъбва повече от всякога и оттогава властва над една средиземноморска история от същия калибър. Новите столици на войната вече не са Константинопол, а Алжир; не Мадрид или Месина, а Малта, Ливорно и Пиза. Парвенютата заместват довчерашните силни на деня. Една неясна история наследява голямата история[3].

---

[1] Op. cit., p. 127.

[2] Относно безграничната тема за пиратството, виж блестящите страници на *Louis Dermigny*, La Chine et l'Occident. Le commerce à Canton au XVIIIe siècle, 1719-1833, 1964, I, p. 92 et sq. Тези страници разглеждат „големият пояс" на пиратството от Антилите до Далечния изток през 17 в. Това засилване и повсеместност са съпоставени с дезорганизацията на големите империи: турската, испанската, империята на Великия Могол, Китай от края на династията Мин.

[3] Следващите страници се опират на резултатите от три основни книги: *Otto Eck*, Seeräuberei im Mittelmeer, München und Berlin (1 изд. 1940 г., 2 изд. 1943 г.), с които се сдобих доста късно (все още липсват в нашата Национална библиотека); *Godfrey Fischer*, Barbary Legend. War, Trade and Piracy in North Africa, Oxford, 1957 – защита на берберите, кара ни да отворим папките, които смятахме за приключени ведпъж завинаги. И накрая богатата на неиздадени документи книга на *Salvatore Bono*, I corsari barbareschi, Torino, 1964. Обилната библиография в тези три тома, най-вече в последния, ни спестява множеството справки.

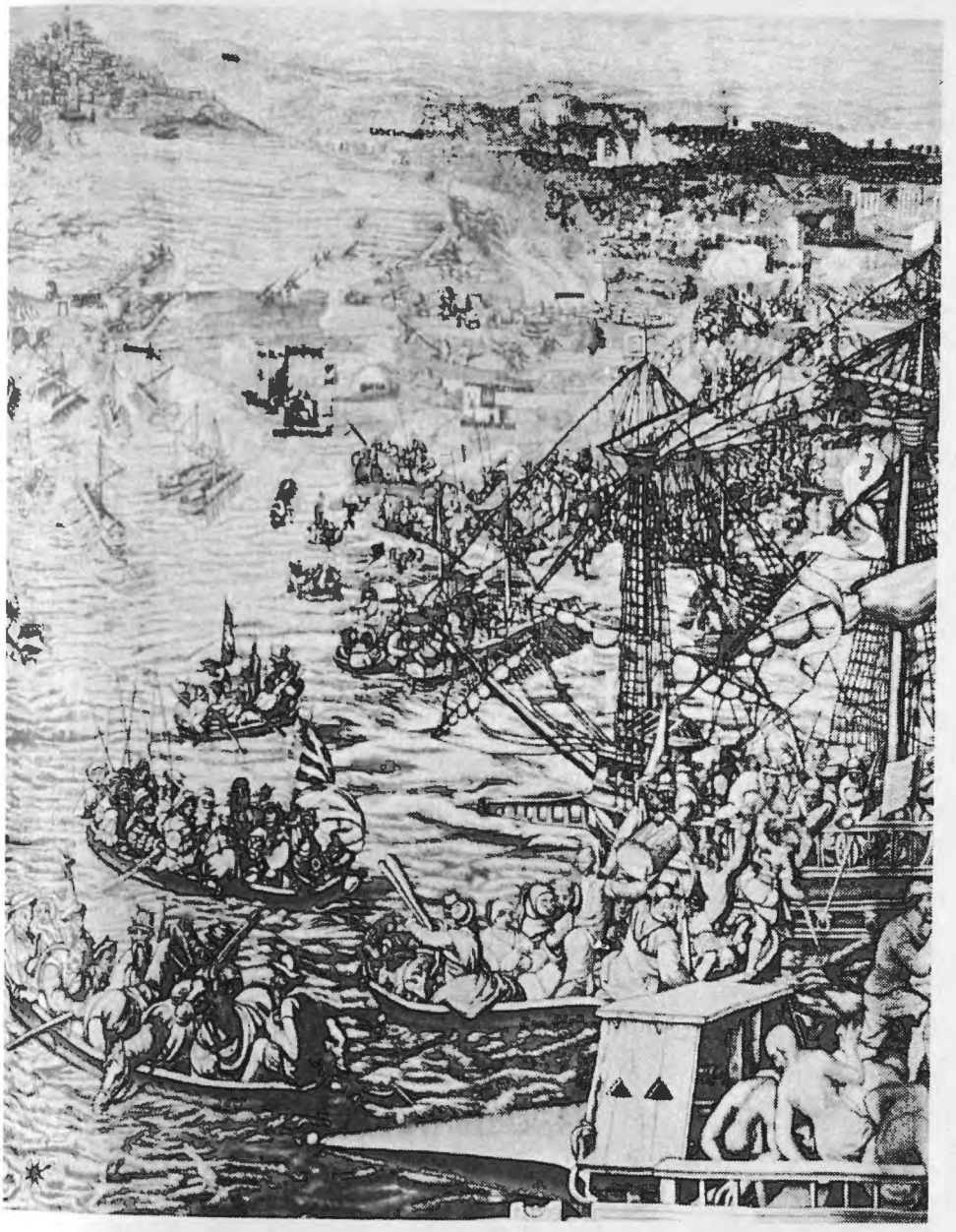

29. Изглед от Тунис (1535 г.). Гоблен по Вермейен. В далечината - Ла Гулет и нейния канал, Тунисното езеро и градът. На преден план - галерите.

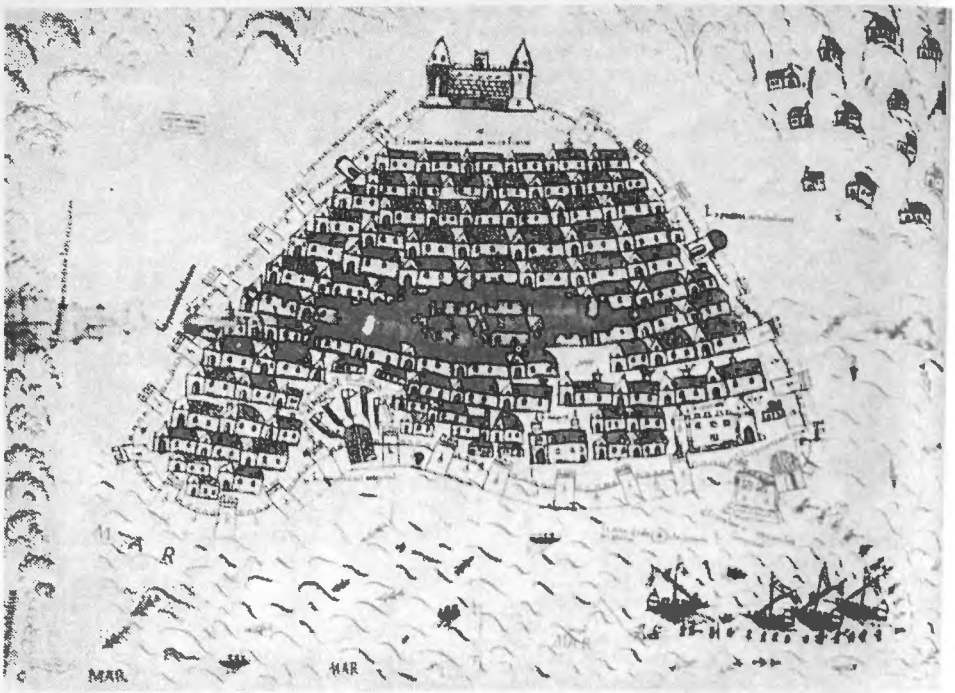

30. Алжир, 1563 г. Наивна, но точна в много отношения рисунка: вълноломът; скалата на входа на пристанището; отбранителните съоръжения, построени от французите; арсеналът; флотската джамия; площадът на Соко (gzoko, cuk, пазар); казбата и стените. A. General de Simancas E° 487, mapas, planos y dibujos, VII-131.

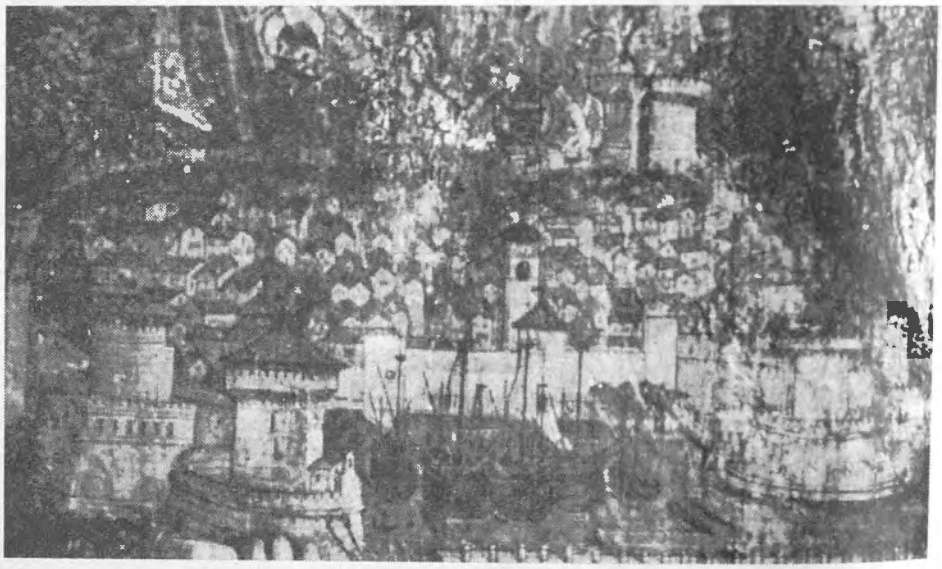

31. Рагуза през 1499-1501 г. според картината на Никола Божидаревич. Св. Блазий, чиито ръце виждаме на преден план, представя плана на града: пристанището със своите вериги, въжетата за връзване на корабите и градските стени. Доминикански манастир в Дубровник.

Плячкосването, стар и повсеместен занаят

Пиратството в Средиземно море е старо като историята. Откриваме го у Бокачо[1], ще го срещнем и при Сервантес[2], има го и у Омир. Заради тази си стародавност то има по-естествен облик (бихме казали, по-човешки) от всякъде другаде. В също разбунения през 16 в. Океан върлуват пирати, несъмнено по-жестоки от тези в Средиземно море. Впрочем, в Средиземно море думите пиратство и пирати съвсем не се използват често, поне преди началото на 17 в.; говори се за плячкосване и за корсари и разликата, ясна в юридически план, без изобщо да се подменят проблемите, е от съществено значение. Плячкосването е позволената война, станала такава или чрез формална декларация за война или чрез поръчки за саморазправа[3], паспорти, пълномощни, инструкции... Колкото и да ни се струва необичайни тези забележки, плячкосването има „собствени закони, свои норми, свои житейски правила и традиции"[4]. Това, че Дрейк тръгва към Новия свят без никакво поръчение, ще се стори незаконно на мнозина от неговите съвременници[5]. Всъщност ще сгрешим, ако сметнем, че през 16 в. все още не съществува международно право с определени практики и известна способност за принуда. Ислямът и християнството обменят посланици, подписват договори и често спазват клаузите им. Доколкото Средиземноморието в своята цялост е зона на непрестанни конфликти между гранични и братоубийствени светове, войната се утвърждава като перманентна действителност: тя извинява, тя оправдава пиратството; впрочем да го оправдае, това означава да го класира в съседната и благородна по свой начин категория, каквото е плячкосването. През 16 в. испанците се изразяват по два начина: те говорят за берберското плячкосване в Средиземно море и за френско, английско или холандско пиратство в Атлантика[6]. Ако думата пиратство покрива през 17 в. начинанията в Средиземно море, то е защото Испания иска да окачести като безобразие грабежите във Вътрешното море и си дава сметка, че някогашното плячкосване дегенерира, че то е само една прикрита и незаконна война на християнските сили срещу нейните трафици, величие и богатства. Думата пиратство ще се свърже с алжирските корсари, според твърдението на един историк[7], едва след завземането на Мамора от испанците (1614 г.), когато пиратите от града, изгонени от своята база, се подслоняват в Алжир. Така думата вероятно е преминала Гибралтарския проток с корабите от Атлантика. Но тази подробност не е сигурна.

Плячкосване и пиратство, ще си помисли читателят, доста често означават едно и също: еднакви жестокости, неудобства, които възникват при монотонно-

---

[1] Ден пети, новела 2.

[2] Там то е описано подробно в „Дон Кихот" в l'Ilustre Fregona, II, p. 55; El amante liberal, I, p. 100-101, La española inglesa, I, p. 249, 255.

[3] Малко са поръчките за саморазправа в Средиземно море. Един пример, поръчка на Филип II за репресалии над французите, Мадрид, 2 август 1625 г., B.N., Paris, Esp. 338, f° 313. В Океана тъй като пиратството се практикува сред християните, то се нуждае от поръчки за саморазправа.

[4] *S. Bono*, op. cit., passim et pp. 12-13, 92 et sq.

[5] *G. Fisher*, op. cit., p. 140.

[6] Ibid., passim et pp. 84 et 139.

[7] *C. Duro*, според *G. Fisher*, op. cit., p. 138.

то водене на операциите, продажбата на робите и на ограбените стоки. Разбира се, но остава една съществена разлика: плячкосването е старо, отдавна установено пиратство със своите привички, приспособявания и подновяващи се диалози. Крадци и окрадени не са се споразумели предварително както в идеална Commedia dell'Arte, но те винаги са готови да разискват, после да се споразумеят. Поради което изникват множество мрежи на споразумения и съучастничество (без съучастието на Ливорно и отворената му врата откраднатите стоки биха се развалили в пристанищата на Берберия). От което за прекалено наивния историк следват толкова много фалшиви проблеми и опасно опростенчество. Плячкосването не е монопол само на един бряг, само на една група, на един единствен отговорен, на един единствен виновник. То е повсеместно. Всички и нещастните[1], и силните, и богатите и бедните, градовете, господарите и държавите са оплетени в брънките на една мрежа, метната върху цялото море. Предишното поколение западни историци ни научиха да виждаме само мюсюлманите и предимно берберите. Съдбата на Алжир разбулва и останалия свят. Но тази съдба не е единствена; Малта, Ливорно са християнският Алжир, те имат своите каторги, пазари за хора, отвратителното си пазарене... Освен това, тази алжирска съдба поражда сериозни резерви. Кой се крие, кой действа зад нейната засилваща се дейност, особено през 17 в.? Готфри Фишер, в добрата си книга Barbary Legend, е безкрайно прав да ги демитологизира. В цялото Средиземноморие човекът е гонен, затварян, предаван, измъчван, опознава всички злини: ужасите и светостта на „концентрационните светове".

Авантюрата, впрочем, рядко има родина или религия, тя е занаят, средство за живот. Щом корсарите не открият нищо, в Алжир настъпва глад[2]. В такъв случай плячкосването не гледа нито хората, нито националността, нито принципите. То се превръща в обикновено разбойничество; ускоците от Сена и Фиуме ограбват турци и християни; галерите и галеоните на „понентинските" корсари – така наричат западняците в моретата на Леванта – вършат същото[3]; те грабят всичко, до което се докопат, в това число и венециански или марсилски кораби, под претекст че конфискуват стоките на борда, принадлежащи на евреи или турци. Напразни са протестите на Сеньорията и на папата, защитник на Анкона, който иска неутралният флаг веднъж завинаги да защитава стоката. Но правото на посещение, законно или не, остава за християнските корсари. По същия начин, турските галери го използват, за да заграбят стоките от сицилианските или неаполитанските кораби... И от двете страни то е само претекст. Ще се придържат към това, независимо от тежките удари, които венецианските галери нанасят от време на време на корсарите от всякакъв вид.

Но френски или турски са тези кораби, които разграбват Ибиса през август 1536 г.[4]? Впрочем, как да разберем? Може би французи, тъй като отмъкват ня-

---

[1] *S. Bono*, op. cit., p. 7, според A. Riggio: „берберското плячкосване приело в Калабрия истинска форма на класова борба".

[2] *D. De Haedo*, op. cit., p. 116.

[3] Марин де Кавали до дожа, Пера, 8 септ. 1559 г., A. d. S., Venise, Senato Secreta, Constantinopoli, 2/B, f° 186.

[4] Бернардо Пансалба, губернатор на острова, до императрицата, Ибиса, 26 август 1536 г., A. N., K 1690 (каталонски оригинал, преведен на кастилски).

колко къса сланина. Християни или мюсюлмани дори помежду си се ядат. През лятото на 1588 г. в Агда, войници на Монтморанси (без заплата, поне така твърдят) започват да пиратстват с една бригантина и пленяват всичко, идващо от залива[1]. През 1590 г. корсари от Касис ограбват две провансалски барки[2]. През 1593 г. един френски кораб „Жеан Батист" (вероятно идващ от Бретан) с всички сертификати и необходими пропуски от херцог дьо Меркор и от испанския агент в Нант, дон Хуан де Агила, все пак е завзет от принц Дориа, стоките му са разпродадени, а екипажът – окован[3]. През 1596 г. френски и по-точно провансалски тартани, оплячкосват брегове на Неапол и Сицилия[4]. Двадесет години по-рано, през лятото на 1572 г.[5], един марсилски кораб, „Сент-Мари и Сен-Жан", с капитан Антоан Бандюф, се връща от Александрия с богат товар. Лошото време го отделя от флотилията на останалите марсилски кораби и той среща рагузки търговски кораб, идващ от Кандия и отиващ да товари жито в Сицилия, за да го отнесе във Валенсия. Големият товарен кораб пленява марсилската барка, „потопява я, удавяйки споменатия капитан, неговите офицери и моряци, като преди това е разграбил и откраднал стоките ѝ". Морският свят често се развива така. През 1566 г. капитан на френски плавателен съд изпада в затруднение при Аликанте и Господ знае дали испанците, ако вярваме на многобройните оплаквания на френските моряци, могат когато пожелаят да създадат невероятни трудности! Но капитанът е смел, той залавя качилите се на борда хора и отгоре на това превзема укрепленията на града[6]. Всичко е позволено, стига да успее. През 1575 г. една френска нава товари в берберско Триполи пътници маври и евреи за Александрия, „хора от всички възрасти и пол". Капитанът на кораба не се колебае да откара пътниците и багажите в Неапол и там да продаде всичко[7]... Любопитна, но повтаряща се история: така през 1592 г. някой си Кутюр дьо Мартиг товари турци в Родос за Египет и ги откарва в Месина[8]. Чисто разбойничество: през лятото на 1597 г. бандити въоръжават няколко leuti и грабят по брега на Генуа каквото им падне[9]. Как ли са ни разказали историята, за да не ни се сторят странни всички тези постъпки, обичайни за моряците от всякаква националност?

Плячкосването, свързано с градовете

Когато господин Журден се занимава с проза, колко ли моряци, плаващи more piratico, биха се учудили, че са третирани като корсари, още повече като пирати. Не предлага ли Санчо де Лейва през 1563 г. да тръгнат с няколко галери от Сицилия по бреговете на Берберия, за да докарат пленници, необходими за

[1] Барселона, 24 юли 1588 г., Simancas E° 336, f° 164.
[2] A. Com. Cassis, E E 7, 21 дек. 1580 г.
[3] Анри IV до Филип III, Париж, февр. 1600 г., Писма на Анри IV до Рошпо, стр. 3-4.
[4] 25 дек. 1596 г., Simancas E° 343.
[5] Консулите на Марсилия до господата херцози и губернатори на града и република Генуа, Марсилия, 20 април 1574 г., A. d. S., Genês, Francia, Lettere Consoli, 1 2618.
[6] Мадрид, 28 март 1566 г., A. N., K 1505, B 20, n° 91.
[7] Анри III до Филип II, Париж, 30 септ. 1575 г., A. N., K 1537, B 38, n° 113, copie esp.
[8] *P. Grandchamp*, op. cit., I, p. 42.
[9] A. d. S., Florence, Mediceo 2845, Джулио Готи до брат си, Генова, 22 авг. 1597 г.

гребането, para ver si puede haver algunos esclavos[1]? Как да квалифицираме тази постъпка? Често ескадрите откъсват няколко галери, за да хванат език и да пиратстват, ако се появи плячка. Защото да пиратстваш означава да водиш война, необходимата война срещу хората, плавателните съдове, градовете, селата, стадата; това означава да изядеш чуждите блага, да се храниш с тях, за да си силен. През 1576 г. маркиз де Санта Круз отива на разузнавателна обиколка по бреговете на Тунис. Други биха казали просто, че е отишъл да граби бедните Керкенски острови[2]... Всеки е способен да мародерства; английските търговски кораби съвсем не се лишават от това след 1580 г.; дори те имат репутацията (средиземноморците им я създават) на безмилостни и безскрупулни. Но плячкосването, на ръба на пиратството, е в нравите, според морските традиции – l'usanza del mare[3]. Официалните флоти на държавите са открити за него, живеят за него, понякога произхождат от него: именно от плячкосването, което още през 14 в. ще постави началото на турската мощ по бреговете на Мала Азия[4]. А самата турска флота какво друго върши по време на пътуванията си на запад, освен да „пиратства" в широк мащаб?

Плячкосването – бихме ли казали „истинското" плячкосване? – е по-често дело на някой град, действащ по собствено право, най-малкото независимо от някоя голяма държава. Действителност за 16 в., действителност и за времето на Луи XIV. Когато Великият крал повече не може да поддържа войната на ескадри срещу Англия и нейните съюзници, той практикува или оставя да прилагат войната на плячкосването. Сен Мало и Дюнкерк заместват Франция.

През 16 в. Диеп и най-вече Ла Рошел стават центрове на плячкосването, последният в рамките на истинска градска република. Да се изброяват тези центрове в Средиземноморието означава да се изброят няколко важни града. От християнска страна – Ла Валета, Ливорно и Пиза, Неапол, Месина, Палермо, Трапани, Малта, Палма де Майорка, Алмерия, Валенсия, Сеня, Фиуме; от мюсюлманска – Валона, Дурацо, берберско Триполи, Тунис – Ла Гулет, Бизерта Алжир, Тетуа, Ларош, Сале[5]... От тази редица се открояват три нови града: Ла Валета, построена от рицарите през 1566 г.; Ливорно, построен донякъде наново от Козимо ди Медичи; накрая и най-вече Алжир, който ги обединява всички в странната си съдба.

Впрочем това вече не е берберският Алжир от началото на века, а един нов град, израснал „по американски" със своя вълнолом, своя фар, своите старинни, но солидни стени и по-надалеч, големите укрепления, които напълно го защитават. Плячкосването там намира защита и подкрепа, освен многото квалифицирана работна ръка, калфатници, леяри, дърводелци, платна, гребла, активен пазар, на който се пласира плячката, наемници за морските авантюри, роби за греблата, накрая удоволствията на пристанището, без които изпълненият с контрасти корсарски живот не би бил изгоден. На връщане от своите набези Алжи-

[1] 20 ноем. 1563 г., Simancas E° 1052, f° 44.
[2] Simancas E° 1146 или същото изложение, Simancas E° 1071, f° 78.
[3] *S. Bono*, op. cit., p. 3.
[4] *F. Grenard*, op. cit., p. 54; *W. Heyd*, op. cit., II, p. 258.
[5] *R. Coindreau*, Les corsaires de Salé, Paris, 1948.

со де Контрерас бързо изразходва златните си монети с quiracas, леките момичета в Ла Валета, който е не само град на дуелите и на молитвите. При всяко завръщане в Алжир от обиколка, реисите празнуват с най-различни гости в градските си домове и във вилите си в Сахел, където са най-красивите градини на света.

Плячкосването неизбежно се нуждае от обменен поток. Алжир ще стане голямо пристанище на грабителския рейд едва когато се превърне в активен търговски център. Това вече е факт, когато Аедо го наблюдава внимателно през 1580 г. За да се екипират трябва да се нахранят, за да продадат плячката си трябва да се допуснат чак до града керваните и чуждите кораби, лодките с откупвачите на пленници, плавателните съдове на християнския свят – марсилски или каталонски, валенсиански, корсикански, италиански от отделните Италии, английски и холандски. Тук трябва да се стекат, притеглени от приятния мирис на гостилници и, реисите от всякаква националност, мюсюлмани или полумюсюлмани, понякога северняци, дошли със своите галери или фини платноходи.

Следователно, един силен град, имащ пълна свобода на действие, е идеалният терен за грабителския набег. През 16 в. всяка държава е дълбоко ангажирана, независимо от всичко, с правата на хората и се предполага, че ги спазва. Впрочем, корсарските градове пренебрегват по всякакъв повод човешките права. Те са отделни светове. На върха на своя просперитет от 1580 г. до 1620 г. Алжир слуша или не слуша заповедите на султана в зависимост от това дали му е изгодно, а от Истанбул до Алжир е далеч. Малта също е на кръстопътя на християнския свят и желае сама да се управлява. Няма нищо по-показателно например от усилията на Великия херцог на Тоскана, господар на Рицарите на Сент-Етиен, през 1577-78 г.[1] при преговорите с турците да разграничи собствената си кауза от тази на рицарите. Странен принц, който отрича своята власт, която все пак е съвсем реална.

И все пак ролята на града не е решаваща. Над градското плячкосване, което е мащабно, съществува пиратство от по-ниска степен, често граничещо с най-незначителното мародерство. Дребни хищници обикалят моретата, дебнат между островите на Архипелага, по западните гръцки брегове, в търсене на плячка според техния ръст. Само гледката на наблюдателниците по крайбрежието на Пулите ги прогонва от тези опасни места и ги препраща по източните брегове и острови. Дребни хора с дребни амбиции: да се хване някой рибар, да се ограби хамбар, да се отвлекат няколко жетвари, да се откраднe сол от турските и рагузките солници на Нарента... Именно тях има предвид Белон дю Ман[2], който ги е видял да действат в Архипелага, „трима-четирима човека, способни мореплаватели, готови да се хвърлят в авантюрата, бедни, те имат само някоя малка лодка или фрегата, или някоя лошо екипирана бригантина: но за сметка на това имат кутия с циферблат, наречена bussolo, който е морският компас, а също така имат и някои военни принадлежности, в това число няколко далекобойни оръжия. За храна имат торба с брашно и малко сухари, малко олио, мед, няколко връзки с чесън и лук и малко сол, което е запас за един месец. С това те се впущат в

[1] A. d. S., Florence, Mediceo 4274, 4279; Simancas E° 489, 1450, 1451; A. N., K 1672, n° 22; *G. Vivoli*, op. cit., III, p. 155.

[2] Op. cit., p. 86 v° et sq.

авантюрата. А ако вятърът ги принуди да останат в пристанището, те ще изтеглят лодката си на суша, ще я покрият с клони и ще насекат дърва със секирите си, ще запалят огън с пушките си... с брашното ще си направят питка, която ще изпекат по същия начин както са го правили римските войници в миналото по време на война." Така започват и морските пирати в морето на Антилите през 17 в.[1]

Впрочем, това не са онези малки хищници, които са с най-слаби челюсти или ще натрупат богатство по-късно. Тъй като вятърът е непостоянен и променя посоката си. Набегът за плячкосване е „американски" свят. Който е пазил стада там става или може да стане крал на Алжир. Биографиите на спечелилите от лотарията са пълни с тези невероятни успехи. Когато през 1569 г. испанците ще поискат да спечелят Еулдж Али – дребния калабрийски рибар, станал „крал" на града и който скоро ще учуди света и ще вдигне отново флотата на султана – те му предлагат маркизат.... Подарък, с който смятат, че могат да подлъжат простия човек.

Плячкосване и плячки

Няма плячкосване без плячка. Понякога дребни придобивки: ако от Корфу не се пренасяше сол в Албания, за да се върнат оттам дъбови шикалки, островът нямаше да страда от непрестанното албанско пиратство, ни обясняват през 1536 г. в Сената на Венеция[2]. Създава се връзка между грабители и ограбени – непостоянна връзка, тъй като жертвите се защитават. Артилерията отрано се е покатерила по краищата на галерите и се е настанила там, макар и не особено удобно, после завладява и търговските кораби. Тази операция е почти завършена към средата на века[3]. През 1577 г. дори и най-малките кораби, които отсядат в Севиля, си имат артилерия от желязо или от бронз и броят на оръдията в общи линии зависи от тонажа им[4]. Крайбрежията също се защитават и то все по-успешно. В зависимост от годините, корсарите ще разсипват кораби или ще разграбват бреговете. Обикновен проблем на запасяване или на обстоятелства.

През 1560-1565 г., берберското плячкосване опустошава цялото Западно Средиземноморие. През тези години би било почти правилно да говорим за затваряне на морето на Понанта. Оплакванията на християнския свят, навързани едно след друго, го доказват достатъчно (или съвсем) красноречиво, както и фактът, че берберските пирати атакуват тогава бреговете на Лангедок и на Прованс[5]. Така е, защото успехът на плячкосването намалява плячката и защото то не може да вирее без да се храни, дори при приятелите си. Горко тогава на поданиците на френския крал! В началото на 17 в. Алжир се развива още, но защо? Алжирският

---

[1] *Alexandre O. Oexmelin*, Histoire des aventuriers flibustiers..., Trévoux, 1775, t. I, p. 124-131

[2] *V. Lamansky*, op. cit., p. 592, note 1.

[3] *Belon du Mans*, op. cit., p. 88 v°.

[4] Вж. по-горе част I, гл. 5, стр. 294 и сл.

[5] A. Com. Marseille BB 40 f° 197 et sq; 19 август 1561 г., Sim. E° 13; *E. Charrière*, op. cit., II, p. 659-661 (27 юни 1561 г.), p. 799-803 (27 септ. 1561 г.); Байон, 28 юни 1565 г., A. N., K 1504 B 19, n° 34; Венеция, 18 август 1565 г., Simancas E° 1325; Шарл IX до Фуркево, Оркамп, 20 авг. 1566 г., *Fourquevaux*, op. cit., p. 48-49.

набег се шири някъде из Ориента (по-скромно може би, отколкото твърдят[1]); той се впуска към Адриатика, подгонва марсилските лодки, после след Гибралтар, с помощта на своя северен набор, прокарва дейността си в Океана, достига до английските брегове през 1631 г., нахвърля се на тежките португалски караки, изниква в Исландия, в Нова земя, в Балтика... Навярно обичайната плячка става рядкост в Средиземно море? Накратко, в своите движения и трансформации плячкосването изразява по свой начин, директен и бърз, най-значимите движения на средиземноморския живот. Ловецът преследва дивеча. Нещастието при боравенето с този „индикатор" – плячкосването – е, че прибягването към една сериозна статистика на практика е недостатъчно за нас. Описания, твърдения, хорски приказки, лъжливи съобщения не дават никаква сериозна възможност да се приведат цифри.

Хронология на плячкосването

Няколко дати очертават и направляват историята на плячкосването: 1508, 1522, 1538, 1571, 1580, 1600 г. Към 1500 г., с изключение на Венеция, пленниците и каторжниците заменят наемните гребци, досега единствените или почти единствените гребци на банките на галерите[2]. 1522 г.: падането на Родос открива преградата, която все още се противопоставя на Изток на мащабното мюсюлманско плячкосване[3]. 1538 г.: Ла Превеза дава на ислямския свят овладяването на морето, което му отнема християнската победа при Лепанто през 1571 г. Именно между тези две дати (1538-1571 г.) берберското плячкосване изживява своя пръв мащабен подем, най-вече от 1560 г. (след Джерба) до 1570 г., в години през които, като оставим настрана обсадата на Малта, войната на армадите не се изявява с особено много значими операции. След 1580 г. християнското и мюсюлманското плячкосване, заедно с бездействието на големите флоти, се засилват с еднакво темпо. Накрая, след 1600 г., алжирското плячкосване, изцяло обновено по отношение на техниката, преминава в Атлантика.

Християнското плячкосване

В Средиземно море винаги е съществувало християнско плячкосване, което и в най-тежките моменти не престава да действа. То е трудно доловимо за историята поради няколко психологически причини и понеже е дело на много малки кораби-бригантини, фрегати, fregatillas, барки, понякога на малки лодки. Това е възможно поради малките разстояния между браговете на Сицилия или Испа-

[1] *G Fisher*, op. cit., p. 144.

[2] Според М. Санудо, цитиран от *C. Manfroni*, op. cit., I, p. 37. Също така във Франция, кралски писма от 1496 г., *Alfred Spont*, „Les galères dans la Méditerranée de 1496 à 1518", in: Revue des Quest. Hist., 1895; *Alberto Tenenti*, Cristoforo da Canal. La marine vénitienne avant Lépante, 1962, p. 78 et sq. Венеция ще притежава галери с condennati едва след 1542 г., пак там, стр. 82.

[3] Relacion de lo de Tremeti (1574). Тремитските острови са ключова позиция на адриатическия бряг на неаполитанското кралство... Simancas E° 1333. „Despues de la perdida de Rodas multiplicandose los cossarios en el mar Adriatico... „.

ния и африканските брегове, и поради незначителността на плячката. Брегът на Магреба, пазен добре от турците, всъщност е планински и безлюден. Някога, да, през 15 в., може би плячкосването е все още изгодно. „Non si puó corseggiare la riviera di Barberia, come gia si soleva" (не може да се плячкосва берберският бряг, както се правеше някога – бел. пр.), се казва в един венециански доклад от 1559 г.[1]. Какво би могло да се хване по тези брегове около 1560 г.? Няколко местни хора, една барка, бригантина, натоварена с baracans – грубата вълна или с гранио масло. На тази бедна плячка съответства слабо плячкосване. Нашите документи разказват за това само между другото. Такъв е случаят на Аедо, който хвърля светлина върху действията на валенсианеца Хуан Канете[2], собственик на бригантина с четиринадесет пейки, установена в Майорка, страстен ловец по брегове на Берберия, стигащ нощем чак до вратите на Алжир и залавящ местни хора, заспали под стените на града... През пролетта на 1550 г.[3] той рискува и през нощта отива чак в пристанището с цел да опожари неохраняваните фюсти и галиоти. Опитът му не успява. Девет години по-късно той е екзекутиран от пазачите си в каторгата. През 1567 г. друг валенсианец, някой си Хуан Гаскон, който участва с бригантините си в снабдяването на пощата на Оран и пират по необходимост, се опитва да осъществи неговия план[4]. С по-голям късмет от предшественика си, той прониква в пристанището, подпалва няколко кораба, но след това е заловен в открито море от реисите...

Тези любопитни събития осветляват съвсем слабо сектора на испанския юг. Все пак ни се струва, че те се раздвижват през 1580 г., тъй като бидейки доста пожизнени по онова време, те се забелязват по-добре в нашите документи. Може би никога не са замирали. Когато започваме да ги забелязваме по-добре, те все още използват същите леки и все така дръзки лодки с високи платна. Свидетелство е разказът за третото пътуване на някой си Хуан Фелипе Романо, „превеждач" на бегълците от Алжир[5]. На 23 май 1595 г., той напуска пристанището Грао на Валенсия, вероятно на борда на берберска фрегата, пленена в предходната година[6]. На 7 юни се отбива близо до Алжир в малък залив, край градина, място за срещи. Но през първата вечер там никой не го очаква. Виждайки това, той остава на сушата, а връща на борда своя придружител, като му заповядва да се изтегли в открито море и да чака знак, за да се върне. На другия ден действително пристигат собственикът на градината и неговата съпруга, с които Романо отдавна е в добри отношения. Става дума за някой си Хуан Амадор от Мадрид, задържан в Мостаганем през 1558 г. (или около четиридесет години по-рано). В това време той става ренегат, но желае да се завърне в Испания с жена си и с внуче на седем месеца... Във фрегатата, в която той се качва през същата нощ, се качват една „принцеса", soldina, дъщеря на Мустафа, десет християнски пленни-

[1] Relazione di Soriano, p. 54.

[2] Op. cit., p. 158.

[3] Не през 1558 г., както твърди *C. Duro*, op. cit., II, p. 16. Аналогични набези през 1562 г. на някой си Франсиско де Сото, установен в Майорка, *D. de Haedo*, op. cit., p. 163 v°.

[4] Мадрид, 13 юни 1567 г., Simancas E° 333.

[5] Relacion del tercero viaje q. ha hecho Juan Phelipe Romano a Argel (1595), Simancas E° 342.

[6] Вицекралят на Валенсия до Филип II, Валенсия, 30 юли 1594 г., Simancas E° 341.

ка и две нейни черни робини, плюс една двадесет и две годишна мориска, една жена на Мами Раис, дъщеря на лейтенант от Минорка, също придружена от робини; четирима християни и една християнка; един португалец – майстор ключар в Алжир, съпругата му и двете му деца; накрая, роби християни, които, намирайки се там, се възползват от неочаквания шанс и също се качват на борда. Общо тридесет и двама пасажери, които Романо ще отведе без затруднение във Валенсия...

Да, хубава история. Но такива случайности са изключение. Това занаятчийско пиратство остава скромно, както и това на рибарите от Трапани, на борда на своите liutelli[1] или това, което организира през 1614 г., а вероятно и по-рано и в полза на отделни хора, испанското правителство на Сардиния[2]. Единствената значима плячка в западната част на морето са алжирските кораби, но само големите галери от ескадрите могат да атакуват тази особено опасна плячка. Обратно, към 1580 г. риболовните лодки в близост до Алжир не смеят да се отдалечат на повече от половин левга, страхувайки се от християнските фрегати[3].

Но християнското плячкосване открива благоприятен терен за лов на изток. Там то непрестанно хвърля своите усилени галери, бригантини, галиоти, фрегати[4], своите платноходи за плячкосване, способни да се борят с вълните в бурните морета в края на зимата или на пролетта. Причината винаги е една и съща: за корсарите Изтокът е морето на богатите плячки, тези на Архипелага и още повече на тези, които се движат по пътя от Родос към Александрия, пътят на поклонниците, на товарите с подправки, на коприната, на дървесината, ориза, житото, на захарта... Впрочем, добре охранявани плячки: в началото на всяка пролет турците разполагат своите охранителни галери, предназначени по-скоро да защитават бреговете им, отколкото моретата им.

Към средата на века в Леванта се трудят единствено галерите на Малта, няколко тоскански галери и платноходи за плячкосване, като галиона на генуезеца Чигала, отстранен през 1561 г.[5]; тук-там някой сицилиански кораб, като галеонът, въоръжен през 1559 г. от самия вицекрал или галиотата, която екипира през предходната година капитанът Йосиф Санто[6]. Споменатият капитан, вземайки в Алесио турски кораб за повече от 15 000 дуката, е принуден от лошото време да се подслони при венецианците, за които най-спешната работа е да завладеят този съд. Впрочем, именно това обстоятелство ни разкрива съществуването на кораба. През 1559 г. една тоскански галера, „Ла Лупа", и една галиота на Андреа Дориа също заминават да търсят авантюра: втората е заловена от стражата на Родос, първата – след различни перипетии – в крайна сметка пада изтощена във венецианските мрежи на Кипър[7]. Можем да си представим

---

[1] *Salomone Marino*, in: A. st. sic., XXXVII, p. 18-19; бригантина от Трапани плячкосва, 17 ноем. 1595 г., Simancas E° 1158.

[2] *Amat di S. Filippo*, Misc. di storia italiana, 1895, p. 49.

[3] *D. de Haedo*, op. cit., p. 44.

[4] Доклад от К., окт. 1568 г.

[5] *D. de Haedo*, op. cit., p. 160 v°; Пера, 9 април 1561 г., A. d. S., Venise, Senato Secreta Cost., 3/C, Венеция, 22 март 1561 г., Simancas E° 1324, f° 83.

[6] Venise, 27 sept. 1559, Simancas E° 1323.

[7] *A. de Herrera*, Historia general del mundo..., Madrid, 1601, I, p. 15.

раздразнението на Запада срещу тези полутурци на Сеньорията. Дали венецианците имат право, размишлява херцогът на Флоренция, да пречат на християнина да се противопостави на неверниците, ако споменатият християнин не влезе в техните пристанища? „Морето не принадлежи ли на всички?“[1] Горките венецианци! Не им ли се сърди по същото време и турчинът, че пазят добре срещу понантинците[2]? И неговите репресалии, често оповестени и резултатни, заплашват всички християни – мирни пътешественици и търговци в Ориента[3].

64 – Тоскансkото грабителство

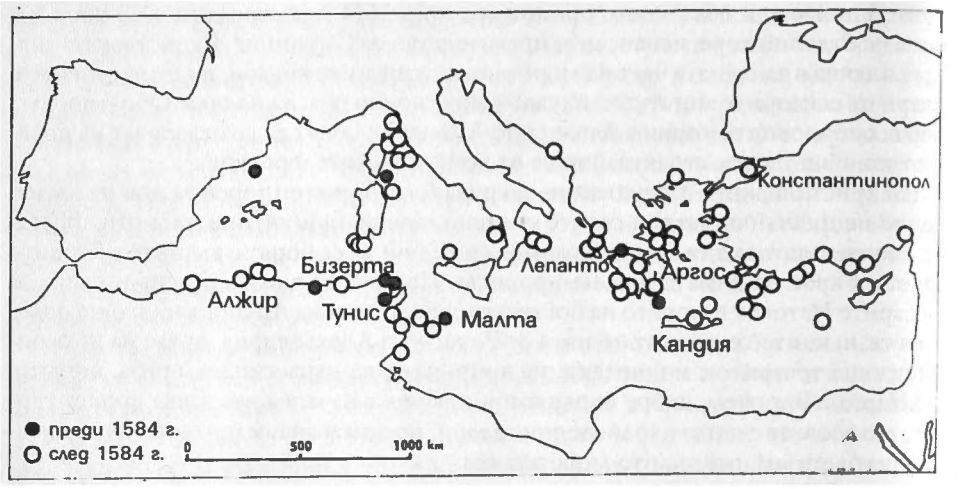

Според *G. G. Guarnieri*, op. cit., p.336-337. Големите подвизи на тоскансkите галери от Ордена на Св. Стефан са нанесени на картата за периода 1563-1688 г. Без да придаваме прекалено голямо значение на тези данни, ще отбележим, че преди 1584 г. тоскансkите действия се разполагат по-скоро в западната, отколкото в източната част на морето; после те се разпростират в цялото му пространство.

В средата на века най-смелите корсари на Запад са малтийските рицари, водени от Ла Валета към 1554-1555 г.[4] и от Ромегас към 1560 г. През 1561 г. последният пленява 300 роба на устията на Нил и известно количество полезен товар[5]; през 1563 г., заминавайки с две галери[6], той се завръща при нос Пасеро[7] с повече от 500 бели и черни роби и с натоварен на два кораба (другите са потопени) багаж, събран от осем пленени кораба. Тази плячка, добавят писмата, „трябва да е много скъпа, тъй като идва от Александрия...“ През 1564 г. Ромегас набавя сво-

[1] Ibid.
[2] Пера, 13 юли 1560 г., A. d. S., Venise, Senato Secreta Cost., 2/B f° 253.
[3] *Baron de Busbec*, op. cit., II, p. 279, към 1556 г.
[4] *J. B. E. Jurien de La Gravière*, Les chevaliers de Malte..., 1887, I, p. 16-18.
[5] Ibid., p. 63-64 et Simancas E° 1050, f° 27, 28 mai 1562.
[6] Ibid., p. 64.
[7] Доклад от Месина, 1 юни 1563 г., Simancas E° 1052, f° 189

ята плячка от три малки кораба, натоварени с гребла, кълчища и с муниции за берберско Триполи и от турска нава от 1300 салми, тръгнала от Триполи за Константинопол със 113 чернокожи на борда... Навата е отведена в Сиракуза, а малките кораби в Неапол[1]...

През тези години второто място вече е зато от тосканците, които малко по-късно ще оспорват първото място на самите рицари. През 1562 г. Бачо Мартели[2] напредва чак до Родос, обхожда морето между Сиракуза и Берберия и превзема един кораб на турци и етиопски маври, като последните носят предназначени за султана дарове: скъпоценни камъни, златен кръст, пленени християнски знамена и filza (низ – бел. пр.) от старателно отрязани носове на християни... През 1564 г.[3] рицарите на Сент-Етиен осъществяват с четири галери първото си излизане in forma di religione (като монашески орден – бел. пр.) и отиват в Леванта да превземат две богати турски нави.

Може би този списък на трофеите не е пълен. По онова време все пак Левантът още не е разграбен безпощадно. Един венециански доклад от началото на пролетта на 1564 г. отбелязва дванадесет понантински галери в Архипелага[4]. Впрочем цифрата не е за пренебрегване, но по същото време мюсюлманското корсарско нападение захапва здраво с по двадесет-тридесет фюсти и галиоти от богатствата на Запада. Тогава не съществува равновесие между опустошенията на едните и другите.

Християнски опустошения в Леванта

С настъпването на 1574 г., обратно, Левантът се отваря широко за понантинското пиратство. Малтийските рицари изоставят близките брегове на Берберия заради извънредните пътувания на изток. Нарастването е видимо, що се отнася и до тосканските галери. Те се придвижват винаги на групи от по четири или пет бързи и мощни кораби. През 1574 г.[5] за отиване и връщане от Италия до Родос и Кипър ще са необходими само двадесет и девет дни (от 7 август – тръгване от Месина до 5 септември – пристигане в Катания). Което няма да им попречи да направят резки отклонения и на запад. От време на време някой галион на Великия херцог също опитва късмета си[6]. Живописната книга на Гуарниери[7], която величае тези нецивилизовани подвизи, не казва всичко за тази жива, забързана история, непрекъснато разкриваща трафика на турския Ориент, изпълнен с gerbe, caramusali, passa cavalli, лодки, бригантини и с големи понантински кораби. Докладите за корсарските нападения в архивите на Флоренция – изключително прецизни документи – са пълни с красноречиви подробности. Пак венецианецът е този, който със своите галери се впуска бясно напред между Китера и Антикитера, а галерите с червения

[1] Per lre (= lettere) di Messina, 7 mai 1564, Simancas E° 1383.
[2] *G. Mecatti*, op. cit., II, p. 723.
[3] *G. Vivoli*, op. cit., III, p. 53.
[4] Даниел Барбаро до дожа, Пера, 28 март 1564 г., A. d. S., Venise, Senato Secreta 4/D.
[5] Вж. сл. страница, бел. 4.
[6] Силва до Филип II, V, 10 sept. 1574, Simancas E° 1333.
[7] Cavalieri di San Stefano..., Pise, 1928.

кръст се обръщат към Италия и се скриват в нощта закрилница[1]. Това е накратко разказът за дългите пътувания по права линия, без история. Те напредват при попътен вятър и изведнъж се появява набелязаната земя, един нос, хиляди нощни огньове или платна, чест знак за близостта до сушата. Или това са бавни пътувания по протежение на бреговете между две снабдявания с вода, в малки заливи или близо до оголените от отливите пясъци. Самите пленявания са описани накратко, без всякакво разчувстване: една карамусала, еди-колко си топовни залпа за прекършване на пръстите и на мачтата, еди-колко си убити при едните, еди-колко си при другите... После онова, което се намира на борда: гърци, турци, сушена риба, торби с ориз, подправки, килими... После се преминава към следващия. С една дума са обяснени всички класически хитрини: ако дръзнат да влязат в Архипелага, „alla turchesca costeggiando la terra firma"[2] (плавайки по турски маниер покрай брега – бел. пр.), случва се да пленят без битка тези, които се качват на борда и смятат, че си имат работа с кораби на султана. Научава се и обичайната практика в занаята: да се потопяват ненужните кораби, след като от тях е изтеглено необходимото; генуезкият капитан на някоя венецианска нава да се измъчва с тежест на краката докато признае, че на борда има „robbe" (имущество – бел. пр.) на евреи или турци, след това да се спазарят[3], например 1000 екю, платими в бали с коприна от 250 ливри, сметнати по едно екю за ливра; или, ако е възможно, да се въоръжи току-що пленен кораб, пълен с ориз или жито и след като се попълни с гръцки екипаж, да се отправи към Сицилия, като се молят на Господ и светците корабът да пристигне благополучно... На такъв опразнен турски кораб се качват гърци от предишния, вероятно потопен кораб; и ако се натъкнат на прекалено протестиращ поп, ще го отведат в Малта без много да се церемонят[4]...

За да се научи всичко за тези бурни плавания, би трябвало да се намерят разказите за битките и пленяванията, да се пресметне активът и пасивът на тези търговски начинания със специален характер, да се разучат не по-малките пазари, създадени от корсарските нападения, по-специално пазара за продажба и покупка на хора, което е специалитет на Малта, на Месина, на Ливорно... Една статистика за пленниците, решили да се откупят (посочени са месторожденията им, които ни разхождат от Фес до Персия и до Черно море)[5] и един списък на каторжници с възрастта и родните им места са достатъчни за изчисляването на печалбите на пиратите на Сент-Етиен и на съобразителния им господар. Досещаме се за тях и по многобройните писма, които изпращат на Великия херцог съперничещите си дворове в Триполи и Алжир[6]: би ли освободил еди-кой си сре-

---

[1] Значителна роля на поста на Китера за венецианската охрана след 1592 г. (*E. Albèri*, op. cit., III, V, p. 430), венецианската стража на Китера вероятно е успяла да защити турската навигация. Китера, казва Сигала е „...fanale e lanterna dell' Arcipelago e la lingua e la spia di tutti gli andamenti turcheschi...".

[2] Nota di vascelli presi (1575), A. d. S., Florence, Mediceo 2077, f° 536.

[3] Друг пример, 10 дек. 1558 г., Corpo dipl. port., VIII, p. 78.

[4] Всички подробности в този параграф са взети от известие от 1574 г., A. d. S., Florence, Mediceo 2077, f°s 517-520 v°, и от доклад от 1597 г., ibid., f° 659 et sq.

[5] Nota delli schiavi... (1579-1580), ibid., f° 606 et sq. Списък на ранените или починали каторжници, ibid., f° 349.

[6] Ibid., 4279, множество послания от Алжир, от Мустафа ага, 15 април 1585 г.; от жената на Арнаут Мами, 20 окт. 1586 г.; от Мехмет паша, „крал" на Триполи, юни и юли 1587 г.; от Арнаут Мами, 9 окт. 1589 г.; от Морат Бей, capitan general de mar y tierra deste reyno de Argel, 16 февр. 1596 г. и т. н.

ду когото си иска? Ще се съгласи ли да послуша съветите, дадени в почтителна орма от жената на Арнаут Мами на самата Велика херцогиня? При всички лучаи нека да благоволи да приеме като дар коня, който му изпращат...

Там също колелото се е завъртяло. През 1599 г. петте галери с червения ръст превземат цитаделата на Хиос, която ще владеят известно време[1]. Освен ова, през 1608 г. близо до Родос флотата на Сент-Етиен пленява всички турски ъдове, натоварени с поклонници за Мека[2]. В Константинопол дори предвидените репресалии са репресалии на слаби противници... През 1609 г. в Дивана се овори да се забрани поклонението в Йерусалим с надеждата да се възбуди негодуване срещу тосканските грабежи[3]. Да, времената наистина са се промели. А тосканците, малтийците, завоевателите на Архипелага, както ги нарича един документ от 1591 г.[4], не са единствените, които са разбрали това. Други корсари форсират подходите към Леванта – сицилианци, неаполитанци, дори бероери[5], без да броим тези опасни и твърде значителни левантинци, често пазаряващи се с пазачите да оберат онова, което все още може да се обере в един мизерстващ Архипелаг... Неаполитанците (като оставим настрана прекъсването от 1575 до 1578 г.) въобще не са многобройни преди края на века[6], ако се опираме на сведения, произлизащи от Венеция. Едва тогава вицекралете разрешават корабите за корсарско нападение да бъдат въоръжени за тяхна сметка или за сметка на отделни хора. Трябва ли да се учудваме, че между тези хора откриваме Алонсо де Контрерас, чийто разказ за грабежите по островите е особено реалистичен, и двама провансалски капитани, на които в Париж се приписват жестоки намерения[7]?

За сметка на това, в Сицилия роякът от корсари започва да налита на Левант още преди 1574 г. Някои по-известни: Филипо Корона, Джовани ди Орта, Якопо Калво, Джулио Батиста Корвая и Пиетро Корвая, присъстващи при Лепанто с някои други, в това число с любопитния Чезаре Рицо, специалист по разузнаванията в Леванта: от голямата битка, в която ще участва с обкичената с платна лека fregatina, той ще отнесе като трофей за църквата „Санта Мария ди грация" в енорията „С. Николо Калса", в Месина, камбана, която в предходната година турците havianu priso a l'isola di Cipro[8] (били взели от остров Кипър – бел. пр.). Но има и доста други имена: като на гръка от Корфу, Педро Ланца, преследвач на фрегати и галиоти, на венециански кораби и поданици и когото губернаторът на Бари и Отранто използва през 1576-1577 г.[9] Както и прочутият корсар Фелипе Канадас, който през 1588 г. се качва на една от корсарските

[1] Галерите на Сент-Етиен носят червения кръст в Леванта, *G. Vivoli*, op. cit., IV, p. 11. Превземане на крепостта на Хиос, *G. Mecatti*, op. cit., II, p. 816.

G Vivoli, op. cit., IV, p. 29-30.

Алонсо де ла Куева до Филип III, Венеция, 7 февр. 1609 г., A. N., K 1679.

[4] C. 19 avril 1591, A. N., K 1675 „... para guardar el Arcipielago de la inbasion de Malta...".

Берберски фюсти плячкосват Кандия, Х. Феро до дожа, Пера, 12 ноем. 1560 г., A. d. S., Venise, Seno Secreta Cost., 2/B f° 291 v°; Simancas E° 1326, 12 авг. 1567 г.

Фео де Вера до Филип III, Венеция, 10 юли 1601 г., A. N., K 1677.

[7] Ж. Б. дьо Таси до испанския посланик в Генуа, Париж, 20 юли 1602 г., A. N., K 1630.

[8] *Salomone Marino*, in: Arch. Stor. Sic., XXXVII, p. 27.

[9] Relacion sobre lo del bergantin de Pedro Lanza..., Simancas E° 1336, 1577. Силва до Филип II, Венеция, 20 ноем. 1577 г., пак там.

галери на Педро де Лейва, генерал на галерите на Сицилия[1], също грабител на венециански кораби.

Тъй като целият корсарски свят в края на 16 в. иска сметка от Сан Марко и се обслужва за негова сметка. Напразно галерите на Венецианската република зорко бдят. Съществуват много начини – дори и самооблагане с данъци на нейните търговци в Таранто – да се отнеме нещо от Сеньорията; нейните дипломатически предупреждения въобще не се слушат във Флоренция или в Мадрид. Тя все пак успява да получи от Филип II забрана на корсарските нападения в Неапол и Сицилия: в Неапол донякъде се подчиняват, в Сицилия частните лица и самият вицекрал продължават плодоносния трафик. Впрочем, забраната на Филип II (датираща от 1578 г.)[2] е наложена по-скоро заради турците, с които се преговаря, отколкото заради венецианците. Те могат да си твърдят и повтарят, че с ограбването от техните кораби на ropas de judios y de turcos се компрометира тяхната търговия и косвено тази на испанците, с които поддържат връзки и че по този начин се тормозят горките евреи, останали „без държава" и които, прогонени от Испания, не се смятат по-малко поданици на Католическия крал, и скромните и мирни турски търговци[3]...

В Мадрид непрестанно гледат не без удоволствие на трудностите на Сеньорията, която е известна като недоброжелателка и за която смятат, че е забогатяла неправомерно от мир, който тя грижливо поддържа и то с всякакви средства. В Леванта самите турци обират корабите на Венеция. Така че това комплексно засилване на корсарските нападения трябва да се разглежда внимателно от Венеция и от Рагуза (и рагузките кораби не са пощадени от правото на посещение). Важно е да се разбере дали успешните понантински набези не са донякъде причина за двукратното оттегляне на Рагуза и на Венеция от сигурните пътища на Адриатика, далеч от моретата и островите, „ограбвани" и „лишавани от припаси" заради безочието на „vasselli christiani"[4]. В това отношение процентът на застраховката е показателен: за пътуването до Сирия през 1611 г. тя възлиза на 20 %, а през 1612 г. се покачва на 25%[5].

Първият огромен успех на Алжир

От другата страна на морето мюсюлманските набези не са по-малко успешни и то от доста време. Центровете им са много, но техният цялостен успех се изразява в необикновения растеж на Алжир.

От 1560 до 1570 г. Западното Средиземноморие е пълно с берберски, най-вече с алжирски пирати; някои отиват до Адриатика или до брегове на Кандия... Характерно за тези години са може би редовните атаки със значителни банди, дори с истински ескадри. През юли 1559 г. четиринадесет корсарски кораба близо

---

[1] Relacion que ha dado el embaxador de Venecia..., Simancas E° 1342. Документът отбелязва други две галери, изпратени от П. де Лейва да грабят за негова сметка, противно на заповедите на краля.

[2] Маркантонио Колона до Филип II, Месина, 10 юли 1578 г., Simancas E° 1148.

[3] Ф. де Вера до Филип III, 5 февр. 1601 г., A. N., K 1677. Важна и дълга реч.

[4] *V. Lamansky*, op. cit., p. 578 (1588), също p. 592, 599, 601-602. Съучастие на гръцкото население

[5] *G. Berchet*, op. cit., p. 130 et 139.

о Ниебла в Андалусия[1]; две години по-късно те пак са четиринадесет (галери и плиоти) близо до Санти Пиетри, на ширината на Севиля[2]. През август Жан Нико гбелязва „17 турски галери" в португалския Алгарве[3]. По същото време Драгут ейства в Сицилия и пред Неапол с едно хвърляне на мрежата той залавя осем ицилиански галери[4]. Той блокира Неапол[5] с 35 платна посред лято. Две години о-късно, през септември 1563 г. (тоест след жътва), той се навърта около Сицилия на два пъти се оказва с двадесет и осем кораба в депресията „Сан Джовани" близо о Месина[6]. През май 1563 г. дванадесет кораба, от които четири галери са забеля-ани на ширината на Гаето[7]. През август, девет алжирски кораба се появяват меж-у Генуа и Савона[8]; през септември, на корсиканския бряг те са четиринадесет[9]. В ачалото на септември, на брега на Калабрия[10], се появяват тридесет и два, вероят-о същите, които смятат за тридесетина, когато пристигат през нощта в Неапол да е приютят на Понцианските острови[11]. Пак през септември, осем кораба преми-ават пред Пуцола, приближавайки към Гаето[12], докато двадесет и пет ветрохода зникват sopra Santo Angelo in Ischia[13] (над Сант Анджело на остров Иския – бел. р.) През май 1564 г. ескадра от четиридесет и два платнохода изскача пред остров Елба [14], дори според едно френско писмо те са четиридесет и пет[15]. Пак за четири-есет платнохода, този път по протежение на Лангедок и дебнещи италиански алери, съобщава Фуркево през април 1569 г.[16] Един месец по-късно двадесет и ет корсари дефилират пред сицилианското крайбрежие, което въобще не до-осват, толкова са се настървили да преследват лодки и кораби[17].

Можем да си обясним мощта на нанесените удари по това, че един път корса-ите пленяват осем галери наведнъж, друг път, пред Малага – двадесет и осем ускайски кораба (юни 1566 г.)[18]. За един сезон те похищават петдесет кораба в ибралтарския проток и по океанските брегове на Андалусия и на Алгарве[19]; един рейд във вътрешността на земите на Гранада им осигурява 4000 пленни-а[20] ... През тези години дързостта на корсарите няма предел, твърдят християни-

---

Simancas E° 138, 7 юли 1559 г.

Приорът и консулите на Севиля до Филип II, 7 май 1561 г., Simancas E° 140.

Op. cit., p. 69.

A. d. S., Naples, Farnesiane, fasc. II, 2, f° 271, 28 юни 1561 г.; Simancas E° 1126, 29 юни 1561 г.; *J. Nicot*, op. cit., p. 70, 17 авг. 1561 г.

Епископът на Лимож до краля, Мадрид, 12 авг. 1561 г; B. N., Paris, Fr. 16103, f° 33 et sq.

Relacion de lo que ha hecho Dragut, 15-30 sept. 1563, Simancas E° 1127.

Simancas E° 1052, f° 182.

Simancas E° 1392, 18 sept. 1563.

Ibid.

Simancas E° 1052, f° 212.

Пак там, вицекралят на Неапол до Дж. Андреа Дориа, 20 септ. 1563 г.

Ibid., f° 214, 9 sept. 1563.

Ibid., f° 217, 10 sept. 1563.

Simancas E° 1393, 24 mai 1564.

Ойзел на Шарл IX, Рим, 4 май 1564 г.; *E. Charrière*, op. cit., II, p. 755, note.

Op. cit., II, p. 69, 7 avril.

Simancas E° 1132, Пескер до Филип II, 18 юни 1569 г.

Fourquevaux, op. cit., I, p. 90.

Ibid. p. 122.

Ibid. p. 135.

те[1]. До вчера те действаха нощем, сега – посред бял ден. Те идват да грабят чак в Percheles, кварталът на разбойниците в Малага[2]. През 1560 г. Кортесите на Севиля разкриват опустошението и безпомощното състояние на бреговете на полуострова[3]. През 1563 г., когато Филип II е във Валенсия, „се говори само, пише Сен-Сюплис[4], за организирането на турнири, jeu de bague, балове и други почтени занимания, докато маврите не си губят времето и не се страхуват да пленяват плавателни съдове до левга от града и да обират каквото могат".

Това че Валенсия е заплашена, Неапол е блокиран (така през юли 1561 г. 500 мъже не могат да минат от Неапол в Салерно заради корсарите[5]), че Сицилия или Балеарските острови са обградени, е лесно обяснимо от географска гледна точка – всички тези южни области се намират на вратите на Северна Африка. Но корсарите достигат и до бреговете на Лангедок, на Прованс и на Лигурия, които до този момент са по-спокойни. През юни 1560 г.[6] близо до Вилфранш самият херцог на Савоя им се изплъзва в последния момент. През същия месец юни 1560 г. в Генуа няма нито жито, нито вино, а цените се покачват: барките, които докарват виното от Прованс или Корсика, не смеят да рискуват в морето, страхувайки се от двадесет и трите корсарски кораба, които се навъртат там . А не става дума за отделни случаи. През всеки благоприятен сезон генуезката територия ще бъде разграбвана. През август 1563 г. е ред на Челе и на Албисола на западния бряг. Всичко произтича от това, пише Републиката до Саули, нейният посланик в Испания, че в моретата няма галери, там не плава нито една християнска ладия"[8]. Резултатът: вече никой не смее да плава. През май следващата година, едно известие от Марсилия[9], което ще анотира самият Филип II, съобщава, че петдесет кораба от Алжир, тридесет от Триполи, шестнадесет от Анаба и четири от Велес (Пеньон, който преграждa това пристанище ще бъде завзет от испанците едва през септември 1564 г.) са излезли да плячкосват. Ако трябва да приемем буквално тази информация, излиза, че сто кораба, галери, галиоти или фюсти браздят морето... Същите информатори добавят: „горките християни са наводнили Алжир"...

Вторият и пак огромен успех на Алжир

От 1580 до 1620 г. се очертава втори, блестящ колкото и първия, със сигурност с по-голям размах, успех на Алжир. В негова полза се проявява известна концентрация на грабителството, плюс решително техническо обновление.

---

[1] Simancas E° 1052, f° 184.

[2] *Pedro de Salazar*, Hispania victrix, 1570, p. 1 v°.

[3] Цитиран от *C. Duro*, op. cit., II, p. 45-46.

[4] Цитиран от *H. Forneron*, op. cit., I, p. 351-352.

[5] 3 юли 1561 г., Simancas E° 1051, f° 108.

[6] *H. Forneron*, op. cit., p. 365; *Campana*, op. cit., II, XII, p. 87 et v°; *Pietro Egidi*, Emmanuele Filiberto, II, p. 27 дава като дата 1 юни, а Кампана – 31 май. Рейдът, извършен под ръководството на Еулдж Али. Новината пристига в Испания, Масуело до Филип II, Толедо, 12 юли 1560 г., Simancas E° 139

[7] Фигероа до Филип II, Генуа, 19 юни 1560 г., Simancas E° 139.

[8] A. d. S., Gênes, L. M. Spagna 3.2412.

[9] Avisos de Marsella, 2 mai 1564, Simancas E° 1393.

Както към средата на века, грабителският рейд придвижва значителни ескадри. Южните брегове са обсадени в течение на седмици и месеци. „Корсарите причиняват големи вреди на този остров – пише през юни 1578 г. Маркантонио Колона, вицекрал на Сицилия – в множеството крайбрежни области, където липсват наблюдателници[1]." През 1579 г., на ширината на Капри берберските пирати пленяват две от галерите на сицилианската ескадра и напразно галерите на Неапол ще бъдат вдигнати под тревога! За пореден път те са в пристанището, невъоръжени, без войници, а гребците им ще са заети да свалят стоки от търговските кораби или с някакво друго мирновременно занимание[2]. През 1582 г. вицекралят на Сицилия е доста песимистично настроен: „морето гъмжи от пирати"[3]. С годините положението непрестанно се усложнява. Красноречив факт е, че грабителското нападение е настойчиво по северните брегове на морето. Нито далечната Каталония, преди всичко, нито Прованс, нито Марсилия не са подмирани. На 11 февруари 1584 г. в Съвета[4] се разисква откупуването на марсилски пленници в Алжир; на 17 март 1585 г. Съветът[5] решава „да размисли за най-бързия начин за прекратяване на опустошението, което причиняват корсарите от Берберия по брега на Прованс". Годините минават без да се намери изход. През юлията на 1590 г. Марсилия решава да изпрати представител при краля на Алжир за откупуването на пленници[6]. Във Венеция, чиято отдаленост по принцип я предпазва, прокураторите sopra i capitoli, избрали на 3 юни 1588 г. консул в Алжир с изричното задължение да се погрижи за венецианските роби[7].

През тези ужасни години корсарите са навсякъде. Срещу тях се налага да се води битка в Гибралтарския проток и почти ежедневно по бреговете на Каталония[8] и на Рим; те грабят едновременно риболовните заграждения на Андалусия и тези на Сардиния[9]. Но вече през 1579 г. Аедо възкликва: „Шестдесет и двама духовника пленени едновременно в Алжир, това никога не е било в Берберия!"[10] По-късно ще стане видно.

За този втори просперитет на Алжир обяснения не липсват: той произтича преди всичко от общия просперитет на морето. Нека да повторим: ако няма търговски кораби, няма да има и корсари. Това е едно от постоянните наблюдения на Годфри Фишер: просперитет и известен тонус на икономическия живот са се задържали в Средиземноморието въпреки всичко поне докъм 1648 г.[11] От което следва заключението, че корсарското грабителство не е имало катастро-

---

[1] Маркантонио Колона до Филип II, Месина, 26 юни 1578 г., Simancas E° 1148.

[2] *E. Alberi*, op. cit., II, V, p. 469.

[3] До Филип II, Палермо, 6 юни 1582 г., Simancas E° 1150, „...el mar lleno de corsarios...".

[4] A. Communales Marseille BB 46, f° 91 et sq.

Ibid., f° 228 et sq.

Ibid., BB 52, f°s 10 et 10 v° et f° 29.

[7] A. d. S., Venise, Cinque Savii, 26.

[8] *A. de Campany*, III, op. cit., p. 226-227; IV, Appendice, p. 86; A. d. S., Florence, Mediceo 4903, Madrid, 3 юни 1572 г.

[9] *F. Corridore*, op. cit., p. 21. В края на века в Корсика има 61 опожарени или разрушени села, *Casanova*, Histoire de l'Église corse, 1931, I, p. 102.

[10] Op. cit., p. 153.

[11] Op. cit., p. 158.

фални последствия, каквито твърдят или подсказват, че има толкова свидетел
тва или множество оплаквания, тъй като просперитетът продължава независи
мо от развитието на тези враждебни действия. Всъщност, грабителските набез
и икономическите дейности са свързани; първите се увеличават, вторите се въз
ползват от размаха им... Нека кажем накратко: грабителското нападение е фор
ма на принудителен обмен в цялото средиземноморско пространство. Друг
обяснение[1]: видимата липса на жизненост у големите държави, която се задъл
бочава. Турчинът отваря моретата на Леванта, както испанецът тези на Понанта
Начинанието на Джан Андреа Дориа срещу Алжир през 1601 г.[2] ще е само жест
нищо повече. Накрая и най-вече динамиката на Алжир се оказва тази на един
нов, бързо нарастващ град. Наред с Ливорно, Смирна и Марсилия той представ
лява младостта на морето. Разбира се, всичко там зависи от обема и размера на
разграбването; дори прехраната на най-бедния магаретар от града[3] или чистота
та на улиците, с която се заема нарасналият труд на робите, още повече на стро
ителните площадки, скъпоструващите джамии, вилите на богаташите, снабдя
ването изглежда се осъществява благодарение на работата на андалуските бе
жанци. Същевременно жизненото равнище често пъти остава скромно. Не всич
ки еничари преуспяват в търговията, въпреки че участват активно в нея. Пляч
косването, основно занимание, създава единството на града, неговото единомис
лие в отбраната, както и в експлоатацията на морето, на хинтерланда; както и на
робските маси. Там цари редът на едно стриктно правосъдие, което, вярно е,
установява и гарантира армия, лагеруваща в градските казарми. Мисля си, че
Аедо е запомнил за цял живот тропота от подковените обуща на еничарите по
улиците на Алжир... Сигурно е също, че активността на разграбването стимули-
ра останалите сектори, увлича ги, организира ги, привлича в Алжир продоволст-
вия и стоки. Далеч от белия град, чак в планините и далечните плата, спокойст-
вието става правило. От това за града следва бързо и ненормално нарастване с
промени във външния му вид и в социалната действителност.

През 1516-1538 г. Алжир е берберски и андалуски град, град на гръцки ренегати и на турци, всички смесени криво-ляво. Това е Алжир от съзидателното време на Барбароса. От 1560 до 1587 г. Алжир на Еулдж Али е все по-италиански. След 1580-1590 г., после към 1600 г. ето ги и северняците: англичани и хора от Холандия, един Симон Дансер[4] (Данса от италианските и френските документи), тоест der Tantzer, танцьорът, с истинското си име Симон Симонсен, родом от Дордрехт. Английският консул в Алжир го вижда да пристига през 1609 г. на борда на многотонажен кораб (of great force), построен в Любек и управляван от екипаж, съставен едновременно от турци, англичани и холандци, които имат в своя актив за съответната година тридесетина пленявания[5]. Да се разкаже за живота му, за връщането му към християнството в Марсилия, където има жена и деца, после за поставянето му в услуга на търговския град, залавянето му, накрая,

[1] Вж. по-горе кн. II, стр. 51.
[2] Вж. по-долу стр. 533.
[3] *O. Eck*, op. cit., p. 139 et sq. За целия параграф: *G. Fisher*, op. cit., passim et p. 96 et sq.
[4] *E. Mercier*, Histoire de l'Afrique septentrionale, Paris, 1891, III, p. 189.
[5] *G. Fisher*, op. cit., p. 174.

одини по-късно вероятното му екзекутиране в Тунис по заповед на Дей през ъевруари 1616 г.: тези подробности, за които не сме сигурни[1], биха изисквали бяснения, разисквания и разследвания. Необходимо ли е това? Но русите наследственици не са дошли сами. Те пристигат с товари от платна, талпи, смола, арут и оръдия, а също и със своите платноходи – същите тези, които браздят Океана и доста отдавна са поставили в смешно положение огромните караки и галиони на иберийците. Ливорно ги приема по същото време, но Алжир ще се възползва по-добре от тях. Платноходът там измества финитe галери, традиционните галиоти с леки и източени тела, претоварени не с оръдия, багажи и баласт, а с гребци – всячески измъчвани, за да може корабът да върви срещу разбуненото море и да запази винаги преднината си пред тежките галери на християните. Незаменими гребци, в това е силата на алжирските реиси. Но Алжир приема и лекия платноход, създаден също да се движи бързо и да изненадва.

През 1580 г. Алжир разполага вероятно с тридесет и пет галери, двадесет и пет фрегати, плюс известен брой бригантини и лодки. Към 1618 г. може би разполага със стотина платнохода, от които най-малкият има между 18 и 20 оръдия. През 1623 г. (по-достоверна цифра, дадена от сър Томас Рой, натоварен с английските интереси в Златния рог) това са седемдесет и пет платнохода и стотици други корабчета. Тогава корсарското плячкосване се концентрира почти изцяло в Алжир; Триполи, опасният Триполи (към 1580 г. в Италия, на този, който се отправя в морето, казват: Господ да Ви пази от триполитанските галери!) притежава през 1612 г. само чифт платноходи, а Тунис през 1625 г. – седем. Дали положението е същото на запад, където през 1610 г., после през 1614 г. испанците завладяват Лараш и Мамора без бой[3]. Във всеки случай Алжир се изпълва и ще се пръсне от богатство. Един португалски пленник[4] ни разказва, че между 1621 и 1627 г. в Алжир има около двадесет хиляди пленника, половината от които от „най-качественото християнство" – португалци, фламандци, шотландци, датчани, ирландци, унгарци, славяни, испанци, французи, италианци; полуеретици или езичници, сирийци, египтяни и дори японци и китайци, хора от Нова Испания, етиопци. А всяка нация, разбира се, доставя своя дял от ренегати... Нека вземем предвид неточността на свидетелството; остава безспорно, че човешкото пъстроцветие в Алжир е увеличило краските си. Същевременно, алжирските корсари населяват морето, техният град занапред ще се съизмерва с цялото Средиземноморие. През 1624 г. алжирци плячкосват Александрия, пленяват там два кораба, един френски и един холандски[5]. Освен това, те се пръсват и оттатък Гибралтар, ограбват Мадейра през 1617 г., Исландия през 1627 г., достигат до Англия (вече го споменахме) през 1631 г.[6], пиратстват след това в Атлантика (най-вече от 1630 г. до 1640 г.)[7]. Мюсюл-

[1] *S. Bono*, op. cit., p. 361 et note 21.
[2] Ibid., p. 89.
[3] 20 nov., *A. Ballesteros, y Beretta*, op. cit., IV, 1, p. 485.
[4] Historia tragico-maritima, Nossa Senhora da Conceycão, p. 38.
[5] *H. Wätjen*, op. cit., p. 138, note 2; *Paul Masson*, op. cit., p. 380.
[6] *S. Bono*, op. cit., p. 178.
[7] *J. Denucé*, op. cit., p. 20.

манското грабителство се съчетава с грабителството в Океана – и казват, ч Симон Дансер, наречен още Симон Реис, е научил алжирците може би от 160 г. да преминават ловко през трудния Гибралтарски проток[1].

Какво да заключим?

Това непълно досие на алжирските корсарски набези съдържа категорични заключения. От своя страна бих записал тази алжирска дейност в сметката на една все още не катастрофална за Средиземноморието конюнктура. Новаторският труд на Годфри Фишер не противоречи на това, тъкмо обратното. Но той комплицира въпроса не без основание. Според него е надценена вредната и като че ли осъдителна роля, според Запада, на мюсюлманското грабителство като цяло и на алжирската дейност в частност. Добрата воля много често е била от страна както на враговете на християнството, така и на неговите защитници и слуги. От тази гледна точка, никой „съдник" няма да я вини. Но историята отхвърля съдниците. От друга страна е важно да се констатира, пак заедно с нашия английски колега, че цялостната дейност на корсарството в Средиземно море е била надценена. Прекалено много се вслушваме в оплакванията и аргументите на жителите от християнското крайбрежие, а историците прекалено бързо направиха своите заключения.

Корсарският рейд не е онова Божие наказание, което се стоварва върху благополучието на морето. За да обоснове по-добре своите заключения, Г. Фишер би искал да ревизира нашите цифри: стоте платнохода на Алжир му се струват прекалено много. Всъщност не ни е известна точната им цифра и най-вече варирането ѝ през годините. Но е сигурно, че тези платноходи са с малък тонаж и че жертват силата на въоръжението си заради скоростта[2]. Често те са само мародери, отмъкващи на борда някое и друго буре с риба от Нюфаундленд или другаде... Когато те се появяват така ненадейно на английския бряг през 1631 г., удар нанася novelty, новото, а не реалната опасност[3]. И тук, както и по другите места, се касае за леко ужилване.

Можем ли да бъдем убедени? И да, и не. Да, защото разрешихме проблема много бързо и по едностранчив начин; да, защото Алжир е световен, международен феномен, не само ислямски или северноафрикански. Не все пак, защото свидетелства, различни от тези с които си служи Г. Фишер, изказват различно мнение. Внимателни изследвания като това на Алберто Тененти[4] пресъздават точно картината на постоянно корсарство със сериозни удари. Изследването, което той предлага за времето между 1592 г. и 1609 г., разглеждащо отправилите се към Венеция кораби или напуснали нейното пристанище, не може да е валидно за цялото Средиземно море. Все пак, тъй като Венеция има привилегията да е цел на всеки корсарски набег, тестът не е стриктно локален. От около 250 до 300 разграбени кораба за този кратък отрязък от време, и който успяхме да локали-

[1] Вж. по-горе I, стр. 113-114.
[2] *G. Fisher*, op. cit., p. 186.
[3] Ibid., p. 138.
[4] Naufrages, corsaires et assurances maritimes à Venise, 1592-1609, 1959.

ираме на картата, ние разпознаваме с относителна точност агресора в 90 от слу-аите. На мюсюлманските корсари се падат 44 превземания, на северняците (ан-личани и холандци) – 24, на испанците – 22. В общи линии мюсюлманските и ристиянските грабителски рейдове се уравновесяват. Успоредно с тези 250 до 00 залавяния, са станали 360 корабокрушения. Следователно хората са почти олкова вредни, колкото и природните условия[1]... Ако приемем за миг, без да ме напълно убедени, че трафикът на Венеция представлява една десета част от ози на морето, при равни условия би трябвало за 18 години, от 1598 до 1609 г., в ктива на корсарството да има 2500 или 3000 пленявания, или средногодишно ежду 138 и 166 пленявания (без да смятаме хората, стоките и имуществото, тмъкнати от брега). Скромни цифри, но нека не се предоверяваме и на тяхната езначителност[2]. И още по-малко на скромността на окомплектоването на кор-арската флота. То е на равнището на оказаната съпротива в море, в което е пъл-ю с много малки кораби и където сигурността не е гарантирана. Корсарският абег, това е впрочем абордажът, хладното оръжие, по-скоро аркебузата, откол-ото оръдията. Ако преценявахме барките на ускоците по въоръжението им, ни-ога нямаше да помислим, че те представлявали заплаха. И все пак!

Явно съществена остава положителната взаимовръзка между корсарите и сре-иземноморския живот; казвам позитивна: всичко напредва и отстъпва едновре-енно. Ако корсарството едвам засегне спокойния живот на обмените, има опас-ност предложеният запас да се окаже недостатъчен и би могло да настъпи отлив от Средиземно море. За да се установи това са ни необходими цифри, които за момента ни липсват. Нямаме никаква точна представа за глобалния брой на кор-сарските кораби, обема на плячката, количеството на пленниците... Тази маса като че ли нараства.

Откупване на пленници

Навсякъде в християнския свят се създават институции за откупване на бедня-ците: богатите, както е известно, се обменят от само себе си. През 1581 г. папска-та власт дава пример: Григорий III създава Opera Pia della Redenzione de'Schiavi (Благотворителна организация за освобождаване на роби – бел. пр.) и я прик-репва към старата и действена Arciconfraternita del Gonfalone (Съобщност на гон-фалониерите – бел. пр.) в Рим. Първите откупи се състоят през 1583 г., първата мисия пристига в Алжир през февруари 1585 г.[3] През 1596 г. в Сицилия се създа-за Arciconfraternita della Redenzione dei Cattivi (Съдружие за освобождение на ленници – бел. пр.), чието седалище е в църквата „Санта Мария Нуова" в Палер-мо. Това впрочем е възобновяване на старите институции, които действат вече

[1] Ibid., p. 27 et sq.

[2] Трудността е в измерването на *относителните* приоритети. Засягам този проблем в един друг руд под печат: Capitalisme et civilisation matérielle, XVe-XVIIIe siècles, vol. 1, chap. 1. Да се проследи тблизо поредица от цифри от 16 в. означава да се открие друг *мащаб*. Всичко ще зависи от него.

[3] *Salvatore Bono*, „Genovesi schiavi in Algeri barbaresca", in: Bollettino Ligustico, 1953; „La pirateria el Mediterranéeo, Romagnuoli schiavi dei Barbareschi", in: La Piê, Rassegna d'illustrazione romagnuola, 1953.

през 16 в.[1] На 29 октомври 1597 г.[2] в Генуа е учреден предприемчивият Magistrato del Riscatto degli Schiavi, наследник на една институция, основана през 1403 г. - Magistrato di Misericordia. Необходими са администрация и съдилища и за затворниците, засегнати тъй да се каже от временна загуба на граждански права, които при завръщането си, ако въобще се завърнат, имат невероятни проблеми за уреждане Отдавна изчезнали или отрекли се от тях, те оставят неразрешени прекалено много неща, така че семействата им трябва да се намесят, да изготвят смъртни актове (актове за изчезването), докато „министерството за пленниците" от своя страна се намесва, за да запази правата и средствата на отсъстващите. Какъв великолепен документален източник е дългата, но не лесна за прочитане поредица от генуезки документи за онзи, който пожелае да изясни историята на тези пленничества!

Да се спасят пленниците е добро дело. Преди всичко трябва да се спасят душите им. Религиозните организации се заемат страстно с тази задача. За това трябва да проникнат в Берберия под приемлив претекст за откупуване, да се договорят с благотворителните организации, да осигурят прехвърлянето и оправдателно опрощение от Рим, от Испания, от Генуа или от друго място. Ще добием представа за тези трудни преговори, ако прочетем писмото на капуцина Фра Амброзио до Сончино, датирано в Марсилия на 7 декември 1600 г. и адресирано до Magistrato del Riscatto в Генуа... Капуцини и кармелити си поделят духовната работа – първите в Алжир, вторите в Тетуан. Но преговорите са продължителни, за да се предостави удобен случай за пътуване и „време, необходимо за спасението на душите, тъй като се цели единствено това и нищо друго"[3].

Чрез тези откупвания и тези обмени на хора и стоки, се очертава нова география на пазарите и на трафиците. Пътуванията на откупвачите се множат; в своите лодки те отнасят или пари, или стоки, всичко надлежно застраховано[4]. От 1579 г. в Алжир всичко се регистрира във Френското консулство, както и в Тунис от 1574 г. В Табарка[5] към 1600 г. функционира друг активен център за откупване, ориентиран към Тунис и Бизерта. При завръщането на освободените се организират големи церемонии с шествия и актове на опрощение. Вече през 1559 г.[6] в Лисабон един конвой освободени пленници се разхождат из града, носейки на края на тояга малкото долнокачествен хляб, единствената храна в каторгата... Кой не забелязва колко връзки и контакти създават тези пленничества, тези пътувания, тези освобождавания? Тъй като корсарските набези са и от двете страни, се стига до доста заплетени положения. Един документ на Френското консулство в Тунис[7] споменава за сардински духовник, роб на жената на Мамет Арнаут, самият той роб на Католическия крал. Тези преплитания правят обмените ако не бързи, то поне възможни.

---

[1] *G. La Mantia*, in: Archivio storico siciliano, XLIV, p. 203.

[2] *R. Russo*, in: Archivio storico di Corsica, 1931, p. 575-578. Огромна колекция от неиздадени документи за откупите.

[3] A. d. S., Gênes, M° del R° degli Schiavi, Atti, 659.

[4] Пак там, 14 и 15 май 1601 г., застраховка върху 2532 лири при 4% (двама осигурители).

[5] Пак там, множество документи и като пример, Джакомо Сорли на Филипо Ломелини, Тунис, 7 ноември 1600 г.

[6] *J. Nicot*, op. cit., p. 25, 21 sept. 1559.

[7] *P. Grandchamp*, op. cit., I, p. 43, 26 авг. 1592 г.

От друга страна, заради препълнените каторги, се увеличават бягствата. Ние видяхме подвига на фрегатата на валенсианеца Фелипе Романо, признат превозвач на каторжници от Алжир. Да организират сами бягствата си, които извършват групово, е често явление[1]. Един ден те присвояват фюста, друг път – галера и да става каквото ще! Това не са най-безинтересните подробности от тези нещастни битиета. Лесninата за бягство идва да голяма степен от нарастващия брой на това съмнително, полумюсюлманско, полухристиянско племе, живеещо на границата между два свята в братски съюз, който щеше да е още по-забележим, ако държавите не бяха там, за да поддържат известно благоприличие. Побратимяване в ренегатството (не най-доброто, но несъмнено най-всеобхватното), побратимяване в търговията, в трафика на откупванията и на стоките. В Константинопол това е специалитет на италианските ренегати; в Алжир – на моряците от нос Корсика, близки до реисите и до каторгата, събирачи на корали по необходимост, превозвачи на восък, вълна и на руна; в Тунис това е почти монопол на френските консули, които са обвинявани, че извеждат от каторгата когото си искат и че при необходимост се наемат срещу пари да направят така, че даден пленник да не се завърне[2]. Навсякъде откриваме посредници евреи.

Това са все доходни операции. Да се търгува в Алжир, това означава 30% осигурена печалба, отговаря на запитване генуезки търговец... Но в Испания трябва многократно да се напомня, че в Алжир не е разрешено да се внасят забранени стоки, както и да се купуват крадени стоки[3] и че там е забранено да се купуват стоки от корсари. Но тях лесно ги вземат потребители от Италия и Ливорно. През 17 в. връзката все още съществува. Завземането на една португалска нава през 1621 г. оставя в ръцете на алжирските реиси диаманти, „с които забогатява цяла Италия", добавя разказвачът[4]. Турците, неразбиращи особено от скъпоценни камъни, ги продават на ниска цена... Но ние забелязваме единствено обикновеното ежедневие. Тунис също е, ако не и повече от Алжир, средище на контрабандния обмен. Един незавършен Шанхай, казва сицилиански историк[5]. И вероятно има право.

Една война прогонва друга

Следователно, когато се твърди, че през 1574 г. войната в Средиземно море спира, трябва да уточним за коя война става дума. Голямата война, добре организирана и поддържана с огромни разходи от авторитарния натиск на големите държави, именно тази война си отива. Но жизнените ѝ сили – хората, които станалите вече недостатъчни печалби и заплати не могат да приковат към живота на армадите (през 1588 г. този факт не убягва на един прозорлив венецианец, Капитанът на залива Филипо Паскуалиго) – фалитът на голямата война ги оставя на произвола. Моряците от галерите, някога самите галери, бягащи от флотите, войниците или онези, които обикновено трябва да бъдат войници, авантюристите, които действат

[1] Relacion del tercer viaje que ha hecho J. Phelipe Romano a Argel (1594), Simancas E° 342.
[2] *G. Atkinson*, op. cit., p. 133.
[3] Такава забрана има и за валенсианците, 4 януари 1589 г., B. N., Esp. 60, f°s 441 et v°. Не по-рядко изброяване на mercaderias no prohibidas, 17 юли 1582 г., Simancas E° 329, I.
[4] H. tragico-maritima, N. Senhora da Conceycão, p. 19.
[5] *Carmelo Trasselli*, Noti preliminari sui Ragusei in Sicilia, неиздадена статия, стр. 32 от машинописа.

наблизо и далеч, всички се включват в малката, сухоземна или морска война. Една война прогонва, заменя друга. Голямата, изкусна, модерна и скъпа война завладява Северна Европа и Атлантика и с това Средиземно море започва да приютява само нейните второстепенни и деградирали форми. Средиземноморските общества, икономики и цивилизации ще се нагодят доколкото могат към партизанската война и към войната на корсарските кораби. Честно казано, в нея те ще похабят сили, угризения, недобросъвестност, разплати, реванши... Освен това разбойническата война като че ли предварително изтощава социалната война, която не избухва. Пиратската война изгаря един кръстоносен поход (или един джихад): и едната, и другата вече не интересуват никого, с изключение на лудите и на светците.

С масовото връщане към мира (1598, 1604, 1609 г.) голямата война накрая също напуска Севера и Атлантика; тогава тя отправя към Средиземноморието своите заплахи, своите планове, своите мечти... Дали ще се завърне? Не, и това придава стойност на изпитанието на неуспешната война на херцог д'Осуна и на Испания срещу Венеция (1618-1619 г.). Не, и това е доказателство, че Средиземноморието може би вече не е в състояние да носи тежестта ѝ, тоест да плаща стойността ѝ. Но все пак то не е освободено от нея.

На това ниво нашето заключение ще е песимистично. Ако 16-ят средиземноморски век във войнстващия си живот не е лъжа или измислица – чрез своите метаморфози, своите замени, своите преструвки, своите ревалоризации и своите деградации, войната осигурява там своята дълготрайност: нейните червени нишки не се късат едновременно. Bellum omnium pater (войната е баща на всичко – бел. пр.), античната поговорка е близка на хората от 16 в. Баща на всичко, рожба на всичко, река с безброй извори, море без брегове. Баща на всичко, но не на самия мир – толкова мечтан, но толкова рядко постиган. Всяка епоха създава своята война и дори своите войни. След Лепанто, за Средиземноморието една голяма негова война е приключила. Голямата война се е разположила на север, на запад в Атлантика – и то за векове; там където ѝ е мястото, там където бие световното сърце. Само по себе си това отдалечаване съобщава по-добре от дълъг доклад и подчертава, и възвестява отдръпването на Средиземноморието. Когато през 1618 г. с първите пламъци на Тридесетгодишната война се възобновява голямата война, тя е далече от него: Вътрешното море вече не е буйното сърце на света.

65– Християнски затворници на път за Константинопол.
По рисунката на Швайгер от 1639 г.

8

ВМЕСТО ЗАКЛЮЧЕНИЕ: КОНЮНКТУРАТА И КОНЮНКТУРИТЕ

Да се говори за конюнктура след главите, посветени на икономическия, политическия, културния и военния живот на Средиземноморието, не означава да се направи както е редно заключителна равносметка, а да се създадат условия за нови разяснения.

Всъщност, в предходните страници, диалогът между движението и полуне-подвижността никога не е бил прекъсван. Но в момента, в който цялата сцена бъде предоставена само на движението, всичко се променя и трябва да се промени: така както чрез премахването на една величина ще се премине от пространствената към равнинната геометрия – втората, известно защо, по-елементарна от първата. На практика ни се предлага описание със своята последователност, своите фази, своите периоди, своите кризи, повратни години, с цялата си патетика и с удобните, но донякъде недостоверни обяснения. Тъй като икономическата конюнктура – най-шумна и най-добре позната от всичките, много бързо се налага над другите и ги смазва с езика и с уточненията си. Един неоматериализъм предлага своите услуги. Позволен ли е той или не?

В началото – залозите

Да се обяснява оттук насетне означава да открием, да си представим взаимовръзките между диханието на материалния живот и останалите толкова разнообразни колебания в живота на хората. Защото не съществува *една*, а *много* конюнктури, множество исторически планове, които се осъществяват. Би било прекалено просто, прекалено хубаво да се сведат всички към един основен ритъм. Впрочем какъв ритъм? Не съществува *една* обикновена икономическа конюнктура, която е достатъчно да се приеме с нейните императиви и логически последствия. Самият Франсоа Симиан различаваше поне две, когато говореше за приливите, носещи със себе си собственото движение на вълните. Но действителността не е толкова ясна колкото тази картина. В този свят от вибриращи движения, които са характерни за икономиката, математиката лесно отделя десетки движения в зависимост от дължината на тяхното времетраене: вековното движение (trend), „най-дългото от дългите движения", дълготрайните ко-

нюнктури (петдесетгодишните цикли на Кондратиев, двойните цикли или хиперциклите, интерциклите[1]); краткотрайните конюнктури, интрадеценалните цикли, сезонните движения. Така от брутното движение на икономическия живот и някак изкуствено се отделят множество противоречиви начини на изразяване.

Следователно, ако искаме да използваме икономиката, за да открием в миналото време нишката на причинността, то ще изникнат десет, двадесет начина на изразяване и толкова различни нишки. Историята веднага се превръща в множество, несигурност и може би, ако следваме всички тези вибрации, всички тези вълни на отминалото време, които в крайна сметка би трябвало да се съберат както секундите, минутите, часовете, дори дните в механизма на един часовник – може би общото ще се изплъзне между пръстите ни.

Но един конкретен начин на изразяване ще е по-подходящ от една теоретична дискусия. Нека цялото Средиземноморие от дългия 16 в. бъде пред очите ни такова, каквото се опитахме да го пресъздадем. Забравяйки нашите резерви и опасения, нека се опитаме да вземем няколко измерения според нормите на вековната тенденция, после на дълготрайните конюнктури. Ще оставим настрана краткотрайните и сезонните колебания.

Вековната тенденция

Към 1470 г. започва може би вековен подем на икономическия живот, който навярно спира или поне се забавя с рекордните поскъпвания от 1590-1600 г., като движението продължава независимо от всичко докъм 1650 г. Тези дати: 1470 г. (или 1450 г.), 1590 г., 1595 г. или 1600 г., 1650 г. са валидни само като приблизителни ориентири. Този дълъг подем се проверява основно чрез вариациите в цените на зърното. Няма съмнение, че това са ясни и категорични данни. Ако тръгнем от кривата на заплатите, ако можехме да тръгнем от кривата на производството, би се откроила друга хронология, но веднага би трябвало да се върнем и да я съпоставим с авторитетната крива на житото...

Във всеки случай през този дълъг 16 в., един бавен и дълбочинен напредък благоприятства развитието на материалния живот и на всичко, което той може да подхранва; той е своего рода тайното здраве на икономиката. „През 16 в., ми каза един ден Ърл Дж. Хамилтън, всички рани се излекуват." Всеки път се явяват компенсации; така в индустриалната област внезапните стартове се сменят един-друг, един капитализъм се забавя, друг го замества.

Този скрит разцвет не изчезва внезапно в края на 16 в.; всъщност отливът се налага бавно. Не преди кратката структурна криза (стигнала много надълбоко) от 1619-1623 г.; това е мнението на Руджеро Романо[2] и почти това на Карло М. Чипола[3]... Може би и не преди 1650 г., както внушават Еманюел Льо Роа Ладюри[4], Рене

---

[1] *Gaston Imbert*, Des mouvements de longue durée Kondratieff, 1959 et p. 24 et sq.

[2] *Ruggiero Romano*, art. cit., in: Rivista storica italiana, 1962.

[3] Преди всичко, статията, написана в сътрудничество с *Giuseppe Aleati*, „Il trend economico nello stato di Milano durante i secoli XVI e XVII: il caso di Pavia", in: B.S.P.S.P., 1950.

[4] Les paysans du Languedoc..., под печат.

Баерел[1], Алдо де Мадалена[2] и Фелипе Руис Мартин[3] и както се убеждавам все повече с течение на наблюденията, които успях да направя. В действителност по пътя на регресията има спирания, видими съвземания, дори в земеделската област, която се смяташе особено засегната. Фелипе Руис Мартин ми пише[4]: „Упадъкът на испанското земеделие след кризата от 1582 г. не е толкова главоломен както обикновено се твърди; по време на неговия отлив съществува циклично съвземане (тоест краткотрайно) от 1610 до 1615 г. и друго през 1630 г.; катастрофата не настъпва преди 1650 г."

Не бихме могли да приключим дебата, който, бидейки сам по себе си сложен, поставя проблема за възможните конюнктурни разминавания между отделните части на Европа. Въпреки че и по този последен пункт смятам за прекалено опростено да се противопоставя конюнктурата на Северна Европа на средиземноморската, след като последната е увлечена по-бързо от първата във вековния отлив на 17 в.... Но дебатът остава открит. За нас, историците на Средиземноморието, става въпрос всъщност да се освободим от натрапчивата и погрешна представа за един преждевременен упадък. При първото издание на тази книга бях поставил края му след 1600 г., дори след 1610-1620 г.[5] Бих го преместил с готовност с тридесетина години напред.

От казаното дотук е любопитно, че общите сметки на икономистите, направени отдавна, дават предварително като край на този дълъг подем средните години на 17 в. и по този начин добавят към него първите петдесет години от века, под явния знак на известно забавяне.

Обратно, те не показват никакво съгласие при фиксирането на началната точка. Можем да избираме между изчисленията на Мари Керюел[6], към които се присъединявам (1470 г., по-точно 1450 г.) и тези на Джени Гриджоти Кречман[7] (1510 г.). И двете изчисления могат да се защитят. Най-ранният термин, 1470 г., изхожда от кривите на номиналните цени; най-късният – от цените на среброто. Предпочитам като Рене Баерел изчислението според номиналните цени, но не желая да се намесвам в спора.

В този дебат навярно ще можем да пледираме с помощта на друг вид данни, които историците постепенно ще изяснят. Във Венеция, където проучих нещата отблизо, бях от своя страна впечатлен от значимостта на строежите и разхубавяването на града след 1450 г. чрез смяна на дървените мостове с каменни[8],

---

[1] Une croissance: la Basse Provence rurale (fin de XVIe siècle-1789), 1961. Рене Баерел мисли за прекъсването през 1690 г.; Не се ли очертава ясно тя около 1660 г.? Вж. *Emmanuel Le Roy Ladurie*, „Voies nouvelles pour l'histoire rurale (XVIe-XVIIIe siècles)", in: Études rurales, 1964, p. 92-93.

[2] Art. cit., in: Rivista int. di scienze econ., 1955.

Писмо, което ми е изпратил, 11 авг. 1964 г.

[4] Вж. предходната бележка.

La Mediterranée..., 1re edit., p. 613, 1095, 1096-97. „Не знам дали от 1550 г. до 1580 г. не се очертава една фаза Б, после от 1580 г. до 1610 г., фаза А, тази на последния блясък на Средиземноморието."

Les mouvements de longue durée des prix, 1935. Дисертация, защитена пред Факултета по право в Рен. Вж. резюмето на *Gaston Imbert*, op. cit., p. 20.

[7] Il problema del trend secolare nelle fluttuazioni dei prezzi, 1935: дългосрочното покачване вероятно е започнало през 1510 г. и се е обърнало през 1635 г. (Франция) или 1650 г. (Англия).

[8] Така A. d. S., Venise, Notatoio di Collegio 12, f° 32 v°, 18 nov. 1475; 13, f° 17, 14 nov. 1482; 14, f° 9, 10 fev. 1490.

чрез изкопаването на голям кладенец близо до църквата „Санта Мария де Бролио" през август 1445 г.[1], чрез построяването през май 1459 г.[2] на нова покрита галерия in loco Rivoalti, където за тази цел се премахват работилниците на тъкачите, за да се продължат работите по Двореца на дожите. „Всеки ден този град се разхубавява, отбелязва един текст от 1494 г.[3] Нека хората поне да уважават това разкрасяване!" Така през 1504 г.[4] ще трябва да се разчисти площад „Сан Марко" (който притежава прекрасния си часовник от 1495 г.[5]) от къщичките, които каменоделците издигат там, засаждайки дървета и лозя „et quod pejus est: è facta una latrina che ogniuno licensiosamente vali a far spurtitie... (и което е още по-лошо: направена е обществена тоалетна, където всеки отива да си върши нечистотиите – бел. пр.)." Тези аргументи, разбира се, не уреждат въпроса нито във Венеция (строежите се извършват *с* или *срещу* благоприятна конюнктура?), нито в мащаба на Средиземноморието. Но те ме насърчават да свържа всички тези силни години от 1450 до 1650 г., в това което често наричах „дългият 16 век" и да го видя както ни внушават Жан Фурастие[6] и неговите ученици, независим в първоначалния му подем на металния му устрем, дължащ се на Америка. Това изтъкване на града Венеция, взет като „индикатор", е несъмнено валидно, то разкрива може би по-истинна конюнктура от тази, която посочват кривите на цените. Така мисли Жил Кастер когато пише, че „енергията на Тулуза се връща през 1460-1470 г.", или когато твърди, че същата тази Тулуза е преживяла цял век (за нас първият 16 век) забогатяване (1460-1560 г.)[7] Но би трябвало опитът да се потвърди чрез практиката.

Единството, известно единство на тези две столетия, между 1450 г. и 1650 г., явно изисква значителни обяснения. Причина или следствие, голямо демографско покачване изпълва тези два века, по-бързо или по-бавно в зависимост от регионите и годините, но никога не отсъства, при положение че наблюдението е възможно. Същевременно увеличаващата се тенденция, както вече казахме, не означава покачване на жизненото равнище. Поне до 18 в. икономическият прогрес се извършва в един или друг момент за сметка на нарасналите човешки маси, чрез „социални убийства"[8].

Безспорно това постоянно развитие на вековния подем като че ли фаворизира установяването на териториалните държави, после на империите[9]. Обратът ще им създаде очевидни трудности. На него се дължи също, въпреки временните прекъсвания, едно относително отворено общество. Аристокрацията се възстановява, както видяхме, чрез „буржоазна" инвазия, която е тласната напред от поредица добри сделки... Добрите сделки предполагат възход на икономическия живот, най-малкото на множество добри сделки. След това с вековния поврат

[1] Ibid., 9, f° 26 v°, 12 авг. 1445 г.
[2] A. d. S., Venise, Senato Terra, 4, f° 107 v°, 25 mai 1459.
[3] Ibid., 12, f° 42 v°, 18 fevr. 1494.
[4] Ibid., 15, f° 2, 4 mars 1504.
[5] Ibid., 12, f° 115, 3 nov. 1495, часовникът е quasi fornito, остава само fabricar il loco.
[6] Вж. по-горе, кн. I, стр. 393, бел.1.
[7] *Gilles Caster*, Le commerce du pastel et de l'épicerie à Toulouse (1450-1561), 1962, p. 381 et 383.
[8] Изразът е на Ернест Лабрус.
[9] Вж. по-горе, кн. II, стр. 7 и сл., главата относно „Империите".

вероятно е имало блокиране на обществата, но в случая не разполагаме с изследвания, за да фиксираме една приемлива хронология.

Дълготрайните колебания

Историците на икономиката[1] са почти единодушни, що се отнася до следните *дълготрайни* колебания, между серия ниски точки: 1460 г., 1509 г., 1539 г., 1575 г., 1621 г. – и върхни точки: 1483 г., 1529 г., 1595 г., 1650 г. Тези дати са приблизително равни на една или две години. Трябва да има четири последователни „вълни", всяка с прилив и отлив, първата покрива 49 години, втората 30, третата – 36, последната – 46 години. Тази закономерност е ясно различима само дотолкова, доколкото нашата схема отбелязва само прилива и отлива на третата вълна; 1539-1575 г. не притежават обичайната яснота. Средата на истинския 16 в. (1500-1600 г) е белязан от изкривяване, пауза, чиито последствия се отразяват с известна краткотрайност в Испания от 1550 г. До 1559-1562 г. по времето на Севиля,[2] но за по дълго във Франция, Англия, Холандия и навярно и другаде. Така, с разлика в скоростта, съществуват един първи 16 в. (този на златото в изобилие) и един втори (този на среброто в изобилие[3]), като двата трудно се свързват.

Дали поради тази причина (сред много други) през 16 в. е имало lato sensu, последователни капитализми (подобни и различни), заплати под знака ту на глада, ту на изобилието? Пиер Шоню вижда в Антверпен две капиталистически експанзии. „Това е големият глад от 1470-1490 г. – спадът на жизненото равнище на работническия живот – пише той, – което позволява на търговската класа да постави основите на мощта на Антверпен. Апогеят на Антверпен, съответства на втория голям глад на пролетариата, от 1520 г. до 1550 г... Съсипването на Антверпен между 1566 г. и 1585 г. се дължи, освен на вълненията, и на онова, което бих нарекъл в случая вторите ексцесии на антверпенския пролетариат[4]." Тези забележки, в духа на класическите тези на Ърл Дж. Хамилтън, може би имат свое съответствие в Средиземноморието: там аз виждам да се редуват в общи линии три капиталистически етапа, без да мога да ги свържа с диференциални вариации на печалбата: един предимно търговски капитализъм преди 1530 г., един индустриален капитализъм (с търговска насоченост) към средата на века и един капитализъм от финансов тип в края на века[5]. В края на века във Венеция има „извращение" на наемния труд.[6]

Тази непълна схема обхваща известен брой данни и разбира се, налага дискусия. Проблем създава най-вече широтата на междинната стагнация, най-много 1529-1575 г., може би 1539-1575 г. Във всеки случай тази стагнация съвпада със спирането на пътуванията на северните кораби в Средиземно море. Този пункт ми се струва безусловно приет[7].

---

[1] *Gaston Imbert*, op. cit., p. 181 et sq.

[2] *Pierre Chaunu*, op. cit., Conjoncture, I, p. 255 et sq. Рецесия, която е чисто американска, пак там, стр. 429 и сл.

[3] *Frank Spooner*, op. cit., p. 8 et sq.

[4] *Pierre Chaunu*, „Sur le front de l'histoire des prix au XVIe siècle: за ценоразписа на храните.

[5] Вж. по-горе, кн. I, стр. 311 и сл.; стр. 333 и сл.

[6] *Domenico Sella*, art. cit., in: Annales E.S.C., 1957, p. 29-45.

[7] Вж. по-горе кн. I, стр. 596-599.

Испански банкрути и конюнктури

В нашата схема испанските банкрути, за които се говори надълго[1], са така добре разположени, че обясненията идват от само себе си. За първия (1557 и 1560 г.) то е около третия връх; за третия, 1596 г., около четвъртия: за пореден път прекъсването на интерцикличния подем прокарва пътя към банкрута. В общи линии това са нормални, наложени отвън, ако искате логични банкрути. За тези от 1575, 1607 г. и 1627 г. по тази логика са анормални, претърпени не само заради икономическите промени, които съвсем не липсват, но и желани отвътре, подготвени, най-малкото приети нарочно... Ние го показахме по повод решаващата криза от 1575 г., постановена от Филип II и съветниците му, които смятат, че е възможно когато времената се подобрят, да елиминират генуезците, което ще постигне едва петдесет години по-късно банкрутът от 1627 г. Този от 1607 г. е следствие от засилено ограбване на испанските финанси, в основата на това, което ще бъде Златният век на Филип II, после на Филип IV[2].

Така сред банкрутите трябва да се различат онези, които донякъде са желани от тези, които са претърпени. Следователно – съветът е ценен – не трябва да се смятат за идентични въпреки еднообразните признаци, чрез които те се проявяват.

Вътрешни и външни войни

Войните се поддават още по-добре на класификация. Ние различихме[3] войните според това дали са вътрешни (за християнството, както и за исляма), или външни и в такъв случай, разположени на границата между двата враждуващи свята. Можем да кажем, че *джихад* и *кръстоносен поход* са упорито улеснявани от лошото икономическо време. Братоубийствените войни, между християни или между мюсюлмани, обратно, се носят на гребена на приливната „вълна", като всеки спад редовно ги блокира. Така в християнския свят големите дипломатически споразумения: 1529 г. (мирът на Дамите), 1559 г. (договорът от Като-Камбрези), 1598 г. (мирът от Вервен) – се намират или на самите върхове на нашата графика, или много близо до тях; обратно, големите турско-християнски битки: Ла Превеза 1538 г., Лепанто 1571 г., са на логичното си място в период на отлив. Не твърдя, че взаимовръзката е идеална (нито най-вече неизбежна). Завземането на Белград от турците е през 1521 г., битката при Мохач, през лятото на 1526 г., всъщност и едната и другата са ненавременни. Друга ненавременност, Шарл VIII преминава Алпите през септември 1494 г., докато според нашата преценка войните в Италия би трябвало да започнат, да го кажем с усмивка, едва през 1509 г., годината на Анядел. Но ако календарът не важи точно за Франция на Шарл VIII или на Луи XII, той до голяма степен важи за Испания на Католическите крале: периодът 1483-1509 г. е свидетел

[1] Вж. по-горе кн. I, стр. 490-500; кн. II, гл. „Финансовите трудности"
[2] Вж. по-горе кн. I, стр. 499-500.
[3] Вж. по-горе, кн. II, гл. „Война и цивилизации".

едновременно на Реконкистата на Гранада, после на атаките срещу Северна Африка, които зачестяват от 1509 г. до 1511 г., за да прекъснат с възобновяването на така наречените Италиански войни[1].

Без да искаме да пледираме прекалено и да премахнем неудобните свидетелства, да отбележим, че войните в Италия пламват трудно през 1494 г. и това е факт. Така също годините 1521 и 1526 отварят Унгария за Турция, това е така, но историците твърдят, че Унгария е завладяна едва по-късно и че бавният завоевателски процес завършва чак към 1541 г...

За сметка на това, забележете, че в края на 16 в., след 1595 г., тоест точно в определен момент, изникват антитурските планове; очертава се кръстоносен поход, който всъщност няма да се състои. Същевременно една грабителска реципрочна война покрива цялото Средиземноморие, засилва се по ненормален начин и не само поради технически, икономически или заради самата авантюра причини; пристрастието също има свое място; в Испания изкореняването на 300 000 мориски се разполага между 1609 и 1614 г., то е продукт на една изключително жестока война; накрая, около 1621 г., критична година, запалената през 1618 г. война в Бохемия ще продължи и ще изпепели сърцето на Централна Европа. Това е драмата на Тридесетгодишната война, разположена в точно определено време.

Тези съвпадения имат своя цена. При благоприятно време превес има домашната свада; при лошо – раздорът с неверниците. Същото правило важи и за ислямския свят. Веднага след Лепанто, при подновяването на войната срещу Германия през 1593 г., заетата с Азия Турция се хвърля в безумна война с Персия... Въз основа на тези наблюдения би могло да се открие цяла психология, цялостна психоанализа на големите войни.

В рамките на християнството да допълним, че антисемитските движения се подчиняват на конюнктурата на войната срещу външния свят. Където и да се намира в християнския свят, евреинът е преследван точно в периода на отлив.

Конюнктура и обща история

Не смея да гарантирам правилността на предходните обяснения, нито на опитите за вникване в известната маса на общата история, конюнктурните диаграми, по-наситени или по-рехави, в зависимост от избраните нива[2]. Обяснението на конюнктурата, дори повторението на различни нива не може да бъде нито пълно, нито безапелационно. То все пак е *едно* от необходимите обяснения и полезно задължение.

Ние трябва да класираме от една страна икономическите конюнктури, а от друга – неикономическите. Последните трябва да се премерят, да се разположат

---

[1] *Fernand Braudel*, art. cit., in: Revue Africaine, 1928.

[2] Имам предвид хубавите, богати и спорни статии на *Pierre Chaunu*, „Séville et la „Belgique", 1555-1648", in: Revue du Nord, 1960; „Le renversement de la tendance majeure des prix et des activités aux XVII siècle. Problèmes de fait et de méthode", in: Studi in onore di Amintore Fanfani, 1962; „Minorités et conjoncture. L'expulsion des Morisques en 1609", in: Revue Historique, 1961; и цитираната по-горе статия на стр. 233, бел. 2. Ловът на политически събития е малко като ловенето на пеперуди.

в зависимост от самото им времетраене; заслужаващи да бъдат свързани с вековната тенденция: дълбочинните демографски движения, ръстът на държавите и империите (географската им конюнктура в цялост), обществото с или без социална мобилност, мощта на индустриалния напредък; достойни да заемат ранга на дългосрочните конюнктури: индустриализациите, те също, финансите на държавите, войните... Конюнктурната основа ни помага да изградим по-добре къщата на историята. Но за това ще са необходими още много изследвания и доста предпазливост. Класифицираниятa ще бъдат трудни и несигурни. Така дълготрайните движения на цивилизациите, техният цъфтеж в традиционния смисъл на думата ни изненадват и объркват. Ренесансът между 1480 и 1509 г. се намира в период на видима *циклична* регресия; времето на Лоренцо Великолепни, от икономическа гледна точка, е лошо време[1]. Златният век в Испания и всички значими сияния на 17 в., навсякъде в Европа и дори в Истанбул се разполагат след първия голям вековен обрат. Предложих обяснение – но каква стойност има то? Всяко икономическо забавяне би оставило неизползвани маса пари в ръцете на богатите. Едно относително разхищение на тези невъзможни за инвестиране капитали вероятно създава златните години и векове...

Този отговор поставя, но не решава проблема. Както и при обичайните ни представи за закъснелия цъфтеж на Ренесанса и Барока и за болните общества, които са ги повлекли със себе си и чийто паталогичен продукт вероятно са те. При Ренесанса се доизграждат градовете държави, при Барока, обширните империи вече нямат шанс. Луксът на цивилизациите вероятно е наложил тези несполуки... Всички тези проблеми излизат от тесните рамки на конюнктурата, дълготрайна или краткотрайна. Но тя ни позволява за пореден път да ги засегнем по един утилитарен начин.

Краткотрайните кризи

Елиминирах краткотрайните, в рамките на едно десетилетие, кризи, чиято история се разкрива пред очите ни с всеки изминал ден. Те явно са заразителни и наложителни. Р. Романо го е посочил в статията си, често цитирана от нас, относно международната криза от 1619-1623 г. Разпространява ли се тя, както предполагам в турското пространство и в Новия свят? До момента нищо не го установява със сигурност. Би било възможно също, вследствие от последните изследвания на Фелипе Руис Мартин, да се възобнови изследването в цялост на краткотрайната криза от 1580 -1584 г. Тя не се дължи само, както смятах при първото проучване, на това неуравновесено движение, което повлича Испания и нейните кредити към Португалия, но и на зърнената криза, която по онова време завладява целия Иберийски полуостров и го принуждава да извърши огромни плащания с пари в брой в полза на северните страни, „тези допълнителни врагове", свързани за пореден път с Полуострова. Този силен трус се отбелязва в движението на цените в Испания, Венеция, Флоренция, в самата Франция и в тра-

[1] *Roberto Lopez et Harry A. Miskimin*, „The economic depression of the Renaissance", in: The Economic History Review, XIV, n° 3, avril 1962, p. 115-126.

фиците. Във Венеция банката „Тиеполо Пизани" е обявена в несъстоятелност. Изследването на тези краткотрайни кризи, на тези мощни вълнения, на тяхното разпространение и най-вече на изменчивата им природа би очертало еволюцията на средиземноморската икономика. Това събитийно изследване, проведено в дълбочина, би имало голяма стойност. Но предстои да се направи. Трудността е в това вътре да се включи и турското пространство, където според известните проучвания, конюнктурата, поне през 16 в. изглежда същата като на Запад[1].

[1] Вж. по-горе, кн. I, стр. 502. Поясненията на *Йомер Лютфи Баркан* и на *Траян Стоянович*, „Factors in the decline of ottoman society in the Balkans", in: Slavic Review, 1962.

ЧАСТ ТРЕТА

СЪБИТИЯТА, ПОЛИТИКАТА И ХОРАТА

Много се колебах да публикувам тази трета част под знака на събитията; тя е свързана с една напълно традиционна история. Леополд фон Ранке би разпознал в нея своите съвети, начина си на писане и на мислене. Въпреки това, истина е, че една глобална история не може да се сведе единствено до изучаването на стабилните структури или на бавните еволюции. Тези перманентни рамки, тези консервативни общества, тези икономики – пленници на безсилието, тези цивилизации, способни да устоят на вековете, всички тези законни начини да се обхване историята в дълбочина, според мен, дават съществените от миналото на хората, поне онова, което ни се струва, че е съществено за нас днес, през 1966 г. Но това съществено не е целокупност.

Този начин на възстановяване би разочаровал съвременниците. Зрители и действащи лица на 16 в., в Средиземноморието и на други места, са имали чувството, че са участвали в бурна драма, която смятат преди всичко за своя. Възможно е, дори е вероятно това да е илюзия. Но тази илюзия, това отношение към общия спектакъл в крайна сметка придава смисъл на живота им.

Събитията са прашинки: те прекосяват историята като краткотрайни светлини – едва родени, те отново се връщат към нощта и често към забравата. Вярно е, че всяко едно от тях, колкото и нетрайно да е, носи свидетелства, осветлява едно ъгълче от пейзажа; понякога дълбоки слоеве от историята. И не само от политическата история – защото всеки сектор – политически, икономически и социален, културен, дори географски – е населен с тези събитийни знаци, с тези временни светлини. Предходните ни глави използваха в доста от страниците си тези парливи свидетелства, без които често не би било възможно да се разберат отчетливо. Аз наистина не съм неприятел на събитието.

Но проблемът на прага на тази трета част е доста по-различен. Става дума не да се експлоатират познанията на събитийната история за изследвания, които биха излезли от рамките ѝ, а да се запитаме, в самия смисъл на традиционната най-разумна история, дали тези свързани познания, дали тези взаимно свързани послания рисуват, или не действителна история – една *сигурна* история на хората. Несъмнено. Но при условие че съзнаваме, че именно тази история представлява избор между самите събития и то поне по две причини.

Първо, историята, схващана по този начин запомня само „важните" събития и гради само на тези сигурни точки или представени като такива. Тази значимост явно е предмет на дискусия. Важно е събитието, което обяснява, малкият значим факт в духа на Тен, но той често ще ни отведе извън нашите намерения, доста далеч от самото събитие. Важно е събитието, което има последствия, което отскача надалеч, разпространява се, Анри Пирен обичаше да казва това. По тази логика, за да употребим думите на един германски историк[1], завземането на Кон-

[1] *R. Busch-Zantner*, op. cit.

стантинопол през 1453 г. не е дори събитие, а Лепанто (1571 г.) – голямата християнска победа, няма никакво последствие и Волтер се забавлява от това. Тези две мнения и едното, и другото, бързам да кажа, са доста спорни... Значимо е също всяко събитие, което съвременниците смятат за такова, към което се отнасят като към сведение, като към съществен сегмент, дори точният му обем да е надут. За французите св. Вартоломей (24 август 1572 г.) разрязва на две историята на страната им и Мишле ще го повтори след тях по много вълнуващ начин. Впрочем това разрязване, ако е имало такова, ни се струва, че се ситуира няколко години по-късно, към 1575 г. или по-скоро към 1580 г. Накрая, важно е онова събитие, което е свързано с предходните или което има последствия, всяко събитие, включено в някаква последователност. Но тази „серийна" история е плод на избор, направен от самия историк или за него от важните документални извори.

В общи линии пред нас застават две доста сбити последователности, едната – изградена от познанието за последните двадесет-тридесет години – тази за икономическите събития и техните краткотрайни конюнктури; другата – отдавна описана, тази на политическите събития в широкия смисъл на думата: войни, дипломатически актове, решения и вътрешни вълнения. Именно тази втора последователност са гледали съвременниците, предпочитайки я пред всички останали серии от събития. В този 16 в., богат на хронисти, в който се появяват „журналистите" (като fogliottanti в Рим или Венеция, редактори на avvisi), политиката, от гледна точка на всички тези зрители, които се включват страстно в нейното развитие, има ръководната определяща роля.

Според нас съществуват две, а не една последователност. Така че дори в тези традиционни области би ни било трудно да следваме точно Леополд фон Ранке. Все пак е опасно да приемем тези две последователности за несъвместими с други и да попаднем в нелеп капан – да обясняваме една последователност чрез друга, когато се разкриват други поредици от факти: социални, културни или дори зависещи от колективната психология.

Все пак това, че икономиката и политиката се вместват по-добре в краткотрайното или в твърде краткотрайното време, отколкото останалите социални реалности, е вече начин да очертаем един глобален ред, който стои над тях, да търсим отвъд събитията, които те съдържат, структурите, категориите... Андре Пиганиол ми писа след първото издание на тази книга, че бих могъл да обърна избрания ред: да започна от събитието, после да се издигна над блестящите му и често лъжливи аспекти; след това да достигна до структурите, после до трайното. Пясъчният часовник може със сигурност да се обърне. И този образ ще ни спести дългите обяснения.

32. Барбароса според Каприоло. Ritratti di cento capitani illustri, Rome, 1596, f° 113 v°.

33. Карлос Пети според Араския сборник.

1

1550-1559 Г.: ПОДНОВЯВАНЕ И КРАЙ НА ЕДНА СВЕТОВНА ВОЙНА

От 1550 до 1559 г. текат неблагоприятни години. Войната, прекъсната от пет или шест години, отново се появява. Въпреки че не засяга цялото Средиземноморие, тя бурно и многократно прекосява пространството му. Но това е война, водена с нежелание и насила. За Европа, Германия, Италия и Нидерландия са полета с по-силно привличане. За Турция, голямата грижа по онова време е Персия. Следователно, с течение на годините, Вътрешното море няма самостоятелна история. Неговата съдба е свързана с тази на близките и далечните области. Тези връзки ни се струва, че са важни. Когато те са прекъснати през 1558-1559 г., с кризата на тези трудни години Средиземно море ще остане само да създава войните си, в които ще изразходва много плам.

1. В началото на войната

1545-1550 г.: мирът в Средиземно море

През 1550 г. морето вече от години живее под знака на мира. Една след друга войните стихват. На 18 септември 1544 г.[1], договорът от Креспи-ан-Ланоа е подписан между Карлос Пети и Франсоа I – претупан и неискрен договор, чиито династийни съображения бързо се сриват; все пак той установява траен мир. Една година по-късно, на 10 ноември 1545 г., след относително лесни преговори, Фердинанд сключва примирие с турците[2]. Султанът иска то да бъде унизяващо: то включва плащане на данък на Портата. Но повече от всяка друга мярка, то съдейства Средиземно море да се отърве от своите войни както на изток, така и на запад. От 1545 г. Франция може да изтегли от него двадесет и

[1] След рейда на имперците, който ги отвел чак до Мо, *Ernest Lavisse*, Hist. de France, V, 2, p. 116. На 18 септември, *Jean Dumont*, Corps universel diplomatique, Amsterdam, 1726-1731, IV, 2, p. 280-287, а не на 18 ноември, както неправилно пише *S. Romanin*, Storia documentata di Venezia, Venise, 1853-1861, VI, p. 212.

[2] A. E. Esp. 224, Филип до Хуан де Вега, Мадрид, 5 дек. 1545 г., относно примирието между императора и султана, чернова, f° 342. За подновяване на примирието през 1547 г., B. N., Paris Ital. 227.

пет галери, които под командването на Полен дьо ла Гард прекосяват Гибралтарския проток, за да участват на север в опит за дебаркиране на остров Уайт[1]. Тези войнствени прищявки на свой ред затихват: през юни 1546 г. в Ардр, Франция и Англия постигат съгласие[2].

Финансовите нужди налагат това връщане към спокойствието. И няколко значими случайности: силните бойци от първата половина на века умират един след друг. Лутер почива на 18 февруари 1546 г.; през юли същата година завършва приключенският живот на Барбароса, бившият „цар" на Алжир, станал от 1533 г. до смъртта си капудан паша на султана, господар на всичките му флоти[3]. В нощта на 27 срещу 28 февруари 1547 г.[4], идва редът на Хенри VIII Английски, на 31 март – този на Франсоа I[5]. Идването на нови хора и персонал означава нова политика и идеи; от това последва спиране, от което се възползва мирът.

В Средиземно море затишието последва серия от катастрофи, каквито Средиземноморието не познава от векове. Всъщност, доста отдавна, независимо от обичайните грабителства на корсарите и на континенталните войни, редът, поне някакъв ред, се установява в него. Поне от дванадесети век то се превръща в християнско езеро. В Северна Африка чрез търговците и войниците си, в Леванта – чрез островните си опорни пунктове, повсеместно чрез мощните си флоти, християнският свят успява, в най-голяма изгода на своите трафици и цивилизации, да запази закона си срещу един сдържан, отхвърлен към континенталните си области ислям. Но този ред се срива. След разкъсването на преградите (в Леванта, падането на Родос през 1522 г., в Мала Африка, пълното подчинение на Алжир през 1529 г.), вратите на морето се затварят за турската флота. Дотогава тя въобще не рискува да влиза там, с изключение по времето на авантюри като разграбването на Отранто през 1480 г. Но от 1534 до 1540 г. и до 1545 г. драматична битка обръща положението: турците, съюзени с берберските корсари, командвани от най-известния измежду тях – Барбароса, успяват да вземат надмощие в почти цялото Средиземно море.

Това е значително събитие. Тътенът от имперските битки срещу Франция или срещу Германия го пращат на заден план в историята на Карлос Пети. Неоправдано, защото с началото на това грандиозно морско настъпление, със сближаването на Франсоа I със Сюлейман (1535 г.), после с принудителния съюз на Венеция и Карлос Пети през годините на първата лига (1538-1540 г.) се разиграва съдбата на цялото море. Битката е почти загубена за християнството. Заради неговото разделение; заради принц Дориа, убеден враг на републиката на Сан Марко, способен на всякакви хитрувания, каквито му приписват; заради самия Карлос Пети, който не може и не желае да прилага лоялно алианса с Венеция.

---

[1] *Ernest Lavisse*, op. cit., V, 2, p. 117; *Georg Mentz*, Deutsche Geschichte, 1493-1618, Tubingen, 1913, p. 227.

[2] Ibid., p. 117 (8 юни), *Henri Hauser et Augustin Renaudet*, Les débuts de l'âge moderne, 2e éd., 1946, p. 468.

[3] За назначаването му начело на османските флоти, 1533 г. и датата на неговата смърт, вж. *Charles-André Julien*, H. de l'Afrique du Nord, Paris, 1931, p. 521. За живота му, яркият, понякога много истински роман на *Paul Achard*, La vie extraordinaire des frères Barberousse, corsaires et rois d'Alger, Paris 1939.

[4] *O. de Selve*, op. cit., p. 95; *S. Romanin*, op. cit., p. 23.

[5] *Ernest Lavisse*, op. cit., V, 2, p. 122; *S. Romanin*, VI, p. 222; *O. de Selve*, op. cit., pp. 124 et 126.

Дипломацията на Хабсбургите, уверена за пореден път в ефикасността на умерения подход, се опитва да подкупи Барбароса; последният се впуска в безкрайни пазарлъци. Би ли станал предател или не срещу порядъчно възнаграждение? И ако го направи, то на каква цена? Целият африкански бряг, който той иска или само Бежая, Триполи и Анаба, които му предлагат[1]? В крайна сметка тези задкулисни игри не възпрепятстват нищо: на 27 септември 1538 г.[2] флотата на Дориа напуска без бой срещу галерите и фюстите на Барбароса бойното поле на Ла Превеза.

Твърди се, че християнското поражение от 1538 г. с нищо не може да се сравни с турския погром от 1571 г.; то е отстъпление, загуба на престиж. Дори последствията от него траят повече от тридесет години. През 1540 г. Венеция напуска лигата и приема да заплати скъпо сепаративния мир, който ѝ готви френската дипломация. Впрочем, без флотата на Венеция е невъзможно за западната коалиция да противоустои на турската армада, подсилена наскоро от френските галери, готови да плячкосват по протежение на каталонските брегове или във водите на Балеарите. По този начин сериозно е заплашено колективното опазване на средиземноморския християнски свят: турското настъпление вече няма да обстрелва, а ще премине през Малта и Сицилианската порта. Християнството е принудено да води не особено ефикасна и при това скъпа отбрана. То може вече да си позволи само корсарски рейдове или няколко бързи операции в тила на вражеската флота при наближаването на лошия сезон. Последно голямо усилие в тази насока е експедицията на Карлос Пети срещу Алжир, пропаднала през 1541 г. пред града и „свещените" му защитници. Положението се разкрива в истинската си светлина когато турската флота, след завземането на Ница, зимува в Тулон от 1543 до 1544 г.[3] Причина за недоволство срещу Най-християнския. И за отчаяние.

Така, след много векове, мюсюлманите завземат отново всички морски полета. Дори Херкулесовите стълбове и по-далеч, околностите на Севиля и богатите товари от Америка, движението в Средиземно море е невъзможно без страха от техните заплахи; или само ако е спечелена тяхната благосклонност както правят марсилците, техни съюзници; рагузците, техни поданици, венецианците – търговци, принудени да поддържат неутралиет. И именно при мюсюлманите отиват морските авантюристи, тълпата ренегати, готови да се наемат при по-силния. Те разполагат с най-бързите съдове, най-многобройните и най-умелите гребци; накрая, най-мощния от новите средиземноморски градове: Алжир, център на берберската авантюра.

Означава ли това, че тази победа е желана, осъзната и правилно преценена в Константинопол[4]? Турската политика през 1545 г. би ни накарала да мислим точно обратното. Примирието с императора се обяснява най-вече с мира от Крепи:

---

[1] *C. Capasso*, „Barbarossa e Carlo V", in: Rivista storica ital., 1932, pp. 169-209.

[2] Ibid., p. 172 et note 1; *C. Manfroni*, Storia della marina italiana, Rome, 1896, p. 325 et sq.; *Hermann Cardauns*, Von Nizza bis Crépy, 1923, p. 24 et 29; *C. Capasso*, Paolo III, Messine, 1924, p. 452; *Alberto Guglielmotti*, La guerra dei pirati e la marina pontificia dal 1500 al 1560, Florence, 1876, t. II, p. 5 et sq.

[3] *E. Lavisse*, op. cit., V, 2, p. 112.

[4] *N. Iorga*, G. des osm. Reiches, Gotha, 1908-1913, III, p. 76 et sq. За цялостната турска политика на запад, за азиатските усложнения, пак там, стр. 116 и сл.

без френската диверсия е невъзможно да се победят императорските войски. Следователно трябва временно да се откажат от онази малка част от Унгария, която Сюлейман все още не е завладял. В морето също, но по-учудващото е, че Турция не използва своите предимства. До 1560 г. няма да се осъществи никаква по-значима среща. Дали защото Барбароса е починал вече? Или защото турската мощ е заставена да води срещу персите трудна битка на хиляди левги от Константинопол в хълмисти, безлюдни земи, където войната се преустановява всяка зима, където армията се нуждае от огромни кервани за снабдяването си? Войната в Персия през 1545 г., усложнена от династическата борба на Сюлейман срещу разбунтувания му син Мустафа[1], плюс истинската война в Червено море и Индийския океан срещу португалците (втората обсада срещу Диу е през 1546 г.[2]), всичко това кара мощната турска машина да обърне гръб на Средиземно море.

Нещастие за едните, късмет за другите: средиземноморските градове започват отново да дишат. Когато са благоразумни, какъвто е случаят със Сицилия[3], те използват затишието, за да се укрепят. Корабите им кръстосват морето и дори някои от северните кораби, които са почти изчезнали от Средиземно море около 1535 г., се осмеляват да плават там[4]. Те се смесват с връщащите се от Англия флорентински или венециански нави, които при удобен случай не се колебаят да доплават чак до пристанищата на мароканския бряг. Възстановяването на безбройните връзки в морето, прокарани от единия до другия бряг на морето, от едната до другата религия, не е ли това мирът?

Аферата на град Африка

Да, но мирът в Средиземно море неизбежно означава подновяването на корсарските набези. Естествено не може да става дума той да се измерва с помощта на цифри. Но в една нормална картотека съпоставката на сведенията ясно показва безнаказаността, с която малката война може да увеличи непрестанните шетания в централните области на Средиземно море. В книгата на един съвременник, Педро де Саласар, излязла през 1570 г.[5], можем да проследим лятната одисея на някои от тези плячкаджии: две фюсти и една бригантина от Турция, принадлежащи към обединената около Драгут флота, тоест с бази в туниския Сахел и на юг в Джерба. През юни 1550 г. – това е идеалният период за корсарите – тези три кораба са базирани близо до Иския, на входа на неаполитанския залив, за да наблюдават тила на испанската флота на дон Гарсия де Толедо, която се премества към Сицилия. Първо бива пленен без опасност един снабдителен кораб (галерите винаги са следвани от интендантските служби в лицето на кръгли, трудни за защита кораби). Следва редът на една християнска фрегата. После, пак във водите около Неапол, между островите Вентотена и Понца, този на барка, натоварена с поклонници за Рим. Разделяйки се със спътниците си, бригантината се

[1] Ibid., p. 117.
[2] Вж. по-горе, кн. I, стр. 531, бел. 4.
[3] Вж. по-горе, кн. II, стр. 191.
[4] Вж. по-горе, кн. I, стр. 593-594.
[5] Hispania victrix, Medina del Campo, 1570.

завръща в Джерба. Продължавайки на север, двете фюсти се появяват в устието на Тибър, после се отправят към остров Елба. Но едната от тях, в лошо състояние, се връща в Анаба и оттам в Алжир, където ще продаде плячката си. Другата продължава пътуването си. На шириите на Пиомбино тя плава известно време заедно с четири галиоти на Драгут, но скоро ги оставя да отплават към Испания и се отправя към бреговете на Корсика, където впрочем плячката е оскъдна. Тогава решава да се върне, отива в Бизерта, плавайки покрай бреговете на Сардиния, после в Анаба. През месец август пристига в Алжир... Да умножим по десет или двадесет този разказ за пътуването, да си спомним и за християнските корсари, които също не остават по-назад[1] и ще добием представа за значението на корсарските набези в морския живот през петдесетте години на 16 в.

Разбира се, в заплахата на големите армади няма нищо подобно. Плячкосването се задоволява с малки средства, държейки се на почтително разстояние от градовете, от укрепленията, от военните флоти. То, така да се каже, не се осмелява да доближи някои брегове. Но някои други, например бреговете на Сицилия и Неапол, са цел за „привилегированите"; там се устройва истински лов на хора. За корсарите от Африка това означава и не по маловажния лов за жито, за кораби на caricatori от южния бряг на Сицилия, когато не се атакуват и самите caricatori.

От тези корсари, потребители на сицилианско жито, Драгут е най-опасният. Грък по произход, той е около петдесетгодишен и зад себе си има дълъг, изпълнен с авантюри живот; четири години от него той прекарва в генуезките галери, където все още е гребец в началото на 1544 г., когато самият Барбароса спазарява откупуването му[2]. През 1550 г. той се установява в Джерба[3]. Именно там се връща между пътуванията си, там зимува, заобиколен от реисите си, там набира екипажите си. Но толериран единствено от джербайците, той се възползва от вътрешните междуособици, за да заграби в определен момент през 1550 г. малкия град Африка в туниския Сахел. Тясно и безлюдно възвишение, без дървета и лозя, на север от Сфакс, приблизително на шириите на Керуан, Африка достига някога, по времето на фатимидите, своя звезден час. Доста западнал, по-скоро село отколкото град, все пак защитен от водите и лошите си стени, за Драгут той представлява полезен пристан по пътя за Сицилия. И дом, в очакване на по-добро.

Тази промяна на собственика разтревожва веднага отговорните власти от другата страна на Сицилианската порта. Информиран от специален пратеник от Генуа, вицекралят на Неапол веднага предава съобщението за заграбването на малкото пристанище, luogo forse di maggior importanzia che Algieri[4] (вероятно място от голямо значение за алжирците – бел. пр.), се казва в него. Да не протестираме прекалено бързо срещу преувеличението. Онова, което поставя под въпрос

---

[1] *Charles Monchicourt*, „Épisodes de la carrière tunisienne de Dragut, 1550-1551", in: Rev. tun., 1917, относно подвизите на Жан Море, отделен отпечатък, стр. 7 и сл.

[2] Ibid., p. 11. За живота на Драгут, вж. труда на историка *Ali Riza Seifi*, Dorghut Re'is, 2e éd., Constantinople, 1910 (издание с турско-латинска азбука, 1932 г.).

[3] Ibid., p. 11.

[4] Archivio storico ital., t. IX, p. 124 (24 mars 1550).

успехите на Драгут, не е само сигурността на брегове на Сицилия, необходима за снабдяването на Западното Средиземноморие. То е също и „Тунис", това западнало кралство на Хафсидите, стопанисвано лошо от господарите на Тунис, които Испания толерира, защото е способна (благодарение на укрепения пост Ла Гулет) да ги защити и в случай на нужда да ги вразуми. Така че този Тунис, тази Ифрикия, все още богата и желана от сицилианците, ето че може да се устрои по турски маниер, с по-голяма дисциплина и сила. Самият Карлос Пети потегля на поход през 1535 г., за да отнеме Тунис от Барбароса, който се настанява там през предходната година[1]. Ще оставят ли Драгут, когото Турция може директно да притисне някой ден, да заграби съседния дом? Спомнят си бързия напредък на Алжир. Африка може би сега започва.

На 12 април Карлос Пети (значи много бързо са го уведомили) се оплаква от Брюксел в писмо до султана от действията на Драгут. Дали реисът не прекратява примирието? Посланикът Малвеци, който отива в Константинопол за сметка на Фердинанд, също получава инструкции от императора[2].

Същевременно, още от април, Драгут се готви да открие сезона. Оставяйки Африка с гарнизон от 500 турци, той се озовава на 20-и в Порто Фарина. Съобщение от Сицилия посочва наличието там на тридесет и пет от неговите платноходи, добавяйки, че той ще предприеме пиратски набег, веднага след като despalmer и щом времето стане благоприятно[3]. Изведнъж в Неапол, където се очаква пристигането на галерите на принц Дориа, настъпва голямо безпокойство. Те ще пристигнат там с огромно закъснение на 7 май[4]. Десетина дни по-рано, на 29 април, в известие се съобщава, че Драгут е близо до Месина, дебнейки корабите с жито[5]. След което неговите кораби, събрани или разпръснати като тези, чието пътуване проследихме по-горе, продължават пътуванията си далеч от християнските брегове. И наблюдателите вече не могат да съобщават навреме за тях. На 7 май[6] в Неапол вече нищо не се знае за корсаря, освен че е поел на запад, може би дори към Испания.

Следователно да се окаже отпор е съвсем естествено. „Капитан паша" на Карлос Пети, старият принц Дориа, пристига в Неапол на 7 май със зле екипираните си галери (липсват им най-малко 1000 гребци), но все пак способни да извършат успешна наказателна операция. Две хиляди пехотинци се намират на борда[7]. Когато на 11 май[8] Дориа напуска Неапол, неговото намерение е да заграби Африка, възползвайки се от отсъствието на Драгут. Но започвайки атаката на малкото пристанище Монастир на север от Африка, той се натъква на повече трудности, отколкото предполага – ако защитата би била по-умела, цялата испанска пехота

---

[1] *F. Braudel*, „Les Espagnols et l'Afrique du Nord de 1492 à 1577", in: Revue Africaine, 1928, p. 352 et sq.

[2] *Carl Lanz*, Correspondenz des Kaisers Karl V, Leipzig 1846, III, p. 3-4 (12 avr. 1550).

[3] Archivio storico ital., IX, p. 124 (20 avr. 1550).

[4] Пак там, стр. 126-127.

[5] Пак там, стр. 125.

[6] Пак там, стр. 126-127.

[7] Пак там, стр. 127 (11 май 1550 г.).

[8] Пак там.

щяла да загине в това начинание[1] – и той се съобразява с това предупреждение. Преди да продължи към Африка, където знае, че го очакват с оръдия, с оръжия и аркебузи, той изпраща 24 галери в Неапол с мисия да качат на борда 1000 испански войника за подкрепление и големите оръдия, необходими за обсадата. Той иска също назначаването на генерал, командващ експедиционния корпус: един опитен воин, Хуан де ла Вега, вицекрал на Сицилия, който е назначен на 3 юли[2].

Тези мерки са достатъчни, за да позволят на Неапол да прекара целия месец юни в трескава подготовка и в състояние на силна възбуда. Францискански монаси се присъединяват към конвоя con grandi crucifissi e con grande animo di far paura a quei cani (с големи кръстове и с голяма смелост да изплашат онези псета - бел. пр.). И всеки тръгва „с огромна готовност да се бие или да умре"[3]. Накратко, висок морал, както бихме казали днес.

Обсадата започва на 28 юни[4]. Тя трае почти три месеца. Едва на 10 септември пред погледа на Дориа и неговите моряци – обикновени зрители – испанците, италианците и малтийските рицари ще завземат Африка[5]. Задачата не е лесна: налага се междувременно да поискат ново подкрепление от 500 конника и фактурата, изпратена от проведитора на херцога на Флоренция в Пиза, показва, че експедиционният корпус не икономисва нито гюллета, нито барут[6].

Впрочем това са незначителни успехи. Драгут е отстранен. Но сицилианците ще задържат само няколко години загубения преден пост, започвайки няколко интриги с номадската земя на юг, нещо лесно на практика, но напразно[7]. Малтийските рицари не пожелават да поемат защитата му и малкият град е срутен, а стените му – разрушени с взрив[8], след един доста странен бунт на гарнизона. На 4 юни 1554 г.[9] войските, които го държат, са оттеглени към Сицилия и оттам, тъй като всичко се връзва, вкарани във войната за Сиена[10].

В такъв несъществен план нещата са представени на императора, който през 1550 г. има други тревоги на главата си в Аугсбург. Дори и само тези, които му създава семейството му и политическото и религиозно положение в Германия. Все пак той пише на 31 октомври дълго писмо до султана[11], в което отново се оплаква от действията на Драгут, които са определено в противоречие с клаузите на примирието и в което писмо обяснява защо му се налага да се намеси. В крайна сметка – почти извинително писмо. Защото никога както през 1550 г. импе-

---

[1] Пак там, стр. 129-130 (10 юни 1550 г.).

Пак там, стр. 132 (5 юли 1550 г.).

Пак там, стр. 131 (16 юни 1550 г.).

[4] Противно на грешките на *E. Mercier*, Hist. De l'Afrique septentrionale, Paris, 1891, III, p. 72.

Archivio storico ital., t. IX, p. 132; *Charles Monchicourt*, art. cit., p. 12.

[6] A. S. Florence, Mediceo 2077, f° 45.

[7] Договор на губернатора на град Африка с шейх Сюлейман бен Саид; 19 март 1551 г., Sim. E° 1193.

[8] *E. Pelissier de Raynaud*, Mém. historiques et géographiques, Paris, 1844, p. 83.

[9] *Charles Monchicourt*, „Études Kairouanaises", 1re Partie: „Kairouan sous le Chabbîa", in: Revue Tunisienne, 1932, pp. 1-91 et 307-343; 1933, pp. 285-319.

[10] Изтегляне на войските в Испания, *Alphonse Rousseau*, Annales tunisiennes, Alger, 1864, p. 25, което е погрешно; *E. Pelissier de Raynaud*, op. cit., p. 83; *Charles Féraud*, Annales Tripolitaines, Paris, 1927, p. 56.

[11] *Carl Lanz*, op. cit., III, p. 9-11.

раторът не е привързан към политиката на мир с турците на всяка цена, без който няма да може да диктува волята си в Европа и в Германия. Да вкараш в ред един корсар, един човек извън закона, не означава според правилата на епохата непременно да си имаш работа със султана. Всеки ден примирието трябва да се приспособява и то се приспособява. Карлос Пети не вярва в значението на аферата в Африка. Лоши сметки, тъй като през следващата година там се състои мощната атака на турците... Но там действат и по-сериозни основания от тези за Африка. Африка е претекст и нищо друго.

Бъдещето на Мюлберг

За да ни стане ясно, трябва да се обърнем назад към годините на привиден мир – 1544, 1545, 1546, после към голямата битка при Мюлберг на 20 април 1547 г., която с един замах определя съдбата на Германия и на Европа (доколкото може да се определи една толкова бурна съдба) и като последствие – тази на Средиземноморието. За императора това е голяма победа, по-голяма даже от тази при Павия. Германия става негова, докато в миналото това, което липсва на Карлос Пети, е почти винаги редовната подкрепа на германския свят. Победа, но и чудо: всички трудности пред него са отстранени, като че за да се улесни изпълнението на дълго замислян план. На 18 септември 1544 г. войната с Франция е приключена. През декември 1545 г.[1] Съборът отново подновява своята работа в Тренто и Църквата отбелязва решителен напредък. През юни 1545 г.[2] най-после папската власт сключва съюз с императора – ценно потвърждение на действителния съюз, съществуващ от години срещу протестантите в Германия, но който не пречи на Рим да се отнася с недоверие към политиката на Карлос Пети по отношение на мощната лига на Шмалкаде, нито императорът да бъде често принуждаван да се съобразява с изключителната сила на Рим, който му засвидетелства ту враждебност, ту симпатия. Този път всичко се изяснява след преговорите на кардинал Фарнезе в Диетата на Вормс през март 1545 г.[3] Впрочем поддръжката на Рим означава войски и пари – повече от триста хиляди дуката, без да броим половината от църковните доходи от Испания – mezzi frutti, както се казва в Рим. Една финансова победа...[4]

Все пак императорът се решава късно да нанесе първите удари, може би заради претрупаната с документи канцелария и вследствие от обичайната мудност на войските. През септември 1545 г.[5], тогавашният имперски посланик в Рим Хуан де ла Вега, нервничи като вижда, че хубавото време си отива. Обстоятелствата са благоприятни за намеса, при неутралитета или полусъучастничеството на Франция и при – да не кажем неутралитета, но бездействието на турците. През сеп-

---

[1] *S. Romanin*, op. cit., VI, p. 214; 13 déc. 1545, *P. Richard*, H. des Conciles, Paris, 1930, t. IX, p. 222.

[2] *P. Richard*, op. cit., IX, 1, p. 214.

[3] Ibid., p. 209 et sq.

[4] Ibid., p. 214 et *Buschbell*, „Die Sendung des Pedro Marquina...", in: Span. Forsch. der Görresgesellschaft, Münster, 1928, I, 10, p. 311 et sq. Концесиите през 1547 г., *J. J. Döllinger*, Dokumente zur Geschichte Karls V..., Regensburg, 1862, p. 72 et sq.

[5] Цитиран от *Buschbell*, art. cit., p. 316.

тември Хуан де ла Вега поверява на своя секретар Педро де Маркина, когото праща при императора, дълъг доклад, предназначен за прочитане пред владетеля. Колко мечти и утопии има в него! В случай на победа трябвало Карлос Пети да преобразува империята в наследствена държава, у quittar aquella cirimonia de election de manera que viniesse hereditario el imperio como los otros estados (и да отмени онази изборна церемония, така че империята да стане наследствена като останалите държави – бел. пр.). После папата, императорът и кралят на Франция можели да се съюзят предвид завладяването на Англия и отвоюването на Унгария от турците. Франция, като компенсация за Милано, си възвръщала Булон. На Орлеанския херцог чрез ръката на дъщеря на Фердинанд се падала възвърнатата Унгария. Планове, мечти, опасения, които разкриват невероятни перспективи за тогавашните имперски и папски среди. В света на 16 в., разделен вътре в самия себе си, не е възможно да се каже до каква степен някои умове са спохождани от идеята за връщане към единството и от старите мечти за кръстоносни походи. Самият Карлос Пети би бил неразбираем извън това русло.

Но нашето намерение не е, изучавайки един свят, този на Средиземно море, да се потопим в друг, този на Германия, колкото и важен да е той в средата на века. Нашата цел е да покажем как войната, дълго подготвяна от германски и от външни обстоятелства, и на първо място от самото умиротворяване на Средиземноморието, избухва в Германия. Как тя осигурява победата на императора, но едновременно с това предизвиква сближаването на неговите противници, пак поради същата тази победа; техните обединени усилия ще наклонят за пореден път европейската везна в посока, противна на него. Това, което ни интересува, е, че войната, обкръжаваща Германия, постепенно се простира до съседна Европа и до Средиземно море. Това е винаги скритата, макар и видима, връзка между далечните събития от Мюлберг през април 1547 г. и подновяването на средиземноморската война три години по-късно.

Какво точно донася на императора тази победа от 24 април 1547 г. сред мъглите на Елба? Първо, безспорно повишаване на неговия престиж: толкова бърза и изненадваща за врага е тя. Не че войната е ръководена перфектно – тайната не е добре запазена, концентрацията на войските – проведена бавно, транспорта на големите оръдия, извършен без ескорт, може да бъде задържан[1]. Но протестантите, самите те разединени, уплашени в последния момент от измяната на Мориц Саксонски, оставят в ръцете на противника своите пълководци и хиляди хора. Отстъплението им се превръща в разгром[2]. С това Карлос Пети се освобождава от онова, което „е от петнадесет години негово ужасно мъчение" – лигата от Шмалкаде, организация на германските протестантски принцове, разбунтувала се срещу Рим и срещу волята на императора[3].

Карлос Пети има намерение да устрои в политически и религиозен план тази победена Германия и това е основният въпрос на временното споразумение от Аугсбург (1548 г.), заедно с не по-маловажния въпрос за наследяването на импе-

---

[1] *S. Romanin*, op. cit., VI, p. 221, според съобщението на Лоренцо Контарини през 1548 г.
[2] *Georg Mentz*, op. cit., p. 209.
[3] *G. de Leva*, Storia documentata di Carlo V..., Venise, 1863-1881, III, p. 320 et sq.

рията. Последният ни интересува дори повече от първия. Императорът наистина се опитва да осигури за сина си, Филип Испански, евентуалното управление на Германия, тоест да обедини германското с бургундското и испанското наследство. Което е в разрез с известното мнение на германците. От 1546 г. протестантската пропаганда гласи: Kein Walsch soll uns regieren, dazu auch kein Spaniol (Нито италианец може да ни управлява, нито испанец – бел. пр.). Германците, които не са протестанти, са на същото мнение. През септември 1550 г. електорът на Трир заявява открито, che non vuol che Spagnuoli commandino alla Germania (че не иска испанци да командват Германия – бел. пр.). През ноември същата година кардиналът на Аугсбург изразява лошото си отношение към испанските безобразия и потвърждава, че Германия ще допусне да я ръководи единствено германски принц[3]. „Има много принцове, които, вместо да избират Филип, заявяват, че биха предпочели да се споразумеят с турския султан", казват венецианците през февруари 1551 г.[4]

Лудост е да се пренебрегне това. Но нима на победителя не е позволено всичко в Германия след събитието в Мюлберг? Само няколко свободни града все още се съпротивляват, но за колко дълго? Не може да се очаква никаква подкрепа отвън: самият султан е подновил с нови пет години примирието с империята (19 юни 1547 г.[5]). Франция демонстрира слабо желание за действие, но Франсоа I умира преди Мюлберг, а новият крал е вече ангажиран на север, поне в намеренията си: френско-английската война – войната за Булон – се подновява през 1548 г.[6] В Рим за императора възникват огромни трудности, показващи недвусмислено папската позиция. Но те не са непреодолими и между другото Павел III умира на 10 ноември 1549 г. Следователно ръцете на Хабсбургите в Германия са развързани. Но единствено за разходи...

Хабсбургите дълго време обгръщат императора с преданост, без която империята на Карлос Пети е почти немислима. Но когато се появява наследството, както и при най-обикновените семейства, тази преданост изчезва. Въпросът за наследяването на императора вече е поставян и преди Мюлберг, през 1546 г., а може би и още по-рано. За него се споменава пак през 1547 г., когато Диетата се събира в Аугсбург, във все още пълния с войници град. Самият император поставя този въпрос непрестанно, заради необходимостта да размишлява върху собствената си смърт, това meditatio mortis, което поражда множеството му завещания.

Впрочем този 47-годишен човек не е ли вече старец? По онова време всеки войник, водил тежкия лагерен живот, на 50 години е вече износен. Дълголе-

---

[1] *Joseph Lortz*, Die Reformation in Deutschland, Freiburg im Breisgau, 1941, II, p. 264, note 1

[2] Доменико Морозино и Фко Бадоер до дожа, Аугсбург, 15 септ. 1550 г.; *G. Turba*, Venetianische Depeschen, 1, 2, p. 451 et sq.

[3] Пак там, стр. 478, Аугсбург, 30 ноем. 1550 г.

[4] Пак там, стр. 509, Аугсбург, 15 февр. 1551 г.

[5] B. N., Paris, Ital. 227, *S. Romanin*, op. cit., VI, p. 214.

[6] От месец март 1548 г., вж. *Germaine Ganier*, La politique du Connétable Anne de Montmorency, diplôme de l'École des Hautes Études, Le Havre (1957).

[7] *P. Richard*, op. cit., IX, 1, p. 439.

тието на една Ан дьо Монтморанси ще учуди съвременниците ѝ. Анри VIII и Франсоа I, тези събратя по възраст на Карлос Пети, умират в годината на Мюлберг: първият на 56 години, вторият на 53. Императорът също е измъчен ужасно от подаграта и е на смъртно легло, твърдят от време на време посланиците. И всеки се надява на близката смърт на стареца, „когото виждат по цели дни в лошо настроение, с парализирана ръка, с подгънат крак, отказващ аудиенция на всекиго и зает през цялото време със „сглобяване и разглобяване на часовници"[1].

Този човек все пак е обзет от силно желание – да предаде на сина си Филип цялото си наследство. Мечта и политическа, и сантиментална, понеже той обича то и свой организиран, разумен, почтителен син, когото му е приятно да възпитава отблизо и отдалеч. Господар на Германия и Европа, той смята веднага да го повика при себе си. Филип, който управлява Испания от 1542 г., тръгва от Валядолид на 2 октомври 1548 г., оставяйки на мястото си своя братовчед Максимилиан, сина на Фердинанд. Това е, за двадесет и една години, първата му обиколка из Европа, която един прилежен хроникьор[2] описва ако не ярко, то поне в цветя и блясък. С Филип пътува цветът на испанското благородничество, бащи и деца. Цялата флота на стария Дориа е на разположение, за да ги преведе от малкото каталонско пристанище Росас до Генуа; на галерите с разноцветни гребла и искрящи с позлатените си носове свири музика. На сушата се редят триумфални арки, празници, речи, празненства, чак до Брюксел, където наследникът на све а последва баща си на 1 април 1549 г. Тогава Карлос го обявява за наследник на Холандия. Необичайна процедура, тъй като тя все още е под номиналната власт на Свещената империя. Въпреки това „посвещават" младия принц за граф на Фландрия като херцог на Брабант. Представят го на градовете на юг и на север, които един подир друг, от пролетта до есента на 1549 г., поемат своя дял от официалната радост. После пътуването му из Германия ще възбуди по-силно от всякога раздорите за наследяването.

В Аугсбург, където се събира Диетата, Хабсбургите свикват истински семеен съвет. Сред усмивките и официалните почести започва разискването, рядко прекъсвано от паузи. То ще трае повече от шест месеца, като Карлос Пети се сблъсква с амбициите на брат си или по-скоро на братовото му семейство. „Фердинандовците", от които най-разпален е първородният син Максимилиан, по онова време крал на Бохемия, племенник и зет на императора. Всъщност самият Карлос е създал мощта на Фердинандовците. През 1516 г., по времето на наследяването на Испания, Фердинанд отстъпва пред по-големия си брат, въпреки възможните дрязги. Отплатата не закъснява: той получава интегритета на австрийския Ербланд чрез договора от 1522 г. Девет години по-късно, през януари 1531 г., той е издигнат за крал на римляните и в това си качество управлява Германия по време на дългите отсъствия на своя брат. „Снабденият със зестра" дом съумява да нарасне от само себе си, анексирайки през 1526 г. Бохемия, крепостта на Средна

---

[1] Тази подробност е често цитирана, *Fernand Hayward*, Histoire de la Maison de Savoie, 1941, II, p. 12.
[2] *Juan Christoval Calvete de Estrella*, El felicisimo viaje del... Principe don Felipe, Anvers, 1552.
[3] *L. Pfandl*, Philippe II, op. cit., p. 170.

Европа, и Унгария или поне онова, което ислямът е оставил от нея. През 1550 г той среща благоприятни обстоятелства. Дотолкова, доколкото Германия не иска нито да бъде принудена да се подчинява, нито да приеме католическия закон, тоест испанския ред, който олицетворява и едното, и другото, тя се обръща към принцовете на Виена. Тя иска именно Максимилиан, а не Филип, да наследи Фердинанд.

Карлос има за съюзничка сестра си, Мария Унгарска, изключително вярна на семейството си, което управлява Холандия от 1531 г. Може би планът за наследяването е нейно дело[1]. Във всеки случай тя се заема да убеди Фердинанд. Не е ли той неин длъжник, както и длъжник на Карлос? През 1526 г., след Мохач, когато нейният съпруг Лайош Унгарски е убит, тя помага на Фердинанд да вземе наследството на починалия. Още през септември тя се връща в Аугсбург, смирява строго своенравния, настоява и повтаря; когато се връща обратно в Холандия е оставила след себе си подобрение на нещата и успокоение. Вярно е, че ако другите си мълчат, то е защото очакват Максимилиан. Още с пристигането му, сякаш се разгаря отново, за да се задълбочи веднага. Това са странни съвещания, водени на френски в памет на бургундските предци от картезианския манастир в Дижон и, говорейки помежду си като обикновени малко нервни наследници пред нотариус, те спорят в същото време за Германия и за Европа.

С идването на Максимилиан тонът на събранието се променя, неговата недискретност изпраща сред обществото ехото от един дотогава прикриван спор. Дневниците на посланиците се пълнят със сензационни подробности. К. р Пети се възмущава и се отчайва: „Мога да ви уверя, че вече не издържа т. ще пукна", пише той[2] на сестра си през декември 1550 г. Нищо не го е засегнало толкова, както държанието на брат му, краля – нито това, което му е причинил „кралят на Франция мъртъв", нито „нападките", които конетабълът на Монморанси използва в момента. След това Мария пристига отново през януари. Т и път всички опити за помирение са напразни; тогава Карлос Пети реша да да наложи волята си чрез Диктата от 9 март 1551 г.[3], чийто текст ще бъде написан доста мистериозно в личната стая на императора от епископа на Арас. Императорският сан е отреден за Филип, поне за в бъдеще, тъй като първо вуйчо му ще наследи златната корона, а Филип – титлата крал на римляните. При смъртта на Фердинанд Филип трябва да стане император, а Максимилиан – крал на римляните. Филип получава освен това и обещанието за „феодалната" власт, с която императорът разполага в Италия, както и титлата на имперски викарий за италианските земи[4].

Но това споразумение ще остане без смисъл[5]. Порицани и заплашвани, „Фердинандовците" знаят, че могат да се надяват на по-добри времена. Максимилиан ще съумее да стане приятел с лутераните, приятел на Мориц Саксонски, когато

---

[1] *L. Pfandl*, op. cit., p. 161.
[2] *C. Lanz*, op. cit., III, p. 20.
[3] *F. Auguste Mignet*, Charles Quint, son abdication et sa mort, Paris, 1868, p. 39 et note 1.
[4] Конвенция от 6 октомври 1551 г., Simancas Capitulaciones con la casa de Austria, 4.
[5] Ще твърдим ли като Ранке, че това било шедьовърът на австрийската дипломация?

последният не кокетира с Франция. Това дори е, казва Лудвиг Пфандел[1], без да ни убеди напълно, причината за упорството на Карлос Пети: той не иска да повери империята на един толкова несигурен човек, на един полуеретик. Все пак намереното от императора разрешение съвсем не е осъществимо. Веднага след края на разговорите в Аугсбург, се появяват памфлети и афиши, които предупреждават императора. Често упрекват и младия Филип за неуспеха и може би това студено в отношенията си старателно дете, чуждо на езика и нравите на страната, за което един съвременник твърди, че е по-привързано към питието, отколкото към доктрината на Лутер[2], е загубило личната си битка. Но можело ли е то да победи? Регламентът от Аугсбург не е ли предварително обречен и от Германия, и от Европа?

На първо място от Германия. Как да претендираш, че я владееш с чуждестранни полкове от италианци и испанци – южняци без задръжки, срещу които народната омраза, силна от самото начало, непрестанно нараства? Полкове, които впрочем не е възможно да се поддържат вечно: една армия струва скъпо. Тяхното отпътуване от Германия през август 1551 г.[3]: какво ужасно омаловажаване на победата при Мюлберг! Императорът има малко съюзници на място. Дори католическите градове на юг не се нареждат без колебание на негова страна. Те държат на своите привилегии, още повече на мира. Що се отнася до протестантите, въобще не може да се мисли за тях. Като при това този разнороден немски свят, толкова труден за управление, е по всяко време за обкръжаващата го Европа повод за намеса. Впрочем Европа също не желае победата на императора.

Така в Германия и около Германия бавно нараства опасността от война. Бавно, тъй като е необходимо време, за да се сключат договори, да се оттеглят полкове, да се осигури снабдяването. Дипломатите имат достатъчно време, за да съобщат доста по-рано за бавния ход на тези приготовления.

Този път това е Симон Ренар, имперският посланик в двора на Най-християнския, който е най-усърдният осведомител, тъй като Франция играе първостепенна роля в подготовката на офанзивата. Тя е с развързани ръце от момента, в който успява да се отърве от английската война чрез договора от 24 март 1550 г.[4] и още преди тази дата Симон Ренар се обезпокоява с пълно право от нейните дипломатически интриги. Не се ли опитва френският крал да убеди султана да наруши примирието преди изтичането на сроковете? (Писмо от 17 януари 1550 г.[5]) Той действа по същото време в Бремен, издържа в двора си испански изгнаници; говори се даже, че има намерение да атакува откъм Фонтарабия (писмо на Филип до Ренар от 27 януари[6]). Mañas de Franceses, пише Филип[7]. Но френската дипломатическа кореспонденция пот-

---

L. Pfandl, Philippe II, op. cit., p. 159.

Венецианецът Мочениго, през 1548 г., *L. Pfandl*, op. cit., p. 199.

[1] Карлос Пети до Фердинанд, Мюнхен, 15 авг. 1551 г., *C. Lanz*, op. cit., III, p. 68-71.

[4] A. N., K 1489; *W. Oncken*, op. cit., XII (édit. port.), p. 1047; *S. Romanin*, op. cit., VI, p. 224.

A. N., K 1489.

Ibid.

[7] До Симон Ренар, 27 януари 1550 г., пак там.

върждава достоверността на тази мълва. В центъра на това движение на новини, се намират политиката и роптаещата личност на Конетабъла на Монморанси, неговата предпазливост, но и злъчният му и груб език. Несъмнено това вече не е „сътрудничеството" от 1540 г.[1]

От деня, в който ангажиментът с английската война отпада, френското противодействие става по-силно и по-ефикасно. Симон Ренар отбелязва ударите и отзвуците му. На 2 април – изпращане на френски агенти в Турция и Алжир, придвижване към Пиемонт на полкове, освободени пред форта на Булон[2]; на 25 април[3]– неприкрита радост на венецианците при вестта за френско-английския мир: той като че ли им гарантира, че Франция няма да си върне Пиемонт и ще продължава да бъде противовес на север и в цяла Италия на испанското господство. На същия този 25 април един френски агент е изпратен при шерифа; в пр чем той притеснява Испания с набезите си в Орания и с приписваните му и т. н ве срещу самия полуостров[4]. Френският агент, както се твърди, трябва да му пред ложи помощта на френската флота, останала неизползвана срещу Англия Ви и раната цел ще бъде Гранада.

Явно с Франция никога нищо не е сигурно. „Господарю, пише Симон Ренар на същия този 25 април, делата и разискванията тук подлежат толкова често на пр мяна и вариации, че трудно би било да се открие и определи истината за техни е действия." Прекаленото говорене – това е френски порок. Но не е ли то а о безмълвието, в което грижливо се обгръщат испанците когато крият играта си? При все това Ренар заключава няколко месеца по-късно: „френският крал няма доверие в императора и за да пресече неговите намерения, преговаря с германците, швейцарците, маврите и неверниците"[5], а също, добавя той на 1 септември, с прокудените от Неапол, los foraxidos, с херцог д'Албре и с мароканския шериф На 6 декември отново става въпрос за Фуентарабия, където френският крал ще се отправи, „знаейки, че Фуентарабия е ключът на Испания"[7]. Венецианците не желаят нищо толкова много, колкото да видят как там избухва френско-испанска война, а изглежда, че французите са решени на това. „Това, което ги подтиква, са връзките и опитът, придобити в Германия." При първото враждебно действие, последната ще се разбунтува. Дали Мориц Саксонски не е дал знак на Диетата? Налице са и поощренията на султана, който обещава да се притече „с такава армада, че ще изгони Ваше Величество от Берберия, Сицилия и Неапол, за да предаде след това на французите, онова което е заграбил". Планове, за които Симон Ренар дочува от различни източници, потвърдени от някой си Деметико, грък, служещ за преводач (от арабски и вероятно от турски) и живущ в Париж. Един пратеник на алжирския „крал" до краля на Франция вероятно пристига в деня, в който

[1] Използвам вече цитирания труд на г-ца Гание.

[2] A. N., K 1489, copie.

[3] Пак там, Поаси, 25 април 1550 г. Разчитане и испански превод.

[4] Относно нахлуването на последния в Орания, доклад от 17 август 1550 г., Alxarife passa en Argel con un gruesso exercito por conquistar..., ibid.

[5] Пак там, Симон Ренар до краля и кралицата на Бохемия, 31 авг. 1550 г.

[6] Пак там.

[7] Пак там.

Анри II влиза в Блоа. Той е приет от краля и от конетабъла. Говорят „за победата, която Ваше Величество постигна тази година в Африка". След последните новини турците ще нарушат примирието под претекст фортификациите в Унгария, противоречащи на приетите договорености.

Следващата година кореспонденцията на Симон Ренар[1] предава още подробности за Фуентарабия, за германските градове, за Италия, за Берберия, където един малтийски рицар отбелязва изпращането на марсилски гребла и платна. После симптомите се увеличават: завръщането на френския посланик от Константинопол на 12 април, което е сигурен предвестник за значими събития. Пътуването на 27 май на Монлюк в Италия и 40 галери, които кралят оборудва в Марсилия. Войната започва в действителност по повод на Парма, където папа Юлий III атакува Фарнезе: зад него стои кралят на Франция, а зад папата – Империята. Индиректна, приглушена война, но първи знак за враждебни действия, чиито ропот нараства навсякъде и които в крайна сметка избухват: на 15 юли в Аугсбург научават, че турската флота е пристигнала край брегове на Неапол[2].

2. Войната във и извън Средиземно море

В действителност първият удар е нанесен от турците. Могат ли те да оставят християните да се установят трайно по бреговете на Африка – от Триполи, владяно от малтийските рицари[3], чак до град Африка и Ла Гулет? На този важен фронт, който може да им затвори или най-малкото да им попречи на достъпа към Запада, Драгут не е в състояние да противостои сам на флотите на Андреа Дориа. Той успява да им се изплъзне в Джерба през април 1551 г. чрез отчаяна военна хитрост, прокопавайки канал през крайбрежието на юг от острова, останало сухо при отлива[4]. Има опасност Драгут да бъде откъснат от бреговете на Африка. От друга страна малтийските рицари като че ли смятат да напуснат хълмистия си и неплодороден остров, за да се преместят чак в град Африка и в Триполи, и да се настанят там удобно. Дали ще им отпуснат време да построят на входа на самата Берберия един нов, непристъпен родоски замък[5]?

Падането на Триполи: 14 август 1551 г.

Същевременно всичко върви толкова бавно, че турците могат да си позволят лукса да скъсат дипломатическите си отношения точно според правилата. Противно на стимулациите от мирния договор, императорът издига укрепления по унгарската граница; интригантства в Трансилвания[6], атакува Драгут, съюзник на султана. През февруари 1551 г. един рагузец, емисар на турците (тръгнал по

---

[1] Ик под същия номер, A. N., K 1489.

[2] Фано до Юлий III, 15 юли 1551 г., Nunt.-Berichte aus Deutschland, Berlin, 1901, I, 12, p. 44 et sq.

[3] От 1530 г. Градът е превзет през 1510 г. от Педро Наваро, *F. Braudel*, art. cit., in: Revue Africaine, 1928, p. 223.

[4] *Charles Monchicourt*, „Épisodes de la carrière tunisienne de Dragut", in: Rev. tun., 1917, p. 317-324. *Giacomo Bosio*, I Cavalieri gerosolimitani a Tripoli negli anni 1530-31, p.p. *S. Aurigemma*, 1937, p. 129. *J. W. Zinkeisen*, op. cit., II, 869.

суша от Константинопол за Аугсбург), пристига при императора. Последният да събори укрепленията на Золнок и да върне град Африка, иначе – война. Малка любопитна подробност: при пристигането си пред фара на Месина с цялата си флота, събрана в Месинския проток, Синан паша ще поднови това искане – за връщане на град Африка, в писмо до вицекраля[2]. Разбира се, реституцията е отказана. Но всеки се пита с безпокойство, какво ще стори султанската флота. Ще се насочи към Малта, Африка или Триполи? Или ще продължи на запад, за да се присъедини към френските галери? А тогава какво ще направят французите: именно от това се притеснява Карлос Пети в Аугсбург[3].

След демонстративна атака, стигнала на 18 юли до пристанището на Малта[4], опитала се да дебаркира там, после напреднала до остров Гоцо, който е жестоко опустошен, като турците отвличат оттам 5 или 6000 пленника[5], на 30 юли я вдига платна за към африканските брегове. В Малта, както и в Триполи, пре първите дни на август се надяват, че това е само заблуждаващ ход. Френски т посланик в Турция д'Арамон пристига в Неапол на 1 август на път за Констан и нопол. Според мълвата той идва да поеме армадата, за да я придружи на з. к където ще зимува. Но експедиционният корпус започва скоро да дебаркира в Зуара на запад и в Таджура, на изток от Триполи.

Триполи, завладян от испанците през юли 1510 г., е преотстъпен на тях т малтийските рицари през 1530 г. Мястото е лошо: малко туземно градче, насе ле но с араби, служещи на Ордена, обградено от лоши стени, подсилени с ку ли и построени изключително от пръст. Срещу пристанището – укрепен замък в стар стил, с четири ъглови кули и стени, отчасти каменни, но много повече от пръст Накрая, доминиращ с оръдията си над входовете на пристанището (обширно и дълбоко пристанище, чийто воден слой е достатъчен за нави от 1200 салми – малък замък, построен на вдадена във водата ивица суша, в посока на остр вите, затварящи пристанището на запад: castillegio, Бордж ел Мандрик както го н ричат арабите; посредствена крепост, която обстоятелствата в тази земя на пясъци, където няма нито камък, нито дърво и както казват, скъперничеството на Ве ликия магистър, Хуан д'Олмедес, попречват да бъде построена по-добре. Вътре, под командването на Фра Гаспар дьо Валие, маршал на овернския език, който при испитания се оказва доста лош пълководец, има тридесет конника и 630 калабрийски и сицилиански наемници, събрани в последния момент и с лоши качества[6].

---

[1] *G. Bosio*, op. cit., p. 164.

[2] *G. Turba*, Venetianische Depeschen, 12, p. 507, Augsbourg, 10 févr. 1551.

[3] Нунцият до Юлий III, Аугсбург 15 юли 1551 г. „.... hora si starà aspettando dove ella batta, b nche si crede che habbia a fare la impresa de Affrica. Sua Maesta aspetta parimente con sommo desider vedere quel che Francia farà con questa armata..." N.-Berichte aus Deutschland, I, 12, p. 44 et sq.

[4] *G. Bosio*, op. cit., p. 164.

[5] *E. Rossi*, Il dominio degli Spagnuoli e dei Cavalieri di Malta a Tripoli, Airoldi, 1937, p 70 6000 твърди *Charles Féraud*, Ann. trip., p. 40; 5000, *C. Monchicourt*, „Dragut, amiral turc", in: Revue tun , 1930, отделен отпечатък, p. 5; 6000, *Giovanni Francesco Bela*, Melite illustrata, цитиран от *Julius Bel ch*, op cit p. 165.

[6] Относно тези подробности вж. *C. Féraud*, op. cit., в това число стр. 40 по повод скъперничеството на Олмедес, *E. Rossi* et *G. Bosio*, op. cit.

34. Филип II към 1555 г. Анонимна рисунка, B. N., Paris.

35. Филип II, детайл от la Gloria в "Погребението на граф д'Оргаз" от Ел Греко, Толедо, 1586 г.

Така че обсадата е безпроблемна, независимо от ограниченото време, с което разполагат турците преди лошия сезон. Нападателите успяват да дебаркират и да се снабдят без стеснение, да прокопаят траншеи за приближаване, да разположат три батареи от по дванадесет оръдия срещу укрепения замък; обсадените войници тогава се разбунтуват и налагат на пълководците си да капитулират. Преговорите вървят с пълна сила. Турците искат да им се върнат невредими укрепленията на града. В замяна на това, с намесата на френския посланик, който се присъединява към турската армада, рицарите получават спасение и свобода. На борда на галерите на посланика те се връщат безславно в Малта, докато войниците са оставени в ръцете на врага за наказание на тяхната недисциплинираност[1]...

Такъв е поне разказът на Бозио, този „буржоа" от Малта, който с чиста съвест посочва своите източници: дебатите в процеса, организиран впоследствие в Малта срещу отговорните командири. Изглежда, че хвърлят цялата вина върху пленените войници, които не са тук, за да се защитават. Но тази афера навремето дава хляб за много мъливи. Без да говорим за мерзостта, в която обвиняват послани ка д'Арамон, е ли френският рицар Гаспар дьо Валие предател, както твърди ис орикът Саломоне Марино? Или трябва ли да се обвинява за катастрофата самия Велик Магистър, испанеца д'Олмедес, който в случая се оказва непредвидлив?

Няма никакво значение! Важното е, че редом с Триполи, в ръцете на турците попада ценно средство за борба и връзка с Берберия. Традиционна отправна точка за африканската вътрешност, градът ще възвърне достойнството си. Докато е в ръцете на християните, сахарският трафик се отбива към Таджура, в близост с Триполи, владение на един опасен човек. Морад Ага, когото победата през 1551 г. поставя начело на Пашалъка на Триполи. Тогава златен прах и роби поемат пътя към града „богат със злато".

Този турски рейд оповестява часа на общата война, която се подготвя в Европа. Френската политика множи неговите дръзки подвизи, докато войски на им перията, с всички необходими мерки, завладяват през месец август френските кораби в Холандия[2]. Нунцият, преследван от Анри II и конетабъла, оповестява на този, който го слуша, че войната наближава[3]. Вдигат войските в Гаскон[4] и 30 000 човека и 7000 коня на херцог дьо Гиз напускат границите на Бароа и на Бергон. Те няма да стигнат все пак толкова рано в Италия, където делата на Фарма и на Мирандон вървят доста зле за французите, казва Ренар[5]. Но галерите на Марсилия вероятно получават заповед да се присъединят към турската армада[6].

Тези опасности тежат на политиката на императора не по-малко от финан-

---

За описание на обсадата, освен вече посочените трудове, вж. *Salomone Marino*, „I siciliani nelle guerre contro l'Infedeli nel secolo XVI", in: A. Storico Siciliano, XXXVII, p. 1-29; *C. Manfroni*, op. cit., p. 43-44, *Jean Chesneau*, Voyage de Monsieur d'Aramon dans le Levant, 1887, p. 52; *Nicolas de Nicolaï*, Navig. et peregrinations..., 1576, p. 44.

Симон Ренар до Карлос Пети, 5 авг. 1551 г., A. N., K 1489.

Ibid.

[4] Симон Ренар до Филип, Орлеан, 5 авг. 1551 г., A. N., K 1489.

[5] Вж. бел. 2 по-горе.

Симон Ренар до Негово Величество, Блоа, 11 април 1551 г., A. N., K 1489.

совите притеснения, тежки в този труден час, на които трябва да се противопостави навсякъде. Опасявайки се за Сицилия, той заповядва през август там да бъдат прекарани испанските и италианските войски от Вюртенберг... Малко действия са имали по-голямо значение от тази обикновена мярка. Напускайки Германия, Карлос Пети оставя на брат си грижата да окупира, но на негови разноски и ако прецени, че е удачно, местата, в които оттегля войските си. Впрочем Фердинанд по онова време има големи грижи откъм унгарската граница, където войната също се разпростира и където, въпреки че разчита на Трансилвания, присъединена за известно време към каузата на Хабсбургите, той устоява трудно на дълбоките нахлувания на румелийския бейлербей Мехмед Соколи[1].

Чрез тази смяна на окупационните войски Карлос Пети директно подготвя германския взрив от 1552 г. Дали надценява турската опасност? В такъв случай той не е единственият. От Валенсия на 15 август вицекралят Томас де Вилянуева предупреждава Филип за опасностите от дебаркиране[2]. На 24 август от Малта Вилгеньон моли Ан дьо Монморанси: „Ако кралят не благоволи и Вие не хо, а тайствате пред султана да ни оставят на мира, ние сме застрашени да бъдем раз бити[3]..."

Да се спаси Малта! Но френският крал си има други грижи. Започнали около Парма без да бъдат обявени, враждебните действия се разпростират полека-лека към Европа. Липсва само официалното им потвърждение, инициатор на което става френският крал. Като съюзник на херцога на Парма, той първоначално съвсва с папата – на 1 септември, деня на повторното откриване на Трентския събор На 12-и той освобождава имперския посланик Симон Ренар[4] и извиква собствените си посланици[5]. Предприемайки вече директни действия, Брисак завладява без затруднения малките селища Киери и Сан Доминго[6]. Още по-рано, през август, Полен дьо ла Гард, генерал на галерите на Франция, пленява до брегове на Италия петнадесет испански съда[7] и посегателството се повтаря през същия месец в пристанището на Барселона, откъдето френски моряци докарват четири големи кораба, една току-що пусната на вода галера и една фрегата на принц Дориа[8]. Следва поредица от военни мерки: придвижване на войски към Италия, въоръжаване на съдове в Бретан[9]; пленяване във Франция на кораби, принадлежащи на поданици на императора[10]. Накрая, през октомври са поставени основите на окончателното споразумение с протестантските принцове на Германия[11].

---

[1] *J. W. Zinkeisen*, op. cit., II, p. 869.

[2] Валенсия, 15 август, Coleccion de documentos ineditos (abrev. CODOIN), V, 117.

[3] Малта, 24 август 1551 г., *Guillaume Ribier*, Lettres et mémoires d'Etat, Paris, 1666, p. 387-389

[4] *M. Tridon*, Simon Renard, ses ambassades, ses négociations, sa lutte avec le cardinal Granvelle Besançon, 1882, p. 54.

[5] Пак там, стр. 55 и 65, посланиците на Анри II са епископ дьо Марияк и абат дьо Басфонтен

[6] *S. Romanin*, op. cit., VI, p. 225.

[7] Антоан дьо Бурбон до М. д'Юмиер, Куси, 8 септ. 1551 г., Lettres d'Antoine de Bourbon, представен от маркиз дьо Рошамбо, 1877 г., стр. 26 и бел 2.

[8] Филип до Симон Ренар, Торо, 27 септ., 1551 г., A. N., K 1489, чернова.

[9] Пак там.

[10] Avisos del embassador de Francia, sept. 1551, A. N., K 1489.

[11] *W. Oncken*, op. cit., XII, p. 1064, 3 et 5 oct. 1551.

Изненадва ли тази развръзка хората на империята? Съвсем не изглежда така каквото и да казва Фуетер[1]), когато прочетем писмата на Мария Унгарска, която от Холандия видимо се тревожи и както винаги мисли за решаващите възможности: да прекърши враждебността на Англия и да си осигури там пристанище, необходимо за имперските кораби. „Говори се даже, намеква тя[2], че споменатото кралство е съвсем превзимаемо и дори в момента е разделено и изключително бедно." Във всеки случай би било уместно да се симулира доверие и привързаност към синовете на Фердинанд и за известно време да не се говори по въпроса за империята. Германците биха изпитали задоволство и биха били подтикнати да помогнат на Н.В. Ако спечелим войната, ще бъде лесно да осигурим империята за когото си искаме. Но трябва да се спечели. Мария Унгарска казва че ли всичко предвижда: играта на французите, облегнати на протестантска Англия и които залъгват Германия, както и разбирателството на споменатите французи с херцог Мориц Саксонски. Не би ли могло, подсказва тя, да се предложат на последния служба против турците[3], защото и сега част от Унгария принадлежи на тях? Това би бил един начин да го отдалечат, а ако откаже – да разкрият играта му.

Тази игра, която Карлос Пети упорито отказва да разбере. Това е единствената му тактическа грешка. За останалото той не храни никакви илюзии и колкото и да е силна подаграта му, се настанява в Инсбрук, за да може да следи отблизо Италия. Така за пореден път се подготвя за война срещу Най-християнския[4].

Пожарите от 1552 г.

Именно през следващата 1552 г. това бавно натрупване на експлозиви се превръща в огромен пожар: един единствен пожар, но който от север на юг разпалва последователно или едновременно толкова различни огнища, та не винаги забелязваме, че е единно общо. Навсякъде или почти навсякъде в Европа тази 1552 г. разгаря серия от войни.

Първо една вътрешна германска война, която историците отвъд Рейн наричат Fürstenrevolution, въпреки че тя не е само „революция на принцовете": тази война е и религиозна[5], дори социална. Тя завършва катастрофално за Карлос Пети. Принуден да напусне Инсбрук, той трябва да бяга на 19 април пред войските на Мориц и губи Германия толкова бързо, колкото и я спечелва през 1547 г. Неговата „тирания", ако се изразяваме като Буцер, се сгромолясва за няколко месеца между началото на февруари и 1 август 1552 г., което възстановява с договора от Пасау германските свободи и временното споразумение между императора и Германия.

Eduard Fueter, Geschichte des europäischen Staatensystems, Munich, 1919, p. 321.

Мария Унгарска до епископа на Арас, 5 окт. 1551 г., *C. Lanz*, op. cit., III, p. 81-82.

Там нещата тръгват зле за имперците, Фко Бадоер до дожа, Виена, 22 окт. 1551 г., *G. Turba*, Venet Depeschen, op. cit., I, 2, p. 518 et sq. Темешвар е заплашен от турците.

Камеани до Юлии III, Брикссн, 28 окт. 1551 г., Nunt.-Ber. aus Deutschland. Série I, 12, p. 91 et sq.; Фано до Монтепулчиано, Инсбрук, 6 ноември 1551 г., пак там, стр. 97 и сл., 14 дек. 1551 г., пак там, стр. 111

Карлос Пети до Филип, Вилах, 9 юни 1552 г., *J. J. Dölinger*, op. cit., p. 200 et sq.

На запад – външна германска война с два периода. През първия период френският крал, изпълнявайки споразуменията си с германските протестанти, утвърдени чрез договора в Шамбор от 15 януари 1552 г., извършва „пътуване до Рейн": окупация на Тул и Мец на 10 април[1], пристигане на Рейн през май, последвано от разумно оттегляне на запад, когато съюзниците на Германия започват преговори с императора. По този повод, на връщане през юни е завзет Вердюн[2]. През втория период императорът, след преговори с Германия, я прекосява от юг на север; неговите сили са съсредоточени за възвръщането на Мец, чиято обсада, започнала на 19 октомври, завършва на 1 януари 1553 г. с поражението и оттеглянето на императора[3]. Третата германска война, този път на изток, се разгръща на унгарската граница срещу турците. Особено трудна, тя протича зле за Фердинанд, комуто германските принцове, на първо място Мориц Саксонски, ще се притекат на помощ едва в края на годината. На 30 юли 1552 г. Темешвар е превзет от турците[4].

По границите на Люксембург и Холандия – друга серия от размирици, но незначителни в сравнение с предходните.

В Италия войната е спорадична: бързи атаки, обсади, планинска война с временни прекъсвания в Пиемонт. Споразумението от 29 април слага край на войната между френския крал и папа Юлий Трети[5], но веднага за компенсация Сиена въстава на 26 юли с викове „Франция, Франция" и прогонвайки хората на империята, обявява своята независимост. Доста важен епизод, тъй като прекъсва големите пътища на испанските връзки и той ще приключи едва след падането на Сиена, завзета през април 1555 г. от войските на империята и на Козимо ди Медичи[6].

Към тези континентални войни нека прибавим и военните операции в Средиземно море. Не бихме ги разбрали добре, ако не ги свържем с този ансамбъл от битки, от който те са отделен, навярно най-важният от военна гледна точка елемент. През 1552 г. те се свеждат до придвижванията на турската армада, която по обичайния си път стига до Месина на 5 август и разбива флотата на Андреа Дориа между остров Понца и Терасина[7]; както и до плаванията на френските галери, които под командването на Полен дьо Гард получили заповед да се присъединят към турската армада.

Но последната, въпреки всички френски молби, няма да продължи пътя си на запад. Вицекралят на Валенсия правилно съобщава на Филип Испански, че левантинската армада, пристигнала в Мальорка на 13 август 1552 г., но както и предната година, последната се отървава само със страха[8]. Вероятно Синан паша бър-

---

[1] *E. Lavisse*, V, 2, p. 149; *G. Zeller*, La réunion de Metz à la France, 1552-1648, 2 vol. Paris-Strasbourg, 1927, I, p. 35-36, 285-9, 305-6.

[2] *E. Lavisse*, V, 2, p. 150.

[3] *G. Zeller*, Le siège de Metz par Charles-Quint, oct.-déc. 1552, Nancy, 1943.

[4] *J. W. Zinkeisen* op. cit., II, 873.

[5] Договор, приет от Карлос Пети, Инсбрук, 10 май 1552 г., Simancas, Patronato Real, n 1527

[6] *S. Romanin*, op. cit., VI, p. 226, *Henri Hauser*, Prépondérance espagnole, 2e édit., 1940, p. 475

[7] За всички тези дати вж. *C. Monchicourt*, art. cit., отделен отпечатък, стр. 6, посочвания на E. Charrière, op. cit., II, p. 167, 169, 179-181, 182 note, 200, 201. За разгрома на Понца, Édouard Petit, André Doria, un amiral condottiere au XVIe s., 1887, p. 321. През нощта след разгрома на Терасина турците пленяват седем галери, натоварени с войска, *C. Manfroni*, op. cit., III, p. 382.

[8] CODOIN, V, p. 123.

да да се върне в Ориента заради свои лични работи и заради войната срещу Пер-ия. Във всеки случай той не дочаква френските галери и се налага – противно на това, което става през 1543 г. в Тулон – те да зимуват на Изток, на остров Хиос[1]. Един документ ги споменава при преминаването им покрай неаполитан-ския бряг, близо до Реджо, където свалят хора на сушата и се снабдяват без пари, като колят крави и прасета и се запасяват с дървен материал, сечейки дър-ветата в градините. Двама юнги, които тогава дезертират – единият италианец, другият – от Ница, разказват, че галерите са на път, за да накарат турската арма-да да се върне и да превземе Неапол и Салерно... Трябва да свържем тази случка със заговора на принца на Салерно, дон Феранте Сансеверино, който се намира точно на борда на френската флота; това съзаклятие, на което Венеция отказва да помогне и което вероятно е пропаднало вследствие от късното пристигане на фло-тата[2]. За пореден път можем да видим колко настойчиво френската полити-ка продължава да мечтае за Неапол. Може би, ако турските галери не бързаха да се върнат, тя щеше да постигне съществени резултати. Нито Генуа, нито Неапол биха могли да устоят на обединените усилия на двамата съюзници и Андреа Дория не би имал възможност да възобнови плаванията си, за да снабдява и укрепва заплашените пунктове.

Но турчинът не вижда толкова надалеч. За неговата армада това са обикновени грабителски операции. Напълват сандъците си и щом са готови, поемат по пътя към Леванта. Може би тук имат пръст – тъй като мълвата за това скоро се разнася: ви-рита, но неопотвърдена – и големите испански или генуезки бакшиши.

Така че големите политически проблеми на тази драматична 1552 г. не са тук, в Средиземно море. Те не зависят нито от Драгут, нито от Синан паша, нито от престарелия Андреа Дориа. Онези, които бихме искали да разгледаме, са импе-ратор ръст, Анри II и енигматичния Мориц Саксонски. Безразличен към религията, той води играта срещу Карлос Пети и го накарва да плати цената за Мюлберг, принуждавайки го да бяга през Алпите до Вилах отвъд Бренер. После, в разгара на успехите си, той се спира, когато както твърдят има полици върху Италия. Защо? Понеже войниците не го последват? Или защото не иска да следва посто-янно французите? Дали не е бил (нещо рядко) прозорлив и уравновесен поли-тик, желаещ да сложи край на германската война; или вероятно просто се е разбирал с Фердинандовците в тази така променлива година и е осъзнавал труд-ностите на германците на изток, изправени срещу исляма? Поставяли сме всички тези въпроси и ако е трудно да отсъдим, това накратко е защото странният пер-сонаж изведнъж ще изчезне от света[3], отнасяйки със себе си най-добрия отговор: собствения си живот.

Що се отнася до стария император, дали наистина, както твърди Едуард Фуе-тер, е бил жертва на грешките на дипломатическите му служби, или както ние

C M nchicourt, art. cit., p. 7.

[2] Relacion del viaje de las galeras de Francia despues del ultimo aviso s. d. (четвъртък 25 август или 25 септември 1552 г.). A. N., K 1489. Отказът на Венеция, *S. Romanin*, op. cit., VI, p. 226, по тази тема, документи у *V. Lamansky*, op. cit. Трудности при евентуална съпротива на Генуа и на Неапол, *C. Manfroni*, op. cit., III, 382-383.

[3] 11 юли 1553 г., *W. Oncken*, португалско издание op. cit., XII, 1084.

смятаме, на своето упорство? Може би е смятал да се отърве без бой, след като в течение на осем години е действал така умело спрямо Франция. Без да се бие, тоест без да си развързва кесията. Впрочем, паричните затруднения са големи; едва след бягството от Инсбрук Хабсбургската империя решава да направи големи разходи. Може би, както подхвърля Рихард Еренберг, Карлос Пети е спасен през юни 1552 г. само благодарение на 400 000 дуката, които му авансира Антон Фугер[1]. Този кредит му позволява да разговаря твърдо в Пасау. Значимата помощ, дошла от Флоренция (под формата на заем от 200 000 дуката), от Неапол (800 000 дуката) и най-вече от Испания, дава сили на голямото имперско тяло. И от 1552 г. нататък испанският износ на пари извън полуострова към Генуа и най-вече към Антверпен за пръв път е значителен[3]. Обвиняват Карлос Пети в непредвидливост. Но може ли той и трябва ли да разчита на полупредателството на Фердинандовците, което толкова му навреди? Голямата му грешка е, че упорства да остане близо до Аугсбург, вместо да се отправи (което се опитва да направи, но твърде късно) към Холандия, която е цитадела на неговата мощ, негова крепост и негова финансова борса[4]. Именно оттам – това би трябвало да му е известно от 1544 г. – само оттам може да бъде ударена Франция.

Много обстойно е дискутирано относно политиката на Анри II. Дали пътуването в Германия представлява обрат в политиката на Валоа, се пита Анри Оберт, за да си отговори веднага отрицателно[5]. Анри II почти веднага се връща към грижите си с Италия, към този мираж, към тази необходимост. Нунцият Санта Кроче ще пише в началото на 1553 г.: „Най-християнският крал се е обърнал изцяло към делата на Италия"[6]. Следователно това пътуване до Германия е само случайност. Всъщност, кралят няма избор. Проблемът за него е да устои на огромната хабсбургска маса, впоследствие да удари едновременно с останалите и възможно най-силно по най-чувствителното място. През тази 1552 г. събитията го повличат в една или в друга посока. Факт е, че са го повлекли на изток и заедно с него – и историята на Средиземноморието. Дотолкова, доколкото испанската мощ се разполага в Германия, черпи в Холандия своите средства и намира там понякога някоя от своите важни стратегически позиции.

Корсика на французите, Англия на испанците

През следващата година, през 1553, Средиземно море и земното му обкръжение продължават да бъдат извън центъра на международната политика. Какво наблюдаваме там всъщност? Излизане на алжирските корсари, напреднали чак до Гибралтар; малко позакъсняла кампания на турската армада, проведена чак в Корсика, в съдействие с френските галери; после, в края на благоприятния се-

---

[1] *Richard Ehrenberg*, Das Zeitalter der Fugger, Iena, 1896, I, p. 152-154.

[2] *G. Turba*, Venet. Depeschen, I, 2, p. 526, Innsbruck, 13 mai 1552.

[3] Вж. по-горе, кн. I, стр. 466 и сл.

[4] *G. Zeller*, L'organisation défensive des frontières du Nord et de l'Est au XVIIe siècle, Nancy-Paris-Strasbourg, 1928, p. 4.

[5] La prépondérance espagnole, p. 475.

[6] Цитиран от *Henri Hauser* в предходна бележка.

зон, окупация на Корсика от френски войски и fuorusciti (изгнаници – бел. пр.) от острова[1]. Три ефектни операции, но не толкова значими, колкото изглеждат.

Салах Реис[2], „мавър", роден в египетската Александрия, израства в школата на Берберия, от 1552 г. е „крал на Алжир", седми поред. Пристигнал в града си през април, той подчинява първо управителите на Тугурт и Уаргла, които отказвали да плащат данък: плодоносни рейдове, от които се връща натоварен със злато и с обещанието, че „налогът", тоест няколко десетки чернокожи жени, докарани от вътрешността на Африка, ще бъде плащан всяка година. Зимата на 1552 1553 г. в Алжир е посветена на старателно оборудване на флотата и още в началото на юни Салах Реис излиза с 40 съда – галери, галиоти и бригантини, всичките добре въоръжени. Въпреки това първият опит за сезона, срещу Мальорка, завършва с болезнена загуба, а след това, по протежение на испанския бр г, тъй като по крайбрежието са предупредени навреме, корсарите не намират каквото търсят. Едва в протока им се отдава възможност да пленят пет п ртугалски каравели, които случайно превозват един губернатор на Велес, претендент за трона на шерифа и връщащ се от полуострова, където със своите сподвижници се опитва да придвижи делата си. Всичко е задигнато – каравели, португалци и мароканци – и е транспортирано във Велес, където Салах Ре ис, казва Аедо, подарява плячката на шерифа в знак на приятелство и добросъседство, и за да спести на съседна Орания честите му нахлувания. Това не пречи три месеца по-късно да възникнат нови гранични инциденти откъм Тлемсен и господарят на Алжир трябва да прекара зимата в подготовка за експедиция, този път срещу Мароко... Вярно е, че се погрижва да върне в Алжир претендента Ба Хасун.

Салах Реис вероятно се е прибрал в базата си, когато турската флота под командването на Драгут (придружаван от Полен дьо ла Гард и френските галери се озовава пред италианския бряг. Интриги – навярно със съучастничеството на везира Рустем паша, подкупен от империята[3] – забавят тръгването на армадата, която е по-слаба в сравнение с предходната година и със сменен главнокомандващ (Драгут заменя Синан паша). Освен това, вместо да се насочат незабавно към брегове на Тосканската Марема, турските съдове загубват време в грабителство: остров Пантелерия е оплячкосан през август, после житното пристанище на Ла Ликата, на сицилианския бряг. Преговорите на Драгут с тунизийците (кралят на Тунис наскоро е скъсал с испанците от Ла Гулет) също задържат флотата между Сицилия и Африка. Благодарение на тези забавяния Андреа Дориа има време, разполагайки по-важната част от флота си в Генуа, да снабди пунктовете и да разположи по протежение на италианските брегове достатъчно бързи кораби, за да бъде информиран своевременно за движението на противника.

Същият пристига в Тиренско море едва на 3 август[4]. Няколко дни по-късно корабите атакуват остров Елба, разграбват Каполивери, Рио Марина, Марчиана

---

[1] *Henry Joly*, La Corse française au XVIe s., Lyon, 1942, p. 55.
[2] *D. de Haëdo*, Epitome de los Reyes de Argel, f° 66 v° et sq.
[3] *C. Lanz*, op. cit., III, p. 576, *G. de Ribier*, op. cit., II, p. 436.
[4] *C Manfroni*, op. cit., III, 386.

и Порто Лонгоне. Но най-важният – Козмополис – казано с други думи, Порто Ферайо – устоява на атаките им. Едва тогава, след като е замислено да бъде нападнат Пиомбино, флотата се заема да транспортира в Корсика френска войска от Маремата на Сиена.

В действителност в Кастилионе дела Пескара[1] се състои военен съвет на френските пълководци и надделява мнението на маршал дьо Терм, командващ френските сили в Парма. С подкрепата на Полен дьо ла Гард и с корсикански изгнаници (сред които Сампиеро Корсо) той решава, без изрична заповед на краля, да нахлуе в големия остров. Това става изключително лесно. Бастия е превзет на 24 август, барон дьо ла Гард влязъл в Сен Флоран на 26-и. После идва редът на Корте, където насред полето са се укрили генуезките комисари на Бастия. Накрая, в началото на септември, Бонифачо капитулира[2] след опит за съпротива, известно е, че заедно с Калви той е градът на генуезците. С богата плячка и п. ос това с обещание за пари, изтръгнато от Полен дьо ла Гард благодарение на самия Драгут, турците отказват да продължат обсадата на Калви, последния пункт на генуезците на острова, и си заминават. На 1 октомври[3] тяхната флота преkос ва Месинския проток. Тя пристига в Константинопол през декември.

Бихме ли казали, че е пропусната една голяма възможност австрийската династия да бъде победена? Факт е, че турците тогава не удрят с пълна сила[4]. Ма ев ри, продиктувани от корупцията, твърдят някои. Но други причини могат да обяснят това премерено усилие, премерено от самото начало, тъй като през тази година от Константинопол тръгват само шестдесет галери. Това е така, защото на Изток войната с Персия продължава. През тази 1553 г.[5] един търговец от Лондон, установил се в Халеб, Антъни Дженкинсън, вижда как в града влизат Сюлейман Великолепни и пищният му кортеж на път за Персия: 6000 конни гвардейци, 16 000 еничари, 1000 почетни пажове „всички облечени в злато", придружават султана, който възседнал на бял кон носи бродирана със злато мантия и огромен тюрбан от коприна и лен. Армията наброява повече от 300 000 души и 200 000 камили след тях с обоза... Тази картина не е ли противовес на средиземноморската война, не я ли ограничава и омаловажава?

Същевременно, благодарение на турците, французите стъпват в Корсика. В края на благоприятния сезон островът е техен. Новината за дебаркирането вцепенява правителството на Генуа, ужасява Козимо ди Медичи и хората на империята, предизвиква неодобрението на папството. Завладяването става много бързо. Сампиеро Корсо и изгнаниците, подпомогнати от островитяните, свършват сами почти цялата работа. Волю-неволю, заслужено или не, Корсика мрази генуезците; тя мрази в тях господарите, търговците лихвари от градовете, останалите без пари имигранти, които идват като в колониална страна да възстановят благо-

---

[1] Пол дьо Терм до Монтморанси, Кастилионе дела Пескара, 23 авг. 1553 г., B. N., Paris, Fr 20 642, f° 165, копие, цитирано от *H. Joly*, op. cit., p. 55.

[2] *J. Chesneau*, Le voyage de Monsieur d'Aramon, op. cit., p. 161.

[3] *H. Joly*, op. cit., p. 53. Заобикалянето на отиване е за да се избегне грабежът в неаполското кралство, смятано донякъде за френска земя.

[4] Ibid., p. 385, *C. Monchicourt*, art. cit.

[5] *R. Hakluyt*, The principal navigations..., II, p. 112.

състоянието си. „Тя“ означава ли цяла Корсика? Без съмнение това са всички големи фамилии, които генуезкият режим подчинява, както и обикновените хора, подивели от лошите реколти и икономическата криза, чийто обичаен живот е разстроен от новите земеделски методи на колонизаторите. За всички тези хора генуезкото господство е „assassinio perpetuo“[1] (непрестанно разбойничество - бел. пр.).

Което не пречи войната да задълбочи мизерията в пренаселения за ресурсите си остров. Французи, генуезци, турци, алжирци, тежковъоръжени германски войници, италиански или испански наемници на Генуа и плюс това привържениците на Сампиеро – цялата тази тълпа от войници трябва да живее. Тя граби, повреждa реколтата, опожарява селата. Вината на Корсика е, че има по-голямо значение за външния свят, отколкото за себе си и че с тази война на Валоа срещу Хабсбургите служи за свързочен възел. Френската окупация в Корсика пречи повече, отколкото в Парма, дори повече, отколкото в Сиена, на вътрешните връзки на империята и на нейните съюзници. „Всеки кораб, пътуващ от Картахена, Валенсия, Барселона (да добавим от Малага и от Аликанте) до Генуа, Ливорно или Неапол, неизбежно се вижда от бреговете на Корсика, и това е особено валидно за 16 в., когато берберските пирати изобилстват в сектора от Средиземно море, намиращ се между Сардиния и африканския бряг. Обичайният морски път заобикаля нос Корсика или минава през протока на Бонифачо. Освен това намаленият тонаж на съдовете по онова време не позволява дълги преходи без спиране и корабите, плаващи от Испания към Италия, съвсем естествено се отбиват в корсиканските пристанища[2].“ Съвременниците веднага осъзнават – едните с радост, другите с притеснение – последиците от завладяването на тази „спирачка на Италия“, както казва Сампиеро Корсо[3].

Имперската контраатака не закъснява. Щом лошото време преустановява лятното сътрудничество на французи и турци и възстановява обичайните съотношения между западните флоти, положението се обръща. Генуа и Тоскана разполагат с близките си бази, докато островът, отдалечен от френските галери, завърнали се в Марсилия[4] и освен това заплашен директно от генуезците, които все още са вкопчени в Калви, е пазен само от въстаниците и от 5000 войници ветерани. Впрочем Анри II като че ли започва непреки преговори с Генуа . Но тя, тласната по този път от херцога на Флоренция, търси вече помощта на императора[6], вложила 800 000 дуката и мобилизирала 15 000 души. Експедиционният корпус, изпратен от Дориа, напуска града на 9-и, забавя се малко на генуезката ривиера и на 15-и достига нос Корсика; на 16-и влиза в залива на Сен Флоран, чиито гарнизон капитулира на следващия ден – 17 февруари . Започнала трудна война.

Tommaseo, Proemio alle lettere di Pasquale Paoli, p. CLIII, цитиран от *H. Joly*, op. cit., p. 28.

H Joly, op. cit., p. 8.

Ibid., p. 9.

[4] Ibid., p. 71 et 72.

[5] Ibid , p. 117.

[6] Ibid., p. 14, note 1.

[7] На 17, *H. Joly*, op. cit., p. 106, а не на 27, *C. Manfroni*, op. cit., III, p. 389.

СЪБИТИЯТА, ПОЛИТИКАТА И ХОРАТА

Следователно 1553 г. е бурна за Средиземно море. Но спрямо тоталната война, обхванала Европа, дали тези средиземноморски вълнения имат такова значение като събитията на Север? Значимият епизод е драматичното наследяване на властта в Англия. На 3 юли 1553 г.[1] умира Адуард VI; с него изчезва една официално протестантска Англия, почти приятелка на Франция и враждебно настроена спрямо Хабсбургите. Така че в Холандия могат да благодарят на Бога за смъртта на Мориц Саксонски (починал на 11 юли) и за възкачването на престола на Мери Тюдор[2]. Това възцаряване, настъпило в една гърчеща се страна, е много трудно и веднага поставя въпроса – също нелек – за брака на кралицата. След безброй спънки и след като отхвърлят в последния момент кандидатурата на един все още недостигнал зряла възраст инфант, дон Луиш Португалски, внучо на Мери[3], младият принц Филип побеждава. Този успех, „който предизвиква голяма завист"[4], се дължи на императора, на Гранвел и на посланика Симон Ренар, чийто безспорен шедьовър е. На 12 юли е подписан брачният договор; той е публикуван в кралството два дни по-късно[5].

В момента, в който Хабсбургската империя понася такива тежки удари, съдбата я връща към положението ѝ с този неочакван успех. От Холандия, отказвайки да се опре на разделената Германия, която той като че ли оставя още повече да се разпокъсва, императорът сега се осланя на Англия. Той концентрира силите си близо до Северно море – това Северно море, което му принадлежи почти цялото, както и големите пътища, водещи към него от Океана. Той превръща Холандия в своя непристъпна крепост[6]. За Най-християнския крал перспективите за зимата на 1553-1554 г. са доста мрачни. Би ли имал, както се надява венецианският посланик, власт поне да попречи на испанския принц да пристигне в новото си кралство (и такава възможност ще се открие за Вилегеньон, но той няма да се възползва от нея[7]) и какво ще спечели от това? В Германия ударът е почувстван не по-слабо. „Германските принцове, пише венецианският посланик при Карлос Пети на 30 декември 1553 г.[8], все още се съмняват дали испанският принц, приближавайки се към Германия на път за Англия, няма да може с новата помощ на това кралство и благодарение на германското разцепление, да се опита посредством оръжието да си присвои „помощта" на империята, която някога се е опитал да спечели чрез преговори."

Още преди да бъде сключен, английският брак натежава на дипломатически-

---

[1] *W. Oncken*, op. cit., XII, p. 1086, 6 юли.

[2] Да Мула до дожа, Брюксел, 29 юли 1553 г., *G. Turba*, Venetianische Depeschen, I, 2, p. 617 За признаването на Мери Тюдор за кралица на Англия, Reconocimento de Maria Tudor por Reina d'Inglaterra, Simancas E° 505-506, f° 7.

[3] *Enrique Pacheco y de Leiva*, „Grave error politico de Carlos I", in: Rev. de Archivos, Bibl. Y Muscos 1921, p. 60-84.

[4] Гранвел до Ренар, 14 януари 1553 г., цитиран от *M. Tridon*, op. cit., p. 85.

[5] *M. Tridon*, op. cit., p. 84. От ноември 1553 г. резултатът бил налице, Карлос Пети до португалската кралица, Брюксел, 21 ноем. 1553 г. в: *E. Pacheco*, art. cit., p. 279-280.

[6] *W. Oncken*, op. cit., XII, p. 1086.

[7] *Ch. de la Roncière*, H. de la marine française, 1934, III, p. 491-492.

[8] Да Мула до дожа, Брюксел, 30 дек. 1553 г., *G. Turba*, op. cit., I, 2, p. 640.

те везни[1]. Единствената утеха за враговете на императора е, че този брак още не е консумиран, че английският остров е разтърсен от сериозни вълнения и че французите с призивите си към народа на Лондон искат да ги направят още по-сериозни[2]. През февруари 1554 г. ще се стигне дотам, че да мислят за преместване на кралицата на сигурно място в Кале[3]. Следователно Карлос Пети се сдобива не с подкрепата на Англия, а с добронамерената на една кралица, която е само оспорвана господарка, не е сигурна още в своите възможности и още по-малко в испанската помощ, чието пътуване към Англия французите могат да спрат[4]; кралица, която в крайна сметка има още по-малко пари отколкото императорът или неговият син.

Абдикациите на Карлос Пети: 1554-1556 г.

И така, липсата на пари тежи върху тази фаза от войната. От страна на императора трудностите с Фугерови, Шец и другите заемодатели от Аугсбург, Антверпен или Генуа[5] изникват непрестанно. При французите кралят успява да заеме на борсата в Лион: 1553 г. ще бъде годината на „grand party". Но тези пари, които се вземат, трябва да се връщат и по тази причина пак да се събират повече данъци. От това за страната следва особено парично затруднение, което датира доста отдавна.

Още през 1547 г.[6] се налага конетабълът да потуши селски вълнения заради данъци в Гиен. През април 1552 г.[7] едно известие, предадено в Испания, отбелязва, че Франция си има и жито, и хляб, но че има голямо недоволство срещу данъка, който не щади нито манастирите, нито болниците „Сент Антоан" или „Сен Лазар". Войната, която се възобновява през споменатата 1552 г., означава разорение за бедните хора, търговците и селяните, които могат да очакват всичко от грабителството на благородниците. „Всеки благородник следва едно и също правило – взема отвсякъде това, от което се нуждае. Всички тези хора са като маври без господари." Разбира се, става дума за испанско известие и то подлежи на съмнение, но през април 1554 г. едно известие от Франция, предназначено за Тоскана[8], също отбелязва умората на хората; лошото състояние на армиите; невъзможността, в която се намира кралят, заради липсата на пари да мобилизира швейцарците; поредното покачване на данъците; претопяването на сребърните

---

[1] Карлос Пети до Филип, 1 януари 1554 г., A. E. Esp. 229, f° 79. Относно поведението на Соранцо в Англия, да Мула, 2 март 1554 г., *G. Turba*, op. cit., I, 2, p. 645, note 2.

Конетабълът до кардинала на Париж (в Рим), Париж, 3 февр. 1554 г., A. N., K 1489 (копие на италиански) Симон Ренар до Карлос Пети, Лондон, 29 ян. 1554 г., A. E. Esp. 229, f° 79; от същия до същия 8 февр. 1554 г., f° 80; 19 февр. 1554 г., март 1554 г., пак там; CODOIN, III, p. 458.

E Latisse, op. cit., V, 2, p. 158.

[4] За тази цел те разполагат войски близо до Кале, конетабълът до кардинала на Париж, Париж, 3 февр 1554 г., италианско копие, A. N., K 1489.

Карлос Пети до Филип, Брюксел, 13 mars 1554, A. E. Esp. 229, f° 81; 21 mars 1554, f° 82; 1er avr. 1554, f° 83, 3 avr. 1554, f 84. Да Мула до дожа, Брюксел, 20 май 1554 г., *G. Turba*, op. cit., I, 2, p. 648 et sq.

E Latisse, op. cit., V, 2, p. 137.

[7] Avisos de Francia, Нант, 26 юни 1552 г., A. N., K 1489.

[8] Avisos de Francia, 3 април 1554 г., A. d. S., Florence, Mediceo 424, f° 5, цитиран от *H. Joly*, op. cit., p. 119.

съдове; продажбата на свидетелствата за благородство; изискваните от духовенството налози... Впрочем във всички християнски страни – Франция, Италия или Германия, умората е същата: папата ще се опита през август да я използва за постигането на мир[1].

Самата турска империя, силите на която са ангажирани в Персия, не е в по добро положение. Налага се през 1555 г. посланикът на Най-християнския, Кодиняк, да отиде чак при армията, която действа срещу Софи, за да моли самия султан да изпрати армадата[2].

Така че дали там, където историците си представят интриги и пресметливост, не е имало често липса на финансови средства? През тези две години, 1554 1555, войната навсякъде се води вяло: война между крепости по границите на Холандия и покрайнините на Пиемонт, където Брисак[3] изненадващо превзема през юни 1555 г. укрепения град Казале; локална морска война в Средиземно море, в която турската армада само се появява през 1554 г. и под ръководството на Драгут безпричинно се бави в Дурацо – поне така мислят французите, които съвместно с алжирските галиоти се опитват по това време да се намесят в Корсика и по брековете на Тосканската Марема[4]. Няма никаква реакция спрямо тях, още повече че испански галери са изпратени в Атлантика, за да придружат Филип д Англия. Но Драгут пристига късно и едва обикаля набързо неаполския бряг, за да се върне почти веднага в Ориента. Френските агенти протестират против и ма мата[5] и оттогава ще се мъчат да отстранят тази личност от ръководството на ф о та. В края на краищата възможно е Драгут да е получил пари от империята. Но през следващата година той вече заема второстепенно място във флота, командван от новия капудан паша, Пиали паша – млад и неопитен човек. И тъй, не ави симо че френският крал иска „силна и безкомпромисна"[6] война, турската ф т та само присъства, без да участва в обсадата на Калви, който, добре снабден от генуезците, поставя в шах французите. Тя присъства със същото равнодушие в августовската кампания срещу Бастия, която предходната година пада в ръцете на неприятеля. Накрая, след няколко неуспешни офанзиви срещу тосканските брегове и острови, оправдавайки се с липсата на припаси[7] и с лошото време, тя променя посоката и се прибира. Имаме ли право да смятаме, че както и през предходната година, тя получава инструкции за предпазливост?

Това отказване на големите държави от поетите задължения позволява на малките да се изявят повече от обикновеното. Видяхме с каква енергия Генуа води войната си в Корсика; през 1554-1555 г. тя отблъсква французите от голяма част от острова[8]. Напорът на Козимо ди Медичи не е по-слаб: неподдържан по

---

[1] *H. Joly*, op. cit., p. 118.

[2] *C. Manfroni*, op. cit., III, p. 392 и посочвания на *E. Charrière*, op. cit.

[3] *H. Joly*, op. cit., p. 122.

[4] По време на тези операции загинал Леоне Строци.

[5] *C. Manfroni*, op. cit., III, p. 391.

[6] Ibid., p. 392; *E. Charrière*, Négociations..., II, p. 351.

[7] Маркиз де Сария до принцеса Хуана, Рим, 22 ноем. 1555 г.; *J. J. Döllinger*, op. cit., pp. 214-216

[8] През зимата генуезката флота излиза от своето убежище. От 12 галери, които са му поверени в началото на своята кариера Дж. А. Дориа загубва само девет през януари 1556 г. вследствие от порив на libeccio по брековете на Корсика *C. Manfroni*, op. cit., III, p. 394.

море от Андреа Дориа, който от една страна е предпазлив, а от друга, като генуезец не гледа с добро око на тосканската експедиция, Козимо все пак заставя французите от Сиена да капитулират на 21 април 1555 г.; няколко месеца по-късно той си възвръща Орбително на брега на Маремата. Тогава оцелява единствено „републиката" на Монталчино в Апенинските планини, убежище на сиенски патриоти и на няколко французи[1]. Но от края на 1555 г. Козимо атакува и там, като започва с прочистването на Вал ди Киана[2].

От своя страна през тези две години алжирската държава сама по себе си заслужава по-обстойно внимание, отколкото османската флота. През 1554 г.[3] Салах Реис, водейки своята армия по море до „новото" пристанище на Мелила, после по суша до Таза и до Фес, където влиза като победител, прави светкавичен рейд срещу Мароко. Мароканската конница не може да устои на турските аркебузи и Но този победен рейд остава без последствия, тъй като победителите настаняват във Фес своето протеже (някогашния си роб, споменатия Ба Хасун, пленен предходната година), но то е убито от стария шериф, завърнал се в града веднага след тяхното отпътуване с плячката, яхнали мароканските коне и мулета. Всичко, което остава на алжирците от тази експедиция, е малката твърдина Пеньон де Велес – това островче, за което пак ще стане дума[4].

През следващата 1555 г. те обръщат действията си срещу Бежая или по-скоро срещу испанския преден пост Бежая, тъй като не се касае за истински град, а за малка укрепена зона във формата на триъгълник с кула на всеки ъгъл и разположен отсам старите граници на местната агломерация; имперски дворец, правоъгълна постройка, аналогична на примитивната крепост Ла Гулет; Голям и Малък морски дворец – стари мавритански постройки срещу брега[5]. Във вътрешността на тези стени има стотина души и няколко десетки коня. За да се хранят и едните, и другите трябва да се разчита както на изпращането, така и на пристигането на продоволствени кораби. Точно когато отива да снабдява с фураж, старият Луис Пералта, губернатор на крепостта, намира смъртта си при засада, оставяйки на сина си Алонсо задължението да го наследи[6]. През юни 1555 г. Салах Реис напуска Алжир с няколко хиляди войника, сред които и ренегати excopeteros (въоръжени стрелци – бел. пр.), докато по море изпраща малка флота да пренесе припаси и артилерия: две галери, една барка, една реквизирана в Алжир френска „саета"; както виждаме доста малко, тъй като повечето от корсарските съдове са заминали да се присъединят към флотата на Леоне Строци. Но тези средства са достатъчни: фортът не устоява на артилерията и неговите защитници се укриват в близкия град, където се оказва невъзможно да се защитят. Алонсо де Пералта скоро капитулира срещу обещанието животът му и този на четиридесет негови сподвижници, избрани от него, да бъде спасен и той да бъде репатриран в Испания на

---

[1] *Lucien Romier*, Les origines politiques des guerres de religion, Paris, 1914, II, pp. 393-440.

[2] *C ggtola*, „Ascanio della Corna", p. 114, note 1, déc. 1555.

[3] *D de Haedo*, Epitome..., op. cit., f°s 68 et 68 v°.

[4] Вж. по-долу стр. 333.

[5] *Paule Wintzer*, „Bougie, place forte espagnole", in: B. Soc. géogr. d'Alger, 1932, p. 185-222, спец. p. 204 et sq., et 221.

[6] *Diego Suárez*, Hist. del maestre ultimo que fue de Montesa... Madrid, 1889, p. 106-107.

борда на френската саета. В Испания отзвукът е огромен[1]. Във Валенсия, Каталония и Кастилия се заговорва за организиране на ответна експедиция и архиепископът на Толедо, Силисео[2], застава начело на движението. После, отбелязва Луис Кабрера, всичко затихва, както се случва с тези въпроси на чест и на репутация, особено когато изискват много пари. Експедицията е отложена под претекст, че императорът не е в кралството си; но неприятният спомен е толкова силен, че Алонсо де Пералта е задържан при завръщането си, съден и обезглавен във Валядолид на 4 май 1556 г.[3] Толкова ли е бил виновен? При атаката на Бежая той своевременно отправя молба за помощ в Испания, откъдето със закъснение изпращат заповеди до херцог д'Алба, по онова време вицекрал на Неапол. Когато, алармиран от херцога, принц Дориа се озовава с галерите си в Неапол през март 1556 г., готов да вдигне платна, пристига новината за капитулацията[4]...

Докато малките страни уреждат личните си дела, играта на големите държави продължава в дипломатически план. Смъртта на папа Юлий III на 22 март 1555 г.[5] представлява загуба на безспорна подкрепа за Карлос Пети. Кралят на Франция наследява онова, което е загубил, когато след управлението на папа Маркелий II, траяло само няколко седмици[6], на 23 май 1555 г.[7] е избран Павел IV, в деня когато в Марш започват френско-имперски преговори за постигане на мир[8]. В началото нищо не подсказва за силните враждебни чувства на папата към императора, но дори единствено те заплашват мира, който като че ли не иска да се настани на Север. Всъщност тайно споразумение (за чието съществуване разбират тогава във Венеция и в Брюксел) с дата от 13 октомври 1555 г. осигурява на французите формален съюз с папата, в случай че изчезнат надеждите за мир

Вътре в самата империя се задават не по-маловажни промени. Филип II е пристигнал безпрепятствено в Англия през 1554 г.[10] и това е сензацията във всички дипломатически кореспонденции. Е ли той обичан от кралицата или не е? Дали ще има деца? (След 1555 г. казват, че няма да има.) Същевременно се разбира, че Карлос Пети отстъпва на сина си, краля на Англия, кралството на Неапол и Сицилия и херцогството на Милано[11]. Навярно жестът е направен най-вече, за

---

[1] *Luis de Cabrera*, Felipe II, Rey de España, Madrid, 1877, I, p. 42.

[2] Peticiones del Cardenal de Toledo para la jornada de Argel y Bugia y Conquista de Africa, Simancas E° 511-513.

[3] *Paule Wintzer*, art. cit., p. 221. В нейна чест, *Diego Suárez*, op. cit., p. 107.

[4] Херцог д'Алба до принцеса Хуана, 29 март 1556 г., Simancas E° 1049, f 11.

[5] *G. Mecatti*, Storia cronologica della Città di Firenze, op. cit., II, p. 697.

[6] *Coggiola*, „Ascanio...," p. 97.

[7] *H. Joly*, op. cit., p. 122; *S. Romanin*, op. cit., VI, p. 230.

[8] *H. Joly*, op. cit., p. 120.

[9] Simancas P° Real, n° 1538, 13 oct. 1555, *Coggiola*, art. cit., p. 246.

[10] Филип до принцеса Хуана, Уиндзор, 9 авг. 1554 г., A. E. Esp. 229, f 84. Viaje de Felippe II (sic) a Inglaterra quando en 1555 fué a casar con la Reina D^a Maria, CODOIN, I, p. 564.

[11] Тук датите трудно могат да се фиксират с точност. На 25 юли 1554 г. актът за отказването на Карлос Пети от кралство Неапол бил представен на Филип от регента Фигероа (Simancas E 3636, 25 юли 1554 г. *G. Mecatti*, op. cit., II, 693). На 2 окт. същата година Юлий III преотстъпил на Филип инвеститурата на неаполското и сицилианското кралство (Simancas E° 3638, 23 окт. 1554 г.), после, на 18 ноем. Папата му отстъпвал като фиеф кралствата Сицилия и Йерусалим (Simancas E° 1533, Рим, 18 ноем. 1554 г.). За Неапол вж. *Lodovico Bianchini*, Della Storia delle Finanze del Regno di Napoli, 1839, p. 52-53. Отказването на Карлос Пети от кралство Сицилия, ако му вярваме, станало на 16 ян. 1556 г., но то е извършено в името на „Carolus et Joana reges Castelle", следователно при всички случаи преди смъртта на Хуана Лудата през 1555 г.

да се вдигне реномето на младоженеца; жест, аналогичен на този, който прави Фердинанд през 1551 г., когато назначава сина си Максимилиан за крал на Бохемия: въпрос на престиж и на протокол. Ала в тези отказвания – за да се убедим в това, разполагаме със завещанието на Карлос Пети, съставено през същата тази 1554 г. – присъства потенциално абдикацията на императора. Или по-скоро – абдикациите, тъй като обикновено не мислим единствено за важната сцена в Гент, потънал в сълзи при абдикацията от Холандия, където на 25 октомври 1555 г. Карлос Пети обявява за първи път пред държавите намерението си да напусне света[1]. Впрочем по онова време той вече се е освободил от Сицилия, Неапол и Милано; през януари 1556 г., безшумно и отдалеч, той ще се откаже и от Испания[2]. Едва през 1558 г., малко преди смъртта си, той ще остави и златната имперска корона: последен отказ, забавен от настояването на самия Фердинанд, притеснен от рисковете при имперския избор и от това на Филип, който в Нидерландия и в Италия чувства нужда от тази покровителствена сянка.

Може би е неправилно, след Мине и Гашар, да свеждаме тези откази до вътрешен, изцяло личен конфликт. Трябва да държим сметка и за военната атмосфера през 1554 1556 г. Карлос Пети може би е искал да спести на сина си опасностите на наследяването при безредието след своята смърт. Ако той се отказва тихи скъпите за него планове, ако оставя на Фердинандовците големия кораб на Германия, то е защото след 1552 г. и 1553 г. той е преценил неспособността си да го води. Той сам е пуснал държавното кормило, когато през 1555 г. оставя на Фердинанд грижата и отговорността за мира от Аугсбург; този мир, който ще даде на Германия видимо спокойствие за остатъка от века, но който той дълбоко в душата си мрази! Впрочем Англия, сватбен подарък на Филип, може да замени тази толкова несигурна Германия при уравновесяването на силите. Да се изостави и следната е може би единственият начин да се свърши с войната и колосалните и разходи.

Каквото и да става, и това е важно нещо за средиземноморския свят, империята и Филип се откъсва от германската маса. Последната връзка ще бъде прекъсната през юли 1558 г., когато Филип II ще поиска наместничеството на империята в Италия, обещано му със споразумението от 1551 г.[4] На 22 юли 1558 г. неговият пратеник при Фердинанд получава от последния доста добър отговор: „...След като разгледах онова, което имахте да разисквате с мен... от името на Пресветлия крал на Испания и на Англия, нашия многоуважаван и многообичан племенник, по повод на службата на имперски наместник в Италия... ще можете да кажете от наше име на Негово Величество, че тъй като си спомняме, че сме му обещали това, ние имаме желание да го спазим". Но работата е деликатна. „...Негово Величество трябва добре да си спомня, че когато между моя господар императора и мен, и други известни на Негово Величество стана дума да го направим наш помощник в империята, както моя син Максимилиан, ние им изложихме неудоб-

---

Charles Bratli, Philippe II, roi d'Espagne, Paris, 1912, p. 87 et sq. или *L. Pfandl*, op. cit., p 272 et sq. Renuncia de Carlos V en favor de Felipe II de los reinos de Castilla, Simancas E° 511-513.

Така Фердинанд до Филип II, Виена, 24 май 1556 г., CODOIN, II, p. 421 или Карлос Пети до Фердинанд, Брюксел, 8 авг. 1556 г., ibid., p. 707-709.

[4] Вж по-горе кн. I, стр. 249-250.

ствата, промените и вълненията, които биха могли да последват в империята; и че не бихме успели по този път. След всичко това, от уважение към императора и за да се подчиним на волята му, трябваше да сторим това, което сторихме; и малко след това признаха, че сме били отличен пророк задето не сме го искали, защото научили за нашата съдба, херцог Мориц и принцовете грабнаха оръжието..."[1]

Тогава ще поемем ли и днес по повод на наместничеството същия риск да засилим обвинението, отправено към Хабсбургите, че искат да превърнат империята в hereditario (наследствена – бел. пр.)? Да се борят срещу големите сили на Германия е неуместно, „имайки предвид задачите и нуждите, които ни обременяват, Негово Величество – относно Франция и турците, мен – относно турците и унгарските бунтовници, без да броим религиозните проблеми и други затруднения, които не ни липсват" и без да броим трудностите, които ще причини папата, враг на австрийския двор. „Към всичко това, продължава Фердинанд, се прибавя друго неудобство: за да изпълнява задълженията си, Негово Величество трябва неизбежно да пребивава в Италия; точно при такова имплицитно условие ние му я обещахме и никога не сме предполагали, както е пределно ясно, те да се изпълняват от Фландриите, Англия или от Испания..." Да съкратим тази проза, може би по-ирония за нас, отколкото за Филип, за да направим заключението: „при тези условия, ние още сега обещаваме, че в който и момент Негово Величество да се върне в Италия, ние ще му изпратим нашите патенти в надлежната им форма..." Обещание, което ще отиде на вятъра: Филип II скоро ще бъде вече само крал на Испания.

Вероятно отказването му от Германия, предполагаемо още от първите абдикации на императора, допринася повече от всичко за европейския мир. Започналите в Марш преговори и които противно на текущото мнение не са прекъснати[2], в крайна сметка довеждат до примирието от Восел, претупано на 5 юни 1556 г.[3], благодарение на посредничеството на английската кралица и точно в навечерието на лятото.

Това примирие вероятно не решава нищо, то се задоволява да констатира статуквото. Но то преустановява военните действия, тоест огромните разходи; а това желаят всички: „Липсата на пари по това време засяга всички", се провиква Фердинанд, който от своя страна се надява да постигне примирие с турците[4], докато Карлос Пети в тази успокоена атмосфера замисля да тръгне[5] за Испания, изоставяйки най-сетне света и властта и оставяйки след себе си Филип в Нидерландия. Така империята ще бъде продължена в същата форма – с военна и политическа столица Брюксел и Антверпен като финансова столица. Хубави пла-

---

[1] CODOIN, XCVIII, p. 24.

[2] По тази тема, доказателството е у *H. Joly*, op. cit., p. 126, противно на мнението на *Francis Decrue de Stoutz*, Anne de Montmorency, Paris, 1899, II, p. 1.

[3] *A. d'Aubigné*, Histoire universelle, Paris, 1886, I, p. 125. *E. Lavisse*, op. cit., V, 2, p. 160, твърди 15 февр., но френският крал огласява примирието след 13 (13 февр. 1556 г., A. N., K 1489), *F Hayn ard*, op. cit., II, 18.

[4] Фердинанд до Карлос Пети, Виена, 22 май 1556 г., *G. Lanz*, op. cit., III, p. 69, 702.

[5] Той щял да дебаркира в Ларедо на 6 окт. 1556 г., *L. P. Gachard*, Retraite et mort de Charles Quint, Bruxelles, 1854, p. 137.

нове: всъщност от Брюксел е възможно да се наблюдава и да се ръководи Европа. Но дали Европа е готова да се остави да я ръководят?

3. Връщане към войната. Решенията все още идват от Север

Прекратяване на примирието от Восел

Сложен за разбиране проблем е прекратяването на примирието от Восел. Предвид изтощението на противниците, то е в състояние да удовлетвори доста добре за известно време и едните, и другите: Франция, която запазва своите восвания, в това число Савоя и Пиемонт, и Хабсбургите, които за пореден път се явяват господари на света. Те държат Сицилия, Неапол, Сиена, Пиаченца, Милано това е равностойно да се каже, че полуостровът им принадлежи. Защото дали през 16 в. Пиемонт е все още Италия? Накрая, за папството се появява нова възможност да се заеме да превърне това примирие във всеобщ мир. Такава е традиционната му роля[1] и папа Павел IV се чувства задължен най-малкото да покаже това привидно: той се радва официално от това[2], изпраща представител сред подписващите, стига дотам, че си приписва заслугата за съглашението пред венецианския посланик Наваджеро[3], но не излъгва никого и най-вече венецианците.

В действителност известието за примирието избухва в Рим като гръм[4]. Новината се разнася веднага след подписването му независимо от папата и въпреки усилията му[5]. Във всеки случай, то ще бъде прекратено благодарение на него. Това, че един единствен човек успява с такава бързина да разпали угасналата война, напомня съвсем уместно ролята на индивидите в забързания ход на историята. В този много възрастен човек (роден през 1477 г., той е на 79 години, когато е поставен на трона на св. Петър), но с учудваща пламенност, с преливаща жизненост и с блестящо благочестие (той е основателят на Театинския орден), Църквата намира своя непримирим защитник, подновил конфликта срещу Карлос Пети, който е прекъснат през 1549 г. със смъртта на папа Павел III; вечният конфликт на Рим с Цезаря, с човека от клането през 1527 г., с този, който оставя протестантите да победят в Германия и приема мира от Аугсбург.

Това е един от аспектите на антипатията на Павел IV към Карлос Пети, антипатията на Първосвещеника, която не трябва да се подценява. Но съществува и другата антипатия, тази на Неаполитанеца, главата на франкофилската фамилия Карафа, който мрази в Карлос Пети господаря на Неапол и врага на неговото родство, изпълнен със злоба и апетити. Достатъчно възрастен, за да е живял в свободна Италия, той мрази в императора и чужденеца, окупатора, представи-

---

[1] Филип II до принцеса Хуана, Лондон, 13 апр. 1557 г., A. E. Esp., 232, f° 232.
[2] Бадоеро до сената, Брюксел, 7 март 1556 г.,*Coggiola*, art. cit., p. 108, note.
[3] Наваджеро до сената, Рим, 21 февр. 1556 г., *Coggiola*, art. cit., p. 232-233.
[4] Бадоеро до сената, Брюксел, 1 март 1556 г., *Coggiola* , art. cit., p. 108, note.
[5] Пак там.

теля на испанците, „тези еретици, тези схизматици, прокълнати от Бога, семе на евреи и маври, утайката на света"[1]. За това, че е силно завладян от идеята за италианската свобода, свидетелстват следните думи (адресирани до венецианския посланик след неуспеха на папската политика): „Скъпи венециански сеньори, вие и всички останали ще съжалявате, че не пожелахте да осъзнаете възможността да се освободите от тази чума... Французи и испанци – и едните, и другите са варвари и добре ще е да си останат у дома"[2].

Но Павел IV е човек, който действа според подтиците на ума и сърцето си. Проповедник и теолог, той живее повече сред идеите и мечтите си, отколкото сред заобикалящия го свят. „Това е човек, който разбира от ръководене на държавните дела само в общи линии, като философ", отбелязва Мориак[3].

Съпоставяйки тези черти си обясняваме политиката на Испания и експлозивната ѝ сила през 1556 г. и 1557 г. Частично, тъй като папата не е сам; той има не една, а *много* политики, но не е отговорен за всичките. До него стоят роднините и съветниците му, сред които един опасен човек, кардиналът Карло Карафа, любопитен персонаж, ентусиазиран колкото папата, но непритежаващ великолепните му качества. Алчен, ненаситен, избухлив, тираничен, не особено добросъвестен, той преговаря както с имперците, така и с французите, и по този начин е способен да стигне далеч.

Пристигнал във френския двор през юни 1556 г. като легат a latere от страна – бел. пр.) на папата, той се завръща с категоричните обещания[4] за интервенция на „миролюбивия" Монтморанси; самият Колини се омотава в неговите намерения[5]. Минават няколко месеца и през октомври и ноември, по време на започналите между папата и херцог д'Алба преговори, които ще завършат на 18 ноември с решение за четиридесетдневно примирие[6], кардинал Карафа се намира в пряк контакт с херцог д'Алба, който напредва чак до Остия. Последвалите комбинации са доста неочаквани: не искат ли Карафа от испанците местата, които французите притежават все още в Тоскана, а отгоре на това и Сиена? Документите от Дела Каза съдържат едно любопитно Discorso al Card. Caraffa per impetrare dalla M. dell'Imperatore lo stato e dominio di Siena[7] (Слово на кард. Карафа за измолване от Н.В. Императора държавата и властта на Сиена – бел. пр.), а испанските архиви – докладна записка от 22 януари 1557 г., уточняваща las condiciones con que S. M. tendra por bien de dar al conde de Montorio el Estado de Sena para la efectuation del accordio que se

---

[1] Доклад от Бернардо Наваджеро, 1558 г., *E. Albèri*, Relazioni..., II, 3, p. 389.

[2] *Ernesto Pontieri* „Il papato e la sua funzione morale e politica in Italia durante la preponderanza spagnuola", in: Archivio storico italiano, 1938, t. II, p. 72.

[3] *E. Lavisse*, op. cit., V, 2, p. 163.

[4] Анри II до Отавио Фарнезе, Фонтенбло, 29 юни 1556 г., *Coggiola* , art. cit., p. 256-257; *F Decrue.* Anne de Montmorency, II, p. 186.

[5] *H. Patry*, „Coligny et la Papauté en 1556-1557", in: Bul. de la Soc. de l'hist. du protestantisme français, t. 41, 1902, pp. 577-585.

[6] Херцог д'Алба влязъл в Остия на 14 ноем.: lo que refiere un hombre que fue a Francia estos dias a entenderlo que alla se hazia (déc. 1556), A. N., K 1490. Примирието е подписано на 18 ноем. (Sim Patronato Real, nº 1580), продължено на 27 дек. 1556 г., ibid., nº 1591.

[7] Opere, Milano, 1806, p. 119-131, цитиран от *Coggiola* , p. 225 et sq.

trata con S. S.[1] (условията, при които Н. В. ще благоволи да дари на граф Монторио – това е братът на кардинала – държавата Сиена с цел осъществяването на споразумението, за което се договорихме с Негово Светейшество – бел. пр.). И пак Карафа е този, който преговаря във Венеция, за да въвлече Сеньорията в борбата срещу Хабсбургите и в евентуалното разпределение на техните италиански владения. Венецианците ще откажат, не желаейки, както твърдят, „да напълнят ръцете си с мухи", ние бихме се изразили – да останат с празни ръце...

Ето това е персонажът, за когото твърдят и за когото отричат, че е верният изразител на политиката и на мисълта на папа Павел IV; не е лесно да се избере някое от двете мнения.

Това, което е сигурно е, че Павел IV отрано показва недвусмислено злонамереността си спрямо Хабсбургите[2]. Твърди се даже, че той ще свика събор, за да лиши императора от неговия сан. Ето защо основен проблем за Хабсбургите е да разберат какво би сторил френският крал: дали ще остане неутрален и така папата лесно може да бъде вразумен или няма, а това означава възобновяване на войната, дори и ако Най-християнският има намерение да остане в състояние на „скрита" война, както обикновено се казва през 17 в. През юли вече се знае, че мирните преговори между Руи Гомес и конетабъла променят ненадейно насоката си, тъй като последният не е доволен от преговорите относно пленниците и откупа, който се иска за сина му. В Брюксел не хранят илюзии: „За да напуснат и под най-незначителния претекст, те чакат херцог д'Алба да предприеме нещо срещу папата"[3].

Нека повторим: учудващо е, че политиката на Карафа е дала толкова бързо големи резултати. Но французите могат да се опасяват, че като не застанат на страната на Рим, те издигат значението на своя противник. Впрочем те се мъчат да хитруват, да поддържат папата без да нарушават примирието. В действителност, може би поради бързината си, папската намеса се оказава ефикасна. Страстите не са стихнали; французите все още мислят за Неапол и за Милано, а самият император, когото вече смятат извън обществения живот – се разгневява на Павел IV. Той заповядва да му четат депешите, през юни решава да отложи пътуването до Испания и навярно с помощта на спомена за някогашните пламенни битки срещу Рим, нарежда на херцог д'Алба да отвърне на приготовленията на папата. Това е противно на мнението на Филип, който би искал на всяка цена да избегне разрива. Задаващият се конфликт е конфликт на пристрастия, желан от стари хора, увлечени от вихъра на старите идеи и старите дрязги, които впрочем се нуждаят от зареждане с нова злоба.

---

[1] Същата дата, Филип II до кардинал Карафа, Simancas Patronato Real, nº 1614.

[2] Например в аферата с Колона, на които той отнема земите, когато същите са явни привърженици на Испания. Така е и с винаги мъчните взаимоотношения с Неапол.

[3] Lo que contienen dos cartas del embaxador en Francia de 9 y 13 de julio 1556, A. N., K 1489.

СЪБИТИЯТА, ПОЛИТИКАТА И ХОРАТА

Сен Кентен

Истина е, че противно на всякаква видима логика, възраждащата се в Италия и заради Италия война няма да намери на полуострова и неговото обкръжение, тоест в Средиземно море, своето поле на изява. Може би, действително заради въздържанието на големите турски армади, Франция не може да предприеме нещо сериозно в южното море без мощния си съюзник. Така че през 1556 г. само няколко турски галери, придружени от корсари и от Хасан Корсо, обсаждат за кратко време Оран[1]. А през решителната за войната 1557 г. турците не извършват дори и подобна на тази посредствена диверсия.

През декември 1556 г. Франсоа дьо Гиз прекосява Алпите с голяма армия: 12 000 пехотинци, 400 военни и 800 конни гвардейци[2]. Плъзва мълва, че той разполага с още по-многочислена сила[3]. Какво да прави с тази армия и с италианците, които мобилизира[4] неговият единствен задалпийски съюзник, херцогът на Ферара, назначен за командващ – впрочем напълно теоретично, тъй като той го оставя в ръцете на своя зет, Франсоа дьо Гиз – на френските сили в Италия? Да атакува Миланската област може би било най-разумно. Но амбициозен и мечтаещ за завоевания и за корони, може би и за тази на Неапол за себе си, Франсоа дьо Гиз трудно може да остане глух за призивите на папа Павел IV, който наскоро е денонсирал подписаното през ноември с испанците примирие и отложено за 1556 г. и който също не спазва обещанията си. На 12 януари Симон Ренар докладва, че папата е готов да използва цялото си „папстване" и рентите от църквите, за да продължи войната[5]. Вероятно той планира да даде на французите Болоня и Перуджа, откъдето може по-успешно да се пречи на херцога на Флоренция. Разбираме, че Франсоа дьо Гиз напредва с войската чак до Рим. Но там в продължение на един месец той се оплита в интриги и атакува Неаполитанското кралство едва на 5 април, но без успех. През май той е принуден да се отбранява. През август получава заповед да се върне във Франция.

Така изоставен, папата трябва окончателно да преговаря. Мирът, сключен с големи резерви от херцог д'Алба, е публикуван на 14 септември[6]. Новината предизвикала повсеместна радост, чието проявление откриваме първо в Палермо през септември, където „si ficiro li luminarii per la pace fatta fra la Santita del Papa Paolo quarto con la Maesta del Re Filippo Secondo, nostro Re"[7] (се организират

---

[1] *D. de Haedo*, op. cit., f° 69 v° et 70; *Jean Cazenave*, „Un Corse, roi d'Alger (Hassan Corso)", in Rev Afrique Latine, 1923, p. 397-404; Socorro de Oran, Simancas E° 511-513.

[2] *E. Lavisse*, op. cit., V, 2, p. 167.

[3] Un hombre que se envio a Francia y bolvio a Perpiñan a los XXV de enero ha referido lo siguiente - 28 janv. 1557 - A. N., K 1490. 30 000 пехотинци, 10 000 конника в Пиемонт. Една бележка между другото: „todo es mentira". Симон Ренар, който е по-добре осведомен (Симон Ренар до Филип II, 12 ян. 1557 г.) дава общо 12 000 човека, A. N., K 1490.

[4] Симон Ренар до Филип II, 12 ян. 1557 г., A. N., K 1490

[5] Ibid.

[6] Кави, 14 септ. 1557 г. Capitulación publica sobre la paz entre Felipe II y Paulo IV ortogada entre el duque de Alba y el Cardinal Caraffa. Simancas Patronato Real, n° 1626. Тайни клаузи относно укрепването на Палиано, ibid., n° 1625.

[7] Palmerino B. Com. Palerme Qq D 84. Не е ли погрешна неговата дата 11 септ.?

илюминации за мира, сключен между Негово Светейшество папа Паоло четвърти с Негово Величество крал Филип II, нашият крал – бел. пр.), а после във Валядолид на 18 ноември[1], със звън на камбани, шествия и благодарствен молебен.

Безсмислено е да доказваме значението на този испано-папски мир; той бе-

66 – Заемите, взети от Карлос Пети и Филип II на антверпенското тържище, 1515-1556 г.

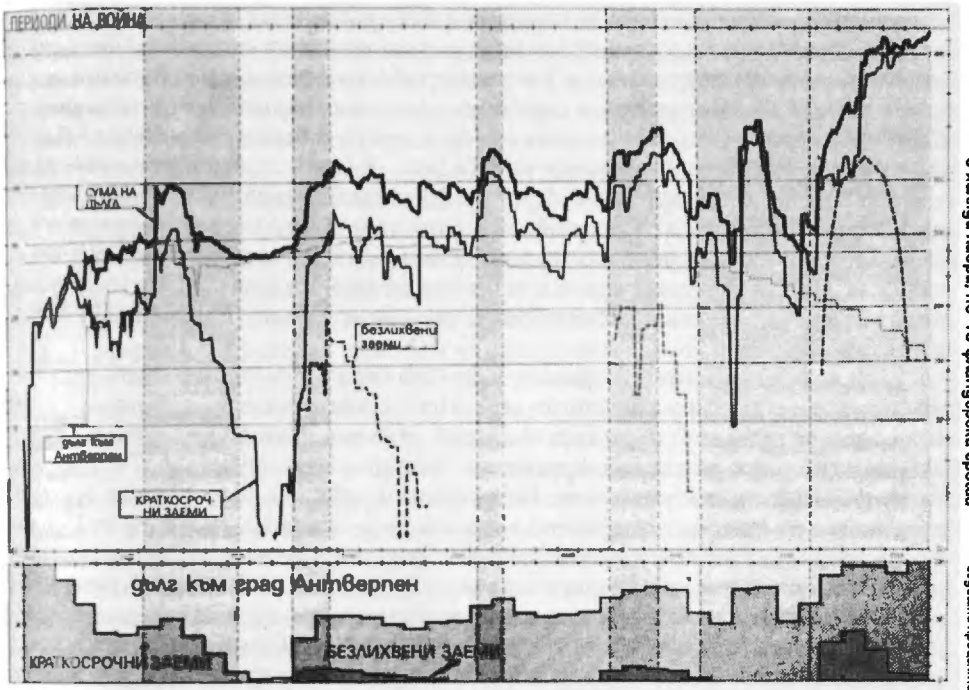

Според *Fernand Braudel*, "Les emprunts de Charles Quint sur la place d'Anvers", in: Charles Quint et son temps (C. N. R. S.), 1959.

Три вида дългове: към град Антверпен, към търговците от тържището (краткосрочни заеми) и от страна на грандовете (безлихвени заеми). Процентът е даден чрез долната графика: краткосрочните заеми преобладават. Колебанията на този огромен плаващ дълг следват непосредствено превратностите на войната. Зоните в сиво съответстват на периодите на война. Всеки един от тях води до незабавно покачване на задлъжнялостта. Войната срещу германските протестанти се вписва с двата си последователни периода. Логаритмичната стълбица тушира финалното покачване от 500 000 ливри в грошове за 5 милиона: започва царуването на Филип II. За да се допълни тази картина, би трябвало да разполагаме със същите вписвания поне за Медина дел Кампо.

---

[1] Хуан Васкес до Карлос Пети, Валядолид, 18 ноем. 1557 г., *L. P. Gachard*, La retraite..., I, doc. n° C XXI.

лежи поврат в историята на западния свят: заставянето на Рим да се подчини на Хабсбургите или ако искате (тъй като при Павил IV това подчинение никога не е пълноценно: да си спомним за трудностите, които той създава през 1558 г. на новоизбрания император при признаването на сана му) – съюза на Рим и Испания. Той ще трае до 1580-1590 г. в името на съхраняването на католицизма и на Църквата[1], на триумфа на Контрареформацията, който е осигурен чрез този съюз на светската и духовната власт.

Вече отстъпил към Милано[2], Франсоа дьо Гиз трябва да премине отново през планините при съобщението за трагедията на Сен-Кентен (10 август 1557 г.). Колини, както е известно, се е промъкнал в града ден след обкръжаването му от испанците. На 10 август армията, която конетабълът отвежда да деблокира града, е изненадана и разпръсната от ядрото на вражеската армия по протежение на Сома. Последва сеч и маса пленници, сред които и самият конетабъл. В тила Филип получава ежечасно новини за победата. „В единадесет часа вечерта, пише той на баща си, дойде куриер от бойното поле, съобщавайки ни за поражението на врага и за залавянето на конетабъла; в един часа, с друг куриер, потвърждение за разгрома, но не за залавянето на конетабъла... Дойдох тук тази сутрин (в Боревоар), за да бъда утре на място. Един близък на моя братовчед (Еманюел Филибер) твърди, че е забелязал конетабъла и пленниците, чийто списък В. Превъзхо дителство ще види[3]."

След като Сен-Кентен е превзет, а френският крал – обезоръжен, какво ли не може да се върши в кралството му? „При условие все пак, отбелязва Филип II, че не липсват пари", si no falta el dinero[4]. Най-важното било изречено. Впрочем положението на хазната е трагично. Декретът от 1 януари 1557 г. разкрива банкрута на испанската държава. Всеки значим план ще бъде трудно осъществим, освен ако не се заложи всичко на една карта – да се връхлети върху Париж, така както иска Еманюел-Филибер, така както, далеч в своето усамотение, Карлос Пети ще го приветства при получаването на важната новина. Какъв е бил резултатът? Известно е. Но пропилявайки времето си с обсадата на малки укрепени места като Хам, Льо Катле, Сен-Кентен и Нойон (Сен-Кентен устоява след разгрома на подкрепленията), имперците изгубват печалбата от своята победа.

Френският крал има време да предприеме контрамерки, да събере хора, да чака връщането на Гиз. И нещо любопитно, на паричните борси кредитът на победения крал продължава да бъде по-изгоден от този на победителя. Насред зима, на 31 декември, Гиз атакува Кале и го превзема на 6 януари. Англичаните загубват старите си позиции поради предоверяване или вероятно поради това, че не приемат навреме испанско подкрепление. Във всеки случай положението е възстановено. Вероятно на 13 юли 1558 г. маршал дьо Терм е разбит в Гревелин и катастрофата е доста тежка заради намесата на английската флота; но

---

[1] *Paul Herre*, Papsttum und Papstwahl im Zeitalter Philipps II, Leipzig, 1907.

[2] Филип II до Карлос Пети, Боревоар, 11 авг. 1557 г., самост. A. N., K 1490. В тази папка, множество документи относно битката при Сен-Кентен.

[3] Филип II до Карлос Пети, вж. предходната бележка.

[4] Ibid.

херцог дьо Гиз[1] превзема в края на юни Тионвил, който може да застраши Мец и за пореден път едното компенсира другото.

През същата тази 1558 г., по молба на французите, в Средиземно море пристига голяма и мощна флота от Ориента[2]. В първите дни на юни тя се появява край неаполитанските брегове; на 7-и я забелязват в Скуилаче[3], малко калабрийско пристанище; на 13-и е in le bocche di Napoli[4] (в Неаполитанския залив – бел. пр.) и с бърз ход продължава плаването си[5], отказвайки се от обичайните си спирки. Тя успява да изненада Соренто и Маса, тъй като предупредените от нарочен куриер жители не повярват в неминуемата опасност. На 26 юни, продължавайки да граби, тя се оказва на ширината на Прочида, откъдето се отправя на запад[6]. Не откривайки френските галери в Генуезкия залив, тя напредва към Балеарите, където Пиали паша завзема малкия град Сиудадела в Минорка[7], всявайки смут във Валенсия, където се опасяват от въстание на мориските[8]. Тогава французите издействат флотата отново да се върне към Тулон и Ница, но веднъж пристигнала, Пиали паша отказва да предприеме каквото и да било срещу Бастия. За този отказ има различни причини: вестта за Гравелин, болестта, която изтребва гребците и налага галерите да бъдат теглени, но най-вече, и този факт е сигурен – Пиали паша е купен на добра цена от генуезците.

Той се оттегля, следван на прилична дистанция от галерите на служба на Испания, въпреки напразните протести на французите. Този скъпоструващ за християнския свят рейд добива особена тежест на везните на войната.

Ето защо, след като римският конфликт е ликвидиран още през септември 1557 г., двата противника могат да подновят преговорите за мир. В общи линии се връщат на положението от 1556 г., но същевременно има и две новости: на 21 септември 1558 г. Карлос Пети умира в Юсте и поради това присъствието на Филип II в Испания става още по-належащо от преди (ще се върнем към това); после, на 17 ноември[9] Мери Тюдор умира на свой ред и с това се разпада опасният за Франция съюз на Англия с Испанската империя. Въпросът за наследяването се поставя в Англия с цялата си заплаха и сложност. За пореден път Северът изисква цялото внимание на дипломатите.

Филип II до граф де Ферия, 29 юни 1558 г., CODOIN, LXXXVII, p. 68.

Cesareo Fernández Duro, Armada española, Madrid, 1895-1903, II, p. 9 et sq. Дожът и губернаторите на Генуа до Джакомо де Негро, посланик в Испания, Генуа, 23 май 1558 г., A. d. S., Gênes, Inghilterra, I, 2273. Относно ролята на нашия посланик дьо ла Вин, Пиеро до дука на Флоренция, Венеция, 22 ян. 1558 г., Mediceo 2974, f° 124. Флотата пристига по-рано от обичайното. Доклад от Константинопол, 10 април 1558 г., Simancas E° 1049, f° 40.

Педро де Уриес, губернатор на Калабрия до вицекраля на Неапол, 7 юни 1558 г., Simancas E° 1049, f° 43. То ще бъде превзето, после Реджо ще бъде плячкосан, *C. Manfroni*, op. cit., III, p. 401.

[4] Instuction data Mag^co^ Fran^co^ Coste misso ad classem Turchorum pro rebus publicis, Генуа, 20 юни 1558 г., чернова A. d. S., Gênes, Constantinopoli 1558-1565, 1-2169. *C. Manfroni*, op. cit., III, p. 401, note; мисля, че той цитира друго копие на тази инструкция.

Тя преминава пред Торе дел Греко, кардинал де Сигуенса до Н. В., Рим, 16 юни 1558 г., Simancas E 1889, f° 142, A. E. Esp. 290, f° 27.

Дон Хуан Манрике до Н. В., Неапол, 26 юни 1558 г., Simancas E° 1049, f° 41.

C. Fernández Duro, Armada española..., II, p. 11.

[8] Ibid., p. 12.

[9] *G. Turba*, op. cit., I, 3, p. 81, note 3.

СЪБИТИЯТА, ПОЛИТИКАТА И ХОРАТА

Мирът от Като-Камбрези

Английският проблем тежи може би повече, отколкото смятат историците, на преговорите, които трябвало да доведат на 2 и 3 април 1559 г. до мира от Като-Камбрези.

Няма никакво съмнение, че финансовото изтощение принуждава противниците да сключат мир. Освен това, доказано е, че не е било възможно намирането на военно разрешение на въпроса. От френска страна, вътрешното положение също е изключително тежко. Всеки, който възприемел буквално преминаващите през границата на кралството новини, трудно можел да открие по-недоволни, по-бедни и по-окаяни блогородници, както и по-роптаещ народ отколкото във Франция. Дори и да са пресилени, краските са напълно точни. Страната е разяждана и от протестантството, спрямо което правителството на Анри II е решено да действа жестоко: то несъмнено е „по-католическото" от двете страни, подписали договора, по-решеното да удари ереста. Затова мирът му е необходим. Накрая, трябва да се държи сметка за играта на клановете, толкова си на при управлението на слабия Анри II; за политическите разпри на Гиз и Монморанси, които ще подхранват по-късно религиозните войни – най-често обикновени борби за власт. Венецианската кореспонденция подчертава, „че в мирно време конетабълът е първият човек във Франция, а във военно – той е затворник, лишен от всякакво величие"[1], което е повече от очевидно.

Тези факти, тези реалности са преценени в стария труд на Алфонс дьо Рюбл, както и във великолепните книги на Люсиен Ромие[3]. Но са възможни повече трактовки. Мирът от Като-Камбрези е бил оценен от френските историци и от някои съвременници (имам предвид най-вече Брисак[4], организатор на френския Пиемонт) като катастрофален. Вероятно би било по-справедливо, ако пледираме малко и за обратното мнение. Най-съществените от предимствата, които извлича Франция от договора, са двата брака: този на Еманюел-Филибер с Маргарита и този на Филип II с Елизабет дьо Франс, която е още дете, но която трябва да се превърне в „кралицата на мира". Днес сме склонни да подценяваме тези предимства. Впрочем факт е, че всяка политика през 16 в. си остава на първо място семейна политика; браковете са важни сделки, причина за обстойни пресмятания, безброй хитрувания, изчаквания и засади. Испанският брак е блестящ френски успех дори само поради факта, че той отдалечава възможността за друг брак. Само от Елизабет зависи да стане съпруга на Филип II: поканата ѝ е отправена и то най-искрено през октомври 1558 г., но Елизабет отклонява предложението[5]. Освен личните си изгоди, френският брак е и гаранция срещу нов съюз между Острова и Испанската империя.

---

[1] Марин де Кавали до дожа, Пера, 16 дек. 1558 г., A. d. S., Venise, Senato Secreta, Cost., Filza 2 B, f° 102.

[2] Le traité de Cateau-Cambresis, 1889.

[3] Les origines politiques des guerres de religion, Paris, 2 vol., 1913-1914.

[4] *Gui de Brémond d'Ars*, Le père de Mme de Rambouillet, Jean de Vivonne, sa vie et ses ambassades, Paris, 1884, p. 14; *Lucien Romier*, Origines, op. cit., II, livre V, chap. II, p. 83-86; B. N., OC 1534, f° 93, etc.

[5] Елизабет до Филип II, Уестминстър, 3 окт. 1558 г., A. N., K 1491, B 10, n° 110 (на латински).

Пасивите от договора ще да са в това, че е разрешил изоставянето на Ита-
лия от Франция, че връща Пиемонт и Савоя – тези сраснали се с кралството и
лесни за асимилиране земи, създавайки по този начин бариера срещу всякаква
евентуална интервенция на Франция в полуострова; че, накрая, изоставяйки
Корсика, въпреки категоричните обещания, довежда до загуба на една от го-
лемите стратегически позиции в Средиземноморието. Но Франция не връща
цялата Корсика, а само част от нея, която и без това не притежава. Освен това
договорът ѝ оставя в Пиемонт пет укрепени града, един от които е Торино.
Това означава да се осигури близкото бъдеще. Вярно е, че градовете ще бъдат
реституирани на 2 ноември 1562 г.[1] Но дори след тази дата французите ще
имат свое предмостие отвъд планината. Откъдето произтича и гневът на хер-
цога на Невер[2], когато през септември 1574 г. узнава, че Анри III, който мина-
ва през Торино, подарява на „господин дьо Савоа" двете укрепени места Пи-
нерол и Савилиан, дадени на Франция през 1562 г. в качеството си на компен-
сация. След това на Анри III му остават зад планината само незащитените гра-
дове и села от маркизата на Салуцо. „И ще ми бъде много мъчно, добавя хер-
цогът, опасявайки се, че всички ще говорят много като видят, че влязъл в кра-
лството, Ваше Величество иска да го разчлени и още повече даже да затвори
завинаги вратите му и никога вече да не ходи в Италия, след като е видял със
собствените си очи красотата на последната." Що се отнася до бедната Италия,
„нещастна от факта, че губи начините да бъде подпомогната...[тя] ще има по-
вод да се оплаче, виждайки се с времето абсолютно подчинена на испанската
мощ". Ако все още може „да се затвори вратата" на Италия през 1574 г., петна-
десет години след Като-Камбрези, това е вероятно така, защото отказването от
1559 г. не е толкова категорично, колкото се твърди, че е.

За нещастие не се отказват единствено от Италия, но от Савоя и от Пиемонт
- от тези държави, наполовина обвързани с френския свят, свързани с швейцар-
ските кантони, опиращи се до морето чрез тесните пролуки на Ница и Вилф-
ранш, и, там където върховете се снишават, свързани с големите равнини на Се-
верна Италия. Несъмнено една не неразривна част от Италия: отделна земя, по-
ради своите обичаи и практика, дори в очите на италианец като Бандело[3] – сви-
детел, който в случая не може да бъде поставен под съмнение. Франция на Анри
II се отказва от тези места доста безвъзмездно, бързайки изглежда да постигне
мир, при явната липса на оценка на възможностите, а също и с една непростима
жестокост. Тя изоставя хладнокръвно и сиенците в ръцете на Козимо ди Меди-
чи, а корсиканците – на Генуа. Сиенските fuorusciti напразно се опитват да отку-
пят свободата си от Филип II със злато.

Договорът от 1559 г. все пак крие известна френска пресметливост. Не пред-
ставлява ли ревностното старание на Анри II срещу ереста, вътре и извън собст-
вените му граници, част от някакъв маньовър спрямо Англия? Със смъртта на
Мери Тюдор през ноември, една друга Мери – Мери Стюарт, омъжена за дофи-

---

[1] *Baron A. Ruble*, op. cit., p. 55.
[2] До Анри III, 25 септ. 1574 г., препис, Simancas E° 1241.
[3] Op. cit., VII, p. 198, 205.

на на Франция на 24 април 1558 г.[1], има от династична гледна точка дотолкова явни права върху английската корона, че Елизабет се ориентира предпазливо, но видимо към протестантството. В Рим се притесняват. Филип II се опитва, обратно, да отклони възможно отлъчване от Църквата на младата кралица. То би открило пътищата за френска инвазия, която не е тайна като възможност: даже поетите говорят за нея през април 1559 г. – Ронсар в своята жизнерадостна песен за крал Анри II и малко по-рано, след смъртта на Мери Тюдор – дю Беле в един сонет по възможно най-ясния начин[2].

За да се покаже значението на Севера и на английските дела, най-подходящото нещо е дългата докладна записка, връчена на Филип II през юни 1559 г.[3] и която толкова го трогва, че той се отказва от пътуването си в Испания. То и неподписан документ, който Филип изпраща на сестра си Хуана, управителка на испанските кралства в негово отсъствие, вероятно е дело на неиспанските съветници на принца. Това е една пледоария в тридесет и четири точки относно оставането на суверена във Фландриите, в лоното на северните земи. Французите планират нахлуване в Англия. „А ако изгубим Англия, това че ще загубим и Фландриите може би е спорно, но да се твърди обратното с подходящи аргументи не е възможно. Впрочем загубата на Англия изглежда сигурна и скорошна поради всякакви причини." Налице са правата на френския дофин, слабостта на английското кралство, неговото разделение, лошото състояние на неговата защита, необходимостта от покровител за английските католици, улесненията с които французите разполагат поради своите флоти и използването на Шотландия, без да смятаме това, че папата може да лиши настоящата кралица от короната ѝ...

Кралят не може видимо да поддържа противниците на Църквата от морални съображения и ако го направи, срещу него ще се опълчат „болшинството от хората на острова" (което ни показва, че в Холандия смятат Англия за преобладаващо католическа). Ще оставят ли френския крал да доведе докрай това начинание? Юридически той със сигурност ще прокламира от свое име, че поддържа мира, а ще повери експедицията на дофина, тоест да действа въпреки подписания мир. Но ако Филип II остане в Холандия, лично френският крал няма да атакува.

Документите на военния щаб никога не трябва да се приемат буквално, но имаме доказателства, че този план е повече от дим. Ако Филип II не желае да премине през Франция, за да се върне в Испания, ако отбягва ласкателствата, които му подготвят, то е вероятно за да не бъде въвлечен в тази авантюра. Херцог д'Алба представлява Филип на неговата сватбена церемония в Нотр Дам дьо Пари. „Французите се стараят, пише той с цифри на краля, да засвидетелстват на Ваше Величество голямо приятелство във всички разговори...

---

[1] *T. A. d'Aubigné*, op. cit., I, p. 41.

[2] „Чрез Вас те искат Франция и Англия да променят в дълготраен мир наследствената в йна"

[3] Apuntamientos para embiar a España (s.d., mai-juin 1559), Simancas E° 137, f°s 95-97. Препис от този важен документ, A. E., Esp., 290. Относно събирането на основните персонажи „di qsti paesi" и желанието им, заради „garbuglio" на Англия и Шотландия, да видят как кралят остава през зимата във Фландриите, Минерботи до херцога, 2 юли 1559 г., A. d. S., Florence, Mediceo, 4029.

Всички, които се доближат до краля не казват и три думи, без две от тях да са за обичта и приятелството, които изповядва Най-християнският към Ваше Величество и за помощта, която той ще ви окаже във всички Ваши начинания. Може би това е истина, тъй както разумът повелява. Но е възможно също да предлагат да участват в начинанията на В. В. само с надеждата да го заставят да не проваля техните собствени...[1]" Виждаме съмнение в момент, когато Най-християнският предлагал, сред първите възторзи от сърдечното разбирателство, съдействието на галерите си за експедиция, която Филип II – така смятат поне във френските среди – подготвя срещу Алжир. Съмнение, което уточнява друго писмо на херцога[2], в което той се учудва – не без известно отвращение – че всеки във френския двор, чак до обикновените коняри, е в течение на тайните разисквания на Държавния съвет, и разказва на всеки срещнат, че Франция и Испания биха могли сами да диктуват своите закони на християнския свят и че „ако В. В. помогнел на Най-християнския за начинанието му в Англия, той би могъл да помогне на В. В. да стане господар на Италия".[3] Впрочем, не трябва, казва той накратко в писмо от юли, приподписано от Руи Гомес, да оставим французите да се настанят в Англия. Да се присъединим към тяхното начинание би било опасно и рисковано, „имайки предвид това, което се случи в Неапол" едно време. „Струва ни се удачно В. В. да обяви още сега и то настоятелно, дори ако не трябва да го направи, че принцът, нашият господар (дон Карлос), ще дойде в Холандия веднага щом В. В. замине оттам, така че и французи и англичани да знаят, че В. В. няма да остави тази позиция оголена[4]."

От своя страна Елизабет се тревожи от френските приготовления в пристанищата на Нормандия и се мъчи да действа в посока на Шотландия и на Франция. Съзаклятието в Амбоаз през 1560 г., освен социална и религиозна драма, ще бъде и драма на чужденци.[5] Вярно е, че по това време Франция на Анри II се превръща в една много по-слаба държава. Подписаният мирния договор от Като-Камбрези, умира внезапно на 10 юли 1559 г.[6] и неговата смърт, предвещаваща вълнения, отнема възможността на Франция, поне за известно време, да участва в голямата игра.

Злополучна съдба! Но ако искаме да направим равносметка на договора от 1559 г., редно е да поставим редом със старите реалности, изтъквани толкова пъти от историците, т.е. редом със загубата на Италия и загубата на Корсика, надеждата за Англия – тази толкова досегаема за момента надежда, но която бъдещето не оправдава.

---

[1] Херцог д'Алба до Филип II, Париж, 26 юни 1559 г., A. N., K 1492, B 10, f° 43 a.

[2] Същият до същия, юни 1559 г., ibid., f° 44.

[3] Ibid

[4] Париж, 11 юли 1559 г., ibid., f° 49.

[5] *J. Dureng*, „La complicité de l'Angleterre dans le complot d'Amboise", in: Rev. Hist. mod., t. VI, p. 248 et sq; *Lucien Romier*, La conjuration d'Amboise, 3e éd., p. 73; *E. Charrière*, op. cit., II, p. 595.

[6] Руи Гомес и херцог д'Алба до Филип II, 8 юли 1559 г., A. N., K 1492, f° 48, Анри II загинал.

СЪБИТИЯТА, ПОЛИТИКАТА И ХОРАТА

Завръщането на Филип II в Испания

Филип II никога не е обичал северните страни. От 1555 г. той възнамерява да остави баща си във Фландриите и да се върне в Испания[1]. Мария Унгарска[2] подскача от възмущение: нима северната мъгла е за старците, а южното слънце – за младите? През 1558 г. Филип е все още на същото мнение и смята лично леля му, която придружава императора в Испания през есента на 1556 г., да го замести в Нидерландия. Но Мария Унгарска, която в крайна сметка приема[3], умира през 1558 г. Едва през 1559 г., четири месеца след подписването в Като-Камбрези и един месец след смъртта на тъста си Анри II, на Филип се удава да осъществи пътуването.

Биографи и историци не се спират много на него[4]. Дори продължителят на Мариана[5] не го споменава и без особени обяснения прескача от сцената в Нидерландия към тази в Испания. Впрочем чрез това пътуване именно личната империя на Филип II, тази стабилна през годините величина, се освобождава от наследството на Карлос Пети. Същевременно се установява нов европейски ред. През 1558 г., без война, новият суверен загубва две важни позиции: смъртта на Мери Тюдор и имперската абдикация на баща му лишават Филип II от Англия и от империята. От тези събития, както бе доказано, едното е в реда на нещата: срещу обединената враждебност на протестантска Германия на Фердинанд и на Максимилиан е невъзможно да се води борба. Но почти в момента, в който Германия се организира окончателно като затворен и чужд свят за Филип II, един съвсем непредвиден факт – ненадейната смърт на Мери Тюдор през ноември – прекъсва англо-испанския съюз и слага край на мечтата за англо-фламандска държава, чийто организиращ фактор трябва да стане Северно море.

Достатъчно е да си представим какво би могъл да бъде Филип II като господар на германския свят и на Англия, за да преценим последствията от тези събития. Императорската титла, лишена дори от всякакво съдържание, би избегнала досадните караници за старшинство; тя би засилила испанската власт над Италия и би наложила на войната против Турция както в унгарските равнини, така и в Средиземно море, един и същ ритъм. От друга страна, с подкрепата или с неутралитета на Англия, войната в Нидерландия не би изглеждала по същия начин, а спорът за доминирането над Атлантика, който щял да бъде съществен за втората половина на века, нямало да завърши с катастрофа. Но най-вече, кой не вижда, че по силата на тези събития империята на Филип II се оказва изтласкана от север на юг? Засилвайки испанското влияние върху Италия, мирът от Като-Кам-

---

[1] *L. P. Gachard*, op. cit., I, p. 122 et sq, 27 май 1555 г.

[2] Ibid., p. 124, унгарската кралица до епископа на Арас, 29 май 1556 г.

[3] Ibid., I, p. XLI et sq; p. 341-352; II, p. CXXXVII et sq, p. 390.

[4] Historiae de rebus Hispaniae..., том I (единственият публикуван) от поредицата, от отец *Manuel José de Medrano*, Madrid, 1741.

[5] Да добавим, че грешките са чести и хронологията, обикновено неточна. Филип II се качил на кораба на 25 авг. във Влисинген, а слиза на 8 септ. в Ларедо. За Кампана се отправил на 27, за Грегорио Лети на 26... Модерните историци, чиято поредица започва с Робертсън и Прескът, са публикували повторно тези стари данни.

брези допринася за ориентиране на политиката на Католическия крал към европейския Юг, може би за сметка на някои по-неотложни и по-изгодни задачи.

Завръщането на Филип II в Испания през август-септември 1559 г. слага финална точка на тази еволюция. Филип ще си остане занапред в полуострова и ще остане като пленник на Испания. Навярно и противно на легендата, която го представя затворен в Ескориал, той пътува още доста[1], но винаги във вътрешността на полуострова.

В един свой стар, но все още полезен труд, Гунон Лубенс[2] упреква Филип II, че след завоеванието на Португалия не е преместил столицата си от Мадрид в Лисабон, че не е осъзнал значението на Атлантика. На пръв поглед изглежда, че напускането на Брюксел през пролетта на 1559 г. е грешка от такъв род. През цялото си царуване Филип II нарочно се установява в покрайнините на Европа. Той налага на своята политика неблагоприятната аритметика на дистанциите: с подкрепата на цифрите би могло да се докаже, че новините достигат по-бързо до Брюксел, отколкото до Мадрид, че изходният им пункт е Милано, Неапол или Венеция, да не говорим за Германия, Англия или Франция. Испания става сърцето на държавите на Филип II, мощното и изключително сърце, откъдето ще дойде, повече или по-малко бавен и енергичен, жизненият импулс на нейната политика. Точно от Испания кралят занапред ще наблюдава и преценява събитията; неговата политика ще се изгради в определен испански морален климат; антуражът му ще набляга най-вече на испанските интереси, хората на Испания ще гравитират около него.

Тъй като завръщането на краля се отразява на състава на неговия антураж. Още по времето на Карлос Пети, придвижванията на императора, независимо от временния им характер променят значението и благоразположението към този или онзи министър. През 1546 г., говорейки за Перено, венецианският посланик Бернардо Наваджеро отбелязва мимоходом[3]: „...откакто императорът напусна Испания и остана в Германия и във Фландриите, неговият авторитет нарасна значително". Напускайки Нидерландия, Филип II се разделя със своите съветници от Фландрия и Конте: това разделяне си има цена, както сочи примерът с Гранвел, синът на Перено. Епископът на Арас, чийто скитнически живот го разхожда из цялата империя на Карлос Пети, остава в Нидерландия със завидно положение: той е довереникът на Филип II при Маргарита Пармска (Австрийска – бел. пр.), но неговото положение не може да се сравни с това, което заема в съветите от времето на императора и в тези на Филип преди отпътуването му през 1559 г. В течение на двадесет години ще остане далеч от суверена. Известно е значението на късната среща между двамата мъже, пристигането на Гранвел в Мадрид през 1579 г.[4] и подемът на империализма, чието начало ще положи тя.

---

[1] Вижте резюмето на тези пътешествия у *C. Bratli*, op. cit., p. 188, note 280, et p. 101-102.

[2] Essai sur l'administration de la Castille au XVIe siècle, 1860, p. 43-44.

[3] *E. Albèri*, Relazioni, I, 1, p. 293 et sq., юли 1546 г.

[4] *M. Philippson*, Ein Ministerium unter Philipp II. Kardinal Granvella am spanischen Hofe, 1579-1586, 1895.

СЪБИТИЯТА, ПОЛИТИКАТА И ХОРАТА

Завръщайки се в Испания, Филип II се оставя години наред в ръцете на своите испански съветници. Там той спечелва неоценимата преданост на полуостровните си кралства. Испания ще оцени като благотворно и ще почувства „в червата си"[1] продължителното му присъствие след безкрайните пътувания на императора. „Съмнявам се, пише през 1595 г. херцог де Фериа, колкото многочислени и обширни да са държавите на краля, че може да властва така пълноценно, както над сърцата на Испания"[2].

Наистина, нищо не изглежда по-импровизирано от това пътуване, планирано непрестанно, непрестанно отлагано. Смята се, че голяма роля за това изиграват предпочитанията на Филип II: той харесва толкова малко Холандия, колкото и е харесван от нея; „отвратен от това пребиваване", той като че ли бърза да се махне, за да не се върне никога вече там[3]. Ето нещо, което е може би категорично: само неговото нетърпение е сигурно. Френският посланик Себастиен дьо Л'Обеспин пише на своя господар[4] на 27 юли от Гент: „Не е за вярване колко принцът бърза и ускорява нещата, за да успее и да няма нищо, което да го забави". Посланикът на Елизабет докладва мълвата, която е разпространена сред испанските среди, че кралят никога нямало да се върне в Холандия, а Маргарита Пармска говори за „желанието на Н. В. да пристигне в Испания". Но това желание почива на сериозни мотиви. Испанските съветници на Филип в Брюксел го подкрепят още от 1555 г., противно на „бургундската" партия, тази на Гранвел, на Куртвил, на Егмонт и на принца на Оранж. Те имат собствени основания: да възвърнат домовете си, навиците си, интересите си, някои може би – да се възползват от масовите продажби на държавни имоти, които се извършват в страната им. Но те мислят и за Испания.

Продължителното отсъствие на монарха оттам довежда до отслабване на правителствената машина. Испанските държави имат три столици и три правителства: Брюксел, откъдето кралят води войната и дърпа важните конци на дипломацията; манастирът Юста, откъдето Карлос Пети почти веднага, въпреки първоначалното си намерение, започва отново да управлява и накрая – Валядолид, където принцеса Хуана изслушва мнението на Съветите и поема основната административна работа. Не е лесно да се разкъсаш между тези три столици: макар че куриерите са много, връзката е трудноосъществима. Всички писма съдържат оплаквания от това и липсата на координация има бързи последствия. Сделките, сключени във Валядолид, трябва да бъдат прегледани и от суверена – изчислено е закъснението, което налага това невероятно заобикаляне! Испания вече почти не се управлява. Смъртта на Карлос Пети в Юста през септември 1558 г. увеличава трудностите, тъй като принцеса Хуана със сигурност не е на висотата на положението.

Филип II напуска Брюксел в еуфорията на празнична атмосфера. По онова време цяла Италия е представена там, гъмжаща около победителя, предлагаща

---

[1] Вж. статията на *C. Perez-Bustamante*, „Las instrucciones de Felipe II à Juan Bautista de Tassis", in: Rev. de la Biblioteca, Archivo y Museo, t.-V, 1928, pp. 241-258.

[2] Simancas E° 343.

[3] *Louis Paris*, op. cit., p. 42, note 1.

[4] Ibid., p. 42.

пари и представяща своите искания: Козимо ди Медичи, за да се подсигури със Сиена; Великият Магистър на Малта, за да получи необходимите заповеди за експедицията срещу Триполи; Генуезката република, за да уреди подробностите около възвръщането на Корсика; Фарнезе, за да измести херцогинята на Лотарингия и да уговори за Маргарита Пармска управлението на Нидерландия... В разгара на приемите и на Te Deum Филип II връчва на фламандските сеньори последните си дарове и определя границите на пълномощията на новата управителка. На 11 август той е във Флисинхен. Там чака две седмици благоприятен вятър, запълвайки времето си с обхождане на островите и на замъците. Накрая, на 25-и, кралската флота опъва платна.

Разполагаме с много пълен разказ за връщането[1] в дневника на Жан дьо Ванденес, който допълват няколко писма, адресирани до Маргарита Пармска от Ардингели[2], възпитателят на младия Алесандро Фарнезе – заложник на испанска-

---

[1] Ето краткия разказ на Жан дьо Ванденес: „...в сряда, денят на св. Вартоломей, пише той, на 23 август, Н. В. вечеря в споменатия Зонбург; и след вечерята дойде във Влесинген. Около единадесет часа се качи на кораба си, оставайки на котва до петък, когато вдигна платна. Същият ден около девет часа сутринта принцовете и сеньорите от Нидерландия се сбогуваха с краля и с останалите; това стана с тъга, въздишки и беше тежко за гледане как собственият им крал ги изоставя... А около обяд дойде пармската херцогиня, придружена от своя син принца и множество други господари, за да се сбогува с Н. В. Към вечеря Н. В. вдигна платна и преминавайки успешно с попътен вятър през протоците и опасните наноси близо до Дюнкерк, Кале и Дувър, плава чак до о-в Уайт. Влизайки в испанското море, настъпи безветрие, така че останахме неподвижни петнадесет дни. А на осми септ., денят на св. Богородица, Н. В. и някои от корабите влязоха в пристанището Ларедо, където Н. В. слезе и слуша месата в църквата и спа там в този ден, който беше петък и беше невъзможно да се разтоварва каквото и да било. Урките са тежки съдове и нито един кораб не успя да влезе на пристан толкова рано. А в събота Н. В. тръгна от споменатия Ларедо около един часа след обед, за да отиде в Колибре, което е на половин левга от Ларедо навътре в сушата. По това време започна такава силна буря в морето и на сушата, че закотвените в пристанището кораби не можеха да устоят и се отклониха и бяха разбити; каква мъка е да видиш как изчезват кораби, хора и багажи. А останалите бяха принудени да се спасяват в морето. На сушата дърветата бяха изкоренени, а керемидите излитаха от покривите на къщите и това трая цяло денонощие...", in: *L. P. Gachard et Piot*, Collection des voyages des souverains des Pays-Bas, 1876-1882, IV, p. 68 et sq.

[2] Ето резюме на свидетелството на Ардингели: Ардингели следва в Зеландия придвижванията на Филип II и осигурява връзката с него. На 23 авг. той предупреждава Маргарита Пармска да отиде и да се сбогува с Филип. Качил се на кораба на 25, той се възползва от улесненията, които предлагат срещаните кораби, за да предаде известия относно здравето на принца. На 26 авг., между Кале и Дувър, той отбелязва, че всичко върви отлично и че на борда са качени водачи, които да осигурят навигацията през пясъчните наноси. Филип няма да иска, пише той на 27, да пусне ценните водачи преди остров Уайт. Кралят навярно е виновен за мудността на придвижването, вятърът се засили, но суверенът не ще да изостави урките, в противен случай корабите щяха да са изминали с тридесет левги в повече. „Пътуването е повече от успешно, заключил той, подминахме всички опасни места, днес към 8 се надяваме да бъдем в Испания." Испанска барка, срещната по пътя, отнася писмо с дата 31. Пътуването става през много хубаво време. „Тази нощ ще излезем от протока..." И от Ларедо (той напуска пристанището едва на 14) Ардингели пише на 10: „...последната събота (9 септември) посред бял ден се разрази такава ужасна буря, че цяло чудо е, че се оказахме на сушата. Корабите, които бяха на пристан се отърваха много трудно... три от тях се обърнаха напреко, без при това да има загуба на хора или на стоки. Урките, които останаха назад несъмнено са били подложени на голяма опасност и нямаме до момента вести от тях, което дава повод за силно безпокойство..." Въпреки това, на 13 „флотата от Фландриите" пристигнала „като въобще не била пострадала от преминалата буря..." Всеобща радост: урките превозвали слугите и имуществото на господарите, които придружавали Филип II. Тези писма на Ардингели се намират във Фарнезианските архиви на Неапол, Spagna fascio 2, f° 186 - f° 251.

та политика и чиято майка се съгласила да отгледат на полуострова, той придружавал краля при пътуването му. Нека посочим мимоходом, че традиционният разказ – такъв какъвто можем да го прочетем у Уотсън, Прескот или Братли – за романтичното дебаркиране на Филип II в Ларедо е неверен откраи докрай. Суверенът не пристигнал сам с обикновена лодка и с риск за живота, докато зад него в Океана потънала цялата му флота – богатствата му, хиляда сеньори от свитата му и техният ценен багаж. Наистина е имало буря, която силно разтърсила тежките урки следващи конвоя, но едно писмо от самия Филип II от 26 септември 1559 г. заявява, че при проверката само един съд не се оказва налице[1]. Що се отнася до краля, той бил на сушата вероятно вече цял ден. Целият сценарий е измислица, може би характерна за Грегорио Лети, който описва надълго катастрофата, „истинско предсказание за всички нещастия и беди, които се случват на краля впоследствие"[2].

4. Испания в средата на века

В коя Испания слиза кралят? Несъмнено в една Испания, зажадняла да го види отново.

Години наред всеки очаква там завръщането му: регентката и Съветите след 1555 г.[3]; Кортесите на Кастилия, свикани през 1558 г.[4]; самият Карлос Пети, който смята това за наложително и всички чиновници на полуострова. В кореспонденцията на Франсиско Озорио[5] почти всяка страница намеква за това завръщане, което би оправило всичко, казва той, когато новините са лоши и би ги направило още по-добри, твърди той, когато те са добри. Най-после пристига важната новина: „радостта и задоволството по повод мира и успешното завръщане на В.В. в тези кралства са толкова големи, пише той на 17 май 1559 г., че не бих могъл да ги изразя"[6].

Несъмнено положението е тежко. Испания се е отървала от преките посегателства на войната, но тя непрестанно е осигурявала хора, плавателни съдове, пари, много пари. Социално, икономически и политически тя остава засегната от нея, терзана от дълбоко безпокойство, което се засилва и от религиозна, видимо много сериозна религиозна криза.

---

[1] Филип II до Шантоне, 26 септ. 1559 г. (а не 1560 г., според подреждането), A. N., K 1493, B 11, f° 100 (чернова) „...от корабите, които дойдоха с армадата, с която пристигнах в тези кралства, до момента не се е появил само един. Той принадлежи на един с име Франсиско де Боливар де Сантандер. Той превозваше гардероба на регентите от моя съвет в Италия и на някои от моите секретари и други слуги, както ще установите по списъка, който прилагам към писмото си..." Някои слухове потвърждавали, че корабът се върнал в Ла Рошел. Относно този изгубен кораб, *L. P. Gachard*, Retraite..., op. cit., II, p. LVII.

[2] *G. Leti*. La vie de Philippe II, 1679, I, p. 135.

[3] *L. P. Gachard*, Retraite..., op. cit., I, p. 122 et sq.

[4] Actas de las Cortès de Castilla, 1558, I.

[5] CODOIN, XXVII.

[6] Ibid., p. 202.

Протестантската заплаха

През 1558 г.[1] в Севиля, Валядолид и в множество малки центрове откриват „протестантски" общности; нека си послужим с този израз, въпреки че не е много точен: преди всичко те са смятани за такива. Новината потиска Карлос Пети и неговия син дотолкова, че на няколко пъти е установявана връзка между пътуването през 1559 г. и протестантския взрив. Второто аутодафе на Плаза Майор във Валядолид ще последва дебаркирането в Ларедо[2]. Месец дели двете събития. Датският историк Братли продължава една традиция когато пише, че след като Филип II получава лошите новини от Севиля и Валядолид, „кипнее само за момента когато ще се върне в Испания"[3].

Всъщност дали зрелищната репресия, организирана от Инквизицията, означава наистина, че в Испания се разпространява силно движение, което я заплашва? Ако прочетем внимателно страниците на Марсел Батайон, това няма да изглежда така. Авторът на „Еразъм и Испания"[4] доказва, че така наречените „протестанти" от 1558 г. са най-вече последователи на духовно движение, чиито вече стари корени в Испания не са свързани с лутеранството. Духовните пламъци на Валядолид и Севиля, разгледани отблизо, са различно оцветени, като тези, в които изгарят десет различни метала: някои от тях ценни и много редки. Кой би могъл да оцени точно онова, което conversos – един Агустино Казала, един Константино – със своите еврейски мистични традиции, са внесли в това огнище; това, което гори там с буен пламък, този странен метал е чисто испански продукт и пречистен представлява нейната значима мистична субстанция; кой би казал какво от тази сплав се пада на идеите на Еразъм в една религия, която е обърната духом навътре? Годините от 1520 до 1530 хвърлят в полуострова, отворен по онова време за духовните блага на широкия свят, идеите на Еразъм, а после и на Валдес... Двадесет години по-късно тези идеи са все още живи, транспонирани, но разпознаваеми и ако те са се смесили с нещо от лутеранската мисъл, то в Испания няма протестантски дух, организиран, както във Франция, в дисидентска религия. Ако ереста се противопоставя на католическата традиция, то тя се опитва да спаси едновременно с духа и Църквата, и нейните институции – накратко, православието. Тя се е надявала да го стори.

Тогава защо е репресията от 1559 г., ако нищо, почти нищо ново като че ли не се случило в огнището на новия религиозен дух? Според Марсел Батайон[5] нов е репресивният метод; католическата непримиримост се е самоосъзнала, тя желае да удари заради удара, да всее терор за назидание. Край на помирителната

---

[1] *L. P. Gachard*, Retraite..., op. cit., II, p. 401 et sq., но най-вече класическите трудове на *E. Schäfer* и на *Marcel Bataillon*; *E. Albèri*, op. cit., I, III, p. 401-402.

[2] *Juan Ortega y Rubio*, Historia de Valladolid, 1881, II, p. 57 (първо аутодафе); p. 58 (второ аутодафе); p. 64: предназначили половината от жертвите за пристигането на краля.

[3] *C. Bratli*, op. cit., p. 93.

[4] Стр. 555 и сл. Вж. рецензията на *Lucien Febvre* „Une conquête de l'histoire: l'Espagne d'Érasme", in: Ann. d'hist. soc., t. XI, 1939, p. 28-42.

[5] Op. cit., p. 533 et sq. Трябва ли да се държи сметка за икономиката в регресия, която е лоша съветничка? Вж. по-горе, кн. II, стр. 234-235.

политика на императора, на несигурността на обтегнатото положение, което кръстосвало тенденциите и смесвало позициите! Протестантската непримиримост избистря нещата. След 1555 г., след успеха на реформираните в Германия и абдикацията на Карлос Пети, ясно се очертават опозициите; упоритата репресия се установява в Италия, после в Испания, като двете впрочем са самостоятелни; испанската Инквизиция е самостоятелна и връзките между Филип II и Павел IV – не особено приятелски, независимо че и двамата са въвлечени в едно и също движение. Положението бързо се променя. Испания, която Филип II заварва, вече е преминала към Контрареформацията, към репресията без това непременно да е дело на краля, но е непременно дело на неговото време, на събитията в целия християнски свят, на развитието на Женева и на Рим, огромни духовни потоци, които увличат самия Филип II и които той не е създал. Все пак кралят не се озовава случайно на Плаза Майор на 8 октомври, подчертавайки с присъствието си назидателното наказание на „лутераните".

Да не подценяваме тревогата на Филип II: подготвен от уроците на Германия и Франция, през 1558 г., той може да очаква всичко. Но през 1559 г., още преди завръщането му, опасността се появява слабо доловимо; както сочи кореспонденцията на Филип II с принцеса Хуана, дотогава той не е особено притеснен от този проблем, за който споменава рядко. На 26 юни[1], съобщавайки, че е получил дългия доклад за първото аутодафе през май, той добавя, че се надява по този начин да „предотврати голямото зло, което било посято". Тонът е спокоен. Tan gran mal como estava sembrado, но посятото нямало време да узрее.

Репресията отбелязва последните часове на испанската ерес. Може би този леден успех (има и други залитания, които терорът никога не успява да прем'ахне) се дължи на факта, че и еразмианството, и протестантството в Испания са чужди присадки; присадки, които се „хващат", напъпват, цъфват, но за кратко. Какво са пет-десет години на фона на историята на цивилизациите? Теренът не е особено благоприятен, а дървото – зле устроено за присаждане. От това „протестантство" в крайна сметка остава само онова, което може да прерасне в испански мистицизъм – това убежище на индивидуалната молитва в духа на света Тереза и на свети Жан дьо ла Кроа (св. Хуан де Йепес или Хуан от Кръста – бел. пр.).

Впрочем движението никога не става популярно, а точно обратното. Архиепископът на Толедо уточнява през май 1558 г., че народът не е заразен[2]. Трябва да прехвърлят задържаните във Валядолид през нощта, опасявайки се народът и децата да не ги линчуват – толкова голямо е народното възмущение от тях[3]. Обвинена е само малка група от хора – елит от мистици и хуманисти. Както и социален елит от испански благородници, които Великият инквизитор няма да пощади като своите предшественици през 1558 г.

Навярно това е обяснението за мълвата, разпространена от венецианците и

---

[1] Simancas E° 137, f° 123 et 124.

[2] Луис Кихада до Филип II, 1 май 1558 г., представено от *J. J. Döllinger*, op. cit., p. 243.

[3] Доклад на архиепископа на Севиля до Карлос Пети, 2 юни 1558 г., представен от *L. P. Gachard*, La retraite..., op. cit. II, p. 417-425: „Благословен да е Господ, пише Васкес на Карлос Пети на 5 юли 1558 г., злото е по-малко от това, което си мислехме", ibid., p. 447-449.

която изглежда абсолютно невярна, че „под прикритието на религията са вдигнати няколко бунта, съгласувани с високопоставените благородници"[1]. По-ясно е писмото на епископа на Дакс, писано във Венеция през март 1559 г.[2], в което се донася, че „от няколко дни в Сан Марко пълзи мълва, която впоследствие беше потвърдена като истина, че в Испания са се разбунтували четирима от най-големите принцове на кралството, в защита на лутеранската ерес, в която те са толкова усърдни... че със сила заставят своите васали да ги последват; ако крал Филип не предотврати това навреме, има опасност той да се окаже най-слабият". Но наред с Рим, Венеция е парекселанс градът на лъжливите новини. Кардинал Рамбуйе пише един ден на Шарл IX, че „новините, които се пращат оттук (Рим) за Венеция и от Венеция за тук, са толкова верни и имат такава репутация, като новините от двореца във Франция". Не изглежда испанското „протестантство" да е имало политически резултати. Но объркването е възможно, тъй като наред с религиозния бунт, в Испания се чувства и политическа тревога, която също е смущаваща.

Политическата тревога

За обединена Испания на Филип II се говори лесно. Трябва да се разберем: централизацията вероятно се е засилила по време на дългото му авторитарно управление, но към 1559 г. народните свободи все още изчезват, законите не са променени и е останал споменът за отминалите бунтове. Кралската власт не е нито безгранична, нито без противотежест. Тя се сблъсква с fueros (привилегиите - бел. пр.), с баснословното богатство на духовенството, с независимостта на охочото дворянство, с понякога откритото неподчинение на мориските, с непослушанието на „чиновника". Дори в течение на годините 1556-1559 се забелязва сериозно отслабване на престижа на държавата, един вид криза на неподчинение.

Не става въпрос за открит бунт, а за вълна на недоволство и безразличие, видими в дребните случки от типа на тези, които историкът Льоренте[3] е събрал и които добиват смисъл само ако се съпоставят. Така, когато Карлос Пети, „натоварен с години, слава и болести" дебаркира в Ларедо през 1556 г., го очакват само няколко благородника и възрастният император е огорчен и изненадан[4]. Малко по-късно само сестрите на Карлос Пети, Елизабет и Мария, кралици на Франция и Унгария, пътуват из Испания; по пътя между Харандиля и Бадахос няколко сеньора, мобилизирани да ги придружават не се отзовават на поканата и дори смятат, че е излишно да се извинят[5]. Малко преди това, желаещите да се установят в Гуадалахара кралици помолват херцог д'Инфантадо да им отстъпи своите къщи, същите в които е честван третият брак на Филип II[6]. Херцогът отказва за

---

[1] Доклад на Маркантонио де Мула, *E. Albèri*, Relazioni..., I, 3, p. 402 et sq.
[2] 6 и 11 март 1559 г., *E. Charrière*, Négociations..., op. cit., II, p. 563.
[3] „La primera crisis de hacienda en tiempo de Felipe II", in: Revista de España, I, 1868, p. 317-361.
[4] Ibid.
[5] Ibid.
[6] *L. P. Gachard*, La Retraite..., op. cit. I, p. 206-207, 7 nov. 1557, et II, p. 278-279, 15 nov. 1557.

голямо възмущение на двете жени и на императора, който не пожелава, колкото и да го съветват, да принуждава херцога – важна личност, чиито услуги той ползва. През януари 1558 г. корехидорът на Пласенсия, решен да изпълни някои заповеди в Куакос, село близо до Юста, където императорът е назначил пристав, започва спор между двамата мъже. Корехидорът слага край на спора, като арестува пристава и заповядва да го затворят[1].

Възползвайки се от правителствените слабости, от недостига на юристи и министри, всеки се опитва да си издейства допълнителни привилегии. През октомври 1559 г.[2], угрижен поради финансовия дефицит, Филип II се мъчи да открие злоупотреби, които да премахне и икономии, които могат да се направят. Един стар съветник, съдия в Канцеларията на Валядолид, licenciado Паломарес, му изпраща любопитно писмо по повод прекалените претенции на високопоставените сеньори в областта на юрисдикцията. Той му напомня, че по време на пътуването му в Германия през 1548-1550 г. седем или осем испански грандове, събрали се в манастира Сан Пабло във Валядолид, искат за всички титуловани рицари привилегията да бъдат съдени само от суверена. Те искат също парите от присъдите за криминални дела от сеньориалните земи да им бъдат присъдени от кралските съдилища. Това е въз основа на така наречения закон от Гуадалахара от времето на Хуан I (Арагонски) и който според свидетелството на Паломарес е апокрифен или двусмислен. През 1556 г. (симптоматична подробност, кралят все още отсъства, заминал е за Англия през 1554 г.), същото събиране, пак в манастира Сан Пабло; същите претенции, които принцеса Хуана отхвърля. Тогава сеньорите се сещат за заобиколен начин: в актовете за продажбата на имоти, по-специално в сключените през 1559 г., съставителите внасят опасни за властта на държавата клаузи, така да се каже – в полза на закона от Гуадалахара. Един кралски служител, адвокатът Хуан де Варгас пръв вмъквал тези опасни думи в текста за продажбата, извършена в негова полза, за да си присвои печалбата от незаконосъобразната покупка на земя. Естествено неговият пример е последван. „Някои от Вашите служители и от Вашите държавни съветници извършиха такива продажби, добавя Паломарес, и В. В. трябва да се предпази от тях." Както виждаме и най-висшестоящите служители се оказават изкушени.

Постъпката на сеньорите и на купувачите на lugares de vasallos (васални земи – бел. пр.) сочи безсилието на държавата, нуждите и слабостите ѝ, които насърчават присвояванията. Разбираме, че същевременно обичайно срещаните от кралската власт препятствия са придобили нов облик. Грандовете, на които се опитват да отнемат юрисдикцията, се отбраняват упорито, лично се обръщат към краля и често печелят. Често и собствените служители на Contrataciyn помагат на търговците от Севиля да избегнат правителствените мерки. През пролетта на 1557 г. правителството заграбва парите, които флотата от Индиите докарва за частни лица: „тогава, когато от седем или осем милиона пристигнали дуката, успяхме да вземем 5 милиона, търговците се уредиха така добре, че остават само

[1] Ibid., I, p. 240-242, 5 ян. 1558 г.
[2] Simancas, E° 137.

500 000", недоволства Карлос Пети[1]! Само силният му гняв не е достатъчен, за да задейства юридическата машина срещу престъпниците. През есента на същата година[2] смятат за по-разумно да пратят ескадрата на Алваро де Басан да пресрещне флотата от Индиите, която, пристигайки в Сан Лукар на 7 септември, взема парите и ги транспортира в Сантандер, откъдето са експедирани в Холандия. Кралската власт е принудена да прибягва до всякакви средства.

Случвало ѝ се да не посмее да се намеси. Така например, когато вицекралят на Арагон, херцог де Франкавила, нарежда да държат един „манифестант" срещу правата на властта; неговата постъпка предизвиква размирици, Кортесите се събират сами, без да са свикани от краля, вицекралят е принуден да се оттегли в Алхафериа, а уведоменото правителство на Валядолид оспорва действията му[3]. Не се касае за отблъсване на Арагон, особено в момент на война с Франция! Инквизиторите, които разследват във Валенсия – с това си изкарват хляба – делата на Tagarinos, тоест на мориските от областта, получават инструкции да бъдат предпазливи. Писмо до Съвета на Инквизицията от 4 юни 1557 г.[4] се изразява по следния начин: „Вие ни писахте... миналия 4 септември... че тъй като времената са опасни, то би трябвало за момента да отложим разследването на делата на тагарините".

Разбираме, че получили такива съвети, служителите са респектирани и се колебаят да действат, дори по заповед. Пишейки на 28 февруари 1559 г.[5] на Suprema (Върховният съд – бел. пр.), инквизиторът Артеага разказва, че агентът на Инквизиторския съд на Барселона е дошъл да го помоли за изпълнението на присъди във Валенсия, произнесени от този съд. „Ако не наредих да заловят хората, посочени в исковото писмо, то е за да избегна скандала и големите вълнения, които можеха да последват в този град, имайки предвид какво е настоящото време и че инкриминираните личности в по-голямата си част са висшестоящи служители от този град..." *Имайки предвид какво е настоящото време...* Безспорно тежки времена, които поставят на изпитание делото на монарха.

Финансовите трудности

Кралят е с вързани ръце: всичко, което върши, е под знака на най-голямата грижа, наложила завръщането му в Испания – грижата за парите.

Огромният пасив в имперските финанси, който той наследява, е такъв, че при първите разходи, наложени от възобновяването на военните действия, неговият кредит се срива. На 1 януари 1557 г. банкрутът става официален[6]. Но

---

[1] *L. P. Gachard*, op. cit., I, p. 137-139, 1er avril 1557; p. 148-149, 12 mai 1557; относно тези въпроси и наказанието на „oficiales", A. E. Esp. 296, 8 et 9 juin 1557; относно отклоняването на кораб, натоварен с ценния метал в Португалия, *L. P. Gachard*, op. cit., I, p. 142-144.

[2] Ibid., I, p. 172, Мартин де Гастелу до Хуан Васкес, 18 септ. 1557 г.

[3] *Juan A. Llorente*, La primera crisis..., art. cit.

[4] A. H. N. Inquisition de Valence, Libro I.

[5] Ibid., това по повод на барселонските искания за изпълнение на присъди.

[6] По тази тема вж. класическите книги на *K. Haebler* и на *R. Ehrenberg* и по-горе, кн. I, стр. 486 и сл.

дали това е истински банкрут? Първият от известните декрети на Филип II пред ставлява само консолидация на плаващия дълг. Кралският трезор съществува о заеми или аванси, отпуснати с високи лихвени проценти и при неизгодни усло вия от търговците, които (предвид разпръснатостта на Испанската империя присъствието на суверена в Нидерландия) единствени са в състояние да моби лизират в негова полза приходи, отдалечени в пространството и времето. Тре зорът им изплаща големи лихви и им връща дълговете при техния падеж н панаирите. По този начин дълговете на държавата представляват маса от най различни документи. Декретът не анулира дълговете, но предвижда изплаща нето им в juros, пожизнени или постоянни ренти, носещи по принцип 5% лих ва. За 1 януари 1557 г. е фиксирано началото на тези изплащания.

Банкерите протестират, после се подчиняват; Фугерови – след по-упорит съпротива, отколкото останалите. Явно декретът нанася тежки щети на търгов ците. Намаляват ползите от техните кредити; замразяват капиталите им. Остава им възможността да продават постоянните ренти – не се въздържат от това – но последва бърз спад на цените, от което пострадват продавачите. Така, когато Фугерови капитулират[1], рентите са паднали на 50-40% от номиналната им стой ност. Този принудителен обмен на краткосрочни облигации, носещи високи лихви (12 и 13 на 100) срещу постоянни ренти от 5%, колкото и голяма да е нанесената вреда, не представлява все пак тотален банкрут.

Този способ позволява на държавата да издържи криво-ляво до примирието от Като-Камбрези, но не премахва трудностите. Генуезките банкери, единстве но отпускащи все още аванси на Католическия крал, стават по-взискателни отпреди. Като доказателство имам само две споразумения, сключени във Валядолид през 1558 г. С първото Николо Грималди, генуезки банкер[2], авансира на краля един милион в злато: „Задължава се споменатият Николо Грималди да плати във Фландриите 800 000 екю при 72 гроша на екю и то по следния начин: 300 000 при първото пристигане на корабите от Испания, 250 000 в края на ноември и останалите 250 000 в края на декември 1558 г. Останалите 200 000 екю той се задължава да плати в Милано, по 11 реала на екю през текущите ноември и декември на тази година и половината през следващия месец." В замяна на това кралят дава гаранции: „Н. В. му плаща споменатия милион в злато в Испания при 400 мараведи на екю и по следния начин: 300 000 веднага от среброто, което е в Ларедо; 300 000 в злато и сребро, които ще пристигнат с първите кораби от Перу и в случай, че не бъдат заплатени през октомври същата година, споменатият Грималди няма да бъде задължен да извърши плащанията в края на ноември и декември, нито във Фландрия, нито в Милано; 300 000 екю дължими от Кастилия за 1559 г. и ще му бъдат издадени безлихвени полици; 166 666 екю в допълнение към 400 милиона мараведи, платими в ренти при 10%. Ще му бъдат изплатени и 540 000 екю стари дългове по следния начин: 110 000 в ренти при 10%, 135 000 при 12%, 170 000 при 14% и 25 000 обезпечени от мините. Лихвите върху тази сума ще му бъдат наброени до края на 1556 г.

---

[1] Текстът на asiento с Фугерови, A. d. S., Naples, Carte Farnesiane, fasc. 1634.

[2] B. N., Paris, Fr. 15 875, f° 476 et 476 v°.

при 14% и за 1557 г. при 8%. Освен това му се разрешава да изнесе от Испания един милион в злато."

Тези цифри показват изключителна безпощадност. Френският анонимен коментар, който го съпътства, констатира, че „както можете да видите, този генуезки търговец не заема нищо свое и при все това, за удоволствието което доставя на крал Филип да му дава пари по курса на Антверпен и на Милано при същите условия, при които ще му дадат оттам, той печели (такса) 50 мараведи за всяко екю, при условие че оттам му дават четиристотин, а то струва само 300, което идва при съотношение 15 към 100 повече отколкото печели във Фландриите, за да даде само 72 гроша за екю, а то струва 78". И коментаторът се пита защо испанският крал е подписал подобно споразумение. Ако е разполагал със сребро в Ларедо, не е ли било по-лесно да го докара директно? Съществуват само две предимства: изключване на опасностите от морското пътуване и снижение на лихвения процент на рентите, представляващи старите дългове. Целият този финансов пасив тежи на заемната политика на Филип II.

Лоша сделка е и заемът от 600 000 екю, отпуснат през същата 1558 г. от Константино Джентиле[1], също генуезки търговец. Изплащането е предвидено на базата на 125 000 екю веднага в Севиля; после една еквивалентна сума пак в Севиля, през юли 1558 г.; накрая 350 000 екю, отпуснати от задълженията на Кастилия. Прибавете безумните печалби от обмена и консолидацията на 1 400 000 екю от стари дългове: на същия анонимен коментатор му е лесно да докаже кой се възползва от операцията.

Не трябва да се учудваме, че в посочените тук примери цялата тежест пада върху Кастилия (както и при странния договор, сключен с Фугерови на 1 януари 1557 г., и копие от който има във Фарнезианския архив на Неапол[2]). Такъв е случаят с всички договори, сключени в тези тежки години и които са обезпечени с редовните и извънредните задължения на Кастилия, с ценни метали, докарвани от дошлите от Индиите флоти. При последен анализ, виждаме, че кредитът на Филип II се осланя на кредита на Испания. А последният е силно накърнен.

Всъщност той е експлоатиран безогледно. По време на войната срещу Павел IV се налага буквално да се изнудват прелатите за пари, които в крайна сметка са доставяни. После, тъй като нуждата не се нуждае от закони, конфискуват доколкото е възможно парите, идващи с флотите от Индиите. Под такива пари трябва да се разбират парите, предназначени за търговците от Севиля или открити у пътниците, връщащи се от Индиите. Тези конфискации, подновени през 1556, 1557 и 1558 г., оставят много лош спомен. Едва през 1559 г. Филип II ще се реши да изплати конфискуваните капитали, но предлагайки за две трети от тях пожизнени ренти. Последвалата радост сред търговските среди показва колко неочаквана е тази сама по себе си несправедлива мярка[3]...

След Като-Камбрези Филип II като че ли има угризения: „... струва ни се

---

[1] B. N., Paris, Fr. 15 875, f° 478 - 479.

[2] A. d. S., Naples, Carte Farnesiane, fasc. 1634.

[3] Разбира се, относителна радост, в началото дори недоволство. Имало анулиране на една трета от дълга, като остатъкът е платен в juros по 20 на 100, Филип на принцеса Хуана, 26 юни 1559 г., Simancas E° 137, f° 121.

разумно, казва той, да не се взема нищо нито от пътуващите търговци (от флотите от Индиите), нито от частните лица, а обратно, да им се дава свободно онова, което пристига за тях"[1]. Закъсняла мъдрост! Десет години по-късно, когато се разнася мълвата, че правителството ще се върне към старите си методи, доста хора предпочитат да останат в Америка, вместо да рискуват да им конфискуват парите при завръщането им в Испания[2].

Що се отнася до нормалните ресурси, те като че ли са ангажирани, с изключение на задълженията на Кастилия, предварително. Налага се да се намерят други ресурси, финансови средства на които прави списък принцеса Хуана в писмо до краля от 26 юли 1557 г.[3]: продажба на титли на идалгоси, узаконяване на деца на духовници, създаване на градски длъжности, продажби на държавни заеми и юридически права... Тези продажби разтърсват повече от всичко испанските държави. Те очевидно са изгодни за високопоставените сеньори, но малко е известно по този въпрос; те заслужават да бъдат изучени грижливо, както и продажбите на църковни земи след 1570 г. Градовете са първите жертви, тъй като държавните имоти в действителност често са градска собственост, която по този начин става притежание на благородниците. Но доста села се възползват от възможността да си купят земи и да се освободят от градската власт. По този начин Симанкас се освобождава от контрола на Валядолид.

Създаването на нови градски длъжности е друг начин да се ползват услугите на градовете, тъй като държавата получава продажната цена на длъжностите, а градовете после плащат заплатите[4]. Затова техните жалби са основателни[5]. Защитавайки парите си, те не се колебаят да изпратят служители чак във Фландрите. Филип II не може да остане глух за техните молби. Той разваля почти сключени сделки и в крайна сметка забранява маловажните продажби. Но и тук разумните мерки закъсняват. Допуснати са доста ексцесии, както твърди вече цитираното писмо на лисансието Паломарес, а някои, като присвояването на земи от имоти в Гранада, не можем да проверим[6]. През 1559 г. нуждите на хазната са огромни. Филип II сключва мир с Франция, но сключването му трябва да поддържа войската в пълна бойна готовност; после да я демобилизира, което е възможно само, ако се платят неизплатените заплати. При липсата на парите не се демобилизира, а задълженията продължават да растат: омагьосан кръг... Филип II иска от Испания милион и седемстотин хиляди екю през март[7], но Регентката успява да сключи само два договора, единият за 800 000, другият – за 300 000,

---

[1] Филип II до принцеса Хуана, Брюксел, 26 юни 1559 г., Simancas E° 137, f°s 123 et 124.

[2] Simancas E° 137, 13 юли 1559 г.

[3] *Manuel Danvila*, El poder civil en España, Madrid, 1885, V, p. 364 et sq.

[4] *Manuel Danvila*, op. cit., V, p. 346 et sq.

[5] Например на Бургос (10 февр. 1559 г.), на Севиля (Simancas E° 137), на Гуадалахара (B. N., Paris. Esp. 278, f° 13 - 14, 5 nov. 1557).

[6] Относно проверката на узурпираните земи на Гранада, известно ми е само името на изследователя, д-р Сантиаго, „oydor de Valladolid", което предоставя едно писмо на Филип II до принцеса Хуана, 29 юли 1559 г., Simancas E° 518, f°s 20 et 21. Обикновено споменаване в друго писмо на Филип II, 27 април 1559 г., Simancas E° 137, f° 139.

[7] По тази тема вж. отговора на принцеса Хуана, 27 април 1559 г., Simancas E° 137, f° 139; *M Danvila*, op. cit., V, p. 372.

като тази финансова помощ застрашава между другото кредита на комисионера Франсиско Лопес дел Кампо, натоварен с разплащанията от хазната на Испания. За да го спасят, вече са отложили до юни падежа на панаирите във Вилалон: „Комисионерът, пише принцеса Хуана на брат си на 13 юли 1559 г.[1], се готвеше да отиде там и да изпълни колкото се може по-добре своите задължения, които се отнасят до количествата мараведи, които В. В. ще види от сметката, която му изпращаме. Поради това разчитахме на онова, което трябваше да дойде с флотата от Индиите, която пристигна и както вече е известно нищо не донесе нито за В. В., нито за който и да било другиго." Според твърденията на градските служители в Севиля[2], вицекралят на Нова Испания не пожела нищо да товари на корабите, опасявайки се от корсари.

При тези условия е невъзможно да се покрият падежите от юни: „Ще отсрочим панаира във Вилалон[3] до празника на св. Иаков, продължава принцесата, за да открием междувременно възможния изход, тъй като финансовият съвет реши, че е абсолютно задължително да се спазят падежите на панаира, дори ако се наложи да се заеме от задълженията (на Кастилия) за 1561 г., въпреки че още не е съгласувано, или от някое друго перо. Всякакви други загуби и вреди, трябва да бъдат предпочетени пред фалита на кредита на комисионера. Всъщност, благодарение на него В. В. беше обслужван и субсидиран досега и ще може да бъде и занапред, ако изплатим на панаира полиците с изтекъл падеж. Ресурсите, на които можем да разчитаме, са няколко продажби на васали, но В. В. ги ограничи и специално за Севиля, докато вече се съгласуваше продажбата за 150 000 дуката на сметката на херцога на Алкала, желаещ да получи оттам 1500 васала..." В същото време регентката изпраща на Филип експерти, като д-р Веласко, за да му обрисуват точно положението[4]. Тя се бои да не би брат ѝ да се заблуждава.

Но в Нидерландия Филип II не открива никакво решение. „Ако остана тук, пише той на 24 юни[5], само ще погубя себе си и тази държава (Нидерландия)... По-добре е всички да потърсим изход... и ако той не е тук, ще отида да го потърся в Испания." Ето това е ясно. Филип II не вярва особено в полезността на принцеса Хуана, заета със своите щедри дарения, благочестиви дела, амбициозните си мечти; дарения, които брат ѝ ограничава; мечти, които се въртят около инфанта дон Карлос, за когото казват би искала да се омъжи, за да се задържи на предни позиции. Вероятно кралят си спомня пътуването на Руи Гомес в полуострова през 1557 г.[6]? Там където успява фаворитът, не би ли могъл да опита и суверенът? Спасението трябва да се търси в Испания и то от самия крал. Когато насрещните ветрове му налагат дълго чакане в Зеландските острови, за което вече

---

[1] Simancas E° 137.

[2] Вж. следващата бележка.

[3] 13 юли 1559 г., Simancas E° 137.

[4] Множество посочвания относно мисията на тази личност (Веласко, а не де Ласко, както твърдят документите на кардинал *Granvelle*, Papiers d'État, op. cit., V, p. 454). Така например споменаване на мисията в писмото на Филип II до принцесата, Брюксел, 18 юни 1559 г., Simancas E° 137 и в това от 20 май, ibid., f° 116.

[5] *Granvelle*, op. cit., V, p. 606.

[6] *L. P. Gachard*, La Retraite..., op. cit. II, p. LIII-LIV; *M. Danvila*, op. cit., V, p. 351 (1557).

говорихме, кралят се натъжава, разбира се, не заради личните неудобства, а както пише на 24 август на епископа на Арас, „от това, че виждам как се бави мигът, в който ще мога да намеря необходимия изход за тук и за там“[1].

Тези уточнения ни помагат да разберем драматичното писмо на Филип II до същия Гранвел от 27 декември 1559 г.[2] – дата, на която истинското положение на Испания му било вече напълно ясно. „Повярвайте, пише кралят, че много желаех да снабдя Холандия с всичко, с което бих могъл да ѝ бъда полезен... Но кълна ви се, че тук заварих положение, още по-лошо от тамошното и че ми е невъзможно да ви подпомогна и дори да задоволя тук толкова незначителни нужди, че вие бихте се учудили, ако ги видехте. Доверявам ви, че там никога не помислих, че положението може да е такова и че не открих друг изход освен парите от зестрата[3], както ще разберете от писмото, което написах на сестра си (Маргарита Пармска).“ Не се съмняваме в искреността на това разочарование. В Испания вече няма нищо, защото много е извлечено от нея и може би по този начин глупаво пресушават за известно време източниците на имперското богатство. Поради това последва връщането на Филип II към закъснялата въздържаност, за която говорихме по-горе. Дали той се решава да остане през целия си живот в Испания, защото осъзнава необходимостта да поддържа тези източници с нормален дебит?

През 1570 г. в Кордова се открива сесията на кастилските Кортеси, която трябва да се закрие през следващата година в Мадрид. На заседанието при откриването Ерасо взема думата от името на краля и прави бърз преглед на годините, изминали след предното заседание през 1566 г.: „Както ви е известно, кралят живя през тези години в Испания, въпреки че имаше спешни и сериозни основания да отсъства, за да отиде лично в някоя от другите си държави, както беше съобщено на Reino (кралството – бел. пр.) в предните Кортеси. Но Н. В. знае колко е необходимо присъствието му в тукашните кралства... не само заради тяхното благополучие и личните изгоди, но също и за да задоволи... нуждите на другите държави, защото тукашните кралства са преди всичко основното седалище, главата, лицето и основната част. Като към това добавим голямата любов, която ви засвидетелства, Н. В. даде такива заповеди, че намирайки задоволителен изход за моментните нужди, неговото отсъствие беше избегнато[4].“

Да разтълкуваме тази официална реч и да кажем, че Филип може да се отдалечи от Испания, сърце на неговите държави и тяхна съкровищница, само при изключителна опасност. Да, Брюксел е великолепна политическа столица, но не е само политиката. Валядолид е финансовата столица на Испанската империя, там се формулират договорите и ритъмът на панаирите в близката Кастилия фиксира падежите. Трябвало е да бъде така – господарят на империята, концентрирайки около себе си основните разходи на държавата, да се намира в страната, в която пристига среброто от Америка. Всичко това обаче кралят осъз-

---

[1] *Granvelle*, Papiers d'État, V, p. 641-644.

[2] Ibid., Tolède, 27 déc. 1559, p. 672.

[3] На новата испанска кралица.

[4] Тук е направена алюзия за планираното пътуване на Филип II в Нидерландия (1566-1568 г.) Actas de las Cortès de Castilla, III, p. 15-24.

нава когато се завръща в Испания. Заповедите, които той изпраща отдалеч на правниците на Испания, вероятно показват подобно неведение – Филип сам о признава в писмото си до Гранвел – и неговите кореспонденти често ги на-мират за смешни. Признанието е на Филип II в негова анотация на писмо на ринцеса Хуана, която съобщава след събирането на съветниците на Валядолид, е всички са на противното на неговото мнение и преценяват за невъзможно да му изпратят пари, които трябва да пристигнат при него. Кралят написва в поле-го (онова, което навярно някой злословник му е докладвал): se han harto reydo de mi, те грубо ми се подиграха[1]. Те? Съветниците, принцесата, всички в тече-ние на положението на полуострова и привърженици на завръщането му.

И Филип II се връща в Испания, за да научи там, че положението е още по-тежко, отколкото си представя. Остава да разберем поради каква заблуда тази изтощена страна продължава да упорства в нежеланието си да сложи край на войната в Средиземно море, да остави да се вихри една битка, която може да се угаси, а както ще видим, ще се засили още повече. Но виновен ли е за това Благо-разумният крал?

[1] Бележки от Филип II в полето на писмото, което принцеса Хуана му изпратила на 14 юли 1559 г., Simancas E° 137, f° 229. Този текст беше проверен по моя молба от Д. Мигел Бордонау, по онова време главен архивист на Симанкас.

2

ШЕСТТЕ ПОСЛЕДНИ ГОДИНИ ОТ ТУРСКОТО НАДМОЩИЕ: 1559-1565 Г.

Сама по себе си историята на Средиземно море, след договора от Като-Камбрези през април 1559 г. до обсадата на Малта през май – септември 1565 г., образува едно единно цяло. В продължение на шест години тя вече не се влачи на опашката на големите събития в Западна и Северна Европа; освободени от останалите си задължения, гигантите, заемащи двете половини на морето – турците и испанците – се връщат към своя двубой. Все още не с особено настървение. Желаят ли те, и единият, и другият, една безпощадна война? Не са ли жертви на определени планове, на краткотрайни намерения, които ги завличат по-далеч отколкото биха желали? Смятаме да проследим несигурната игра на Испания, по-скоро следваща събитията, отколкото под знака на смелостта. Турската игра в последните години от великото управление на Сюлейман е аналогична. Единственият значим факт на Запад е създаването на мощна морска сила на служба на Испания. Но въпросът се състои в това да разберем дали Испания ще си послужи с тази сила и дали тя ще е достатъчна, за да овладее морето.

1. Войната срещу турците, испанска лудост?

Войната в Средиземно море продължава в момента, в който Западът се отървава от нея: Германиите чрез вътрешния мир от Аугсбург; Испанската империя и Папската държава чрез договора от септември 1557 г.; Франция и Испания, чрез мира от Като-Камбрези. Така навсякъде се връщат към мира: навсякъде, с изключение на Средиземно море. Там войната се задържа, прекъсвана от брутални временни спирания и много дълги паузи с трудни за разбиране мотиви и действия. Икономическият упадък от 1559 до 1575 г. не може да е изцяло отговорен за това.

Прекратяването на испанско-турските преговори

Що се отнася до големите държави Турция и Испания, войната не е неизбежна. Така смятат през 1558 г. в антуража на Филип II. Неколкогодишно примирие с турците ще направи по-свободни действията на запад. На 21 май 1558 г. Филип

изпраща епископ дел Агила при своя чичо Фердинанд с много конкретни инструкции[1]. Тъй като писмо на императора с дата от 2 януари му посочва, че във Виена започват преговори с турците, на които решават да се издължи закъснелият годишен налог (предвиден с договора от 1547 г. и неизплащан от 1550 г.) и дори се съгласяват на увеличение, Филип II дава своето одобрение: „знаейки, че в настоящия момент християнският свят не може да се противопостави с необходимите сили на такава значима мощ, каквато е турската, не мога да се разграничa от благоразумния съвет, който са Ви дали самите Ви поданици – унгарци, бохемци, австрийци и към който са се присъединили и електорите..." Впрочем, един посредник, „който поддържа връзки и отношения с турския двор", обявява няколко дни по-рано, че е в състояние да уговори със султана сигурен мир за Испания, ако кралят пожелае. „Поради няколко определени причини, продължава кралят, не пожелах *да се предлага от мое име* подобна сделка. Не пожелах и да прекъсна изцяло мостовете, имайки предвид че турците, които се страхуват от моите сили в Средиземно море, биха могли да смекчат и да придадат по-умерен вид на условията, ако узнаят, че съм склонен да бъда убеден от В. В. за подготвящия се мир." Ето такава е испанската дипломация – високомерна и държаща да си запази честта (puntonor), но без да се отказва да действа със заобикалки при необходимост. Филип II, който не иска да направи първите стъпки спрямо турците, изоставя скрупулите си когато сметне, че може да използва връзките и посредничеството на Виена[2].

През първите месеци на 1559 г., кралят не се отказва от тези сделки. Ние открихме данни за евентуалните условия за десет или дванадесетгодишно примирие със султана с дата от 5 март[3]. В писмото от 6 септември до секретаря на своя посланик във Венеция, Гарси Ернандес, кралят съобщава, че „е избрал Николо Секо да отиде при султана, придружен от Франсиско де Франкис и там да преговаря за примирието, което последният, както ви е известно, е задвижил"[4]. Споменатият Николо Секо отива в императорския двор, след което трябва да се яви при херцог де Сеса, за да вземе от него инструкциите му. Пак на 6-и е наредено на Николас Сид, касиер на ломбардската армия, да изплати на Николо Секо 2000 екю para el gasto de cierto camino que ha de hazer a mi servicio (за разходите за определения път, който измина на моя служба – бел. пр.) и 5000 на Гарси Ер-

---

[1] Instrucciòn de lo que vos el Reverendo padre obispo del Aguila habéis de decir a la Majestad del Serenissimo Reyé Emperador, nuestro muy caro y muy amado tío donde de presente os enviamos. Bruxelles, 21 mai 1558, CODOIN, XCVIII, p. 6-10.

[2] Що се отнася до личността, „която има опит и връзки в двора на турчина" и която била натоварена, без да е, да опипва терена в Константинопол, няма съмнение, че това е Франсиско де Франкис Торторино, генуезец, свързан с хиоската мауна. Натоварен с мисия от Генуа, вследствие от опасните сделки с Пиали паша през лятото на 1558 г., той вероятно предложил своите услуги и на Филип II. В архивите на Генуа, един калиграфиран регистър разказва подробно за пътуването на Франсиско де Франкис (Constantinopoli 1.2169), а консулски писма ни го показват в Неапол и Месина, впрочем затруднен в отношенията си с испанските власти, после, отиващ във Венеция, A. d. S., Gênes, Napoli, Lettere Consoli, 2, 2635; *Gregorio Leti*, op. cit. I, p. 302, говори за неговата мисия съвместно с някой си Николо Грити.

[3] CODOIN, XCVIII, p. 53-54.

[4] Bruxelles, 6 mars 1559, Simancas E° 485.

нандес, който знае на кого да изплати тази сума. Инструктажът на Николо Секо[1] от същия ден предоставя допълнителни сведения. Изглежда, че подбудителят на тази сделка е Франсиско де Франкис Торторино, който по онова време минава през Венеция, за да се отправи повторно към Константинопол и пак за сметка на Генуезката република. Той дълго разговаря с посланика Варгас за възможността да действа пред Рустам паша (който тогава е велик везир) и за подаръците, които би било добре да му се направят.

Николо Секо, който вече е посланик в Турция, трябва да се присъедини към Франкис във Венеция и заедно с него да отиде до Рагуза. Оттам Франкис ще продължи пътя си сам и ще извика Секо само в случай на сигурна ратификация на примирието. По този начин, както и през 1558 г., Филип II държи да не избързва прекалено. Секо е упълномощен да подпише примирие с турците за десет, дванадесет, дори за петнадесет години. Докато то трае, всяка година на Рустем паша ще бъдат изплащани между осем и десет хиляди екю. И ако е възможно, добавя Филип II, да се издейства с любезността на Рустем турската армада да не излиза през идващото лято, „ще бъде уместно да му се предложат десет-петнадесет хиляди екю, платими на всяка цена наведнъж във Венеция или в Константинопол по негов избор".

Навлязохме в такива подробности, само за да установим точно същността на преговорите и намеренията на Филип II преди мира от Като-Камбрези, тъй като, след като веднъж е сключен, нещата се променят. На 8 април 1559 г.[2] Филип II се обяснява в дълго писмо до херцог де Сеса: „Вие видяхте, пише той, какво Ви казах по повод на... примирието с турците... и депешите, които Ви изпратих, щото Николо Секо да отиде да се заеме с него. Оттогава бях известен от императора, че неговите посланици са сключили примирие за три години между него и Турчина, който по никакъв начин не приел да бъда включен в споменатото примирие. Основната цел, която преследвах... беше да видя дали от тази процедура могат да произтекат някои изгоди за императора и за сделките му: струва ми се, че целта е постигната. От друга страна, бе постигнат мир и с краля на Франция, от което можем да заключим, че Турчинът, лишен от помощ, не разполагащ с пристанище (на запад), което да приеме армадата му, няма да я изпрати срещу християните. Към всичко това трябва да добавим и напредналата му възраст, желанието му, както се говори, да си почине и безпокойството, в което го хвърлят неразбирателството, взаимната злонамереност и претенциите на синовете му[3]." Заключението: „да се отложи пътуването на Франсиско де Франкис и на Николо Секо, тъй като не може да се предприема или да се направи нещо при тази конюнктура, без да изгубим авторитет от наша страна". Оригиналът се изразява по-силно: sin gran desautoritad nuestra. И това е последната дума: за да не станем за смях. Освободил се откъм запад, Филип II не продължава с опитите си за примирие. Това държание не остава без последствия.

В действителност още през месец юни Филип II се присъединява към плановете на малтийските рицари и на вицекраля на Сицилия срещу Триполи. Пи-

[1] Instruction del Rey a Nicolo Secco para tratar con el Turco, Bruxelles, 6 mars 1559, Simancas E° 485

[2] Bruxelles, 8 avr. 1559, Simancas E° 1210.

[3] Селим и Баязид.

шейки на херцога на Флоренция, за да поиска галерите му, той казва: „Тъй като на Бог, нашия Господар, най-после се понрави да бъде сключен мир с Най-християнския – краля на Франция, струва ми се, че би било угодно за Него и за цялото християнство галерите, които аз поддържам в Италия, да не остават бездейни през остатъка от това лято, а да се използват за разгрома на корсарите и за осигуряване свободата на навигацията... Следователно, разреших експедицията срещу Триполи[1]." Срещу Триполи, тоест срещу Драгут, бейлербей на града от 1556 г. Но не е ли известно още от 1550 г., че да се действа срещу Драгут означава със сигурност да се предизвика отпор от страна на турците?

Това е за първоначалните отговорности на Филип II и за неговата политика за престиж. Дотолкова по-големи отговорности, доколкото положението способства за споразумение: „Делата на Турчина вървят зле, отбелязал херцог де Сеса на 4 декември 1559 г., в резултат от разприте на синовете му"[2]; а един толкова уравновесен човек като херцог д'Алкала, вицекрал на Неапол, пише на Филип II на 10 януари 1560 г. по време, когато експедицията срещу Триполи опразва кралството от голяма част от войските му: „Напомням на В. В., че моментът би бил удачен за договаряне на някакво примирие с Турчина както заради разприте на синовете му, така и заради голямата нужда, която изпитват от него държавите на В. В. Тук всеки смята, че това би било доста необходимо"[3].

Впрочем Филип II не само се отказва да се домогне до това примирие в своя полза, но и се опитва да разубеди императора да сключи почти постигнатото такова. Ако се доверим на посланика на Венеция, Джакомо Соранцо[4], мирните клаузи още не са върнати във Виена в края на октомври, а Филип II, консултиран в този интервал, ги разубеждава да ги приемат; дори предлага сам да обезпокои султана в Средиземно море, обещава на императора хора и пари, намеква, че би могъл чрез посредничеството на португалския крал да насъска Баязид и Софи; накратко, не подценява никой аргумент. Не би ли било по-добре за Фердинанд да завземе Трансилвания, вместо да се спогажда със султана? Този съвет като че ли не попада в ухото на глух човек[5].

Морското превъзходство на турците

За да действа така, Филип II има основания и оправдания.

Основания, тъй като след подписването на мира от Като, Анри II демобилизира флотата си в Средиземно море. На практика в южните френски пристанища до края на века и дори след това вече няма да има флота, което осигурява на прокламирания в Средиземно море и другаде мир[6] допълнителни гаранции. Там испанците постигат по-голяма свобода на действие.

Оправдания? Филип II има това, че все още не е опитал турската сила. Той

---

[1] 15 юни 1559 г., Simancas E° 1124, f° 295.

[2] Резюме на писмата на херцог де Сеса от 1, 4 и 7 дек. 1559 г. (4 дек.), Simancas E° 1210, f° 142.

[3] 10 ян. 1560 г., Simancas E° 1050, f° 9.

[4] До дожа, Виена, 25 окт. 1559 г., *G. Turba*, op. cit., I, 3, p. 108 et sq.

[5] Същият до същия, 22 ноем. 1559 г., ibid., p. 120 et sq.

[6] Кралят до вицекраля на Сицилия, Брюксел, 4 апр. 1559 г., Simancas E° 1124, f° 304.

едва я е преценил в морето, тъй като Ла Превеза не представлява значим сблъсък в очите на съвременниците, а за него това е вече минала история; по суша испанците присъстват по индивидуален начин по границите на Унгария, ако въобще присъстват. Само два пъти испанци (които Карлос Пети настанил в Корон през 1534 г., после през 1538 г. в Кастелнуово, където водели обичайния за укрепените предни постове живот с обичайните тревоги и нападения) трябва да се бият с Барбароса и са изгонени през 1534 г., после през 1539 г. Но какъв извод може да се извлече от далечни и неравностойни сблъсъци? Едва през 1560 г. в Джерба и на остров Малта през 1565 г. испанската пехота ще разбере на какво е способен нейният враг.

Да добавим, че в Турция, по случай раздора между султанските синове, се развихрят всички недисциплинирани сили, провинциалният партикуларизъм, дори социалните конфликти. Френският посланик дьо Ла Вин пише на епископа на Дакс през юли 1559 г.[1], че всички роби подкрепят разбунтувалия се син на Сюлейман – Баязид. Това че последният е победен от любимеца – Селим, съвсем не оправя нещата, тъй като Баязид отива в Персия и с това незатихналата вътрешна война се свързва с евентуална външна война. Турците, както пише дьо Ла Вин през септември[2], „се оказват по-притеснени от всякога заради домашните си дела". Следователно Филип II може да смята, че не е моментът да преговаря с тях, а да ги смаже[3].

Лятото на 1559 г. като че ли не го опровергава: през тази година турската флота не отива по-далеч от брегове на Албания и в безредие се завръща още през есента, без да е предприела и най-малкото действие срещу християните. Филип II вероятно разчита много на факта, че тя не би могла да заплаши Запада без помощта на французите. Тъй като такава ѝ липсва, тя трябва да се задоволи само с бързи набези при хубаво време. Въпреки че е по-малобройна, испанската флота може да си позволи акция или в края на благоприятния сезон – през зимата, или в началото му, преди да е застигната от противника си. Целта е да не бъде изненадана, особено когато има намерение да действа насред морето.

Всъщност Испания се изправя срещу двойна опасност: от една страна берберите – от Триполи до Сале; от друга – турците. Всяка група е самостоятелна и през зимата се разделят, но през благоприятния сезон се обединяват и стават силни. Берберите търгуват в Западното Средиземноморие и търговията им процъфтява; в центъра на Магреба Алжир расте и се обгражда от империя, която е пряка заплаха за Испания. Разбира се, тази „империя" не е пример за политическа дисциплина. Тя е накъсана от широки дисидентски петна като планините на Кабилия; но големите пътища са под контрол. Ние разказахме как през 1552 г. Салах Реис, седмият алжирски цар, напредва чак до Уаргла; през 1553 г., чак до Фес. Фес е възвърнат, а през 1557 г. шерифът дори завладява за известно време Тлемсен. Преследван от турците, той побягва назад към столицата си, но малко

[1] *E. Charrière*, op. cit., II, p. 596, note.

[2] Ibid., p. 603.

[3] Марин де Кавали до дожа, Пера, 18 март 1559 г., A. d. S., Venise, Senato Secreta, Constant. Filza 2/B.

преди града, благодарение на многобройната си кавалерия и на „елчесите" – укрилите се в Мароко мориски, сръчни в боравенето с аркебузи – той спира войските на Хасан паша, сина на Барбароса. На запад, алжирско-мароканската граница в крайна сметка е по-лесна за прекосяване, отколкото за преместване. Но на изток, през 1555 г. алжирската държава успява да се отърве по морската си граница от испанския укрепен пост Бежая. Накрая, през 1558 г., ѝ се удава да постигне значим успех срещу Оран.

От началото на века, от 1509 г., испанците действат предпазливо и внимателно около Оран, успявайки многократно да анексират Тлемсен.

Тази престижна политика, следвана съзнателно от граф Мартин де Алкаудете, все пак приключва през 1551 г., в деня, в който един турски гарнизон успява да се настани за постоянно в Тлемсен. Оттогава той се превръща за предния пост в постоянна заплаха и за да я неутрализира и повдигне духа на гарнизона, старият дон Мартин, El Viejo, както го наричат за да го различат от сина му, организира кампания срещу Мостаганем на 12 левги на изток от Оран с войски, мобилизирани частично в земите му в Андалусия. Да се лишат от Мостаганем за турците означава да се прекъсне връзката им с Тлемсен, тъй като те прекарват през това пристанище необходимите за действията им на запад припаси и артилерия. Добре проведена, тази операция не може да не успее срещу зле укрепения преден пост. Но е изгубено време за подготовка на новобранците в набези около Оран и това подплашва цяла Северна Африка. После „Старецът" нанася бавно и предпазливо своя удар. На 26 август, изненадан от алжирците и от местните хора, той не устоява пред числеността им и повече от 12 000 испанци попадат в ръцете на победителя. В Алжир къщите се изпълват с тези нови пленници, а през следващата година мнозина от тях стават ренегати и отиват да се бият в Мала Кабилия в дружините на Хасан паша[1].

Тези подробности показват мощта, с която новата турска държава дълбае свое място в магребската земя. Още по-добре известна е нарастващата ѝ сила по море, на изток чак до Сицилианските порти, на север – чак до Сардиния, на запад – чак до Гибралтар: „Турците се впуснаха неотдавна с четиринадесет или петнадесет галери срещу Алгарве, пише на 4 септември 1559 г. Нико, френският посланик в Лисабон[2], и отвлякоха известно количество хора. При пристигането ми те се бяха оттеглили..." Те причиняват повече щети на Кастилия и издигат „в Калис[3] бяло знаме, предлагайки на откуп цялата си плячка и продадоха там всички пленници". Виждаме за какви „турци" става дума в случая...

Но алжирската държава, най-мощната от берберските държави, не е единственото на изток от Магреба „кралство". Триполи се развива аналогично на Алжир, особено откакто Драгут поема управлението му през 1556 г. С тази разлика все пак, че триполитанската държава може да се издържа единствено за сметка на изключително бедния и труден за подчинение хинтерланд, особено в областта Дариен, чиито хора преграждат на воля пътищата, по които

---

[1] *D. de Haedo*, op. cit., p. 73, 74. Относно испанската политика в Северна Африка вж. нашата статия в: Revue Africaine, 1928; *Jean Cazenave*, Les sources de l'histoire d'Oran, 1933.

[2] *Jean Nicot*, Correspondance..., p. p. *E. Falgairolle*, p. 7.

[3] Кадис.

се придвижва златото и робите от Судан. Ограничено откъм сушата, Триполи все повече се обръща към морето; цялото му богатство идва оттам, от толкова близката, на една ръка разстояние, Сицилия. Впрочем, онова което Драгут заплашва отвъд Сицилия е материалният живот на Западното Средиземноморие hasta Cataluca y Valencia que morian de hambre, чак до Каталония и Валенсия, които умират от глад, писал през юни 1559 г. херцог де Медина Сели[1], вицекрал на Сицилия и основен инициатор за експедицията срещу Триполи.

Експедицията срещу Джерба[2]

Тази експедиция ще вземе друга насока от първоначалното намерение и да се обърне срещу Джерба след превратности, които ще изложим накратко.

Ако решението за експедицията може да се датира на 15 юни 1559 г., както свидетелстват изпратените от Брюксел заповеди и инструкции[3], то плановете са доста по-ранни и отговорността не пада единствено върху Филип II. Всички свидетелства посочват ролята на херцог де Медина Сели, вицекрал на Сицилия и на Великия магистър на Малта, Жан дьо ла Валет. Свързани с близко приятелство[4], те и двамата си имат работа със страшния корсар от Триполи, а у Жан дьо ла Валет, някога забележителен управител на Триполи[5] от името на рицарите, трябва да видим и съжалението на един „африканец" и амбицията на един ръководител на държава. Възвърнатото Триполи може да се падне единствено на неговия Орден. За Хуан де ла Серда, херцог де Медина Сели, освен сицилианските нужди съществува и желанието да се повтори, но с повече блясък, онова което неговият предшественик Хуан де ла Вега успява да направи срещу град Африка през 1550 г. Впрочем обстоятелствата изглеждат благоприятни. Триполи е слабо укрепено, а гарнизонът е от едва от 500 турци. Непрекъснато принуден да се намесва в хинтерланда, Драгут е в постоянно състояние на война с „краля" на Кайруан, Шабиатският емир, чиито войски според съобщение от Ла Гулет побеждават тези на Драгут и чийто духовен авторитет е голям quasi come il Papa tra Christiani (като този на папата сред християните – бел. пр.), твърди Кампана[6], което е пресилено твърдение. Накрая, винаги могат да се намерят помощници сред „маврите" – номади, прекалено много бити от турците, за да ги обичат. Херцог де Медина Сели поддържа връзки с тях (и дори чрез някой си Джафер Катания има съучастници сред антуража на Драгут). Все пак сам той признава, че независимо

---

[1] До краля, 20 юни 1559 г., Simancas E° 485.

[2] За всички подробности в този параграф: *Charles Moncbicourt*, L'expédition espagnole contre l'île de Djerba, Paris 1913, пример за прецизна ерудиция. По принцип нашите посочвания се отнасят до извори, които не са използвани в тази книга.

[3] До вицекраля на Сицилия, същата дата, Simancas E° 1124, f° 300; инструкция до командора Гимеран, същата дата, ibid., f°s 278 et 279; до Великия магистър на Малта, същата дата, ibid., f° 302 etc.

[4] *Don Lorenzo van der Hammeny Leon*, Don Felipe El Prudente..., Madrid, 1625, f° 146 v°.

[5] Жан дьо ла Валет, по език от Прованс, Велик магистър на Малта от 1557 до 1568 г. Той управлявал Триполи от 1546 до 1549 г. Вж. извадките на *G. Bosio*, I Cavalieri gerosolimitani a Tripoli, p. p. J. *Aurigemma*, 1937, p. 271-272.

[6] Op. cit., p. 82-83.

от писмата и чувствата на тези шейхове, не би било особено разумно да се разчита прекалено на тях[1].

Един рицар от Малта, командорът Гимеран, отива в Брюксел да представи на краля плана срещу Триполи. Нещата бързо преминават през стадий на първоначално разглеждане. На 8 май 1559 г. Филип II иска доклад от вицекраля, но той (докладът) не е тръгнал още от Сицилия, когато кралят взема своето решение[2] и уведомява официално за него херцог де Медина Сели, като го натоварва с командването на експедицията чрез писмо от 15 юни, в което излага своите мотиви: мирът с Франция; интересът на Италия да се избави от толкова лоши съседи; лошото състояние на делата на Драгут при връщането му от експедицията в планините на Дариен, сред враждебно настроени маври, които го държат почти в блокада; накрая, благоприятните условия за експедицията, която ще може да се осъществи с настъпването на лятото, преди още корсарят да се е окопал в своята бърлога. Същия ден, в своите инструкции до командора Гимеран, суверенът добавя, че през тази година има друг благоприятен аргумент – няма да има голяма турска армада, за което са го информирали отвсякъде. Кралят поставил на разположение на Медина галерите от Италия, а на испанските, обратно, заповядва да се върнат в родината си, за да защитават бреговете ѝ от корсари. Когато техният началник Хуан де Мендоса отказва по-късно да се присъедини към експедицията[3], той само изпълнява неговата заповед.

Следователно експедицията ще се проведе единствено с италианските единици от флотата на Филип II – галери от Сицилия и Неапол; галери, наети от генуезците, тосканците, сицилианците и от херцога на Монако – и със съюзническите флоти на папата и на Ордена. Не е трудно да се съберат тези кораби, освободени чрез мира с Франция, в обичайното и удобно пристанище на Месина. По-трудно е да се съберат продоволствията, а най-вече – необходимите хора. В началото Филип II е предвидил качването на борда на 8000 испанци, от които 5000 трябва да се вземат от гарнизоните на Неапол и Милано, а 2000 да се намерят в Сицилианското кралство. Ще бъдат ли те достатъчно, плюс хилядата човека, предложени от Гимеран от името на Малта[4]? Но още преди да е научил за решението на краля, в своя докладна записка от 20 юни Медина Сели изисква двадесетина хиляди човека, докато две артилерийски батареи му се струват достатъчни предвид слабостта на укреплението. Тези цифри подчертават още отначало различието между кралския план за незабавна и бърза експедиция през

---

[1] Херцог де Медина Сели до Филип II, 20 юли 1559 г., Simancas E° 1, f° 204.

[2] Решение от 15 юни, доклад от 20-и.

[3] *C. Monchicourt*, op. cit., p. 93 е склонен да мисли, че дон Хуан де Мендоса е действал по своя собствена инициатива. *R. B. Merriman* (op. cit., IV, p. 102) посочва, че дон Хуан е могъл да получи и заповед. Фактът е установен от писмото на Филип II (вж. бел. 3 на стр. 308 и бел. 1 на стр. 305). По този пункт и за обезоръжаването на испанските брегове вж. също писмото на Обеспин до краля, 20 юли 1559 г., *E. Charrière*, op. cit., II, p. 600, note.; *L. Paris*, Nég. Sous François II, p. 24; *C. Duro*, op. cit., II, p. 46.

[4] Любопитни бележки на *A. de Herrera*, op. cit., I, p. 14; навсякъде след 1559 г. възниква проблемът за демобилизацията; нима проектираната експедиция не е едно средство да се освободят земите на испанска Италия от войниците, които „останали след войната в Пиемонт и няма как по-добре да бъдат ангажирани освен срещу неверниците"?

лятото и по-тромавата операция, която замисля да проведе вицекралят. Така, когато се оказва трудно да изтеглят испанци от Ломбардия (тъй като укрепените места в Пиемонт още не са възвърнати), кралят незабавно заповядва на 14 юли[1] да бъдат заместени от 2000 италианци, които херцог д'Алкала е изпратил от Неапол в Месина на борда на предназначените за експедицията галери. Важно е те да не губят време да плават нагоре чак до Генуа, за да качват войски, а както пише Филип II – „да се изпълни задачата в остатъка от благоприятния сезон"[2]. Да се действа бързо, такива са инструкциите на краля.

Но Медина Сели иска увеличение на числения състав, което кара Филип II на 7 август[3] да поднови заповедта – да се изпратят испанците от Ломбардия con la mayor brevedad (възможно най-бързо – бел. пр.) в Сицилия. Да, но херцог де Сеса точно в този момент намира в смъртта на Анри II нов аргумент да не пусне своите хора[4]. Можем да си представим колко време е било необходимо за предаването на всички тези заповеди между Гент, Неапол, Милано и Месина... На 10 август Джан Андреа Дориа пише на краля[5], че поверява една галера на Алваро де Санде: същият ще отиде в Генуа, оттам в Милано и ще се застъпи пред херцог де Сеса, за да получи освен неговите испанци и две хиляди германци и две хиляди италианци, свикани в Ломбардия. Ето че за галерите се явяват нови транспортни проблеми, без да броим задължителното конвоиране на натоварените със сухар кораби. На 11 август[6], в Милано, херцог де Сеса най-после се решава, предвид че възвръщанията на херцога на Савоя и на Мантуа са извършени съобразно уговореното. Все пак ще бъде необходим повече от месец щото испанската, германската и италианската пехота, обещани една след друга, да пристигнат в Генуа[7]. На 14 септември Фигероа, испанският посланик в този град, оповестява за качването им на борда на няколко нави и единадесет галери: „Всичките са великолепни и добри войски. Ако времето не им попречи, те ще заминат вкупом без да губят и миг". Но вече е 14 септември!

Закъсненията и затрудненията в Неапол са същите. Джан Андреа Дориа съобщава на 14 септември[8], че галерите на Ордена са заминали за Неапол, за да вземат италианската пехота, която Орденът на рицарите е събрал там. Що се отнася до него (Дориа), той изпраща галери в Таранто, за да вземат оттам пет италиански роти, които вицекралят на Неапол отпуска за експедиционния корпус и да натоварят в Отранто барут и гюллета. Освен това, предния ден е получил писмо от вицекраля, който декларира, че вече не желае да даде споменатата пехота, тъй като е получил „сигурна вест за пристигането на турската флота от 80 платнохода във Валона, където качва 1500 спахии"[9]. Поради което и той се бои за своите

---

[1] Филип II до командора Гимеран, Гент, 14 юли 1559 г., Simancas E° 1124, f° 331.

[2] До вицекраля на Сицилия, Гент, 14 юли 1559 г., Simancas E° 1124, f° 321.

[3] До командора Гимеран, Гент, 7 авг. 1559 г., Simancas E° 1124, f° 330.

[4] Фигероа до принцеса Хуана, Генуа, 7 авг. 1559 г., Simancas E° 1388, f°s 162-163.

[5] Дж. Андреа Дориа до Филип II, Месина, 10 авг. 1559 г., Simancas E° 1124, f° 335, на италиански; по-късно Дж. А. Дориа никога повече не кореспондира с краля на друг език освен на испански.

[6] Херцог де Сеса до краля, Милано, 11 авг. 1559 г., Simancas E° 1210, f° 203.

[7] Фигероа до Филип II, Генуа, 14 септ. 1559 г., Simancas E° 1388.

[8] Дж. А. Дориа до Филип II, Месина, 14 септ. 1559 г., Simancas E° 1124, f° 336.

[9] Ibid.

галери: „дано Господ да ги върне здрави и невредими..." Същевременно сроковете текат и Филип II се плаши от това: „Много се притеснявам за успеха на експедицията, пише той на 8 октомври[1], тъй като сезонът е вече доста напреднал". От Сиракуза, където се е пренесла флотата, дон Санчо де Лейва, командващ галерите на Сицилия пише на 30 ноември: „Аз не пропуснах да кажа на херцог де Медина Сели и то многократно, че първоначалното условие за успеха на тази експедиция се състои в бързината и че закъснението е най-голямата пречка за нея... А ние търсихме войници и снаряжение в цяла Италия[2]."

Трябваше да се отбележи това бавно съсредоточаване на войските[3]. Когато флотата тръгва най-после от Сиракуза на 1 декември, в промеждутък от хубаво време[4], тя наброява четиридесет и седем галери, четири галиоти, три галиона (общо петдесет и четири военни кораба и тридесет и шест товарни платнохода[5]); на борда им има между десет и дванадесет хиляди човека[6], много по-значима сила от тази, която действа срещу град Африка през 1550 г. и която отстъпва само на експедициите на Карлос Пети, които той води лично срещу Тунис и Алжир. Самият й обем обяснява мудността на нейното съсредоточаване, но пристигането на турската флота във Валона я забавя още повече[7]. Ерера твърди, че ако тази армада от стотина платнохода не стига по-далеч на запад, то е защото е респектирана от галерите, събрани в Месина[8]. Трябва да поясним поне, че двете флоти се спират на разстояние една от друга. Едва когато през октомври турците насочват корабите си на изток, вицекралят на Неапол се съгласява да даде последните, необходими за експедицията войници, които задържа в околностите на Таранто[9]. Тогава християнската флота минава от Месина в Сиракуза.

Но оттук нататък вече не може да става дума за изненада. Цяла Европа е научила, турците и корсарите – също. Драгут се окопава. Една френска нава, потеглила от Марсилия на 25 ноември, отнася поне до остров Милос новини за събраната в Месина армада[10], от която Драгут залавя през есента един кораб, изпратен да разузнава[11]. Във венецианските кореспонденции[12] се носят безброй верни или неверни слухове, така че турците започват бързо да оборудват в Константинопол флота, за която се говори, че ще се състои от 250 платнохода. Мнението на Максимилиан във Виена е: „разгласихме за експедицията толкова

---

[1] Филип II до херцог де Медина Сели, Валядолид, 8 окт. 1559 г., Simancas E° 1124, f°s 325-326.

[2] Филип II, Simancas E° 1124, f° 270

[3] За това забавяне има многобройни документи и по-специално Simancas E° 1049, f°s 185, 188, 189, 225, 227, 251, 272.

[4] Дж. Ломелино до сеньорията на Генуа, Месина, 10 дек. 1559 г., A. d. S., Gênes, Lettere Consoli, Napoli-Messina, 1-2634.

[5] *C. Monchicourt*, op. cit., p. 88.

[6] Ibid., p. 92.

[7] Дж. Ломелино до сеньорията на Генуа, Месина, 24 авг. 1559 г., същото посочване както в бел. 4 по-горе.

[8] Op. cit., I, p. 15.

[9] Фигероа до Филип II, Генуа, 27 окт. 1559 г., Simancas E° 1388, f° 16.

[10] Марин де Кавали до дожа, Пера, 29 ян. (1560 г.), A. d. S., Venise, Senato Secreta, Cost. 2/B, f° 222 v°.

[11] *C. Monchicourt*, op. cit., p. 100.

[12] Така например на 31 ян. 1560 г., C.S.P. VII, p. 150.

рано, че дадохме на турците основание и време да подготвят толкова голяма армада"[1].

Може би за да има поне малък елемент на изненада, флотата предприема пътуването си през месец декември. Всички моряци знаят, че е лудост да се избере такова време. Но херцогът е войник, а не моряк; той не се съобразява с другите мнения и флотата напуска Месина. Почти веднага тя попада сред буря. Единственият изход е да се върне в Малта. Моряците навярно много се радват, тъй като лошото време ги задържа там в продължение на десет седмици – до 10 февруари 1560 г. По време на това дълго очакване епидемиите погубили експедиционния корпус, който се лишава още преди боя от две хиляди души.

Срещата на галерите и навите, които заминават поотделно, е определена при Зуара. Навите пристигат със закъснение; галерите са там на 16 февруари, след две отбивания до Керкените и Джерба, където имат възможност да пленят два кораба, натоварени със зехтин, овчи руна и подправки[2]. Но те същевременно изпускат две галиоти, които избягват заедно с Еулдж Али към Константинопол, за да вдигнат тревога, а това дава възможност и на Драгут да бъде навреме предупреден и да се върне в Триполи от Джерба, където се намира в момента. Лесно се отгатва, че всички са много притеснени. Да чуем от другия край на Средиземно море венецианския баюл в Константинопол: пристигнаха четири галери на Драгут. „Говори се, че са докарали освен роби огромно богатство на споменатия Драгут – знак, че той смята всичко за загубено. Освен това иска незабавна помощ, твърдейки, че разполага само с 1500 турци, а всичките корсари, които зимували в Триполи с около 15 кораба, при новината за пристигането на испанците избягали, без да чакат разрешение..."[3]

Ако армадата беше атакувала тогава Триполи, щеше да има известен шанс да победи. Вече е направила грешка като оставя Драгут да избяга от Джерба, тъй като ако той бе блокиран на острова, четиристотинте турци, които се намират в гарнизона на Триполи, нямаше да попречат на лесната ѝ победа – нещо, което по-късно признава и херцог де Медина Сели[4]. Но през втората половина на февруари армадата засяда поради лошото време в сухите пясъчни наноси на Поло до Зуара: ново закъснение, нови епидемии, нова загуба на хора. На 2 март тя поема към Джерба, може би защото се знае, че Драгут се е върнал в Триполи: вместо града, ще завземат богатия на палмови и маслинови дървета и на стада остров, острова на вълната и на зехтина. Дебаркирането става без инциденти на 7 март. В началото на април генуезкият консул Ломелино може да съобщи от Месина (където новината току-що е пристигнала): l'armada nostra (нашата армада – бел. пр.) – изразът има особена стойност – „завзе Джерба"[5]...

Наистина на тази дата херцог де Медина Сели постановява тържествено и патерналистично управлението на испанския крал върху новото му владение.

---

[1] Джакомо Соранцо до дожа, Виена, 3 февр. 1560 г., *G. Turba*, op. cit., I, p. 134.
[2] Месина, 3 април 1560 г., A. d. S., Gênes, Lettere Consoli, Napoli-Messina, 1-2634.
[3] Баюлът до дожа, Пера, 30 март 1560 г., A. d. S., Venise, Senato Secreta, Cost. 2/B.
[4] В бележките си към Memorial de D. Alvaro, *C. Monchicourt*, op. cit., p. 100, note 2.
[5] 3 апр. 1560 г., A. d. S., Gênes, Lettere Consoli..., 1-2634.

Той въвежда във власт един шейх, избран от него; следи джербайците да не бъдат притеснявани и задължава войниците да плащат онова, което вземат оттам. Впрочем, Хафсиадите от Тунис и Шабиатите от Керуан изпращат продоволствия. Същевременно в северната част на острова започва строителството на форт – необикновено трудна работа, тъй като няма дърво, камък и вар. Местните хора не оказват ефикасна помощ, освен с камилски конвои. Следователно армията, въпреки че е измъчвана от треска, е тази, която продължава да се изтощава от тази непосилна работа. При това по-умелите собственици на кораби купуват кой зехтин, кой коне или кожи, вълна или руна...

Едновременно с новините от Берберия, Неапол и Сиракуза получават такива и от Леванта; и това са лоши новини. Вицекралят на Неапол е известен в началото на април, че турската армада ще отплава много по-рано от обичайното. Той иска от краля да се съберат галери в Месина, в това число и галерите от Испания. Те няма да са достатъчни да се противопоставят на турчина, но ще му попречат да разтовари прекалено лесно хора и артилерия. Той пише и на Медина Сели щото същият да върне галерите и да отправи към Таранто пехотата на Неапол, с която му е услужил[1]. На 21-и той споделя с краля своите опасения: ако не му върнат пехотата, ще трябва да се мобилизират италианци и да се правят нови разноски. Поради което се застъпва за частично или цялостно връщане на експедиционния корпус, добавяйки: „Предупредих (херцог де Медина Сели), че според мен е лошо да се чака да дойде турската армада, докато тази на В. В. е заета в строежа на форта, който се издига в Джерба". Няколко дни по-късно той научава от завръщащ се от Константинопол пътник, че турската армада е заминала да помогне на Триполи[2]. На 13 май[3] го известяват, че тя е напуснала Модон. Той веднага предупреждава Сицилия по суша, а окупаторите на Джерба – по море. На краля съобщава: „Преценявам, че армадата на В. В. не е в особена опасност..." Съобщението, което идва на 14-и, посочва, че армадата е забелязана на ширината на Занте да се отправя към Берберия[4]. Но на тази дата в Джерба вече всичко е свършено.

Всъщност флотата на Пиали паша се придвижва със скоростта на новините. На 8 май тя се намира между Малта и Гоцо и плавала направо с изключителна бързина. Истински рекорд е, че успява да прекоси за двадесет дни разстоянието от Константинопол до Джерба. Херцогът, който я очаква през юни, я вижда на 11 май. Предната вечер пристига фрегата от Малта, за да го предупреди. Никой в Джерба и не помисля да се бие. Всички смятат, както ще се изразява по-късно Сирини, „че едно хубаво бягство си заслужава повече от една храбра битка"[5]. Трябва ли да приписваме това поведение на „комплекса за малоценност" или на желанието у повечето от тях да спасят стоките, натрупани на борда по време на престоя на брега? Тези товари, които visitador Кирога ще набеди по-късно, че са

---

[1] Вицекралят на Неапол до Филип II, 4 апр. 1560 г., Simancas E° 1050, f° 28, до херцог де Медина Чели, 20 апр., ibid., f° 32, до краля, 21 апр., f° 32.

[2] До краля, 5 май 1560 г., Simancas E° 1050, f° 36.

[3] Ibid., f° 39.

[4] До краля, 16 май 1560 г., ibid., f° 40.

[5] p. 32 и 32 v°, цитирани от *C. Manchicourt*, op. cit., p. 111.

причината за катастрофата. Без тях, казва той, без грижата за товарането на тези богатства преди тръгване, те биха последвали съветите на вицекраля на Неапол и турската флота, пристигайки в Джерба, щеше да намери острова опразнен от доста дни[1].

При все това, самото бягство не е лесна работа. Не искайки да изостави италианската и германската пехота, които са още на сушата, херцогът загубва ценно време през нощта на 10-и срещу 11-и. На другия ден, когато турската флота атакува, настъпва моментална и всеобща паника[2]. За да се ускори бягството, е пожертвано всичко, в това число и прословутите товари – бали с вълна, делви със зехтин, коне и камили, които изхвърлят извън борда, както и всичко, което прави корабите по-тежки. Сигала, свикнал с пиратския живот в Леванта, е един от малкото, които се опълчват. Той държи противника на разстояние и в крайна сметка се отскубва. Но от 48 галери или галиоти, колкото наброява християнската армада в момента на сблъсъка, 28 са загубени, без да се броят корабите, попаднали в ръцете на врага. Рядко е виждан подобен разгром.

Новината се разнася бързо в Сицилия, Неапол, Генуа, в Испания и в цяла Европа. На 18 май, в два часа сутринта, в Неапол пристигат пет галери, спасили се от катастрофата – три на Антонио Дориа и по една на Бендинели Саули и Стефано де Мари. Те донасят лошата новина с всички подробности. Нека отбележим, че тези първи пристигания не случайно са на наети галери или както ги наричат, галери на asientos, на частни лица в договорни отношения с краля на Испания, тоест загрижени на всяка цена да спасят своя капитал... Почти по същото време пристигат и други бегълци с фрегати или с по-малки плавателни съдове. Сред тези щастливци, измамили бдителността на турците, са Джан Андреа Дориа, командирът на флотата, самият вицекрал и някои от техните приближени, „като по чудо пристигнали в Малта и от Малта – в Месина“[3].

Същевременно няколко хиляди мъже са останали във форта с изобилие от припаси – казват, за една година. Какво ще стане с тях? От Ла Гулет, където са предупредени твърде късно, на 26 май[4] или може би от Сицилия, Алонсо де ла Куева пише на краля на 30-и: въпреки молбите, които му отправя вицекралят на Неапол, той не смята, че има възможност да се използва кралят на Тунис, васал на Н. В. (в това е прав, защото въпросният е уязвим от турците), за да помогне на форта в Джерба. Ако го бяха построили не на мястото на стария замък, а в Рошета, където дебаркира флотата, обсадените щяха да разполагат с дълбоко пристанище и с питейна вода, и можеше да се отправят към тях. Но при сегашното положение...

За известно време херцог д'Алкала продължава да се вълнува, предвижда мярка след мярка, но после се успокоява при вестта за спасението на своя колега, херцог де Медина Сели[5]. Впрочем последният му връща част от спасилата се итали-

---

[1] Визитадорът Кирога до краля, Неапол, 3 юни 1560 г., Simancas E° 1050, f° 63.

[2] Добре видяно от сина на Макиавели, *C. Monchicourt*, op. cit., p. 111.

[3] Сеньорията на Генуа до Саули, 19 май 1560 г., A. d. S., Gênes, L. M. Spagna 3.2412.

[4] До краля, 30 май 1560 г., Simancas E° 485.

[5] Херцог д'Алкала до Филип II, Неапол, 31 май 1560 г., Simancas E° 1050, f° 56.

анска пехота, за да пази Неапол, докато се свикат нови набори в Испания за замяна на загубената в Джерба испанска пехота[1].

Що се отнася до Филип II, новината достига до него към 2 юни чрез Генуа[2]. Известяват му за загубата на 30 галери и на 32 кораба[3]; успешно се прибират само 17 галери – почти точни цифри. След като се съветва с херцог д'Алба, Антонио де Толедо, Хуан де Манрике и Гутиере Лопес де Падиля, кралят решава веднага да изпрати в Месина авторитетен човек, който да замести вицекраля, за когото още не се знае, че се е спасил; освен това да се закарат в Сицилия 5000 пехотинци, мобилизирани в Калабрия, плюс артилерия и муниции, които ще вземат от резерва на Неапол[4]. Разнася се мълва, че Филип II ще поиска от френския крал подкрепа за своя флот[5]... На 3 юни той назначава дон Гарсия де Толедо, по това време вицекрал на Каталония, за управител на Сицилия.

По този начин той организира помощ за форта, където все още смятат, че е затворен херцог де Медина Сели. На 8 юни, получавайки успокоителни новини относно Сицилия, той извиква възторжено[6]: още една причина да се погрижим за хората от форта; да се спасят тези, които са служили на короната, е дълг. Кралят смята да събере до шестдесет и четири галери в Месина и заповядва запор на тридесет големи нави, добре снабдени с артилерия. Италианци, събрани от полуострова, испанци от Ломбардия, които ще бъдат заменени от 3000 alemanos altos, 3000 души от Горна Германия или общо 14 000 пехотинци са предвидени за спасителната армада, поставена под заповедите на дон Гарсия де Толедо. Накрая, в Генуа ще бъде закарано огромно количество жито за производство на сухари...

Всичко е готово, но на 13 юни[7] Филип II получава писмо от дон Гарсия де Толедо, който му съобщава, че вицекралят на Сицилия е невредим[8]. На 15-и кралят ненадейно отменя заповедите си, обосновавайки се с това, че според всички мнения обсадените разполагат с припаси за осем месеца, докато турската армада има само за два и следователно не може да продължи дълго своята обсада[9]. Всички приготовления са отменени. Минава доста време обаче преди новите заповеди да достигнат до получателите си – време, през което раздвижването, предизвикано от аферата при Джерба, продължава. Старият принц Дориа изпраща съветниците си: според него е непредпазливо да се атакува директно с недостатъчен брой галери. Би било по-уместно да се опита с диверсионно

---

[1] Същият до същия, 1 юни 1560 г., ibid., f° 60.

[2] С писмо от Фигероа и сведения от кардинал Сигала и посланиците на Генуа, Филип II до вицекраля на Неапол, 2 юни 1560 г., Simancas E° 1050, f° 63. Относно цифрата на загубите, Грешъм, 16 юни 1560 г., споменава за 65 съда, Ms. Record Office, n° 194.

[3] Тиеполо до дожа, Толедо, 2 юни 1560 г., C. S. P. Venetian, VII, p. 212-213.

[4] Ibid.

[5] Ibid.

[6] Филип II до херцог д'Алкала, Толедо, 8 юни 1560 г., E° 1050, f° 69.

[7] Барселона, 9 юни 1560 г., Sim. E° 327.

[8] Д. Гарсия де Толедо до Филип II, Барселона, 12 юни 1560 г., Simancas E° 327.

[9] Филип II до Д. Гарсия де Толедо, Толедо, 15 юни 1560 г., Simancas E° 327. Отговор от Д. Гарсия от Барселона, 23 юни, ibid.

нападение в Леванта. Сеньорията на Генуа предлага четири галери за помощ на форта. Господарят на Пиомбино поставя в услуга на испанския крал една галера; ако не я приемат, той ще я изпрати buscar su ventura[1] (да си търси късмета - бел. пр.). Херцогът на Савоя съобщава, че има три галери – едната е в ред, втората има само гребци, а третата не разполага с нищо, но той чака четирите галери, които трябва да му даде френският крал[2]. Стефано де Мари наскоро е купил две галери от кардинал Вители и е готов да ги заеме на испанския крал. Един генуезец, Доменико Сигала, установил се във Венеция и някога служил на императора, предлага да отиде в Турция и в Персия[3]. В Сицилия херцог де Медина Сели се е отдал на задълженията си. През юли, благодарение на него, се строят седем галери за сметка на Палермо, на Месина и на Regia Corte[4] (кралския двор – бел. пр.). Още през април на вода са пуснати шест, замествайки предварително тези, които пропадат при Джерба[5].

Накрая, за пореден път инцидентът показва тона на френско-испанските отношения: молбата за френски галери не е формулирана лично от името на Филип II. Както казва Микиел на венецианския дож на 22 юни 1560 г., кралят на Испания не толкова желае съгласието (на френския крал), колкото се бои от неговия отказ[6]. Подозрения и претенции разделят двете държави. Филип II току-що е заповядал да уволнят френските служители на младата кралица. Той нищо не променя в поведението си спрямо делата на Англия. Колебанията на Франция не са по-малко странни, въпреки че раздвижванията, които започват в кралството и чието значение се преувеличава, тласкат правителството на Гиз към сътрудничество с Испания. Френският посланик в Испания заявява на Тиеполо и той го повтаря пред дожа на 25 юни[7], че е предложил на испанците галерите на Марсилия и войска, но това става на 25 юни – десет дни след отрицателното решение на Филип II. Херцог д'Алба не пропуска да подчертае през месец септември: „...в последно време, в момента на поражението при Джерба, ние никога не се осмелихме да поискаме [от французите] техните галери за помощта, която В. В. предвиждаше тогава, тъй като след като многократно отправяхме индиректни призиви, никога не намерихме [у тях] такова разположение, че да се осмеля да посъветвам В. В. да направи предложение. След като мина подходящият момент... и когато видяха, че помощта им е безполезна, посланикът им дойде да ми каже, че ако галерите били необходими, те щели да бъдат уредени[8]." Колеблива политика на Франция или по-скоро вярност към старата политическа линия; невъзможност и за едните, и за другите, да се отърсят от старото си поведение. Не продължава ли френският крал отношенията си със султана, чието

---

[1] Резюме на писмата на Фигероа, 3, 5, 10, 12 юли 1560 г., Simancas E° 1389.

[2] Ibid.

[3] Ibid.

[4] Херцог де Медина Чели до краля, 9 юли 1560 г., *C. Moncbicourt*, op. cit., p. 237.

[5] Херцог д'Алкала до Филип II, Неапол, 9 окт. 1560 г., Simancas E° 1050, f° 137.

[6] Микиел до дожа, Шартр, 22 юни 1560 г., C. S. P. Venetian, VII, p. 228.

[7] C. S. P. Venetian, VII, p. 229. Херцог д'Алба до Филип II, Алва, 19 септ. 1560 г., ориг., Sim. E 139. съществува само едно копие.

[8] B. N., Paris, Esp. 161, f°s 15-21. Вж. *E. Charrière*, op. cit., II, pp. 621-623 относно слуховете за френско-испанско сътрудничество.

приятелство няма намерение да губи[1], както и с алжирците, които изпращат свои представители при него и на които Марсилия доставя оръжие[2]? По същото време, въпреки че не управлява Франция и дори е изложен на гонения от страна на Гиз, кралят на Навара, Анри или както го наричат испанците – господин Вандом, интригантства пред шерифа на Мароко[3].

За да се върнем към Джерба, да видим докъде са стигнали вълненията, свързани с това дребно събитие: неговите вълни заливат за няколко дни цяла Европа. Дори във Виена, където малко преди това желаят да се бият с турците, събитието накарва Фердинанд и приближените му да размислят[4]. Трудно бихме повярвали, че престижът на Филип II не пострадва от тази авантюра, въпреки писмата на посланика на Католическия крал във Виена, който твърди, че предприетите контрамерки от неговия господар му създават по-добра репутация, отколкото би му струвала самата победа в Триполи.

От тази гледна точка ненадейният отказ на испанския крал добро решение ли е? Ако моряците в Джерба се държат изключително малодушно, войниците на острова изпълняват с чест дълга си под командването на опитния боец Алваро де Санде. Обсаден, той не прекъсва контактите си с външния свят; на 11 юли пише отново на вицекраля на Сицилия[5]. Дали съществуват известни основания да се мисли, че турската армада ще се откаже от обсадата поради липса на провизии и поради наближаване на лошото време? На вицекраля е известно, че тя няма да го стори, ако не се подготви спасителна експедиция. Той осведомява за това губернатора на Ла Гулет на 26 юни (тоест преди да научи, че Филип II се е отказал от експедицията), смятайки, че би било добре да извършат няколко хитри недискретни хода, с което да накарат турците да помислят, че подготовката на помощ ще се проточи прекалено дълго[6]. Факт е, че по онова време турските военачалници не демонстрират особен ентусиазъм. Времето тече; загубите им са тежки. През юли довереникът на Пиели паша, Насуф ага, пристига в Константинопол и не крие, че въобще не вярва в превземането на форта[7]. Впрочем по същото време от Персия пристигат доста обезпокояващи новини: говори се, че Софи е мъртъв, а неговият наследник обича Баязид като брат[8]. На 15 юли в Генуа дори пристига (Господ знае откъде, кога и как е тръгнал) мним посланик на Баязид, когото Фигероа приема у дома и му се подмазва докато онзи заминава с една бригантина към Ница[9]. Едва в Испания забелязват измамата.

---

[1] Кралят до епископа на Лимож, 16 септ. 1560 г., *L. Paris*, op.cit., pp. 523-530.

[2] Шантоне до Филип II, 2 февр. 1560 г., A. N., K 1493, f° 39; *L. Romier*, La conjuration d'Amboise, 1923, p. 123. Испанската кралица до Катерина ди Медичи, септ. 1560 г., *L. Paris*, Négoc. sous le règne de François II, p. 510.

[3] Шантоне до Филип II, Мелюн, 31 август 1560 г., A. N., K 1493, f° 83; 3 септ. 1560 г., *L. Paris*, op. cit., p. 506-509.

[4] 3 юли 1560 г., CODOIN, XCVIII, p. 155-158.

[5] Simancas E° 1389.

[6] Simancas E° 1050, f° 84.

[7] 13 юли 1560 г., *E. Charrière*, op. cit., II, pp. 616-618.

[8] Константинопол, 17 и 27 юли 1560 г., ibid., 618-621.

[9] Фигероа до Н. В., Генуа, 26 юли 1560 г., Simancas E° 1389. Неговата измама, Саули до Генуезката република, Толедо, 14 дек. 1560 г., A. d. S., Gênes, Lettere Ministri, Spagna 2.2411.

Всички тези надежди ще бъдат измамени. Турците, ако и да не атакуват усилено, завземат близките кладенци, оставяйки обсадените само на водата от цистерните, която свършва бързо през юлските горещини. Тогава, на 29 юли, Алваро де Санде се опитва да извърши пробив, по време на който е заловен. Два дни по-късно фортът капитулира. Такова е поне обяснението на един пленник, който пише на 6 август на херцог де Медина Сели[1], хвърляйки впрочем вината върху своите войници: „Ако бях открил у хората си онова, което някога съм откривал в други войски под мое командване, щяхме да постигнем най-голямата победа, която някой е постигал от много години насам". Той преувеличава за този несполучлив опит за пробив и сме склонни да повярваме на портрета, който Бюзбек прави на този човек малко по-късно в Турция: тежък, задъхан, по-скоро страхлив... Тъй като не бихме могли, дори и у Дуро[2], да открием подобно обяснение за този повторен неуспех при Джерба, което да обвинява ръководството. Но най-удобното обвинение несъмнено е това, което дон Санчо де Лейва повдига срещу отговорните за експедицията в писмо до краля, написано от дълбините на затвора през 1561 г.[3] Тази двойна катастрофа е Божие наказание. Ако се организира нова експедиция трябва да следят за богохулници, а ръководството ѝ да се повери на началник, който да е истински добър католик... Проза на затворник, който размишлява върху причините за своето затваряне; но също и проза на католик от 16 в., тъй като става дума за прозорлив и съобразителен човек, когото ще открием свободен на неаполските галери...

След капитулацията на форта турската армада се оказва свободна. Дж. А. Дориа, който кръстосва между Малта и Африка с подкрепление за Ла Гулет, се завръща веднага щом научава това, отказвайки се от плановете си срещу Триполи[4]. Победоносната армада акостира точно в този град, преди да се отправи за Гоцо[5], където пристига на 13 август[6]; оттам тя предприема грабителски набези, плавайки покрай сицилианското крайбрежие, където завзема Аугуста[7], разграбва и опожарява села и колиби по брега на Абруците[8]. Но едно съобщение от 4 септември сочи, че тя е на ремонт в Превеза[9], където Пиали паша, след като получава заповед да се върне в Константинопол, оставя спахиите (те се връщат у дома по суша) и на 1 септември надува платна към Наварин. Серия от съобщения потвърждават тези новини и вицекралят на Неапол се готви да разформирова все още съсредоточените в Кротоне и Отранто войски[10]. На 1 октомври Пиали паша влиза триумфално в Константинопол на адмиралска галера, боя-

---

[1] 6 авг., 1560 г., Simancas E° 445, copie.

[2] Op. cit., II, p. 36.

[3] B. N., Madrid, Ms 11085, 9 апр. 1561 г.

[4] *C.-Monchicourt*, op. cit., p. 133; Дж. А. Дориа пристигнал в Малта на 8 авг. 1560 г. Дж. Андреа Дориа до Филип II, 8 авг. 1560 г., Simancas E° 1125. Той бил готов да нападне Триполи, когато новината за падането на форта пристигнала. Същият до същия, 9 септ. 1560 г., ibid.

[5] 18 авг. 1560 г., Simancas E° 1050, f° 120.

[6] *C. Monchicourt*, op. cit., p.134.

[7] Ibid.

[8] Г. Ернандес до Филип II, Венеция, 21 авг. 1560 г., Simancas E° 1325.

[9] Корфу, 4 септ. 1560 г., Simancas E° 1050, f° 129.

[10] Вицекралят на Неапол до Филип II, Simancas E° 1050, f° 128.

цисана в зелено, следвана от 15 галери в искрящо червено и от останалия кор-
теж, сред артилерийски залпове, приветствия на тълпата и заглушителен тътен
на барабани и зурни. Бюзбек е описал това пристигане, дългата върволица от
пленници[1], празничния град, където към християните известно време ще се
отнасят доста зле...

Събитието оправдава този ентусиазъм: ислямът завършва с победа започната-
та борба за надмощие в централната част на Средиземно море[2]. Триполи, където
турският суверенитет е толкова заплашен, се оказва надеждно повече от всякога.
Християнският свят изпада в мъчително безпокойство: турската армада едва е
напуснала бреговете на Италия, а вече мислят за бедствията, които ще дойдат със
завръщането ѝ... след една година. И херцог де Монтелеоне, и вицекралят на
Неапол говорят за експедицията, която султанът ще ръководи срещу Ла Гулет
през 1561 г.[3]! Когато на 28 декември[4] във Виена научават, че турците са в процес
на въоръжаване на 120 галери, те пак си представят, че са предназначени за Ла
Гулет. Тази натрапчива мисъл се подхранва от дързостта, която победата на ис-
ляма дава на корсарите. Независимо от зимата, те плават нагоре чак до Тоскана[5].
Всички испански и италиански брегове са под тревога[6]. В Константинопол се
говори, че испанците били толкова наплашени от получения в Джерба урок, че
са на прага да напуснат Оран[7].

Не се е стигнало дотам, но е вярно, че двойната катастрофа при Джерба дава
повод за полезни размишления. От местните хора до най-обикновените участни-
ци, всеки изпраща мнението си в Мадрид и това мнение най-често е, че кралят не
може да опази средиземноморските брегове на своите държави без силна морс-
ка армия. Би трябвало също, казва херцог д'Алба[8], да се усилят гарнизоните в
Италия (със сигурност слаби: видяхме колко трудно било да се отделят оттам
хора); малката им численост и намаляването им заради Джерба обезателно доп-
ринася за „кипването" на италианските интриги, станали бурни още от есента[9].
Но основното е – да станат силни и влиятелни по море.

Не всички виждат това; има някои, които още мислят само за отбранителни
мерки по суша, като херцог д'Алкала, загрижен за укрепването на островите Ибиса
и Минорка като ги вижда обезлюдени[10]. Други са по-прозорливи. В своето малко
екзалтирано писмо от 9 юли 1560 г., херцог де Медина Сели пише: „Трябва да
извлечем сила от нашата слабост и нека В. В. продаде всички ни, и мен на първо
място, но да остане господар на морето. По този начин ще получите мир и спо-

---

[1] Op. cit., II, pp. 245 et sq.
[2] *R. B. Merriman*, op. cit., IV, p. 107.
[3] Монтелеоне до краля, 30 авг. 1560 г., Simancas E° 1050, f° 121. Херцог д'Алкала до Филип II, Неапол, 3 септ. 1560 г., ibid., f° 124.
[4] Граф де Луна до краля, 28 дек. 1560 г., CODOIN, XCVIII, p. 189-192.
[5] Флоренция, 10 юли 1560 г., Sim. E° 1446.
[6] Г. Ернандес до Филип II, Венеция, 20 юли 1560 г., Simancas E° 1324, f° 47.
[7] И. Еро до дожа, Пера, 12 ноем. 1560 г.; A. d. S., Venise, Senato Secreta, Cost. 2/B, f°s 290-291.
[8] 19 септ. 1560 г., B. N., Esp. 161, f°s 15-21.
[9] 9 окт. 1560 г., Simancas E° 1850, f° 139. Х. де Мендоса до краля, Паламос, 1 септ. 1560 г., Sim. E° 127.
[10] 26 авг. 1560 г. Simancas E° 1058, f° 118.

койствие и Вашите поданици ще бъдат защитени; иначе всичко ще се преобърне надолу с главата[1]." Senor del mar: формулировката се появява многократно изпод перото на вицекраля на Сардиния Алваро Мадригал: ту за да помоли краля да благоволи да стане такъв, ту за да го поздрави за намерението, „защото това е за успокоение на християнския свят и за запазването на държавите му"[2]. В същия смисъл пред краля се изказват през същата тази 1560 г. и доктор Хуан де Сепулведа[3], и екстравагантният доктор Бускиа, неизвестен агент на Испания в Рагуза, един от тези информатори, които, за да се издържат както подобава, много често разказват дрънканици от кръчмите[4].

Мечтите на дипломатите поемат по пътища, които са им по-присъщи, но целта е една и съща. Всички се обръщат към Венеция: при това нещастие на християнството само Венеция – ще го видим и по-късно – може да върне на Запада превъзходството по море. Който познава града-егоист, може само да се усмихне. Това, което се иска от нея, би означавало да престане да търгува. Но перата, които не изпитват тези трудности, продължават да се развиват както преди. Във Виена на 8 октомври граф де Луна мисли, „че би било полезно за управлението на В. В. да се върнете в лигата, която създали (някога) венецианците и императорът, моя господар, за славата на Господа..."[5] В Рим изглежда, че идеята за лига срещу турците, включваща Венеция, е спомената в разговор между новия папа Пий IV и дон Хуан де Сунига, който по онова време представлява в Рим едновременно брат си, командора на Кастилия и интересите на Филип II. „Отговарям в друго нисмо, пише последният на двамата братя, на онова, което Вие, дон Хуан де Сунига, ми писахте и в него Ви съобщавам нашето мнение по повод Вашия разговор с Негово светейшество относно лигата с венецианците срещу турците. Тук, отделно, исках да ви осведомя и двамата за предложенията по този въпрос (от името на херцог д'Урбино и чрез Руи Гомес) на граф де Ландриано, който ми предлага, ако пожелая, да доведе докрай тази лига. На което беше отговорено: предвид че това е дело с толкова голяма полза за служенето на Бога и за доброто на християнския свят, че бих бил много доволен. След което се случи смъртта на дожа на онази република, предшественика на настоящия (следователно това дело било започнато преди 17 август 1559 г.). Тогава аз преустанових тези разговори за няколко дни. Но граф де Ландриано ми каза, че херцогът щял да поднови преговорите[6]."

Катастрофата при Джерба е в известен смисъл ползотворна. Тя изправя империята на Филип II пред средиземноморските ѝ задължения. Тя я накарва да реагира. Джерба и 1560 г. бележат кулминационния момент на османската мощ, което означава, че след 1560 г. тя ще залезе. Не по своя вина, а вследствие от

---

[1] *C. Monchicourt*, p. 237.

[2] Калиари, 25 авг. 1560 г., Simancas E° 327.

[3] CODOIN, VIII, p. 560.

[4] Относно доктор Бускиа, няколко от неговите писма в A. N., Paris, série K, 1493, B 11, f° 111 (20, 28, 30 септ., 4, 8, 13 окт. 1560 г.). Относно информаторите – фантазьори от Леванта, Гравел до Филип II, Неапол, 31 ян. 1572 г., Simancas E° 1061.

[5] CODOIN, XCVIII, p. 182.

[6] Филип II до Великия командор и до д. Хуан де Сунига, Мадрид, 23 окт. 1560 г., Simancas E° 1324, f° 48.

всеобхватната дейност по морско оборудване, която започва през същата година и се разпростира от Палермо до Месина, по всички брегове на Западна Италия и по всички средиземноморски брегове на Испания.

2. Испанското възраждане

Такова възраждане не би било възможно без необяснимия отдих, който турците дали на своя противник. Турската армада не използва силата си нито през 1561 г., нито през 1562 г., нито през 1563 г., нито през 1564 г.Четири години подред се повтаря една и съща комедия: турците се въоръжават, ще излязат в морето много рано с мощна армия, ще атакуват Ла Гулет и Сардиния; така говорят зимните известия. После, през благоприятния сезон, на повърхността изплуват и най-безразсъдните опасения, и всичко се изпарява. Тогава окончателно може да се спести изпълнението на зимните програми за защита, отново да се вземат кредити, да се разформироват войските, да не се преместват едни и да не се свикват други. Като че ли съществува двутактово дихание на испанската политика в Средиземно море. Няма нищо по-лесно от това да се проследи нейният ритъм, тъй като е оставила безброй документи.

Годините от 1561 до 1564

Ще дойде ли през 1561 г. турската армада? При подтискащия и ярък спомен от Джерба всеки е убеден в това през мрачната зима на 1560-1561 г., когато на едни места няма жито[1], а на други върлува чума[2]. Ето един французин, който се завръща от Константинопол заедно с някакъв рагузки войник. По пътя разговарят и рагузецът твърди, връщайки се у дома в началото на януари 1561 г., че според неговия спътник турската армада се завърнала от Персия и че армадата тази година щяла да бъде importantissima[3] (огромна – бел. пр.). Резюмирайки съобщенията, които попадат пред очите му, вицекралят на Неапол уверява на 5 януари, че армадата ще отплува отрано. След двадесет-тридесет дни той ще вземе мерки, за да постави флотите в бойна готовност. Ще му изпратят ли обещаните испанци? Ще се погрижат ли за Ла Гулет[4]? Един месец по-късно, според вицекраля на Сицилия Оран и Ла Гулет са застрашени от армадата (11 февруари[5]). Тук не смятаме нападенията на алжирците, които са съвсем реални и толкова заплашителни, че на 28 февруари Филип II отказва да удовлетвори молбата на вицекраля на Майорка да напусне острова[6]. Съобщенията от Корфу с дата 30 март (в Неапол ще ги получат на 2 май) оповестяват за още една турска армада от

---

[1] Долю до кардинала на Лорен, Константинопол, 5 март 1561 г., *E. Charrière*, op. cit., II, pp. 652-653, скъпотия, мизерия и чума.

[2] Ibid.

[3] Рагуза, 2 ян. 1561 г., Simancas E° 1051, f° 11.

[4] Вицекралят на Неапол до Филип II, 6 ян. 1561 г., Simancas E° 1051, f° 12.

[5] До краля, Трапани, Simancas E° 1126.

[6] Филип II до вицекраля на Майорка, Аранхеус, 28 февр. 1561 г., Simancas E° 328.

сто галери[1], а Антонио Дориа, извършвайки пътуване до Ла Гулет през април, се страхува от среща с корсарите, които може да са решили да обсадят крепостта в очакване на турската флота[2]. Първото донесение от Константинопол е от 9 април 1561 г.[3]; то известява, че ще има само една малка турска армада, предназначена за защита на брегoвете на Леванта. Новината, потвърдена впоследствие[4], в най-добрия случай няма да достигне до Неапол преди юни и дотогава в християнската защита няма никакво отпускане. От април до юни са изпълнени цяла поредица от изисквания на Ла Гулет за резервоарите и артилерията[5]. А през май вицекралят на Неапол изисква от папата да разреши на Маркантонио Колона да участва в евентуалната защита на Неапол[6]. Но трябва ли да навлизаме толкова дълбоко в подробностите на една тежка политическа и военна машина, впрочем по-редовна във функционирането си, отколкото твърдят историците?

Ако проследим събитията в Неапол, едва началото на август бележи връщане към спокойствието с демобилизацията на италианците, използвани за охрана на флотата[7]. В Испания бойната готовност е отменена в началото на септември: „сега, когато сезонът и страхът от турската армия са преминали", пише от Мадрид архиепископът на Лимож на 5 септември[8]. Отплавала от Константинопол през юни, турската флота, разполагаща с петдесетина галери, се задоволява с бързо отиване и връщане между Константинопол и Модон. Тя напуска Модон в началото на юли и на 19 август отплува от Занте, за да се завърне в Константинопол[9]. Защо тези толкова ограничени усилия? Защо тази грешка?

Документите ни предлагат да си изберем между впечатленията и хипотезите. Може би заради събитията в Персия: пак те, както сочи едно писмо на Боатайе, писано от Венеция на 7 юни 1561 г. до Катерина ди Медичи[10]? Негово писмо от 11 май[11] вече го потвърждава: „Крал Филип... няма друго по-сигурно средство да възпира споменатия султан от тези места, освен тази юзда. Иначе може да бъде сигурен, че султанът не би го оставил да мине толкова леко като тази година, когато изкара от пристанището на Константинопол само четиридесет галери." Забележете мимоходом, че на 9 май във Венеция са избързали с информацията; на 8 юни вицекралят на Сицилия все още не знае, ще има ли или не турска заплаха[12]. Въпреки това Боатайе не вярва, че събитията в Персия са достатъчни, за да обяснят извънредната бързина на армадата, която се връща още от юли в своите бази[13]. Дали Пиали паша е наистина мъртъв, както съобщават, се пита той на

---

[1] Корфу, 30 март 1561 г., Simancas E° 1051, f° 51.
[2] Relacion que haze Antonio Doria..., 18 апр. 1561 г., Simancas E° 1051, f° 62.
[3] Константинопол, 9 апр. 1561 г., Simancas E° 1051, f° 54.
[4] 12, 14 апр. 1561 г., Simancas E° 1051, f° 55; Лиесма, 16 апр. 1561 г., ibid., f° 56.
[5] Алонсо де ла Куева до вицекраля на Неапол, Ла Гулет, 17 апр. 1561 г., E° 1051, f° 57.
[6] Вицекралят на Неапол до Маркантонио Колона, Неапол, 9 май 1561 г., Simancas E° 1051, f° 78.
[7] Вицекралят на Неапол до Филип II, 9 авг. 1561 г., Simancas E° 1051, f° 119.
[8] Мадрид, 5 септ. 1561 г., B. N., Paris, Fr. 16103, f° 44 et sq.
[9] „Lo que se entiende de Levante... de Corfu", 10 авг. 1561 г., Simancas E° 1051, f° 120.
[10] *E. Charrière*, op. cit., II, p. 657-658.
[11] Ibid., pp. 653-654.
[12] Вицекралят на Сицилия до Филип II, Месина, 8 юни 1561 г., Simancas E° 1126. Вицекралят на Неапол до краля, Неапол, 7 юли 1561 г.
[13] *E. Charrière*, op. cit., II, p. 661.

1 юли. Пиали паша не е мъртъв, а Рустем и Али паша заемат поста на велик езир[1] и съперничествата между министрите на султана може би изиграват из-естна роля в тази афера[2]. Разнасят се всякакви слухове, дори и този, че се налага ілерите да се намесят в Черно море[3].

Докладът на испанския посланик във Виена от 14 септември[4] е по-обстоятел-гвен: Турчинът не е можал да се помири със Софи; той е много ядосан и заповя-ва да обявят война на персите. Говори се, че ще отиде в Халеб, за да подготви ам следващата кампания. Но се говори също – и с това свидетелството на граф е Луна изглежда заслужава внимание – „че няма да посмее да напусне Констан-инопол, тъй като не само не е сигурен в сина си Селим, а и защото се бои, майки предвид популярността на Баязид сред много от неговите поданици, да е избухне някой бунт в тези области и да стане така, че той да не може да се авърне". В този документ откриваме на заден план войната срещу Баязид, чийто оциален аспект не бихме могли да пренебрегнем. Турция е изцяло затормозена, ори парализирана от нея... Да прибавим ли към тези обяснения, дадени от хрис-иянските наблюдатели, и една хипотеза? За Турция 1561 г. е като че ли година а слаби реколти, на разправии за жито с венецианците, на епидемични взриво-е. Това също има значение.

През 1562 г. новините от Константинопол са по-успокоителни. Само няколко ie особено сензационни съобщения като това, което представя един посланик на ;раля на Тунис да разкъсва дрехите си пред султана[5] или като онези, които отбе-ıязват (но те интересуват само Генуа) пътуването на Сампиеро Корсо до Конс-антинопол през Алжир[6]. Приготовленията за отбрана, които започват по-късно от предходната година, завършват по-рано.

Турската флота не предприема никакво нападение и още през месец май[7] в Неапол бият отбой, а в Мадрид – още през първата половина на юни[8]. Странно нещо, обяснимо с прекалените и безполезни опасения от предходната година. Този път фактът е приет съвсем естествено и не си блъскат главите да търсят причините за него. Вицекралят на Неапол просто пише, че султанът няма въоб-ще да праща флота си срещу Ла Гулет „или заради раздорите между синовете му, или за да не го отдалечава от своите брегове, или защото му е известно, че споменатата крепост е добре защитена"[9].

Във всеки случай поради основателни и наложителни причини, тъй като тур-ците подписват същата година примирие с императора, прекратено от 1558 г.[10]

---

[1] И. Феро до дожа, Пера, 10 юли 1561 г., A. d. S., Venise, Secreta Senato Cost. 3/C. Рустем паша очинал на 9 юли.

[2] Епископът на Лимож до краля, Мадрид, 5 септ. 1561 г., B. N., Paris, Fr. 16 103, f° 44 et sq.

[3] *E. Charrière*, op. cit., II, p. 657-658.

[4] CODOIN, XCII, pp. 240-244.

[5] 28 май 1562 г., Simancas E° 1052, f° 27.

[6] Сампиеро щял да пристигне в Константинопол едва през януари 1563 г. Множество генуезки документи, A. d. S., Gênes, Spagna, 3 2412 et Constantinopoli, 1 2169.

[7] Вицекралят на Неапол до Маркантонио Колона, 24 май 1562 г., Simancas E° 1051, f° 87.

[8] Филип II до вицекраля на Неапол, 14 юни 1562 г., Simancas E° 1051, f° 96.

[9] Вж. бел. 4 на стр. 324.

[10] Даниел Барбариго до дожа, Пера, 5 авг. 1562 г., A. d. S., Venise, Senato Secreta 3/C; Венеция, 20 г. 1562 г., сключено 8-годишно примирие, CODOIN, XCVII, p. 369-372, *C. Monchicourt*, op. cit., p. 142.

По този случай са освободени срещу откуп Алваро де Санде, дон Санчо де Лейва и дон Беренгуер де Рекесенс[1]. Навярно султанът желае да се обърне решително на Изток, поради което фактическият мир с християните, който той може да наложи по своя воля в морето, не му е достатъчен и той пожелава и мир за сухопътните си армии по своите западни граници.

През следващата зима християнството свиква с това спокойствие, като същевременно официално взема предпазни мерки. Разбира се, отново се говори за заплахи срещу Ла Гулет и срещу Сардиния. Но разприте през януари 1563 г. за жито, което Венеция се опитва да събере в Архипелага, показват, че турските хамбари не са добре напълнени[2]. Навреме става известно също, че пътуването на Сампиеро променя посоката си. Нещо много показателно: Филип II бие тревога от Ескориал[3] и заповядва да се снабди Ла Гулет – тази ненаситна паст, която никога не може да бъде задоволена. Още от началото на юни в Неапол са сигурни, че няма да има армада. Един информатор, тръгнал от Константинопол на 29 април, пристига на 5 юни с добри новини, които никой не поставя под съмнение[4]. Всички следващи съобщения потвърждават, че турците са се задоволили с пускането на вода на известен брой галери, без да ги въоръжават и изпращат само няколко, необходими за защитата на Архипелага.

1564 г.: пак съвсем незначителни промени. През януари се говори за турско въоръжаване, от което навярно се обезпокоили венецианците[5]. Но след 12 февруари от Константинопол твърдят, че няма да има армада[6]. Почти по същото време херцог д'Алкала се подготвя да изпрати 1000 души в Ла Гулет, но, казва той, въпреки получените информации, а не заради тях[7]. Всичко е спокойно. Сампиеро Корсо успява да разговаря чрез посредници с испанския посланик в Париж – Франсес де Алава[8]. Той се оплаква от правителството на Генуа, припомня, че Корсика принадлежи на Арагонската корона и че корсиканците са поданици на Католическия крал. Франсес де Алава заключва, че във всеки случай двамата корсикански капитани, дошли при него по този повод, добре познават нещата в Леванта и биха могли да бъдат използвани в служба на краля...

Навярно ще има още една заплаха: в началото на май Руи Гомес ще спомене за нея на френския посланик[9]. Но месецът още не е изтекъл, когато тези опасения се разсейват[10]. На 27 май и на 6 юни подробни съобщения от Константинопол[11] обясняват защо, въпреки протестите на реисите, които искат да заминат, армадата не е в състояние да отплава: шестдесет галери в процес на калафатене

---

[1] Константинопол, 30 авг. 1562 г., *E. Charrière*, op. cit., II, p. 702-707.

[2] 6-17 ян. 1563 г., ibid., pp. 716-719.

[3] Филип II до херцозите на Савоя и на Флоренция, Ескориал, 8 март 1563 г., Simancas E° 1393

[4] Simancas E° 1052, f° 169.

[5] Нарбон, 2 ян. 1564 г., *Edmond Cabié*, Ambassade en Espagne de Jean Ebrard, Seigneur de Saint Sulpice, Albi, 1903, p. 212.

[6] Константинопол, 12 февр. 1564 г., Simancas E° 1053, f° 19.

[7] Вицекралят на Неапол до Филип II, Неапол, 17 февр. 1564 г., Simancas E° 1053, f° 22.

[8] До Филип II, Париж, 17 март 1564 г., A. N., K 1501, n° 48 G.

[9] Сен-Сюлпис до краля, 11 март 1564 г., *E. Cabié*, op. cit., pp. 262-263.

[10] Ibid., p. 269, 29 май 1564 г.,

[11] Simancas E° 1053, f° 54.

ще бъдат пуснати на вода, но нищо не е направено за осигуряването на гребци и ухари; следователно не могат да потеглят преди 10-15 юли. Освен това, да се азчистят корабите и да се качат на борда обикновените спахии от гарнизоните – това би продължило до август. Следователно, ако се разсъждава трезво, не трябва да има отплаване. Тогава, в средата на юни, Филип II решава не по-малко благоразумно да обърне флотата си срещу берберите[1]. Придвижването на войската става вече не от Неапол към Месина и Ла Гулет, а към Генуа и Испания, и по-точно – към Малага[2]. През август все още съществува сянка от известно притеснение: на 2-и Саули докладва на Сеньорията на Генуа[3], че в Мадрид оповестяват пристигането на турската армада, но че слухът се поддържа per vanita (от тщеславие – бел. пр.) и „че поради този факт изпитват по-малко безпокойство от разбунтуването на Корсика" (тъй като Корсика се разбунтува по призива на Сампиеро Корсо). Това е последното споменаване на турската армада през 1564 г., когато средиземноморското християнство, интересуващо се не особено много от Изтока, е загрижено за събитията, протичащи в западната част на Средиземно море: тоест, от една страна от корсиканските работи, а от друга – от експедицията, която ще води победоносно дон Гарсия де Толедо на мароканския бряг срещу малкия Пеньон де Велес.

Няколко седмици, няколко месеца и през зимата играта на хипотези отново започва. На 29 декември 1564 г. във Виена Максимилиан си бъбри с венецианския посланик Леонардо Контарини[4]: говори се, че огромна турска армада ще отплава през следващия благоприятен сезон; „Вие, венецианците, какво смятате да правите? Остров Кипър е доста близо и се набива на очи на турците"; „Венеция ще го укрепи", отговаря посланикът. А аферата с Корсика, която създава толкова работа на генуезците? Тя именно ще усложни положението с потеглянето на турската армада... „Навярно Сампиеро Корсо няма явни помощници, но съществуват тайни връзки с някой крал и то толкова тайни, добавя монархът, че няма човек на който те да са известни." Зимни приказки пред картата на Европа! Но бъдещето ще ги потвърди, тъй като 1565 г., година на битки, няма да е като предходните.

Срещу корсарите и срещу зимата: 1561-1564 г.

Така турците отпускат на Испанската империя четири мирни години и те са оползотворени. И най-вече срещу корсарите. Последните, разбира се, не изчезват едновременно с турската армада и това е естествено; всяка година испанската флота е принудена да използва срещу тях силите, които турската заплаха я принуждава да събира и които, след изчезването на последната, са на разположение за действие.

Новата флота на Филип II се калява в тази трудна битка срещу умели врагове, трудно уловими в огромното море и в африканските им убежища.

В действителност испанците понасят множество тежки удари. Така през 1561

---

[1] Началото на юли 1564 г., *E. Cabié*, op. cit., p. 270.
[2] Ibid., p. 279.
[3] A. d. S., Gênes, L. M. Spagna, 3.2412.
[4] До дожа, *G. Turba*, op. cit., I, 3, p. 289-290.

г. ескадрата на Сицилия, тоест седем галери, попада цялата в засада, устроена от Драгут близо до Липарските острови[1]. Тя е под командването на командор Гимаран, каталонец и малтийски рицар – същият, „който е високо оценен при Сен Кантен, пише на своя крал епископът на Лимож. И ако го хвалят като по-умел на сушата, отколкото в морето, където Драгут не способства особено за неговия опит, тъй като с него загинаха доста достойни хора, каквато трудност няма да имате, Сир, да направите на парчета онези в Италия[2]." Сред загубите, добавя той, „искат да скрият друг кораб, който изчезна при преминаването си от Неапол в Сицилия, където, ни уверяват, имало три от старите подразделения на Фландрите, наскоро транспортирани в Италия". Възползвайки се от това, че галерите на краля са върнати към брегoвете на Испания, Драгут „държи с тридесет и пет съда Кралство Неапол в такова положение, че преди петнадесет дни пристигна пеши куриер на маркиз де Тарифа, губернатор на споменатия Неапол", молещ Филип II „да отпрати споменатите галери, които са тези на Малтийския орден, на Сицилия и на останалите околни пристанища, толкова притеснени и притискани от споменатия Драгут, че никой не е в състояние да премине от едно място на друго". Добре че, добавя епископът, турската армада не дойде, „което наистина беше голямо Божие благоволение, както е видно, тъй като толкова малко на брой пирати и крадци държат в подчинение този принц от Гибралтарския проток чак до Сицилия, че неверниците слизат където искат в неговите земи, когато не са укрепени".

Тази история, разпиляна между Гибралтар и Сицилия, изисква серия проучвания в малките архивни хранилища, тези на Андалусия, на Балеарите и на Валенсия, където може да се намери връзката между вълненията на мориските и набезите на алжирските корсари. Аедо изтъква това многократно, когато говори за активността на пиратския център Шершел, обитаван почти изцяло от мориски бегълци, поддържащи все още връзка със своята родина и приятели от испанския бряг[3].

Сигурно е, че корсарите се сдобиват с добра плячка през лятото на 1561 г. В неговия край настъпва часът на християнския реванш и коментарите променят посоката си: през септември на испанците предлагат план за завземане на Монастир[4]. По онова време, един по един корсарите се прибират у дома, напускайки бурното море. Що се отнася до испанското правителство, то е далеч от мисълта да прислони своите кораби: морето е неговата слабост в момента. Принц де Мелфи, комуто след смъртта на Андреа Дориа е поверено командването на испанските галери, протестира срещу заповедите на тези от сушата, които не знаят какво е да хвърлиш галера през зимата по пътищата на Средиземно море и които не разбират какви аварии и какво износване причиняват бурите на тесните кораби с платна[5].

Несъмнено. Но когато има желание за действие и за поддържане на необхо-

---

[1] Диего Суарес, според *Général Didier*, Hist. d'Oran, 1927, VI, p. 99, note 5.
[2] 24 авг. 1561 г., B. N., Paris, Fr. 16 103.
[3] *C. Duro*, op. cit., II, p. 44. Вж. по-горе, част. 2, гл. IV.
[4] Епископът на Лимож до краля, 5 септ. 1561 г., B. N., Paris, Fr. 16 103, f° 44 et sq.
[5] Simancas E° 1051, f° 131.

димите връзки, тази слабост автоматично се препраща към лошото време, което опразва морето и премахва врага. Вицекралят на Сицилия – все още херцог де Медина Сели – сухо напомня на принц де Мелфи, че кралят е заповядал галерите да се съберат в Месина: заповедите са си заповеди[1]. Следователно предвидените придвижвания ще се извършат. Ла Гулет е снабдена с боеприпаси още през октомври[2], а в началото на ноември испанската флота е още в Трапани. Това че тя не се намира в Месина показва, че се е върнала към вътрешните си позиции, поне принц де Мелфи не проявява никакво желание да излезе оттам. Впрочем времето е ужасно[3] и вероятно в този момент (документът няма точна дата) конвоят от галери трябва да се откаже да достигне до Ла Гулет. Каква власт имат законите срещу бушуващото море? В крайна сметка вицекралят на Сицилия се решава да изпрати огромна нава с две хиляди салми жито, с които да задоволи нуждите на извънредно раздутия гарнизон[4]. През януари смятат отново да качат на корабите испанците, които там са в повече, командвани от Хуан де Ромеро[5]. Но тяхното товарене поставя същите проблеми както снабдяването им. Ако беше посмял да го стори, на принц де Мелфи щеше да му е лесно да докаже, че толкова скъпата политика на присъствие на испанските галери в морето не е дала резултати през онази зима.

Още с настъпването на пролетта берберските набези се подновяват с пълна сила. На 1 март 1562 г.[6] едно писмо от Ла Гулет съобщава, че Драгут е отишъл да се запасява с жито. През април алжирски платноходи се опитват да изненадат Табарка[7]. От своя страна Хуан де Мендоса успява от май до юни да отведе огромен конвой от кръгли кораби, ескортиран от двадесетина галери[8], чак до Ла Гулет, без да срещне нито един неприятелски кораб и почти без морски произшествия. През същия този месец май алжирски кораби посещават Марсилия[9]. Те твърдят, че по пътя са пленили една рагузка нава, идваща от Александрия и натоварена със стоки, собственост на флорентинци, както и една венецианска нава, транспортираща вино от Монемвазия. Говори се също, че са завзели и някакъв „град", близо до Порто Маурицио, където залавят петдесет и шест човека. „Те пристигат в Марсилия, за да подновят запасите си от сухари и други провизии, с които да подновят набезите си. Натоварват тайно през нощта тридесет и шест бурета с барут и селитра." После следите на пиратите се губят. Вероятно присъствието им по този северен бряг на морето е било много упорито, тъй като Хуан де Мендоса по молба на Светия отец охранява през юни с тридесет и две галери

---

[1] Ibid., f° 139.

[2] Ibid., f° 49.

[3] Вицекралят на Сицилия до Филип II, Палермо, 8 ноем. 1561 г., Simancas E° 1126.

[4] Същият до същия (s. d. в моите фишове), ibid.

[5] Епископът на Лимож до кралицата, Мадрид, 3 ян. 1562 г., B. N., Paris Fr. 16 103, f° 129 v°. През юни 1562 г., испанците са все още в Ла Гулет. Разказ за пътуване на Х. де Мендоса... Simancas E° 1052, f° 33.

[6] Алонсо де Куева до вицекраля на Сицилия, 1 март 1562 г., Simancas E° 1127.

[7] Фигероа до Филип II, Генуа, 9 май 1562 г., Simancas E° 1391.

[8] Разказ за пътуване на Х. де Мендоса..., Simancas E° 1052, f° 33; Д. Х. де Мендоса се връща в Палермо на 9 май 1562 г., Simancas E° 1127.

[9] Per lettere di Marsiglia, 21 mai, A. d. S., Gênes, L. M. Spagna 3.2412.

от Неапол чак до устието на Тибър[1]. От друга страна през юли в Алжир, заедно със Сампиеро Корсо, пристига един пратеник от Франция, натоварен да иска репарации за щетите, нанесени от алжирските корсари[2].

От началото на септември испанците започват да недоволстват. От Барселона съобщават, че три корсарски галиоти са пленени при Понца, а също и няколко фюсти в Тортоса[3], но това не е потвърдено. Да впишем в актива на испанците и поредното снабдяване на ненаситната Ла Гулет, извършено от Джан Андреа Дориа[4]. Хуан де Мендоса се връща към испанските брегове с флотите на Сицилия и на Испания, разширени с няколко частни галери, за да охранява брега и да откара припаси и хора в Оран[5]. Но, изненадани от силен източен вятър в пристанището на Малага, двадесет и осемте галери са принудени да потърсят убежище в широкия залив на Ерадура. Instructions Nautiques[6] указват, че пускането на котва в тинята, на дъно, отстоящо на двадесет-тридесет метра, е опасно, когато вятърът духа откъм откритото море. Така галерите, едвам намерили подслон на това място, са изненадани от силен южен вятър[7]. Катастрофата е почти пълна: двадесет и пет галери от двадесет и осем и 2500 души от 5000 са погубени. От останките успяват да приберат част от въоръжението.

На 8 ноември 1562 г. новината пристига в Гаето[8], откъдето е препратена в Неапол. Тази катастрофа, толкова скоро след Джерба, раздвижва духовете[9]. Но правителството на Филип II успява да извлече сила от своята слабост: на 12 декември 1562 г.[10] от специално свиканите Кортеси е поискана огромна субсидия за защита на африканските брегове и за въоръжаването на нови галери[11]. Морското възраждане на Испания, станало по-трудно, е продължено с още по-голяма енергия. Онова, което изчезва, всъщност е морската защита на бреговете на полуострова и на крепостта Оран – единствената, която според твърденията на епископа на Лимож заслужава да се нарече така сред владенията на Испания в Африка. Голямата алжирска офанзива, предприета срещу Оран през следващата година, със сигурност е свързана с катастрофата при Ерадура.

Това е атака от голям мащаб, несъизмерима с тази на Хасан Корсо през 1556 г. Обсадата трае два месеца – от първите дни на април[12] до 8 юни 1563 г. Испанският гарнизон е вдигнат под тревога предварително, на 20 март, когато в Ма-

---

[1] Вицекралят на Неапол до Филип II, 4 юли 1562 г., Simancas E° 1052, f° 45.

[2] Алжир, 12 юли 1562 г., A. d. S., Gênes, L. M. Spagna 3.2412.

[3] Саули до Сеньорията на Генуа, Барселона, 13 септ. 1562 г., ibid.

[4] До краля, Ла Гулет, 30 септ. 1562 г., Simancas E° 486.

[5] Сен-Сюлпис до краля, 26 окт. 1562 г., *E. Cabié*, op. cit., p. 90.

[6] No 345, p. 83.

[7] Relacion de como se perdieron las galeras en la Herradura, 1562, Simancas E° 444, f° 217; *C. Duro* (op. cit., II, pp. 47 et sq.) изглежда не е стигнал до източниците.

[8] Х. де Фигероа до вицекраля на Неапол, Гаета, 8 ноем. 1562 г., Simancas E° 1052, f° 67.

[9] *C. Duro*, op. cit., II, p. 48.

[10] *Agostinho Gavy de Mendonça*, Historia do famoso cerco que o xarife pos a fortaleza de Mazagão no ano de 1562, Lisbonne, 1607.

[11] *C. Duro*, op. cit., II, p. 49.

[12] На 3 или 4 според традиционните разкази, вероятно не преди 8 април. На тази дата алжирците са все още на две левги от града, откъм сушата. Филип II до Фигероа, Сеговия, 18 апр. 1563 г., Simancas E° 1392. Lo que ha passado en el campo de Oran y Almarçaquibir..., Tolède, 1563; Pièce, B. N., Paris, Oi 69.

загран пристигат 4000 tiradores que son los que van delante del campo del Rey de Argel (стрелци, които вървят пред лагера на алжирския крал – бел. пр.). Шпионите добавят, че ако не били дъждовете, самият крал на Алжир щял да пристигне едновременно с тях. Смятат, че той ще влезе в Мостаганем на 26 март, петък, едновременно с четиридесет кораба, от които две каравели и една търговска naveta, които се намират край вълнолома на Алжир и са натоварени с барут, гюллета за оръдията, с bestiones de madera, както и със сухари. С четири галери пристига артилерията. Накрая десет големи галери (дали това не са онези, пленени от християните при Джерба, с които Хасан паша се връща от Константинопол в Алжир?[1]) са изпратени в две ескадри към брегoвете на Испания, за да се информират относно възможностите за изпращане на помощ от полуострова[2].

Получили тези сведения, двамата синове на херцог д'Алкаудете – по-големият Мартин, и Алонсо, които командват двата предни поста на Оран, успяват да вдигнат тревога, преди върху тях да връхлети двойната – сухопътна и морска – армия на алжирците. Те трябва сами да защитават Оран, а после и разположеното на полуострова отвъд залива на Мерс-ел-Кебир малко укрепление, от което командват пускащите котва кораби. След известно колебание алжирците насочват удара си откъм сушата срещу Мерс-ел-Кебир и по-точно срещу малкия форт Сан-Салвадор, който неотдавна е бил построен на височините над Мерс-ел-Кебир. След завземането му на 8 май, след 23-дневна обсада, те се насочват срещу самия Мерс-ел-Кебир и малкия му гарнизон от няколкостотин човека, който все пак успява, въпреки продължителната артилерийска подготовка, да отблъсне първата атака на 22-и, нанасяйки огромни загуби на противника. Тогава алжирците решават от 22 май до 2 юни да ударят форта в друг сектор, а после се опитват да щурмуват едновременно откъм новата и откъм старата батарея, като едновременно с тях оръдията от корабите стрелят по морския фронт. Безрезултатен щурм, който коства на турците евакуирането на осем галиоти с ранени към Алжир[3].

Мерс-ел-Кебир следователно устоява. Вярно е, че от близките испански брегове доставят значителна помощ и за двете укрепени места. През блокадата на алжирската армада се промъкват подсилените галери и най-вече малките лодки, чиито кормчии – някой си Гаспар Фернандес и някой си Алонсо Фернандес, са истинските спасители на обсадените, доставяйки им храни, боеприпаси и подкрепления. От 1 май до 4 юни повече от двеста благородници преминават така от Испания в Оран. В Картахена маркиз де лос Велес, от чието име в мюсюлманския свят се боят, кани така щедро на масата си, че жителите на града вече не намират на пазара нито месо, нито риба[4]. Същевременно положението в Мерс-ел-Кебир е лошо; изтощеният гарнизон няма почти нищо за ядене, sino algunas çeçinas de jumentos y animales nunca usados – освен малко

---

[1] *D. de Haedo*, op. cit., p. 75 v°.

[2] Резюме на писмата на граф д'Алкаудете, март 1563 г., Simancas E° 486.

[3] Relacion de lo que se entiende de Oran por cartas del Conde de Alcaudete de dos de junio 1563 rescibidas a cinco del mismo, Simancas E° 486.

[4] Lo que ha passado..., B. N., Paris, Oi 69.

пушено месо от магарета и други животни, които обикновено не се ядат. Подкреплението идва на 8 юни, точно в решителния момент, обръщайки в бяг тези „кучета" турците.

Това, че то пристига два месеца след началото на обсадата, е цяло чудо, като се има предвид, че галерите, извършили този подвиг, идват почти всички от Италия. Интересното за историята в тази обсада, за която има толкова отзиви в Испания (Сервантес и Лопе де Вега ѝ посвещават и двамата по една пиеса), е не толкова героичното поведение на Дон Мартин и неговите хора в Мерс-ел-Кебир, колкото бързото изпращане на помощта. Прекрасна възможност поне веднъж да се види испанската бързина в действие.

Още на 3 април, преди да започне блокадата, въз основа на приетите доклади от шпионите, за които говорихме, Филип II изпраща бърз куриер до своя посланик в Генуа, Фигероа, нареждайки му да изпрати галерите на Джан Андреа Дориа, на Марко Чентурионе, на кардинал Боромео и на херцозите на Савоя и Тоскана, с първи сборен пункт – пристанището Росас. Нека се постараят „да спечелят време, препоръчва кралят, тъй като до момента в който ги видя тук, няма да се освободя от оправдано притеснение"[1]. Тези заповеди, регистрирани в Месина на 23 април[2], означават извикването в Испания на всички флоти от Италия, с изключение на галерите на Сицилия и на Ордена. „Lo que mas importa, пише Филип II на дон Гарсия де Толедо на 25 април, es la venida de las galeras de Italia (Това, което е по-важно, е идването на галерите от Италия – бел. пр.)[3]."

В Италия са на същото мнение. Вицекралят на Неапол в едно писмо до Фигероа от 25 април[4] му съобщава, че е бил в течение на обсадата на Оран чрез писма, изпратени на 28 март (следователно преди заповедите на краля от 3 април) и веднага, знаейки, че турската армада няма да се появи тази година, му се струва, „че би било в интерес на Н. В. на двадесет и двете галери, които можел да отведе Джан Андреа Дориа и четирите други галери от кралството, тоест общо двадесет и шест, той да качи две хиляди испански войника и да плава през Сардиния, Минорка, Ибиса и Картахена (т.е. по права линия, без да се отбива през Росас) и там, в Картахена, да чака заповедите на Н. В." Същия ден[5] Дориа съобщава на краля за скорошното си пристигане в Картахена. Получавайки писмото в Мадрид на 17 май[6], Филип II отговаря още същия ден, уведомявайки го, че ще произведат сухари в Картахена с оглед на пристигането на галерите и че ще докарат такива от Барселона и от Малага. Той добавя, че поради всякакви причини – вероятно късното пристигане на флотата от Италия; факта, че се касае за испански дела и факта, че при завръщането си от Оран помощната армада трябва да се раздели на две ескадри, едната от които ще се върне в Италия, за да преследва корсарите – та поради всички тези причини той избира за ръководител на експедицията дон Франсиско де Мендоса, главен капитан на галерите на Испания.

---

[1] Кралят припомня тази подробност в писмото си от 18 апр., Simancas E° 1392.
[2] Вицекралят на Сицилия до Филип II, Месина, 23 апр. 1563 г., Simancas E° 1127.
[3] Мадрид, 25 апр. 1563 г., Simancas E° 330.
[4] Simancas E° 1052, f° 156.
[5] Това писмо е цитирано съобразно отговора на краля, вж. следващата бележка.
[6] Мадрид, Simancas E° 1392.

В началото на юни в Картахена са събрани четиридесет и две галери, четири от които са от Испания. Осем остават в пристанището (четири на савойския херцог и четири генуезки). Останалите тридесет и четири пристигат на 8-и в Оран, но внезапното нападение им донася като плячка само три redondos (кръгли – бел. пр.) кораба, дванадесетина лодки и една френска саета (пълна с олово, боеприпаси и ризници). Всички големи кораби с гребла имат време да се оттеглят[1]. Може би защото, според известие от Анаба от 3 юни, препредадено чрез Марсилия, алжирската флота се готви да напусне тези места[2]. Успехът не е по-малък. Кралят го обявява на 17 юни[3] на вицекраля на Неапол, когото Диего Суарес в ценните си оранси хроники възхвалява като добър ковач на победата. Никой няма да му противоречи, но не би трябвало към достойните за похвала да причислим и Филип II и да разпростремпоздравленията върху цялата испанска система, този път добре координирана, може би тъй като е вече доста обиграна и тъй като се касае за близък до Испания сектор[4]?

В Мадрид би им се искало повече. Едва завърнала се в Картахена, флотата получава заповед да завземе с изненада Пеньон де Велес. Болен, Франсиско де Мендоса поверява на Санчо де Лейва командването на операцията, чийто план е изготвен от губернатора на Мелиля. Но турският гарнизон на островчето е предупреден от шума на греблата, а на дебаркиралите пред Велес войски не им достига смелост. Вместо да атакуват, да стрелят с оръдията и да напредват, повечето от пълководците решават да се върнат на корабите и да отложат операцията за по-късно. Флотата се завръща в Малага през първите дни на август[5]. Известени за този неуспех, корсарите удвояват атаките си срещу испанските брегове. Те дори стигат до Канарските острови – нещо, което не са правили до момента. Същевременно испанските галери приключват снабдяването на Оран, като в края на август му доставят 20 000 дуката, необходими за заплатите на гарнизона. Няколко дни по-късно, прекосявайки протока, те се оказват в Санта Мария, външното пристанище на Севиля[6].

В крайна сметка годишната равносметка не е лоша. Но през следващата 1564 г. Испания сторва повече: тя преценява, че може да пристъпи към офанзива. Вероятно заради нарасналата сигурност откъм Изтока и поради общото политическо спокойствие. Вероятно и заради назначаването на Гарсия де Толедо на 10 февруари 1564 г. на поста главен морски капитан. Но най-вече защото Испания започва да се чувства по-силна. Признак (отпреди назначаването на дон Гарсия) за промени в мисленето е разрешението, което Санчо де Лейва, командир на галерите на Неапол, поисква през януари от Филип II, за да замине с пет галери - една на Стефано де Мари и своите сицилийски галери – да преследва по бер-

---

[1] Ibid.

[2] Simancas E° 1392.

[3] Справка, дадена въз основа на писмо на вицекраля до Филип II, писмо – отговор, 23 юли 1563 г., Simancas E° 1052, f° 207.

[4] По този повод *R. B. Merriman*, op. cit., IV, p. 110, говори за нечовешки усилия. Това не е ли прекалено?

[5] На 2-и според Саласар, на 6-и според Кабрера – по *C. Duro*, op. cit., II, p. 55-59.

[6] Гомес Вердуго до Франсиско де Ерасо, 29 авг. 1563 г., Simancas E° 143, f° 117.

берските брегове фюстите и галиотите на корсарите и да си набави пленници за гребци, необходими при оборудването на кораби[1]. Отрано през пролетта, редом с обичайните и ритуални задължения – снабдяването на Ла Гулет и отново на Оран – на високо равнище се обсъжда да се поднови и неуспешната операция срещу Пеньон де Велес. Официалното решение е взето през април[2].

Тя става шедьовър на методична и сигурна организация, която оставя в архивите купища от неиздадени документи[3]. Всичко е така добре подготвено, че на 12 юни Филип II може да съобщи на френския посланик[4], че морската армия ще бъде използвана срещу Африка. Подготвителната фаза приключва и дон Гарсия се заема да събира войските и галерите от Италия, за да ги прехвърли в Испания и в Африка[5]. На 14-и той влиза триумфално[6] в Неапол с тридесет и три галери[7]. И този път Филип II се интересува подробно от всички движения на флотата. Той заповядва на службите си да бъдат отзивчиви към всички искания на дон Гарсия и да „ускорят цялата тази работа, защото с наличните ветрове в момента, мисля, че той скоро ще пристигне. Да се обсъди дали не е необходим по-голям брой войници: херцог д'Алкала пише, че може да даде само 1200, които ще пристигнат под командването на капитан Карильо де Кесада"[8].

Дон Гарсия пристига в Испания през Генуа, чрез голямото заобикаляне по северните брегове, а не по по-краткия път през островите, по който минава предната година Дж. А. Дориа. Първото съсредоточаване на флота се състои в Паламос, на бреговете на Каталония, където на 6 юни към нея се присъединяват галерите на Испания под командването на Алваро де Басан, чиято престижна кариера започва тогава. На 26-и Дж. А. Дориа също хвърля котва там с 22 галери. После пристигат галерите и корабите на Паган Дориа, останали в Ла Специя, за да натоварят припаси и войници. На 15 август флотата е в Малага[10]. Дон Гарсия я оставя временно, за да отиде до Кадис да пресрещне обещаните за експедицията португалски галери. Неговото появяване всява ужас от Естепона и Марбеля чак до Гибралтар, по протежение на брега, по който са свикнали толкова с плячкосванията на корсарите, че ги вземат за вражески платноходи. После съсредоточаването приключва с известна мудност в съседните пристанища Марбеля и Малага. В края на август флотата наброява между 90 и 100 галери[11], плюс известен

---

[1] Санчо де Лейва до краля, Неапол, 13 ян. 1564 г., Simancas E° 1053, f° 8. Знае се все пак, че С. де Лейва отплавал за Ла Гулет: вицекралят до Н. В., Неапол, 17 февр. 1564 г., Simancas E° 1053, f 22

[2] Филип II до дон Гарсия де Толедо, Валенсия, апр. 1564 г., CODOIN, XXVII, p. 398.

[3] Дори за строителството на малми, възложено на проведиторите на Малага, CODOIN XXVII, p. 410, 17 май 1564 г.

[4] 12 юни 1564 г., *E. Cabié*, op. cit., p. 270.

[5] Дон Гарсия де Толедо до Филип II, Неапол, 15 юни 1564 г., Simancas E° 1053, f° 64.

[6] Дон Хуан де Сапата до Ерасо, 15 юни 1564 г., ibid., f° 63.

[7] Вицекралят на Неапол до Филип II, 15 юни 1564 г., ibid., f° 60.

[8] Саморъчна бележка на краля на полето на едно писмо, адресирано до него от дон Гарсия де Толедо, Неапол, 16 юни 1564 г., Simancas E° 1053, f° 65.

[9] *J. B. E. Jurien de la Gravière*, Les Chevaliers de Malte, Paris, 1887, I, p. 98.

[10] Ibid., p. 99.

[11] Това са цифрите, които дава Дуро. На 29 август Сен-Сюлпис говори само за Кадис за 62 галери (*E. Cabié*, op. cit., p. 291-292); седемдесет и няколко галери – твърдят във Франция, 13 авг. 1564 г., A. N., K 1502, n° 296.

брой каравели, галеони и бригантини, общо 150 платнохода и 16 000 войника. Ненужно и парадно разгръщане на сили, ще кажат във Венеция не без злонамереност[1]. То поне послужва да отдалечи корсарите с прекрасен еднократен замах: заловени са три галери и един въоръжен галион, други шест или осем са подгонени и се спасяват с много усилия.

На 31 август, след тридневно плаване, флотата пристига пред Пеньон. Както през 1563 г., градът е изоставен от жителите си. В пристанището догарят три каталонски кораба, завзети от доста дейните корсари от Велес, които впрочем са заминали да грабят с Кара Мустафа – толкова неочаквана е за тях евентуална атака на християните. Дон Гарсия продължава да действа със същата предпазливост и разточителност на средствата. Широко, солидно изградено предмостово укрепление предпазва откъм сушата от операции срещу малкия укрепен остров. Противно на всякакви очаквания, след неколкодневна канонада, на 6 септември гарнизонът изоставя скалата. Укрепват я, оставят там оръдия, продоволствия, хора, после махат предмостовото укрепление, след което сриват стените на град Велес. По този повод на 11 септември има няколко сериозни сблъсъка с местните хора[2].

В заключение може да се каже: много шум и разходи за почти нищо. Навярно е редно да се направи блестяща последна демонстрация, за да се докаже на папството, че субсидиите от Църквата за борба срещу маврите не са отпуснати напразно. El Papa esta a la mira[3] (папата бди – бел. пр.), както се изразява Филип II. Всички съвременници отбелязват тази зрелищна страна на начинанието. Съществували и стратегически причини – испанската флота да бъде поета отново в здрави ръце от нов началник и да се парира агресивният пиратски център Велес, който, бидейки прекалено близко до бреговете на Испания и до връзките на Севиля, непрестанно пречи. Оттогава (както от 1508 до 1525 г.) испански гарнизон ще пази островчето. Гарсия де Толедо се оттегля едва след като организира добре всичко. Но той го напуска бързо, защото от него имат нужда на друго място – в Корсика: борещата се със започващия бунт на Сампиеро Корсо Сеньория търси помощ презглава.

Бунтът на Корсика

Бунтът на Корсика се подготвя отдавна. Мирът от Като-Камбрези отчайва островитяните. От 1559 г. до 1564 г. Сампиеро Корсо се отдава най-вече на разпалени преговори, впрочем до един безрезултатни. Но достатъчно е да дебаркира на 12 юни 1564 г. в залива Валинко с малка дружинка и островът се възпламенява. Тъй като е готов да се възпламени още при първата искра. Сампиеро се хвърля веднага срещу Корте и го превзема с щурм. Започва една от най-опустошителните войни за острова. Посечени затворници, изгорени села, опустошени реколти: Корсика ще преживее всичко това.

---

[1] *J. B. E. Jurien de la Gravière*, op. cit., I, p. 111, note 1.

[2] Дон Гарсия де Толедо до Н. В., Малага, 16 септ. 1564 г., CODOIN, XXVII, p. 527.

[3] Филип II до Фигероа, 3 авг. 1564 г., Simancas E° 1393, а не 931, което е печатна грешка: *F. Braudel*, in: Rev. Afr., 1928, p. 395, note 1.

СЪБИТИЯТА, ПОЛИТИКАТА И ХОРАТА

За Генуа това не е особена изненада. Каквото и да твърди тя, на нея ѝ е известно отдавна колко тревожен и враждебен е островът към нея. Нейните агенти следят точно и отблизо пътуванията на Сампиеро и неговите интриги във Франция, в Алжир, в Тоскана, както и в Турция. Генуезката разузнавателна служба научава, че той се намира в Марсилия и че разполага с въоръжена галера. Следователно отплаването му е предвидено, но може би не и последствията от тази бърза атака, почти незабавният ефект от пропагандата на ръководителя на бунта, както и броят на хората, които ще се стекат около него.

Кой е този Сампиеро, ще се запитат някои след неговите успехи? Кралят на Франция ли му е дал галерата за дебаркиране или турските корсари[1]? Херцогът на Флоренция, ще зашушукат скоро[2]... А навярно Сампиеро има зад гърба си силната подкрепа на всички едновременно: но индиректно и умерено. Най-добрата подкрепа за въстаника е бедната Корсика от планинските зони, островният народ, измъчван от лихварите и събирачите на данъци на Доминантата. Разбира се, Генуа не го признава: тя има интерес непрестанно да изтъква игрите на своите силни съседи, за да подбуди намесата на Филип II. Тя не пропуска да го изтъкне, най-вече когато се касае за френската игра, която е прекалено явна. „Аферата в Корсика, пише Фигероа на 7 юли, е по-силно мотивирана отколкото смятаха в началото някои. Сампиеро разбунтува населението и се радва на подкрепата на голяма част от острова. Получихме съобщение, че господин дьо Карс свикал в Прованс седем пехотни дружини, за да му ги изпрати, независимо че французите твърдят, че са предназначени за защита на тяхното крайбрежие." От своя страна, генуезките търговци в Лион[3] осведомяват Сеньорията за действията и реакциите на французите.

Държан в течение на нещата, Филип II поддържа Дон Гарсия де Толедо, който смята да иде до Корсика с тридесет галери, докато Джан А. Дориа и Ибара продължават да товарят продоволствия и германски войници. С писмо от 18 юли дон Гарсия е подканен да се отправи към острова, независимо къде се намира когато получи заповедта на краля. Не може, пише кралят, да оставим Сампиеро, вече господар на Истрия и заплашващ Аячо, да заграби целия остров, него – aficionado (привърженика – бел. пр.) на Франция, който ще превърне Корсика в „scala para los Turcos moros enemigos de nuestra santa fe catholica"[4] (пристан за турските маври, врагове на нашата свещена вяра – бел. пр.). Франция играе недопустима роля в това, пише той на своя посланик във Франция[5]: „Не мога да повярвам, че именно с благосклонността на краля и кралицата, споменатият Корсо е предприел начинанието си, нито дори само със знанието им, тъй като се касае за нещо, което съвсем не е в съзвучие с нашето приятелство и братство и толкова противно на спазването на мира. Въпреки това има доста признаци, толкова големи и очевидни, че не е достатъчно те да твърдят, че всичко е извършено без тяхно знание".

---

[1] Фигероа до краля, Генуа, 27 юни 1564 г., Simancas E° 1393.

[2] Специално във Венеция, център на верните и неверни новини и на спекулациите: Г. Фернандес до Филип II, Венеция, 12 септ., 1564 г., Simancas E° 1325.

[3] Същият до същия, пак там.

[4] Филип II до дон Гарсия де Толедо, 18 юли 1564 г., Simancas E° 1393.

[5] 2 август 1564 г. A. N., K 1502.

Нещастието на Филип II и още повече на генуезците е в това, че заповедта от 18 юли, нареждаща галерите да се отбият към Корсика, достига до дон Гарсия когато той е вече до брегове на Испания, готов за експедицията срещу Велес. Трябва ли да го връщат обратно? Това означава загуба на време, поставяне под въпрос на успеха на експедицията срещу Пеньон и аргументирайки се пред Фигероа кралят добавя, че е „предупреден, че папата дебне дали отпуснатите от него пари за въоръжаването на галерите ще бъдат използвани срещу неверниците"[1]. Поради всички тези причини Филип II позволява плаването към Гибралтар и към Мароко да продължи. За Корсика ще помислят през есента, но не по-рано.

Така експедицията до Пеньон осигурява доста време на Сампиеро и на привържениците му. От този момент разпространяваните от Генуа новини стават още по-тревожни. В писмо от 5 август 1564 г.[2] Фигероа говори за нарастваща френска намеса, за сновящи между острова и Прованс фрегати, за тайни събрания, които генуезките изгнаници Фиески и корсиканци провеждат в дома на Томазо Корсо (разбирайте Томазо Ленке, основателят на Бастион дьо Франс), „който е основният доставчик на гребла, барут, платна и други контрабандни стоки за алжирците". Катерина ди Медичи все пак декларира, че не носи никаква отговорност за аферата и стига дотам, че предлага посредничеството си. Ако в Марсилия се подготвят галерите, казва тя, то е с оглед на скорошното завръщане на краля. Тя дори доверява на Франсес де Алава, чрез кардинал дьо Рамбуйе, че преминаването на флота на дон Гарсия де Толедо с толкова много галери през френските пристанища без дори да е поискал „подновяване на запасите", поражда у нея съмнения[3]! Това не попречва на Генуа да обвини Франция[4] и да се притеснява от десетте галери, които маркиз д'Елбьоф поддържа в готовност в марсилското пристанище...

Междувременно испанската машина, останала незасегната в Пеньон, може да извърши спрямо Корсика същите действия, които извършва в Африка. На 31 август 1564 г. херцог д'Алба пише на Фигероа, че дон Гарсия де Толедо, след като свършел работата си във Велес, щял само да остави двадесетина галери в Испания и веднага да се насочи към Корсика. По същото време Филип II уверява Фигероа, че Франция с нищо няма да застраши експедицията, която се подготвя почти официално и със знанието на всички. Посланикът на херцога на Флоренция го съобщава на своя господар на 22 септември 1564 г.[5], а Филип II прави същото на следващия ден[6].

Но генуезците не са доволни, тъй като приготовленията вървят много бавно. На 24-и посланикът Саули твърди, че не знае нищо за армадата, която трябва да се намира в Картахена[7]. На 9 октомври раздразнението му се конкретизира: „Ако

---

[1] Филип II до Фигероа, 3 авг. 1564 г., Simancas E° 1393.
[2] Simancas E° 1393.
[3] Дон Франсес де Алава до Филип II, 13 авг. 1564 г., A. N., K 1502, n° 96.
[4] Nuevas de Francia... получени на 3 септ. 1564 г., Simancas E° 351.
[5] Гарсес до херцога на Флоренция, Мадрид, 22 септ. 1564 г., A. d. S., Florence, Mediceo 4897, f° 36 v°.
[6] Филип II до херцога на Флоренция, Мадрид, 23 септ. 1564 г., Simancas E° 1446, f° 112.
[7] Саули до Сеньорията, Мадрид, 24 септ. 1564 г., A. d. S., Gênes, L. M. Spagna 3.2412.

армадата се бави, нека Ваши Славни Величества да винят за това голямата флегматичност и бавната натура на тези господа, а не моята небрежност, тъй като в действителност аз не престанах да бъда настоятелен пред Н. В. и неговите министри"[1]. Упрекът може да изглежда несправедлив. Още през месец август Лоренсо Суарес де Фигероа, синът на испанския посланик в Генуа, е изпратен в Милано, за да събере там 1500 италианци, предназначени за операциите в Корсика. На 26-и ги качват на три кръгли кораба, които само очакването на хубаво време възпрепятства да стигнат до острова. Лоренсо е техният полковник.

Все пак генуезците имат известно извинение за нетърпението си. Сампиеро е разбил частите на Естефано Дориа[2] и тъй като времето тече, те се боят от евентуално есенно споразумение, което може да бъде сключено в техен ущърб. Самият Филип II казва, че спогодба със Сампиеро е желателна, за да се спестят разходите за евентуална война, която може да продължи дълго поради суровостта на корсиканската земя[3]. Сондирани за мнението им по този въпрос, генуезците приемат нещата зле. В крайна сметка Гарсия де Толедо пристига на 25 октомври в Савона[4]. Но хубавото време си е отишло и той не е склонен да подлага на риск флотата си. Затова предлага двадесет галери както и пехота, набрана в Испания и в Пиемонт, докато на генуезците им се иска масирана операция на цялата армада срещу Порто Векио[5]. Но те няма да я получат. Франсес де Алава пише от Арл на 20 ноември, че ако генуезците не свършели преди зимата, най-добре щяло да бъде да се спазарят с бунтарите, тъй като тази идея му е вече подсказана от френска страна[6]. Но Генуа не приема нещата по този начин, а Филип от своя страна се отказва от френското посредничество[7].

Така пристига зимата, а войната продължава. На острова не спира да пристига външна помощ от Франция (впрочем не задължително със съгласието на краля и кралицата[8]), но и от Ливорно, откъдето тръгват фрегати, натоварени с муниции и с пари[9]. Сампиеро поддържа връзки дори и със Светия отец[10]. Така войната взема лош обрат за генуезците[11]. Дали ще са достатъчни двадесетте галери и испанците, които Джан А. Дориа отвежда до Бастия[12], за да променят положението? Лошото време нарушава не само морската операция (на 14 декември дон Гарсия не може да се отдалечи от Генуа на повече от 25 мили[13]), но пречи и на сухоземната. На 25 ноември научават, че експедиционният корпус, тръгнал от Бастия за да

---

[1] 9 октомври., ibid.

[2] Филип II до Фигероа, Мадрид, 25 окт. 1564 г., Simancas E° 1393.

[3] Ibid.

[4] Фигероа до Филип II, Генуа, 27 окт. 1564 г., Simancas E° 1393.

[5] Същият до същия, 8 ноем., Simancas E° 1054, f° 21.

[6] A. N., K 1502, B 18, n° 51 a.

[7] Филип II до Франсес де Алава, 31 дек. 1564 г., A. N., K 1502, B 18, n° 77.

[8] Фигероа до Франсес де Алава, Генуа, 1 дек. 1564 г., A. N., K 1502, B 18, n° 60.

[9] Ibid. На борда на една от тези фрегати се намирал един корсиканец – Пиованело, приятел на Сампиеро, когото берберските корсари хванали когато преминавал.

[10] Ibid.

[11] Ibid.

[12] Фигероа до Филип II, 3 дек. 1564 г., Simancas E° 1393.

[13] Същият до същия, 21 дек. 1564 г., ibid.

помогне на обсадения Корте, трябва да се върне заради лошото време и епидемиите, косящи неговите редици... Това отстъпление не е компенсирано от завладяването към средата на декември на Порто Векио, който Джан Андреа Дориа превзема без съпротива или от това на селището Баланя... Генуа е принудена да държи няколко пункта на брега и във вътрешността, докато останалата част от острова постепенно преминава към дисидентите. Натъпкани в укрепените предни постове, войниците на Доминантата страдат по-скоро от епидемиите и лошото продоволствие, отколкото от врага...

Спокойствието на Европа

Бунтът на Сампиеро ще трае дълго, но бидейки ограничен, той повлиява слабо върху общия живот на Европа. Това трябва да се подчертае, защото ако испанският свят успява да си поеме дъх, ако успява да поправи едно компрометирано положение, то е защото едновременно с турския мир той се възползва и от примирието с Европа, което най-вероятно е следствие от изтощителните войни на Карлос Пети. От 1552 г. до 1559 г. тези войни поглъщат всички ресурси на държавите, а и много повече. Последват огромни финансови сривове в Испания, във Франция и като отражение – в цяла Европа. От това произтича парализата на голямата война в този свят, който години наред е нейна родина.

После разрушаването на империята на Карлос Пети донася относително спокойствие. Германия на Фердинандовците възвръщат своето спокойствие, а с това Европа забравя страховете си от една универсална монархия на Хабсбургите. Все още не съществува заплашващ испански империализъм; няма да има такъв до към 1580 г. Следователно големите войни са наследени от местни разпри, подхранвани от освободилите се енергии. Във Франция вътрешните конфликти, които терзаят кралството, са в тясна връзка с демобилизацията на армията, с безгрижието на низшето дворянство, още по-бедно отколкото в началото на века и от което кралската власт вече не се нуждае в Италия.

Само един единствен конфликт надживява мира от Като-Камбрези: този който противопоставя Франция на Валоа и Англия. Стара битка, която датира поне от 1558 г., от сватбата на дофина. Външното внимание на френското правителство е обърнато изцяло на Север, далеч от Средиземно море. Но двата противника, и двамата притеснявани от политическите и религиозните вълнения, не са в състояние да се борят истински, още повече че са се отдали на взаимни нападки и оплаквания пред папата или пред Филип II. Последният протака нещата, не взема страна, виждайки в този удобен спор на Севера средство за своето спокойствие. Би било прекалено отдалечаване от нашата тема, ако проследим тази политика на злонамереност[1] и на чист държавнически интерес, защото в крайна сметка тя има краткотраен политически смисъл. Впрочем Франция не се възползва,

[1] Нека мимоходом да оценим този аргумент: Н. В. до Шантоне, Мадрид, 10 ноем. 1562 г., A. N., K 1496, B 14, nº 126: Филип II декларирал пред Сен-Сюлпис, че не можел да се обяви против английската кралица, por causa de las antiguas alianças.

но Испания, действайки по този начин, спасява или допринася за спасението на изключително крехката Англия на Елизабет. Може ли Филип II да предвиди, че тя ще израсте толкова бързо?

Той смята, че да сдържа Франция е основната задача за спокойствието на Испания. По онова време това е лесно: 1560 година поставя началото на царуването на Катерина ди Медичи и бързо възникват вълнения. Това е удобен за Филип II случай, който държи да предпази своите държави от протестантската зараза и предлага своите войски. Именно предлаганото от него му осигурява подчинението на съседното кралство. Дори смята за полезно да купи поддръжка във Франция, следвайки добрите традиции в политиката на Хабсбургите и на цялата дипломация от този век. Така испанската политика е въвлечена в дълги преговори с Антоан дьо Бурбон. Кой кого излъгва? Нямаше да настояваме да отваряме отново папките, ако те не ни връщаха отново към Средиземно море, първо в Сардиния, после в Тунис.

Преговорите започват точно през 1561 г.[1] в момент, в който Антоан дьо Бурбон заема решаващото място, по-скоро привидно отколкото в действителност, на Главен лейтенант на кралството. Този, когото Испания нарича „Господин Вандом" всъщност е кралят на тази Навара, чиято испанска част Филип II окупира противно на всякакво право. Да си възвърне тази област отвъд планините или поне да пречи там[2], да се намесва в живота на Испания отвъд пиренейската стена – никой крал на Навара не е устоявал на тази съблазън след 1511 г., след испанската Конкиста, дори по-късно и бъдещият крал Анри IV. Но съществува и друга възможна политика: вместо испанска Навара може да се получи компенсация и на друго място. Господин дьо Вандом смело се заема с това. Той поисква кралство Сардиния и вероятно споменава за това чак в Рим[3]. Един от неговите агенти, фигуриращ в испанските документи под името Бермехо или Вермехо (но това е само прякор заради секретността на кореспонденцията), е приет в Мадрид през януари 1562 г.[4] от Руи Гомес и херцог д'Алба – и единият, и другият недоволни от направените им от Антоан дьо Бурбон услуги и от видимото му влечение към еретиците. Спекулирайки с амбицията на споменатия „Вандом", двамата министри предлагат на Вермехо кралство Тунис за неговия господар с обещанието, че ще му помогнат да го завладее. Но, казва агентът, какво всъщност представлява това кралство? „Аз му казах, заявява херцог д'Алба, че единствено аз съм в състояние да го осветля, тъй като императорът... имаше претенции относно това кралство... и беше разговарял с мен за това специално." Следва идилично описание на кралство Тунис, толкова известно, че „малцина са тези, които не го познават"; място през което преминават „всички идващи от Леванта в Понанта и от Понан-

---

[1] Разговорът бил започнал вече през септември; епископът на Лимож до Катерина ди Медичи, Мадрид, 24 септ. 1561 г., B. N., Paris, Fr. 15875, f° 194; Шантоне до Филип II, Сен-Клу, 21 ноем. 1561 г., A. N., K 1494, B 12, n° 111; същият до същия, Поаси, 28 ноем. 1561 г., ibid., n° 115.

[2] Г. Соранцо до дожа, Виена, 25 дек. 1561 г.: в Памплона е разкрит заговор в полза на краля на Навара, *G. Turba*, op. cit., I, pp. 195 et sq.

[3] Мороне до херцог д'Алба, Рим, 2 окт. 1561 г., *Joseph Susta*, Die Römische Curie und das Konzil von Trient unter Pius IV, Vienne, 1904, I, p. 259.

[4] Херцог д'Алба до Шантоне, Мадрид, 18 ян. 1562 г., A. N., K 1496, B 14, n° 38.

та в Леванта стоки"; плодородна земя, произвеждаща в изобилие жито, зехтин, вълна, добитък; поредица от прекрасни и лесно защитими пристанища... То по нищо не може да се сравни с бедното кралство Сардиния, което впрочем има своите собствени закони и което кралят не може да откъсне по силата на собствената си власт.

Не ни е известно как кралят на Навара посреща това примамливо предложение. За сметка на това е известно, че Катерина ди Медичи се разтревожва от преговорите на Бурбона с Испания, а също, че мълвата за отстъпването на Сардинското кралство се разнася из Генуа през септември 1562 г.[1]: „В този град, пише Фигероа на 9-и, пристигна новината, че дон Х. Де Мендоса е влязъл във владение на Сардинското кралство, за да го връчи по Ваша заповед на господин дьо Вандом и която тук не можем да приемем за достоверна". Преговорите са прекратени ненадейно: господин дьо Вандом, ранен под стените на Руан, умира вследствие от раните си. Филип II бързо е информиран, „че лекарите и хирурзите са загубили всякаква надежда за оцеляването му[2]" и поръчва да напишат предварително съболезнователни писма, като оставя непопълнена само датата.

Незначителна история, но показваща как Франция е следена от една дебнеща, приспиваща, малко бавна, с малко разходи макиавелистска, уверено надменна и протоколна, макар и не особено ефикасна за каквато се смята дипломация. Защото ако Европа въобще не тежи върху Испанската империя, дали това не се дължи изцяло на Руи Гомес или на ловкостта на херцог д'Алба? Дали защото от време на време умеят да държат французина „в неведение", както се изразява епископът на Лимож? Или защото Филип е единственият суверен на възраст (пак по думите на епископа) в една Европа, където троновете принадлежат на деца или преминават по наследство в женски ръце? Не е ли така и защото Европа е капнала от умора? Един факт остава сигурен: срещу притиснатата, фиксирана далеч от брегове на Средиземно море Турция, се намира една свободна в движенията си Испания, която Европа не притеснява и не безпокои поне за момента. Именно от този момент Испания успява да се възползва.

Няколко цифри относно морското възраждане на Испания

Трудно е да се уточни с наличните цифри действителното състояние на плавателното въоръжение през 16 в. Преди всичко кои кораби трябва да включим в сметката? Редом с галерите, галиотите и фюстите трябва да държим сметка и за цяла една спомагателна флота от кръгли кораби, снабдяващи кораби, но също и военни, тъй като при нужда биват снабдени с артилерия. Така в края на 1563 г. и в началото на 1564 г. испанското правителство налага ембарго върху стотина мауни и забри на рибари от бискайските и кантабрийските области, малки съдове от по седемдесет тона, снабдени с гребци доброволци и с артилерия. Тази спомагателна флота е оборудвана по онова време в Каталония от Алваро де Басан. Остава да разберем при какви условия и с каква цел. Изглежда, че тези специ-

[1] Фигероа до Филип II, 9 окт. 1562 г., Simancas E° 1391.

[2] Сен-Сулпис до Катерина ди Медичи, Мадрид, 25 ноем. 1562 г., B. N., Paris, Fr. 15877, f° 386.

фично океански кораби с малки тонажи са включени в средиземноморските битки само като преносвачи. В испанските среди не разбират каква стойност имат и ще имат по-късно тези леки океански платноходи.

Ако се придържаме само към военните съдове, то наред с мощните кораби каквито са галерите трябва да имаме предвид и по-малките, каквито са фюстите и галиотите. Вярно е, че берберските корсари използват най-често тези малки единици. В крайна сметка основната трудност произтича от факта, че флотата на Филип в действителност е сбор от различни флоти, коалиция от четири ескадри: тези на Испания, на Неапол, на Сицилия и на групата от генуезки галери, които са наети от Испания (главно корабите на Дж. А. Дориа). При нужда към тях се присъединяват галерите на Монако, Савоя, Тоскана и на Малтийския орден. Това съвсем не улеснява нашите сметки.

За да преценим испанското въоръжение, ние се опитахме да преброим за всяка от годините от 1560 до 1564 броя на галерите, събрани или в Месина, или другаде, но предимно в Месина, което е равностойно на преброяването на ефективно мобилизираните флоти. През 1560 г., годината на Джерба, християнската армада се състои от 154 военни кораба, от които 47 галери и четири галиоти[1], което дава съотношение между галери и други кораби от порядъка на три към едно. Към тези 47 галери трябва да прибавим испанската ескадра, която, повикана при брегoвете на полуострова, не участвала в експедицията, десетина галери на Малтийския орден, на Тоскана, на Генуа и на Савоя. Мерките, предприети в момента на подпомагане на форта в Джерба, позволяват да се изчислят резервните сили. На 8 юни 1560 г., изчислявайки броя на галерите, които трябвало да събере, Филип II пресметнал[2], че те можело да достигнат до шестдесет и четири[3] – цифра, която можем да приемем за достоверна, но тя явно включва двадесетте галери, които избягали от Джерба. Следователно, за да получим общия брой на морските сили, с които пряко или косвено можела да разполага Испания веднага след договора от Като-Камбрези, към 47-те галери от експедицията трябва да се прибавят само 44 галери – тоест общо 91. Значителна цифра, но катастрофата при Джерба ги редуцира до 64. Това значително намаление е още по-сериозно поради факта, че повечето от изгубените кораби отиват да попълнят наличния състав на врага: през 1562 г. десетината големи галери, които връщат Хасан паша от Алжир, вероятно са част от плячката от Джерба.

Реакцията на италианските арсенали е светкавична. В Сицилия решават да

---

[1] *C. Monchicourt*, op. cit., p. 88.

[2] Филип II до вицекраля на Неапол, Толедо, 8 юни 1560 г., Simancas E° 1059, f° 69.

[3] Една генуезка оценка (Conto che si fa delle galere che S. Mta Cattca potrà metere insieme. A. d. S., Gênes, L. M. Spagna 2.2411 (1560 г.) дава интересна разбивка: испански галери (20), на Генуа (6), на принц Дориа, без тези, които са в Джерба (6), на херцога на Флоренция (3), на херцога на Савоя (2), на графа на Николера (1), на португалския крал (4), на Паоло Санта Фиоре (2), „delle salve" (23). Всичко 67. Един сицилиански документ от 1560 г. (Simancas E° 1125) дава обща цифра 74 при следната разбивка: галери на папата (2), на Испания (20), на принц Дориа (10), на Генуа (8), на Малтийския орден (5), на херцога на Флоренция (7), на херцога на Савоя (6), на Антонио Дориа (4), на Сигала (2), на Вители (3), на Паоло Сфорца (2), на Неапол (3), на Бендинели Саули (1), на Стефано де Мари (1).

наложат нови данъци върху корабостроенето[1]. В Неапол, след 9 октомври[2], шестте изгубени при Джерба галери са подменени. Трудности и то сериозни съществуват само за гребците. По същото време Козимо ди Медичи, както и херцогът на Савоя, засилват морския си натиск. Писмата на Фигероа от юли 1560 г. сочат, че Филип II може да намери в генуезкото пристанище галери, които да наеме[3]. От своя страна Джан Андреа Дориа възстановява флотата си и през януари 1561 г. купува две галери от кардинал Санта Флор[4].

Въоръжаването, това са преди всичко пари. Случай, удобен за Филип II да помоли в Рим освен средства за cruzada (кръстоносния поход – бел. пр.), които са му отпуснати[5], но и за „субсидия". Той я получава през януари 1561 г. за период от пет години и в размер от 300 000 златни дуката годишно[6]. Това му се струва недостатъчно. През април 1562 г., след доста преговори, благодарение на благоразположението на папа Пий IV, субсидията е повишена на 420 000 дуката за период от десет, вместо за пет години и (което предизвиква бурните протести на испанското духовенство) със задна дата от 1560 г.[7] Според оценката на Паоло Тиеполо subsidio и cruzada трябва да донесат на Филип II през 1563 г. 750 000 дуката, като не броим останалите приходи, получени във и извън Испания с разрешение на Светия престол: 1 970 000 дуката годишно според римско сведение от 1565 г.[8]

След като е разрешен паричният въпрос, остава техническият проблем. Впрочем Филип II разполага – освен с тези в Прованс – с всички работилници и с цялата работна ръка на Запада. Но поне през 1561 г. той не полага необходимото усилие за тази задача. Парите на Испанската църква не се оказват веднага на разположение или послужват за запълване на огромните дупки в испанския бюджет; най-вече кралят и неговите съветници не пожелават да се нагърбят с разходите по превъоръжаването, предприети от „магнатите" в Италия. Извършва се въоръжаване и това естествено е за доброто и за защитата на християнския свят. От този момент е справедливо „магнатите" да положат същите усилия като Испания и да дадат своя личен принос. Така през март 1561 г.[9] испанското правителство настоява за подкрепата на португалските галери срещу берберите. И когато на 1 април то изпраща в Италия маркиз де ла Фавара с мисия да преговаря за обединяването на всички галери на своите съюзници, то има грижата да уточни, че не желае да взема галери a sueldo (срещу възнаграждение – бел. пр). То ще прикани към щедрост господаря на Пиомбино, както и Генуезката република и херцога на Савоя, херцога и херцогинята на Мантуа и херцога на Флоренция предвид това, че са му останали много малко галери, а тези които се строят в кралствата му, са още неизползваеми[10]. Писмо на гену-

---

[1] *L. Biancbini*, op. cit., I, p. 54.
[2] Вицекралят на Неапол до краля, Simancas E° 1050, f° 137.
[3] Резюме на писмата на Фигероа до краля от 3, 5, 10 и 12 юни 1560 г., Simancas E° 1389.
[4] Вицекралят на Неапол до Филип II, Неапол, 12 ян. 1561 г., Simancas E° 1051, f° 17.
[5] *L. von Pastor*, op. cit., XVI, p. 256 et note 1.
[6] Ibid.
[7] Ibid., p. 257.
[8] Ibid.
[9] Тиеполо до дожа, Толедо, 26 март 1561 г., C. S. P. Venetian, VII, p. 305.
[10] Инструкция на Фернандо де Силва, маркиз де ла Фавара..., 1 апр. 1561 г., Simancas E° 1126.

езкия посланик в Испания сочи, че от всички, които предлагат галери a sueldo през 1562 г. само Марко Чентурионе е оставен на разположение с четири или пет галери[1]. Все пак Джан Андреа Дориа, най-големият наемател на галери, получава 100 000 крони, платими на октомврийския панаир от общо 130 000, които му дължат за попълването на екипировката на корабите му[2]. Ако държим сметка за мудността при пускането на вода и в екипирането на новите галери, а после за загубата през юни на отвлечените от Драгут седем галери[3], можем да заключим, че през 1561 г. испанската флота не е възстановила загубите си от предходната година. Принц Мелфи събира за есенната си кампания само петдесет и пет галери[4].

Едва към края на 1561 г. в Испания започва огромно обновление. То ще стигне чак до възобновяването на дейността на арсенала на Барселона. Впрочем съседите доста се обезпокояват от тази дейност, щом Катерина ди Медичи изпраща г-н Дозанс със специална мисия при своя зет с цел да разсее евентуални недоразумения[5]. Това се случва през септември. През същата зима херцог дьо Жоаьоз, по изрична заповед на краля, придвижва роти към испанската граница. Въпреки че, пише той, съвсем не смятам, че съществува някаква опасност по тези граници. Това което е истина е, че „от два месеца споменатият господар и крал на Испания заповядва да се работи с пълна пара в Барселона, за да бъдат завършени няколко галери и други морски съдове и до момента поръчва огромни количества сухари. Носи се слух, че това е заради предстоящото пътуване до Алжир и аз знам Сир, че в действителност испанският крал горещо е подканян от всички испанци да поведе война в Алжир заради голямата зависимост, в която споменатият алжирски крал държи днес испанците, които търгуват по море при голяма опасност". Един месец по-късно, на 17 януари 1562 г., епископът на Лимож дава аналогични подробности за галерите, „които бързо се строят и издигат навсякъде, поради което отново бяха отсечени в Каталония и съседните кралства повече от четири хиляди стъпки борове, за да се задоволят нуждите не само за онези, които се изработват в Неапол и Сицилия, тъй като са пристигнали майстори и работници от Генуа и някои от нашия Прованс"[7].

Но корабостроенето протича бавно; дървесината, която секат, не може да се употреби преди да изсъхне. Следователно резултатът не може да бъде незабавен. И през тази година Филип II не пожелава да мобилизира в своя полза цялото налично въоръжение на Западното Средиземноморие. Един официален документ от 14 юни 1562 г. не предвижда повече от 56 галери на разположение на командването, като 32 трябва да действат под командването на дон Хуан де Мен-

---

[1] Саули до сеньорията на Генуа, Толедо, 27 апр. 1561 г., A. d. S., Gênes, L. M. Spagna 22411.

[2] Тиеполо до дожа, 26 апр. 1561 г., C. S. P. Venetian, VII, p. 310.

[3] Херцог де Медина Сели до вицекраля на Неапол, 30 юни 1561 г., Simancas E° 1051, f° 100, копие

[4] Епископът на Лимож до краля, Мадрид, 5 септ. 1561 г., B. N., Paris, Fr. 16103, f° 44 et sq., копие: от същия до същия, 12 авг. 1561 г.

[5] Los puntos en que han hablado a S. M. Mos. Dosance y el embax^or Limoges, Мадрид, 10 дек. 1561 г., A. N., K 1495, B 13, n° 96.

[6] Жоаьоз до краля, Нарбона, 28 дек. 1561 г., B. N., Paris, Fr. 15875, f° 460.

[7] Доклади на епископа на Лимож, 27 ян. 1562 г., B. N., Paris, Fr. 16103, f° 144 v°, копие.

доса, а 24 под това на Дориа[1]. Обаче извлечението от ведомостта сочи, че в конвоя не участват галерите на Сицилия, нито тези на папата, на Тоскана, на Генуа, нито пък тези на отделните собственици, като херцога на Монако или сеньора на Пиомбино. Би било трудно да се изброят точно тези неизползвани галери; имайки предвид предходните справки, можем да предположим цифра между двадесет и тридесет галери. Тоест, за целокупното въоръжение на испанското Средиземноморие – между 80 и 90 галери; бедствието от Джерба едва е преодоляно, ако въобще е преодоляно. След това се случва това в Ерадура: изгубени са 25 галери, испанското въоръжение рязко е сведено до отдавна непознато ниво, всички едногодишни усилия са сринати ненадейно.

При големите нещастия са необходими строги мерки. На 12 декември 1562 г. Филип II свиква Кортесите на Кастилия в Мадрид. Предложението, прочетено при откриването на заседанието на Кортесите – днес бихме казали тронното слово, отбелязва Сезарео Ф. Дуро – излага необходимостта, както средиземноморска, така и океанска, от създаването на голяма флота[2]; както се досещаме, в заключение, е поискано вдигането на данъците.

Тези мерки ще засягат бъдещето. През 1563 г. морските въоръжавания успяват да попълнят само малка част от празнотите в испанската флота. Когато настъпвал благоприятният сезон, Филип II се обръща за пореден път към своите съюзници от Италия: херцогът на Савоя, Генуезката република, херцогът на Флоренция. На 8 март той смята, че е в състояние да събере 70 галери[3], които предназначава както и през 1562 г. – половината за Испания, а другата половина за Италия. Всички тези планове рухват заради обсадата на Оран. И доста трудно му е да изпрати 34-те галери, които да спасят обсадените. Всъщност винаги съществува доста голяма разлика между броя на галерите, които могат да бъдат мобилизирани за външна експедиция, и пълния наличен състав на флота, тъй като определен брой кораби остават да охраняват бреговете.

Възнаграждение за усилията си кралят получава едва през 1564 г. През септември между бреговете на Испания и Африка дон Гарсия де Толедо успява да събере между 90 и 102 галери (ако приемем крайните цифри, предложени от съвременниците). Ако сравним с първата спомената година, скокът е значителен. Вярно е, че новият началник на испанската флота, доверявайки се на информацията относно турците, решава категорично да съсредоточи всички налични галери на едно място – в западната част на морето – като не остави зад себе си нито резерви, нито за охрана на бреговете. Дебаркирането на Сампиеро Корсо – дали това е съвпадение – се извършва в оголения тил на тази огромна армада, хвърлена на запад. Вярно е също, че кралят не се поколебава да призове всички на

---

[1] Филип II до вицекраля на Неапол, 14 юни 1562 г., Simancas E° 1052, f° 96. Съставът на ескадрите е следният: а) ескадрата на дон Х. де Мендоса – 12 испански галери (от които 4 са поставени на разположение на приора и консулите на Севиля), 6 от Неапол, 6 на Антонио Дориа, 4 на граф Федерико Боромео, 2 на Естефано Дориа, 2 на Бендинели Саули; б) ескадрата на Дж. А. Дориа – 12 галери на споменатия Дж. Андреа, в съответствие с новото му asiento, 4 на Малтийския орден, 4 на Марко Чентурионе, 2 на херцога на Теранова, 2 на Сигала.

[2] *C. Duro*, op. cit., II, p. 49.

[3] Филип II до херцозите на Савоя и на Флоренция, Сан Лоренцо, 8 март 1563 г., Simancas E° 1392.

помощ, безвъзмездна или не: флотата на Велес не е флотата на испанския крал, а тази на цялото западно християнство с изключение на Франция. Сред галерите виждаме да фигурират 10 галери на херцога на Савоя, 7 на херцога на Флоренция, 8 на португалския крал[1]. Към тях трябва да добавим наетите кораби, около тридесетина „съюзни" платнохода, които придружават тези на Филип II.

Същевременно нови кораби напускат строителните си площадки. Ескадрата на Неапол, която през януари наброява 4 действащи галери, 2 пуснати на вода, но още неекипирани галери, 2 завършени в арсенала и 4 строящи се[2], през юни вече се състои от 11 действащи кораба[3], на дванадесетия му липсват само гребците[4], 4 други са на вода, а 4 в строеж; общо 20, от които 11 са действащи. След бавната подготовка изглежда, че прогресът е бърз. В края на 1564 г. испанските арсенали са в разгара на работата. Този на Барселона се ползва от личните грижи на дон Гарсия, бившия вицекрал на Каталония, и първите резултати са окуражаващи: независимо от загубите наличностите от 1559 г. са не само достигнати, но и надминати.

Дон Гарсия де Толедо

Дали тази оздравителна реакция е дело на съзнателна и последователна политика, предполагаща у Филип II ясна представа за неговите интереси и задачи в Средиземно море? Възможно е единствено опасността, грозяща Джерба и серия от злополучни случайности да са накарали краля да положи тези усилия, които той не предвижда. Изглежда той лесно се приспособява и то задълго към скритата война от 1561-1564 г., без да посреща опасностите и големите разходи. У него не намираме нито намерения, нито страсти, способни да подхранват истинската кръстоносна политика. Неговият хоризонт не задминава на изток брегове на Сицилия и на Неапол. Дори е възможно през 1564 г., когато Максимилиан, избран за император и започнал в Константинопол преговори за продължаването на примирието от 1562 г., поставено под въпрос при смъртта на Фердинанд – възможно е тогава, както и през 1558 г., Филип II да се е опитал да се вмъкне в тази сделка. По този повод Хамер посочва сред запазените документи във Виена един доклад на „интернунция", имперския агент в Константинопол Алберт Вис, с дата от 22 декември 1564 г.[5]

Следователно зад дон Гарсия де Толедо не стои предопределена политика, никоя от предпоставките, които щели няколко години по-късно, ако не да решат, то поне да направят възможна победата на дон Хуан Австрийски. Вероятно му липсва онова, което дават на дон Хуан Австрийски младостта му и темпераментът му: вкус към риска. През 1564 г. дон Гарсия е измъчван от подаграта и ревматизма на възрастен човек. Въпреки това, той е лицето, което успява да преобрази испанската флота, за да я превърне в ефикасно и мощно средство.

---

[1] *C. Duro*, op. cit., III, p. 67.
[2] Санчо де Лейва до Филип II, Неапол, 13 ян. 1564 г., Simancas E° 1053, f° 8.
[3] Вицекралят на Неапол до краля, 15 юни 1564 г., Simancas E° 1053, f° 60.
[4] 29 юни 1564 г., ibid., f° 73.
[5] *J. von Hammer*, op. cit., VI, p. 118.

Син на дон Педро де Толедо – прекрасният вицекрал на Неапол, който управлява кралството с твърда ръка и допринася много за разкрасяването на столицата му, дон Гарсия като че ли наследява от баща си чувството за величие, за размах в изразходването на средства. Маркиз де Виляфранка по времето на смъртта на по-големия си брат, той започва да служи през 1539 г. с две собствени галери под командването на принц Дориа. На 21 години е назначен да ръководи ескадрата на Неапол, чест, която се дължи на баща му, но която отрано му струва огромни отговорности. Виждаме го да участва дейно срещу Тунис, Алжир, Сфакс, Келибия, Мехедия, в Гърция, в Ница, по време на войната в Сиена, в Корсика. Поради здравословни причини – поне такива изтъква – се отказва от задълженията си. А на 25 април 1558 г. е назначен за вицекрал и главен капитан на Каталония и Русийон. Точно там, след опасността от 1560 г., по време на която за известно време смятат да му поверят флотата и кралството на Сицилия, той е застигнат от номинирането си за Capitan General de la Mar с дата 10 февруари 1564 г.[1]. На 7 октомври същата година[2], въз основа на направената от него молба и като отплата за победата над Пеньон, той е назначен за вицекрал на Сицилия. Така към морското си управление прибавя острова, който ще превърне в арсенал и в склад.

По тази постъпка съдим, че това е човек, способен да гледа мащабно. Той знае цената на услугите, които върши (peleo por su servicio, боря се, за да служа на краля, пише той[3]) и чувството за добре изпълнен дълг му дава смелост да формулира своите изисквания и да говори открито. „Не е възможно да каже, нито да си представи човек в какво състояние заварих флотата", пише той от Малага на Ерасо на 17 август 1564 г. в началото на активното си управление. По същото време, в едно писмо до краля: „трябва, пише той, Н. В. да знае, че е необходимо да бъда строг към неговата флота, имайки предвид настоящото ѝ положение, ако иска да изпълня добре своето задължение и да защитя неговите финанси. Добре ми е известно, че не правя достатъчно, за да бъда обичан, но признавам, че не мога да си затворя очите, доколкото зависи от моята власт, пред кражбите и лошото управление[4]."

Честен и взискателен[5], предвидлив и организиран – като такъв се откроява той в своята кореспонденция. Но също прозорлив, способен да прояви наблюдателност и да маневрира. Писмото, което пише на Филип II от Гаето на 14 декември 1564 г.[6], интелигентно поставя въпроса за връзките на Испания с папството. Смесвайки проблемите, папа Пий IV се оплаква за пореден път пред него от испанците; от хората, които изпраща Филип II и за думите, които тези хора си позволяват да употребят спрямо него; от граф де Луна и от Варгас; от отношени-

[1] *C. Duro*, op. cit., III, p. 61, note 2 et p. 62, note 1.

[2] Ibid., p. 64, note 3.

[3] Дон Г. де Толедо до Ерасо, Малага, 17 авг. 1564 г., CODOIN, XXVII, p. 452, цитирано от *C. Duro*, op. cit., III, pp. 65-66.

[4] 22 авг. 1564 г., цитирано от *C. Duro*, op. cit., III, p. 66.

[5] Така например за галерите на Неапол: Г. де Толедо до вицекраля на Неапол, 23 ян. 1565 г., Simancas E° 1054, f° 52.

[6] Дон Г. де Толедо до Филип II, Гаето, 14 дек. 1564 г., CODOIN, CI, p. 93-105.

ето на краля към църковния събор.... Цели четири часа дон Гарсия се задоволява да слуша без да отговаря на оплакванията и без да говори за целта на своята мисия. Два дена по-късно, след като бурята преминава, той започва да излага морските резултати от завършващата година. Папата отговаря преднамерено, че е щастлив да види най-после резултатите от толкова отдавна отпуснатите от него субсидии. Тогава неговият събеседник преминава към техническия въпрос: флотата не се гради за един ден; само големите дислокации от тази година могат да направят очевидна непрестанната работа от предходните години. Но папата не се оставя да го убеждават, той не говори за нещо по-малко от експедиция до Алжир: какво е това в сравнение с Пеньон де Велес? Ето кое дава смисъл на фразата на Филип II, която цитирахме: El Papa esta a la mira, папата ни следи, бихме превели ние. Папата наблюдава Испания и в неговия поглед няма никаква благосклонност...

3. Малта, премерване на силите (18 май – 8 септември 1564 г.)

Без да изпадаме в плен на популярната литература трябва да кажем, че Малта или по-скоро ненадейното пристигане на турската армада в Малта през май 1565 г. има за Европа ефект на ураган. Но този ураган – с последствията си, едно от важните събития на века – изненада само донякъде отговорните правителства. Как е въоръжил и подготвил султанът тази огромна военна машина, без слухът за това да достигне в Европа? В края на 1564 г. във Виена, където са винаги добре информирани за турските дела, Максимилиан казва на венецианския посланик, че от Константинопол ще излезе огромна флота a tempo nuovo. Филип се въоръжава, но дали има опасност и откъм Кипър[1]? Вече започва играта на прогнози...

Имало ли е изненада?

В началото на януари дон Гарсия пише на краля[2] от Неапол, че би било важно да се свърши с корсиканската афера преди април, тоест преди пристигането на турците. Трябва да бъдат свободни на запад, за да устоят на изток на атаката, за която много скоро се разбира, че ще бъде сериозна. На 20 януари Петремол пише на Катерина ди Медичи от Константинопол, че турската армада вероятно ще се отправи към Малта, но повтаря онова, което му съобщават, без да знае нещо повече[3]. Името на Малта изплува в съзнанието всеки път когато предвиждат турско нападение. В края на месец януари дон Гарсия де Толедо обмисля да се върне както там, така и в Ла Гулет, двете крепости, които наред със Сицилия – прекалено обширна, за да е сериозно застрашена – са бастиони на християнството срещу Изтока и които турчинът непременно ще посети.

---

[1] Леонардо Контарини до дожа, Венеция, 29 дек. 1564 г., *G. Turba*, op. cit., I, 3, p. 289.
[2] Дон Г. де Толедо до Филип II, Неапол, 7 ян. 1565 г., CODOIN, XXVII, p. 558.
[3] *E. Charrière*, op. cit., II, p. 774-776.

През цялата зима, после през пролетта, тревожните слухове следват един след друг. Според известията от 10 февруари[1] в турския арсенал се работи a furia; в средата на април на бойна нога са вероятно 140 галери, 10 мауни (или големи галеаси), 20 кръгли кораба и 15 карамусали... В сравнение с тези тревоги никакво значение няма, че Алваро де Басан успява да прегради с испанските галери реката на Тетуан, потопявайки кораби в нейното устие[2], или че корсарите завземат три кораба, тръгнали от Малага и следвайки традицията ги предлагат за откуп на нос Фалкон[3]. Дори сензационната среща в Байон не успява да отклони вниманието[4], а въоръжението (на вода са пуснати осем галери в Барселона и три галиоти в Малага[5]) не е достатъчно да вдъхне увереност. Тъй като тревожната действителност е ежедневно потвърждение на убедеността в мощта на армадата, която ще пристигне и която подсилват корсарските кораби както от Леванта, така и от Понанта. Възможно е в Алжир, както твърди Аедо, Хасан паша да е бил осведомен за акцията срещу Малта още през зимата на 1564 г. Всички подслушвателни постове, тези от Константинопол, както и по-близките в Корфу и Рагуза са единодушни. Едно известие от 8 април от Рагуза съобщава, че първите двадесет галери на Пиали паша са излезли от протоците на 20 март[6] и добавя, че общественото мнение сочи Малта като цел на експедицията, без да може да се потвърди това със сигурност[7].

От своя страна испанското правителство се страхува от атака срещу Ла Гулет[8] и на 22 март са взети мерки за свикване на четири хиляди пехотинци в Испания, като една част от тях са предназначени за Корсика, а друга – за галерите. Филип II предупреждава непрекъснато: „Турската флота ще дойде с повече галери от предходната година", пише той на 7 април на Приора и на Консулите на Севиля[9], които осведомява за заповедите, давани на Алваро де Басан: да отиде до Картахена, за да се качат там испанските войски за Корсика, после да се върне до Майорка и да продължи там охраната ѝ срещу корсарите. На 8 април в Неапол вицекралят смята, че поради мащаба на заплашващата ги опасност, трябва да мобилизира

---

[1] Константинопол, 10 февр. 1565 г., Simancas E° 1054, f° 64.

[2] Алваро де Басан до Филип II, Оран, 10 март 1565 г., Simancas E° 486, вж. *E. Cat*, Mission bibliographique en Espagne, 1891, pp. 122-126.

[3] Родриго Портильо до краля, Мерс-ел-Кебир, 13 март 1565 г., Simancas E° 485.

[4] Вицекралят на Неапол до Филип II, 14 март 1565 г., Simancas E° 1054, f° 70.

[5] Франкавила до Н. В., Барселона, 19 март 1565 г., Simancas E° 332; Филип II до проведиторите на Малага, Мадрид, 30 март 1565 г., Simancas E° 145.

[6] Константинопол, 20 март; Корфу, 29 март; Рагуза, 8 апр., Simancas E° 1054, f° 71. На 22-и, твърди *Jurien de la Gravière*, op. cit., I, p. 169.

[7] На 6 април в Мадрид тосканският посланик Гарсес връчил на Филип II получените чрез Флоренция сведения, от Леванта: те съобщавали мощта, а не целта на армадата. Гарсес до херцога на Флоренция, Мадрид, 6 апр. 1565 г., A. d. S., Florence, Mediceo 1897, f° 88. За същите: Петремол в писмото си до Дю Ферие, 7 апр. 1565 г.; *E. Charrière* (op. cit., II, p. 783-785) посочва за 30-и отплаването на основната част от флотата от Константинопол, но не знае дали тя се отправя към Малта или към Ла Гулет. Същата дата, 30 март, се дава и в едно съобщение от Константинопол от 8 апр. 1565 г., Simancas E° 1054, f° 85.

[8] Филип II до декана на Картахена (Алберто Клавихо, проведитор на Малага), Мадрид, 22 март 1565 г., Simancas E° 145.

[9] Аранхуес, 7 апр. 1565 г., Simancas E° 145.

между 10 000 и 12 000 човека и да отиде лично в Пулиите[1]. Но що се отнася до онова, което се говори за турското посегателство срещу Пиомбино с помощта на херцога на Флоренция, то той не вярва на това[2].

На Запад, с обичайното закъснение, започват да научават за етапите на турското пътуване. На 17 април 40 галери са в канала на Негрепонт; на 19-и към тях се присъединяват още тридесет; останалата част от флотата, тоест 150 платноходa, се намира в Хиос[3]. Следователно на корабите са необходими две седмици (а за някои единици и повече), за да стигнат в Архипелага. Пътьом те доокомплектоват провизиите си и вземат войски на борда си. Драгут настоява армадата да отплава рано и вероятно е поискал петдесет галери, за да попречи на съсредоточаването на флота на Филип II. В Корфу се носи слух, че армадата се е насочила към Малта, но информаторът се застрахова: „предвид приготовленията, пише той, смята се със сигурност, че тя ще се насочи към Ла Гулет"[4]. През май тя пристига в Наварин[5] (дн. Пилос), на 18-и се насочва към Малта[6].

За пореден път турската флота плава с пълна скорост, имайки на своя страна предимството на изненадата и бързината. На 17-и Карло де Арагона изпраща от Сиракуза по нарочен куриер известие до Дон Гарсия де Толедо: „В един часа сутринта охраната на Казибиле стреля тридесет пъти. За да се стреля толкова, опасявам се, че това е турската флота"[7]. Скоро новината се потвърждава: на 17-и турската флота е „открита" във водите около нос Пасеро и вицекралят на Неапол информира краля на 22-и с писмо, което придружава подробностите, дадени от дон Гарсия[8]. Кралят получава тези първи точни данни на 6 юни[9].

Независимо че са предупредени за опасността, отговорниците по защитата - испанците и Великият магистър, са изненадани от бързината на събитието и най-вече Великият магистър, който се колебае да прави разходи и да предприеме на остров Малта необходимите разрушителни дейности. Закъснение се наблюдава и при придвижването на припасите и подкрепленията, а пет галери на Малтийския орден, в идеално състояние, блокирани в пристанището, остават неспособни да окажат каквато и да е помощ на християнската флота[10].

Съпротивата на рицарите

Но Великият магистър Жан дьо Ла Валет Паризо и неговите рицари се отбраняват възхитително. Тяхната смелост спасява всичко.

Пристигнала на 18 май пред острова, турската флота използва веднага широкия залив Марса Скирако на югоизточното крайбрежие, едно от най-добрите

---

[1] Вицекралят на Неапол до Филип II, Неапол, 8 апр. 1565 г., Simancas E° 1054, f° 80.
[2] Същият до същия, Неапол, 8 апр. 1565 г., ibid., f° 81.
[3] Ibid., f° 94, известие от Корфу, 30 апр. 1565 г.
[4] Ibid.
[5] *J. B. E. Jurien de la Gravière*, op. cit., I, p. 172.
[6] Ibid.
[7] Simancas E° 1125.
[8] Simancas E° 1054, f° 106.
[9] Recidiba a VI de junio, бележка към предходния документ.
[10] *C. Duro*, op. cit., III, p. 76 et sq.

места за хвърляне на котва на Малта след залива Марса Мусет, който ще стане пристанище на Ла Валета. Там, в нощта на 18-и срещу 19-и дебаркират 3000 човека, а на другия ден – 20 000. Изпълнен с тях, островът е завзет без особена трудност. На рицарите им остават само малкият форт Сент-Елма, осигуряващ достъпа до Марса Мусет и до Стария град – Бург (обширен укрепен лагер) и мощните фортове на Сен-Мишел и Сент-Анж. Поради морски съображения турците започват обсадата на 24 май откъм по-слабия форт Сент-Елма с надежда да се сдобият и с пристанището, чийто вход той брани. На 31 май започва канонадата. Укреплението е превзето едва на 23 юни след жесток обстрел. Нито един от защитниците не се спасява. Но тази упорита съпротива спасява Малта. Тя ѝ осигурява необходимото спокойствие, за да се подготви да отблъсне нападението и да завърши предвидените от архитекта на рицарите М. Еванджелиста строежи в Бург и в Сен-Мишел. Тя позволява и на испанците да наваксат закъснението си. Само непредвидените обстоятелства попречват на Хуан де Кардона, комендант на галерите на Сицилия, да се притече на помощ на Малта преди падането на Сент-Елма. Това малко отделение от 600 човека дебаркира тъкмо навреме на 30 юни и успява да стигне до Стария град – доказателство, че нито сушата, нито морето са добре пазени от обсаждащите.

След като завземат Сент-Елма турците насочват усилията си по суша и по море срещу значителното, но донякъде импровизирано укрепление Сен-Мишел. Ударният огън, щурмът, минитe, атаките с лодки, нищо не е спестено, но в крайна сметка нищо не сломява защитата. Спасението, почти чудодейно, е най-сетне постигнато на 7 август с личната намеса на Великия магистър и с излизането на кавалерията от Стария град, която, хвърляйки се в тила на турците, всява там паника. Един месец по-късно, на 7 септември, турската армия няма никакви успехи. Нейните редици оредяват от непрекъснатите атаки и намесата на епидемиите и дори на глада. Подкрепления от хора и храни не идват от Константинопол. В действителност и обсаждащи, и обсадени са изчерпали силите си. Тогава се намесва дон Гарсия де Толедо.

Помощта за Малта

Историците упрекват дон Гарсия за мудността му. Дали са преценили условията, при които той трябва да действа? Да загуби Малта, това за християнството щяло да бъде катастрофа[1]. Но да се погуби едва възстановената испанска флота би било равносилно на излагането на непоправима опасност[2]. От друга страна, когато се касае за тази борба на Западното срещу Източното Средиземно море нека не забравяме, че второто е по-плавателно от първото и че при съсредоточаването на испанските флоти Лионският залив играе роля на трудно препятствие, различно от осеяното с острови Егейско море. На бързината в съсредоточаването се противопоставя не само пространството, но и множеството задължения по охраната, транспорта и снабдяването в Западното Средиземно море, чиито точки

[1] *P. Herre*, op. cit., p. 53; *H. Kretschmayr*, op. cit., III, p. 48.
[2] *J. B. E. Jurien de la Gravière*, op. cit., II, p. 140.

са застрашени едновременно и от корсарите. Налага се да се товарят храни, пари и войници в Генуа, Ливорно, Чивитавекия и в Неапол. Освен това бунтът в Корсика продължава да гори и все повече напредва.

За тези трудности можем да съдим по пътуванията на испанската ескадра[1], командвана от Алваро Басан. В началото на май тя се намира в Малага; там товари оръдия и муниции, предназначени за Оран. От Оран тя се връща в Картахена и там товари на своите деветнадесет галери и две нави 1500 души, които отвежда в Мерс-ел-Кебир. Едва на 27 юни тя се озовава в Барселона[2]; на 6 юли в Генуа, на 21-и в Неапол и във всяко от тези пристанища я задържат дребни задачи... Нека си представим безброй такива придвижвания, събиране на войска, конвои на каторжници, навла за транспортни кораби, експедиция на средства. Всичко това изисква време. Трябва да се чака август-септември 1564 г., за да се събере флотата за Пеньон. И този път концентрацията не може да бъде извършена по-рано. На 25 юни, два дена след падането на Сент-Елма, дон Гарсия разполага все още само с 25 галери. В края на месец август той получава още около стотина в добро или лошо състояние. Добре ли е постъпил или не, като е изчаквал при тези условия и не е подлагал на риск своите сили на малки части?

Когато по-голямата част от корабите е на място, в началото на август в Месина се състои военен съвет[3], относно начина по който те трябва да се използват. Подръзките препоръчват да се изпратят хора на помощ с шестдесет подсилени галери; по-предпазливите и опитните, както се казва „практичните моряци", съветват да се насочат към Сиракуза, където да чакат развоя на събитията... Десет дни по-късно, с пристигането на Дж. А. Дориа, дон Гарсия най-после разполага с всичките си галери. Тогава, без да се посъветва с някого, той внезапно решава да прати с подсилените си галери корпус, който да дебаркира на острова. На 26 август подкреплението напуска Сицилия. Лошото време отклонява флотата към западния край на острова чак до Фавиняна. Оттам тя достига до Трапани, където хиляда войника се възползват от престоя, за да дезертират. После благоприятният вятър я довежда до Лампедуза и накрая в Гоцо, на север от Малта. Бурята, която изненадва флотата при отплаването ѝ своевременно е изпразнила малтийския „канал" от корабите му, но на християнските галери не се удава да се съберат около Гоцо в необходимия момент. Така че, отказвайки се от боя, дон Гарсия се връща в Сицилия на 5 септември. Това неуспешно начало му коства хули, презрение и подигравки, в очакване на несправедливостта на историците. Но още на следващия ден, след категоричната намеса на Дж. А. Дориа, флотата пак поема по морето; в нощта на 7-и тя преминава канала, разделящ Гоцо от Малта и при доста лошо време се озовава на ширината на Фриулския залив. В желанието си да избегне опасностите на нощното дебаркиране дон Гарсия де Толедо заповядва да се чака развиделяването; при абсолютен ред дебаркирането е извършено за час и половина на брега на Мелиха Мелиеджа. След това флотата се завръща в Сицилия.

---

[1] През май, Алваро де Басан, начело на деветнадесет галери – Тело до Филип II, Севиля, 29 май 1565 г., Simancas E° 145, f° 284. Впоследствие неговата ескадра ще нарасне и той ще пристигне в Неапол с 42 галери.

[2] *J. B. E. Jurien de la Gravière*, op. cit., II, p. 167.

[3] Ibid., p. 172 et sq.

Дебаркиралият корпус първоначално се придвижва бавно под тежестта на багажа, който трябва да се пренася на гръб поради липсата на животни. Той трудно стига до Стария град, където го настаняват в огромни складове извън стените на града. Трябвало ли да напредват още? Великият магистър не мисли така. Всъщност турците са изоставили своите позиции, напуснали са форта Сент-Елма и се качват по корабите си. При това положение няма смисъл затрудненият от болести корпус да продължава да напредва към позициите на турците, задръстени от отпадъци и трупове и да се създават условия за чумна епидемия. Същевременно, предупредени от един испански изменник – мориск от малкото на брой дебаркирали християни (5000) – турските командири се опитват да предприемат офанзива за завръщане на острова. Стоварвайки на сушата няколко хиляди човека те ги изпращат във вътрешността на острова чак до Стария град, където са посечени в кривите улички, а оцелелите се оттеглят към галерите на Пиали паша и се отправят към Леванта, като основната част от флотата се насочва към Занте. На 12 септември последният турски платноход изчезва от хоризонта на Малта. При тази новина Гарсия де Толедо, който е натоварил на шестдесетте си галери нов експедиционен корпус, счита за целесъобразно да го свали в Сиракуза. Какво ще правят тези хора без припаси на един опустошен остров? На 14-и той влиза с флотата си в пристанището на Малта, за да натовари испанската пехота от Неапол и Сицилия и бързо поема към Леванта с намерението да плени поне няколко кораба от тила на врага. Така на 23-и той достига до Китера[1], остава там заклещен почти осем дни, но поради лошото време не постига целта си. На 7 октомври се връща в Месина[2].

Новината за победата се разнася бързо. На 12-и тя става известна в Неапол[3], а на 19-и – в Рим[4]. На 6 октомври, а вероятно и по-рано[5], тя хвърля в ужас Константинопол. Християните „не могат да се движат по улиците на града заради камъните, които хвърлят по тях турците; всички те оплакват кой смъртта на брат, кой на син, на съпруг, на приятел"[6]. Същевременно Западът се радва пропорционално на изпитвания досега страх. На 22 септември 1565 г. в Мадрид все още съвсем не са оптимисти[7]. Вижте ентусиазма на господин Бурдей, с други думи – Брантом, който заедно с мнозина други пристига късно в Месина, за да се отправи към Малта. „Сто хиляди години занапред великият испански крал

---

[1] Por cartas del Duque de Seminara de Otranto a 29 de 7bre, 1565, Simancas E° 1054, f° 207. На 22-и дон Гарсия бил между Занте и Модон, пред обезлюдения остров Стафария, като тръгнал от венецианския остров Китера с намерение да изчака там турската армада „la qual forçosamente havia de pasar por alli".

[2] *J. B. E. Jurien de la Gravière*, op. cit., II, p. 224.

[3] Херцогът на Алкала до Филип II, Неапол, 12 септ. 1565 г., Simancas E° 1054, f° 194.

[4] Педро д'Авила до Г. Перес, Рим, 22 септ. 1565 г., *J. J. Döllinger*, p. 629. Посред нощ кардинал Пачеко изпратил при Н. В. куриер с новината за победата. Кардинал Пачеко до Филип II, 23 септ. 1565 г., CODOIN, CI, p. 106-107.

[5] Константинопол, 6 окт. 1565 г., Simancas E° 1054, f° 210; Петремол до Шарл IX, Константинопол, 7 окт. 1565 г., *E. Charrière*, op. cit., II, p. 804-805.

[6] Вж. предходната бележка.

[7] Гарсес до херцога на Флоренция, Мадрид, 22 септ. 1565 г., оригиналът е на испански език, A. d. S., Florence, Mediceo 4897, f° 148.

Филип ще бъде достоен за признание и възхвала, достоен също щото цялото християнство да се моли дълги години за спасението на душата му, ако Господ вече не му е отредил място в своя Рай, затова че толкова успешно е помогнал на толкова много хора в Малта, която е поела по пътя на Родос[1]." В Рим, където през лятото изпитват толкова големи страхове при възвестяването на турските галери, честват героизма на рицарите, благославят Господ за неговата намеса, но не засвидетелстват благодарност на испанците, точно обратното. Папата, който не им прощава нито мудността, нито трудностите, които му създават от възкачването му на престола, диктува тона. При вестта за победата кардинал Пачеко помолва папата за аудиенция, която се оказва повече от неприятна. Когато кардиналът му намеква, че поводът е добър за отпускане на quinquenio на краля, стана така, пише той, „като че ли го бях простелял с аркебуза". Да му изпратя quinquenio? – казва той най-после, – ще бъде добре, ако въобще му я отпусна когато той ме помоли за това... Малко по-късно, на публична аудиенция папата успява да говори за победата без да назове испанския крал, нито Главния капитан, нито войските му, като приписва всичко на Господ и на рицарите[2].

Ролята на Испания и на Филип II

И въпреки това заслугите на Филип II и на дон Гарсия като че ли са безспорни. Жюриен дьо Ла Гравиер, комуто Малта непрестанно напомня за Севастопол, е по-справедлив в оценките си, отколкото останалите историци. Верто, добрият абат Верто от „Mon siège est fait" обвинява дон Гарсия за неговата предпазливост и мудност без да разглежда проблема на тази мудност в математически измерения. В своята „История на италианската флота" Манфрони приписва цялата заслуга на италианците. Като че ли испанците били по-долу от всички. Напразни спорове за националности, бръщолевения на хроникьори, които историците повтарят до втръсване.

Във всеки случай е сигурно, че победата в Малага е нов етап в испанското възраждане, което не е плод на случайността и което е търсено активно през тази 1565 г. Пристигнал в Мадрид в края на годината, за да представлява френския крал, Фуркево пише на 21 ноември[3], че в Барселона се строят четиридесет галери, двадесет в Неапол, дванадесет в Сицилия. Възможно е (добавя той и тук вече говори губернаторът на Нарбона) да поискат от френския крал правото да се взимат от горите на Киян, близо до Каркасон, голям брой „гребла с макари" за оборудването на галерите в Барселона. Огромното дело, предприето от Филип II, повлича след себе си други: херцогът на Флоренция предприема строежа на нова флота.

Но като че ли с отстъплението от Малта страхът от турската опасност не изчезва. В края на същата година тя изглежда още по-голяма. Султанът активизира морското строителство и на 25 септември в Константинопол (където всъщ-

---

[1] Цитирано от *J. B. E. Jurien de la Gravière*, op. cit., II, p. 201.

[2] Кардинал Пачеко до Филип II, Рим, 23 септ. 1565 г., CODOIN, CI, p. 106-107.

[3] *Fourquevaux*, op. cit., I, p. 10-14.

ност още не знаят за неуспеха на армадата) вече се говори за нови нападения, в това число и срещу Пулиите[1]. Както пише френският посланик, новината за разгрома на морската армада само напомпва тези планове със стремеж за възмездие. Независимо от трудностите при запасяването с дървесина, построяването на сто кораба в арсенала става жизненоважен проблем и султанът дори говори за петстотин платнохода. „Той заповяда, се казва в известие от 19 октомври, да се подготвят за път петдесет хиляди гребци и петдесет хиляди „асупири" за средата на следващия месец март в Анадола, Египет и Гърция." Целта на това въоръжаване ще бъдат Малта, Сицилия или Пулиите. Според Фуркево на 3 ноември в Мадрид се опасяват турчинът да не направи „следващата година великолепно настъпление по море и по суша, щом умира от яд, че неговата армия е отблъсната от Малта"[2]. На 21 ноември[3] там научават от получените вести от Виена, че през следващата година султанът ще използва срещу Филип II всичките си сили, в това число еничарите и гвардията си. Известия от 12 декември съобщават също, че Сюлейман обявява война на императора и че ще тръгне срещу него начело на двеста хиляди човека[4]. Но в това те съзират само жест на Сюлейман, противоречащ на мнението на антуража му. Убедени са, че турската флота ще бъде изпратена срещу Малта със същите командири от 1565 г., защото ако султанът остави острова да се укрепи, то той никога няма да го превземе. Впоследствие преценяват, че нещата ще се уредят между султана и императора...

Тези слухове са приети на сериозно от испанското правителство. На 5 ноември 1565 г. Филип II заповядва да се подсили Ла Гулет; според Фигероа той е решил да отдели за това необходимите 56 000 дуката[5]. Решение, което изглежда е непоклатимо, тъй като той поисква от Адам Чентурионе да вземе тази сума срещу полица. В изпълнение на заповедите му около старата крепост започват да издигат една нова Гулет (Goleta la Nueva срещу Goleta la Vieja). От друга страна, освен дванадесетте галери на Алваро де Басан, върнати в Испания, кралят поддържа цялата си флота в Сицилия[6]. Дали Великият магистър не заплашва да изостави острова, ако не му помогнат? В края на декември испанският крал го подпомага с 50 000 дуката (30 000 в брой, 20 000 в храни и муниции), плюс 6000 пехотинци, така поне твърди тосканският агент[7]. На 6 януари 1566 г. Фуркево докладва, че всеки мисли, че турчинът може да се насочи само срещу Малта или срещу Ла Гулет. Ако се насочи срещу Малта, Католическият крал ще изпрати там 3000 германци, 5000 испанци и италианци, които ще се окопаят в планините на Сент-Елма, тъй като градът не може да се ремонтира. Ако се насочи срещу Ла Гулет, кралят ще изпрати там 12 000 мъже, които ще лагеруват около крепостта.

---

[1] Константинопол, 25 септ. 1565 г., Simancas E° 1054, f° 205.
[2] *Fourquevaux*, op. cit., I, p. 6.
[3] Ibid., p. 13.
[4] Константинопол, 16 дек. 1565 г., Simancas E° 1055, f° 14.
[5] Филип II до Фигероа, 5 ноем. 1565 г., Simancas E° 1394.
[6] Фуркево до краля, 21 ноем. 1565 г., *Fourquevaux*, op. cit., I, p. 10-14.
[7] A. d. S., Florence, Mediceo 4897 bis, 29 дек. 1565 г.; *Fourquevaux*, op. cit., I, p. 36 – 25 000 екю, плюс 3000 испанци.

При все това, колкото и похвални да са, тези усилия не представляват истинска политика, имаща претенцията да ускори хода на събитията. В Мадрид наистина съществува смътен план за лига срещу турците; говорят, че Филип II се мъчи да се коалира с Венеция, но дали това е сериозно? Не се ли радват венецианците при вестта за превземането на форта Сент-Елма[1]? Като добри и честни търговци те смятат малтийските рицари за смутители на ориенталската търговия и никога не пропускат да информират турците за това, което става на Запад. Поради което когато Фуркево отива да се осведоми при своя колега, венецианския посланик, последният го успокоява веднага: Сеньорията въобще не мисли за съюз с испанския крал...

Същото се отнася и до съвместната политика на Франция и Испания: празни приказки и нищо повече. Важната среща в Байон не предизвиква поврат в историята, както вероятно си мислят съвременниците, а после и историците. Отсам Пиренеите се намира едно объркано, изтерзано до основи кралство с вече видими предателства. Начело стои една притеснена жена и едно дете – крал. Катерина се заема да възкачи сина си начело на кралството, тъй като се предприема пропагандно турне – впрочем ползотворна, но доста бавна обиколка. Когато пътниците достигат на юг, се оказва сгодно да се преговаря за евентуална среща с испанските владетели. Няма значение кой се е досетил пръв за това (може би Монлюк, донякъде агент на Испания). Но във всеки случай Филип II се възползва от персоналната среща и единствено поради настояването на жена му той се съгласява през януари 1565 г. да я пусне за малко да отиде при своето семейство. Но това, че той смята за добро и политически целесъобразно да се остави да го молят, съвсем не означава, че тази среща го оставя безразличен[2].

На практика испанският свят от другата страна на Пиренеите е все още спокоен, но отгоре му все повече тежат имперските задължения и обременени финанси. Сам по себе си Филип представлява сбор от тази империя, от нейните сили и слабости. До него, третата му жена Елизабет, за испанците – Исабел, Reina de la Paz, може да изиграе известна роля. Тя е още дете, почти млада жена; но не и нещастна съпруга, каквато понякога са я описвали. Изглежда, тя бързо се испанизира и в Байон все пак изиграва блестящо ролята, на която са я научили. Испанският посланик при френския крал, Франсес де Алава, пише на 1 юли на Филип II относно испанската кралица: „Уверявам В. В. с цялата си откровеност, че Н. В. плени всички благоразположени към нея сърца, особено когато я чуха да говори за църковните дела и за чувствата на братство и дълбоко приятелство, които В. В. изпитва и ще храни спрямо краля на Франция.[3]“ А това трябва да е истина.

Заминала на 8 април[4], младата кралица пристига на 10 юни[5] в Сен-Жан-дьо-Люз, където майка ѝ я последва. Те влизат заедно в Байон на 14-и. Елизабет

---

[1] Гарси Ернандес до Филип II, Венеция, 26 юли 1565 г., Simancas E° 1325.

[2] Сен-Сюлпис, 22 ян. 1565 г., *E. Cabié*, op. cit., p. 338; Филип II до Фигероа, 3 февр. 1565 г.; Гарсес до херцога на Флоренция, A. d. S., Florence, Mediceo 4899, f° 64.

[3] Байон, 1 юли 1565 г., A. N., K 1504, B 19, n° 46.

[4] *Luis Cabrera de Córdoba*, op. cit., I, p. 423, дава датите 8 и 14 юни.

[5] Херцог д'Алба и дон Х. Манрике до краля, Сен-Жан-дьо-Люз, 11 юни 1565 г., A. N., K 1504, B 19.

остава там почти два месеца, до 2 юли, малко повече от предвиденото[1]. Тази семейна среща става повод за двете правителства да си дадат гаранции, да планират сватби (основната сделка от кралските срещи през този век), после да се разделят с празни ръце, всеки съмняващ се повече от всякога в искреността на другия. Това не е истинската голяма история. Разбира се, в нашите очи, а не в тези на актьорите и съвременниците.

А и в очите на Филип II, който нарежда на херцог д'Алба и на дон Хуан Манрике да придружат кралицата в качеството си на наблюдатели и съветници. фигурата на първия доминира в срещата такава, каквато са я описали съвременници и историци. Това, което искат в Испания, е да се обезвреди Франция и да бъде въвлечена в собствените ѝ вътрешни и външни разпри. Това съвсем не е невинна, нито дяволска игра. Това е почти необходимост за Испанската империя, разположена около Франция и чувстваща автоматично последиците от всички движения на последната, най-вече в Нидерландия, която е в явна опасност след бунтовете през 1564 г. Но това означава да се изисква прекалено много от Франция в името на защитата на религията, която за пореден път е една удобна маска. В замяна не се предлага нищо. Може ли кралицата-майка да се откаже от политиката си на толерантност заради една игра, очевидно тази на Испания, която може да разедини и да намали френското кралство?

Независимо от усмивките и от празниците, тези дълбоки различия се показват наяве. Дори преди и по време на срещата се появяват известни притеснения. Така на 7 февруари, когато Катерина ди Медичи вече е изпратила в Байон заповедта да набавят запаси и да приготвят апартаментите а la espacola – за кралицата на Испания и нейните дами, Франсес де Алава докладва от Тулуза за слуховете, според които френските владетели ще вземат със себе си, о скандал, еретичната „Мадам дьо Вандом" – Жан д'Албре. Тези редове от доклада са подчертани от Филип II, който добавя в полето: si tal es, yo no dexare ir a la Reyna, щом е така, аз няма да пусна кралицата да замине[2]. И веднага предупреждава[3] посланика на Франция[4], че не желае на срещата нито кралицата на Навара, нито принц дьо Конде. Друг инцидент през юни, малко преди пристигането на испанската кралица – Франсес де Алава научава, че турски посланик е дебаркирал в Марсилия, срам на срамотите. Смъмрена от посланика, Катерина ди Медичи се отбранява както може. Тя изпраща спешно при своя зет М. дьо Лансак, който ще пристигне на 10 юни 1565 г. в Аранхуес, денят, в който испанската кралица пристига при майка си в Сен-Жан-дьо-Люз. Извинението, което носи М. дьо Лансак е следното: кралят и кралицата на Франция не знаят с каква цел е пристигнал този посланик и са изпратили барон дьо Ла Гард да го посрещне, за да се информират. Ако неговата мисия засяга с каквото и да било Испания явно е, че няма да го приемат на аудиенция... „Отговорих, пише Филип II на Франсес де Алава, че съм убеден в това, но че доста хора биха се

---

[1] Същите до същия, Байон, 28 и 29 юни 1565 г., ibid., n° 37 (резюме).

[2] Ф. де Алава до Филип II, Тулуза, 7 февр. 1565 г., A. N., K 1503, B 19, n° 33 a. Собственоръчна бележка от Филип II на полето.

[3] Трябва да имаме предвид сроковете за придвижване.

[4] Сен-Сюлпис до Катерина ди Медичи, 16 март 1565 г., *E. Cabié*, p. 357-358.

учудили, че този пратеник пристига в момент, в който турчинът е пратил армадата си срещу мен. Че при все това аз съм повярвал, че ще бъде отговорено на посланика... по начин, че всички да научат за дружбата между моята персона и тази на френския крал[1]."

Може би незначителна случка, но която съвсем не разпръсва испанските съмнения. Турският посланик бързо се сбогува с кралицата-майка още на 27 юни. Тогава съвещанието е в разгара си и кралицата побързва да обясни на херцог д'Алба, че е говорила с турчина само за извършваните в Прованс[2] грабежи, като той е обещал да възстановят щетите, при условие все пак, че френски посланик отиде при султана. Мисия в Турция, ето какви са намеренията на французите, мисли си херцогът. Но тъй като турската армада е тук, оборва той кралицата, „не може да става дума да се изпраща някого в Константинопол. А следващата година флотата на испанския крал ще бъде в такова състояние, че флотата на султана няма да причини особено зло[3]."

Следователно, изглежда, че в Байон испанците смятат, че Франция изоставя традиционното си приятелство с Турция и че могат да я въвлекат в лига както срещу еретиците, така и срещу султана. Началото е положено отчетливо няколко месеца по-късно. Тези преговори, заявява Фуркево на кралицата, изглежда „имат за цел да Ви вкарат в лига със значими последствия". Испанците използват изразените от Катерина в Байон желания. Кралицата говори за сватби, а те биха довели до лига. Испанците говорят най-вече за лигата, като по този начин започват „от опашката", както се изразява Фуркево[4]. Тогава каква необходимост има от такава лига, провиква се посланикът, когато „турчинът е в мир с Нейно Величество и французите са добре дошли в пристанищата му и земите му, както не са посрещани в тези, които се намират в земите и кралствата на споменатия крал (Филип – бел. пр.) и след като Франция е в такова положение спрямо турските сили, че няма защо да се бои от тях. Следователно, за да прекрати мира със споменатия турчин и да загуби търговията със стоки и трафиците на Вашите поданици, Негово Величество (испанският крал – бел. пр.) трябва да даде всичко, което Ваше Величество би му поискало". А това, което иска Катерина, са изгодни бракове за децата си и на Фуркево му се струва малко вероятно те да се реализират, включително бракът на Орлеанския херцог със сестрата на Филип II принцеса Хуана, която като че ли не е съгласна. Както и браковете на Маргарита с Дон Карлос. Испанската дипломация само разиграва картите си; това е начин, ако не се държи, то поне да се възпира френското правителство.

Впрочем, игра на дребно. Мадрид си служи с аргумента за важната католическа политика като с параван. Но това си е чисто испанска политика (голямата католическа политика може да се води само от Рим, където папа Пий IV наскоро е починал). В Испания все още не съществува и желание за значима средиземноморска политика: тя би предположила устрем, влечение, интереси, финансова

---

[1] Аранхуес, 12 юни 1565 г., A. N., K 1504, B 19, n° 11.

[2] Твърде е възможно в случая тези грабежи да са били фиктивни, *H. Forneron*, Hist. de Philippe II, I, p. 322.

[3] Вж. по-горе, бел. 1, стр. 355.

[4] Op. cit., I, p. 20, 25 дек. 1565 г.

мощ, свобода в поведението, които не са или все още не са присъщи на Благоразумния крал. Той се чувства притиснат отвсякъде от опасности. Опасност в Средиземно море навярно, но също и опасност от протестантските пирати в Атлантическия океан, опасност от Франция по границите на Холандия, опасност от самата Холандия, където се задават вълнения, заплашващи всички сили на Испания, които зависят от голямата разпределителна гара Антверпен. През декември 1565 г. се носи слух, който се появява периодично през годините, за пътуване на Филип II във Фландрия[1].

На практика всичко пречи на Филип II да преследва една или друга политическа цел, или да се стреми към нея продължително време. През първите десет години от неговото царуване той се обръща към най-неотложната, към най-належащата опасност. И прави това с най-малко разходи, без да застрашава бъдещето. Намираме се далеч от империалистичните изхвърляния от края на властването му, когато Филип II вече почти не е Благоразумният крал.

[1] Дон Франсес де Алава до Филип II, 13 дек. 1565 г., оригинал, A. N., K 1504, B 19, n° 95.

3

ВЪЗНИКВАНЕТО НА СВЕЩЕНАТА ЛИГА: 1566-1570 ГОДИНА

Между 1566 и 1570 г. събитията се ускоряват. Навярно това е логично следствие от относително спокойния период, който е прекъснат изведнъж и зле от неочаквания обрат в Малта през есента на 1565 г.

При все това неизвестността си остава... Дали Средиземно море ще привлече и прикове към себе си под формата на смели начинания нарасналите сили на Испанската империя, или те ще се насочат към Нидерландия, друг полюс на мощта на Филип II? Тези колебания са донякъде отговорни за дълго време несигурната политическа метеорология. Кой в крайна сметка ще реши въпроса? Хората или обстоятелствата, които понякога абсурдно се наслагат едно върху друго? Западът или турският Ориент, винаги „висящ във въздуха" и готов да се стовари върху християнския свят?

1. Нидерландия или Средиземноморието?

Изборът на папа Пий V

На 7 януари 1566 г. неочакван вот поставя на папския трон кардинал Гислиери, познат на своите съвременници като Александрийският кардинал. В знак на благодарност към Карло Баромео и неговата партия, която осигурява избора му, той приема името Пий V, оказвайки чест на един предшественик, който все пак не го обича особено. Пий IV и Пий V: контрастът между двамата мъже е голям. Произхождащ от голямо и влиятелно миланско семейство, първият е политик, юрист, още ренесансов човек. Като дете Пий V пасе стада. Той е един от многото синове на бедняци, сред които Църквата често открива по време на Контрареформацията своите най-предани слуги. Впрочем в течение на века именно те – бедняците – все повече диктуват поведението на Църквата. Бедняците или (както не на шега казва херцог Алфонсо де Ферара, този който напразно се стреми през 1566 г. да изберат вуйчо му – кардинал Ипполито д'Есте) – парвенютата. Пий V е точно едно от тези парвенюта без благороднически произход, който не е близък и познавач на отбраното общество и готов на компро-

миси, без които „обществото" не би съществувало. Той притежава усърдието, ожесточеността и праволинейността на бедния човек, при необходимост – неговата изключителна твърдост и нежеланието да прощава. Наистина неренесансов папа: времето му е отминало. По този повод един историк смята за необходимо да открие у него нещо средновековно; да речем по-скоро като един друг – нещо библейско[1].

Роден на 17 януари 1504 г.[2] в Боско, близо до Александрия, той посещава училище благодарение на случайността. На четиринадесет години влиза в манастира на доминиканците във Вогера. През 1521 г. дава обет в манастира във Виджевано, седем години по-късно е ръкоположен за свещеник след като учи в Болоня и в Генуа. Оттогава няма нищо по-еднообразно от живота на Фра Микеле Александрийски, най-скромният от доминиканците, упорито беден, който пътува винаги пешком и с дисаги на гръб. Почестите го спохождат, но и му пречат, придружени от тежки задължения. Приор, после проведитор, ето го през 1550 г. инквизитор на диоцеза на Комо, в невралгичната точка на католическата граница и защита. Там той се бори ожесточено. И разбира се, когато през 1550 г. залавя вързопи с еретични книги, това му струва нечувани трудности. Но и пътуване до Рим и установяване на контакт с кардиналите от Инквизицията, в това число и с кардинал Карафа, който от този момент ще се интересува от него. Тази подкрепа му струва назначаването за главен комисар на Инквизицията на Юлий III. С възкачването на Павел IV на 4 септември 1556 г. той е назначен за епископ на Сутри и Непи, но тъй като папата желае той да бъде по-близо до него, го назначава за префект на Палатата на Инквизицията. На 15 март 1557 г. той го издига до кардиналския сан. Бъдещият папа Пий V всъщност е по сърце на Павел IV; той притежава неговата безкомпромисност, страстна пламенност и желязна воля... Естествено той живее в лоши отношения със своя наследник: Пий IV е прекалено „светски", прекален привърженик на компромисите, прекалено желаещ да се хареса, за да се разбира с „кардинала на Александрия". Новият папа от 1566 г. е трябвало да приеме по-скоро името Павел V.

По онова време този плешив старец с дълга бяла брада, този аскет, който е само кожа и кости[3], притежава същевременно изключителна жизненост и безгранична работоспособност. Той не си позволява никаква почивка дори и през ужасните дни на сирокото в Рим. Задоволява се с малко: „на обяд попара с хляб, две яйца и половин чаша вино; вечер – зеленчукова супа, салата, няколко стриди и сушени плодове. На масата му месото се появява само два пъти седмично"[4]. През ноември 1566 г., посещавайки отбранителни строежи на брега, го виждат да крачи както някога бос край своята носилка[5]. Неговите добродетели го определят за избора му в Светата колегия, а не собствените му интриги или тези на

---

[1] *Jean Héritier*, Catherine de Médicis, 1940, p. 439.

[2] За всички биографични подробности, *L. von Pastor*, op. cit., XVII, p. 37-59.

[3] Доклад на Кузано, 26 ян. 1566 г., Виенски архив, цитиран от *L. von Pastor*, op. cit., XVII, p. 42 et note 2.

[4] Ibid., p. 44.

[5] Ibid., p. 45.

управляващите, които този път нямат нищо общо с избора[1]. През 1565 г. Рекесенс пише на Филип II: „Той е добър теолог и благодетелен човек с примерен живот и с голямо религиозно усърдие. Според мен в настоящия момент това е кардиналът, който ни е необходим за папа[2]."

На трона на свети Петър Пий не се отказва от миналото си и приживе става легендарен. Още през първата година на неговия понтификат Рекесенс повтаря непрестанно, че от три века Църквата не е имала по-добър ръководител и че той е светец. Същата преценка излиза изпод перото на Гранвел[3]. Невъзможно е да се говори за Пий V без да се държи сметка за изключителния му характер. Впрочем и най-малкият текст, написан от него, създава странното чувство за сила и присъствие. Той живее в свръхестественото, погълнат от своето усърдие; и фактът, че той не е сред този низък свят, наврян в дребнавите обмислени сметки на политиците, превръща Пий V в голяма историческа сила, непредвидима и опасна. През 1567 г. един имперски съветник пише: „Би ни се искало настоящият Свети отец да не е жив – толкова голяма, неизразима, несъизмерима и необичайна е неговата святост"[4]. Трябва да повярваме, че на някои тази святост им пречи...

Непримирим и прозорлив, Пий V повече от всекиго другиго осъзнава конфликта на християнството с неверниците и еретиците. Неговата мечта е да започне тези големи битки и да усмири възможно най-бързо конфликтите, които раздират отвътре самия християнски свят. Много бързо той възприема стария план на Пий II да обедини християнските крале срещу турците. Една от първите му постъпки е да поиска от Филип II да се откаже в Рим от спора с Франция за първенство, който по времето на понтификата на Пий IV предизвиква оттеглянето на Рекесенс[5]. С такива спорове се стремят да подтикнат Най-християнския към турския алианс.

Друго от неговите първоначални действия е съдействието за морското въоръжаване на Испания. Известно е какво търгашество поражда в Испания отпускането на църковните милости, възнагражденията, които трябва да се даряват на родните и на фаворитите на папата, допълнителните разходи, времето необходимо за това. Впрочем петгодишната субсидия, отпусната за галерите от Пий IV, е току-що изтекла и в момента на своето избиране новият папа веднага и безусловно я възобновява. На 11 януари 1566 г., четири дни след папското възшествие, в писмото си до Гонсало Перес, Рекесенс се радва безрезервно на този quinquienio, който не струва и едно мараведи на краля. „Предишния път му е струвал 15 000 дуката рента върху васалите от Неаполитанското кралство и

---

[1] В негова полза почти незабележимо се намесил Филип II *L. Wabrmund*, Das Ausschliessungsrecht (jus exclusiva) der kath. Staaten Österreich, Frankreich und Spanien bei den Papstwahlen, Vienne, 1888, p. 26. Рекесенс до Филип II, Рим, 7 ян. 1566: На sido ayudado y favorecido por parte de V. M., *Luciano Serrano*, Correspondencia diplomatica entre España y la Santa Sede, Madrid, 1914, p. 77 et note 2.

[2] Рекесенс до Филип II, 5 ян. 1565 г., in: *J. J. Döllinger*, op. cit., I, p. 571-578, цитирано от *L. von Pastor*, op. cit., XVII, p. 11 et 59.

[3] Ibid., p. 48-49.

[4] Засиус до ерцхерцог Алберт V Баварски, *F. Hartlaub*, Don Juan d'Austria, Berlin, 1940, p. 35; *V. Bibl*, Maximilian II. Der rätselhafte Kaiser, 1929, p. 303.

[5] Пий V до Филип II, Рим, 24 ян. 1566 г., *L. Serrano*, op. cit., I, p. 111.

12 000 дуката издръжка за племенника на папата в Испания, без да броим големите суми, изразходвани за да се командироват натоварените с преговорите министри[1]." Друг папа, други нрави. В лицето на Пий V Църквата явно открива енергичен господар, решен на нов кръстоносен поход. Впрочем събитията от 1566 г. създават напълно благоприятен климат за кръстоносен поход.

Турците в Унгария и Адриатика

През ноември и декември 1565 г. новините от Леванта са тревожни. Допуснат до публична аудиенция на вратите на Конклава, на 30 декември 1565 г., венецианският посланик поисква настоятелно от кардиналите да изберат бързо нов папа заради тези лоши новини[2]. „Общият глас" говори за армада, по-мощна от тази в годината на Малта.

Тези съобщения от ноември и декември обясняват грандиозните приготовления на военните щабове. Филип II припомня на Шантоне на 16 януари, че предвид съобщението за турска армада, по-мощна и по-многобройна от тази през 1565 г., той е решил да се погрижи за отбраната на двете най-застрашени укрепления: в Малта ще изпрати 1000 испанци от старите испански чети, 2000 германци и 3000 италианци, които да се присъединят към наличния състав от конници; в Ла Гулет, където новата крепост още не е завършена, 5000 обучени испанци, 4000 италианци и 3000 германци или общо 12 000 мъже, които поради липса на място ще се разположат в близките до крепостта „планини", които изобилстват с вода[3]. Тези планове водят след себе си множество мерки, чрез които се изявява педантичната бюрократична машина на Филип II. Неговата работа, този път не толкова безшумна, а нарочно оповестявана, се отбелязва от всички чуждестранни посланици в Мадрид[4]. Заповедите се дават на висок и разбираем глас; назначенията следват едно след друго: това на Асканио дела Корна за командващ на германците, които се изпращат в Малта; на дон Ернандо де Толедо, синът на херцог д'Алба – в Ла Гулет; а на дон Алваро де Санде – в Оран[5]. На 26 януари Фуркево говори за конвой за Оран от 2000 испанци, взети от гарнизона в Неапол. Той стига дотам да пише, че испанците биха желали турска атака срещу Пулия и Сицилия, сигурни, че в този случай „цялото християнство веднага ще се притече на помощ". Един месец покъсно същият Фуркево донася, че испанският крал предлага четири италиански града на венецианците, за да ги привлече към съюз срещу турците[6].

Впрочем огласяването на испанските военни приготовления до известна степен поражда у него съмнения. Той се пита дали цифрите, които му е предал

---

[1] Рим, 11 ян. 1566 г., ibid., I, p. 90.

[2] Рекесенс до краля, Рим, 30 дек. 1565 г., *L. Serrano*, op. cit., I, p. 67.

[3] Филип II до Шантоне, Мадрид, 16 ян. 1566, CODOIN, CI, p. 119-123; до Ф. де Алава, Мадрид, 16 ян. 1566 г., A. N., K 1505, B 20, n° 65; Нобили до принца, Мадрид, 18 ян. 1566 г., A. d. S., Florence, Mediceo 4897 bis; от същия до същия, 21 ян. 1566 г., ibid.

[4] Така например от тосканския агент, 15 ян. 1566 г., посочването – в предходната бележка.

[5] Писма на Нобили от 18 ян. и 16 февр. 1566 г.; 17 ян. 1566 г., *Fourquevaux*, op. cit., I, p. 47; 22 ян., p. 47-48; 11 февр., p. 52.

[6] I, p. 61.

херцог д'Алба не са пресилени. Неоправдани съмнения, тъй като същите цифри откриваме в заповедите и съобщенията на краля[1]. Остава да си обясним защо испанците, противно на своите привички, вдигат толкова шум около тези приготовления. Дали за да прикрият други? Иначе те мълчат относно морското въоръжаване в Барселона и Неапол, което страда от липсата на каторжници, особено във втория град[2].

Същевременно от Константинопол пристигат новини, които, ако са верни, обезсмислят голяма част от тези мерки. Доклад от 10 януари заявява, че всъщност армадата ще излезе, но по-слаба от тази срещу Малта, тъй като не ѝ достигат гребци и боеприпаси. Предвиждат се стотина галери начело с Пиали паша, но не за широкомащабна акция, а евентуално рейд до ривиерата на Генуа, за да осуетят съсредоточаването на испанската флота. От друга страна, и това е голямата новина, всичко говори за това, че старият Сюлейман се готви да отиде лично в Унгария и след Унгария да настъпи към Виена[3]. В действителност през 1565 г. по дългата балканска граница войната е вече възобновена. Напразно Максимилиан изпраща агенти и писма, за да я спре и да я върне в рамките на примирието от 1562 г.: султанът е възможно най-далеч от примирие в разсъжденията си и провежда значителни военни приготовления; говори се за 200 000 турци и за 40 000 татари. Турските командири се подготвят за кампанията, разорявайки се в покупки на камили и коне, които вече са изключително carissimos (много скъпи – бел. пр.). Друг симптоматичен факт – старият санджакбей на Родос Али Портук, пазач на Архипелага, заминава с галерите си за Дунава с мисия да поръча там строежа на кораби и на съоръжения за преминаването на реките[4].

Въпреки това морските планове срещу Запада не са изоставени. На 27 февруари гребците пристигат в Константинопол[5], знак че галерите са готови. Оповестяват тръгването им за около 1 април. Но всички съобщения единодушно твърдят, че броят им не достига и стотина[6]. И в момента, в който войната в Унгария започва, може да се разчита на по-малка опасност в Средиземно море[7]. Генуа,

---

[1] Вицекралят на Неапол до Филип II, 23 ян. 1566 г., Simancas E° 1055, f° 11. Инструкция до приора Антонио де Толедо, 18 февр. 1566 г., Simancas E° 1131.

[2] Писмо на вицекраля на Неапол, 23 ян. 1566 г. (вж. предходната бележка). Гарсия де Толедо до вицекраля на Неапол, Неапол, 2 февр. 1566 г., Simancas E° 1055, f° 24; вицекралят на Неапол до Филип II, Неапол, 16 апр. 1566 г., Simancas E° 1055, f° 103, относно петнадесетте галери, които трябва да се изработят в Неапол за сметка на кралство Сицилия. Не би ли могло да се построят и осем в Генуа?

[3] Simancas E° 1055, f° 7.

[4] Ibid., „...por el Danubio a hazer fabricar barcones y a hazer xarcias para pasar los exercitos".

[5] Съобщение от Константинопол, 27 февр. 1566 г., Simancas E° 1055, f° 53.

[6] Ibid., съобщение от Корфу, 28 февр., чрез писма на Чезаре де Палма и Анибале Прототико, Simancas E° 1055, f° 49; това съобщение говори само за 80-90 галери, които пямало да напуснат турските води. Съобщение от Хиос, 1 март 1566 г., Simancas E° 1055, f° 59; известие от Корфу, 16 март 1566 г., Simancas E° 1055, f° 67 et 68; само едно съобщение от Константинопол, 15 март 1566 г. и от Лепанто, 25 март, Simancas E° 1055, f° 54, говори за 130 галери.

[7] Впрочем войната в Унгария се предугаждала повече от всякога по похода срещу Виена, съобщение от Рагуза, 26 февр. 1566 г., Simancas E° 1055, f° 61. На 15 март се съобщавало за движение на войските към София (Simancas E° 1055, f° 64). На 16 март от Корфу предупреждавали за съсредоточаването на спахии в Адрианопол и отливането на множество оръдия в Константинопол (Por carta de Corfu de 16 de março 1566, Simancas E° 1055, f°s 67 et 68).

която винаги е разполагала в Леванта, вероятно поради големия брой генуезки ренегати, с най-добрата осведомителна служба, е предупредена с писмо от 9 февруари 1566 г., че турската армада предвижда да влезе във Венецианския залив срещу Фиуме и след като събере плячка, която няма начин да не е значителна, да си проправи път, за да се притече на помощ на султана в Унгария[1]. Тя ще напредне още само ако стане известно, че испанската флота не е съсредоточена.

От този момент всеки започва да се подсигурява. Рекесенс пише на краля на 18 април, че малтийците смятат, че тежката ипотека, която лежи върху тях, занапред е изцяло премахната[2]. През май Филип II е на прага да отложи важните зимни мерки[3], а вицекралят на Неапол, петимен за икономии, на 20 април иска да разпусне германците, веднага щом върне 1500 от испанците от Неапол, дадени на дон Гарсия де Толедо и които трябва да са в Сицилия и в Ла Гулет[4].

При все това, турската флота напуска Константинопол на 30 март, според някои донесения със 106 галери, според други само с 90, в това число 10 от Александрия[5]. Но тя съвсем не бърза да прекоси Архипелага. Там се заема да премахне, впрочем без бой, генуезката власт на остров Хиос, като в началото се задоволява да заточи signori mahonesi с жените и децата им в Кафа на Черно море[6]. На 10 май в Корфу мислят, че флотата ще влезе в залива[7], но едва на 10 юли я забелязват в канала на острова[8]. На 11-и тя е във Валона[9], откъдето скоро преминава в Дурацо, после през входа на Которския залив и в Кастелнуово, където пристига вероятно на 23 май[10].

При тази вест Великият Магистър на Малта и дон Гарсия де Толедо решават да освободят ненужните им войници, тъй като сезонът е достатъчно напреднал, за да предприеме турската армада нещо срещу острова[11]. Пристигат осемнадесет галери, за да отведат немските войници, а маркизът на Пескара, назначен няколко месеца по-рано за главнокомандващ на войските, изпратени от Филип на острова, напуска своя пост, тъй като вече няма работа там. Без да предизвиква изненада, влизането на турската флота в Адриатика като че ли радва испанците... Заливът е грижа на венецианците. Тяхна работа е да се въоръжават, да преговарят, да предприемат мерки. Какво рискуват испанците в тази авантюра? Неаполитанският бряг е предупреден, защитен, изпразнен от жителите си на много левги навътре.

---

[1] Б. Фереро до Генуезката република, Константинопол, 9 февр. 1566 г., A. d. S., Gênes, Constantinopoli 22170. Потвърдено от едно писмо от Корфу от 16 март, Simancas E° 1055, f°s 67 et 68.

[2] *L. Serrano*, op. cit., I, p. 184.

[3] 29 май 1566 г., *Fourquevaux*, op. cit., I, p. 64.

[4] 20 апр. 1566 г., Simancas E° 1055, f° 104.

[5] Съобщение от Рагуза, 27 апр. 1566 г., Simancas E° 1055, f° 13. Съобщение от Корфу, 3 май 1566 г., Simancas E° 1055, f° 124.

[6] Чрез писма от Константинопол, 16 юли 1566 г., A. d. S., Gênes, Constantinopoli 22170.

[7] Avvisi venuti con la reggia fregata da Levante dall'ysola de Corfu de dove partete alli 10 di maggio 1566, Simancas E° 1055.

[8] Корфу, 11 юли, съобщение, пристигнало в Отранто на 12-и, Simancas E° 1055, f° 155.

[9] Доклад на един корабособственик, Simancas E° 1055, f° 163.

[10] Г. Ернандес до Н. В., Венеция, 1 авг. 1566 г., Simancas E° 1365. Маркизът на Капарзо до херцог д'Алкала, Бари, 24 юли 1566 г., Simancas E° 1055, f° 180.

[11] Великият магистър до Филип II, Малта, 25 юли 1566 г., Simancas E° 1131. Филип II до Дж. А. Дориа, Боске де Сеговия, 11 авг. 1566 г., Simancas E° 1395.

Според венецианските сведения пристигналата в Котор на 21 юли турска флота наброява 140 платнохода, от които 120 галери, галиоти и фюсти. На 22-и Пиали паша отива с три галери чак до Рагуза, където получава налога от Републиката на св. Блазий[1]. Няколко дни по-късно армадата започва своите атаки по неплодородния бряг на Абруците[2]. На 29 юли тя дебаркира с 6000 до 7000 мъже в съседство с Франкавиля, превзема опразнения град и го подпалва. От Франкавиля една галера и две лодки тръгват на разузнаване във водите на Пескара, но няколко оръдейни залпа от отбраняващия се град са достатъчни и разузнавателните съдове сменят посоката, като армадата се отправя към Ортона а Маре. И там тя се оказва пред евакуиран град, който опожарява заедно с няколко селища по брега. На 5 август турците навлизат на 8 мили навътре до т. нар. Сера Каприола в провинция Капитаната. Но пострадват: в края на набега те попадат на упорита и неочаквана съпротива, от която побягват в безредие. На 6-и вечерта флотата се появява пред Васто с 80 галери, но изчезва през нощта. На 10-и в Неапол научават от писмо на губернатора на Капитаната, че лошото време изхвърля на брега четири турски галери на ширината на Форторе[3]. Естествено екипажите са избягали, но е заповядано да се вземе артилерията и уредите, после корабите да се подпалят, тъй като турците могат отново да ги пуснат на вода. Всичко е наред, добавя докладът, в случай че турската флота се върне отново при бреговете на кралството. Междувременно се радват на слабия ефект от предходните атаки. Научавайки за отплаването на армадата от остров Хиос, вицекралят заповядва да се евакуират в дълбочина всички генуезки пунктове, така че турчинът навсякъде попада в празно пространство. За срамотите той залавя само трима пленника... Всеки път когато турската армада идва в кралството, тя отвлича поне между 5000 и 6000 души, дори когато в тила ѝ се намира голямо количество галери на Негово Католическо Величество. Що се отнася до материалните щети, те са по-незначителни отколкото се опасяват предварително[4].

И така, изглежда турската армада поема по обратния път. На 13 август тя е ремонтирана в Кастелнуово, после отплава за Лепанто, тъй като гребците са в лошо състояние и унищожавани от болестите. Малко по-късно пристига в Ла Превеза откъдето съобщават, че вдига платната за към Константинопол[5]. Следователно са доста изненадани когато през септември я виждат да се връща към Албания, към „Кимара" както се изразяват[6]. Тя достига нагоре чак до Валона. Дали само за да накаже разбунтувалите се албанци[7]? Вицекралят си задава този въпрос без да се разтревожи особено, тъй като войските от испанци, които заме-

---

[1] Г. Ернандес до краля, Венеция, 1 авг. 1566 г., Simancas E° 1325.

[2] *Писмо на управителя на Абруците*, 1 авг. 1566 г., Simancas E° 1055, f° 165; Relacion de lo que la armada del Turco ha hecho en el Reyno de Napoles desde que fue descubierta hasta los seys de agosto 1566, Simancas E° 1325.

[3] Por cartas de D. de Mendoza, 7 авг. 1566 г., de San Juan Redondo, Simancas E° 1055, f° 171.

[4] Вицекралят на Неапол до Филип II, Неапол, 16 авг. 1566 г., Simancas E° 1055, f° 177; *Fourquevaux*, op. cit., I, p. 110-111, 123.

[5] Por cartas de J. Daça castellano de Veste (Vasto?), 6 авг. 1566 г., Simancas E° 1055, f° 169. Lo que se entiende de la armada por carta de Bari de los 19 de agosto 1566, Simancas E° 1055, f° 178; вицекралят на Неапол до Филип II, Неапол, 5 септ. 1566 г., E° 1055, f° 190.

[6] Вицекралят на Неапол до Филип II, Неапол, 14 септ. 1566 г., E° 1055, f° 197.

[7] Същият до същия, Неапол, 27 септ. 1566 г., ibid., f° 200.

нят германците, са поддържани в бойна готовност. Новата опасност изчезва от само себе си безшумно със завръщането на зимата.

Такава е морската кампания за 1566 г.: и от едната, и от другата страна; от турска страна, която не сторва почти нищо в Адриатическо море и от испанска страна, от която се задоволяват да изчакват; една кампания без размах. Испанците не посмяват да се нахвърлят върху Алжир и Тунис, каквото намерение искат да внушат, че имат в даден момент[1]. Те се отдават на покоя през тази година, която отрежда другиму нападенията и опасностите. Венеция не се притеснява толкова за другите, че да вдъхне състрадание, а тогава визират именно нея. Турчинът е дошъл при нея, в нейния залив, противно на всякакви спогодби: тя изпитва огромни страхове и реагира бързо. През юли пуска на вода стотина галери[2] и вероятно това твърдо поведение спира турците в хода им на север. Както и да е, Венеция е силно разтревожена и нейните тревоги – споделени от Италия, от папата, който дори се съгласява да удовлетвори венецианските искания. В края на юли, началото на август, той пише чрез кардинал Алесандрино и собственоръчно на дон Гарсия де Толедо, за да го придума да отиде в Бриндизи с цялата си флота, тъй като венецианците заявяват, че ще въоръжат само сто галери, които, прибавени към тези на дон Гарсия, могат да бъдат хвърлени срещу турската армада[3]. На 7 август дон Гарсия отговаря[4], заклевайки се пред папата да защити държавите на Църквата, както и тези на испанския крал, но без да приеме смелия план. Несъмнено, заклещена между двете сили – венецианската и испанската – турската флота няма да може да избяга. Но изглежда Венеция пожелава да воюва само за известно време, когато се почувства заплашена; а на юг, мъдрият, предпазлив и болнав дон Гарсия де Толедо не получава заповед да стане агресивен. Вероятно папата е единственият, който си мисли, че случаят е великолепен за разрушаването на флотата на Сюлейман.

Тази война в Адриатика, колкото и ограничени да са последиците от нея, вероятно веднага изглежда драматична заради общото сътресение, което разтърсва Европа по същото време. Във Франция – вижте Брантом – настъпва часът на раздвижването, на пътуванията, на младежките терзания... Един отива с младия херцог дьо Гиз да се бие в Унгария, друг отива в Неапол; трети, като сина на Монлюк, се впуска в авантюрата в Атлантика и ще загине при превземането на Мадейра[5]. Никой не се свърта на едно място. Самият Филип II говори за пътувания. Навсякъде войната показва лицето си – в Нидерландия, която въстава приблизително през август и от Адриатика до Черно море, където тя простира плът-

---

[1] *Fourquevaux*, op. cit., I, p. 84-85, 6 май 1566 г.; Нобили до принца, Мадрид, 6 май 1566 г., A. d. S., Florence, Mediceo 4897 bis, „...et molti dicono che Sua Maesta vuol andar sopra... Argeri et dicono che in consiglio ha parlato (Филип II) di voler andar in persona benché questo io no lo credo...", същият до същия, 7 май 1566 г., ibid.

[2] *G. Cappelletti*, op. cit., VIII, p. 373.

[3] Вицекралят на Неапол до Филип II, Неапол, 6 авг. 1566 г., Simancas E° 1055, f° 168.

[4] 7 авг. 1566 г., Simancas E° 1055, f° 170.

[5] *Edmond Falgairolle*, Une expédition française à l'île de Madère en 1556, 1895; Нобили до принца, Мадрид, 6 окт. 1566 г., A. d. S., Florence, Mediceo 4897 bis; Calendar of State Papers, Venet. VII, 12 nov. 1566, p. 386; Монлюк губи доверието на Шарл IX: кралят до Фуркево, Сен-Мор-де-Фосе, 14 ноем. 1566 г., p. 59-60; португалците са агресорите, 29 ноем. 1566 г., *Fourquevaux*, op. cit., I, p. 144.

ната червена линия на една яростна континентална борба, продължавайки н огромни разстояния войната на адриатическите флоти.

Възобновяване на войната в Унгария

Смъртта на император Фердинанд (25 юли 1564 г.) послужва за претекс на турците да изискат плащанията на просрочените дългове и да поставят под въпрос примирието от 1562 г. Разплащането е извършено на 4 февруари 156! г.[1] и в замяна на това примирието е потвърдено за осем години. Но Максими лиан, който не се отказва от плановете си относно Трансилванеца, събир; значителни войски и завзема Токай и Серенч. Впрочем да се посяга на или д; се дразни Трансилвания от турска гледна точка означава да се разгорят скри ти разногласия, да се започне „необявена" война, която както винаги се изра зява в ненадейни атаки и в обсади. През 1565 г. дългата граница на Унгария е по-неспокойна от всякога. Попаднал в неудобно положение заради контеста циите на Трансилвания, Максимилиан предприема напразни умиротвори телни действия, впрочем повече или по-малко искрени, тъй като желае мир, но няма намерение да отстъпи. Освен това е изправен пред силната враждеб ност на великия везир Мехмед Соколи, а и самият султан силно желае да измие с няколко бляскави победи срама от Малта. Между другото, от своите силни позиции пашата на Буда, Арслан, непрестанно подтиква към война, като доказва до каква степен на Унгария не достигат войски. В желанието си да увлече и останалите, на 9 юни 1566 г. той се хвърля срещу незначителната крепост Палота, но малко прибързано, тъй като имперците я освобождават в момента, в който той щял да победи и възползвайки се от устрема си превзе мат Весприм и Тата, посичайки в града де-що намерят, приятели и врагове, турци и унгарци без разлика[2].

Така е възобновена войната в Унгария. Не би могло да се каже, че това е изненада. Никой във Виена не се съмнява, че ще последва турска реакция. Германската Диета отпуска за тази година изключителната помощ от 24 Römermonate, плюс осем за всяка от следващите три години[3]. По повод тази помощ, испанският посланик в Лондон споменава на 29 април 1566 г. за 20 000 пехотинци и за 4000 коне за три години[4]. От друга страна Максимилиан издейства от папата и от Филип II помощи в пари и в хора, относно стойност та на които нашите документи малко си противоречат, но тя е значителна. На 23 март 1566 г. тосканският агент в Мадрид споменава за 6000 испански войници и за 10 000 екю месечно (които впрочем Филип II бил осигурил още през 1565 г.[5]). Тези суми трябва да бъдат изплатени чрез посредничеството на Фугерови и генуезките банки[6]. Един месец по-късно (на 6 юни) той споменава

---

[1] *Josef von Hammer-Purgstall*, Hist. de l'Empire ottoman, Paris, 1835-1843, VI, p. 206.
[2] Ibid., p. 215.
[3] *Georg Mentz*, Deutsche Geschichte, Tübingen, 1913, p. 278.
[4] Г. де Силва до краля, Лондон, 29 апр. 1566 г., CODOIN, LXXXIX, p. 308.
[5] Нобили до принца, Мадрид, 23 март 1566 г., A. d. S., Florence, Mediceo 4897 bis.
[6] Леонардо Контарини до дожа, Аугсбург, 30 март 1566 г., in: *G. Turba*, op. cit., I, 3, p. 313.

за 12 000 екю месечно, като в това не включваме изплащането на други 300 000 екю[1].

Следователно императорът разполага с време и средства, за да се подготви. През лятото, близо до Виена, той свиква армия от 40 000 мъже с доста пъстър състав[2], което му позволява само да се укрепи в отбрана: но той и няма друго намерение. Тъй като разстоянието между Буда и Константинопол е голямо, той разчита, че турската армия няма да се придвижи толкова бързо: предполагат, че за похода са необходими 90 giornate... Следователно ще ѝ остане много малко време за битка, защото още през месец октомври тя ще бъде спряна от студа и затрудненото снабдяване, значително за многобройна войска, която се намира в почти опразнена земя. Поне това обяснява с известно самохвалство императорът на венецианския посланик Леонардо Контарини[3]. Не става ли същият посланик на 20 юни проводник на видимо преувеличени данни, като завишава броя на имперската войска на 50 000 пехотинци, 20 000 конника, плюс значителна дунавска флота[4]?

На практика армията на Максимилиан не е с по-различно качество от тази, която Бюсбек вижда и преценява така безкомпромисно през 1562 г. Фуркево с пълно право смята, че тази война не може да се обърне в негова полза и се надява „Великият господар на турците да упорства и да продължи начинанието си в Унгария; иначе германската гадина е много опасна, ако нещата се успокоят откъм споменатата страна[5]". За нещастие на Франция, земя на религиозните войни, толкова често опустошавана от германските конници, мирът в Унгария е възстановен и трае до 1593 г.

Срещу войските на Максимилиан към Унгария напредва огромна турска армия, разделена на отделни корпуси; според сведенията, получени от Шарл IX – 300 000 човека, въоръжени по техен маниер „с толкова огромно количество артилерия и всякакви други муниции, че е нещо страховито"[6]. На 1 май[7] султанът напуска Константинопол с по-импозантен блясък от предходните му дванадесет кампании. Той се придвижва с превозно средство, тъй като здравето му не позволява да пътува на кон по големия военен и търговски път от Константинопол към Белград, през Адрианопол, София и Ниш. Трудните участъци, по които преминава имперската кола, са предварително криво-ляво изравнени, като едновременно с това е проведено прочистване на целия път от бандитите, които нападат не само армията, но и провизиите ѝ. Заради тях се налага да издигат непрекъснато бесилки покрай биваците ѝ. След Белград основният проблем не са преговорите с Трансилванеца, а прекосяването на реките Сава при Шабац[8], на Дунав близо до Вуковар[9] и Драва при Есег на 18 и 19 юли[10]. Всеки път се налага да се

---

[1] Нобили до принца, Мадрид, 6 юни 1566 г., A. d. S., Florence, Mediceo 4897 bis.
[2] *Georg Mentz*, op. cit., p. 278.
[3] Леонардо Контарини до дожа, Аугсбург, 1 юни 1566 г., in: *G. Turba*, op. cit., I, 3, p. 320.
[4] Същият до същия, 20 юни 1566 г., ibid., p. 324.
[5] 8 авг. 1566 г., op. cit., I, p. 109.
[6] Шарл IX до Фуркево, Оркамп, 20 авг. 1566 г., *C. Douais*, Lettres... à M. de Fourquevaux, p. 49.
[7] *J. von Hammer*, op. cit., VI, p. 216.
[8] Ibid., p. 219, говори за Дунава при Шабац.
[9] Ibid., p. 223.
[10] Ibid., p. 224.

строи мост през пълноводни реки (и специално през Дунав) и то не без трудности. След Есег, един инцидент – успешната атака на един имперски капитан – насочва хода на турската армия към укрепения Сигет (или Сигетвар), където на няколко бойни линии от Печ командва точно този капитан, граф Никола Зрини. На 5 август султанът и войските му пристигат пред блатата на града, на 8 септември той е превзет.

Но едва започващите турски операции вече са обречени: три дни преди тази победа, в нощта на 5 срещу 6 септември Сюлейман Великолепни умира „или от престарялост, или от пристъпите на дизентерия, или от апоплектичен припадък", казва Хамер[1]. Има ли значение от какво! Но точно от този момент всеки историк датира началото на „упадъка на Османската империя"[2]. Уточнение, което поне веднъж има известен смисъл, тъй като тази империя, толкова зависеща от своя ръководител, в този момент преминава от ръцете на Великолепния, на Законодателя (така го наричат турците) в тези на слабия Селим II, „синът на еврейката", привърженик по-скоро на кипърското вино, отколкото на военните кампании. Великият везир Мехмед Соколи скрива смъртта на владетеля и дава време на Селим да се премести от Кутая в Константинопол и да заеме незабавно овакантения трон. А войната продължава до зимата, спорадично и с победи от двете страни. Или по-скоро и от двете страни обявяват успехи. Така на 1 септември 1566 г. от Горицня, извън основния театър на военните действия[3], ерцхерцогът Карл съобщава за успешния рейд на капитана на Хърватия, който се завръща с пленници и добитък, задигнат в Босна... Новината е предадена веднага в Испания през Генуа. Дали това е същата афера, за която в Париж се говори като за важен сблъсък между ерцхерцога Карл и турците, при който загива херцогът на Ферара[4]?

Всъщност войната е почти приключена. С идването на зимата турците се оттеглят, а имперската армия се разпада от само себе си, без да се налага да я „разпускат". През декември в Париж се носи слух, че примирията с турците ще бъдат сключени преди разпускането на Диетата[5]. Що се отнася до Филип II, в своята предпазливост още през месец септември той оставя при себе си на служба „всичко, което императорът ще подгони щом турчинът се оттегли"[6]. Обяснима предпазливост: през същата тази 1566 г. Филип II вижда как се отваря нова пропаст – тази на Нидерландия.

---

[1] Ibid., p. 231. *Hartlaub*, op. cit., p. 23; за тези събития има много неиздадени известия от Константинопол, 23 септ. 1566 г., Simancas E° 1055, f° 198; вицекралят на Неапол до Филип II, 5 ноем. 1566 г., ibid., f° 215.

[2] Например Н. Йорга или *Paul Herre*, Europäische Politik im Cyprischen Krieg, Leipzig, 1902, p. 8.

[3] De Guricia, primero de setembre 1566, Simancas E° 1395.

[4] Ф. Де Алава до краля, Париж, 10 ноем. 1566 г., A. N., K 1506, B 20, n° 76.

[5] Същият до същия, Париж, 8 дек. 1566 г., ibid., n° 88: „estar aqui algo sospechosos del Emperador paresçiendoles que hara treguas con el Turco antes qye se acabe la dieta...".

[6] Доклад на Сен-Сюлпис, 27 септ. 1566 г., *Fourquevaux*, op. cit., I, p. 134.

Нидерландия през 1566 година[1]

Да изучаваме дълбоките и комплексни предпоставки за войната в Нидерландия – политически, икономически (да си припомним големия глад от 1565 г.[2]), религиозни и културни – както и да доказваме както някои други, че конфликтът е неизбежен, не е цел на нашата работа. Интересува ни единствено нейното влияние върху политиката на Филип II, която той рязко пренасочва на север, откъсвайки я от Средиземно море след драматичната обсада на Малта. Докато Нидерландия е „испанска" само на думи (да речем докъм 1544 г., дата на която тя става, без да престане да бъде такава повече от век, крепост срещу Франция или по-скоро докъм 1555 г., до абдикацията на Карлос Пети), тоест до тази 1555 г. тя е оставена на себе си, оставена на свобода, на ролята си на кръстопът, с отворени врати към Германия, Франция и Англия. Една свободна страна със своите облекчения, политическа стабилност и финансови привилегии; втора Италия, силно урбанизирана, „индустриализирана", зависеща от външния свят и поради тази и някои други причини – трудно управляема. Впрочем тя остава повече земевладелска, отколкото се смята и поради това притежава силна аристокрация, независимо дали това е родът на Оранж, на Монтморанси (чието френско разклонение е по-младо) или този на граф Егмонт. Тази загрижена за своите привилегии и интереси и стремяща се към власт аристокрация е тясно свързана, макар и отдалеч, с разприте на партиите в испанския двор, с партията на мира, която е и тази на Руи Гомес след 1559 г. Ето кое отваря широки хоризонти за обяснения, които трябваше да направим, ако искахме да напишем пълна история на вълненията в Нидерландия.

Неизбежно и то само поради географското си разположение в лоното на северните земи, тамошните страни не могат да се изплъзнат от множеството течения на Реформацията. Идеите ѝ се придвижват по суша и по море. В лутеранския си вид Реформацията бързо завладява „фламандските" земи; към средата на века тя предлага там своето толерантно решение: религиозен мир, преди всичко Нантския едикт[3]. Но скоро Реформацията извършва своите най-мащабни завоевания на юг през Франция, доставчикът на жито и вина, този път в полза на калвинизма – на тази войнстваща и агресивна „романска" реформация[4], основателка на събори, на активни ядра, които мирът от Аугсбург не е предвидил и не би толерирал. Инфилтрирайки се първоначално във френските страни, тя се разлива свободно извън тази зона и се налага във всички разклонения на Холандия. Така тя допринася за още по-широкото ѝ отваряне на юг. Освободила се от Германия в политически аспект, Нидерландия се освобождава и духовно, за да се обърне към смутната Франция. Преследването на лутерани там става трудно с

---

[1] Виж малко обърканата, но много богата статия на *Pierre Chaunu*, „Séville et la „Belgique"", in: Revue du Nord, avril-juin 1960, която се опитва да намери отново място на аферата на Нидерландия в имперската история на Испания и в международната конюнктура в епохата на Севиля.

[2] *Léon Van Der Essen*, Alexandre Farnèse, Bruxelles, 1933, I, p. 125-126.

[3] *Georges Pagès*, „Les paix de religion et l'Édit de Nantes", in: Rev. d'hist. mod., 1936, pp. 393-413.

[4] *W. Platzhoff*, op. cit., p. 20.

намаляването на дивеча. От друга страна Англия е прекалено близко, за да може Холандия, въпреки някои съперничества, да се отърве от нейното влияние и от твърдата ѝ политика. Впрочем Англия предлага подслон на преследваните фламандци, дори и на най-обикновените – като работниците, населили Норуич – и тази помощ изгражда връзки от единия до другия край на Северно море.

Явно трябва да правим разлика между теченията, които вълнуват Холандия. Те не са с еднакъв произход: съществува народно вълнение, най-вече религиозно, често социално и вълнение на аристокрацията; в основата си второто е предимно политическо и се проявява в отзоваването на Гранвел през 1564 г. и в конфедерацията от Колемборг от април 1566 г.; то предшества с четири месеца метежа от втората половина на август, който – народен и иконоборчески – довежда до разграбването на църквите и до унищожаването на иконите и се разпространява с ужасяваща бързина от Турне до Антверпен, по цялата територия на Нидерландия. В общи линии – две различни движения. Хитростта на Маргарита Пармска се състои в това, че тя успява да ги противопостави. Тя настройва благородниците – с изключение на Вилхелм Оранжски и Бредероде, които отиват в Германия – срещу народа и градовете. И по този начин възстановява, ако не своята власт, то поне реда: без разходи, без разгръщане на сили, с уверена сръчност.

Но тази политика има своите граници и своите противници, във и извън Испания: Гранвел в Рим, който не остава безучастен; херцог д'Алба в Испания и зад него – цялата му партия. Вярно е също, че успехът на Маргарита Австрийска компрометира самата власт на Филип II и защитата на католицизма: всъщност не приема ли тя, макар и негласно, още преди вълненията през август, реформираният култ да бъде практикуван там, където вече се практикува? Опасна отстъпка. Тъй като в Испания Филип II – доказват го известните му писма през 1565 г. от Сеговския лес – е враждебен спрямо всякаква реална отстъпка. Вероятно той приема – за да спечели време – цялостно помилване, „всеобщо опрощение" (уточнено е, че единствено по политически съображения, а не за религиозни престъпления); в общи линии нищожен акт, чиято цел е да запази влиянието на губернаторката. От друга страна множество доказателства потвърждават желанието му да наказва, да се противопоставя на събитията. Филип II е твърдо решен да използва на Север възраждащата се сила на Испанската империя в средиземноморското пространство и притока на сребро, доставяно от флотата от Америка. Непримиримост или неразбиране: времето ще покаже. Тъй като политиката, която иска да регламентира движението в този кръстопът на Европа, е противоестествена; глупаво е да се затвори в себе си „ниската земя" след като тя е свързана с целия свят, необходима е за европейския живот, който напира на вратите ѝ и при нужда ще ги разбие. Да се превърне в окопан лагер, както през 1556-1561 г.; да ѝ се създаде отделна и автономна религиозна администрация, както стоврат с учредяването на нови епископства; да се прави опит да се възпрепятства придвижването на студенти към Париж, за да не цитираме някои от панацеите, към които вече са прибягвали – все напразни мерки. А да се превърне в една друга Испания е още по-тежка грешка. Именно за това мисли през 1566 г. Филип II, пленник на Испания...

Преди да научи за народните вълнения от втората половина на август, той пише на своя посланик в Рим, Рекесенс: „Може да уверите Негово Светейшест-

во, че преди да допусна и най-малкото нещо, което може да навреди на религията и на службата на Бога, бих изгубил всичките си държави, бих загубил дори сто живота, ако ги имах, тъй като не смятам и не искам да бъда господар на еретици"[1]. В Рим също трудно осмислят положението. Папа Пий V съветва Филип II да се намеси енергично и лично: „чумата на ереста, му пише той на 24 февруари 1566 г.[2], се разраства толкова много във Франция и Бургундия, та смятам, че понастоящем лекарство за това може да бъде само пътуването на Ваше Католическо Величество". Фуркево говори за това пътуване още на 9 април[3]; той го споменава по всякакъв повод – когато става дума за връщането в Испания на Франсиско де Ибара, главен комисар на войните, припасите и муниците и специалист по транспорта; връщане, носещо след себе си вероятни последици, „тъй като в Испания единствено той е способен да върши такива дела"[4]; или за подготовката на евентуална експедиция срещу Алжир, която може да бъде предназначена и за Нидерландия. В действителност експедицията срещу Алжир скоро се изпарява като дим и през август естествено се появява слухът, който постепенно ще се конкретизира, за пътуването на Филип II във Фландриите[5].

Още на 18 август Фуркево знае, че се готвят да преместят на Север големите мобилизирани сили на Испания[6] или общо пет-шест хиляди испанци трябва да се изтеглят от Неапол и Сицилия и между 7000 и 8000 италианци, най-добрите сили от средиземноморските фронтове и укрепления. Мащабното начинание на херцог д'Алба трябва да доведе до дислоцирането на неаполското tercio в Гент, ломбардското tercio в Лиеж, а сицилианското – в Брюксел[7]... Това означава пряко и косвено да се разоръжи Средиземноморието. Пряко, чрез изтеглянето на най-добрите стари войски; косвено, чрез разходите, които изискват тези придвижвания. Нали в Държавния съвет говорят на Филип II за три милиона в злато?

Отторе на това тази политика налага серия от предпазни мерки и мероприятия спрямо Севера: спрямо Франция, където протестантите[8] се готвят да подкрепят своите братя по религия; в Германия, където принцът на Оранж и неговият брат Лудвиг де Насау[9] успяват да мобилизират войските, въпреки императорския едикт за възбрана; накрая – в Англия. Все опасни терени, където Испания се отнася с недоверие едновременно към хората, партиите и управляващите[10]. Вниманието на Филип II, на най-добрите му съветници и сътрудници, по необходимост трябва да се насочи от Юга към Севера.

---

[1] *L. Serrano*, op. cit., I, nº 122, p. 316, 12 авг., цитирано от *B. de Meester*, Le Saint-Siège et les troubles des Pays-Bas, 1566-1572, Louvain, 1934, p. 20-21.

[2] Ibid., I, p. 131.

[3] Ibid., I, p. 67.

[4] 30 апр., ibid., I, p. 84.

[5] Ibid., I, p. 104; Нобили до принца, Мадрид, 11 авг. 1566 г., A. d. S., Florence, Mediceo, 4897 bis.

[6] 18 авг. 1566 г., op. cit., I, p. 109.

[7] *H. Forneron*, op. cit., II, p. 230.

[8] Филип II до Франсес де Алава, Боске де Сеговия, 3 окт. 1566 г., A. N., K 1506.

[9] Ф. де Алава до Филип II, Париж, 21 септ. 1566 г., A. N., K 1506, nº 57.

[10] Недоверие на Филип II спрямо императора, Фуркево до кралицата, Мадрид, 2 ноем. 1566 г., *Fourquevaux*, op. cit., III, pp. 25-26. Безсмислено е да доказваме недоверието на Филип II към Катерина ди Медичи.

Естествено тези мерки се оказват още по-необходими след вълненията от месец август. И приятели, и врагове, и дори херцог д'Алба (много или малко искрен по този въпрос) се учудват, че испанците се забавят да реагират[1]. Едва на 25 септември Сен-Сюлпис научава, че херцог д'Алба ще замине за Фландрия, предхождайки своя господар[2]. А по същото време най-компрометираните от подстрекателите на вълненията – или поне желаещите да избегнат испанските сурови мерки – смятат за благоразумно да изоставят опасната Нидерландия; някои, като се укрият в не по-малко опасната Франция. Така една вълна от фламандски анабаптисти от Гент и Антверпен се установява в Диеп[3].

Настъпва време, в което (дали заради политиката на Маргарита) положението в Нидерландия се възстановява в полза на Католическия крал. Или поне изглеждало така. На 30 ноември 1566 г.[4] кралят констатира „видимото подобрение на нещата във Фландриите"; същевременно, добавя той, то съвсем не е такова, че да позволи да се отслабят изведнъж провежданите мерки.

Наистина това е на 30 ноември, доста месеци след метежите. Но в състояние ли е испанското правителство, което непрестанно се бори с пространството и множеството си задължения, да действа по-бързо? Способно ли е то, изненадано в началото на пролетта от действията на гьозите или както ги наричат тогава „упрекващите" и повторно изненадано, този път през август, от народните вълнения на иконоборците, да нанесе веднага своя ответен удар? Херцог д'Алба навярно открива най-верния израз за това, когато един ден в началото на декември 1566 г. разговаря с Фуркево: именно „нападенията на турците срещу християните и някои други опасения" попречиха на Испания „да парира ексцесиите на някои от своите поданици в Нидерландия"[5]. Турската заплаха в Средиземно море всъщност изчезва в края на август; дотогава как могат да бъдат използвани старите испански части, на които е определена първостепенна роля в експедицията на херцог д'Алба?

Обратно, събитията в Нидерландия вече не позволяват на Филип II да действа непредпазливо в Средиземно море. Това двойно натоварване, необходимостта да се съобразява с двете обстоятелства, обясняват ясно колебливата политика на испанския крал. То обяснява многократния му отказ да следва внушенията на папата, който настойчиво му препоръчва твърда и ефикасна политика последователно и на двата фронта, тъй като не разбира, че Филип II не може да си позволи лукса да се ангажира изцяло нито с единия, нито с другия.

Първоначално Пий V се опитва да въвлече Филип II в лига срещу турците, стара мечта, която се засилва през лятото на 1566 г. след кампанията на Пиали паша в италианските води на Адриатика. На 23 декември нунцият в Испания докладва на кардинал Алесандрино за някои изказвания на херцог д'Алба: „Н. В. много хвалеше усърдието и прекаленото желание на Н. Светейшество...; той доста похвали идеята за лига и съюз", но за момента същата би била „ненужна,

[1] Известие от Сен-Сюлпис, 21 септ. 1566 г., *Fourquevaux*, op. cit., I, p. 133.
[2] Ibid., p. 134.
[3] Ф. де Алава до краля, Париж, 4 окт. 1566 г., получено на 20, A. N., K 1506, nº 62.
[4] Филип II до Ф. де Алава, Аранхуес, 30 ноем. 1566 г., A. N., K 1506, nº 87.
[5] Фуркево до краля, 9 дек. 1566 г., *Fourquevaux*, op. cit., I, p. 147.

тъй като подобни начинания трябва да се предприемат само когато кралете разполагат с непокътнати и сигурни сили и когато взаимно си имат доверие; но понастоящем тези сили били разединени, отслабени и конфронтирани поради взаимните подозрения". От друга страна испанският крал трябва за момента „да предприеме бързи и неотложни мерки срещу собствените си поданици" от Фландриите[1]. В този начин на обрисуване на международния небосклон, при което да изпъкнат сенките и опасностите и в крайна сметка да се откаже това, което се иска от него, проличава обичайният метод на херцог д'Алба... Но изглежда, че тази гледна точка се споделя от Филип II, който дълго време отлага избора си между Нидерландия и Средиземноморието[2]. Труден избор, тъй като Испания не може да се откаже да се бори срещу турците – налага се да се защитава срещу тях. Но да ги атакува, това е все още далеч. В края на 1566 г. испанското правителство съвсем не иска да позволи да се задълбочи онова, което в Средиземно море не е толкова мир, колкото полувойна с чести прекъсвания. Още по-малко държи да наруши псевдомира в Европа, който му е необходим или най-малкото му е изгоден.

Следователно то се бои да се обвърже с Рим чрез явен съюз, който не би бил приет безрезервно от протестантския свят: щяло да бъде удобна възможност да се създадат трудности в Холандия по всички отворени граници на този кръстопът. В Германия, в Англия, във Франция (в групата от обкръжението на адмирала и Конде), навсякъде са готови за атака: достатъчни са само някоя провокация или някой претекст. Оттук произтича опасението на Филип II, че не може да завоюва позиции в Нидерландия в религиозен план. Напразно Пий V го съветва да атакува ереста открито. Каквото и да си мисли, Филип II в случая иска да изглежда само като владетел, който принуждава поданиците си към подчинение, което му дължат и да използва срещу тях неизменните си права на владетел. Както обяснява херцог д'Алба на Фуркево на 9 декември[3], става въпрос само „да се принудят лошите поданици да се подчинят... Тъй като тук не става вече въпрос за религия, а просто за омразата им към Негово Величество, изразяваща се в обидно незачитане на неговата власт и неговите заповеди, нещо което е недопустимо за всеки владетел, който иска да царува и да поддържа мира в своите владения".

Ясни, но неубедителни думи. Макар че във Франция херцог д'Алба ги определя като напълно „уместни", огромните приготовления на Испания предизвикват силно безпокойство в цяла Европа. Дали под прикритието на експедиция срещу Фландриите не се подготвя операция, визираща Франция? Така си мисли Фуркево[4] и във Франция са готови да го последват, тъй като предубеждението към испанеца е голямо (впрочем предизвикано преднамерено от протестантите), тъй като той наскоро е избил френски колонисти във Флорида. Не по-слабо, безпокойството на Елизабет е прикрито зад изключително внимание. През октомври кралицата официално се радва на обявените имперски ус-

[1] *L. Serrano*, op. cit., p. 425-426.

[2] *Paul Herre*, op. cit., p. 41, Кастаня до Алесандрино, Мадрид, 13 ян. 1567 г.; *Fourquevaux*, op. cit., I, p. 172 et sq., 18 ян. 1567 г.

[3] Ibid., I, p. 147.

[4] 4 ян. 1567 г., ibid., I, p. 160.

пехи срещу турците[1]. „Дано да е искрено!" – възкликва скептично Г. де Силва, посланик на Католическия крал в Лондон. На 10 декември, научавайки, че Филип II ще пристигне във Фландрия през Италия, тя изразява съжалението си не по-малко шумно: ако поеме по океанския път, какво удоволствие ще е за нея да ѝ бъде гост[2]! А ще бъде ли придружаван кралят от силна армия? – тя би желала да е още по-силна, такава каквато заслужават толкова лошите му поданици[3]... изявления, които не заблуждават никого и няма да попречат на кралицата впоследствие да изрази своите опасения от евентуалния алианс на папата, императора и Католическия крал срещу протестантите. Дори Венеция открива известна опасност в преминаването на испанските войски и преценява за необходимо да постави Бергамо в състояние на бойна готовност[4]! Що се отнася до Германия, тя има безброй причини, религиозни и политически, да се безпокои. И през месец май 1567 г., още преди пристигането на херцог д'Алба[5], тя взема необходимите предпазни мерки: посланици на саксонския електор, на херцога на Вюртемберг, на маркграфа на Бранденбург и на ландграфа на Хесе пристигат в Нидерландия с мисия да поискат протекция за лутераните (di lege Martinista), които не участват в калвинисткия бунт.

Но тук съвсем не е място да изучаваме внезапното разпростиране на испанската политика през тази 1566 г. – и то да я изучаваме както би подобавало в нейното европейско обкръжение, сред покачването на възбудата и религиозната треска, което задълбочава верските конфликти на века; покачване, което направлява всичко и което е много повече в основата на вълненията в Нидерландия, отколкото непримиримостта или непохватността на Филип II, неговите тъи наречени неблагоразумия и истинските му неразбирания.

1567-1568 г.: под знака на Нидерландия

През 1567 и 1568 г. Средиземноморието се превръща във второстепенен театър на действие на испанската активност, тъй като тя е концентрирана другаде и понеже в Средиземно море е улеснена от почти повсеместно разоръжаване. Що се отнася до Испания, обяснението е просто: основните ѝ сили, парите и грижите ѝ се намират извън Вътрешното море. За Турската империя няма сигурно обяснение. Вероятно империята е погълната от трудностите в Персия[6], но те са

[1] Г. де Силва до краля, Лондон, 5 окт. 1566 г., CODOIN, LXXXIX, p. 381.

[2] Същият до същия, Лондон, 10 дек. 1566 г., ibid., p. 416.

[3] Същият до същия, Лондон, 18 ян. 1566 г., ibid., p. 427.

[4] Антверпен, 24 май 1567 г., *Van Houtte*, „Un journal manuscrit intéressant 1557-1648: les Avvisi", in: Bull. de la Comm. Royale d'hist., I, 1926, LXXXIX (4e bull.), p. 375.

[5] *Fourquevaux*, op. cit., I, p. 166, 4 janv. 1567.

[6] Съобщение от Константинопол, 10 март 1567 г., Simancas E° 1056, f° 23; Кефалония, 24, 26 март, 5, 10 апр. 1567 г., ibid., f° 34; Copia de capitulo de carta que scrive Baltasar Prototico de la Chefalonia a 10 de avril a D. Garcia de Toledo, ibid., f° 38; същият до същия, 12 апр. 1567 г., f° 36; Memoria de lo que yo Juan Dorta he entendido de los que goviernan en Gorfo (sic) es lo siguiente (24 avr. 1567), f° 45, Кефалония, 21 апр., f° 47; Корфу, 28 апр., пак там, съобщение от Константинопол, 17 mai, f° 60 ; Фуркево до краля, Мадрид, 2 авг. 1567 г.; *Fourquevaux*, op. cit., I, p. 248, „Le Sophy ne remue rien ains envoye un sien ambassadeur au d. Turc"; съобщение от Константинопол, 8 ян. 1568 г., Simancas E° 1056, f° 126, щели да повярват на пристигането на персийски посланици, когато ги видели.

незначителни според съобщенията от Константинопол. Може би тя е притесне-
на от продължаването на войната в Унгария, но последната, водена и през 1567
. по време на благоприятния сезон и без особен плам (единственият бурен
инзод е нападението на австрийската граница не от турците, а от татарите, кои-
то пленяват – дали е сигурно? – 90 000 християни), завършва с ново осемгодиш-
но примирие, подписано на 17 февруари 1568 г., а спазарено през предходната
година[1]. Вероятно турците изпитват някакви трудности в Албания[2], но те са пер-
манентни и с второстепенно значение. Що се отнася до тези, които те срещат в
Египет и в Червено море[3], те въпреки всичко не засягат поне до 1569 г. основ-
ния живот на империята. Тогава трябва ли да обясняваме бездействието на тур-
ците с огромните загуби в кампанията от 1566 г. в Унгария или с възкачването
на престола на Селим II, не особено запален по военните експедиции? Така твър-
дят съвременниците[4] и след тях – историците. И това може би е вярно, въпреки
че не трябва да се забравя, че зад „недостойния наследник" на Сюлейман, както
се изразява Г. Хартлауб[5], или първия от „мързеливите султани", както казва Л.
Ранке[6], стои дейният първи везир, удивителният Мехмед Соколи, достоен за
великата епоха на Сюлейман. Може би трябва да мислим, че тези две години
без акцент – 1567 и 1568 – крият тайното желание да се удари Венеция и да се
изолира предварително. През есента на 1567 г. в действителност известия съоб-
щават за строежа на крепост в Карамания, срещу Кипър, и за прокарването на
пътища във вътрешността на страната. От това заключват, че има вероятност от
близка атака на острова. Дали Селим и неговите съветници сключват примири-
ето през 1568 г., за да са свободни за действия срещу Венеция?

Сигурно е също, че Турция е засегната коварно и силно от няколко последо-
вателни лоши реколти. През февруари 1566 г. Венеция се обръща към Филип II,

---

[1] *J. von Hammer*, op. cit., VI, pp. 313-317; Шантоне до Филип II, Виена, 4 юни 1567 г., Codoin, CI, p. 151-152; Г. Ернандес до Филип II, Венеция, 26 ян. 1567 г., Simancas E° 1326. Отдавна подготвяно примирие, сключено за осем, а не за три години, както оповестил Фуркево, вярно, че предварително – на 30 юни 1567 г., *Fourquevaux*, op. cit., I, p. 219. Забавеният ход на войната не попречил на импера-тора да поиска испански субсидии, 24 авг., 1567 г., ibid., I, p. 255. Голяма схватка в Трансилвания, Шантоне до Филип II, Виена, 30 авг. 1567 г., CODOIN, CI, p. 265. Имперски притеснения за изхода от започналите преговори, 20 дек. 1567 г., *Fourquevaux*, op. cit., I, p. 311; Нобили до принца, 25 дек. 1567 г., A. d. S., Florence, Mediceo, 4898, f° 153. Lo que se escrive de C. por cartas de VII de março 1568, Simancas E° 1056, f° 135, казвали, че примирието щяло да бъде сключено за десет години, с присъеди-няването на Най-християнския, на полския крал и на Венеция.

[2] Константинопол, 10 март 1567 г., Simancas E° 1056, f° 23, албански бунтове в областта Валона и Сопотико, Корфу, 28 апр. 1567 г., ibid., f° 47; вицекралят на Неапол до Филип II, 11 май 1567 г., Simancas E° 1056, f° 57, разбунтуваните албанци са от Зулати, Прокунати, Лопозе, Трибизоти...; de la Cimarra a XII de Junio 1567, ibid, f° 6; Корфу, 26 дек. 1567 г., ibid., f° 131.

[3] Бунт на Йемен, Константинопол, 10 март 1567 г., вж. предходната бележка; Copia de un capitulo de carta que scrive de Venecia J. Lopez en XXI de heno 1568, Simancas E° 1066, f° 130; Константинопол, 17 ноем. 1568 г., Simancas E° 1057, f° 2.

[4] ...Que el Turco attiende solo a dar se plazer y buen tiempo y a comer y a bever dexando todo el govierno en manos del primer Baxa, Константинопол, 10 март 1567 г., Simancas E° 1056, „... que el Turco continua sus plazeres y el presume mucho que por ventura sera la destrucion deste imperio que Dios lo permita", Константинопол, 17 май 1567 г., Simancas E° 1056, f° 60.

[5] Op. cit., p. 24.

[6] Op. cit., p. 54. Вж. също виконт *A. de La Jonquière*, Hist. de l'Empire ottoman, t. I, 1914, p. 204.

за да получи зърно: сам по себе си този факт бележи първите затруднения на Ориента[1]. Едно „достойно за вярване" съобщение сочи, че през месец април в Египет и Сирия хора умират от глад[2]. Дали това икономическо положение не обяснява съпътстващите го вълнения на арабския свят? Впрочем следващото лято на 1566 г. е особено лошо в източния басейн на Средиземно море, в цяла Гърция, от Константинопол до Албания[3]. Няма да се учудим, че и 1567 г. е трудна. Аедо отбелязва в Алжир голяма оскъдица, която продължава и през следващата 1568 г.[4], тъй като реколтата от 1567 г. изглежда не подобрява положението. Пак през ноември един агент на вицекраля на Неапол отбелязва в Константинопол страхотна скъпотия на хляба[5]. А и чумата, тази почти задължителна спътница на мизерията, се появява там[6]. Съобщение от март 1568 г., оповестяващо сключването на примирието с императора, казва също, че то е подписано „заради вълненията на маврите, скъпотията на храните, най-вече на ечемика ..." Следователно можем да сметнем, че реколтата от 1567 г. е поне средна. Едва след реколтата от 1568 г. едно писмо ще донесе най-после оптимистична вест: „В Константинопол - добро здравословно състояние и изобилие, въпреки липсата на ечемик"[8]. През 1567-1568 г. положението с храните не е особено брилянтно и в Западното Средиземноморие[9].

Както и да е, турчинът и испанецът прекарват тези години във взаимно дебнене, решени да не предприемат действия и да разпространяват възможно повече фалшиви слухове, успявайки да се сплашат взаимно. Единият мисли, че неприятелската армада ще се насочи срещу Ла Гулет, Малта, дори Рагуза и Пулиите, Кипър и Корфу[10]; другият се опасява от атака срещу Триполи[11], Тунис или Алжир[12]. Впрочем краткотрайни страхове. Шпионските служби на воюващите са достатъчно добре изградени, за да не може тази война на сенки – война

---

[1] Гарс до принца, Мадрид, 13 февр. 1566 г., A. d. S., Florence, Mediceo, 4897, f° 116.

[2] Константинопол, 30 апр. 1566 г., Simancas E° 1395.

[3] Simancas E° 1055, f° 77.

[4] Ibid., 76 v°.

[5] Relacion de lo que refiere uno de los hombres que el Marques de Capurso embio a Constantinopla por orden del Duque de Alcala por octubre passado (1567), Simancas E° 1056 (непоставено f° поради пропуск).

[6] Корфу, 26 дек. 1567 г., съобщения, дошли от Лече на 12 ян. 1568 г., Simancas E° 1056, f 131

[7] Константинопол, 5 март 1567 г., Simancas E° 1058, f° 133.

[8] Константинопол, 17 ноем. 1568 г., Simancas E° 1057, f° 2.

[9] Немотия в Каталония, 3 май 1566 г., Simancas E° 336; оскъдица в Генуа, Фигероа до Филип II. Генуа, 26 март 1566 г., Simancas E° 1395; в Арагон, 13 февр. 1567 г., *Fourquevaux*, op. cit., III, p. 36, в Сицилия, огромен износ на зърно през 1567-1568 г., 209 518 салми, но само 93 337 през 1568-1569 г., Relationi delli fromenti estratti del regno de Sicilia, 1570, Simancas E° 1124. Значителният износ през 1567-1568 г. не е ли свързан с огромната нужда на средиземноморския свят?

[10] Константинопол, 10 авг. 1567 г., известия дошли от Лече на 20 окт.; Simancas E° 1056, f 80; Константинопол, 20 окт. 1567 г. (итал.), ibid., f° 91; Константинопол, 16 май (1568 г.), ibid., f 151. Срещу Рагуза, известие от Корфу, 12 юни 1568 г., ibid., f° 16.

[11] Херцог де Теранова, президент на сицилианското кралство, до Антонио Перес, Палермо, 30 септ. 1568 г., Simancas E° 1132; Пескер до краля, Палермо, 18 окт. 1568 г., пак там.

[12] За Тунис, 21 май 1567 г., срещу Алжир и Джерба, 15 февр. 1567 г., *Fourquevaux*, op. cit., I, p. 180, 15 mars, ibid., p. 190. Да се отбележи, че от януари 1567 г. испанецът почти бил сигурен, че турска армада нямало да има, Лече, 29 ян. 1567 г., Simancas E° 1056, f° 17.

на нерви – дълго време да заблуждава партньорите. Но тя е достатъчна да ги подтикне към мерки, които тежат на целия средиземноморски живот.

Така през 1567 г. се разиграва обичайният сценарий. Вицекралят на Неапол вдига през май под тревога всичките си флоти и завзема стратегическите точки[1], докато Месина и Сицилия са подложени на обичайната лятна подготовка за морска битка[2]. От своя страна турците извеждат флотата си през 1568 г. Чисто защитна мярка, тъй като тя се завръща след като достига Валона[3]; но приближаването на тези няколкостотин галери е достатъчно, за да се предприемат защитни мероприятия по източните италиански брегове.

Дали Филип II си мисли, че в момент, когато има нужда да бъде действително силен и въоръжен на друго място, тези скъпоструващи мерки са излишен лукс? Във всеки случай в Испания се наблюдава възраждането на идеята за примирие с турците и след трескавото въоръжаване и предимството на войниците се възобновяват игрите на дипломацията. Не е зле да подчертаем опортюнизма, липсата на предразсъдъци в испанската политика такава, каквато се проявила поне четирикратно (1558-1559, 1563-1564, 1567, 1575-1581 г.) и вероятно при други обстоятелства, които се използват на проучването ни; доста по-различна политика от тази, която ѝ приписват историците.

За пореден път съвсем не се касае за заплашителни официални преговори (по същото време Филип II продължава да получава ценни субсидии от Рим, за да поддържа войната си срещу турците: важното е, ако не успее, да не се компрометира). През 1567 г. Тициан свързва във Венеция испанския агент Гарси Ернандес с посланик на султана, преминаващ през града[4]. Този турчин твърди, че императорът със сигурност ще се сдобие с примирието, което иска от султана и че Католическият крал може изцяло да се включи в него. Той се впуска в странни подробности относно неизплатени суми за откупа на Алваро де Санде, предлага услугите си в Константинопол и заявява, че е писал на императора по въпроса, но не е получил отговор. Дори твърди, че през 1566 г., ако не били необмислените постъпки на Михаил Чернович, той щял бързо да свърши работата и че по онова време испанският крал е бил включен в плана за примирие „както би трябвало да е известно на В. В.", пише Гарси Ернандес. Накрая този посланик и преводач на султана, някой си Албен Бей, предлага услугите си за последващи действия и посочва с тази цел като пощенски посредник един търговец от Пера, Доменико де Кайано... Незначителни факти и герои, но свързани с други. През май 1567 г., този път в Париж[5], Франсес де Алава също установява връзки с турски пратеник, който пристига във Франция да разговаря за исканията на евреина Микас, фаворит на Селим II, много високопоставена персона, удостоена с титлата херцог на Наксос и играеща ролята на Фугер в умален мащаб. Любопитен мъж, за когото вече говорихме. Именно от негово име и застъпвайки се изцяло за неговите интереси, турският пратеник предлага да служи на Испания, като същевременно

---

[1] Вицекралят на Неапол до краля, 11 май 1567 г., Simancas E° 1056, f° 57.

[2] Все пак не особено оживена поради множеството галери, отклонени на запад.

[3] Шантоне до краля, Виена, 12 авг. 1568 г., CODOIN, p. 469-479.

[4] Гарси Ернандес до краля, Венеция, 25 ян. 1567 г., Simancas E° 1326. Тициан?

[5] До краля, 6 май 1567 г., A. N., K 1508 B 21, n° 6, дешифрирани пасажи между редовете.

използва своето влияние за уреждане на примирие между Католическия крал и султана. Руи Гомес, добавя пратеникът, би трябвало да знае доста тайни по този въпрос. Ето това представлява интерес. Тъй като в крайна сметка всяка новина става общоизвестна (претърпявайки по пътя си множество деформации), Фуркево регистрира на същата дата в Мадрид странен слух: султанът май е изпратил при френския крал главния си преводач, за да го моли да „посредничи за примирие с Католическия крал"[1].

Ако мнозина турци толкова често предлагат услугите си – не безплатни – на краля на Испания, то е защото вероятно познават по-добре от Фуркево неговите намерения. Тъй като Филип II вече е започнал преговори. Неговият посланик Шантоне заминава за Виена този път с точни инструкции: без да се моли, да поиска за пореден път примирие. На 23 май 1567 г. той пише на своя господар, че императорът е изпратил в Константинопол епископа на Агрия, който някога, по времето на Сюлейман, служи за посланик на император Фердинанд при преговорите в Турция. Шантоне му връчва копие от поверения му от Филип II документ, съдържащ условията, при които неговият суверен „би се съгласил да обсъжда някакво съглашение с турчина"; разбира се, нещата ще бъдат представени като план, изготвен от императора, а не от Филип[2]. Малко по-късно Филип II поздравява своя посланик за отлично изпълнената мисия[3].

В резултат през декември същата година имперските посланици, в изпълнение на техните инструкции и придвижвайки собствените си дела, тоест сключването на примирието, предлагат да включат в него Католическия крал; те подхващат темата с Мехмед Соколи на хърватски език за по-голяма дискретност[4]. Но Великият везир остава непреклонен: щом Филип II иска примирие, защо не изпрати посланик? Все пак преговорите не спират дотук и попадат в алчните ръце на Йосиф Микас[5]. Пак през юни 1568 г. Шантоне може да пише на Филип II, че отказва да приеме турски посланик, дошъл във Виена след примирието и който иска да го посети a su posada[6] (в неговия дом – бел. пр.). На 18 юли[7] Филип II отговаря, похвалва посланика и го моли да поддържа договарянето в определената посока. Следователно преговорите продължават, но ни е трудно да проследим движението им; нито можем да разберем, защо в крайна сметка пропадат.

Вероятно Филип не държи непременно на тях, за да ги плати на необходимата цена. Тоталното прекратяване на враждебните действия в Средиземноморието би пресушило непрестанния извор на разходи и неприятности. Но „враждебните действия" са такива, че те като че ли нищо не застрашават сериозно. А ако го бяха направили, испанската марина е винаги в състояние да отговори на вся-

---

[1] Фуркево до кралицата, Мадрид, 3 май 1563 г., *Fourquevaux*, op. cit., III, p. 42, 8 mai, I, p. 351. Филип II не би желал да бъде включен в турско-имперското примирие.

[2] Шантоне до краля, Виена, 23 май 1567 г., CODOIN, CI, p. 213-219.

[3] Филип II до Шантоне, Мадрид, 26 септ. 1567 г., ibid., p. 280-281.

[4] Известно е, че Мехмед Соколи е роден в Требини, близо до Рагуза.

[5] Шантоне до Филип II, Виена, 28 февр. 1568 г., CODOIN, CI, p. 378-379.

[6] Същият до същия, Виена, 12 юни 1568 г., ibid., p. 432-436.

[7] Филип II до Шантоне, Мадрид, 18 юли 1568 г., ibid., p. 450.

какви изненади. В Испания Филип II разполага със седемдесет галери, без да броим тези, които продължават да се строят в Барселона – общо сто, твърди Фуркево[1]. Към тях се прибавят значителните сили на италианските ескадри. Това не е достатъчно да се започне пряка битка с голямата турска флота, но е достатъчно да ѝ попречи да действа свободно. Достатъчно, за да държи в шах фюстите и галиотите на корсарите; през 1567 и 1568 г. испанската флота може абсолютно спокойно да прочисти всички разбойници[2], най-вече алжирците, които през 1566 г. не се побояват да обезпокоят бреговете на Андалусия, чак до ширината на Севиля[3].

Спокойни владетели на своите морета, испанците могат да използват средиземноморските пътища за съсредоточаване на силите си, предназначени за Фландриите[4]. Тези придвижвания, започнали доста преди 1567 г., предизвикват още в началото на годината серия от морски пътувания. Пехотата се качва на корабите в Неапол през януари[5]. Събирането на старите испански чети става малко по-късно в Милано[6], не без мъки и големи неприятности за домакините. Придвижването на тези сили през Европа ще създаде значителен проблем на испанската дипломация, загрижена да не създава опасности и да получи навсякъде предварително разрешение за преминаване според правилата. Не липсват и откази – на първо място този на френския крал[7], а неохотата е почти единодушна[8].

Да прибавим и трудностите със снабдяването[9] и тези, които създава морският транспорт[10]: трябва да се намерят кораби и пътуванията, предприети през неблагоприятния сезон, не преминават без инциденти. На 9 февруари в Малага, двадесет и девет кораба, натоварени с муниции, храни и оръдия, се накланят и потъват[11]. Що се отнася до херцог д'Алба, останал дълго време в очакване – може би протакайки, както смята Фуркево[12], за да види какво ще направят турците – той

---

[1] Мадрид, 24 авг. 1568 г., *Fourquevaux*, op. cit., I, p. 256.

[2] Нобили до принца, Мадрид, юни 1567 г., A. d. S., Florence, Mediceo 4898, f° 246; Дж. А. Дориа до краля, Кадис, 26 юни 1567 г., Simancas E° 149. Пристигане на Дж. А. Дориа в Малага на 11 юли, проведиторите до Филип II, 12 юли 1567 г., Simancas E° 149, f° 197.

[3] Фуркево до краля, 2 март 1567 г., *Fourquevaux*, op. cit., I, pp. 187-192.

[4] Същият до същия, 4 ян. 1567 г., ibid., I, p. 160; вицекралят на Неапол до краля, 8 ян. 1567 г., Simancas E° 1056, f° 11.

[5] Вж. предходната бел., 8 ян. 1567 г.

[6] 13 февр. 1567 г., *Fourquevaux*, op. cit., I, p. 177.

[7] 18 ян. 1567 г., ibid., I, p. 169; Шарл IX до Фуркево, 25 февр. 1567 г., ibid., p. 83.

[8] Трудности с швейцарските кантони, 18 апр. 1567 г., A. N., K 150, n° 98. Венециански опасения, Гарси Ернандес до краля, Венеция, 13 апр. 1567 г., Simancas E° 1326. Ще действат ли срещу Женева при преминаването? Мадрид, 15 апр. 1567 г., *Fourquevaux*, op. cit., I, pp. 202-203. Страхове на херцога на Лорен, Ф. де Алава до Филип II, Париж, 17 апр. 1567 г., A. N., K 1507, n° 104.

[9] Малък пример: експедиране на три кораба от Малага, единият от които е натоварен с ориз и бакла, Диего Лопес де Агилера до Филип II, Simancas E° 149, f° 205.

[10] 30 юни 1567 г., *Fourquevaux*, op. cit., I, p. 220.

[11] 15 февр. 1567 г., ibid., p. 180; Нобили до принца, Мадрид, 15 февр. 1567 г., A. d. S., Florence, Mediceo 4897 bis. „Hieri venne avviso che nella spiaggia di Malaga combattute da grave tempesta sono affondate 27 tra navi et barche cariche di biscotti, d'armi, di munitioni et d'alchuni pochi soldati..."

[12] Фуркево до краля, Мадрид, 15 апр. 1567 г., *Fourquevaux*, op. cit., I, p. 202. Турчинът няма да дойде, „que no aura armada este año" заявил вицекралят на Неапол на Филип II, Пусол, 4 апр. 1567 г., Simancas E° 1056, f° 31.

се качва на кораба в Картахена на 27 април[1] начело на новонабрани роти... В Генуа, където се оказва в началото на август[2], той е приет топло, обсипан е с внимание, а също и с тъжби, специално относно Корсика, където убийството на Сампиеро Корсо на 17 януари 1567 г.[3] не възстановява мира[4] и където Франция продължава да се намесва[5].

Някои историци преценяват като прекалено бавна тази военна подготовка. Това означава неправилно да се оценява значението на човешкото придвижване (към редовната войска прибавете слугите, жените на войниците, плюс проститутките, организирани в истински батальони) и на транспортирането на стоки, което се извършва тогава. Мобилизиран е и огромен брой кръгли кораби, способни да пренасят както войниците, така и чувалите с бакла или ориз и необходимите сухари. Това е най-голямата транспортна операция на века, известна до този момент. На единия край на веригата, в Андалусия, барабанът на рекрутьорите все още бие, когато първите испански воини след дълго пътуване, този път по суша, вече тъпчат земята на Нидерландия, на стотици левги път от полуострова. Точно затова не е ли лудост да се поставя толкова далеч центърът на интереси на испанската монархия, да се води битка толкова далеч от базите ѝ?

Навярно в Испания за момент през месец май на 1567 г. съществува подобно колебание. Херцог д'Алба тогава плава към италианските брегове. „След неговото отпътуване, пише тосканският агент Нобили на 12 май, господата от Съвета, предвид на това, че нещата се наредиха тъй добре за Негово Величество, проведоха редица разговори по въпроса, за да разберат дали херцогът трябвало да премине във Фландриите или било по-уместно да се осъществи начинанието в Алжир или в Триполи[6]." Заключението от разискването: за отзоваването на херцог д'Алба – четири от осем гласа; другите четири смятат пътуването му за необходимо. Нобили добавя: „Като че ли последното мнение се наложи". Не може и да бъде иначе. В състояние ли са Руи Гомес и неговите приятели (които вероятно не са недоволни от отдалечаването на херцог д'Алба) да спрат веднъж задействаната тежка военна машина? Но слу-

---

[1] Той се качва на кораба на 26, вечерта: херцог д'Алба на Филип II, Картахена, 26 апр. 1567 г., CODOIN, IV, p. 351. Същият до същия, Картахена, 27 апр., ibid. p. 354. Следователно не тръгва на 17, както твърди изданието на писмата на *Fourquevaux*, op. cit., I, p. 209; Нобили до принца, Мадрид, 3 май 1567 г., A. d. S., Florence, Mediceo 4898, f°s 50 et 50 v°; същият до същия, 4 май 1567 г., ibid., 4897 bis; същият до същия, 12 май 1567 г., ibid., 4898, f°s 58 et 59 v°, „Parti il Ducca d'Alva di Cartagena alli 27 del passato et sperase che a questa hora sia arrivato in Italia".

[2] Фигероа до Филип II, Генуа, 8 авг. 1567 г., Simancas E^o^ 1390.

[3] *A. de Ruble*, Le traité du Cateau-Cambresis, op. cit., p. 82.

[4] Адам Центурионе стига дотам, че да предложи да се отстъпи Корсика на Католическия крал, Фигероа до Филип II, Генуа, 8 авг. 1567 г., Simancas E^o^ 1390. Фигероа, комуто е направено предложението, го отхвърля незабавно и докладва.

[5] Фигероа до Филип II, Генуа, 15 май 1567 г., Simancas E^o^ 1390.

[6] Нобили до принца, Мадрид, 12 май 1567 г., A. d. S., Florence, Mediceo 4898; за закрепване на положението в Нидерландия, Ф. де Алава до Филип II, Париж, 9 апр. 1567 г., A. N., K 1507, n° 99; същият до същия, Париж, 5 май 1567 г., ibid., K 1508, B 21, n° 16 b; пише за Маргарита Пармска: „significale quan enteramente quedan ya en obediencia de V. M^d^ todos aquellos estados sea dios loado..."

чаят е удобен и за да се отбележи какви вълнения могат да провокират тези събития в лоното на испанското правителство.

Изглежда, че доколкото Нидерландия се надява на миролюбиво решение на въпроса, дори на една полусвобода на възгледи, убеждения и вяра срещу парите си[1], тя залага на Руи Гомес. През януари 1567 г. в Мадрид се носи слух за заминаването не на херцог д'Алба, който ще отиде да успокои нещата без оръжие, „защото всички правителства на споменатата страна го искат"[2]. Което ни кара да мислим, че старата връзка между Руи Гомес и неговата партия с високопоставените сеньори от Нидерландия, отбелязана през 1559 г., продължава да съществува шест години по-късно. Херцог д'Алба е привърженик на намесата, а Руи Гомес, ако вярваме на нунция[3], е благосклонен към лигата срещу турците. През март двамата съперници имат възможност да се помирят, дори публично. Руи Гомес съвсем спокойно може да откаже да бъде манипулиран от Фуркево, който, оплаквайки се от херцог д'Алба, намира пред себе си един възпитан човек, с лъжливо разкаяно лице[4]. От това битката между двете партии не отслабва – както при големите, така и при малките афери.

Въпреки това, дори да толерира техните конфликти, тяхното противопоставяне, кралят ги обуздава. През март 1567 г., без да се допита до когото и да било, той посочва себе си за свободните командиторства и привилегии, „от което (водачите на партиите) много се засрамили". В решенията си испанската политика остава дело на Благоразумния крал[5].

Във всеки случай през 1567 г. Испанската империя се ангажира във Фландрите и то с такива сили, че съседите ѝ са неспокойни месеци наред[6]. Във Франция, след разгонването на групата в Мо през септември, гражданската война отново се разгаря. Кулминацията ѝ е битката при Сен Дени на 10 ноември[7] и малко по-късно тя утихва. С примирието от Лонжюмо (23 март 1568 г.) принц Конде жертва може би интересите на болшинството от своята партия заради привилегиите единствено на протестантските благородници[8], но по този начин, както смята и Филип II, той остава свободен за действия в Нидерландия[9]. Френските вълнения

---

[1] 4 ян. 1567 г., *Fourquevaux*, op. cit., I, p. 156.

[2] Ibid., I, p. 165; Нобили до херцога, 7 дек. 1566 г., A. d. S., Florence, Mediceo 4898, f° 8, предава същата новина в аванс. Но Руи Гомес умело маневрирал.

[3] Кастаня до Алесандрино, Мадрид, 7 ян. 1567 г., цитирано от *Paul Herre*, op. cit., p. 41. Руи Гомес един ден ще потърси мнението дори на посланика на Най-християнския относно евентуална акция на Франция срещу турците, после ще изостави диалога, Фуркево до краля, Мадрид, 15 апр. 1567 г., *Fourquevaux*, op. cit., I, p. 204.

[4] Фуркево, 18 ян. 1567 г., ibid., I, p. 170.

[5] Сигизмондо де Кавали до Сеньорията на Венеция, Мадрид, 7 май 1568 г., C. S. P.Venetian, VII, p. 423-424.

[6] 23 ян. 1567 г., *Fourquevaux*, op. cit., I, p. 183. Тези думи на Ф. де Алава до Филип II (Париж, 23 апр. 1567 г., A. N., K 1507, n° 106) са казани по повод на френския крал и неговите съветници: „Va les cada dia cresciendo el temor de la passada de V. M^d^".

[7] Шарл IX до Фуркево, Париж, 14 ноем. 1567 г., *C. Douais*, Lettres de Charles IX à M. de Fourquevaux, p. 129 et sq., съобщение за победата при Сен-Дени. Заминаване на фламандските благородници, които се намирали в лагера на протестантите, Ф. де Алава до краля, Париж, 23 окт. 1567 г., A. N., K 1508, B 21, n° 81.

[8] *E. Lavisse*, Histoire de France, VI, I, p. 100.

[9] *R. B. Merriman*, op. cit., IV, p. 289.

вече пречат толкова много на испанските съобщения, че се налага куриерите да използват океанския и средиземноморския път – единият от Сан Себастиан, а другият от Барселона: и двата отчайващо бавни[1]. В Германия протестантският свят също се тревожи и се вълнува: това се вижда от въстанието на Грьонинген[2]. В Англия Елизабет протака, продължава да любезничи, но умее и да изразява своето недоволство. През юни 1567 г. Сесил обръща внимание на Гусман де Силва, че се носи слух за лига срещу протестантите, както и за план за подкрепа на шотландската кралица. И най-доброто доказателство за тези машинации е това, че императорът, за да си освободи ръцете за действие, току-що е подписал с турците изключително неизгодно за себе си примирие, от което членовете на Privy Council (Кралския съвет – бел. пр.) са силно скандализирани[3]. Накрая Англия си послужва с оръжието, което постепенно заяква в нейните ръце: в Атлантика започва истинска война между корсарите от острова и испанските корсари.

Антииспанската реакция се организира в Северна Европа отдалеч, безшумно, заобикаляйки предпазливо силата, която Филип II разполага там и която вероятно не е толкова прекрасно оръжие, за каквото я смята испанската дипломация. Докарана отдалеч, от твърде далеч, тя струва твърде скъпо. Когато дезертьорството започва да разрежда редиците ѝ и се налага отново да ударят барабаните в Андалусия и другаде, за да се запълнят празнините, това означава нови тежки разходи и плачевно забавяне. Освен това тази горделива и блестяща армия във Фландриите се оказва без морска обезпеченост и зависи от всяка една атака, която я лишава от големия океански път, този на бискайските забри.

Все пак, за известно време вярват в създаването на значителна флота: когато Филип, който оповестява заминаването си, се отказва да поеме през Генуа и се впуска в сериозни, най-малкото осезаеми, приготовления в Сантандер на кантабрийския бряг. Менендес д'Авилес изглежда се е върнал навреме от Флорида, за да поеме командването на кралската флота. После изведнъж всичко е отменено. Историците дълго време ще се чудят дали в това има „кастилска" хитрост – дълго симулиране за заблуда на Европа, за извличане на пари от Кортесите на Кастилия или може би за да се скрият възможно най-дълго причините за изпращането на херцог д'Алба[4]. Обяснение, което отдалеч изглежда най-приемливо. Във всеки случай, за пореден път нищо, абсолютно нищо не се разбира за сметките на краля. Филип II явно не е човек, който разкрива тайните си. Дори в неговия дворец всички са изненадани през тази 1567 г. А Фуркево, за да се извини, че знае толкова малко, пише един ден: Членовете на най-ограничения състав на Съвета „не знаят докъде са нещата, защото Негово Величество съобщава за намеренията

[1] Нобили до херцога, Мадрид, 30 окт. 1567 г., A. d. S., Florence, Mediceo 4898, f° 122.

[2] Мадрид, 15 апр. 1567 г., *Fourquevaux*, op. cit., I, p. 201; Рекесенс до краля, Рим, 19 апр. 1567 г., *L. Serrano*, op. cit., II, p. 90.

[3] Г. де Силва до краля, 21 юни 1567 г., A. E. Esp. 270, f° 175, материали на италиански за лигата срещу протестантите.

[4] *L. Van der Essen*, op. cit., I, p. 151, посочвания на Кампана и на Страда.

си възможно най-късно"[1]. Следователно, вероятно никога няма да узнаем дали пътуването на Филип II е било измама. Във всеки случай, то е едно от големите основания за политически спекулации през 1567 и 1568 г. Във Франция така са повярвали в него, че Катерина възнамерява да се срещне с краля при Булон[2]. Но формално нищо не доказва, че Филип II е бил неискрен. Ясно е, че присъствието му на Север – неговото и на придружаващата го флота – би било решаващо за хода на събитията. Но след пристигането на Алба в Брюксел през август[3], след подчиняването на Холандия и след като победата изглежда толкова сигурна, необходимо ли е Филип II да заминава на Север, „в началото на зимата", която

---

[1] Фуркево до кралицата, 23 февр. 1567 г., *Fourquevaux*, op. cit., III, p. 58; Гранвел до краля, Рим, 14 март 1567 г., Correspondance, I, p. 294. При получаване на лоши новини от Нидерландия „почти веднага и без отлагане" кралят се решил на пътуване до Италия, 24 май 1567 г., *Fourquevaux*, I, p. 192; в Италия става известно, че кралят няма да замине за Фландриите, Гранвел до краля, Рим, 15 апр. 1567 г., Corresp., II, p. 382. Пътуването ще бъде използвано за параван за една експедиция срещу Алжир, Нобили до принца, Мадрид, 4 май 1567 г., A. d. S., Florence, Mediceo 4897 bis; потеглянето е сигурно, въпреки че принцовете на Бохемия въобще не се подготвят, Нобили до принца, 18 юни 1567 г., ibid., 4898, f°s 62 et 62 v°, но същият ден Нобили съобщава за тяхното потегляне, ibid., f° 67 v°. Приготовления за пътуването, Нобили, ibid., 4897 bis, 26 юни; Фуркево до кралицата, Мадрид, 30 юни 1567 г., *Fourquevaux*, op. cit., I, p. 228, заповедта за потегляне, дадена от Филип II: „Не бих могъл да кажа дали това са кастилски хитрости, но е така". Филип II до Гранвел, Мадрид, 12 юли 1567 г., CODOIN, IV, p. 373; неговото твърдо решение за тръгване, Нобили до принца, Мадрид, 17 юли 1567 г., A. d. S., Florence, Mediceo 4898, f° 77: „...che l'andata di sua Mta in Flandra riscalda assai et tutti questi grandi lo dicono absolutamente..." Фуркево до краля, края на юли 1567 г., *Fourquevaux*, op. cit., I, p. 241, не се знае кое море ще избере Филип II; Нобили до принца, Мадрид, 24 юли 1567 г., Mediceo 4898, f°s 75 et 75 v°, Педро Мелендес пристига навреме от Флорида, за да поеме командването на кралската флота; Франсес де Алава до Катерина ди Медичи, Париж, 8 авг. 1567 г., A. N., K 1508, B 21, n° 42, управителката на Нидерландия изпратила кораби да посрещнат кралската флота; Гранвел до краля, Рим, 17 авг. 1567 г. се радва на тръгването: „Въпреки че в Испания и във Фландриите, а и тук има доста хора, които не искат да повярват на заминаването на В. В. и които говорят каквото им падне..." Времето минава: Фуркево до кралицата, 21 авг. 1567 г. „и да потегли с кораба през септември за споменатия крал означава да плава като отчаян човек, който иска да погуби себе си и своите хора"; Дж. Корер до дожа, Компиен, 4 септ. 1567 г., C. S. P. Venetian, VII, p. 403, според писмата на търговци, Католическият крал „is not likely to arrive". Г. де Силва до краля, Лондон, 6 септ. 1567 г., CODOIN, LXXXIX, p. 541, според френския посланик, Филип II няма да мине през Ла Коруня, а през Сантандер. Ако пътуването вече не се състои, значи – експедиция срещу Алжир. Циркулярно писмо на Филип II до херцозите на Флоренция, Ферара, Урбино и Мантуа, Мадрид, 22 септ. 1567 г., че няма да иде във Фландриите през морето на Понанта, „por sus enfermedades y por ser el camino tan trabajoso que no ha sido possible, para estar ya a la boca del invierno..." Фуркево до краля, Мадрид, 23 септ. 1567 г., op. cit., I, p. 367, пътуването е отменено за пролетта. Вицекралят на Неапол до краля, Неапол, 31 септ. 1567 г., Simancas E° 1056, f° 96, получил писмото, което сочело, че пътуването било отложено за идущото лято. Нобили до принца, 17 ноем. 1567 г., A. d. S., Florence, Mediceo 4898, f° 128, всички хора със здрав разум подкрепят пътуването; същият до същия, ibid., f° 137, 27 ноем. 1567 г., дон Диего де Кордова му казва в преддверието на краля, че Филип II ще отиде във Фландриите с достатъчно сили, за да попълни недостига в испанските роти. Кардиналът на Лотарингия до Филип II, Реймс, 16 ян. 1568 г., A. N., K 1509, B 22, no 3 a, за неговия ангажимент да мине през Фландриите и да продължи да притиска еретиците; Ф. де Алава до краля, Париж, 27 март 1568 г., A. N., K 1509, B 22, n° 35 a, „Todo lo aquellos estados esta quietissimo desseando la venida de V. M^d para el remedio dellos".

[2] *E. Haury*, „Projet d'entrevue de Catherine de Médicis et de Philippe II devant Boulogne", in: Bull. de la Soc. acad. de Boulogne-sur-Mer, t. VI (extrait B. N., Paris, in-8°, Lb 33/543); Фуркево до кралицата, Мадрид, 24 авг. 1567 г., *Fourquevaux*, op. cit., I, p. 254.

[3] На 24 авг., *Van Houtte*, art. cit., p. 376.

започва? Непрестанно му повтарят, поне до пролетта на 1568 г., че lo de Flandes esta quietissimo[1]. Допълнителна причина става разиграната се през 1568 г. трагедия на дон Карлос – по-вълнуваща и по-жестока в действителност, отколкото деформиращите я легенди[2]. Може ли бащата да замине, след като синът му е затворен през януари (почива на следващия 24 юли)[3]?

Впрочем, няма значение, тъй като трагедията на испанската политика в Нидерландия не е пропадналото пътуване или пътувания на Филип II – това недооценяване на кралския магнетизъм, както твърди Л. Пфандъл[4], а замисленото, обмислено и реализирано пътуване на херцог д'Алба.

2. Преломът на Гранадската война

Още в края на 1568 г. – странно нещо, в средата на зимата – и още повече през 1569 г., около Средиземно море, много далеч, но и съвсем близо до неговите брегове, се разпалват войни – силни огньове с различна трайност, които свидетелстват за нарастващия трагизъм на момента.

Подемът на войните

Далеч от Средиземно море започва войната в Нидерландия – война, а не вълнения. Испания се оказва въвлечена, а чрез нея и целият средиземноморски свят. Пристигането на херцог д'Алба през август 1567 г. установява режим на терор, който за известно време налага затишие. Но през април 1568 г. борбата започва: първите безрезултатни атаки на Вилиерс и на Лудвиг фон Насау[5] са последвани през юли от големия рейд на Вилхелм Оранжски – също така неуспешен и който завършва почти абсурдно през ноември край границите на Пикардия[6].

Но ако войната по суша е спечелена от херцог д'Алба и то задълго (поне до април 1572 г., до въстанието в Брил), същото не важи за морето. От 1568 г. между испанци и протестанти започва война в Атлантика[7]. Тя се превръща в скрита и

---

[1] Виж края на бел. 1 на стр. 383, Ф. де Алава до краля, 1 март 1568 г., A. N., K 1509, B 22, f° 26, според херцог д'Алба вече показва спокойствието на Нидерландия.

[2] Както вече казахме, не трябва да се съобразяваме с книгата на *Viktor Bibl*, Der Tod des Don Carlos.

[3] Фуркево до краля, Мадрид, 26 юли 1568 г., *Fourquevaux*, op. cit., I, p. 371. Смъртта на дон Карлос избавила краля от доста грижи „и ще може да излезе от кралството си когато си поиска без да се опасява от размирици в негово отсъствие".

[4] Philippe II, p. 128.

[5] *L. Pirenne*, H. de Belgique, Bruxelles, 1911, IV, p. 13. По онова време действията на принца на Оранж не притесняват Филип II, Филип II до Ф. де Алава, Аранхуес, 13 май 1568 г., A. N., K 1511, B 22, n 31.

[6] *L. Pirenne*, ibid., p. 14 et 15. Поредно писмо на херцог д'Алба до Филип II, Като-Камбрези, 23 ноем. 1568 г., от което има копия навсякъде, B. N., Paris, Esp. 361; *Gachard*, Correspondance de Philippe II, t. II, p. 49; CODOIN, IV, p. 506. За кампанията на Оранжския принц във Франция през 1569 г., неиздадени документи, p. p. *Kervyn de Lettenhove*, Com. Royale d'Histoire, 4e série, 1886, XIII, p. 66-74.

[7] *Van Houtte*, art. cit., p. 385, 386, 16 апр. 1569 г.; слухове за война с Англия, мосю де Гомиекур до Саяс, Париж, 2 авг. 1569 г., слехове за близка война с Англия, „dize por ciertos avisos q la Reyna d'Ingleterra arma para Normandia es de temer que no sera para lo de Flandes"; *Van Houtte*, art. cit., p. 388. За тази тежка криза през 1569 г. вж. тук, част втора, глава 2.

елоялна икономическа война между Английския остров и Испания. Удари се
ıнасят и от двете страни. Така островът ще се окаже лишен от нормално снаб-
яване с испански зехтин, необходим за обработката на неговата вълна[1]. Обрат-
ɔ, имперският път на испанското сребро е прекъснат с всички произтичащи от
ова последствия, а бискайските забри са залавяни с целия си товар от метал.
ерцог д'Алба не усеща веднага последствията от тази битка за Ламанша и за
тлантика. Подобно на повечето политици, които не са способни да доловят
редзнаменованията на бъдещето, той не разбира, че опасността за испанска Ни-
ерландия не идва толкова от Германия или Франция, колкото от Англия.

Други го усещат и изразяват по-добре от него. Папа Пий V е готов да удари
реста още при първия знак (той отлъчва Елизабет през февруари 1569 г.),
астървено прокламира в писмо от 8 юли 1568 г.[2], че е настъпил моментът за
ампания в Англия. Посланикът на острова, херцог де Спес, замесен в интриги-
е на Мери Стюарт и в заговорите на бароните от Севера, рискува да сгреши от
птимизъм и, включен в малък сектор от испанската игра, да не може да се
здигне до общото. Но той може би има право да мисли, че през тази 1569 г.
ожже да се играе една решително нова партия срещу Англия с шотландската и
ори с ирландската карта[3], както и с готовия да избухне метеж на едрите като-
ически сеньори от Севера. Филип II е изкушен от тази рискована политика, но
ерцог д'Алба се противопоставя и се налага над господаря си, заради липсата
а кредити и заради европейското положение. Този ограничен и псевдовелик
овек води късогледа политика, действаща на една ръка разстояние. Той прека-
ено много забавя общата амнистия, оставя кралицата на Шотландия да избяга
в Англия и шотландците да станат протестанти, оставя да избухне безуспешно-
го въстание на бароните от Севера[4], което е потушено бързо и с малко средства
от Елизабет; накрая, вместо да удари разбунтуваната Англия, той се пазари и
ситрува, докато времето работи против него. Благоразумният през 1569 г. не е
ралят, а той. Отдалечеността му и конюнктурата го правят повече от суверена
му господар на деня. Той, който не може да види, че в тясната терористична
юна, в която смята, че властва, истинското лице на бъдещата война вече придо-
ива очертания.

Във Франция, където мирът от Лонжюмо трае твърде кратко, през август 1568
започва третата религиозна война с бягството на Колини и на принц дьо Конде

---

[1] Г. де Спес до краля, Лондон, 1 юни 1569 г., CODOIN, XC, p. 254; същият до същия, ibid., p. 276, Лондон, 5 авг. 1569 г. „Es la falta de açeite aqui tan importante que de simiente de rabanos sacan aceite ara adereszar la lana..."

[2] B. N. Madrid, Ms 1750, f°s 281-283. За въпроса с Англия в цялост вж. хубавата книга на *O. De Torne*, Don Juan d'Autriche, I, Helsingsfors, 1915.

[3] Смутовете в Ирландия в райони, близки до Шотландия, 8 ян. 1570 г., CODOIN, XC, p. 171.

[4] Рим, 3 ноем. 1569 г., *L. Serrano*, op. cit., III, p. 186. Proyecto del Papa sobre la sublevacion de Inglcterra contra Isabel: pienca Çuñiga que interviniendo el Rey en la empresa se lograria la concesion de la cruzada, Simancas E° 106, 5 nov. 1569; C. S. P. Venetian, VII, p. 479; Londres, 24 dec. 1569, CODOIN, XC, p. 316; 26 dec., p. 317. Conquista de Inglaterra y comission alli del consejero d'Assonleville, Simancas 541. Estado de los negocios de Inglaterra, ibid. Гледната точка на херцог д'Алба е изложена в него-ото писмо до дон Х. де Сунига, Simancas E° 913, копие в A. E. Esp. 295, f°s 186-188: невъзможност да ъде завзета Англия при враждебността на Германия и на Франция.

към Лоара[1], свързано несъмнено с испанските действия във Фландриите. Но от теглянето на хугенотските вождове на юг едва-едва приближава войната към Средиземноморието – това Средиземноморие, където през юли се опасяват от появата на германски наемници, останали без работа след примирието от Лон жюмо и които, подкрепени от протестантите, биха могли да се насочат към Ита лия[2]. Хипотеза, приета скептично в Испания, и която е обезсмислена от възобно вяването на размирициte във Франция. Третата гражданска война, толкова сви репа, толкова жестока, засяга средиземноморската област само временно, от про летта на 1570 г., когато в „бягството си напред", след годината на Жарняк и на Монконтур, адмиралът достига до долината Гароне в средиземноморския юг и след това до долината на Рона[3]. През лятото на 1569 г. има тревога и в Испания тъй като адмиралът отивал тогава в Гиен[4] – повод на католиците да поискат съдействие в Пиренеите, както са подкрепени откъм Фландриите[5]. И без тази помощ неравенството на силите в полза на католицизма е очебийно. Но трябва ли да мислим като Франсес де Алава, че само да поискал, дворът и специалнс адмиралът можел без усилие да се справи с протестантите? Испанският посланик обвинява съветниците на краля, Монморанси, Морвилие, Лимож, Ланса и Виейвил[6]. Като че ли смелостта нямала значение, като че ли пространството не съществувало, като че ли преследваните във Франция не се ползвали от могъщата подкрепа на чуждестранното протестантство!...

Европейски войни. Но и в Ориента, и също далеч от бреговете на Средиземно море, войната вилнее в обширни райони на Турция – от причерноморските области до бреговете на Червено море. Една значителна периферна война, която през 1569 г. ще парализира повече от всяка друга причина възможностите на Селим да действа със своята флота в Средиземно море. Впрочем, странна война, косвено противопоставена на силите на враждебна Персия, превърнала се във важен семафор на Азия и по-точно – между Централна Азия, Индия и Индийския океан.

Първата зона на враждебни действия е южната част на днешна Русия. Турците, в споразумение с кримските татари и с активната подкрепа на румънските селяни, които са използвани за изкопните работи, се мъчат да отнемат от руснаците Казан и Астрахан[7], където последните се установяват през 1551 и 1556 г. Без

---

[1] *E. Lavisse*,op. cit., VI, I, p. 106 *et sq.*

[2] Херцогът на Алкала до папата, 24 юли 1568 г., Simancas E° 1856, f° 17.

[3] *E. Lavisse*, op. cit., VI, I, p. 111.

[4] Франсес де Алава до краля, Париж, 9 юни 1569 г., A. N., K 1514, B 26, n° 122.

[5] Франсес де Алава до херцог д'Алба, Орлеан, 19 юни 1569 г., A. N., K 1513, B 25, n° 54. X. Манрике инспектирал границата с Навара, X. де Саманиега до херцога на Парма, Мадрид, 12 юли 1569 г., A. d. S., Naples, Farnesiane, Spagna 5/1, f° 272; същото сведение, Кастаня до Алесандрино, 13 юли 1569 г., *L. Serrano*, op. cit., I, p. 112. Опасяват се за Навара, но най-вече в случаите когато биха спрели гражданските войни във Франция, 19 авг. 1569 г, *Fourquevaux*, II, p. 110; 17 sept. 1569, ibid., p. 117.

[6] Франсес де Алава до краля, Тур, 29 окт. 1569 г., A. N., K 1512, B 24, n° 139.

[7] Константинопол, 14 март 1569 г., *E. Charrière*, op. cit., III, p. 57-61. Константинопол, 26 март 1569 г., Simancas E° 1057, f° 45, Б. Фераро до Сеньорията на Генуа, Константинопол, 11 юни 1569 г., A. d. S., Gênes, Cost. 2/2170. С. 16 nov. 1569, Simancas E° 105, f° 3. Томас де Корноса до краля, Венеция. 9 дек. 1569 г., Simancas E° 1326: турската армада се въоръжава бавно, султанът е зает с войските си по посока на Московия, Арабия и Персия. Константинопол, 10 дек. 1569 г., Simancas E° 1058, f° 6.

да приемаме буквално цифрите на европейските информатори, можем да приемем, предвид необятността на терена на действие, че тази война изисква огромен личен състав, солиден транспорт и натрупване на храни и муниции в Азов, който е базата на операциите.

Дали целта на тази експедиция е само да удари Московеца, да го накаже (както обяснява прекалено формалистичната турска дипломация, загрижена за пореден път да се оправдае), за да подпомогне един васал, кримския хан, несправедливо понасящ руските удари? Всъщност през 16 в. и турци, и руснаци страдат еднакво от грабежите на тези номади и не са далеч от съглашение помежду си, насочено против тази буферна държава[1]. От друга страна съществува мнение, че за турците няма особена възможност да си проправят път в Централна Азия. Остава по-простият мотив за една военна маневра на голяма дистанция против персите. Турците планират да прокопаят канал от Дон до Волга, свързвайки по този начин Каспийско с Черно море и така да прокарат път за своите галери до вътрешните брегове на Персия. Видима опасност, която Софи предугажда[2]. Впоследствие, при неясни за нас обстоятелства, той действа, за да разбунтува народите и владетелите на Кавказ срещу турците. Това че през 1570 г. всеобхватната кампания променя рязко посоката си и че русите заграбват снаряжението и артилерията на агресора, не намаляват значението на това начинание[3].

По същото време се проявява и друга война, започнала преди две години в арабските земи – от Египет до Сирия, чието уязвимо място се оказва разбунтуваният Йемен на юг[4]. „Арабските земи" представляват голямата зона на преминаване на търговията в Леванта. Техният бунт струва на турците почти два милиона в злато годишно, според оценки на съвременниците[5], към която сума се прибавят огромните разходи и трудностите на войната, водена в далечни краища.

Това, което говори за интензивността на тези две войни във вътрешността на турските земи, е бездействието на султана на средиземноморския фронт; почти

---

[1] Все пак не толкова, колкото смята *W. Platzhoff*, op. cit., p. 32.

[2] Константинопол, 28 ян. 1569 г., Simancas E° 1057, f° 27: „...que no queria (новият персийски владетел) que el fiume (sic) Volga se cortasse porque dello le verina mucho daño por poder yr despues con varcas hasta sus estados a saqueallos...".

[3] Съобщение от Константинопол, пристигнало в Прага през Венеция, Прага, 28 ян. 1570 г., A. N., K 1515, B 27, n° 21. Проблемът с канал Дон-Волга и описание на зимната кампания, *J. von Hammer*, op. cit., VI, p. 338 et sq.

[4] Ф. де Алава до краля, Париж, 4 февр. 1569 г., A. N., K 1514, B 26, n° 41: „el Turco esta muy embaraçado y empachado porque los Arabios prosperan y el Sofi los fomenta...". Александрия, 14 апр. 1569 г., Simancas E° 1325, много подробности за войната в Йемен, като че ли тя била единствен резултат от изедничеството на турските управници; толкова много подробности, че те са почти неусвоими като разказа на *J. von Hammer*, op. cit., VI, p. 342 et sq., който интерпретира по странен начин всички данни от нашия документ. Константинопол, 11 юни 1569 г., вж. по-горе бел. 7 на стр. 386: турците вероятно са възстановили реда в Йемен. Константинопол, 16 окт. 1569 г., *E. Charrière*, op. cit., II, p. 82-99. Томазо Корноса до краля, Венеция, 29 септ. 1569, Simancas E° 1326, възвръщане на Аден от турците? Проект за прокопаване на Суецкия полуостров след подчиняването на Арабия, *J. von Hammer*, op. cit., VI, p. 341.

[5] Константинопол, 16 окт. 1569 г., *E. Charrière*, op. cit., III, p. 82-90, 800 000 дуката за Йемен, един милион – за Сирия.

пълното изоставяне[1] на морето, където християните, поне на запад и в централната зона, правят каквото си искат. През август и през септември около Сицилия галерите на Дориа и на Хуан де Кардона провеждат безпрепятствено успешно преследване на корсарите[2]. Но би трябвало да познаваме по-добре и обратната страна на османската история, за да преценим правилно политиката на султана. Защото изведнъж, в края на 1569 г., арсеналът в Константинопол е събуден от дълбокия си сън през предходните четири години с мащабни приготовления за експедицията срещу Кипър[3]. Впрочем проектът за тази експедиция вероятно е от доста години, поне от времето на фортификацията на Карамания през 1567 г. Дали заради нея, или поне донякъде заради нея султанът лесно се съгласява на примирие с императора? И пак заради нея ли поисква да уреди вътрешните си дела преди да предприеме това важно начинание? Откъдето следват енергичните му действия по време на войните от 1569 г., за които току-що говорихме. Твърди се, че през тази година Йосиф Микас, комуто султанът вече е обещал Кипър, нарежда да представят оръжията на кралството в неговия герб. Твърди се също, че пожарът, който опустошава точно на 13 септември 1569 г. арсенала на Венеция, вероятно е дело на Микас, тоест на наети от него агенти[4].

Това, което е сигурно, е, че за турската атака срещу Венеция се говори отдавна и вероятно това е причината за слуховете за съюз на Испания със Сеньорията[5], които предпазливата Венеция раздухва и чийто център на разпространение е Рим. Венеция несъмнено означава страховита флота. Но тя е и фино и крехко тяло, несъизмеримо с турската маса. Атакувана от това чудовище – Господ е свидетел, че тя прави всякакви отстъпки, за да избегне тази катастрофа – тя би могла да устои само с помощта на християнския свят, Италия и Испания, тоест с помощта на Филип II, който владее едната и почти напълно другата.

---

[1] Вицекралят на Неапол до краля, 14 ян. 1569 г., Simancas E° 1057, f° 18, тази година няма да има турска армада. Ф. де Алава до Саяс, Париж, 15 ян. 1569 г., A. N., K 1514, B 26, n° 23, противоречиви слухове, турците ще потеглят или срещу Ла Гулет, или срещу Александрия; вицекралят на Неапол до краля, Неапол, 19 ян. 1569 г., Simancas E° 1057, f° 2, няма да има армада. Т. де Корноса до краля, Венеция, 24 ян. 1569 г., Simancas E° 1326, няма да има армада заради Арабия; Константинопол, 28 ян 1569 г., вж. бел. 2 на стр. 387, няма да има армада; 14 март 1569 г., *E. Charrière*, op. cit., III, p. 57-61. Х Лопес до краля, Венеция, 2 юли 1569 г., Simancas E° 1326: „Venecianos se han resuelto de embiar las galeaças en Alexandria y Suria ques señal que no saldra armada por este año..."

[2] Пескер до краля, Месина, 31 авг. и 2 септ. 1569 г., Simancas E° 1132.

[3] Б. Фереро до Сеньорията на Генуа, Константинопол, 23 юли 1569 г., A. d. S., Gênes, Cost. 2/2170. Константинопол, 24 и 29 май (известие, получено в Неапол на 18 юли, Simancas E° 1057, f° 59). Константинопол, 7 авг. 1569 г., Simancas E° 1057, f° 72: „que los aparatos maritimos continuan a gran furia y casi a la descubierta"; Константинопол, 18 септ. 1569 г., Simancas E° 1057, f° 76; Константинопол, 29 септ. и 2 окт.. 1569 г., Simancas E° 1057, f° 9; Константинопол, 16 ноем. 1569 г., Simancas E° 1058, f° 3: Константинопол, 26 дек. 1569 г., Simancas E° 1058, f° 8: „quest' appar(a)to di quest' armata sia per Spagna..." Доклад за тези въоръжавания на баюла Барбаро във Виенския архив, *J. von Hammer*, op. cit., VI, p. 336, notes 1 et 2.

[4] *P. Herre*, op. cit., p. 15. Хулиан Лопес до краля, Венеция, 15 септ. 1569 г., Simancas E 1326. Вижте, с обратен знак, планът за опожаряване на арсенала в Константинопол на някой си Хулио Сесар Карачиало, вицекралят на Неапол до краля, Неапол, 23 март 1569 г., Simancas E° 1057, f° 43

[5] Резюме на писмата на вицекраля на Неапол от 22, 26, 29 и 31 авг. 1569 г., Simancas E° 1056, f° 192.

Началото на войната в Гранада

В този свят на обтегнати отношения, където ритъмът на въоръжаването се скорява, войната в Гранада експлодира със сила, която няма нищо общо с реалото ѝ значение в самото начало на една военна операция от второстепенен и ори от третостепенен разряд. Но не бихме могли да кажем до каква степен тази шумна" новина е могла да породи навън планове и надежди, доколко е възбудиа страстите и променила климата в Испания.

Фактите са известни. В основата – незначителен инцидент: няколко мориски тиват в Гранада през нощта след Коледа на 1568 г., проникват в града и молят на исок глас онези, които искат да защитят религията на Мохамед, да ги последат[1]. Влизат шейсетина, излизат хиляда[2]. „Потвърждава се, пише нунцият в Мадид, че това не е толкова важно събитие, както може би някои ще твърдят[3]." Действително, Албаисин, големият местен град, не помръдва. Все пак нищо не оказва, че ако не са снеговете, блокиращи планинските проходи, Гранада няма да бъде залята от значителни сили[4]. Внезапната атака тогава може да има съвсем руг ефект и да опожари целия град. Неуспехът ѝ накарва въстаниците да се крепят в планината. Други мориски скоро ги последват – по-често родом от ругите населени места на кралството, отколкото от неговата столица[5]. Изчисляват ги на около 4000. „Едните казват повече, другите – по-малко, пише Саули а Генуезката република. Досега не можах да науча истината. Преценява се, че ънтът ще трае кратко, тъй като избухна извън сезона и приготовленията, които е правят срещу него са огромни. От Кордова, от Убеда, от Баеса и от други места са излезли голям брой конници и пехотинци[6]." Според някои слухове мориските укрепват Оргиба, град на херцог де Сеса, но какво биха могли да направят без артилерия? „Казаха, продължава Саули, че сред тях имало 300 турци, но от другаде научаваме, че става дума само за осем или десет оцелели от една галиота, която се е врязала в брега." По-скоро оптимистичен доклад; намираме се още в първите дни на аферата и този текст принадлежи на един привърженик на испанците: говорейки за тях Саули, като всички генуезки (или тоскански) агенти, казва „нашите". Фуркево, както правилно се смята, е едновременно по-обективен и по-малък оптимист.

Така тази религиозна война, тази война на неприятелски цивилизации, бързо се разпростира от само себе си върху терен, подготвен предварително от омразата и мизерията[7]. Още през януари Алмерия е блокиран от бунтовниците[8]. През февруари херцог де Сеса, който притежава владения, села, градове и васали в Гранада, смята, че въстаниците са 150 000, от които 45 000 са в състояние да носят

---

[1] Мадрид, 5 ян. 1569 г., *L. Serrano*, op. cit., III, p. 23-24.
[2] Саули до Сеньорията на Генуа, 5 ян. 1569 г., A. d. S., Gênes, Lettere Ministri Spagna 4, 2413.
[3] Вж. по-горе бел. 1.
[4] *Pedro de Medina*, op. cit., p. 147 v°.
[5] Вж. по-горе бел. 2.
Ibid.
[7] *Hurtado de Mendoza*, op. cit., p. 71.
[8] 13 ян. 1569 г., *Fourquevaux*, op. cit., II, p. 45.

оръжие[1]. През март въстанието се излива от планината в равнината[2]. А връзката на въстаниците с Алжир е извън всякакво съмнение[3].

Впрочем на отговорните лица бунтът се сторва опасен още от самото начало Вероятно защото Южна Испания е необмислено опразнена от мъже заради експедицията на херцог д'Алба. Там мобилизацията е много интензивна. Освен това Испания е отвикнала от вътрешни войни и не е в състояние да се бие. Първите мерки са да се изпратят пари за незабавни мобилизации на Мондехар, главен капитан на Гранада и на маркиз де лос Велес, губернатор на Мурсия. Едновременно с това испанските галери са вдигнати под тревога, за да пресекат евентуални помощи от Африка[4].

Испанското правителство се опитва да опази бунта в тайна: sera bien de tener secreto lo de Granada, пише Филип II в полето на писмо, предназначено за вицекраля на Неапол[5]. Но как да стане това, му отговарят от Неапол на 19 февруари[6]. След като новината вече циркулира, предадена от Генуа и от Рим? Разбира се, тя бързо се отправя към Константинопол, където самите въстаници изпращат молба за помощ[7]. От сърцето на Испания до Турция функционира непрекъсната връзка за предаване на новини, „без да броим пътуващите и бягащите мориски, неуморни бързоходни пътешественици и агенти за свръзка; те имат свои кореспонденти и свои защитници в Северна Африка, както и в Константинопол. Затова не е сигурно, че турското правителство не е замесено както в мориската афера, така и в пожара във венецианския арсенал... През юни 1568 г. дон Хуан води сериозен разговор в Барселона с гръцки капитан, който му предлага да разбунтува Морея. Защо да не си представим през 1565, 1566, 1567 или 1568 г. аналогична среща на един тагарин или един мудехар с някой от военачалниците на турската флота?

Във всеки случай, веднага щом новината преминава границите на Вътрешното море и земите на европейския континент, се появяват два вида война срещу мориските: истинската, която се води във високите части на Сиера Невада – доста непоследователна и разочароваща планинска война, пълна с изненади, трудности и ужасни жестокости; както и една друга „гранадска война", такава, каквато я описват отдалеч най-противоречащи си известия, предназначени да разпалват всякакви страсти. И ориенталски страсти, които се подхранват от стройна систе-

---

[1] 23 февр. 1569 г., ibid., II, p. 56.

[2] Известие от Испания, 20 март 1569 г., ibid., II, p. 62.

[3] Саули до Сеньорията на Генуа, Мадрид, 14 апр. 1569 г., A. d. S., Gênes, Lettere Ministri Spagna 1 2413.

[4] Филип II до Рекесенс, 15 ян. 1569 г., Simancas E° 910, заповед да дойде до брегoвете на Испания с 24 или 28 галери.

[5] Simancas E° 1057, f° 105, Мадрид, 20 ян. 1569 г.

[6] Вицекралят на Неапол до краля, Неапол, 19 февр. 1569 г., Simancas E° 1057, f° 36.

[7] Б. Фареро до Сеньорията на Генуа, Константинопол, 23 юли 1569 г., A. d. S., Gênes, Cost. 2 2170: „li mori di Granata etiam scriven qui al grand Sre et a tutti li principalli suplichando che se li manda socorso de arme solo che de gente sono assai...", искат изпращането на армадата през 1570 г.; областите от Гибралтарския проток са лошо пазени и лесни за превземане. *A. de Herrera*, Libro de agricultura..., op. cit., 1598, съобщава в първото си съчинение, че за бунта на Гранада научили дори в Константинопол, където първоначално помислили, че е измислица, това е обикновен слух (segun se dize) за най-незаинтересования, 341 v°.

ма от съучастници и шпиони, и такива с обратен знак. И двете много лесно се проследяват от Изток на Запад, понеже засягат Западна Европа, а тя добре си е подредила документацията.

Каквато и да е величината на аферата, Испания е разтърсена изцяло от тази домашна война. През януари 1569 г. въстанието е тема на всички разговори в двора[1], „най-резониращата новина тук за момента", както се изразява Фуркево[2]. „Опасността е съвсем жежка в цялото кралство" продължава посланикът[3], който намира удобен случай да философства: бунтовете на поданиците срещу техните легитимни крале са белег на времето; довчера срещу Шарл IX във Франция, срещу Мария Стюарт в Шотландия, срещу Католическия крал във Фландриите. „Днешният свят е предразположен към размирици, а поданиците към бунт на различни места." Шарл IX отговаря, с повече или по-малко искрено перо, че се надява тези размирници да бъдат наказани, както и „всички онези, които са хванали оръжието, за да всяват смут в държавата на своя крал и суверен"[4]. Но е ли той ядосан от положението, което вече създава грижи за Испания?

Всъщност ответните мерки изискват време за подготовка. Как да се действа бързо в тези труднодостъпни и диви планини, където наказателните колони рискуват да загинат от глад и в крайна сметка загиват? Как да се блокира дългият бряг на непокорните земи с безброй заливчета, достъпни за корабчетата от Алжир и Берберия, които доставят хора, муниции, оръжие (християнските пленници служат за плащане: един пленник за пушка[5]), артилерия[6] и храни – ориз, зърно или брашно; по протежение на бреговете където сеньорите, а не кралят, са обичайните господари, където контрабандата и грабителството имат изградени пътища и привички[7]? И по море, и по суша отначало нищо не върви добре. Мондехар е прекрасен управляващ, но зад него бъдещият кардинал Деса му вреди и го парализира. Той успява да изтика напред един бездарник, маркиз де Лос Велес. Репресиите са безрезултатни и ужасната война прогресира от само себе си.

Всичко това не пречи на Филип II да се преструва на доволен: Фуркево отбелязва – „той се преструва, че не отдава особено значение" на въстанието на Гранада[8]. Той твърди, че турците си имат други грижи; че алжирската помощ е невъзможна заради стражата на галерите; за да се тури всичко в ред са достатъчни само „християнските общности", разбирайте андалуските милиции... Официален оптимизъм, който не споделят в чужбина, където агентите на Испания се уморяват да се борят срещу недоброжелателните преувеличения. В Лондон Херау де Спес се оплаква най-вече по този повод. През май стигат дотам да разгла-

---

[1] 13 ян. 1569 г., *Fourquevaux*, op. cit., II, p. 47-48.
[2] Ibid., p. 45.
[3] Ibid., p. 46.
[4] Шарл IX до Фуркево, Мец, 14 март 1569 г., *C. Douais*, Lettres de Charles IX à M. de Fourquevaux, p. 206.
[5] *H. Forneron*, op. cit., II, p. 161.
[6] 23 ян. 1569 г., *Fourquevaux*, op. cit., II, p. 51.
[7] Avisos sobre cosas tocantes al Reyno de Granada, 1569, Simancas E° 151, f° 83.
[8] *Fourquevaux*, op. cit., II, p. 56.

сят „с пълен глас", че и други испански кралства се надигат срещу Негово Величество. „Тукашните хора не познават предаността на испанците..."[1]

Вярно е, че испанците не могат да противопоставят на всички тези растящи мълви някоя от тези хубави победи, при които още на бойното поле се уточнява броят на убитите и пленените... Операциите са спорадични и наличният състав е ограничен в тази малка жестока война, в която се организира напълно безконтролно истински лов на хора и от двете страни[2]. Война на патрули, неудобна за комюникетата... Бурята на 8 април, която разпилява и опропастява във водите на Марсилия галерите на Великия командор на Кастилия при завръщането им към испанските брегове, е представена в тях като важно събитие, въпреки че съвсем не изглеждала на катастрофа, за каквато им било удобно да я обявят[3].

Започнала зле и лошо провеждана, с грешки на всички нива, войната в Гранада продължава дълго и струва скъпо. Назначаването на дон Хуан Австрийски за главнокомандващ през април в началото не променя нищо. Опитът показва, че е невъзможно да ползват само милициите и че е необходимо да се докарат войски от Италия (взети от tercios на Неапол[4] и от Ломбардия[5]) и да се мобилизират войски от Каталония[6]. Трябва да се отпусне време на тези подкрепления да пристигнат и положението се променя коренно едва през януари 1570 г., когато дон Хуан, свободен най-сетне в действията си, решава да нанесе първия голям удар. През януари 1570 г., тоест година след началото на въстанието.

Какво са направили дотогава? Почти нищо, освен да подхранват надеждите, че дори само гладът ще намали броя на бунтовниците[7]. И да задържат Гранада, която дон Хуан Австрийски ще получи заповед да не напуска до края на годината[8]. В това някои искат да съзрат проява на обидна неприязън на Филип II към дон Хуан: това за пореден път означава „персонализиране" на една политика,

---

[1] Гуеро де Спес до краля, Лондон, 2 апр. 1569 г., CODOIN, XC, p. 219; същият до същия, 9 май 1569 г., ibid., p. 228. Нашето цитиране се отнася до това второ писмо.

[2] Истински американски войни, *G. Friederici*, Der Charakter..., op. cit., I, p. 463. В толкова странното писмо на царя на бунтовниците Мохамед Абен Хумейа до дон Х. Австрийски, Ферейра, 23 юли 1569 г., Arch. Gouv. Gal de l'Algérie, Registre nº 1686, fº 175-179, царят на бунтовниците посочва, че ежедневно в неговите ръце попадат (като собствен пай) между шест и десет задържани християни

[3] Микеле Орвието до Маргарите Пармска, Мадрид, 1 апр. 1569 г., A. d. S., Naples, Farnesiane, Spagna, fasc. 5/1, fº 242, посочва придвижването на галерите към Испания. Пескер до херцога на Алкала, 17 апр. 1569 г., Simancas Eº 1057, fº 53: при новината за бедствието, той възнамерява да прати в Испания ескадрата на Хуан де Кардона. Récit du succez et journée que le Grand Commandeur de Castille a eu allant avec vingt-cinq galères contre les Mores, Lyon, Benoist-Rigaud, in-8 Pièce, 14 p., B. N., Paris, Oi 69 (1569), происпански доклад; *Fourquevaux*, op. cit., II, p. 75, 4 май 1569 г.: ако не била стражата на галерите, мориските щели да се укрият в Северна Африка.

[4] *H. Forneron*, op. cit., II, p. 178, вероятно войски, доведени от Алваро де Басан Саули до Сеньорията на Генуа, Мадрид, 20 май 1569 г., A. d. S., Gênes, Lettere Ministri, Spagna 4/2413. Филип II до дон Хуан Австрийски, Аранхуас, 20 май 1569 г., CODOIN, XXVIII, p. 10.

[5] Х. де Саманиега до херцога на Парма, Мадрид, 18 май 1569 г., A. d. S., Naples, Farnesiane, Spagna, fasc. 5/1, fºs 256-257.

[6] Ibid., fº 274, същият до същия, Мадрид, 25 юни 1569 г.

[7] Саули до Сеньорията на Генуа, вж. бел. 4.

[8] Филип II до дон Хуан Австрийски, Аранхуас, 20 май 1569 г., CODOIN, XXVIII, p. 10. Гранада е единственото опазено място, Кастаня до Алесандрино, Мадрид, 13 юли 1569 г., *L. Serrano*, op. cit., III, p. 111.

която не е лишена от основание да съществува извън личностите. Това означава също да се омаловажат страховете на отговорните фактори, съдържащи се във възклицанието на Франсес де Алава: „Да даде Господ преди да се въоръжи това псе (султанът, за чиито морски приготовления научават), въстаниците от Алпухара да бъдат наказани"[1] Съществува опасение, че размирниците ще се разпространят извън кралството и че мориските от Арагон „ще се разбунтуват както тези от Гранада"[2]. Тогава вече ще трябва да се противопоставят не на 30 000 мъже (предполагаем брой на въстаниците в началото на август), а най-малко на сто хиляди[3].

Не става дума да се обижда дон Хуан, а да се разбере какво трябва да се предприеме. Доста време му е необходимо на Филип II докато забележи, че успехът, за който съобщава куриерът[4] и който изглежда решителен, всъщност не представлява нищо, тъй като мориските могат да бягат „като елени" пред испанските аркебузи[5], без това да им навреди. За да разбере, че нещата трябва да се вземат на сериозно, тъй като положението, такова каквото е през есента – равнините и градовете в ръцете на християните, планината в тези на бунтовниците[6] – може да се запази същото опасно дълго, предвид пространните и видими приготовления на турците в Константинопол.

Ще преценят това вникване в нещата, като закъсняло, а за пореден път страховете на Филип II – като сковаващи. Че заплахата на турската флота би наложила да се приключи с Гранада, както и да е. Но тази заплаха излага на опасност колкото Испания, толкова и Италия и през октомври Хуан де Сунига поисква от краля да укрепи испанската войска в Италия[7]; тази Италия, от която оттеглят войските заради Фландриите, и от която пак би трябвало да вземат войска (както ще направят през декември) за Гранада. Необходими са още пари, и още пари, а огромните разходи за Фландриите са погълнали вече толкова много... Трябва от една страна опасността от външна интервенция да се открои ясно, а от друга – войната да вземе лош обрат, щото Филип II да се реши да стори необходимото.

На 26 октомври казват официално на нунция, че ако войната продължи през зимата, ако завладее останалите области с мориски, ако накрая турците се намесят, Испания рискува да попадне в ръцете на мюсюлманите. Нунцият си помисля, че това признание има за цел да изтръгне субсидия от папата, включително и тази за Cruzada, но то отговаря на точно определени страхове[8]. В Мадрид са известни много добре връзките на мориските с мюсюлманския свят. През есента научават едно след друго, че мориските посланици, върнали се от Константинопол, са приети в Алжир, където им обещават хиляди аркебузи[9]; после четирима евреи, богати търговци, дошли във френския двор заради соб-

---

[1] А. Саяс, Париж, 2 авг. 1569 г., A. N., K 1511, B 24, nº 35.
[2] Мадрид, 6 авг. 1569 г., *Fourquevaux*, op. cit., II, p. 101-102.
[3] Ibid., p. 109, 19 авг. 1569 г.
[4] Ibid., p. 107.
[5] Ibid., 19 авг. 1569 г., p. 111.
[6] Ibid., 17 септ. 1569 г., p. 117-118.
[7] До краля, Рим, 14 окт. 1569 г., *L. Serrano*, op. cit., III, p. 163.
[8] Мадрид, 26 окт. 1569 г., ibid., p. 180.
[9] 31 окт. 1569 г., *Fourquevaux*, op. cit., II, p. 128-129. *C. Pereyra* посочва (Imperio español, p. 168), че англичаните биха подпомогнали мориските...

ствени интереси в кредитите на Йосиф Микас, разказват, че армадата ще пристигне през 1570 г. a dar color y ayuda a los moros de Granada (да даде стимул и помощ на маврите от Гранада – бел. пр.). Молбата е отправена към турците от мориски пратеници и от страна на кралете на Мароко, на Фес и на „тримачетирима други от Берберия..."[1] Това съответства на сведенията, пристигнали почти по същото време в Мадрид относно военните приготовления на Шерифа срещу мароканските предни постове; те заплашват Испания с подготвена от мюсюлманите инвазия[2].

Така че сега всички признават, че нещата в Гранада вървят на зле – и нунцият[3], и тосканският агент Нобили[4], и самият Филип II в кореспонденцията си с дон Хуан[5]. Впрочем признаците са очевидни. През декември експулсират всички мориски от Гранада; крайна и отчаяна мярка[6], която намеква, че получените от Нидерландия сведения в последните дни на годината са точни: маврите, въоръжени понякога с аркебузи, извършват множество набези в кралството, така че в Гранада или в Севиля хората вече не смеят „да си покажат носа навън"[7]. Време е за действие. За да се доближи до театъра на бойните действия, на 26 декември Филип решава да свика кастилските Кортеси в Кордова[8].

Последица от Гранада: превземането на Тунис от Еулдж Али

Затрудненията на Филип II в Гранада ще струват трона на някой от берберските крале... В Тунис протежето на Карлос Пети, Мулай Хасан, възстановен на трона през 1535 г. от императора и против волята на турците, е отстранен от собствения си син Мулай Хамида. Последният, притиснат от испанците, турците и собствените си „поданици", тоест от хората от Тунис и от арабите – номади и уседнали южняци – царува доколкото му е възможно, по-скоро зле, отколкото добре. Вероятно, както отбелязва Аедо[9], разчитайки повече на обикновените хора, отколкото на сеньорите, но във всеки случай не оправдава надеждите и предизвиква недоволството на всички. След двадесетгодишно управление той има множество вътрешни неприятели и неговата власт е по-нестабилна, отколкото някога тази на турските суверени. Плячката е налице и войната в Гранада ще я предостави в ръцете на алжирците.

---

[1] Ф. де Алава до краля, Тур, 9 дек. 1569 г., A. N., K 1513, B 25, n° 138. Граншан дьо Грантри до Катерина ди Медичи, Константинопол, 16 окт. 1569 г., *E. Charrière*, op. cit., III, p. 94, евентуално предоставяне на Тулон на турците.

[2] Известие от Испания, 19 дек. 1569 г., *Fourquevaux*, op. cit., II, p. 165.

[3] Мадрид, 2 окт. 1569 г., *L. Serrano*, op. cit., III, p. 161.

[4] Нобили до принца, Барселона, 4 дек. 1569 г., A. d. S., Florence, Mediceo 4898, f° 550.

[5] Мадрид, 26 ноем. 1569 г., CODOIN, XXVIII, p. 38.

[6] *Fourquevaux*, op. cit., II, p. 165.

[7] Ферал до Шарл IX, Брюксел, 29 дек. 1569 г., B. N., Paris, Fr. 16 123, f° 297 v°: ...така че тези от Гранада, а още по-малко тези от Севиля не смеят да си подадат носа навън...

[8] Филип II до Гуеро де Спес, Мадрид, 26 дек. 1569 г., CODOIN, XC, p. 318.

[9] Op. cit., p. 78.

Защото, ако през 1569 г. алжирците помагат на мориските в бунта им – от интерес, от алчност и от религиозно пристрастие – не изглежда Еулдж Али, крал на Алжир от март 1568 г., да иска да поеме заради тях огромни рискове. Както отбелязва Аедо, той се погрижва много повече за защитата на града си, отколкото за Гранада. Вероятно по заповед на Константинопол, но по-вероятно заради ходатайството на испанските агенти: известни са ни поне инструкциите, дадени на някой си Х. Б. Гонгуса деле Кастеле, който е изпратен в Алжир през 1569 г.[1] Впрочем да се подпомогнат мащабно мориските ще означава да се форсира морският бараж на Испания, операция, която може да се окаже скъпа. А вероятно Еулдж Али не иска да гледа как се проточва испанската икономическа блокада на неговата страна[2].

Но най-вече, защо да се раздава заради друг, когато войната в Гранада предлага изключително изгодна възможност да се осъществи скъп за всички господари на Алжир план: цялостното завладяване на северноафриканския полуостров? То прозира във възобновяването на нападенията на Барбароса през 1534 г. и ако щете, макар и в друга посока, в експедицията на Салах Реис срещу Фес през 1554 г. Като доказателство за ефективността на испанската осведомителна служба и за връзките ѝ с Алжир, в Мадрид научават за всички планове на Еулдж Али, за завръщането на мориските посланици от Константинопол[3], за трудностите на „краля" с Дели Хасан, господар на Бискра[4] и накрая, за превземането на Тунис. На практика, на 8 октомври един испански пленник в Алжир, капитан Херонимо де Мендоса, твърди, че е узнал от напълно сигурен източник за подготовката на Еулдж Али срещу Мулай Хамида. На 29 октомври ново писмо потвърждава първото и Филип II заповядва веднага да се уведоми дон Алонсо Пиментал, губернаторът на Ла Гулет[5].

Междувременно Еулдж Али вече е напуснал Алжир през месец октомври[6], без да бъде придружен от каквато и да е флота (морето вече не е проходимо), с 4 или 5000 еничари, които поемат по суша през Константинопол и Анаба[7]. При преминаването му, от Голямата и Малката Кабилия към армията му се присъединяват хиляда конника, с които той стига в равнината Бежа, само на два дни път от Тунис. Войниците на Мулай Хамида се разбягват и без бой, а победеният крал се укрива в града си и като не се чувства в сигурност, отива в испанската крепост Ла Гулет с няколкото останали му верни хора и с онези от съкровищата, които не успяват да му задигнат. В края на декември, казва Аедо (но едно съобщение от

---

[1] Simancas E° 487.

[2] В действителност търговията с Алжир е забранена. Френски търговец, арестуван във Валенсия, 1569 г., Simancas E° 487; в Малага няма кораби заради войната. Инквизицията на Гранада до Висшия съвет на Инквизицията, A.H.N., 2604, 17 март 1570 г.

[3] Мадрид, 31 окт. 1569 г., *Fourquevaux*, op. cit., II, p. 128-129.

[4] Известие от Испания, 19 дек. 1569 г., ibid., p. 165.

[5] Херонимо де Мендоса до графа на Беневенто, Алжир, 8 окт. 1569 г., Simancas E° 333; Саули до Сеньорията на Генуа, Кордова, 26 февр. 1570 г., A. d. S., Gênes, Lettere Ministri, Spagna 4/2513; същият до същия, 29 окт., Simancas E° 487. Филип II пише в полето на този доклад: „sera bien embiar con este correo a don A° Pimentel...".

[6] Memorias del Cautivo, p. 2, септември, а не октомври.

[7] *D. de Haedo*, op. cit., 78 v°.

Алжир дава по-точната дата 19 януари[1]), Еулдж Али влиза в Тунис без бой. Посрещнат добре от тунизийците[2], калабриецът завзема замъка и укрепва победата си като заплашва гръмогласно и наказва; през март[3] той поема обратно към Алжир, като оставя в Тунис огромен гарнизон на издръжката на тунизийците и управляван от един от неговите лейтенанти, сардинският ренегат Каито Рамадан[4].

Но без голямата опасност в Гранада и при съсредоточената в Месина християнска армада, операцията щяла да бъде твърде рискована. А и дали Испания щяла да приеме това събитие[5]?

Гранада и войната в Кипър

Превземането на Тунис през януари 1570 г. е следствие от нарушаването на равновесието заради войната в Гранада. Подобна аномалия се получава и при войната в Кипър, голямото събитие за 1570 г. и при създаването на Лигата между Рим, Венеция и Испания, пряко следствие от турската атака.

В действителност мориската война продължава през цялата 1570 г., поне до 30 ноември – дата, на която дон Хуан оставя Гранада, ако не изцяло, то поне практически умиротворена. Тя се проточва, като постоянно е трудна и скъпоструваща война. Въпреки това през новата година придобива ново измерение. Няма никакво съмнение, че съвсем младият дон Хуан Австрийски – 23-годишен – е истински военачалник, изпълнен с жар и смелост. Кралят предоставя големи средства на негово разположение и присъствието му в Кордова още от януари, което икономисва снованието на заповедите и докладите и подтиква изпълнителите към по-голямо старание, има своите предимства, които вероятно не оценяват нито хората от двора, нито дипломатическите агенти, принудени да живеят в тила на войската и да се борят с всички трудности по настаняването и прехраната[6].

Положението не се променя изведнъж. Първата голяма схватка, свързана с обсадата на кацналия нависоко и труднодостъпен малък мориски град Галера, на

---

[1] Известие от Алжир, 22 февр. 1570 г., Simancas E° 487; Palmerini, B. Com. Palerme, Qq D. 84, поставя събитието през 1569 г., но често греши. Новината за превземането на Тунис пристига в Рим едва в нощта на 8 срещу 9 февр. 1570 г. Епископът на Ман до краля, Рим, 13 февр. 1570 г., B. N., Paris, Fr. 17 989, f°s 147 et 147 v°. Новината щяла да пристигне в Константинопол на 2 апр. 1570 г. Константинопол, 7 апр. 1570 г., Simancas E° 1058, f° 41. Memorias del Cautivo, p. 5, превземане на Тунис през януари 1570 г.

[2] Известие от Алжир, вж. предходната бележка, калабриецът бил посрещнат добре от тунизийците („fue muy bien recebido de todos ellos").

[3] Аедо казва февруари; известие от Алжир, 1-6 апр. 1570 г., Simancas E° 487, вероятно е напуснал Тунис на 10 март.

[4] Memorias del Cautivo, p. 5.

[5] Фуркево до краля, Кордова, 22 апр. 1570 г., *Fourquevaux*, op. cit., II, p. 216.

[6] Нобили до принца, Мадрид, 18 ян. 1570 г., A. d. S., Florence, Mediceo 4849, f°s 10 et 11 v°: „quivi dicono ch'è gran penuria di tutti le cose onde non è molto approbata questa gita como non necessaria, f° 9 v°; „... che noi andiamo in una provincia penuriosa di tutt'i viveri per cagione del mal recolto et della guerra de Mori: staremo a ridosso d'un esercito che già patisce infinitamente..."

ойто артилерията не може лесно „да навреди"[1], не е успешна. Гарнизонът се бие нечовешка сила, а самият атакуващ трябва да прояви нечовешка храброст, за да обеди крепостта след ужасното клане. Падналият град отваря пътя към планиата: победоносните части поемат по него. Но тогава мориските се нахвърлят ърху тях от височините на Сиера де Серон и неудържима паника обръща в бяг овчерашните победители[2]. Именно по време на тази почти пълна катастрофа аставникът на дон Хуан – Луис Кихада – намира смъртта си[3].

Тази война на засади успява да демобилизира войниците, да ги подтикне спореед обстоятелствата към жестокост, низост или към отчаяние. През март самият он Хуан говори за деморализирането на своите хора[4] и за неподчинението им[5]. Едва свикани, войските се саморазпускат... Стремежът към грабежи развихря ндивидуалната и спонтанна война, която завладява като проказа и посяга дори а миролюбивите земи. Всички испански градове са препълнени с мориски роби а продан, с многобройни кораби ги изпращат и към Италия. Същевременно ъстаниците в планините са около 25 000, 4000 от които са турци или бербери. Те имат припаси в изобилие (при тях зърнените храни струват само четири реала a staro, а житото – 10 реала, отбелязва един източник[6]); те си имат изсушени мокини и стафиди и могат да разчитат на снабдяване от алжирските бригантии и фюсти[7]. Поддържа ги най-вече надеждата за турска намеса[8]. Само планинаа ги предпазва вероятно от превъзходството на техния противник. Но да се покори огромният масив е огромен проблем. И в двете направления, които си поделят испанските сили – едното на дон Хуан, другото на херцог де Сеса, се напредва твърде бавно. На 27 март, предоставяйки някои подробности относно последните настъпления, Саули завършва писмото си, пълно с „много добри новини", със следните думи: e con questo, li Mori restano del tutto esclusi della pianura, маврите се оказват напълно изтласкани от равнината[9]...

Разочароващо задължение за дипломатическите кореспонденти е да описват подробно операциите: добри и лоши новини следват една след друга с видима непоследователност, което в крайна сметка обърква и най-добрите наблюдатели и кара Нобили да твърди (тук предаваме грубо на съвременен език), че „войната с маврите е като душ със смесяем режим – ту топъл, ту студен..."[10] Така през май 1570 г., съвсем близо до Севиля, въстават десетина хиляди мориски, васали на херцог де Медина Сидония и на херцог д'Аркос:

---

[1] Мадрид, 3 февр. 1570 г., *Fourquevaux*, op. cit., II, p. 190.

[2] Саули до Сеньорията на Генуа, Кордова, 26 февр. 1570 г., A. d. S., Gênes, L. M. Spagna 4/2413.

[3]. Дон Хуан до Филип II, Канилес, 19 февр. 1570 г., CODOIN, XXVIII, p. 49; същият до същия, Канилес, 25 февр. 1570 г., A. E. Esp. 236, f° 13.

[4] До Филип II, Тихола, 12 март 1570 г., CODOIN, XXVIII, p. 79.

[5] Същият до същия, 30 март и 6 май 1570 г., ibid., pp. 83 et 89.

[6] Дали е вярна информацията на Нобили (вж. бел. 6 на стр. 396.)? Във всеки случай, на бунтовниците в Алжир е изпратено жито, известие от Алжир, 1 и 6 апр. 1570 г., Simancas E° 487.

[7] Дитрихщайн до Максимилиан II, Севиля, 17 май 1570 г., *P. Herre*, op. cit., p. 113, note 1. Изглежда алжирският крал обещал да изпрати пет кораба с храни и муниции.

[8] Нобили до принца, Кордова, 27 март 1570 г., A. d. S., Florence, Mediceo 4899, f°s 59 et sq.

[9] Саули до Сеньорията на Генуа, Кордова, 27 март 1570 г., A. d. S., Gênes, L. M. Spagna 4/2413.

[10] Нобили до принца, Севиля, 16 май 1570 г., A. d. S., Florence, Mediceo 4899, f° 94 v°.

това е лоша новина. Но скоро се разбира и това е добрата новина, че въстаниците не успяват да се доберат до отцепниците в планината: на краля му хрумва прекрасната идея да изпрати при тях техните сеньори, които ги успокояват и връщат мнозина от тях по домовете им. Те са въстанали само защото испанците, възползвайки се от близостта на военните действия, ги отвличат, за да ги продадат като плячка и заграбват собствеността и жените им[1]. Същото се случва и през март в едно валенсианско село, където избухва бунт, който впоследствие е потушен. Тези два примера сочат все пак, че войната съвсем не е точно ограничена. Но голямата заплаха си остава Алпухарас – този див, почти неукротим свят, където се укрива дисидентството. Никога, дори през 20 век, планинската война не е лека. Тази от 1570 г. „изтощава и изпепелява Испания бавно и жестоко"[2].

Онова, което не успява да стори оръжието, в крайна сметка го постига дипломацията – защо да не го наречем обслужването на местните дела. Първият владетел на въстаниците е убит. Същата участ постига и втория. Главният водач на бунта, Албаки, пристига на 20 май в лагера на дон Хуан, целува му ръка и се предава. Подписан е мир. Мориските са помилвани, разрешено им е да носят носиите си, но трябва да се предадат в следващите десет дни и да предадат оръжието си на предварително посочено място. Разрешава се на берберите необезпокоявани да се завърнат в Африка[3]. Доста леки условия, които позволяват да се говори за „вродената снизходителност на Негово Величество"[4], но те свидетелстват най-вече за желанието му на всяка цена да се отърве от опасната авантюра. Дали това е истинският мир?

На 15 юни 30 000 маври слагат оръжие: на турците са предоставени кръгли кораби с гребла, за да се завърнат в Африка[5], а крайната дата за подчинението им е фиксирана на празника на св. Йоан[6]. Но още на 17-и инквизиторите започват да се оплакват: така наречените покаяли се мориски се разхождат с оръжието си из Гранада и свободно разказват на хората за подвизите си, хвалейки се с броя на убитите от тях християни и с това, което са сторили, за да „поругаят нашата свещена католическа вяра"[7]. Слава Богу, предадоха се мнозина, твърди друго писмо, но нито един от тях не се яви да изповяда своите грехове в инквизиторския съд[8]. Не е ли капитулацията обикновена военна хитрост? Малки фюсти от Лараш продължават да докарват оръжие и доказателство за това е, че галерите на Санчо де Лейва пленяват пет-шест от малките съдове[9]. И докато това-

---

[1] Същият до същия, ibid., f° 95 v°; Хуан де Саманиега до херцога на Парма, Кордова, 18 март 1570 г., A. d. S., Naples, Carte Farnesiane, Spagna, fasc. 3/2, f° 356.

[2] Фуркево до краля, Севиля, 22 май 1570 г., *Fourquevaux*, op. cit., II, p. 222.

[3] Нобили до принца, Кордова, 25 май 1570 г., A. d. S., Florence, Mediceo 4899, f° 160 v° и откупуване на пленници, *P. Herre*, op. cit., p. 118.

[4] Саяс до Ф. де Алава, Уведа, 4 юни 1570 г., A. N., K 1517, B 28, n° 70.

[5] Известие от Гранада, 16 юни 1570 г., *Fourquevaux*, op. cit., II, p. 227.

[6] Ibid., p. 226.

[7] Инквизиторите на Гранада до Висшия съвет на Инквизицията, 17 юни 1570 г., A. H. N., 2604.

[8] Същите до същия, 9 юли 1570 г., ibid.

[9] Мадрид, 29 юни 1570 г., *Fourquevaux*, op. cit., II, p. 241, „натоварен с ориз, жито и брашно", пак там, 11 юли.

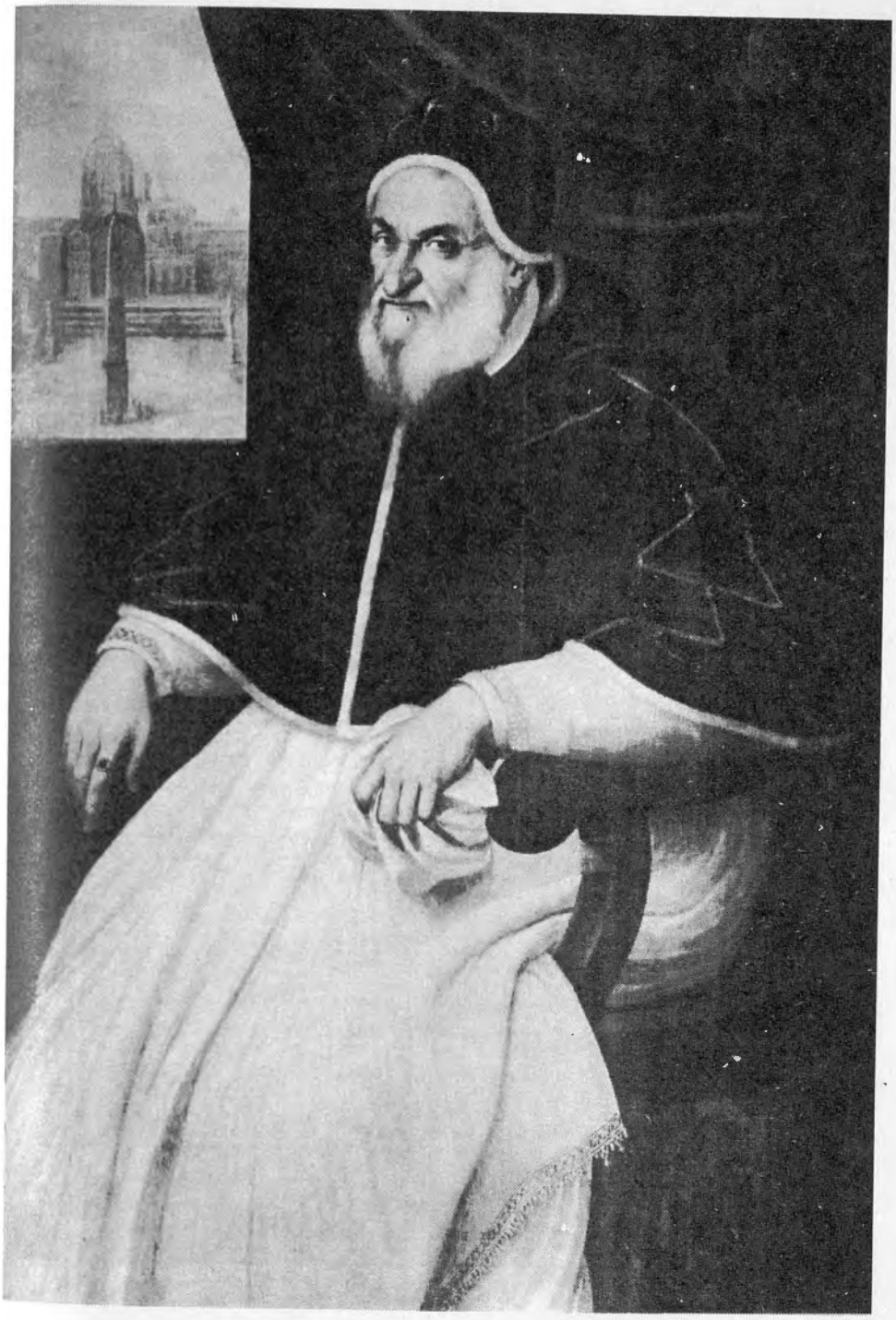

36. Сикст Пети. Венецианска школа. Ватиканската Пинакотека.

37. Дон Хуан Австрийски. Анонимен портрет. Версайски музей.

ренето на африканците се бави[1], християнските войници, поради липса на заплати, се разпускат с обичайните последствия от това[2]. Всичко това попречва въстаниците да изпитат респект или ползотворен страх от испанската сила.

На практика в планината продължава спорадична война с опасни нападения срещу изолираните християни[3]. „Постепенно покоряваме маврите в Гранада, пише Саули[4], въпреки че все още има такива, които упорстват с бунтовете си. В Берберия се върнаха 400 турци, но берберските маври останаха." В планината има все още между две и три хиляди мориски със своя „цар" и те твърдят, че ще се покорят само при условие, че им бъде разрешено да останат в Алпухарас, отстъпка, с която кралското правителство не иска да се съгласи. „Позволих си да кажа, обяснява Саули, че за да ги подчиним ни е необходима поне едногодишна кампания, тъй като споменатите маври събраха много зърно и посадиха ечемик и други зърнени култури. Нашите не могат да им попречат да жънат, тъй като армията не е достатъчна за подобна акция[5]."

При тези условия, какви илюзии за „умиротворяване" на кралството може да има? Дон Хуан повтаря това в писмото си от 14 август: мир може да има само след експулсирането на мориските[6]. Да, но да се евакуира цяло кралство е твърде различно от това да се евакуира един град, както сторват с Гранада в предходната година. Следователно в Мадрид решават да твърдят и да повтарят, че всичко е приключило. И всеки посланик трябва да го потвърди пред своя крал[7]; по същото време, готовият да действа дон Хуан Австрийски разисква на място начина или начините, по които да бъдат подчинени мориските от Ронда и да се влезе в Алпухарас[8]. През септември все още се разисква да се опустошат лозята и градините на въстаниците[9], да се преследва друга категория досадници – дезертьорите и едновременно с това да се набират нови войници. Тъй като войната продължава[10] като огън, който не може да се изгаси. Безличният цар на въстаниците вече не се показва пред врага; той се задоволява да бяга от скала на скала. А всички фортове, които се строят в планината, всички гарнизони, с които ги комплектоват, не възпрепятстват въстаниците да се промъкват между постовете и напълно съзнателно да изненадват християните[11].

Тогава испанското правителство решава да извърши масови депортирания. Няма съмнение, че те не са решаващи. На 13 октомври Саяс пише на Ф. де

---

[1] Дон Х. Австрийски до Филип II, 2 юли 1570 г., CODOIN, XXVIII, p. 110.
[2] Ibid., p. 111.
[3] *Fourquevaux*, op. cit., II, p. 241-242.
[4] Мадрид, 13 юли 1570 г., A. d. S., Gênes, L. M. Spagna 4/2413.
[5] Ibid., 5 авг. 1570 г.
[6] Дон Хуан Австрийски до Филип II, 14 авг. 1570 г., CODOIN, XXVIII, p. 126; същият до Руи Гомес, същата дата, ibid., p. 128.
[7] Хуан де Саманиега до херцога на Парма, Мадрид, 20 авг. 1570 г., A. d. S., Naples, Carte Farnesiane, fasc. 5/2, f° 394.
[8] До Руи Гомес де Силва, Гуадикс, 29 авг. 1570 г., CODOIN, XXVIII, p. 133.
[9] Мадрид, 20 септ. 1570 г., *Fourquevaux*, op. cit., II, p. 268.
[10] Известие от Испания, септ. 1570 г., ibid., II, p. 262-263; Мадрид 11 окт. 1570 г., ibid., II, p. 280.
[11] Ibid., p. 277.

Алава: „Аферата в Гранада е вече в такъв стадий, че В. В. може да я смята за приключила, така както подобава на честта и на репутацията на Н. В."[1]. Но този път това вече е истина. В началото на ноември дон Хуан оповестява умиротворяването в областта на Гранада и на планините Бентомис и Ронда[2]. Междувременно са извършени депортирания. Те засягат 50 000 човека, вероятно и повече, и обезлюдяват най-вече равнинните земи. Разполагаме с често цитираните свидетелства на дон Хуан, който все пак е привърженик на депортирането, че операцията е жалка за гледане. „Беше най-тъжното нещо на света, писал той на 5 ноември на Руи Гомес, тъй като в момента на заминаването имаше толкова силни дъжд, вятър и сняг, че горките хора се вкопчваха един в друг и се вайкаха. Не може да се отрече, че да се присъства на обезлюдяването на едно кралство е най-голямата мъка, която може да си представи човек. Най-после всичко свърши[3]." Агентът на Медичи в Мадрид, кавалерът Нобили, чиято кореспонденция често сме цитирали, изтъквайки значението на тази нечовешка, но ефикасна мярка пише на Великия херцог: „Нещата в Гранада вече приключиха и ги обобщавам с една дума: подчинените маври и тези от равнините подклаждаха войната, защото тайно снабдяваха въстаниците с продоволствия"[4]. Именно тях експулсират.

Впоследствие в Гранада остават само няколко хиляди маври, живеещи като разбойници[5] и разделени като тях на банди. Но няма ли толкова, ако не и повече в каталонските Пиренеи? Без да е идеален, при допустимата степен на несигурност, мирът все пак е факт. Мориските са преселени в Кастилия, докато в умиротвореното кралство пристигат старите християни, за да колонизират хубавите земи на Гранада; в крайна сметка християнството не загубва от тази война[6].

На 30 ноември дон Хуан напуска Гранада – сцена на първите му начинания, за да не я види вече никога. На 13 декември той е в Мадрид[7]. Там го очаква друга задача, която произтича вероятно от наскоро угасналата война. Дали в този момент една от причините турците да атакуват Кипър (скъп и вече остарял проект на техните щабове) е тази, че на другия край на морето Испания изглежда затормозена от домашната си война?

---

[1] A. N., K 1516, B 28, n° 7.

[2] До Филип II, 9 ноем. 1570 г., CODOIN, XXVIII, p. 140.

[3] Дон Хуан Австрийски до Руи Гомес, 5 ноем. 1570 г.: „Al fin, Señor, esto es hecho", цитирано от *O de Törne*, op. cit., I, p. 201.

[4] До Великия херцог, Мадрид, 22 ян. 1571 г., A. d. S., Florence, Mediceo 4903.

[5] Саули до Сеньорията на Генуа, Мадрид, 11 ян. 1571 г., A. d. S., Gênes, L. M. Spagna 4/2413] споменава за 2500 маври, живеещи като bandoleri.

[6] *A. de Herrera*, op. cit., 341 et sq.

[7] *A. de Fouché-Delbosc*, „Conseils d'un Milanais à Don Juan d'Autriche", in: Revue Hispanique, 1901, p. 60, n. a.

Началото на войната в Кипър[1]

Ако не идеално, то необичайно ясно виждаме как е организирана турската политика през зимата на 1569-1570 г. Тъй като, от историческа гледна точка, Турция от 16 в. е почти непозната. Ние западните историци я приемахме отвън, чрез донесенията на официалните или неофициалните агенти на Запада. Но през 1569-1570 г. първият везир Мехмед Соколи е в близки отношения с венецианския баюл и неговата политика не е тази на правителството. Разграничаването на тези две линии позволява по-добре от всякога да навлезем в сърцето на Турската империя. Това твърдят историците. Истина ли е то?

Новият султан Селим, както е известно, още от възкачването му на престола не е настроен войнолюбиво. Но традицията изисква от него да отбележи началото на царуването си с великолепна победа, изгодите от която да позволят да се изградят и оборудват джамиите, необходими за новия владетел. Вече установихме, без да можем да го обясним изцяло, почти пълното бездействие през 1567, 1568 и 1569 г. През 1569 г., в момент когато избухва бунтът в Гранада, грижите за операция в Русия и мащабните морски действия в Червено море парализират всякакво възможно действие на Запад. Но тъй като мориските все още не са оставили оръжието, от есента проблемът с тяхната поддръжка изниква с пълна сила. Ще прати ли турчинът своята армада чак до брегове на Испания? В Полуострова вярват на тази възможност. Но турската флота се нуждае от подкрепата на берберския и на френския бряг. Искането на подслон от пристанището на Тулон е отправено открито, дори толкова открито, че можем да се запитаме дали целта е да се получи пристанище или да се притесни Испания, която като научи за това, го изтълкува по вече познатия начин. Всъщност дали турците желаят действително да помогнат на мориските?

И преди всичко възможна ли е технически такава помощ за гранадците на толкова голямо разстояние и при видимата необходимост от зимуването на галерите? В своя ерудиран труд за войната в Кипър Паул Хере[2] преценява, че е възможна, но дотолкова, доколкото той вярва, че в действителност такава е желаната и енергично поддържаната от първия везир Мехмед Соколи политика. Агресивна политика, достойна по всички линии за Сюлейман Великолепни и за която свидетелстват множество документи. Но какви документи? Писмата на баюла, който предава разговорите си с великия везир. Но не е изключено великият везир да е измамил своя събеседник. Доверието, което изглежда му гласува, признанията му, благоразположението му, разговорите му, които не прекратява дори консумираното скъсване на отношенията с Венеция, всичко това не е ли твърде балканско и много ориенталско; и най-вече, твърде близко до интереса на основната политика на султана? Да се отвлече вниманието на Венеция от опасността, която се задава и да продължи да поддържа връзки с нея (тъй като дипломацията

---

[1] Изобилие от източници, вж. за тях: *J. von Hammer*, op. cit., VI; *Paolo Paruta*, Hist. venetiana, 2e partie, Guerra di Cipro; *Umberto Foglietta*, De sacro foedere in Selimum, Libri IV, Gênes, 1587; *Giampietro Contarini*, Historia delle cose successe dal principio della guerra mossa da Selim Ottomano a'Venetiani, Venise, 1576.

[2] *Paul Herre*, Europäische Politik im cyprischen Krieg, 1570-1573. Leipzig, 1902.

никога не е излишна); не твърдя, че точно такъв е бил замисълът на комедията, ако е имало такъв; но не вярвам в прекалено искрената игра, каквато представя Паул Хере, прекалено загрижен, подобно на редица други историци, да покаже упадъка на Турция и да го илюстрира, като премери дистанцията, която разделя „агресивната политика" на Соколи – да не пипа Венеция, но да помогне на мориските – от слабата и недалновидна политика на Селим: да удари Венеция и в периферията на своята империя – Кипър, който както е известно е беззащитен.

Това означава да пресъздадем по доста опростенчески начин, с малкото което ни е известно, турската политика, която в центъра си е доста различна. Например от 1563 г. рагузката дипломация съобщава за плановете на... самия Сюлейман Великолепни за завземането на Кипър. Босненец по рождение, взет още като дете от родителите си християни, изкачил се бавно по стъпалата на османската администрация, везир в Дивана през 1555 г., първи везир десет години по-късно, зет на Селим, Соколи израства в един от недостъпните дворове, покрай безпощаден и опасен господар. Каква възможност за натрупване на опит по самообладание и прикритост... Твърди се, че е приятел на Венеция; той ѝ прави услуги срещу много прилично възнаграждение. Това никога не е ангажирало министър от двора на султана. Смятат го за миролюбив и спокоен: това е силно казано, защото това, което той желае е pax turcica (мир под диктата на Турция – бел. пр.), непосилен за слабите, престижен за Високата порта. Освен това, ако политиката на Мехмед Соколи е такава, каквато му я приписват, ще успее ли той да запази посоката на нещата, да продължава да държи руля, когато корабът поема в друга посока? Твърди се, че политиката му е премерена, насочена с половин дума, омекотена при необходимост, оставена настрана в благоприятен момент. Но къде са доказателствата за тази гъвкавост? И как тази гъвкавост му помага – изменяйки на намеренията на своя господар или поне работейки срещу тях – да устои на своите съперници: на везира Лала Мустафа, стар наставник на султана; на морския генерал Пиали паша, този интригант; накрая на великия евреин Микас – ето това изглежда трудно, при положение, че е известна ожесточеността на свадите и единоборствата в сарая. Между другото ще се запитаме какво трябва да мислим за последния от неговите противници, толкова опасна персона, измамлив кредитор (това е сигурно, поне що се отнася до рекламациите му по отношение на Франция), идеален тип на това, което бихме нарекли роден шпионин, ако не и изменник от комедиите. За него също Западът, за съжаление само Западът, предоставя писма и документи: Микас поддържа връзки с Великия херцог на Тоскана, с Генуа, с Испания, вероятно с Португалия... Изменник ли е той? Или, пак хипотетично, той действа по заповед като играе, но без да забравя да извлече лична облага: пресметната роля в една политика, по-обмислена, отколкото ни се струва? За Паул Хере той е „нищо друго освен типичен"[1] персонаж, който действа от злоба или от интерес. От злоба срещу Венеция, която отнема част от имуществото на жена му; от интерес, защото от 1569 г.[2] го сочат като кандидат за крал на Кипър, желаещ да установи там колония на своите едноверци. Може би това е истина... Но между другото. Без да искаме, раз-

[1] Op. cit., p. 13.

[2] *E. Charrière*, op. cit., III, p. 87-88; *Iorga*, op. cit., III, p. 141.

бира се, подобно на биографа и поклонника на този мрачен персонаж[1], да го направим бял като снега, нека си признаем, че той ни убягва, че трудно го различаваме и най-вече, че е опасно да се докосваме до важна страница от турската история по несигурните пътища на биографията и анекдота.

Ако желаем на всяка цена да градим хипотези, нищо не се противопоставя на съществуването на една турска политика, внимателно и навременно ориентирана към своята цел: Кипър; действаща както подобава и оставяща всеки да изиграе своята роля: на един – благосклонност към Венеция, на други – сделки с Испания или Франция... Турската политика пуска своите димни завеси и оттук, и оттам. Тя не обезсърчава мориските, но не подтиква берберите да окажат по-голяма поддръжка; тя ги осъжда когато е необходимо, че се впускат в туниската авантюра[2], но провежда за своя сметка една почти идентична политика. Тъй като, не особено загрижен да помогне на очакващите мориски директно или косвено чрез атака срещу испанската флота, турчинът ще се опита да се възползва от помощта, която те несъзнателно му оказват, за да реши безпрепятствено собствените си проблеми.

Решен да не изпуска нито един от своите шансове, той се стреми и през тази година да докопа френския съюз, който се бил поохладил с френско-испанското сближаване от 1567-1568 г. Именно това придава смисъл на молбата за Тулон през 1569 г., възможност да се опипа терена, и на екстравагантното пътуване до Константинопол на не по-малко екстравагантния Клод дю Бург. Пристигайки в сложен и анормален период за ориенталската политика и усложнявайки всичко с „ненормалните си измислици"[3], той бързо се скарва с тамошния посланик, опитва се да убие банкера Микас и да привлече благоразположението на Великия везир Мехмед Соколи; пътьом той работи в полза на генуезците и когато се връща през Венеция, през зимата на 1568-1569 г., придружен от извънреден турски посланик, той все пак носи в джоба си „подновяването" на капитулациите. Това е така, защото по онова време Турция е загрижена да създаде отново на запад една Франция съобразно традицията и собствените си интереси. Обикновено виждаме – неосъзнато западняшко високомерие – как Франция притегля към себе си Турция и я експлоатира за свои цели. Но турчинът също привличал и дърпал към себе си Франция. Така, както през 1569 г. и през 1570, и тогава става въпрос за короната на Полша, за херцога на Анжу и за принца на Трансилвания като съпруг на Маргьорит дьо Валоа[4]...

Но как да се възобнови френско-турското разбирателство с тази Франция, разкъсвана от третата гражданска война? Френският крал, ангажиран от страната на католиците, не може да се върне толкова назад. Абсолютно доказателство за това е, че той е съгласен да заловят във Венеция Дю Бург и придружаващият го турчин[5].

---

[1] *J. Reznik*, Le duc Joseph de Naxos, contribution à l'histoire juive du XVIe siècle, Paris, 1936.

[2] Константинопол, 7 апр. 1570 г., Simancas E° 1058, f° 41.

[3] Шарл IX до дю Ферие, 6 окт. 1571 г., B. N., Paris, Fr. 16170, f° 32 v° et sq.

[4] *Paul Herre*, op. cit., p. 25 et 146.

[5] Мадрид, 10 март 1570 г., *Fourquevaux*, op. cit., II, p. 202, чаушът вероятно е поискал разрешение от френския крал да поръча припаси от брегoвете на Прованс и Лангедок за турската армада. „Не липсва разговор по този въпрос." Саласар до Н. В., Венеция, 5 дек. 1570 г., A. N., K 1672, G 1, n° 159, Клод дю Бург, все още задържан в Мирандола, става въпрос да бъде освободен; относно този странен персонаж Клод дю Бург, вж. по-горе кн. I, стр. 367.

Дю Бург пише писмо след писмо, обещава големи неща. Той знае толкова много! Накрая му разрешават да отпътува от Венеция, но след това го арестуват в Мирандола... Нещо, което впрочем съвсем не пречи на френския крал да се перчи с посредничеството на клетия Дю Бург между Сеньорията и Турчина[1]!

Въпреки това, след падането на Гиз и на праволинейната католическа партия, гражданската война ще замре за известно време. Примирието на 14 юли скоро е последвано от умиротворяващия едикт от Сен-Жермен от 8 август[2]. Тогава Катерина се обръща към протестантите до степен, че започва да се говори за „сатанинските сватби" (определението е на Франсес де Алава[3]), между херцога на Анжу и Елизабет; и между Анри дьо Навар и Маргьорит дьо Валоа. В дипломатически план, Франция се присъединява към мащабна антииспанска политика, тъй като италианката не се задоволява вече да лавира между двете френски партии, както и между двете велики сили, на които те разчитат. Внезапно проясняване на френското положение, което неправилно се обяснява всеки път с незначителни личностни причини.

Какво прави турчинът в това време?

Може би никога не е имало по-сурова, по-бурна, по-враждебна към бързото придвижване на новините зима от тази на 1569-1570 г.[4] Това лошо време, удължаващо повече от обичайното разстоянията, подсилва бариерите на тайнствеността, зад които действа турчинът. Все пак се знае и то от месеци, че той се въоръжава презглава[5], явно, за да нанесе силен удар. На Малта, на Ла Гулет или

---

[1] Инструкция на Шарл IX до Пол де Фоа, 12 апр. 1570 г., B. N., Paris, Fr. 16080, f° 166, цитирано от *P. Herre*, op. cit., p. 161.

[2] *E. Lavisse*, op. cit., VI,1, p. 113; Филип II до Ф. де Алава, Мадрид, 3 септ. 1570 г., A. N., K 1517, B 28, n° 89: „pernicioso concierto y pazes que esse pobre Rey ha hecho con sus rebeldes que me ha causado la pena y sentimiento que podeis considerar viendo la poca cuenta que se ha tenido con lo que tocava al servicio y honora de Dios..."

[3] До краля, Париж, 2 септ. 1570 г., A. N., K 1517, B 28, n° 87.

[4] През февруари, после през март, галерите не успяват да излязат от пристанището на Неапол, тъй като времето е „едно от най-лошите за сезона от много години насам". Вицекралят на Неапол до краля, Неапол, 11 март 1570 г., Simancas E° 1058, f° 34.

[5] Съобщения от Корфу, пристигнали на 10 ян. 1570 г., Simancas E° 1058, f° 13, грандиозни приготовления срещу Малта, построяване на 20 мауни в Никомедия, в Константинопол се изливат 22 големи оръдия, в Анадола са привлечени 10 000 гребци, 250 платнохода, от които 175 галери, „et si murmura anchora per la Goleta". Конст., 21 ян. 1570 г., Simancas E° 1058, f° 19: общото мнение сочи Кипър, опасност от грабежи на алжирски корсари в Далмация, Алжир, 26 ян. 1570 г. (чрез Валенсия), Simancas E 334, армада щяла да замине за Кипър или Ла Гулет. Епископът на Ман до Шарл IX, Рим (2?) февр. 1570 г., B. N., Paris, Fr. 17989, f° 145 v° et 146: турската армада щяла да нападне Малта или по-скоро Ла Гулет. Шантоне до краля, Прага, 15 февр. 1570 г., CODOIN, CIII, p. 450-453: императорът научил чрез шпионин, че турците щели да нападнат Кипър, а не да се притекат на помощ на мориските. При пристигането на новините, свързани с Кипър, Максимилиан говори за възможен съюз между него, испанския крал, Полша и Райха. Томазо де Корноса до краля, Венеция, 25 февр. 1570 г., Simancas E° 1327: турците имат намерение да атакуват Кипър. Кастаня до Алесандрино, Кордова, 11 и 22 март 1570 г., цитиран от *Paul Herre*, op. cit., p. 61-2, note 1: турската флота щяла да дойде в испански води. Съобщения от Корфу, получени в Неапол на 31 март 1570 г., Simancas E° 1058, f° 30, турска армада срещу Кипър. Пескер до краля, Палермо, 12 юни 1570 г., мисия на малтийския рицар Барели, изпратен в Ориента, за да се информира „mayormente presuponiendo que algun intento avia para dar calor a las cosas de Granada...", Simancas E° 1133. Споменатият Барели е препоръчан на херцога на Наксос, вицекралят на Неапол до херцог д'Албукерке, Неапол, 24 юни 1570 г., Конст., 18 май, Simancas E° 1058, f° 66: срещу Кипър. Вицекралят на Неапол до краля, Неапол, същата дата, ibid., f° 64.

на Кипър? Още се правят предположения, когато турчинът напада Венеция, навсякъде където може да я достигне. Пак заради зимата минава доста време докато научат новината в самата Венеция, където въпреки това са нащрек.

Докрай и противно на очевидното Венеция отказва да повярва на нещастието си. Нещастие: защото какво друго може да прави Венеция освен да внимава, Венеция над чиято предпазливост се надсмиват, куртизанката Венеция, която се отдава на турчина? Тя е жертва повече на своето тяло, отколкото на своя дух; на земното си съществуване; на своята империя, която представлява верига от морски опорни точки; на своята икономика, която я принуждава подобно на привърженичката на свободния стокообмен през 19 в. Англия, да се изхранва чрез външния свят, с това което черпи и пласира там. Нейната политика по никакъв начин не може да бъде тази на големите испански или турски империи (чиято граница споделя донякъде), на тези империи, богати на хора, на доходи и на пространства. Ето защо политиката на Венеция, преценявана във всеки момент, се ръководи само от държавнически интереси. През втората половина на 16 в. тази мъдра предпазливост става все пак безсмислена, тъй като в еволюцията си светът се оказва срещу Венеция, срещу политическата ѝ формула или, ако щете, срещу формулата ѝ на живот.

През 1570 г. тя приключва прехода си чрез тридесетгодишен мирен и поплодоносен период, който обаче повече отколкото се смята и отколкото тя смята, засяга политическата ѝ структура и отслабва защитата ѝ. Системата ѝ от фортификации, също прекрасна някога, сега е остаряла; дезорганизацията на военната ѝ администрация, отбелязвана всеки ден с отчаяние от военните ѝ ръководители, най-вече на флотата ѝ, я поставят доста под равнището на което е няколко десетилетия по-рано[1]. Свикнала с мира, заплашван години наред, но винаги спасяван независимо от очакванията, навикнала с безбройните интриги на балканския свят, тя привиква да вярва в ефикасността на малките средства. Тя вече не е в състояние да възприема трагично турската политика или симулация.

Впрочем в началото Турция се опитва да я сплаши. Тя храни надеждата, че Венеция ще се предаде без битка, че е достатъчно да се нападне, след това веднага да се преговаря. Затова венецианските търговци са арестувани през януари, а собствеността им – конфискувана[2]. В Морея тази мярка като че ли е приложена към средата на февруари. Корабите са сполетени от същата участ; две вече натоварени в Константинопол венециански нави са изпразнени от стоките и конфискувани за служба във флота. Но сме далеч от „заграбване на венецианските кораби", за което историците говорят като за голям улов. През зимата, преди предприемането на тази мярка няма особено много кораби, които могат да бъдат задържани. Освен това сама по себе си в тази мярка няма нищо смущаващо. За корабите има обещано обезщетение и тяхното секвестиране е обикновен, доста банален за 16 в. факт. Ако Венеция се притеснява – а тя наистина се притеснява и вследствие от това се въоръжава (то е при известието, че султанът ще прекоси с армията си Анадола и Карамания и че е разположил нови седемстотин еничари

[1] *A. Tenenti*, Cristoforo da Canal, la marine vénitienne avant Lépante, 1962, вкл. p. 175 et sq.
[2] *Paul Herre*, op. cit., p. 16, твърди, че на 13 януари.

в Кастелнуово[1]). Което няма да попречи, а точно обратно, на венецианското правителство в Котор да проводи дарове на сина на Мустафа паша, преминаващ през Кастелнуово[2]. Вероятно в Константинопол вече е известно още от 1 февруари, че турчинът ще поиска безусловното прехвърляне на Кипър в името (вече!) на историческите права на Турция. Но тази новина, отбелязана в кореспонденцията на Граншан на 9 февруари[3], ще пристигне във Венеция едва през март. А войната е вече там.

Желаейки навярно да подплати с конкретна заплаха своя дипломатически демарш, турчинът в действителност атакува венецианските владения. В понеделник 27 февруари лошото време хвърля на адриатическия бряг, близо до Пескара, венецианската барка на някой си Бомино от Киоджа, тръгнала от Зара в неделя 26-и и която ужасен temporal отклонява на юг от Монте д'Анкона с необичайна скорост. Собственикът, добре известен на редица търговци, съобщава, че между 25 и 30 000 турци се хвърлят ненадейно върху Зара и че само някаква случайност позволява на две галери, благодарение на артилерията им, да отблъснат нападателите си и да бият тревога[4]. Не можем да потвърдим тези цифри, но извън съмнение е бруталният факт на нападението срещу дългата и гъвкава линия на далматинските укрепени места, общо 60 000 души (според доклад от 1576 г.). Там турчинът се развихря и причинява големи опустошения[5].

Накрая новината за турските изисквания достига официално до Венеция[6]. Чаушът Убат, изпратен от Константинопол на 1 февруари[7], минава през Рагуза към средата на март[8] и на 27-и се оказва приет на аудиенция във венецианския сенат. Но (сценарият е предварително подготвен) не го оставят да развие аргументите си и са му отправени сурови думи. Със 199 от 220 гласа[9] турското искане е отхвърлено. Всъщност Венеция е решена да се бори. В средата на март тя изпраща извънреден посланик до Филип II[10] и предупреден от нея, папа Пий V изпраща при испанския владетел Луис де Торес, чиято мисия ще бъде решаваща[11].

Венеция афишира намерението си за война. Тя въоръжава и пуска на вода допълнителната си флота, екипира галеасите си, оборудва с прекрасна артиле-

---

[1] Томазо де Корноса до краля, Венеция, 26 февр. 1570 г., Simancas E° 1327.

[2] Х. Лопес до краля, Венеция, 11 март 1570 г., Simancas E° 1327. Няма нови писма от баюла Арестуването му. Турско нашествие в Далмация. Увереност, че ще има война. Същият до същия, 16 март 1570 г., пак щели да идват от Константинопол да искат Кипър от Венеция.

[3] До краля, *E. Charrière*, op. cit., III, p. 101-104.

[4] Docteur Morcat (del Consejo de Capuana) que al presente esta por governor en las provincias de Abruço, al duque de Alcala,Чивита де Киети, 28 февр. 1570 г., Simancas E° 1058, f° 37.

[5] Х. Лопес до краля, Венеция, 1 апр. 1570 г., Simancas E° 1327, турски набези около Зара. Кавали до сената, Кордова, 1 апр. 1570 г., слухове, според които Зара била превзета (*P. Herre*, op. cit., p. 85, note 2); 9 (?) замъка завзети от турците, Мехмед Соколи до Шарл IX, Константинопол 16 ноем. 1570 г., *E. Charrière*, op. cit., III, p. 137.

[6] Вж. по-горе бел. 2.

[7] *P. Herre*, op. cit., p. 16.

[8] *L. Voinovitch*, Depeschen des Francesco Gondola, 1570-1573, Vienne 1907, p. 21.

[9] Ibid.

[10] Д. Ф. де Алава до краля, Анжер, 4 април 1570 г., A. N., K 1517, B 28, n° 59.

[11] *R. B. Merriman*, op. cit., IV, p. 126-127 и публикацията на *A. Dragonetti de Torres*, La lega di Lepanto nel carteggio diplomatico inedito di Don Luys de Torres, Torino, 1931.

рия галиона „Фаусто", мобилизира войници, приема тези, които ѝ предлагат градовете от Континенталната част, изпраща към Кипър експедиционен корпус, който турците не успяват да спрат, хвърля няколко хиляди човека към Далмация, изпраща един инженер в Зара[1]. Шумно въоръжаване, реализирано преди пролетта, но не с твърдото намерение да се ползва. Турците ще извършат едва през юли първите си дебаркирания на южния край на остров Кипър. Дотогава Венеция се задоволява да участва в играта: преди всичко да не изглежда притеснена, да отвръща на заплахата със заплаха, на насилието с насилие. При вестта за заграбването на имущество и хора сред нейните поданици, тя отвръща със същите мерки[2]. Но още щом отстъпват по този въпрос тя побързва да ги имитира[3]. Истина е, че назначеният на 5 май във Венеция дож Пиеро Лоредано представлява военнолюбивата страна[4]. Но пацифистката страна далеч не е обезсилена. Извън единодушието от 27 март, престижен акт, който навярно се струва подходящ дори на самите пацифисти – колко разриви и разделения, колко възможни промени и мнения! Ако Турция се оттегли, Венеция веднага ще забрави въоръжаването си, интересите на християнството и скъпата си сестра Испания...

В началото на 1570 г. последната е разтревожена и притеснена. Разтревожена от масираното въоръжаване на Турция; притеснена от войната в Гранада, която задържа значителна маса от нейните морски и сухопътни сили. Притеснена от важните събития на Север, в които присъства безсилна и дори неутрална, понеже херцог д'Алба не се решава на големи военни намеси: но с ужасно скъпоструващ неутралитет.

Тъй като не разполагат свободно с всичките си галери заради охраната на брегoвете на Гранада и оголват опасно Италия с оттеглянето на войските, при новините от Леванта испанците реагират преди всичко по начин, подобен на този при появата на опасността преди Малта – привеждане в бойна готовност укрепените крепости в Неапол, Сицилия и в Северна Африка. Скъпоструваща защита, от която не могат да се откажат: нищо не гарантира, че турците ще пощадят испанските владения. Съобщенията го повтарят настоятелно, но съобщенията... А и не всички звучат еднакво. В реките от новини може да се влеят доста съмнителни води. Твърди се, че Венеция често използва прословутата си информационна служба като оръжие, способно да алармира християнския свят и да поддържа сред него психоза от турската опасност. Във всеки случай е сигурно, че през 16 в. имат относително доверие към новините, които тя разпространява. Така че ѝ е доста лесно да маневрира в началото както в Константинопол, така и в самата Венеция и при необходимост да изфабрикува някои новини, предназначени за Негово Католическо Величество. Както и да е, на 12 март вицекралят на Неапол пише: „Получих писмо от Константинопол с дата 22 януари от един от нашите агенти, на когото вярвам най-много... То потвърждава моето мнение,

---

[1] Хуан Лопес до краля, 11 март, 16 март, 31 март 1570 г. (с галиона на Фаусто), 9 юни 1570 г., Simancas E° 1327.

[2] *P. Herre*, op. cit., p. 27-28.

[3] Ibid.

[4] *H. Kretschmayr*, Geschichte von Venedig, op. cit., III, p. 54.

тоест, че независимо от научното за започващите военни действия в Далмация, подготовката на значима армада не са предназначени да нанесат вреда на венецианците[1]."

Следователно испанците струпват колкото могат галери в италианския юг и поради недостиг на испанци, мобилизират германци за Неапол и Милано и италианци за галерите на Сицилия. Те снабдяват Ла Гулет с хора, храни и муниции. „Реших, пише на 31 март Филип II на Шантоне[2], да свикам два полка германци, единият за Милано, другият за Неапол", тъй като „понастоящем италианските ми държави дотолкова нямат войници", че ако дойде турчинът би могъл да стори там големи бели. Предназначеният за Неапол полк е качен в Генуа на галерите на Джан Андреа Дориа, ще пристигне на 3 май[3] и ще бъде отправен веднага към брековете. След като в края на месец юни турската опасност е уточнена и локализирана, ще го разпуснат[4] след отказа на Венеция да го поеме на своя издръжка.

Що се отнася до галерите, след пристигането на Джан Андреа Дориа в Неапол през април, в южна Италия те са около шестдесетина. Шестдесет от стотината, с които разполага тогава Испания и които представляват сборът от ескадрите на Генуа, Сицилия и Неапол, последната командвана от маркиз де Санта Крус. Ако вярваме на оплакванията на командирите, тези галери са доста лошо въоръжени, с недостатъчен брой каторжници[6] и с много малко или почти без войници. През юли Дж. А. Дориа получава разрешение да мобилизира две хиляди италианци в Неапол, за да попълни корабите си. Междувременно флотата трябва да осъществи две плавания до Ла Гулет[7].

Второто пътуване е предприето срещу Еулдж Али, за когото става известно, че се отбива в Бизерта с 24 или 25 галери. Дж. А. Дориа решава да го плени с 31 подсилени галери, но тъй като междувременно ривиерата на Бизерта е укрепена от Калабриеца, плячката се оказва защитена. Християнските галери сменяват курса, акостират в Ла Гулет после отплават за Сардиния, където трябва да вземат войски, преди да се върнат в Неапол[8]. Скоро ги настига заповед да заминат за Сицилия, после да се отправят към Ориента. Филип II, въпреки молбата на Пескер, новият вицекрал на Сицилия, който пожелава да предприемат атака срещу Тунис[9], отстъпва пред настояванията на папата и на Венеция. Ще опитат да спасят Кипър.

---

[1] Simancas E° 1058, f° 35.

[2] CODOIN, CIII, p. 480-481.

[3] Дж. А. Дориа до краля, Неапол, 3 май 1570 г., Simancas E° 1058, f° 31.

[4] Вицекралят на Неапол, 19 юли 1570 г., Simancas E° 1058, f° 80, германците били разпуснати на 26 юни.

[5] Същият до същия, Неапол, 2 авг. 1570 г., Simancas E° 1058, f° 91.

[6] Санта Крус до краля, 26 апр. 1570 г., Simancas E° 1058, f° 46.

[7] Simancas E° 1060, f°s 1, 39, 49, 51, 206, E° 1133, 19 mars 1570, 6 mai 1570.

[8] Пескер до краля, Палермо, 17 юни, 18 юни, 26 юни 1570 г., 16 юли 1570 г., Simancas E° 1133, Дж. А. Дориа до краля, Ла Гулет, 2 юли 1570 г., Simancas E° 484.

[9] Пескер, 17 апр. 1570 г., Simancas E° 1133 и други писма от 6 май; също така писма от вицекраля на Неапол, 14 авг. 1570 г. (Simancas E° 1058, f° 97), Филип II до вицекраля на Сицилия, 23 септ. 1570 г. (E° 1058, f° 217), 18 окт. (ibid., f° 220).

Помощта за Кипър

Турците дебаркират на острова през юли. На 9 септември столицата Никозия пада в техни ръце. Само по-добре укрепената Фамагуста остава подвластна на венецианците, впрочем със значителни сили, способни да се съпротивляват още дълго време. Предвид необходимото време за преноса на новините, проблемът с Кипър изпъква с цялата си яснота твърде късно, чак към средата на лятото: ще се притече ле Венеция на помощ на острова? Може ли да се противопостави сама на Турция, да спаси ценния остров на захарта, солта и памука? Във всеки случай в неин интерес е да изправи Запада срещу турчина и да превърне тази локална война в част от всеобща война. Тази заплаха може да обезкуражи противника ѝ, да го накара да се откаже и да приеме компромисно решение. Тя не иска също да се ангажира с друг гигант в Средиземноморието, да не създава лига, аналогична на тази от 1538 г.[1], която все още поддържа у нея жив лошия спомен. Тогава Венеция предчувства някакво съглашателство между Дориа и Барбароса; през 1590 г. Парута ще твърди, че има предателство. Но как може да остане независима между двете страни, в момент когато я атакуват директно?

Не е лесно да се привлече Испания в играта. При първите съобщения Гранвел се обявява срещу всякаква помощ на Венеция. Тъй като преминават през Рим, преговорите започват като разговор между трима, но присъства и странната и необикновена фигура на папа Пий V: скоро той остава да действа сам с още по-голямо ожесточение, доколкото неговата католическа политика винаги е борбена политика. Разочарован през 1566 г., както вече посочихме, усърдието на папата е възнаградено в средиземноморските събития. Той буквално експлодира и със способността си да действа бързо и да разрешава трудностите, ускорява решението на двете страни, на които по принцип е само посредник.

Той не се интересува особено, в което се съмняваме, от дребните сметки, които си прави Венеция, загрижена единствено да спаси своите плантации и солници. Той вече е упражнил натиск върху нея чрез своя нунций през март 1570 г. по време на заседанието на Сената и веднага ѝ отстъпва данъка върху венецианското духовенство, за да подпомогне Републиката в усилията ѝ да се въоръжи. Бързо приема да създаде папска флота, като през 1571 г. основна част от нея са галерите на Тоскана. Незабавно съгласува придвижването на дървесина към Анкона за построяването на галери[2]. Изпровожда веднага при Филип II своя довереник и приближен Луис де Торес, един от многото ревностни духовници от антуража на Светия отец[3]. Избран нарочно, тъй като испанецът има лично приятелство в самия съвет на Филип II, той е изпратен по най-бързия начин: инструктиран е на 15 март; през април е приет в Кордова от Фи-

---

[1] Това е добре видяно от *H. Kretschmayr*, op. cit., III, p. 53.

[2] Кардинал дьо Рамбуйе до Шарл IX, Рим, 8 и 12 май 1570 г., *E. Charrière*, op. cit., III, p. 112-114.

[3] *L. Serrano*, op. cit., I, p. 51.

лип II. През април, когато войната в Гранада е в разгара си[1]. В Кордова – на няколко дни път от театъра на военните действия. Следователно в атмосфера на религиозна жар, в часа на въодушевление от съдбините на християнството[2], атакувано едновременно по северните му покрайнини (чрез Реформацията) и по самите брегове на южното море, драматично заклещено между двете войни, които Атлантикът скоро ще свърже с мащабните си военни действия. Тази моментна екзалтация прозира в писмата на Пий V – противното би ни учудило – но и в тези на неговия пратеник. Достатъчно е да ги прегледаме, за да открием каква страст и кръстоносен дух се крият зад войната в Гранада.

Въпреки това преговорите протичат бавно. Това което иска Пий V е лига, а не временна помощ: една лига по правилата. „Ясно е, гласи инструкцията на Торес в смисъла на думите, които му е заповядано да повтори на краля, ясно е, че една от основните причини, тласнали турците да скъсат с венецианците е това, че те са смятали да ги заварят сами, без надежда да се съюзят с Ваше Величество, тъй като Вие се оказвате зает с маврите в Гранада..." Но понякога и най-добрите сметки се оказват погрешни. Ако Филип II приема в крайна сметка лига срещу исляма, то е точно защото 1570 г. – годината на Гранада – връща Испания към старите ѝ пристрастия.

Явно интересът не е забравен – нито политическият, нито финансовият. Венеция е границата на християнския свят. И ще бъдат ли по-силни, ако тя падне? Или ако сключи с турците една от онези спогодби, които френското правителство предлага да уреди за нея? Папата не подценява нито един от тези аргументи: „Венецианските крепости, пише той на краля, са l'antemural (защитна стена – бел. пр.) за гарнизоните на Католическия крал"; да се сключи съюз би означавало за Филип II „да има на свое разположение венецианската държава, нейните мъже, оръжия и флота". Що се отнася до финансовия интерес, той е очевиден. След 1566 г. испанският крал разполага с големите доходи от subsidio (тоест 500 000 дуката, плащани от испанското духовенство), но булата за Cruzada (кръстоносен поход – бел. пр.) не е подновена, което представлява загуби от 400 000 дуката на година[3], а l'excusado (освобождаването от данък – бел. пр.), присъдено през 1567 г., не е премахнато, тъй като се боят от силни протести. Луис де Торес носи със себе си разрешението за Cruzada от името на папата, забавяно досега от религиозни скрупули. Тази съществена помощ за испанския бюджет със сигурност натежава при вземането на решение от краля.

Филип II, за когото се твърди, че е бавен, дава принципното си съгласие осем дни след важните разяснения на Луис де Торес[4], което несъмнено е както за

---

[1] Нобили до принца, Кордова, 22 април 1570 г., Florence, Mediceo 4899, f° 74°. Новодошлият все пак почти не се харесал на испанските среди tenendolo de razza non molto antica; *Fourqueuaux*, op. cit., II, p. 219-220, аудиенция на Торес на 21 април, обещание за 70 испански галери, като окончателният отговор на краля трябва да бъде даден в Севиля; петдесет галери, казва кардинал дьо Рамбуйе на краля, 22 май 1570 г., B. N., Paris, Fr. 1789, f° 176.

[2] Италианците (Савоецът, херцогът на Урбино) подтикват Филип II да сключи съюз с Венеция, *P Herre*, op. cit., p. 88.

[3] *L. Serrano*, op. cit., I, p. 53, note 3.

[4] Ibid., p. 54.

Испания, така и за Венеция, за Турция и за цялото Средиземноморие най-голямата авантюра, предприемана от много време насам.

Помощта за Кипър[1] е изпратена дори преди създаването на Лигата. При лошите условия – тъй като всичко е импровизирано – папската флота, въпреки предупрежденията на Сунига в Рим, е екипирана набързо. Навярно папата, чрез присъствието си във военния флот, иска да попречи на испанците да ръководят всичко по свое усмотрение, както през 1538-1540 г. Импровизация е и назначаването на ръководителя на обединената флота – Маркантонио Колона[2], римски сеньор, велик конетабъл на Неапол и оттам – васал на Филип[3]. Той има грижата за благословията, която трябва да дойде от Испания (и която се опитва да получи, извършвайки две безполезни пътувания до Мадрид). Той е военен човек, а не моряк; само за кратко в младите си години се е занимавал със собствени галери. Но избирайки него, Пий V упорства да го запази начело на християнската флота. Това вече е много сериозно, защото не може да се импровизира при избора на главнокомандващ на ескадра.

Военна флота също не се сформира току-тъй, а именно това се налага да направи на Венеция. Тя набързо мобилизира много кораби, но това не е добре свършена работа: венецианската военна машина се е разпаднала поради прекалено дългия мир. Нейните морски сили са разпръснати впрочем в частни ескадри, а резервната флота е на сух док в Арсенала и трябва тепърва да се оборудва. Ако Венеция е богата, дори прекалено богата на материали, кораби – галери и галеаси и на артилерия, тя е бедна на хора и е останала без хранителни запаси. А една армия включва също и гребци, екипажи, войници за галерите, бъчви и сандъци с припаси. И едните, и другите липсват и Сеньорията не умее нито да действа бързо, нито да попълни липсите си от хора чрез нова тактика. Тя само смътно съзира успеха на кръглия кораб, на галиона или на супергалерата, снабдени – и едните, и другите – с артилерия. Неотложната помощ, изпратена в Кипър с кръгли кораби, пристига през февруари независимо от зимата, като пътьом корабната артилерия поразява турските галери[4]. Но е прекалено късно, предвид надвисналата опасност, да се освободят от вековните традиции и да се откажат от човека мотор и бойна машина...

Шестдесетте галери, поставени под командването на Йеронимо Дзане, отплават от Венеция на 30 март, пристигат много трудно в Зара на 13 април[5]. Там те остават два месеца, до 13 юни, почти бездейни – ако изключим няколко патрулирания срещу ускоците и пиратските рейдове на рагузка територия[6] – консумирайки своите запаси, които възстановяват трудно в това пристанище

---

[1] За целия параграф вж. B. N., Paris, Ital. 427, f°s 197 v° et 198.

[2] Кардинал дьо Рамбуйе до Шарл IX, Рим, 5-30 юни 1570 г., *E. Charrière*, op. cit., III, p. 115-116. Инструкция, връчена на г-н дьо л'Обеспин (юни 1570 г.), B. N., Paris, Fr. 1789, f° 181: „Le sieur Marc Antonio Colonne que le Pape a faict général de toutes ses galères avec la grand merveille de beaucoup...".

[3] *L. Serrano*, op. cit., I, p. 70.

[4] Х. Лопес до краля, Венеция, 1 авг. 1570 г., Simancas E° 1327.

[5] *L. Serrano*, op. cit., I, p. 75.

[6] Безброй рагузки писма до генерала на венецианската армада, Иеронимо Дзане, 7, 13, 17, 18 април; 3, 16 май 1570 г., A. de Raguse, L. P, I, f°s 168, 168 v°, 169, 171, 174, 175 v°, 177, 198, 200 v°, 201, 202.

без хинтерланд каквото е Зара, и не успявайки дори да попречат на турските галери да плячкосват албанските брегове. Може би има убедителни съображения за това бездействие: желанието да се защити Венеция; страхът от зимния сезон в Адриатика, който позволява ненадейни атаки и бързи придвижвания, но не преместване на големи флоти; страхът ѝ от натъкване на турската флота, която – поне така твърдят – се опира на Гърция, за да защити придвижването си към Кипър.

С настъпването на лятото Дзане получава заповед да стигне без спиране до Кандия, за да обедини там всички венециански галери, които от своя страна трябва да стигнат до острова. На адмирала е забранено да спира по пътя си за каквото и да било. Това би означавало да се даде на турците идеята и времето да пристигнат в Адриатика. Пристигайки в Корфу, венецианската флота получава вест за скорошното идване на папските и испанските подкрепления. Тя продължава към Кандия, където, както е наредено, се надява да намери хора и продоволствия в изобилие. Но когато пристига през август, още нищо не е сторено. Нехайство, непредвидливост? Или реални затруднения, описани подробно в известен брой венециански документи? Набирането на гребци и на екипажи от Архипелага за сметка на Венеция, става все по-трудно. Испанските и папските кораби влизат в пристанището на Суда на 31 август: папските пратеници не са по-добре екипирани от венецианците. Що се отнася до испанските галери, концентрирани в Месина, то те попълват там своето снаряжение с гребци и войници[1].

Какво може да се направи? В своите разговори с Луис де Торес Филип II е обещал само това, което искат от него: оставането в Сицилия на неговите галери. Когато след нови разговори преминават от това обещание към ново – те да отпътуват към Леванта[2], на Джан Андреа Дориа са изпратени нови заповеди. Той ги получава на 9 август заедно с указание да се подчинява на Маркантонио Колона[3].

Впрочем не му харесва особено много да служи като втори, особено когато става дума да излага на опасност в моретата на Леванта своята флота и най-вече собствените си галери, които, съобразно с условията на неговия asiento, няма да бъдат заменени, ако бъдат унищожени. Още повече, че да тръгне през август, с намерение да стигне до Кипър, означава непременно да се изложи на връщане на суровия зимен сезон.

Така че заповедите са изпълнени с нежелание; петдесет и едната галери на Дориа се присъединяват около 20 август в Отранто[4] към малката папска ескадра.

---

[1] Мобилизиране на 2000 мъже в Неапол за галерите на Дж. А. Дориа и на Санта Крус, вицекралят на Неапол до краля, Неапол, 19 юли 1570 г., Simancas E° 1058, f° 82; Нобили, 16 май 1570 г., A. d. S., Florence, Mediceo 4899, f° 99 v° et 100.

[2] Саули до Генуа, Мадрид, 13 юли 1570 г. A. d. S., Gênes, L. M. Spagna 4/2413.

[3] Заповед, дадена вследствие от намесата на нунция, *L. Serrano*, op. cit., t. III, p. 448, вж. също ibid., III, p. 461-463; относно недоволството на Дж. А. Дориа, кардинал дьо Рамбуйе до краля, 28 авг. 1570 г., *E. Charrière*, op. cit., III, p. 118.

[4] Simancas E° 1058, f°s 98 et 99.

Цялостното събиране се осъществява на северния бряг на Крит едва на 14 септември[1].

Избраното за съсредоточаването пристанище Суда е удобно, но не оборудвано. При първия общ преглед лошата венецианска подготовка става очевидна. И конфликтите стават факт. Венецианците, вместо да направят преглед в морето, където измамите относно личния състав въобще не са възможни, сторват това в самото пристанище, със задната част на корабите към сушата, позволявайки по този начин на екипажите да преминават от една галера на друга по време на прегледа[2]. Едновременно с това се проявява и неразбирателство между военачалниците, но тъй като венецианският адмирал получава заповед да се опита на всяка цена, дори и сам, да помогне на Кипър, съюзническата флота решава да се отправи на Изток. Но все пак не директно към Кипър, до който не може да се стигне без сблъсък с турците. Адмиралите решават да предприемат акция срещу Мала Азия и Дарданелите, за да отклонят неприятелската флота от Кипър и след това да не ѝ позволят да се върне към него, разполагайки се между острова и нея.

Така че флотата се отправя към Родос[3]: 180 галери и 11 галеаси (без да броим по-незначителните кораби и транспортните нави); 1300 оръдия и 16 000 войници. Въпреки слабостите на испанската и на венецианската ескадра, една ефикасна акция би била възможна, ако военачалниците не са толкова разделени, ако Маркантонио Колона – импровизираният адмирал – е истински пълководец и ако бавното напредване на флотата не е забавено още повече от Дориа, който съзнателно удвоява тактическите предпазни мерки.

Така, когато на 9 септември[4] при бреговете на Мала Азия до тях достига новината, че Никозия е завзета и че почти целият остров е в ръцете на турците с изключение на Фамагуста, която все още устоява, командирите решават да се върнат. Лошото време им попречва по пътя към Кандия, като пречи същевременно и на победоносната турска армия, която се връща в Константинопол. Съюзниците не могат да разчитат да зимуват на острова, който е недостатъчно снабден с храни и са принудени да се насочат към Италия, като отново изпитват големи затруднения при плаването. Дориа извършва подвиг, връщайки всичките си галери в Месина[5], но венецианците понасят огромни загуби (връщайки в Кандия 13 галери от вероятно 27)[6], а Маркантонио връща през ноември само 3 галери от 12-те, които са му поверени[7].

Можем да си представим какво лошо впечатление прави това неуспешно пла-

---

[1] Дж. А. Дориа до краля, 17 септ. 1570 г., Simancas E° 1327. Ректорите на Рагуза до посланиците в Константинопол, 11 септ. 1570 г., A. de Raguse, L. P, I, f° 242 v°, преминаване на испано-папските галери на 18 авг. на ширината на Корфу.

[2] Дж. А. Дориа, 17 септ. 1570 г., вж. предходната бележка.

[3] Memorias del Cautivo, p. 7.

[4] *L. Voinovitch*, op. cit., p. 33; новина, научена в Мадрид през ноември; *Eligio Vitale*, op. cit., p. 127: несъмнено на 16 същия месец.

[5] Пескер до краля, Палермо, 22 окт. 1570 г., Simancas E° 1133.

[6] Франсиско Вака до херцог д'Алкала, Отранто, 1 ноем. 1570 г., Simancas E° 1059, f° 6.

[7] *L. Serrano*, Liga de Lepanto, Madrid, 1918-1919, I, p. 81.

ване, подозренията и споровете[1], които то поражда. В Рим и Венеция цялата вина е хвърлена върху Дориа. Обстоятелствата са благоприятни кралят да бъде атакуван косвено, чрез неговия адмирал. Във Венеция пацифистите вземат надмощие. Испанците естествено не им остават длъжни и Гранвел пише на своя брат Шантоне: „Колона не разбира повече от мен от море..."[2] Въпреки това Сеньорията с обичайната си суровост наказва у дома лошите изпълнители – командващия войските Палавичино, командващия флотата Йеронимо Дзане, който умира след задържането си и дори техните подчинени: безмилостни наказания, които до голяма степен допринасят за доброто поведение на венецианската флота през 1571 г.

През зимата на 1570 г. бъдещето на Лигата изглежда наистина компрометирано. Създадена по принцип, без подписите на когото и да било, тя като че ли се разпада преди още да се е появила на бял свят.

[1] *E. Charrière*, op. cit., III, pp. 122-124; Ф. де Алава до краля, Париж, 12 ноем. 1570 г., A. N., K 1518, B 28, n° 42.

[2] Correspondance de Granvelle, IV, p. 51, 14 déc. 1570.

4

ЛЕПАНТО

Лепанто е най-шумното военно събитие в Средиземно море през 16 в. Но тази велика победа на техниката и на храбростта трудно се помества в обикновените рамки на историята.

Не може да кажем, че сензационният ден е в редиците на предхождащите го събития. Нужно ли е обаче, заедно с един от последните му историографи, Ф. Хартлауб, да възвеличаваме героичната и шекспировска роля на дон Хуан Австрийски? Сам по себе си той превъзмогва съдбата. Но не е разумно да се обяснява всичко по този начин.

За някои е учудващо – Волтер се забавлява с това – че тази необикновена победа има толкова малко последствия. Битката при Лепанто е на 7 октомври 1571 г.; през следващата година съюзниците претърпяват неуспех при Модон. През 1573 г. изтощената Венеция се отказва от битките. През 1574 г. турците побеждават в Ла Гулет и в Тунис. И всички мечти за кръстоносен поход са разпръснати от насрещните ветрове.

Все пак, ако не се придържаме само към събитията, към този блестящ, но повърхностен слой на историята, забелязваме безброй нови реалности, които без шум и фанфари се задават след Лепанто.

Магията на турската мощ е разбита. В християнските галери се извършва огромна подмяна на каторжниците. Ето как те са снабдени с нов мотор за много години напред. Навсякъде се проявява и се утвърждава християнско плячкосване. Накрая, след поражението от 1574 г. и най-вече след 1580 г., огромната турска армада се разпада от само себе си. Мирът в морето, който ще трае докъм 1591 г., е за нея най-ужасното бедствие. Заради него тя ще изгние в пристанищата.

Да твърдим, че точно Лепанто предизвиква тези многобройни последици, е прекалено. Но то допринася за това. И ползата от него като исторически опит е може би в това, че определя с блестящия си пример самите граници на събитийната история.

1. Битката на 7 октомври 1571 г.

Лигата, тоест съюзът за обща борба срещу турците, е сключен на 20 май 1571 г. След раздорите от миналото лято и предвид взаимното недоверие на бъдещи-

те съюзници, различните им интереси и тяхното неразбирателство, за да не кажем тяхната вражда, учудващо е, че съюзът е осъществен.

Закъснялото споразумение

Испанците обвиняват Венеция за намерението ѝ да се спогоди с турците в случай, че интересите ѝ диктуват това; папството и испанците се боят от гъвкавата Сеньория. Венецианците от своя страна, борещи се с непосилни трудности, си спомнят с не особено удоволствие прецедентите от 1538-1540 г. След като всички препятствия са преодолени, през лятото на 1571 г., сред вихъра от новини, преминаващ през Венеция, ще се появят и най-невероятни слухове: говори се, че испанците се готвят за действия срещу Генуа, после – срещу Тоскана и накрая – срещу самата Венеция. Явно остава да се разбере, откъде идват тези слухове, кой ги фабрикува и с каква цел ги разпространява. Възможно е да са се разнесли от само себе си, породени единствено от народните съмнения.

Тежка е задачата за комисарите, които са натоварени с успешното сключване на Лигата. Испания е представлявана от кардиналите Пачеко и Гранвел и от Хуан де Сунига – и тримата, намиращи се в Рим, когато на 7 юни[1] получават заповед от краля, възлагаща новите им функции (заповедта е от 16 май). Венеция се осланя на редовния си посланик в Рим Микеле Суриано, към когото през октомври е прикрепен нов посланик, Джовани Соранцо. Папата посочва от свое име кардиналите Мороне, Чези, Грасис, Алдобрандино и Рустикучи, като последните двама присъстват неофициално на разговорите. Преговорите са трудни. От първото заседание от 2 юли 1570 г. до последното, те са прекъсвани на три пъти: от август до октомври 1570 г.; през януари и февруари 1571 г.; накрая, когато всичко изглежда уредено, от март до май 1571 г. По време на тези две прекъсвания, Венеция, въпреки че отрича, се опитва да се спогоди с турчина. През януари, след разочарованието от есенната кампания, тя изпраща секретаря на Сената Якопо Рагацони[2] в Константинопол, където впрочем разговорите между Мехмед Соколи и венецианския баюл никога не са преустановявани. Това начинание забавя подписването на Лигата: Венеция решава да даде своето съгласие едва след като разбира за неуспеха си в Константинопол.

Колкото хитри и умели да са, дипломатите, които се събират почти винаги на определени дати в салоните на кардинал Алесандрино, не командват парада. Тяхната роля се състои в това да дебнат съседите си, да изготвят дълги доклади, после в зависимост от получените заповеди да заглаждат или да подклаждат трудностите. Освен чрез инструкциите те са свързани със съответните си правителства и чрез изискването да им докладват за вземането на всички важни решения. Това добавя към техните преговори и присъщото забавяне заради дистанциите.

---

[1] *L. Serrano*, op. cit., p. 86 et note 2.

[2] Силва до краля, Венеция, 21 апр. 1571 г., Simancas E° 1329; същият до същия, 21 юни 1571 г., ibid.; Relatione sull'Impero Ottomano di Jacopo Ragazzoni, 16 авг. 1571 г., *E. Albèri*, Relazioni... III, 2, p. 372 et sq.

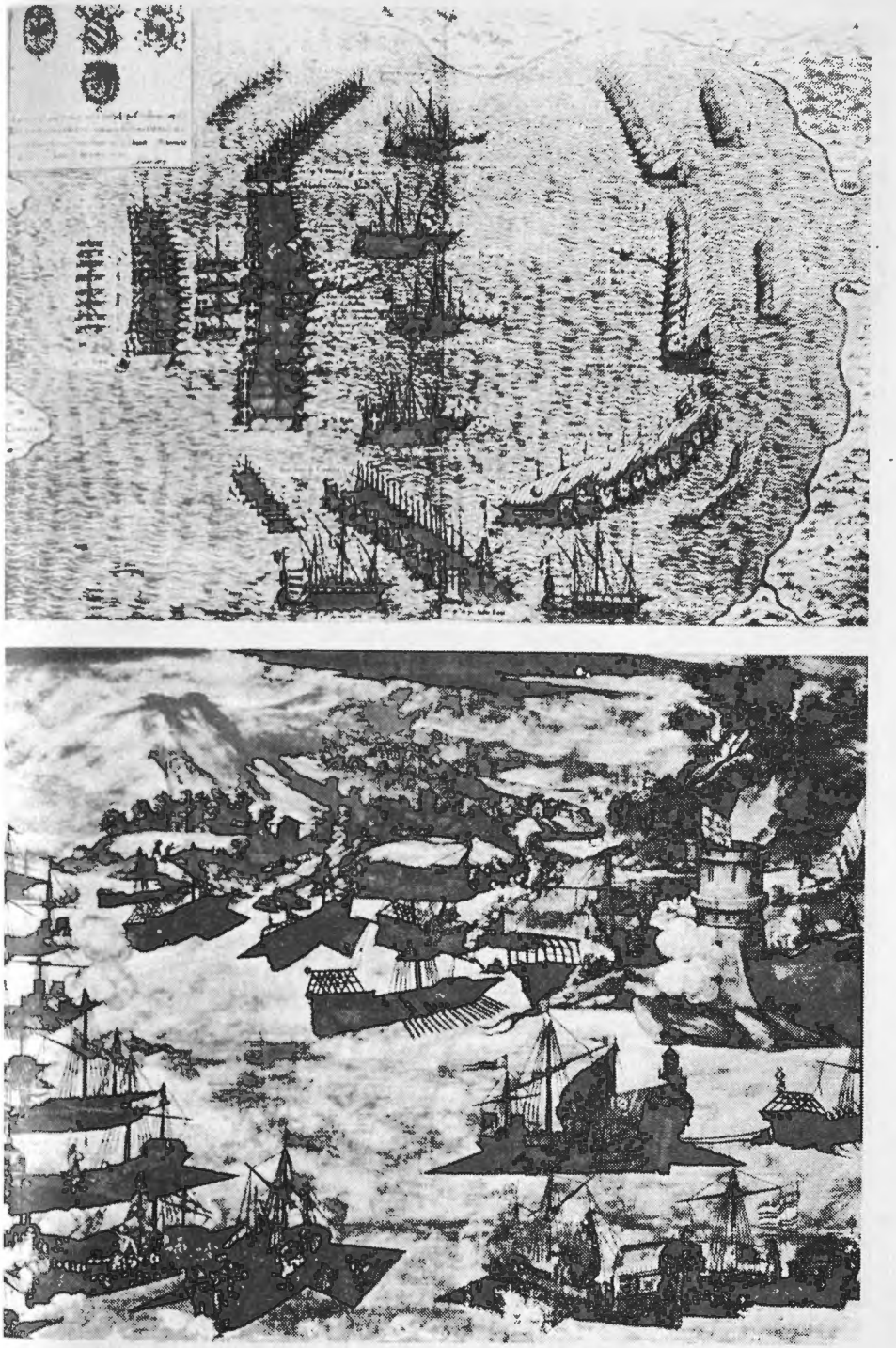

38 и 39. Битката при Лепанто. Горе - точен план, B. N., Paris, C 6669. Долу - измислена картина. Стенна рисунка в двореца на маркиз де Санта Крус (Ciudad Real).

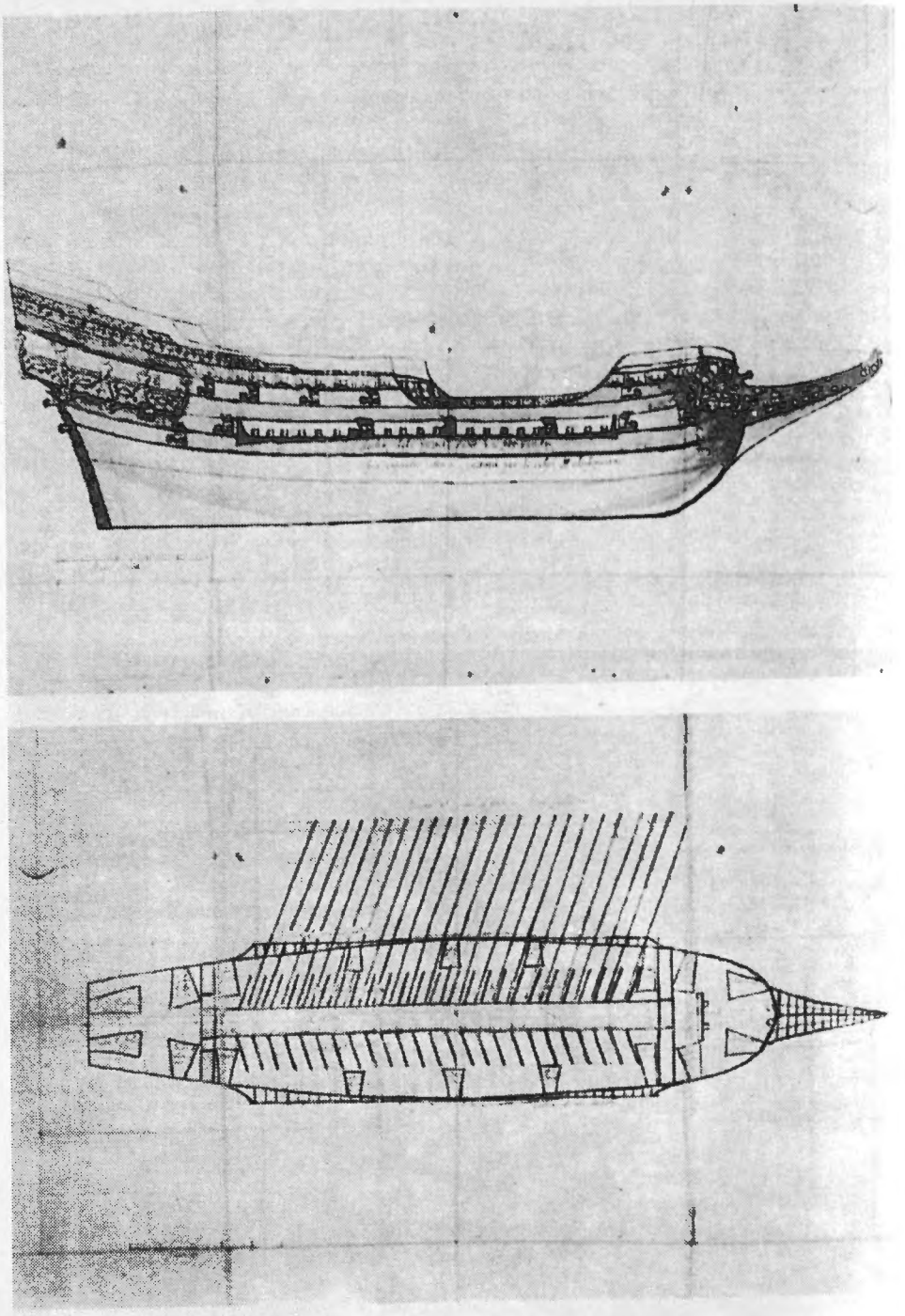

40. Венецианска галеаса (16 в.). Частна колекция. Да се отбележи разположението на оръдията. Огневата мощ на венецианските галеаси решила изхода от битката при Лепанто.

Ако решението зависеше единствено от тях, че доста бързо биха постигнали съгласие, като се има предвид присъствието на папата, който бърза да го сключи. Това се вижда още през първата фаза на преговорите: още от самото начало папските представители разчистват терена, предлагайки като текст за дискусия споразумението от 1537 г., преработено в духа на моментните изисквания. В началото на септември се разнася слух, че Лигата е създадена[1]. Всички важни въпроси са разисквани резултатно. Постигнато е съгласие лигата да се сключи най-малко за дванадесет години. Тя ще бъде и отбранителна, и нападателна; сключена срещу турците, едновременно с това ще бъде насочена и срещу васалните държави в Северна Африка – Триполи, Тунис, Алжир. Това е по искане на испанците, които по този начин желаят да запазят в своята сфера на влияние бъдещата си свобода[2]. Други приети точки: за главнокомандващ на съюзната флота е определен дон Хуан Австрийски; общите разходи, разделени на шест части (както през 1537 г.); с три части е натоварен испанският крал, с две – Венеция, а последната се пада на папата. Що се отнася до припасите, Испания ще отвори своите италиански пазари за венецианците; тя предлага разумни продажни цени и се ангажира да не покачва таксите и другите налози за износ. Венеция, която не може да се лиши от турското жито, без да прибягва до житото от Пулиите или от Сицилия, е настоятелна по този пункт[3]. Накрая е забранено на съюзниците да преговарят поотделно с турците без предварително съгласие на другите подписали.

Проектът е изпратен на правителствата за разглеждане и добавки, което обяснява първото прекъсване на преговорите от август до октомври.

На 21 октомври разговорите са възобновени. Но междувременно е проведена ненужната кампания в Леванта. След дълго проучване Филип II най-после решава да изпрати необходимите правомощия за окончателното сключване на съглашението, придружени все пак от някои поправки. Венеция, обратно, ненадейно се отказва от всичко договорено до момента. Тя сменя комисаря си и поставя всичко на преразглеждане, по-остро от всякога, сред нарочна смес от ораторски двубои и безсмислени отклонения от темата. Тя се връща към всеки детайл, който може да отложи подписването: относно цените на храната, ограничаването на правомощията на главнокомандващия, същността на операциите, финансовия дял на съюзниците... Испанците, и най-вече Гранвел, се отдават с всеки отминал ден на все по-изявена раздразнителност. Впрочем нищо по-естествено от това: зимата е пред тях. В крайна сметка, през декември, след несъществения въпрос за заместника на дон Хуан (дали това да е командващият галерите на папата или Великият командор на Кастилия?) конференцията е прекратена за най-голямо недоволство на папата.

Това повторно прекъсване трае няколко седмици: след като Католическият

---

[1] Комисарите до краля, Рим, 8 септ. 1570 г., *L. Serrano*, op. cit., IV, p. 6.

[2] План срещу Бизерта и Тунис, Пескер до краля, Палермо, 20 март 1571 г., Simancas E° 487.

[3] По този повод, венециански постъпки още от 1570 г., вицекралят на Неапол до краля, 4 февр. 1571 г., Simancas E° 1059, f° 178. Било заповядано да се достави жито за венецианската армада, която зимува в Кандия. Относно сложния въпрос за храните, вж. д. Х. де Сунига до херцог д'Алба, 17 юли 1571 г., Simancas E° 1058, f° 81.

крал се съгласява папата да избере заместник на дон Хуан сред три имена, които Испания ще му предложи, комисарите продължават работата си през февруари. В началото на март е изготвен нов текст. Но Венеция, която очаква резултатите от мисията на Рагацони в Турция, забавя одобрението му под различни претексти чак до май. На 20-и подписите са разменени и пет дни по-късно, на 25 май 1571 г. Лигата е официално оповестена в базиликата „Св. Петър"[1].

По принцип се касае за foedus perpetuum, за confederación perpetua (вечен съюз – бел. пр.). С тази декларация се предвижда тригодишно военно съглашение (1571-1573 г.), като съюзниците се ангажират всяка година да изпращат флота от 200 галери и 100 кръгли кораба, снабдена с 50 000 войника и 4500 гвардейски конника. Насочена срещу Леванта, Лигата не изключва, дори предвижда евентуални експедиции срещу Алжир, Тунис или Триполи. За уреждане на разходите, ясно вписана клауза постановява, че в случай на незаплащане на частта от Светия престол, Венеция и Испания може да платят от общите разходи съответно 2/5 едната и 3/5 другата[2]. При храните става дума единствено за разумни цени и неувеличаване на таксите и другите налози за износ. Съюзниците не могат да сключват какъвто и да е сепаративен мир.

Такава е накратко дългата и трудна история на сключването на Лигата през 1571 г., следена както се досещаме внимателно и пристрастно. Това, че французите я проследяват с повече язвителност, отколкото другите, само по себе си е доказателство, че отново се очертава френска политика срещу величието на австрийската династия. С дата 5 август 1570 г. (тоест между примирието от 14 юли и мирът от 8 август) Франсес де Алава пише: „Французите се надяват, че няма да успеем. Венецианците, твърдят те, са големи глупаци ако подпишат този договор, ако не запазят свободата си, за да се спогодят с големия си враг – турците. Всеки във Франция се мъчи всячески да попречи на Лигата и да постигне разбирателство между Венеция и Султана. Ако продължават все така, няма да се учудя, ако през следващата година те предложат Тулон на турчина[3]." На 28 август в Рим, в момент, в който се разпространяват най-оптимистични слухове за скорошното сключване на християнския алианс, кардинал дьо Рамбуйе продължава да твърди, че е на същото мнение, тоест, пише той, че „хубаво ще бъде да се види написано и което... ще бъде постановено на книга но... никога няма да видим резултатите му".[4] Вярно е, че и във Венеция мислят така по същото време[5], и императорът също се отнася скептично спрямо последствията, които Сеньорията предопределя с подписа си, ако въобще подпише[6].

---

[1] Оригинален текст на латински, *L. Serrano*, op. cit., IV, p. 299 et sq. Испански превод, B N, Madrid, Ms. 10454, f° 84; още текст у *D. Dumont*, Corps universel diplomatique, V, p. 203 et sq; Simancas Patronato Real n° 1660, 25 mai 1571; *H. Kretschmayr*, Geschichte von Venedig, op. cit., III, p. 59; *L. Voinovitch*, op. cit., p. 3; кардинал дьо Рамбуйе до Шарл IX, Рим, 21 май 1571 г., *E. Charrière*, op. cit., III, p. 149-150.

[2] Relatione fatta alla maestà Cattolica, in Madrid, alli XV di Luglio 1571, di tutta la spesa ordinaria che correrà per la lega in 200 galere, 100 navi et 50 mila fanti ogn'anno, Rome, s. d., in-4°, B. N., Paris, Oc. 1533.

[3] Д. Ф. де Алава до Филип II, Поаси, 5 авг. 1570 г., A. N., K 1516, B 27, n° 55.

[4] 28 авг. 1570 г., B. N., Paris, Fr. 23 377, copie.

[5] Хулиан Лопес до краля, Венеция, 10 авг. 1570 г., Simancas E° 1327.

[6] Граф де Монтеагудо до краля, Шпир, 30 окт. 1574 г., CODOIN, CX, p. 98-110.

После, след завръщането на флотата от Леванта, когато сериозните трудности започват да изникват, всички или почти всички си мислят, че нищо няма да излезе от безкрайните речи в Рим. В края на декември, самият папа, обикновено оптимистично настроен, скрива от кардинал дьо Рамбуйе, френския посланик, своето обезсърчение[1]. Нунцият в Мадрид не е по-малко отегчен. Тосканският агент в същия град декларира „откровено", че слабо се надява на сключването на Лигата. Според него испанците участват в играта с единствената цел да им бъдат отпуснати cruzada и escusado; щом сделката се уточни, те ще я изоставят и ще се включат в нея веднага щом нунцият се покаже „охладнял", но с толкова неопределени фрази, че той да не може „нищо да разбере"[2]. Това е в края на януари; месец март донася по-добри новини. Но известни са отлаганията, които венецианците смятат да направят. През април и май нетърпението в Мадрид е голямо и там се питат какво означава подобно забавяне. Едва на шести юни един куриер донася голямата новина[3].

Дипломатическият фактор Франция

Дългото изработване на алианса дава време на френската политика да се избистри. Нова политика, тъй като от 1559 г. поне в течение на десет години отсъствие и загуба на влияние Франция остава военно и политически извън Средиземно море. Това си личи по множество признаци: по поведението на венецианците след 1560 г.; по това на Йосиф Микас, успява да получи от султана разрешение за заграбване на френските кораби в Александрия през 1568 г.; по това на самата Франция, която като че ли загубва интерес към играта. Въпреки това, макар и опустошена от гражданската война, Франция е още далеч от застоя, в който като че ли изпада в края на властването на Анри II. Все още са жизнени принципите на една действена и готова да се възроди кралска политика.

Още през април 1570 г., въпреки предпазливостта в аферата Клод дю Бург, Франция предлага посредничеството си на Венеция. Учудваща бързина: войната в Кипър едва е започнала, а френската гражданска война дори не е приключила. Вярно е, че вече се очертава политика на национално помирение. Протестантите и „политиците" са нейни привърженици без изключение, както и всички онези, които представляват краля в чужбина. През 1570 г. и дори в началото на 1571 г. новите тенденции вероятно още не се очертават ясно и се крият зад общи съображения, отнасящи се до мира и до върховния интерес на християнството. Но промяната е различима отрано в кралската кореспонденция с непоколебимостта на тона, забравена от години[4]. Шарл IX е спечелен за идеите на Телини и на адмирала. Той силно мечтае да скъса с Испания и да действа в

---

[1] Оптимизъм на папата, кардинал дьо Рамбуйе до краля, Рим, 4 дек. 1570 г., B. N., Paris, Fr. 17989; неговото обезсърчение, същият до същия, 19 дек., пак там, копие.

[2] Нобили до Великия херцог, 22 ян. 1571 г., A. d. S., Florence, Mediceo 4903.

[3] Нобили и дел Кача до принца, Мадрид, 12 апр.-14 юни 1571 г., ibid., *F. Hartlaub*, op. cit., p. 71.

[4] Така напр. доклад, адресиран до Фуркево, 15 февр. 1571 г., *Celestin Douais*, Lettres à M. de Fourquevaux... 1565-1572, 1897, p. 314-343.

Нидерландия. Вероятно той все още крие своите намерения, не особено все пак, тъй като тосканците отбелязват промяната. Промяна, засягаща цялата страна, където, както пише на 19 май командорът Петручи на Франческо ди Медичи, „l'umore и contro al re di Spagna"[1] (настроението е срещу краля на Испания - бел. пр.).

Вярно е, че в тази работа не са само наблюдатели или довереници, но съучастници и подбудители. Великият херцог на Тоскана, с наскоро дадената му през 1569 г. титла от Пий V, се чувства изолиран и държан от императора и от Католическия крал. Особено загрижен от намеренията на последния, той отдавна се е подсигурил в цяла Европа, в това число и в протестантските страни[2]. Улавяме първата нишка от неговите преговори в Ла Рошел, при адмирала и при Талини. Вероятно той се е мъчи да съдейства и на турците: някои зли езици дори ще твърдят, че той стои зад евреина Микас и с това в основата на кипърската война. Впрочем испанците го следят отблизо, обезпокоени за своите предни постове в Тоскана[3].

Същевременно в началото на 1571 г. всеки продължава да си играе на мир. Филип II и Шарл IX разменят посланичества. В края на януари, Енрике де Гусман, граф д'Оливарес, е изпратен с мисия в Мадрид[4]. Пет месеца по-късно, през юни, Гонди пристига при Филип II, за да се увери, че последният не иска да скъса с Франция[5]. Самият херцог д'Алба, поне на думи е отстъпчив[6]. Прекалено сладки приказки, може би предназначени да опровергаят езика на фактите, като приказките в Рим, които кардиналът на Лотарингия се смята задължен да повтаря непрестанно на венецианците, за да опровергае слуховете за предстояща война между Франция и Испания[7]; слухове, които се разпространяват толкова в Италия, че френският крал на свой ред се чувства задължен да ги обяви за неверни. Само че, дали това е съвпадение, през март 1571 г. границата на Навара е инспектирана от Веспасиано Гонсага и Ил Фратино, инженерът на Ла Гулет и на Мелиля[8], докато в отговор на протестите на Бирага в Салуцо и на подсилването на френските гарнизони в гореспоменатия Салуцо и в Пиемонт[9], губернаторът на Милано, херцог д'Албукерке, завзема на 11 април маркизата Финал. Новината за това пристига в Париж към 9 май. Тук „католици и некатолици го преживяха ужасно, пише Франсес де Алава на губернатора на Милано[10]. Но доколкото разбирам, те имат намерение да се оплачат не на Негово Величество, а на херцога на

---

[1] *Abel Desjardins*, Nég. diplomatiques avec la Toscane, 1859-1886, III, p. 655 et sq.; 10 май, ibid. p. 669.

[2] Ф. де Алава до Д. Х. де Сунига, 24 юни 1571 г., относно Колини и Телини, A. N., K 1520, B 29, n° 24.

[3] Вицекралят на Неапол до Филип II, Неапол, 3 март 1571 г., Simancas E° 1059, f° 60.

[4] Неговата инструкция, Мадрид, 29 ян. 1571 г., A. N., K 1523, B 23, n° 51.

[5] Филип II до Алава, Мадрид, 30 юни 1571 г., ibid.; Нобили и дел Кача до принца, Мадрид, 30 юни 1571 г., A. d. S., Florence, Mediceo 4903.

[6] Отговор от херцог д'Алба до Ср. дьо Мондусе, B. N., Paris, Fr. 16127, f°s 3 et 4 (не е публикуван от *L. Didier*, чийто сборник започва с 1571 г.).

[7] *Paul Herre*, op. cit., p. 163, note 1.

[8] Нобили до принца, Мадрид, 31 март 1571 г., A. d. S., Florence, Mediceo 4903.

[9] Бележка от Антонио Перес, Мадрид, 8 май 1571 г., A. N., K 1521, 830, n° 56.

[10] A. N., K 1521, B 20, n° 58.

Савоя и на Ваше Превъзходителство[1]." Би било пресилено да твърдим, че с този жест испанците слагат много здрав катинар срещу евентуалното спускане на французите. Но това е предупреждение. То възмущава общественото мнение във Франция.

Започва действително да се говори за война. Херцогът на Савоя се оплаква на Филип II, че отвъд Алпите кроят нещо срещу Пиемонт[2]. В Испания научават, че френските галери са получили заповед да се върнат в Бордо от Марсилия[3], че има придвижване на войски към Алпите[4] и накрая, че някои от „най-видните протестанти се мъчат да убедят краля да предприеме нещо в Холандия"[5], където отгоре на това преминаванията на френските хугеноти вземат заплашителни размери.

Война ли е това? Не, тъй като за това е необходима протестантска лига с голяма подкрепа в Европа. Слуховете, на които европейците се присмиват – за сватбата на английската кралица с херцога на Анжу, не могат да я заместят[6]. Необходима е една въодушевена Германия[7], и една решена за борба Тоскана, но случаят не е такъв. Усмихвайки се, тосканските агенти преговарят в Мадрид и другаде, проникват чак до сърцето на испанското правителство чрез посредничеството на своите довереници[8]. Но ако това не е война, то поне е биене на тревога. Киапин Вители, който при завръщането си във Фландрия прекосява Франция през май 1571 г., е лошо впечатлен от видяното там и с идването си в Париж счита за необходимо да предупреди за това Франсес де Алава[9]. Така че от своя страна последният научава, че френският крал праща в Турция посланик с размаха и качествата на епископа на Дакс. Какво ще прави там този полуеретик и приятел на протестантите, ако не да работи срещу Испания и срещу християнството, да усмири трансилванските раздори (причини за всички имперски интервенции), да уреди конфликтите между императора и турците, между венецианците и султана? Френската политика отново използва заобиколния път през Турция.

Новият посланик все пак не бърза да пристигне. На 26 юли той е в Лион[10], на 9 септември[11] връчва на дожа на Венеция писмото, което го е натоварил да пре-

---

[1] Виновникът е Алонсо де ла Куева, херцог на Албукерке, който действал без заповед на краля, щели да кажат посланиците на французите, ако същите се оплачат: Саяс до Ф. де Алава, Мадрид, 16 май 1571 г., A. N., K 1523, B 31, n° 75. Също така, 31 май 1571 г., *Fourquevaux*, op. cit., II, p. 355, „Не се изрича и дума за Финал в този двор...", Ф. де Алава до краля, 1 юни 1571 г., A. N., K 1520, B 29, n° 2.

[2] Нобили и дел Кача до принца, Мадрид, 10 май 1571 г., Mediceo 4903.

[3] Ф. де Алава до херцога на Албукерке, Париж, 27 април 1571 г., A. N., K 1519, B 29, n° 69.

[4] Ibid.

Филип II до Алава, 17 апр. 1571 г, A. N., K 1523, B 31, n° 67.

[6] Ф. де Алава до херцога на Албукерке, Париж, 17 май 1571 г., A. N., K 1521, B 30, n° 68.

[7] Същият до същия, 27 апр. 1571 г., ibid. n° 69.

[8] Нобили и дел Кача, Мадрид, 16 апр.-6 юни 1571 г., A. d. S., Florence, Mediceo 4903.; Филип II до Гранвел, С. Лоран, 13 юни 1571 г., Simancas E° 1059, f° 13; Ф. де Алава до Филип II, Париж, 26 юни 1571 г., A. N., K 1520, B 29, n° 31. Кредит от 150 000 екю от Великия херцог на Тоскана за Лудвиг фон Насау върху Франкфурт? Ф. де Алава до краля, 4-9 авг. 1571 г., A. N., K 1519, B 29, n° 69.

[9] Ф. де Алава до краля, Париж, 1 юни 1571 г., A. N., K 1520, B 29, n° 2.

[1] Епископът на Дакс до Шарл IX, Лион, 26 юли 1571 г., *E. Charrière*, op. cit., III, p. 161-164, B. N., Paris, Fr. 16170, f°s 9-11, copie.

[11] *E. Charrière*, op. cit., III, p. 178.

даде Шарл IX. Кралят предлага да „способства" чрез посредничеството на този, когото документите упорито наричат епископа на Акс, „за траен мир или за дълго примирие, след което да може да последва споменатият мир". Не е ли по-добре това, „отколкото да си имате работа с такъв силен враг, толкова близък съсед на подвластните ви страни", продължава кралят и Сеньорията малко след официалното сключване на Лигата и около тридесет дни преди Лепанто, съвсем не се е отказала да го послуша[1]... Така, две години по-рано, започва да се крои отстъплението, а други ще да кажат: измяната на Венеция.

Въпреки това, Лигата е сключена. За значението ѝ можем да съдим по силата на голямата злоба на французите. Какви ли лоши неща не са казани тогава във Франция по отношение на папата, който е неин създател! Каква завист предизвикват там отстъпките, направени на Испания от Светия престол[2]! Слуховете за война са толкова упорити, че испанските търговци от Нант и Руан помолват посланика на Филип II да ги предупреди навреме, за да защитят своите стоки и себе си. „Те подновяват постъпките си и ми досаждат непрестанно по този повод", пише Франсес де Алава[3]. Френските търговци в Севиля живеят със същите страхове[4]. А на границата на Фландриите има такова вълнение, „че хората от равнината както откъм Франция, така и откъм нас, пише херцог д'Алба[5], се оттеглят със (имуществото си) сигурните градове".

Какво ли търпение е необходимо, за да се понасят тези французи: „Те биха били щастливи да им извадят едното око, за да не извадят и двете, се провиква същият херцог д'Алба[6], отчаян от тяхното разбирателство с Лудвиг фон Насау и с Оранжския принц, докато Гранвел съветва краля да позволи на дон Хуан да нанесе при преминаването си някой добър удар в Прованс. Изглежда, че добрите стари времена на Карлос Пети са се върнали: толкова естествено излизат от устата на някогашните слуги на императора едновремешните им клетви. Войната впрочем вече е налице в Атлантика, където действат заедно корсарите от Ла Рошел и морските гъози. През август 1571 г. испанците имат хиляди основания да се страхуват за сигурността на флотата за Индиите[7].

Ще пристигнат ли навреме дон Хуан и неговата флота?

Междувременно подписването на Лигата дава своите плодове в Средиземноморието.

Испанците и папските хора обещават на венецианците в отделен договор да съберат всичките си сили в Отранто преди края на май[8]. Това е само засвидетелстване на добра воля, тъй като как може да се предадат необходимите заповеди само за десет дни (Лигата датира от 20 май)? Вестта за подписването идва в Испа-

[1] Кралят до Сеньорията на Венеция, 23 май 1571 г., B. N., Paris, Fr. 16170, f°s 4-5, copie.
[2] Франсес де Алава до Саяс, „Любиер", 19 юни 1571 г., A. N., K 1520, B 29, n° 12.
[3] Същият до херцог д'Алба, Лувие, 25 юни 1571 г., ibid., n° 20.
[4] 17 август 1571 г., *Fourquevaux*, op. cit., II, p. 371.
[5] Херцог д'Алба до Алава, Анверс, 11 юли 1571 г., оригинал на френски, A. N., K 1522, B 30, n° 16 a.
[6] Същият до същия, Брюксел, 7 юни 1571 г., A. N., K 1520, B 29, n° 6.
[7] Нобили до принца, Мадрид, 2 авг. 1571 г., A. d. S., Florence, Mediceo 4903.
[8] *L. Serrano*, Correspondencia, I, p. 102.

ния едва на 6 юни! Впрочем необяснимите срокове, които я предхождат забавят повече от обичайното морските приготовления по протежение на испанския бряг. А лошата реколта от 1570 г. пречи на снабдяването в Барселона и в пристанищата на Андалусия[1].

От тази лоша реколта има само едно щастливо последствие, тя потушава партизанската война в Гранада. „Гладът сред тях е толкова голям, пише Фуркево на 18 февруари, че те напускат планината и слизат долу, за да се предадат като роби на християните, само заради хляба." През март е съобщено за смъртта на малкия цар и за масовото предаване на мориските, за новия им занаят на ловци и крадци на животни. Белег на времето – научавайки в Картахена, че ще ги качват на корабите за Оран, испанските войски се разбягват веднага. Познат е животът в предните постове в гладно време! За щастие положението в Италия е по-добро: в Неапол, където венецианците идват да се снабдяват; в Сицилия, където Пескер, постоянният привърженик на акция срещу Тунис и Бизерта, твърди, че могат да разчитат на 20 000 квинтала сухари, произведени със скорост от по 7000 квинтала на месец[2]. Без това зърно, без италианските ечемик и сирена, без неаполитанското вино, кой знае дали Лепанто е дори мислимо? Защото на южния край на Италия трябва да се събере и да се изхрани цял град от войници и моряци с огромни усти и търбуси.

Ако дон Хуан Австрийски е господар на галерите, галерите много скоро биха напуснали испанските брегове. Той бърза да изпълни ролята си. Още от април се разнася слух, че след като посети във Валядолид мащехата си, жената на дон Луис Кихада, той ще премине в Италия[3]. Пристигайки в Барселона на 30 април с галерите от Неапол, Маркиз де Санта Крус е известен, че и дон Хуан се готви да се качи на кораба в Картахена и веднага решава да се присъедини към него с надеждата пътьом да тури ръка на няколко корсарски съда[4]. Но в Картахена няма и следа от дон Хуан[5]. Тъй като се очакват уточнения относно Лигата: на 17 май дон Хуан все още се пита в Аранхуес кога ще замине[6]. А и редица други трудности бавят отплаването на флотата. Първо необходимостта от увеличаване на броя на качващите се на галерите войници. После решението да се пратят с дон Хуан до Генуа австрийските ерцхерцози[7], които се намират в Испания от 1564 г. и ще се върнат във Виена. В писмо от 7 май, Филип II дава обяснения на Гранвел, когото смъртта на херцог д'Алкала прави временно вицекрал на Неапол[8]. Нак-

---

[1] Фуркево до кралицата, Мадрид, 18 февр. 1571 г., op. cit., II, p. 331.

[2] До краля, Палермо, 20 март 1571 г., Simancas E° 487; реколтата в Сицилия била добра, Рагуза, 28 май 1570 г., A. de Raguse, L. P., 2, f°s 97 et 98.

[3] Нобили и дел Кача, 16 апр. 1571 г., A. d. S., Florence, Mediceo 4903.

[4] Санта Крус до краля, 1-2 май 1571 г., Simancas E° 106, f°s 81 et 82.

[5] Същият до същия, две писма от 17 май 1571 г., ibid., f°s 83 et 84.

[6] Дон Хуан до Руи Гомес, CODOIN, XXVIII, p. 157.

[7] *Erwin Mayer-Löwenschwerdt*, Der Aufenthalt der Erzherzöge Rudolf und Ernst in Spanien, 1564-1571, Vienne, 1927.

[8] Simancas E° 1059, f° 129. Херцог д'Алкала починал на 2 апр. 1571 г., Simancas E° 1059, f° 84. Относно временната мисия на кардинал Гранвел, множество документи, в това число от 10 май 1571 г., Mediceo 4903; известие от Испания, 31 май 1571 г., *Fourquevaux*, op. cit., II, p. 355; CODOIN, XXIII, p. 288. *N. Niccolini*, „La città di Napoli nell'anno della battaglia di Lepanto", in: Archivio storico per le provincie napoletane, nouvelle série, t. XIV, 1928, p. 394.

ратко, предвидените закъснения са такива, че смятат за по-удачно да не се чакат испанските галери и тези на Санта Крус, за да се качат на корабите в генуезката ривиера хилядата италианци и осемте хиляди германци, които очакват транспортирането си на юг и е издадена заповед на сицилианските галери да се придвижат до Генуа, за да се заемат с тях.

Същевременно така очакваната новина за сключването на Лигата ускорява последните приготовления. Същият ден дон Хуан Австрийски напуска Мадрид, за да поеме командването на флотата. Дж. А. Дориа, само с една галера, се придвижва от Барселона до Генуа, за да подготви града си за посрещането на дон Хуан[1], който на 16-и се намира в Барселона, където една след друга го последват галерите на маркиз де Санта Крус, Алваро де Басан и тези, които командва Хил де Андраде, плюс голям брой други кораби, като на борда на тази флота се намират двете испански tercios на Мигел Монкада и на Лопес де Фигероа[2], изтеглени от Андалусия.

Най-сетне на 26 юни от Мадрид са изпратени инструкциите за дон Хуан, които, поради ограниченията, които налагат на неговите права, го довеждат до гняв, граничещ с отчаяние. В писмо от 8 юли[3], собственоръчно написано под влияние на първоначалното си вълнение, той изисква от Руи Гомес като от баща мотивите за своето лишаване от благоволение. Стилът му е пламенен – едновременно вълнуващ и тревожен. Г. Ф. Хартлауб[4] с право смята, че онези дни са предизвикали вероятно голямо сътресение в живота на дон Хуан. Те показват, че положението му на незаконен син, което намалява неговото значение, е непоправимо и че кралят му няма особено доверие. Иначе, защо ще му отказват титлата „високество" (титла, предназначена само за законородените принцове – бел. пр.), и ще му отпуснат тази на „превъзходителство" в момента, в който пристига тържествено в Италия? Дали не обгръщат кралското му звание с твърде много предпазни ограничения, че то се оказва безсмислено? На 12 юли[5] той пише директно на краля, за да му изложи своите претенции...

Друга грижа – забавянето на флотата[6]. Налага се да се чакат галерите, които товарят в Малага и в Майорка войници, припаси и сухар. А ерцхерцозите Рудолф и Ернст пристигат едва на 29 юни[7]. На 18-и основната част от флотата все пак вдига платна[8] и на 26-и, въпреки лошото време, достига до Генуа. Дон Хуан остава там само до 5 август[9], достатъчно време, за да натовари предвидените храни и инвентар и да вземе участие във великолепните празници, устроени в негова чест. На 9-и той пристига в Неапол[10]. Приемите и приготовле-

---

[1] Нобили и дел Кача до принца, Мадрид, 6 юни 1571 г., Mediceo 4903.
[2] *L. Van der Essen*, Alexandre Farnèse, op. cit., I, p. 161.
[3] Simancas E° 1134.
[4] Op. cit., p. 79.
[5] Ibid., p. 78, note 2.
[6] CODOIN, III, p. 187.
[7] *Erwin Mayer-Löwenschwerdt*, op. cit., p. 39.
[8] Ibid., p. 40; Res Gestae..., I, p. 97.
[9] Според *L. van Der Essen*, op. cit., I, p. 162, заминава на 1 август.
[10] Падиля до Антонио Перес, Неапол, 15 авг. 1571 г., получено на 12 септ., Simancas E° 1059, f° 91.

нията за заминаване го задържат там до 20 август[1]. На 24-и той най-после е в Месина[2].

Прекалено късно, си мислят Рекесенс и Дж. А. Дориа, които го съветват да приеме изключително отбранително положение. Старият дон Гарсия де Толедо също изпраща от Пиза песимистични доклади за преимуществата, които според него притежава турската армада[3]. Но дон Хуан обръща внимание само на венецианските командири и на онези от испанските капитани от антуража му, които настояват за действие и след като взема решение, се отдава на задължението си с изключителния плам на своя темперамент.

Турците преди Лепанто

По-бързите в разполагането си турски галери действат още в началото на хубавия сезон.

Както винаги те са забелязани отдалеч. В Италия научават още през февруари, че 250 галери и 100 кораба се екипират в Константинопол[4]; през март, че все още обсадената Фамагуста получава венецианска помощ[5]; през април, че градът все още оказва съпротива; че турчинът провежда сухопътни приготовления в посока на Албания или Далмация и че основната част от армадата излиза в морето под командването на морския капитан[6]. Въпреки това се твърди, че към Кипър се отправят само 50 галери, тъй като поради липса на екипажи, флотата не може да превиши общия брой от 100 галери[7]. Но избягали от Константинопол роби говорят за 200 галери, които ще стигнат до Корфу, ако Лигата не бъде сключена. В противен случай турчинът ще се задоволи само с охраната на своите морета, завършвайки едновременно с това завладяването на Кипър[8]. Все още става въпрос за сухоземна акция срещу Албания или Далмация чрез първоначална концентрация на сили в София[9]...

Всъщност 196 турски галери се отправят в морето и се разполагат между голямата снабдителна база Негрепонт (Евбея – бел. пр.) и остров Кипър. Сигурен знак за предстоящи операции на запад е производството на сухар чак в Модон и в Ла Превеза[10]. Още през юни, като изоставят Кипър, където няма какво да прави[11], основната част от турската флота, подкрепена с корабите на Еулдж Али (общо 300 платнохода: 200 галери и 100 фюсти) се запътва към

---

[1] *L. van Der Essen*, op. cit., I, p. 163, твърди за нощта на 22-ри. Хуан де Сото до Д. Гарсия де Толедо, 21 авг. 1571 г., Дон Хуан е все още в Неапол, CODOIN, XXVII, p. 162.

[2] Дон Хуан до дон Гарсия де Толедо, Месина, 25 авг. 1571 г., CODOIN, III, p. 15; *L. van Der Essen*, op. cit., I, p. 163, твърди, че на 23-и.

[3] До дон Луис де Рекесенс, Пиза, 1 авг. 1571 г., CODOIN, III, p. 8.

[4] Корфу, 3 февр. 1571 г., Simancas E° 1059, f° 62.

[5] Корфу, 29 март 1571 г., известие, получено във Венеция на 11 апр. 1571 г., Simancas E° 1060, f° 13.

[6] Конст., 10 апр. 1571 г., ibid., f° 125.

[7] Месина, 23 април 1571 г., ibid., f° 11.

[8] Корфу, 27 април 1571 г., Simancas E° 1059, f° 56.

[9] Конст., 5 май 1571 г., препратени през Корфу (пак избягали пленници), Simancas E° 1060, f° 133.

[10] Евбея, 3 юни 1571 г., ibid., f° 137.

[11] *L. Voinovitch*, op. cit., p. 39.

остров Кандия. На 15-и тя достига до залива на Суда и опустошава крайбрежните села и малки градове. Но тя напразно атакува двукратно Кания[1], където пазени от артилерията на замъците се намират 68 венециански галери, предназначени да ескортират помощ за Фамагуста. Разнася се мълва за тяхната гибел[2], но Еулдж Али успява да превземе само малкото пристанище Ретимо. След многократни плячкосвания и схватки турската армада продължава на запад.

При нейното приближаване Вениеро, който не иска да остане блокиран в залива с остатъка от морските сили на Венеция, изоставя брегoвете на Морея и Албания, където провежда няколко успешни атаки срещу Дурацо и Валона. С 6 галеаси, 3 кораба и 50 леки галери той се установява в Месина на 23 юли. Това оттегляне спасява свободата му на маневриране, но оставя на турците свободно пространство в Адриатика[3]. Те го завладяват лесно, подлагат на сеч брега и далматинските острови, превземат Сопото, Дулсиньо, Антивари, Лесина, атакуват Курцола, чиито жители се отбраняват ожесточено. Междувременно дошлите по суша войници на Ахмед паша грабят всичко, което намерят. От своя страна Еулдж Али извършва рейд срещу Зара; друг корсар, Кара Ходжа, плячкосва самия венециански залив[4]...

Сеньорията започва веднага да мобилизира в Пулиите и в Калабрия с разрешение на Гранвел[5]. Но турската флота, която подобно на Виниеро смята, че Адриатика може да се окаже капан, не навлиза напълно там, а пренасочва основния си удар към Корфу. Напуснат от жителите си, островът е опустошен; само огромният замък в крепостта, остров в острова, е спасен от нападателите. Тогава турската флота се изтегля от Корфу до Модон, очаквайки да види какво ще направят съюзниците. През месец юни, през Рагуза, новината за Лигата действително достига до турските земи...

Този път преждевременното пускане в действие на турската флота съвсем не представлява авантаж за турците. Те изтощават силите си, изразходват припасите си в месеците на псевдовойна. И докато вършат по-лесното, грабейки и опожарявайки адриатическите села, те пренебрегват същественото – венецианската флота в Кандия: в края на месец август, с двамата проведитори Агостино Барбариго и Марко Квирини: нейните 60 галери се присъединяват безпрепятствено към голямата съюзническа флота[6].

---

[1] Г. де Силва до Филип II, Венеция, 6 юли 1571 г., Simancas E° 1329.

[2] Ф. де Алава до краля, Мелюн, 1 авг. 1571 г., A. N., K 1520, B 29, n° 37; 60 потънали галери: Нобили до принца, Мадрид, 2 авг. 1571 г., Mediceo 4903.

[3] *L. Voinovitch*, op. cit., p. 40.

[4] Ibid., p. 41.

[5] Гранвел до Филип II, 20 септ. 1571 г., Simancas E° 1060, f°s 57 et 58. В Калабрия и в Бари.

[6] Дон Хуан Австрийски до д. Х. де Толедо, Месина, 30 авг. 1571 г., CODOIN, III, p. 17.

Битката от 7 октомври[1]

При пристигането на дон Хуан в Месина, духът на съюзниците е доста нисък, а състоянието на събраните за похода галери не е идеално. Но добрият вид на пристигналите с дон Хуан кораби прави силно впечатление. Освен това отношенията на принца с непосредствените му подчинени Вениеро и Колона са прекрасни. Дон Хуан има пленителни обноски. Чаровникът разкрива всичките си прелести: от този пръв допир вероятно зависи съдбата на експедицията, която му е толкова присърце. Той знае как да действа и съумява да превърне разнородната морска армия в хомогенно цяло. Виждайки останалите без бойци галери на Венеция, той качва на тях четири хиляди войника, испанци и италианци – всичките на служба при Католическия крал. Това само по себе си е голям успех. Представяме си с какви предубеждения трябва да се пребори, за да бъде възприета тази мярка от толкова мнителните венецианци. С това галерите от флотата стават идентични и взаимозаменяеми; без да са действително смесени, ескадрите могат да си разменят кораби и те го сторват, както го доказва редът на придвижването на флотата.

Когато се събира Съветът на Лигата, армадата осъзнава, че има един ръководител. Не всички облаци се разпръсват изведнъж, но разногласията се разсейват. Дон Хуан не иска да лиши венецианците, и те го разбират, от пряка намеса срещу турците, нито да им наложи вместо тази офанзива експедиция срещу Тунис, така както желае Филип II, много испанци и цяла Сицилия. В дъното на душата си дон Хуан дори мечтае да достигне чак до Кипър и през целия архипелаг – до Дарданелите. Окончателното, по-разумно решение е да открият вражеската армада и да започнат битка.

Армадата напуска Месина на 16 септември с първоначална цел Корфу, където се надяват да получат точни новини за позицията на неприятелската флота. Там наистина се разбира – и това потвърждават разузнавателните кораби – че тя се намира в дългия залив на Лепанто. Впрочем информаторите подценяват османските сили. Но и от турска страна допускат същата грешка. Така че турският адмирал и неговият съвет решават да налетят на християнските кораби по цялото крайбрежие на Корфу; докато военният съвет на съюзниците решава в доста драматично заседание да се бие, независимо от мнението на нерешителните и на предпазливите. Упоритостта на венецианците, които заплашват, че ще се бият сами, волята на папските представители, устремът на дон Хуан, който решител-

---

[1] По тази тема има огромна литература, множество свидетелства, не по-малко исторически трудове. Дали Лепанто е испанска, венецианска, дори италианска победа? Няколко свидетелства: *Ferrante Caracciolo*, I commentarii delle guerre fatte co'Turchi da D. G. D'Austria dopo che venne in Italia, Florence, 1581. Discurso sobre la vita naval sacada de la armada turquesca traduzido del toscano en spol, A. E. Esp. 236, f°s 51-53. Relatione della vittoria navale christiana contro li Turchi al 1571, scritta dal Signr Marco Antonio Colonna alla Santità di Nro Signr Pio V, con alcune mie (от Франческо Гондола, ragузки посланик в Рим) aggionte ad perpetuam memoriam, p. p. *L. Voinovitch*, p. 107-112. Relacion de lo succedido al armada desde los 30 del mes de setiembre hasta los 10 de octubre de 1571, f°s 168-169; Relacion de lo succedido a la armada de la Santa Liga desde los 10 de octubre hasta los veynte cinco del mismo f°s 169-171, B. N., Madrid Mss 1750. Списъкът с историческите трудове у *L. Serrano, Alonso Sanchez* или у *G. Hartlaub*. Да не се забравя: *Guido Antonio Quarti*, Lepanto, Milan, 1930.

но се отърсва от ограничаващите го инструкции на Филип II, са решителни за срещата.

В случая няма никакво съмнение, че дон Хуан е ковачът на съдбата. Напълно почтено той смята, че ако се опозори ще разочарова Венеция и Светия престол. Да избяга, означава да предаде християнството; да се бие и да загине, не означава цялостно опропастяване на бъдещето. Тъй като при запазване на приятелството с Венеция, с тази помощ може да се възстанови християнската флота. Така ще пледира по-късно дон Хуан[1], когато обяснява своята инициатива, навярно по този начин е разсъждавал и в момента. На следващата година дон Гарсия де Толедо още потръпва при мисълта, че дон Хуан рискува наведнъж единствената защита на Италия и на християнството. Лудост и дързост, заключват умерените веднага след победата, представяйки си поражението и турските кораби в преследване на съюзниците чак до Неапол или Чивитавекия...

Двете взаимно търсещи се флоти се срещат неочаквано на 7 октомври на изгрев слънце на входа на залива на Лепанто, където християнската флота успява веднага (това е голям тактически успех) да обгради своя противник. Едва тогава, лице в лице, християни и мюсюлмани успяват за взаимно учудване да преброят силите си: 203 военни кораба от турска страна, 208 – от християнска. Шест галеаси, добре снабдени с артилерия, подкрепят галерите на дон Хуан, които като цяло са по-добре въоръжени с артилерия и аркебузи от турските галери, където войниците все още обикновено се сражават с лъкове.

Множеството разкази за сблъсъка, в това число и проучването на вицеадмирал Жюриен дьо ла Гравиер, не са абсолютно обективни от историческа гледна точка. В тях е трудно да се открие кому се пада заслугата за бляскавата победа. На военачалника, на дон Хуан или на Джан Андреа Дориа, комуто в навечерието на битката хрумва да отсекат носовете на галерите, за да може предниците им да потънат повече и стрелбата на оръдията под по-малък ъгъл да пробие дървените бордове на турските галери? Или на мощните венециански галеаси, които, разположени в предните християнски редици, разединяват строя на вражеската армада и разцепват редиците ѝ с удивително силната си стрелба? Независимо че са неподвижни или поне трудно маневрират, те са един вид линейни кораби, плаващи крепости. Нека не подценяваме и великолепната испанска пехота, която изиграва значителна роля в тази почти сухоземна битка; нито забележителното подреждане на испанските галери, които най-много от всички ponentinas[2] (понантински кораби – бел. пр.) предизвикват страх у турците; нито изключително интензивния огън на венецианските галери. Нека държим сметка и за умората на турската морска армия. Както ще изтъкнат по-късно турците и както ще признаят и самите победители, тя не се представя в най-добрата си форма[3].

При всички положения обаче триумфът на християните е огромен. Спасяват

---

[1] Las causas que movieron el Sor Don Juan para dar la batalla de Lepanto (1571). B. N., Madrid Mss 11268/35.

[2] Ponentinas не означава, както смята *F. Hartlaub*, op. cit., p. 182, само испански.

[3] По тази тема, съображенията на Гранвел до краля, Неапол, 26 май 1571 г., Simancas E^{o} 1060, f° 30, имат предимството, че предхождат срещата.

е само 30 турски галери: под командването на Еулдж Али те успяват с лекота и несравнимо умело маневриране да се промъкнат край опасните галери на Джан Андреа Дориа. Може би (нека дадем думата и на злословещите[1]) защото генуезецът за пореден път отказва да се ангажира изцяло и пощадява „своя капитал". Всички останали турски галери са пленени и поделени между победителите или потопени. При този сблъсък турците загубват повече от 30 000 убити или ранени, 3000 пленени, а 15 000 каторжници са освободени. От своя страна християните загубват 10 галери, 8000 убити и 21 000 ранени. От човешка гледна точка те скъпо плащат своя успех, като повече от половината от личния им състав излиза от строя. Полето на морската битка изведнъж почервенява от човешка кръв пред очите на воюващите.

Победа без последствия?

Тази победа отваря вратите за най-големи надежди. Но за момента от нея няма стратегически последствия. Съюзническата флота не преследва противника заради своите загуби и поради лошото време, което вероятно спасява обърканата Турска империя. През септември венецианците преценяват, че е твърде късно да потеглят към Леванта и да се опитват да си възвърнат Кипър. Как да мислят за него през есента, когато вестта за падането на Фамагуста идва при ръководителите на флотата в навечерието на Лепанто? Венеция я получава едва на 19-и същия месец[2] – един ден след новината за победата в морската битка, донесена от галерата „Анджело Габриеле", изпратена за тази цел от Вениеро[3].

От своя страна дон Хуан се изкушава да предприеме експедиция в Дарданелите, което би позволило протокът да бъде затворен. Но хората и припасите му не са достатъчни и Филип II издава заповед: галерите да зимуват в Италия, освен ако не се осигури голямо пристанище в Морея. Невъзможно е да се поеме такъв риск при липсата на необходимия за обсадата материал. Папските хора и венецианците, които искат да останат под стените на някои второстепенни градове в Адриатика, не спечелват нито слава, нито изгода. Дон Хуан се завръща в Месина още на 1 ноември. Няколко седмици по-късно Маркантонио Колона е в Анкона, а Вениеро – във Венеция...

Вследствие от това историците заключват с впечатляващо единство: много шум, дори и слава, но за нищо[4]. Това че епископът на Дакс развива тази тема пред венецианците в полза на своя господар и то умело, когато последните много се оплакват, че загубите им не са компенсирани „нито с педя земя", си има своето обяснение[5]: епископът има причини да бъде сляп или сам иска да бъде такъв.

---

[1] Нобили и дел Кача до принца, Мадрид, 24 дек. 1571 г., A. d. S., Florence, Mediceo 4903; *L. Voinovitch*, op. cit., p. 42.

[2] Г. де Силва до краля, Венеция, 19 окт. 1571 г., Simancas E° 1329. Вж. B. N., Paris, Ital. 427, f°s 325-333. Ф. де Алава до краля, 2 авг. 1571 г., A. N., K 1520, B 29, n° 38; *L. Voinovitch*, op. cit., p. 102.

[3] *H. Kretschmayr*, op. cit., III, p. 69.

[4] Например *H. Wätjen*, Die Niederländer im Mittelmeergebiet, op. cit., p. 9; *H. Kretschmayr*, op. cit., III, p. 75 et sq.; *L. Serrano*, op. cit., I, p. 140-141.

[5] До херцога на Анжу, Венеция, 4 ноем. 1571 г., B. N., Paris, Fr. 16170, f°s 57-59, copie.

СЪБИТИЯТА, ПОЛИТИКАТА И ХОРАТА

Но ако се интересуваме само от това, което става след Лепанто, вместо от това, което го предшества, тази победа се явява краят на християнската безпомощност, на действителния християнски комплекс за малоценност и на не помалко реалното турско превъзходство. Християнската победа преграждa пътя на едно очертаващо се вече тъжно бъдеще: флотата на дон Хуан – унищожена, може би Неапол и вероятно Сицилия – атакувани, алжирците се опитват отново да запалят пожара в Гренада или го пренасят във Валенсия[1]. Преди да иронизираме Лепанто, следвайки Волтер, може би е по-разумно да преценим значимостта му за момента, а тя е огромна.

Последва невероятна серия от празници – християнството не може да повярва на щастието си – и не по-малко невероятно изобилие на планове. Те прегражданат цялото море със своите грандиозни перспективи, тези планове, които визират Северна Африка, обичайна сфера на испанското влияние; Египет и Сирия, тези отдалечени владения, от които турчинът извлича толкова пари (и точно хладнокръвният Гранвел е този, който предлага това начинание); визира остров Родос, Кипър и накрая Морея, чиито емигранти, които почти навсякъде обещават да сторят чудеса, само да ги чуят и да ги въоръжат. Те лесно подхранват тази илюзия в Италия и в Испания където смятат, че християните от Балканите, вдигнати на крак от християнското нахлуване, няма да закъснеят да се разбунтуват. Най-романтично настроените, папата, дон Хуан Австрийски, мечтаят за освобождението на Светите земи и за завземането на Константинопол. Не стигат ли дотам, че да предложат атака срещу Тунис за пролетта на 1572 г.; срещу Леванта през лятото и на Алжир за следващата зима?

Филип II, дължим му тази справедливост, не участва в тези увлечения. За разлика от баща му, брат му или племенника му, дом Шебащао Португалски, не го вълнуват мечти за кръстоносен поход[2]. Както винаги той преценява, претегля, иска мнения от хората на място, кара ги да разискват, предава плановете на Гранвел и Рекесенс на дон Хуан, със задача да отговаря точка по точка за всяко предложение. Разговорите наистина са подновени в Рим, за да спрат операциите по предстоящата кампания. Победата не ги прави нито по-стегнати, нито по-уверени.

Съществува тенденцията да бъдат омаловажавани тези сериозни разговори както и грандиозните планове. И когато е известна развръзката е много лесно да се обясни, както това прави П. Серано, последният и най-добър историк на Лепанто, че тази победа не може да даде никакъв плод, нито пък да послужи за каквото и да било. Единственото нещо, което може да се каже е, че Лепанто е само морска победа и че в този воден свят, обграден и прегражден със суша, тя не е достатъчна да изтръгне турските корени, които са дълбоки, континентални корени. Съдбата на Лигата се разиграва както в Рим, така и във Виена; във Варшава, новата полска столица, а и в Москва. Ако турската

---

[1] *Henri Delmas de Grammont*, Relations entre la France et la Régence d'Alger au XVIIe s., I, p. 2 et note 2.

[2] *L. Pfandl*, Philippe II, p. 366-367.

империя беше атакувана откъм тази сухоземна граница... но възможно ли е било това[1]?

В края на краищата, Испания не може да се ангажира толкова дълго време и така пълноценно, колкото е необходимо. Както винаги, това е съществено. Лепанто би имало вероятни последствия, ако Испания беше упорствала да ги преследва.

Не винаги си даваме сметка, че самата победа в Лепанто е възможна само защото Испания поне веднъж се ангажира изцяло с нея. Поради щастливо стечение на обстоятелствата, всички трудности намаляват временно, но всички по едно и също време, през периода 1570-1571 г. Нидерландия като че ли е държана здраво от херцог д'Алба; Англия има вътрешни затруднения: първо бунтът на бароните от Север през 1569 г., после конспирацията на Ридолфи, чиито конци, ако не и всичките, са дърпани от Испания. Филип II дори решава да действа срещу Елизабет, дотолкова тя не е в състояние да оказва съпротива[2]. Френската политика е по-обезпокояваща, но не чак толкова. През октомври 1571 г. епископът на Дакс още не е напуснал Венеция. А Тоскана се колебае. Антииспанската политика, която Козимо умело дирижира, преминава през временен застой. Великият херцог дори авансира на херцог д'Алба необходимите пари за действията му в Нидерландия[3]. Политически обрат? Двойна игра? Каквото и да е, Испания се оказва изведнъж разтоварена от външните си отговорности.

Тя се възползва от това, за да действа в Средиземно море. Тогава от целия европейски сектор тълпи от войници и авантюристи от всякаква народност започват да се стичат на юг, където намират работа. Това са френски войници на служба на венецианците, навярно хугеноти, се казва в един доклад, които защитават Дулсиньо през юли 1571 г., впрочем с не особен плам[4]. Французи, смесени с испанци също се качват на галерите на Филип II в Аликанте[5]. А през пролетта

---

[1] Подминавам безсмислената дипломатическа кампания в тази насока във Виена, в Полша, Москва, Лисабон, която се води от 1570 г., вж. книгата на *Paul Herre*, op. cit., pp. 139 et sq., дори странните сделки на Рим в Московия (*Pierling S. J.*, Rome et Moscou, 1547-1579, Paris, 1883; Un nonce du Pape en Moscovie. Préliminaires de la trêve de 1582, Paris, 1884). Относно твърдия отказ на Португалия през 1573 г.: Le cause per le quali il Sermo Re di Portugallo nro Sigre... A. Vaticanes, Spagna, 7, f°s 161-162. През април 1571 г. имперският налог бил платен на турците, *G. Hartlaub*, op. cit., p. 69; кардинал дьо Рамбуйе, Рим, 7 май 1571 г., *E. Charrière*, op. cit., III, pp. 148-149. Императорът не може да действа без помощта на полския крал (Микаел и Соранцо до дожа, Виена, 18 дек. 1571 г., *Paul Herre*, op. cit., p. 154). Поне така казва на посланика на Полша: Ohne Euch kann man nichts tun, а другият отговаря: Und wir wollen ohne Eur. Majestät nichts tun. Нобили до принца, Мадрид, 18 ноем. 1571 г., Mediceo 4903, научил от сигурен източник, че императорът, който не е подготвен, не може да се намеси през тази година. В общи линии имало два поне настойчиви опита в дипломатически план, единият през 1570 г., когато картите още не са изиграни, а другият – в началото на понтификата на Грегорий XIII (мисия на Ормането в Испания, на архиепископ Ланчано в Португалия...).

[2] Огромна документация по тази тема в Симанкас, на която *O. de Törne* прави хубаво описание, op. cit., I, pp. 111 et sq. Пристигане на посланик в Испания, Coban, CODOIN, XC, p. 464 et sq; Нобили и дел Кача, Мадрид, 10 май 1571 г., Mediceo 4903.

[3] Пари, взети назаем, но неизползвани впоследствие, вж. по-горе, кн. I, стр. 471.

[4] Г. де Силва до Филип II, Венеция, 25 или 26 ноем. 1571 г., Simancas E° 1329.

[5] Рекесенс до Филип II (8 дек. 1571 г.), A. E., Esp. 236, f° 132; *Fourquevaux*, op. cit., II, p. 243, преминаване на войници през Алпите; Ф. де Алава до херцога на Албукерке, Париж, 27 апр. 1571 г., A. N., K 1519, B 29, n° 69.

на 1572 г. във Венеция има две хиляди наемници на заплата при Сеньорията. Красноречиви признаци за значението, което внезапно придобива средиземноморското военно поле.

Следователно Испания се възползва от спокойствието, което ѝ осигуряват нейните противници на запад, за да удари на изток. Но това е само временно затишие. Тя никога не успява да направи нещо друго, освен да нанесе един удар наляво, друг удар надясно и то по-скоро заради обстоятелствата, отколкото водена от желанието си. Тя никога не успява да концентрира усилията си на едно място. Такова е обяснението за нейните „победи без последствия".

2. 1572 – драматична година

Френската криза до св. Вартоломей, 24 август 1572 година

От началото на войната в Кипър ненавистта срещу Франция не спира да расте. Тя се задълбочава през 1571 г., затвърждава се след сключването на Лигата, избухва с нескрита агресивност след Лепанто.

За двете страни 1572 г. започва под знака на войната. Тя хвърля предварително своите сенки в едно въоръжено Средиземноморие, в една разбунена Северна Европа. Мисията на епископа на Дакс, който най-после напуска Венеция (той стига в Рагуза през януари[1]), е незначителна в сравнение със заплахата, която испанците чувстват да се задава от Север. Те научават по какъв начин Лудвиг фон Насау е приет във френския двор през 1571 г. Те са осведомени, че кралят се свързва с бунтарите. Цяла испанска мрежа за осведомяване и шпионаж обвива и прониква във Франция[2]. Тя никак не допринася за разбирателството между двете корони, чиито дипломатически разговори са низ от лъжи, в които историкът затъва. Да се свежда всичко, както постъпва Л. Серано[3] – по неосъзнато националистичен начин – до изумителното флорентинско двуличие на Катерина ди Медичи, способна да променя поведението си, да опровергава въоръжаването си, после да го приписва на непокорни поданици, накрая да го представя като оправдан отпор, това означава да се представи само една нишка от кълбото.

От друга страна се възражда английската опасност. В началото на 1571 г. херцог д'Алба препоръчва на Херцог ди Медина Сели, който се кани да отплава за Нидерландия през океана, да предпочете за отдих по-скоро френските, отколкото английските пристанища[4]! Но в началото на 1572 г. двата противника на Испания се сближават, загърбвайки продължителното разногласие, което Испания се старае да поддържа. Предвижда се съюз – за него се знае още през

---

[1] *E. Charrière*, op. cit., III, p. 245 en note; B. N., Paris, Fr. 16170, f° 70 et sq.

[2] *H. Forneron*, Histoire de Philippe II, II, p. 304 et sq.

[3] Op. cit., I, p. 228 et sq. и най-вече p. 228, note 2.

[4] 31 ян. 1571 г., CODOIN, XXXV, p. 521 (101 bis), A. N., K 1535, B 35, n° 10 bis; Катерина ди Медичи до английската кралица, 22 апр. 1572 г., *Comte Hector de La Ferrière*, Lettres de Catherine de Médicis, 1885, IV, pp. 97 et 98.

нуари[1] – и всички успокояващи обяснения на френския крал[2] не заблуждават никого.

Клаузите на френско-английската „лига" са подписани в Блоа на 19 април[3]. Още през месец март стават известни стипулациите ѝ, в частност, че англичаните се задължават да прехвърлят търговските си бази на континента, от Холандия в Руан и Диеп; от своя страна французите се ангажират да снабдят острова със сол, подправки и коприна[4]. Това явно е в изгода само на френския провлак и работи за съсипването на Антверпен[5]. Дори във Венеция се говори, че французите сключват договора, само за да възродят западналия трафик на Руан[6]. Секретарят Агилон, очакващ пристигането на наследника на дон Франсес де Алава, Диего де Сунига[7], праща във Франция текущите дела на Испания, не крие своето огорчение и в писмо до секретаря Саяс, в което се изказва открито, съжалява, че Филип II не се е спогодил с Англия заради въпросите на reputación. Би трябвало да се възобновят преговорите (на тази дата споразумението с Франция все още не е сключено) или Нидерландия да се смята за загубена[8].

Английският посланик вижда нещата по-нюансирано. Веднага след подписването той пише на лорд Бъргли: „Хората с дълги роби се опасяват то да не доведе до скарване между тази корона и Испания и биха били много ядосани, ако кралят се ангажира в момента с война, тъй като се боят, че ръководството на нещата може да попадне в чужди ръце"[9]. Това е трезва, обективна и безпристрастна преценка на непостоянството на френската политика. Много информиран, прекалено информиран, дворът в Мадрид е склонен да вижда всичко в черно.

Вярно е, че всички военни приготовления на Франция в Атлантика са проведени с много шум[10]. Фуркево чува да се говори за тях в Мадрид през февруари[11]. В Париж Агилон разговаря за това с португалския посланик, не по-малко притеснен от него. Херцог д'Алба се безпокои пък в Брюксел[12]. И навсякъде коментариите продължават[13]. Дали ще върнат в Средиземно море понентинските галери на барон дьо Ла Гард? А къде ще отидат търговските кораби с висок борд, които

Херау де Спес, Кентърбери, 7 ян. 1572 г., CODOIN, XC, p. 551.

[2] Кавали до Сеньорията на Венеция, Блоа, 24 февр. 1572 г., C. S. P. Venetian, VII, p. 484.

[3] Членове на отбранителния съюзен договор, сключен между краля на Франция и английската кралица, 19 апр. 1572 г., A. N., K 1531, B 35, n° 10 bis.

[4] Агилон до херцог д'Алба, Блоа, 8 март 1572 г., A. N., K 1526, B 32, n° 6.

[5] Сен-Гуар до краля на Франция, Мадрид, 14 апр. 1572 г., B. N., Paris, Fr. 1640, f°s 16-18.

Г. де Силва до краля, Венеция, 22 май 1572 г., Simancas E° 1331.

[7] Негова инструкция, 31 март 1572 г., A. N., K 1529, B 34, f°s. 33 et 34

[8] Блоа, 16 март 1572 г., A. N., K 1526, B 32, n° 19.

[9] Уолсингхам до лорд Бъргли, 22 апр. 1572 г., *H. de La Ferrière*, op. cit., IV, p. 98, note 1; *Sir Francis de Walsingham*, Mémoires et Instructions pour les ambassadeurs, Amsterdam, 1700, p. 217.

[10] Къде отивала флотата? *Ch. de La Roncière*, H. de la Marine française, 1934, p. 68, твърди, че към Антилите, Гвинея, Флорида, Номбре де Диос, Алжир (sic)". Тази флота щяла да бъде използвана при блокадата на Ла Рошел през четвъртата религиозна война.

[11] II, p. 241.

[12] Херцог д'Алба до секретаря Педро Агилон, Брюксел, 19 март 1572 г., A. N., K 1526, B 32, n° 15.

[13] Сен-Гуар до краля, 14 апр. 1572 г., B. N., Paris, Fr. 1610, f°s 22 et 23; Агилон до херцог д'Алба, Блоа, 26 апр. 1572 г., A. N., K 1526, B 37, n° 57.

преоборудват за военни цели и за които се знае, че ще бъдат командвани от Филипо Строци[1]? Сен-Гуар казва: срещу пиратите в Океана. Но жандармите лесно могат да се превърнат в крадци, мисли си Филип II[2]. Трудно е да се доверят на официалното френско обещание, че тази флота ще зачита испанските територии[3], когато Диего де Сунига докладва, че избухвайки в смях Катерина ди Медичи се провиква: „Флотата на Бордо няма да се докосва до вашите неща! Можете да бъдете толкова спокойни, като че ли вашият крал се намира на борда ?!"[4]

Но не е само флотата на Бордо. Инцидентите по южната граница на Холандия са причина за взаимни съмнения и оплаквания, засилени от страха на населението от тези тормозени райони[5]. Укрепил ли е херцог д'Алба крепостите по протежение на границата или не е? Разположил ли е или не артилерия по крепостните стени? Преградил ли е пътищата или не[6]? Принудил ли е той хората от равната страна да служат като охрана като при военновременно положение? Французите от Нидерландия, които според договореностите трябва свободно да ползват своето имущество, са непрестанно нащрек, още повече, че религиозните въпроси въобще не са уредени с тези договори[7]. Същевременно испанците въобще не вярват, че французите не поощряват при всеки удобен случай бунтовете в испанските провинции.

Така че на 1 април морските гьози, под командването на Вилхелм де ла Марк, завладяват Брил на остров Фоорн на устието на река Маас[8]. Въстанието превзема Флисинген, разпростира се на север и на изток в целия Ватерланд, областта на водите. Истинската революция на Нидерландия започва в една фанатизирана земя, пълна с бедняци. Французите стават съучастници по принуда, а англичаните съзнателно[9]. Херцог д'Алба се оплаква на представителя на френския крал в Брюксел, че корабите на въстаниците се движат редом с наскоро въоръжените френски кораби и че се снабдяват с артилерия, храни и муниции във Франция[10]. Флотата на Строци е почти изцяло хугенотска, казва Агилон, а я придружават английски и шотландски кораби. Тя е в състояние да оплячкоса испанското крайбрежие при преминаването си[11].

Има място за още по-голямо притеснение, тъй като атаката на Брил на север

---

[1] Франсиско де Ивара до краля, Марсилия, 26 февр. 1572 г., Simancas E° 334.

[2] Аранхуес, 10 май 1572 г., A. N., K 1528, B 35, n° 48.

[3] Саяс до Диего де Сунига, Мадрид, 20 май 1572 г., A. N., K 1529, B 34, n° 54.

[4] *Fourquevaux*, op. cit., II, p. 309.

[5] Агилон до херцог д'Алба, Блоа, 3 май 1572 г., A. N., K 1526, B 32, n° 69.

[6] Херцог д'Алба до краля, 27 апр. 1572 г., копие, A. N., K 1528, B 33, n° 43.

[7] Доклад и предложения от посланика Сен-Гуар до Филип II, апр. 1572 г., A. N., K 1529, B 34, n 44 (превод на испански). Други незначителни инциденти, Сен-Гуар до Катерина ди Медичи, от неговата ръка, Мадрид, 14 апр. 1572 г., B. N., Paris, Fr. 16104, f°s 22 et 23; *H. Forneron*, op. cit., II, p. 302.

[8] *C. Pereyra*, Imperio..., p. 170; X. де Спес до краля, Брюксел, 15 апр. 1572 г., CODOIN, XC, p. 563-564. Мондусе до краля, Брюксел, 27 апр. 1572 г., оригинал, B. N., Paris, Fr. 16127, херцог д'Алба е смутен. Доброто свидетелство на Антонио де Гуарас до херцог д'Алба, Лондон, 18 май 1572 г., CODOIN, XC, p. 18-19. *H. Pirenne*, Histoire de la Belgique, IV, p. 29 et sq.; Мондусе до краля, Брюксел, 29 апр. 1572 г., B. N., Paris, Fr. 16127, f° 43; Агилон до херцог д'Алба, Блоа, 2 май 1572 г., A. N., K 1526, B 32.

[9] Вж. предходната бележка, CODOIN, XC.

[10] Мондусе до Шарл IX, Брюксел, 29 апр. 1572 г., B. N., Paris, Fr. 16127, f° 43 et sq.

[11] Агилон до херцог д'Алба, Блоа, 2 май 1572 г., A. N., K 1526, B 32.

скоро е последвана от атака на юг. Хугенотите и Ла Ну влизат във Валансиен на 23 май, а на 24-и Лудвиг фон Насау изненадва Монс призори[1]. Това е в изпълнение на плана, режисиран от Оранж и съюзниците му от Франция [2]. Той въобще не изненадва херцог д'Алба, който винаги подценява прекалено морския фронт и опасността от гьозите, за да съсредоточи изцяло вниманието си върху френската опасност и югозападната континентална граница[3].

Всъщност френско-испанската война изглежда неминуема. През май Веспасиано Гонсага, вицекрал на Навара, изпраща тревожни доклади за френските маневри в района[4]. Цялата пиренейска граница от Атлантика до Средиземно море е под тревога. Докладите на Сен-Гуар са също толкова тревожни, колкото тези на испанските посланици. „Виждам, че се запасяват с всякакви неща", пише той на 21 май 1572 г.[5] „На последния панаир в Медина дел Кампо те събраха повече от пет милиона" и докараха от Италия много оръжие, което беше разпределено по границите. Накрая те издържат „безброй капитани", които са спрени от заминаване в Леванта. Нищо не доказва, заключва той, че приготовленията, извършвани уж за Лигата, не са насочени срещу Лангедок или срещу Прованс... Но от своя страна френският крал събира повече от 80 плавателни съда и „доста голяма гасконска пехота"[6]. Какво чака тази флота? – да научи къде ще стане първото испанско пропукване, обяснява дон Диего де Сунига. И ако нещата в Нидерландия се оправят, тя няма да отиде там[7].

И португалците се тревожат от възможните посегателства, които би могла да извърши наличната френска флота. Те въоръжават огромна флота с повече от 20 000 войника. Това от което се опасяват, казва Саули, който предава тази новина, е французите да не пожелаят да завземат нос Ге в Мароко, което би затруднило значително навигацията на португалците както към Източните Индии, така и към „Понантинските Индии". Освен, ако не решат да извършат за своя сметка друго нападение срещу Мароко[8].

Испанците не остават длъжни и предприемат морски контрамерки срещу френските кораби от Бретан, Ла Рошел и Бордо. През май херцог де Медина Сели напуска Ларедо с 50 кораба[9]; наредено е във Фландрия да бъдат екипирани още 30. А в „Биская и Галисия" позволяват на всеки желаещ да се въоръжи, нещо невъзможно дотогава, и да се присъедини към флотата на Медина, „за да види действията" на французите[10].

---

[1] *H. Pirenne*, op. cit., IV, p. 31-32; CODOIN, LXXV, p. 41; *H. Forneron*, op. cit., II, p. 312.

[2] *H. Pirenne*, op. cit., p. 31.

[3] *R. B. Merriman*, op. cit., IV, p. 294.

[4] Нобили и дел Кача, Мадрид, 19 май 1572 г., A. d. S., Florence, Mediceo 4903.

[5] До краля, Мадрид, 21 май 1572 г., B. N., Paris, Fr. 1604, f°s 58 et sq.

[6] Нобили и дел Кача до принца, Мадрид, 19 май 1572 г., A. d. S., Florence, Mediceo 4903.

[7] Дон Диего де Сунига до херцог д'Алба, 24 май 1572 г., A. N., K 1529, B 34, n°. 96 a, копие.

[8] 18 май 1572 г., A. d. S., Gênes, L. M. Spagna, 5-2.414.

[9] Той пристигнал в Слейс на 11 юни 1572 г., Медина Сели до краля, Слейс, 11 юни 1572 г., CODOIN, XXXVI, p. 25.

[10] Сен-Гуар до краля, Мадрид, 31 май 1572 г., B. N., Paris, Fr. 1604, f°s 75 et sq. Други слухове: френската флота щяла да се насочи към Индиите „...и още вчера стана дума за това у херцог де Сеса...", пак там. Във Франция пътищата са задръстени от войници. В Бордо има огромна флота, като 14 от корабите са по 600 тона, 20 юни 1572 г., A. N., K 1529, B 34, n° 9.

СЪБИТИЯТА, ПОЛИТИКАТА И ХОРАТА

Що се отнася до Италия, невралгичната точка там естествено е Пиемонт и около него, държавите на Савоеца и големият плацдарм Милано, където Великият командор на Кастилия наскоро е назначен за губернатор. В последния град непрестанно приижда войници от Германия. Ако Сен-Гуар рече да се притеснява, обясняват му, разбира се, „че те са тук, за да последват дон Хуан Австрийски"...[1] Но в същото време[2] Диего де Сунига пише на своя господар с по-спокоен тон, че французите биха намерили начин да получат някои от укрепените места, които заемат испанците в Пиемонт. Заразяващи страхове: те завладяват и генуезците. Сеньорията на Генуа пише, че според хорските слухове четирите въоръжени и готови за отплаване от Марсилия галери с осем пехотни роти са предназначени за Корсика[3].

Никой не играе открито. Всеки, едновременно уплашен и заплашващ, прибягва до всякакви средства, за да успее. Когато на 11 май алжирците искат – странна молба – протекцията на френския крал; Шарл IX бърза да приеме[4]. Той мисли, че херцогът на Анжу, плащайки дан на турците, би станал идеален крал на Алжир: колко корони е носил в нечии мечти горкият херцог! Това навярно означава да се действа необмислено, да се рискува съюзът със султана или, както ще каже епископът на Дакс, отговаряйки на тези странни предложения, да се вземе „плявата за зърно"[5]. Но ако кралят е толкова лесно подмамен от неискрените обещания на Еулдж Али (който по същото време предлага града си на Филип Втори[6]!), то е защото смята, че по този начин придвижва ловко напред една от пионките в играта, която го противопоставя на испанския крал. Нека не преувеличаваме значението на случилото се както прави Л. Серано и след него – Ф. Хартлауб, които смятат, че тайната на флотата на Строци трябва да се търси откъм Алжир[7] и че, заплашвайки кантабрийските брегове, Шарл IX иска да отклони флота на Филип II от Алжир и да запази за себе си евентуалното притежание на града.

Френската политика далеч не е толкова ясна. Тя не е сигурна във външната си подкрепа. През август протестантска Германия не е решила още да се размърда. Англия не гледа благосклонно как Франция се намесва в Нидерландия, а случаят е удобен за нея да започне диалог с испанците. Турците пък си имат собствени проблеми. А Франция не е сигурна и в самата себе си. Антииспанската ѝ политика е тази на импулсивния Шарл IX и на Колини – абсолютен мечтател. Тя има срещу себе си „дългите роби", за които говори Уолсингъм – поддръжниците на войната и духовенството като цяло. Поради редица причини, включително и това, че войната означава разходи, смятат естествено да заграбят имуществото на Църквата. Дори е изготвен проект за секула-

---

[1] Сен-Гуар до краля, Мадрид, 21 май 1572 г., B. N., Paris, Fr. 1604, f°s 58 et sq.

[2] 24 май 1572 г., вж. по-горе бел. 7 на стр. 435.

[3] До Саули, 6 юни 1572 г., A. d. S., Gênes, L. M. Spagna, 6.2415.

[4] Кралят до епископа на Дакс, 11 май 1572 г., B. N., Paris, Fr. 16170, f°s 122 et sq.; *E. Charrière*, op cit., III, p. 291, в бележка.

[5] *Eugène Plantet*, Les consuls de France à Alger, 1930, p. 9.

[6] *L. Serrano*, op. cit., IV, p. 516-517.

[7] Ibid., I, p. 226; *F. Hartlaub*, op. cit., p. 56.

ризация. Подобно на шовинистичното поведение на адмирала по повод кръста на Гастин, този проект ще разбунтува Париж и духовенството[1]. От друга страна, да се атакува Филип II не е дребна работа и Катерина ди Медичи започва да се плаши при мисълта за война, която може да доведе до неочаквани обрати. На съвета на 26 юни Таван тя казва открито, че мощта на протестантите може да стане толкова голяма в случай на конфликт, че те, „идвайки да умрат или да сменят онези, които ги водят с добри намерения... кралят и неговото кралство винаги ще бъдат водени за носа, а те ще поискат по-скоро въобще да притежават Фландрия и други завоевания, на които да бъдат постоянни господари"[2].

Така френската политика се показва слабоволна, готова на отстъпки, във всеки случай все още неподготвена за решителна крачка. Когато през първата половина на юни в Мадрид пристига новината за превземането на Валансиен и на Монс, френският посланик изказва на Филип II съжалението си и почти извинението на своя крал. Всичко станало без той да бъде уведомен. Той искрено съжалява за неприятелските действия на херцог д'Алба и желае Филип II да бъде отново уверен в желанието му за мир. На което последният отговаря, че сред бунтовниците във Фландрия има много поданици на френския крал и хора, пребивавали във Франция. За френско-испанското приятелство той поставя само едно условие: делата да отговарят на думите. Във всеки случай херцог д'Алба, според получените от него заповеди, ще скъса отношенията само ако французите направят това първи[3]... До оповестяването на събитията от св. Вартоломей Сен-Гуар няма да престане с мирните си проекти от името на своето правителство. Вероятно той добавя и нещо от себе си. На 28 юни, докато разговаря с Филип II за задоволството на своя господар от наказанието, наложено на неговите васали във Фландрия, в разговора се споменава името на Колини. Посланикът не се поколебава да каже, че той е лош човек и че кралят няма доверие в него, въпреки че той вреди по-малко в двора, отколкото извън него. Сен-Гуар заключва с оптимизъм, че офицерите на краля по границата на Пикардия, бидейки католици, ще се стараят да избегнат всякакъв конфликт. Така ще направи и херцог д'Алба, потвърждава от своя страна Филип II. А посланикът го напуска твърде доволен, доколкото свидетелства за това докладът на испанската канцелария[4]. Само че, когато го притискат силно по въпроса за френската флота, Сен-Гуар в крайна сметка отговаря, че „морето е като огромна гора, обща за всички, където французите биха отишли да опитат късмета си"[5].

Не по-малко вярно е, че френската дипломация се старае да говори за мир и

---

[1] *Pierre Champion*, Paris au temps des guerres de religion, 1938, p. 198.

[2] *E. Lavisse*, Hist. de France, VI, 1, p. 122.

[3] Lo que el embassador de Francia dixo a Su Mag^{d} en S. Lorenzo, A. N., K 1529, B 29, n° 83. По същата тема, писмото на Джулио дел Кача до принца, Мадрид, 19 юни 1572 г., A. d. S., Florence, Mediceo 4903 или това на Саули до неговата република, Мадрид, 4 юли 1572 г., A. d. S., Gênes, L. M. Spagna, 5.2414.

[4] 28 юни 1572 г., A. N., K 1529, B 34, n° 100.

[5] Relacion de lo que el S° Çayas passo con el embassador de Francia, viernes primero de agosto 1572, A. N., K 1530, B 34, n° 2.

не само в Мадрид, но и във Виена, и в Рим. След неуспеха на атаката срещу Валансиен и поражението на Жанлис, всичко протича така, като че ли политиката на Франция дава на заден ход. На 16 юни Шарл IX, съобщавайки на своя посланик във Виена за разгрома на бунтовниците от Монс – „справедлива присъда на Господ спрямо онези, които въстават срещу властта на своя крал" – твърди, че прави всичко възможно до гьозите да не достига никаква помощ: „дотолкова осъждал техните злополучни намерения..."[1] През юли той изпраща в Рим на дьо Ферал дълго писмо, в което обяснява как херцог фон Насау го е излъгал и е засвидетелствал за пореден път волята си за мир[2].

Странна и колеблива политика! Нека не казваме – неморална, както много историци, защото през 16 в. всеки играе една и съща игра и я смята за справедлива война. Но колко колебания издава френската политика! Тя не се решава нито да скъса отношенията, нито да прекрати враждебните действия по границата с Испания. На 27 юни от Париж предупреждават херцог д'Алба, че французите организират три роти гвардейски конници в Прованс, че укрепват Марсилия a gran furia (с голяма бързина – бел. пр.) и че войски се отправят към границите на Пиемонт. На 26 юни се свиква голям съвет, за да се разбере, дали ще скъсат с Испания. Не е взето никакво решение, „но няма ли в това видим признак, че щом се появи случай, те биха се възползвали от него? Следователно е възможно да им имаме доверие само със сабя в ръка"[3]. Играта изглежда толкова просташки двойна за този който я наблюдава отстрани, тоест за испанците, че не на всичко може да се повярва. Така в края на юни един савойски куриер донася в Мадрид новина, която става предмет на неверни слухове: нунцият твърди, че френският крал е помолил за свободно преминаване през земите на савойския херцог[4]. Поради това испанските куриери от Италия за Испания почти до един се отказват от пътя по суша и поемат по море[5].

В действителност как би повярвал Филип II на френските преструвки, когато държи в ръцете си докладите за рейда на Жанлис, тръгнал на 12 юни на помощ на Монс и разгромен на 17-и, след което пада в ръцете на херцог д'Алба заедно с документи, подписани от самия френски крал[6]? Или когато му указват на същата дата предполагаемото движение на флотата и реалното придвижване на войските в Пикардия? Докладват му, че адмиралът е в Мец, за да търси 800 000 ливри, за да прави господ знае какво в Германия. Монтморанси и той се договарят да подпомогнат Монс. „Тук пристигна Алтукария, агент на този крал в Константинопол, пише още Сунига[7]; по улиците говорят, че той носи със себе си два милиона в злато. Но това не е сигурно, а и не виждам причини за това. Научавам, че става въпрос да го върнат (в Турция) и те разгласяват, че венецианците вече са подписали примирие с турците." Нещо, което венецианският посланик енергично отрича.

---

[1] *Comte H. de la Ferrière*, op. cit., IV, p. 104, note 1.
[2] Ibid., p. 106, note 2; B. N., Paris, Fr. 16039, f° 457 v°.
[3] Диего де Сунига до херцог д'Алба, Париж, 27 юни 1572 г., A. N., K 1529, B 34, n° 78.
[4] Дж. дел Кача до принца, Мадрид, 30 юни 1572 г., A. d. S., Florence, Mediceo 4903.
[5] Ibid., „cosi tutti (куриери) sono venuti per acqua".
[6] CODOIN, CXXV, p. 56.
[7] Д. де Сунига до херцог д'Алба, Париж, 17 юли 1572 г., A. N., K 1529, B 34, n° 128.

Така циркулират новините – не винаги внимателно пресети, лъжливи, достоверни, понякога с прецизност, която доказва измяна. Именно по този начин, благодарение на Иеронимо Гонди, дон Диего де Сунига е в течение на дебатите в Кралския съвет: съветниците – и в дълга, и в къса роба – са против войната. Миролюбивата политика на Катерина ди Медичи като че ли се налага[1]. Отпадналият от съвещанията адмирал ни е представен как на 13-и заговорничи с английската кралица[2].

Вартоломеевата нощ следователно не слага край на една бурна, мощна и единодушна политика на намеса. Нито Рим, нито Мадрид, които ще им се зарадват, не са подготвяли кланетата в Париж[3]. Впрочем, ако novedad от Париж са имали незабавен ефект върху френската и международната политика, ако са допринесли за разнасянето на ужаса от испанското име в Европа, ако са оставили за пореден път поле за изява на една по-скоро разумна, отколкото силова испанска политика, не смятам, че те все пак са наложили „траен" поврат върху френската политика. Противно на Мишле и на някои други, не смятам, че 24 август 1572 г. е големият поврат на века. Новината има само ограничени последствия във времето. След 24 август френската политика, объркана и за момент откъсната от своите желания, ще остане, както ще видим, доста вярна на себе си.

Заповед и контра-заповед до дон Хуан Австрийски, юни-юли 1572 г.

Вартоломеевата нощ през август 1572 г. представлява не по-малко и отказване. Всичко се развива така, все едно че един от играчите – френският крал, хвърля изведнъж картите си. Изкушаваме се да кажем, че при всички случаи той е щял да загуби. Но бил ли е убеден в неговото безсилие противникът му и разчитал ли е той на това отказване? Особената средиземноморска политика на Филип II през юни и юли 1572 г. – обратно, би ни въвела на мисълта, че той надценява френската сила.

Докъм юни 1572 г. няма нищо по-просто от политиката на Филип II в Средиземноморието по отношение на Лигата. За да сложи ред в многобройните планове, породени от победата през 1571 г., папата свиква в Рим нова конференция. Първото заседание се състои на 11 декември[4]. Този път са достатъчни два месеца, за да се стигне до договор, подписан на 10 февруари 1572 г. от испанските комисари – Великият командор на Кастилия и неговият брат, дон Хуан де Сунига, към които за случая се присъединява и кардинал Пачеко, както и от венецианските комисари Паоло Тиеполо и Джовани Соранцо[5]. Този път дискусията завър-

---

[1] Същият до Филип II, Париж, 10 авг. 1572 г., A. N., K 1530, B 34, n° 13.

[2] Същият до херцог д'Алба, 13 авг. 1572 г., ibid., n° 15, копие.

[3] Действителност за Испания, действителност за Италия, като тук тя е установена отдавна. *Edgar Boutaric*, La Saint-Barthélemy d'après les archives du Vatican, Bibl. de l'Ec. des Chartes, 23e année, t. III, 5e série, 1862, p. 1-27; *Lucien Romier*, „La Saint-Barthélemy, les événements de Rome et la préméditation du massacre", in: Revue du XVIe siècle, 1893; *E. Vacandard*, „Les papes et la Saint-Barthélemy", in: Études de critique et d'hist. religieuse, 1905.

[4] Комисарите до краля, Рим, 12 дек. 1572 г., *L. Serrano*, op. cit., IV, p. 351.

[5] Ibid., IV, p. 656-659.

шва в полза на Сеньорията. Всъщност договорът постановява съюзниците да действат в Леванта[1], което веднага осуетява скъпите на Испания планове срещу Северна Африка. Предвидени са припаси за седем месеца и огромно снаряжение, което да се качи на кораби за подпомагане на гърците в Морея, които се предполага, че са готови за бунт. В Отранто ще се създаде лагер за 11 000 души, един вид резервна армия, която ще използват в зависимост от обстоятелствата. Численият състав на флотата е по-голям от този през 1571 г.: 200 галери, 9 галеаси, 40 кораба и 40 000 души. Винаги оптимистичният календар предвижда съсредоточаването на папската и на испанската флота в Месина в края на март, откъдето без да губят време те ще се отправят за Корфу, където да се присъединят към венецианския флот.

Така Испания ще защити жизнените интереси на Венеция в Леванта, както през 1570 – 1571 г. Поне на пръв поглед. Гранвел пише на Филип II, че според него нещата не са толкова неизгодни. Имайки предвид, че Лигата няма да трае дълго (заради французите и нетърпението на венецианците – не особено доволни, че са лишени от търговията в Леванта), си струва да се възползват и бързо да сломят турската мощ. Само една експедиция в Леванта ще позволи ефективно сътрудничество с Венеция. Това означава, че папата ще бъде задоволен до голяма степен и спрямо него, както и спрямо Италия и християнския свят, ще се възприеме едно безкористно поведение, което има своите предимства[2]. Да, несъмнено. Но тонът на Гранвел е като на човек, който иска да успокои някого или да се самоуспокои.

Филип II изглежда не се съгласява лесно с това „изгодно" решение, понеже заповядва на дон Хуан в началото на пролетта да предприеме експедиция срещу Бизерта, дори срещу Тунис, под формата на светкавично нападение, което ще предхожда това към Леванта. За да я подготви, дон Хуан напуска Месина за Палермо, където пристига на 8 февруари[3]. Трябва да получи пари от херцога на Теранова, което от самото начало се оказва трудно[4], както и да се доближи до южния бряг – брега на продоволствията и на заминаванията за Африка. Как да се осъществи експедиция без пари и без припаси? Що се отнася до галерите и до войниците, той пише в Неапол, за да ги поиска от Гранвел[5]. Но последният съвсем не споделя желанията на Филип II и на 21 февруари открито заявява на дон Хуан: „Не знам как може да се предприема толкова важна експедиция без пари и без войници в достатъчни количества. Не бих искал, както си спомням, че писах на Ваше Превъзходителство, да стъпите в Африка, освен с подходяща за това армия[6]." Дон Хуан не отстъпва пред неговите доводи. На 2 март той все още се надява да види как пристигат галерите от Неапол и да достигне по обиколния

---

[1] Ibid., p. 657.

[2] Гранвел до дон Х. де Сунига, Неапол, 20 март 1572 г., Simancas E° 1061, f° 16.

[3] Дон Хуан до Великия командор на Кастилия, Месина, 27 ян. 1572 г., Simancas E° 1138; същият до същия, 1572 г., ibid. Относно пребиваването на д. Хуан в Палермо, 8 февр., 17 апр., аз следвам указанията на Палмерини, B. Com. de Palerme, Qq D. 84.

[4] Дон Хуан до Великия командор на Кастилия, 14 февр. 1572 г., вж. предходната бележка.

[5] Същият до Гранвел, Палермо, 14 февр. 1572 г., Simancas E° 1061, f° 11.

[6] Гранвел до дон Хуан, Неапол, 21 февр. 1572 г., ibid., f°s 12, 13, 14, копие.

спрямо брегoвете на Берберия път до Корфу[1]. Но в средата на март е взето друго решение. След консултации със своя щаб, в който влизат вицекралят Теранова, дон Хуан де Кардона, Габрио Сарбелони и генералния veedor Педро Веласкес[2], той пише на Филип II: „Няма да се разпростирам надълго... върху причините, които ме принуждават да се върна в Месина, тъй като ще ги видите в писмата, които придружават това и които са написани от други ръце. Тези причини се оказаха толкова достатъчни, че съвсем не можах да постъпя по друг начин, въпреки че не желая нищо повече от осъществяването на това нападение срещу Тунис заради удоволствието, което би изпитал В. В. ако изгоним неприятеля..."[3]

Но на 1 май умира Светият отец папа Пий V[4]. Сама по себе си тази смърт поставя наново проблема за Лигата. Случвайки се в момент на силно политическо напрежение тя се оказва в основата на радикален обрат в испанската политика, обрат, който събитията скоро ще анулират, но който е абсолютен. На 20 май Филип II изпраща фактически на брат си категорична заповед (съставена на 17 май) да отложи заминаването на неговите галери в Леванта. В случай че е напуснал вече Месина при получаването на заповедта той трябва да се върне там възможно най-бързо. Следващите куриери на 2-и, после на 24 юни подновяват заповедта (да замине за Леванта – бел. пр.), която е предадена едва на 4 юли. Поради което последва криза от шест седмици, която преминава през Италия със скоростта на циклон. Ефектът ѝ не е още преминал, когато дон Хуан се присъединява към съюзниците в Корфу.

20 май – 4 юли: тези дати разполагат проблема във времето с точност, на която П. Серано не е обърнал особено внимание. Бидейки първият, който прочита всички документи в испанското досие, той естествено подхваща пак тезата, която те поддържат. Тъй като Филип II вероятно се е защитил пред Светия престол и пред венецианците, пред европейските дворове, изненадани от неговата постъпка и пред собствените си представители в Италия. Но толкова по-малко можем да приемем буквално тази боева проза, доколкото Филип II успява да разграничи без извъртания истинските си мотиви и официалните си доводи.

Официални доводи: Филип II твърди, че задържа дон Хуан в Месина поради опасение от разрив с французите[5]. Не можем да отречем, че Филип II е повярвал в тази опасност. Но не и през месец май 1572 г.

Обяснението не се връзва с датите. В историята на испанско-френското напрежение, погледната от Мадрид нито 17-20 май, нито 4 юли са кулминационни

---

[1] Дон Хуан до Великия командор на Кастилия, Палермо, 2 март 1572 г., Simancas E° 1138.

[2] *L. Serrano*, op. cit., I, p. 180, note 2.

[3] Дон Хуан Австрийски до Филип II, Палермо, 17 март 1572 г., Simancas E° 1138. *L. Serano*, op. cit., I, p. 180, го датира на 18 март.

[4] *Henry Biaudet*, Le Saint-Siège et la Suède durant la seconde moitié du XVIe siècle, 1906, I, p. 181. Херцогът на Флоренция до Филип II, Пиза, 3 май 1572 г.: съболезнования за смъртта на папата, предлага 11 галери, 2 галеаси „como estava obligado à S. S.", резюме на испански, Simancas E° 1458. Саули до Генуа, Мадрид, 18 май 1572 г., A. d. S., Gênes, L. M. Spagna, 5.2414: La morte di S. Sta dispiace a tutti universalmte et a S. Mta forse più che a niun' altro. Нобили и дел Кача до принца, Мадрид, 19 май 1572 г., Mediceo 4903: „Лигата загуби силата си със смъртта на този свят човек".

[5] *R Konetzke*, Geschichte Spaniens..., p. 181, подчертава реализма на френския претекст. За *L. Pfandl*, Philippe II, p. 377-378, който не разглежда отблизо фактите, съществено било да се унижи Дон Хуан.

дати. Няма нищо решително през този кратък епизод, що се отнася до флотата на Строци или второстепенните места на действие. Значими новини могат за пристигнат само от Нидерландия. Впрочем към 20 май в Мадрид са известни само събитията от дебаркирането в Брил. Атаката срещу Валансиен и Монс е едва на 23-24 май[1]. В обратен ред, защо френската заплаха от 4 юли се е сторила по-малка на Филип II? Напротив, тя става по-голяма. И Филип II го признава в съображенията, придружаващи контразаповедта, която той праща на тази дата на дон Хуан. Вартоломеевата нощ е още далеч и никой не я предугажда[2].

Обяснението е другаде и още по-разбираемо, ако вместо да изучаваме кореспонденцията на Филип II с дон Хуан разгледаме писмата, които той изпраща в Рим, най-вече тези от 2-и и 24 юни до дон Хуан де Сунига. Филип II си послужва с други доводи, за да обясни своето поведение: смъртта на папата. Идеален претекст, защото всеки знае, че един нов избор на папа винаги поставя под въпрос европейската политика и с още по-голямо основание, тази на самата папска държава. Още повече в този случай от Рим зависи военният бюджет на Испания и следователно, нейната флота. Новият папа може да бъде човек, по-загрижен „да оправи собствените си работи и тези на дома си, отколкото онези на Лигата", както се изразява Сен-Гуар[3]. Навярно. Но това е само претекст и самият Филип II ще си го признае. Смъртта на папата е случайна причина за решението на краля дотолкова, доколкото тя му развързва ръцете или му позволява да действа като че ли е освободен от ангажиментите си. Но определящата причина е, че начинанието в Леванта съвсем не допада на Филип II и че той държи да осъществи едно друго: това в Алжир.

Още в първото му писмо до дон Хуан става въпрос за Алжир. А в писмото му от 2 юни до дон Хуан де Сунига той пише: „Известна ви е заповедта, която дадох на брат си и начина по който препоръчах да се представи задържането на флотата в Месина, вземайки повод от смъртта на Светия отец, без да говорим за нареждания, които бях изпратил". Но „новият избор стана толкова бързо, че ние не можем повече да се позоваваме на тези причини", още повече, че изборът, който беше направен, е „праведен и добър". Въпреки това съм решен да не променям мнението си; що се отнася до Алжир, все още смятам, че „да се извърши тази експедиция, подходяща за цялото християнство по принцип и за доброто на моите... държави в частност, ако искам те да извлекат някаква изгода от тази Лига и от всички тези разходи, вместо да ги използват за нещо толкова несигурно като експедицията в Леванта". На папата ще трябва да се изтъкнат причини като бунтът на Фландрия, съмненията, които имаме относно намесата на Франция и Англия и относно новините за френското въоръжаване, които получаваме. И най-вече, въобще да не се говори за Алжир[4]!...

---

[1] Дон Фадрике, синът на херцог д'Алба, на 15 април все още се преструвал, че се подиграва на събитията на о. Валхерен, *H. Pirenne*, op. cit., IV, p. 31.

[2] Трябва да се отхвърли тезата на *Gonzalo de Illescas*, Historia pontifical y catolica, Salamanque, 1573, 2e partie, p. 358 et sq. За да тръгнат към Леванта, съюзниците вероятно са чакали известие за Вартоломеевата нощ.

[3] 21 апр. 1572 г., B. N., Paris, Fr. 3604, fos 58 et sq.

[4] Филип II до дон Хуан де Сунига, Сен-Лоран, 2 юни 1572 г., Simancas Eo 920, fos 95-98.

Обяснението е просто. Филип II иска да се възползва от събраните сили, за да удари турчина, но дотолкова, доколкото ударът може да бъде полезен за Испания. В тази Северна Африка, която винаги е част от испанските домогвания: в Алжир, който е важен пункт за исляма, негова западна спирка, център за снабдяването му с хора, кораби и с плячка от грабежите, отправната точка на опасните за Испания корсари. Именно тази традиционна политика насочва решението на Филип II[1].

Тогава остава да се обясни контразаповедта от 4 юли, връщането към началните позиции на партньорите от Лигата. Изглежда Филип II отстъпва пред силните и единодушни реакции на Италия, на венецианците, на новия папа Григорий XIII и на самите испански „министри": дон Луис де Рекесенс в Милано, брат му в Рим, Гранвел в Неапол, да не говорим за дон Хуан, който бурно протестира, вземайки присърце успеха на Лигата. Тази обща офанзива надвива Благоразумния крал. Разясняват му, че в тази игра той губи реномето си, че подтиква Венеция веднага да започне преговори с турците и че от това за него ще последва загуба на престиж и на сила. Проектът за експедиция срещу Алжир вече върви от уста на уста докато испанските представители все още не смеят да говорят за него в Италия. Освен това новият папа държи в ръцете си благоволението си за escusado и за subsidio. Той пише в полза на Лигата пламенни частни писма. Колкото гъвкав и отстъпчив да е, всички възможни извинения няма да го убедят. В Рим и по другите места френската заплаха не е възприета толкова трагично. Самият Гранвел смята, че е достатъчно да се говори на висок глас и твърдо на Най-Християнския, за да го върнат към правилната преценка. А според дон Хуан най-доброто действие си остава експедицията в Леванта. Да му се отговори с ново Лепанто.

На 12 юни дон Хуан, който се придвижва от Месина към Палермо, праща през островите галера, която само за шест дни достига до Барселона[2]. При новината за пристигането ѝ и поради необичайната ѝ бързина, смятат, че в Месина е станала катастрофа. Няколко дни по-късно галерата си заминава; на 12 юли тя доставя на дон Хуан ценната контразаповед от 4 юли[3]. Впрочем не минава без недоумения, тъй като кралят иска да отделят от испанските галери ескадрата на Дж. А. Дориа, която има за задача да достигне до Бизерта или до Тулон, в случай че френският крал се държи лошо[4].

---

[1] А не френското поведение – сделки с Алжир, за които написа статия *Berbrugger*, „Les Algériens demandent un Roi français", in: Rev. Afric., 1861, p. 1-13 – или нашето въоръжение: на 12 февр. само един ред от *Fourquevaux* (op. cit., II, p. 421) споменава 24 френски галери в Марсилия (но какво значение има тази цифра?). Що се отнася до флотата, която Полен дьо ла Гард трябва да отведе от Океана в Сред. море, тя е съставена от две големи галери, четири малки, две бригантини и на 28 юни се намира все още в Бордо, барон дьо ла Гард до Сен-Гуар, Бордо, 28 юни 1572 г., копие, преведено на испански, A. N., K 1529, B 34, nº 103.

[2] Вж. книга първа, стр. 351 и бел. 4.

[3] *L. Serrano*, op. cit., I, p. 363.

[4] Гранвел до Филип II, 29 авг. 1572 г., Simancas Eº 1061; *L. Serrano*, op. cit., II, p. 70, note 2.

Експедициите в Морея

Голямата война в Средиземно море обхваща в края на лятото и началото на есента дългото разстояние от Коринтския залив до нос Матапан (Тенарон) по западния бряг на Морея, този негостоприемен планински, обсипан с рифове и с малко места с питейна вода бряг, пред който отгоре на туй се простира огромното празно пространство на Йонийско море. Още в края на лятото в тези области силни пориви на ветровете, придружени от торнада, наводняват крайбрежните равнини и правят морето труднопроходимо за фините и ниски галери. Завет има само на север, в Корфу, или по-скоро по протежение на далматинския бряг, или от другата страна на нос Матапан, по брега срещу Егейско море. Това е предимство за тесните морета, Егейско или Адриатическо: лошото есенно време ги завладява с известно закъснение спрямо големите пространства на Средиземно море, които биват нападнати по-напред.

В действителност странно военно поле с малък брой удобни пристани за съюзниците. Никой от венецианските острови в близост с това неблагодарно крайбрежие, нито прекалено тесният Китера, почти недостъпен и прекалено беден, с единствени ресурси – лозята; нито Кефалония, хълмист и празен, никой от тези острови не предлага сигурен подслон и възможност за снабдяване с така необходимите храни. А и всички са прекалено отдалечени от брега, за да може там да се задържи флота, която трябва да действа срещу отсрещния бряг. Единствените опорни точки и удобни убежища са в ръцете на турците: Лефкада на север от коринтския залив; Лепанто в самия залив и на юг; Наварин и Модон.

Вярно е, че съюзниците разчитат на разбунтувалото се население от Морея според твърденията и обещанията на няколко изгнаници. Но по този повод нищо не е организирано. При разискванията за Лигата предвиждат единствено стоварването на оръжие за бунтовниците. А дон Хуан пише специално само на гърците от остров Родос. Но когато съюзниците пристигат на място няма никакъв бунт, дори и привидно вълнение. В края на 17 в., когато Венеция успява да завладее Морея, то това донякъде се дължи на съучастието от гръцка страна[1]. През 16 в. последната не се и помръдва. Не се знае дали заради турците и тяхната бдителност, или защото гърците познават твърде добре латинците (специално бившите господари венецианците), за да се обрекат на смърт заради тях. Впрочем при вероятност за гръцко въстание Морея щяла с право да бъде избрана за театър на сухоземните военни действия. Предимно планинска, тя изключва масовото придвижване на така опасните турски конници; намира се далеч от пътищата, където господства турчинът, с една дума, готова за независимост. Но изглежда в дадения случай съюзниците едва са направили своя избор и случайността, редом със сметките за местен бунт ги отвежда към крайбрежието на Морея.

На 12 юли дон Хуан получава заповед да се присъедини към съюзниците в Корфу. Той веднага пише на Маркантонио Колона, който скоро пристига там с флотата на папата и испанските галери под командването на Гил де Андраде, които дон Хуан му поверява. Венецианците вече се намират там. След получава-

[1] *H. Kretschmayr*, op. cit., III, p. 342 et sq.

нето на писмото от дон Хуан трябва да очакват пристигането на началника на Лигата. Но опасявайки се от нови закъснения, надявайки се сами да победят и разполагайки с добър претекст за оправдание впоследствие при нужда, Колона и Фоскарини вдигат платна на 29 юли за Юга, откъдето идват тревожни новини. Говори се, че турската флота, излязла за пореден път по-рано, опустошава бреговете на Кандия, Занте и на Кефалония. Достойно ли е за победителите от Лепанто да се оставят турците да плячкосат островите, да унищожат ценните им реколти? Флотата напуска Корфу в боен ред: по пътя си е допълнена от галерите на Кандия под командването на проведитора Квирино. На 31-и вечерта пристига в Занте[1] и остава там три дни. Тогава научават, че турската флота е в Монемвазия и отплават да я пресрещнат. Така се оказват в най-южната точка на Гърция, където двете флоти се срещат на 7 август във водите на Китера.

Флотата на Еулдж Али не е за пренебрегване. Турската империя я възражда, не с неизтощимата лекота, която обикновено ѝ приписват, а с труд и умора, с огромни усилия, затормозявани от опасностите. Плодът от това нечовешко усилие, за което впрочем християнският свят се осведомява през цялата зима, е поне 220 единици, галери, галиони и фюсти. Навярно поне половината са построени съвсем наскоро: пускат ги на вода през зимата на 1571-1572 г. Те се нуждаят от много пехота. Но Еулдж Али модернизира тяхното въоръжение: оборудвани с артилерия и аркебузи тяхната огнева мощ е по-голяма от тази на флотата на Пиали паша, която е все още екипирана с голям брой стрелци с лък и войници-прашкари. После Еулдж Али успява да построи по примера на алжирската марина изключително мобилна флота. По-леките, но със солиден корпус галери, олекотени откъм артилерия и багаж в сравнение с християнските, ги побеждават в надпреварата напълно закономерно.

Накрая турската флота притежава две или три съществени преимущества. Тя изпитва на свой гръб опасното значение на галеасите и не го забравя. В лицето на Еулдж Али тя има забележителен пълководец, когото и за миг не притеснява съперничеството на помощниците му, един ръководител, по-сигурен в действията си от Маркантонио Колона в началото на кампанията или от дон Хуан в края ѝ. Освен това тази флота разчита на приятелска страна, на складовете ѝ с храна, на резерва ѝ от сухопътни войски и батареи, докато християните зависят от стоваренето в Месина, в Пулиите или в Корфу, на повече или по-малко съхранения сухар на борда на кръглите кораби, тези тежки и огромни плаващи складове, които галерите трябва да теглят едновременно с галеасите. Малките кораби се изтощават от тази нечовешка работа. Освен това Еулдж Али, и това е друга негова заслуга, предвижда само резултатна политика: да попречи на християнската флота да се добере до Архипелага, кръстопътят на турската мощ; едновременно с това да запази като по чудо реконструираната през зимата флота. Ако на 7 август той приема битката, която му предлага Маркантонио Колона, не е без някаква умисъл. Той със сигурност знае, че съюзниците не са в пълен състав, че няма да се наложи да се бие срещу жилавите испански галери, нито срещу техните tercios. Срещу него ще се изправят сами или почти сами венецианците,

[1] *L. Serrano*, op. cit., II, p. 32.

с недостатъчна пехота като него и затруднени от тежките килове. Той дори ги превъзхожда по численост.

Така през деня на 7-и, доста късно, в съседство с островите Еленови и Dragoneras, на малко разстояние от Китера, започва битката. Съюзническата флота, за нещастие, се разгръща бавно. Вече е четири часът следобед, когато доближава турските кораби при не особено благоприятен вятър; тя едва се придвижва. Всички атаки, или по-скоро опитите за такива, са в полза на леките турски галери. Много предпазливо съюзниците разполагат на първа линия, както при Лепанто, галеасите и кръглите кораби, всичките снабдени с мощна артилерия и пренатоварени с войска. Те се намират зад тази мощна защита. Еулдж Али би желал, заобикаляйки големите плаващи укрепления, да се сражава галера срещу галера. Неуспявайки, той прекъсва боя. Част от флотата се връща в Монемвазия, докато той остава на линия с 90 от най-добрите си галери. За да се отскубне по-лесно, той привидно стреля с артилерията и изчезва зад облак от дим. Настига остатъка от флотата си без затруднение, докато няколко от неговите галери, със запалени светлини, се отправят към Китера, за да внушат на християните, че се е отправил на запад и че се опитва да изолира галерите, които дон Хуан води към тях. Втора битка на 10-и повтаря първата: християните се скриват зад „линейните си съдове", а турците несъумявайки да разкъсат бойния ред, се изплъзват от бойното поле като балетни фигуранти...

Техническата драма на тази първа част от кампанията е тромавостта и инертността на съюзната флота. Големите линейни кораби са завързани за галерите-влекачи и ги приобщават към своята бавност. Тук съюзниците са жертва на военната традиция в Средиземно море. Революционен и новаторски акт би било да се оставят на ветровете големите и мощни кораби...

Изходът от втория бой е оттеглянето на Еулдж Али на завет до нос Матапан. От своя страна, съюзниците се отправят към Закинтос, за да посрещнат флотата на дон Хуан. Последният, пристигнал в Корфу на 10 август, открива, че всичките му хора са заминали, без да му оставят и най-малкото известие за флотата и местонахождението ѝ. Той почервенява от яд, заговорва за връщане в Сицилия. Но обезпокоен от разнасящите се лоши новини, отправяйки заповеди и контразаповеди, в крайна сметка, успява да събере флотата в Корфу на 1 септември. Загубено е много време. Трябва ли все пак да твърдим заедно с П. Серано, че експедицията на Маркантонио Колона не послужва за нищо? Изглежда безспорно, че по този начин съюзниците спасяват Кандия и Занте от грабежите на флотата, ако не и нещо повече...

При общия преглед последвал сбора преброяват 211 галери, 4 галиоти, 6 галеаси, 60 транспортни кораба, между 35 и 40 000 души войска. Цифри, които впрочем допускат някои грешки: как да се държи точна сметка за фюстите, дори за галерите aventureras или доброволните авантюристи, най-доброто благородничество на Италия?... За сметка на това, за тази значителна флота, няма и двеста коня, храните са рядкост и парите, почти толкова. Вярно е, че нуждите ѝ са огромни: за италианските житници, за финансите на Филип II тази флота е бездна.

Дон Хуан не си тръгва веднага от Корфу. Той води спорове. Тъй като венецианските галери се нуждаят от допълнителни войски, а Фоскарини не е съгласен това да са испанци, налага се да му осигурят папски войски, които също са смене-

ни от наемни бойци на Филип II. Накрая, флотата вдига платна със същото намерение като през юли: да срещне турската армада. Така, дон Хуан се оказва на 12 септември в Кефалония, после в Занте, накрая, на крайбрежието на Морея. Според сведенията, Еулдж Али се намира по това време в Наварин. Дон Хуан се опитва да напредне с корабите си на юг от пристанището така, че да отреже врага от Метона и да го затвори в недостатъчно укрепеното пристанище на Наварин. Грешки при маневрите провалят опита, въпреки че християнската флота пътува през нощта, за да изненада противника. Открита своевременно от наблюдателниците, тя не успява да попречи на Еулдж Али да напусне Наварин, където се намира със 70 галери и да се оттегли към Метона. Християните го последват: започва нова война в Морея, по-драматична и не по-малко разочароваща от предишната.

През деня на 15 септември дон Хуан не позволява флотата му да се впусне след бягащия враг. На 16-и Еулдж Али го предизвиква на бой, после с падането на нощта се прибира под защитата на оръдията в Метона. Ако тази вечер вместо да отстъпи към пристана на Пуертолонго, оставяйки противника си да атакува артилерията му, впрочем безрезултатно, дон Хуан се беше обърнал към него, той би имал доста голяма възможност да форсира Метона и да разгроми турската флота. Тъй като безредието в блокираното пристанище е огромно. Сервантес ще каже по-късно, че турците са напълно готови да напуснат своите галери: tenian a punto su ropa y passamaques, que son sus zapatos, para huirse luego sin esperar ser combatidos; „те приготвили своите неща и пасамаките – така се наричат обущата им – за да побегнат на сушата веднага, без да чакат да ги нападнат“[1].

Изпуснатата възможност не се повтаря. Еулдж Али действа бързо. Християните смятат, че бездейства докато той веднага разоръжава част от флотата си, за да разположи събраната артилерия по планината около града. Вече укрепена, крепостта става непристъпна, впрочем според описанието на Филип дьо Канеи, който минава оттам малко по-късно, съвсем малка крепост чийто пристан може да приюти едва 20 галери[2]. Но корабите там, дори и тези извън пристанището, са защитени. За сметка на това християните не могат да се задържат безкрайно в открито море. Трябва да отстъпят до съседните пристани. Дали в действителност Еулдж Али е обсаденият? Съществуват многобройни планове за завземането на града: един от друг по-авантюристични, на тях се противопоставят благоразумните планове и много често безспорната очевидност на фактите. Същевременно Еулдж Али може да разчита за кратко на лошото есенно време. Именно този случаен съюзник дава насока на импровизираната от него война и която с несравним късмет ще отведе до успешен край. Постепенно и твърде късно политиката на протакане на всяка цена става ясна за неговите противници. Те преценяват, че могат да заставят турчина да излезе от укритието си, завземайки Наварин, през който от север преминава снабдяването на Метона. Крепостта е слабо укрепена и трудна за подпомагане. Но малшансът

[1] Don Quichotte, I, XXXIX.
[2] Op., cit., p. 170.

се стоварва върху начинанието. Недостатъчното познаване на терена; затрудненото дебаркиране под командването на младия Алесандро Фарнезе; силните дъждове, наводнили равнината, в която навлиза испанската пехота; поставеният в бойна готовност град и успешната стрелба на артилерията му; пристигането на кавалерия, докато в далечината се виждат дълги конвои от камили и магарета, отправящи се към града; накрая лошото снабдяване с храни и муниции; липсата на подслон в една обезлесена равнина, пометена от торнадото – всичко това затруднява придвижването на 8000-та войска, чието връщане по корабите се оказва неотложно.

Малката армия се връща в морето в нощта на 5-и срещу 6 септември. През следващите два дни съюзната флота пак предизвиква битка пред Модон, но безрезултатна битка в годишнината от Лепанто. Тя не е дори в състояние да се възползва от излизането на двадесетина галери, впуснали се да преследват християнски товарен платноход. Прекалено тежките галери на дон Хуан не успяват да осуетят бързото завръщане в убежището им на тези кораби, които Еулдж Али незабавно отправя назад. Трябва ли да вдигнат обсадата? Или да се опитат за последен път да форсират пристанището? В израз на добра воля дон Хуан дава заповед на останалите назад с А. Дориа и херцог де Сеса да се присъединят към него (те пристигат в Корфу едва на 16 октомври, когато самият той е поел по обратния път). Всъщност венецианците желаят да продължат блокадата още няколко седмици, като смятат, че в крайна сметка ще сломят турската защита и че при всички случаи при завръщането си в Константинопол флотата на Еулдж Али ще бъде подложена на страшното изпитание на лошото време. Навярно са имали право. Твърди се, че останалият без сили турски гарнизон вероятно ще поддаде[1]. Но от друга страна Фоскарини споделя, че лично за себе си той се бои при завръщането си от ужасното правосъдие на Венеция, което през 1570 г. не пощадява Дзане след пропадналата експедиция срещу Кипър.

При всички случаи на 8 октомври съюзната флота се отказва от нападението на Метона и се оттегля към Занте, където пристига на 9-и. На 13-и тя е в Кефалония; на 18-и – срещу Корфу. Два дни по-късно флотите се разделят. Едновременно с това се отказват да зимуват в Леванта, Корфу или в Катаро и да извършат каквото и да е нападение в Залива срещу турските опорни точки. Присъединявайки се към мнението на дон Хуан, Маркантонио Колона допринесъл за разрешаване на спора с венецианците. „Доколкото го показаха, те останаха доволни", пише херцог де Сеса[2]. Но на 24 октомври Фоскарини писал до Републиката: „Единствената причина за малкото, което сторихме през тази експедиция са испанците, които вместо да помогнат на Лигата се стремяха единствено да разорят и да отслабят Венеция. Закъсненията на дон Хуан, неговата нерешителност по време на кампанията, съответстваха единствено на плана за постепенното унищожение на силите на Републиката, за осигуряването на изгода за краля във Фландриите, пренебрегвайки интересите на Лигата и дори

[1] *F. Hartlaub*, op. cit., p. 156.

[2] Сеса до краля, 24 окт. 1572 г., Simancas E° 458, цитирано от *L. Serrano*, op. cit., II, p. 147.

нанасяйки им вреда: недоброжелателството на испанците беше явно спрямо всичко отнасящо се до ползата за венецианските държави"[1]. Можело ли да има по-несправедлива преценка? Но всъщност още в края на есента всеки има чувството, че Лигата вече не съществува. Испанската се връща бързо към Месина, разделена в три ескадри. Дон Хуан пристига на 24-и с първата, на 26-и той влиза тържествено в града[2].

Един съвременник, запитан за „важните" събития от 1572 г., вероятно няма да изложи предходния разказ. През 1572 г. няколко гранда напускат този свят и той би се сетил за тях. Ние споменахме смъртта на Пий V на 1 май. През юни почива наварската кралица и с нея протестантската страна изгубва душата си. На 24 август сред загиналите в сечта се оказва адмиралът; а в Неапол Гранвел мисли, че епископът на Дакс, „този хугенот", който зависи от Колини, няма вече да играе същата роля, както по времето на своя покровител[3]. Друг силен на деня, кардинал Еспиноса, президент на държавния съвет, велик инквизитор, надут от тщеславие, отрупан с длъжности и работа, с маса, покрита с неотворени държавни писма, умира от апоплексия на 16 септември[4]. Впрочем, изпаднал почти в немилост и като поразен от нея. На другия край на Европа, Трансилванецът умира в началото на годината, а на 7 юли угасва кралят на Полша[5]. Така започва странната криза, която трябва да завърши през следващата година с издигането на херцога на Анжу[6].

В това време някой си Мигел де Сервантес, ранен в Лепанто, с помощта на лекарската несръчност загубва способността да борави с лявата си ръка... А в Лисабон, „em casa de Antonio Goza Luez"[7], един непознат, Камоиш издава „Лузиадите", книга с морски приключения, която улавя в мрежите си това огромно и далечно Средиземно море: Индийският океан на португалските рицарски поеми.

3. „Измяната" на Венеция и двете превземания на Тунис: 1573-1574 година

Онова, което предвещава есента, „измяната" на Венеция, се извършва на 7 март 1573 г. Тя става известна в Италия през април, в Испания – през следващия месец. Трябва да го наречем по-скоро напускане вместо „измяна". Нека си представим положението на Републиката, с дезорганизирана търговия, производство, финанси, изтощена от бездруго скъпата морска война, всекидневно измъчвана

---

[1] *L. Serrano*, ibid.

[2] За всички подробности в този параграф се обърнах към подробния разказ на *L. Serrano*.

[3] Гранвел до Филип II, Неапол, 8 окт. 1572 г., Simancas E° 1061, f° 65.

[4] Мондусе до краля, 29 септ. 1572 г. и до Сен-Гуар, 7 ноем. 1572 г., *L. Didier*, op. cit., I, p. 52 et note 2; Дж. дел Кача до принца, Мадрид, 20 септ. 1572 г., A. d. S., Florence, Mediceo 4903. Кардиналът страдал от блатна треска. Много здрав, голям чревоугодник и пияч „in due hore l'aggravó il male per un catarro che lo suffocò...".

[5] Монтеагудо до Филип II, Виена, 20 юли 1572 г., CODOIN, CX, p. 483-489, *H. Biaudet*, op. cit., p. 178.

[6] Шарл IX до епископа на Дакс, Париж, 17 септ. 1572 г., *E. Charrière*, op. cit., III, p. 303-309.

[7] *Jean Auzanet*, La vie de Camoëns, Paris, 1942, p. 208.

от липсата и скъпотията на храните. Навярно тези, които страдат най-много – бедняците – са най-страхливите. Не напразно дон Хуан става почти легендарен герой от песните на гондолиерите. Но бедните не диктуват делата на Републиката, а фирмите на богатите венецианци не могат да се задоволят с индиректна търговия с Турция.

Да се защити каузата на Венеция

От друга страна Венеция вижда войната на своя праг, по границите с Истрия и Далмация. Ще запази ли гъвкавата си граница с Далмация, ако продължи борбата? Ако вземем само един пример – Себинико (Шибеник) е осъден град според твърденията на експертите. Впрочем, тази война, която трае вече три години не ѝ донася никаква съществена полза. Тя загубва Кипър през 1571 г., после серия от опорни пунктове в териториите си в Адриатика. От експедициите между 1571 и 1572 г. тя не извлича никаква полза, спечелва само огромни сметки за плащане и известната вече ненавист. И нищо не противоречи на убеждението ѝ, че Испания се мъчи да я обезсили и омаломощи: трайно убеждение, защото Венеция, много повече от обградената и следена Тоскана или от полуокупираната Савоя, е опората на една независима и отскубваща се от испанското иго и влияние Италия. Венеция винаги храни страхове относно Миланските земи. Затова нейната първа стъпка след пролетта на 1573 г., когато „изменя", са да укрепи своите крепости в западните си континентални части, защото, познавайки съседите си, тя се държи като тях.

Такива са доводите на Венеция. Това, че противно на подписаното от Сеньорията, тя не предупреждава своите съюзници, е второстепенен въпрос, а упрекът – безобиден, е в традициите на епохата. Дали през май 1572 г. и Филип II не се колебае да се откаже от дадената дума?

Именно чрез посредничеството на епископа на Дакс, действал търпеливо от самото начало, е подготвено съглашението с Турция. Ние вече отбелязахме отпътуването му за Ориента през май 1571 г., късното му пристигане във Венеция през септември и дългото му пребиваване в града на лагуните. Дошъл в неуместен момент, по времето на Лепанто, на илюзиите и мечтите, породени от голямата победа, той не се отказва да изложи многократно целта на своята мисия преди да отиде в Рагуза през януари 1572 г. Привлекателната страна на сделката за уравновесените венецианци е възможността да получат в чест на победата добри условия за мира, дори да си върнат Кипър. Тази надежда е в дъното на всички преки договаряния на Венеция и на тези, водени от нейно име. Под връщането на Кипър тя разбира не възстановяване на собственост, а след разрушаването на укрепленията му[1], превръщането му във васален остров на Турция. На практика Венеция иска да си върне не Кипър, а неговата търговия... А за останалото да приеме, напълно рисковано решение на въпроса, което можем да квалифицираме като рагузко...

---

[1] *L. Serrano*, op. cit., II, p. 296, note 1.

Тези надежди бързо са излъгани поради прекалените турски изисквания[1]. Преговорите са дълго протакани под претекст, действителен или не, че султанът се противопоставя на мира с Венеция. При тези условия, намесата на епископа на Дакс е решаваща: издействано е смекчаване на турските условия, а на 7 март – съгласието на султана за мирно съглашение. На 13 март турските условия са изпратени във Венеция, където пристигат на 2 април[2]: тежки условия, ако не позорни, както се говори почти навсякъде. Венеция отстъпва Кипър, отказва се от постовете, отнети ѝ от турците в Далмация; тя възстановява собствените си завоевания в Албания, освобождава турските затворници без откуп и плаща 300 000 секвина военно обезщетение – това още преди 1576 г. – иначе договорът ще стане невалиден. Тя трябва да намали флотата си до 60 галери и да вдигне на 2500 секвина годишния данък за Кефалония и Занте. Съветът в Прегади, свикан от дожа Мочениго, е поставен пред свършен факт. Вярно, в замяна на това – мир, още дълго време несигурен, нетраен[3], но с важните си ползи, облаги, възможности за живот...

Във всеки случай преговорите от 1573 г. доказват, че Вартоломеевата нощ, колкото и жестока да е, с бруталните си последствия не измества необходимата линия на политиката на Шарл IX. Френското правителство не приема да се обвърже с Испания, да бъде поставено под неин контрол в псевдокатолическа коалиция. За Катерина ди Медичи и нейните синове продължава борбата срещу твърде силния ѝ противник и това скоро ще проличи по време на възкачването на херцога на Анжу на полския трон или по повод френските постъпки пред германските електори, в това число пред палатинския, първият калвинист от „Пфафенщрасе". Ще проличи и в действията спрямо Англия и Нидерландия; към Генуа, след 1573 г. Ще проличи и прекалено, понякога само във въображението, в докладите на испанските шпиони. Недоволни от положението, информаторите на Католическия крал и на неговите министри прогнозират – това е тяхно задължение. Когато мирът от Ла Рошел от 1 юли 1573 г. слага край на възникналите вследствие от Вартоломеевата нощ вълнения[4], те са загрижени. Ако можеше френският крал да забрани на своите хугеноти да се притекат на помощ на въстаниците от Нидерландия! Събирани от мощната, но сляпа машина на испанската империя, тези верни или неверни слухове нарастват, разпръс-

---

[1] Така напр. искат Катаро, ibid., II, p. 303.

[2] Ibid., p. 311.

[3] Той ще се превърне в окончателен мир едва през 1574 г., откъдето следва това съдържание на документа от Ms Ital 2117 (B. N., Paris). Relatione del Turco doppo la pace conclusa con la Signoria di Venetia l'anno 1574. За този бавно постигнат мир вж. Г. де Силва до Филип II, Венеция, 6 февр. 1574 г. (рагузка информация), Simancas E° 1333; същият до същия, 13 февр. 1574 г., ibid.; същият до същия, 12 март 1574 г., ibid.; същият до същия, 16 март 1574 г., ibid.; Дон Х. де Сунига до Филип II, Рим, 18 март 1574 г., CODOIN, XXVIII, p. 185. Магистратите на Месина до Филип II, 30 март 1574 г., Simancas E° 1142: през април 1574 г., по настояване на папството, предлага помощта на флотата си в случай, че турците нападнат Закинтос или Корфу, Филип II до Г. де Силва, С. Лоренцо, 5 апр. 1574 г., Simancas E° 1333, но, уточнил кралят, при условие французите да не скъсат с нас. Представяли си лятото на 1572 г. Временен мир като този от 7 март, по тази тема, 12 март 1574 г., E° 1333; 16 март 1574 г., пак там: CODOIN, XXVIII, p. 185; 30 март 1574 г., Simancas E° 1142.

[4] Недоволството на херцог д'Алба при вестта за този мир, Мондусе до краля, 17 юли 1573 г., *L. Didier*, op. cit., I, p. 329.

кват се по безброй странични пътища и по време на тези движения често придобиват форма и живот... Войната на сенките се възобновява.

Превземането на Тунис от дон Хуан Австрийски, друга победа без последствие

Без да искаме да отворим прекомерно препълнената от съвременниците и историците папка със справедливите оплаквания на Испания спрямо Венеция, нека признаем, че Испания никога не е полагала толкова искрени и големи усилия за Лигата, както през зимата на 1571-1572 г. Тогава тя увеличава броя на своите галери чрез строежа на нови в Неапол и Месина[1], в Генуа и Барселона. Доклад на Хуан де Сото, секретар на дон Хуан, предлага дори огромен наличен състав: 300, 350 галери[2]... Чиста лудост? И да, и не. Защото Хуан де Сото говори едновременно с това и за доста разумно решение: да се снабдят тези галери с допълнителни бойци и най-вече да се изгради арсенал в Месина или по-скоро да се разшири строящият се и да се покрие за идващата зима, за да се подслонят там галерите. В общи линии, да се имитира Венеция...

Така че Испания никога не е полагала по-големи усилия. Епископът на Падуа Ормането, когото Григорий XIII изпраща в Мадрид като нунций, намира най-добрия и добронамерен прием, въпреки че не се поддават на желанието му през месец март да изпратят стотина галери в Архипелага с мисия да плячкосат островните брегове. Дали този път турският пример развихря въображението[3]? Филип II и неговите съветници, по-осведомени за значението на морските дела, не пожелават да възприемат внушаваните им идеи. За пореден път кралят подкрепя осъществимото, а не грандиозното.

Всички министри на краля посрещат с твърдост и умереност венецианската измяна. При новината за нея така спокойният и учтив по характер папа изпада в ярост срещу Републиката, престъпила клетвата. Той се отнася ужасно с посланика ѝ и веднага, без отлагане, отменя всички големи и малки опрощения, които е дал на Венеция. После се успокоява и забравя... Обратно, дон Хуан, Гранвел, дон Хуан де Сунига запазват хладнокръвие. Вероятно те са предвидили със сигурност това събитие. Най-буйният, дон Хуан, запазва в случая изключително самообладание.

Същевременно турската армада излиза, тъй както е предвидено. Впрочем с голямо закъснение. Един очевидец я вижда да тръгва от Константинопол на 1 юни[4]. Но Филип дьо Канеи твърди, че тя подминава крепостите едва на 15 юни[5], а Дарданелите – чак на 5 юли[6]. Навярно истината се крие в онова съобщение от

---

[1] Според писмото на Филип II до херцога на Теранова, С. Лоренцо, 20 юни 1573 г., Simancas E° 1140.

[2] Кралят обобщава този доклад в писмото, посочено в предходната бележка.

[3] Въпросът е посочен в писмо на архиепископа на Ланчано до кардинала на Комо, Мадрид, 24 ян. 1573 г., A. Vatic. Spagna, n° 7, f° 10-11; и в това на епископа на Падуа до същия, 25 ян. 1573 г., ibid., f° 22.

[4] Доклад на Хуан Куренси, изпратен от Гранвел в Константинопол, откъдето се е върнал на 30 юни 1573 г., Simancas E° 1063, f° 35.

[5] *Fhilippe de Canaye*, op. cit., p. 158.

[6] Според свидетелството на един генуезец, дошъл от Хиос с френска барка, Simancas E° 1063, f° 42.

15 юни от Корфу, според което излизането на флотата става на два пъти, така че още на 3-и Карагали пристига в Негрепонт (Евбея) с първия конвой: говорят за 200 галери, които Пиали паша трябва да настигне със 100 други галери. Това закъснение обяснява известния оптимизъм в Италия: „Турчинът няма да извърши друго нападение тази година, пише дон Хуан де Сунига на 31 юли[1], той е излязъл само за да поречи на дон Хуан да направи същото от своя страна". Впрочем, добавя той, „неговата флота не е наред"; подробност, която ще предадат всички следващи съобщения. Въпреки това тя продължава пътя си и на 28 юли хвърля котва близо до Превеза. На 3 август от Корфу съобщават, че вероятно ще предприеме набег срещу брега на Пулиите преди да отпътува към Ла Гулет, като двойната ѝ цел е да попречи на испанците да осъществят нападение срещу Берберия и да накаже отново разбунтувалите се албанци[2]. Според Ф. Дьо Канеи на 4 август тя се насочва към Абруците с донякъде искреното намерение да посрещне корабите на дон Хуан или да се отправи към Палермо[3]. Всъщност изглежда, че се колебае. За известно време държи посока към Месина и така преминава през неаполитанските брегове при н. Колони на 8 август[4]. Но на 14 август тя като че ли се връща в Превеза, проправяйки корабите по бреговете на остров Сапиенца. Вярно е, че го напуска на 19 август[5].

Именно вследствие от това масово отплаване на огромната формация, испанците започват да се безпокоят. Носи се слух, че турската флота, придвижвайки се на запад, ще зимува във френско пристанище. Дон Хуан заповядва да не се вдига пехотата, която през лятото охранява Сардиния[6]. Същата мълва за зимуване на флотата във френско пристанище се носи и в Рим към 25 август[7], но Сунига отказва да ѝ повярва. Историята не може да каже имал ли е право или не, тъй като турската флота среща по пътя си силна буря. Някои галери изчезват, други са много повредени[8], така че трябва да изпратят за гребла и мачти в Ла Превеза[9]. Това не ги ли накарва да поемат назад? Едно съобщение от 29 август от Корфу засича флотата при „Гумениц ос" (Игуменица – бел. пр.)[10]. В началото на септември, съсипана и в безредие, тя се оказва, не по християнските крайбрежия, а във Валона[11]. На 5 септември все пак се връща по земите около нос Отранто, където превзема малката крепост Кастро[12]. После на 22-и, тя се придвижва към Константинопол[13] със своите 230 платна, без да е постиг-

---

[1] До Филип II, CODOIN, CII, p. 207-208.

[2] Simancas E° 1332.

[3] Op. cit., p. 180; Гранвел до дон Хуан, Неапол, 6 авг. 1573 г., Simancas E° 1063, f° 45.

[4] Гранвел до Филип II, 12 авг. 1573 г., Simancas E° 1063, f° 49. Друго, но закъсняло сведение, дошло от Венеция: флотата възнамерявала да се отправи към Тремитските острови.

[5] *Fbilippe de Canaye*, op. cit., p. 181.

[6] Дон Хуан до Филип II, Месина, 20 авг. 1573 г., получено на 3 септ., Simancas E° 1062, f° 117.

[7] Сунига до Филип II, 25 авг. 1573 г., CODOIN, CII, p. 229.

[8] *Fbilippe de Canaye*, op. cit., p. 181, 186, 8 изгубени и други 8 повредени галери.

[9] Сунига до Филип II, 28 авг. 1573 г., CODOIN, CII, p. 231.

[10] Simancas E° 1063, f° 87.

[11] *Fbilippe de Canaye*, op. cit., p. 186.

[12] Гранвел до Сунига, Неапол, 11 септ. 1573 г., CODOIN, CII, p. 258-259.

[13] *Fbilippe de Canaye*, op. cit., p. 195.

нала нещо, или почти нищо. В края на месеца е в Лепанто, подновявайки припасите си[1].

При все това, зигзагообразното пътуване на турската флота не ѝ попречва да управлява от разстояние движенията на дон Хуан Австрийски. Доста отдавна наистина, сред испанските среди става въпрос да се действа срещу Северна Африка. Обединените през зимата сили, неспособни да се противопоставят на цялата турска флота, не са по-малка маса. „Тук преценяваме, пише от Мадрид флорентинският агент дел Кача[2], че ще има някаква експедиция срещу турчина, или срещу Алжир, или срещу друго място, предвид усилената подготовка, която виждам, че се извършва, парите[3], които се събират, новите мобилизации в Испания и пускането във вода на завършените в Барселона галери. Наистина не бихме мислили, че такова усилие би послужило единствено за защита срещу турската армада[4]."

Но докато турската флота е в близост с неаполитанските брегове, не трябва да се мисли за това. Не може да се поема риска за нова Джерба. Що се отнася до целта на експедицията, изглежда, че се раздвояват между Алжир, предпочитан от дон Хуан, дори от Филип II[5] и от испанското обществено мнение, и Бизерта и Тунис, както желае Сицилия, както препоръчва близостта на базите и както като че ли го желае Съветът в Мадрид. Във всеки случай изборът е извършен. Експедицията в Алжир е отложена за близкото или далечното бъдеще[6]. Ще атакуват Тунис.

Но още преди да докоснат африканските брегове вече изниква проблем. Да се превземе Тунис е добре. Но какво да правят с него? Да установят там някой недостоен крал, както впрочем постъпва без да си прави илюзии Карлос V през 1535 г.? Дон Хуан пише на Филип II на 26 юни: „Тук бяхме на мнение, че трябва да се завземе Тунис, но без градът да се дава на цар Мулай Хамида"[7]. Според писмо на Дж. А. Дориа, Филип II оставя на дон Хуан грижата да реши като последна инстанция[8]. Същото писмо сочи, че планът за Алжир е изоставен заради напредналия сезон. И ако не се побърза, добавя той, същата опасност ще изникне и за Тунис, „тъй като макар плаването да е кратко, то е, както е известно, толкова трудно от Трапани до Ла Гулет, че ако случайно е валяло в Берберия, галерите трябва да останат в Трапани повече от два месеца без да са в състояние да извършат прехода". Дон Хуан споменава, че ще докара кавалерията от държа-

---

[1] Гранвел до Сунига, Неапол, 8 окт. 1573 г., CODOIN, CII, p. 307-311.

[2] Mediceo 4904, f° 86.

[3] Парите се насочват и към Фландриите, Сен-Гуар до краля, Мадрид, 14 юли 1573 г., B. N., Paris, Fr. 16105.

[4] Но експедицията, обявена от дипломатическата кореспонденция, в общи линии е тази срещу Алжир; епископът на Падуа до кардинала на Комо, Мадрид, 15 юли 1573 г., A. Vatic. Spagna, n° 7, f° 372; Саули до Генуа, Мадрид, 14 юли 1573 г., L. M. Spagna 5.2414.

[5] Саули, вж. предходната бележка; Сен-Гуар, вж. по-горе бел. 3.

[6] Алжир минал в редицата на проектите, Дон Хуан до Филип II, Неапол, 25 юли 1573 г., Simancas E° 1062, f° 112.

[7] Simancas E° 1062, f° 96.

[8] Дж. Андреа Дориа до дон Хуан Австрийски, Месина, 9 юли 1573 г., оригинал, Alger, G. A. A. Registre n° 1686, f° 191.

вите на ерцхерцога Фердинанд: ето една доста продължителна работа! Нека си послужат с това, което имат подръка и да докарат германците, които са в Ломбардия. Това ще е напълно достатъчно...

Да се бърза е добър съвет на 2 юли, преди пристигането на турската армада. Но скоро се налага да се съобразяват с опасностите, които съпътстват нейните движения. Нова причина за забавяне, която не отменя останалите трудности: снабдяването със зърно, привеждането в ред на галерите, придвижването на войските или на парите – като последният въпрос се поставя с острота[1]. Поради тази причина дон Хуан се пренася в Неапол, който е повече от Месина голямата разпределителна гара. Болен, „съсипан от две или три болести", той бърза не по-малко да стигне в Сицилия, а не в Месина, откъдето само минава[2]; в Палермо и Трапани, намиращи се на подстъпите към Африка. Докато е зает с приготовленията, херцог де Сеса, помощник на дон Хуан, не без основание се тревожи от слуховете, според които турската армада ще зимува във Валона. Той пита Филип II дали не е уместно, както предполага дон Хуан, „да се изпратят 12 000 пехотинци сред испанците и германците в Ла Гулет с много добри нави"[3]. От своя страна Филип II преценява като много сериозна турската опасност, тъй като на 12 август пише на Теранова, че експедицията срещу Тунис ще се извърши само в случай, че турската флота даде такава възможност[4].

Дон Хуан се нуждае от тези благоразумни мнения, тъй като по същото време, на 15 август, той заявява на краля, че е решен да осъществи експедицията, дори ако турската армада не се оттегли[5]. Отстъпва ли той по този начин пред собствения си порив или пред повелята на папската институция, която не скъпи обещанията си? Тя предлага първо галерите си[6]. А светият отец говори дори да постави короната на Тунис на главата на дон Хуан. По този изключително заплетен от съвременниците и от историците въпрос не смятам, независимо от обоснованото мнение на О. фон Тьорне[7], че трябва да се отхвърли всичко от критиката на Антонио Перес. Дон Хуан със сигурност е терзан от желанието за кралско достойнство, безпокойство, което не го оставя на мира. Тьорне твърди, че папата изчаква превземането на Тунис, преди да заговори за короната. Това е възможно. Същевременно с писмото си от юни, цитирано по-горе, дон Хуан отхвърля идеята за евентуално установяване на Мулай Хамида. В Тунис той ще назначи местен губернатор, а не крал. Не е ли това с умисъл? От своя страна папата заявява в Рим към 20 октомври (тогава още не знаят за победата на дон Хуан), че „ако се спечелил Тунис, най-добре би било да се запази това кралство

---

[1] Дон Хуан до Филип II, Неапол, 10 юли 1573 г., Simancas E° 1062, f° 105 и още, същият до същия, Неапол, 4 авг. 1573 г., ibid., f° 113.

[2] Същият до същия, Неапол, 5 авг. 1573 г., ibid., f° 114, отпътуването му за Месина; същият до същия, Месина, 10 авг. 1573 г., E° 1140, пристигнал в Месина на 9 август.

[3] 4 авг. 1573 г., Simancas E° 1063, f° 167.

[4] От С. Лоренцо, Simancas E° 1140, M.

[5] Simancas E° 1140.

[6] Сунига до Филип II, Рим, 13 авг. 1573 г., CODOIN, CII, p. 209.

[7] Op. cit., I, p. 243 et sq.

без да се дава на някой мавритански крал"[1]. Впрочем Пий V вече е обещал на дон Хуан първата отвоювана от неверниците държава. Която и да е. Това, което всъщност привлича дон Хуан повече от реалната власт, е титлата. В една Европа, луда по ранговете и йерархиите, младите принцове мечтаят за корони. Херцог д'Анжу получил своята в Полша, след като първоначално мислел за тази на Алжир. Измъчван от положението си на незаконнороден, дон Хуан, държан на по-ниския ранг „превъзходителство", през 1574 г. мечтае за короната на Франция, останала вакантна заради смъртта на Шарл IX; а последните му години в Нидерландия ще бъдат спохождани от мечтите за английско достойнство...

Следователно възможно е Григорий XIII в желанието си да се бори срещу неверниците, да се е опитал да осигури успеха на начинанието чрез обещания от този сорт. То се подразбира по-скоро преди, отколкото след победата в Тунис. Защото дон Хуан трябва да стори почти чудеса, за да събере всичко необходимо за експедицията и да го получи почти без пари[2]. Тези подхранващи кредити са му изпращани капка по капка[3]. И още какво ли не! Не получава ли той две полици, едната за 100 000 екю, другата – за 80 000, от които първата е платима в края на декември, а втората – в четиридесетте дни след 1 януари! Да си послужи с тях за предплата, му пише Есковедо... Злоželателство? Не, но общото положение на испанския трезор е катастрофално. Сумата на заемите в Медина дел Кампо плаши, му пише още Есковедо. „Фландриите ни разоряват..."

В началото на септември дон Хуан напуска Месина за Палермо, където пристига на 7 септември[4]. Той оставя след себе си херцог де Сеса и маркиз де Санта Крус, докато в Трапани изпраща Х. де Кардона. Новината, че на 2 септември турската флота е видяна на шириите на нос св. Мавриций (Левкада – бел. пр.), отстъпвайки към Леванта, го накара да вземе решение[5]. Но испанската флота не е готова да отплава незабавно. Президентът на Сицилия (островът няма вицекрал още от времето на Пескер) използва отсрочката, за да изготви дълъг доклад относно предвижданите мероприятия в Берберия[6]. На 27-и дон Хуан пристига от Палермо в Трапани[7]. В този момент турската армада с приближаването си като че ли става толкова заплашителна, че Гранвел предприема обичайните мерки за защитата на Неаполитанското кралство[8]. Африканското начинание пак е поставено под въпрос.

---

[1] Сунига до краля, 23 окт. 1573 г., CODOIN, CII, p. 330. Писмото доказва, че папата не е информиран „...Dijome el orto dia el Papa hablandome en la jornada del señor D. Juan, que si ganaba a Tunes.." Вестта за превземането на Тунис на 11 окт. станала известна в Неапол към 22 или 23 окт., Гранвел до Филип II, Неапол, 23 окт. 1573 г., Simancas E° 1063, f° 110.

[2] Дон Хуан до Гранвел, Месина, 19 авг. 1573 г., копие, B. N., Madrid, Ms 10.454, f°s 114 et 115; Сунига до Филип II, Рим, 21 авг. 1573 г., CODOIN, CII, p. 219-220.

[3] Есковедо до дон Хуан, Мадрид, 5 септ. 1573 г., A. E. Esp. 236, f° 122.

[4] Херцогът на Теранова до краля, Палермо, 7 септ. 1573 г., Simancas E° 1139.

[5] Гранвел до дон Хуан, 6 септ. 1573 г., Simancas E° 1062, f° 118.

[6] Parere del Duca di Terranova, Presidente di Sicilia, sopra le cose di Barberia, 17 септ. 1573 г., Simancas E° 1139.

[7] Херцогът на Теранова до Филип II, Палермо, 30 септ. 1573 г., Simancas E° 1139.

[8] Гранвел до Филип II, Неапол, 9 окт. 1573 г., Simancas E° 1063, f° 94.

Дон Хуан, комуто ветровете от друга страна пречат, също не се впуска към Африка на 7 октомври, годишнината на Лепанто[1]. Тръгнал от Марсала, той достига във Фавиняна, чийто пристан напуска в четири часа следобед. На 8-и по залез слънце се оказва пред Ла Гулет. Той дебаркира на 9 септември по здрач, като сваля на сушата 13000 италианци, 9000 испанци, 5000 германци. Неговата флота наброява 107 галери, 31 кораба плюс галиона на Великия херцог на Тоскана и множество барки, натоварени с припаси; фрегати и други малки съдове на частни лица[2]. На 10-и той се приближава до града, чиито жители избягват без бой и го завзема на другия ден без затруднения[3]: но в казбата са останали само възрастни хора.

Какво да прави дон Хуан със своето завоевание? От Мадрид изпращат заповед да разруши града, като тя догонва дон Хуан едва на връщане. На място, без инструкции, той свиква (може би на 11-и, вероятно на 12-и) военен съвет в казбата на Тунис. Освен обичайните си съветници, той свиква полковниците от испанската пехота, както няколцина капитани и други хора, за които се знае, че могат да дадат авторитетно мнение. Дали това е случайност? Или дон Хуан иска да обезличи своите официални съветници? Във всеки случай импровизираният съвет решава с мнозинство да задържи града за испанския крал[4]. А дон Хуан формулира заповедите си впоследствие. Като важна мярка той оставя в превзетия Тунис гарнизон от 8000 човека, 4000 италианци и 4000 испанци, под командването на един „артилерист", Габрио Сербелони[5]. Тази мярка повлича след себе си и други, в това число назначаването на местен губернатор, хафсидския инфант Мулай Мохамед, брат на бившия цар Мулай Хамида (това е един вид установяване на протекторат) и построяването на огромен форт над града[6].

Остава да се разбере – и Гранвел се притеснява, виждайки разбунтуваното море – дали дон Хуан ще успее със същия късмет да завладее Бизерта, където според твърденията турците са се укрили в едно пристанище, удобно за плячкосване и почти неукрепено[7]. Но Бизерта също се предава без да се защитава[8]. В оплячкосания Тунис дон Хуан се задържа само за около осем дни. След четиридневни приготовления в Ла Гулет той се качва на кораба на 24-и и същия ден превзема Порто Фарина. На 25-и е в Бизерта. Пет дни по-късно пак отпътува; при хубаво време достига остров Фавиняна и на 2 ноември влиза в Палермо, където тринадесет дни по-рано градът е украсен със светлини в чест на превземането на

---

[1] Херцогът на Теранова до Филип II, Палермо, 9 окт. 1573 г., Simancas E° 1139.

[2] Според доклада в B. N. de Florence, *Capponi*, Codice, V, f° 349.

[3] Точна информация с дата 11, Хорхе Манрике до Филип II, Палермо, 7 ноем. 1573 г., Simancas E° 1140.

[4] Relacion que ha dado el secretario Juan de Soto sobre las cosas tocantes a la fortaleza y reyno de Tunez, 20 юни 1574 г., Simancas E° 1142, копие.

[5] Instruccion a Gabrio Cerbellon, Simancas E° 1140.

[6] Дон Хуан до Гранвел, Ла Гулет, 18 окт. 1573 г., Simancas E° 1063, f° 114.

[7] Гранвел до Филип II, Неапол, 23 окт. 1573 г., ibid., f° 110 (получено на 11 ноем.).

[8] Маркиз де Товалосос, B. N., Paris, Esp. 34, f° 44.

Тунис[1]. На 12-и той е вече в Неапол, където Гранвел може да перифразира в негова чест „veni, vidi, vici" на Цезар[2]...

Навярно от военна гледна точка експедицията в Тунис е лесна разходка. Неколкодневно прояснява̀не в края на хубавия сезон, когато в градините „узряват смокините", улеснява нещата. Дали това е било истинска победа?

Загубата на Тунис: 13 септември 1574 година

Да се победи Тунис не означава само да се превземе, но и да се задържи. Но победната армия завзема само малка част от кралството на Хафсидите. Дори и за момент не става въпрос да се напредне навътре в земите и да се цели подчинението на обширната страна.

При тези условия задържането на огромния град поставя редица проблеми. Най-големият е поддръжката на 8000, използвани за опазването му, войници, към които се добавят още 1000 човека от предния укрепен пост на Ла Гулет. За интендантството на Сицилия и на Неапол това е голямо бреме; нито виното, нито осоленото месо, нито зърното е безплатно, още по-малко товарните кораби, на които все повече се разчита за транспорта на храни и муниции. Финансовото изчерпване на Сицилия и Неапол превръщат тези прости операции в почти неразрешими проблеми. Оплакванията на Гранвел не са вайкания, а правдоподобни наблюдения. Именно в това се корени истинският проблем на Тунисκото царство, а не толкова в усилията на нунция Ормането да издейства от Филип II кралската титла на Тунис за дон Хуан: сделка, която бързо отменя и която е само незначителна история.

Вероятно неуспехът на дон Хуан би могъл да се обясни по различен начин. Между Филип II и неговия полубрат зейва пропаст: клюките, шпионството на хората, които го осведомяват, вероятната злонамереност на Антонио Перес (все пак не трябва да се приема без съответна проверка за тези години), накрая естествената недоверчивост на краля извършват своето. Но и дон Хуан в своята сфера на действие не разбира в цялост испанското положение. Много повече отколкото предполага, от деня в който Венеция се оттегля от Лигата, Филип II, независимо какво е писал или съобщавал, се отказва от всякаква значима политика в Средиземно море. Той се бори със страхотната финансова криза, която ще доведе до втория банкрут през 1575 г. Без ресурсите и улесненията на антверпенския кредит, той все повече зависи от генуезците и генуезкото тържище. Не щеш ли през 1573 г. там избухват междуособици между *старите* и *новите* благородници, между тези, които се занимават с банките и онези, които са заети с търговия и производство. Социална криза. Но и политическа. Не стои ли френският крал зад новите благородници? А и имперска криза, тъй като Генуа е разпределителен пункт както за изпращане на войски, така и за получаване на пари...

В момента, в който северноафриканският въпрос се поставя остро, интересите на Филип II се пренасочват на север, към Генуа и по-нататък към Нидерлан-

---

[1] Палмерини, 20 окт. 1573 г., B. Com. Palerme, Qq D 84, пристигане на дон Хуан на 2 ноември.

[2] Гранвел до дон Хуан, Неапол, 24 окт. 1573 г., A. E., Esp. 236, f°s 88-90.

дия. И към Франция, която започва отново да интригантства. При тези условия да се остане в Тунис не е разумно. Това означава да се отвори нова страница с разходи и да се обезсили Ла Гулет, тъй като занапред трябва усилията да се разпределят между Тунис и новия преден пост. Това е и рискуване на хипотетични облаги. Кралят повтаря това на нунция Ормането, но последният съвсем не иска да разбере, че липсата на пари е накарала Мадрид да промени тона и плановете си. С изключение на краля, който заявява: „По-скоро бих умрял, отколкото да се съглася... с нещо, което е против честта и репутацията ми", всички желаят да се водят преговори, дори и на север[1]. Това доказва, че в Испания не цари авантюристичен дух. Същевременно дон Хуан поставя брат си пред свършен факт със задържането на Тунис; последният счита за уместно да изпрати съгласието си, но временно: ще бъде валидно само за изтичащата година.

Това, което дон Хуан създава, е една тежка машина. Ако тя можеше да функционира сама, ако завоюваното можеше да изхрани окупационната армия... Именно това доказват неговите привърженици, това ще потвърди в Мадрид Сото през май 1574 г. от името на младия си господар; това излага кардинал Гранвел още през януари същата година. Той смята, че ако се укрепи Бизерта и Порто Фарина, както иска дон Хуан, Филип II ще си осигури притежанието на Африканския изток, което ще възпрепятства турците във връзките им с Алжир, а по суша ще прекъсне напълно тези връзки. След завършването на форта ще заграбят в полза на краля приходите, които ползват туниските владетели; те ще бъдат достатъчни за издръжката не само на споменатия форт в Тунис, но и тези, които е възможно да се построят. Още повече, че тези доходи може да се увеличат чрез насърчаването на християнската търговия в този регион. Поради това трябва да са сигурни в добронамерената на местните хора и внимателно да се избере формата на тяхното управление, така че да оценят господството на испанския крал[2].

Но именно в това се състои трудността. Жителите на Тунис се връщат в града си в края на октомври (но не и най-важните, чиито домове са все още заети от войниците), но нищо не позволява да се твърди, че икономическият живот отново се нормализира. Той се съживява частично, тъй като много скоро окупационните власти и местният губернатор влизат в спор относно митницата на Ла Гулет, като споменатият губернатор настоява да се възстанови правото му на 13%, най-вече върху кожите[3]. Причина за испанците, информиращи дон Хуан, да изкажат разочарованието си от тяхното протеже. От друга страна нищо не позволява да се твърди, че като цяло страната – както движещите се, така и уседналите маси – приема завоюването от християните. В Константинопол турците се преструват, че подценяват победата над Тунис и твърдят, че „арабите", разбирайте номадите, ще успеят да ограничат завоеванието до определени граници; тези номади, които зимният студ изтласква много на юг, но които лятото

---

[1] Сен-Гуар до Шарл IX, Мадрид, 3 февр. 1574 г., B. N., Paris, Fr. 16106, f° 304.

[2] Гранвел до Филип II, Неапол, 27 ян. 1574 г., Simancas E° 1064, f° 7, p.p. *F. Braudel*, in: Revue Africaine, 1928, p. 427-428.

[3] Simancas E° 488.

ще върне към крайбрежията в момента, в който турската армада отново се отправи в морето.

В Мадрид не са предразположени да поемат подобни усложнения. Има толкаво други! Докато дон Хуан мисли, след като сметките на флотата са почти изяснени, да предприеме пътуване до Испания, на 16 април той получава заповед да отиде в Генуа и Милано; по същото време кралят го назначава за свой наместник в Италия, с власт над министрите си[1]. В Генуа разчитат, че неговото присъствие ще допринесе за изглаждане на политическите спорове и той остава в града от 29 април до 6 май. Но неговата мисия визира основно Ломбардия, където според Мадрид, неговото пристигане ще разтревожи дотолкова Франция, че тя да се откаже от раздори с Испания. В Милано присъствието на брата на краля ще активизира преминаването на подкрепленията, предназначени за Фландриите, защото те – lo de Flandes – си остават основната грижа.

Дон Хуан се чувства в немилост от заповедите на Филип II. Плачевното състояние на флотата, която, поради липса на пари, се разпада с тревожни темпове, подсилва неговото унижение. В много красив дворец във Вигевано той умира от скука, в очакване на своя секретар Хуан де Сото, когото е натоварил да предостави на краля обстойни доклади. Уморен, сърдит, загрижен за здравето си, той отказва да се занимава с каквото и да било, дори с Тунис, с флотата, със снабдяването, като прехвърля всичко на кралските министри. Не че те не се оплакват от това прехвърляне на топката, както се изразява Гранвел. Същевременно Сото пристига през май в Мадрид. Неговите доклади са разглеждани бавно във Военния и в Държавния съвет. Онова, което мечтае дон Хуан се засипва от калиграфските документи на канцеларията, превръща се в анкети, които се предлагат за мнение на съветниците. „Що се отнася до lo de Tunez, се казва на Consulta (съвещанието – бел. пр.) на Военния съвет, на всички ни се струва, че сезонът е прекалено напреднал и че няма защо да разискваме, за да разберем дали трябва да оставаме там, или не, тъй като за това лято продължаването на окупацията се разбира от само себе си. Редно е единствено да се натоварят господин дон Хуан и всички министри да довършат снабдяването на крепостта с всичко необходимо." „Сходно мнение – отбелязва Филип II на полето, но да се заръча най-вече на брат ми всичко, отнасящо се до Ла Гулет; така там да бъде снабдено с всичко – все едно, че форът в Тунис не съществува."

Ако всички са съгласни, че испанските войници в Тунис трябва да останат, понеже иначе губят всичко[2], то мненията относно ролята на дон Хуан се разминават. Херцог де Медина Сели смята, че тъй като принцът е изпратен в Ломбардия заради Фландриите и Франция, то неговото присъствие там вече не е необходимо, тъй като Великият командор е пристигнал в Нидерландия, а във Франция вътрешните затруднения продължават да растат... Нека дон Хуан отново се заеме с морските проблеми, с отбраната на Неапол, на Сицилия и на крепости-

[1] *O. de Törne*, op. cit., I, p. 216 и по-добре *L. van der Essen*, op. cit., I, 1, p. 181 et sq.

[2] Lo que se ha platicado en consejo sobre los puntos de los memoriales que el secº Juan de Soto ha dado de parte del Sºr D. Juan, недатиран, Simancas Eº 488 (май или юни 1574 г.).

те в Берберия, като поеме отново ръководството на флотата. Херцог де Франкавила е на същото мнение. Обратно, маркиз д'Агила смята, че „много неща трябва да се премислят и от едната, и от другата страна". Щом не могат да му дадат пари и необходимите сили, какъв смисъл има дон Хуан да се пренасочва към командването на армадата? Епископът на Дакс се изказва в същия смисъл, позовавайки се на лошото състояние на флотата: наистина има, както се говори, 120 галери, но достатъчни ли са те спрямо турските? Трябва ли победителят от Лепанто да бъде принуден с неравностойни сили да атакува ариергарда на врага, вероятно да бяга или, което би било още по-сериозно, да извърши безразсъден акт поради излишество на младежки плам? Председателстващият се съгласява почти с всичко, а Филип II заключва със следната предпазлива забележка: „Да предупредят брат ми, че делата на Триполи или на Бужи (Бежая) не са от такова значение, че да се налага заради тях да рискуваме армадата през зимата". Чрез тези няколко реда, които резюмират един многословен доклад, виждаме върху какво изобилие от информация и съвети, върху какъв старателен бюрократичен труд основава Филип II своята политика[1]. Необходимо е всичко да се претегли и предварително да се предвиди, вместо да се импровизира в хода на събитията; и това при положение, че е необходим цял месец, за да достигне заповедта до своите изпълнители.

Но що се отнася до Тунис, в крайна сметка нищо не става според предвижданията и дон Хуан е принуден да действа по своя инициатива. Известия, пристигнали в залива на Тунис на 11 юли 1574 г., отбелязват мощта, отплаването и бавното придвижване на турската флота заради новите ѝ галери. Тя наброява 230 галери и няколко десетки малки кораба[2], и пренася 40 000 мъже. Еулдж Али ръководи флотата, а армията е под командването на Синан паша (да не се бърка с победителя при Джерба), който през 1573 г. подчинява бунтуващия се от години Йемен... За всеобщо учудване Ла Гулет е завладяна на 25 август, след по-малко от едномесечна обсада[3]. Пуерто Кареро не я защитава, а я предава. Фортът на Тунис се защитава малко по-дълго време: там Сербелони капитулира на 13 септември.

Какво обяснение да дадем на тази двойна катастрофа? Укрепването на Тунис още не е завършено и това се оказва изключително неудобно положение за защитниците. Двете разделени укрепления не могат да си помогнат взаимно. Освен това турците са подкрепяни от местни помощници: номадите, участващи при транспорта и прокопаването на траншеи, осигуряват на Синан паша пионерна войска. Възможно е християнските гарнизони да са по-лошокачествени. Гранвел напомня, че често мобилизираните и подменяни войски от Испания нямат

---

[1] Вж. предходната бележка.

[2] Гранвел до Филип II, 22 юли 1574 г., Simancas E° 1064, f° 46 , говори за 320 платнохода.

[3] Пуерто Кареро до Гранвел, Ла Гулет, 19 юли 1574 г., укреплението било отворено откъм Картаген, Simancas E° 1064, f° 46; Relacion del sargento G° Rodriguez de La Goulette, 26 juil. 1574, Simancas E° 1141. За обсадата и превземането на Ла Гулет, вж. също E° 1064, f°s 2, 4, 5, 25, 54, 57, 58...; анонимен труд, Warhaftige eygentliche beschreibung wie der Türck die herrliche Goleta belägert, Nurnberg, Hans Koler, 1574; Traduzione di una lettera di Sinan Bassà all'imperatore turco su la presa di Goleta e di Tunisi, недатиран, B. N., Paris, Ital. 149, f°s 368-380.

качествата на старите испански чети. Но Гранвел се нуждае от аргументи, с които да се защити. Той е един от виновните за катастрофата.

Бързата капитулация не улеснява задачата на дон Хуан. Той прави каквото може. Отърсва се от бездействието си на 20 юли, преди точните новини за турското дебаркиране в Туниския залив. Но е далеч от Африка. И как да се мобилизира флота, лишена от пари и поради това страшно запусната? На 3 август в Генуа го настигат редица заповеди от краля. Поради това той лесно подбира сред тях онези, които отговарят на намеренията му. На 17 август пристига в Неапол с 27 галери[1]. На 31-и е в Палермо, но вече е твърде късно[2]. Още нищо не е сторено, за да се отговори на молбите за помощ на Пуерто Кареро, освен изпращането на две галери, чиито каторжници получават обещание да бъдат освободени при евентуален успех. „Твърде се съмнявам, че ще стигнат предвид трудното влизане в залива на Тунис", пише дон Хуан де Кардона на 14 август[3]. Дон Гарсия, съветникът на дон Хуан, му пише на 27-и, че решението е да се прекарат войници от Тунис в Ла Гулет на малки пратки: но на тази дата вече са минали два дни откакто последната се е предала[4]! По някаква ирония, Мадрид избира именно този момент, за да експедира отново при господаря му онзи Хуан де Сото, когото той толкова очаква. Той пристига в Неапол на 29 септември с – друга ирония – разрешение за дон Хуан да се присъедини към флотата си... „Те осигуриха, добавя Джулио дел Кача, от когото черпим тези подробности („те", това са испанците), те осигуриха запас от 700 000 екю и дадоха други заповеди, откривайки най-после колко сериозна е опасността. Дано Господ ни помогне да се освободим!"[5]

Като връх на всички нещастия през септември времето попречва на дон Хуан. Въпреки това той се бори доколкото може. На 20 септември изпраща Дж. А. Дориа с 40 подсилени галери[6] чак в Берберия; докато спешно отправя Санта Крус към Неапол, за да натовари там германски войски[7]. На 3 октомври той вече е събрал в Трапани освен галерите на папата и половината от своята флота, или около шестдесетина галери. Готов е да се насочи към Ла Гулет, независимо от съобщенията на дон Гарсия, когато до него пристигат накуп новините за нещастията в Африка и за пристигането на Хуан де Сото в Неапол. „Какви ли прекрасни депеши ще ми донесе той, след петмесечното си отсъствие, провиква се с горчивина дон Хуан; той ще ме осведоми за това, което се е случило и ще ми предпише лекарства, за да предотврати нещастието, което вече е факт[8]." Дон Хуан е още по-хаплив, тъй като се чувства отговорен. Той е убеден в това не помалко от Гранвел. Чувстваме го при прочита на писмото му, пламенно и вълнува-

[1] Или 22-23, *O. de Törne*, op. cit., I, p. 279, note 6.
[2] Херцогът на Теранова до Филип II, Палермо, 31 авг. 1574 г., Simancas E° 1141.
[3] Simancas E° 1142.
[4] CODOIN, III, p. 159.
[5] Мадрид, 28 авг. 1574 г., Mediceo 4904, f° 254.
[6] Херцогът на Теранова до Филип II, Палермо, 20 септ. 1574 г., Simancas E° 1141; Сен-Гуар до краля, Мадрид, 23 окт. 1574 г., B. N., Paris, Fr. 16106.
[7] Гранвел до Филип II, Simancas E° 1064, f° 66.
[8] *O. de Törne*, op. cit., I, p. 280, note 1.

що, признаващо всичките му грешки и още по-лесно тези на другите, в това число тези на краля[1]. На 4 октомври той пише наново на брат си, за да изкаже този път по-скоро своите колебания, отколкото съжалението си, плановете, които си прави, после решението си да не предприема нищо[2]. Всъщност на прага на зимата не е разумно да се предприеме, както той възнамерява, рейд срещу Джерба. Спрямо значителната турска победа това ще изглежда като отговор с локално значение, при условие че всичко премине успешно по това разстояние от 300 мили, 200 от които преминати без спиране при неблагоприятните при смяната на сезона ветрове. Разумно ли е да се връща в Тунис, за да прогони 4 или 5 хиляди турци, намиращи се там? А (ако не го казва, навярно го мисли) и защо? За да повтори най-много експедицията от 1573 г. и да се изложи на подобни последствия? Ще действа само по заповед на краля, заключва той... Колко предпазлив е станал дон Хуан!

Той се завръща в Палермо едва на 16 октомври заради лошото време. В сицилианската столица той заварва Хуан де Сото, свиква съвета си, иска мнението на едните и на другите за евентуална акция; после предвид настъпването на зимата и изтощението на Сицилия, той преценява за ненужно да чака там отговора на краля. В действителност има само едно желание: да се върне в Испания, да види отново брат си и да се обясни с него. Продължавайки пътя си по най-дългото разстояние, това по бреговете[3], той се оказва в Неапол на 29 октомври. На 21 ноември той заминава за Испания[4].

Най-после мир в Средиземно море

Същевременно, необезпокоявана от никого, турската армада поема по пътя за Константинопол, където пристига на 15 ноември с 247-те си галери, като не броим останалите съдове, казва един генуезки агент. Видимо успешната експедиция струва огромни загуби. „15 000 гребци и войници умират от болест, освен 50 000, които са загубени в Ла Гулет и в Тунис", пише същият агент, докладвайки със сигурност преувеличени, ако не и лишени от всякаква истина слухове[5]. Но във всеки случай какво значение имат за огромната турска империя хиляда човешки живота? С тази победа тя възвръща самочувствието си. „Те не зачитат ни най-малко която и да е християнска крепост", твърди едно съобщение от Константинопол[6]. А кой наблюдател тогава би предрекъл, че това е последното триумфално завръщане на турската флота в пристанището на Константинопол?

---

[1] Дон Хуан до Филип II, Трапани, 3 окт. 1574 г. (ibid., p. 283); донякъде драматично, писмото на Гранвел от 27 септ. 1574 г. (Simancas E° 1064, f° 61, cf. *F. Braudel*, in: Rev. Afr., 1928, p. 401, note 1) касае само първата катастрофа, превземането на Ла Гулет.

[2] Дон Хуан Австрийски до Филип II, Трапани, 4 окт. 1574 г., Simancas E° 450.

[3] Същият до същия, Неапол, 12 ноем. 1574 г., ibid.

[4] Според *van der Hammen* и *Porreño*, цитирани от *O. de Törne*, op. cit., I, p. 288, notes 4 et 6. Предходният параграф се опира на разказа на Тьорне и на моята статия: „Les Espagnols et l'Afrique du Nord", in: Revue Africaine, 1928.

[5] Б. Фераро до Генуезката република, 15 ноем. 1574 г., A. d. S., Gênes, Cost. 2.2170.

[6] Константинопол, 15 и 19 ноем. 1574 г., ibid.

СЪБИТИЯТА, ПОЛИТИКАТА И ХОРАТА

Точно в това време в Мадрид и в Италия, испанците са отчаяни от значимостта на турската опасност както тези, които са на боен пост като дон Хуан, херцог де Теранова, Гранвел, така и съветниците, през които минават безбройните правителствени документи. Какво ли може да стори турчинът, възгордял се от своята победа? „С Божие благоволение, в името на пролятата от Исуса кръв, нека турците да не се настанят и укрепят в Картаген", пише от Милано „военният интендант" Педро де Ибара[1]. Нека не разчитат, за Бога, пише собственоръчно Гранвел, „на мнението на онези, които твърдят, че са възможни неща, които не са; нека да не се обременяват поданиците на империята дотам, че да изпаднат в пълно отчаяние. Кълна се на Ваше Величество, че когато виждам състоянието, в което се намираме навсякъде, ако не трябваше да дам целия си живот за откриването на лек, би ми се искало вече да не съм жив." Но какво да се прави без пари? Надпреварата в морското въоръжаване вероятно е обикновена лудост: „Турчинът увеличава толкова много силите си, за да постигне превъзходство: ако навремето флотата му се е състояла от 150 галери, с които не е можел да се превози необходимият брой хора (тъй като в числеността е силата му) за мащабни действия, днес с 300 галери той разполага с такава маса хора на борда, че няма крепост, способна да му устои..."[2].

Под въздействие на емоциите в Рим, Григорий XIII се опитва да върне Венеция към Лигата. Разбира се, напразно[3]. В Мадрид се носи мълва, че за да се противопостави по-успешно на турците, кралят ще отиде в Барселона, а оттам – в Италия[4]. Нещо, което в действителност е предлагано често от Рим... На 16 септември 1574 г.[5] Държавният съвет разисква дали да се изостави Оран или не, а кралят връща въпроса за първо разглеждане във Военния съвет, като запазва за Държавния съвет второто четене. На 23 декември 1574 г. Веспасиано Гонсага, с мисия в Оран, пише прекрасен доклад, доказващ необходимостта от евакуацията на крепостта и от оттеглянето на испанците в единствения пункт Мерс-ел-Кебир[6]. Подобна проверка изглежда е извършена и в Мелиля; а генуезкият пратеник споменава за мисия на инженера Ил Фратино в Майорка[7]. Всички крепости, разположени срещу ислямския свят, са грижливо обследвани: страхът подтиква към предпазливост, или подтиква и към благоразумие. През декември кралят подписва нов осемгодишен мир, докато в Далечния запад, след инспекционно пътуване в предните постове на протока, младият дом Шебащао Португалски се отказва да атакува шерифа[8]. Испания е сама повече от всякога пред противника си на Изток, но продължава да си прави планове срещу Бизерта, Порто Фари-

---

[1] Главен ведитор на Н. В. в Пиемонт и Ломбардия, Милано 6 и 23 окт. 1574 г., Simancas E° 1241.

[2] Гранвел до Филип II, Неапол, 6 дек. 1574 г., Simancas E° 1066, саморъчно.

[3] Г. де Силва до Филип II, Венеция, 16 окт. 1574 г., Simancas E° 1333; същият до същия, 30 окт., ibid.

[4] Джулио дел Кача до Великия херцог, Мадрид, 25 окт. 1574 г., Mediceo 4904, f° 273 et v°.

[5] Consulta del Consejo de Estado, 16 септ. 1574 г., Simancas E° 78.

[6] До Филип II, Оран, 23 дек. 1574 г., Simancas E° 78. За мисията на В. Гонсага, епископът на Падуа до кардинала на Комо, 9 ноем. 1574 г., A. Vatic., Spagna n° 8, f° 336.

[7] Саули до Генуезката република, Мадрид, 16 ноем. 1574 г., A. d. S., L. M. Spagna 6.2415.

[8] Сен-Гуар до краля, Мадрид, 23 окт. 1574 г., B. N., Paris, Fr. 16106.

на и Алжир. Но Сен-Гуар, предавайки един от тези слухове, заявява на 26 ноември 1574 г.: „Ще повярвам, когато го видя“[1]...

Дотук стига Испания три години след Лепанто! Ако победата е „безполезна“, то вината се пада не толкова на хората, колкото на испанското равновесие, на лошо центрираните във Вътрешното море сили. В края на 1574 г. испанските държавници нямат удоволствието да се занимават със Средиземно море. Дори и за да поправят катастрофата в Тунис. След пътуването в Ломбардия смятат да предложат на дон Хуан такова в Нидерландия. Сен-Гуар, все още вслушващ се в клюките от Мадрид, отбелязва на 23 октомври[2]: „Чух, че предлагат, ако Ла Гулет се отърве и турчинът не предприеме нещо по-значимо, то дон Хуан да премине с 18 000 италианци във Фландриите. Но ако турчинът завземе Ла Гулет, той напълно проваля плановете им“. Ла Гулет е вече превзета. Но и дон Хуан няма да отиде в Нидерландия.

Странно нещо: ако Лепанто не послужва за нищо, то турската победа в Тунис не е по-решителна. О. фон Тьорне, в богато документираната си книга за дон Хуан Австрийски, описва с обичайната си прецизност катастрофата от 1574 г., после за кратко време се опитва да се освободи от събитийната история. „Победата от 1574 г., постигната от турците в Тунис, отбелязва той, е последният забележителен успех, постигнат от османската власт, преди да попадне в бърз упадък. Ако дон Хуан беше предприел експедицията си в Африка няколко години по-късно, вероятно Тунис щеше да остане в ръцете на испанците и той щеше да има основание да се противопостави на онези, които съветват краля да не запазва това завоевание.“ Дори да е така...

Факт е, че *морският* упадък (казвам точно морският) на Турция ще се засили, ако не след 1574 г., то поне след 1580 г. и че той ще бъде брутален. Лепанто сигурно не е пряката причина, въпреки че ударът е ужасен за една империя, чиито ресурси са неизчерпаеми само във въображението на историците, страховете на Европа или в турските хвалби. Но онова, което погубва турската флота, е бездействието, средиземноморският мир, на чийто праг без да сме го предвиждали, следвайки ежедневния ход на събитията, се оказахме. Изведнъж двете политически чудовища в Средиземноморието, империята на Хабсбургите и тази на османците (за да се изразим донякъде като Ранке), се отказват от борбата. Дали поради това, че Средиземно море вече не е достатъчен залог? Или защото то е прекалено безчувствено към войната, за да бъде тя изгодна както по времето на Барбароса, златният век за турските армади, който увеличава плячката им? Във всеки случай факт е, че останали лице в лице в затвореното пространство на Средиземно море, двете империи вече няма да се сблъскват там с цялата си сляпа мощ. Онова, което Лепанто не успява да извърши напълно, за няколко години ще го стори мирът. Той ще погуби турската флота. Този крехък инструмент, който вече не работи, не се подновява и поддържа, ще изчезне от само себе си. Няма вече моряци за наемане, няма вече добри гребци по скамейките. Корабните корпуси гният под сводовете на арсеналите...

---

[1] Същият до същия, 26 ноем. 1574 г.

[2] B. N., Paris, Fr. 16 106.

Но че дон Хуан пропуска удара на живота си, както смята О. фон Тьорне – във никакъв случай. Ако Испания не изоставела Средиземно море турчинът щял да поддържа усилията си там. Именно взаимното отказване на противниците довежда до мир, псевдомирът от края на века. Ако Испания изгубва една възможност в Северна Африка, то според мен, доколкото може да има мнение, когато се касае за пренаписване на историята, това е по-скоро в началото на века, отколкото в годините, последвали Лепанто. Може би и поради това, че тогава стига в Америка, тя не продължава с нова гранадска война на африканска почва, изменяйки на, както я наричаха до вчера, „историческата" си мисия или както я определят днес с по-нова формулировка, на „географската" си мисия. Виновникът, ако има такъв, е Фернандо Католика, а не Филип II, още по-малко дон Хуан Австрийски. Но всички безсмислени процеси трябва тепърва да се разглеждат. Утре историците на конюнктурата ще се заемат отново с тях и вероятно ще им придадат смисъл.

5

ИСПАНСКО-ТУРСКИТЕ ПРИМИРИЯ: 1577-1584 Г.

Литературата винаги ни представя една непримиримо католическа Испания. Така смята през 1574 г. и един съвременник, Сен-Гуар[1] – в момент, когато Испания е обвинена от френския крал, че заговорничи с протестантите във Франция и вероятно тя наистина се готви да го стори. Това „религията преди всичко", може би не винаги е точно. Къде държавните интереси са зачитани повече, отколкото в съветите на Благоразумния крал? За това свидетелстват редица неща: разприте и войните с Рим; или поведението на херцог д'Алба в Нидерландия, в някои отношения видимо антиклерикално; или политиката поне до 1572 г, възприета от Филип II по отношение на елизабетианска Англия. „Колкото и парадоксално да звучи твърдението, не го ли наричат неволен съюзник на английската реформа?"[2] А неговата религиозна политика в Индийския океан сред португалските имения, които заграбва през 1580 г., е толерантността.

Но нищо не определя по-точно поведението на испанското правителство от неговите разговори, неговите спогодби с ислямските държави и сили. Да търси

---

[1] Обвинението е дошло с писмо на Шарл IX. Сен-Гуар му отговаря надълго (до краля, Мадрид, 24 февр. 1574 г.). Ако е имало испански агенти в редиците на бунтовниците, да заловят някой от тях или да предоставят името му. След като получи имената им, той щял да ги предаде на Инквизицията, „която така добре ще се стовари на гърба им, че или ще изгубят доверие в нея, или тя ще трябва да се обърне към онзи крал щом той е решил да си служи с такива средства срещу Ваше Величество, за които не бих искал нито да мисля, нито да вярвам...". Навярно тяхното желание е да объркат всичко във Франция; „... мисля, че би им било много удобно В. В. да бъде непрекъснато притесняван у дома си, смятайки, че това им помага да оправят и наредят всичко в собствения си дом..." Несъмнено, добавя Сен-Гуар, „...положението на нещата и честността го допускат или поне толерират понякога". Би ли могъл Филип II да интригантства с хугенотите, когато обявява за своята Нидерландия, „че би предпочел да я загуби, отколкото да се съгласи с нещо, което е против неговата религия и католическа вяра" и ако е заговорничел „срещу управлението на В. Величество вътре в кралството, смятам, че това е станало по-скоро с няколко разбойника, които са заели трето положение и които не са мотивирани да служат нито на Господ, нито на В. В. и са се оказали с оръжие в ръка в армията или в провинциите, под предлог че са католици, и с цялото си нахалство насищат своето голямо сребролюбие". - А аферата с Анри дьо Навар и Клод дю Бург? Вж. кн. I, стр. 367.

[2] *A. O. Meyer*, England und die katolische Kirche, I, p. 28, цитиран от *Platzhoff*, Geschichte des europ. Staatensystems, p. 42.

помощта на Софи (както се поддава и самият Пий V), да се съюзи с Шерифа, както ще стори Филип II само няколко години след португалската катастрофа в Алкасар Кебир, това все пак е съвсем друго нещо от духа за кръстоносен поход. От своя страна, императорът е в постоянна връзка с турчина. Дипломацията на Филип II наследява методи и дори досието от имперската дипломация спрямо Константинопол, която остава на неговите услуги поради семейни причини, а също и войната в Унгария, когато има такава, се води донякъде с доброволните помощи на Испания. Следователно тя се възползва от договарянията на императора, за да хвърли след своите посланици по пътищата, водещи към Константинопол – цяло шествие от испански агенти. И на един нам известен, когото посочва старият труд на Хамер, основаващ се на виенските архиви, се падат десет деиствали, държащи безброй конци, които се губят във вътъка на събитията и покъсно са почти неоткриваеми...

Въпреки това ние искаме да открием именно тях, за да уловим по най-тъмните му пътища големия поврат в средиземноморската политика през 1577-1581 г.

След това, но едва след това ще разгледаме в тяхната цялост проблемите на тези повратни години. Ако Турция не е тласната от завоевателските си страсти през 1579 г. на изток срещу Персия, а Испания на Филип II, хвърлена на запад през 1580 г. в завземането на Португалия и на света, какво значение имат за историята (която впрочем почти не ги познава) дългите и невероятни преговори на Марлиани, които ще се опитаме да осветлим възможно най-отблизо?

1. Мисията на Марлиани, 1578-1581 г.

Вече отбелязахме дейността през 1558-1559 г. на Николо Секо и на Франкис във връзки с Виена и Генуа. После опитите от 1564 и 1567 г., също дирижирани от Виена. Но не сметнахме за необходимо да разказваме в хода на събитията за мисията, с която е натоварен през 1569-1570 г. някой си рицар от Малта, Хуан Барели.

Връщане назад: първите опити за мир на Филип II

Този Хуан или Джовани Барели пристига в Катаня през декември 1569 г. с инструкции от Филип II от 27 октомври. Неговата служба при Великия магистър го въвлича като трето лице в сложна афера, тази на гръцкия поп в Родос Йоан Асида (спазвам правописа на испанските текстове), който заедно с някой си Карнота бей, установен в Морея, се представя за способен да разбунтува страната срещу турците. Той обещава също и подпалването на арсенала в Константинопол. Датите (арсеналът във Венеция експлодира на 13 септември 1569 г.) са прекалено близки, и като имаме предвид сроковете за предаване на съобщенията, можем да предположим, че идеята е провокирана от венецианския случай. Впрочем предложения от този тип се правят често в испанското „второ бюро" както за Алжир, така и за Константинопол. Натоварен да проучи предложенията на Хуан Барели, Пескер узнава, че рицарят се ползва с доверието на починалия Велик магистър, че е запознат с аферата в

Морея, но не и с нейните причини и последствия, както и с предвижданите средства за опожаряването на турската флота. Той говори за него на краля чрез посредници, но само дотолкова, и се е ангажирал с това повечко, за да не кажем прекалено, вероятно разчитайки в крайна сметка да се оправи чрез посредничеството на гърка.

И тъй Пескер сам се договаря с родосчанина и го изпраща в Леванта, където той чака единствено да изпратят един от братята му, за да действат според съгласуваното между двамата. Но братът, поданик на Венеция, който трябва да вземе навата „Ел Кунядо" с натоварените на борда необходими за опожаряването на турската флота материали, се колебае да пътува. Тъй като има проблеми с Венеция, той поисква разрешително за пътуването. Но не е трябвало и да си помисля да иска това от и без това мнителната Сеньория. В крайна сметка, след като го прикриват като честен търговец, поверяват на Хуан Барели товара и кораба „Ел Кунядо", плюс инструкции за патриарха и за Йосиф Микас, пак той... Допълнителни предпазни мерки – вицекралят регистрира кораба на свое име, уж че ще пътува за откупване на пленници.

Със своите експлозиви и стоки за 50 000 екю, корабът напуска Месина на 24 януари. Но в Леванта всичко пропада. При приключването на случая, попът обвинява рицаря, че проваля всичко. Всъщност аферата в арсенала пропада; в Морея умира Карнота бей, на когото разчитат; патриархът, който трябва да изпрати някого в Занте, за да прибере предназначените за него дарове не сторва нищо... Във всеки случай, в не особено ясния си доклад, пратен през юни 1570 г., маркиз дьо Пескер отказва да назове виновниците за тази „важна" афера[1].

Всичко това, както се казва, съвсем не са дружески взаимоотношения, а точно обратното. Но ето и друг текст. Девет години по-късно, този път сме в Константинопол при стария Мехмед Соколи, раздразнен или правещ се на такъв заради хитрините и извъртанията на испанската дипломация. Срещу него е испанският агент Джовани Марлиани, за когото ще говорим обстойно. „Пашата ми каза: но обяснете ми впрочем с каква задна умисъл (испанците) са изпратили тук[2]... Лосата, с какви задни мисли изпратиха малтийски рицар, за когото впоследствие научих, че бил рицарят Барели, с какви задни мисли (дойде) дон Мартин (д'Акуня)[3]."

Следователно е имало мисия на Барели, свързана с примирието. Но не и през юни 1570 г. Трябва да предположим, че веднъж дошъл да вдигне във въздуха арсенала и да разбунтува Морея, той вероятно е повторил пътуването си – този път с маслинова клонка; или пък е придвижвал успешно (или по-скоро неуспешно) и двете задачи едновременно. Какво друго потвърждава това, освен че Испания ползва за дипломатическите си нужди в Ориента своите шпиони и главорези, свързани до един с подземния свят на ренегатите? От тази гледна точка аферата Барели, която поставяме като жалон за по-успешни изследвания от нашите, е много показателна.

Следващият в списъка на Мехмед Соколи е Мартин д'Акуня, когото позна-

[1] Пескер до краля, 12 юни 1570 г., Simancas E° 1133.

[2] В моя ръкопис остава едно име, което е нечетливо.

[3] Доклад на Марлиани, 11 февр. 1578 г., Simancas E° 489.

ваме по-добре в Константинопол от 1576 г. Това е човек без значение, свързан с ренегатите в града. Впрочем, когато се завръща в Италия, не се ли хвали той, инициаторът на важните разговори от 1576 г., че е опожарил турския флот? Мехмед Соколи, който не закъснява да се осведоми, се оплаква от странните разсъждения на този пратеник. Испанските бюра, които добре познават дон Мартин, допускат, че все пак е възможно той наистина да е изгорил един галион. Тази история се свързва по странен начин с някои подробности от мисията на Барели от 1569-1570 г. Тя ни позволява да мислим, че сме се добрали само до някои такива опити. Ренегатите, които искат да получат благоразположение – бивши пленници, които се представят за специалисти по Леванта; гърци, които винаги трябва да гледаш в ръцете (както твърди един испански доклад[1]); малтийски рицари; албанци; имперски пратеници; добавете и техните събеседници: евреи, германци като доктор Саломон, продавачи като Хорембей – именно тази съмнителна и не винаги официално поддържана от своите работодатели тълпа се занимава с делата на дипломацията. По-късно, през 17 в., ще настъпи часът на посредниците евреи[2].

След 1573 г. тези хора се разработват както никога. На пазара за авантюри постоянно е налице испанската поръчка, предлагаща премия на този, който може да свърши нещо в Ориента. Дали поради тази причина през 1576 г. лудият Клод дьо Бург предлага услугите си на Благоразумния крал да уреди всичко в Константинопол, където всеки знае как прекрасно се справя той през 1569 г.? Поисква само 100 000 дуката – повече отколкото може в действителност да струва подкупването на самия Велик везир![3]

По времето на дон Хуан

През 1571 г. самият дон Хуан кореспондира с турците. През 16 в. това налагала войната. След като Селим му изпраща писмо и дарове, вероятно след Лепанто[4], дон Хуан отговаря, че е получил всичко с посредничеството на евнуха Акомато де Натолия и че му връща гръцкия шпионин, „дошъл насам по твоя заповед, за да разучи приготовленията на християните; него можех да заповядам да убият, но аз не само му дарих живота, но му показах и колкото иска от моите запаси и намерения, които са да ти обявя продължителна война". Не сме сигурни нито в датата, нито в неоспоримата истинност на тези документи с неясен произход. Но самата кореспонденция, потвърдена и от съвременниците, е съществувала – тези документи са доказателство за това. Куртоазия и романтични предизвикателства – впрочем през 1571 г. това съвсем не са преговори. Но две години по-късно в действителност се провеждат истински разговори.

---

[1] Доклад относно Естефано Пападопуло, Мадрид, 21 юни 1574 г.: „...y es menester mirar les mucho a las manos...", Simancas E° 488.

[2] Вж. между другото *H. Wätjen*, op. cit., p. 67-69.

[3] Доклад на дю Бург, превод на испански, 1576 г., A. N., K 1542.

[4] Писмо на Селим втори, император на турците, до дон Хуан Австрийски, „изпращащ му дарове, когато бил главнокомандващ християнската войска", B. N., Paris, Fr. 16141, f° 440-446.

На 30 юни 1573 г. един агент на Гранвел се завръща от Константинопол. Явно информатор или посредник? Не непременно[1]. Но през юни и юли испанските агенти са тръгнали на свой ред за Турция. Ако те бяха първите, предприели подобно пътуване, щяхме да предположим, че тяхното изпращане е вследствие от венецианското оттегляне. Филип II научава за венецианския мирен договор на 23 април 1573 г., а дон Хуан – на 7 април. В действителност тази мисия е една от многото в една цяла поредица. Но тя е много особена. Тъй като през онзи юни испанците се готвят – ни повече, ни по-малко – да сторят онова, което по-рано правят венецианците.

На 16 юли епископът на Дакс вече е предупреден за това пътуване от своя агент в Рагуза[2]. Десет дни по-късно[3] той знае точно за какво става дума. Дон Хуан, който пленява сина на Али паша, внук на една от жените на самия Селим, се отнася към него с най-голямо уважение. Той отказва подаръците, които му праща султанката и сам изпраща прекрасни дарове, които тя държи да предаде на Селим. Това съобщава Дю Ферие, френският посланик във Венеция[4]. Учтивост и куртоазия прикриват прагматичните преговори. В действителност, когато освободеният без откуп син на Али паша пристига на 18 юли в Константинопол, той е придружен от четирима испанци, един от които е секретар на дон Хуан – Антонио де Вилау (Велиано), и от един флорентинец – Верджилио Пулидори, cortegiano del duca di Sessa (от свитата на херцог ди Сеса – бел. пр.). Мехмед Соколи посочва на епископа, който отправя запитване, че това са машинации на неговите врагове, в частност на Йосиф Микас. Но ако испанският крал иска мир, добавя той, трябва да плати данък и да предаде няколко „форта" в Сицилия. А епископът се чуди, че испанският крал е направил тези постъпки без предварителни обещания, „което ме кара да мисля, че освен голямото желание и нужда от мир в тази посока, които изпитва, за да приключи със събитията във Фландрите, той предвижда други затруднения или има други намерения, по-важни от тези"[5].

Събрали информация, испанците като че ли не отхвърлят идеята за данък: имперският посланик ще го плати едновременно с този на императора. Те чакат Пиали паша и Еулдж Али и разчитат на силното им влияние, за да успеят. Първият паша, Мехмед Али, мрази преговорите или поне така твърди. Но не трябва да му се вярва. Известно е, че султанът е голям сребролюбец. Той желае да сложи край на разходите за морската война, още повече че след Лепанто той гледа на тази война с ужас. Накрая, на Изток, той очаква смъртта на стария Софи. Следователно испанският маньовър е обречен a priori. Френските посланици в миналото, по времето на Карлос Пети и на самия Филип II, блокират всякакъв опит от този род. Но този път испанците поставят на масата големи търговски планове, в това число и отварянето на цяла Италия за търговията на Леванта, докато венецианците и французите ще бъдат изключени. Няма ли нарасналият в

[1] Lo que refiere Juan Curenzi..., 30 юни 1573 г., Simancas E° 1063, f° 35.
[2] Епископът на Дакс до краля, Константинопол, 16 юли 1573 г., *E. Charrière*, op. cit., III, p. 405.
[3] Същият до същия, Константинопол, 26 юли 1573 г., ibid., p. 413-416.
[4] До краля, Венеция, 26 февр. 1574 г., ibid., p. 470, note.
[5] Вж. по-горе бел. 2.

резултат на това трафик да увеличи вземаните от султана такси? Поне с това го подмамват[1].

В това начинание, в което откриваме Йосиф Микас, са ангажирани и тосканците (разполагаме с подробности за водените от тях преговори), както и евреите от Торино, които подтикват Савоеца, който желае в Ница да повтори с тяхна помощ това, което Козимо ди Медичи прави в Ливорно[2], а по-късно – и хората от Лука. Всеобщото желание да се търгува е може би знакът на тези времена. Изключването на Венеция (едно прекрасно място за заемане!) предизвиква доста желания, които имат време да се избистрят и дори реално да започнат да се осъществяват, когато от 1570 до 1573 г. Венеция е отстранена от търговската надпревара. Всички тези апетити придружават и подтикват испанската политика. Цяло множество от посланици, агенти, подаръци и обещания се стоварват върху Константинопол. Тази масирана атака, ще отбележи по-късно епископът, се извършва в крайна сметка в полза на „въвеждането на Испанеца"[3], щом сме представители, но безпарични представители на Франция. „Пашата не иска и да знае, че искаме да му вържем ръцете и да не сложим в тях нищо[4]."

Но за да ни стане ясно, трябва да обърнем внимание на разликите между двете години – 1573 и 1574, през които протичат преговорите. Още през септември 1573 г.[5] епископът на Дакс може да повярва във възможния успех на Испания. Силите ѝ са значителни, турците имат затруднения в Йемен, които ни изглеждат като заплетен ребус, но който Синан паша ще реши впрочем още същата година[6]. Но завземането на Тунис от дон Хуан в самия край на есента, като че ли нарушава диалога, чието развитие епископът на Дакс следи със загриженост. Ако той успее, както ще успеят и паралелните преговори на императора, той ще изненада венецианците преди ратификацията на собствения им мир, който е подписан на 7 март 1573 г., когато турците се отказват от евентуални пазарлъци, в това число и от Катаро и Зара[7]. Всичко това обяснява терзанията и предпазливото въоръжаване на Венеция; начина по който нейната дипломация се движи непосредствено след епископа на Дакс. Дипломацията залага на нейното съществуване, което съседите ѝ на драго сърце биха изложили на опасност. Кандия е отбрана плячка, неразполагаща с достатъчно оръжие и „жителите ѝ, неудовлетворени..., отдавна се мъчат да се отърват от подчинението си"[8].

Подписването на испано-турски договор би означавало съществен удар и за Франция. Ето защо епископът е много доволен през февруари 1574 г., че е избегнал разпрата между Венеция и Турция по повод границите на Зара и форт Себастиано. По този начин Франция за втори път спасява Венеция, срещу която действат всички. В крайна сметка губещите в тази неумолима надпревара са Испания и

---

[1] Епископът на Дакс до Катерина ди Медичи, Константинопол, 17 февр. 1574 г., *E. Charriere*, op. cit., III, p. 470 et sq.

[2] *Pietro Egidi*, Emanuele Filiberto, op. cit., II, p. 128 et sq.

[3] Епископът на Дакс до краля, 18 септ. 1574 г., *E. Charrière*, op. cit., III, p. 572.

[4] Ibid., p. 572.

[5] До краля, ibid., p. 424-427, Константинопол, 4 септ. 1573 г.

[6] Същият до същия, ibid., pp. 470-475, 24 март 1574 г.

[7] Тежкият инцидент с „форта" Шибеник, ibid., 17 февр. 1574 г., p. 462-470.

[8] Вж. по-горе бел. 6.

Хабсбургската империя. От сключването на венецианския мир, пише френският посланик, „вече започвам да не се боя толкова много от испанците“[1]. Запазването му, и това е добре известно, зависи от това в чии ръце е Тунис, чрез който испанците възпрепятстват действията на турците срещу своите владения в Берберия, които „трудно биха запазили, ако нещата останат в сегашното си състояние“[2], пише той през февруари 1574 г.

Такива са няколкото факта, които са ни известни. Цялата документация от тези преговори би трябвало да се намира в някоя кутия в Симанкас. Според френската кореспонденция, проблемът който се поставя, е да се узнае дали Испания иска примирие, или само се опитва да играе срещу Венеция (в същия момент, в който щедро ѝ обещава сигурна помощ в случай на турска атака). Нито едната, нито другата от тези цели не е постигната.

Но няма никакво съмнение, че сделките продължават. И със същите участници, притеснени донякъде от това, че няма точни инструкции и от възвръщането на Тунис от турците през септември 1574 г. На 18-и същия месец епископът на Дакс пише на Катерина ди Медичи: „Испанецът и флорентинецът, които са тук от петнадесет месеца“, се готвят да си заминат; паспортите им са готови, но все ги задържат в последния момент – колкото посланици, толкова и заложници. „Преговорите (в тази страна) са винаги опасни“, ще пише по-късно Марлиани. Те преди всичко са изключително сложни. Доклад на испанското посолство във Венеция отбелязва през 1574 г., тоест едновременно с преговорите в Константинопол, един разговор (във Венеция) между някакъв чауш, secretario del Turco, и някой си Ливио Челино относно испано-турския мир. За нещастие не можем да фиксираме датата – вероятно по-късна от подписването на венецианския мир, иначе Венеция нямаше да позволи преговорите да се водят на нейна територия[3]. През февруари 1575 г. Гранвел отново[4] говори за мир с турците по повод възкачването на престола на Мурад III. Но смъртта на Селим не променя нещата особено много, тъй като и при новия султан продължава властването на Мехмед Соколи, до деня на неговото убийство от един фанатик през 1579 г. Вярно е, че лекомисленият Мурад, който обича разкоша, ще отвори своята държава за чужденци повече от своя предшественик. Но най-вече времената се променят и то повече от хората, и това налага на Турция нови условия на живот.

Един странен победител: Мартин де Акуня

Дали след големия щурм на испанската дипломация в Константинопол през 1573 г., има прекратяване на преговорите? Сигурно. Във всеки случай – частично спиране до пристигането в турската столица на новия посланик, Мартин де Акуня.

---

[1] *E. Charrière*, op. cit., III, p. 467.

[2] 17 февр. 1574 г., ibid., p. 462-470.

[3] Relacion que hizo Livio Celino..., 1574, Simancas E° 1333.

[4] Гранвел до краля, Неапол, 6 февр. 1575 г., Simancas E° 1066. Доста песимистично писмо на кардинала. С промяната на султана, трябвало да се купуват нови съмишленици, което водело до нови разходи, същото положение както при краля, който трябвало да търси отново потвърждение за примирието. Новият суверен Амурад е на 28 години, той е „войнствен, обичан от поданиците си...“.

СЪБИТИЯТА, ПОЛИТИКАТА И ХОРАТА

Не открих документи относно дон Мартин, с помощта на които точно да пресъздам странната му личност. Все пак това, с което разполагам, разкрива много повече от онова, което е съобщил Шариер и тези след него (Цинкайзен и Йорга), тоест само едно име и приписвания му прякор – Кунялета. Дон Мартин се появява в историята през 1577 г. Тръгнал от Неапол, където вицекралят му предоставя 3000 дуката, той пристига в Константинопол на 6 март, ако се доверим на едно венецианско съобщение[1]. Това пребиваване е изключително кратко, тъй като на 23 април той се завръща във Венеция. Гусман де Силва обяснява в едно писмо, че дон „Гарсия" де Акуня тръгва с разрешително за откупване на пленници в Константинопол, но „пребивава там единствено за да разговаря за примирието с турците, издействано впрочем от него за пет години". Наистина в Симанкас откриваме копие от съгласувания проект, който дон Мартин успява да изработи заедно с турските министри; проект, носещ дата 18 март[2] и чиито първи редове – „Всевишният и неведом Бог, вдъхновявайки и озарявайки сърцата на двамата императори..." – напомнят явно за турския оригинал. Той донася и писмо от пашата до Филип II с обещанието, турската армада да не потегля на поход през 1577 г.

Бърза работа. Добре свършена? По този въпрос не всички испанци са единодушни. Когато през април дон Мартин спира в Неапол на път за Испания, маркиз де Мондехар, наследникът на Гранвел като вицекрал, го приема с такова незадоволство, че сам се извинява за това на момента. Но, обяснява той, това е „един от испанците с най-лоша репутация, идвали в Италия"[3]. Изключително недискретен: след като накарва Мондехар да обещае да не разкрива нищо от това, което му е доверил за мисията си, той постъпва така, че един ден по-късно в Неапол всичко става известно. За това са виновни той и придружителите му, добавя Мондехар, чийто гняв можем да си представим. Явно е, че не трябва да се обвиняват нито спътниците му, нито пристрастието на вицекраля, тъй като в Константинопол дон Мартин изиграва абсолютно същия номер. Той се скри от добродушните хора, чуди се имперският посланик, за да се довери на най-лошите тамошни ренегати. „Всъщност хлапаците по улиците го познават, него и тайната му."[4] Освен това е играч и пияница. От 3000 екю, които му поверява Мондехар при заминаването му за Константинопол, той изпраща точно половината в Испания под формата на коприна и сребърни изделия. После проиграва остатъка по пътя, в Лече. При завръщането му Мондехар е принуден да му отпусне нов аванс, за да може да продължи пътя си към Испания. Но изисква от него отчети както за миналото, така и за в бъдеще[5].

През юни дон Мартин е в Испания и докладва устно на Антонио Перес за

---

[1] Константинопол, 8 март 1577 г., A. d. S., Venise, Secreta Relazioni Collegio, 78; Гусман де Силва до краля, Венеция, 28 апр. 1577 г., Simancas E° 1336, отбелязва преминаването на дон Мартин, когото той нарича дон Гарсия де Акуня, тръгнал от Константинопол с разрешително за откупуване на пленници, всъщност, за да преговаря за примирието „y a salido con la resolution dello por cincos años .." За пристигането на дон Мартин в Константинопол, френските съобщения дават погрешната дата 15 март

[2] Simancas E° 159, f° 283.

[3] Мондехар до Антонио Перес, Неапол, 30 апр. 1577 г., Simancas E° 1074, f° 31.

[4] Константинопол, 2 май 1577 г., предадено навярно от Г. де Силва, Simancas E° 1336.

[5] Вж. по-горе бел. 3.

всичко, което е довел до успешен край в Константинопол[1]. Тъй като изглежда той свършва добра работа. Вероятно пристига там в удобен момент? Независимо от всичко той издейства от пашата турската армада да не излиза, въпреки настояването на Еулдж Али[2]. И успява най-вече да даде тласък на преговорите за примирието. В крайна сметка може да си е послужил дори с недискретността си, неподходящите си връзки, с липсата на скрупули. И без друго „не е от кариерата"! И не се грижи да щади испанската чувствителност. Знае ли се за това достатъчно в Мадрид? Както и да е, дон Мартин не се завръща в Ориента „поради здравословни причини", твърдят официалните документи. И това е цялата история в едно изречение. Писмо, което пише на краля през 1578 г. и в което обяснява от една страна, че наследникът му няма да може да вручи в доклад неговите обещания на пашата и от друга, че не би се поколебал да си присвои неговите заслуги, показва злобата на дон Мартин и... отличното му здраве[3]. Той навярно преувеличава своите заслуги, тъй като през месец август от Константинопол в Отранто, после и в Неапол пристига друга личност. Този Аурелио де Санта Крус също носи дружелюбни предложения на султана. Той обяснява, че последният „силно желае примирието, тъй като е спокоен човек и приятел на мира, отдаден на литературата и враг на войната... и на всичко, което може да наруши спокойствието му". Що се отнася до Мехмед паша, най-високопоставеният авторитет след султана, той е на седемдесет и пет години и се отвращава от войната. Сред останалите министри само Синан паша показва агресивност, но той е един от най-слабо влиятелните[4].

Последна и доста печална дума по повод Мартин де Акуня. Според документ на Британ Мюзеум той е екзекутиран по заповед на краля на 6 ноември 1586 г., тоест дълго време след изнесените от нас сведения в една зала на двореца „Пинто" близо до Мадрид. По този повод сме смътно запознати за една от неговите пакости в Турция (издаването на испански агент) и обстойно за обстоятелствата, по християнски вълнуващи, около неговата смърт[5].

Джовани Марлиани

В края на 1577 г., по препоръка на херцог д'Алба, кралят изпраща в Константинопол миланski кавалерист, роднина на Габрио Сербелони, Джовани Марлиани. Той се бие в Тунис през 1574 г., ранен и загубил едното си око е пленен, после откупен от турците през 1576 г. с посредничеството на рагузкия търговец Николо Проданели[6]. Непрецизно датираните и дадени му от краля инструкции, част от които открихме, са от 1577 г. Те са формулирани много общо. Марлиани

---

[1] Мартин де Акуня до краля, Мадрид, 6 юни 1577 г., Simancas E° 159, f° 35.

[2] Силва до Филип II, Венеция, 19 юни 1577 г., Simancas E° 1336.

[3] Дон Мартин де Акуня до Н. В., Мадрид, 1578 г., без други уточнения, Simancas E° 159, f° 283.

[4] Мондехар до Филип II, Неапол 13 авг. 1577 г., 32. Мартин де Акуня до краля, Мадрид, 6 юни 1577 г., Simancas E° 1073, f° 136.

[5] *Fernand Braudel*, „La mort de Martín de Acuña", in: Mélanges en l'honneur de Marcel Bataillon, 1962. Cf. *F. Ruano Prieto*, „Don Martin de Acuña", in: Revista contemporánea, 1899.

[6] Дж. Марлиани до Антонио Перес, Константинопол, 30 апр. 1578 г., 32. Мартин де Акуня до краля, Мадрид, 6 юни 1577 г., Simancas E° 489.

трябва да мине през Неапол, където се въздържа да осведоми маркиз де Мондехар. Придружава го някой си Брути, който нашите сведения представят или като албанец, или като „сановник" от имперския двор, или дори като пансионер на венецианската Сеньория[1]. А е възможно да е бил всичко това наведнъж. Марлиани е уведомен, че трябва да замести Мартин де Акуня, задържал се поради здравословни причини и да спазари примирието. Той ще се погрижи да включи към него Малта и италианските принцове... Това е и много, и малко за изясняване на началото на това важно договаряне.

Дали избират Марлиани заради действителните му заслуги (човекът е умен, честен, гъвкав, упорит; перото му е неуморно), или просто искат да отнемат преговорите от хора от типа на дон Мартин, да ги проведат на достойно и сериозно ниво? Трудно е да се каже, когато не разполагаме нито с официалната, нито със секретната инструкция (за която Марлиани споменава във своите писма) на новия пратеник на Испания в Константинопол.

Тръгнали от неаполитанския бряг, Марлиани и неговите сподвижници пристигат на 8 ноември във Валона[2]. Оттам потеглят на 13-и. На 25-и те са в Монастир; на 12 декември – в Родокио, откъдето Марлиани съобщава за пристигането си на драгоманина Хорембей, замесен в преговорите още по времето на дон Мартин. На 14-и отговорът на преводача го застига чрез специален пратеник в Порто Пиколо, на известно разстояние от Константинопол, където малката група влиза същата вечер. Подслонен в дома на чауша, който го довежда, главата на мисията се среща веднага с Хорембей. Но се задоволяват с размяната на няколко любезности, оставяйки за следващия ден сериозните неща. Обаче още на следващия ден всичко тръгва на зле. Щом Марлиани излага своето поръчение, Хорембей го прекъсва със следните думи: „Ако бях християнин, щях да се прекръстя пред тези лъжи, които си е съчинил дон Мартин. Пашата очаква посланик: така писаха на Н. В., това обеща дон Мартин точно тук, това и оповести в крайна сметка дон Мартин по човек, дошъл нарочно тук. Пашата ще остане много засегнат от това, че сте си променили мнението. Дай Боже да не последва непоправимо нещастие за вашите персони."

Наистина упрекът е повторен разпалено от пашата, както и от доктор Саломон, германски евреин, за когото се твърди, че е влиятелна личност в правителствените среди и комуто в случая се налага да платят пребогато (което не означава, че е купен в буквалния смисъл на думата). Дали тази разпаленост е искрена? Излъгал ли е дон Мартин? Твърдението на Марлиани и известното ни за тези личности биха ни накарали да сметнем, че да. Но този свят в Константинопол със сложните си игрички препоръчва предпазливост както на историците, така и на посланиците или на най-нискоразредните дипломатически агенти. Комедията там също е пълна. Онова, което е очевидно е, че испанците искат за пореден път да действат прикрито. Ако през 1577 г. дон Мартин се ангажира прекалено, то вероятно на това се дължи неговото задържане в Испания. Обратно, турчинът иска зрелищна мисия. А му пращат неизвестна личност, доско-

[1] Cf. *Gerlach*, Tagebuch, p. 539; *E. Charrière*, op. cit., III, p. 705.

[2] За всичко, което следва, пространния доклад на *G. Margliani*, февр. 1578 г., Simancas E° 488.

рошен пленник и едноок човек, поради което става обект на подигравките както на Еулдж Али (противник на примирието), така и на французите... Неговите сподвижници, обикновени хора – единият, Аурелио Брути, с несигурно гражданско състояние; другият – Аурелио де Санта Крус, известен като обикновен търговец, специалист по откупването, информатор на испанците, полу-шпионин...

Отгоре на това, малката група вдига възможно най-малко шум. „Те не искат нито да ги чуят, нито да ги видят", гласи една френска кореспонденция[1]. Абат дьо Лил отбелязва на 22 януари: „... вместо бляскавите и отрупани с дарове посланици, които очаквахме, споменатият Марлиани се появи потайно, упълномощен да преговаря за споменатото примирие"[2]. В течение на година Марлиани дори кара хората си да ходят „облечени с дрехи на роби". Често той крие своето лице. Един ден, очаквайки аудиенцията при пашата, той забелязва отдалеч венецианския баюл. Изведнъж той побягва, влиза в стаята, в която обикновено го приема пашата и предизвиква силния гняв на намиращите се вътре турци. Той сам разказва тази случка и ако се хвали с нея, то е защото неговата въздържаност не е болезнена склонност към пазене на тайни, а по задължение; нека не се съмняваме в това. Герлах, чийто „Дневник" е прекрасен извор за цялостните преговори на Марлиани, го отбелязва още в началото на своето повествование: испанците наистина искат мир, но същевременно искат „нещата да останат в тайна и да не изглежда, че те са се унижили пред турчина"[3]. Можем да си обясним раздразнението на пашата, което прозира в неговото самохвалство, в шегите му по адрес на папата, в намеците му за затрудненията в Нидерландия, в искането му за отстъпването на Оран.

Но мирът е необходимост, чувствана силно както от турска, така и от испанска страна. Поради липса на посланик, разговарят надълго с Марлиани. И тъй като трябва да приключат преди пролетта, аудиенциите следват една след друга. След 1 февруари Марлиани отчита видимо разведряване. На 7-и е подписано едногодишно примирие[4], един вид кратко примирие с gentlemen's agreement (джентълменско споразумение – бел. пр.). В началото си текстът носи заверка за точност на превода от преводача Хорембей и от доктор Саломон Ашкенази, като и двамата изиграват решаваща роля при тези преговори. Пашата обещава, че при взаимна гаранция, през тази 1578 г., турската флота няма да излиза. Примирието се разпростира върху редица държави, едните назовани от испанския крал, другите от султана. А именно: от турска страна – кралят на Франция, императорът, Венеция и полския крал, плюс „краля" на Фес, „въпреки че не е необходимо, добавя текстът (който тук мимоходом се нагърбва с голяма турска претенция), тъй като той носи знамето на Пресветлия султан и му се подчинява". От страна на Филип II – папата, „остров Малта и орденът на св. Йоан, който властва на този остров",

---

[1] *E. Charrière*, op. cit., III, p. 705.

[2] До Анри III, Константинопол, 22 февр. 1578 г., ; *E. Charrière*, op. cit., III, p. 710.

[3] Op. cit., p. 160; *J. W. Zinkeisen*, op. cit., III, p. 499.

[4] Lo que se tratto y concerto entre el Baxa y Juan Margliani, 7 февр. 1578 г., Simancas E° 489. Копие на същия документ, направено вероятно през 1579 г., Capitoli che sono trattati fra l'illmo S^re^ Meemet pascià (di) buona memoria..., Simancas E° 490.

републиките на Генуа, Лука, херцозите на Савоя, Флоренция, Ферара, Мантуа, Парма и Урбино и накрая, господарят на Пиомбино. За краля на Португалия е договорено турската армада да не се насочва към държавите му отвъд Гибралтар, „през Бялото море". Що се отнася до Червено море и Индийския океан, обещанията не са така ясни: само Господ знае какво ще се случи с тях.

Общо казано, прекрасен успех. Постигнат от самото начало без да се развързват кесии, без шум, тъй както желае испанската дипломация. А и бърз: преговорите траят от 12 януари до 7 февруари и протичат толкова бързо, колкото тези с Мартин де Акуня. Вероятно защото за турците е важно да избегнат *точно навреме* мобилизацията на флотата и огромните разходи, които тя би погълнала. Следователно операцията няма да се изплаща, ако завърши преди края на зимата. Оттам произтичат и датите на двете примирия: 18 март 1577 г.; 7 февруари 1578 г.[1]...

Но турците продължават да изискват прилично испанско пратеничество, те желаят бляскав дипломатически успех с отзвук в цяла Европа. Те го искат настойчиво. И съглашението от 7 февруари донася в крайна сметка обещание за размяна на посланици. Тези обстоятелства ще способстват за продължаване с три години на пребиваването на Марлиани в Лозята на Пера и за неговите нещастия.

Не трябва ли той да се върне в Европа още през пролетта на 1578 г., след приключване на мисията му? Вероятно не мисли много за това, надявайки се, както сочи депешата му от 30 април до Антонио Перес[2], да постигне сам очаквания резултат, тоест дву или тригодишно временно примирие. Възможно е да храни някакви надежди при възбудата и илюзиите за една толкова лесна сделка. Узнал от своя рагузки приятел Проданели за победата на дон Хуан в Гемблоерс, потвърдена и по други пътища, той веднага се опитва да се възползва от нея в края на април, за да лансира отново „доктора". „Винаги съм казвал на Хорембей и на Ваша милост, му заявява той, че не бях склонен да повярвам, че Негово Величество моят господар, е за изпращането на посланик. Хорембей предпочете да повярва по-скоро на Аурелио (де Санта Крус), отколкото на мен. Господ знае какво ще се случи. Що се отнася до мен, оставам на същото мнение, още повече че господарят дон Хуан търчи към победата, а султанът се оказва ангажиран във войната в Персия, която както е известно е изпълнена с опасности и трудности; тя балансира решително войната във Фландриите. Посочете тогава на Мехмед паша, че би било в негова изгода да си осигури силите на моя господар, испанския крал за две или три години и да се присъедини към формулата за примирие, което би се сключило с моето посредничество."

Това е дръзко и прибързано. Отговорът на пашата се връща бързо – учтив, поне във формата, която му придава докторът. Той свидетелства, че съвсем не противоречи на доводите, които му се изтъкват. Но султанът е млад, петимен за

---

[1] Lo que ha de ser resuelto sobre lo de la tregua (1578), Simancas E° 489; за несключените икономически договори, Марлиани (до Антонио Перес?), 11 февр. 1578 г., Simancas E° 489.

[2] Simancas E° 489. Победата в Гемблоерс е на 31 януари 1578 г.

слава. През февруари Марлиани го представя като податлив на съвети, по-приветлив от Селим, отдаващ се на първите си впечатления. Но му се казва, че ежедневните настоявания на Еулдж Али не са без тежест за суверена. „Морският капитан" твърди, че дори и със слаба флота е в състояние да се справи с така затруднената в онзи момент Испания. Впрочем, „оказа се, доверява пашата на доктора, че съм говорил толкова открито в полза на дон Мартин, от когото бях излъган, че вече не мога да се върна назад". Тук той въздиша тежко и простенва: „Сега тази империя няма вече нито крака, нито глава". Хубави и добри слова, които повтарят дословно на Марлиани, без да забравят думите: „Имаш право, докторе", с което пашата го поздравява за добре изложените испански тези.

Но в заключение пашата се връща към въпроса за посланика. Нека Филип II да изпрати такъв и тогава той ще е напълно готов да изпълни неговите искания. Но, ако не го изпратят, добавя Мехмед, „аз също ще изпълня решението на Морския капитан". След което той се кълне в султана, че му е страшно трудно да съблюдава условията на примирието, тоест да попречи на излизането на армадата. Така от устата на пашата излизат и заплахи, и обещания. И християни, и турци гледат да се надхитрят. Техните разговори, предадени достоверно от безбройните писма на Марлиани, създават непрестанно чувство за напрежение; те разкриват една сложна, умела, ако не и скрупульозна дипломация, от чиито найловки хитрувания не се отказват както от едната, така и от другата страна.

„Човекът на Марлиани", натоварен да отнесе в Испания текста на временното примирие, заминава от Константинопол на 12 февруари 1578 г. Държавният съвет в Мадрид разисква многократно новините, които той донася[1]. Лесно е постигнато единодушие относно необходимостта да се сключи примирие, „предвид състоянието на делата на Негово Величество и неговите финанси и необходимостта от уреждане на нещата, както и от укрепване на кралството му..." Трябва да се разберат с турчина, с това са съгласни всички, дори и никой да не желае да засегне същината на проблема. За сметка на това съветниците се колебаят по „въпросите на протокола и на престижа": да изпратят ли посланик или да не изпратят? И при положителен отговор ще се задоволят ли с изпращането на акредитивни писма на Марлиани? Дебатът е сведен до това. През септември е решено по принцип изпращането на посланик и някой си дон Хуан де Рокафул[2], доста безлична фигура, когото едно писмо описва като командир на няколко галери от ескадрата в Неапол през 1576 г.[3], получава инструкции за тази цел. Общата му инструкция без точна дата, описва подробно досегашното положение

---

[1] Relacion de lo que ha passado en el nego de la tregua y suspension de armas con el Turco y lo que para la conclusion della llevo en comon don Juan de Rocafull y el estado en que al presente esta (1578), Simancas E° 459, f° 28 (или 281). Тези недатирани текстове трябва да бъдат реситуирани между началото на юни и 12 септ. 1578 г., въпрос на пощенски срокове: като ориентир, писмо на Марлиани, адресирано до Антонио Перес от Конст. на 9 дек. 1578 г., пристигнало до него на 31 март 1579 г. след пътуване от 3 месеца и 22 дни.

[2] Дата на повторното му инструктиране, 12 септ. 1578 г., вж. по-долу бел. 1 на стр. 480. Дон Рокафул е дон Хуан де Рогуа от Валенсия, за когото говори *Gerlach*, цитиран от *J. W. Zinkeisen*, op. cit., III, p. 500.

[3] Дон Хуан де Кардона до Филип II, Барселона, 1 ноем. 1576 г., Simancas E° 335, f° 58: „...y con correo por tierra ordenando a Don Juan de Rocafull hizieze despalmar las nueve galeras".

на преговорите. Тя е придружена и от „втора инструкция" с дата от 12 септември 1578 г.[1], предвиждаща случаите, при които Рокафул „не би могъл" да отиде в Константинопол. В такъв случай тя изпраща капитан Ечевари, който го придружава, със задача да иска примирието да се сключи с посредничеството на Марлиани. Следователно решението да се изпрати посланик при султана не е твърдо: запазват си правото да го задържат в последния момент. Необходими са още три–четири месеца, за да бъде Марлиани уведомен в далечната си резиденция за състоянието на нещата. Според „Дневника" на Герлах „човекът на Марлиани" се връща в Константинопол едва на 13 януари 1579 г.[2] Продължителността на пътуването се дължи вероятно на зимата или на някакви сметки на Испания, която желае да поднови през 1579 г. маневрата, позволила ѝ да предотврати излизането на турската флота през предходните две години. Французите се досещат веднага и де факто пристигането на тези добри новини и обявяването на посланика улесняват задачата на Марлиани. Освен това, все по-ангажираните в персийската война турци постепенно стават по-сговорчиви. На 16 януари 1579 г. Жюие пише на Анри III: турците, „доколкото е известно на споменатия католически крал, се нуждаят от това заради войната в Персия, където ще са ангажирани повече отколкото се смята"[3]. Хуан де Идиакес, представител на Филип II във Венеция по онова време, узнава на 5 февруари 1579 г. от френския посланик, че в Константинопол Марлиани не е задържан, че се облича в нови дрехи, той и неговите хора, и смята да наеме къща в Пера. „Тук заключихме, че пратеникът на В. В., когото очакват за сключване на примирието не е далеч[4]."

Обаче дон Хуан де Рокафул не бърза. На 9 февруари той все още е в Неапол. На 4 март във Венеция твърдят, че се приближава към Константинопол, откъдето Марлиани праща двама човека да го пресрещнат[5]. Новината обаче е преждевременна. Рокафул е „болен". Познавайки втората му инструкция и испанските недомлъвки можем наедно с турците да се съмняваме в тази болест и дори в „повторното заболяване", от което горкият човечец е съсипан. И все пак подписва ли Марлиани примирие аналогично на това от предходните години? Документите, които прочетохме, не споменават за това. Една френска кореспонденция позволява да го предположим, но не го уточнява достатъчно[6]. Във всеки случай турската флота или онова, което се мобилизира лесно, е отпратена към Черно море под командването на Еулдж Али. Така че в Неапол са успокоени навреме, че турската флота няма „да излезе". Дали това не допринася – чисто хипотетично – за прекратяването на пътуването на Хуан де Рокафул?

Болен или не, Рокафул не прекосява Адриатика. На 25 август в Рагуза дебаркира капитан Ечевари. Придружен от някой си Хуан Естебан, той носи дарове,

---

[1] Instruccion segunda a Don Juan de Rocafull, Мадрид, 12 септ. 1578 г., Simancas E° 489.

[2] *J. W. Zinkeisen*, op. cit., III, p. 500.

[3] *E. Charrière*, op. cit., III, p. 777.

[4] Х. де Идиакес до Филип II, Венеция, 5 февр. 1579 г., A. N., K 1672, G 1, n° 22.

[5] Х. де Идиакес до Филип II, Венеция, 4 март 1579 г., A. N., K 1672.

[6] *E. Charrière*, op. cit., III, p. 852, note, но съобщението от 9 ян. 1580 г. визира както бъдещето, така и миналото. Което вероятно е означавал и текстът от 1579 г., който споменахме по-горе в кн. II, стр. 477, бел. 4.

предназначени за султана и неговите министри, а за Марлиани todos los poderes et recaudos necessarios (всички необходими пълномощия и гаранции – бел. пр.) за сключването на примирието[1], което превръща Марлиани от обикновен агент в истински посланик. По същото време в Константинопол пристига нов френски посланик[2]. На 16 септември той научава от стария Мехмед, че примирието с Испания върви добре[3] и естествено се заема да му пречи. На първо място чрез война с вести. Докато Марлиани обяснява, че известното в Константинопол въоръжаване на испанския крал е предназначено за Португалия, чието наследяване се открива още преди самата смърт на краля кардинал[4], французинът, възползвайки се от мълвата, която се разнася из Константинопол[5], твърди, че е насочено срещу Алжир. Освен това той говори за война в Италия, която е неизбежна поради инцидентите в маркизата на Салуцо. Напразно! По-късно ще упрекнат Жермини, че не е успял да прегради пътя на испанската политика. Но той не може да се бори по друг начин освен с думи. След Вартоломеевата нощ съществува реален спад в престижа на Франция в Леванта: очевидността на нейното безсилие, на нейното изтощение на запад намалява възможностите ѝ в Константинопол. Не се търгува с празни ръце. А френската политика токущо е задържала единствения човек, способен вероятно да върне Турция към Европа; Клод дю Бург, човек на херцога на Анжу, заловен във Венеция през февруари 1579 г. и прехвърлен в Мирандола[6]. Неговият план е да заинтересова Турция от завладяването на Нидерландия от херцога на Анжу, свързан с Мълчаливия (Вилхелм Оранжски – бел. пр.), с протестантите от цяла Европа и с англичаните, чието присъствие в Константинопол отбелязва Марлиани. Именно с това може да се съблазни турската политика. Но тя е дълбоко ангажирана с изтощителната борба срещу Персия и не е в състояние да се обърне същевременно и на Запад.

Годината 1580 е в крайна сметка година на труд и успех за Марлиани. Свързана с Неапол, под авторитетното управление на дон Хуан де Сунига (станал Командор на Кастилия след смъртта на племенника си и вицекрал на Неапол след смъртта на Мондехар), мисията на миланеца се оказва по-успешна отпреди, освободена от бавните взаимоотношения с Испания. Както е известно, по времето на Мондехар му е забранено да уведомява Неапол за развитието на нещата. Това не означава, че в случая задачата на Марлиани става лесна. Той преминава през критични моменти, като останалото време прекарва в разговори, дълги многословия, последвани от не по-кратки информационни доклади и дори за известно време в спорове за превъзходство с Жермини, свързани с избора на стол в глав-

---

[1] Ечевари до Марлиани, Газагуа, 2 септ. 1579 г., A. N., K 1672, G 1, nº 117. Същият до същия, Каравансара (sic), 2 септ. 1579 г., ibid., nº 118, се оплаква от Брути „bellaco".

[2] Марлиани до Антонио Перес, Пера, 2 септ. 1579 г., Simancas Eº 490.

[3] Жермини до краля, лозята на Пера, 16 септ. 1579 г., Recueil, p. 8 et sq.

[4] За която ще узнаят в Константинопол едва в началото на април 1580 г., Дж. Марлиани до вицекраля на Неапол, лозята на Пера, 9 и 14 апр. 1580 г., A. N., K 1672, G 1, nº 166.

[5] Конст., 4 юли 1579 г., copie it., A. N., K 1672, G 1, nº 81 a.

[6] *E. Charrière*, op. cit., III, pp. 782 et sq., note. Относно подвизите на „генерал" Дю Бург, вж. кн. I, стр. 367.

ната църква на Пера[1]... Дреболия или желание да се докаже на турците невъзможността да се държи на постоянно местожителство в Константинопол испански представител: нещо, с което Филип II не е съгласен.

Друга трудност за Марлиани: важните личности от турската политическа сцена се сменят. Мехмед паша е убит през октомври 1579 г. и заменен от Ахмед паша, доста беден духом, но вероятно удобен за Испания[2]. Но и той умира на свой ред на 27 април 1580 г. и бива наследен от Мустафа паша. На тези промени съответстват множество смени и сред низшия персонал: ако доктор Саломон остава, то драгоманинът Хорембей изчезва; за сметка на това откриваме загадъчния Брути, двоен, ако не и троен шпионин, когото Марлиани предава без да може да го пропъди, докато неговите предателства рискуват да компрометират освен Марлиани, цяла серия негови агенти: Синан, Айдар, Инглес, Хуан де Брионес[3]...Появяват се двама новодошли: Бенавидес и Педро Бреа, чиновници в турската канцелария: първият, добре запознат с изготвяните там документи, евреин (религията му забранява да се движи в събота); вторият е по-труден за определяне; но и двамата със сигурност са двойни агенти. Мимоходом забелязваме баюлите, рагузкият търговец Николо Проданели и неговият брат Марино, чийто кораб би трябвало да се намира в Неапол през октомври 1580 г.[4]

В действителност, Марлиани владее положението, но не го съзнава. Оттам идват и трудностите му да задържи предимствата си и да не се паникьосва от самохвалството и заплахите на Еулдж Али, който лично пред Великия везир му устройва ужасна сцена. Вероятно обикновена мизансцена, съгласувана между министрите. Ала тревожна, защото се свързва и с други заплахи. В Арсенала Еулдж Али оповестява, че „преговорите за мир са прекратени и иска заповед да въоръжи 200 галери и 100 мауни". Но Марлиани е издръжлив. Той говори авторитетно, но бяга от рисковете, „твърдо решен, заявява той, да не договаря нищо от името на Н. В., нито да връчва писма и дарове преди да бъде подписана капитулацията"[5]. И се представя способен да предотврати наказанието на армията през пролетта. Жестокостта и невъздържаността на Еулдж Али към него[6] доказват само раздразнението и гнева на Капитан паша: това не е игра на победител. Едно известие от Константинопол с дата 26 февруари 1580 г. твърди, че е невъзможно за Марлиани, за неговата чест и служба на краля да се договаря с „тези кучи турци"[7], когато всичко толкова добре върви към уреждане на нещата. На 18-и сутринта, доктор Саломон го посещава с един споразумителен текст. Тъй като не се касае за договореност между суверени, а за спогодба „между пашата и Марлиани", трудностите в протокола са преодолени наведнъж[8]. Още повече, че междувременно Марлиани е силно разтърсен и чувства как за пореден път около

---

[1] Ibid., p. 885 et sq.
[2] Великият командор на Кастилия до Филип II, 9 юни 1580 г., Simancas E° 491.
[3] Марлиани до д. Х. де Сунига, 3 февр. 1580 г., Simancas E° 491.
[4] Марлиани до вицекраля на Неапол, 15 окт. 1580 г., Simancas E° 1338.
[5] Същият до същия, 2 февр. 1580 г., резюме на канцеларията, Simancas E° 491.
[6] *E. Charrière*, op. cit., III, pp. 872 et 876, note.
[7] Конст., 26 февр. 1580 г., Simancas E° 1337.
[8] Марлиани до Великия командор, лозята на Пера, 27 февр. 1580 г., Simancas E° 491, copie.

него се носи „опасността, пише той на 7 март, в която се намирам вече 50 дни"[1]. Впрочем, на тази дата, той все още не е напълно успокоен. „Силно се боя цялата тази дейност да не се разтури с такъв трясък, че да ни се прииска никога да не сме договаряли това примирие", се провиква той в същия ден.

Въпреки това, съглашението е близко, наложено от обстоятелствата, от изискванията на войните в Персия и в Португалия, от ужасния недоимък, който отгоре на всичко опустошава Ориента[2]. Така че всеки път, когато горкият Марлиани смята всичко за загубено, разговорите се възобновяват. Тогава се появява докторът или някой друг посредник. Или пък пашата се съгласява да разисква отново. А Марлиани си поема дъх[3]. После се явява нов конфликт по повод на кралство Фес, което Марлиани не желае да признае за собственост на Султана[4]; нов спор относно Португалия[5]. През март във Венеция се носи мълвата, че Марлиани рискува да бъде набит на кол и че Еулдж Али заплашва да изболе и останалото му здраво око[6]... Но на 21-и същия месец, той подписва с пашата ново примирие, в обичайната форма, валидно за 10 месеца, до януари 1581 г. За да се избегнат оспорванията, италианският текст остава в ръцете на пашата, докато турският текст със златни букви е връчен на Марлиани, а той го изпраща на Сунига[7].

След като близкото бъдеще е осигурено, преговорите замират за известно време и двете страни си дават отдих. Хуан Стефано се връща в Испания, за да отнесе новината и да приеме новите заповеди. Този път християнският свят е в течение на нещата. В началото на май в Рим, където забелязват, че нещата съвсем не се връзват с предишните декларации на Испания, са информирани, че посланикът в действителност е изпратен, за да преустанови преговорите[8]. Но Рим не държи да протестира: през същата 1580 г., той също напуска Средиземно море и войната срещу исляма, за да се заеме с Ирландия и с войната срещу протестантите.

Жермини, който подробно следи дейността на Миланеца твърди, че успехът му е купен с цената на златото. В действителност, Марлиани действа посредством обещания[9]. И най-вече дължи успеха си на обстоятелствата. Последното, което подейства на турците в момента на подписването е драматичната вест за бунт в Алжир. Може всичко да бъде изгубено, ако Филип II (чиято армада е възстановена за португалските начинания) се окаже с развързани ръце в Средиземноморието[10]. Венеция осъзнава това: дотогава сдържана и

---

[1] Същият до същия, 7 март 1580 г., Simancas E° 491.

[2] Същият до същия, 29 окт. 1580 г., Simancas E° 1338; Жермини до краля, 24 март 1580 г., *E. Charrière*, op. cit., III, pp. 885.

[3] Същият до същия, 12 март 1580 г., copie, Simancas E° 491.

[4] Вж. предходната бележка.

[5] Същият до същия, 18 март 1580 г., Simancas E° 491.

[6] К. де Саласар до Филип II, Венеция, 18 март 1580 г., Simancas E° 1337.

[7] Писмата на Марлиани до Великия командор, 23 и 25 март 1580 г. (Simancas E° 491) не дават точната дата на това подписване. Но Жермини е категоричен, 24 март 1580 г., *E. Charrière*, op. cit., III, p. 884-889.

[8] 2 май 1580 г., A. Vaticanes Spagna n° 27, f° 88.

[9] До краля, 17 май 1580 г., *E. Charrière*, op. cit., III, p. 910-911.

[10] *M. Philippson*, Ein Ministerium unter Philipp II, p. 404; *L. von Pastor*, Geschichte der Päpste, t. IX, 1923, p. 273; *H. Kretschmayr*, op. cit., III, p. 74.

враждебна, тя променя поведението си и се опитва да бъде включена в подготвящия се мир.

Нека отбележим, че примирието от 1580 г., вероятно защото е добре обяснено в стария сборник на Шарпер и във все така полезната книга на Цинкайзен, излязла в Гота през 1855 г., е намерило място в повечето добросъвестни исторически книги[1]. Но странно нещо, то е представено като изолиран и извънреден случай, докато всъщност представлява брънка от дълга верига. И без нея е почти неразбираемо.

Споразумението от 1581 година

Никой в Константинопол вече не се съмнява, че мирът трябва скоро да бъде сключен. Все пак е необходима почти една година, за да се стигне до него. Лятото преминава в периодични преговори. Разприте не се отнасят вече до непрестанните спорове за титли или първенство, а до новините, които носят куриерите. На 5 април чрез Рагуза научават за смъртта на кардинал Енрике. „Тази новина, пише Марлиани[2], внесе известно объркване сред тукашните хора. Струва ми се, че с анексирането на тези кралства, извършено почти безкръвно и без воина, силите на Н. В. стават толкова големи, че с основание се опасяват от тях. Още повече, че са убедени, че...(занапред) Н. В. ще се реши по-трудно на примирие или на слагане на оръжието по желания от тях начин." В обратна посока Марлиани се опасява от проявите на Еулдж Али. Говори се, че той ще отиде в Алжир с 60 галери, за да потуши тамошните вълнения. „Но други твърдят, че той отива не само за това, но и да навреди на краля на Фес. Готов съм да се противопоставя на това... когато пътуването му се окаже сигурно[3]." Иначе всички положения на примирието биха били застрашени[4]. Именно така разсъждава от своя страна и това му пише Великият командор на Кастилия, предупреден вероятно по други пътища[5]. Експедицията в Алжир в крайна сметка няма да се състои, но тя ще стане обект на множество дискусии. Както и новината за победата на херцог д'Алба над дон Антонио, пристигнала през октомври. Узнал, че по този случай херцогът раздава на своите войници 200 000 дублона, пашата изпраща веднага хора при Марлиани, за да се осведоми с каква цел е това раздаване и колко струва един дублон. Един дублон струва две екю, бързо да обясни Марлиани, и за да стане ясно на всички, той дава десетина такива на своя събеседник... А какво прави Хуан де Естефано, пита последният, защо толкова закъснява?[6] Виждаме естеството на разговора, който водят двамата партньори – едновременно скептичен и несериозен. Лято е, едва през зимата ще се говори сериозно.

През декември положението изведнъж се обтяга[7]. Дон Хуан де Естефано не

---

[1] *J. W. Zinkeisen*, op. cit., III, p. 107.
[2] 9 и 14 апр. 1580 г., A. N., K 1672, G 1, n° 166.
[3] Ibid.
[4] Ibid.
[5] (Април 1580 г.), Simancas E° 491.
[6] Марлиани до вицекраля на Неапол, Пера, 29 окт. 1580 г., Simancas E° 1338.
[7] Същият до същия, Пера, 10 дек. 1580 г., Simancas E° 1338.

е пристигнал, а Марлиани е доста затруднен, тъй като пашата бърза да разбере, дали испанският крал е изпратил заповед да се сключи мир, или не е. За нещастие липсват някои писма на Марлиани, които биха дали възможност да се проследят последните месеци от неговото пратеничество. Изглежда, че между 10-и и 20 декември исканията на турците стават конкретни и доста неудобни, тъй като в същия момент Марлиани получава очакваните нареждания (със или без Хуан де Естефано, той не уточнява) – заповеди, с които той се запознава с известно недоумение. Кралят го кара да каже, че се отказва от примирие по правилата, предвид невъзможността да се процедира с „желаната равнопоставеност". В действителност той се отказва от договореност от типа на тези, които уговарят Хабсбургите с помощта на едно солидно дипломатическо представителство[1].

Осведомен най-после за това, което трябва да прави, Марлиани действа възможно най-бързо. Негово писмо с дата 28 декември сочи, че той разговаря цели три часа с агата на еничарите. На 27 декември призори последният изпраща своя каик да го отведе от Пера в Истанбул. Николо Проданели е в ролята на преводач при тази среща. Марлиани е доволен от това. „Той е по-интелигентен и по-способен от всекиго другиго", пише той. И навярно го е избрал точно, защото е доста притеснен от своята мисия и от това, което трябва да съобщи на агата. Последният не разбира нищо. Когато пита дали Марлиани ще се яви да целуне ръцете на султана, „ще отида, ако има капитулация, му отвръща той, но няма да ида, ако има примирие..." Тук е моментът да обясним мимоходом йерархията на тези две думи: примирие и капитулация. Последната именно Филип II не желае. „Султанът приема капитулациите", казва агата; „Но какво ще стане в случая с „равенството"? – пита Марлиани. А неговият събеседник отново нищо не разбира. После на свой ред задава по-прости и по-точни въпроси. Ще остане ли Марлиани? „Казах му, че няма. Той ме попита защо. Отвърнах му, че тъй като няма да има търговия според взетите решения, това не е необходимо. Произнесох тези думи с лека усмивка и добавих, че искам да му кажа истината: че две причини са ме накарали да взема това решение: едната – не особено любезния начин на действие, който открих тук и другата – мълвата по повод носената от него декларация за „предимство" на Франция, която секретарят на френското посолство беше разпространил навсякъде из християнския свят, където бе минал (при завръщането си)..."

И тъй като не е съвсем убеден в аргументите си, испанският посланик нарежда да се платят 5000 екю на султанката-майка, която впрочем се възползва от това, за да поиска още. Същевременно той взема мерки да не показва властта, която кралят му е дал, под претекст, че е върнал заповедта в Неапол[2]. Той лавира доста умело, след като е предупреден на 10 декември, а преди края на годината почти е убедил враговете си. На 4 февруари множество писма и донесения, тръгващи от Константинопол, съобщават в различни посоки, че примирието е склю-

[1] Същият до същия, Пера, 20, 21, 26, (29 или 30) дек. 1580 г., резюме от канцеларията, Simancas E° 491.

[2] Всички тези подробности според писмото на Марлиани до Великия командор (краят на дек. 1580 г.), A. N., K 1672, G 1, n° 169.

чено за три години[1]. Същият ден Марлиани пише на дон Хуан де Сунига[2]: „В деня на св. Йоан, 27 декември, се явих при Чауш паша, комуто изложих своето поръчение с думи, които ми се сториха уместни, имайки предвид достойнството на Негово Величество. Впоследствие се срещнах още няколко пъти със споменатия паша и в последно време, на 25 януари, той ме потърси, за да ми предаде решението на своя господар да ми позволи да замина и да информирам Н. В. Той се надяваше, че ще изпълня задължението си, за да се установи добро разбирателство и междувременно да се установи примирие за три години[3]." Получавайки вестта на 3 март, вицекралят на Неапол побързва да я предаде на Филип II, като добавя, че според него Марлиани много добре е изтъргувал нещата, но че се чуди дали папата няма да се възползва от тази сделка, за да стегне пак вървите на своята кесия[4].

Да, но какво ще каже папството? Като бивш посланик в Рим дон Хуан де Сунига мисли за това повече от всекиго другиго. Той смята за разумно да вземе преднина и на 4 март[5] написва следната особена версия, предназначена за Рим. На времето той съобщава на Марлиани, че Филип II не иска примирие, като се позовава на най-добрите аргументи, за да оправдае краля. Но в Константинопол веднага се заговорва да набият Марлиани на кол, обвинен, че залъгва султана с измамни приказки, докато завърши превземането на Португалия. Известно е, че турците са способни на подобни жестокости. Така че горкият рицар, за да спаси живота си, обещава едногодишно примирие. Турците настояват за тригодишно, благодарение на което му позволяват да се върне в християнския свят. Естествено, ако искат да предприемат нещо срещу турците, този ангажимент лесно може да се наруши едностранно, тъй като е наложен „със сила" от другата страна – корсарите могат да предоставят многобройни причини за скъсване. Нещастието, се казва между другото, е в това, че въобще нямаме възможност да предприемем нещо срещу турчина заради всички дела, с които сме се нагърбили. А що се отнася до примирието, то не означава нищо.

През същата тази 1581 г. един венециански посланик повтаря думите на вицекраля[6]. Вярва ли той в тях? Вярват ли им в Рим? Вероятно не се постарават особено да изяснят нещата. Преди всичко трябва да се действа в Ирландия, срещу Англия. А кой е в състояние да действа срещу острова според папата, ако не Испания[7]?

---

[1] Бартоломе Пустерла до дон Хуан де Сунига, известие от Леванта, 4 февр. 1581 г., in: Cartas y avisos..., p. 53-54. Жермини до краля, 4 февр. 1581 г., p. 31; *E. Charrière*, op. cit., IV, p. 26-28, note, говори за „нови пари, сечени в Арагон", с които Марлиани платил на пашите. Известие от Леванта, 4 февр. 1581 г., Simancas E° 1339.

[2] Марлиани до дон Хуан де Сунига, 4 и 5 февр. 1581 г., Cartas y avisos..., op. cit., p. 55; 5 февр. 1581 г., Simancas E° 1339. В моя текст чета Сиявуш паша, а не както анонимният издател от Cartas, Сияныш...

[3] Вж. бел. 3 по-горе.

[4] Д. Хуан де Сунига до Филип II, Неапол, 3 март 1581 г., получена в Товар на 23 март, Simancas E 1084.

[5] Д. Хуан де Сунига до маркиз де Алканисас, 4 март 1581 г., Simancas E° 1084.

[6] *E. Albèri*, op. cit., I, V, p. 328.

[7] До нунция на Испания, Рим, 11 юли 1580 г., A. Vat., Spagna 27, f° 123... il passar con silentio nel fatto de la tregua é stata buona risolutione pioché il farne querella in questo tempo non potria sinon aggiungere travaglio a S. Mtà senza speranza di frutto.

Така че никой от съвременниците не говори за „измяната" на Испания, както се е говорело за измяната на Венеция. Като единствено изключение, потвърждаващо правилото, испанското духовенство протестира бурно, енергично и гръмогласно. Не че то поддържа повече от всекиго другиго кръстоносния поход срещу неверника, а защото войната угасва и то не иска да плаща вече създадените или поддържаните с тази цел данъци. Впрочем исканията му ще бъдат напразни.

Историците са тези, които възбуждат процеса срещу измяната на Испания. Процес е малко силна дума, за да се определят няколкото реда от Ветиен и Р. Конецке. „Войната срещу турците, пише последният[1], се оказва по този начин окончателно изоставена. С нея е преустановена една вековна испанска традиция. Религиозната война срещу исляма, която насърчава и обединява духовните сили на полуострова, престава да съществува. Несъмнено Реконкистата и завоевателските рейдове, които я продължават на юг към Северна Африка не са религиозни войни в истинския смисъл на думата. Същевременно именно религиозният дух постоянно подхранва и тласка тези начинания и кара Испания да ги възприема като всеобщо и велико дело. Най-мощният мотор на ислямския напредък е парализиран."

Правилно разсъждение, ако разгледаме общата еволюция, но и неточно по доста от пунктовете. Бликащата религиозна мощ на Испания след 1580 г. е отклонена в друга посока. Войната срещу ереста е и религиозна война с обичайните си примеси, които съдържа една война. Впрочем ще има още няколко пробива в посока на Северна Африка и Турция – псевдовойната от 1593 г., която, вярно, е незначителна.

Независимо от всичко, факт е, че 80-те години на 16 в. представляват прекъсване във външната история на Испания спрямо исляма, дори ако тази история в миналото е много по-накъсана, прекъсвана и нерешителна отколкото се твърди. След пратеничеството на Марлиани се установява необявен мир. Примирието от 1581 г. като че ли е отложено за 1584, дори за 1587 г.[2] А враждебните действия, когато отново има такива, нямат нищо общо с големите войни от миналото. Примирието е съвсем различно нещо от ловък ход на испанската политика[3].

И все пак ще кажем ли, че Испания извършва предателство през 1581 г.? В най-лошия случай тя ще измени на самата себе си, на своята традиция, на своята същност. Но когато засягат дадена страна, много често тези предателства са чисто теоретични. Във всеки случай тя нито изменя на средиземноморското християнство, нита излага Венеция на евентуално отмъщение, нито изоставя Италия, с чието опазване е обременена. Кой би могъл да я порицае, че е преговаряла с Портата? Испания не е тази, която включва Турция в европейския хор. Голямата война в Средиземно море превишава възможностите на самите големи държави, на политическите чудовища, които се затрудняват да удържат съответната си по-

---

[1] Op. cit., p. 181.

[2] В краен случай поне през 1584 г. от самия Марлиани, ако интерпретираме свободно едно посочване от *J. von Hammer*, op. cit., VI, p. 194-195. Примирие, продължено за две години през 1587 г., но той не дава своите източници.

[3] Както смятал през 1624 г. дьо Брев, *E. Charrière*, op. cit., IV, p. 28, note.

ловина. Съществува разлика между измяна и изоставяне. Балансиращото движение, което в тези години на трудни и неясни спорове отхвърля брутално войните извън средиземноморския ареал, е двупосочно: от една страна то тласка Испания към Португалия и Атлантика, в една още по-гигантска авантюра от тази в затвореното средиземноморско поле, от друга – то отхвърля Турция към Персия, дълбините на Азия, Кавказ, Каспийско море, Армения и по-късно към самия Индийски океан.

2. Войната напуска центъра на Средиземноморието

Без да сме в състояние да ги обясним все още, известни са ни широките колебания на турската война. Най-краткото резюме на властването на Сюлейман Великолепни ги илюстрира по красноречив начин[1]. По-скоро тези колебания, а не неговата воля, придават ритъм на дългото и славно царуване на суверена. С течение на годините турската мощ се насочва последователно към Азия, Африка, Средиземно море, към Севернобалканска Европа. На всяко от тези движения съответстват неудържими тласъци. Ако има ритмична история, то тази е именно такава. Но това е неясна история, дотолкова доколкото историците се придържат към индивидите. Те не се интересуват особено от дълбинните движения (например онези, които турската империя наследява от разрушената и същевременно продължена от нея Византийска империя), от политическа физика, която установява необходимите компенсации между важните фронтове на напредване, чрез което турската мощ тежи върху заобикалящия я свят.

Турция срещу Персия

От 1578 до 1590 г. турската история е недостъпна за нас отвътре и хрониките, на които се опира разказът на Хамер например, поставят важните проблеми само в събитийно отношение.

От друга страна, това, което убягва на нас историците, не е Турция – в края на краищата почти единна и разбираема – а намиращото се отвъд нея персийско пространство, тази друга форма на исляма, тази друга, непозната за нас цивилизация. Непознати ни са и междинните пространства, лежащи между Персия, Турция и православна Русия... Накрая, каква е ролята на другото свързващо звено, Туркестан? Отвъд тези земи, на юг, се намира огромният Индийски океан със своите трудно поддържани от Португалия трафици и които Испания след 1580 г. ще подкрепи по-скоро на думи, отколкото в действителност.

Впрочем, именно това огромно пространство предизвиква поврата на Турция след 1577-1580 г. – толкова мощен, колкото този, който тласка по същото време Испания към Атлантика. Океанът е новото богатство на Европа. Дали и Турция не потърсва богатство, балансирайки към Азия? Никой текст не доказва това и

[1] Мисля и за това на *Franz Babinger*, „Suleiman der Mächtige", in: Meister der Politik, 2 vol., Stuttgart et Berlin, 1923.

нашата информация е толкова фрагментарна, че можем да предложим тук само впечатления.

Това, което със сигурност обяснява езикът на хрониките, е, че Персия се бори с ужасни политически трудности; че шах Талмаск, който властва в страната от 1522 г., е убит през май 1576 г.[1]; че това убийство е последвано от незабавното умъртвяване на новия суверен, Хайдер, и след това от издигането на престола на принц Исмаил, изведен за целта от един ужасен затвор, и който ще царува едва шестнадесет месеца, до 24 септември 1577 г.; накрая, от идването на власт на един полусляп принц, Мохамед Кобабенде, бащата на бъдещия Абас Велики. Тези събития, както и някои други (в частност трудната за разгадаване роля на грузинските, черкезките, туркменските и кюрдските племена), издават слабостта на Персия; те обясняват изкушението на военачалниците по турската граница, в това число и на Хосреф паша; обясняват политиката на всички „военни", произхождащи от сушата, но обречени дълги години на флотата: един Синан паша, един Мустафа паша... Персия се разпада в своя център и пред тях се поставя въпросът да се възползват.

През 1578 г. от Константинопол тръгват писма, адресирани до принцовете на северноперсийската зона – принцове на власт или не, със или без поданици, могъщи или напротив, ширвански, дагестански, грузински, черкезки. Дузина от тези послания са запазени от историка Али в неговата „Книга на победата" – разказ за първата кампания от тази нова Персийска война[2]. Те са адресирани до „Шаброх Мирза, син на бившия суверен на Ширван; до Шемхал, принц на куймуците и кайтаците; до губернатора на Табазеран в Дагестан, по бреговете на Каспийско море; до Александър, син на Левенд, суверен на земите между Ереван и Шивран; до Георги, син на Леонарсаб, господар на областта Бакш Ачук (Имкретия); до суверена на Гуриел и до Дадиан, принц на Мингрелия (Колхида)". Тази каскада от имена поставя на разглеждане различното пространство между Черно и Каспийско море – същото онова пространство, което през 1533-1536 г. и през 1548-1552 г. се очертава вече като фон на войните на Сюлейман срещу Персия.

Колкото и малко да знаем за тези междинни зони, колкото и недостатъчно да са ни познати турската граница в областта Ван или тази с Персия, обагрени с кръвта на принцовете през 1576-1578 г., съвсем вероятно е империализмът на турците да се е насочил тогава към Каспийско море. Съвсем не става дума да се владее морето, а да има достатъчен достъп до него, за да се заплашва по директен начин персийските брегове на Мазандеран: галерите са още по-ефикасни в море, в което са слабо познати. Тази стратегическа цел е вече отбелязана в западните кореспонденции по повод войната от 1568 г. и плана за Волго-донския канал. Но нима у турците вече не съществува желание за излаз в Туркестан, към вътрешните пътища на Азия, които руснаците прекъсват, окупирайки Астрахан през 1556 г.? Туркестан е все пак пътят на коприната. Персия дължи донякъде икономичес-

---

[1] *J. von Hammer*, op. cit., VII, p. 70. За всички тези проблеми вж. вече цитираната кратка, но важна книга *W. E. D. Allen* I, p. 105, note 2.

[2] *J. von Hammer*, op. cit., p. 77.

което си обновление, което ѝ донася краят на века, и славното царуване на шах Абас, на тези пътища от Вътрешна Азия. Те са в основата и на първата персийска експанзия, видима в развитието на нейните градове, способна да привлече отдалеч английската търговия и която се изразява в учудващото разпространение на арменските стоки във всички страни на Индийския океан, в Турция, в Азия и Европа, като някои стигат през 1572 г. чак до Данциг[1]. Табриз, важна спирка в тази световна търговия, е съблазнителна плячка.

Обстоятелствата около нарасналата слабост на Персия привличат толкова повече турците, колкото те разполагат с техническо превъзходство спрямо техните противници. Персийците нямат артилерия и съвсем малко аркебузи; турците не разполагат с много, но имат и то им е достатъчно. А пред тях няма никаква крепост, достойна да бъде наречена така. Единствените прегради по безкрайните турско-персийски граници са пустините – някои естествени, други стратегически, устроени от бдителността на иранските суверени[2].

Несъмнено религията играе роля по време на цялата война между турци и персийци: фетвите запазват благочестивия и полусвещен характер на борбата срещу шиитските кучета[3], тези ренегати и еретици с „червени чалми"[4]. При това шиитите, привърженици на „персийската религия", присъстват в цялата азиатска част на Турската империя, чак до сърцето на Анадола. Те въстават през 1569 г.[5] Но на Изток, както и на Запад, няма чисто религиозни войни. Турците, поемайки по пътищата на Персия, се поддават едновременно на всякакви страсти: и към тези, които вече изброихме, би било уместно да прибавим привлекателността на грузинските земи, богати на мъже, жени, с пътища и източници на фискални приходи...

Дали това не предполага една значима и силна турска политика? Ами такава съществува. Мнимият упадък, чието начало държат да съвпадне със смъртта на Сюлейман Великолепни, е една заблуда. Турция остава огромна сила, не дива, а организирана, дисциплинирана и разумна. Ако тя изведнъж изоставя познатите земи на Средиземноморието, за да се обърне на Изток, това не е причина да се твърди, че тя е „в упадък". Тя следва своята съдба.

Войната срещу Персия

Войната ще бъде не по-малко изтощителна и за турците.

През 1578 г. първата кампания със сераскер Мустафа, победителят на Кипър, още от самото начало предвещава всички бъдещи трудности. Турците постигат тогава големи победи, но все на висока цена (както победата на грузинската граница, при Дяволския замък, на 9 август 1578 г.[6]). Ако влизането в Тифлис е лесно,

---

[1] B. N., Paris, Ital., 1220.

[2] Ibid., f° 317 v° (към 1572 г.).

[3] *J. von Hammer*, op. cit., VII, p. 75.

[4] Ibid., p. 80; Voyage dans le Levant de M. d'Aramon, op. cit., I, 108.

[5] От Грантри дьо Граншан до Гн. Дьо Фоа, Конст., 30 авг. 1569 г., *E. Charrière*, op. cit., III, p. 62-66.

[6] *J. von Hammer*, op. cit., VII, p 81. За войната в Персия, старият труд на Хамер използва ценните извори на Минадои и на Виченцо дели Алесандри, както и източните извори на историците Али и Перчеви. За пореден път е добре да се каже, че тази стара книга превъзхожда всички последвали я, *J. W. Zinkeisen* et *N. Iorga*.

не е така при дългия поход на армията от Тифлис до Канак и след тази река, през гори и блата. Оскъдицата в добавка към умората коси войската, която персийските ханове не престават да нападат. Все пак през септември турците за пореден път побеждават при бреговете на Канак. Значителна част от Грузия пада в техни ръце. През септември сераскерът я разделя на четири провинции, оставяйки там бейлербейове с войски и артилерия и с мисията да събират налози върху коприната, които персийците досега събират в тези богати провинции, включително и в Ширван. Същевременно сераскерът успява да се спогоди с местните принцове, които още от началото приемат повече или по-малко доброволно турското завоевание. С настъпването на есента той се оттегля с омаломощената си „от пет битки и болестите"[1] армия към Ерзерум, където презимуват.

Какви трудности разкрива тази първа кампания? Преди всичко, упоритостта на противника; непостоянството на местните хора, способни да устроят жестоки и ненадейни нападения в планинските проходи; и най-вече – разстоянията, броят на преходите, тяхната трудност, почти пълната невъзможност за съществуване в тези различно плодородни земи, накъсани от планини, гори и блата, подложени всяка зима на нечовешки климат. Именно пространството, както при кампанията „в Русия" през 1569 г., се изправя срещу турците. От Константинопол, тъй като армията тръгва оттам, има шестдесет и пет етапа докато се стигне до Ерзерум; оттам до Арек (по-далеч експедицията не стига) – шестдесет и девет и още толкова на връщане. За тези войни на дълги разстояния най-подходящото оръжие е конницата и то без много товари, а не армията, екипирана по западному, с нейните тромави интендантски служби, пехота и артилерия[2]. Идеалното средство е татарската конница, която използват в кампанията през 1568 г. Ето защо трябва да се осигури нейната подкрепа и да се използва не в планинските райони, където е безсилна, а в големите равнини на север и на юг от Кавказ, най-вече на север (това ще се потвърди по време на рейда на Осман паша през 1580 г.). Но как да се живее след това в онези разорени страни, как да бъде гарантирано завладяването им?

Във всеки случай персийците съумяват да се възползват от зимата и през тази от 1578-1579 г. те преминават към офанзива. За разлика от своите противници, които са отдалечени от базите си, разположени в случайни жилища и освен това привикнали към средиземноморския климат, те са способни да понасят ужасните азиатски студове. Турските опорни пунктове устояват на първата буря. При втората някои отстъпват: така Ширван е опразнен, а гарнизонът му изтеглен в Дербент. Ужасна зима. Нищо учудващо, че съобщенията от Сирия са тревожни[3]. Агентите, които информират испанците в Константинопол, се радват на това. „Научихме... отбелязва един от тях[4], че щял да дойде пратеник на Н. В. (Католическият крал). Това много ме затруднява, тъй като сега не е моментът. Ако трябваше да дойде, то трябваше да е с голяма армада." Война-

[1] Пера, 9 дек. 1578 г. (Марлиани до Перес, получено на 31 март 1579 г.), Simancas E° 489.
[2] Какво ли не би казал за нея Емил-Феликс Готие?
[3] Венеция, 7 ян. 1579 г., A. N., K 1672, G 1.
[4] Конст., 4 февр. 1579 г., A. N., K 1672, G 1.

та ще е продължителна, заключват наблюдателите[1]. Персия има големи изисквания[2]. На 8 юли 1579 г. испанският посланик във Венеция пише, че „Персийците, освен че искат Месопотамия, имат и претенции турците да се откажат от ритуалите на своята секта"[3].

Работата е в това, че неуспехът на турците се превръща в безредно отстъпление. Бойците, които опасностите на тази ужасна зимна война връщат в Константинопол, развълнуват всички, които ги виждат[4], тъй като представят еталон за човешка мизерия. Въпреки това султанът не смята да се откаже от своите намерения. Цялата 1579 година – поне полезното ѝ време – е използвана от сераскера за изграждането на мощната крепост Карс. Следователно се налага отново да концентрират войските, да натрупат припаси в Ерзерум[5], да пратят в Трапезунд 40 галери, муниции, артилерия и дървен материал[6] и едновременно с това да преговарят надалеч с татарите и с някои царе от Индия. Заплахата от персийските конници си остава действително застрашителна близо до Казбин и Ширван, още повече че според твърденията грузинците са в съгласие с тях и им дават гаранции[7].

Междувременно на юг крепостта Карс се издига с цената на упорит труд[8]. Свидетели съобщават в Константинопол, че тя вече е недостъпна за противниково нападение, „която новина, пише Марлиани, е от голямо значение и ще бъде оценена от султана и то с голямо основание, тъй като той постигна онова, което не е успял да стори дядо му султан Сюлейман, който, не можем да отречем, е бил голям военачалник. През последните две нощи имаше фойерверки и празненства в сарая на султана. Силно се опасявам да не се възгордее от тази новина повече, отколкото трябва!" „Но, пише той няколко дни по-късно, се утешавам с надеждата, че в Карс може да стане онова, което се случи в Серван (Ширван?), който е превзет, укрепен от турците със същия успех и възвърнат от персийците за голямо нещастие на същите тия турци". Във Венеция – известна ни е стойността на новините от Венеция – ще разказват, че крепостта е голяма колкото половин Халеб и обиколката ѝ е три мили[10]!

Впрочем изглежда, че през лятото на 1579 г. персийците остават умишлено в отбранителна позиция. Заради чумата, която вилнее сред турските редици, твър-

---

[1] Конст., 24 март 1579 г., ibid.

[2] Хуан де Идиакес до Филип II, Венеция, 21 март 1579 г., ibid., n° 35.

[3] Х. де Саласар до Филип II, Венеция, 8 юли 1579 г., ibid., n° 84.

[4] Марлиани (изгубено точното посочване).

[5] Хуан де Идиакес до Филип II, Венеция, 29 апр. 1579 г., A. N., K 1672, n° 56, copie.

[6] Жермини до краля, Пера, 16 септ. 1579 г., Recueil, p. 10; Relacion de lo que ha succedido al capitan de la mar Aluchali desde los 17 de Mayo que partio de aqui de Constantinopla asta los 6 de agosto sacada de las cartas que se han recibido de Juan de Briones y Aydar Ingles, A. N., K 1672, G 1, n° 115. (Същото известие, Simancas E° 490). Relacion de lo que ha succedido de los 9 de agosto hasta los 28, A. N., K 1672, G 1, n° 116. Еулдж Али се завърнал в Константинопол на 10 септ. с 13 галери (вж. Жермини, цитиран в началото на тази бележка).

[7] Конст., 29 апр. 1579 г., A. N., K 1672, n° 56, copie.

[8] Марлиани до Антонио Перес, Пера, 2 март 1579 г., Simancas E° 490.

[9] Същият до същия, 5 септ. 1579 г.; пак там.

[10] Х. де Корноса до Н. В., Венеция, 17 окт. 1579 г., A. N., K 1672, G 1, n° 142 a.

дят във Венеция[1]. Заради артилерията и турските сили, ще предположим ние, и в очакване на тяхната съюзница зимата. Въпреки това заплахата от тях все още съществува. Във Венеция се говори за 250 000 персийци на границата[2]. Така твърдят във Венеция. Но в самия Константинопол узнават, че ако турците са създали силна преграда в Карс, то Тифлис, в центъра на завоюваното през 1578 г., се оказва обсаден от противника[3]. През септември във Венеция – като се имат предвид сроковете за пътуване – се говори за трудностите, които изпитва сераскерът да прехвърли войските си от Ерзерум в Карс и дори за вълнения сред еничарите и спахиите. Питам се дали сераскерът не ги провокира сам, нуждаейки се от претекст, за да спре настъплението[4]. През октомври в Константинопол цари официален оптимизъм: могат да постигнат мир с персийците когато си пожелаят. Което не попречва на Мустафа да получи заповед да зимува и както се твърди – да оттегли войските си не към Ерзерум, а много по̀ на запад, чак в Амасия[5]. Притиснат отвсякъде, Тифлис все пак е деблокиран и богато снабден благодарение на Хасан паша, синът на Мехмед Соколи[6]. Но зимата приближава. И скоро голяма част от татарския контингент ще напусне Дагестан, който оплячкосва през хубавото време[7]. Нека да отбележим мимоходом, че се касае за малка войска (2000 конника според Хамер) и че за един месец тя успява да измине огромното разстояние, което през полупустините на кавказкия север отделя Крим от Дербент на Каспийско море. Това е доказателство за по-лесен път на инвазия, отколкото този през безлюдните планини на Армения.

Смъртта на Мехмед Соколи, краткото везирство на Ахмет[8], назначаването на Синан паша за командващ на армията в Ерзерум[9], след това въздигането му по време на похода му към Грузия до длъжност везир, не променят особено военните условия. През лятото Синан придвижва войската си в дълги колони от Ерзерум чак до Тифлис. Той реорганизирал турската окупация в Грузия. После, за да отмъсти за неуспеха на войниците си, тръгнали в разпръснат строй, той се решава да нанесе силен удар срещу могъщия град Табриз. Налага се бързо да се откаже от намерението си в навечерието на зимата и да се оттегли към Ерзерум. Впрочем започват преговори за мир. Синан получава разрешение да дойде да разисква условията в Константинопол. Скоро те довеждат до някакво примирие, валидно за 1582 г. Персийският посланик Ибрахим влиза в Константинопол на 29 март 1582 г. „със свита съставена от толкова души, колкото дни има в годината[10].“ Трудностите в Грузия все пак подтикват турската

---

[1] Саласар до Филип II, Венеция, 7 септ. 1579 г., пак там.

[2] Пак там.

[3] Жермини до краля, Пера, 16 септ. 1579 г., Recueil..., p. 10.

[4] Вж. бел. 1 по-горе.

[5] Жермини до Великия командор на Малта, Пера, 8 окт. 1579 г., Recueil..., p. 17-18. Само до Ерзерум, *J. von Hammer*, op. cit., VII, p. 96.

[6] *J. von Hammer*, op. cit., VII, p. 97.

[7] Ibid., p. 98.

[8] Той умира на 27 април 1580 г. *E. Charrière*, op. cit., III, p. 901.

[9] Три писма от Марлиани до дон Хуан де Сунига, 27 и 30 април 1580 г., Simancas E° 491. Резюме от канцеларията.

[10] *J. von Hammer*, op. cit., VII, p. 104.

армия към известна активност. Предвид очакваната зима Тифлис трябва да бъде снабдяван от Ерзерум през лятото на 1582 г.[1] Но конвоят е издебнат от грузинците и от персийски поддръжници. Положението на Тифлис става драматично. Същевременно персийското посланичество избягва. Тази поредица от неуспехи довежда до уволнението и изгнанието на Синан паша, за когото твърдят, че е противник на войната в Персия и до назначението на 5 декември 1582 г. на нов везир, този Чауш паша, когото видяхме да воюва с Марлиани в края на преговорите му през януари 1581 година.

Тази вътрешна криза предопределя продължаването на войната. Воденето ѝ е поверено на бейлербея на Румелия, Ферхад, издигнат по този случай на поста везир. Той отговаря за нея от 1583 до 1584 г. Задачата му е, по личното нареждане на султана, да подсили оспорваните предели. От което последва изграждането на голямо укрепление като Ереван през 1583 г., откъдето през 1584 г. и построяването, и устройването на множество крепости, а също и укрепването на Лори и Томанис. Така, доста любопитно, на изток от Османската империя се създава една граница по западен модел, с крепостите си и гарнизоните си, със снабдителните си конвои. Предпазлива, но и търпелива политика, без блясък и непосилна за войника.

Междувременно на север от Кавказ, след 1582 г. (примирието там не е съвсем отчетливо) и през 1583-1584 г., по настояване на Осман паша, губернатор на Дагестан, по големите пътища на татарските степи започва друга доста по-силна война. Война, която напредва без много усилия от Черно до Каспийско море. По заповед на султана[2] значителни сили са събрани в Кафа; освен хора, материали и припаси, там са изпратени и осемдесет и шест товара със злато: персийските войни, тежки и скъпоструващи от човешка гледна точка, разбира се, поглъщат огромни суми. Скоро ще се заговори за заеми от имуществото на джамиите; докато един английски доклад описва през 1583 г. персийците, товарещи предназначените за заплати златни кюлчета и сребърни пари[3]. Следователно турски или персийски пари, разликата е налице.

Експедиционният корпус, съставен в Кафа, под командването на Джафер паша, прекосява Дон за две седмици. За да си проправи път той трябва да плати обезщетение на племената, покрай които минава в Северен Кавказ и дълго време да върви сред пустините, пълни с диви елени[4]. След осемдесетдневен поход на 14 ноември 1582 г. той пристига в Дербент и изтощен се подготвя да зимува там. Напролет малката армия отново тръгва под командването на Осман паша, смазва персийците и напредва чак до Баку. След като настанява Джафер паша в Дагестан, Осман оттегля остатъка от войниците си към Черно море. По време на отстъплението си той среща редица трудности; след многократни битки срещу руснаците близо до Терек и Кубан, той е блокиран от татарите когато вероятно достигат до Кафа. Последните, не особено верни съюзници, най-малкото несигурни, отказват да изоставят своя хан, както изисква Осман. За да ги вразумят се

[1] Ibid.
[2] Ibid., p. 112.
[3] *R. Hakluyt*, op. cit., II, p. 171.
[4] *J. von Hammer*, op. cit., VII, p. 113, note 1.

налага намесата на ескадра от турски галери, командвани от Еулдж Али. Нека отбележим, че ако цифрите, които предлагат нашите източници, са точни, Осман води със себе си едва четири хиляди мъже: това определя размера на тази изключителна кампания. Пристигането му в Константинопол получава необичайно топъл прием от страна на султана, който в течение на четири часа слуша дългите му разкази. Три седмици след тази аудиенция Осман е назначен за велик везир. А султанът му поверява командването на армията в Ерзерум със задача да превземе Табриз.

Зает през зимата с ново умиротворяване на Крим, което в крайна сметка става от само себе си, с настъпване на хубавото време новият командващ на турската армия напуска Ерзерум с нарочно малобройна армия; в края на лятото (септември 1585 г.) той се насочва към Табриз и го превзема. Град на търговията и занаятчийството, разположен сред богата на култури и плодни дръвчета равнина, Табриз се оказва голяма придобивка за изгладнялата и изтощена турска армия. Но след ужасно плячкосване се налага бързо да се укрепят, тъй като останалите около крепостта персийци продължават да се бият. След блестящата си победа Осман паша умира вечерта след една от поредните битки (29 октомври 1585 г.). Сигала е този, който отвежда армията в зимните ѝ казарми. Но персийците не се отказват от двубоя. През зимата на 1585-1586 г. може да се каже, че всички укрепени места по турския limes, от Тифлис до Табриз, се оказват обсадени от поданиците на Софи и техните местни привърженици. За пореден път граничната зона издържа и Табриз е своевременно деблокиран от сераскера Ферхад паша, който за втори път поема командването в Азия. Бавно, но с една значителна сила, турците си възвръщат предимството. През следващите две години обаче войната ще промени характера си. Наистина персийците трябва да се изправят срещу нов противник – узбеките от Хорасан. Така тяхната отбрана е нападната в тил и във фланг докато междувременно набирането на конници става все по-трудно. Тогава турците настъпват отвъд Табриз на юг. Съсредоточената в Ерзерум война за кратко време ще се установи при Багдад. Именно в близост с този град през 1587 г. армията на Ферхад паша, уголемена с набързо мобилизираните кюрди, прегазва персийците в Равнината на жеравите. През следващата година те ще насочат усилията си отново на север, около Табриз, в Карабах. Там ще заграбят Гендже, който веднага ще се заемат да укрепяват, предвид бъдещите кампании.

Но междувременно младият Абас се присъединява волю-неволю към управлението на баща си, още приживе на същия (юни 1587 г.). Той благоразумно преценява, че между двете злини, които притискат неговите владения – узбеките от една страна и отоманците от друга – по-добре би било да направи отстъпка на запад. През 1589 г. в Константинопол е изпратено отново едно бляскаво персийско пратеничество под ръководството на принц Хайдер Мирза. В турската столица, където Мурад е установил царство на великолепието, приемите са блестящи. Преговорите се проточват, но накрая приключват. Мирът е подписан на 21 март 1590 г., слагайки край на дванадесетгодишната война. Турската упоритост е възнаградена; всички завоевания остават в ръцете на султана, тоест Грузия, Ширван, Луристан, Шерцол, Табриз и „частта от Азърбайджан", която му при-

надлежи[1]. Накратко, цялото Закавказие, цялата населена част на Кавказ с широко отворен прозорец към Каспийско море.

Това не е малка победа. Напротив, своеобразен знак за жизненост, единствена по рода си. Но за историята на Средиземноморието важното е, че турската сила се насочва към Каспийското и далеч от Вътрешното море. Това центробежно движение обяснява, поне до към 1590 г., отсъствието на Турция от средиземноморското пространство.

Турците в Индийския океан

Още повече, че покрай и след Персийските войни турците трябва да водят и война за Индийския океан, която е също съвсем непозната за нас.

Индийският океан, поне в западната си част, е в течение на векове ислямско езеро. Португалците не успяват да изкоренят исляма оттам. Те дори са нападани многократно още от 1538 г. и при тези набези турците вземат голямо участие. Но това е в крайна сметка само вероятно, тъй като империята на османците не може да се мери с Европа при спускането си на юг. За това е необходима добра флота. Впрочем Турция има такава и то опасна, но тя се свързва с Индийския океан през тясното Червено море, а навигационната ѝ техника е средиземноморска. Следователно със средиземноморски материал – галерите са разглобявани, после транспортирани с кервани до Суец, където отново са сглобявани и пускани на вода – Турция се доближава до своите съперници в Индийския океан. С такива галери старият Сюлейман паша, управителят на Египет, завзема в 1538 г. Аден и напредва през септември същата година чак до Диу, който той не успява да превземе. Пак с галери Пири Реис[2] опитва късмета си през 1554 г. срещу португалските платноходи – кораби, направени за Океана и които надвиват неговите съдове с весла. Базирани в Басра, на входа на друго тясно море – Персийския залив, флотата от галери, командвана от адмирала и поета Али, е изхвърлена през 1556 г. по бреговете на полуостров Гуджерат и изоставена от своя командир. Така Индийският океан става свидетел на любопитната битка между галерите и платноходите[3].

Турските настъпления в тази посока по правило са свързани с турско-персийските усложнения; много често като следствие от тези войни. Война срещу персите от 1533-1536 г., а после експедиция на Сюлейман паша, завземането на Аден и първата обсада на Диу през 1538 г. Война срещу Персия от 1548-1552 г. (но актив-

---

[1] Ibid., p. 223. Следователно турска победа. *G. Botero*, op. cit., p. 188 v°, я вижда по следния начин: „тъй като, въпреки че турчинът беше разбит и прогонен многократно, той все пак, окопавайки се постепенно в тези места, завзе огромни територии: и в крайна сметка, след като превзе големия град Тавър, той си осигури огромна и силна цитадела. Така персийците, които нямат цитадели и крепости, загубиха както селата си, така и градовете си."

[2] *Karl Brockelmann*, Geschichte der islamisch. Völker und Staaten, 1939, p. 282; за този персонаж и неговите странности, *Erich Bräunlich*, Zwei Türkische Weltkarten..., Leipzig, 1937.

[3] За нещастие формулата е прекалено проста. Но как да навлезем тук във всички детайли? Виторинно Магаляш Годиньо, който подготвя обобщаващ труд върху Индийския океан през 16 в., ми сочи, че португалските флоти са съставени от платноходи, да речем атлантически, от кораби от местен тип, както и от галери... смесена флота за различни цели.

на само през първата година) и: втората обсада на Диу през 1549 г., експедицията на Пири Реис през 1554 г. и на Али през 1556 г. По същия начин към 1585 г., след като войната с Персия забавя своя ход, войната за Океана се възобновява по протежение на източния бряг на Африка – това крайбрежие, което португалците наричат „Контра Коста"[1].

Турско-испанското примирие ще е от значение единствено за Средиземноморието. Напразно Филип II препоръчва на португалските служители – впрочем със закъснение – да бъдат либерални и толерантни, щото недоволните местни принцове да не повикат турците[2]. Но последните и не чакат да бъдат повикани. След 1580 г. те продължават плодоносното си пиратство срещу португалската търговия. През 1585 г. флота под командата на Мирали бег[3] достига до самите африкански брегове на златото. Тя превзема дори Могадишу, Барауа, Джумбо и Ампаза. Принцът на Момбаса се обявява за васал на Портата. През следващата година Мирали бег овладява всички точки по брега с изключение на останалите верни на Португалия Мелинда, Пата и Келиф. Дали, както смята Филип II, това е резултат от лошото отношение на португалците спрямо местните хора[4]?

Португалският отпор е бавен. През 1588 г. една флота е унищожена край бреговете на Южна Арабия[5]. През същата година – годината на Непобедимата армада, иберийската военна машина има други грижи и не ѝ е до тези далечни битки. Но залогът е огромен: зад Момбаса, която турците искат да укрепят, стоят златните мини на Софала и в по-широк мащаб – Персия и Индия, които през 1588 г. португалската флота напразно се опитва да покори по посока на Баб-ел-Мандеб. За щастие на португалците, турците също са на предела на силите си, изтощени от разстоянията. През 1589 г. Мирали бег атакува само с пет кораба. Португалската флота на Томе де Суза успява да го блокира до бреговете на Момбаса, докато френетичен бунт на чернокожите се разпростира по протежение на брега и в крайна сметка отнася всичко – и местни господари, и турски завоеватели. Само турците, които се скриват на борда на португалските кораби, сред които и самият Мирали бег, се избавят от клането. Така през 1589 г. се сгромолясва едно от най-любопитните и най-непознатите османски начинания.

Португалската война – повратна точка на века

Мишле вижда в годината на св. Вартоломей повратната точка на столетието. Ако е имало такава, то тя съвпада по-скоро с годините 1578-1583, когато едновременно с Португалската война започват големите битки за Атлантика и за господство над света. Испанската политика се ориентира към Океана и към Западна Европа. По същото време когато, след банкрута от 1575 г. – „ликвида-

---

[1] *M. A. Hedwig Fitzler*, „Der Anteil der Deutschen an der Kolonialpolitik Phillips II in Asien", in: Vierteljahrschrift für Sozial-und Wirtschaftsgeschichte, 1936, p. 254-256.

[2] Лисабон, 22 февр. 1588 г., Arch. port. Or., III, nº 11, цитиран от *M. A. H. Fitzler*, art. cit., p. 254.

[3] Вж. *W. E. D. Allen*, op. cit., p. 32-33 et notes, който поправя грешката ми от първото издание.

[4] 14 март 1588 г., ibid., nº 43, цитиран от *M. A. H. Fitzler*, art. cit., p. 256.

[5] *M. A. H. Fitzler*, art. cit., p. 256.

ция" на първата част от управлението на Филип II – притокът на ценни метали ненадейно увеличава възможностите на испанския военен бюджет. Тогава, след тази „възлова" година, започва онова, което се нарича „кралският цикъл на парите", от 1579 до 1592 г.[1] Получава се активизиране и свръхмощ на политиката на Филип II – както в Нидерландия, така и другаде – която дотогава е рязка и неблагоразумна.

Тази драматична промяна не е убягнала от погледа на историците и в частност на португалските, които я познават по-добре от останалите, но не са я оценили по достойнство: националната им съдба несъмнено се намира в центъра на океанската история, но не я изпълва изцяло. Свързани едно с друго, събитията от този океански живот веднага подсказват размера на започналите битки. Ние не бихме казали като някои други, че те отварят вратите на „модерните времена". Това означава да избързаме, тъй като те всъщност са спирали развитието на Океана за доста години напред.

Що се отнася до Испания, смяната на посоката е внезапна. През 1579 г. кардинал Гранвел пристига в Мадрид. Там той остава до смъртта си (1586 г.) – седем години, през които упражнява отначало по принцип, а после лично функциите на първи министър. Изкушението е голямо (Мартин Филипсон не му е устоял) – да се сведат тези правителствени промени до прехода от дефанзивна и разумна фаза в управлението на Филип II към агресивна и империалистическа такава. До към 1580 г. испанската политика е по-скоро тази на „партията на мира" – тази на Руи Гомес и неговите приятели, отколкото тази на херцог д'Алба и неговите привърженици от „партията на войната". Не без някои изключения: нека си спомним за пътуването на херцог д'Алба през 1567 г. или за Лепанто. Впрочем и двете партии не са организирани. Бихме казали по-точно – две категории, извън които кралят винаги се е държал, служейки си същевременно с тях – по-скоро доволен от тези второстепенни разпри, които му осигуряват по-добра информация, по-спокойно наблюдение и в крайна сметка ненарушимост на неговия авторитет. Противопоставяйки ги, без да им спестява подозренията, Филип II използва по този начин доста хора в своя полза. Тежките задължения на неговата власт впрочем много го улесняват в това. През 1579 г. има малцина оцелели представители на тези партии от първата фаза на неговото царуване. Руи Гомес умира през 1573 г. и неговата котерия около Антонио Перес вече не е сплотена както някога. Херцог д'Алба, който напуска Нидерландия през декември 1573 г., не намира в Испания предишното си високо положение. През 1575 г. неочаквана немилост го отпраща извън политическия живот.

Точно през март 1579 г. Филип II извиква Гранвел при себе си. „Нуждая се най вече от Вас, му пише той, и от Вашата помощ в делата и грижите на управлението... Колкото по-скоро пристигнете, ще бъда по-доволен[2]." Кардиналът живее по това време в Рим. Въпреки своята възраст – 62 години – той приема предизвикателството, но успява да замине едва след множество отлагания: трябва да чака в Рим, да чака в Генуа. Едва на 2 юли, заедно с дон Хуан де Идиакес, който го придружава, той вижда испанския бряг. На 8-и те пристигат в Барселона. Кар-

[1] *Pierre Chaunu*, art. cit., in: Revue du Nord, 1960, p. 288 и Conjoncture, p. 629 et sq.

[2] *M. Philippson*, op. cit., p. 62; Correspondance de Granvelle, VII, p. 353.

диналът веднага поема с талиги и впрегатни животни, като пътува нощем, за да избегне жегата. По нарочна заповед на краля, който вече се намира в Ескориал, той избягва Мадрид и пристига в Сан Лоренцо през първите дни на август, посрещнат от краля като спасител[1].

Това е точното определение. Филип II изчаква кардинала да поеме към Ескориал, за да захвърли маската и брутално да удари Антонио Перес и неговата съучастничка – принцеса Еболи. В нощта на 28 срещу 29 юли и двамата са арестувани. Тези дати са от значение, тъй като Антонио Перес отдавна поражда съмнения у своя господар, но едва след като неговият правителствен екип е почти съставен, кралят се решава да се противопостави на тази все още силна котерия. С пристигането на Гранвел завършва разгромът на партията на мира. Поради множество драматични и абсолютно неясни причини[2]. Но и под натиска на обстоятелствата. В Нидерландия опитът за помирение на Рекесенс завършва с неуспех – още пошумен от този на херцог д'Алба. В португалската афера, започнала през 1578 г., мирният метод изглежда неуспешен. Опитват се да докажат, че в този случай Антонио Перес става изменник. Думата внася объркване, а приведените доказателства не са особено убедителни. Остава хипотезата, че става дума за политика, която изглежда обезпокояваща на суверена.

Следователно, огромна промяна. С Гранвел в самото сърце на империята на Филип II се настанява един енергичен, интелигентен и с широк светоглед човек; добронамерен, честен, предан на краля и на величието на Испания. Но и възрастен човек, от друго поколение, свикнал да се пренася мислено във великата епоха на Карлос Пети, да дири там примери и допирни точки; склонен да осъжда тъжното време, в което живее. Той е човек на решенията и идеалите; в началото влиянието му е голямо: той е ковачът на победите от 1580 г. Но след тези успехи, когато Филип II се завръща от Лисабон, неговото влияние е по-скоро привидно, отколкото действително. Той също се изхабява в служба на краля.

Така че между значимостта на събитията – искам да кажа: това широко балансиращо движение, което пренася испанската сила от Средиземно море към Океана – и включването на Гранвел в тези дела, има диспропорция. Биографичният път рискува да ни подведе, както е подвел прецизния проучвател Мартин Филипсон. Той съвсем не е видял това прехвърляне на силите. За да остави без внимание факта, че Испания се отказва от средиземноморската война, на него му е било достатъчно да открие една декларация на кардинала, че се отнася враждебно към испанско-турския мир. Впрочем в случая нищо не потвърждава искреността на Гранвел[3]. Факт е, че е имало мир и последователна подготовка за този мир в течение на много години, по време на самото „министерстване" на кардинала, и ако Средиземноморието е изоставено, то това не е нито заради, нито въпреки Гранвел.

---

[1] Гранвел до Маргарита Пармска, 12 авг. 1579 г., *M. Philippson*, op. cit., p. 71.

[2] Абсолютно неясни в набързо написаната и непълна книга на *Louis Bertrand*, Philippe II. Une ténébreuse affaire, Paris, 1929. Основният проблем си остава този за автентичността или не на ръкописа на Ла Е. Хубавата книга на *Dr G. Marañon*, Antonio Pérez, 2 vol., Madrid, 2e édit., 1948, повдига отново тези проблеми, без да ги осветли напълно.

[3] *M. Philippson*, op. cit., p. 104 et p. 224.

СЪБИТИЯТА, ПОЛИТИКАТА И ХОРАТА

Алкасар Кебир

Последният кръстоносен поход на средиземноморското християнство не е Лепанто, а седем години по-късно – португалската експедиция, която ще завърши с катастрофата при Алкасар Кебир (Ксар-ел-Кебир) на 4 август 1578 г., недалеч от Танжер, край Рио Луко, и която завършва при Ларашˡ. Крал Себащиау, все още дете, независимо от двадесет и петте си години, едно възторжено и почти безотговорно дете, е силно завладян от идеята за кръстоносен поход. Филип II, когото среща преди Jornada de Africa, напразно го разубеждава да не пренася войната в Мароко. Експедицията, подготвена бавно, не спечелва дори от изненадата. Шерифът Абдел Малек, осведомен за въоръжаването и потеглянето на флотата, и после за пребиваването ѝ в Кадис, има време да предприеме контрамерки и да оповести свещена война. Малката португалска армия, свалена в Танжер, впоследствие е транспортирана в Арзила (12 юли), тоест тя навлиза в една страна, решена да се защитава, която отгоре на това разполага с прекрасна кавалерия, оръдия и аркебузи (последните – често от андалусците). След като дългата колона от португалски каруци напредва във вътрешността, срещата става на 4 август при Алкасар Кебир. Неспособният да командва крал увеличава слабостта на недохранената и изтощена от походи и горещини християнска армия. Срещу нея Мароко предприема „масова мобилизация"[2]. Християните са смазани от многочисленост на противника. Планинците от близките области довършват разграбването на обоза. Кралят е сред загиналите; детрониранияг шериф, който придружава християните, се удавя, докато местният шериф почива от болест в навечерието на тази битка на тримата владетели, както я наричат понякога. Между десет и двадесет хиляди португалци остават в ръцете на неверниците.

Без да стигаме дотам да твърдим, че това е най-пълната катастрофа в португалската история, не бива да подценяваме значението на битката при Алкасар Кебир, изобилна с последствията си. Тя потвърждава мощта на Мароко, което християнските откупи обогатяват дотолкова, че новият му господар, Ел Мансур – братът на Абд ел Малек, е наречен едновременно Победителят (Ел Мансур) и Позлатеният (Ел Дахаби). Освен това в деня на Алкасар Кебир се открива възможност за унаследяването на Португалия. Себащиау не оставя пряк наследник. Неговият вуйчо, кардинал Енрике, го наследява, но царуването на този недъгав и охтичав старец не може да бъде друго освен само един епизод.

Впрочем Португалия не е подготвена да посрещне едно такова брутално изпитание. Нейната власт се опира най-вече на поредица от пристанища за обмен на стоки и изпращане на злато и сребро, които, тръгнали от Атлантика, се връщат при нея под формата на подправки и пипер. Но и африканските обмени играят известна роля. С Алкасар Кебир машината се поврежда. Освен това голяма част от благородниците от страната попадат в ръцете на неверниците. За да

---

[1] *Général Dastagne*, „La bataille d'Al Kasar-El-Kebir", in: Revue Africaine, t. 62, p. 130 et sq., и найвече разказа на *Queiroz Velloso*, D. Sebasião, 2ᵉ éd., Lisbonne, 1935, chap. IX, p. 337 et sq., подхванат пак от същия автор в том V от Historia de Portugal на *Damião Peres*.

[2] *Ch. A. Julien*, H. de l'Afrique du Nord, p. 146.

плати откупите – толкова големи, че не могат да бъдат платени в брой – страната ще се опразни от своите налични пари и ще изпраща бижута и скъпоценни камъни към Мароко и Алжир. Като връх на всичко, безбройните пленници лишават тясното кралство от неговите военни сили. Така изникват все повече причини, поради които повече от всякога то е неспособно да превъзмогне своето безсилие. За историка не е лесно сред изобилието от разсъждения, които развиват темата за лузитанския упадък, да определи реалното бедствие на това малко кралство. Но ако то вече е засегнато от упадък, от една бавна и невидима болест, през 1578 г. е повалено от внезапен припадък. Обстоятелствата ще влошат съществено неговата болест.

За негово нещастие, болният попада в ръцете на неспособен лекар. Старият кардинал – той е на 63 години – последният оцелял от синовете на Мануел Щастливеца – страда от подагра и е разяждан от туберкулоза. С нерешителността си той ще увеличи нарастващия смут в кралството. И със злопаметността си също. Той страда доста при слабоволевото и капризно управление на дом Себащиау; въздигайки се на трона си спомня и си отмъщава. Една от първите му жертви е всемогъщият секретар на Фазендата, Педро де Алкосаба, комуто отнема поста и заточва, без да може да го отстрани от политическата игра – него и многобройните му клиенти.

Това неумело поведение улеснява проникването на испанските интриги. По майчина линия Филип II притежава неоспорими права върху португалската корона. Между него и този предмет, цел на неговата алчност, стоят съперничещите и не по-малко безспорни права на херцогинята на Браганса. Но „феодалният ред" не е в състояние да се бори срещу Католическия крал. Съществува и незаконороденият дон Луиш, също син на Мануел Щастливеца. Но приорът на Крату му противопоставя своя произход. Всъщност между Филип II и португалската корона стои само личността на стария суверен на Лисабон. Неговата възраст и крехкото му здраве, поставят още през есента на 1578 г. въпроса за неговото наследяване. Филип веднага праща в Португалия един гъвкав дипломат, Кристобал де Моура. Наред със златото, което той раздава и обещава, посочените грешки на кардинала осигуряват на испанската страна първите ѝ привърженици. Кристобал де Моура всъщност установява връзки с Педро де Алкосаба.

От друга страна, дали искрената набожност на кардинала не предава него, както и цяла Португалия на духовното господство на Йезуитския орден, а бихме казали и на чужда сила? По този повод забравяме документите, които публикува Мартин Филипсон. Факт е, че йезуитите, дотогава държани настрана от Филип II, приемат да му сътрудничат в Португалия. Кардинал Енрике, който в началото е враждебно настроен към испанския си племенник и за сметка на това благоразположен към племенницата си Катерина ди Браганса, постепенно се отдава на полуофициални изказвания в полза на Филип. Доста обяснения съществуват за този обрат, но те не изключват евентуална дейност на йезуитите. Съгласието с исканията на Филип II от страна на генерала на ордена, Е. Меркуриано, е от януари 1579 г.[1] На хората му (отначало благосклонни към херцогинята на Браган-

[1] Меркуриано до Филип II, 11 ян. 1579 г., Simancas E° 934; същият до същия, Рим, 28 апр. 1579 г., ibid.; *M. Philippson*, op. cit., p. 92, note 2 et p. 93, note 1.

са) е необходимо известно време, за да променят отношението си и да заработят за Филип II, от когото се надяват навярно да получат повече от всеки друг в Европа и извън нея покровителството, което той може щедро да им предложи.

При това условие португалската национална независимост съвсем не може да бъде спасена. За да я запазят, трябва да се въоръжават и да вземат определено национално решение: в общи линии да се признае династията на Браганса, в краен случай – приора на Крату. Впрочем кардиналът се отказва от всякаква отбрана. Тя би означавала огромни разходи. А единствените, които старият крал приема, са тези, необходими за откупването на фидалгосите, пленници на мароканците. Така че щом никога не брои пари за пленниците от Алкасар Кебир, той не жертва и пукната пара за отбраната на страната. Неговите поданици – поне богатите и специално търговците – вероятно също не се решават на необходимите жертви, за да поемат по подобен път.

Налага се също кардиналът да вземе бързо решение относно своето унаследяване. Но той губи ценно време да преговаря с бившата кралица на Франция, вдовицата на Шарл IX, за собствения си брак, който е невъзможен, освен с папско разрешение. А Григорий XIII се колебае да му даде такова. Испанският посланик в Рим не трябва да се напряга много, за да попречи на сделката. Старият суверен се подчинява против волята си. Впрочем нека не си го представяме като абат от 18 в.: идеята му за тази сватба е продиктувана от интересите на държавата. Това доказва, както често става в подобни случаи, че кардиналът е единственият, който не вярва в скорошната си смърт...

След този неуспех, той повече не се занимава със своето унаследяване. Вероятно свиква Кортесите и се опитва да създаде арбитражна комисия, пред която всички претенденти да изложат правата си. Но малкото му воля, която му остава, е изразходвана най-вече срещу приора на Крату, когото той преследва с яростна злоба, опитвайки се да го дамгоса с петното на незаконното му рождение и прогонвайки го дори извън кралството. Това накарва дом Антонио да прекара известно време в Испания, а после, когато се завръща в собствената си страна, да се укрива.

Във всеки случай, Филип II е решен да брани правата си. От 1579 г. той се въоръжава, вдигайки впрочем повечко шум: той държи да информира Европа и по-специално Португалия за това. Не че е събрал огромни сили, но те са достатъчни за целта. Все пак е необходимо добро количество пари, в това число и заем от 400 000 екю[1] от Великия херцог на Тоскана, плюс набиране на войска от гарнизоните в Италия. Тази концентрация на хора, храни и припаси, която трябва да доведе до събирането на двадесетина хиляди души, всява паника навсякъде. В Константинопол смятат, че тези усилия са предназначени за Алжир; кралица Елизабет и Англия приписват на Филип планове за нахлуване на техния остров. Но никъде тази игра на нерви не е почувствана по-силно от Португалия.

Обикновените хора от градовете и низшето духовенство се противопоставят на Испанеца с пламенност, от която богаташи и властници потръпват. Народната

[1] Великият херцог на Тоскана до Филип II, Флоренция, 17 юни 1579 г., Simancas E° 1451. Вж. също *R. Galluzzi*, Istoria del Gran Ducato di Toscana, III, p. 345 et 356.

ненавист им пречи да изменят открито. Оттук произлиза видът на „измяната", лицемерните ѝ проявления, коварните ѝ обяснения, патриотичната ѝ риторика и предпазливите ѝ постъпки. Така народът е предаден от своите властници, своите богаташи и своите интелектуалци. Как да се съгласят със съпротивата богаташите, след като те често са чужденци – фламандци, германци и италианци? Отгоре на това те съвсем не желаят да се подлагат на данъчното грабителство, до което води войната и чиито жертви щели да станат. Висшето духовенство е в подобно състояние на духа както и благородниците, а това често значи и армията. На изток Португалия е вероятно защитена от природата. Пътищата от Кастилското плато към равната португалска земя са трудни и препречени от солидни крепости. Но тази граница има стойност само ако страната е решена да я защитава. Раздадените от Кристобал де Моура пари не са достатъчни да премахнат слабото желание за борба; както и преговорите на испанските „феодали" от границата с цел да разоръжат португалските си съседи – господари на замъците, селата и крепостите, които обезпечават сигурността на кралството. Но освен хората – португалецът Кристобал де Моура или посланикът на Католическия крал за известно време в Лисабон, херцог д'Осуна – освен измяната – това скъпо за политиката на Хабсбургите средство – с цялата си тежест се стоварват и обстоятелствата. Португалия се нуждае от среброто на Америка, а голяма част от флотата е вече на вода в Океана, на служба на Испания[1]. Обединението на богатите и силните в Лисабон е продиктувано от нуждата на Португалската империя, спъвана в огромните си океани от протестантското грабителство и от липсата на пари: не да се бори срещу прекалено силния си съсед, а да се облегне на него. Доказателството за това е вероятно не толкова в събитията от 1578-1580 г., а в последствията от тях: дългото подчинение на Португалия, симбиозата ѝ с Испания, която единствено катастрофите от 40-те години на 17 в. ще нарушат, или по-точно, ще позволят да се наруши. Нека не забравяме, че след като Испания вече е обединена, а не разделена на враждуващи страни (вече не сме по времето на Алжубарота, който град често се споменава по този повод), Португалия би могла да поддържа своята независимост спрямо нея единствено в съюз с протестантските сили – Ла Рошел, холандците и англичаните. Реалност, която испанците умело подчертават, но която и португалците чувстват от своя страна. Ако приорът на Крату не успява в опитите си да се завърне по-късно в своето кралство, то е защото се прибира на борда на английски кораби, че се свързва с враговете на Рим и че към 1590 г. преговаря дори с турците...

Насилието от 1580 г.

Кардинал Енрике почива през февруари 1580 г. От регентите, които посочва неговото завещание[2], двама или трима са спечелени за Филип II. Ще се остави ли той на тях да уреждат унаследяването? Или на преценката на папата, който же-

[1] Португалия в служба на Испания след кризата от 1550 г. след победата на белия метал от Америка. Всеобхватна португалска имиграция към испанските градове, включително и Севиля.

[2] *R. B. Merriman*, op. cit., IV, p. 348, според кореспонденцията на Фугерови, поясняващи забележки, The Fugger News-Letters, p.p. *V. von Klarwill*, 1926, t. II, p. 38.

лае да наложи своето мнение? Всъщност Филип II смята себе си за носител на неотменни права, на божествени права, които не става и въпрос да се поставят за разглеждане от регентите или от Кортесите. Той още по-малко желае да признае светската власт на папата. Впрочем, уверен в мира в Средиземноморието, сигурен в себе си в Холандия, Франция и Англия, той може да разчита на кратък отдих сред променящите се заплахи на Европа. Португалия е достъпна за него при едно условие: да действа бързо, към което тласка кардинал Гранвел веднага след пристигането му в Ескориал. Именно той до голяма степен и повече от краля пришпорва събитията: осигурява назначаването за командващ армията на стария херцог д'Алба, изпаднал в немилост, но чиято репутация е залог за успеха. Това е един от добродетелите на Гранвел – да съумее при необходимост да остави антипатиите си настрана. И вероятно за него, чужденеца, е необходимост да управлява испанците с техните опасни котерии и тяхната податливост. Не е ли именно той вдъхновителят на мерките за частично снизхождение спрямо Антонио Перес и принцеса Еболи?

Обикновена военна разходка, войната в Португалия протича според предварителните планове. Бариерите по границата падат от само себе си и на 12 юни испанската армия прониква на португалска територия до линията на Бадахос. Силната крепост Елваш, после тази на Оливенза се предават без бой: пътят към Лисабон по долината на Заташ е открит. Същевременно на 8 юли испанската флота от кораби и галери напуска Пуерто де Санта Мария, завзема Лагуш в португалското Алгарве и скоро се появява на устието на Тежу. Дом Антонио, приорът на Крату, провъзгласен за крал на 19 юни в Сантарен, влиза в Лисабон като господар, благодарение на подкрепата на обикновения народ. Но за да се задържи в огромния, лошо снабдяван и от няколко месеца обезлюдяван от чумата град, който испанската флота откъсва от външния свят, са необходими мерки за спасение на обществото и освен това – време. Мерките за публичното оздравяване, особено от фискален характер, не липсват: изземване на парите от църквите и манастирите, девалвация на паричната единица, насилствени заеми от търговците... Но времето фатално не достига. Именно испанската бързина, а не предполагаемата слабост на приора (включително при непреките му преговори с херцог д'Алба, целящи само да се спечели малко време), довежда до неуспеха на претендента. Около него продължава процесът на измяна и напускане. Сетубал, атакуван по суша и по море, се предава на 18 юли без бой, което не го спасява от клане. Така нашественическата армия достига на юг до устието на Тежу, широко на това място колкото миниатюрно море; навярно трудно препятствие, но не и за флотата, която без затруднение превозва редица испански подразделения на северния бряг на реката, чак при Кашкаиш. Операцията завършва с атака на столицата от запад и десния бряг на Тежу. Дом Антонио се опитва да прегради достъпа до Лисабон с шепа войници на моста Алкантара, но същата вечер столицата се предава на испанците. Победителите ѝ спестяват клането или поне самото предградията са оплячкосани.

Ранен, приорът избягва през града, като спира да го превържат в съседното село Сакавем. Той събира нови привърженици и преминава в Коимбре, после влиза със сила в Порту, където остава повече от месец. И там се опитва да организира съпротива, но и там се сблъсква със същите многобройни малки предателс-

тва както в Лисабон. Един кавалерийски рейд на Санчо Давила го принуждава да напусне това последно убежище на 23 октомври и да се приюти в Северна Португалия до деня, в който един английски кораб пристига да го вземе оттам.

Следователно, да бъде окупирана Португалия, са необходими само четири месеца. В съветите си до Филип II Гранвел му напомня, че Цезар, за да не забавя придвижването си, не заема превзетите градове, а се задоволява само да вземе заложници. Изглежда, че през 1580 г. завоевателят се задоволява да върви напред навсякъде, където предателството му отваря врати: той разполага с ефикасна охрана в лицето на самите португалци. Не се налага да праща масови подкрепления, да използва всичките васали на пограничните сеньори, които е призовал. Нека повторим: Португалия се предава, тя е предадена.

Хитро, още преди 1580 г., Филип II потвърждава всички стари привилегии на португалците; той им признава и нови такива, икономически и политически. Португалия не е включена към короната на Кастилия. Тя запазва своята администрация, своите звена и своите съвети. Най-сетне, подобно на Арагон, дори повече от него, тя остава същата, независимо от обединението, осъществено с личността на Филип II. Тя е само „испански доминион"[1]. Което въобще не оправдава завоеванието от 1580 г. – и не в това е проблемът – а обяснява защо то се задържа и се превръща в трайно решение.

При получаване на новината, Индиите се присъединяват на свой ред без бой. Дори и Бразилия, за която, предвид границите ѝ на запад, обединението на двете корони е по-скоро късмет. Сериозни трудности се появяват само по отношение на Азорските острови. Тъй като ненадейното разширение на Филип II (лузитанският Ultramar, прибавен към испанския, му предоставя двете най-големи колониални империи на века) поставя въпроса за Атлантика. Съзнателно или не, по силата на нещата, съставната империя на Филип II ще се облегне на Океана – необходима връзка за нейното съществуване и основа за претенциите за онова, което ще нарекат още приживе на краля: Универсална монархия[2].

Испания напуска Средиземноморието

Ето кое ни отдалечава от Средиземноморието.

От деня, в който Филип II се настанява в Лисабон, той наистина поставя центъра на своята съставна империя на брега на безбрежния океан. Лисабон, където пребивава от 1580 до 1583 г., впрочем е забележителен град, откъдето да се управлява испанският свят; със сигурност по-добре снабден от притиснатия от кастилските земи Мадрид, особено когато се наложи да се започне нова битка в океански води. Постоянното придвижване на кораби – гледка, която кралят може да наблюдава от самия дворец и която описва в прекрасните си писма до своите дъщери, инфантите, не е ли това ежедневно повтарящ се нагледен урок за икономическите реалности, които поддържат империята? Ако Мадрид е раз-

[1] По тази тема, вижте забележките на *Juan Beneyto Pérez*, Los medios de cultura y la centralización bajo Felipe II, Madrid, 1927, p. 121 et sq.

[2] Важният и добре схванат проблем от *Jacques Pirenne*, Les grands courants de l'hist. universelle, II, 1944-45, p. 449 et sq.

положен по-добре като подслушвателен център относно това, което се мъти в Средиземноморието – в Италия или във вътрешността на Европа, Лисабон е прекрасна наблюдателница на Океана. Колко забавяния, а вероятно и катастрофи биха били избегнати, ако Филип II беше разбрал това докрай по време на подготовката на Непобедимата армада, ако тогава не беше останал свързан с Мадрид, далеч от реалностите на войната!

Начинът, по който испанската политика се отклонява на Запад и по който тя е увлечена в мощните течения на Атлантика; аферата на Азорските острови през 1582-1583 г., в която Архипелагът се оказва спасен и едновременно с това, заедно с нещастието на Строци – унищожена мечтата за Френска Бразилия; войната в Ирландия, търпеливо подклаждана от 1579 г. до края на века; подготовката на войната с Англия, после пътуването на Непобедимата армада през 1588 г.; експедициите на Филип II срещу англичаните през 1591-1597 г.; испанското вмешателство във френските работи посредством големия въпрос за частичната окупация на Бретан; английските и холандските контрамерки; развихрилото се протестантско плячкосване в цялото пространство на Океана – всички тези външни за Средиземноморието факти са му само донякъде чужди. Ако мирът в него се възстановява, то е защото войната се разполага в големите съседни пространства: Атлантикът на запад, персийските граници и Индийският океан на изток. На балансиращото движение на Турция на изток съответства отклонението на Испания на запад. Големи колебания, които събитийната история по своята същност не може да обясни. Вероятно са възможни обяснения, различни от предлаганите в тази книга. Но безспорният проблем се избистря напълно: съвкупните испански сили и съответните турски сили, дълготрайно противопоставени в Средиземноморието, се разтърват една от друга и с това изведнъж Вътрешното море се опразва от войната на големите държави, които от 1550 до 1580 г. основно са свързани с нея.

6

СРЕДИЗЕМНОМОРИЕТО ИЗВЪН ГОЛЯМАТА ИСТОРИЯ

Можем да прелистим прекрасната според традиционните формулировки книга на Роджър Б. Меримън относно „Подема на Испанската империя“[1], който се преустановява в края на царуването на Филип II, през 1598 г. Там, при годините, които са след 1580, средиземноморската история вече не се споменава. Това мълчание, мълчанието на всички историци на Испания, е показателно. За Роджър Б. Меримън и за тези, които се придържат към историята, Средиземноморието, изоставено от войната и от дипломатите след мисията на Марлиани, изведнъж потъва в мрак. Всички прожектори са угаснали. Или по-скоро те осветяват с кръстосаните си светлини други сцени.

И все пак Средиземноморието не престава да живее. Как? Точно това не трябва да настояваме да узнаем от обичайните източници – испанските и дори италианските архиви. Това, което днес се нарича „преса“, информациите, събрани от различните канцеларии – в това число и от италианските – се интересува само от събитията, които вдигат голям шум. В тях средиземноморската история е почти незабележима. Във Венеция, във Флоренция, в Рим или в Барселона това, което се говори или пише, засяга извънсредиземноморските драми. Питат се дали турско-персийският мир ще бъде сключен или не; дали френският крал ще се разбере със своите поданици; дали Португалия е подчинена; дали въоръжаването на Филип II в годините преди Непобедимата армада е предназначено за Атлантика или за Африка. Разбира се, от време на време има новини и заговори относно Средиземноморието, които кореспонденциите регистрират. Но като че ли случайно, винаги става дума за мечти, които се изгубват по пътя – като многократно повтаряните намерения за лига срещу турците между Венеция, Рим, Тоскана и Испания. Това не е по-важно от антитурския план на Ла Ну от 1587 г. Учудваме се, че великият Парута му е отдал такова значение през 1592 г.[2]

В Рим мислите и действията също ще останат задълго насочени към Океана. Папската институция е единна с Испания в борбата срещу северната ерес. Григо-

[1] The Rise of the spanish Empire in the old and in the new World, 4 vol.

[2] Парута до дожа, Рим, 7 ноем. 1592 г., La legazione di Roma..., p.p. *Giuseppe de Leva*, 1887, I, p. 6-9.

рий XIII, после и Сикст Пети отпускат на Филип II огромни „милости" за борбата на последния срещу Елизабет и нейните съюзници – така, както сторва Пий V в навечерието на Лепанто, за да се води борбата срещу исляма. Цяла Италия се присъединява към тази битка на Католическия свят. Накратко, цялото внимание и основната част от политическите усилия в Средиземноморието се изразходват извън средиземноморския свят, като че ли всеки се обръща настрани, подобно на тръгналите към Каспийско море турци, на мароканските наемници, завземащи Томбукту през 1591 г.[1] или като самия Филип II, който се опитва да стане или по-скоро да остане господар на Атлантика.

Това е до към 1590 г. Но смъртта на Анри III (1 август 1589 г.[2]) развихря тежка криза, чиито последици се чувстват в Средиземноморието. Специално във Венеция, която се опасява от евентуално оттегляне на Франция – необходимо звено на европейското равновесие и впоследствие гарант за самата свобода на Републиката, притисната от толкова много врагове. „Не знаем вече какво да мислим – пише един търговец от Венеция[3], – нито какво да правим. Тези слухове от Франция нанасят огромна вреда на търговията." Сеньорията се чувства толкова заплашена, че не се колебае през август да се съюзи с гризоните протестанти и да се съгласи да приеме през януари 1590 г. посланика мосю дьо Мес, когото Анри IV ѝ изпраща[4]. Защо е това бързане, се пита Сикст Пети? „Дали Републиката не очаква нещо лошо от Навара? Би сгрешила. В краен случай ние сме готови да я защитаваме с всички сили[5]." Не. Републиката заема предварително страна срещу католическия блок, който би могъл да гарантира само непоносимото испанско превъзходство...

Развихрилата се при наследяването на Анри III криза постепенно ще достигне своята пълна сила след 1590 г. През същата тази година султанът се освобождава от далечната война в Персия. Ще се върне ли той към средиземноморската политика или към балканската, подразбирайте – към унгарската? Или пък (именно това ще стори от 1593 г. нататък) ще се опита да ги води двете едновременно и в двете посоки, в които може да удари християнството? Такъв е залогът на тази политика, която постепенно прави да изпъкнат средиземноморските събития, при това без да изглеждат толкова драматични както тези от 1550 до 1580 г. След 1593 г. оживяват подобия на големи войни и значима политика. С много самохвалство, но разстоянието между думи и дела е огромно. Войната е изгубила от тежестта си. Тя е прекъсвана от непрестанни договори. Капитанът на морето Сигала посещава[6] през 1598 г. венецианския Генерал на залива и между другото намеква, че Кипър би могъл да бъде върнат на Венеция... Друга година[7], със съгласието на вицекраля на Сицилия (Сигала е сицилиански ренегат, който като дете

---

[1] *Emilio Garcia Gómez*, „Españoles en el Sudán", in: Revista de Occidente, oct.-dec. 1935, p. 111.

[2] Muerte del Rey de Francia por un frayle dominico, Simancas E° 596; *E. Lavisse*, op. cit., VI, 1, p 298 et sq.

[3] А. Кучино до А. Парута, Венеция, (септ.-окт.) 1589 г., A. d. S., Venise, Let. Com. XII ter.

[4] *H. Kretschmayr*, op. cit., III, p. 42-43, говори за август и ноември. Приемът като че ли наистина се е състоял през януари 1590 г., Ф. де Вера до Филип II, Венеция, 20 ян. 1590 г., A. N., K 1674.

[5] *L. von Pastor*, op. cit., X (немското издание), p. 248.

[6] И. де Мендоса до Филип III, Венеция, 19 дек. 1598 г., A. N., K 1676.

[7] *G. Mecatti*, op. cit., II, p. 814.

е пленен на кораба на своя баща, добре познат християнски корсар), той качва на борда майка си и свитата на своите родители. Тази официална добронамереност не би била приемлива двадесетина години по-рано.

1. Турските трудности и вълнения

От 1580 до 1589 г., докато войната опустошава Океана, хронистите на Вътрешното море нямат да кажат нищо особено. Наказателните експедиции на турците по посока на Кайро, Триполи или Алжир са операции само за въвеждане на ред, трудни дори за точно контролиране. В християнското Средиземноморие може да се отбележат само непрекъснатите пътувания на испански галери (или тези на служба на Испания). Те постоянно транспортират войници от Италия в Испания: мобилизирани там италианци; ланскнехти, свикани отвъд Алпите и спускащи се към Милано и Генуа[1]; стари испански войници, които изтеглят от Сицилия или Неапол, за да ги сменят с млади попълнения от Испания, които също ще подменят няколко години по-късно, когато бъдат „обучени"... През тези години Милано е парекселанс испански военен център; той преразпределя войниците на Филип II във всички посоки, чак до Фландриите, по безкрайните сухоземни пътища. Само движението на войските през големия ломбардски град би било почти достатъчно да покаже насоките на интересите на Испания и ритъма на имперския живот във всеки един момент от царуването на Филип II.

На връщане от Испания галерите носят в Генуа, заедно с „необходимото" и купища сребро. Цяла Италия се оказва забогатяла от белия метал. А посредством Италия и цялото Средиземноморие. Това е една от важните реалности през този период от средиземноморския живот, който бихме нарекли щастлив, ако не съществуваше грабителството – този втори вид война, недостатъчно регистрирана от „голямата" история, но не по-малко жестока. Плячкосването впрочем също претърпява трансформации и има два малки факта за отбелязване по този повод. Единият е символичен: Еулдж Али умира през юли 1587 г. на 67 години[2]. Никой няма да поднови неговата кариера. Последен наследник на Драгут и Барбароса, с него си отива една цяла епоха. Другия дребен факт предсказва бъдещето: пет английски търговски кораба съсипват ескадрата от галери на Сицилия[3]! Незабелязана прелюдия към възхода на линейните кораби[4].

---

[1] И които нанасят обичайните вреди при преминаването си „...come è il lor solito". Венецианската република до Х. Пикамильо, Генуа, 17 юли 1590 г., A. d. S., Gênes, L. M. Spagna 10.249.

[2] Simancas E° 487.

[3] *R. Hakluyt*, op. cit., II, p. 285-289, среща във водите на Пантелерия.

[4] Но обикновено отбелязаните събития имат още по-малко значение. Вижте у *J. von Hammer*, op. cit., VII, p. 192-194 et 194, note 1 и в *L. C. Féraud*, op. cit., p. 86, според единия - жената, според другия - сестрата на Рамадан, напуска Триполи през 1584 г. след убийството на своя съпруг или брат, паша на Триполи. Със своята галера тя отнася 800 000 дуката, 400 роби християни и 40 девойки. По пътя за Константинопол тя е посрещната добре в Занте, но малко по-късно е нападната близо до Кефалония от Емо, командващ венецианската флота. Галерата е пленена, мюсюлманите, избити. Инцидентът се урежда миролюбиво, благодарение на намесата на султанката; впрочем Емо щял да бъде обезглавен и плячката му възстановена или компенсирана. В тази афера според *R. Hakluyt*, op. cit. (II, p. 190), са освободени 150 пленника, което ситуира събитието към окт. 1585 г. На борда на галерата имало двама англичани, които синът на Рамадан заповядал да обрежат насилствено в Джерба.

СЪБИТИЯТА, ПОЛИТИКАТА И ХОРАТА

След 1589 г. – бунтове в Северна Африка и в ислямския свят

Годината 1589 прекъсва спокойствието на Средиземноморието; тя събужда тревогите в Европа с френската криза; в ислямския свят – също.

Зад незначителните събития в Северна Африка прозира, колкото и непълни да са сведенията, криза, разпространила се на изток и в центъра на Северна Африка – в пространството, което турците контролират там след завземането на Тунис през 1574 г., и още по-далеч, вероятно в целия средиземноморски ислямски свят. Тези бунтове и вълнения не са съвсем нови. През предходните години многократно възникват трудности с помощниците, които Еулдж Али поставя в Алжир, за да го заместват, като съвместяват функциите на помощник паша и бейлербей. Дали смъртта на Еулдж Али през 1587 г. усложнява нещата? Във всеки случай турското правителство тогава смята за полезно да замени мандата на бейлербейовете, истински местни „царе", с този на тригодишен пашалък[1].

Касае се най-вече за криза на турската власт. Спрямо нея корсарите са си извоювали или се опитват да извоюват своята свобода. От друга страна турчинът и „мавърът", както твърди Аедо, си остават почти чужди един на друг, дори вътре в самия Алжир, като мавърът е държан на по-ниско положение от своя победител. Някои текстове споменават за марабутски и местни вълнения, една религиозна реакция, която в зависимост от мястото има съответният характер, но която винаги е насочена срещу турчина нашественик. „Навсякъде, където турчинът стъпва, твърдял един триполитански бунтовник, тревата спира да расте и настъпва разруха[2]." Тези неясни движения и особено неясни за нас, при всички случаи са свързани с наличието на разхлабени връзки между Магреба и Турция дотолкова, доколкото последната вече не владее морето. Не смъртта на Еулдж Али през 1587 г. е решаваща, а неговият неуспех през 1582 г. при настъплението му към Алжир[3] и по-нататък към Фес. Османски упадък, заключават историците. Не става ли дума по-точно за упадък на всички ислямски страни, свързани с турската система, с нейните пари, с нейните финанси, с нейната власт; не става ли дума за затруднения и за всеобщи смутове, макар и все още с преходен характер?

Ако това вече не е краят на турската мощ, то това е поне бездействие на нейната значима и скъпоструваща средиземноморска политика. В началото на 1589 г. информаторите на Венеция все още приписват големи планове на Хасан Венециано – ексбейлербей на Алжир, който през зимата успява с пет галиоти да отиде от Алжир в Константинопол, „за срам на християнските плавателни съдове", неспособни да го уловят по пътя му[4]. Хасан пристига в турската столица на 10 януари. Скоро се разнася слух, че новият „капудан паша" има намерение да въоръжи между 50 и 60 галери и да напредне чак до

---

[1] *Charles-André Julien*, Histoire de l'Afrique du Nord, op. cit., p. 538.
[2] *L. C. Féraud*, op. cit., p. 83.
[3] *Ch.-André Julien*, op. cit., p. 537.
[4] Хуан де Корноса до Филип II, Венеция, 4 февр. 1589 г., A. N., K 1674.

Фес, подновявайки опита на Еулдж Али. Пристигащите в Неапол съобщения говорят за запасяване със зърно и сухари в Морея и за 100 галери, предназначени за Триполи[1]: значителна цифра, от която са отвикнали от години и която по същото време потвърждават и венецианските информации[2]. Новините разтревожили дотолкова испанците, че те решават да изпратят през пролетта подсилени галери, за да разузнаят в Леванта движението на врага[3]. Но през април научават, че в арсенала на Константинопол не се работи усилено и че ще има най-много 50 галери за пътуването до Берберия, ако въобще се състои такова[4]. Един месец по-късно във Венеция потвърждават, че няма да има допълнителна турска армада[5]. Но в края на май и през юни отново оповестяват за пристигането от 30 до 60 турски галери, така че решават да съберат както някога кралските галери в Месина[6].

В действителност Хасан заминава на 18 юни, на 22-и той е в Негропонт (Евбея), където на следващия ден е последван от „пазачите" на Родос, Александрия и Кипър. Неговите кораби нямат достатъчно гребци, твърди едно известие, което съобщава за 80 платнохода, галери или галиоти[7] (цифрата като че ли е надута според последвалите съобщения). На 28 юли в Модон той очаква още 10 галери от Корон, за да продължи пътя си[8]. Отплаването вероятно става на 1 август с 30 до 44 галери, според предоставените от Венеция цифри[9], с 46 галери и 4 галиоти, както се твърди в Палермо[10], в доста „лошо състояние, ако изключим тази на командващия"[11]. Флотата поема пряк курс към Триполи, транспортирайки 8000 мъже. Те са разпознати от сицилианските брегове, но не предприемат нищо срещу тях[12].

Бихме преценили неправилно това турско настъпление, ако не ни беше известно, че заминаването се осъществява независимо от многобройни препятствия и на първо място, вълненията, които опустошават Константинопол от края на пролетта[13]. Тези вълнения, родени от мизерията и военната недисциплинираност, през май са толкова обезпокоителни, че пашите не се чувстват сигурни в собствените си домове. „Около тях се разполага охрана, като че ли са в неприя-

---

[1] Миранда до Филип II, Неапол, 18 февр. 1589 г., Simancas E° 1090, f° 21.

[2] Хуан де Корноса до Филип II, Венеция, 9 май 1589 г., A. N., K 1674.

[3] Миранда до Филип II, Неапол, 12 апр. 1589 г., Simancas E° 1090, f° 35.

[4] Същият до същия, ibid., f° 53. Аделантадо де Кастилия до Филип II, Гибралтар, 13 май 1589 г., Simancas E° 166, f° 72.

[5] Х. де Корноса до Филип II, 9 май 1589 г., A. N., K 1674. Отплаване на 30 галери. Конст., 22 юни 1589 г., A. N., K 1674; Миранда до Филип II, 8 юли 1589 г., Simancas E° 1090, f° 83; Ф. де Вера до Филип II, Венеция, 8 юли 1589 г., A. N., K 1674.

[6] Миранда, вж. предходната бележка.

[7] Миранда до Филип II, Неапол, 14 юли 1589 г., Simancas E° 1090, f° 89.

[8] Съобщение от Леванта, 27 юли и 1 авг. 1589 г., A. N., K 1674.

[9] Ф. де Вера до Филип II, 5 авг. 1589 г., A. N., K 1674; същите сведения; Миранда до Филип II, Неапол, 12 авг. 1589 г., Simancas E° 1090, f° 105.

[10] Вицекралят на Сицилия (до Филип II?), Палермо, 17 авг. 1589 г., Simancas E° 1156.

[11] Вж. бел. 9 по-горе.

[12] Откъдето следва безсмислието на отбранителните мерки, предприети от херцог д'Алба, вицекрал на Сицилия: Алба до Филип II, Палермо, 22 май 1589 г., Simancas E° 1156.

[13] Х. де Корноса до Филип II, Венеция, 13 май 1589 г., A. N., K 1674.

телски лагер[1]." Тази криза в самия център на турската мощ идва да ни подскаже, че вълненията, които прекосяват по онова време целия ислямски свят, не са толкова независими едно от друго, колкото изглежда. „За турската армада, която замина за Триполи, пише граф де Миранда на 8 септември, досега нищо не сме научили, освен че е пристигнала в града на 12-и миналия месец и че Хасан ага полага усилия да успее да подчини маврите, които са се разбунтували там. Докато марабутът, водач на бунтовниците, прави всичко възможно в обратна насока. Имайки до себе си множество войници, той би желал някоя християнска армада да му се притече на помощ. Това узнават от една малтийска галера, която отива да помогне на тези маври[2]." Този факт е потвърден от доклад на малтийските рицари[3].

Така, независимо от страховете, които тя може да донесе, експедицията на Хасан не е предназначена за християнския свят. Турците съвсем нямат намерение да се приближават към война с Испания. Нито на отиване, нито на връщане те не докосват брегове на Неапол или на Сицилия. По онова време, впрочем, в Константинопол все още се намира един полуофициален агент на Филип II, а системата на последователните примирия не е прекъсната. През август – септември Филип II заповядва на Джан Андреа Дориа да изпрати четиридесетина галери към Испания, за да вземат войска оттам. Доказателство, че ако се смята за необходимо да се попълнят отново tercios на Неапол и Сицилия, предвид предстоящите опасности, за момента все още нямат особени страхове[4]...

Няколко месеца по-късно едно донесение от Константинопол съобщава за завръщането на 35 галери на Хасан паша, „в такова безредие, че всички християни, които пребивават тук, съжаляват, че са ги пуснали да се приберат, като са изпуснали такъв удобен случай. В действителност тук смятат тази флота за загубена след смъртта на по-голямата част от нейните гребци и на голям брой от войниците[5]." Тонът на това войнствено известие е доста показателен. Ако се работи в Арсенала, то е за да espantar el mundo (да се сплашва светът – бел. пр.).

Авторът на това писмо отказва сам да му повярва; дали той не познава и не вижда около себе си трудностите, които връхлитат Турската империя? И вероятно нямаше да използваме тук експедицията на Хасан Венециано (освен защото измерва голямата промяна, настъпила в Средиземноморието в сравнение с предишните времена), ако тя не беше един от елементите на турския пейзаж в този кризисен момент – такъв, какъвто си го представяме, без да ни е познат изцяло.

Бунт в Константинопол, бунт в Триполи. Между двата града разстоянието е голямо. Но бунтът се разполага и в Тунис, където донесението на някой си Мохамед Капси[6] отбелязва още през ноември 1589 г. нарастващия гняв на местните

---

[1] Същият до същия, Венеция, 10 юни 1589 г., ibid.

[2] Миранда до Филип II, Неапол, 8 септ. 1589 г., Simancas E° 1090, f° 124.

[3] Relacion del viaje que kizieron las galeras de la religion de Sant Juan que estan al cargo del comendador Segreville en ausencia del General de la Religion, 1589, Simancas E° 1156.

[4] Миранда до Филип II, Неапол, 18 септ. 1589 г., Simancas E° 1090.

[5] Константинопол, 8 дек. 1589 г., A. N., K 1674, Ф. де Вера до Филип II, Венеция, 2 дек. 1589 г., A. N., K 1674; Същият до същия, 22 дек., ibid.

[6] Палермо, 25 ноем. 1589 г., E° 1156.

хора срещу турците. Сигнал за някой изолиран авантюрист или мечтател, въвлечен в лични разпри и търсещ няколко бурета с барут, или още по-добре няколко дуката? Не, защото недоволството на туниската страна избухва през 1590 г. с показателна сила. Всички „анали" отбелязват през месец хидджа от година 999 от Хиджра, тоест през 1590 г., разбунтуването на Тунис и избиването на почти всички бюлюкбашии, омразни на армията и на народа офицери, на които е поверена цялата администрация[1]. В това време, през новата година, се възобновява и бунтът в Триполи. Известие от Константинопол от март съобщава за смъртта на пашата на Триполи и за безизходното положение на турците, укрили се в пристанището. За освобождаването им е необходима поне кавалерията на Кайро или изпращането, както в предходните години, на 50-60 галери[2]. Но отдавна е отминало времето, когато да се екипират 50 галери е като игра за султана. Според донесение от Константинопол от 16 март 1590 г., за да ограничи разходите, султанът предлага поста управител на Триполи на всеки, който пожелае да въоръжи 5 галери за своя сметка и да ги използва при начинанието... Но никой не се самопредлага... Тогава се говори за въоръжаването на 30 галери, към които да се добавят тези от охраната на Архипелага, плюс няколко фюсти, които ще реквизират в Гърция[3]...

Очевидно в Константинопол са силно обезпокоени от продължителните вълнения в Африка. Но не е лесно да се действа. Арсеналът не е в състояние да поднови флотата за кратко време. Зле платените войници са недоволни. Което съвсем не пречи на турците да говорят за 300 галери, а на първия паша – да продължава с безочието си, заплашвайки Испания, императора, Полша, Венеция, Малта... И тъй като мирът с Персия изглежда близък, тези заплахи успяват да предизвикат известно безпокойство. Венеция поставя Кандия в състояние на отбрана и пришпорва строителството в своя арсенал[4].

Същевременно северноафриканската криза се развива успешно. Двама християнски пленници, които успяват да напуснат Триполи, информират херцог д'Алба в началото на април: „Марабутът продължава нас"ълнението си, твърдят те. И въпреки че Италия смята, че няма да има турска армада тази година, ние мислим обратното, тъй като за това е необходима операция. Отнемайки им Триполи, врагът ги подлага на опасност да загубят това, което им остава от Берберия, чак до Алжир. Всичко би пропаднало – това е сигурно – ако загубят укрепения пункт Триполи[5]." Във Венеция следят с интерес развитието на бунта в момент, когато турците започват шумни преговори с поляците. Току-що пристигна новината, пише папският посланик във Венеция, „че въстаналите маври от Берберия са завзели Триполи и обезглавили войниците от Тунис и от градския гарнизон, включително и пашата. Крепостта останала в ръцете на турците, които са обсадени в нея". Смята се, че ще ги подпомогнат от Кайро по суша[6]. Но, отбелязва граф

---

[1] *Alphonse Rousseau*, Annales Tunisiennes, op. cit., p. 33.
[2] Константинопол, 2 март 1590 г., Simancas E° 1092, f° 18.
[3] Константинопол, 16 март 1590 г., A. N., K 1674.
[4] Ф. де Вера до Филип II, Венеция, 31 март 1590 г., A. N., K 1674.
[5] Граф д'Алба до Филип II, Палермо, 7 апр. 1590 г., Simancas E° 1157.
[6] Ф. де Вера до Филип II, Венеция, 14 апр. 1590 г., A. N., K 1674.

Миранда по същото време, всичко това би могло да завърши с изпращането на друга турска армада в тези води[1].

Във всеки случай, няма място за притеснение на Испания. Още повече, че тогава в Мадрид пристига новината за продължаването на испанско-турското примирие с още три години[2], „което силно се желае" в Мадрид, отбелязва френският агент. Херцог д'Алба настоява да алармира сицилианските флоти, но дори само северноафриканската афера е достатъчна, за да заангажира всички едва възстановени сили на турската флота, дори и на египетската кавалерия, която евентуално може да изпратят[3]. Бунтът всъщност има тенденция да се генерализира. В Табарка, островът на генуезките събирачи на корали, който е идеално място за подслушване, херцог д'Алба изпраща свой агент – Хуан Сармиенто. „Цяла Берберия – му доверяват Спироло, губернаторът и неговият агент Магис (с недомлъвки, тъй като ако турците узнаят, че честните генуезци информират християните, какво ли трябва да очакват?) – се е надигнала срещу турчина и то особено силно в Тунис, където пашата е изпаднал в голямо затруднение с войниците си, на които не е плащал заплати от шест месеца и които няма никаква възможност да плати. Освен това неговият заместник и неговият съвет са пленени. Турците бягат от цяла Берберия и се качват на кораби за Алжир..." „Те ми казаха също, добавя Сармиенто, да внуша на Ваше Превъзходителство и на инфанта (Хавсидския инфант, когото испанците държат в резерв) да изпратите 70 галери: с появата им в залива на Ла Гулет маврите ще разпердушинят турците, при условие че инфантът се разбере с Негово Величество имуществото на маврите да не бъде разграбено[4]." Впрочем те се учудват на това, че „в момента, в който Хасан ага пристига в Триполи и провежда сухопътна акция с 3000 турци, оставяйки галерите си невъоръжени", от Сицилия не изпращат „20 галери, които да ги пленят всичките и да ги изгорят"[5].

Но дали по познати причини испанците се въздържат от действия в този случай? Те не възнамеряват да възобновят огъня и жупела на турско-испанската война заради Триполи или заради която и да е друга част от Берберия. Писмо на херцог д'Алба от април 1590 г. го казва открито[6]. Галери от Флоренция наскоро пристигат в Палермо, „добре попълнени с гребци и пехота... Говори се, че ще се присъединят в Малта към тези на Великия командор, за да извършат нападение срещу Триполи и да подтикнат турчина да изпрати своята армада в Понанта, където да притисне Негово Величество". Да се притисне Негово Величество: не може и да бъде по-ясно. Алба ще научи по-късно със задоволство, че флорентинските галери имат единствено намерението да идат да плячкосват заедно с рицарите; за пореден път да издебват „керваните" от галери между Родос и Алексан-

---

[1] Миранда до Филип II, Неапол, 14 авг. 1590 г., Simancas E° 1090, f° 15.

[2] Лонгле до краля, Мадрид, 15 авг. 1590 г., p.p. *A. Mousset*, op. cit., p. 401.

[3] Константинопол, 27 апр. 1590 г., A. N., K 1674.

[4] 25 апр. 1590 г., Relacion q. yo Juan Sarmiento hago para informacion de V. Exa del viaje que hize para la isla de Tabarca en Berveria de orden de V. Exa, Simancas E° 1157.

[5] Ibid.

[6] До краля, Simancas E° 1157.

дрия[1]. Ако е възможно. Испанците още по-малко от турците бързат да подновят старите битки.

Това поведение допринася за ограничаване на бунтовете в Северна Африка. Много често при тях зле въоръжени местни хора, снабдени най-много с няколко аркебузи, се противопоставят на силни градове, на цели войскови части с аркебузи, а отгоре на това снабдени и с артилерия. Ако задачата на турските укрепени постове не е лесна, тя не надхвърля безнадеждно техните сили дотам, че бунтовниците да разчитат само на себе си. Така през есента на 1590 г. измяната предава на турците триполитанския марабут, който спъва техните действия. В началото на май отбелязват, че той се е оттеглил в Каур, оставяйки цялата флота на турците – нормална предпазна мярка в момент, когато пристигането на нова турска армада става възможно[2]. Малко след това, едно съобщение от 21 май известява в Неапол за неговото убийство[3]. От Константинопол на 8 юни се уточнява, „че кожата на марабута, който разбунтува Триполи и други места в Берберия, е изложена разпъната на един от най-посещаваните площади в знак на победата и за срам на християните. След това е окачена на обичайния позорен стълб[4].“ На 2 юни наистина обявяват, че марабутът вече има заместник и то по-агресивен[5]. Но изглежда, че турците занапред са по-малко притеснявани в Триполи. Освен малките ескадри от галери, които снават между Константинопол и Северна Африка – 10-те галери, които придружават например Джафер паша, назначен за управител на Тунис[6] – турците не предприемат никакво друго морско начинание през тази година. Още по-малко през 1591 г., нито през 1592 г., ако погледът върху нашите източници е достатъчно прецизен. Дали защото такова начинание не е абсолютно необходимо или защото е пряко реалните сили на турците? Все пак факт е, че северноафриканската криза в крайна сметка е по-неизгодна за местните хора, отколкото за турците от Африка, за гарнизоните и за малките османски колонии, чиято квазиавтономия те затвърждават. Не са ли те все повече принудени да разчитат само на себе си? В Алжир, където може да се почувства тази еволюция, републиката на реисите, „тайфата“, побеждава и от това следва експанзия на плячкосването. Така е и в Тунис, където пиратството процъфтява преди края на века. Вече се открояват физиономиите на берберските регентства, в голяма степен господари на своите съдби[7]... От друга страна, след като отношенията с Константинопол стават по-редки, няма никакво съмнение, че Северна Африка ще стане в края на века един по-отворен отколкото в миналото свят за търговците и интригите на християнството; свят, който се поддава на примамките и на действията на съседа отсреща. Един френски търговец предлага да предаде град Бужи (Бежая)[8]; кралят на Куко ще отстъпи пристанище, ако му помогнат

---

[1] Константинопол, 25 май 1590 г., A. N., K 1674; Алба до Филип II, Палермо, 2 юни 1590 г., Simancas E° 1157.

[2] Алба до Филип II, Палермо, 5 май 1590 г., Simancas E° 1157.

[3] Simancas E° 1092, f° 32.

[4] A. N., K 1674.

[5] Алба до Филип II, Палермо, 2 юни 1590 г., Simancas E° 1157.

[6] Константинопол, 8 юни 1590 г., A. N., K 1674.

[7] *F. Braudel*, in: Rev. Afric., 1928.

[8] Дж. А. Дориа до Филип II, 6 юни 1594 г., Simancas E° 492.

срещу Алжир[1]. Именно Бон ще плячкосат без затруднение тосканските галери през 1607 г.... За Северна Африка е завършила една цяла епоха. Тя престава да живее с ритъма на Ориента.

Турската финансова криза

Остава да разберем как кризата от 1590-1593 г. е свързана с цялостната турска история. Редом с локалните причини (що се отнася до Северна Африка), тя би трябвало да има и общи такива. Обуздавана тук или там, виждаме я да се появява, да изчезва и отново да се появява в почти всички провинции на турския свят. И например в Мала Азия – земя пърекселанс за бунтове и вълнения; също и в Константинопол, където след събитията от 1589 г. спахиите се разбунтуват отново през януари 1593 г.[2]

Всичко това вероятно трябва да се свърже с турската финансова криза, която настъпва след 1584 г. През тази година[3] турското правителство започва своите широкомащабни подправяния на монети. В това то следва примера на Персия, която еднократно девалвира своята монета с 50%. Във всеки случай златните монети (пак африканското злато), които Турция си доставя в Кайро на базата на един sultanin = 43 maidin, са броени на войниците за техните заплати при нова база от 85 медина, което показва една девалвация, еквивалентна на персийската – 50%. Впрочем венецианският секвин, който има същата стойност като султанина, се покачва по същото време от 60 на 120 аспри. Има и претопяване на асприте, тези малки сребърни пари, стандартна монета в турската държава и идеално средство за заплащане на войниците. В тях примесват все повече мед, като същевременно намаляват размера им: те са „леки като бадемови листенца и обезценени като капка роса", заявява един турски историк от онова време[4]. Не отговарят ли вълненията на спахиите през 1590 г. на тези емисии от подправени монети? Едно венецианско сведение от същата тази година[5] показва, че подправянето на монети продължава, що се отнася до турския талер (разбирайте пиастрата или пък гроша), който в началото на века струва 40 аспри. При царуването на Мехмед III (1595-1603) сривът на монетата трябва да продължи; секвинът се движи от 120 на 130 и после на 220, докато фискът продължава невъзмутимо да го приема по стария курс от 110 аспри. „Империята е толкова бедна, толкова изтощена, писал испанският посланик във Венеция[6], че там котират единствено асприте от чисто желязо." Явно преувеличение, но показателно по свой начин за вътрешния упадък, от който голямата история не се интересува.

---

[1] За този цар на Куко, се отнесете към предходната бележка и към нейния анализ, *F. Braudel*, „Les Espagnols en Algérie", in: Histoire et Historiens de l'Algérie, 1930, p. 246. Относно един аналогичен инцидент за фортификациите в гр. Африка, които трябва да се сринат, херцог де Македа до Филип II, Месина, 12 авг. 1598 г., Simancas E° 1158.

[2] *J. von Hammer*, op. cit., VII, p. 264.

[3] *J. W. Zinkeisen*, op. cit., III, p. 802.

[4] Ibid., p. 803.

[5] Ф. де Вера до Филип II, Венеция, 14 авг. 1590 г., A. N., K 1674. „... con que havian baxado los talleres diez asperos cada uno".

[6] Д. Иниго де Мендоса до Филип II, Венеция, 9 септ. 1590 г., A. N., K 1677.

От 1584 до 1603 г. поне две монетарни кризи се редуват – след паричните промени – с „тежки финансови кризи". С известна разлика във времето източният край на Средиземноморието се сблъсква със същите трудности, които западният вече е срещал. Но, за да ги смекчи, той (Изтокът) не разполага с новите ресурси на Иберийския полуостров, отворен към Океана, с лице към среброто на Америка. Следователно можем да заключим, че в общи линии турският банкрут и слабост пораждат бързо около 1590 г. всеобща криза, поради незаплащането на войските и отслабналото функциониране на централната власт. Пропуканият и готов да се отприщи бент позволява да бъдат наблюдавани тук или там най-разнообразни явления: политически, религиозни, етнически, дори социални. Серия от бунтове и вълнения в обширната империя последват сгромолясването на монетата[1].

Но тук става дума за едно провизорно обяснение. То се нуждае от допълване, нюансиране и вероятно от корекции. Все неща, които ще може да улови само задълбоченото изследване на турските архиви.

1593-1606 г.: подновяване на големите операции по фронтовете на Унгария

След примирието от 1568 г., войната фактически никога не престава по широките континентални граници на Турция – от Адриатика до Черно море. Войната или по-скоро един вид сухоземно пиратство. Тя има своите специалисти, които се прехранват от нея, цели населения: ускоци и мартолоси по далматинските и венецианските граници; акънджии (предтечи на башибозука) и хайдуци по обширните унгарски покрайнини; татари и казаци в широките неясни зони между Полша и Московското княжество от една страна и Дунав и Черно море – от друга. Тази непрестанна герила просперира по време на дългия антракт, започнал с мира от 1568 г., сключен за осем години и подновен през 1579 и през 1583 г.

Още повече, че от 1578 г. турските сили са обърнати към Азия; с това границата е изоставена от турска страна сама на себе си и започват размирици, които съвсем не трябва да се сравняват по своята природа с тези в Северна Африка, но които се базират на същите недостатъци. Синан паша разяснява това на английската кралица през юни 1590 г., по повод на пограничните райони на Полша: „Възползвайки се от войната в Персия, пише той, по време на която султанът не искаше да се бие по други фронтове, крадци, полски казаци и други хора не престанаха да тормозят поданиците на Турчина". След приключването на Персийската война, султанът има намерение да накаже тези рейдове. В полския случай той все пак приема да разреши конфликта по мирен начин (всъщност през 1591 г. ще бъде подписан договор[2]), но единствено заради намесата на кралицата,

[1] Последното състояние на въпроса, *Vuk Vinaver*, „Der venesianische Goldzechin in der Republik Ragusa", in: Bollettino dell' Instituto di Storia della Società e dello Stato veneziano, 1962.

[2] 12 юни 1590 г., *R. Hakluyt*, op. cit., II, p. 294-295. Договорът щял да бъде сключен през 1591 г., *J. W. Zinkeisen*, op. cit., III, p. 657.

която декларира своята заинтересованост от Полша, тъй като нейните поданици се снабдяват оттам с жито и барут. Синан не говори за даровете, които донасят полските пратеници, едновременно с обещанието на техния крал сам да накаже казаците.

Това, което е важно за полско-турската гранична зона, опустошена от постоянните плячкосвания на села и стада, е валидно и за цялата дълга граница. И още повече за Хабсбургската империя, която в центъра и на запад е по-опасен съсед от поляците и руснаците, които на юг граничат с празни пространства или с румънските земи, които турчинът не държи пряко под своята власт. Разбира се, нека не си представяме турците като вечните жертви; герилата не е еднопосочен процес. И ако вярвахме само на Хабсбургите, турците са единствените виновници. Наистина няма и един бег по турската граница, господар и на най-малкия замък, който да не участва в тази ендемична война в областта, в която той сам си е господар, с войската си, с личните си планове и опорните си точки. Но християните притежатели на замъци по границата, банове от Славония и Хърватия, не се задоволяват, каквото и да се твърди, да отблъсват неприятелските рейдове, „да ги възпират или да им попречат", както сторваг херцог Йозеф де Турн и банът Томаш Ерьоди, когато през октомври 1584 г. и две години по-късно, през декември 1586 г., прегазват турските дружини в Каринтия[1]. Всъщност всеки се старае и местните битки водят често до истински планирани сражения със стотици, дори хиляди пленници. Под тежестта на тези изпитания цяла Унгария – и християнска, и мюсюлманска, е ужасно опустошена, както и Каринтия, и покрайнините на Щирия, и марките Славония, Хърватия и Карниола, където линията на крепостите и замъците, релефът или блатата не представляват непреодолимо препятствие[2]. Пожарът никога не загасва, докато трае благоприятното за ненадейни атаки време. Още повече, че зимното примирие е ненарушимо. За резултата се досещаме: превръщането на земите на тези марки в ужасни пустини. Воденето на бой там с големи армии създава големи проблеми. Например от Буда са организирани големи керван с волове за снабдяването на предния пост – крепостта Гран. Но ако случайно християните ги заловят, селяните от Унгарската равнина, от които е зает добитъкът, вече остават без животни за ралата си и впрягат в тях своите жени. Една неутолима, нечовешка война. Когато тя се възобновява в края на последното десетилетие на 16 в., тя представлява за турците една втора Персийска война – също толкова трудна, толкова скъпа и за да приключим, толкова продължителна (1593-1606 г.).

До тази дата, въпреки че в битките често последната дума остава за християните, имперската политика се придържа към клаузите на примирието от 1568 г. През 1590 г. тя договаря продължаването му за осем години срещу заплащане на обичайния налог от 30 000 дуката, увеличен с един изключителен дар от сребърни предмети. Тази политика на видима слабост е наследена, тя е комплекс за малоценност и не изисква особени обяснения.

Онова, което разбираме по-трудно, е поведението на турците. Известно е, че

---

[1] *J. W. Zinkeisen*, op. cit., III, p. 582.
[2] Ibid.

след мира с персийците, те ще се завърнат на западната сцена. Обявяват го със самохвалство и с надути фрази. Но не може ли цялата опасност да се стовари върху Венеция например? Сеньорията вдига под тревога своята флота; тя бърза да укрепи Кандия още от пролетта на 1590 г. и през 1591 г. експедира там две хиляди пехотинци наведнъж[1]. Посланиците на Франция и Англия подтикват султана да изпрати флотата си в Средиземно море. През 1589 г.[2] и после в началото на 1591 г. в Константинопол се говори за подготвянето на 300 галери, които ще се притекат на помощ на мориските в Испания, за които казват, че се бунтуват[3]. Впрочем бурята се обръща на север.

Вероятно заради поражението на управителя на Босна, Хасан, през 1593 г. под стените на Сисек в Хърватия. В предходните години този Хасан вече е предприел мащабни операции срещу ускоците[4]; през 1591 г. той опустошава земите между Кройц и Суаних и повтаря това през пролетта на 1592 г.[5] Вероятно умишлени провокации. Но през юни 1593 г. в Константинопол научават, че обичайните операции по прочистване на същите тези области завършват с пълно поражение на брегове те на Кулпа. Самият Хасан намира там смъртта си, както и хиляди турци; в ръцете на победителите пада значителна плячка.

Тази новина накланя досега колебаещите се везни между привържениците на мира и войнолюбците, в първите редици на които се намира и Синан паша – решителен противник на християните и специално на Хабсбургската империя, човек на войната в Унгария, човек на армията, наложен от нея за велик везир. Не може да се подценява ролята на този безпощаден албанец, упорит и хитър старец, неуморим събирач на съкровища. Може би Хабсбургите сгрешават като не го оценяват при започналите през 1591 г. преговори. Все пак влизането на Синан във властта не довеждат до незабавен разрив. Преговорите продължават с имперския посланик фон Кревиц. И дори синът на Синан паша, бейлербеят на Румелия, е използван за посредник.

Дали новината от Сисек послужва за друго освен да предизвика избухването на дълго подготвяната от преди буря и вероятно е необходима за взривяването на Константинопол? Краят на войната с Персия поставя пред правителството на султана обичайния проблем за демобилизацията или за повторното използване на войските. То трябва да се изправи пред бунта на неплатените войнишки заплати. През 1590 г. той взема образа на революция. Подобно на променливото настроение на Мурад III, това положение тежи върху съдбата на империята и води след себе си сгромолясването на велики везири, бихме казали – на министерства. Необходимостта да се освободи столицата от това военно население тласка към тази нова континентална война. В старата книга на Хамер, така близка до изворите и пълна с анекдоти, ни е представен великият везир Фехрат (везир за кратко през 1594 г.), нападнат из столичните улици от недоволни спахии, на които е отказано изплащане на заплатите. Великият везир им отговаря: „Идете

---

[1] Ф. де Вера до Филип II, Венеция, 3 март 1590 г., A. N., K 1674; *J. W. Zinkeisen*, op. cit., III, p. 623.
[2] Същият до същия, Венеция, 3 септ. 1589 г., A. N., K 1674.
[3] Константинопол, 5 ян. 1591 г., A. N., K 1674.
[4] *J. W. Zinkeisen*, op. cit., III, p. 581.
[5] Ibid., p. 585.

по границите, там ще ви платят"[1]. През 1598 г. еничарите въстават пак заради непълноценните пари, които им дават и едно сведение от 18 април заявява, че е невъзможно да се живее в този град, в такава среда[2]. Три години по-късно идва редът на спахиите. Същите произшествия между 20-и и 25 март[3]; и повече от месец след този метеж писма от Константинопол съобщават, че „волностите и нахалството на военните" принуждават повечето от търговците да затворят своите магазини[4].

През 1593 г. войната в Унгария постига поне този резултат – да заангажира безделничещите в Константинопол войски.

Тази четиринадесетгодишна война (1593-1606 г.) ни е позната в нейните военни и дипломатически проявления[5]. Разказът за нея у Хамер, който го е взел от изворите, е неточен. Възпроизведен от Цинкайзен и от Йорга, той продължава да бъде измамлив. Няма смисъл да го възпроизвеждаме в тази книга, в която ни интересуват само общите положения.

Тези общи положения са трудни за откриване, тъй като войната е монотонна, командвана от естеството на театъра на бойните действия от двете страни на обширната, осеяна със замъци и укрепления зона, която се простира от Адриатика до Карпатите. Враговете подготвят всяка година различни по брой войски. Тази от двете армии, която се задвижи първа, превзема без затруднение поредица от замъци и укрепени градове; гарнизоните, които криво-ляво изпълняват задачата си, често напускат щом се почувстват застрашени или предават без бой редица укрепени пунктове. Тези завзети точки ще бъдат или няма да бъдат задържани от победителя, в зависимост от наличните сили и кредити. Но никога – този факт е от значение – пробивът, извършен в зоната на крепостите, няма да стане повод за дълбоко нахлуване на противникова територия. И това е така поради много причини. Първата: съществува опасност от гладна смърт в тези опус-

---

[1] *J. von Hammer*, op. cit., VII, p. 297.

[2] A. N., K 1677.

[3] Константинопол, 18 апр. 1601 г., A. N., K 1677.

[4] Конст., 4 май 1601 г., пак там. Относно инцидентите от 1601 г., техните предпоставки и последствия, вж. също: Конст., 27 март 1601 г., A. N., K 1630; Иниго де Мендоса до Филип III, Венеция, 13 май 1600 г., aut. K 1677; Лемос до Филип III, Неапол, 8 май 1601 г., K 1630; Ф. де Вера до Филип III, Венеция, 5 май 1601 г., K 1677 и Конст., 29 ноем. 1598 г., K 1676.

[5] *J. von Hammer*, op. cit., t. VII, et *J. W. Zinkeisen*, op. cit., t. III. Няколко дати: 1594 г, превземане на Новиград от Хабсбургите; 1595 г.: превземане на Жаварино от турците, голямо вълнение в христ. свят, *G. Mecatti*, op. cit., II, p. 799; 1598 г.: възвръщане на Жаварино, Simancas E° 615; 16 май 1598 г., И. де Мендоса до Н. В., Венеция, A. N., K 1676, гневът на султана при новината за превземането на Жаварино; 11 апр. 1598 г.: И. де Мендоса до Н. В., новината за превземането на Жаварино пристига във Венеция на 6 апр., A. N., K 1676; 5 дек. 1598 г.: И. де Мендоса до краля, Венеция: удовлетворение на венецианците, когато научават, че Хабсбургите са вдигнали обсадата на Буда; 28 ноем., И. де Мендоса до Н. В., турците вдигнали обсадата на Вадарино, Хабсбургите - тази на Буда, A. N., K 1676, 20 окт., фалшива новина, но не представена като такава, за превземането на Буда, И. де Мендоса, A N., K 1676; 4 ноем. 1600 г.: Ф. де Вера до Н. В., Венеция, A. N., K 1677, превземане на Канизия от турците на 22 октомври; 11 авг. 1601 г.: di Viena, A. N., K 1677, загуба на трансилванците от Хабсбургите близо до Горосло; 21 окт. 1601 г.: разгром на „Писателя", честван с големи празници, Конст., 21 окт., 1601 г., A. N., K 1677; 10 ноем. 1601 г.: поражението на „Писателя" не се смята за достоверно. Ф. де Вера до Н. В., Венеция, A. N., K 1677; 1 дек. 1601 г.: неуспех на хабсбургската атака срещу Канизия, Ф. де Вера до Н. В., Венеция, A. N., K 1677.

тошени и враждебни за човека зони. Не може и да се помисли за транспортиране на храни. Съществува опасност да бъдат забелязани оставените непокътнати крепости от двете страни на проникването, да се обединят техните гарнизони и победителят да бъде обграден. Най-вече не се разполага с достатъчно кавалерия, която е считана сама по себе си за оръжие, макар че Хабсбургите постигат с унгарска помощ значителен напредък в това отношение. От своя страна турците разполагат с такава, но в по-малки количества отколкото се предполага. Те трябва да искат подкрепата на своите съюзници: през 1601 г.[1] турските галери ще идат да вземат татарски конници, за да ги откараг в Унгария. Впрочем, някога турците завладяват Балканите с мощни кавалерийски рейдове; по-късно пак с кавалерийски рейдове Шарл дьо Лорен, а после и принц Ойген ще отместят християнската граница далеч на юг. Армиите от 1593 г. са лишени от основното, което е необходимо за една мащабна операция.

Между 1593 и 1606 г. повествованието се губи в микроскопични детайли: поредица от обсади, ненадейно завзети, възвърнати, спасени, блокирани или деблокирани градове. Без от това да последва нещо съществено. Само две-три големи събития: завладяването на Гран и на Печ от християните, завладяването на Ерлау и възвръщането на Гран (1605 г.) от турците... Армиите рядко се срещат. Така че ще има само една тридневна битка, отначало неясна, но после завършила с победа на султана, който придружава войските си от 23-и до 26 октомври в равнината на Керестеш. Но тази битка не е решаваща: задължителното зимно прекъсване принуждава султана да оттегли войските си чак до Буда и Белград.

Все пак сред тези монотонни операции се очертава доста ясно една военна зона. Имперската граница, опираща се на запад на Алпите, а на изток – на Карпатите, се простира от един планински и горски масив до друг също горист и неравен такъв. Войната се настанява именно между тях двата – в Унгария, в тази обширна открита равнина, в която големите пътища са Дунав и Тиса и които корабите използват за пренасяне на войски и продоволствия. От време на време войната ги прекрачва благодарение на честите строежи на мостове. От двата пътя, които се изкачват на север, този по Дунав е може би най-пустият и най-изложеният на опасност. Долината на Тиса като че ли не предлага по-добър път, но по-удобни убежища и по-приемливо снабдяване. Тя има предимството, че се намира в по-спокойни земи.

Изводът от войната като цяло е безспорното настъпление на Хабсбургите, чиито първи успехи вдигат голям, може би прекален, шум в Европа[2] и които честват масово през 1595 г. Вярно е, че войната не ги изненадва. Те предвиждат опасността и своевременно поискват подкрепата на Райха и на Ербланд. И получават навреме помощ от Италия, от папството и от Тоскана. Съществена помощ, тъй като в края на века Италия е богата и се чувства обект на турските стремежи. Папата помага на императора под формата на пари и чрез увеличаване на десятъка (плащан от духовенството на краля – бел. пр.). Великият херцог на Тоскана предлага войска[3]. Върху Венеция също е упражнен натиск, за да застане на

[1] Конст., 4 май 1601 г., A. N., K 1677. Наистина, касае се само за четири галери.

[2] *G. Mecatti*, op. cit., II, p. 789, p. 809.

[3] Ibid., За мисията на кардинал Боргезе в Испания, вж. инструкцията на Климент VIII, 6 окт. 1593 г., представен от *A. Morel Fatio*, L'Espagne au XVI[e] et au XVII[e] s., p. 194 et sq.

страната на императора. Впрочем напразно. Сеньорията се отказва да изостави политиката си на военен неутралитет, продължавайки да снабдява турците на собствения си праг, въпреки голямото раздразнение на Испания[1]. Множество неуспешни опити ще бъдат направени, щото Полша и Московското княжество да се притекат на помощ на Хабсбургите. Това, което трябва да се подчертае още повече, е, че Германия, във вътрешен мир от 1555 г., от 1568 г. – защитена от евентуални смутове на север, току-що е преминала дълъг период на спокойствие и растеж. Нейната сила се чувства по границите ѝ, където присъствието на италианци и французи чертае обща за християнството граница.

Но по други граници става оживено. Редом с главната битка се появяват и второстепенни арени на военни действия: тези в Хърватия и в Славония от една страна; от друга (оказващи по друг начин влияние върху съдбата на войната) – тези в източните страни Влашко и Молдова, богати на хамбари за жито и на запаси от животни, които Константинопол обсебва в своя полза, и Трансилвания – сложен свят, едновременно унгарски, румънски и германски; германски в редицата укрепени градове и изкусни, любознателни германски заселници, чиято историческа роля е огромна. И ето че тези третите – в общи линии земите на днешна Румъния – като че ли решават съдбата на Унгарската война. В началото тяхната открита намеса в полза на Хабсбургите довежда до много тежката криза от 1594-1596 г., от която Турската империя се измъква едва след щастливата победа при Керестеш. За сметка на това единствената интервенция на Трансилвания през 1605 г., този път срещу Хабсбургите, позволява на турците да си възвърнат наведнъж загубените територии и да постигнат с лекота мира от Шитваторок (11 ноември 1606 г.).

През 1594 г., когато положението в Унгария остава неясно, трите зависими страни – Трансилвания, Влашко и Молдова, въстават срещу султана като се споразумяват с император Рудолф[2]. Михаил Храбри устройва клане на бившите господари на Влашко. Този троен бунт отвлича вниманието на турците от войната с Хабсбургите. Но по повод на този балкански блок, разположен между Полша, Русия и Дунава, традиционната история за пореден път ни предоставя по-скоро коментари за важните участници, отколкото за самата игра. Важните участници, а именно Сигизмунд Батори, господар и то жесток господар на трансилванските земи, когото папата подпомага с пари и който мечтае да поведе кръстоносен поход, замислян по бреговете на Дунава[3]; Аарон, войвода на Молдова; и накрая, трудно доловимата и преценима личност на Михаил Храбри, господаря на Влашко и на обширни съседни области.

Съвпадението на това въстание с възкачването на Мехмед III на престола, утежнява още повече неговото положение. Така през лятото на 1595 г. Синан паша напада ожесточено Михаил Храбри с войската си. Той прекосява Дунава през август, завзема Букурещ, а после и Търговище, старата столица на Влашко. Но, изложен на агресивността на болярите и на тяхната кавалерия, той не може да

[1] Consejo sobre cartas de Fco de Vera, май 1594 г., Simancas E° 1354. Испания укорява Венеция и за политиката ѝ в полза на Анри IV.

[2] *J. W. Zinkeisen*, op. cit., III, p. 587.

[3] *G. Mecatti*, op. cit., II, p. 800 (1595), *N. Iorga*, op. cit., III, p. 211.

удържи своите завоевания. При приближаването на зимата е принуден да изгори набързо построените дървени укрепления, а неговото отстъпление се превръща в катастрофа: той преминава Дунава единствено с остатъци от своята армия. Същевременно победителите напредват на юг, по затрупаните със сняг пътища, завземат Браила и Измаил – този последният, творение на турците, най-силната им крепост на Долни Дунав[1]. В Трансилвания турците съвсем не са по-щастливи: погубен е един цял техен експедиционен корпус – хората и снаряжението, в това число и артилерията[2]. От своя страна Хабсбургите прегазват тяхната армия, която се опитва да деблокира Гран (4 август). Градът се предава на 2 септември 1595 г.

Това тежко положение е овладяно лично от султана на 23-26 октомври 1596 г. с победата в равнината на Керестеш. Затова нека не прекаляваме с „германската" мощ – безспорна по други места, особено в началото на кампанията. Нека се въздържаме най-вече да говорим, за пореден път, за безвъзвратния упадък на османлиите, въпреки че тази тема се появява по това време у някои съвременници на Запад. Империята започва да „се разпада" малко по малко, отбелязва един испански посланик[3], но свидетелството му няма онзи смисъл, който бихме му придали. Впрочем турчинът е предпазлив. Спрямо Трансилвания и „дунавските провинции" той съумява да изчака и да се пазари. Научен от опита, той скоро няма да посегне към влашкото гнездо на оси и тласка поляците към тези богати равнини, които временно му се изплъзват[4], така че да ги неутрализира възможно най-добре. Той не може да си спести напълно по някоя язвителна дума от време на време по повод войските на Михаил Храбри[5], но пък се оказва свободен да се обърне срещу императора при много по-добри условия.

Последните години на войната противопоставят впрочем много по-изравнени сили, които се изчерпват в тази монотонна и скъпоструваща борба. Финансово изчерпване[6], военно – също. От турска страна войските се отклоняват от задълженията си[7], но и имперските войници правят същото[8]. Според твърденията на експертите[9], силите не достигат и от едната, и от другата страна. И при едните, и при другите въодушевлението от началото на войната е изчезнало[10]. През 1593 г., по заповед на императора, всеки ден по обед бият Türkenglocke, турската камбана, предназначена да напомня, че се води война срещу голям противник. През 1595 г. султан Мурад нарежда да пренесат с голяма тържественост зеленото зна-

---

[1] *N. Iorga*, Storia dei Romeni, p. 213.

[2] *G. Mecatti*, op. cit., p. 801.

[3] Ф. де Вера до Филип III, Венеция, 5 май 1601 г., A. N., K 1677.

[4] Конст., 17 март 1601 г., A. N., K 1677.

[5] Например в началото на 1600 г., близо до Темешвар, И. де Мендоса до Филип III, Венеция, 26 февр. 1600 г., A. N., K 1677 и както през 1598 г. с подкрепата на трансилванците и през зимата (3 ян. 1598 г.), A. N., K 1676.

[6] Виена, 28 март 1598 г., A. N., K 1676.

[7] *P. Paruta*, op. cit., p. 15 et 16.

[8] И. де Мендоса до Филип III, Венеция, 19 дек. 1598 г., A. N., K 1676.

[9] Същият до същия, 11 юли 1598 г., пак там (11, а не 18 юли, както го посочва класирането на архивите).

[10] Хуан де Сени де Менорка до Филип II, Конст., 3 ноем. 1597 г., A. N., K 1676. Турски войници дезертират и се укриват в християнски селища.

ме на Пророка от Дамаск, където то се съхранява, в Унгария. Но през 1599 г. никой вече не се вълнува от подобни жестове и великият везир Ибрахим започва сериозни преговори за мир[1]. Те се водят едновременно с монотонната война. От двете страни „тилът" е по-слаб от „фронта". Така около 1600 г. един неясен бунт, вдигнат от някой си Язиги[2] (този, когото западните известия наричат „Писателя"), разтърсва Мала Азия и довежда до прекратяването на трафиците и до истинска блокада на Анкара[3]. Успехите му са толкова големи, че е застрашена самата Бурса[4]. Поражението на „Писателя" от Хасан паша през 1601 г. е честване в Константинопол с големи празненства[5]. Освен това през 1603 г. в Азия отново започва войната срещу Персия. Тя въвлича в невероятни разходи и прави опасността от ендемичните бунтове в Мала Азия, която тежи върху империята, драматична.

И все пак именно в този момент на обща слабост турците успяват да възстановят положението на север. Достатъчно им е да си издействат решителния поврат в Трансилвания[6], обещавайки на временния ѝ господар Бочкай короната на Унгария. Тоест цяла турска Унгария, с изключение на граничните укрепления, издигнати срещу императора. Горкият принц от планината е прекалено запленен от подарените му богати земи в равнината. Това е само измама, но тя е достатъчна за отклоняване на неговото внимание, от което турците се нуждаят. Помагайки си от друга страна с татарите, които хвърлят на запад, към границите с Хърватия и Щирия, те успяват да напреднат безпрепятствено в посока на Дунава. Гран е възвърнат на 29 септември 1605 г. Малко след това и Вишеград. После падат Веспрем и Палота, ако се спрем само на по-важните успехи на великия везир Лала Мустафа.

С това преговорите могат да се разгърнат по-лесно, като турците бързат, поради наложителната война в Персия, да материализират своите успехи от 1605 г. Мирът е окончателно подписан на 11 ноември 1606 г. Статуквото е възстановено, крепостите и пленниците – върнати. Трансилванецът, който се е сближил с императора посредством отделен договор, се отказва от короната на Унгария. Султанът получава от императора дар в размер на 200 000 дуката, но в замяна на това се отказва от плащания му данък. Мирът от 1606 г. е наистина първият турско-имперски договор, сключен от страните при равностойни условия.

---

[1] *J. W. Zinkeisen*, op. cit., III, p. 609. Слухове за мир: херцог де Сеса до Филип III, Рим, 14 юли 1601 г., A. N., K 1630; И. де Мендоса до Филип III, Венеция, 1 авг. 1600 г., K 1677; същият до същия, Венеция, 27 май 1600 г. (ако императорът не е подпомогнат парично, той ще поиска мир), пак там.

[2] Конст., 17 юли 1601 г., A. N., K 1677; Голади, казва писмо от Анкара, 10 дек. 1600 г., пак там. И по-рано, И. де Мендоса до краля, Венеция, 8 авг. 1598 г., K 1676, но дали това е „Писателят", който по онова време наричат (или минава за) султан Мустафа?

[3] Анкара, 10 дек. 1600 г., копие, A. N., K 1677.

[4] Конст., 8 и 9 септ. 1601 г., A. N., K 1677.

[5] Конст., 21 окт. 1601 г., A. N., K 1677, разгрома му от Хасан паша. Херцог де Сеса до Филип III, Рим, 9 дек. 1601 г., A. N., K 1630, Хасан паша, един от синовете на Мехмед Соколи.

[6] *J. W. Zinkeisen*, op. cit., III, p. 613-614.

2. 1589-1598 г.: от френските граждански войни до откритата война срещу Испания

На Запад, пак извън полето на Средиземноморието, но докосвайки го от време на време, се развива една друга война: Френската война, свързана с общата криза на западния и на атлантическия свят. Тук нашата задача е не отново да повторим всичко, а само да маркираме връзките между тези събития и спокойната по онова време средиземноморска история. Тази ограничена задача все пак си остава трудна. Религиозните войни във Франция са част от европейската религиозна и политическа драма, да не говорим за социалния и политическия фон. Как в този комплекс от проблеми да отделим без да сгрешим тесните и точни зони, представляващи интерес за нас?

От 1589 до 1598 г. Франция изживява две кризи: от 1589 до 1595 г. – най-вече вътрешна криза, най-тежката, която застига страната от началото на вълненията; после, от 1595 до 1598 г. – външна криза, свързана с откритата война срещу Испания. И едната, и другата силно разтърсват Франция, но представляват маргинални събития за нашата тема.

Религиозни войни в средиземноморска Франция

Средиземноморският юг въпреки всичко играе само второстепенна роля в нашите религиозни войни. Ереста, причина и повод за вълненията, се стреми по-скоро да достигне Дофине и по-нататък Италия, Лангедок и оттам Испания, а не да се добере през Прованс до голите морски ширини. Провансалското пространство между Лангедок и Дофине като че ли е относително спокойно. Това обаче не възпрепятства многобройните вълнения да достигнат и до него, и там да се случат тревожните събития през 1562, 1568, 1579 г.... През тази последната година истински жакерии опустошават областта[1]. Тогава войната трайно се настанява със своите убийства и грабежи. Както в останалата част на Франция, след 1580 г. в Прованс всичко узрява и се разпада – в тази земя, нездраво свързана с кралството[2], бедна, обзета от свободолюбие, с тежки местни съперничества, със своите грижливо пазещи привилегиите си градове и своето размирно благородничество... Но възможно ли е да наредим тези частици история и да определим точно отговорностите на тези отвратителни локални войни – между carcistes и razas, а по-късно между ligueurs и bigarrats; на тези многобройни драми, които се отприщват през последните години от царуването на Анри III и след неговото убийство на 1 август 1589 г.[3]?

Навярно след 1589 г. и поне до към 1593 г. преобладаващите драматични събития във Франция се разполагат винаги на север – от Нидерландия до Париж и от Париж до Нормандия и Бретан. Но на юг нещата се влошават. И там, както и другаде, началото на царуването на Анри IV бележи разпокъсване на кралството на градове, на сеньории и на автономни области. После следва доста бързото му възстановяване: всички песъчинки се слепват отново и изграждат здравите камъ-

[1] *Paul Moret*, Histoire de Toulon, 1943, p. 81-82.
[2] *Maurice Wilkinson*, The last phase of the League in Provence, Londres, 1909, p. 1.
[3] Muerte del rey de Francia, Simancas E° 597.

ни на предишния строеж. Тази обикновена в своя ритъм история е усложнена до абсурдност в своите детайли. Всяко пясъчно зрънце притежава свой хронист, всеки важен персонаж – свой биограф.

В Средиземноморския юг, в широкия смисъл на това понятие, се пресичат шест-седем авантюри: противопоставянето на Монтморанси и на херцог дьо Жоаьоз в Лангедок; авантюрата на херцог д'Епернон в Прованс; тази на конетабъла на Ледигиер[1] в Дофине и наоколо; тази на херцога на Немур в областта на Лион[2]; тази на Савоеца – от Прованс до околностите на Женевското езеро и накрая, тази свързваща всички останали, сложната игра на Филип II. От всички тези личности само три работят за Анри IV: Монтморанси, Ледигиер и д'Епернон. Работят... но и отгоре; думата е твърде проста и поне за един от тях, за д'Епернон, тя е направо неточна. Той, както мнозина други по онова време, работи най-вече за себе си и през ноември 1594 г. ще се присъедини към чуждата кауза[3].

Да се проследи всяка от тези авантюри е трудна задача, тъй като те се пресичат и се припокриват. Но в общи линии, от географска гледна точка, те доста ясно се обединяват в две почти различни войни, с различна съдба: едната в Лангедок, която на практика ще приключи в края на 1592 г. и другата в Прованс, която ще завърши едва през 1596 г. И това като че ли опровергава сметките, които можехме да направим предварително: в близкия Лангедок Испания не може след 1592 г. да поддържа една война, която е на прага ѝ, докато е в състояние да поддържа такава в доста отдалечения Прованс чак до 1596 г. Обстоятелствата обясняват този очевиден парадокс...

В Лангедок противниците на Анри IV се намират в благоприятно положение. Те са подкрепяни от една Испания, разположила се в Средиземноморието и в Русийон, настъпила широко на север от Пиренеите, разполагаща с това, което може да се нарече морско превъзходство в Средиземно море. А освен това и с други козове: на запад – Гиен, където хората на Лигата разполагат със значителни сили; на изток – Прованс, който масово се обявява срещу краля еретик.

Същевременно херцог дьо Монтморанси, предан на новия крал, разполага със сериозни сили в Монпелие; освен това той лесно може да се присъедини през Понт-Сент-Еспри към винаги готовите за намеса сили на Ледигиер в Дофине. Господари на пътя по Рона или поне в състояние да го прекъснат когато пожелаят, „роялистите" следователно могат да оказват натиск върху повечето средиземноморски райони. От друга страна Лангедок граничи с едно особено Средиземно море: Лионският залив, негостоприемен всяка зима за галерите и за дълго в плен на лошото време... Моряците обясняват това на Филип II, който им поверява трудни, често неизпълними мисии[4]: транспортиране на войски и припаси, прес-

[1] *Charles Dufayard*, Le Connétable de Lesdiguières, Paris, 1892.

[2] Той умира на 15 авг. 1595 г., *E. Lavisse*, op. cit., VI, 1, p. 399.

[3] За Епернон, *Léo Mouton*, Le Duc et le Roi, Paris, 1924.

[4] Дон Педро де Акуня до Филип II, Росас, 19 септ. 1590 г., Simancas E° 167, f° 218. Лошото време попречило на събарянето на форта Брискон. Известие от д. Мартин де Гусман по сведение от брегови лоцмани; поради това галерите не трябва да се върнат заради лошото време, което трае между два и три месеца „y entar en el golfo de Narbona y costearle es mucho peor". Маркиз де Ториля (Андреа Дориа) до Н. В., Паламос, 28 септ. 1590 г. Simancas E° 167, f° 223, сочи трудността да се блокират бреговете на Лангедок при лошото време. Същият до същия, ibid., f° 221, относно затруднението да се достигне до форт Брискон.

ледване на френски корсари или това невъзможно и толкова често искано разрушаване на форта Брискон. Нека добавим, че от 1588 г.[1] Монморанси притежава флота от бригантини и фрегати – малки бързи съдове, грабители на каталонски кораби, успешно използвани след 1589 г. за блокиране на пристанището на Нарбон. Срещу тези ладии тежките испански галери не действат с по-голям успех от този на венецианските галери срещу корабчетата на ускоците. Така Монморанси може, след като не разполага с морско превъзходство, да получава по море екипировка от Корсика[2] и гребла от Ливорно[3].

В действителност привържениците на Лигата трябва да участват в по-сложна игра отколкото изглеждала, и за тяхно нещастие те са поверени в не особено опитните ръце на херцог дьо Жоаьоз, син на маршала на Франция. В началото всичко върви добре. Той веднага се обръща към близката Испания. Още тогава завладява важното укрепление Каркасон, чието „бурго" все пак „роялистите" задържат, твърди едно испанско известие от 8 май 1590 г.[4] По същото време Монморанси съсредоточава своите войски в Понт-Сент-Еспри, предвид своята атака срещу Нарбонеца. Разтревожен, херцог дьо Жоаьоз пише на Филип II: „Делата на католиците от Лангедок са в такова състояние, че ако тя (помощта – бел. пр.) не дойде скоро и то до средата на юни, има опасност кралят еретик да стане господар на всичко; още повече че господин дьо Монморанси, който е негов главен управител и командва вместо него в споменатата област, събира голяма армия..."[5]

Вероятно твърде мрачна картина, тъй като целта е да се получат субсидии и помощи, които винаги пристигат бавно от пребогатата Испания. Това не пречи положението да е сериозно. На 12 юни Жоаьоз все още нищо не е получил и се притеснява при мисълта, че неговите противници се готвят „...да ударят католиците по време на жътва и да им отнемат всякаква възможност да се задържат в святото си решение..."[6] Нови оплаквания и нов апел на 22 юни; изпращане на агента, архидякон Виемартен, при Католическия крал[7]; на 10 юли нови жалби по повод непристигналата обещана помощ[8]. Херцогът пише в този ден на Филип II: „Моля смирено, Ваше Величество, да ме извини, че се осмелявам да го безпокоя толкова често, за да му представям нашите нужди, което не бих сторил, ако не знаех с какво усърдие той се стреми да запази католическата вяра и честта, която ми оказа, като ме увери, че ще се погрижи за тази провинция"[9]. Дали през август

---

[1] Съветниците на Барселона до Филип II, 17 юли 1588 г., Simancas E° 336, f° 157. Lista del dinero y mercadurias que han tomado los de Mos. De Envila a cathalanes cuyo valor passa de 30 U escudos (1588), Simancas E° 336 (s. f°), Манрике (?) до Монморанси, 26 апр. 1588 г., Simancas E° 336, f° 152.

[2] Испанско известие, 8 май 1590 г., A. N., K 1708.

[3] Испанците заграбват лодка, натоварена с оръжие в замъка на Ливорно, Андреа Дориа до Филип II, Росас, 13 авг. 1590 г., Simancas E° 167, f° 219.

[4] A. N., K 1708.

[5] Май 1590 г., A. N., K 1708.

[6] Жоаьоз до Мартин де Гусман, Нарбона, 12 юни 1590 г., A. N., K 1708.

[7] Жоаьоз до Н. В., 22 юни 1590 г., Simancas E° 167, f° 154.

[8] Жоаьоз до дон Мартин де Идиакес, Нарбона, 10 юли 1590 г., A. N., K 1449, идентична бележка до дон Хуан де Идиакес.

[9] Жоаьоз до Филип II, Нарбона, 10 юли 1590 г., A. N., K 1449.

помощта на Филип II е пристигнала най-после? Не, или най-малкото не цялата. Едно писмо съобщава за неотдавнашно докарване близо до Нарбон на германски войници с испански галери[1], а друго свидетелства, че част от обещания барут е доставен[2]. Но също ни е известно, че по това време германските ланскнехти, на които не е платено, отказват да воюват на „неприятелска територия", с други думи – да се бият[3]... Играта на дребно продължава с повтарящи се молби и бавни отговори, прекрасни обещания, последвани от редовни засечки и от време на време от някой успех.

Тя продължава почти две години. Но през 1592 г. на юг от Пиренеите се случват големите събития в Арагон. Областта се надига отчасти, за да защити Антонио Перес. Беглецът и неговите приятели намират подслон в Беарн, където сестрата на Анри IV, Катерина, успява да се възползва от случая, изпращайки банди да извършват рейдове в арагонската земя отвъд Пиренеите[4]. Филип II веднага разполага войските си на юг от планините и изоставя Жоаьоз и католиците от Лангедок. Последните, отчаяни, тъй като са заложили всичко на една карта, се опитват да завземат Вилемюр сюр Тарн през септември, с надеждата да спечелят след това Керси и Гиен – тоест да изоставят това място[5] и да продължат борбата другаде. Този опит завършва с катастрофа, при която католиците загубват според свидетелството на доклад от 4 ноември 1592 г., цялата си пехота и своята артилерия[6]. Единственият изход за победените е да потърсят съдействието на Негово Величество Католическия крал, „най-християнски сред християните и най-католически сред католиците, на когото Господ е възложил всяка надежда"[7]. Но търсенето на помощ е безплодно.

В началото на следващата година е сключено примирие, за което в Париж се разчува към средата на февруари 1593 г.[8] Гражданската война в средиземноморски Лангедок завършва с бързина и успех, които „роялистите" съвсем не очакват[9]. В континентален Лангедок, около Тулуза, борбата ще продължи до към 1596 г. Но победата от 1593 г. на изток има своето значение; тя разделя на две тази бунтовна зона, която в началото на царуването на Анри IV се простира от границите с Италия до Атлантическия океан. А на разделителна-

---

[1] Дон Педро де Акуня до Филип II, Росас, 13 авг. 1590 г., Simancas E° 167, f° 220.

[2] Педро де Исунса до краля, Перпинян, 13 авг. 1590 г., A. N., K 1708.

[3] Дон Х. де Кардона до Филип II, Мадрид, 30 авг. 1590 г., Simancas E° 167, f° 189.

[4] *E. Lavisse*, op. cit., VI, 1, p. 353. Cf. *Samazeuilb*, Catherine de Bourbon, régente de Béarn, 1868 Антонио Перес и приятелите му събрали войски в Беарн... „Antonio Pérez y otros caballeros que banieron a bearne hazen hazer esta gente en favor de los Aragoneses..." Известие, 1592 г., Simancas E° 169.

[5] *E. Lavisse*, op. cit., VI, 1, p. 352.

[6] Дендалдеги, пратеник на Вилар, до Католическия крал, Брионе, 4 ноем. 1592 г., копие, A. N., K 1588.

[7] Ibid.

[8] Диего де Ибарра до Филип II, Париж, 15 февр. 1593 г., A. N., K 1588. Тогава цялата Лига се разклаща, вж. писмото на маркиз дьо Вилар до Филип II, Ош (?), 5 февр. 1593 г., A. N., K 1588.

[9] Херцог дьо Жоаьоз починал през януари 1592 г. Новият херцог, Анж (негов син или брат?), който хвърлил капуцинското расо, за да го наследи, имал среща с Монморанси в Мас д'Азий и д'Олонзак. Подписаното тогава едногодишно примирие не трябвало да свърши. Оттеглилият се в Тулуза херцог дьо Жоаьоз подновил там борбата срещу Анри IV (Жоаьоз до Филип II, Тулуза, 10 март 1593 г., A. N., K 1588). Той бил издържан от Испания.

та линия „роялистите" се оказват, както в Беарн, в близък контакт с границите на Испания.

Борбата в Прованс, започнала още преди смъртта на Анри III, ще трае подълго време, отколкото в съседен Лангедок и с последните си усложнения ще се проточи до края на испанско-френската война, до 1598 г. (датата на напускане на Бер от малкия му савойски гарнизон).

От април 1589 г., тоест преди смъртта на Анри III, Прованс се отделя, поточно парламентът на Екс се присъединява към католическата уния и признава херцог дьо Майен за „генерал-лейтенант на кралството"[1]. Слабото „роялистко" малцинство от парламента се оттегля в Пертюи през юли същата година[2]. Що се отнася до големите градове Екс, Арл и Марсилия (извън Прованс, но в провансалското пространство), те всички остават на страната на Лигата. Което означава, че провансалската област, управлявана от своите градове, добре защитени от привилегиите си, прави своя избор още преди новият френски крал да се качи на престола. Що се отнася до губернатора херцог д'Епернон, назначен през 1587 г., той отстъпва поста си на своя брат Бернар дьо Ногаре дьо Лавалет. Последният, енергичен и деен човек, не се предава пред новата опасност. Верен на кралското управление, уповаващ се на силите на Ледигиер и на народните и селските среди, той се противопоставя и успява дори да си възвърне Централен и Южен Прованс. Едно испанско известие от 1590 г. го описва да укрепва Тулон[3] както срещу Савоеца, така и срещу всички опасности, които можели да се появят откъм морето. Но Лавалет не успява да се наложи напълно над Прованс, подобно на всички онези, които се опитват да го сторят по един или друг начин през последните десет ужасни години на борба. Така до 1596 г. съществуват непрекъснато поне два враждебни един спрямо друг Прованса, с плаващи, често неясни граници: единият свързан с Екс, другият – с временната роялистка столица Пертюис.

Марсилия, най-важният персонаж в областта, свързва своята кауза с тази на Лигата след убийството на втория роялистки консул Ланш (април 1588 г.)[4] и то с такова пристрастие, което вече не може да се промени. Но да се спогоди с Лигата означава рано или късно да се ангажира с Испания.

Лятото на 1590 г. в Прованс става свидетел само на една чуждестранна интрига, тази на Савоеца – дребен персонаж, въпреки че е в удобна за действие позиция и по-способен да смути Прованс, отколкото мощният, но отдалечен Католически крал. Карло Емануеле го завзема през юли същата година по призива на една интригантка, привърженичка на Лигата – Кристин Дагер, графиня дьо Солт. На 17 ноември 1590 г. той пристига в Екс, където парламентът го приема и му поверява военното управление на Прованс, без обаче да му отстъпи графската корона, която е обект на неговите амбиции[5].

---

[1] *Victor L. Bourrilly et Raoul Busquet*, Histoire de Provence, Paris, 1944, p. 92.
[2] Ibid.
[3] 8 май 1590 г., A. N., K 1708.
[4] *V. L. Bourrilly et R. Busquet*, op. cit., p. 91, *R. Busquet*, Histoire de Marseille, Paris, 1945, p. 224 et sq.
[5] *V. L. Bourrilly et R. Busquet*, op. cit., p. 92-93.

СЪБИТИЯТА, ПОЛИТИКАТА И ХОРАТА

През зимата на 1590 г. всички участници в провансалската драма са налице. И ако действието ѝ не започва веднага, то е защото вместо да насочи усилията си към тази зона на влияние, където Савоецът не е особено силен, за да наложи самостоятелно своята воля, Испания ги насочва към лангедокския театър на действие, чак до арагонската криза от 1592 г. и погрома във Вилемюр на 10 септември същата година. Но през 1592 г., след като второстепенната арена на действие, Прованс, остава единствената възможна зона на действие в средиземноморска Франция, испанците ще се намесят там така, както никога досега. Без да влагат особено много бързина и усърдие и без да отдалечават от сцената местните актьори: Савоеца, Ледигиер, Лавалет...

Това, което доказва безсилието на савойския херцог, е, че през зимата на 1592 г. Ледигиер с помощта на Лавалет, а после и сам (тъй като Лавалет е смъртоносно ранен на 11 януари 1592 г. при обсадата на Рокбрюн[1]) е в състояние да отблъсне савойските войски отвъд Вар, а през пролетта да изненада херцога в собствените му земи около Ница. Савойските гарнизони, разпръснати из Прованс, блокирани без да бъдат обсадени, не са спокойни[2]; но с идването на лятото Ледигиер се връща в Алпите, което позволява на савойците да направят нова лятна разходка в Прованс със завземане мимоходом на Кан и на Антиб през август 1592 г.[3] Все пак тези успехи не са по-решаващи от предишните. Войната в тази бедна земя се свежда до серия от изненадващи нападения и победителят тържествува в празно пространство. Поел неговото управление след смъртта на брат си, херцог д'Епернон се настанява там със своята войска от гасконски авантюристи като в завладяна земя. С приближаването на есента поредица от преки удари и умели операции, белязани от ужасни зверства, му позволяват да си възвърне Кан и Антиб от Савоеца. Дали всичко не започва отново? Депутатите „антироялисти" от Прованс се обръщат още през септември към Католическия крал, молейки го за помощ и подкрепа[4]. Граф дьо Карсес, губернатор на Прованс от името на Лигата, назначен за такъв от своя тъст Майен през 1592 г., подновява тази молба в началото на 1593 г. Напразни тревоги: пълният успех, отказан на два пъти на Савоеца, е отказан и на херцог д'Епернон, който през юни-юли 1593 г. се мъчи безуспешно да превземе град Екс[5].

Тогава във Франция, по-точно през юли 1593 г., става отказването на краля от протестантизма, което отново поставя всичко под въпрос. Последва мощно обединително движение, пламенно завръщане към кралската личност и към мира. На 5 януари 1594 г. парламентът на Екс се заклева пред краля. Това е първият от парламентите на Лигата, който признава[6] Анри IV; той започва 1594 г. с акт, който изглежда решаващ, но не е такъв. В Прованс тази година несъмнено е година на присъединяване и на отхвърляне, но несъмнено и на последни интриги и бунтове, на криви сметки, на необуздани постъпки, на безброй пазарлъци...

---

[1] Ibid., p. 93.
[2] Дон Сезар д'Авалос до Филип II, Екс, 4 март 1592 г., Simancas E° 169, f° 103.
[3] Същият до дон Х. де Идиакес, Антибите, 7 авг. 1592 г., Simancas E° 169, f° 45.
[4] Дон Хусепе де Акуня до дон Д. Де Ибара, 13 септ. 1592 г., копие, A. N., K 1588.
[5] *V. L. Bourrilly et R. Busquet*, op. cit., p. 93.
[6] *E. Lavisse*, op. cit., VI, 1, p. 384.

Открива се едно събитие, почти най-значимото политическо действие от този период: страните от Лигата, свързани с каузата на Анри IV, се сближават една с друга и обръщат цялата си ненавист срещу д'Епернон. Неговата игра излиза наяве. Той се оказва омразен и на краля (тъй като през 1592 г. херцогът е поел с насилие управлението на Прованс); благородниците от страната го ненавиждат до смърт; така разбира, че мирът, който се задава, ще тури край на неговата власт и на независимото княжество, за което може би е мечтал. Затова не без основание херцогът не желае да се спогоди с хората от Екс и с благородниците от Прованс или пък се бои от сделките на странния агент Жак дьо Бове Ла Фен, когото Анри IV хвърля сред интригите на Прованс. Но все пак е принуден, изправен пред двойната намеса на Ледигиер и на Монтморанси, да се споразумее по заповед на краля с хората от Екс. Въпреки това злонамереността на Ледигиер и обявяването на назначението на херцог дьо Гиз, синът на Балафре, за губернатор на Прованс, карат Епернон да се разбунтува, за да спаси, както сам твърди, своята чест и своя живот[1]; да се разбунтува означава да се спогоди със Савоеца и с Испанеца. През ноември 1594 г., както сочат собствените му писма и испанските извори[2], той взема рискованото решение. Но измяната излязла наяве една година покъсно, едва през ноември 1595 г.[3] с един договор. Херцогът преминава към противниковата страна със своите гасконци и няколкото града, които все още държи в Прованс, а изглежда и извън него. Във всеки случай в испанските документи откриваме любопитен списък на имуществото и градовете на херцог д'Епернон в цяла Франция или поне на тези, които той твърди, че му принадлежат[4].

Но тази измяна на херцога е закъсняла. Когато съглашението му с Испания се изготвя в подобаваща форма през ноември 1595 г., съдбата на Миди вече е решена. Все пак през 1594 г. Испания се решава на по-сериозен натиск. Конетабълът на Кастилия, Веласко, губернатор на Милано, събира значителна войска и се готви да нападне ненадейно в посока към Дижон, оттатък Савоя и Юра. Маршал дьо Росн[5] дори го съветва, за да поддържа кавалерията си, да устрои своята щабквартира в Мулен, в провинция Бурбоне на река „Айи" (дн. р. Алие – бел. пр.)[6]. През лятото на 1595 г. целта е сърцето на Франция. Победата при Фонтен-Франсез на 5 юни предрешава отмяната на настъплението. Маловажна

---

[1] *Léo Mouton*, op. cit., p. 40.

[2] A. N., K 1596, nos. 21 et 22, цитирани от *Léo Mouton*, op. cit., p. 42 et note, p. 43. Исканията на „католиците" от Прованс, 8 дек. 1594 г., A. N., K 1596. Разисквания на Държавния съвет, 1 февр. 1595 г., A. N., K 1596.

[3] Accordi di Mone de Pernone con S. Mtà, копие на френски, Сен-Максимен, 10 ноем. 1595 г., A. N., K 1597, вж. *Léo Mouton*, op. cit., p. 44, note 2. Съглашението със Савоя, най-късно през август 1595 г. (Disciffrati del Duca de Pernone, Saint-Tropez, 11 déc. 1595, A. N., K 1597). Ср. недатирания документ от A. E., Esp. 237, f° 152.

[4] Estat des villes qui recognoissent l'authorité de Monseigneur le duc d'Épernon, A. N., K 1596 (посочване на „градовете", които той притежава в Дофине, Турен, Ангумоа, Сентонж). Същият документ на испански: Lista de las villas de Provenza..., A. E., Esp. 237, f° 152. Mémoire sur ce qui est sous le commandement de Mr d'Épernon, недатиран, A. N., K 1598.

[5] Шарл дьо Савини, господар на Рон; за ролята му във Фонтен-Франсез, *T. A. d'Aubigné*, op. cit., IX, p. 55 et sq.

[6] 12 септ. 1594 г., копие, A. N., K 1596. Необходимост за Анри IV да отиде в Лион. Nuevas generales que han venido de Paris en 26 de noviembre (1594, A. N., K 1599).

от военна гледна точка, тя все пак има големи последствия. Ако, настъпвайки на юг, Анри IV оголва Севера[1], то за сметка на това заздравява позициите си чак до морето, които могат да бъдат застрашени от всеобхватния обходен маньовър на неговия противник.

През 1596 г. всичко тръгва в крак – и херцог д'Епернон, и град Марсилия. Херцог дьо Гиз лесно се справя и с двете препятствия. През февруари „роялистите" лесно изтласкват малобройната войска на Епернон във Видобан[2]. Бият се дори във водите на р. Арженс, в която много мъже се удавят. През следващия месец (на 26 март) херцогът подписва мирен договор с краля[3], а два месеца по-късно напуска Прованс[4]. Що се отнася до Марсилия, в нощта на 16 срещу 17 февруари предателство отваря вратите ѝ за херцог дьо Гиз[5].

Така завършва един бурен период от историята на големия град, за който е важно да кажем няколко думи. Като много други градове във Франция през тези смутни години, Марсилия фактически придобива самоуправление. Независима, католическа, привърженичка на Лигата, тя се отдава на страстите си още през април 1588 г. Но как да живее в този тесен ъгъл на кралството? Всъщност даже извън кралството, тъй като то е разкъсано, разединено от смутовете. Отправеното към Испания искане за жито е красноречиво[6]. От друга страна, войната, която обгражда отблизо и отдалеч града, не е особено модерна; тя е по-скоро сблъсък на хора, отколкото на снаряжения. При това тя струва скъпо. На Марсилия се налага да мисли за охрана и за военни разходи. За такива жертви е необходима силна политика. Пет години подред тя се въплъщава в личността на Шарл дьо Казо, когото неговият последен хронист, Раул Бюске, е показал в нова светлина, без на всяка цена да се стреми да го реабилитира[7]. Този енергичен водач на масите завзема по революционному кметството на града през февруари 1591 г. В действителност той е внимателен и полезен за града администратор. Грижещ се единствено за интересите на своя град, той от самото начало се държи настрани от опасните интриги на савойския херцог, който иска чрез Марсилия да поддържа директна връзка с Испания. Херцогът напразно спира пред града през март 1591 г., напразно се опитва да завземе Сен-Виктор[8] чрез предателство (на 16-17 ноември 1591 г.)... Казо се държи твърдо настрани от свадите и интригите на благородниците от Прованс, въпреки че Марсилия приютява за кратко графиня дьо Со, но впоследствие диктаторът умело се отървава от нея.

Ако разгледаме политиката на Казо в самата Марсилия – онова, което можем да наречем неговата дейност по социалното подпомагане, въвеждането на печатарството благодарение на него, неговите строежи; ако най-накрая вземем пред-

---

[1] *E. Lavisse*, op. cit., VI, 1, p. 401.

[2] Ibid., p. 405; *Léo Mouton*, op. cit., p. 47.

[3] *Léo Mouton*, op. cit., p. 47.

[4] Ibid., p. 47-48.

[5] *Étienne Bernard*, Discours véritable de la prise et réduction de Marseille, Paris et Marseille, 1596.

[6] Един недатиран документ (A. N., K 1708) споменава за марсилски искания за добив на жито или в Оран, или в Сицилия. Градът моли също да бъде отърван от двете галери на Епернон, които кръстосват пред града.

[7] *R. Busquet*, op. cit., p. 226 et sq.

[8] Ibid., p. 231.

вид неговата популярност, то „тиранията" му приема съвсем други измерения. Несъмнено, като всяка тирания, тя е подозрителна, полицейска, ненавижда т. нар. bigarrats (инакомислещите – бел. пр.), които без колебание затваря, заточва и лишава от имущество. Но тя е популярна и което е любопитно, в изгода на масите, на бедния народ. През 1594 г. едно испанско известие съобщава за война в Марсилия срещу богатите търговци и благородниците. „Не знам точно защо, се казва в това известие, но... вероятно за да изтръгнат от тях пари[1]." Не е ли непосилен този тежък товар за града, който е господар на собствената си съдба? През 1594 г. папата и Великият херцог на Тоскана, помолени да му помогнат, не пожелават да му авансират средства, т. е. blanca[2]. Необходимостта, както и неговата идеология, накарват Казо да се обърне към силната Испания, за да получи благосклонност, покровителство и средства за съществуване[3].

Благодарение на обстоятелствата, градът се включва в испанската игра, после ѝ се отдава изцяло. На 16 ноември 1595 г. магистърът на марсилските консули написва на Филип II едно особено, все още предпазливо и все пак категорично писмо. То заслужава да се спрем на него накратко[4]: „След като Господ вдъхна в душите ни, пише там, свещения плам на своето усърдие, за да поддържа своята кауза в това голямо и опасно крушение на католическата религия във Франция, и след като се противопоставихме твърдо на толкова сътресения, които врагът на вярата и на тази държава пожела да ни създаде, по изключителното благоволение на Небето, религията и състоянието на нашия град са ни запазили и спасили досега с ненарушимото желание да останем там с цената на живота ни и на този на всички наши граждани, които са непоколебимо обединени в това свято решение. Но предвиждайки засилване на бурята след успешните дела на Анри дьо Бурбон, и това, че нито обществените възможности, които вече са изчерпани, нито способностите на хората, няма да са достатъчни за осъществяването на това толкова благородно дело, ние се осмелихме да вдигнем взор към В. В. и да се обърнем към него... като към опора за всички католици, за да го помолим смирено да благоволи да простре лъчите на естествената си доброта върху един град с толкова заслуги за старата си религия и вярност..."

Според тези документи поне, Марсилия не се предава на краля на Испания. И при „измяната" има степени. Градът (или по-скоро Казо) заявява само, че отказва да прекрати справедливата си битка. Една пропагандна брошура, доста дълъг анонимен доклад, напечатан между 1595 и 1596 г., не твърди нищо различно от това. Този „Отговор на френските католици от град Марсилия на мнението на техните съседи еретици и противохристиянски безбожни политици"[5], е един доста многословен памфлет, който не добавя нищо ново към познатите пререкания в „пресата" от времето на Религиозните войни. Той не е особено загрижен за обектив-

---

[1] Nuevas de Provenza, 1594, Simancas E° 341.

[2] Ibid.

[3] 10 000 салми жито, добити в Сицилия през 1593 г., A. N., K 1589.

[4] Луи д'Екс, Шарл дьо Казо и Жан Таси до Филип II, Марсилия, 16 ноем. 1595 г., A. N., K 1597. Това писмо било предшествано от препоръчително писмо на Андреа Дориа до Филип II, Генуа, 13 ноем. 1595 г., A. N., K 1597 B 83.

[5] A. N., K 1597 B 83.

ността и бърка роялистите с атеисти и хугенотите с безпътници. Лесна полемика: от разстояние всичко, което я прави силна и язвителна, изглежда по-скоро блудкаво. Единственото нещо за отбелязване е, че не е спомената нито дума за връзките на града с Испания.

И все пак това съглашение е неизбежно; трябва или да се скрият зад огромната испанска мощ, или да се спогодят с кралския агент, председателят Етиен Бернар, който се установява в Марсилия и дава най-изумителни обещания на Казо и на неговия събрат по оръжие Луи д'Екс. Но дали точно тези прекалено учудващи обещания[1] не крият някаква клопка? Господарите на Марсилия предпочитат да се споразумеят с Филип II. Трима „депутати" от града, единият от които – син на Казо, пътуват до Испания: повод да изготвят дълго изложение на събитията в Марсилия от 1591 до 1595 г.[2], да изтъкнат ролята на „диктаторите" Луи д'Екс и Казо, които, потомци на стари фамилии от града, разчитащи на своите роднини, приятели и на масите в Марсилия, успяват да въведат там католически ред и мир. Но все пак не без усилие: трябва да се въоръжават, да мобилизират наемници, да заемат крепостите Нотр-Дам и Сен-Виктор, кулата Сен-Жеан, да пазят „портата Реал", голямата платформа и входът от Екс, които „най-много се нуждаят от защита", да строят на изхода на пристанището форт Кретиен, впрочем все още недовършен, да поддържат коне заради сигурността на своето землище и за да улеснят хората от Марсилия, „когато прибират плодовете си, да не са безпокоени от враговете"[3]. Сега, когато Анри дьо Бурбон е опростен от папата, когато триумфира, когато е господар на Арл (следователно и на снабдяването на града с жито), когато Марсилия е пълна с бежанци и сред тях е „голямата и начетена личност на монсеньор дьо Гембрар, архиепископ на Екс, лишен от своето владение от Анри дьо Бурбон", в това бедствено положение, въпреки даренията на Беарнеца (Анри IV – бел. пр.), градът може да издържи само „под крилото" на Католическия крал. Ако той му помогне и то бързо с пари, с амуниции, с хора, с галери... Положението е още по-напрегнато поради това, че кралските войски напредват чак до вратите на Марсилия и интригите зад градските стени стават заплетени.

След декември 1595 г.[4] в Марсилия пристигат помощи под формата на галери от сина на принц Дориа и на две испански роти. Точно навреме, за да се предотврати влизането на кралските войски. Но положението в Марсилия остава смутно, а неговите жители – мнителни дори към своите приятели. На 21 януари 1596 г.[5] пратениците от Марсилия напускат испанския двор със спечелена битка. Градът се предава без да се предаде на Католическия крал, който ще има свободен достъп до пристанището за своите галери, възможността да разполага там войски, обещанието на марсилците да не преговарят с Анри дьо Бурбон и да

---

[1] *R. Busquet*, op. cit., p. 240. И най-вече доста отдавна подготвяна антанта с Испания, вж. бел. 3 на предходната страница и кардинал Албер до Филип II, Марсилия, 7 септ. 1595 г., A. N., K 1597.

[2] Без дата, A. N., K 1597 B 83.

[3] Ibid.

[4] Антонио де Киноnес до Филип II, Марсилия, 1 ян. 1596 г., A. N., K 1597; Карлос Дориа до Филип II, Марсилия, 1 януари 1596 г., пак там.

[5] Puntos de lo de Marsella, A. N., K 1597.

признаят за крал на Франция само някой приятел на Испания. Гражданите на Марсилия, гласи техният доклад, „няма да признаят Анри дьо Бурбон, няма да се присъединят към него, нито към други врагове на Ваше Католическо Величество, така ще останат и ще се запазят католици и така докато стане угодно Богу да даде на Франция един най-християнски и истински католически крал, който да е в приятелско и братско отношение и разбирателство с Ваше Католическо Величество". На 12 февруари 1596 г. пратениците от Марсилия са още в Барселона, откъдето пишат на дон Хуан де Идиакес, за да му поискат каталонско жито[1]. Но четири дни по-рано, на 17-и, в града е осъществен заговор[2]; Казо е убит и градът – предаден на Анри IV. „Едва сега съм крал на Франция", казва той при съобщаването на добрата новина[3].

Без съмнение можем дълго да наблягаме върху този фрагмент от френската история и заедно с толкова много добри автори да открием в Прованс всички характерни черти на последните години от нашите Религиозни войни: покачването на цените, ужасяващата мизерия по полята и в градовете, проказата на разбойничеството, политическото ожесточение на благородниците; чрез д'Епернон да разберем тези „крале" на провинциална Франция, а също така един Ледигиер в Дофине (колкото и различен да е характерът на този човек), един Меркьор в Бретан, един Майен в Бургундия... Би било още по-примамливо чрез примера на Марсилия да разберем огромната роля на градовете за разкъсването и после – за възстановяването на Франция.

Лигата не е само съюз на екзалтирани католици. Тя не е само инструмент в услуга на Гиз... Но също и голямо връщане назад в полза на миналото, срещу което кралската власт се бори и после частично премахва. В това число и връщане към независимия градски живот, към града-държава. Адвокатът Льо Бретон, удушен и обесен през ноември 1586 г.[4] вероятно е донякъде луд. Все пак е показателно, че откриваме в неговите планове връщане към градските привилегии, като мечтата му е да се разчлени страната на малки католически републики, господарки на своите съдби. Също толкова тежка, колкото и измяната на Гиз, се оказва тази на градовете, на тези масово ентусиазирани градове – от буржоата до най-обикновените занаятчии. Париж представлява увеличена картина точно на тези градове. През 1595 г. херцог де Фериа предлага на ерцхерцог Алберт да се заеме с възобновяването на Лигата във Франция по същия принцип като тази от времето на Анри III, „която да не бъде създадена от принцовете на династията Лорен, а от някои буржоа от Париж и други градове, в началото само три или четири..., при толкова християнски и благоразумни условия, че голяма част и най-доброто от Франция да се присъедини към тях"[5]. Някои от тези мъже са още в Брюксел; грешките и предателството на вождовете навярно не са погубили каузата...

---

[1] Los diputados de Marsella a Don Juan de Idiáquez, Barcelone, 12 févr. 1595, Simancas E° 343, f° 92 (резюме на канцеларията).

[2] *R. Busquet*, op. cit., p. 245.

[3] Ibid.

[4] *E. Lavisse*, op. cit., VI, 1, p. 264; ibid., p. 342 et sq., за търговското пробуждане.

[5] Без дата, около 1595 г., Simancas E° 343.

Ето кое подчертава, макар и с голямо преувеличение, ролята на градовете. Но може ли те да просъществуват разбунтувани? Прекъсването на пътищата означава прекратяване на трафиците, тоест тяхната гибел. Ако те се присъединяват след 1593 г. към възстановяването, предприето от Анри IV, дали това не е, освен по обикновено изтъкваните причини, и защото се нуждаят от френското пространство, за да съществуват? Ако се налага, примерът на Марсилия, неспособна да се изхранва само от морето без помощта на континента, би препотвърдил необходимата симбиоза на сухоземните и морските пътища в средиземноморското пространство.

Във всеки случай, никога няма да разберем епизода с Казо, ако не го включим в тясната рамка на градския живот. За него проблемът от край до край бил да не предава *своя* град. Ако искаме да преценяваме неговото поведение, то трябва да стане единствено в тази светлина. За да се убедим в това, нека да прочетем отново доклада на неговите агенти в Испания: „Господата от Марсилия, четем там... прецениха, че откакто е създаден техният град, той е живял повечето време по собствени закони и като република чак до 1257 г., когато преговарял с Шарл Анжуйски, граф на Прованс, и го признал за суверен при доста споразумения, уговорки и условия, като първото от залегналите такива било, че нито един водоазки еретик (секта, разпространена по онова време), който не зачита вярата, не би могъл да бъде приет в Марсилия..."[1]

1595-1598 г.: Испанско-френската война

Ще са достатъчни само няколко думи, за да се скицира обширната картина на испанско-френската война от 1595-1598 г., започнала де факто през 1589 г., тъй като през половината век, който прехвърлихме година по година едва ли е имало и няколко прекъсвания в това постоянно единоборство между Франция и Испания.

Във всеки случай, този път войната е официално обявена от Анри IV на 17 януари 1595 г. Текстът на декларацията, напечатан в Париж от Фредерик Морел, достига дори до испанските власти. В нея френският крал формулира в общи линии своите претенции спрямо Филип, който „се е осмелил под благовиден предлог да посегне открито на лоялността на французите към техните естествени крале и законни господари – на която от край време се възхищават другите нации – преследвайки незаслужено и публично тази благородна корона за себе си или за своите"[2]. Да се постави така конфликтът на основата на кралското право, е нещо нелишено нито от стойност, нито от хитрост. Но в реален план това с нищо не променя събитията. Херцог де Фериа доста по-рано предвижда, че френско-испанската война и този път ще бъде „периферна", както по времето на Франсоа I и Анри II, и че тя ще завърши с мир поради изтощението, предизвикано от нея.[3]

---

[1] Без дата, A. N., K 1597 B 83.
[2] A. N., K 1596.
[3] Посочване в бел. 1 по-горе.

Наистина войната засяга само покрайнините на кралството: линията на Сома, Бургундия, Прованс, областта на Тулуза и Бордо и накрая – Бретан. Говорихме за обкръжение – и да, и не. Тъй като Испания не успява, въпреки своята близост на едно място и въпреки флотата си – на друго, да задържи здраво своите позиции около Франция. Тулуза е загубена през 1596 г., Марсилия – през същата година, а херцог дьо Меркьор, последният който се съпротивлява[1], капитулира през 1598 г. Впрочем от две години той повечето време бездейства... Все пак, важно е, че войната пощадява сърцето на кралството. Франция се защитава със собствената си маса. Ако Католическият крал открива градове, в които да проникне с взлом, съвети, които да купи или дори протестанти, готови да се продадат (като някой си Монверан от графство Фоа[2]), то това е все пак в покрайнините на вражеското кралство.

Вярно, има настъпление на испанската армия от Италия оттатък Алпите. Но това е обикновено пътуване до и връщане от Конте. Вече споменахме, че битката при Фонтен-Франсез довежда до оттеглянето на испанците и решаващото подчинение на Майен, но само твърдата непоколебимост на швейцарските кантони възпрепятства окупацията на Конте.

Войната откъм Нидерландия протича до известна степен по-сериозно. Там испанците постигат големи успехи, завземат много крепости – Камбре, Дулан, Кале и после Амиен – превзет чрез измама (на 11 март 1597 г.). Техният проблем е да се задържат в завзетите крепости и да поддържат там гарнизоните и цивилното население без затруднения и бунтове. Това се обяснява в едно известие, изпратено до граф де Фуентес през 1595 г.[3]

Но успехът при Амиен вдига голям шум: градът открива пътя за самия Париж отвъд широката долина на Сома. Необходим е отпор. Анри IV решава да си възвърне града. Поради това започва трескаво търсене на финансови средства и са отправени призиви към съюзниците – Англия, която е обявила официално война на Испания през 1596 г.[4], и Обединените провинции. Така във френската войска, която трябва да превземе Амиен, според испанските информации[5], се оказват 2000 англичани и 2000 холандци. Впрочем Амиен е завзет едва на 25 септември 1597 г., след шестмесечна обсада и неуспеха на един испански опит за освобождаването на града девет дни преди предаването му[6]. Това е голяма победа със силен отзвук сред християнския свят. Но победителят, едва влязъл в града, вече е без армия, която цялата се е разпръснала. За щастие мизерията и изтощението на Франция имат срещу себе си

---

[1] В текста за отлагането на примирието, 3 юли 1596 г., A. N., K 1599, се посочвало, че всяка страна щяла да събира средства от областите, които държала. Трябва да се изпратят пари, иначе Меркьор ще се пазари, M. де Ледесма до Филип II, 20 ян. 1598 г., A. N., K 1601. Меркьор до Филип II, Нант, 24 март 1598 г. (A. N., K 1602), го известява за мира с Анри IV и го моли да го използват в Унгария.

[2] Филип II до херцог д'Албукерке, Мадрид, 10 юли 1595 г., Simancas E° 175, f° 290.

[3] Известие до господин графа Фуентес, 12 март 1595 г., A. N., K 1599.

[4] Déclaration des causes qui ont meu la royne d'Angleterre à déclarer la guerre au roy d'Espagne, Claude de Monstr'oeil, 1596, A. N., K 1599.

[5] Мендо де Ледесма до Филип II, Нант, 25 юни 1597 г., A. N., K 1600.

[6] *E. Lavisse*, op. cit., VI, 1, p. 410.

неизлечимата умора на Испанската империя и финансовото ѝ бедствие, особено след банкрута от 1596 г.

Всичко се оказва парализирано. В Милано, център на испанската активност и важна връзка, от пролетта на 1597 г.[1] транспортът на войските се осъществява трудно. Трябва да се вземат италиански войници от Неапол и да се превозят до Генуа, а оттам – към Фландриите. Предвижда се и изпращане на войски, дислоцирани в района на Милано. Но дали ще има достатъчно пари? Друго притеснение: как да се помогне на савойския херцог Карло Емануеле, тази луда глава? Може ли да се използват за тази цел испанските войски, които от Испания се отправят за Генуа на борда на галери? Явно има интерес да се блокират френските войски в този сектор, за да бъде освободен ерцхерцогът в Нидерландия[2]. В крайна сметка всичко отива на своето място и част от войските е готова да замине за Фландриите; тогава се появява нова трудност –свободен ли е савойският път за тяхното преминаване? Шамбери и Монмелиан рискуват да пропаднат с включването в кампанията на Ледигиер. Освен това цяла Савоя, Пиемонт и Милано могат да пострадат по същия начин, ако парите не пристигнат навреме. Конетабълът на Кастилия пише това собственоръчно и нарежда да го съобщят на краля.

Следователно възникват безброй въпроси едновременно: и на север, и с швейцарските кантони или при преговорите с Апенцел, които струват скъпо. Освен това веднага след възвръщането на Амиен френската страна надига глава в Италия и откъм Савоя се очертава нова опасност. Идва смъртта на херцог де Фериа и папа Климент VIII иска наследяването да стане от Светия престол: „Боли ме с цялото ми сърце, пише на 16 ноември 1597 г. конетабълът на Кастилия до Филип II, като гледам голямото движение на оръжия в Италия. Ще бъда спокоен като не върша нищо друго, освен да укрепвам нашите граници, докато пристигнат заповедите на В. В. Дори да получа различна заповед, фактически необходимостта би ме заставила да действам така, както понастоящем. Ето защо моля В. В. да вземе под внимание бедността и мизерията на тази държава в момент, в който папата събира толкова голяма армия. Той естествено има слабост към Франция; той обича Беарнеца като свой син и свое създание. И доста разговори и обстоятелства разкриват не особената му добронамереност по отношение на делата на В. В. и не особеното му удовлетворение от величието на Вашата държава. Той е флорентинец... Венецианците се въоръжават, други принцове също не ни обичат и така целият този свят би могъл да се обърне срещу миланската държава... тъй като те по принцип желаят да изгонят испанците от Италия. За всичко това няма друг лек, освен

[1] Още през февруари липсват пари (Relattione summaria del danaro che si presuppone manca nello stato di Milano, 12 févr. 1597, Simancas E° 1283). За движението на войските, Филип II до конетабъла на Кастилия, Мадрид, 7 апр. 1597 г., Simancas E° 1284, f° 126. Същият до същия, 2 май 1597 г., ibid., f° 125. Конетабълът до Филип II, Милано, 12 май 1597 г., ibid., f° 86.

[2] За помощта на Савоеца: Филип II до конетабъла на Кастилия, Сан Лоренцо, 28 апр. 1597 г., Simancas E° 1284, f° 116; конетабълът до краля, Милано, 12 май 1597 г., f° 83; същият до същия, 23 юли 1597 г., f° 55; кралят до конетабъла, 8 авг. 1597 г., f° 122.

много войници, пари и бързина, което предлагам на особеното внимание на В. В."[1]

Мирът от Вервен

Та кому е изгодна тази проточила се война? Единствено и безспорно на протестантските сили, на тяхната военна флота, развихрила се в околното пространство... Обединените провинции нарастват поради мизерията в Южните провинции, останали испански: те се препитават от съсипването на Антверпен, извършено с окупирането на устията на Шелда от Генералните щати и независимо от възвръщането на града от Алесандро Фарнезе. Всички тези нещастия са необходими, за да израсне Амстердам. Едновременно с това Лондон и Бристол започват своя възход. Тъй като всички обстоятелства са благоприятни за младите северни сили, Испания остава отворена за тях, въпреки опитите ѝ за континентална блокада. Средиземно море е форсирано, Атлантикът е овладян и завоюван, Индийският океан е достигнат още преди края на века, през 1595 г. Такива са големите събития от края на столетието, на фона на които множеството инциденти от испанско-френската война изглеждат като подробности. Докато французите и испанците си оспорват градове, крепости и хълмове, холандците и англичаните завладяват света...

Като че ли именно това долавя папската политика след 1595 г. Тя предлага на Филип II своето посредничество и работи за френско-испанския мир. Климент VIII се намесва толкова по-категорично, колкото Рим, Църквата и католическият свят са притеснени от тази война между християни, верни на Рим. Още от времето на Сикст Пети папската институция работи за спасяването на католическа Франция и в крайна сметка играе с картата на френската независимост. Като изиграва тази своя карта, тя фактически се присъединява към каузата на Беарнеца, опростен от Рим две години след отказването му от вярата през 1593 г.

Подкрепяйки дейността на Рим, свободна или полусвободна Италия[2] действа в същата посока с изключение на Савоеца, чиято страст и апетит за френски земи го погубват. И така, тази Италия, щастлива да разкъса испанския хомот, е богата и дейна. Първа Венеция разкрива своите карти, приемайки през 1590 г. посланик

---

[1] Веласко до Филип II, Милано, 16 ноем. 1597 г., Simancas E° 1283, f° 2. За аферата на Ферара, неговите писма от 4 ноем. (f° 5) и 5 ноем. (Simancas E° 1283, без f°) 1597 г., Relacion de las prevenciones que S. Sd... Относно швейцарците, писмата на Филип II от 31 юли (E° 1284, f° 123) и на конетабъла - от 23 юли (E° 1283, f° 55) и от 7 окт. (ibid., f° 4). Относно Амиен, неговото писмо от 25 окт. 1597 г. (E° 1283). Разглеждам прехвърляния на войски през 1597 г. от Италия в Испания, вкл. едно tercio от неаполитанци на д. Сесар де Еболи, което на борда на рагузки нави пристига на 7 август в Аликанте, Дон Хорхе Писцина (?) до Филип II, Аликанте, 8 авг. 1597 г., ibid. (6 рагузки нави). След това тези нави „q. llevan el tercio de Cesar de Eboli са изпратени във Ферол (принц Дориа до Филип II, Кадис, 21 авг. 1597 г., Simancas E° 179). За пристигането на един конвой (2 кораба, пристигнали от Испания в Кале, 40 кораба, обявени с 4000 испанци на д. Санчо де Лейва и вероятно с пари): Франджипани до Алдобрандино, Брюксел, 27 февр. 1598 г., Corresp., II, p. 298-299.

[2] Вижте след 1593 г. странните забележки на Уйлям Роджър до „Бърли" и до Есекс (близо до Лувиер, 1 май 1593 г., A. N., K 1589) или по-скоро за паричните помощи на Италия за Холандия и за Анри IV, Ж. Б. дьо Таси до Филип II, Ландреси, 26 ян. 1593 г., A. N., K 1587, анотация на Филип II.

на Беарнеца; Великият херцог на Тоскана финансира политиката на Анри IV, чиито дългове в екю бързо достигат до небето[1]. Кредиторът впрочем иска гаранции и окупира замъка Иф и Помегските острови близо до Марсилия. Бракът на Мария ди Медичи, няколко години по-късно, е сключен и заради някои други причини, но и заради този неизплатен дълг.

Във всеки случай, през септември 1597 г., след възвръщането на Амиен, Анри IV играе ролята на победител. Застрашава ли той сериозно Холандия? Мечтае ли да проникне там? Това е друг въпрос. Но ако иска тази безочлива политика или друга експедиция срещу Брес или срещу савойския херцог да постигнат целта си, той се нуждае непременно от подкрепата на своите съюзници. Но последните не искат той да победи по безспорен начин нито в Нидерландия, нито по пътищата за Италия. Това, което те желаят, е продължаването на една война, която, препятствайки Испания в предприемането на всеобхватни континентални операции, им оставя изгодата от далечните морски експедиции. Съвсем възможно е, както смята Емил Буржоа[2], Анри IV да се е почувствал в този решителен момент изоставен от своите съюзници; най-малкото недостатъчно подкрепен от тях. И едновременно с това, склонен все повече на толкова необходимия мир, предвид състоянието на неговото кралство.

Но не е ли необходим той и на Испания? Новият банкрут през 1596 г. обездвижва огромната ѝ машина. Предчувствайки близкия си край, Филип II мисли все повече да устрои в Холандия любимата си дъщеря Клара Исабела Еухения, негова предпочитана компаньонка през последните, толкова тъжни години от живота му; негов четец и секретар, довереник, тайната му радост... Неговият план е да я омъжи за ерцхерцога Алберт, назначен точно през 1595 г. начело на опасното управление на Нидерландия. Кралят чувства необходимостта от бързо решение по повод положението на дъщеря си дотолкова, доколкото около сина му, бъдещият Филип III, започват да се проявяват нови влияния, враждебни спрямо скъпото на сърцето му решение. Ерцхерцогът, пише историкът Матийо Пари, „гори от желание да се ожени". Дали това е, или не е част от малките или големите причини, които довеждат до мира във Вервен? Умора, нужда от почивка, а може би и сметка на Испания, една от онези сметки, които неотклонно си прави нейната дипломация – както от необходимост, така и заради играта. Не се ли стреми дипломацията на Филип II да постигне бърз мир, дори и на висока цена, с френската страна, за да се противопостави на другите двама противници – Англия и Обединените провинции? Лорд Сесил във всеки случай се явява при Анри IV, за да го възпрепятства in extremis да сключи съглашение с Испания. Нека не забравяме, че по онова време една испанска армада плава направо към английския остров. Нека не забравяме също, че първа грижа на ерцхерцога Алберт, след като е постигнат мир с Франция, е да обърне веднага силите си на Север. Не е изключено подобни сметки да са се намесили в испанското решение.

---

[1] *R. Galluzzi*, op. cit., V, p. 302, *Berthold Zeller*, Henri IV et Marie de Médicis, Paris, 1877, p. 17.

[2] По повод моя ръкописен труд (1922 г.) относно La paix de Vervins, съставен под негово ръководство.

Но за да разберем последователността на събитията, трябва да се погледне към Рим. Към Рим, когото разцъфването на Контрареформацията, монетарният просперитет на Италия и изтощаването на противниците му на Запад, така издигат в края на века. Доказателство за това внезапно нарастване на неговата мощ представлява бързината, с която папа Климент VIII урежда тогава в своя полза малкия, но труден въпрос на Ферара. Този град, който е едно от големите пристанища на Италия, един оживен град с ключова позиция на италианската арена, издигнат сред голяма област, е присвоен от папата, без дори Франция, Испания или Венеция да имат време или дързост да се намесят в събитията[1].

Нарастващото значение на Рим произхожда и от това, че той има собствени решения и политика, диктувани по-малко от преценките на няколко прозорливи глави, отколкото от обстоятелствата и единодушното желание на целия католически свят. Това, което се налага чрез Рим, е воля на дълбинното движение на католицизма, който ту се препъва в протестантското препятствие на Север, ту се обръща към турското препятствие на Изток. През 1580 г. Рим последва общото движение и приема с ентусиазъм да замени войната срещу мюсюлманите с война срещу протестантската ерес. В края на века антипротестантският цикъл завършва и най-доброто доказателство за това е, че Рим се опитва тогава да пренасочи свещената война към Ориента, срещу турците.

Шестнадесети век завършва, започва седемнадесети, а що се отнася до католическия свят, той е под знака на кръстоносния поход. От 1593 г. войната срещу турчина отново става реалност в Източна Европа, в Унгария и във водите на Средиземно море. Без никога да се превръща в генерализиран конфликт, тя ще виси като постоянна заплаха в течение на тринадесет години, до мира от 1606 г. През 1598 г., в самия край на Франция, херцог дьо Меркьор напуска своя Бретан заради войната в Унгария. Неговата авантюра има значението на символ: хиляди и хиляди вярващи мечтаят да разгромят една Турска империя, която мнозина смятат готова да се разпадне. Нунцият на Нидерландия, Франджипани, пише на Алдобрандини през септември 1597 г.[2]: „Ако поне четвърт от бойците на Фландриите се насочеше към Турчина..." Това е желанието, което се е изградило в не един католик, а и в не един некатолик: известен е антитурският план на Ла Ну, който датира от 1587 г....

Мирът от Вервен, подписан на 2 май, е ратифициран от френския крал на 5 юни 1598 г.[3] Той връща на Анри IV границите на кралството такива, каквито са определени с мира от Като-Камбрези през 1559 г., следователно това води след себе си поредица от незабавни напускания на испанците: те трябва да изоставят позициите си в Бретан и да се откажат от своите завоевания по северната грани-

---

[1] Относно аферата на Ферара: И. де Мендоса до Филип II, Венеция, 3 ян. 1598, A. N., K 1676 (отлъчването на Д. Чезаре). Lo platicado y resuelto en materia de Ferrara en consejo de Estado..., 7 ян. 1598 г., Чезаре д'Есте да се подчини, Simancas E° 1283, И. де Мендоса до Филип II, Венеция, 10 ян. 1598, A. N., K 1676. Accordi fatti tra la Santa Seda Apostolica et D. Cesare d'Este, 13 ян. 1598 г., пак там. И. де Мендоса до Филип II, Венеция, 24 ян. 1598, A. N., K 1676; същият до същия, 31 ян. 1598 г., пак там.

[2] 25 септ. 1579 г., Corresp., II, p. 229.

[3] Ратификация от краля на мира от Вервен; Париж, 5 юни 1597 г., A. N., K 1602.

ца, в това число и от Кале, чиято реституция все пак е от някакво значение. В общи линии мирът се оказва благоприятен за Франция. Белиевър, бъдещият канцлер на Анри IV, казва, преувеличавайки, „че той е най-изгодният мир, който Франция е сключвала от петстотин години насам". Официални думи, но не съвсем неверни. Ако мирният договор от Вервен не дава никакво удовлетворение навън, той решително споява целостта на кралството и има предимството да донесе на Франция мира, от който тя изцяло се нуждае; мира, тоест средство да се излекуват раните на една предадена на чужденците в течение на години страна, която твърде пламенно и сляпо въстава против самата себе си. Няма никакво съмнение, че конюнктурата, губеща влияние след 1595 г., допринася за този обрат[1].

3. Войната по море няма да се състои

Локалните войни, едната на запад, другата на изток от Средиземно море, които разгледахме в тази глава, не са взаимно свързани. Вероятно те влияят от разстояние, без обаче да се пресичат. Причините? Морето, което ги разделя, остава упорито неутрално, отказвайки услугите си на една обща война, която само то би могло да организира и направлява.

И все пак битката в морето продължава от 1589 г. до края на века, а и след това. Но става дума за обичайната средиземноморска война от времето на „мира", тоест за грабителството, тази война на индивиди, безредна и второстепенна, често пъти с малък радиус на действие и която ангажира само скромни сили. Това трябва да се отбележи, макар че след 1591 г. и по-специално през 1593 г., 1595 г. и 1601 г., е имало опити за мащабни морски войни, които е от значение да осветлим. Да отбележим слабия им обсег и техния неуспех, това в крайна сметка означава да определим контурите на една нова епоха.

Фалшивата тревога през 1591 г.

След 1589 г. и преговорите за турско-персийския мир и най-вече след 1590 г. и подписването на мирния договор, вниманието на Турция се обръща изцяло към Запада. Ние говорихме навремето за малката морска експедиция на Хасан Венециано през лятото и есента на 1590 г. срещу Триполи. Тази експедиция с ограничена цел чертае началото на новата активност на турците в Средиземно море.

Но дългата почивка и принудителното бездействие дезорганизират структурите на турската марина – структури и основи, които могат да бъдат възстановени много бавно и само частично. Няма квалифицирани моряци, в Арсенала липсват умели работници, не достигат дори необходимите морски пехотинци[2]. От последната експедиция на Еулдж Али в Алжир през 1581 г., десет години са

[1] Проблемът е очертан с груби щрихи от *Pierre Chaunu*, „Sur le front de l'histoire des prix au XVIe s.: de la mercuriale de Paris au port d'Anvers", in: Annales, E. S. C., 1961.

[2] *J. W. Zinkeisen*, op. cit., III, p. 124.

достатъчни, за да се разруши всичко. Усилието за възстановяване е още по-трудно поради липсата на пари и поради християнското пиратство, което опустошава ужасно моретата на Архипелага, откъдето по традиция се набира турската сила.

Не е изненада, че експедицията до Триполи през 1590 г., строго ограничена до наказателната си цел, не разпалва испанско-турска война. Нито испанците, нито турците искат да намерят претекст за скъсване помежду си. Когато галерите на Хасан, напускайки Метона се отправят към Африка, те, противно на всякаква традиция, не се отбиват нито до неаполитанския бряг, нито до бреговете на Сицилия. Впрочем, през тези години в Константинопол присъства испанският агент Хуан де Сени, от когото архивите са запазили доста писма, но за съжаление те съдържат повече лични жалби, отколкото обяснения за предмета на неговата мисия. Та това присъствие ни кара да мислим, че мирът може да се задържи повече или по-малко сигурно докъм 1593 г. Във всеки случай, усилията и постоянните молби на английските и френските агенти[1] остават напразни: антииспанска Европа безрезултатно се опитва да възроди мюсюлманската война по море срещу силната Испания. През 1591 г. английският агент, подкрепян от Хасан паша, „генерал на морето", разяснява на султана, че Филип II е изтеглил по-голямата част от флотите и гарнизоните си в Италия, за да увеличи войските си, ангажирани във Франция. Той твърди, че при тези условия Турция би могла лесно да завземе обширни територии.

Безсмислени опити, но те пораждат отзвук, тъй като поредицата от турски планове, обявени на всеослушание – явно думи, предназначени за външния свят – обещават по-скоро успех, отколкото неуспех за английските и френските агенти. Из Средиземноморието се разнасят безброй мълви, много противоречиви и подхранвани навярно отчасти от прекрасния спомен, който са оставили в умовете на хората значителните турски флоти от миналото. Например, че триста галери ще се насочат през пролетта към Пулиите и римския бряг; после те ще зимуват в Тулон и ще напреднат до Гренада, където мориските вече ще са въстанали (това е също толкова невярно, колкото и останалото). Може би при по-голяма скромност са щели да се задоволят с Венеция или Малта, чиито рицари пак пленяват един галион, натоварен с поклонници за Мека[2]. Венецианците смятат, че целта ще бъде Кандия, където според техните твърдения християнските пирати в Леванта намират голяма помощ и съучастие[3]. Да добавим: въпреки усилията на венецианските власти...

Хуан де Сени, несъмнено по-добре осведомен, пише от Константинопол, че там наистина се говори за големи планове, но не и за тази година[4]. Турчинът отправя писмени обещания до краля на Франция и до кралицата на Англия, но те

---

[1] Испански доклад от 5 ян. 1591 г., A. N., K 1675. Множество подробности относно тези намеси, които според мен могат да останат в сянка (*J. W. Zinkeisen*, op. cit., III, p. 629 et sq.).

[2] Вж. предходната бел.

[3] Х. де Сени де Менорка до Филип II, Конст., 7 ян. 1591 г., A. N., K 1675.

[4] 7 ян., 19 ян. 1591 г., пак там. От Константинопол, 19 ян. 1591 г., пак там. Султанът до френския крал, заловено писмо, итал. копие, ян. 1591 г., пак там; също така, султанът до английската кралица, пак там.

го обвързват само за пролетта на 1592 г.[1] Всички подготовки изглеждат дългосрочни. Така например султанът подготвя – само подготвя – поредица от фискални мерки: „доброволно" подпомагане от страна на пашите и санджаците, налози върху евреите и други такси, които поради западняшките деформации е трудно да идентифицираме[2].

Фактически от средата на юни вече спират да говорят за голяма армада през пролетта[3]. Дали ще излезе предвидената малка флота[4]? Много се съмняват. Да, тя ще излезе, но ще отиде само до Египет и Берберия, вероятно и в Прованс[5]. Освен това тя трудно ще може да събере повече от 40-60 галери и то в лошо състояние. Именно това потвърждава във Венеция пред Франсиско де Вера[6] един човек от Пера. В началото на май са по-големи оптимисти. Научават, че турците, независимо от напредването на сезона, въобще не бързат да въоръжават галерите си и като че ли нямат желание да са готови и за следващата година[7]. Ще излязат най-много двадесетина платнохода за охрана на Архипелага, тоест за сигурността на турските морски връзки[8].

Само че в същото известие се съобщава, че продължават да се носят слухове относно тристате турски галери, които ще бъдат подкрепени от двеста английски морски съда[9]. Този слух се свързва с някои други. Арсеналът в Константинопол възобновява работата си и докарва maestranza (корабостроители – бел. пр.) от Архипелага. Това става в началото на март 1591 г.[10] През април турчинът поръчва в Трансилвания огромни количества лен и коноп. За какво ако не за платната и въжетата на бъдещата армада[11]? През юни – ново раздвижване в Арсенала. В Черно море започва строежът на галерите. Изкърпват се старите.

В Константинопол пристигат товари с платна[12]. За момента няма нищо обезпокояващо. Но за в бъдеще? Въпреки че през 1591 г. турците не осъществяват никаква съществена експедиция (излизат само няколко патрулни галери и на 15 юни се отбелязва завръщането на 6 изтощени галери, consumidas de hambre, връщащи се от пътуване до Берберия[13]), в християнския свят безпокойството нараства. Мекати[14] разказва, че през тази 1591 г. във Венеция живеят в страх от турчина. Вярно е най-малко, че Венеция се въоръжава, приготвя галери и изпраща войски в Кандия[15].

---

[1] Предходната бел.

[2] Съобщение от Леванта, предадено чрез венецианския посланик, A. N., K 1675.

[3] Известие от Конст., 16 февр. 1591 г., A. N., K 1675.

[4] Ф. де Вера до Н. В., Венеция, 2 март 1591 г., A. N., K 1675.

[5] Същият до същия, Венеция, 16 март 1591 г., пак там; известие от Конст., 16 март 1591 г., предадено чрез имперския посланик, пак там.

[6] Ф. де Вера до Н. В., Венеция, 30 март 1591 г., A. N., K 1675.

[7] Същият до същия, Венеция, 4 май 1591 г., A. N., K 1675.

[8] 11 май, ibid.

[9] Ibid.

[10] Конст., 2 март 1591 г., A. N., K 1675.

[11] Ф. де Вера до Филип II, Венеция, 17 апр. 1591 г., A. N., K 1675.

[12] Конст., 12 юни 1591 г., пак там.

[13] Конст., 15 юни 1591 г., пак там.

[14] Op. cit., II, p. 785.

[15] *J. W. Zinkeisen*, op. cit., III, p. 623.

Можем да си обясним тези тревоги. Турция е освободена от войната срещу Персия. Трябва да се държи сметка за нейните възможности за интервенция. Още повече изглежда, че съществува турска политика на блъф и шантаж, за да бъде принудено християнството да взема контрамерки и да се намира в неопределено положение. Вероятно и за да се ускори приемането на ислямски агент, натоварен да договори ново примирие и да донесе поне обичайните парични суми за пашите, придружаващи преговорите. 1591 е година на изтичане и на подновяване на примирието с Испания. Ние вече споменахме за присъствието в Константинопол на Хуан де Сени от Минорка – информатор, шпионин и официален представител едновременно[1]. Писмо на Франсиско де Вера[2] споменава за присъствието и на друг испански агент, Галеацо Бернон (поне така го нарича един испански текст). И така, този персонаж, que avisa y sirve en Constantinopla, съобщава на испанския посланик, че в случай на подновяване на войната с Персия, както се говори, ще бъде излишно да се изпращат в Константинопол Хуан и Стефано де Фери, „за чието пристигане се знае в Турция". Не е ли това почти сигурно известие на агента за подновяване на примирието? В едно писмо на Джовани Кастелине[3], друг агент на Испания, този път италианец, също откриваме няколко думи, отнасящи се до този неясен въпрос. „Синан (паша) пита, обяснява той[4], какво става с испанеца, че не идва. Крайно време е да пристигне с парите[5]." Следователно въпросът за турско-испанското примирие продължава да бъде предмет на разговори и на изпращане на дипломатически агенти. Но подписано ли е то през 1591 г. за обичайните три години или не е? Не бихме могли да кажем със сигурност.

Във всеки случай, пролетта на 1592 г. е спокойна. В едно писмо от 28 ноември 1591 г. Филип II наистина заповядва на граф Миранда, вицекрал на Неапол, да бъде готов при необходимост да се притече на помощ на Малта. Тази необходимост няма да се появи, възразява вицекралят[6]. Наистина през тази година има само едно-две излизания на няколко турски галери под командването на Сигала[7]. През октомври новият генерал на морето е във Валона[8], но предвид напредването на времето, той пристига само да прибере обичайните дарове. От предпазливост Миранда все пак нарежда да се съберат 16 галери в Месина. Тази цифра сама по себе си е достатъчна да се установи, поради липса на точни сведения, че силите на Сигала не са нищо особено. Впрочем, след като лошото време възпрепятства християнските галери веднага да напуснат Неапол за Сицилия, те имат време да научат за отплаването на Сигала за Константинопол и да получат анулиране на заповедта, която им е дадена[9]. Какво да заключим от тези незначителни

---

[1] Вж. бел. 3 и 4 на стр. 543.

[2] Венеция, 8 юни 1591 г., A. N., K 1675.

[3] Неговото писмо е вече цитирано по-горе в бел. 13 на стр. 544. Името му Кастелие с лигатура върху и-то според моя прочит, който не можа да бъде проверен.

[4] Тук следвам не текста от Конст., а резюмето на канцеларията на гърба на писмото.

[5] ...Que venga con dineros.

[6] Неапол, 15 февр. 1592 г., Simancas E° 1093, f° 8.

[7] Миранда до Филип II, Неапол, 8 септ. 1592 г., ibid., f° 79.

[8] Същият до същия, Неапол, 25 окт. 1592 г., ibid., f° 91.

[9] Същият до същия, Неапол, 16 ноем.. 1592 г., ibid., f° 93.

67 – Филип II работи, 20 януари 1569 г.

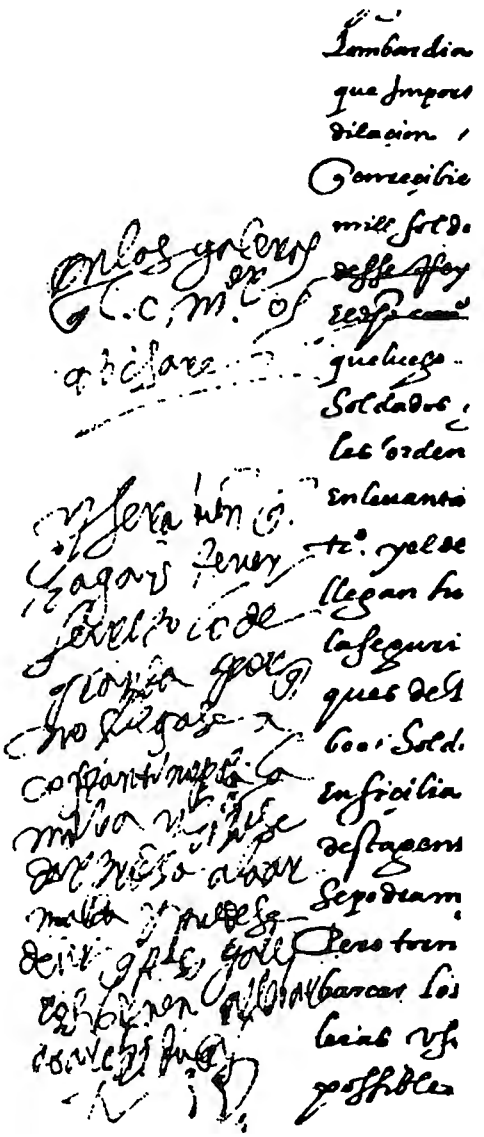

В полето на писмо, адресирано до херцог д'Алкала, вицекрал на Неапол, Мадрид, 20 януари 1569 г., Simancas E° 1057, f° 105, две бележки: 1. en las galeras que el C[omendador] M[ay]or os avisare; 2. y sera bien que hagais tener secreto lo de Gran[a]da porq[ue] no llegasse a Constantinopla la nueva y hiziese dar priesa al armada y puedese decir q[ue e]stas galeras vienen a llevar al archi duq[ue]. Превеждам втората бележка: „и ще бъде добре да пазите в тайна аферата в Гранада, за да не достигне новината до Константинопол и да не ускори излизането на [турската] армада". Гранада въстанала в коледната нощ на 1569 г. Но когато писмото на краля пристигнало, новината вече обхождала улиците на Неапол.

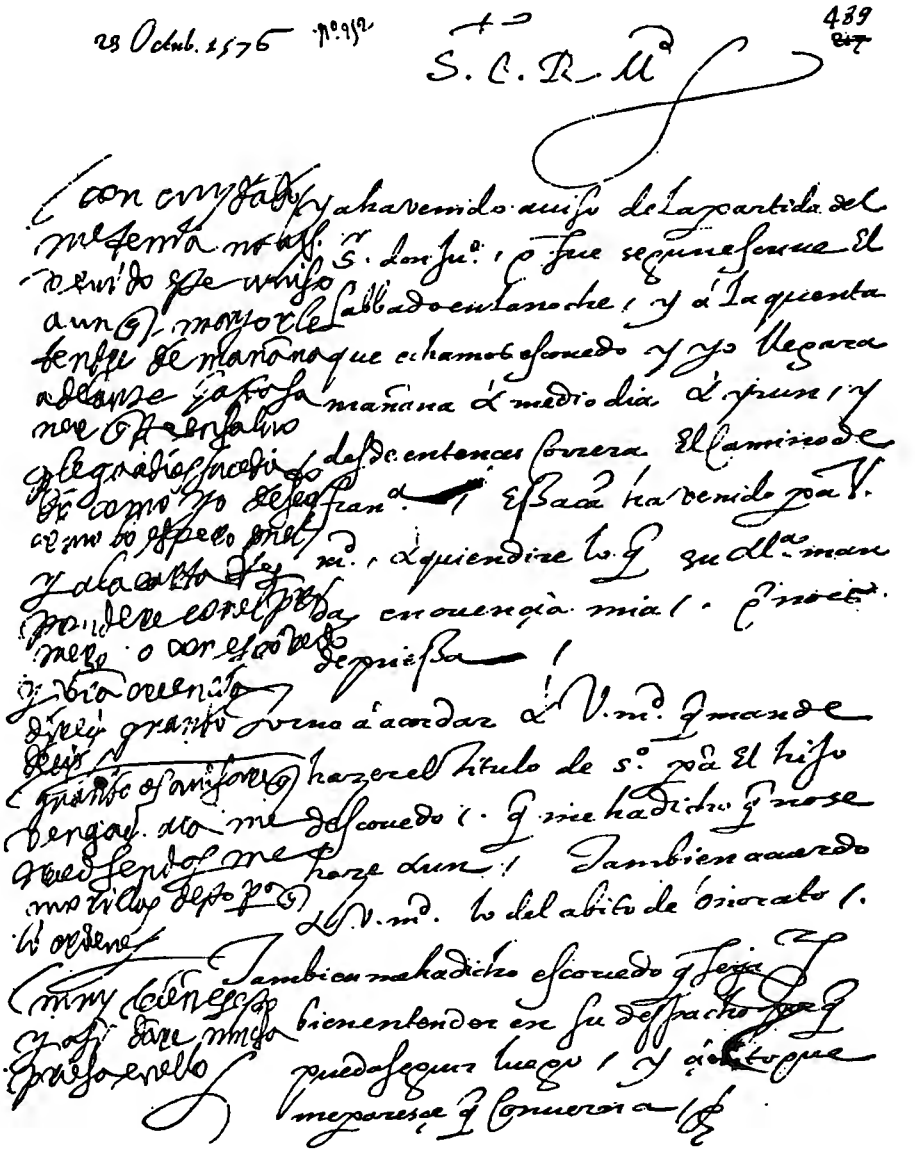

Тази ръкописна бележка на Антонио Перес до Филип II от 29 окт. 1576 г. сочи на краля отпътуването на дон Хуан Австрийски за Нидерландия, плюс две искания на Есковедо. В полето Филип II отговаря на всеки параграф. Срещу последния (Есковедо моли също да отиде в Нидерландия), Филип II пише: „muy bien es esto y asi dare mucha priesa en ello", Simancas E° 487. Страницата беше редуцирана по подходящ начин за нашето клише. Есковедо, за когото тук става дума, щял да бъде убит на 31 март 1577 г. Този текст беше публикуван във факсимиле от *J. M. Guardia* в неговата книга за Антонио Перес, L'art de gouverner, Paris 1867, след стр. LIV.

подробности? Че ако през 1591 г. е имало окончателен договор, Филип II е щял да си спести категоричната заповед относно Малта, а граф Миранда – своето решение да изпраща галери в Месина. Още повече, че нито единият, нито другият не говорят по този повод за договор и още по-малко за доверие, което могат да имат. Сигурното е, че играта на преговори в Константинопол не е прекъсната. Франсиско де Вера като че ли държи в ръцете си някои от конците на тъмната афера на този Липомано[1], вероятно испански агент, който, хванат от венецианците в Константинопол през 1591 г., предпочита да се самоубие по пътя на своето завръщане. Неяснотата в тази афера не ни помага да разберем по-добре реалностите на преговорите в турската столица.

Смята се, че възможен неуспех на тази сделка може да е в основата на предупредителния удар, който представлява плячкосването на калабрийските брегове от турската флота през 1593 г. Предупредени навреме, Сицилия и Неапол предприемат необходимите мерки за сигурност. Но след едно заблуждаващо движение към Сицилия, стотина турски платноходи се появяват ненадейно срещу Месина при Фоса Сан Джовани, плячкосват Реджо и още 14 съседни села[2] и после, без да причинят щети на осеяното със защитни съоръжения крайбрежие, се връщат във Валона. Така се установява една скрита война, която почти няма да спре, един вид израждане на истинската война между турските и испанските армади. На една дата, която не можем да посочим с точност, вероятно през 1595 г.[3], галерите на Сицилия и Неапол славно си отмъщават, като подлагат Патра на клане и още повече като участват мащабно в пиратството в Ориента. Алонсо де Контрерас, който е на борда на галерите на херцог де Македа, участва в тези успешни грабителски операции, като награда за които един ден получава „пълна догоре шапка с реали"[4]; за същото обикновените войници получават заплата от 3 екю. Нищожна война, трудно уловима в многообразието от любопитни събития, понякога свързана (от турска страна) с емигрантите мориски и още повече с тревожната Калабрия, която съобщенията представят обикаляна от подозрителни кораби, движещи се нощем по протежение на нейните брегове със запалени фенери[5]. Но тази малка война не е истинската.

През 1594 г. има излизане на флотата на Сигала[6]; тя напуска Константинопол най-късно през юли и пристига на 22 август в Пуерто Фигередо[7]. При вестта за турците в Кралство Сицилия[8], незащитено по онова време, избухва паника. И наистина, на 9 септември в Неапол все още очакват пристигането на галерите на

---

[1] Ф. де Вера до Филип II, Венеция, 29 юни 1591 г., A. N., K 1675.

[2] *Pietro Giannone*, Istoria civile del Regno di Napoli, La Haye, 1753, t. IV, p. 283, 1593 г., а не 1595, както посочва *A. Ballesteros y Baretta*, op. cit., вж. бел. 7 на следващата страница.

[3] Вж. бел. 7, стр. 549.

[4] Les aventures du capitan A. de Contreras, преведено и издадено от *Jacques Boulenger*, op. cit., p. 14.

[5] 21 септ. 1599 г., Archivio storico italiano, t. IX, p. 406.

[6] Ф. де Вера до Филип II, Венеция, 6 авг. 1594 г., Simancas E° 1345 и 20 авг., пак там.

[7] Карло д'Авалос до Филип II, Отранто, 25 авг. 1594 г., Simancas E° 1094, f° 89.

[8] Оливарес до Филип II, Палермо, 8 септ. 1594 г., Simancas E° 1138. Именно тогава трябва да се постави опожаряването на Реджо и ограбването на няколко кораба на равнището на Месина, Карло Чигала до граф д'Оливарес, Хиос, 3 ноем. 1594 г., Simancas E° 1158 и съответните сведения, 15 ян. 1597 г., Simancas E° 1223, *G. Mecatti*, op. cit., II, p. 789-790.

принц Дориа[1]. Ако заплахата се бе осъществила, тя щяла да открие липсата на испанската защита. Но в средата на септември вече са достатъчно успокоени, така че да оттеглят от брегoвете на Сицилия охранителната милиция и да оставят да ги пази само gente ordinaria[2] (обикновените хора – бел. пр.). Турската флота, за която се твърди, че разполага с 90, 100 и дори 120 галери, преждевременно се завръща в Константинопол[3]. На 8 октомври 2500 неаполитанци, мобилизирани за армията на Ломбардия и които до този момент са задържани, поемат по пътя на север.

През 1595 г. – същите фалшиви тревоги. Турската армада е на 31 юли в Метона – нейният пост за наблюдение и изчакване[4]. Италия веднага е вдигната под тревога. Испанците предвиждат да съберат галери в Месина[5]. Но според тайна информация, която по-късно ще се потвърди, турчинът няма да излезе de sus mares[6] (от свои води – бел. пр.). Испанската флота, без да се разформирова, продължава да извършва своите транспорти на Запад, докато турският балет продължава да бъде само игра на сенките[7].

Август-септември 1596 г.: Джан Андреа Дориа не желае да се сражава с турската армада

Както ни е известно, 1596 г. е годината на голямата турска криза по бойните полета на Унгария, годината на тежката битка при Керестеш. През тази година турците все пак заемат своите обичайни отбранителни позиции по брегoвете на Гърция. Тъй като те трябва не само да се пазят от християнския Запад, но и от албанската страна, където кипи, както някога може би в течение на цял век, през който няма спокойни периоди[8]. Албания като че ли е готова да се разбунтува. В Рим и Флоренция мислят да направят опит да дебаркират там. Но Венеция има прекалено много интереси в този евентуален конфликт, тъй близък до нейните граници; тя твърде много желае да остане неутрална, за да се намеси в тази авантюра или да ѝ разреши да се развие. Същевременно испанците са тормозени от папата, който иска да ги види в единоборство с турската флота[9]. Някога, през 1572 г., Рим не успява да свърже морската война срещу Турция с континентална. През 1596 г. той се сблъсква с невъзможността да прибави към континенталната война в Унгария и морска война. Помолен да се намеси, Джан Андреа Дориа се

---

[1] Миранда до Филип II, Неапол, 9 септ. 1594 г., Simancas E° 1094, f° 99.

[2] Оливарес до Филип II, Палермо, 15 септ. 1594 г., Simancas E° 1158.

[3] Миранда до Филип II, Неапол, 11 окт. 1594 г., Simancas E° 1094, f° 110.

[4] Ф. де Вера до Филип II, Венеция, 19 авг. 1595 г., Simancas E° 1346.

[5] Миранда до Филип II, Неапол, 19 авг. 1595 г., Simancas E° 1094, f° 181.

[6] Същият до същия, Неапол, 24 авг. 1595 г., Simancas E° 1094, f° 170.

[7] Отбелязвам твърденията на *A. Ballesteros y Baretta*, op. cit., IV, 1, p. 169 относно разграбването и клането в Реджо от Чигала през 1595 г. и в Патрас, с репресалии на испанците, за които не открих споменаване в документите, които проучих. Тъй като за това твърдение няма доказателства, не мога да се произнеса по него. Вж. бел. 8 на стр. 548.

[8] *V. Lamansky*, op. cit., p. 493-500.

[9] Която наскоро е пристигнала в Наварин. Оливарес до Филип II, Неапол, 24 септ. 1596 г., Simancas E° 1094, f° 258.

оправдава с дадените му инструкции. Притиснат, той се отнася до Филип II, но с думи, които красноречиво показват, че той вече е наясно с намерението на своя господар: „Писах на Ваше Величество в последния ден от миналия месец. Днес добавям, че на 2-и този месец пристигнаха галерите на Великия херцог и на Негово Светейшество. Първите дойдоха с претенциите, които могат да се видят от копията на писмата на Великия херцог, които те ми донесоха. Не зная какво ще реши председателят на Сицилианското кралство, когото уведомих незабавно. Негово Светейшество настоява да ида да открия неприятелската армада и да се сражавам с нея, но тъй като тя има значително превъзходство в броя на галерите и тъй като освен въоръжената войска, която превозва, може да натовари по бреговете колкото си иска войници, счетох, че не е уместно да му се подчиня по този въпрос. От друга страна той твърди, че трябва да дебаркирам с войски в Албания заради тайните връзки, които има в тази страна. Отвърнах му, че нямам други нареждания от Ваше Величество по този въпрос, освен да пазя с галерите си християнските брегове..."[1]

И наистина, Джан Андреа Дориа се задоволява да изпрати на няколко пъти галери в Леванта, за заблуда на врага. После спокойно изчаква събитията в Месина. На 3 август[2] той съобщава на Филип II, че „ако няма нужда да се изправи срещу врага", той ще поеме с цялата си флота към Испания – нещо, което сторва с малко закъснение, през септември[3]. Турските галери пристигат през същия месец в Наварин в лошо състояние, както твърди папата. Те не подминават пристанището[4] и се връщат с настъпването на лошото време[5].

1597-1600 г.

Християнският свят изпитвал отново известни страхове в началото на 1597 г., при новината за предстоящото излизане на 35-40 турски галери[6]. Този път донесението се оказва почти точно, но може би случайно, тъй като други сведения – оптимистичните – оповестяват, че въобще няма да има флота[7]. В началото на август във Венеция се знае, че една флота е напуснала вече Константинопол; малобройна флота, предназначена да действа срещу галерите на Малта, чиито рейдове на Изток „разбудиха дремещия", както пише испанският посланик във Венеция[8]. Ясно е, че по онова време испанците предпочитат съня на турците. Макар и в толкова намален състав, тази флота е маневрена и действена подобно на корсарските флотилии, и е способна да нанесе толкова, че и повече удари, колкото истинска армада. Скоро научават, че тя е съставена от 30 галери и 4 галиона, под командването на Мами паша и че е напуснала Констан-

[1] Дж. Андреа Дориа до Филип II, Месина, 8 авг. 1596 г., Simancas E° 1346.
[2] Същият до същия, Месина, 13 авг. 1596 г., ibid.
[3] Оливарес до Н. В., Неапол, 24 септ. 1596 г., Simancas E° 1094, f° 258.
[4] Ibid.
[5] Иниго де Мендоса до Н. В., Венеция, 7 дек. 1596 г., A. N., K 1676.
[6] Същият до същия, Венеция, 5 апр. 1597 г., A. N., K 1676.
[7] Същият до същия, Венеция, 14 юни и 5 юли 1597, ibid.
[8] Същият до същия, Венеция, 2 авг. 1597, ibid.

тинопол на 2 юли. Нейната цел е да се сражава с понантинските корсари, но при удобен случай да пиратства за своя сметка. Така войната на великите държави се превръща в обикновено грабителство. Иниго де Мендоса започва да се пита дали испанската инертност, нейният дух на несъпротива, не тласкат турчина към въоръжаване[1].

Въпреки това флотата на Мами паша навярно не може да се мери с истинските грабителски флоти на алжирците и в началото не е добре въоръжена. Затова, въпреки първоначалните си намерения, тя бързо се връща в своето пристанище, не без да бъде много измъчвана по време на обратния си път[2].

1598 г.: пак нищо за отбелязване, което е доста учудващо, тъй като турската флота излиза за пореден път[3]. На 26 юли тя напуска Константинопол под командването на Сигала[4]. След като подминава Седемте кули, тя е забавена от липсата на припаси и пари, но продължава своя ход, независимо от чумата, която, както твърдят, се развихря на корабите[5]. Наброява общо 45 галери, по-добре въоръжени от тези през предходната година, което е само относително преимущество. Сигала пристига през септември в Занте[6], но не предприема никаква експедиция срещу християните. Вероятно галерите му са достатъчно уморени[7], за да се хвърлят в донякъде продължителни кампании. Така че през 1598 г. е поредното безсмислено излизане на турската флота и войната отново не е обявена. А в Константинопол – отново преговори за примирие, уговаряни за испанците този път от евреите в турската столица[8].

През 1599 г. – същото спокойствие. През 1600 г. Сигала излиза с 19 галери, които при пристигането си при Седемте кули вече са само 10. Деветте невъоръжени галери служат за попълване на екипажите и платната на останалите[9]. На Запад спокойствието е пълно. В Испания дори предвиждат да изпратят галери във Фландриите, за да отговорят на нуждите на ерцхерцог Алберт[10].

1601 г.: фалшива тревога или пропусната възможност?

Ето защо е учудващо да се види, че през следващата година Испания започва морски приготовления. Дали войната на Анри IV срещу Савоя заради Салуци[11], или враждебните спрямо Тоскана планове обръщат вниманието на Испания към

---

[1] 9 авг. 1597 г., ibid.

[2] 18 окт. 1597, ibid.

[3] Писма от 14 февр., 14 апр., 4 юли, 18 юли и 8 авг. 1598 г. относно придвижването на Сигала, пак там.

[4] Венеция, 29 авг. 1598, ibid.

[5] 30 септ. 1598 г., ibid.

[6] Писма от 12 септ. 1598, ibid.

[7] Македа до Филип II, Месина, 28 септ. 1598 г., Simancas E° 1158.

[8] *J. von Hammer*, op. cit., VII, p. 362 et note 2.

[9] Иниго де Мендоса до Филип III, Венеция, 19 авг. 1600 г., A. N., K 1677.

[10] Ерцхерцог Албърт до Хуан Карильо, Брюксел, 14 септ. 1600, Aff. des Pays-Bas, t. VI, p. 33. Анри IV до Рошпо, Гренобъл, 26 септ. 1600, Lettres inédites du roi Henri IV à M. de Villiers, p.p. *Eugène Halphen*, Paris, 1857, p. 46.

[11] Анри IV до Вилиер, 27 февр. 1601, ibid., p. 12-13.

Средиземно море, или необходимостта да се поддържа открит пътят към Генуа, или единствено фактът, че, освободен от френската война, полуостровът има повече сили за разхищаване във Вътрешното море? Във всеки случай през 1601 г. сме свидетели на разгръщане на испанските сили в Средиземно море – нещо необичайно от дълго време насам. По разпореждане на Испания, цяла Италия е поставена на бойна нога[1]. Венеция е още по-разтревожена от това, че германски войници прекосяват нейната територия без разрешение, за да отидат в Милано, който е претъпкан от войска. Венеция на свой ред се въоръжава, което е естествено[2]. Граф де Фуентес я успокоява, което не е по-малко естествено и със сигурност безрезултатно[3]. Това въоръжаване, това придвижване на войски и кораби веднага разпалва обща криза в Италия, вероятно прекалено изнервена и прекалено загрижена към всичко, което може да наруши спокойствието ѝ. Дали марсилският ренегат Бартоломео Корейзи[4], пратеник на Ибрахим паша[5], не пътува с големи планове към Франция и Англия, минавайки през април през Венеция на път за Флоренция и Ливорно?

От своя страна Анри IV не смята, че от това може да произлезе война. Ако граф де Фуентес обезпокои Италия, пише той на мосю дьо Вилиер[6], би настроил против себе си папата, „без когото споменатият крал няма да успее да изпълни делата си". Впрочем, Филип III не се нуждае от подобно усложнение. „Наистина, пише пак Анри IV на Вилиер на 16 май 1601 г.[7], никога не съм смятал, че испанците биха искали да воюват в Италия или другаде, след като на ръцете им е легнала тази Нидерландия, която е доста тежка за тях и след като съвсем нямат повече пари от останалите." Впрочем на тази дата италианските страхове са поуспокоени, Венеция се демобилизира[8] и кризата вероятно приключва, когато на 27 май Филип III най-сетне „обявява" мира от Вервен[9].

Но тази криза, съсредоточена първоначално в Италия, през лятото извеснъж ще се измести към самото море. Съобщенията от Константинопол, осведомяващи ни този път не за Изтока, а за Запада, отбелязват в средата на юни подготовката на мощна испанска флота, за най-голямо смущение на Сигала, който, изпратен срещу опасността, успява да събере едва 30 или 50 галери и то с помощта на корсарите[10]. Във Франция са в течение за тази концентрация на испанската флота. „Морската армия, която се подготвя в Генуа, пише Анри IV на 25 юни[11], застрашава Турската империя и поражда завист у съседите, но се надявам тя, както и останалите мерки на граф де Фуентес, да вдигнат повече

---

[1] Ж. Б. Таси до Филип III, Париж, 5 март 1601 г., A. N., K 1677.

[2] Ф. де Вера до Н. В., Венеция, 31 март 1601 г., ibid.

[3] Същият до граф де Фуентес, Венеция, 14 апр. 1601 г., ibid.

[4] Или Корези; Ф. де Вера до Филип III, Венеция, 21 апр. 1601 г., ibid.; ще тръгне от Венеция на 2 май (същият до същия, 5 май, ibid.).

[5] Същият до същия, 14 апр. 1601 г., ibid.

[6] 24 апр. 1601 г., Lettres inédites du roi Henri IV à M. de Villiers, op. cit., p. 19.

[7] Ibid., p. 29.

[8] Ф. де Вера до Филип III, Венеция, 5 май 1601 г., A. N., K 1677.

[9] Анри IV до Вилиер, 16 май 1601, Lettres... du roi Henri IV..., op. cit., p. 26.

[10] Конст., 17 и 18 юни 1601 г., A. N., K 1677.

[11] До Вилиер, Lettres... du roi Henri IV..., op. cit., p. 36.

шум, отколкото да причинят зло". Турците предприемат някои предпазни мерки, като изпращат тридесетина галери до остров Тенедос[1] на изхода на Дарданелите. Френският крал не взема на сериозно излизането на турската армада. „Моето мнение е, пише той на 15 юли, че шумът ще бъде по-голям от резултата[2]."

Що се отнася до християнската армада, тя изглежда по-заплашителна и всеки се пита, къде ще нанесе ударите си, въпреки че Венеция твърди, че тя ще се насочи към Албания, за да завземе там Кастелнуово[3]. На 5 август принц Джан Андреа Дориа напуска Трапани с корабите си[4]. В Константинопол, където преувеличават опасността, ситуацията този път странно се променя. Говори се за християнска армада от 90 галери и 40 галиона[5]. А Сигала, пристигайки в Наварин, предпазливо остава затворен в пристанището със своите 40 галери[6].

Въпреки това не става дума за ново Лепанто. Отправната точка на Дориа, Трепани, сочи сама по себе си, че Испания не се интересува от Леванта, а от Северна Африка. В действителност испанската флота отплава за Алжир. Надяват се да изненадат[7] голямото берберско пристанище, но за пореден път времето няма да оправдае техните надежди. Липсата на смелост у командващия накарва армадата да се завърне. Още на 14 септември френският посланик[8] в Испания съобщава за провал на флотата, който „съобщават, че се е случил по време на буря, връхлетяла върху нея на четири левги от мястото, където е искала да се установи и която толкова е отдалечила и изпотрошила галерите им, че се наложило да се откажат от намеренията си". Дали тази пропусната възможност трябва да се прибави към дългия списък на пропуснатите от християнството възможности спрямо Алжир преди 1830 г.? Така поне смятат в Рим, където херцог де Сеса посочва как Негово Светейшество, изразява своята мъка за нещастието, случило се със споменатата армада"[9]. Светият Отец мислил най-вече, че отклоняването към Африка попречва на успешна интервенция в Леванта... Така, в началото на 17 в., откриваме с любопитство тези вечни спорове между испанците, заети с Африка и италианците, загрижени за Ориента.

Нека отбележим, че ако беше успяла – и с това тя е показателна за състоянието на Средиземноморието – тази експедиция щеше да свърши само с обикновена локална война. Испанската флота нямаше да срещне турската. Голямата война на ескадрите, на подсилените галери и на галионите не успява да си възвърне морето. Извън обстоятелствата, хората, сметките и плановете, едно общо, мощно и враждебно течение се противопоставя на нейното скъпоструващо завръщане. По свой начин общият упадък на голямата война е нещо като предвестник на

---

[1] Конст., 2 и 3 юли 1601 г., A. N., K 1677.

[2] До Рошпо, Lettres... du roi Henri IV..., op. cit., p. 98.

[3] Ф. де Вера до Филип III, Венеция, 28 май 1601 г., A. N., K 1677; Анри IV до Вилиер, 3 септ. 1601, Lettres... du roi Henri IV..., op. cit., p. 44-45.

[4] Сеса до Филип III, Рим, 17 авг. 1601 г., A. N., K 1630.

[5] Конст. 26 и 27 авг. 1601 г., A. N., K 1677.

[6] Конст. 8 и 9 септ. 1601 г., ibid.

[7] *A. d'Aubigné*, op. cit., IX, p. 401 et sq.

[8] Анри IV до Вилиер, Фонтенбло, 27 септ. 1601, Lettres... du roi Henri IV..., op. cit., p. 48.

[9] Сеса до Филип III, Рим, 6 окт. 1601 г., A. N., K 1630.

упадъка на самото Средиземноморие, който със сигурност се избистря и става вече видим в последните години на 16 в.

13 септември 1598 г.[1]: смъртта на Филип II

При разказа за събитията на средиземноморската арена, ние не споменахме на съответното място едно все пак сензационно събитие, което обходило морето и света: смъртта на Филип II настъпва на 13 септември 1598 г. в Ескориал, в края на едно дълго царуване, което се струва безкрайно на неговите противници.

Пропуск? Не предизвиква ли кончината на Благоразумния крал голяма промяна в испанската политика? Спрямо Ориента (настъплението на стария Дориа срещу Алжир през 1601 г. няма да промени нищо) тя ще остане предпазлива до крайност, абсолютно отбягваща открит конфликт с турците[2]. Испанските агенти ще продължат своите интриги в Константинопол, за да постигнат един невъзможен мир и да се опитват успешно да избягнат сблъсъците... Когато се заговори за война, то тя ще бъде единствено срещу берберите – ограничена война, както се вижда. Няма решителна промяна и в самата Испания. Продължават да действат единствено отдавна ангажираните сили. Ние го казахме включително и по повод на това, което нарекохме сеньориална реакция на новото управление. Всичко е продължение – дори връщането към мира, независимо от бавното му извършване, което се налага поради нестройните, но мощни усилия през последните години от царуването на Филип II. Мирът от Вервен (1598 г.) е дело на починалия крал, английският мир ще се забави с шест години (1604 г.), мирът с Обединените провинции – с още единадесет (1609 г.). Но и единият, и другият са резултат на предходните движения.

Няма нищо по-показателно за енигматичната фигура на Филип II, от възхитителната му смърт, разказвана често и с такава патетика, че се колебаем дали да споменем вълнуващите подробности. Със сигурност смърт на един крал и един християнин, по свой начин обезпечен със свойствата на застъпническата сила на Църквата.

При първите болезнени пристъпи на болестта, въпреки мнението на лекарите, той нарежда да го пренесат в Ескориал, за да умре там. Бори се все пак с инфекциозното си състояние, което ще го надвие след петдесет и три дни на

---

[1] Най-подробният повествователен източник е този на *P. de Sepulveda*, Sucesos del Reinado de Felipe II, p.p. *J. Zarco*, Ciudad de Dios, CXI à CXIX. Historia de varios sucesos y de las cosas (éd. Madrid, 1924). Сред описанията на съвременните историци, *Jean Cassou*, La vie de Philippe II, Paris, 1929, p. 219 et sq. и *Louis Bertrand*, Philippe II à l'Escorial, Paris, 1929, chap. VII, „Comment meurt un roi", p. 228 et sq.

[2] Присъствието на Хуан де Сени де Менорка в Конст. е отбелязано и с едно от писмата му до Филип II от 3 ноем. 1597 г., A. N., K 1676. В навечерието на Тридесетгодишната война, опит на хабсбургите да освободят окончателно Испания от този товар или по-скоро от заплахите, навременна акция на барон Молар. През 1623 г. преговорите са в ръцете на Джовани Батиста Монталбано, проектът за вечен мир с турците и за отклоняването на подправките през Близкия изток, дори с личната помощ на поляците. Вж. *H. Wätjen*, Die Niederländer..., op. cit., p. 67-69.

боледуване и мъки. Тази смърт не е под знака на гордостта – това божество във века на Реформацията[1]. Кралят не идва в Ескориал, за да умре там сам; той идва при близките си покойници, които го очакват, и идва придружен от своя син, бъдещият Филип III, от дъщеря си – инфантата, която ще замине за Фландриите, от църковните и светските грандове, които ще го следват в неговото страдание. Това е една възможно най-несамотна, най-публична и най-церемониална смърт, ако можем да се изразим така, използвайки тази дума в най-добър смисъл. Нито гордостта, нито самотата, нито въображението, както се твърди, а семейната общност, армията на светците, роят от молитви са тези, които превръщат последните му мигове в добре организирана процесия, която в своята същност е красиво произведение на изкуството. Този човек, за когото се говори толкова много, че животът му се състои в разграничаване на светското от религиозното, когото неговите врагове безсрамно очернят с най-абсурдни лъжи, комуто почитателите малко прибързано поставят ореола, трябва да се възприема в праволинейността на най-чистия религиозен живот, навярно дори в истинския дух на кармелитската революция...

А суверенът, историческата сила, с която името му се свързва и на която е гарант? Как само поглъща самотния и потаен индивид, какъвто той е бил! Като историци, ние се докосваме до него непълно, подобно на посланиците. Той ни посреща с най-изтънчена вежливост, изслушва ни, отговаря с тих, често неразбираем глас и никога не говори за себе си. В продължение на три дни в навечерието на смъртта си, той изповядва греховете на своя живот. Но кой би могъл достоверно да си представи тези грехове, изправени пред съда на неговата съвест, повече или по-малко справедлива в присъдите си, повече или по-малко блуждаеща в лабиринта на дългия му живот? В това се крие един от големите проблеми на неговия живот – сянката, която трябва да оставим върху истинността на неговия портрет. Или по-скоро, на неговите портрети. Кой не се променя през своя живот? А неговият е дълъг и бурен – от портрета на Тициан, който ни представя принца в двадесетата му година, до ужасяващата и вълнуваща картина на Пантоха де ла Крус, която го пресъздава за нас в края на царуването му: сянка на това, което е бил...

Човекът, когото можем да доловим, е суверенът, упражняващ кралския занаят, в центъра, при кръстопътя на непрестанните новини, които тъкат пред него с овързаните си и заплетени конци платното на света и на неговата империя. Това е читателят пред работната си маса, анотиращ доклади с припрения си почерк; далеч от хората, въздържан, замислен, свързан чрез новините с живата история, която тече към него от всички световни хоризонти. В действителност той е сбор от всички недостатъци и всички преимущества на своята империя, човекът на равносметките. Неговите помощници: херцог д'Алба, а по-късно Фарнезе – в Холандия и дон Хуан – в Средиземно море, виждат само един сектор от огромната авантюра. И в това е разликата, която разделя диригента от неговите изпълнители...

Той не е човек на великите идеи, своята работа разбира като поредица от

[1] *Jean Cassou*, op. cit., p. 228.

подробности. Няма негова бележка, заповед, препоръка, дори поправка на правописна или географска грешка, която да не е точен факт. Изпод перото му никога не излизат общи идеи или велики планове. Не смятам, че понятието Средиземноморие някога е изплувало в неговото съзнание или е извиквало обичайната за нас картина на светлина и сини води; нито пък, че е означавало определен набор от значими проблеми или рамка на една точно обмислена политика. Реалната география не е част от обучението на принцовете. Това са достатъчни основания тази дълга агония, която завършва през септември 1598 г., да не бъде важно събитие от средиземноморската история. За да се изтъкнат отново разстоянията от биографичната история до историята на структурите и още повече – до тази на пространствата...

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Ето вече почти двадесет години откакто тази книга е в обръщение – разглеждана се и се използва, критикува се (по-рядко) и се възхвалява (доста често). Имах възможността при всеки случай и многократно да допълня нейните обяснения, да защитя гледните ѝ точки, да разсъждавам върху нейната обективност и да поправям грешките ѝ. Задълбочено я прочетох отново, за да я осъвременя и основно я преправих. Но явно една книга съществува отделно от своя автор, тя има свой собствен живот. Възможно е да бъде подобрена, но и да се претовари с бележки и подробности, с карти и илюстрации, без да бъде радикално променена. Във Венеция често пъти кораб, купен от другаде, е преглеждан грижливо и доокомплектован от умели дърводелци, но с това той си остава кораб, излязъл от корабостроителниците било на Далмация, било на Холандия, и винаги това се вижда от пръв поглед.

Въпреки продължителния труд на коректора, читателите на тази книга в старото ѝ издание лесно ще я разпознаят. Нейното заключение, нейното послание, нейното значение остават същите както и преди. Тя се представя като труд, използвал значителен брой нови документи за обърканите години в началото на Новото време на света, на фона на огромната средиземноморска сцена. Освен това тя представлява един опит за глобална история, написана в съответствие с три последователни регистъра или три „стъпала" – предпочитам да кажа три различни вида темпоралност, като целта е всички различни времена на миналото да бъдат обхванати в най-широките им колебания и да бъдат подсказани тяхното синхронно съществуване, взаимни проникванията, противопоставяния и разнообразната им наситеност. Според моите предпочитания, историята би трябвало да се изпълнява и да се слуша многогласово, въпреки видимото неудобство на честото припокриване на отделните гласове. Рядко някой от гласовете звучи солово и отпраща надалеч тези, които само акомпанират. Тогава как бихме могли да забележим в синхрона на един единствен момент и то напълно ясно, тези различни истории, които действителността наслагва? Опитах се да създам това усещане, като подхващах отново и отново, навсякъде из книгата, определени мнения, обяснения и теми – познати мелодии – общи и за трите ѝ части. Но трудността се състои в това, че няма само две или три възможности, а десетки, като всяка от тях включва в себе си отделен вид история. Само техният сбор, уловен в съвкупността на човешките познания (последните в ретроспективна услуга на нашия занаят), представлява глобалната история, чиито облик е толкова трудно да бъде пресъздаден в своята цялост.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

I

Никой не ме укори за добавянето на обширното географско есе, с което тази историческа книга започва – замислено като нещо извън времето и чиито картини и реалности непрестанно напират от първата до последната страница на този огромен труд. Средиземноморието със своята съзидателна празнота и с учудващата свобода на водните му пътища (и свободен от само себе си стокообмен, както се изразява Ернест Лабрус), със своите различни и приличащи си земи, с произлезлите си от движението градове и всичко човешко, което им принадлежи, и с вродените си вражди, е едно творение, непрестанно обновявано от хората въз основа на задължителния план на една не особено щедра природа, често дива и налагаща своята дълготрайна враждебност и принуда. Всяка цивилизация представлява градеж, трудности, напрежение; тези на Средиземноморието са се борили срещу безброй обикновено видими препятствия, използвали са един понякога недодялан човешки материал, безспирно и слепешката са се сражавали с огромните маси на континентите, които притискат Вътрешното море; те дори са се изправили срещу океанската безбрежност на Индийския океан или на Атлантика...

Така че, в зависимост от рамките и вътъка на географското наблюдение, аз изследвах локализацията, дълготрайността, неподвижността, повторяемостта и „регулярността" в средиземноморската история: *не всички* структури и монотонни закономерности в стария начин на живот на хората, а само най-важните измежду тях – тези, които се отнасят до всекидневното съществуване. Тези закономерности са отправната точка, привилегированият елемент на нашия труд, най-силните му образи, с които може лесно да запълним неговия албум. Тъй като са извън времето, може да ги открием и в съвременния живот – случайно, при някое пътуване или в някоя книга от Габриел Аудизио, Жан Жионо, Карло Леви, Лорънс Дърел или Андре Шамсон... На всички западни писатели, които някога са се запознали с Вътрешното море, то се е представило като проблем на историята или по-скоро като една „дълготрайност". И аз като Аудизио и Дърел смятам, че и самата античност се открива на днешните средиземноморски брегове. „Наблюдавайте рибарите – в Родос, в Кипър – които играят на карти в опушената таверна „Дракона" и ще можете да си представите какъв е бил истинският Одисей." Мисля също, подобно на Карло Леви, че изгубената земя, която е истинският сюжет на хубавия му роман „Христос се спря в Еболи", навлиза в мрака на времето. Еболи (откъдето Руи Гомес е взел титлата си на принц) е на брега, близо до Салерно, там където пътят напуска морето, за да тръгне направо към планината. Христос (тоест цивилизацията, справедливостта, сладостта от живота) не могъл да продължи пътя си към високата земя на Лукания (дн. Базиликата – бел. пр.), до селището Галиано, „над бездните от бяла глина", в доловете и склоновете без трева и без дървета. Там бедните „кафони" редовно са обирани както винаги от новите привилегировани на настоящето: аптекарят, лекарят, учителят – все хора, които селянинът отбягва, от които се бои, с които хитрува... Вендетите, разбойничеството, икономиите и примитивните сечива тук са на мястото си. В почти изоставеното село може да се завърне някой емигрант от Америка, носител на безброй чудноватости и на прекрасни инструменти, но той с

нищо няма да промени този архаичен, затворен в себе си свят. Съмнявам се, че в това непроницаемо лице на Средиземноморието може без окото на географа (на пътешественика или на романиста) да се доловят неговите истински контури и угнетителна реалност.

II

Второто ни начинание – да откроим колективната съдба на Средиземноморието от 16 в., неговата „социална" история в пълния смисъл на думата – от увода до заключението ни сблъсква с коварния и неразрешим проблем за влошаването на материалния му живот, с многократния верижен упадък на Турция, на ислама, на Италия и на иберийското превъзходство, ако говорим на езика на вчерашните историци – или със спирането и буксуването на неговите движещи сектори (обществените финанси, инвестициите, производствата и плаването), ако се изразяваме като съвременните икономисти. Историците, черпили или не от германската мисъл – като последният хронологически е вероятно Ерих Вебер[1], ученик на Отмар Шпан и на универсалната му школа – на драго сърце твърдяха, че е имало процес на упадък сам по себе си, за който съдбата на римския свят вече давал отличен пример. Между другите правила, според Ерих Вебер, всеки спад (Verfall) би трябвало да бъде своевременно компенсиран другаде от възход (Aufstieg), сякаш нищо не се губело в общия живот на народите. Бихме могли да споменем и не по-малко твърдите тези на Тойнби или на Шпенглер. Аз се борих срещу тези прекалено опростени гледища и големите обяснения, които те налагат. Всъщност в коя от тези схеми би било лесно да впишем примера на средиземноморската съдба? Навярно не съществува *един единствен* модел на упадък. За всеки отделен случай моделът трябва да се конструира отделно, в зависимост от основните му структури.

Каквото и съдържание да влагаме в тази неточна дума упадък, Средиземноморието е станало лесна и безропотна жертва на един мащабен регресивен процес – необратим и най-вече преждевременен. През 1949 г. аз твърдях, че виждам неговия залез преди 1620 г. Днес спокойно бих казал *без да съм напълно сигурен*: не и преди 1650 г. Във всеки случай трите най-добри книги за съдбата на средиземноморските земи, излезли през последните десет години – тази на Рене Баерел за Прованс, на Еманюел Льо Роа Ладюри за Лангедок и на Пиер Вилар за Каталония – не ми противоречат. Струва ми се, че ако някой иска да реконструира общата панорама на Средиземноморието след големия разрив, който бележи края на неговото превъзходство, би трябвало да избере късна дата: 1650 г. или дори 1680 г.

Би трябвало освен това, доколкото голяма точност позволяват местните изследвания, да се продължат опитите за изчисления, за оценки – тези дирения на величините, на които аз се отдадох, доближавайки се по този начин, доколкото го показват тези твърде несъвършени опити, до нивото на икономистите, заети с проблемите на растежа и националното счетоводство (у нас – Франсоа Перу,

[1] Beiträge zum Problem des Wirtschaftverfalles, 1934.

Жан Фурастие и Жан Марчевски). Ако ги последваме, ще достигнем до следния очевиден факт: Средиземноморието през 16 в. е свят предимно на селяни, изполичари и поземлени собственици; жътвата и реколтите са основното нещо, останалото е надстройка, плод на натрупващо се неправилно отклоняване в полза на градовете. Преди всичко селяните, преди всичко житото, тоест храната на хората: това е негласното правило на съдбата по онова време. И в краткосрочен план, и в дългосрочен, командите дава земеделският живот. Ще понесе ли той тежестта на увеличилото се население, на дотам нарасналия лукс в градовете, който става единственото забелязващо се нещо? Това е възловият проблем на всеки ден, на всеки век. В сравнение с него останалото е направо смешно.

Например в Италия, в края на 16 в., се извършва огромно инвестиране в полза на селото. Колебая се дали да видя в това знак за преждевременен упадък. Това по-скоро е здравословна реакция – така в Италия ще се запази ценното равновесие. Разбира се, материално равновесие, тъй като от социална гледна точка голямата и силна власт налага навсякъде своята разруха и дълготрайни затруднения. Същото е и в Кастилия[1]. Историците днес го доказаха – материално равновесие там е имало до средата на 17 в. Ето кое променя нашите предходни наблюдения. Така аз смятах, че кратката и мощна криза от 80-те години на 16 в. е произтекла просто от обръщането на Испанската империя към Португалия и Атлантика. „Благородно" обяснение. Фелипе Руис Мартин[2] наскоро показа, че тя е процес, предизвикан преди всичко от голямата пшеничена криза в иберийската страна през 80-те години на века. Следователно, в общи линии „криза на стария режим", според схемата на Ернест Лабрус.

Накратко, дори за конюнктурната история на кризите, би трябвало да се говори предимно за структура, за бавна история. Всичко трябва да се сравнява в тази съществена плоскост: успехите на градовете (това през 1949 г. много ме впечатляваше – цивилизацията преди всичко!), но също и историята на конюнктурата – готовото обяснение, като че ли тя раздвижвала всичко при своите понякога краткотрайни колебания, сякаш самата не била на свой ред управлявана. Всъщност все по-близо е моментът, когато, въз основа на тези движения и на тази неподвижност, които животът всеки ден противопоставя, трябва да се създаде една нова икономическа история.

Във всеки случай блясъкът на средиземноморския живот не помръква нито с промяната на вековната тенденция през 90-те години на 16 в., нито със сабления удар на краткотрайната криза от 1619-1621 г. Не вярвам също, доколкото съм информиран, на катастрофалното разминаване между „класическите" конюнктури на европейския Север и европейския Юг и което, ако съществува, би било едновременно гробокопач на средиземноморския просперитет и създател на превъзходството на северните народи. Двойно и два пъти по-експедитивно обяснение, но е нужно да се разбере.

Това раздвоение между забавяне и забързване, между структура и конюнктура, остава в сърцевината на един спор, който далеч не е завършен. Тези движения

---

[1] Под печат.

[2] *Felipe Ruiz Martin*, in: Anales de Economia, segunda época, juillet-septembre 1964, p. 685-6.

трябва да се класифицират едно спрямо друго, без да сме сигурни дали едните са ръководещи спрямо другите, или обратно. Наша първостепенна задача е да ги идентифицираме, да ги класифицираме и да ги съпоставим. За нещастие, все още не се поставя въпросът да следваме глобалните колебания на националните приходи през 16 и 17 в., и това е жалко. Но още отсега можем да поставим на разглеждане градските конюнктури, както са го сторили Жил Кастер[1], Карло Чипола и Джузепе Алеати[2] – първият за Тулуза, другите двама – за Павия. В своя многолик живот градовете регистрират една по-достоверна конюнктура, поне дотолкова вярна, колкото обичайните криви на цените и на заплатите.

Проблемът в крайна сметка е да се съгласуват помежду си противоречивите хронологии: как държавите и цивилизациите – тези безспорни местни персонажи – как техните изискания и техните желания се колебаят според доброто или лошото икономическо време. Поставих проблема за държавите: трудните времена облагодетелствали техния напредък. Дали е същото и за цивилизациите? Техният блясък често се появява ненавреме. Именно в залеза на градовете-държави, по време на тяхната старост, във Венеция и в Болоня разцъфва последният италиански Ренесанс. Мощните имперски цивилизации се разполагат по време на залеза на обширните морски империи, тази на Истанбул, на Рим или на Мадрид. В края на 16 в. и началото на 17 в. тези блестящи сенки били хвърляни там, където се намирали големите политически тела от средата на столетието.

III

В мащаба на тези проблеми ролята на събитията и на индивидите намалява още повече. Въпрос на перспектива. Но вярна ли е нашата перспеткива? Що се отнася до събитията, „техният официален кортеж, комуто отреждаме първостепенно място, много слабо променя пейзажа и съвсем никак – фундаменталната структура на човека". Така мисли един съвременен романист, запален по Средиземноморието: Лорънс Дърел. Да, но както ме попитаха историци и философи: какво става в тази игра с човека, какво става с ролята на човека и неговите свободи? Впрочем, както възрази един философ – Франсоа Бастид, след като всяка история е протичане и осъществяване, не бихме ли могли да кажем също, че и вековната тенденция е „събитие"? Може би, но след Пол Лаконт и Франсоа Симиан онова, което отделих с наименованието „събитие" в този океан от исторически живот, са *краткотрайните* и патетични събития, най-вече „значимите факти" на традиционната история.

Все пак, не твърдя, че този блестящ прах е без значение или че общото историческо пресъздаване не би могло да започне от тази микроистория. Микросоциологията впрочем, към която тя ни навежда, има лоша репутация – несправедлива, според мен. Вярно е, че тя представлява повторение, докато микроисторията на събитията би трябвало да е своеобразие, изключение; всъщност се касае за

---

[1] Op. cit., p. 382 et sq.

[2] „Il trend economico nello stato di Milano durante i secoli XVI et XVII. Il caso di Pavia", in: Bollettino della Società Pavese di Storia Patria, 1950.

шествие на „социодрами". Но Бенедето Кроче е твърдял не без основание, че във всяко събитие – да речем убийството на Анри IV през 1610 г. или, за да излезем по-смело от нашия период, управлението на министър Жюл Фери през 1883 г. – може да се долови цялостта на човешката история. Тя е музикалното петолиние, върху което изпъкват тези своеобразни ноти.

С това признавам, че не съм особено поблазнен, не бидейки философ, да дискутирам надълго по такива въпроси, които ми бяха и биха ми били задавани относно значението на събитията или свободата на хората. Би трябвало да се разберем за тази дума свобода – натоварена с множество значения, невинаги еднакви през вековете – и да разграничим поне свободата на общностите от тази на индивидите. Каква е през 1966 г. свободата на френската общност? Какво точно представлявала през 1571 г. свободата на Испания като цяло, разбирайте възможната ѝ игра или свободата на Филип II, или тази на дон Хуан Австрийски, изгубен насред морето със своите кораби, своите съюзници и своите войници? Всяка една от тези свободи ми изглежда като тесен остров, почти като затвор...

Да се установи теснината на тези граници, не означава ли да се обрече ролята на личността в историята? Не ми се струва, че е така. Не защото ѝ е дадено правото да избира само между два или три удара. Поставя се въпросът: ще бъде ли в състояние да ги понесе или не; ще ги понесе успешно или не; ще разбере ли, че именно тези удари и единствено те са достъпни за нея? Ще направя парадоксалното заключение, че големият човек на действието е този, който преценява точно ограничеността на своите възможности, който избира да се придържа към тях и дори да се възползва от бремето на неизбежното, за да го прибави към собствените си сили. Всяко усилие, противопоставено на дълбокия смисъл на историята – без винаги да е съвсем очевидно – е предварително обречено на неуспех.

Така че аз съм все още изкушен да видя човека затворен в съдба, която много малко зависи от самия него, в пейзаж, който рисува зад и пред него безкрайните перспективи на „дългото траене". В историческото обяснение, такова каквото го виждам аз, на моя отговорност, в крайна сметка, продължителното време винаги побеждава. Отрицател на безброй събития, на всички онези, които не успява да увлече в своето течение, то несъмнено ограничава свободата на хората и участието даже на случайността. Аз съм „структуралист" по темперамент, не особено привлечен от събитието и наполовина само от конюнктурата – това натрупване на събития с еднакъв знак. Но „сруктурализмът" на историка няма нищо общо с проблематиката, която измъчва под същото име останалите науки за човека[1]. Той не го насочва към математическите абстракции на съотношенията, които се изразяват във функции. А към самите източници на живота, към това, което той има най-конкретно, най-ежедневно, най-ненарушимо и най-анонимно човешко.

26 юни 1965 г..

[1] Cf. *Jean Viet*, Les méthodes structuralistes dans les sciences sociales, 1965.

ПРИЛОЖЕНИЯ

ИЗТОЧНИЦИ

1. – Ръкописните източници

Източниците в тази книга са преди всичко ръкописни. Богатата литература по темата беше използвана едва след проучване на архивите за допълнение, съгласуване на резултатите и необходимите проверки.

Въпреки това нашите проучвания, старите и новите, не изчерпаха огромния неиздаден материал на архивите. Можеше ли да бъде другояче при една толкова пространна тема?

Ако прегледах почти изцяло богатствата на парижките хранилища (в това число ценната серия K от нашите Национални архиви, върната днес в Испания), ако се запознах с почти всичко, което можеше да се използва от политическите серии на Симанкас (чиито извори са огромни), ако осъществих пространни проучвания в големите хранилища на Италия, ако успях да уловя богатия извор на сведенията от Архивите на Рагуза, то все пак моите изследвания бяха успешни в различна степен, в зависимост от хранилищата. Те не успяха да се справят с изключителната разпръснатост на Архивите на Венеция; нито с необятността на огромните нотариални архиви в Марсилия, Испания или Италия; нито с преизобилието от документи в Генуа, Флоренция, Торино или пък в Модена, Неапол, Палермо...

Ако пренесем на картата хранилищата, до които се добрах, ще забележим огромна празнина на юг и на изток, която е основната неизвестна величина във всички трудове за Средиземноморието от 16 в. Наистина има богати и прекрасни турски архиви, които касаят не по-малко от половината област на Средиземноморието. Обаче тези архиви чакат своето подреждане и са труднодостъпни. В областта, която те разглеждат ни се наложи да прибегнем към историческата литература, към пътешествениците, към балканските архиви и трудове – още повече и към нашите западни извори. Така историята на турските земи и тези под тяхно влияние беше разгледана отвън и подробно проследена дотолкова, доколкото тя се вписваше, в Константинопол и другаде, в известията от Леванта, които образуват дългите архивни серии в Италия и Испания. Но от опит и то не само във Франция ни е добре известно, каква може да бъде разликата между историята, видяна отвън (например според Relazioni на венецианските посланици, които нашите книги изтъркаха от прекалена употреба) и историята на същата тази Франция, осветлена отвътре. Следователно в историческата информация има голям пропуск по отношение на турските земи. За тази книга тя представлява слабост, пълна с последствия, допълнителна причина да се изиска от турските, балканските, сирийските, египетските и северноафриканските историци да работят, за да попълнят тези пропуски, да ни съдействат в този труд, който може да бъде само колективен и продължителен. Видим напредък вече постигнаха Йомер Лютфи Баркан и неговите ученици, Робер Мантран, Глиза Елезович, Бистра А. Цветкова, Вера Мутафчиева, Л. Фекете и Ги Калди-Наги, последните двама унгарски историци, съавтори на прекрасните Rechnungsbücher türkischer Finanzstellen in Buda, 1550-1580, 1962 г.

Относно турските архиви (в широкия смисъл на думата), стара информация в Histoire et Historiens, Paris, 1930, подписана от *J. Deny*; от същия специалист – „A propos du fonds

arabo-turc des Arch. du Gouv. Gén. de l'Algérie", Revue Africaine, 1921, p. 375-378. За турските архиви по принцип, *P. Vittek*, Les archives de Turquie, Byz., t. XII, 1938, p. 691-699 и справочник на архивите на турски език: Topkapi, Sarayi Müzesi Archivi Kilavuzu, Istanboul; за египетските архиви, *J. Deny*, Sommaire des archives turques du Caire, 1930.

За тези проблеми в цялост, *J. Sauvaget*, Introduction a l'histoire de l'Orient musulman, 1943, помага да се направи равносметка.

Съкращения за наименованията на хранилищата

1. A. C. Archives Communales.
2. A. Dép. Archives Départementales.
3. A. d. S. Archivio di Stato.
4. A. E. Affaires Étrangères, Paris.
5. A. H. N. Archivo Histórico Nacional, Madrid.
6. A. N., K. Archives Nationales, Paris, Série K.
7. B. M. British Museum, Londres.
8. B. N. Bibliothèque Nationale, F. (Florence), M. (Madrid), без друг индекс (Paris)
9. G. G. A. Ex-Gouvernement Général de l'Algérie.
10. P. R. O. Public Record Office, Londres.
11. Sim. Simancas.
12. Sim. E° Simancas, série Estado.

I. – ИСПАНСКИТЕ АРХИВИ

1. Archivo General de Simancas

Трябва да заменим стария справочник на *Mariano Alcocer Martinez*, Archivo General de Simancas, Guía del investigador, Valladolid, 1923, с неотдавнашния труд на *Angel Plaza*, Guía del investigador, 1961. Съществуват също така серия от отделни каталози, плод на довчерашната прекрасна дейност на архивиста Хулиан Пас. Тези каталози представляват анализи на документи, които най-малкото дават подробни заглавия, някои от които използвах като истински източници. Нека цитираме сред тях каталозите на *Julián Paz*, Diversos de Castilla, p.p. Revista de Archivos, Bibliotecas y Museos, 1909; Negociaciones con Alemania p.p. la Kaiserliche Akademie der Wissenschaften, Vienne; Negociaciones con Francia p.p. la Junta para ampliación de estudios (разглежда бившата серия K от нашите Национални архиви, която от 1943 г. се намира отново в Симанкас); Negociaciones de Flandes, Holanda y Bruselas 1506-1795, Paris, Champion, 1912; Patronato Real, 1912, Revista de Archivos,Bibliotecas y Museos, 1912. С изключение на Diversos de Castilla, съществуват преиздания на тези ценни каталози (1942-1946 г.). От архивиста *Angel Plaza*, Consejo y Juntas de hacienda (1404-1707); от архивиста *G. Ortiz de Montalban*, Negociaciones de Roma (1381-1700), 1936 г.; от настоящия директор на Симанкас *Ricardo Magdaleno*, Nâpoles, 1942; Inglaterra, 1947; Sicilia, 1951; от *C. Alvarez Teran*, Guerra y Marina (епохата на Карлос Пети), 1949.

Изследванията ми в Симанкас бяха допълнени от по-нататъшното разчитане на множество микрофилми. Все пак в това хранилище на архиви остава да се доизследва огромно количество документи, по-точно тези, които засягат финансите, икономиката и администрацията. По време на първите ми проучвания, можах да се добера само до няколко свитъка, отнасящи се до износа на вълна за Италия и особено съжалих, че не можаха да открият за мен документите, свързани с търговията с черен пипер. И днес не всички от

тези документи са подредени, предвид тяхното изобилие и необходимост от време за тази дейност.

По време на последното ми пребиваване в Симанкас (1951 г. и 1954 г.) аз ползвах нашироко тези важни серии (вж. по-долу №12).

Сведения за прегледаните свитъци

1. Corona de Castilla Correspondencia (1558-1597) legajos 137-179.
2. Corona de Aragón Correspondencia (1559-1597) legajos 326-343.
3. Costas de Africa y Levante, серията не е много в ред 1559-1594, legajos 485-492.
4. Negociaciones de Nâpoles (1558-1595), legajos 1049-1094.
5. Negociaciones de Sicilia (1559-1598), legajos 1124-1158.
6. Negociaciones de Milán (1559 et 1597-1598), 3 legajos, 1210 (1559), 1283-1285 (1597-1598).
7. Negociaciones de Venecia (1559-1596), legajos 1323-1346.

(Да се отбележи, че голяма част от кореспонденцията на Венеция някога се намираше в Париж.)

8. Negociaciones con Génova (1559-1565), legajos 1388-1394.
9. Negociaciones de Toscana, доста непълна, legajos 1446-1450.
10. Nâpoles Secretarias Provinciales (1560-1599), legajos 1-8 (Частична документация, представена от *Mariano Alcocer*), legajo 80 (1588-1599), съставен от оригинални декрети.
11. Contaduria de rentas. Saca de lanas. Lanas, 1573-1613.
12. Consejo y Juntas de Hacienda; Contaduria Mayor de Cuentas (Primera epoca – Segunda epoca); Expedientes de Hacienda.

2. Archivo Historico Nacional de Madrid

Беше ми невъзможно да прегледам Confederaciôn entre Felipe II y los Turcos (Guía, p. 40), тъй като там има само документи от 17 в.

Моите изследвания са твърде ограничени до инквизиторските документи, или поне до това, което е останало от тези огромни архиви. Инквизициите на Барселона (libro I); на Валенсия (libro I); на Калаора и на Логроньо (legajo 2220); на Канарските острови (legajos 2363-2365); на Кордова (legajo 2392); на Гранада (legajo 2602-4); на Лерена (legajo 2700); на Мурсия (legajo 2796); на Севиля (legajo 2942); на Валядолид (legajo 3189).

3. Национална библиотека на Мадрид (Отдел за ръкописи)

Доста различни фондове. Приносът им като цяло е скромен. Отбелязвам, че в своите класически Fuentes de la Historia española e hispano-americana, Madrid, in-8°, 1927, Санчес Алонсо е дал цифровите данни на тези разбъркани документи. От своя страна оставих настрана доста копия на документи (в това число тези, които дължим на перото на Антонио Перес), публикувани или коментирани многократно. Бяха използвани:

Memorial que un soldado dio al Rey Felipe II porque en el consejo no querian hacer mercedes a los que se havian perdido en los Gelves y fuerte de la Goleta (s. d.). G. 52, 1750.

Instrucción de Felipe II para el secretario de estado Gonzalo Pérez, s. d. G. 159-988, f° 12.

Memorial que se dio a los teologos de parte de S. M. sobre differencias con Paulo IV, 1556, KK 66 V 10819 22.

Carta de Pio V a Felipe II sobre los males de la Cristiandad y daños que el Turco hacia en Alemania, Rome, 8 juillet 1566, G. 52, 1750.

ПРИЛОЖЕНИЯ

Relación del suceso de la jornada del Rio de Tituan que D. Alvaro de Bazan, Capitan General de las galeras de S. M. hizo por su mandado la qual se hizo en la manera siguiente (1565), G. 52, 1750, представен от Кат по смущаващ начин в: Mission bibliographique en Espagne, Paris, 1891.

Carta de Felipe II al principe de Melito sobre las prevenciones que deben hacerse para la defensa de Cataluña, 20 mars 1570, 476.

Capitulos de la liga entre S. Santidad Pio V, el Rey católico y la Señoria de Venecia contra el Turco 1571, ibid.

Las causas que movieron el Sr. D. Juan de Austria para dar la batalla de Lepanto, 1571, ibid.

Advertencias que Felipe II hizo al Sr Covarrubias cuando le eligió Presidente del Consejo 1572 (копие от 18 в.), 140-11261b.

Carta de D. Juan de Austria à D. Juan de Zuñiga, embajador de Felipe II en Roma sobre la paz entre Turcos y Venecianos y sobre los aprestos militares hechos en Italia para ir a Corfu contra los Turcos, Messine, avril (1573), KK. 39, 10454, fº 1080.

D. Juan de Zuñiga à D. Juan de Austria, Rome, 7 avril 1573, ibid., fº 1070.

Instrucción al Cardenal Granvela sobre los particulares que el legado ha tratado de la juridición del Reyno de Napoles (на итал.), копие от 17 в., 8870.

Representación hecha al Señor Felipe II por el licienciado Bustos de Nelegas en el año 1574 (относно отстъпването на собствеността на църквата), копие от 18 в., 3705.

Correspondencia de D. Juan de Gurrea, gobernador de Aragón con S. M. el Rey Felipe II (dec. 1561-sept. 1566), копие от 16 в., V 12.

Instrucción de Felipe II al Consejo Supremo de Italia 1579, E 17, 988, fº 150.

4. Academia de la Historia (Отдел за ръкописи)

Статистиката, която следва, съответства на проверката, направена за мен от дон Мигел Бордонау и засяга единствено документите, отнасящи се до Алжир, до предните укрепени постове в Северна Африка. Справките са взети от каталога на *Rodriguez Villa*.

Relación del estado de la ciudad de Argel en 1600 por Fr. Antonio de Castañeda $\frac{(12\text{-}11\text{-}4)}{111}$ (fº 21 vº).

Berberia siglo XVI (11-4-4-8).

Instrucción original dada por Felipe II à D. Juan de Austria, sobre los fuertes de Berberia y socorro de Venecianos, año 1575. Ibid.

Carta del conde de Alcaudete a S.M., año 1599. Ibid.

Relación de Fr. Jéronimo Gracia de la Madre de Dios sobre cosas de Berberia, año 1602. Ibid.

Carta de Joanetin Mostara al Duque de Medina Sidonia con noticias de Fez, año 1605. Ibid.

Carta original de Duque de Medina Sidonia a Felipe III con noticia de la muerte del Jarife, año 1603. Ibid (fº 42 v.).

Relación del estado de la ciudad de Berberia (sic) escrita en italiano, año 1607 con 2 planos. Ibid (fº 45).

Sobre asuntos de Africa en tiempos del Emperador, años 1529-1535. A. 44 (fº 55).

Cartas y documentos sobre la conquista de Oran par Cisneros. Letra del siglo XVII 11-2-1 - 11 (fº 65 v.).

Documentos y cartas dirigidas o emanadas de Felipe II, 12-25-5 = C – 96.

Papeles originales sobre gobierno de Oran. A. 1632-1651, 12-5-1 – K. 63-66-65, 3 volumenes (fº 102 v.).

Sobre Oran, Berberia, Larache... comienços del siglo XVII. 11-4-4 = 8. Instrucción a Don Juan de Austria sobre cosas de Argel, año 1573 11-4-4 (fº 172 v.).

Relación de las dos entradas hechas en 1613 por el Duque de Osuna en Berberia y Levante, ibid (fº 176 v.). Aviso sobre Argel, año 1560, Collección Velásquez, tomo 75 (fº 242 v.).

5. Други използвани или известни хранилища в Испания

Градски архив на Валядолид, Градски архив на Малага, Тарагона (Archivo diocesano), Барселона, Валенсия (сведения на Ърл Дж. Хамилтън), Картахена, Бургос, Медина дел Кампо (Болница „Симон Руис"). Последното хранилище, в което е кореспонденцията на Симон Руис, понастоящем се намира, изрядно подредено, в Archivo Provincial de Valladolid.

II. – ФРЕНСКИТЕ АРХИВИ

Париж

Национални архиви – За серията K следвам реда на каталога на Пас (в общи линии хронологичния ред). Всички тези документи понастоящем са в Симанкас под същите номера. Националните архиви на Париж притежават цялостен микрофилм от тях, лесен за ползване.

K 1643.

K 1447-1448-1449-1450-1451-1426.

K 1487-1488-1489-1490-1491-1492.

K 1493 до 1603; K 1689 до 1707-1629-1708.

K 1692. Кореспонденция на маркиз де Вилафранка, вицекрал на Неапол, 1534-1536; K 1633; K 1672 до 1679; Кореспонденция от Венеция, K 1630-1631; Кореспонденция от Рим, 1592-1601.

Посредствените документи от Mission Tiran AB XIX 596. Само прегледах набързо не особено богатите архиви на Марината за Средиземно море от 16 в. A 2, A 5 IV, V, VI, B 4 1, B 6 I, 77, B 7, 204, 205, 473, 520, B 8 2-7, D 2, 39, 50, 51, 52, 53, 55.

Национална библиотека – Изключителната разпръснатост на документите би удължила безмерно списъка на нашите извори.

Три фонда: френски фонд, съкратено (F. Fr.), испански фонд (F. Esp.), италиански фонд (F. Ital.).

1° *Френски фондове* – Прочетох ръкописната кореспонденция на френските посланици в Испания Себастиен дьо л'Обеспин, 1559-1562 г. и Сен-Гуар 1572-1580 г. За Себастиен дьо л'Обеспин А. Е. предлагат под номера Esp. 347 et Esp. 348 копие от тази важна кореспонденция, направено от Ховен дьо Траншер от оригинали от Имперската библиотека в Санкт Петербург.

Заех се (предвид евентуална публикация) да открия в Националната библиотека оригиналните писма и документи на Себастиен д'Обеспин, абат на Бас-Фонтен, после епископ на Лимож; списъкът е доста дълъг. Различни документи 4398 (f° 133); 4400, f° 330; 15877, 15901, 16013, 20787. Да отбележим мимоходом едно пратеничество в Брандебург 3121. За неговите мисии в Испания: 3880, f° 294; 3899, f° 82; 3951, f° 26; 4737, f° 91; 10753, 15587, 16013, 16121, 16958, 17830, 20991, 23406, 23517; пратеничество в Швейцария, 20991, 23227, 23609, дипломатически номер, n. a. 8431; 2937 (37), 3114 (102), 3121, 3130 (52 et 88), 3136 (10), 3158 (51, 54, 59, 76), 3159, 3174 (90), 3185 (102), 3189 (19), 3192, 3196 (26), 3216 (27), 3219 (2, 117), 3224 (82), 3226 (27), 3249 (73, 92), 3320 (96), 3323 (76, 119), 3337 (144), 3345 (55, 70), 3390 (15), 3899 (11), 3902 (88), 4639, 4641, 6611, 6614, 6616, 6617, 6618, 6619, 6620, 6621, 6626, 15542, 15553, 15556, 15557, 15559, 15784, 15875, 15876, 15902, 15903, 15904, 16016, 16017, 16019, 16021, 16023.

За кореспонденцията на Сен-Гуар, 16104 до 16108.

Допълнителни проучвания относно:

ПРИЛОЖЕНИЯ

а) Дипломатическата кореспонденция на Франция с Рим, 17987, откъси от отделни преговори на посланиците в Рим (1557-1626 г.)

3492 до 3498. Депеши на г-н Бетюн, посланик в Рим.

б) Опитах се да допълня публикациите на Шариер що се отнася до кореспонденцията с Турция и Венеция, с риск да попадна на същите писма, които той е възпроизвел. Трябваше да прочета и 16142, fos 7-8, 32 et 32 v°, 34, 43-44 v°, 48-49, 58, 60-61 и писмата на *Germiny*, 16143, писма от *Paul de Foix*, 16080 и от *du Ferrier*, 16081.

Прочетох също кореспонденцията на епископа на Дакс от времето на драматичната му мисия през 1571-1573 г. (16170).

в) Използвах серия от документи с относителна стойност като 6121, f° 2-15, относно Константинопол, Dupuy, II, 376, относно Клод дю Бург, 16141, f° 226-272 v°. Сведение, дадено от Реймон Меригон от Марсилия на Най-християнския, относно завладяването на алжирското кралство; na 12240. Официални документи и кореспонденция свързани с Бастион дьо Франс, едва засяга 16 в. и по този проблем няма значение за нашия труд като работата на Жиро по документите на фамилия Ленш. Извлякох полза от два договора на Филип II с генуезки търговци, май 1558 г., 15875, f° 476 et 476 v°, 478-479.

2° *Испански фонд*: документите са инвентаризирани, обикновено точно, от А. Морел Фатио в каталога на раздела. Този фонд е доста смесен. Под формата на копия там се намира огромен брой известия, изложения, писма на херцог д'Алба... Бисерът в тази разностранна сбирка е дългото изследване на неаполитанските дела (Esp. 127), което трудно може да се датира и чийто произход ми убягва.

3° *Италиански фондо*: по-богат от испанските, но пълен с копия, с документи, чиято хронология е трудно да бъде установена и много от които са вече публикувани и използвани. Бяха прочетени ръкописите 221, 340 (Кипър 1570 г.), 427, 428 (Корфу през 1578 г.), 687, 772, 790 (относно управлението в Неапол на дон Пиетро ди Толедо), 1220, 1431, 2108.

Министерство на външните работи – Копия и автентични документи от испанския фонд; от 1932 г. съществува перфектен опис, Julian Paz, C. de doc. españoles existentes en el Archivo del Ministerio de Negocios Extranjeros de Paris, Madrid, 1932. Тези документи представляват серия от големи регистри. Нашите съкратени индекси са А. Е. Esp. (Aff. Etr. Espagne). Бяха използвани следните регистри: 138, 216, 217, 218, 219, 222, 223, 224, 227, 228, 229, 231, 232, 233, 234, 235, 236, 237, 238, 261, 264 (fos 51, 60, 70, 120), 307.

Вече отбелязах регистрите Esp. 347 и 348, които съдържат копие от писмата на епископа на Лимож.

Прочетох също томовете Венеция 46, 47 и 48 от кореспонденцията на Еро дьо Мес, френски посланик във Венеция през 1589-1594, копия, чиито оригинали притежава B. N. de Paris.

Марсилия

Архиви на търговската палата – Няколко писма от края на 16 в., доста малко на брой и на които не е даден отделен индекс. Такива са: Кокрел, александрийски консул, до консулите на Марсилия, Александрия, 29 ноем. 1599 г., оригинал; Луи Бо, консул в Халеб до консулите на Марсилия, Халеб, 1 септ. 1600 г., ориг., и т.н.

Градски архиви – Разискванията на Градския съвет от 1559 г. до 1591 г., BB 40 до BB 52 (регистри).

Серия от документи в процес на класиране от ценната серия HH, в това число свитъците 243, Патентни писма на Шарл IX, разрешаващи на благородниците да търгуват без нарушения; 272, правото на третина; правото на закотвяне в Антибите 1577-1732 г.; 273, Арл, 1590-1786 г.; 284, писма на Анри III, разрешаващи износа на вълна; 307, търговия с Англия, 1592-1778 г.; 346 bis, писмо от мароканския „цар", искащ назначаването на кон-

сул; 350, Тунис, разнообразна кореспонденция; 351, право на 2% за Константинопол, 1576-1610 г.; 367, конфискуване на кораби или стоки; 465, движението в пристанището, постъпването на стоките 1577 г. Към този списък трябва да прибавим и серия от писма от Халеб, от Триполи, от Сирия и Александрета, които ще намерим цитирани с датите си (част 2, глава III), но чиито индекси при работата ми в Марсилия не бяха установени и които посочвам под временното наименование: fonds Ferrenc.

Окръжни архиви на Буш-дю-Рон - Три ценни документа:

1. Първите архиви на Алжирското консулство, върху които Р. Бюске привлече вниманието на изследователите.

2. Регистър, съдържащ декларирани стоки, които излизат от Марсилия, за да бъдат експортирани във вътрешността на кралството през 1543 г. Amirauté de Marseille, IX B 198 ter. Документът съдържа всъщност три ведомости: а) от 15 ян. 1543 г. до 21 май 1543 г., списък „на стоките от Марсилия за разнасяне в кралството", общо износът на Марсилия за Франция по суша, f° I до f° XLV; б) от 15 ян. 1543 г. до 28 май 1543 г., списък на стоките, внесени от кралството по суша или по море в Марсилия (f° XLVI до f° LXXVI); в) от 16 ян. 1543 г. до 18 май 1543 г., износ на Марсилия за чужбина по море, f° LXXVIII до f° LXXXIX v°.

3. Регистрация на сертификати за разтоварване на стоки (докарани от корабите от 1609 до 1645 г.), неномериран регистър, Amirauté de Marseille B IX 14.

Алжир

Архивите на бившето Главно управление на Алжир притежаваше доста любопитна сбирка от испански документи, копия и оригинали, резултат от мисията Тиран от 1841-1844 г. Каталогът, в който има няколко груби грешки, беше изготвен от *Jacqueton*.

Фондът беше изцяло изчетен от нас, дори извън работата по книгата, което беше повод да открием няколко грешки при определяне на принадлежността в каталога и пропуски в свободните преводи на *E. Primaudaie*, Doc. inédits sur l'histoire de l'occupation espagnole en Afrique 1506-1564. Alger, 1866, 324 p., който впрочем не е включил и една пета от алжирските документи.

Други използвани архиви – Besançon, Arch. départ. du Doubs; Toulon, Archives communales; Cassis, Archives com.; Orange, Archives com.; Perpignan, Archives départementales des P.-Orientales; Rouen, Bibliothèque Municipale, Archives départ. Archives communales; Aix, Bibl. de la Méjanes.

III. – ИТАЛИАНСКИТЕ АРХИВИ

Генуа

Archivio di Stato – Четири важни серии: 1° кореспонденция с Испания: 1559-1590 от свитък 2.2411 (който съдържа само няколко документа на агента Анхело Леркаро за 1559 г.) до свитък 8-2417; впоследствие тези проучвания бяха продължени до свитък 38.2247 от 1647 г.; 2° изключително ценната тайна кореспонденция с Константинопол от 1558 до 1565 г. съдържа два свитъка 1.2169 и 2.2170, като тези две серии принадлежат към Lettere Ministri и се водят под рубриките Lettere Ministri Spagna et Lettere Ministri Constantinopoli; 3° богатата и разочароваща серия от Lettere Consoli: Месина 1529-1609 (n° 2634), Неапол 1510-1610 (n° 2635), Палермо 1506-1601 (n° 2647), Трапани 1575-1632 (n° 2651), Чивитавекия 1563 (n° 2665), Алгеро 1510-1606 (n° 2668), Каляри 1519-1601 (n° 2668), Аликанте 1559-1652 (n° 2670), Барселона 1522-1620 (n° 2670), Ивиса 1512-1576 (n° 2674), Майорка 1573-1600 (n° 2674), Севиля 1512-1609 (n° 2674), Пиза 1540-1619 (n° 2699), Венеция 1547-1601

(n° 2704), Лондон, от 1651 (n° 2628), Амстердам 1563-1620 (n° 2567) всъщност документите от 15 в. касаят Антверпен; 4° важната серия с документи от Magistrato del Riscatto degli Schiavi (atti 659), касаещи последните години от века.

Извън тези серии аз правих справки и в Lettere Ministri, Inghilterra, filza 1.2273 (1556-1558); Diversorum Corsicae, filza 125 и най-вече *инвентаризирах* огромните регистри Venuta terræ (1526-1797), Caratorum occidentis (1536-1793), Caratorum Orientis (1573-1797), Caratorum veterum (1423-1584), които доста точно описват движението в огромното генуезко пристанище през последните тридесет години на века и след това. Имах шанса да открия през октомври 1964 г. регистър на морски застраховки. Вж. кн. I, стр. 558.

Archivio Civico – В Палацо Росо са запазени документи, отнасящи се по-специално до град Генуа, дейността на занаятите му (относно l'Arte della Lana от 1620 г.), движението през 17 в. на лодките от нос Корсика, докарващи в Генуа дървесината от острова. Там се намира и необикновен свитък от документи относно дейността на марсилските барки: Consolato francese presso la Repubblica-Atti relativi 1594-1597, n° 332. След като изпаднало в безстопанственост, френското консулство било странно поето и администрирано от генуезката община и по мое сведение това е най-богатият документ за марсилската търговия в Западното Средиземноморие. Множество документи засягат марсилската търговия с Испания: собствениците на лодки питат дали е законно, или не да ходят в Испания, дали са във война, или не с нея? От това следват допитвания до собствениците на кораби, връщащи се от Сардиния и от Испания, които показват доколко Западното Средиземноморие е пълно с марсилски барки.

Венеция

Използваните от Archivio di Stato свитъци са следните: Senato Secreta, Dispacci Constantinopoli $\frac{1}{A}$, $\frac{2}{B}$, $\frac{3}{C}$, $\frac{4}{D}$, от 1546 до 1564 г. (архивите на баюла). Senato Secreta Dispacci Napoli I. Cinque Savii alla Mercanzia. Les buste 1, 2, 3, 4, 6, 8, 9, 26, 27. Relazioni Collegio Secreta 31, 38, 78. Capi del Cons° dei Dieci, Lettere di ambasciatori, Napoli, 58. Lettere ai Capi del Cons° dei X. Spalato 281. Lettere commerciali XII ter, огромна разбъркана сбирка от търговски писма от края на века, написани от Венеция, Пера, Халеб и сирийско Триполи. Archivio generale di Venezia, Venise, 1873, in-8°, дава общи щрихи на организацията на хранилището. Случаен шанс ми даде възможност да открия в Archivio Notarile, допълнение както навсякъде към Archivio di Stato, сред документите на нотариуса Андреа де Кати, 3361 (юли 1590 г.), един акт, утвърждаващ създаването на компания от 12 морски застрахователи.

След първото издание на тази книга прекарах много месеци във Венеция, за да прегледам по-голямата част от Senato Mar, Senato Terra, Senato Zecca, Cinque Savii alla Mercanzia от 1450 до 1650 г., плюс пълната кореспонденция на венецианските посланици в Испания докъм 1620 г. и накрая ценните Annali di Venezia, които са, според официалните документи, хроника на събитията в града и в света, в общи линии продължаваща в Diarii на Сануто. Задълбочени проучвания в документацията на Archivio Notarile и на Quarantia Criminale.

Във Венеция проучих също фондовете на Marciana и на Museo Correr (фондове Donà delle Rose и Cicogna).

Флоренция

Archivio di Stato – Цялата ми работа беше насочена към фонда Mediceo. Изследвах поредицата с кореспонденцията с Испания от 1559 до 1581 г., от n° 4896 до n° 4913 вкл. (както и свитъка под n° 4897 bis) и разпрострях проучванията си докъм 1590 г., използвайки важното ръкописно резюме на серията. Освен тази дълга поредица бяха разгледани и filze

1829, 2077, 2079, 2080, 2840, 2862, 2972, 4185, 4221, 4279, 4322. Свитъците 2077, 2079, 2080 отговарят на portate на Ливорно, от които нашето експозе често черпи. Сред Misc. Medici, свитъкът 123 не допринесе нещо полезно, в свитък 124 (f° 44) една забрана, датирана от 1589 г., от императора до неговите поданици да търгуват с англичаните. След 1949 г. отново работих във Фондовете Mediceo и най-вече в семейните архиви, депозирани в Archivio.

Biblioteca Nazionale – Фондът Капони, който е особено богат, беше придобит от библиотеката към 1935 г. Той съдържа търговски книги на тази мощна фамилия. За нашия период от значение са регистрите от 12 до 90; 107 до 109, 112 до 129, като последната серия съдържа книгите на различни компании. Това е цял един свят. Тези огромни по обем и размери регистри съвсем не улесняват диренето. Единствено фотографията би спомогнала да се преодолее трудността при боравенето с тях. Направих справки само в n° 41, Libro grande debitori e creditori di Luigi e Alessandro Capponi, Mariotto Meretti e compagni di Pisa 1571-1587. Това е прекрасна книга с посочване на цените, обмените, морските застраховки, навла, едно изложение на търговската дейност, разпръсната, каквито са всички дейности по онова време.

Фондът Капони съдържа поредица от доста разнообразни политически, икономически и исторически документи, които не беше възможно да бъдат обобщени. Бихме напълнили цял том с изброяването на заглавията и на документите за Медичи, Флорентинската република, Испания, Полша, Китай, Турция и важните събития от 16 в. Нека цитираме: хроника на Флоренция от 1001 до 1723 г. (Codice, C CXXX, vol. 2); за Фландрия и Филип II през 1578 г. (XXXIX, p. 360-375); за Сицилия през 1546 г. (LXXXII, n° 18); през 1572 г. (XV, p. 63-112), от 1600 до 1630 г. (CLXXXIX, p. 148-196); за каторжниците във Венеция (XI, p. 153-157); за злоупотребите с обмените, 1596 г. (XLIII, p. 274-287); за Лука през 1538 г. (II, p. 357-366); за Трансилвания през 1595 г. (XLV, p. 423-428); за Генуа, разказ под форма на диалог между Филип II и херцог д'Алба (XXXVI, p. 205-269); за Генуа към 1575 г. (LXXXI, XVIII, II); венециански доклад от 1558 г. относно Кипър (XIII, 266-293); изложение от дон Филипо Пернистен, имперски посланик при Великия московски княз (XIV, 232-253); описание на португалски кораби, пристигнали във Вилфранш (XXXIX, p. 61-67). Реч на посланика на Султана в диетата на Франкфурт, 27 ноем. 1562 г. (XV, p. 274-277); за договора за стипцата между папата и Козимо де Медичи, 16 юни 1552 г. (cassetta 7 a, n° XVIII); писмо на Томазо Скърли до Руджиеро Гудлък, английски търговец в Ливорно, Неапол, 14 юли 1606 г. (LXXXI, n° 23 bis); за Испания на Филип II (XI); за двора на Филип II, 1564 г., (LXXXII), 1576 (LXXXI, n° 9 bis); 1577 (LXXXII, n° 3); за Антонио Перес и Есковедо (XV, p. 262-269); за договора за железните мини на о. Елба, 1577 (cassetta 8a, n° 11); доклад за острова (CLXI); смърт на Виченцо Серцели (1578 г.), един от най-известните бандити на онова време (CLXI, CCLVI, CCXXXVII); за Тоскана по времето на Фердинанд I (CCL, CXXIV), за новите християни в Португалия към 1535 г. (XXXVI); за Португалия през 1571 г. (XXV, p. 109-127); за морските операции от 1570 до 1573 г. (CCXV, CLXXII); подарък, дарен от Селим на дон Хуан след Лепанто (XL, p. 41-44); за Фамагуста (LXXXII); за турско-венецианския мир, оправдание на Сеньорията – и за плановете на Дж. А. Дориа; за спора между Маркантонио Колона и Дж. А. Дориа през 1570 г.; за предвижданото завладяване на Португалия, 25 май 1579 г. (XV, p. 1-61); за доходите на Неапол, 1618 г., (CCLVIII); доходите на Карлос Пети (XI, p. 216-220); за търговията на Анкона (XXI, p. 257-298); за обмените и парите (cassetta 10 a, n° XVI) за Милано (XV); за противопоставянето на Светия престол на отстъпването на Империята на Фердинанд (LIX); причините за войната в Унгария (LIX, p. 436-469); турско-персийската война 1577-1579 г. (LXXXII, n° 7); Каприано Сарачинели моли Филип II да изостави войната срещу Франция и да се обърне срещу турците (LVIII, 106-151).

La Laurenziana – Тук архивата е доста пъстра, богата преди всичко на исторически колекции, съставени през 17 и 18 в. от Тоскана, Неапол, Кандия, Валтелина, от саморъч-

но написани писма на Алесандро Фарнезе (1518-1585 г.), ashb. 1691 г., неиздаден труд върху обмените на (Джовани) Сили, Pratica di Cambi, 1611, ashb. 647, едно описание на Египет и Червено море. La retentione delle galee grosse della Illustrissima Signoria de Venecia in Alessandria con le navigazioni dell'armata del Turco dal Mar Rosso nell'India nel anno MD XXXV I, 37 f° Ashb. 1484-1508 (Relatione d'Alessandria con la navigatione del Turco dal Mar Rosso nell'India, 1536, ashb. 1408), една Libro de Mercatanzia от 16 в. (ashb. 1894); трактат по навигация от 17 в., пак там, 1660; едно пътуване до Светите земи през 16 в., 1654 г.; карти и документи за Португалия от 17 в., 1291.

Семейни архиви Guicciardini-Corsi-Salviati – Можах, благодарение на любезността и либерализма на маркиз Гуичардини, да работя за известно време с ценните архиви на неговата фамилия. Libri mercantili 1, 7, 8, 9-15, 21 до 25 (от 1550 до 1563 г.); 26 (libro di magazino de Messina 1551-1552); 27 до 32 (1552-1571); II, 33 до 48 (1542 до 1559); III, 49 до 59 (1554 до 1559); IV, 60 до 64 (1565-1572); V, 65 до 67 (1582-1585); VI, 68 до 71 (1579-1590); VII, 72 до 102 (1587 до 1641); VIII, 103-130 (1582 до 1587); IX, 131-135 (1588-1591); X, 136 до 155 (1590-1602); XI, 156-166 (15...? до 1617); XII, 167 до 172 (1589 до 1608); XIII, 173-202 (1592-1597). Подобно на търговските на Капони, тези изграждат цял един свят, повече от 200 големи регистри за нашия период. Изобилие от материал относно цените, транспорта, покупките и препродажбите на кредит, за търговията с коприна, със сицилианско жито, с черен пипер и подправки. Тези документи бяха преместени по-късно в Archivio di Stato на Флоренция.

Рим

Archivio di Stato – Две предвидени изследвания не бяха проведени, едното рисковано, Annona e Grascia, 1595-1847 (Busta 2557), второто, много прецизно изследване касае portate de Civita Vecchia, но интересът към него спадна поради факта, че болшинството от запазените сведения са с дата от първата половина на века.

Неапол

Archivio di Stato – Проучих в Carte Farnesiane кореспонденцията на агентите на Маргарита Пармска и на пармския херцог от 1559 г. в серията Spagna от fascio I до fascio VII и направихме цялостно копие на ведомостите за износа от пристанище Бари през 1572 г., Dipendenze della Sommaria, fascio 417, fascicolo I°. Основното внимание още при първоначалните изследвания беше насочено към документите от Sommaria, на които А. Силвестри изготви подробен каталог, което позволи множество фотографии. Тези документи са от огромно значение за историята на Неапол и на Вътрешното море.

Archivio municipale – Разполагаме с подробния каталог на Бартоломео Капасо, Catalogo ragionato dei libri, registri, scritture esistenti nella sezione antica o prima serie dell'archivio municipale di Napoli 1387-1808, Naples, t. I, 1877, t. II, 1899 – впечатляващ с кратки бележки за институциите, но тук-там слабо се забелязва индустриалният и търговският живот на града. Важни документи относно снабдяването на големия град със зърно и зехтин, Acquisti de'grani, 1540-1587, N 514; 1558, N 515; 1590-1803, N 516; Acquisto e transporto de'grani, 1600, N 518; 1591-1617, N 532; 1594, N 533.

Палермо

При минаването ми през града през август 1932 г. Archivio di Stato и Archivio Comunale бяха затворени, но ми се удаде възможност да работя няколко дни в първия и да се любувам на големите регистри на втория. Цялото ми усилие беше насочено към богатата

Biblioteca Comunale, където направих справки в: описания на Палермо, Qq E 56 et Qq E 31 (второто от 17 в. от Аурия Виченцо); Successi di Palermo, de Palermino, Qq D 84; lettere reali al vicere di Sicilia dal 1560 al 1590, 3 Qq E 34; изследване за Сицилия, Qq F 221, Qq C 52, Qq F 80, Qq D 186, 3 Qq C 19, f° 212 (на испански, Qq D 190) (1592), Relazione del Conte di Olivares (avertimenti lasciati dal Conte Olivares, 1595), Qq C 16, научно изследване на управлението на острова, Qq F 29, писма от кралете и от вицекралете на Сицилия, 1556-1563, 3 Qq C 35; различни писма 1560-1596, 3 Qq E 34, писма от херцога на Албукерке, юли 1570 г., 3 Qq C 45, n° 25; Qq H 113 (n° 15, n° 17) et Qq F 231; 3 Qq C 36, n° 22; 3 Qq E 11 Camilliani, Descrizione delle marine, Qq F 101; Itinerario..., Qq C 47; Pugnatore, Istoria di Trapani, Qq F 61. За търговията на Сицилия, 2 Qq E 66, n° 1; за търговията със зърно, 16 и 17 в., Qq D 74; писмо на херцог де Ферия относно житото (1603), 2 Qq C 96, n° 18; доклад за сицилианските евреи от Антонино Монджиторе, Qq F 222, f° 213; deputati del Regno 1564 a 1603, 3 Qq B 69, f° 339. За търговията на остров Малта, Qq F 110, f° 295; относно варирането на сребърните пари в Сицилия от 1531 до 1671 г., Qq F 113, f° 22; заповеди на херцог Медина Сели, 1565 г., копие, Qq F 113, f° 32-40; за гърците, дошли в Сицилия от Албания, доклад на Антонино Монджиторе, Qq E 32, f° 81; биографична бележка за Коварубиас, Qq G 24, n° 43; доклад от 18 в. за стойността на кастилската монета, Qq F 26, f° 87; за кастилското население от 1501 до 1715 г., доклад от Антонино Монджиторе, Qq H 120, за сицилианските бандити (17 в.), Qq E 89, n° 1; за оскъдицата и специално гладът през 1591 г. в Палермо, Qq H 14 bis, f° 144. Carta al Rey nuestro Señor de Filiberto virrey de Sicilia sobre traer carne de Berveria, 10 avril 1624, Qq D 56, n° 21, f° 259.

Други известни или използвани хранилища на архиви – Торино, Пиза, Анкона, Милано, Ливорно, Каляри, Месина. По-осезаемо: Мантуа (Archivio di Stato) и Модена (Archivio di Stato).

IV. – АРХИВИТЕ НА ВАТИКАНА

Подпомогнат от публикациите на Хинойоза и най-вече на отец П. Лучано, Correspondencia diplomática entre España y la Santa Sede durante el Pontificado de S. Pio V, 1566-1572, в архивите на Ватикана аз ограничих своите изследвания до изучаването на кореспонденцията на нунциите в Испания от 1573 до 1580 г., кореспонденция, в която впрочем има празноти (Spagna 7 до 27). Работата ми беше улеснена от съветите на Монсеньор Тисеран и от благосклонността, с която ме обсипа Монсеньор Меркати: по-специално поредица от прекрасни снимки.

V. – АРХИВИТЕ НА РАГУЗА

Поради причини, които изтъкнахме многократно, архивите на Рагуза са далеч най-ценните от всички за опознаването на Средиземноморието. И тук, както и другаде, политическите документи са в компактна маса, състояща се главно от писмата на ректорите и на техните съветници до посланиците и рагузките агенти и от писмата, които последните им отправят; тази маса от документи представлява две серии – писмата от Понанта и писмата от Леванта (LP и LL), като последните са посочени точно под общото наименование Lettere et commissioni di Levante. От писмата от Понанта изследвахме LP 1 (1566) до LP 7 (1593), а в серията LL само регистъра LL 38, който съответства на 1593 година. Онези, които познават тези рагузки документи единствено от публикацията, свързана с Франческо Гондола, посланик на републиката на св. Блазий в Рим в периода на Лепанто и дело на граф Л. Войнович, Depeschen des Francesco Gondola, Gesandten der Republik Ragusa bei

Pius V. und Gregor XIII., Vienne, 1909, биха добили доста слаба представа за обичайния начин на търговия на Републиката, асоциация от търговци и същевременно политическа общност. Рагузките агенти си остават търговци, на които се поръчва жито, платно, велур, мед и кързи в зависимост от обстоятелствата и нуждите. Следователно в тази кореспонденция няма нищо от обичайния тон на венецианците, от общите им приказки за хората и грандовете, а полезни и обикновени дребни неща.

Впрочем интересното на рагузките архиви съвсем не се крие в това. На този, който би имал търпението и времето да прегледа обемистите Acta Consiliorum, те предлагат възможност да улови един странно запазил се средновековен град в действие. Те предлагат също, запазени поради вписване или съдебни спорове, изключителни документи: полици, бележки, морски застраховки, наредби за съдружие, за създаване на дружества, наследства, наемане на слуги... Тези документи са разделени в три поредици: Diversa de Foris, Diversa di Cancellaria, Diversa Notariae. Застъпих само двете последни. Diversa di Cancellaria, регистри от 132 до 145, от 1545 до 1557 г. Diversa Notariae, регистър 110, 1548-1551 г.; за сметка на това се захванах подробно със серията Diversa di Foris, който обхваща в общи линии периода между 1580 и 1600 г. (като документите се разпределят хронологично по доста разхвърлян начин сред големите регистри на серията); прочитът ми се разпростря от номер I до номер XVI. Други проучвания: Libro dogana n° 10, 1575-1576, XXI, 1, 12; XXI, 7, 3 и най-вече XXII, 7, 4 относно вноса на испанска вълна, доста труден за разчитане или по-скоро за разбиране и на който направих пълен препис. Накрая една неотдавнашна придобивка, 1935, n° 44, Quadernuccio dove s'ha da notare le robe che vanno o venghono alla giornata, cossi d'amici comme le nostre, 20 дек. 1590-2 април 1591 г., хвърля любопитна светлина върху дейността на рагузките търговци и комисионери по транзитна търговия, обърнати към балканските пътища.

Изтъкнах заслугите на г-н Трухелка, архивист в Рагуза когато работих там през зимата на 1935 г. – и признателността ми към него. Но забраната му да правя снимки умножи трудностите в моето дирене. Щастливата случайност ми донесе пълен филм от сериите Lettere di Ponente, Diversa di Cancellaria, Noli e Sicurtà, който днес се пази в Centre Historique (VIe Section), 54, rue de Varenne, Paris VIIe. В сътрудничество с Алберто Тененти разгънах тази безкрайна лента от ценни картини.

VI. – ЕВРОПЕЙСКИТЕ АРХИВИ ИЗВЪН СРЕДИЗЕМНОМОРИЕТО И ФРАНЦИЯ

Опознах съвсем бегло германските, австрийските и полските архиви. Планът ми бе да допълня множеството документи, с които разполагахме, с проучвания в архивните хранилища, за да установя търговските потоци в посока на Средиземно море и по-специално сухоземните; в общи линии да повторя и за останалите градове онова, което г-ца фон Ранке беше направила по забележителен начин за град Кьолн. В Ренания няма особено много документи: в Екс-ла-Шапел документите изчезнали с опожаряването на града през 1656 г., във Вормс с разрушенията през 1689 г.; в Шпир документите бяха използвани в трудовете на Ханс Зигел и не са от особено значение. Нямам никакви сведения относно изворите в Кобленц, Майнц, още по-малко във Франкфурт на Майн, чието развитие през последните десетилетия на века поставя доста проблеми. В Горна Германия няма нищо ново в Щутгарт и Мюнхен, за сметка на това Нюрнберг предоставя значителни извори, както и Аугсбург. Би било интересно след Щридер и Фер Хеес да откроим по-добре ролята на германските търговци в Лион и Марсилия. Нищо не ми е известно за Улм. За сметка на това, на изток, Лайпциг и Дрезден предлагат действителни източници. Панаирите във Франкфурт на Одер са били посещавани чак до 1600 г. от френски и италиански търгов-

ци. Търговията на юг, свързана с виното, коприната и Boysalz, испанската сол с името на Биская (Бой=Биская), която вероятно идвала през Хамбург. Бойзалц е имперска привилегия, така че императорът разполагал във Франкфурт на Одер със собствена Boyfactor. Два документа за тази търговия, запазени в Stadtarchiv и във Франкфурт на Одер, датират от 1574 и 1579 г. Във Вроцлав търговията в посока на Италия като че ли не продължила след 1450 г.; след тази приблизителна дата вероятно била отклонена на запад, в изгода на градовете в Бохемия и Австрия, според теориите на Х. Вендт.

Най-доброто хранилище за архиви в тази Средна Европа, ориентирана към Средиземно море, е Виена, по онова време по-скоро политически център, отколкото икономическа метрополия, но поради политически или династични причини, идеален център за разузнаване. Нито книгите, нито публикациите изчерпаха огромните богатства на Haus, Hof-und Staats-Archiv, неговата кореспонденция с Испания (Hof Korrespondenz; Korrespondenz Varia), с Венеция, с Турция, с Рим, с Малта – Faszikel 1 [1518 (sic) 1620], Raguse, f° 1 (1538-1708), Gknes, f° 1 (1527-1710), Italie (Kleine Staaten), Fasz. 7 (Neapel 1498-1599), Sicile, I, 1530-1612; Hetrusca I (1482-1620), Lusitana I (1513-1702). Без да броим серията от Kriegsakten (Fasz. 21-33 за периода 1559-1581 г.)... Обстоятелствата не ми позволиха да осъществя това пътуване, това необходимо преслушване на Средиземноморието на голямо разстояние, на север, във вътрешността на земите. В предходните редове предначертах само работни планове. Бих добавил, че едно по-рационално дирене не би оставило в сянка градовете Данциг, Любек, Хамбург и Бремен в техните морски и *сухопътни* връзки с Вътрешното море. В това отношение архивите на Антверпен и тези на английските пристанища (по-значими и от испанския фонд на British Museum, Каталог на П. Гаянгос), архивите на Нидерландия и на Скандинавските страни не са извън нашето полезрение, още по-малко архивите на Полша, тъй като в действителност цялата европейска маса е свързана с живота и озарението на Средиземно море. След 1949 г. бях за известно време във Виена; работих няколко дни в Антверпен, в Данциг, във Варшава и в Краков. Направих дълъг и плодотворен престой в Лондон (British Museum и Record Office). В Женева, благодарение на важни микрофилми, разгледах основно Collection Édouard Fabre (Archives de la Maison d'Altamira), съхранявана в Bibliothèque Publique et Universitaire (вж. Inventaire..., p.p. Léopold Michel in: Bulletin Hispanique, 1914).

2. – Картографските извори

Под картографски източници разбираме картите, скиците, плановете и описанията на брегове и пътища. Два големи раздела, настоящите извори и старите извори.

А. – Съвременни извори. – За прегледа на съвременните карти читателят ще се отнесе към томовете от Géogr. Universelle, t. VII, 1 et 2; t. VIII, t. XI, 1. За резюмето на картите от Испания използвах ценните уточнения на Revue de géographie du Sud-Ouest et des Pyrénées, 1932. Да отбележим обобщаващата карта на Ели Мюлер за миграционната паша, Die Herdenwanderungen im Mittelmeergebiet, Peterm. Mitteilungen, in-8°, 1938, възпроизведена в кн. I, стр. 90-91. За берберския атлас, картографските опити на Ж. Дреш, които са изключително оригинални в представянето на демографските факти.

Две удобни карти, с не особена научна стойност ми позволиха няколко проверки: Карта на Мала Азия (Турция-Сирия-Трансйордания, Палестина, Ирак, Долен Египет) в мащаб 1: 1.500.000, 2 изд. от Girard et Barrère; Mittelmeer в 1: 5.000.000, Munich, Iro-Verlag, 1940.

Използвах широко прекрасната поредица от Instructions Nautiques на Хидрографската служба на френската марина, n°s 405 (Espagne N et W); 356 (Afrique W); 345 (Espagne

S et E); 360 (France Sud, Algérie, Tunisie); 368 (Italie W); 408 (Adriatique); 348 et 349 (Méditerranée orientale); 357 (mer Noire et mer d'Azov).

Б. – **Стари източници**. – а) Национална библиотека в Париж, Секция за карти и планове.

Ge B 1425	Итало-каталонски портулан (16 в.) Средиземно море без бреговете на Сирия, атлантическите брегове от Шотландия до Канарските острови. (Доста повреден, украсен с испански и португалски флагове, с животни, илюстриращи Африка.)
Ge AA 640	Португалска карта, приписвана на Рейнел. Гръб: Средиземно море. Лице: Атлантикът. (Изключително богато илюстрирана: кораби, украсени с португалския кръст, гербове, рисунки на градовете, Вавилонската кула, Йерусалим, осеян с кули.)
Ge B 1132	Карта от Гаспар Виегас, 1534 г. Западното Средиземноморие, Атлантикът. (Украса: Розите на ветровете.)
Ge B 1134	Карта от Гаспар Виегас, 1534 г. Източното Средиземноморие.
Ge C 5097	Средиземно море, Червено море, Черно море, 1534 г.? Атлантикът от Шотландия до н. Бохадор. (Украсена със зелени планини с куполна форма.)
Ge AA 567	Архипелагът (от Босфора до южно от Крит). Трасето на бреговете силно стилизирано в назъбена форма (приписвана на Виегас).
Ge C 5096	Приписвана на Виегас от бележка на гърба на картата, 1534 г. Западното Средиземноморие, Атлантикът (от Таранто до Азорските острови).
Ge D 7898	Приписвана на Виегас от бележка на гърба на картата, 1534 г. Гърция, част от архипелага.
Ge C 5086	Сбирка от 8 анонимни портулана. Преценени като португалски от бележка, прибавена с молив подобно на копията от картата на Диего Омем (1558 г.) от Британш Мюзиъм. Лист № 4: Средиземно море, Западна Европа, Азорските острови.
Ge DD 2007	3 листа, италианска изработка от 16 в. в кожена подвързия. Лист 1: Егейско море. Лист 2: Средиземно море. (Много добро оформление с образите на владетели, палми, условни рисунки на градовете, по-прецизни изгледи от Марсилия и Венеция.)
Ge FF 14 410	Атлас от генуезеца Батиста Анезе (1543 г.), 12 листчета. Лист 6: Средиземно море в три части.
Ge FF 14 411	Пак там, по-голям формат.
Ge C 5084	Карта от Весконте ди Маджиоло, Генуа, 1547 г. Средиземно море, Александрия-Гибралтар.

Ge AA 626 Андреас Омем: Universa ac Navigabilis tolius terrarum orbis descriptio, Антверпен, 1559 г.
10 листа.
Лист № 4: Средиземно, Арабско и Каспийско море.

Ge DD 2003 Атлас от Диего Омем,1559 г.
Лист 2: Западно Средиземноморие.
Лист 3: Средиземно море.
Лист 4: Източно Средиземноморие.
Лист 6: Адриатика.
Лист 7: Гърция, Архипелага.
(Много красива украса: рисунки на планини, знамена, изглед от Генуа и т.н.)

Ge D 4497 Портулан от критянина Георгиос Сидерис, наречен Калаподо, 1566 г.
Средиземно море.

Ge DD 2006 Атлас Диего Омем (Венеция, 1574 г.), 7 листа.
2. Западно Средиземно море.
3. Италия, Южна Адриатика, Централно Средиземно море.
4. Адриатика.
5. Източно Средиземно море.
6. Архипелагът.
7. Черно море.
(Доста различен от №DD 2003: доста опростена украса – Рози на ветровете.)

Ge DD 682 Атлас от Хоан Мартинес (Месина, 1589 г.), 7 листа.
6: Сицилия, Западна Калабрия.
7: Средиземно море.
(Рисунки на градовете, африканска фауна, въображаема река, свързваща Черно море с Рейн и Рона.)

Ge B 1133 Портулан от Бартоломео Оливес (Месина, 1584 г.)
Европа, Средиземно море.
(Добра калиграфия, споменава Regina Saba, Prete Jani de las Indias.)

Ge AA 570 Портулан от Матеус Прунес, Майорка, 1586 г.
Средиземно море, брегове на Западна Европа, на Африка чак до Гамбия.
(Украсен с рисунка на владетели под тяхната шатра, от царя на Фес до Великия Хан на Татария, със седалище на североизток от Черно море, множество африкански зверове, рисунки от Марсилия, Генуа, Венеция.)

Ge C 5094 Матеус Прунес, 1588 г.
Средиземноморието от Александрия до Мароко, бреговете на Португалия.
(Съвсем обикновен, украсен с розите на ветровете.)

Ge C 2342 Carta navigatoria de Joan Oliva (Месина, 1598 г.?)
Средиземноморието, картини от Барселона (Марсилия, Венеция, Генуа, останалите пристанища са представени условно, палми, лъвове, слонове).

Ge C 5095 Портулан от Винциус Деметреи Волциус Ракузеус (in terra Libuani, 1598).
Средиземноморието. Доста използван заради Далмация.

ПРИЛОЖЕНИЯ

Fe FF 14 409 Анонимен португалски атлас, наречен „на дукеса дьо Бери" (краят на 16 или началото на 17 в.).
20 карти без обложка.
F 3: Испания и западните брегове на Алжир, Мароко, Западна Африка.

Ge DD 2012 Анонимен портулан от 16 в.
2 листа: Средиземно и Егейско море.
(Украсен с рози на ветровете, с тройното изпитание на Юдея, въображаеми реки.)

Ge DD 2008 Португалски портулан от края на 16 в.
1. Средиземноморието в подвързия.
2. Егейско море.
(Украсен с пера и ленти.)

Ge DD 2009 Френско-италиански анонимен портулан, 16 в.?
4 листа, със залепени гърбове.
Средиземно море, Архипелаг, Западно Средиземноморие.
(Съдържа благочестиви изображения, залепени на картата.)

Ge C 5085 Анонимен портулан, 16 в.
Средиземно море.
(Украсен с образ на монах, изрязан и залепен върху Испания.)

Ge C 5100 Италиански портулан от 16 в.
Средиземно море.

Ge C 5083 Анонимен портулан от 16 в.
(Много изящен рисунък.)

Ge C 2341 Генуезки портулан от 16 в.
Посочва Триполи в ръцете на испанците.
(Красив декор от гербове, флагове; един крал върху картата на Испания представя испанските оръжия.)

Ge DD 2010 Анонимен портулан.
Средиземно море.
2 листа, залепени за гърбовете си.

Ge D 7887 Портулан на Архипелага.
Малки изгледи от градове, рисунка на Троя.

Ge C 5093 Портулан от Франсискус Олива, Месина, 1603 г.
Средиземноморието.
(Много украсен, рисунки от Марсилия, Барселона, Генуа, Венеция; войни, знамена и т.н.)

N.B. – Съществува един портулан Ge D 7889 от Салвадор Олива, чиято точна дата (1635 г.) е била изстъргана и променена на 1535 г.

б) Archivo general de Simancas. Серия от планове и карти:

1. Costas tocantes a Argel y Bujia, 1602, Eº 1951 a, 769 m.
2. План на форт, изпратен от войник, роб в Берберия (вероятно Сус?) 22 март 1576 г., 0 m 490 x 0,461, Planos, Carpeta, II, fº 48.
3. Diseño del Golfo de Arzeo, мастило и цветове, 28 дек. 1574 г., 0,490 x 0,424, ibid., f 102.
4. План на Алжир към 1603 г., 0,426 x 0,301, Carpeta, I, fº 53.

5. План на имперския дворец в Бежая, 1548 г., 0,418 x 0,309, Carpeta, II, f° 61-62.
6. План на укрепленията на Бежая, ibid., f° 166 (0,392 x 0,294), f° 167 (0,326 x 0,284), f° 168 (0,514 x 0,362), 9 ян. 1543 г.
7. Планове на Мерс-ел-Кебир (Оран, 20 дек. 1574 г.), ibid., f°s 98 et 99, 1m 174 x 0,432 – 0,580 x 0,423.
8. Nuovo disegno dell'arsenale di Messina, ibid., III, f° 58.
9. План на Мелиля, мастило и цветове, 0,445 x 0,320, E° 331.
10. План на укрепленията на Малта, E° 1145 (Planos Carpeta, III, f° 61).
11. Disegno de la città di Siragusa (Сиракуза), E° 1146, ibid., III, f° 63.
12. Traza del Reino de Murcia (към 1562 г.), E° 141 a, f° 183, 0,908 x 0,214.
13. Новият форт на Тунис, мастило и цветове, Planos, III, f° 59, 1574, (0,694 x 0,585).
14. Dizeño del fuerte de Tûnez y la Goleta, Рим, 7 авг. 1574 г. (0,457 x 0,310), ibid., f° 21.
15. Traza de la Goleta de Tûnez (мастило и цветове) към 1554 г. (0,488 x 0,348), ibid., II, f° 126.
16. Plano de Biserta (мастило и цветове), 1574 г., (0,627 x 0,577), ibid., f° 60.
17. Pianta de la città di Palermo, E° 1146.
18. Dizeños (4) de la laguna de Melilla, hechos por el Fratin, Madrid, 4 окт. 1576 г. (II, f°s 134-137), (0,533 x 0,431, 0483 x 0,315, 0,439 x 0,318, 0,313 x 0,216.)
19. Plano de la Fortaleza de Argel, 1563 г., 0,606 x 0,448, I, f° 72.
20. Plano de los fuertes de la Goleta, 29 ноем. 1557 г., (0,320 x 0,217). Проекти, E° 483, f° 174.
21. Traza de los torreones de Melilla, 24 февр. 1552 г., (0,442 x 0,315), III, f° 56.
22. План на Пеньон де Велес, 1564 г. (мастило и цветове), 0,30 x 0,209, ibid., f° 19.
23. Карта на Адриатическо море, E° 540.

3. – Печатните извори

Нямаме претенциите, че изготвяме подробен опис на литературата, посветена на Средиземноморието; за това би била необходима цяла сбирка от томове и описът пак би бил непълен. От 1949 г. документацията нарасна значително. Само за Испания, Indice Histórico Español, основан през 1953 г. от Х. Висенс Вивес, показва степента на развитие на нашите познания. Още по-малко ставаше въпрос да дадем само списъка на нашите четива; той също не би стоял удачно на мястото, което настоящият том отделя за библиографията.

За по-кратко се ограничихме (първи раздел А) до „значимите" публикации на документи (втори раздел В) до книгите и изследванията, които послужиха за самата организация на тази книга, стълбове и колони на нейната архитектура, и (трети раздел С) до азбучния списък на книгите, цитирани в бележките или в текста на настоящата книга.

А. – Големите документални публикации

Големите сбирки – Всяка страна, свързана пряко или косвено със Средиземно море, притежава своите големи сбирки от документи за 16 в.

Най-забележителен по своя обхват и по умелата стегнатост на своето издание е Calendar of State Papers.

Монументалната Colección de documentos ineditos para la historia de España (съкратено CODOIN), 112 vol., in-8°, беше най-богатата от нашите печатни извори. След 1930-1931 г., благодарение на *Julián Paz*, разполагаме с прекрасен каталог в 2 тома, Catalogo de la colección..., t. I, Madrid, 1930, 728 p. in-8°; t. II, Madrid, 1931, 870 p. in-8°, с индекс на

личностите, топографията и по теми. Материята там е анализирана систематизирано в ценния библиографски сборник на *R. Sanchez Alonso*, Fuentes de la historia española e hispano-americana, който трябва да се използва във второто му издание от 1927 г., или в третото му от 1946 г. От своя страна Италия предлага не по-малко монументалната сбирка на *Albèri*, Relazioni degli ambasciatori veneti al senato. Тя беше често преписвана от историците и дотолкова разпространена във всички съчинения за 16 в., че се наблюдава тенденция на несправедливост към нейните реални ценности. Все пак не е ли опасно да се вярва безрезервно на тези венецианци, за които твърдят, че са сред по-добрите, ако не и най-добрите познавачи на хората от този век? Това може да е така за dispacci (бързи съобщения, депеши – бел. пр.), но relazioni са доклади, с всичките недостатъци и слабости на жанра, и често плагиатство на предходните оратори... Тези критики са формулирани набързо, но не трябва да се забравят. Нека не се стесняваме да се оплачем този път от неудобствата на лошо номерираната според нас и лишена от добър индекс сбирка. Това е така наистина, поне що се отнася до икономическата история на Италия, кратката книга на *A. Pino Branca*, La vita economica degli stati italiani nei secoli XVI, XVII, XVIII, secondo le relazioni degli ambasciatori veneti, Catane, 1938, in-16, 515 p.

Средиземно море от 1550 до 1600 г. е представено в „Сбирката на непубликувани документи за историята на Франция" в значителни обеми и преди всичко от влиятелната публикация на *E. Charrière*, Négociations de la France dans le Levant, Paris, 1840-1860, 4 vol. in-4°; от не по-малко класическия труд на *A. Desjardin.*, Négociations diplomatiques de la France avec la Toscane, Paris, 1859-1886, 6 vol. in-4°, от Papiers d'État du cardinal Granvelle, Paris, 1842-1852, 9 vol. in-4°, както е известно, полезни във всяко едно отношение, както и от Lettres de Catherine de Médicis, Paris, 1880-1895, 10 vol. in-4°, издадени от *H. de la Ferrière*.

От Белгия – от Нидерландия, която в крайна сметка останала толкова вярна на Филип II, колкото и на Римската църква – идват публикациите на *L. P. Gachard*, Correspondance de Philippe II sur les affaires des Pays-Bas (докъм 1577 г.), 1848-1879, 5 vol. in-4°; Correspondance de Marguerite d'Autriche avec Philippe II (1559-1565), 3 vol. in-4°, 1867-1881 (има актуално продължение от *J. S. Theissen*) – накрая, на *Edmond Poullet* и *Charles Piot* в 12 volumes in-4°, Correspondance du Cardinal Granvelle, 1566-1586, 1877-1896. Тези публикации засягат нашата тема индиректно.

На немски език има четири публикации за отбелязване: на чешкия историк *J. Susta*, Die römische Kurie und das Konzil von Trient unter Pius IV, Vienne, 1904-1914, 4 vol. in-8°; на *G. Turba*, Venetianische Depeschen vom Kaiserhofe от богатата сбирка на Nuntiaturberichte aus Deutschland; от *K. Lanz* класическата кореспонденция на Карлос Пети, Correspondenz des Kaisers Karl V, III, 1550-1556, xx + 712 p. in-8°.

Най-полезната от португалските публикации е тази на Archivio diplomatico portuguez, чиито 10 vol. gr. in-4° предлагат в това число и кореспонденцията на португалските посланици в Рим с тяхното правителство от 1550 до 1580 г.

Други публикации на дипломатически документи – Редом с тези значими начинания, беше извършена огромна работа за издаването на дипломатическите документи. Подобре подредени от другите, често калиграфски оформени, те чакаха и изкушаваха издателите. Една хубава „история" от Белгия твърди, че един такъв страстен издател на текстове от миналия век се задоволил да изпрати самите документи направо от архивите в печатницата. От петдесет или сто години, дори повече, историята се е настървила да преследва тази задача, чиито резултати ще отбележат от 1850 г. до наши дни цяла ера в историографията.

В Испания познавачите направиха обширни публикации върху връзките на Полуострова и папската власт, донякъде пренебрегнати от Colección de documentos ineditos. *Ricardo de Hinojosa*, Los despachos de la diplomacia pontifical en España, даде само том I от своя труд през 1896 г. За сметка на това, на отец *L. Serrano* дължим четири прекрасни тома: Correspondancia

diplomâtica entre España y la Santa Sede durante el Pontificado de Pio V, Madrid, 1914, където фигурират едновременно кореспонденцията на нунциите в Испания и тази на испанските посланици в Рим. В друга област, тази на връзките с Хабсбургите от Виена, към вече публикуваното от CODOIN беше добавена La correspondancia inédita de Guillén de San Clemente, embajador en Alemania, sobre la intervención de España en los successos de Polonia y Hungria (1581-1608), представен от маркиз де Аиербе, Caparoca, 1892 г. Най-съществения испански принос несъмнено е публикуването от Real Academia история на дипломатическата кореспонденция между Франция и Испания (според документи от серия K, която беше възстановена от френското правителство през 1943 г.) под заглавие: Negociaciones con Francia, 9 vol., публикувани (1950-1955 г.) от 1559 г. до 21 октомври 1567 г.

В Италия има само частични публикации: *G. Berchet*, La Republica di Venezia e la Persia, Торино, 1865 г.; също така, Relazioni dei consoli veneti nella Soria, 1886. Един прекрасен принос: La Lega di Lepanto nel carteggio inedito di Luys de Torres, p.p. A. Dragonetti de Torres, Turin, 1931; *Mario Brunetti* и *Eligio Vitale*, Corrispondenza da Madrid di Leonardo Dona 1570-1573, Venise, Rome, 1963, 2 vol., in-4°.

За рагузката дипломация, Die Depeschen des Francesco Gondola Gesandten der Republik Ragusa bei Pius V. und Gregor XIII, 1570-1573, 1909 г.

На немски език, старият труд на *Matthias Koch*, Quellen zur Geschichte des Kaisers Maximilian II, Leipzig, 2 vol. 1857 и на *Viktor Bibl*, Familienkorrespondenz Maximilians II, и *Döllinger*, Dokumente zur Geschichte Karls V, Philips III und ihrer Zeit, Ratisbonne, 1862, in-8°.

За добре известните писма на *Busbec*, имперски посланик при Сюлейман, използвах, поради липса на друго издание подръка, тяхното френско издание, Lettres du Baron de Busbec, p.p. l'abbé de Foy, Paris, 1748, 3 vol. in-12.

Сред белгийските трудове трябва да се отбележи том I на Correspondance de la Cour d'Espagne sur les affaires des Pays-Bas, 1598-1621, Bruxelles 1923, p.p. Lonchay et Cuvellier, gr. in-4° и Correspondance d'Ottavio Mirto Frangipani, premier nonce de Flandre (1596-1606), 2 vol., публикувани (1596-1598), I, 1924 г., от *L. Van der Essen* и II от *Armand Louant* през 1932 г.

Именно във Франция публикациите са били и то далеч най-обилните и най-важните, едновременно заради качеството и броя им, както и поради значението на географското положение на Франция за Средиземноморието. Можем без шовинизъм да твърдим, че тези посланици, хора на Църквата и на меча, които Франция изпраща в чужбина, са способни да разбират и да се информират, ловки и съобразителни... Един Фуркево в Испания, който впрочем не е от най-брилянтните, е информатор на нивото на своите колеги и съперници от Италия... Да отбележим сред публикациите: *Alexandre Teulet*, Relations politiques de la France et de l'Espagne avec l'Écosse au XVIe siècle, 5 vol. in-8°, Paris, 1862 (включва периода 1515-1588 г.), трудът, ориентиран към големия Север, е само частично полезен за нашето изследване; също така Correspondance politique de MM. de Castillon et de Marillac, ambassadeurs de France en Angleterre (1537-1542), Paris, 1885, p.p. Jean Kaulek; Correspondance politique d'Odet de Selve, посланик на Франция в Англия (1546-1549), p.p. Germain Lefèvre-Pontalis, Paris, 1888; Ambassades de MM. de Noailles en Angleterre, p.p. l'abbé Vertot, 1763, 5 vol., Correspondance de la Mothe Fénelon, ambassadeur de France en Angleterre de 1568 a 1575, 7 vol., Paris et Londres, 1838-1840 (под редакцията на Чарлз Пъстън Купър); Mission de Jean de Thumery, sieur de Boissise, 1598-1602 (в Англия), p.p. P. Laffleur de Kermaignant, Paris, 1886 (предоставиха множество точни подробности за общата политика). По-пряко в нашата тема: Jean Nicot, ambassadeur de France en Portugal au XVIe siècle. Sa correspondance diplomatique inédite, p.p. Edmond Falgairolle, Paris, 1897, и в сърцевината на тази тема, Correspondance de Babou de la Bourdaisière, évêque d'Angoulême, depuis cardinal ambassadeur de France à Rome, p.p. Henry et Loriquet, Paris, 1859. Dominique du Gabre, trésorier des armées à Ferrare (1552-1554), ambassadeur de France à Venise (1555-1557); Correspondance politique, Paris, 1905, p.p. A. Vitalis; Ambassade en Espagne de Jean Ébrard, seigneur de Saint-Sulpice, p.p. E. Cabié, Albi, 1903; Dépêches de M. de

Fourquevaux, ambassadeur du roi Charles IV en Espagne, 1565-1572, 3 vol., Paris, 1896-1904, p.p. C. Douais и Lettres de Charles IX a M. de Fourquevaux, 1565-1572, Paris, 1897, представен от същия автор. Тези две публикации са отлични като тази на Dépêches diplomatiques de M. de Longlée, резидент на Франция в Испания, 1582-1590 г., p.p. Albert Mousset, Paris, 1912. Ще прибавя две кратки публикации, Lettres inédites du roi Henri IV à Monsieur de Villiers, ambassadeur à Venise, 1601, p.p. Eugène Halphen, Paris, 1887; Lettres à M. de Sillery, ambassadeur à Rome, 1 април до 27 юни 1601 г., 1866, p.p. Eugène Halphen и Lettres de Henri IV au comte de la Rochepot, ambassadeur en Espagne, 1600-1601, p.p. P. Laffleur de Kermaignant, Paris, 1889. Те са достатъчни да ни въведат в един нов френски климат – този на царуването на Анри IV – до който нашето изследване почти няма да се докосне. За да приключим тази равносметка на френските трудове, нека да цитираме Correspondance du Cardinal François de Tournon, Paris, 1946, p.p. Michele François – на границата между дипломатическата и политическата история, и който със своите 4, 5 и 6 части засяга директно нашата епоха и нашата работа. Не можах да вмъкна в текста на главите 1 (първа част) и 1 (трета част) всички полезни посочвания от тази хубава публикация: стр. 318, 15 май 1556 г. – плачевно състояние на нравите и невежество на корсиканския клир; стр. 277-281 – сключването на примирието с Юлий III на 29 април 1552 г., към което Карлос Пети се присъединява на 15 май вечерта, освобождаването на ангажираните в Парма френски сили и предприетите действия в Сиена на 26 юли 1552 г.; французи и Хабсбурги тогава се стремят да заемат удобни позиции на италианската шахматна дъска: „Успехът на начинанието в Сиена повиши значително престижа на краля в Италия, а папата и Сеньорията на Венеция са особено радостни от това", писмо на кардинала, август 1552 г., стр. 281. Не е ли пак въпрос на престиж решението за експедицията в Корсика през 1553 г.? Мишел Франсоа подема по повод на тази „неуместна" операция (стр. 289, бел. 1) обяснението, дадено в неговия доклад, Albisse del Bene, surintendant des finances françaises en Italie, 1551-1556 (B. de l'Ec. des Chartes, 1933), като изтъква ролята на кардинал де Ферара, който ще авансира парите, необходими за експедицията, от личното си богатство. Неуместна ли? Доста подробности и бележки относно проблема със Сиена позволяват да се открои политиката на племенниците на Павел IV и относно атмосферата в Рим в „безразсъдното" време на този папа. Припомням учудващата промяна на кардинал дьо Турнон след 1559 г. и по-скоро неговото свидетелство за учудващата промяна във френския климат. Започва нова ера. Вижте пламенното писмо на кардинала до краля от 14 юни 1559 г. (стр. 397) срещу „лицемерната набожност" на еретиците във Франция, израз, който той използва същия ден и в писмото си до конетабъла (стр. 398) или „колаборационисткото" му писмо до Филип II от 31 януари 1561 г. (стр. 426-427)! Накрая, на стр. 373, прекрасна бележка за Венеция, 17 септември 1558 г., и нейната политика на bilancia – венецианците искат мир „от страх, че Победоносният ще бъде опасен за тях".

След 1949 г. единствената значима публикация, която е в своето начало, се отнася до Acta Nuntiaturæ Gallicæ, издавани от Григорианския университет и Екол Франсез в Рим. Излязоха: Correspondance des nonces en France Carpi et Ferrerio (1535-1540), p.p. J. Lestocquoy, 1961; Girolamo Ragazzoni, évêque de Bergame, nonce en France. Correspondance de sa nonciature, 1583-1586, p.p. Pierre Blet, 1962.

Маргинални за дипломатическата история документи – Предходните пояснения доказват огромните усилия, положени в полето на дипломатическата история. В другите области резултатите са далеч не толкова блестящи. Ценни, що се отнася до политическата история или до биографията на големите личности, те нямат тежест по отношение на икономическия, социалния и културния живот или до историята на техниката.

1° Все пак за Португалия трябва да се отбележи Historia tragico-maritima, от *Bernardo Gomes de Brito*, 1re édit., Lisbonne, 2 vol., 1735-1736, 2e édit., 1904-1909, 12 vol. (B. N., 8° Z 18.199 (40)), въпреки че тя засяга най-вече Атлантическия и Индийския океан. Но океаните определят живота на Вътрешното море.

2° За Испания – старото и ценно издание на Nueva Recopilación de las leyes; сбирката на Actas de las Cortes de Castilla, 1563-1623, 39 vol., Madrid, 1861-1915 (да се допълни за периода преди 1563 г. с том V от Cortes de los antiguos reinos de Léon y Castilla); сбирката, която ние не използвахме много, Doc. inéditos para la historia de Aragón; ценната сбирка Libros raros ó curiosos, t. XIX, Tres relaciones históricas (Gibraltar, los Gelves, Alcazarquivir, 1540, 1560, 1578), Madrid, 1889; Cartas y avisos dirigidos à D. J. de Zúñiga, virrey de Nápoles en 1581, Madrid, 1887. Двата тома от неиздадените писма на *Gachard*, Retraite et mort de Charles-Quint au monastère de Yuste, 2 vol. in-8°, Bruxelles, 1854-1855, принадлежат към предходното изброяване; също така, пак от *Gachard*, Lettres de Philippe II à ses filles les infantes Isabelle et Catherine, écrites pendant son voyage au Portugal, 1581-1583, Paris, 1884 – прекрасна материя за защита в полза на Благоразумния крал.

Доста заимствах от две публикации по регионална история, едната свързана с Арагон – на *Carlos Riba y Garcia*, El consejo supremo de Aragón en el reinado de Felipe II, Madrid, 1914, публикуван въз основа на богатия испански фонд на Британ Мюзиъм, томове II и III, от преизданието на Дарио де Арейтио на класика *Fidel de Sagarminaga*, El gobierno y regimen foral del señorio de Viscaya, t. II, 1577-1589, Bilbao, 1932, t. III, 1590-1596, Bilbao, 1934.

Използвах също разностранната и обширна сбирка не от чисто политически и икономически документи, но имаща отношение към тези области, на *Lerruga*, Memorias políticas y económicas sobre los frutos, comercio, fabricas y minas de España, 45 vol., in-4°, Madrid, 1745.

Към най-добрите приноси спадат и:

a) Начинанието, започнато по случай четвъртото столетие от рождението на Филип II (1927 г.), за нова сбирка от неиздадени документи, посветени на неговото царуване (програмата – както всяка програма, трудна за попълване и обречена на неуспех – в: Boletín de la Comisión de Monumentos Históricos y artisticos de la provincia de Valladolid, I, 2, юли – септември 1925 г.). Сбирката, под индекс Archivo Histórico Español, има същото заглавие като CODOIN. Публикувани са: том I – за събора в Тренто (1530-1552), том II – за Непобедимата армада (1587-1589), xv-488 p., 1929, p.p. G. P. Enrique Herrera Oria; Consultas del consejo de Estado, 1930, p.p. Mariano Alcocer, но нищо не можах да узная относно предвижданите томове: Portugal; Expediciones a Levante, Lepanto, Moriscos и т. н. На *Jaime Salvá* дължим La orden de Malta y les acciones españolas contra Turcos y Berberiscos en los siglos XVI y XVII, 1944, 448 p. in-4°.

b) Relaciones topográficas (разбирайте анкетите, проведени по заповед на Филип II в испанските селища през 1575 и 1578 г.) са запазени в Ескориал. Съществува и един каталог от августинския монах *Miguélez*, Las relaciones Histórico-geográficas de los pueblos de España hechas par orden de Felipe II, Madrid, 1915; обобщаващ очерк от *Ortega Ribio*, Relaciones topográficas de España. Lo mas interesante de ellas escogido..., Madrid, 1918. Накрая, две специални изследвания за диоцеза на Куенка и за провинция Гуадалахара:, Relaciones topográficas de España. Relaciones de pueblos que pertenecen hoy a la provincia de Guadalajara, p.p. Juan Catalina Garcia et Manuel Perez Villamil, Madrid, 1905-1915, 7 vol. (t. XLI-XLVII от Memorial, Histórico español). Този ценен документ се намира в библиотеката на Сорбоната, Relaciones de pueblos de la diocesis de Cuenca, hechas par orden de Felipe II, p.p. P. J. Zarco Cuevas, Cuenca, 1925, 2 vol. Да се отбележат прекрасните публикации на *Carmelo Viñas* и *Ramon Paz*, Relaciones de los pueblos de España ordenadas por Felipe II: Provincia de Madrid, 2 vol., 1949; Provincia de Toledo, 3 vol., 1951-1963; *Noël Salomon*, La campagne de Nouvelle Castille à la fin du XVIe siècle d'après les Relaciones topográficas, 1964, прави равносметка по въпроса.

3° В Северна Африка трябва да отбележим обширната Collection des Sources inédites de l'histoire du Maroc, ориентирана към Атлантика и достигаща едвам до годината 1550; за испанските предни постове по краищата на Средиземно море вече цитираната публикация на Ла Примоде спира до 1564 г.; публикуването на архивите на френското консул-

ство в Тунис от *Pierre Granchamp*, La France en Tunisie à la fin du XVIe siècle, 1582-1600, Tunis, 1920, е най-значимият от северноафриканските приноси към историята на Средиземноморието; том VI (1551-1575) от Histoire d'Oran от генерал Дидие, Оран, 1929 г., може да бъде използван само от този, който познава публикуваните от автора източници.

4° От огромната маса на публикациите в Италия ще откроим: *Marco Formentini*, Rivista storica della dominazione spagnola sul ducato di Milano colla pubblicazione di 500 e più documenti ufficiali inediti, Milan, 1872; *Vladimir Lamansky*, Secrets d'État de Venise, documents extraits notices et études, Saint-Pétersbourg, 1884, е сборник, който представлява изключителен интерес; също така – за Неапол, корпуса с различни документи от том IX на Archivio storico italiano, Florence, 1846. Документите за социалната история са голяма рядкост, за да не оценим публикацията на *Nino Cortese*, Feudi e Feudatari napoletani della prima metà del Cinquecento (според документите от Симанкас), Naples, 1931. Множество публикации за Сицилия също трябва да се имат предвид: Corrispondenza particolare di Carlo d'Aragona, Presidente del Regno, con Filippo II (Doc. per servire alla storia di Sicilia, 1re série, II), p.p. S. V. Bozzo et G. Salvo Cozzo, 1879, et ibid., 4e série, IV, Le fortificazioni di Palermo nel secolo XVI. Relazione delle cose di Sicilia fatta da D. Ferdinando Gonzaga all'imperatore Carlo V (1546), 1896.

5° Във Франция, големият сборник на *M. Pardessus*, Collection des lois maritimes antérieures au XVIIIe siècle, Paris, 1837, 6 vol. остава едно прекрасно средство.

6° За балканските, египетските, сирийските и турските документи (има също турски текстове, библиография от турските списания) не ми беше възможно да събера друго освен заглавията. *N. Iorga*, Ospiti Romeni in Venezia, 1570-1610, Bucarest, 1932, щеше да стори по-добре да публикува документите, които е притежавал, вместо да ги представя под формата на разказ, което осакатява използваните писма.

7° Извлякох полза от прекрасните сбирки за пътувания на *Hakluyt*, The principal navigations, voiages, traffiques and discoveries of the english Nation, 3 vol., Londres, 1598, 1599, 1600 (моите посочвания се отнасят до това издание) и от *John Harris*, Navigantium atque itinerantium bibliotheca, 2 vol., Londres, 1745.

8° Важните публикации на икономически документи за 16 в. засягат преди всичко страните от Севера, Антверпен и Аугсбург. За Антверпен, спорните но ценни публикации на Денюсе. За Аугсбург – публикациите, свързани с Фугерови: най-интересните за нашата тема са *Aloys Schulte*, Die Fugger in Rom, 2 vol., Leipzig, 1904; *Weitnauer*, Venezianischer Handel der Fugger, 1931; *Johannes Kleinpaul*, Die Fuggerzeitungen, 1568-1605, Leipzig, 1921. За произхода и значението на тези документи от Виенската национална библиотека, *M. A. H. Fitzler*, Die Entstehung der sogenannten Fuggerzeitungen in der Wiener Nationalbibliothek, Vienne, Rohrer, 1937; икономическата стойност на тези Фугерови вестници – у *Kempter*, Die wirtschafliche Berichterstattung in den sogenannten Fuggerzeitungen, Munich, 1936. Съществува техен английски превод: Fugger News-Letters, 1568-1605, 2 vol., Londres, 1924 et 1926, том I от Виктор фон Кларвил и Полин де Шари, II том от Л. С. Р. Бърн.

9° Накрая, нека отбележим най-обширния принос към опознаването на икономическата реалност на 16 в., международен принос, въпреки че осъществяването му е френско и се вписва в актива на Centre de Recherches historiques de la VIe Section de l'École Pratique des Hautes Études, 54, rue de Varenne, Paris, VIIe. Цитирам без да ги степенувам: *Fernand Braudel* и *Ruggiero Romano*, Navires et marchandises à l'entrée du port de Livourne, 1547-1611, 1951 (ще бъде допълнен и продължен от *Maurice Carmona*); *Huguette et Pierre Chaunu*, Séville et l'Atlantique de 1504 a 1650, 12 vol., 1955-1960; *Alberto Tenenti*, Naufrages, corsaires et assurances maritimes à Venise d'après les notaires Catti et Spinelli, 1502-1609, 1959; *Renée Dœhaerd*, Études anversoises, 3 vol., 1962; *M. Baulant*, Lettres de négociants marseillais, les frères Hermitte (1570-1612), 1953; *José Gentil da Silva*, Lettres marchandes des Rodrigues d'Evora et Veiga (1595-1607), 1956; *Ugo Tucci*, Lettres d'un marchand vénitien, Andrea Berengo, 1553-1556, 1957; *José Gentil da Silva*, Lettres de Lisbonne, 1563-1578, 1959; *Valentín Vázquez*

de Prada, Lettres marchandes d'Anvers, 4 vol., 1960; *Domenico Gioffrè*, Gênes et les foires de change, 1960; *Corrado Marciani*, Lettres de change, aux foires de Lanciano, 1962; *Felipe Ruiz Martín*, Lettres marchandes échangées entre Florence et Medina del Campo, 1965; *Édouard Baratier*, La démographie provençale du XIIIe au XVIe siècle, 1961; *Léopold Chatenay*, Vie de Charles Esprinchard, Rochelais, et journal de ses voyages au XVIe siècle, 1957; *Xavier A. Flores*, Le „peso politico de todo el mundo" d'Anthony Shirley, 1963.

Към тези книги прибавям монументалния труд на кубинския историк *Modesto Ulloa*, La hacienda real de Castilla en el reinado de Felipe II, Rome, 1963.

B. – Основните трудове

1° За основната ориентация на книгата – Най-напред, трудовете на *Henri Pirenne*, Les Villes du Moyen Âge; Mahomet et Charlemagne. Страниците, на които се спрях най-дълго са тези, които *Vidal de La Blache* е посветил на Средиземноморието в своите Principes de Géographie humaine, p.p. E. de Martonne, 1922.

За средиземноморската общност в началото се опрях на класическия труд на *Alfred Philippson*, Das Mittelmeergebiet, която по силата на обстоятелствата прочетох и препрочетох в изданието ѝ от 1904 г., Лайпциг (съществува и четвърто издание, излязло през 1922 г.). Разглеждам тази книга като шедьовър на документалната прецизност. Дължа много и на добре информираната книга на *Charles Parain*, La Méditerranée: les hommes et leurs travaux, Paris, 1936; на монументалния труд на *Maximilien Sorre*, Les fondements de la géographie humaine, Paris, 4 vol., 1943-1952, и на Vue générale de la Méditerranée от *André Siegfried*, 1943.

2° История и човешка среда – В подкрепа на тази *история, свързана със земята*, или по-скоро със средата, с *околната среда* на хората, се вписват пълните съчинения на *Victor Bérard*, тези на елиниста, пътешественика и дипломата; цялостното творчество на *Alfred Jardé*, толкова открито за географската действителност; разпръснатото в статии творчество на *Jules Sion*.

Прибегнах още повече до цялостното творчество на *Émile-Félix Gautier*, когото настоящата критика оборва в неговите подробности, докато според мен проблемът е да се продължи с общия напредък. От това творчество имам предвид: Siècles obscurs du Maghreb, 1927 (превърнал се в последния си вид в Le passé de l'Afrique du Nord, 1952); Mœurs et Coutumes des Musulmans, 2e édit., 1959 и кратката и проста изповед на убеждения в Le cadre géographique de l'histoire en Algérie, Histoire et Historiens de l'Algérie, 1931, p. 17-35. Ще цитирам също забележителната и дълга статия на *Alfred Hettner*, „Der Islam und die orientalische Kultur", in: Geogr. Zeitung, 1932, от която черпих обилно, както и от цялата германска географска школа. (Библиографията е в удобния наръчник на *Hugo Hassinger*, Geographische Grundlagen der Geschichte, Fribourg Br. 1931, 2e édit., 1953.)

3° История на структурите – Тъй като в огромната област на *структурната или структуралната история* все още нищо не беше направено, наложи се да градя доста неща и да рискувам от само себе си, затова аз се опрях на няколко изследователски работи: върху все още неиздадения труд на *Pietro Sardella*, Nouvelles et Spéculations à Venise, 1948 (въз основа на Diarii на *Sanudo*), чийто ръкопис прочетох, както и печатните коли; на огромния посмъртен труд на *Julius Beloch*, Bevolkerungsgeschichte Italiens, 3 vol.; на монументалната студия за цените в Испания на *Earl J. Hamilton*, American Treasure and the Price Revolution in Spain, 1501-1550, 1934; на новото изследване на *Frédéric C. Lane*, Venetian Ships and Shipbuilders of the Renaissance, Baltimore, 1934, френски превод, 1965 г.; на винаги полезния труд на *Richard Ehrenberg*, Das Zeitalter des Fugger, Iéna, 1922, 2 vol., за който *A.-E. Sayous* каза достатъчно лоши неща, че да не го приемем насериозно; на книгата на *Ernst*

Schäfer, Der könige. span. oberste Indienrat, t. I, 1936: за проучванията на Annales, посветени на благородничествата; на монументалната теза на *Marcel Bataillon*, Érasme et l'Espagne, Paris, 1937; на класическите трудове на *Ernst Schäfer*, B. zur. Gesch. des span. Protestantismus, 3 vol., 1902; на *Benedetto Croce*, La Spagna nella vita italiana durante la Rinascenza, Bari, 1922; на *Ludwig Pfandl*, Geschichte der span. Literatur in ihrer Blütezeit, 1929; накрая на *Émile Mâle*, l'Art religieux après le Concile de Trente, 1932.

За връзката между структурата и конюнктурата, книгата от всеобщо значение за начало на разискванията си остава: *Ernest Labrousse*, La crise de l'économie française à la fin de l'Ancien Régime et au début de la Révolution, 1944.

4° За **събитийната история** има редица трудове, които се свързват, преплитат или се заместват взаимно: най-добрите биографични изследвания, излезли наскоро, несъмнено са: от *O. de Törne*, Don Juan d'Autriche, 2 vol., Helsingfors, 1915 и 1928, с много богата и блестяща документация и с прекрасен стил, и от *Van der Essen*, Alexandre Farnèse, 1545-1592, 1933 et sq.; най-добрите изследвания на събитията са тези на *Charles Monchicourt*, L'expédition espagnole de 1560 contre l'île de Djerba, Paris, 1913, и на *Félix Hartlaub*, Don Juan d'Austria und die Schlacht bei Lepanto, Berlin, 1940; най-добрите повествования, класическите работи на *Lucien Romier*, Les origines politiques des guerres de religion, 1913, 2 vol.; La conjuration d'Amboise, 1923; Catholiques et huguenots à la Cour de Charles IX, 1924; Le royaume de Catherine de Médicis, 2 vol, 1925; La Liga de Lepanto, от *P. L. Serrano*, 2 vol., 1918-1919 и винаги много полезната работа на *Martin Philippson*, Ein Ministerium unter Philipp II., Kardinal Granvella am spanischen Hofe, Berlin, 1895.

Нека да цитираме неизчерпаемите източници на сведения, значимите научни книги на *L. von Pastor*, Geschichte der Päpste. С изключение на т. X (цитиран от нас по немското му издание), всичките наши посочвания се отнасят до френския превод на този труд.

5° **Наръчници, референтни трудове и общи книги върху Средиземноморието** – Всички наръчници, които използвах от *Fueter*, *Platzhoff*, *C. Lozzi*, *Barbagallo*, *Kulischer*, *Doren*, *Georg Mentz*, *Stählin*, *Luzzatto*, *Segre*, *Zinkeisen*, *Hammer*, *Lavisse*, *Ballesteros*, *Agnado Bleye*, *Altamira*, *R. Konetzke* (G. des spanischen u, portugiesischen Volkes, t. VIII от Grosse Weltgeschichte, Leipzig, 1941), от *Damião Peres*, *Mercier*, *Charles-André Julien*, *Henri Pirenne* (Bibliographie et H. de Belgique), от *Henri Hauser* (Les Sources..., и La Prépondérance espagnole), от *Trevelyan*, *Hans Delbrück*, G. der Kriegskunst et Weltgeschichte (t. III, 1926), t. III от Neue Propyläen Weltgeschichte, p.p. *Willy Andreas*, (Berlin, 1942 in-4°, 646 p.), от *Karl Brandi* (Deutsche Geschichte im Zeitalter der Reformation und Gegenreformation, 2e édit.), от *W. Sombart* (Der Moderne Kapitalismus и в изданието от 1940 г., Vom Menschen), от *Farinelli* (Viajes por España...) са обикновени книги, на които не си струва да наблягаме. Единствената новаторска обща история, която прочетох с удоволствие е на *J. Vicens Vives*, Historia social y económica de España y América, специално том III, 1957.

6° **За общата история на морето.**

1. *Carl Rathlef*, Die Weltistorische Bedeutung der Meere, insbesond. des Mittelmeers, Dorpat, 1858.
2. *Comte Edouard Wilczek*, Das Mittelmeer, seine Stellung in der Weltgeschichte und seine historische Rolle im Seewesen, Vienne, 1895. Силно повлияна от мисленето на адмирал Махан.
3. *Helmolt*, Weltgeschichte, IV. Die Randländer des Mittelmeers, Leipzig, 1900.
4. *Giuseppe de Luigi*, Il Mediterraneo nella politica europea, Naples, 1926, in-8°, 506 p.
5. *Pietro Silva*, Il Mediterraneo dall' unità di Roma all' unità d'Italia, 2 vol., Milan, 1927, преиздадена в Милано през 1942 г., 2 тома, с красноречивото подзаглавие: „all impero italiano", заменило „all' unità d'Italia".
6. *Paul Herre*, Weltgeschichte am Mittelmeer, Leipzig, 1930, забележителни илюстрации, прекрасен текст от един историк на политиката, специалист по 16 в.

7. *Ulrich von Hassel*, Das Drama des Mittelmeers, Berlin, 1940, 176 p. in-16, развива прекрасна първоначална тема, тази за приключението на Пир, опитва се най-сетне да обясни морето чрез историята на неговата голяма и разполовяваща „шарнирна връзка", но не спазва обещанието си. В цялост, ограничен, грешащ и посредствен.
8. *Philipp Hiltebrandt*, Der Kampf ums Mittelmeer, Stuttgart, 1940, с много лоши карти, книга на журналист (кореспондент на в. „Кьолн. Цайтунг" в Рим), жива, понякога с грешки, често блестяща.
9. *Emil Ludwig*, La Méditerranée, destinées d'une mer, превод от немски, Édit. de la Maison Française, New. York, 1943, 2 vol., е измамлива и предвзета книга, с няколко възхитителни страници и много чудатости.
10. *Felice Vinci*, L'unità mediterranea, 2e édit., Milan, 1946, повърхностна книга, с недостатъчно историческо осветляване.

С. – Азбучен списък на цитираните книги

Accarias de Sérionne (Jacques), La richesse de la Hollande, Londres, 1778, 2 vol.
Achard (Paul), La vie extraordinaire des frères Barberousse, corsaires et rois d'Alger, Paris, 1939.
Acta Tomiciana epistolarum Sigismundi regis Poloniœ, Poznan (vol. 15: Wroclaw), 1852-1957, 15 vol.
Actas de las Córtes de Castilla, 1563-1623, Madrid, 1861-1915, 39 vol.
Albani (Dina), Indagine preventiva sulle recenti variazioni della linea di spiaggia delle coste italiane, Rome, 1933.
Albèri (Eugenio), Relazioni degli ambasciatori veneti durante il secolo XVI, Florence, 1839-1863, 15 vol.
Alberti (T.), Viaggio a Costantinopoli, p.p. A. Bacchi della Lega, Bologne, 1889.
Albitreccia (L.), La Corse dans l'Histoire, Lyon-Paris, 1939.
Alcocer y Martínez (Mariano), Consultas del Consejo de Estado, Collection „Archivo Histórico Español", Valladolid, 1930.
Castillos y Fortalezas del antiguo Reino de Granada, Tanger, 1941.
Aleati (Giuseppe), La popolazione di Pavia durante il dominio spagnolo, Milan, 1957.
Alemán (Mateo), De la vida del pícaro Guzmán de Alfarache, Milan, 1615, 2 vol.
Allen (W. E. D.), Problems of Turkish Power in the Sixteenth Century, Londres, 1963.
Almanacco di economia di Toscana dell'anno 1791, Florence, 1791.
Almeida (Fortunato de), Historia de Portugal, Coïmbre, 1926-1929, 3 vol.
Almeida d'Eça (Vincente), Normas economicas na colonizacão portuguesa, Lisbonne, 1921.
Amadei (Federigo), Il Fioretto delle croniche di Mantova, Mantoue, 1741.
Amari (Michele), Storia dei Musulmani di Sicilia, Florence, 1864-1868, 3 vol.
Ammann (Hektor), Schaffhauser Wirtschaft im Mittelalter, Thayngen, 1949.
Ancel (J.), Peuples et Nations des Balkans, Paris, 1926.
Andrada (F. de), O primeiro cerco que os Turcos puzerão na fortaleza de Dio, nas partes de India, Coïmbre, 1589.
Angelescu (I. N.), Histoire économique des Roumains, Genève, I, 1919.
Anquez (Léonce), Henri IV et l'Allemagne, Paris, 1887.
Aramon (G. d'), voir Chesneau (Jean).
Arantegui y Sanz (José), Apuntes Históricos sobre la artillería española en los siglos XIV y XV, Madrid, 1887.
Arbos (Philippe), L'Auvergne, Paris, 1932.
Arco y Fortuño (Ricardo del), La idea del imperio en la política y la literatura españolas, Madrid, 1944.

Argenti (Philip P.), Chius vincta; or, The occupation of Chios by the Turks (1566) and their administration of the island (1566-1912) described in contemporary reports and official despatches, Cambridge, 1941.
Armstrong (H. C.), Grey Wolf, Mustafa Kemal: an intimate study of a dictator, Londres, 1933; trad. franç.: Mustapha Kémal. Paris, 1933.
Arqué (Paul), Géographie des Pyrénées françaises, Paris, 1943.
Arrigo (A.), Ricerche sul regime dei littorali nel Mediterraneo, Rome, 1936.
Arsandaux (H.), voir Rivet (P.) et Arsandaux (H.).
Arvieux (Chevalier d'), Mémoires du Chevalier d'Arvieux, Paris, 1735, 6 vol.
Ashauer (H.) et Hollister (J. S.), Ostpyrenäen und Balearen, Berlin, 1934, coll. „Beiträge zur Geologie der westlichen Mediterrangebiete", n° 11.
Aspetti e cause della decadenza economica veneziana nel secolo XVII, Venise-Rome, 1961.
Assézat (J.), voir Du Fail (Noël).
Asso (Ignacio de), Historia de la economía política de Aragón, Saragosse, 1798 (rééd. de 1947).
Atkinson (G.), Les nouveaux horizons de la Renaissance française, Paris, 1935.
Atti del convegno per la conservazione e difesa delle laguna e della città di Venezia (Istituto Veneto), Venise, 1960.
Aubenas (Roger), Chartes de franchise et actes d'habitation, Cannes, 1943.
Aubespine (Sébastien de l'), Négociations... relatives au règne de François II, p.p. L. Paris, Paris, 1841.
Aubigné (Théodore Agrippa d'), Histoire Universelle, éd. pour la Société de l'Histoire de France par le baron Alphonse de Ruble, Paris, 1886-1897, 9 vol.
Aubin (G.) et Kunze (A.), Leinenerzeugung und Leinenabsatz im östlichen Mitteldeutschland zur Zeit der Zunftkaufe. Ein Beitrag zur industriellen Kolonisation des deutschen Ostens, Stuttgart, 1940.
Audisio (Gabriel), I: Jeunesse de la Méditerranée; II: Le sel de la mer, Paris, 1935-1936, 2 vol.
Aurigemma (S.), voir Bosio (Giacomo).
Auton (Jean d'), Chroniques. Paris, 1834-1835, 4 t. en 2 vol.
Auzanet (Jean), La vie de Camöens, Paris, 1942.
Avenel (Georges d'), Histoire économique de la propriété, des salaires, des denrées et de tous les prix en général depuis l'an 1200 jusqu'à l'an 1800, Paris, 1894-1898, 4 vol.
Avity (Pierre d'), voir Davity (Pierre).
Azevedo (Lucio de), voir Lucio de Azevedo (J.).
Babeau (Albert), Les voyageurs en France depuis la Renaissance jusqu'à la Révolution, Paris, 1885.
Bebelon (Ernest), Les origines de la monnaie considérées au point de vue économique et historique, Paris, 1897.
Bacchi della Lega (A.), voir Alberti (T.).
Badaloni (Nicola), La filosofia di Giordano Bruno, Florence, 1955.
Baehrel (René), Une croissance: la Basse-Provence rurale (fin duXVI[e] siècle-1789), Paris, 1961, 2 vol.
Balandier (Georges), Afrique ambiguë, Paris, 1957.
Balducci Pegolotti (Francesco), Pratica della mercatura, Lisbonne, 1765-1766, 4 vol.
Ballesteros y Beretta (A.), Historia de España, y su influencia en la Historia Universal, Barcelone, 1918-1940, 9 tomes en 10 vol.
Bandello (M.), Novelle, Londres, 1791-1793, 9 vol.
Baratier (Édouard), La démographie provençale du XIIIe au XVIe siècle, Paris, 1961.
Barbagallo (Corrado), Storia universale, Turin, 1930, 5 vol.
Bardon (Achille), L'exploitation du bassin houiller d'Alais sous l'ancien régime, Nîmes, 1898.
Barrau-Dihigo (L.), voir Joly (Barthélemy).

Barros (J. de), Da Asia, Venise, 1551.
Bartoli (Daniele), Degli uomini e de'fatti della Compagnia di Gesù, Turin, 1847.
Baruzi (Jean), Problèmes d'histoire des religions, Paris, 1935 (25 février 1936).
Baschiera (Luigi), voir Paruta (Andrea).
Bataillon (Mercel), Érasme et l'Espagne, Paris, 1937.
Batiffol (Louis), La vie intime d'une reine de France au XVIIe siècle, Paris, 1931, 2 vol.
Baudrillart (Mgr Alfred), Philippe V et la cour de France, Paris, 1890-1901, 4 vol.
Bauer (Clemens), Unternehmung und Unternehmungsformen im Spätmittelalter und in der beginnenden Neuzeit, Iéna, 1936.
Baulant (Micheline), Lettres de négociants marseillais; Les frères Hermite (1570-1612), Paris, 1953.
Baumann (Émile), L'anneau d'or des grands Mystiques, Paris, 1924.
Beatis (A. de), Die Reise des Kardinals Luigi d'Aragona durch Deutschland, die Niederlande, Frankreich und Oberitalien, 1517-1518, p.p. L. Pastor, Fribourg-en-Brisgau, 1905; traduit en français par Madeleine Havard de La Montagne sous le titre: Voyage du Cardinal d'Aragon (1517-1518), Paris, 1913.
Beaujour (Baron Louis Auguste Frédéric de), Tableau du Commerce de la Grèce, formé d'aprè une année moyenne depuis 1787 jusqu'en 1797, Paris, 1800, 2 vol.
Bechtel (Heinrich), Wirtschftsgeschichte Deutschlads. I: Von der Vorzeit bis zum Ende des Mittelalters; II: Vom Beginn des 16. bis zum Ende des 18. Jahrhunderts, Munich, 1951-1952, 2 vol.
Beiträge zur Geologie der westlichen Mediterrangebiete, hrsg. im Auftrag der Gesellschaft der Wissenschaften zu Göttingen von Hans Stille, Berlin, 1927-1939, 19 vol.
Belda y Perez de Nueros (Fr.), Felipe secundo, Madrid, s.d. (1927).
Bellay (Martin et Guillaume du), voir Bourrilly (V. L.) et Vindry (F.).
Bellettini (Athos), La popolazione di Bologna dal secolo XV all'unificazione italiana, Bologne, 1961.
Beloch (Karl Julius), Bevölkerungsgeschichte Italiens, Berlin, 1937-1961, 3 vol.
Belon (Pierre), Les observations de plusieurs singularitez et choses mémorables trouvées en Grèce, Asie, Judée, Égypte, Arabie et autres pays estranges, Paris, 1553.
Below (G. von), Über historische Periodisierungen mit besonderem Blick auf die Grenze zwischen Mittelalter und Neuzeit, Berlin, 1925.
Beltrami (Daniele), Storia della popolazione di Venezia dalla fine del secolo XVI alla caduta della Repubblica, Padoue, 1954.
Forze di lavoro e proprietà fondiaria nelle campagne venete dei secoli XVII e XVIII, Venise, Rome, 1961.
Benedetti (B.), Intorno alle relazioni commerciali della Repubblica di Venezia e di Norimberga, Venise, 1864.
Beneyto Pérez (Juan), Los medios de cultura y la centralización bajo Felipe II, Madrid, 1927.
Benichou (Paul), Romances judeo-españoles de Marruecos, Buenos Aires, 1946.
Benjamin de Tudela, Voyage du célèbre Benjamin, autour du monde, commencé l'an MCLXXIII, trad. par Pierre Bergeron, La Haye, 1735.
Bennassar (B.), Valladolid au XVIe siècle, thèse en cours de publication.
Benndorf (Werner), Das Mittelmeerbuch, Leipzig, 1940.
Benoit (Fernand), La Provence et le Comtat-Venaissin, Paris, 1949.
Bérard (Victor), La Turquie et l'hellénisme contemporain, Paris, 1893.
Les navigations d'Ulysse; II: Pénélope et les Barons des îles, Paris, 1928.
Béraud-Villars (Jean), L'Empire du Gaô. Un État soudanais aux XVe et XVIe siècles, Paris, 1942.
Berchet (G.), La Repubblica di Venezia e la Persia, Turin, 1865.
Bercken (Erich von der), Die Gemälde des Jacopo Tintoretto, Munich, 1942.

Bergier (Jean-François), Les foires de Genève et l'économie internationale de la Renaissance, Paris, 1963.
Bermúdez de Pedraza (Francisco), Historia eclesiástica de Granada, Grenade, 1637.
Bernaldo de Quirôs (C.), Los reyes y la colonización interior de España desde el siglo XVI al XIX, Madrid, 1929.
Bernard (Étienne), Discours véritable de la réduction de la ville de Marseille, Paris et Marseille, 1596.
Bernardo (L.), Viaggio a Costantinopoli, Venise, 1887.
Bertoquy (P.), voir Deffontaine (Pierre), Jean-Brunhes-Delamarre (Mariel), Bertoquy (P.).
Bertrand (Louis), Sainte Thérèse, Paris, 1927.
Philippe II à l'Escorial, Paris, 1929.
Beutin (Ludwig), Der deutsche Seehandel in Mittelmeergebiet bis zu den Napoleonischen Kriegen, Neumünster, 1933.
Bianchini (Lodovico), Della storia economico-civile di Sicilia, Naples, 1841.
Della storia delle finanze del Regno di Napoli, Naples, 1839.
Biaudet (Henry), Le Saint-Siège et la Suède durant la seconde moitié du XVIe siècle, Paris, 1906.
Bibl (Viktor), Der Tod des Don Carlos, Vienne et Leipzig, 1918.
Die Korrespondenz Maximilians II. Familienkorrespondenz, Vienne, 1916-1921, 2 vol.
Maximilian II., der rätselhafte Kaiser, Hellerau près Dresde, 1929.
Bihlmeyer (Karl) [vol. III: et Tüchle (Hermann)], Kirchengeschichte, 11e à 13 éd., Paderborn, 1951-1956, 3 vol.; trad. fr.: Histoire de l'Église, Mulhouse, 1962-1964, 3 vol.
Bilanci generali, seria seconda, Venise, 1912.
Billioud (Joseph) et Collier (Jacques-Raymond), Histoire du Commerce de Marseille, t. III, Paris, 1951.
Binet (R. P. Etienne), Essay des merveilles de nature et des plus nobles artifices, 13e éd., Paris, 1657.
Birot (Pierre) et Dresch (Jean), La Méditerranée et le Moyen-Orient, Paris, 1953-1956, 2 vol.
Bisschop (Éric de), Au delà des horizons lointains; I: Kaimiloa. D'Honolulu à Cannes par l'Australie et le Cap à bord d'une double pirogue polynésienne, Paris, 1939.
Blache (Jules), L'Homme et la Montagne, Paris, 1934.
Blanchard (Raoul), Géographie de l'Europe, Paris, 1936.
Blanchet (Léon), Campanella, Paris, 1920.
Bloch (Marc), Les caractères originaux de l'histoire rurale française, Paris, 1931.
La Société féodale, Paris, 1940.
Blok (P. J.), Relazioni veneziane, La Haye, 1909.
Bodin (Jean), Les six livres de la République, Paris, 1583.
La Response de Jean Bodin à M. de Malestroict, 1568, p.p. Henri Hauser, Paris, 1932.
Bog (I.), Die bäuerliche Wirtschaft im Zeitalter des Dreissigjährigen Krieges. Die Bewegungsvorgänge in der Kriegswirtschaft nach den Quellen des Klosterverwalteramtes Heilsbronn, Cobourg, 1952.
Bonnaffé (Edmond), Les Arts et les mœurs d'autrefois. Voyages et voyageurs de la Renaissance, Paris, 1895.
Bono (Salvatore), I corsari barbareschi, Turin, 1964.
Boppe (Léon), Journal et Correspondance de Gédoyn „le Turc", consul de France à Alep, Paris, 1909.
Borderie (Bertrand de La), voir La Borderie (Bertrand de).
Borel (Jean), Gênes sous Napoléon Ier (1805-1814), 2e éd., Paris-Neuchâtel, 1929.
Borlandi (Franco), Per la storia della popolazione della Corsica, Milan, 1942.
Bory de Saint-Vincent (J. B.), Guide du voyageur en Espagne, Paris, 1823, 2 vol.

Bosio (Giacomo), I cavalieri gerosolimitani a Tripoli negli anni 1530-1551, p.p. S. Aurigemma, Intra, 1937.
Botero (Giovanni), Relationi universali, Brescia, 1599.
Bouché (Honoré), La Chorographie ou description de Provence, Aix-en-Provence, 1664, 2 vol.
Boué (Ami), La Turquie d'Europe, Paris, 1840, 4 vol.
Boulenger (Jacques), voir Contreras (Alonso de).
Bourcart (Jacques), Nouvelles observations sur la structure des Dinarides adriatiques, Madrid, 1929.
Bourgeois (Émile), Manuel historique de politique étrangère, Paris, 1892-1926, 4 vol.
Bourget (Paul), Sensations d'Italie, Paris, 1891.
Bourgoing (Baron Jean-François), Nouveau voyage en Espagne, Paris, 1788, 3 vol.
Bourrilly (V. L.) et Busquet (R.). Histoire de la Provence, Paris, 1944.
Bourrilly (V. L.) et Vindry (E.), Mémoires de Martin et Guillaume du Bellay, publ. pour la „Société de l'Histoire de France", Paris, 1908-1909, 4 vol.
Bowles (William), Introduction à l'histoire naturelle et à la géographie physique de l'Espagne, trad. de l'espagnol par le vicomte de Flavigny, Paris, 1776.
Boxer (C. R.), The great Ship from Amacon. Annals of Macao and the old Japan Trade, 1555-1640, Lisbonne, 1959.
Bozzo (S. V.), Corrispondenza particolare di Carlo di Aragona... con S.M. il re Filippo II (Documenti per servire alla storia di Sicilia, 1re série, vol. II), Palerme, 1879.
Bradi (Comte Joseph M. de), Mémoire sur la Corse, Orléans, 1819.
Bradi (Lorenzi de), La Corse inconnue, Paris, 1927.
Bragadino (A.), voir Stefani (Fr.).
Braganza Pereira (A. B. de), Os Portugueses en Diu, Bassorá, 1938.
Brantôme (Pierre de Bourdeilles, abbé et seigneur de), Œuvres complètes, éd. Mérimée, Paris, 1858-1895, 13 vol.
Bratianu (G.), Études byzantines d'histoire économique et sociale, Paris, 1938.
Bratli (Charles), Philippe II, roi d'Espagne, Étude sur sa vie et son caractère, Paris, 1912.
Braudel (Fernand), La Méditerranée et le monde méditerranéen à l'époque de Philippe II, 1re éd., Paris, 1949.
Capitalisme et civilisation matérielle, XVe-XVIIIe siècles, en cours de publication.
Braudel (F.) et Romano (R.), Navires et marchandises à l'entrée du port de Livourne, 1547-1611, Paris, 1951.
Bräunlich (Erich), Zwei türkische Weltkarten aus dem Zeitalter der grossen Entdeckungen, Leipzig, 1937.
Brémond (Gal Éd.), Yémen et Saoudia, Paris, 1937.
Berbères et Arabes, Paris, 1942.
Brémond d'Ars (Guy de), Le père de Mme de Rambouillet, Jean de Vivonne, sa vie et ses ambassades près de Philippe II et à la cour de Rome, Paris, 1884.
Brésard (M.), Les foires de Lyon aux XVe et XVIe siècles, Paris, 1914.
Bretholz (Berthold), Lateinische Paläographie, 2e éd., Munich, 1912.
Brèves (François Savary, seigneur de), Relation des voyages de... tant en Grèce, Terre Saincte et Aegypte, qu'aux royaumes de Tunis et Alger, Paris, 1628.
Brion (Marcel), Laurent le Magnifique, Paris, 1937.
Michel-Ange, Paris, 1939.
Brockelmann (C.), Geschichte der islamischen Vôlker und Staaten, Munich, 1939.
Brosses (Président Charles de), Lettres familières écrites d'Italie en 1739 et 1740, Paris, 1858, 2 vol.
Brückner (A.), Geschichte der russischen Literatur, Leipzig, 1905, 2e éd., 1909.

Brulez (W.), De Firma della Faille en de internationale handel van Vlaamse firma's in de 16e eeuw, Bruxelles, 1959.
Brun (A.), Recherches historiques sur l'introduction du français dans les provinces du Midi, Paris, 1923.
Brunetti (Mario), voir Vitale (Eligio) et Brunetti (Mario).
Brunhes (J.-B.), Étude de géographie humaine. L'irrigation, ses conditions géo graphiques ses modes et son organisation dans péninsule Ibérique et l'Afrique du Nord, Paris, 1902. Voir aussi Deffontaines (Pierre), Jean-Brunhes-Delamarre (Mariel), Bertoquy (P.).
Brunner (O.), Neue Wege der Sozialgeschichte. Vorträge und Aufsätze, Göttingen, 1955.
Brunchvig (Robert), La Berbérie orientale sous les Hafsides, des origines à la fin du XVe siècle, Paris, 1940, 2 vol.
Bubnoff (Serge von), Geologie von Europa, Berlin, 1926-1930, 2 vol.
Buchan (John), Oliver Cromwell, Londres, 1934.
Bugnon (Didier), Relation exacte concernant les caravanes ou cortège des marchands d'Asie, Nancy, 1707.
Bullôn (Eloy), Un colaborador de los Reyes Católicos: el doctor Palacios Rubios y sus obras, Madrid, 1927.
Burckhardt (J.), Geschichte der Renaissance in Italien, Stuttgart, 1867; 6e éd., Esslingen, 1920.
Busbec (Baron Augier Ghislain de), Lettres du Baron de Busbec, p.p. l'abbé de Foy, Paris, 1748, 3 vol.
Busch-Zantner (R.), Agrarverfassung, Gesellschaft und Siedlung in Südosteuropa. Unter bes. Berücksichtigung der Türkenzeit, Leipzig, 1938.
Albanien. Neues Land im Imperium, Leipzig, 1939.
Busquet (Raoul), Histoire de Marseille, Paris, 1945.
Voir aussi Bourrilly (V.) et Busquet (R.).
Cabié (Edmond), Ambassade en Espagne de Jean Ébrard, seigneur de Saint-Sulpice, de 1562 à 1565, Albi, 1903.
Cabrera de Córdova (L.), Relaciones de las cosas sucedidas en la Corte de España desde 1599 hasta 1614, Madrid, 1857.
Felipe segundo, Rey de España, Madrid, 1876, 4 vol.
Cagnetta (Franco), Bandits d'Orgosolo, trad. de l'italien: Inchiesta su Orgosolo, par Michel Turlotte, Paris, 1963.
Calendar of State Papers, Colonial Series, East Indies, China and Japan, Londres, 1862-1892, 5 vol.
Calendar of State Papers and Manuscripts relating to English Affairs existing in the archives and collections of Venice and in other libraries of Northern Italy, Londres, 1864-1947, 38 vol.
Calvete de Estrella (Juan Christöval), El felicissimo viaje del... Principe don Felipe, Anvers, 1552.
Campana (C.), La vita del catholico... Filippo II, Vicence, 1605-1609, 3 vol.
Canaye (Philippe), sieur de Fresne, Le voyage du Levant, 1573, p.p. Henri Hauser, Paris, 1897.
Cano (Thomé), Arte para fabricar... naos de guerra y merchante..., Séville, 1611.
Capasso (B.), Catalogo ragionato dell'Archivio municipale di Napoli, Naples, 1876.
Capasso (C.), Paolo III, Messine, 1924, 2 vol.
Capmany y de Montpalau (A. de), Memorias histôricas sobre la Marina, Comercio y Artes de la antigua ciudad de Barcelona, Madrid, 1779-1792, 4 vol.
Cappelletti (Giuseppe), Storia della Repubblica di Venezia dal suo principio al suo fine, Venise, 1850-1855, 13 vol.
Caracciolo (Ferrante), I commentarii delle guerre fatte co'Turchi da D. Giovanni d'Austria dopo che venne in Italia, Florence, 1581.
Carande (Ramón), Carlos V y sus banqueros, Paris, 1949.

Carcopino (Jérôme), Le Maroc antique, Paris, 1943.
Cardauns (Ludwig), Von Nizza vis Crépy. Europäische Politik in den Jahren 1534-1544, Rome, 1923.
Carmoly (Éliacin), La France israélite, galerie des hommes et des faits dignes de mémoire, Paris-Leipzig, 1855.
Caro Baroja (Julio), Los Moriscos del Reino de Granada, Madrid, 1957.
Los Judíos en la España moderna y contemporänea, Madrid, 1961.
La sociedad criptojudia en la Corte de Felipe IV (discours de réception à l'Academia de Historia), Madrid, 1963.
Carré (J. M.), voir Fromentin (Eugène).
Carrera Pujal (Jaime), Historia política y económica de Cataluña, Barcelone, 1946, 4 vol.
Carreras y Candi (Francesch), Geografía general de Catalunya, Barcelone, s.d. 1913-1918, 6 vol.
Cartas y avisos dirijidos a D. J. de Zúñiga, virrey de Nápoles en 1581, Madrid, 1887, vol. XVIII de la Coleccion de libros españoles raros o curiosos.
Carus-Wilson (Eleanora), Medieval Merchant Venturers, Londres, 1954.
Casa (Giovanni della), voir Della Casa (Giovanni).
Casanova (Abbé S. B.), Histoire de l'Église corse, Ajaccio, 1931, 2 vol.
Cassou (Jean), La vie de Philippe II, Paris, 1929.
Les conquistadors, Paris, 1941.
Castaneda-Alcover (Vicente), voir Porcar (Moisé Juan).
Caster (Gilles), Le commerce du pastel et de l'épicerie à Toulouse de 1450 environ à 1561, Toulouse, 1962.
Castro (M. de), Vida del soldado español Miguel de Castro, Madrid-Buenos Aures, 1949.
Casti (Enrico), L'Aquila degli Abruzzi ed il pontificato di Celestino V, L'Aquila, 1894.
Cat (Édouard), Mission bibliographique en Espagne, Paris, 1891.
Catalina García (Juan) et Perez Villamil (Manuel), Relaciones topográficas de España.
Relaciones de pueblos que pertenecen hoy a la provincia de Guadalajara, Madrid, 1905-1915, 7 vol. (t. XLI à XLVII du „Memorial Histórico Español").
Catherine de Médicis, voir La Ferrière (Comte Hector de).
Cavaillès (Henri), La vie pastorale et agricole dans les Pyrénées des Gaves, de l'Adour et des Nestes, Bordeaux, 1931.
Caxa de Leruela (Miguel), Restauración de la antigua abundancia de España, Naples-Madrid, 1713.
Cecchetti (B.), Informazione di Giovanni dall'Olmo console veneto in Lisbona sul commercio dei Veneziani in Portogallo e sui mezzi per ristorarlo, 1584, 18 maggio, per nozze Thienessa, Schio, Venise, 1869.
Celli (Angelo), The History of Malaria in the Roman Campagna from ancient times, Londres, 1933.
Cellini (Benvenuto), Vita di Benvenuto Cellini scritta da lui medesimo, trad. franç., Paris, 1922, 2 vol.
Cervantes (Miguel), Novelas Ejemplares. p. p. Fransisco Rodriguez Marin, trad. franç., Paris, 1949.
Chabod (Federico), Per la storia religiosa dello stato di Milano, Bologne, 1938.
Champion (Maurice), Les inondations en France depuis le VIe siècle jusqu'à nos jours, Paris, 1858-1864, 6 vol.
Champion (Pierre), Paris sous les derniers Valois, au temps des guerres de religion. Fin du règne de Henri II. Régence de Catherine de Médicis. Charles IX, Paris, 1938.
Chardin (Jean), Journal du Voyage en Perse et autres lieux de l'Orient, Amsterdam, 1735, 4 vol.
Charles IX, voir Douais (Célestin).
Charles Quint, vour Lanz (Carl).

Charles-Quint et son temps, Paris, 1959. (Colloques internationaux du C.N.R.S., Sciences humaines, Paris, 30 septembre-3 octobre 1958.)
Charliat (P. J.), Trois siècles d'économie maritime française, Paris, 1931.
Charrière (Ernest), Négociations de la France dans le Levant, „Collection de documents inédits sur l'histoire de France", 1re série, Paris, 1840-1860, 4 vol.
Chastenet (Jacques), Godoï, prince de la paix, Paris, 1943.
Chateaubriand (François-René de), Itinéraire de Paris à Jérusalem, Paris, 1831.
Chatenay (Léopold), Vie de Jacques Esprinchard, rochelais, et Journal de ses voyages au XVIe siècle, Paris, 1957.
Chaunu (Piere), Les Philippines et le Pacifique des Ibériques (XVIe, XVIIe, XVIIIe siècles). Introduction méthodologique et indices d'activité, Paris, 1960.
L'Amérique et les Amériques, Paris, 1964.
Chaunu (Pierre et Huguette), Séville et l'Atlantique de 1601 à 1650, Paris, 1955-1960, 12 vol.
Chavier (Antonio), Fueros del reyno de Navarra, Pampelune, 1686.
Chesneau (Jean), Le voyage de Monsieur d'Aramon ambassadeur pour le roy en Levant, Paris, 1887.
Chevalier (François), La formation des grands domaines au Mexique. Terre et Société aux XVIe-XVIIe siècles, Paris, 1952.
Cicogna, voir Tiepolo (Lorenzo).
Cirillo (Bernardino), Annali della città dell'Aquila, Rome, 1570.
Cochenhausen (Friedrich von), Die Verteidigung Mitteleuropas, Iéna, 1940.
Cock (Henrique), Relación del viaje hecho por Felipe II en 1585 a Zaragoza, Madrid, 1876.
Codogno (O.), Nuovo itinerario delle Poste per tutto il mondo..., Milan, 1608.
Coindreau (Roger), Les corsaires de Salé, Paris, 1948.
Colección de documentos inéditos para la historia de España (C.O.D.O.I.N.), Madrid, 1842-1896, 112 vol.
Colette, La naissance du jour, Paris, 1942.
Collier (Jacques-Raymond), voir Billioud (Joseph) et Collier (Jacques-Raymond).
Colmenares (Diego de), Historia de la insigne ciudad de Segovia, 2e éd., Madrid, 1640.
Colonna (Marco Antonio), voir Voinovitch (L.).
Comines (Philippe de), Mémoires de Messire Philippe de Comines... où l'on trouve l'histoire des rois de France Louis XI et Charles VIII. Nouvelle éd. revue avec un recueil de traités, lettres, contrats et instructions... par messieurs Godefroy, augmentée par M. L'abbé Lenglet du Fresnay, Londres et Paris, 1747.
Conestaggio (Jeronimo), Dell'unione del regno di Portogallo alla corona di Castiglia, Gênes, 1585.
Congrès international des Sciences Historiques (XVe), Rapports, Stockholm, 21-28 août 1960, Goteborg, Stockholm, Uppsala, Almqvist et Wiksell, 1960, 5 vol.
Coniglio (G.), Il Viceregno di Napoli nel secolo XVII, Rome, 1955.
Contarini (Giampietro), Historia delle cose successe dal principio della guerra mossa da Selim ottomano a'Venetiani, Venise, 1572.
Contreras (Alonso de), Aventures du capitaine Alonso de Contreras (1582-1633), trad. et p.p. Jacques Boulenger, Paris, 1933.
Coornaert (Émile), Un centre industriel d'autrefois. La draperie-sayetterie d'Hondschoote (XIVe-XVIIe siècles), Paris, 1930.
Les Français et le commerce international à Anvers, fin du XVe-XVIe siècle, Paris, 1961, 2 vol.
Corazzini (G. O.), voir Lapini (Agostino).
Córdova (L.), voir Cabrera de Córdova (L.).
Cornaro (L.), Trattato di acque, Padoue, 1560.
Corridore (F.), Storia documentata della popolazione di Sardegna, Turin, 1902.

Corsano (A.), Il pensiero di Giordano Bruno nel suo svolgimento storico, Florence, 1954.
Corsini (O.), Ragionamento istorico sopra la Val di Chiana, Florence, 1742.
Corte Real (J.), Successo do segudo cerco de Diu, Lisbonne, 1574.
Córtes de los antiguos reinos de León y de Castilla, Madrid, 1861-1903, 8 vol.
Cortese (Nino), Feudi e feudatari napoletani della prima metà del Cinquecento, Naples, 1931.
Cossé-Brissac (Philippe de), voir Sources inédites...
Costa (Joaquín), Colectivismo agrario en España, Madrid, 1898.
Crescentio (Bartolomeo), Nautica mediterranea, Rome, 1607.
Croce (Benedetto), Storia del Regno di Napoli, 3e éd., Bari, 1944.
Cunnac (J.), Histoire de Pépieux des origines à la Révolution, Toulouse, 1946.
Cunningham (W.), The Growth of English Industry and Commerce, 5e éd., Cambridge, 1910-1912, 3 vol.
Cupis (C. de), Le vicende dell'agricoltura e della pastorizia nell'agro romano e l'Annona di Roma, Rome, 1911.
Cuvelier (J.) et Jadin (J.) L'ancien Congo d'après les archives romaines, 1518-1640, Bruxelles, 1954.
Cvijić (Jovan), La Péninsule balkanique, Paris, 1918.
Dall'Olmo, voir Cecchetti (B.).
Da Mosto (Andrea), L'archivio di Stato di Venezia, Rome, 1937-1940, 2 vol.
Dan (P.), Histoire de Barbarie et de ses corsaires, Paris, 2e éd., 1649.
Danvila (Manuel), El poder civil en España, Madrid, 1885.
Dauzat (Albert), Le village et le paysan de France, Paris, 1941.
Davis (James C.), The Decline of the Venetian Nobility as a Ruling Class, Baltimore, 1962.
Davity (Pierre), Les Estats, empires et principautés du monde, Paris, 1617.
Debien (Gabriel), En Haut-Poitou, défricheurs au travail, XVe-XVIIe siècles, „Cahiers des Annales", Paris, 1952.
Decker (H.), Barockplastik in den Alpenländern, Vienne, 1943.
Decrue de Stoutz (Francis), Anne, duc de Montmorency, connétable et pair de France sous les rois Henri II, François II et Charles IX, Paris, 1889.
Deffontaines (Pierre), Jean-Brunhes-Delamarre (Mariel), Bertoquy (P.), Problèmes de Géographie humaine, Paris, 1939.
Delbrück (Hans), Geschichte der Kriegskunst im Rahmen der politischen Geschichte, Berlin, 1900-1920, 4 vol.
Weltgeschichte. Vorlesungen dehalten an der Universitât Berlin 1896/1920, Berlin, 1923-1928, 5 vol.
Deledda (Grazia), La via del male, Rome, 1896.
Il Dio dei viventi, Rome, 1922.
De Leva (Ciuseppe), Storia documentata di Carlo V, Venise, 1863-1894, 5 vol.
Voir aussi Paruta (P.).
Della Casa (Giovanni), Galateo, Florence, 1561.
Della Rovere (Antonio), La crisi monetaria siciliana (1531-1802), p.p. Carmelo Trasselli, Palerme, 1964.
Della Torre (Raffaele), Tractatus de cambiis, Gênes, 1641.
Delmas de Grammont (Henri), voir Grammont (Henri Delmas de).
De Luigi (Giuseppe), Il Mediterraneo nella politica europea, Naples, 1925.
Delumeau (Jean), Vie économique et sociale de Rome dans la seconde moitié du XVIe siècle, Paris, 1957-1959, 2 vol.
L'alun de Rome, XVe-XIXe, siècle, Paris, 1963.
Denucé (J.), L'Afrique au XVIe siècle et le commerce anversois, Anvers, 1937.

Dermigny (L.), La Chine et l'Occident, le commerce à Canton au XVIIIe siècle, 1719-1833, Paris, 1964, 4 vol.
Descamps (Paul), Le Portugal. La vie sociale actuelle, Paris, 1935.
Desdevises du Dezert (Georges), Don Carlos d'Aragon, prince de Viane, étude sur l'Espagne du Nord au XVe siècle, Paris, 1889.
Desjardins (Abel), Négociations diplomatiques de la France avec la Toscane, „Collection de documents inédits sur l'histoire de France", Paris, 1859-1886, 6 vol.
Despaux (Albert), Les dévaluations monétaires dans l'histoire, Paris, 1936.
Despois (Jean), La Tunisie orientale. Sahel et Basse Steppe, Paris, 1940.
Didier (Général L.), Histoire d'Oran. Période de 1501 à 1550, Oran, 1927.
Didier (L.), voir Mondoucet (C. de).
Diehl (Charles) et Marçais (Georges), Histoire du Moyen Age; III: Le Monde oriental, Paris, 1936, in: Histoire Générale, publ. sous la direction de Gustave Glotz.
Dietz (A.), Frankfurter Handelsgeschichte, Francfort, 1910-1925, 4 vol.
Di Giovanni (Giovanni), L'ebraismo della Sicilia, Palerme, 1748.
Dieulafoy (Jane), Isabelle la grande reine de Castille (1451-1504), Paris, 1920.
Dion (Roger), Histoire de la vigne et du vin en France des origines au XIXe siècle, Paris, 1959.
Di Tocco (Vittorio), Ideali d'indipendenza in Italia durante la preponderanza spagnuola, Messine, 1926.
Doehaerd (Renée), Études anversoises, Documents sur le commerce international à Anvers (1488-1514), Paris, 1962-1963, 3 vol.
Doehaerd (Renée) et Kerremans (Charles), Les relations commerciales entre Gênes, a Belgique et l'Outremont d'après les archives notariales génoises des XIIIe et XIVe siècles, Bruxelles-Rome, 1941-1953, 3 vol.
Döllinger (I. J. J. von), Dokumente zur Geschichte Karls V., Philipps II. und ihrer Zeit. Aus spanischen Archiven, Ratisbonne, 1862.
Dominguez Ortíz (Antonio), La sociedad española en el siglo XVII, t. I, Madrid, 1963.
Donà (Leonardo), voir Vitale (Eligio) et Brunetti (Mario).
Doren (Alfred), Italienische Wirtschaftsgechichte, t. I (seul paru), Iéna, 1934; trad. en italien par Gino Luzzatto sous le titre: Storia economica dell' Italia nel medioevo, Padoue, 1936.
Dorez (Léon), voir Maurand (Jérôme).
Dorini (Umb.), L'isola di Scio offerta a Cosimo de Medici, Florence, 1912.
Dornic (François), L'industrie textile dans le Maine et ses débouchés internationaux, 1650-1815, Paris, 1955.
Douais (Célestin), Dépêches de M. de Fourquevaux, ambassadeur du roi Charle IX en Espagne, 1565-1572, coll. „Société d'Histoire diplomatique", Paris, 1896-1904, 3 vol.
Lettres de Charles IX à M. de Fourquevaux, 1566-1572, même coll., Paris, 1897.
Dozy (Reinhart Pieter Anne), Histoire des Musulmans d'Espagne jusqu'à la conquête de l'Andalousie par les Almoravides (711-1110), Leyde, 1861, 4 vol.
Dragonetti de Torres (A.), La lega di Lepanto nel carteggio diplomatico inedito di Don Luis de Torres, Turin, 1931.
Dresch (J.), voir Birot (P.) et Dresch (J.).
Drouot (Henri), Mayenne et la Bourgogne (1587-1596), contribution à l'histoire des provinces françaises pendant la Ligue, Paris, 1937, 2 vol.
Du Fail (Noël), Œuvres facétieuses, p.p. J. Assézat, Paris, 1875, 2 vol.
Dufayard (Charles), Le connétable de Lesdiguières, Paris, 1892.
Du Gabre (Dominique), voir Vitalis (A.).
Dumont (Jean), Corps universel diplomatique du droit des gens, contenant un recueil des traitez d'alliance, de paix, de trêves... depuis le règne de Charlemagne jusqu'à présent, Amsterdam, 1726-1731, 8 vol.

Duro (C.), voir Fernández Duro (Cesáreo).
Du Vair (Guillaume), Recueil des harangues et traictez, Paris, 1606.
Eberhardt (Isabelle), Notes de Routes: Maroc, Algérie, Tunisie, Paris, 1908.
Ébrard (Jean), voir Cabié (Edmond).
Eck (Otto), Seerâuberie im Mittelmeer. Dunkle Blâtter europâischer Geschichte, Munich, 1940; 2e éd., 1943.
Egidi (Pietro), Emmanuele Filiberto, 1559-1580, Turin, 1928.
Ehrenberg (Richard), Das Zeitalter der Fugger. Geldkapital und Creditverkehr im 16. Jahrhundert, Francfort, 1896; 3e éd., 1922, 2 vol.
Einaudi (Luigi), voir Malestroict (sieur de).
Eisenmann (Louis), voir Milioukov (P.), Seignobos (Charles) et Eisenmann (Louis).
Élie de la Primaudaie (F.), Documents inédits sur l'histoire de l'occupation espagnole en Afrique (1506-1574), Alger, 1875.
Emmanuel (I. S.), Histoire de l'industrie des tissus des Israélites de Salonique, Lausanne 1935.
Encyclopédie de l'Islam, Paris-Leyde, 1913-1934, 4 vol., suppl., 1934.
Epstein (F.), voir Staden (H. von).
Eškenasi (Eli), voir Habanel (Aser) et Eškenasi (Eli).
Espejo de Hinojosa (Cristóbal) et Paz y Espeso (Julián), Las antiguas ferias de Medina del Campo, Valladolid, 1912.
Essad Bey (Mohammed), Allah est grand!, Paris, 1937.
Essen (Léon van der), Alexandre Farnèse, prince de Parme, Gouverneur général des Pays-Bas, 1545-1592, Bruxelles, 1933-1934, 5 vol.
Essen (Léon van der) et Louant (Armand), voir Frangipani (Ottavio Mirto).
Estienne (C.), La guide des chemins de France, revue et augmentée, Paris, 1552.
Estrangin (Jean-Julien), Études archéologiques, historiques et statistiques sur Arles, Aix-en-Provence, 1838.
Eydoux (Henri-Paul), L'homme et le Sahara, Paris, 1943.
Fagniez (Gustave), L'économie sociale de la France sous Henri IV, 1589-1610, Paris, 1897.
Fail (Noël du), voir Du Fail (Noël).
Falgairolle (Edmond), Une expédition française à l'île de Madère en 1566, Paris, 1895.
Falke (Johannes), Die Geschichte des deutschen Handels, Leipzig, 1859-1860, 2 vol.
Fanfani (Amintore), Storia economica. Dalla crisi dell' Impero romano al principio del secolo XVIII, 3e éd., Milan, 1948.
Fanfani (Pietro), Saggi di un commento alla Cronica del Compagni; I: La descrizione di Firenze, II: I Priori, Florence, 1877.
Febvre (Lucien), Philippe II et la Franche-Comté, la crise de 1567, ses origines et ses conséquences, Paris, 1911.
Le problème de l'incroyance au XVIe siècle. La religion de Rabelais, Paris, 2e éd., 1947.
Pour une Histoire à part entière, Paris, 1963.
Febvre (Lucien) et Martin (Henri), L'apparition du livre, Paris, 1957.
Féraud (Laurent-Charles), Annales tripolitaines, Paris, 1927.
Fernández (Jesús), voir Garcia Fernández (Jesús).
Fernández Duro (Cesáreo), Armada española desde la unión de Castilla y de Aragón, Madrid, 1895-1903, 9 vol.
Filippini (A. P.), Istoria di Corsica, 2e éd., Pise, 1827-1831, 5 vol.
Fisher (Godfrey), Barbary Legend. War, Trade, and Piracy in North Africa, 1415-1830, Oxford, 1957.
Flachat (Jean-Claude), Observations sur le commerce et sur les arts d'une partie de l'Europe, de l'Asie, de l'Afrique et des Indes Orientales, Lyon, 1766, 2 vol.

Flores (Xavier A.), Le „Peso político de todo el mundo" d'Anthony Sherley ou un aventurier anglais au service de l'Espagne, Paris, 1963.
Floristán Samanes (Alfredo), La Ribera tudelana de Navarra, Saragosse, 1951.
Foglietta (Uberto), De sacro fœdere in Selimum, Gênes, 1587.
Fordham (Herbert), Les guides routiers. Itinéraires et cartes routières de l'Europe, Lille, 1926.
Les routes de France, Paris, 1929.
Formentini (Marco), La Dominazione spagnuola in Lombardia, Milan, 1881.
Forneron (Henri), Histoire de Philippe II, Paris, 1881-1882, 4 vol.
Forster (William), voir Sanderson (John).
Forti (U.), Storia della tecnica italiana, Florence, 1940.
Foscarini (J.), voir Stefani (Fr.).
Fossombroni (V.), Memorie idraulico-storiche sopra la Val di Chiana, Florence, 1789.
Foucault (Michel), L'histoire de la folie à l'âge classique, Paris, 1961.
Fouqueray (P. H.), Histoire de la Compagnie de Jésus en France des origines à la suppression (1528-1752), Paris, 1910-1925, 5 vol.
Fourastié (Jean), Prix de vente et prix de revient, 13e série, Paris, s. d. (1964).
Foy (Abbé de), voir Busbec (Baron Augier Ghislain de).
Franc (Julien), La colonisation de la Mitidja, Paris, 1928.
François (Michel), Albisse del Bene, surintendant des finances françaises en Italie, 1551 à 1556, „Bibliothèque de l'École des Chartes", Paris, 1933.
Correspondance du cardinal François de Tournon, 1521-1562, Paris, 1946.
Le cardinal François de Tournon, homme d'État, diplomate, mécène et humaniste, 1489-1562, „Bibliothèque des Écoles françaises d'Athènes et de Rome", Paris, 1951, fasc. 173.
Frangipani (Ottavio Mirto), Correspondance d'Ottavio Mirto Frangipani, premier nonce de Flandre (1596-1606), I, Rome, 1924, p.p. L. van der Essen; II-III (1-2), p.p. Armand Louant, 1932 et 1942.
Franklin (Alfred), Dictionnaire historique des arts, métiers et professions exercés dans Paris depuis le XIIIe siècle, Paris, 1906.
La vie privée d'autrefois: arts et métiers, modes, mœurs, usages des Parisiens, du XIIe au XVIIIe siècle, Paris, 1887-1902, 27 vol.; XIII: Le café, Le thé, Le chocolat, 1893; XV et XVI: Les magasins de nouveautés, 1894-1895.
Franz (G.), Der Dreissigjährige Krieg und deutsch Volk. Untersuchungen zur Bevölkerungs- und Agrargeschichte, Iéna, 1940.
Fremerey (Gustav), Guicciardinis finanzpolitische Anschaungen, Stuttgart, 1931.
Freyre (Gilberto), Introdução à história da sociedade patriarcal no Brasil' I: Casa grande y senzala, Rio de Janeiro, 5e éd., 1946, 2 vol.: II: Sobrados e mucambos, 2e éd., Rio de Janeiro, 1951, 3 vol.
Frianoro (Rafaele), voir Nobili (Giacinto).
Fried (Ferdinand), Wandlungen der Weltwirtschaft, Munich, 1950; trad. fr. de la 1re éd., parue sous le titre Wende der Weltwirtschaft, Leipzig, 1939: Le tournant de l'économie mondiale, Paris, 1942.
Friederici (Georg), Der Charakter der Entdeckung und Eroberung Amerikas durch die Europäer, Stuttgart, 1925-1936, 3 vol.
Frobenius (Leo), Historie de la civilisation africaine, trad. de l'allemand par Dr H. Back et D. Ermont, Paris, 1936.
Frôdin (J.), Zentraleuropas Alpwirtschaft, Oslo, 1940-1941, 2 vol.
Fromentin (Eugène), Voyage en Égypte (1869), p.p. J. M. Carré, Paris, 1935.
Fuchs (R.), Der Bancho Publico zu Nürnberg, Berlin, 1955.
Fuentes Mariáñez (M.), Despoblación y repoblación de España (1482-1920), Madrid, 1929.
Fueter (Eduard), Geschichte des europäischen Staatensystems von 1492-1559, Munich, 1919.

Fugger, voir Klarwill (V. von).
Gabre (Dominique du), voir Vitalis (A.).
Gachard (L. P.), Correspondance de Philippe II sur les affaires des Pays-Bas (jusqu'en 1577), Bruxelles, 1848-1879, 5 vol.
Retraite et mort de Charles Quint au monastère de Yuste, Bruxelles, 1854-1855, 3 vol.
Don Carlos et Philippe II, Bruxelles, 1863, 2 vol.
Correspondance de Marguerite d'Autriche avec Philippe II (1559-1565), Bruxelles, 1867-1881, 3 vol.
Lettres de Philippe II à ses filles, les infantes Isabelle et Catherine, écrites pendant son voyage au Portugal, 1581-1583, Paris, 1884.
Gachard (L. P.) et Piot (Ch.), Collection des voyages des souverains des Pays-Bas, Bruxelles, 1876-1882, 4 vol.
Gaffarel (P.), Histoire du Brésil français au XVIe siècle, Paris, 1878.
Galanti (G. M.), Descrizione geografica e politica delle Due Sicilie, Naples, 1788, 4 tomes en 2 vol.
Gallardo y Victor (Manuel), Memoria escrita sobre el rescate de Cervantes, Cadix, 1896.
Galluzzi (R.), Istoria del granducato di Toscana sotto il governo della casa Medici, Florence, 1781, 5 vol.
Gamir Sandoval (A.), Organización de la defensa de la costa del Reino de Granada desde su reconquista hasta finales des siglo XVI, Grenade, 1947.
Gandilhon (René), Politique économique de Louis XI, Paris, 1941.
Ganier (Germaine), La politique du connétable Anne de Montmorency, Le Havre, s. d. (1957).
Ganivet Garcia (Angel), Obras completas; I: Granada la Bella, Idearium español, Madrid, 1943.
García (Juan), voir Catalina García (Juan) et Pérez Villamil (Manuel).
García de Quevedo y Concellón (Eloy), Ordenanzas del Consulado de Burgos de 1538, Burgos, 1905.
García Fernández (Jesús), Aspectos del paisaje agrario de Castilla la vieja, Valladolid, 1963.
García Mercadal (G.), Viajes de extrangeros por España y Portugal: I: Viaje del noble bohemio Lión de Rosmithal de Blatina por España y Portugal hecho del año 1465 a 1467, Madrid, 1952.
García y García (Luis), Una embajada de los reyes católicos a Egipto, Valladolid, 1947.
Gassot (Jacques), Le discours du voyage de Venise à Constantinople, Paris, 1606.
Gautier (Dr Armand), L'alimentation et les régimes chez l'homme sain et chez le malade, Paris, 1904.
Gautier (Émile-Félix), L'islamisation de l'Afrique du Nord. Les siècles obscurs du Maghreb, Paris, 1927.
Un siècle de colonisation, Paris, 1930.
Mœurs et coutumes des Musulmans, Paris, 1931.
Genséric, roi des Vandales, Paris, 1932.
Le passé de l'Afrique du Nord, Paris, 1937.
Gautier (Théophile), Voyage en Espagne, Paris, éd. de 1845 et 1879.
Constantinople, Paris, 1853.
Gavy de Mendonça (Agostinho), Historia do famoso cerco que o xarife pos a fortaleza de Mazagão no año de 1562, Lisbonne, 1607.
Gédoyn "le Turc", voir Boppe (Léon).
Gelzer (H.), Geistliches und Weltlisches aus dem türkisch-griechischen Orient, Leipzig, 1900.
Gentil da Silva (J.), Stratégie des affaires à Lisbonne entre 1595 et 1607, Paris, 1956.
Géographie Universelle, pub. sous la direction de P. Vidal de La Blache et L. Gallois, Paris, 1927, XV tomes en 23 vol.
George (P.), La région du Bas-Rhône, étude de géographie régionale, Paris, 1935.

Gerlach (R.), Dalmatinisches Tagebuch, Darmstadt, 1940.
Gerometta (B.), I forestieri a Venezia, Venise, 1858.
Gévay (Anton von), Urkunden und Aktenstücke zur Geschichte der Verhältnisse zwischen österreich, Ungarn und der Pforte im 16. und 17. Jahrhundert, Vienne, 1840-1842, 9 vol.
Giannone (Pietro), Istoria civile del Regno di Napoli, La Haye, 1753, 4 vol.
Gillet (Louis), Dante, Paris, 1941.
Gioffrè (Domenico), Genova e Madera nel 1° decennio del secolo XVI, in „Studi Colombiani", t. III, Gênes, 1951.
Gênes et les foires de change: de Lyon à Besançon, Paris, 1960.
Girard (Albert), La rivalité commerciale et maritime entre Séville et Cadix jusqu'à la fin du XVIIIe siècle, Paris, 1932.
Giraud (Paul), Les origines de l'Empire français nord-africain, Marseille, 1937.
Giustiniani (Girolamo), La description et l'histoire de l'île de Scios (s. l.), 1506 (Pour 1606?).
Glamann (K.), Dutch-Asiatic Trade, 1620-1740, La Haye, 1958.
Goldschmidt (L.), Universalgeschichte des Handelsrechts, Stuttgart, 1891.
Goleta. Warhafftige eygentliche Beschreibung wie der Türck die... Vestung Goleta... belägert..., Nurenberg, 1574.
Gollut (L.), Les Mémoires historiques de la république séquanoise, Dole, 1592.
Gomes de Brito (Bernardo), Historia tragico-maritima, Lisbonne, 2e éd., 1904-1909, 2 t. en 3 vol.
Gomez Moreno (Manuel), voir Hurtado de Mendoza (Diego).
Gondola (Francesco), voir Voinovitch (L.).
González (Tomás), Censo de la población de las provincias y partidos de la Corona de Castilla en el siglo XVI, Madrid, 1829.
González Palencia (Angel), Gonzalo Pérez secretario de Felipe II, Madrid, 1946, 2 vol.
Gooss (Roderich), Die Siebenbürger Sachsen in der Planung deutscher Sudostpolitik. Von der Einwanderung bis zum Ende des Thronstreites zwischen König Ferdinand I. und König Johann Zàpolya (1538), Vienne, 1940.
Gosselin (E.-H.), Documents authentiques et inédits pour servir à l'histoire de la marine normande et du commerce rouennais pendant les XVIe et XVIIe siècles, Rouen, 1876.
Götz (Wilhelm), Historische Geographie. Beispiele und Grundlinien, Leipzig, 1904.
Goubert (Pierre), Beauvais et le Beauvaisis de 1600 à 1730, Paris, 1960, 2 vol.
Gounon-Loubens (J.), Essais sur l'administration de la Castille au XVIe siècle, Paris, 1860.
Gourou (Pierre), La Terre et l'homme en Extrême-Orient, Paris, 1940.
Gothein (A.), Geniza, en cours de publication.
Grammont (Henri Delmas de), Relations entre la France et la Régence d'Alger au XVIIe siècle, Alger, 1879-1885, 4 vol.
Grandchamp (Pierre), La France en Tunisie à la fin du XVIe siècle (1582-1600), Tunis, 1920.
Granvelle (Cardinal de), Papiers d'État du cardinal Granvelle, publiés sous la direction de Ch. Weiss, „Collection de documents inédits sur l'histoire de France", Paris, 1841-1852, 9 vol. Correspondance du cardinal Granvelle, 1566-1586, p.p. Edmond Poullet et Charles Piot, Bruxelles, 1877-1896, 12 vol.
Grataroli (G.), De regimine iter agentium, vel equitum, vel peditum, vel mari vel curru seu rheda, Bâle, 1561.
Graziani (A.), Economisti del Cinque e Seicento, Bari, 1913.
Grekov (B.) et Iakoubovski (A.), La Horde d'Or, trad. du russe par François Thuret, Paris, 1939.
Grenard (Fernand), Grandeur et décadence de l'Asie, Paris, 1939.
Grevin (Emmanuel), Djerba, l'île heureuse, et le Sud Tunisien, Paris, 1937.
Griziotti Kretschmann (Jenny), Il problema del trend secolare nelle fluttuazioni dei prezzi, Turin, 1935.

Gröber (G.), Grundriss der romanischen Philologie, Strasbourg, 1888-1902, 3 vol.; 2e éd., vol. I: 1904-1906.
Grottanelli (Lorenzo), La Maremma toscana: studi storici ed economici, Sienne, 1873-1876, 2 vol.
Grousset (René), L'empire des steppes, Paris, 1939.
Gsell (S.), Marçais (G.), Yver (G.), Histoire d'Algérie, Paris, 1927.
Guardia (G. M.), voir Perez (Antonio).
Guarnieri (Giuseppe Gino), Un'audace impresa marittima di Ferdinando der Medici, con documenti e glossario indo-caraibico, Pise, 1928.
Cavalieri di Santo Stefano. Contributo alla storia della marina militare italiana, 1562-1859, Pise, 1928.
Guéneau (Louis), L'organisation du travail à Nevers aux XVIIe et XVIIIe siècles (1660-1790), Paris, 1919.
Guevara (A. de), Épistres dorées, moralles et familières, traduites d'espagnol en français per le seigneur de Guterry, Lyon, 1558-1560.
Guglielmotti (Alberto), La guerra dei pirati e la marina pontificia dal 1500 al 1560, Florence, 1876, 3 vol.
Guicciardini (Francesco), La historia d'Italia, Venise, 1568.
Diario del viaggio in Spagna, Florence, 1932.
Guijo (G. M. de), Diario de Gregorio Martín de Guijo, 1648-1664, p.p. M. R. de Terreros, Mexico, 1593.
Guillaume de Vaudoncourt (Frédéric François), Memoirs of the Ionian Islands, Londres, 1816.
Guillon (Pierre), Les trépieds du Ptoion, Paris, 1943,
Günther (A.), Die Alpenländische Gesellschaft als sozialer und politischer, wirtschaftlicher und kultureller Lebenskreis, Iéna, 1930.
Ha Cohen (Joseph), Emek Habakha, la Vallée des Pleurs, Chronique des souffrances d'Israël dans sa dispersion jusqu'à 1575 et Continuation de la Vallée des Pleurs, p.p. Julien Sée, Paris, 1881.
Haebler (Konrad), Die wirtschaftliche Blüte Spaniens im 16. Jahrhundert und ihr Verfall, Berlin, 1888.
Geschichte Spaniens unter den Habsburgern, t. I (seul paru): Geschichte Spaniens unter der Regierung Karls I. (V.), Gotha, 1907.
Haëdo (P. Diego de), Topographía e historia general de Argel et Epitome de los Reyes de Argel, Valladolid, 1612, 1 vol.
Hagedorn (B.), Die Entwicklung der wichtigsten Schiffstypen bis ins 19. Jahrhundert, Berlin, 1914.
Habn (W.), Die Verpflegung Konstantinopels durch staatliche Zwangswirtschaft, nach türkischen Urkunden aus dem 16. Jahrhundert, Stuttgart, 1926.
Hakluyt (R.), The principal navigations, voyages, traffiques and discoveries of the English nation, Londres, 1599-1600, 3 vol.
Halperin Donghi (Tulio), Un conflicto nacional: Moriscos y Cristianos viejos en Valencia, Buenos Aires, 1955.
Halpben (E.), voir Henri IV.
Hamilton (Earl J.), El florecimiento del capitalismo y otros ensayos de historia económica, Madrid, 1948.
American Treasure and the Price Revolution in Spain, 1501-1650, Cambridge, Mass., 1934.
Hammen y León (Lorenzo Vander), voir Vander Hammen y León (Lorenzo).
Hammer-Purgstall (J. von), Histoire de l'Empire ottoman depuis son origine jusqu'à nos jours, trad. de l'allemand par J. J. Hellert, Paris, 1835-1848, 18 vol.
Häpke (Rudolf), Niederländische Akten und Urkunden zur Geschichte der Hanse und zur deutschen Seegeschichte, t. I (seul paru): 1531-1557, Munich et Leipzig, 1913.

Harris (John), Navigantium atque itinerantium bibliotheca, or a complet collection of voyages and travels, Londres, 1705, 2 vol.
Hartlaub (F.), Don Juan d'Austria und die Schlacht bei Lepanto, Berlin, 1940.
Hassel (U. von), Das Drama des Mittelmeers, Berlin, 1940.
Hauser (Henri), La prépondérance espagnole (1559-1560), 2e éd., Paris, 1940.
Voir aussi Bodin (Jean).
Hauser (Henri) et Renaudet (Augustin), Les débuts de l'âge moderne, la Renaissance et la Réforme, 3e éd., 1946, t. VIII de l'Histoire générale publiée sous la direction de Louis Halphen et Philippe Sagnac.
Hayward (F.), Histoire de la Maison de Savoie, Paris, 1941-1943, 2 vol.
Heckscher (E. F.), Der Merkantilismus, Iéna, 1932, 2 vol.; trad. esp.: La época mercantilista, Mexico, 1943.
Heeringa (K.), Bronnen tot de geschiedenis van den Levantschen handel, La Haye, 1910-1917, 2 vol.
Heers (Jacques), Gênes au XVe siècle. Activité économique et problèmes sociaux, Paris, 1961.
Hefele (Charles-Joseph), Le cardinal Ximénès et l'église d'Espagne à la fin du XVIe et au début du XVIIe siècle, trad. de l'allemand par M. l'abbé A. Sisson et M. l'abbé A. Crampon, Paris, Lyon, 1856.
Hefele (Charles-Joseph) et Hergen Roether (cardinal J.), Histoire des Conciles d'après des documents originaux, traduite en français par Dom H. Leclercq et continuée jusqu'à nos jours: t. IX: Première Partie, Concile de Trente par P. Richard, Paris, 1930.
Hefele (Hermann), Geschichte und Gestalt. Sechs Essays, Leipzig, 1940.
Helwig (Werner), Braconniers de la mer en Grèce, trad. de l'allemand; Raubfischer in Hellas, par Maurice Rémon, Leipzig, 1942.
Hennig (Richard), Terrae incognitae. Eine Zusammenstellung und kritische Bewertung der wichtigsten vorcolumbischen Entdeckungsreisen an Hand der darüber vorliegenden Originalberichte, Leyde, 1936-1939, 4 vol.; 2e éd.: 1944-1956, 4 vol.
Henri IV, Lettres inédites à M. de Sillery, ambassadeur à Rome, du 1er avril au 27 juin 1601, p.p. Eugène Halphen, Paris, 1866.
Lettres inédites é M. de Villiers, ambassadeur à Venise, p.p. Eugène Halphen, Paris, 1885-1887, 3 vol.
Lettres au comte de La Rochepot, ambassadeur en Espagne (1600-1601), p.p. P. Laffleur de Kermaingant, Paris, 1889.
Hentzner (Paul), Itinerarium Germaniœ, Galliœ, Italiœ, Nuremberg, 1612.
Herder (Johann Gottfried von), Ideen zur Geschichte der Menschheit, Riga et Leipzig 1784-1791, 4 vol.; trad. fr.: Rhilosophie de l'histoire de l'humanité, par Émile Tandel, Paris, 1874, 3 vol.
Hering (Ernst), Die Fugger, Leipzig, 1940.
Héritier (Jean), Catherine de Médicis, Paris, 1940.
Herre (Paul), Europäische Politik in cyprischen Krieg (1570-1573), mit Vorgeschichte und Vorverhandlungen, Leipzig, 1902.
Papsttum und Papstwahl im Zeitalter Philipps II, Leipzig, 1907.
Wiltgeschichte am Mittelmeer, Leipzig, 1930.
Herrera (Gabriel Alonso de), Libro de Agricultura, Alcalá, 1539, éd. de 1598.
Herrera Oria (Enrique), La Armada Invencible, collection „Archivo Histórico Español", Madrid, 1929.
Herrera y Tordesillas (Antonio de), Primera (tercera) parte de la Historia general del mundo, Madrid, 1601-1612, 3 vol.
Heyd (W.), Histoire du Commerce du Levant au Moyen Age, trad. et p.p. Furcy-Raynaud, Leipzig, 1885-1886, 2 vol.
Hiltebrandt (Philipp), Der Kampf ums Mittelmeer, Stuttgart, 1940.

Hinojosa (Ricardo de), Los despachos de la diplomacia pontificia en España, Madrid, 1896.
Hirt (Friedrich C. A. J.), Chinesische Studien, t. I (seul paru), Munich, 1890.
Hispanic studies in honour of J. Gonzáles Llubera, p.p. Frank Pierce, Oxford, 1959.
Histoire et Historiens de l'Algérie, Paris, 1931
Historiadores de Indias, collection dirigée par Manuel Serrano y Sanz, Madrid, 1909, 2 vol.; II: „Guerra de Quito" de Pedro de Cieza de León, „Jornada de Managua y Dorado" de Toribio de Ortiguera, „Descripción del Perú Tucuman, Rio de la Plata et Chile" de Fr. Reginaldo de Lizárraga, in Nueva Biblioteca de autores españoles dirigida por Marcelino Menéndez y Pelayo, vol. XIV et XV.
Höffner (Josepb), Wirtschaftsethik und Monopole in 15. und 16. Jahrhundert, Iéna, 1941.
Holland (Henry), Travels in the Ionian Isles, Albania, Thessaly, Macedonia, etc., during the years 1812 and 1813, Londres, 1815.
Holleaux (Maurice), Rome, la Grèce et les monarchies hellénistiques au IIIe siècle av. J.-C. (273-205), Paris, 1921.
Hollister (J. S.), voir Ashauer (H.) et Hollister (J. S.).
Hommage à Lucien Febvre, Éventail de l'histoire vivante, Paris, 1953, 2 vol.
Hopf (Carl), voir Musachi (Giovanni).
Horzowski (St.), Les prix à Lwow (XVIe-XVIIe siècles), trad, du polonais, Paris, 1954.
Howe (Sonia E.), Les grands navigateurs à la recherche des épices, trad. de l'anglais par le général Fillonneau, Paris, 1939.
Howe (W.), The Mining guild of New Spain and its Tribunal General, 1770-1821, Cambridge, 1949.
Hugo (Victor), William Schakespeare, Paris, 1882.
Hürlimann (Martin), Griechenland mit Rhodos und Zypern, Zurich, 1938.
Hurtado de Mendoza (Diego), De la guerra de Granada, comentarios, p.p. Manuel Gómez Moreno, Madrid, 1948.
Huvelin (P.), Essai historique sur le droit des marchés et des foires. Paris, 1897.
Huxley (Aldous), Tour du monde d'un sceptique, trad. de l'anglais par Fernande Dauriac, Paris, 1932.
Iakoubowski (A.), voir Grekov (B.) et Iakoubowski (A.).
Ibn Iyâs, Journal d'un bourgeois du Caire, Histoire des Mamlouks, trad. et annoté par Gaston Wiet, Paris, 1955-1960, 2 vol.
Ibn Verga (Salomon), Liber Schevet Jehuda, p.p. par M. Wiener, Hanovre, 1855-1856, 2 vol.
Illescas (Gonzalo de), Historia pontifical y católica, Salamanque, 1573.
Imbart de la Tour (Pierre), Les origines de la Réforme, 2e éd., Melun, 1944-1945, 2 vol.
Imbert (Gaston-Paul), Des mouvements de longue durée Kondratieff, Aix-en-Provence, 1959.
Indice de la colección de documentos de Fernández de Navarrete que posse el Museo Naval, Madrid, 1946.
Instructions Nautiques du service hydrographique de la Marine française, principalement les n°s 357, 360 et 368, Paris, 1932 et 1934.
Iorga (N.), Geschichte des osmanischen Reiches, Gotha, 1908-1913, 5 vol.
Points de vue sur l'histoire du commerce de l'Orient au moyen âge, Paris, 1924.
Ospiti romeni in Venezia, Bucarest, 1932.
Jacobeit (Wolfgang), Schafhaltung und Schäfer in Zentraleuropa bis zum Beginn des 20. Jahrhunderts, Berlin, 1961.
Jadin (J.), voir Cuvelier (J.) et Jadin (J.).
Jäger (Fritz), Afrika, 3e éd., Leipzig, 1928.
Jal (A.), Glossaire nautique, Paris, 1848.
Janaček (J.), Histoire du Commerce de Prague avant la bataille de la Montagne Blanche (en tchèque), Prague, 1955.

Janssen (Johannes), Geschichte des deutschen Volkes, seit dem Ausgang des Mittelalters, Fribourg-en-Brisgau, 1878-1894, 8 vol.
Jardé (Auguste), Les céréales dans l'Antiquité; I: La production, „Bibliothèque des Écoles françaises d'Athènes et de Rome", Paris, 1925.
Jean-Brunhes-Delamarre (Mariel), voir Deffontaines (Pierre), Jean-Brunhes-Delamarre (Mariel), Bertoquy (P.).
Jelavich (C. et B.), The Balkans in Transition; essays on the development of Balkan life and politics since the eighteenth century, p.p. C. et B. Jelavich, Berkeley, 1963.
Jireček (Constantin), Die Romanen in den Städten Dalmatiens während des Mittelalters, Vienne, 1901-1904, 3 vol.
Joly (Barthélemy), Voyage en Espagne, 1603-1604, p.p. L. Barrau-Dihigo, Paris, 1909.
Joly (Henry), La Corse française au XVIe siècle, Lyon, 1942.
Jones (W. H. S.), Malaria, a Neglected Factor in the History of Greece and Rome, Cambridge, 1907.
Jonge (Johannes Cornelis de), Nederland en Venetie, La Haye, 1852.
Juchereau de Saint-Denys (Antoine), Histoire de l'empire ottoman depuis 1792 jusqu'en 1844, Paris, 1844, 4 vol.
Julien (Charles-André), Histoire de l'Afrique du Nord, Paris, 1931.
Jurien de la Gravière (Vice-amiral J. B. E.), Les chevaliers de Malte et la marine de Philippe II, Paris, 1887, 2 vol.
Justinian (Jérosme), voir Giustiniani (Girolamo).
Kellenbenz (Hermann), Sephardim an der unteren Elbe. Ihre wirtschaftliche und politische Bedeutung vom Ende des 16. bis zum Beginn des 18. Jahrhunderts, Wiesbaden 1958.
Kerhuel (Marie), Les mouvements de longue durée des prix, Rennes, 1935.
Kermaingant (P. Laffleur de), voir Henri IV; voir aussi Laffleur de Kermaingant (Pierre-Paul).
Kernkamp (J. H.), De handel op den vijand, 1572-1609, Utrecht, 1931-1934, 2 vol.
Kerremans (Charles), voir Doehaerd (Renée) et Kerremans (Charles).
Kirchner (Walther), The Rise of the Baltic Question, Newark, 1954.
Klarwill (Victor von), The Fugger News-Letters, Londres, 1924-1926, 2 vol.
Klaveren (Jacob van), Europäische Wirtschaftsgeschichte Spaniens im 16. und 17. Jahrhundert, Stuttgart, 1960.
Klein (Julius), The Mesta: A Study in Spanish Economic History, 1273-1836, Cambridge, 1920.
Koch (Matthais), Quellen zur Geschichte des Kaisers Maximilian II., Leipzig, 1857-1861, 2 vol.
Konetzke (R.), Geschichte des spanischen und portugiesischen Volkes, Leipzig, 1939.
Kretschmann (Jenny), voir Griziotti Kretschmann (Jenny).
Kretschmayr (H.), Geschichte von Venedig, Gotha et Stuttgart, 1905-1934, 3 vol.
Kroket (E.), Handelsgeschichte der Stadt Leipzig, Leipzig, 1925.
Kronn und Aussbunde aller Wegweiser, Cologne, 1597 (anonyme).
Kulischer (Josef), Allgemeine Wirtschaftsgeschichte des Mittelalters und der Neuzeit, Munich, 1928-1929, 2 vol.; second tirage, 1958.
Kunze (A.), voir Aubin (G.) et Kunze (A.).
Laborde (Cte Alexandre-Louis de), Itinéraire descriptif de l'Espagne, Paris, 1827-1830, 6 vol.
La Borderie (Bertrand de), Le Discours du voyage de Constantinople, Lyon, 1542.
La Boullaye Le Gouz (François), Les voyages et observations du sieur de La Boullaye le Gouz où sont décrites les religions, gouvernements et situations des Estats et royaumes d'Italie, Grèce, Natolie, Syrie, Palestine, Karaménie, Kaldée, Assyrie, Grand Mogol, Bijapour, Indes orientales des Portugais, Arabie, Égypte, Hollande, Grande-Bretagne, Irlande, Dannemark, Pologne, isles et autres lieux d'Europe, Asie et Afrique... Paris, 1653.
La Bruyère (René), Le drame du Pacifique, Paris, 1943.
La Civiltà veneziana del Rinascimento, Fondazione Giorgio Cini, Venise, 1958.

Lacoste (L.), Mise en valeur de l'Algérie. La colonisation maritime en Algérie, Paris, 1931.
La Ferrière-Percy (Comte Hector de), Lettres de Catherine de Médicis (1533-1587), „Collection de Documents inédits sur l'Histoire de France", Paris, 1880-1909, 10 vol., Index, Paris, 1943, 1 vol.
Laffleur de Kermaingant (Pierre-Paul), Mission de Jean de Thumery, sieur de Boissise (1598-1602), Paris, 1886.
Voir aussi Henri IV.
La Jonquière (Vte A. de), Histoire de l'empire ottoman depuis les origines jusqu'à nos jours, Paris, 1914, 2 vol., in: Histoire Universelle de Victor Duruy.
La Lauzière (J. F. Noble de), voir Noble de la Lauzière.
Lamansky (Vladimir), Secrets d'État de Venise, documents, extraits, norices et études, Saint-Pétersbourg, 1884.
La Marmora (Alberto Ferrero de), Voyage en Sardaigne ou description statistique, physique et politique de cette île, 2e éd., Paris et Turin, 1839-1857, 4 vol.
Landry (Adolphe), Traité de démographie, Paris, 1945.
Lane (Frederic C.), Venetian Ships and Shipbuilders of the Renaissance, Baltimore, 1934.
Andrea Barbarigo, Merchant of Venice, 1418-1449, Baltimore, 1944.
Lanz (Karl), Correspondenz des Kaisers Karl V. Aus dem kgl. Archiv und der „Bibliothèque de Bourgogne" zu Brüssel, Leipzig, 1844-1846, 3 vol.
Lanza del Vasto, La baronne de Carins, Paris, 1946.
Lapeyre (Henri), Une famille de marchands, les Ruiz; contribution à l'étude du commerce entre la France et l'Espagne au temps de Philippe II, Paris, 1955.
Géographie de l'Espagne morisque, Paris, 1960.
Lapini (Agostino), Diario fiorentino di Agostino Lapini dal 252 al 1596, p.p. G. O. Corazzini, Florence, 1900.
La Primaudaie, Voir Élie de la Primaudaie (F.).
La Roncière (Charles de), Histoire de la marine française, Paris, 1899-1932, 6 vol.
Larruga (Eugenio), Memorias politicas y económicas sobre los frutos, comercio, fábricas y minas de España, Madrid, 1745-1792, 45 vol.
La Torre y Badillo (M.), Representación de los autos sacramentales en el período de su mayor florecimiento, Madrid, 1912.
Lattes (E.), La libertà delle banche a Venezia, Milan, 1869.
Laval (François Pyrard de), voir Pyrard de Laval (François).
Lavedan (Pierre), Histoire de l'Art, Paris, 1949-1950, 2 vol.
Lavisse (Ernest), Histoire de France depuis les origines jusqu'à la révolution, Paris, 1903-1911, 9 tomes en 18 vol.
Lebel (Roland), Le Maroc et les écrivains anglais aux XVIe, XVIIe et XVIIIe siècles, Paris, 1927.
Leca (Philippe), Guide bleu de la Corse, Paris, 1935.
Leclercq (Dom H.), voir Hefele (Charles-Joseph) et Hergen Rœther (cardinal J.).
Le Danois (Édouard), L'Atlantique, histoire et vie d'un océan, Paris, 1938.
Lefaivre (Albert), Les Magyars pendant la domination ottomane en Hongrie, 1526-1722, Paris, 1902.
Lefebvre (Georges), La Grande Peur de 1789, Paris, s. d. (1957).
Lefebvre (Th.), Les modes de vie dans les Pyrénées atlantiques, Paris, 1933.
Lefebvre des Noëttes (C^dt), L'attelage, Le Cheval de selle à travers les âges. Contribution à l'histoire de l'esclavage, Paris, 1931.
Lefevre-Pontalis (Germain), voir Selve (Odet de).
Le Glay (Dr Andeé), Négociations diplomatiques entre la France et l'Autriche durant les trente premières années du XVIe siècle, „Collection de documents inédits sur l'histoire de France", Paris, 1845, 2 vol.

Le Lannou (Maurice), Pâtres et paysans de la Sardaigne, Paris, 1941.
Lenglet du Fresnay (M. l'abbé), voir Comines (Ph. de).
Léon l'Africain, De l'Afrique, contenant la desctiption de ce pays et la navigation des anciens capitaines portugais aux Indes Orientales et Occidentales, trad. de Jean Temporal, Paris, 1830, 4 vol.
Le Roy (Loys), De l'excellence du gouvernement royal avec exportation aux François de persévérer en iceluy, Paris, 1575.
Le Roy Ladurie (Emmanuel), Les paysans de Languedoc, 2 vol. Paris, 1966.
Leti (Gregorio), Vita del Catolico re Filippo II monarca delle Spagne, Coligny, 1679, 2 vol., trad. en franç. par J.-G. de Chevrières sous le titre: La vie de Philippe II, roi d'Espagne, Amsterdam, 1734.
Lescarbot (Marc), Histoire de la Nouvelle France, Paris, 1611.
Levi (Carlo), Le Christ s'est arrêté à Éboli, trad. de l'italien par Jeanne Modigliani. Paris, 1948.
L'Herba (G. da), Itinerario delle poste per diverse parti des mondo, Venise, 1564.
L'Hermite de Soliers (Jean-Baptiste, dit Tristan), La Toscane françoise, Paris, 1661.
Lilley (S.), Men, Machines and History; a short history of tools and machines in relation to social progress, Londres, 1948.
Lisičar (V.), Lopud. Historički i savremeni prikaz, Dubrovnik, 1931.
Livet (Roger), Habitat rural et structures agraires en Basse Provence, Gap, 1962.
Livi (Giovanni), La Corsica e Cosimo de'Medici, Florence-Rome, 1885.
Livi (R.), La schiavitù domestica nei tempi di mezzo e nei moderni, Padoue, 1928.
Lizárraga (Fr. Reginaldo de), voir Historiadores de Indias.
Lonchay (Henri) et Cuvelier (Joseph), Correspondance de la cour d'Espagne sur les affaires des Pays-Bas, 1598-1621, Bruxelles, 1923.
Longlée (Pierre de Ségusson de), Dépêches diplomatiques de M. de Longlée, résident de France en Espagne, 1581-1590, p.p. A. Mousset, Paris, 1912.
Lopez (Roberto S.), Studi sull'economia genovese nel medio evo, Turin, 1936.
Lortz (Joseph), Die Reformation in Deutschland, 2e éd., Fribourg-en-Brisgau, 1941, 2 vol.
Los Espanoles pintados por si mismos (ouvrage collectif), Madrid, 1843.
Lot (Ferdinand), Les invasions barbares et le peuplement de l'Europe, introduction à l'intelligence des derniers traités de paix, Paris, 1937.
Louant (Armand), voir Frangipani (Ottavoi Mirto).
Loyal Serviteur, La très joyeuse et très plaisante Histoire composée par le Loyal Serviteur des faits, gestes, triomphes du bon chevalier Bayart, p.p. J. C. Buchon, coll. „Le Panthéon littéraire", Paris, 1836.
Lozach (J.), Le delta du Nil, étude de géographie humaine, Le Caire, 1935.
Lubimenko (Inna), Les relations commerciales et politiques de l'Angleterre avec la Russie avant Pierre Le Grand, Paris, 1933.
Luccari (G.), Annali di Rausa, Venise, 1605.
Lucchesi (E.), I monaci benedettini vallombrosani in Lombardia, Florence, 1938.
Lucio de Azevedo (J.), Historia dos Christãos novos portugueses, Lisbonne, 1921.
Luetić (J.), O pomorstvu Dubrovačke Republike u XVIII. stoljecu, Dubrovnik, 1959.
Lusignano (Stefano), Chorografia et breve historia universale dell'isola de Cipro, Bologne, 1573; trad. française, Paris, 1580.
Luzac (Élie de), voir Accarias de Sérionne (Jacques).
Luzzatto (G.), Storia economica dell'età moderna e contemporanea, Padoue, 1932.
Storia economica di Venezia dall'XI al XVI secolo, Venise, 1961.
Macaulay Trevelyan (G.), voir Trevelyan (G. Macaulay).
Madariaga (S. de), Spain and the Jews, Londres, 1946.

Maffée (Père Jean-Pierre), Histoire des Indes, Lyon, 1603.
Magalbães Godinho (Vitorino), Historia economica e social da expansão portuguesa, t. I, Lisbonne, 1947.
Os descobrimientos e a economia mondial, Lisbonne, 1963.
Les finances de l'État portugais des Indes orientales au XVIe et au début du XVIIe seècle, thèse dactylographiée, Paris, 1958.
L'économie de l'Empire portugais aux XVe et XVIe siècles. L'or et le poivre, Route de Guinée et route du poivre, en cours de publication.
Maisons et villages de France, ouvrage coll., Paris, 1945.
Mal (J.), Uskocke seobe i slovenske pokrajine, Llubljana, 1924.
Mâle (Émile), L'art religieux après le Concile de Trente. Étude sur l'iconographie de la fin du XVIe siècle, du XVIIe siècle, du XVIIIe siècle. Italie, France, Espagne, Flandres, Paris, 1932.
Malestroict (sieur de), Paradoxes inédits du Sieur de Malestroict touchant les monnoyes, p.p. Luigi Einaudi, Turin, 1937.
Malraux (André), La lutte avec l'Ange, Genève, 1945.
Malynes (Gerard), A Treatise of the Canker of England's Commonwealth, Londres, 1601.
Mandich (Giulio), Le pacte de ricorsa et le marché italien des changes au XVIIe siècle, Paris, 1953.
Manfroni (C.), Storia della marina italiana, Rome, 1897.
Mankov (A. G.), Le mouvement des prix dans l'État russe du XVIe siècle, trad. française, Paris, 1957.
Mans (Raphaël du), voir Raphaël du Mans.
Mantran (Robert), Istanbul dans la seconde moitié du XVIIe siècle, Paris, 1962.
Marañón (Gregorio), Antonio Pérez, 2e éd., Madrid, 1948, 2 vol.
Marca (P. de), Histoire de Béarn, Paris, 1640.
Marçais (Georges), voir Diehl (Charles) et Marçais (Georges), ainsi que Gsell (S.), Marçais (Georges), Yver (G.).
Marciani (Corrado), Lettres de change aux foires de Lanciano au XVIe siècle. Paris, 1962.
Marcucci (Ettore), voir Sassetti (F.).
Marguerite d'Autriche, voir Gachard (L.-P.).
Mariana (Juan), Storiœ de rebus Hispaniœ, libri 25; t. I de la continuation p. Manuel José de Medrano, Madrid, 1741.
Marliani (Giovanni Bartolomeo), Topographia antiquœ Romœ, Lyon, 1534.
Martiáñez (M.), voir Fuentes Martiáñez M.).
Martin (Alfred von), Sociología del Renacimiento, Mexico, 1946.
Martin (Henri-Jean), voir Febvre (Lucien) et Martin (Henti-Jean).
Martínez (Mariano), voir Alcocer Martínez (Mariano).
Martínez de Azcoitia (Herrero), La Población Palentina en dos siglos XVI y XVII, Palencia, 1961.
Martínez Ferrando (J. E.), Privilegios otorgados por el emperador Carlos V..., Barcelone, 1943.
Marx (Karl), Contribution à la critique de l'économie politique, trad. sur la 2e éd. allemande par J. Molitor, Paris, 1954.
Mas-Latrie (Jacques-M.-J.-L.), Traités de paix et de commerce..., Paris, 1866, 2 vol.
Massieu (abbé Guillaume), Histoire de la Poësie française avec une défense de la Poësie, Paris, 1739.
Massignon (Louis), Annuaire du monde musulman, Paris, 1955.
Masson (Paul), Histoire du commerce français dans le Levant au XVIIe siècle, Paris, 1896.
Histoire du commerce français dans le Levant au XVIIIe siècle, Paris, 1911.
Les Compagnies du Corail, Paris, 1928.
Maull (Otto), Geographie der Kulturlandschaft, Berlin et Leipzig, 1932.

Mauneir (René) et Giffard (A.), Faculté de droit de Paris. Salle de travail d'ethnologie juridique. Conférences 1929-1930. Sociologie et Droit romain, Paris, 1930.
Maurand (Jérôme), Itinéraire de Jérôme Maurand d'Antibes à Constantinople (1544), p.p. Léon Dorez, Paris, 1901.
Maurel (Paul), Histoire de Toulon, Toulon, 1943.
Mauro (F.), Le Portugal et l'Atlantique au XVIIe siècle, 1570-1670, Paris, 1960.
Mayer-Löwenschwerdt (Erwin), Der Aufenthalt der Erzherzöge Rudolf und Ernst in Spanien, 1564-1571, Vienne, 1927.
Mayerne (Théodore Turquet de), Sommaire description de la France, Allemagne, Italie, Espagne, avec la guide des chemins et postes, Rouen, 1615.
Mazzei (J.), Politica doganale differenziale e clausola della nazione più favorita, Florence, 1930.
Mecatti (G. M.), Storia cronologica della città di Firenze, Naples, 1755, 2 vol.
Médicis (Catherine de), voir La Ferrière (comte Hector de).
Medina (Pedro de), Libro de grandezas y cosas memorables de España, Alcalá de Henares, 1595.
Medrano (José de), voir Mariana.
Meester (B. de), Le Saint-Siège et les troubles des Pays-Bas, 1566-1579, Louvain, 1934.
Meilink-Roelofsz (M. A. P.), Asian Trade and European Influence in the Indonesian Archipelago between 1500 and about 1630, La Haye, 1962.
Meinecke (F.), Dire Idee der Staatsräson in der neueren Geschichte, Munich, 1924.
Meister der Politik, éd., par Erich Marcks et Karl Alexander v. Müller, 2e éd., Stuttgart, 1923-1924, 3 vol.
Mélanges en l'honneur de Marcel Bataillon, Paris, 1962.
Mélanges Luzzatto, Studi in onore di Gino Luzzatto, Milan, 1950, 4 vol.
Melis (Federigo), Aspetti della vita economica medievale, Sienne-Florence, 1962.
Mellerio (Joseph), Les Mellerio, leur origine et leur histoire, Paris, 1895.
Mendez de Vasconcelos (Luis), „Diálogos do sítio de Lísboa", 1608, in: Antonio Sérgio, Antologia dos Economistas Portugueses, Lisbonne, 1924.
Mendonça, voir Gavy de Mendonça.
Mendoza (Diego de), voir Hurtado de Mendoza.
Mendoza y Bovadilla (cardinal Francisco), Tizón de la nobleza española, Barcelone, 1880.
Menéndez Pidal (Gonzalo), Los caminos en la historia de España, Madrid, 1951.
Menéndez Pidal (Ramón), Idea imperial de Carlos V, Madrid, 1940.
Mentz (Georg), Deutsche Geschichte im Zeitalter der Reformation, der Gegenreformation und des Dreissigjährigen Krieges, 1493-1648, Tübingen, 1913.
Mercadal (G. García), voir García Mercadal (G.).
Mercier (Ernest), Histoire de l'Afrique septentrionale (Berbérie), depuis les temps les plus reculés jusqu'à la conquête française (1830), Paris, 1888-1891, 3 vol.
Mérimée (Henri), L'art dramarique à Valencia depuis les origines jusqu'au commencement du XVIIe siècle, Toulouse, 1913.
Merle (L.), La métairie et l'évolution agraire de la Gâtine poitevine de la fin du Moyen Age à la Révolution, Paris, 1958.
Merner (Paul-Gerhardt), Das Nomadentum im nordwestlichen Afrika, Stuttgart, 1937.
Meroni (Ubaldo), I „Libri delle uscite delle monete" della Zecca di Genova dal 1589 al 1640, Mantoue, 1957.
Merriman (R. B.), The Rise of the Spanish Empire in the Old World and in the New, New York, 1918-1934, 4 vol.
Mesnard (Prerre), L'essor de la philosophie politique au XVIe siècle, Paris, 1936.
Meyer (Arnold O.), England und die katholische Kirche unter Elisabeth und den Stuarts, t. I (seul paru): England und die Katholische Kirche unter Elisabeth, Rome, 1911.
Michel (Francisque), Histoire des races maudites de la France et de l'Espagne, Paris, 1847, 2 vol.

Michel (Paul-Henri), Ciordano Bruno, philosophe et poète, Paris, 1952 (extrait du „Collège philosophique": Ordre, désordre, lumière).
La cosmologie de Giordano Bruno, Paris, 1962.
Michelet (Jules), Histoire de France, t. VII: La Renaissance, Paris, 1855.
Mignet (F.-Auguste-A.), Charles Quint, son abdication, son séjour et sa mort au monastère de Yuste, Paris, 1868.
Milano (Attilio), Storia degli ebrei in Italia, Turin, 1963.
Milioukov (P.), Seignobos (Charles) et Eisenmann (Louis), Histoire de Russie, Paris, 1932-1939, 2 vol.
Milojević (Borivoje), Littoral et îles dinariques dans le royaume de Yougoslavie (Mémoires de la Société de Géographie, vol. 2), Belgrade, 1933.
Minguijón (S.), Historia del derecho español, Barcelone, 1933.
Mira (Giuseppe), Aspetti dell'economia comasca all'inizio dell'età moderna, Côme, 1939.
Moheau, Recherches et considérations sur la population de la France, Paris, 1778.
Monchicourt (Charles), L'expédition espagnole de 1560 contre l'île de Djerba, Paris, 1913.
Mondoucet (C. de), Lettres et négociations de Claude de Mondoucet résident de France aux Pays-Bas (1571-1574, p.p. L. Didier, Paris, 1891-1892, 2 vol.
Monod (Th.), L'hippopotame et le philosophe, Paris, 1943.
Montagne (R.), Les Berbères et le Makhzen dans le Sud du Maroc, Paris, 1930.
Montaigne (Michel Eyquem de), Journal de voyage en Italie, éd. Ed. Pilon, Paris, 1932.
Montanari (Geminiano), La zecca in Consulta di Stato, éd. A. Graziani, Bari, 1913.
Montchrestien (Antoine de), L'économie politique patronale, traicté d'œconomie politique, p.p. Th. Funck-Brentano, Paris, 1889.
Monteil (Ammans-Alexis), Histoire des Français, Paris, 1828-1844, 10 vol.
Morales (A. de), Las antigüedades de las ciudades de España, Madrid, 1792.
Morand (Paul), Lewis et Irène, Paris, 1931.
Morazé (Charles), Introduction à l'histoire économique, Paris, 1943.
Morel-Fatio (Alfred), L'Espagne au XVIe et au XVIIe siècle, Heilbronn, 1878.
Études sur l'Espagne, 1re série, 2e éd.: L'Espagne en France, Paris, 1895.
Études sur l'Espagne, 4e série, Paris, 1925.
Ambrosio de Salazar et l'étude de l'espagnol en France sous Louis XIII, Paris, 1900.
Moscardo (L.), Historia di Verona, Vérone, 1668.
Mousset (A.), voir Longlée (P. de Ségusson de).
Mouton (Léo), Le Duc et le roi: d'Epernon, Henri IV, Louis XIII, Paris, 1924.
Müller (Georg), Die Türkenherrschaft in Siebenbürgen. Verfassungsrechtliches Verhältnis Siebenbürgens zur Pforte, 1541-1688, Hermannstadt-Sibiu, 1923.
Müller (Johannes), Zacharias Geizkofler, 1560-1617, des Heiligen Romischen Reiches Pfennigmeister und oberster Proviantmeister im Königreich Ungarn, Baden, 1938.
Müller (K. O.), Welthandelsbräuche (1480-1540), Stuttgart, 1934; 2e tirage, Wiesbaden, 1962.
Musachi (Giovanni), Historia genealogica della Casa Musachi, p.p. Carl Hopf, in Chroniques gréco-romaines inédites ou peu connues, Berlin, 1873.
Nadal (G.) et Giralt (E.), La population catalane de 1553 à 1717, Paris, 1960.
Nalivkin (K.), Histoire du Khanat de Khokand, Paris, 1889.
Naudé (W.), Die Getreidehandelspolitik der europaischen Staaten vom 13. bis zum 18. Jahrhundert, Berlin, 1896.
Navagero (Andrea), Il viaggio fatto in Spagna, Venise, 1563.
Nef (John. U), The Rise of the British Coal Industry, Londres, 1932, 2 vol.
Nelson (John Charles), Renaissance Theory of Love, the Context of Giordano Bruno's 'Eroici furori", New York, 1958.

Niccolini (Fausto), Aspetti della vita italo-spagnuola nel Cinque e Seicento, Naples, 1934.
Nicot (Jean), Jean Nicot, ambassadeur de France au Portugal au XVIe siècle. Sa correspondance inédite, p.p. E. Falgairolle, Paris, 1897.
Nicolay (Nicolas de), Navigations, pérégrinations et voyages faicts en la Turquie, éd. d'Anvers, 1576.
Description générale de la ville de Lyon et des anciennes provinces du Lyonnais et du Beaujolais, Lyon, éd. de 1889, 2 vol.
Nielsen (A.), Dänische Wirtschaftsgeschichte, Iéna, 1933.
Niemeier (G.), Siedlungsgeographische Untersuchungen in Niederandalusien, Hambourg, 1935.
Nistor (I.), Handel und Wandel in der Moldau bis zum Ende des 16. Jahrhunderts, Czernowitz, 1912.
Noailles (MM. de), voir Vertot (abbé Aubert de).
Noberasco (F.), voir Scovazzi (Italo) et Noberasco (F.).
Nobili (Giacinto, dit Rafaele Frianoro), Il vagabondo, Venise, 1627.
Noble de Lalauzière (J.-F.), Abrégé chronologique de l'histoire d'Arles, Arles, 1808.
Nueva Recopilación de las leyes de España, Madrid, 1772-1775, 3 vol.
Nuntiaturberichte aus Deutschland nebst ergänzenden Aktenstücken, 1. Abt., 1533-1559, Gotha, 1892-1912, 12 vol.; 2. Abt., 1560-1572, Vienne, 1897-1939, 6 vol.; 3. Abt., 1572-1585, Berlin, 1892-1909, 5 vol.; (4. Abt.) 1585 (1584)-1590 (1592), Paderborn, 1895-1919, 3 t. en 5 vol.
Obermann (Karl), voir Probleme der Ökonomie und Politik in den Beziehungen zwischen Ost und West.
Oexmelin (Alexandre O.), Histoire des aventuriers flibustiers..., Trévoux, 1775, 2 vol.
Olagüe (L.), La decadencia española, Madrid, 1950-1951, 4 vol.
Oncken (Wilhelm), Allgemeine Geschichte in Einzelerstellungen, Berlin, 1878-1892 (1893), 43 vol.
Ortega y Gasset (José), España invertebrada, Madrid, 1934.
Papeles sobre Velázquez y Goya, Madrid, 1950.
Ortega y Rubio (Juan), Historia de Valladolid, Valladolid, 1881, 2 vol.
Relaciones topográficas de los Pueblos de España, Madrid, 1918.
Palatini (Leop.), L'Abruzzo nelle Storia documentata di Carlo V di Giuseppe de Leva, Aquila, 1896.
Palencia, voir González Palencia (Angel).
Paléologue (M.), Un grand réaliste, Cavour, Paris, 1926.
Parain (Charles), La Méditerranée: les hommes et leurs travaux, Paris, 1936.
Pardessus (J.-M.), Collection des lois maritimes antérieures au XVIIIe siècle, Paris, 1828-1845, 6 vol.
Paré (Ambroise), Œuvres, 5e éd., Paris, 1598.
Parenti (G.), Prime ricerche sulla rivoluzione dei prezzi in Firenze, Florence, 1939.
Paris (L.), voir Aubespine (Sébastien de l').
Pariset (G.), L'État et les églises en Prusse sous Frédéric-Guillaume Ier, Paris, 1897.
Parpal y Marqués (C.), La isla de Menorca en tiempo de Felipe II, Barcelone, 1913.
Paruta (Andrea), Relazione di A. P. console per la Repubblica Veneta in Alessandria presentata nell'ecc. mo Collegio ai 16 dicembre 1609..., a cura di Luigi Baschiera, per nozze Arbib-Levi, Venise, 1883.
Paruta (Paolo), Historia vinetiana, Venise, 1605.
La legazione di Roma (1592-1595), p.p. Giuseppe de Leva, Venise, 1887, 3 vol.
Pastor (Ludwig von), Geschichte der Päpste seit dem Ausgang des Mittelalters, 3e et 4e éd., Fribourg-en-Brisgau, 1901-1933, 16 vol.; trad. française: Histoire des Papes, par Furcy-Raynaud, 1888-1934, 16 vol.

Paz Espeso (Julián), Catálogo de la Colección de documentos inéditos (C.O.D.O.I.N.), Madrid, 1930, 2 vol. Voir aussi Espejo de Hinojosa (Cristóbal) y Paz Espeso (Julián).
Pédelaborde (P.), Le climat du bassin parisien, essai d'une méthode rationnelle de climatologie physique, Paris, 1957.
Pegolotti, voir Balducci Regolotti.
Pellegrini (Amedeo), Relazioni inedite di ambasciatori lucchesi alla corte di Roma, sec. XVI-XVII, Rome, 1901.
Pellissier de Raynaud (E.), Mémoires historiques et géographiques sur l'Algérie, Paris, 1844.
Pereyra (Carlos), Historia de la América española, Madrid, 1924-1926, 8 vol.
Perez (Antonio), L'art de gouverner, p.p. J. M. Guardia, Paris, 1867.
Pérez (Damião), Historia de Portugal, Barcelone, 1926-1933, 8 vol.
Pérez (Juan Beneyto), voir Beneyto Pérez (Juan).
Pérez de Messa (D.), voir Medina (Pedro de).
Pérez Villamil (Manuel), voir Catalina García (Juan) et Pérez Villamil (Manuel).
Peri (Domenico), Il negociante, Gênes, 1638.
Perret (Jacques), Siris, Paris, 1941.
Petit (Édouard), André Doria, un amiral condottiere au XVIe siècle, 1466-1560, Paris, 1887.
Petrocchi (Massimo), La rivoluzione cittadina messinese del 1674, Florence, 1954.
Peyeff (Christo), Agrarverfassung und Agrarpolitik in Bulgarien, Charlottenburg, 1926.
Pfandl (L.), Introducción al siglo de oro, Barcelone, 1927.
Geschichte der spanischen Nationalliteratur in ihrer Blütezeit, Fribourh-en-Brisgau, 1928.
Johanna die Wahnsinnige. Ihr Leben, ihre Zeit, ihre Schuld, Fribourg-en-Brisgau, 1930; traduit en français par R. de Liedekerke sous le titre: Jeanne la Folle, Bruxelles, 1938.
Philipp II. Gemälde eines Lebens und einer Zeit, Munich, 1938; trad. fr.: Philippe II, Paris, 1942.
Philipp (Werner), Ivan Peresvetov und seine Schriften zur Erneuerung des Moskauer Reiches, Königsberg, 1935.
Philippson (Alfred), Das Mittelmeergebiet, seine geographische und kulturelle Eigenart, Leipzig, 1904; 4e éd., 1922.
Philippson (Martin), Ein Ministerium unter Philipp II. Kardinal Granvella am spanischen Hofe (1579-1586), Berlin, 1895.
Pieri (Piero), La crisi militare italiana nel Rinascimento, Naples, 1934.
Pierling (Paul), Rome et Moscou, 1547-1579, Paris, 1883.
Un nince du Pape en Moscovie, préliminaires de la trêve de 1582, Paris, 1884.
Piffer Canabrava (Alice), O commercio portugues no Rio da Plata, 1580-1640, São Paulo, 1944.
Piganiol (A.), Histoire de Rome, Paris, 1939.
Pino-Branca (A.), La vita economica degli Stati italiani nei secoli XVI, XVII, XVIII secondo le relazioni degli ambasciatori veneti, Catane, 1928.
Piot (Charles), voir Granvelle, ainsi que Gachard (L.-P.) et Piot (Charles).
Pirenne (Henri), Les villes du Moyen Age, Bruxelles, 1927.
Histoire de Belgique, Bruxelles, 1900-1932, 7 vol.
Pirenne (Jacques), Les grands courants de l'histoire universelle, Neuchâtel, 1948-1953, 3 vol.
Planhol (Xavier de), De la plaine pamphylienne aux lacs pisidans. Nomadisme et vie paysanne, Paris, 1958.
Plantet (Eugène), Les Consuls de France à Alger avant la conquête, Paris, 1930.
Platter (Félix), Mémoires de Félix Platter, traduits et annotés par Édouard Fick, Genève, 1866.
Platter (Félix), Félix et Thomas Platter à Montpellier, 1892.
Platzhoff (W.), Geschichte des europäischen Staatensystems, 1559-1600, Munich, 1928.
Plesner (J.), L'émigration de la campagne à la ville libre de Florence au XIIIe siècle, Copenhague, 1934.
Poblhausen (H.), Das Wanderhirtentum und siene Vorstufen, Braunschweig, 1954.

Poirson (A.-S.-J.-C.), Histoire du règne de Henri IV, Paris, 1865-1866, 4 vol.
Poliakov (Léon), Histoire de l'antisémitisme; I: Du Christ aux Juifs de Cour, Paris, 1955; II: De Mahomet aux Marranes, Paris, 1961.
Les „banchieri" juifs et le Saint-Siège, du XIIIe au XVIIe siècle, Paris, 1965.
Poni (Carlo), Gli aratri e l'economia agraria nel Bolognese dal XVII al XIX secolo, Bologne, 1963.
Porcar (Moisés Juan), Cosas evengudes en la ciutat y regne de Valencia. Dietario de Moisés Juan Porcar, 1589-1629, p.p. Vicente Castañeda Alcover, Madrid, 1934.
Porchnev (Boris), Les soulèvements populaires en France de 1623 à 1648, Paris, 1963, trad. française.
Porreño (Baltasar), Dichos y hechos del señor rey don Philipe segundo el prudente..., Cuenca, 1621.
Pose (Alfred), La monnaie et ses institutions, Paris, 1942. 2 vol.
Poullet (Edmond) et Piot (Charles), voir Granvelle (cardinal).
Pouqueville (F.-C.-H.-L.), Voyage de la Grèce, Paris, 1820-1821, 5 vol.
Presotto (Danilo), „Venuta Terra" e „Venuta Mare" nel biennio 1605-1606, thèse dactylographiée de la Faculté d'Économie et Commerce de Gênes, 1963.
Prestage (E.), The Portuguese Pioneers, Londres, 1933.
Prévost (abbé A.-F.), Histoire générale des voyages, Paris, 1746, 20 vol.
Primeira Visitação do Santo Officio as partes do Brasil pelo Licenciado Heitor Furtado de Mendoça..., deputado de Santo Officio; I: Confissões de Bahia, 1591-1592, São Paulo, 1922; II: Denunciacões de Bahia, 1592-1593, São Paulo, 1925; III: Denunciacões de Pernambuco, 1593-1595, São Paulo, 1929.
Probleme der Ökonomie und Politik in den Beziehungen zwischen Ost- und Westeuropa vom 17. Jahrhundert bis zur Gegenwart, p.p. par Karl Obermann, Berlin, 1960.
Ptasnik (S.), Gli Italiani a Cracovia dal XVI[o] secolo al XVIII[o], Rome, 1909.
Puig y Cadafalch (J.), L'architectura romanica a Catalunya (en collaboration), Barcelone, 1909-1918, 3 vol.
Le premier art roman, Paris, 1928.
Pugliese (S.), Condizioni economiche finanziarie della Lombardia nella prima metà del secolo XVIII, Turin, 1924.
Putzger (F. W.), Historischer Schulatlas, 73e éd. d'A. Hansel, Biclefeld, Berlin et Hanovre, 1958.
Pyrard de Laval (François), Voyage... contenant sa navigation aux Indes orientales.., 3e éd., Paris, 1619.
Quadt (M.), Deliciæ Galliæ sive itinerarium per universam Galliam, Francfort, 1603.
Quarti (Guido Antonio), La battaglia di Lepanto nei canti popolari dell'epoca, Milan, 1930.
Queiros Vegoso (José Maria de), Dom Sebastião, 1554-1578, 2e éd., Lisbonne, 1935.
Quétin, Guide en Orient, itinéraire scientifique, artistique et pittoresque, Paris, 1846.
Quevedo y Vellegas (Francisco Gomez), „Isla des los Monopantos", in: Obras satiricas y festivas, Madrid, 1958, t. II, Madrid, 1639.
Quinet (Edgar), Mes vacances en Espagne, Paris, 4e éd., 1881.
Les Révolutions d'Italie, Paris, 1848-1851, 2 vol.
Quiqueran de Beaujeu (P.), La Provence louée, Lyon, 1614.
Rabelais (François), Gargantua, éd. „Les Belles Lettres", Paris, 1955.
Le Quart Livre du noble Pantagruel, in Œuvres de Rabelais, éd. Garnier, Paris, 1962, 2 vol.
Rachfahl (F.), Le registre de Franciscus Liscaldius, trésorier général de l'armée espagnole aux Pays-Bas de 1567 à 1576, Bruxelles, 1902.
Raffy (Adam), Wenn Giordano Bruno ein Tagebuch geführt hätte, Budapest, 1956.
Rahola (Federico), Economistas españoles de los siglos XVI y XVII, Barcelone, 1885.
Ramel (François de), Les Vallées des Papes d'Avignon, Dijon, 1954.

Ranke (Leopold von), Die Osmanen und die spanische Monarchie im 16. und 17. Jahrhundert, 4. Aufl. des Werkes „Fürsten und Völker von Südeuropa", Leipzig, 1877, 2 vol.; trad, fr.: Histoire des Osmanlis et de la monarchie espagnole pendent les XVIe et XVIIe siècles, Paris, 1839.

Raphaël du Mans, Estat de la Perse en 1660..., p.p. Ch. Schefer, Paris, 1890.

Rau (Virginia), Subsidios para o estudo das feiras medievais portuguesas, Lisbonne, 1943.

Raveau (Paul), L'agriculture et les classes paysannes. La transformation de la propriété dans le Haut-Poitou au XVIe siècle, Paris, 1926.

Raynaud (E. Pellissier de), voir Pellissier de Raynaud (E.).

Razzi (Serafino), La storia di Raugia, Lucca, 1595.

Rebora (Giovanni), Prime ricerche sulla „Gabella Caratorum sexaginta Maris", thèse dactylographiée de la Faculté d'Économie et Commerce de Gênes, 1963.

Recherches et Matériaux pour servir à une Histoire de la domination française aux XIIIe, XIVe et XVe siècles dans les provinces démembrées de l'empire grec à la suite de la quatrième croisade, p.p. J. A. C. Buchon, „Panthéon littéraire", Paris, 1840, vol. III, 2 t. en 1 vol.

Recopilación de las leyes destos reynos hecha por mandado del Rey, Alcala de Hénares, 1581, 3 vol.

Recouly (Raymond), Ombre et soleil d'Espagne, Paris, 1934.

Recueils de la Société Jean Bodin; V: La foire, Bruxelles, 1953; VII: La ville, Bruxelles, 1955, 3 vol.

Renaudet (Augustin), Machiavel, Paris, 1942.

L'Italie et la Renaissance italienne (cours professé à la Sorbonne), Paris, 1937. Voir aussi Hauser (Henri) et Renaudet (Augustin).

Reparaz (Gonzalo de), Geografía y política, Barcelone, 1929.

Reparaz (Gonzalo de), Fils du précédent, La época de los grandes descubrimientos españoles y portugueses, Buenos Aires, 1931.

Retaña (Luis de Fernández), Cisneros y su siglo, Madrid, 1929-1930.

Reumont (Alfred von), Geschichte Toscana's seit dem Ende des florentinischen Freistaates, Gotha, 1876-1877, 2 vol.

Reznik (J.), Le duc Joseph de Naxos, contribution à l'histoire juive du XVIe siècle, Paris, 1936.

Riba y Garcia (Carlos), El consejo supremo de Aragôn en el reinado de Felipe II, Valence, 1914.

Ribbe (Charles de), La Provence au point de vue des bois, de torrents et des inondations avant et après 1789, Paris, 1857.

Ribier (Guillaume), Lettres et mémoires d'estat, Paris, 1666, 2 vol.

Ricard (Samuel), Traité général du commerce, 2e éd., Amsterdam, 1706.

Richard (P.), voir Hefele (Charles-Joseph) et Hergen Rœther (cardinal J.).

Rilke (R. M.), Lettres à un jeune poète, trad. française, Paris, 1937.

Rivet (P.) et Arsandaux (H.), La métallurgie en Amérique précolombienne, Paris, 1946.

Riza Seifi (Ali), Dorghut Re'is, 2e éd., Constantionople, 1910 (édition en alphabet turcolatin, 1932).

Rochechouart (L.-V.-L. de), Souvenirs sur la Révolution, l'Empire et la Restauration, Paris, 1889.

Rodocanachi (Emmanuel-P.), La réforme en Italie, Paris, 1920.

Rodriguez (Domingos), Arte de Cozinha, Lisbonne, 1652.

Rodriguez Marín (Francisco), El ingenioso hidalgo Don Quijote de la Mancha, Madrid, 1916.

Roger (Noëlle), En Asie Mineure: La Turquie du Ghazi, Paris, 1930.

Röhricht (R.), Deutsche Pilgerreisen nach dem Heiligen Lande, nouv. éd., Innsbruck, 1900.

Romanin (Samuele), Storia documentata di Venezia, Venise, 1853-1861, 10 vol.

Romano (Bartolomeo), voir Crescentio (Bartolomeo),

Romano (Ruggiero), Commerce et prix du blé à Marseille au XVIIIe siècle, Paris, 1956.

Romano (Ruggiero), Spooner (Frank C.), Tucci (Ugo), Les prix à Udine, à paraître.

Romier (Lucien), Les origines politiques des guerres de religion, Paris, 1913-1914, 2 vol.
La conjuration d'Amboise, Paris, 1923.
Catholiques et huguenots à la cour de Charles IX, Paris, 1924.
Le royaume de Catherine de Médicis, 3e éd., Paris, 1925, 2 vol.
Rossi (E.), Il dominio degli Spagnuoli e dei Cavalieri di Malta a Tripoli (1530-1551), Intra, 1937.
Roth (Cecil), The House of Nasi: I. Doña Gracia, Philadelphie, 1948; II. The Duke of Naxos, Philadelphie, 1948.
Roth (Johann Ferdinand), Geschichte des nürnbergischen Handels, Leipzig, 1800-1802, 4 vol.
Roupnel (Gaston), Le vieux Garain, 7e éd., Paris, 1939.
Histoire et destin, Paris, 1943.
La ville et la campagne au XVIIe siècle. Étude sur les populations du pays dijonnais, 2e éd., Paris, 1955.
Rousseau (baron Alphonse), Annales Tunisiennes, Alger, 1864.
Rovelli (Giuseppe), Storia di Como, Milan, 1789-1803, 3 vol.
Rowlands (R.), The Post of the World, Londres, 1576.
Rubio Ortega, voir Ortega y Rubio (Juan).
Ruble (Alphonse de), Le traité du Cateau-Cambrésis (2 et 3 avril 1559), Paris, 1889. Voir aussi Aubigné (Théodore Agrippa d').
Rubys (Claude), Histoire véritable de la ville de Lyon, Lyon, 1604.
Ruiz Martín (F.), Lettres marchandes échangées entre Florence et Medina del Campo, Paris, 1965.
Les aluns espagnols, indice de la conjoncture économique de l'Europe au XVIe siècle, à paraître.
El siglo de los Genoveses en Castilla (1528-1627); capitalismo cosmopolita y capitalismos nacionales, à paraître.
Rumeu de Armas (Antonio), Piraterías y ataques navales contra las islas Canarias, Madrid, 1947, 6 vol.
Rybarski (R.), Handel i polityka handlowa Polski w XVI stuleciu, Poznań, 1928-1929, 2 vol. en 1.
Sachau (Eduard), Am Euphrat und Tigris, Reisenotizen aus dem Winter 1897-1898, Lepzig, 1900.
Saco de Gibraltar, in: Tres relaciones históricas, „Colección de libros raros ô curiosos", Madrid,1889.
Sagarminaga (Fidel de), El gobierno y régimen foral del señorío de Viscaya, rééd. par Dario de Areitio, Bilbao, 1934, 3 vol.
Saint-Denys (Antoine Juchereau de), voir Juchereau de Saint-Denys (Antoine).
Saint-Sulpice, voir Cabié (E.).
Sakâzov (Ivan), Bulgarische Wirtschaftsgeschichte, Berlin et Leipzig, 1928.
Salazar (J. de), Política Española, Logroño, 1617.
Salazar (Pedro de), Hispania victrix, Medina del Campo, 1570.
Salomon (Noël), La campagne en Nouvelle-Castille à la fin du XVIe siècle d'après les „Relaciones Topográficas", Paris, 1964.
Salva (Jaime), La Orden de Malta y las acciones españolas contra Turcos y Berberiscos en los siglos XVI y XVII, Madrid, 1944.
Salvestrini (Virgilio), Bibliografia di Giordano Bruno, 1581-1950, 2e éd. posthume, p.p. Luigi Firpo, Florence, 1958.
Salzman (L. F.), English Trade in the Middle Ages, Oxford, 1931.
Samanes (Floristan), voir Floristan Samanes (Alfredo).
Samazeuilh (Jean-François), Catherine de Bourbon, régente du Béarn..., Paris, 1863.
Sánchez Alonso (Benito), Fuentes de la historia española e hispano-americana, 3e éd., Madrid, 1946.

Sanderson (John), The Travels of John Sanderson in the Levant 1584-1602), p.p. William Forster, Londres, 1931.
Sandoval (A.), voir Gamir Sandoval (A.).
Sansovino (Francesco), Dell'historia universale dell'origine et imperio de'Turchi, Venise, 1564.
Sanudo (Marin), Diarii, Venise, 1879-1903, 58 vol.
Sapori (Armando), Studi di Storia economica medievale, Florence, 1946, 2 vol.
Saraiva (Antonio José), L'inquisition et la légende des Marranes, à paraître.
Sardella (P.), Nouvelles et spéculations à Venise, Paris, 1948.
Sassetti (F.), Lettere edite e inedite di Filippo Sasetti, p.p. Ettore Marcucci, Florence, 1855.
Sauermann (Georg), Hispaniœ Consolatio, Louvain, 1520.
Sauvaget (J.), Introduction à l'histoire de l'Orient musulman, Paris, 1943.
Alep. Essai sur le développement d'une grande ville syrienne des origines au milieu du XIXe siècle, Paris, 1941.
Savary (François), voir Brèves (François Savary, sieur de).
Savary des Bruslons (Jacques), Dictionnaire universel de commerce, d'histoire naturelle et des arts et métiers, Copenhague, 1759-1765, 5 vol.
Sayous (A.-E.), Le commerce des Européens à Tunis depuis le XIIe siècle jusqu'à la fin du XVIe, Paris, 1929.
Scarron (P.), Le Roman comique, Paris, 1651, éd. Garnier, Paris, 1939.
Schäfer (Ernst), Beiträge zur Geschichte des spanischen Protestantismus und der Inquisition im 16. Jahrhundert, Gütersloh, 1902, 3 t. en 2 vol.
Schalk (Carlo), Rapporti commerciali tra Venezia e Vienna, Venise, 1912.
Scharten (Théodora), Les voyages et séjours de Michelet en Italie, amitiés italiennes, Paris, 1934.
Schefer (Ch.), voir Raphaël du Mans.
Schiedlausky (G.), Tee, Kaffee, Schokolade, ihr Eintritt in die europäische Gesellschaft, Munich, 1961.
Schmidhauser (Julius), Der Kampf um das geistige Reich. Bau und Schicksal der Universität, Hambourg, 1933.
Schnapper (Bernard), Les rentes au XVIe siècle. Histoire d'un instrument de crédit, Paris, 1957.
Schnürer (Gustav), Katholische Kirche und Kultur in der Barockzeit, Paderborn, 1937.
Schöffler (Herbert), Abendland und Altes Testament. Untersuchung zur Kulturmorphologie Europas, insbesondere Englands, 2e éd., Francfort-sur-le-Main, 1941.
Schulte (Aloys), Geschichte des muttelalterlichen Handels und Verkehrs zwischen Westdeutschland und Italien mit Ausschluss von Venedig, Leipzig, 1900, 2 vol.
Die Fugger in Rom (1495-1523), mit Studien zur Geschichte des Kirchlichen Finanzwesens jener Zeit, Leipzig, 1904, 2 t. en 1 vol.
Geschichte der grossen Ravensburger Handelsgesellschaft, 1380-1530, Stuttgart et Berlin, 1923, 3 vol.
Schumacher (Rupert von), Des Reiches Hofzaun. Geschichte der deutschen Militärgrenze im Südosten, Darmstadt, 1940.
Schumpeter (Joseph), History of Economic Analysis, Londres, 1954. Trad. italienne: Storia dell'analisi economica, Turin, 1959, 3 vol.
Schweigger (Salomon), Ein neue Reissbeschreibung auss Teutschland nach Konstantinopel und Jerusalem, 4e éd., Nuremberg, 1639.
Schweinfurth (G.), Im Herzen von Afrika, Reisen und Entdeckungen im centralen Äquatorial-Afrika während der Jahre 1868 bis 1871, Leipzig, 1874, 2 vol.
Sclafert (Th.), Cultures en Haute-Provence: déboisements et pâturages au Moyen Age, Paris, 1959.
Scovazzi (Italo) et Noberasco (F.), Storia di Savana, Savone, 1926-1928, 3 vol.
Sée (Henri), Esquisse d'une histoire du régime agraire en Europe aux XVIIIe et XIXe siècles, Paris, 1921.

Sée (Julien), voir Ha Cohen (Joseph).
Segarizzi (A.), Relazioni degli Ambasciatori Veneti al Senato, t. III (1-2): Firenze, Bari, 1916.
Segni (B.), Storie fiorentine... dall'anno 1527 al 1555, Augsbourg, 1723.
Ségusson de Longlée (P. de), voir Longlée (P. de Ségusson de).
Seidlitz (W. von), Discordanz und Orogenese der Gebirge am Mittelmeer, Berlin, 1931.
Seignobos (Charles), voir Milioukov (P.), Seignobos (Charles) et Eisenmann (Louis).
Sella (Domenico), Commerci e industrie a Venezia nel secolo XVII, Venise-Rome, 1961.
Selve (Odet de), Correspondance politique..., p.p. Germain Lefèvre-Pontalis, Paris, 1888.
Sens et usage du terme structure dans les sciences humaines et sociales, ouvrage collectif, Paris-La Haye, 1962.
Sepúlveda (P. de), Sucesos del reinado de Felipe II, p.p. J. Zarco Cueva in Historia de varios sucesos..., Madrid, 1922.
Sercey (comte Félix-E. de), Une ambassade extraordinaire. La Perse en 1839-1840, Paris, 1928.
Sereni (Emilio), Storia del paesaggio agrario italiano, Bari, 1961.
Serra (Antonio), Breve trattato delle cause che possono far abondare li regni d'oro argento..., con applicatione al Regno di Napoli, Naples, 1613.
Serrano (Luciano), Correspondencia diplomática entre España y la Santa Sede durante el Pontificado de Pio V, Madrid, 1914, 4 vol.
La Liga de Lepanto, Madrid, 1918-1919, 2 vol.
Serres (Olivier de), Le Théâtre d'agriculture, Lyon, 1675.
Le Théâtre d'agriculture et mesnage des champs (pages choisies), Paris, 1941.
Servier (Jean), Les portes de l'année, rites et symboles: l'Algérie dans la tradition méditerranéenne, Paris, 1962.
Sestini (dom), Confronto della ricchezza dei paesi..., Florence, 1793.
Sicroff (Albert-A.), Les controverses des statuts de „pureté de sang" en Espagne du XVe au XVIIe siècle, Paris, 1960.
Siegfried (André), Vue générale de la Méditerranée, Paris, 1943.
Signot (Jacques), La division du monde, Paris, 1539.
Simiand (François-J. Ch.), Cours d'économie politique, Paris, 1930 et 1932, 3 vol.
Le salaire, l'évolution sociale et la monnaie, Paris, 1932, 3 vol.
Recherches anciennes et nouvelles sur le mouvement général des prix du XVIe au XIXe siècle, Paris, 1932.
Les fluctuations économiques à longue période et la crise mondiale, Paris, 1932.
Simon (Wilhelm), Die Sierra Morena der Provinz Sevilla, Francfort, 1942, trad. espagn.: La Sierra Morena de la provincia de Sevilla en los tiempos postvariscios, Madrid, 1944.
Simonsen (Roberto), Historia economica do Brasil, 1500-1820, São Paulo, 1937.
Simonsfeld (H.), Der Fondaco dei Tedeschi und die deutsch-venetianischen Handelsbeziehungen, Stuttgart, 1887, 2 vol.
Singer (Charles) et al., A History of Technology, Oxford, 1954-1958, 5 vol.
Sion (Jules), La France méditerranéenne, Paris, 1934.
Siri (Mario), La svalutazione della moneta e il bilancio del Regno di Sicilia nella seconda metà del XVI° secolo, Melfi, 1921.
Soetbeer (Adolf), Litteraturnachweis über Geld- und Münzwesen, Berlin, 1892.
Sombart (Werner), Krieg und Kapitalismusm Munich, 1913.
Der moderne Kapitalismus, Munich, 1921-1928, e t. en 6 vol.
Die Juden und das Wirtschaftsleben, Munich, 1922.
Vom Menschen. Versuch einer geistwissenschaftlichen Anthropologie, Berlin, 1938.
Sorre (Maximilien-J.), Les Pyrénées méditerranéennes, Paris, 1913.
Méditerranée. Péninsules méditerranéennes, Paris, 1934, 2 vol. (t. VII de la Géographie Universelle).
Les fondements biologiques de la géographie humaine, Paris, 1943.

Sottas (J.), Les messageries maritimes à Venise aux XIVe et XVe siècles, Paris, 1938.
Sources inédites de l'histoire du Maroc, p.p. Philippe de Cossé-Brissac, 2e série: Dynastie filalienne, Archives et Bibliothèques de France, t. V, Paris, 1953.
Souza (A. S. de), Historia de Portugal, Barcelone, 1929.
Soveral (Visconde de), Apontamentos sobre relacões politicas e commerciaes do Portugal com a Republica di Veneza, Lisbonne, 1893.
Spenlé (Jean-Édouard), La pensée allemande de Luther à Nietzsche, Paris, 1934.
Speziale (G. C.), Storia militare di Taranto, Bari, 1930.
Spooner (Frank C.), L'économie mondiale et les frappes monétaires en France, 1493-1680, Paris, 1956.
Voir aussi Romano (Ruggiero), Spooner (Frank C.), Tucci (Ugo).
Sprenger (Aloys), Die Post- und Reiserouten des Orients, Leipzig, 1864.
Staden (H. von), Aufzeichnungen über den Moskauer Staat, p.p. F. Epstein, Hambourg, 1930.
Stählin (Karl), Geschichte Russlands von den Anfängen bis zur Gegenwart, Stuttgart, Berlin et Leipzig, 1923-1939, 4 t. en 5 vol.
Stasiak (Stefan), Les Indes portugaises à la fin du XVIe siècle d'après la Relation du voyage fait à Goa en 1546 par Christophe Pawlowski, gentilhomme polonais, Lwow, 1926-1928, 3 fasc.
Stefani (Fr.), Parere intorno al trattato fra Venezia e Spagna sul traffico del pepe e delle spezierie dell'Indie Orientali, di A. Bragadino e J. Foscarini, ed. per nozze Cerrer-Fornasari, Venise, 1870.
Stella (C. de), Poste per diverse parti del mondo, Lyon, 1572.
Stendhal, Promenades dans Rome, Paris, 1858, 2 vol.
L'abbesse de Castro, Paris, 1931.
Sternbeck (Alfred), Histoire des flibustiers, et des boucaniers, Paris, 1931.
Stochove (Chevalier Vincent), Voyage du Levant, Bruxelles, 1650.
Stone (Lawrence), An Elizabethan: Sir Horatio Palavicino, Oxford, 1956.
Storia di Milano, p.p. la Fondazione Treccani degli Alfieri: L'età della Riforma cattolica, 1554-1630, Milan, 1957
Strachey (Lytton), Elizabeth and Essex, 2e éd., Londres, 1940.
Stubenrauch (Wolfgang), Kulturgeographie des Deli-Orman, Stuttgart, 1933.
Suárez (Diego), Historia del maestre último que fue de Montesa..., Madrid, 1889.
Sully (Maximilien de Béthune, duc de), Mémoires, nouv. éd., Paris, 1822, 6 vol.
Šusta (Josef), Die römische Curie und das Konzil von Trient unter Pius IV, Vienne, 1904-1914, 4 vol.
Szekfü (J.), État et Nation, Paris, 1945.
Taine (Hyppolite-A.), Voyage aux Pyrénées, 2e éd., Paris, 1858.
La philosophie de l'art, 20e éd., Paris, 1926.
Tamaro (Attilio), L'Adriatico, golfo d'Italia, Milan, 1915.
Tassini (Giuseppe), Curiosità veneziane, Venise, 1887.
Tavernier (Jean-Baptiste), Les six voyages qu'il a faits en Turquie, en Perse et aux Indes, Paris, 1681.
Tawney (R. H.) et Power (E.), Tudor Economic Documents, Londres, 1924, 3 vol.
Telbis (Hans), Zur Geographie des Getreidebaues in Nordtirol, Innsbruck, 1948.
Tennenti (A.), Naufrages, corsaires et assurances maritimes à Venise, 1592-1609, Paris, 1959.
Cristoforo Da Canal. La Marine vénitienne avant Lépante, Paris, 1962.
Termier (P.), A la gloire de la Terre, Paris, 1922.
Terreros (M. R. de), voir Guiso (G. M. de).
Teulet (J.-B.-T.-Alexandre), éd. des Relations politiques de la France et de l'Espagne avec l'Écosse au XVIe siècle (1551-1588), nouv. éd., Paris, 1862, 5 vol.
Tevins (J.), Commentarius de rebus in India apud Dium gestis anno MDXLVI, Coïmbre, 1548.

Tharaud (Jérôme et Jean), La bataille à Scutari, 24e éd., Paris, 1927.
Marrakech ou les seigneurs de l'Atlas, Paris, 1929.
Theissen (J. S.), voir Gachard (L.-P.).
Thénaud (J.), Le voyage d'Outremer, Paris, 1884.
Thomazi (Cdt A.-A.), Histoire de la navigation, Paris, 1941.
Thumery (Jean de), voir Laffleur de Kermaingant (P.).
Tiepolo (Lorenzo), Relazione del console Lorenzo Tiepolo (1560), p.p. Cicogna, Venise, 1857.
Tocco (Vittorio di), voir Di Tocco (Vittorio).
Tollenare (L.-F.), Essai sur les entraves que le commerce éprouve en Europe, Paris, 1820.
Tomic (S. N.), Naselje u Mletackoj Dolmaciji, Nich, 1915.
Tommaseo (Nicolm), Relations des ambassadeurs vénitiens sur les affaires de France au XVIe siècle, Paris, 1838, 2 vol.
Tongas (G.), Les relations de la France avec l'Empire ottoman durant la première moitié du XVIIe siècle et l'ambassade à Constantinople de Philippe de Harlay, comte de Gésy, 1619-1640, Toulouse, 1942.
Törne (P. O. von), Don Juan d'Autriche et les projets de conquête de l'Angleterre, étude historique sur dix années du XVIe siècle (1568-1578), Helsingfors, 1915-1928, 2 vol.
Torres (A.), voir Dragonetti de Torres.
Tott (Baron François de), Mémoires sur les Turcs et les Tartares, Amsterdam, 1784, 4 vol.
Tournon (cardinal François de), Correspondance..., p.p. Michel François, Paris, 1946.
Toynbee (A.), L'Histoire, un essai d'interprétation; abrégé par D. C. Somervell des volumes I à VI de A Study of History, trad. de l'anglais, Paris, 1951.
Trasseli (Carmelo), vir Della Rovere (Antonio).
Trevelyan (George Macaulay), History of England, nouv. éd., Londres, 1946.
Tridon (M.), Simon Renard, ses ambassades, ses négociations, sa lutte avec le cardinal Granvelle, Bessançon, 1882.
Truc (Gonzague), Léon X et son siècle, Paris, 1941.
Tucci (Ugo), voir Romano (Ruggiero), Spooner (Frank) et Tucci (Ugo).
Tudela (Benjamin), voir Benjamin Tudela.
Turba (Gustav), Venetianische Depeschen vom Kaiserhof, Vienne, 1889-1896, 3 vol.
Geschichte des Thronfolgerechtes in allen habsburgischen Länden, Vienne, 1903.
Turquet de Mayerne (Théodore), voir Mayerne (Théodore Turquet de).
Tyler (Royall), Spain, a Study of Her Life and Arts, Londres, 1909.
Uccelli (Arturo), Storia della tecnica del Mediaevo ai nostri giorni, Milan, 1944.
Ugolini (L. M.), Malta, origini della civiltà mediterranea, Rome, 1934.
Uhágon (Francisco K. de), Relaciones históricas de los siglos XVI y XVII, Madrid, 1896.
Ukers (William H.), All about Coffee, New York, 1922.
Ulloa (Modesto), La hacienda real de Castilla en el reinado de Felipe II, Rome, 1963.
Usher (A. P.), The Early History of Deposit Banking in Mediterranean Europe, vol. I (seul paru)), Cambridge, Mass., 1943.
Ustariz (Jerónimo de), Theorica y practica de comercio y de marina..., 2e éd., Madrid, 1742.
Vair (Guillaume du), voir Du Vair (Guillaume).
Valle de la Cerda (Luis), Desempeño del patrimonio de su Magestad y de los reynos, sin daño del Rey y vassallos y con descanso y alivio de todos, Madrid, 1618.
Van der Essen (Léon), voir Essen (Léon van der); voir aussi Frangipani (Ottavio Mirto).
Vander Hammen y León (Lorenzo), Don Filipe el Prudente, segundo deste nombre, rey de las Españas, Madrid, 1625.
Varenius (Bernardus), Geographia generalis, Amsterdam, 1664.
Verennes (Claude de), voir Voyage en France...
Vasconcellos (L. Mendes de), voir Mendez de Vasconcelos (L.).

Vaudoncourt (Guill.), voir Guillaume de Vaudoncourt (Frédéric).
Vaudoyer (J. L.), Beautés de la Provence, 15e édition, Paris, 1926.
Vaumas (G. de), L'éveil missionnaire de la France d'Henri IV à la fondation du Séminaire des Missions étrangères, Lyon, 1941.
Vayrac (Jean de), État présent de l'Espagne, Amsterdam, 1719.
Vázquez de Prada (V.), Lettres marchandes d'Anvers, Paris, 1960, 4 vol.
Verlinden (Charles), L'esclavage dans l'Europe médiévale. I: Péninsule ibérique, France, Bruges, 1955.
Vertot (René Aubert de), Ambassades de MM. de Noailles en Angleterre, p.p. C. Villaret, Leyde et Paris, 1763.
Vicens Vives (J.), Historia Social y Económica de España, Barcelone, 1957, 3 vol.
Manual de Historia Económica de España, Barcelone, s. d. 1959).
Vidal de La Blache (Paul), États et nations de l'Europe, Paris, 1889.
Tableau de la géographie de la France, 3e éd., Paris, 1908.
Principes de géographie humaine, Paris, 1922.
Viet (Jean), Les méthodes structuralistes dans les sciences sociales, Paris, 1965.
Vilar (Pierre), La Catalogne dans l'Espagne moderne, Paris, 1962, 3 vol.
Villalón (Christóval de), Viaje de Turquía..., 1555, Madrid-Barcelone, 1919, 2 vol.
Villamil (M.), voir Catalina García (Juan) et Pérez Villamil (Manuel).
Villaret (C.), voir Vertot (René Aubert de).
Vital (L.), Premier voyage de Charles-Quint en Espagne de 1517 à 1518, Bruxelles, 1881.
Vitale (Eligio) et Brunetti (Mario), Corrispondenza da Madrid di Leonardo Doná, 1570-1573, Venise-Rome, 1963, 2 vol.
Vitale (Vito), Breviario della storia di Genova, Gênes, 1955, 2 vol.
Vitalis (A.), Correspondance politique de Dominique du Gabre (évêque de Lodève), trésorier des armées à Ferrare (1551-1554), ambassadeur de France à Venise (1555-1557), Paris, 1903.
Vivoli (G.), Annali di Livorno, Livourne, 1842-1846, 4 vol.
Voinovitch (L.), Depeschen des Francesco Gondola, Gesandten der Republik Ragusa bei Pius V. und Gregor XIII. 1570-1573, Vienne, 1909.
Histoire de Dalmatie, Paris, 1935, 2 vol.
Voyage de France, dressé pour l'instruction et commodité tant des François que des étrangers, 4e éd. trad. par Cl. de Varennes, Rouen, 1647.
Wahrmund (L.), Das Ausschliessungsrecht (jus exclusiva) der katholischen Staaten Osterreich, Frankreich und Spanien bei den Papstwahlen, Vienne, 1883.
Walcher (Josepb), Nachrichten von den Eisbergen in Tyrol, Vienne, 1773.
Walsingham (Francis), Mémoires et instructions pour les ambassadeurs, Amsterdam, 1700.
Waltz (Pierre), La Question d'Orient dans l'antiquité, Paris, 1943.
Wätjen (Hermann), Die Niederländer im Mittelmeergebiet zur Zeit ihrer höchsten Machtstellung, Berlin, 1909.
Weber (Ericb), Beiträge zum Problem des Wirtschaftsverfalls, Vienne, 1934.
Wee (Herman van der), The Growth of the Antwerp Market and the European Economy, fourteenth-sixteenth centuries, Louvain, 1963, 3 vol.
Weiller (Jean), Problèmes d'économie internationale, Paris, 1946-1950, 2 vol.
L'économie internationale depuis 1950, du plan Marshall aux grandes négociations commerciales entre pays inégalement développés, Paris, 1965.
Weiss (Charles), L'Espagne depuis le règne de Philippe II, jusqu'à l'avènement des Bourbons, Paris, 1844, 2 vol.
Voir aussi Granvelle (cardinal de).
Werth (Emil), Grabstock, Hacke und Pflug, Ludwigsburg, 1954.
Weulersse (Jacques), Paysans de Syrie et du Proche-Orient, Paris, 1946.

Wiet (G.), voir Ibn iyâs.
Wilczek (Eduard Graf), Das Mittelmeer, seine Stellung in der Weltgeschichte und seine historische Rolle im Seewesen, Vienne, 1895.
Wilhelmy (Herbert), Hochbulgarien, Kiel, 1935-1936, 2 vol.
Wilkinson (Maurice), The Last Phase of the League in Provence, 1588-1598; Londres, 1909.
Williamson (James A.), Maritime Enterprise, 1485-1588, Oxford, 1913.
Wood (Alfred C.), A History of the Levant Company, Londres, 1935.
Wright (I. A.), Documents concerning English Voyages to the Spanish Main, 1569-1580, Londres, 1932.
Wyrobisz (Andrzej), Budownictwo Murowane w Malopolsce w XIVe et XVe wieku (résumé en français), Cracovie, 1963.
Yver (G.), Le commerce et les marchands dans l'Italie méridionale au XIIIe et au XIVe siècle, Paris, 1903.
Voir aussi Gsell (S.), Marçais (G.), Yver (G.).
Zanelli (A.), Delle condizioni interne di Brescia dal 1642 al 1644 e del moto della borghesia contro la nobiltà nel 1644, Brescia, 1898.
Zanetti (Armando), L'ennemi, Genève, 1939.
Zanetti (Dante), Problemi alimentari di una economia preindustriale, Pavie, 1964.
Zarco Cuevas (père J.), Historia de varios sucesos y de las cosas, éd. de Madrid, 1922.
Relaciones de pueblos de la diócesis de Cuenca, hechas por orden de Felipe II, Cuenca, 1925, 2 vol.
Zeller (Berthold), Henri IV et Marie de Médicis, Paris, 2 éd., 1877.
Zeller (Gaston), La réunion de Metz à la France, 1552-1648, Paris-Strasbourg, 1927, 2 vol.
Le siège de Metz par Charles-Quint, oct.-déc. 1552, Nancy, 1943.
Les Institutions de la France au XVIe siècle, Paris, 1948.
La vie économique de l'Europe au XVIe siècle (cours de Sorbonne), Paris, 1953.
Zierer (Otto), Bilder aus der Geschichte des Bauerntums und der Landwirtschaft, Munich, 1954-1956, 4 vol.
Zinkeisen (J. W.), Geschichte des osmanischen Reiches in Europe, Gotha, 1840-1863, 7 vol.
Zweig (Stefan), Les heures étoilées de l'humanité, trad, franç. d'A. Hella, Paris, 1939.

Сред най-последните книги, които нямах време да използвам пълноценно, трябва да отбележа:

Aymard (Maurice), Venise, Raguse et le commerce du blé pendant la seconde moitié du XVIe siècle, Paris, 1966.
Gestrin (Ferdo), Trgovina slovenskega Zaledja s Drimorskimi Mesti od 13. do Konga 16. stoletja, Ljubljanna, 1965.
Manolescu (Radu), Comertul Tării Romîneşti şi Moldovei cu Braşovul (secolele XIV-XVI), Bucarest, 1965.
Randa (Alexander), Pro Republica Christiana, Munich, 1964.
Rougé (Jean), Recherches sur l'organisation du commerce en Méditerranée sous l'empire romain, Paris, 1966.

Изследванията на Морис Аймар за Сицилия от 15 до 18 в., развитието на които следях, с право критикуват цифрите на Бианкини, в това число и скицата, вмъкната в кн. I, стр. 563. Това са промени в детайлите, с които изследователите би трябвало впоследствие да се съобразяват.

СЪДЪРЖАНИЕ НА КАРТИТЕ, ТАБЛИЦИТЕ И ГРАФИКИТЕ

55 – Населението на Балканския полуостров 12
56 – Бюджетите следват конюнктурата 30
57 – Бюджетите следват конюнктурата
1. – Случаят на Венеция, 2. – Случаят с Франция 34
58 – Бюджетите следват конюнктурата 3. – Случаят на Испания 35
59 – Asientos и икономическият живот в Кастилия, 1550-1650 г. 43
60 – Luoghi-me на Каза ди Сан Джорджо, 1509-1625 г. 47
61 – Мориски и християни във Валенсия през 1609 г. 122
62 – Развитие на населението на Валенсия от 1565 до 1609 г. 123
63 – Херцог д'Алба отива във Фландриите, април-август 1567 г. 177
64 – Тосканското грабителство 214
65 – Християнски затворници на път за Константинопол.
По рисунката на Швайгер от 1639 г. 228
66 – Заемите, взети от Карлос Пети и Филип II на
Антверпенското тържище, 1515-1556 г. 279
67 – Филип II работи, 20 януари 1569 г. 546
68 – Филип II работи, 23 октомври 1576 г. 547

СЪДЪРЖАНИЕ НА ИЛЮСТРАЦИИТЕ ИЗВЪН ТЕКСТА

25. Обсадата на африканско укрепено място от Висенте Кардучо. Вероятно е Пеньон де Велес (1564 г.). Красотата на различните видове кораби. Madrid, Academia di S. Fernando.

26, 27, 28. Галери при буря, в пристанище и в битка. Въз основа на рисунки на тоскански каторжник, към 1560 г. Ръкопис от Библиотека Марчиана, Венеция.

29. Изглед от Тунис (1535 г.). Гоблен по Вермейен. В далечината - Ла Гулет и нейният канал, Тунисното езеро и градът. На преден план - галерите.

30. Алжир, 1563 г. Наивна, но точна в много отношения рисунка: вълноломът; скалата на входа на пристанището; отбранителните съоръжения, построени от французите; арсеналът; флотската джамия; площадът на Соко (дзоко, сук, пазар); казбата и стените. A. General de Simancas, Eo 487, mapas, planos y dibujos, VII-131.

31. Рагуза през 1499-1501 г. според картината на Никола Божидаревич. Св. Блазий, чиито ръце виждаме на преден план, представя плана на града: пристанището със своите вериги, въжетата за връзване на корабите и градските стени. Доминикански манастир в Дубровник.

32. Барбароса според Каприоло. Ritratti di cento capitani illustri, Rome, 1596, fo 113 vo.

33. Карлос Пети според Араския сборник.

34. Филип II към 1555 г. Анонимна рисунка, B. N., Paris.

35. Филип II, детайл от la Gloria в „Погребението на граф д'Оргаз" от Ел Греко, Толедо, 1586 г.

36. Сикст Пети. Венецианска школа. Ватиканската Пинакотека.

37. Дон Хуан Австрийски. Анонимен портрет. Версайски музей.

38 и 39. Битката при Лепанто. Горе - точен план, B. N., Paris, C 6669. Долу - измислена картина. Стенна рисунка в двореца на маркиз де Санта Крус (Ciudad Real).

40. Венецианска галеаса (16 в.). Частна колекция. Да се отбележи разположението на оръдията. Огневата мощ на венецианските галеаси решила изхода от битката при Лепанто.

СЪДЪРЖАНИЕ

Част втора
КОЛЕКТИВНИ СЪДБИ И ОБЩИ ДВИЖЕНИЯ (ПРОДЪЛЖЕНИЕ)

4. ИМПЕРИИТЕ 7

1. Възникването на империите 10
Турското величие: от Мала Азия до Балканите 11
Турците в Сирия и Египет 17
Турската империя, видяна отвътре 19
Испанското единство: Католическите крале 20
Карлос Пети 22
Империята на Филип II 25
Случайност и политически интереси 28

2. Възможности и недостатъци на държавите 30
„Чиновникът" 31
Отживелици и продажност 37
Местните автономии 40
Финансите и кредитът в служба на държавата 42
1600 – 1610 г.: благоприятно ли е времето за малките държави? 49

5. ОБЩЕСТВАТА 52

1. Господарската реакция 53
Господари и селяни 54
В Кастилия: грандове и титулувани срещу краля 57
Идалгоси и рехидори в Кастилия 62
Други свидетелства 64
Наследствената аристокрация на Турция 66
Чифлиците 71

2. Измяната на буржоазията 73
Средиземноморските буржоазии 73
Предателството на буржоазията 76
Аристокрацията на търг 78
Срещу новите благородници 80

3. Мизерия и бандитизъм ... 81
Недовършени революции ... 81
Класова борба? ... 84
Срещу скитниците и бродягите ... 86
Повсеместност на бандитизма ... 89
Бандитизмът и държавите ... 91
Бандитизмът и сеньорите ... 95
Подем на бандитизма ... 98
Робите ... 99
Какво е заключението? ... 101

6. ЦИВИЛИЗАЦИИТЕ ... 102
1. Мобилност и стабилност на цивилизациите ... 102
Пуката от любопитните факти ... 103
Как пътуват културните ценности ... 105
Влияния и отказ от заимстване ... 108
А гръцката цивилизация? ... 113
Устойчивост и културни граници ... 114
Един пример за второстепенна граница: Ифрикия ... 116
Забавени обмени и трансфери ... 117
2. Припокриване на цивилизации ... 120
Турците в равнините на балканския Изток ... 120
Ислямът на мориските ... 126
Проблемите с мориските ... 126
География на мориска Испания ... 128
Драмата на Гранада ... 132
Гранада след Гранада ... 135
Превъзходството на Запада ... 140
3. Една цивилизация срещу всички останали: съдбата на евреите ... 145
Със сигурност цивилизация ... 146
Повсеместност на еврейските общности ... 152
Юдаизъм и капитализъм ... 155
Евреи и конюнктура ... 161
Да се разбере Испания ... 163
4. Външните влияния ... 166
Етапите на барока ... 167
Трябва ли да се спори? ... 169
Рим: голям център на средиземноморско влияние ... 170
Друг център на влияние: Испания ... 173
За пореден път: упадъкът на Средиземноморието ... 175

7. ВИДОВЕТЕ ВОЙНИ ... 176
1. Войната на ескадрите и на укрепените граници ... 176
Войни и техники ... 178
Война и държави ... 180
Война и цивилизации ... 182

Отбранителната спрямо Балканите война ... 184
Венецианският „лимес" ... 185
На Дунава ... 187
В центъра на морето: по бреговете на Неапол и Сицилия ... 189
Защитата на италианските и испанските брегове ... 193
На бреговете на Северна Африка ... 194
Предните укрепени постове – „крайно средство" ... 198
За или против грабежите ... 201
Психология на отбраната ... 203
2. Плячкосването, допълнителна форма на голямата война ... 204
Плячкосването, стар и повсеместен занаят ... 205
Плячкосването, свързано с градовете ... 207
Плячкосване и плячки ... 210
Хронология на плячкосването ... 211
Християнското плячкосване ... 211
Християнски опустошения в Леванта ... 215
Първият огромен успех на Алжир ... 218
Вторият и пак огромен успех на Алжир ... 220
Какво да заключим? ... 224
Откупване на пленници ... 225
Една война прогонва друга ... 227

8. ВМЕСТО ЗАКЛЮЧЕНИЕ: КОНЮНКТУРАТА И КОНЮНКТУРИТЕ ... 229
В началото – залозите ... 229
Вековната тенденция ... 230
Дълготрайните колебания ... 233
Испански банкрути и конюнктури ... 234
Вътрешни и външни войни ... 234
Конюнктура и обща история ... 235
Краткотрайните кризи ... 236

Част трета
СЪБИТИЯТА, ПОЛИТИКАТА И ХОРАТА

1. 1550-1559 Г.: ПОДНОВЯВАНЕ И КРАЙ НА ЕДНА СВЕТОВНА ВОЙНА ... 243
1. В началото на войната ... 243
1545-1550 г.: мирът в Средиземно море ... 243
Аферата на град Африка ... 246
Бъдещето на Мюлберг ... 250
2. Войната във и извън Средиземно море ... 257
Падането на Триполи: 14 август 1551 г. ... 257
Пожарите от 1552 г. ... 261
Корсика на французите, Англия на испанците ... 264
Абдикациите на Карлос Пети: 1554-1556 г. ... 269
3. Връщане към войната. Решенията все още идват от Север ... 275
Прекратяване на примирието от Восел ... 275

Мирът от Като-Камбрези ... 282
Завръщането на Филип II в Испания ... 286
4. Испания в средата на века ... 290
Протестантската заплаха ... 291
Политическата тревога ... 293
Финансовите трудности ... 295

2. ШЕСТТЕ ПОСЛЕДНИ ГОДИНИ ОТ ТУРСКОТО НАДМОЩИЕ: 1559-1565 Г. ... 302
1. Войната срещу турците, испанска лудост? ... 302
Прекратяването на испанско-турските преговори ... 302
Морското превъзходство на турците ... 305
Експедицията срещу Джерба ... 308
2. Испанското възраждане ... 321
Годините от 1561 до 1564 ... 321
Срещу корсарите и срещу зимата: 1561-1564 г. ... 325
Бунтът на Корсика ... 333
Спокойствието на Европа ... 337
Няколко цифри относно морското възраждане на Испания ... 339
Дон Гарсия де Толедо ... 344
3. Малта, премерване на силите (18 май – 8 септември 1564 г.) ... 346
Имало ли е изненада? ... 346
Съпротивата на рицарите ... 348
Помощта за Малта ... 349
Ролята на Испания и на Филип II ... 352

3. ВЪЗНИКВАНЕТО НА СВЕЩЕНАТА ЛИГА: 1566-1570 ГОДИНА ... 358
1. Нидерландия или Средиземноморието? ... 358
Изборът на папа Пий V ... 358
Турците в Унгария и Адриатика ... 361
Възобновяване на войната в Унгария ... 366
Нидерландия през 1566 година ... 369
1567-1568 г.: под знака на Нидерландия ... 374
2. Преломът на Гранадската война ... 384
Подемът на войните ... 384
Началото на войната в Гранада ... 389
Последица от Гранада: превземането на Тунис от Еулдж Али ... 394
Гранада и войната в Кипър ... 396
Началото на войната в Кипър ... 401
Помощта за Кипър ... 409

4. ЛЕПАНТО ... 415
1. Битката на 7 октомври 1571 г. ... 415
Закъснялото споразумение ... 416
Дипломатическият фактор Франция ... 419

Ще пристигнат ли навреме дон Хуан и неговата флота? ... 422
Турците преди Лепанто ... 425
Битката от 7 октомври ... 427
Победа без последствия? ... 429
2. 1572 – драматична година ... 432
Френската криза до св. Вартоломей, 24 август 1572 година ... 432
Заповед и контра-заповед до дон Хуан Австрийски, юни-юли 1572 г. ... 439
Експедициите в Морея ... 444
3. Измяната" на Венеция и двете превземания на Тунис: 1573-1574 година ... 449
Да се защити каузата на Венеция ... 450
Превземането на Тунис от дон Хуан Австрийски, друга победа без последствие ... 452
Загубата на Тунис: 13 септември 1574 година ... 458
Най-после мир в Средиземно море ... 463

5. ИСПАНСКО-ТУРСКИТЕ ПРИМИРИЯ: 1577-1584 Г. ... 467
1. Мисията на Марлиани, 1578-1581 г. ... 468
Връщане назад: първите опити за мир на Филип II ... 468
По времето на дон Хуан ... 470
Един странен победител: Мартин де Акуня ... 473
Джовани Марлиани ... 475
Споразумението от 1581 година ... 484
2. Войната напуска центъра на Средиземноморието ... 488
Турция срещу Персия ... 488
Войната срещу Персия ... 490
Турците в Индийския океан ... 496
Португалската война – повратна точка на века ... 497
Алкасар Кебир ... 500
Насилието от 1580 г. ... 503
Испания напуска Средиземноморието ... 505

6. СРЕДИЗЕМНОМОРИЕТО ИЗВЪН ГОЛЯМАТА ИСТОРИЯ ... 507
1. Турските трудности и вълнения ... 509
След 1589 г. – бунтове в Северна Африка и в ислямския свят ... 510
Турската финансова криза ... 516
1593-1606 г.: подновяване на големите операции по фронтовете на Унгария ... 517
2. 1589-1598 г.: от френските граждански войни до откритата война срещу Испания ... 525
Религиозни войни в средиземноморска Франция ... 525
1595-1598 г.: Испанско-френската война ... 536
Мирът от Вервен ... 539
3. Войната по море няма да се състои ... 542
Фалшивата тревога през 1591 г. ... 542

Съдържание

Август-септември 1596 г.: Джан Андреа Дориа не желае да се сражава с турската армада 549
1597-1600 г. 550
1601 г.: фалшива тревога или пропусната възможност? 551
13 септември 1598 г.1: смъртта на Филип II 554

ЗАКЛЮЧЕНИЕ 557
ПРИЛОЖЕНИЯ 565

Фернан Бродел

Средиземно море
и средиземноморският свят
по времето на Филип II

книга 2

първо издание

Превод Веселина Илиева
Редактор Илия Илиев
Коректор Ани Кожухарова
Худ. оформление на корицата „АБАГАР ДИЗАЙН"
Предп. подготовка „МИРИАМ ПАБЛИШИНГ" ЕООД, София

Издава „АБАГАР ПАБЛИШИНГ" ЕООД

Печат: *АСИ*
Панчо Цекин

ISBN 954-584-318-7 (кн. 2)

Тази книга се разделя на три части, всяка от които сама по себе си е опит за обясняване на цялото.

Първата третира една сякаш неподвижна история - тази на човека и неговите взаимоотношения със заобикалящата го среда; една бавно протичаща и трансформираща се история, изградена от наложителни обрати и непрекъснато обновяващи се цикли.

Над тази неподвижна история се различава една друга с бавен ритъм: на драго сърце бихме я нарекли, ако изразът не бе променил основното си значение, „социална“ история, тази на групите и групиранията. Как тези придънни вълни раздвижват целия средиземноморски живот - ето това се запитах във втората част на своята книга, изследвайки последователно икономиките, държавите, обществата и цивилизациите, опитвайки се в крайна сметка, за да осветля по-добре концепцията си за историята, да покажа как всички тези дълбочинни сили действат в сложната сфера на войната, тъй като знаем, че войната не е област само на индивидуалните отговорности.

И накрая, третата част е посветена на традиционната история, тоест по мярката на индивида, а не на човека - събитийната история: повърхностно вълнение, вълните, които приливите и отливите вдигат при мощното си движение. Една история с кратки, бързи и нервни трептения.

Фернан Бродел

CEU

Книгата е включена в програмата на Централноевропейския университет за подпомагане превода и издаването на академични трудове в областта на хуманитарните науки, която се финансира от Център за развитие на книгоиздаването към Институт "Отворено общество" - Будапеща и Център за изкуства "Сорос" - София.

ДАБАР®

16 лв.